

ΑΡΧΕΙΟΝ

ΤΟΥ

ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ

ΚΑΙ

ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΘΡΑΚΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΠΡΩΤΑ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'

ΤΟΜΟΣ ΙΖ'

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1939

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΖΑΠΠΑ 1948

(ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΕΝΙΣΧΥΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ)

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ COMMISSION INTERNATIONALE DES ARTS POPULAIRES ET TRADITIONS

ΙΔΡΥΤΗΣ, ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ & ΕΚΔΟΤΗΣ

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ & ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ : ΛΕΥΚΑΔΟΣ 32 (ΚΥΨΕΛΗ), ΤΗΛΕΦ. 83-987

ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ ΕΤΟΣ

Δεν ἔμπορῶ νάποκρύψω τὸν ἐνθουσιασμό μου γιὰ τὸ κατόρθωμα τῆς ἐκτυπώσεως καὶ τοῦ ΙΣΤ' τόμου τοῦ Ἀρχείου Θράκης, πὸν μόλις ἐκυκλοφόρησε λαμπρὸς καὶ ἀξιόλογος. Εὐχαριστῶ ὄσους ἀφανεῖς μέβοήθησαν στὸ κατόρθωμα τοῦτο καὶ συνέτρεξαν τοὺς ἀγῶνες μου, πὸν κράτησαν ἐννέα μῆνες.

Τώρα ἀρχίζω τὴν ἐκτύπωση τοῦ ΙΖ' τόμου μὲ ὑλικὸ ἱστορικὸ καὶ λαογραφικὸ πολῦτιμο, πὸν πλημμυρεῖ τὰ συρτάρια μου, καὶ μὲ συνεργάτες φιλότιμους κέπιστήμονες καταρτισμένους καὶ δοκιμασμένους.

Τὸ Ἀρχεῖον Θράκης τώρα πλέον εἶναι περιζήτητο ἀπ' ὄλες τὶς βιβλιοθηκῆς καὶ τὰ διαπρέποντα ξένα περιοδικά, πὸν σημαίνει ὅτι εἰσηλθε στὴ χορεία τῶν ἀξιόλογων περιοδικῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς παγκοσμίου ἐπιστήμης.

Ἀρχίζοντας μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἀγχιάλου τοῦ Μαργ. Κωνσταντινίδη, πὸν ἔγραψε καὶ ἄλλα ἱστορήματα, εὐχομαι νὰ μὴ προσκόψη ἢ ἐκτύπωση σὲ τίποτε ἀνυπέρβλητο καὶ δυσκαταγώνιστο πὸν ἀσφαλῶς θὰ μὲ βασανίση στὴν ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου. Ἐκφράζω τὴν ἐλπίδα, πὸς θὰ συμπληρωθοῦν ὄχι μόνο ὁ δέκατος ἔβδομος ἀλλὰ καὶ ὁ εἰκοστὸς τόμος πὸν ὠρίσαμε καὶ πὸς τότε θὰ συμπληρωθῇ καὶ τὸ γενικὸ εὐρετήριο τῶν εἴκοσι τόμων γιὰ νὰ καταστήσῃ τὸ ἔργο εὐκολομεταχείριστο ἀπὸ τοὺς ἐρευνητῆς τῆς Ἱστορίας καὶ Λαογραφίας τῆς Θράκης καὶ τοὺς φιλεπιστήμονες.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ

Η ΑΓΧΙΑΛΟΣ *)

Πρὸς νότον τῆς Μεσημβρίας, εἰς τρίωρον περίου ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, παρὰ τινα ἀλατοῦχον λίμνην, Ἱερὰν καλουμένην κατὰ τὸν μεσαίωνα, κεῖται ἡ ἀνθηρὰ καὶ ἀκμάζουσα πόλις Ἀγχιάλος, ἑξακισχιλίους περίου ἔχουσα κατοίκους, ἐξ ὧν διακόσιοι μόνον Βούλγαροι. Κεῖται ἐπὶ ἐπικλινοῦς τινος προεξοχῆς, εἰσχωρούσης εἰς τὴν θάλασσαν. Ἄλλ' ἡ σημερινὴ τοποθεσία τῆς δὲν εἶναι ἡ τῆς ἀρχαίας πόλεως. Αὕτη ἔκειτο πρὸς δυσμὰς εἰς ἡμίωρον ἀπόστασιν ὅπου τὰ σημερινὰ ὑπὸ ἀμπελώνων κατάφυτα «Παλιόκαστρα» ἐν οἷς διακρίνονται εἰσέτι τὰ ἑρείπεια τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως τειχῶν καὶ ἐνιαχοῦ θεμέλια ἀρχαίων οἰκοδομῶν ὧν τὸ ὑλικὸν ἐχρησίμευσε πρὸς ὕδρουσιν τῆς νέας πόλεως καὶ σήμερον δὲ χρησιμεύει πρὸς οἰκοδομὴν νέων κτιρίων. Αἱ ἐν αὐτῇ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνακαλυπτόμεναι ἀρχαιότητες, εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἄσπασαι ἀνήκουσαι ἐποχὴν, μαρτυροῦσι ὅτι ἡ ἐρήμωσις τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐπῆλθεν οὐχὶ πρὸ τῆς γ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, διασώζεται δὲ παράδοσις παρὰ τοῖς κατοικοῖς ὅτι ἤρειπώθη ὑπὸ σεισμοῦ.

Ἀκριβῶς δὲν εἶναι γνωστὸν πότε συνφκίσθη. Ὁ κατὰ τὸν α' αἰῶνα π. Χ. ἀκμάσας Χίος γεωγράφος Σκύμνος ἐνφ' ἐν τῇ ἑμμέτρῳ Περιηγήσει αὐτοῦ μνημονεύει τῆς Ἀπολλωνίας καὶ Μεσημβρίας, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν κειμένης Ἀγχιάλου· οὐδὲ ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα αὐτῆς κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἰστροπόλεως (Καράχαρμαν), Καλλάτιος (Μαγκάλια), Ριζώνης (Βαλτσίκ), Ὀδησοῦ (Βάρνας), Μεσημβρίας, Ἀπολλωνίας (Σωζοπόλεως) καὶ ἄλλων πόλεων τῆς παραλίας ταύτης τοῦ Εὐξείνου ὑπὸ τοῦ κατὰ τῶν Βεσσῶν πολεμοῦντος τῷ 72 π. Χ. ἔτει ῥωμαίου στρατηγοῦ Μάρκου Λουκούλου, διαρπάσαντος τότε καὶ κατασκάψαντος τὴν Ἀπολλωνίαν. Ἐκ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων πρῶτος ὁ Στράβων ἀναφέρει αὐτὴν ὡς πολίχνην, Ἀγχιάλην¹⁾ καλουμένην, ἀποικίαν δὲ τῆς ἀπέναντι αὐτῆς Ἀπολλωνίας. Πιθανὸν λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις συνφκίσθη ὑπὸ διασπαρέντων Ἀπολλωνιατῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος αὐτῶν, ἀν ὅχι ὀλίγω πρότερον· ἄπορον ὅμως ὅτι ἐν φ' ὁ τῷ 65 π. Χ. γεννηθεὶς Στράβων ἀναφέρει αὐτὴν ὡς πολίχνην, ἐκ προγενεστέρως πάντως ἀρυσθεὶς πηγῆς, ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ ῥωμαῖος ποιητῆς Ὀβίδιος, ἀπαγόμενος τῷ 9 μ. Χ. ἔτει ἐξόριστος εἰς Τόμιν (Κωνσταντῆαν) καὶ προσορμισθεὶς εἰς αὐτήν, σημειοῖ εἰς τινα τῶν θρήνων αὐτοῦ ὅτι δι' ἰσχυρῶν περιεβάλλετο τειχῶν καὶ ἐπάλξεων²⁾. Ἦτο ἄρα λίαν σημαίνουσα πόλις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὡς πόλιν δὲ ἀναφέρουσιν αὐτὴν καὶ ὁ Πομπώνιος Μέλας (44 μ. Χ.),³⁾ καὶ ὁ Πιλίνιος ὁ πρεσβύτερος (79 μ. Χ.), οὐ-

(*) Ἡ ἱστορία ἐγράφη ἴσως πρὸ πενήντα καὶ πλέον ἐτῶν χωρὶς νὰ δημοσιευθῇ. Τὸ πρωτότυπον εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ.

δετέρω ὅμως τῷ ὀνόματι ὁ δεύτερος ἐκτισμένων ἐπὶ τῶν ἀρχαίων Μέσων *). Τὴν Ἀγχίαλον ἀναφέρει ἐπίσης καὶ Ἀρριανὸς ὁ Νικομηθεὺς ἐν τῷ Περίπλῳ αὐτοῦ, ἀπέχουσαν σταδίους ἑβδομήκοντα μὲν ἀπὸ τῆς Μεσημβρίας, ὄγδοήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῆς Ἀπολλωνίας *). Καὶ Πτολεμαῖος ὁ Κλαύδιος μνημονεύει αὐτήν, συγκαταβάσει μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Θράκης πόλεων π. χ. τῆς παρακειμένης Δεβελτοῦ, τῆς Φιλίππουπόλεως, τῆς Τραϊνουπόλεως, τῶν Οὐσκουδάμων καὶ ἄλλων *). Αὐτόνομον δ' ἔχουσα πολίτευμα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι διετήρησεν αὐτὸ καὶ ὅτε περιῆλθεν ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐξουσίαν, κυβερνωμένη δι' ἰδίων νόμων, ἔχουσα ἰδίαν βουλήν καὶ δῆμον, ὡς ἐξάγομεν ἐξ ἐπιγραφῶν, καὶ τὸ προνόμιον, παραχωρούμενον μόνον εἰς αὐτονομουμένας πόλεις, τοῦ νὰ κόπῃ ἴδια νομίσματα. Ἄπαντα ταῦτα σχεδὸν φέρουσι προτομὰς Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, ἢ τῶν συζύγων αὐτῶν, τὰ ἐμβλήματα δὲ αὐτῶν παριστῶσιν ἐν γένει τὴν Ἀγχίαλον, ὡς πόλιν ὀχυρὰν καὶ πλουσίαν εἰς δημητριακοὺς καρπούς, ὀπώρας, οἶνον καὶ ἰχθῦς καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἑκατονταετηρίδας μ. Χ. Ἐπὶ τινῶν νομισμάτων ἀποτυπῶνται κεφαλὴ Σεράπιδος καὶ ἡ Ἴσις, τεκμήριον ἐκ τούτου ὅτι αἱ Αἰγυπτιακαὶ θεότητες ἐλατρεύοντο καὶ ἐν Ἀγχιάλῳ. Ἐπὶ ἄλλων προσωνομεῖται καὶ Οὐλίπια πρὸς τιμὴν πάντως τοῦ εὐεργετήσαντος ἴσως αὐτὴν αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, τοῦ ἐπιλεγόμενου καὶ Οὐλίπλου, προσλαβοῦσα οὕτω μορφήν Ῥωμαϊκῆς ἀποικίας, ἐκ δὲ νομισμάτων τοῦ αὐτοκράτορος Σεβήρου ἐξάγομεν ὅτι «Σεβήρεια» ἐπεκλήθησαν οἱ πρότερον ἐν αὐτῇ τελούμενοι ἀγῶνες πρὸς τιμὴν ἐγχωρίου τινος νύμφης, τῆς Ἀγχιάλης ἴσως, Νύμφια καλούμενοι ὡς καὶ τὰ Νέμια πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου *) Τὰ πρῶτα νομίσματα τῆς Ἀγχιάλου ἐκόπησαν ἐπὶ Δομιτιανοῦ (81-96 μ. Χ.), τὰ δὲ τελευταῖα ἐπὶ Γορδιανοῦ καὶ Τραγκυλλίνης (238-244 μ. Χ.). Ὡς ἰσχυρὰ καὶ σημαίνουσα πόλις σημειοῦται προσέτι ἡ Ἀγχίαλος δι' ἰδιαιτέρου διακριτικοῦ σημείου καὶ ἐν τῷ Πεντιγερεῖφ πίνακι, συνταγέντι, ὡς εἰκάζεται, κατὰ τὴν γ' ἑκατονταετηρίδα μ. Χ. ἐπὶ τῇ βάσει προγενεστέρων γεωγραφικῶν πινάκων. Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου ἐξάγεται προσέτι ὅτι πέντε ὁδοὶ κατέληγον εἰς αὐτήν. Μία ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰστρου διὰ τῆς Ὀδησοῦ καὶ τοῦ Templus Jovis, ἑτέρα ἀπὸ τῆς Μαρκιανουπόλεως διὰ τῆς στενωποῦ τοῦ Αἴμου Scatrae, ἢ τρίτη ἀπὸ τῆς Φιλίππουπόλεως διὰ τῶν παρακειμένων τῇ Ἀγχιάλῳ Θερωῶν, ὧν πρώτη μνεῖα ἐν τῷ πίνακι τούτῳ, ἢ τετάρτη ἀπὸ τῆς Ἀδριανουπόλεως διὰ τῆς Δεβελτοῦ καὶ ἡ πέμπτη ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου διὰ τῆς Ἀπολλωνίας.

* Ἄλλ' οὔτε τὰ ἰσχυρὰ αὐτῆς τείχη, οὔτε ἡ ἀνδρεία τῆς Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τῶν κατοίκων ἠδυνήθησαν νὰ διασώσωσιν αὐτήν ἀπὸ τῆς λεηλασίας καὶ διαρπαγῆς τῶν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ἐπιδραμόντων τὴν Θράκην Γότθων, μεσοῦσης τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. Οἱ βάρβαροι οὗτοι εἰσβαλόντες τὸ πρῶτον τῷ 251 καὶ νίκησαντες τὸν κατ' αὐτῶν ἐστρατεύσαντα αὐτα-

κράτορα Δέκιον παρὰ τὴν Βερόην (Ἐσκῆ - Ζαγορά) κατέσχον μετὰ τὴν νίκην τὴν Φιλιπούπολιν, παραδοθεῖσαν διὰ προδοσίας. Καὶ τὴν μὲν ἦταν ταύτην ἀπέπλυε μετ' ὀλίγον λαμπρῶς ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τινα παρὰ τὸν Αἷμον μάχην, ἀποκτείνας τρισμυρίους ἐκ τῶν ἐχθρῶν· ἀλλ' εἰς ἄλλην συγκροτηθεῖσαν παρὰ τὴν ἐκεῖθεν τοῦ Αἷμου Ἄβρουτον ἢ Σεμπρώνιον Φόρον (Ἄβρὲτ - Χισάαρ) ἠττηθεῖς κατὰ κράτος διὰ προδοσίας ἐφονεύθη μετὰ τοῦ συνεκστρατεύοντος υἱοῦ αὐτοῦ. Οὗδ' ὁ προδοὺς αὐτὸν καὶ αὐτοκράτωρ ἤδη ἀναγορευθεὶς Γάλλος ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τῶν ἐπιδρομέων, οὕτως ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν εἰρήνην, ἣν ἐξηγόρασε διὰ πολλῶν χρημάτων. Ἐνθαυρονθέντες ἐπῆλθον ἐκ νέου φοβερώτεροι τῷ 257 ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Οὐαλεριανοῦ καὶ Γαλλικοῦ, παραμείψαντες δὲ τὴν Γόμιν καὶ τὴν Ἀρχίαλον προухώρησαν μέχρι τῆς λίμνης Δέρκων, φθείροντες καὶ λεηλατοῦντες τὴν ὑπαιθρον χώραν, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ζώσιμος⁹⁾). Εἰσέβαλον δὲ προσέτι εἰς τὴν Θράκην καὶ τῷ 263 κατὰ τὴν ἐπ' ἀνὰ ὁδὸν αὐτῶν ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας ὅτε προσβαλόντες τὴν Ἀρχίαλον ἐκυρίευσαν, ὡς ἱστοροῦσιν ὅτε Τρεβίλλιος Πολλίων⁹⁾ καὶ ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος¹⁰⁾). Τὴν ἐκπόρθησιν ταύτην τῆς Ἀρχιάλου ὑπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην διέμειναν ἡμέρας τινὰς ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὰς παρακειμένας Θέρμας, ἀναφέρει καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ Κασσιοδώρου πιθανῶς ἀρυσθεὶς ἐπίσκοπος Κρεμώνης Ἰορδάνης, ὅστις ὁμῶς συγγέει αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ὑπὸ τοῦ Σαρδαναπάλου κτισθεῖσαν Ἀρχιάλην τῆς Κιλικίας¹¹⁾).

Ταχέως ἀνέκυψεν ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἡ Ἀρχίαλος λαμπρὰ καὶ ἀκμαία ὡς πρότερον, εὐφήμως μνημονευομένη καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐδρα ἐπισκόπου ἀναδειχθεῖσα ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Σεραπίωνος πρὸς Καρικὸν καὶ Ποντικόν, ἧς ἐπίσκοπος αὐτῆς Σωτᾶς καλούμενος, συνεκάλεσεν ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισίον τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος τὴν κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Μοντανιστῶν τυπικὴν σύνοδον ἐκ δεκατριῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὧν καὶ ὁ τῆς Δελβελτοῦ Αἴλιος. Ἄλλος ἐπίσκοπος αὐτῆς, Τιμόθεος ὀνόματι, μνημονεύεται κατὰ τὴν ἐν Σαρδικῇ τῷ 348 γενομένην Σύνοδον, τρίτος ὁ Σεβαστιανὸς ὑπογεγραμμένος ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῷ 381, καὶ τέταρτος ὁ Σαββάτιος ὑπογεγραμμένος ἐν τῇ κατὰ σιμωνιακῶν πράξει τοῦ πατριάρχου Γενναδίου τῷ 459¹²⁾). Βραδύτερον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μεγάλου βλέπομεν αὐτὴν ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους καὶ ὡς μίαν τῶν πέντε μᾶλλον διακρινόμενων πόλεων τῆς ὑπὸ ἡγεμόνα διατελούσης ἐπαρχίας Αἰμιμόντου, δηλ. τῆς Ἀδριανουπόλεως, Δελβελτοῦ, Πλωτινουπόλεως καὶ Τζοῖδου¹³⁾).

Παντελῆ σιγὴν τηρεῖ ἡ ἱστορία περὶ τῆς Ἀρχιάλου κατὰ τε τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Βισιγόθων καὶ τὰς λεηλασίας αὐτῶν ἐν τῇ Θράκῃ, ὡς καὶ κατὰ τὰς ἀλληλοδιαδόχους ἐπιδρομὰς τῶν Οὐνων, Σλάβων καὶ ἄλλων βαρβάρων.

ρων ἐν τῇ περιμαχήτῳ ταύτῃ χώρῃ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καθ' ἃς βεβαίως δὲν ἔμεινεν πάντῃ ἀδήωτος καὶ ἡ περιφέρεια τῆς Ἀγχιάλου. Ἡ μόνη εἶδησις, ἦν ἀπὸ τῆς τῶν Γόθων καταστροφῆς αὐτῆς μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἀβάρων ἐν τῇ Θράκῃ ἔχομεν, εἶναι ἡ τῷ 514 κατάληψις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἐπαναστάντος στρατηγοῦ τοῦ θέματος τῶν Φοιδεράτων ἢ ὑποσπόνδων Γόθων Βιταλιανοῦ κατὰ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Ἀναστασίου τοῦ Δικόρου ¹⁴), καταλαβόντος ὀλίγῳ πρότερον καὶ τὴν Ὀδησοῦν (Βάρναν) μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ. Ὁ ἀντάρτης οὗτος στρατηγὸς ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐπετέθη τότε μετὰ πολυαριθμὸν στρατοῦ καὶ κατὰ τῆς πρωτευούσης· κατατροπωθεὶς ὅμως παρὰ τὰς Συκάς, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀγχιάλον, καταλαβὼν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τὴν Σωζόπολιν ¹⁵). Ἐν Ἀγχιάλῳ διέμεινεν ἀπρακτῶν μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Ἰουστίνου εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, παρ' οὗ ἀμνηστευθεὶς προσεκλήθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

Δις ἐμνημονεύσαμεν ἔμπροσθεν τὰς παρὰ τὴν Ἀγχιάλον Θέρμας, μέχρι σήμερον ὑφισταμένας. Αὐταὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπῆλθον μεγάλης ἰαματικῆς φήμης, διετέλουν ὅμως λίαν ἠμελημένα καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτ. Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μεγάλου ¹⁶), οἱ δὲ εἰς αὐτὰς συρρέοντες ἀσθενεῖς θεραπείας χάριν, πολλὰς ὑφίσταντο κακώσεις ὑπὸ τῶν περιοίκων βαυβάρων. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ὅμως περιέβαλε τότε αὐτὰς δι' ἰσχυρῶν τειχῶν, καταστήσας οὕτω ἀσφαλῆ καὶ ἀνενόητον τὴν διαμονὴν ἐν αὐταῖς τῶν ἀσθενῶν, ὡς ἀναφέρουσιν ὅτε ἱστορικὸς Προκόπιος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κρεμώνης Ἰορδάνης ¹⁷). Ὁ Προκόπιος ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἀναφέρει προσέτι ὅτι ἡ Ἀγχιάλος κατοκεῖτο ὑπὸ Θρακῶν ¹⁸), τοὺς Ἕλληνας βεβαίως κατοίκους αὐτῆς ἐννοῶν. Κατὰ δὲ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀβάρων ἐν τῇ Θράκῃ πλέον ἢ ἅπαξ μνημονεύεται τὸ ὄνομα τῆς Ἀγχιάλου. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἐπιδρομὴν λαβοῦσαν χώραν τῷ 583 ἀφικόμενοι πρὸ τῆς πόλεως κατέλαβον αὐτήν, οὐχὶ βεβαίως ἀνευ ἀντιστάσεως, λεηλατήσαντες δὲ καὶ καταστρέψαντες ἀπάσας τὰς πέριξ κώμας καὶ χωρία ἐφείσθησαν μόνον τοῦ οἰκοδομήματος τῶν Θερμῶν, ταῖς παρακλήσει τῶν γυναιῶν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν ἐν αὐτῷ καταλυσάντων. Μετὰ τρεῖς μῆνας, τῶν Ἀβάρων ἐξακολουθούντων τὰς ἀρπαγὰς καὶ δηώσεις καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Θράκης, ἀφίκοντο εἰς Ἀγχιάλον ¹⁹) πρὸς διαπραγματεύσιν τῆς εἰρήνης ὅτε ἀρχηγὸς τῆς σωματοφυλακῆς Κομεντιόλος καὶ πατρίκιος Ἐλπίδιος, ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου ²⁰). Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν ἀπέτυχε, τὸ μὲν ἕνεκα τῶν ὑπερφιάλων ἀξιώσεων τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀβάρων, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἀγερῶχου στάσεως τοῦ Κομεντιόλου, κινδυνεύσαντος ἕνεκα τούτου καὶ τὴν ζωὴν.

Μόλις μετὰ τρία ἔτη ἠδυνήθη, ὑπὸ ἄλλων περισπώμενος φροντίδων νάντεπεξέβη κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τούτων, ἅπασαν ἤδη λυμαιομένων τὴν Θράκην, ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρικίος. Σχηματίσας στρατὸν ἐπαρκῆ καὶ ἀξιόμα-

χον, ἔθνηκεν αὐτὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κομεντιόλου, ὅστις κατατροπώσας παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν τοὺς προστρέχοντας εἰς λεηλασίαν συμμάχους τῶν Ἀβάρων Σκλαβηνοῦς (586) ἀφίκετο καὶ εἰς τὴν εὐρείαν πεδιάδα τῆς Ἀγχιάλου, εἰς ἣν ἔστρατοπέδευσε περιχαρακωθεὶς ²¹⁾, κατέλαβε δὲ καὶ τὴν πόλιν κενωθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν τινων ἀφείς πρὸς φυλακὴν τοῦ χάρακος τοὺς μᾶλλον ἀπολέμους ἐκ τοῦ στρατοῦ, ἐπεμψε τοὺς λοιποὺς τετρακισχιλίους περίπου ὑπὸ τοὺς στρατηγούς αὐτοῦ Μαρτῖνον καὶ Κάστον πρὸς καταδίωξιν τῶν Ἀβάρων ²²⁾, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στρατοῦ, ὑπερβάς τὴν ἐπτάωρον τῆς Ἀγχιάλου ἀπέχουσαν δίοδον, ὠχυρώθη ἐν αὐτῇ ²³⁾, ἀφροντιστῶν εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἀποκοπῆς τῆς ὑποχωρήσεως ὃν διέτρεχον οἱ ἐκεῖθεν τοῦ Αἵμου διώξαντες τοὺς Ἀβαρας, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ δέον προχωρήσαντες Μαρτῖνος καὶ Κάστος, χωρὶς νὰ φροντίσωσι διὰ τὴν ἔξασφάλισιν τῶν νώτων των. Τρόντι ἅμα οὗτοι ἐπανερχόμενοι ἀφίκοντο παρὰ τὸν ποταμὸν τὸν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ παραρρέοντα, αἴφνης περιεκυκλώθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιστραφέντων ἐχθρῶν, πολλῶ ἀνωτέρων τὸν ἀριθμὸν. Καὶ ὁ μὲν Μαρτῖνος διασχίσας τὴν κύκλωσιν ἠδυνήθη νὰ διασωθῆ πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Κομεντιόλου ²⁴⁾, ἀλλὰ ὁ Κάστος μὴ προλαβὼν νὰ διαβῆ τὸν ποταμὸν, ἠχμαλωτίσθη μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, ἀκράτητοι δὲ τότε οἱ Ἀβαρας εἰσβαλόντες ἐκ τρίτου εἰς τὴν Θράκην διὰ τῶν ὄριων τῆς Μεσημβρίας, ἐπανάλαβον τὰς προτέρας λεηλασίας καὶ δηώσεις.

Εἰς ἄλλην κατὰ τῶν Ἀβάρων ἐστρατείαν τῷ 591, ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος ἐξελθὼν αὐτοπροσώπως, ἀφίκετο καὶ εἰς τὸν Ἀγχιάλον, ἐν ἣ διέτριψεν ἐπὶ δεκαλεπθήμεριαν. Μαθὼν δὲ αὐτόθι τὴν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἀφίξιν Περσῶν καὶ Φράγκων πρέσβειων, ἀπῆλθε πρὸς ὑποδοχὴν αὐτῶν. Τὸν παυθέντα τῆς ἀρχηγίας Κομεντιόλου διεδέχθη ὁ πολλῶ ἰκανώτερος Πρίσκος ὅστις ἐκδιώξας τοὺς Ἀβαρας εἰς τὴν κάτω Μοισίαν, ἐνίκησεν αὐτοὺς περιφανῶς εἰς διαφόρους μάχας. Μετὰ τὴν ἦταν ὁμως τοῦ ὑποστρατήγου Σαλβενιανοῦ, εἰσβαλόντες οὗτοι πάλιν εἰς τὴν Θράκην τῷ 592 καὶ ἀποπειραθέντες ἴσως, ἀλλ' εἰς μάτην κατὰ τῆς Ἀγχιάλου, προυχώρησαν μέχρι τῶν Δριζιπάρων, διαρπάσαντες δὲ τὸν αὐτόθι κείμενον ναὸν τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἀλεξάνδρου, ἐνέπρησαν αὐτόν ²⁵⁾. Ταῦτα ἀφηγεῖται ὁ ἑγγυτέρω τῶν πραγμάτων διατελέσας Θεοφύλακτος Σιμοκάτης. Οἱ ἔξ αὐτοῦ ὁμως ἀρυσθέντες πάντως Θεοφάνης ²⁶⁾, καὶ Κεδρηνὸς ²⁷⁾ ἐσφαλμένως ἱστοροῦσιν, ὅτι οἱ Ἀβαρας κατὰ τε τὴν πρώτην καὶ τρίτην αὐτῶν εἰς τὴν Θράκην εἰσβολὴν κατέλαβον τὴν Ἀγχιάλον, ἐνῶ ὁ Σιμοκάτης ἄτιξ μόνον λέγει αὐτὴν καταληφθεῖσαν ὑπὸ τούτων. Ὁ Κεδρηνὸς μάλιστα συγγέων αὐτὴν πρὸς τὸν πυρποληθέντα ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου παρὰ τὴν Δριζίπαρα, λέγει ὅτι οἱ Ἀβαρας καταλαβόντες παρέδωσαν αὐτὴν εἰς τὸ πῦρ. Ὡς ἐκπορθηθεῖσαν τὴν Ἀγχιάλον ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἀναφέρει προσέτι καὶ ὁ ἐκ Συρίας Εὐάγριος ²⁸⁾ ὁ σχολαστικὸς. Τοὺς δὲ Βουλγάρους, μετὰ τὴν ὀριστικὴν σύστασιν τοῦ κράτους

αὐτῶν ἐν τῇ κάτῳ Μοισίᾳ, περίτρομος εἶδεν ἡ Ἀγχιάλος τὸ πρῶτον τῷ 708. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς Β΄ ὁ Ρινόμητος, καταλαβὼν τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν ἐκ δευτέρου τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἐξ οὗ εἶχεν ἐξωσθῆ καὶ ἀθετήσας τὰς πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεις του, παρέσχεν αὐτοῖς ἀφορμὴν ἵνα κηρύξωσι τὸν πόλεμον κατ' αὐτοῦ. Εἰσβαλόντες πολυπληθεῖς εἰς τὴν Θράκην ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα Τέρβελην, προέβησαν λεηλατοῦντες μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Ἀγχιάλου. Πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῶν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέστειλε τὸ περικλὸν στρατεύμα διὰ πολυαριθμοῦ στόλου, ἐνῶ αὐτὸς ἀφίκετο μετὰ τοῦ ἱππικοῦ εἰς τὴν πρὸ τῆς πόλεως ἐκτεινομένην πεδιάδα, ὅπου καὶ κατεσκήνωσε. Οἱ Βούλγαροι ἰδόντες τόσῃν κατ' αὐτῶν παράταξιν, ἀπεσύρθησαν φοβηθέντες ἐπὶ τῶν παρακειμένων ὄρεων ἰδόντες ὅμως μετ' ὀλίγον τοὺς στρατιώτας τοῦ αὐτοκράτορος μεταβαίνοντας ἄνευ τινὸς συνεχῶς εἰς τὰς πέριξ κόμας πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἐπιτηδείων, ἐπετέθησαν αἴφνης κατ' αὐτῶν καὶ ἐπέφερον σφαγὴν μεγάλην, τοῦ αὐτοκράτορος μόλις προλαβόντος μετ' ὀλίγων ἵνα καταφύγῃ καὶ περικλεισθῆ ἐντὸς τῆς Ἀγχιάλου, ἣν οἱ Βούλγαροι εὐθὺς ἐπολιόρησαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς φοβηθεὶς τότε, μὴ ἐκπορθουμένης τῆς πόλεως συλληφθῆ αἰχμάλωτος, ἀπέλευσε μετὰ τρεῖς ἡμέρας εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Βούλγαροι ἀφ' ἐτέρου πληροφορηθέντες τὸν ἀπόπλου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀδυνατοῦντες νὰ ἐκπορθήσωσι τὴν Ἀγχιάλον διαλύσαντες τὴν πολιορκίαν ἀπεχώρησαν²⁹⁾. Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοκρατορίας Κωνσταντίνου τοῦ Ε' τοῦ ἀνταξίου υἱοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ἡ Ἀγχιάλος πολλὰς ἐχρησίμευσεν ὡς σταθμὸς ἀποβάσεως τοῦ ἡρωικοῦ καὶ ἀκαταβλήτου τούτου αὐτοκράτορος.

Τῷ 757 ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ προχωρήσας μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰστρου, ἐλεηλάτησε δεινῶς τὰ βουλγαρικά παράλια, ὁ δὲ γενναῖος αὐτοῦ στρατὸς ἐνίκησε περιφανῶς τοὺς Βουλγάρους παρὰ τὰς Μαρκέλλας, φρούριον, οὗ τὰ ἑρείπια καὶ σήμερον φαίνονται παρὰ τὸ Καρναβάτιον. Εἰς ἄλλην ὁμοῦς ἐκστρατείαν σοβαρὰν ὑπέστη ἦταν τῷ 759 παρὰ τὴν στενωπὸν τοῦ Βιρέγαβα ἀλλὰ μετὰ τέσσαρα ἔτη λαμπρὰ νίκη ἔσπεψε τὰ βυζαντινὰ ὄπλα ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ἀγχιάλου. Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 763 προπέμψας εἰς τὴν Ἀγχιάλον στόλον ἐκ δισχιλίων χελανδίων πεπληρωμένων στρατιωτῶν, κατέφθασε καὶ ὁ ἴδιος διὰ ξηρᾶς μετὰ τοῦ ἱππικοῦ, τῇ δὲ 17ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐπεφάνησαν πολυπληθεῖς καὶ οἱ Βούλγαροι ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀνδρεῖον ἡγεμόνα αὐτῶν Τελέσιον, ἄγοντες δὲ ὡς συμμάχους καὶ εἰκοσακισχιλίους Σλάβους. Συμπλακέντων τῶν δύο στρατῶν ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ἀγχιάλου, ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἡ μάχη διεξήγητο ἀμφίροπος, πολλοὶ δὲ ἐκατέρωθεν ἔπιπτον ἐπὶ τέλους ὁμοῦς ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ὑπερίσχυσε, οἱ δὲ Βούλγαροι πανταχόθεν κατακοπτόμενοι ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν ἄτακτον, πολλοὺς ἀπωλέσαντες εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας, οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ ἠχμαλωτίσθησαν, καὶ δὴ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων³⁰⁾. Ἐμμανεῖς ἐπὶ τῇ ἡττῇ οἱ Βούλγαροι ἀπέδωκαν

αὐτὴν εἰς τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ, κατασφάξαντες δὲ ἅπαντας ἀνηγόρευσαν ἡγεμόνα τὸν Σαβῖνον, γαμβρὸν τοῦ πρώην ἡγεμόνος αὐτῶν Κορμισίου. Οὗτος ὅμως ἐπειδὴ ἐπαπειλήθη διὰ τῆς τύχης τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, διότι ἐξήτησε τὴν εἰρήνην παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, προλαβὼν κατέφυγεν εἰς τὴν Μεσημβρίαν καὶ ἐξ αὐτῆς διὰ τοῦ στόλου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Καὶ εἰς ἄλλην δὲ ἐκστρατείαν ἐπιχειρηθεῖσαν τῷ 766 ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀγγιᾶλον δισχίλια καὶ ἑξακόσια χαλάνδια πλήρη στρατιωτῶν. Ὁ πολυπληθὴς ὅμως στόλος καταληφθεὶς ἅμα τῷ κατάπλω ὑπὸ σφοδρᾶς τρικυμίας, ἀπώλεσε τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων, μέγας δὲ ἀριθμὸς στρατιωτῶν οἰκτρὸν εὔρε θάνατον εἰς τὰ ἄγρια κύματα ⁸¹). Τὴν καταστροφὴν ταύτην ἀφηγοῦμενος Λέων ὁ Γραμματικὸς προσθέτει ὅτι μαθόντες τοῦτο οἱ Βούλγαροι ἐπέπεσαν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου εὐδρισκομένου μετὰ τοῦ ἐπιλοῖπου στρατοῦ παρὰ τὴν Ἀγγιᾶλον καὶ κατετρόπωσαν αὐτόν ⁸²). Ἀπορον ὅμως ὅτι οὔτε ὁ χρονογράφος Θεοφάνης οὔτε ὁ Πατριάρχης Νικηφόρος ἀναφέρουσι περὶ τοιαύτης τινὸς ἥτις τοῦ αὐτοκράτορος παρὰ τὴν Ἀγγιᾶλον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου ἐπελθόντα τῷ 775, οὐδεμία ἐπιδρομὴ βουλγαρικὴ ἀναφέρεται γενομένη εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ἀγγιᾶλου. Ἄκρας δὲ οὔσης ἡσυχίας ἐν τῇ Θράκῃ, ἡ αὐτοκρατεῖρα Εἰρήνη ἐπεχείρησε τῷ 784 αὐτοπρόσωπον περιοδεῖαν, καθ' ἣν ἀφικομένη εἰς Φιλιππούπολιν διέταξε ἐξ αὐτῆς ἵνα κτίσωσι τὴν τε Βερόνην καὶ τὴν Ἀγγιᾶλον ⁸³). Ἄγνωστον τυγχάνει πότε καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις εἶχε καταστραφῆ ἡ τελευταία αὕτη. Πιθανῶς πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν αὐτῆς, παθόντων ἐκ τῶν προηγουμένων πολέμων· ἄλλως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὡς θετικὴν τὴν παράδοσιν τῶν κατοίκων, ὅτι ἡ πόλις εἶχε καταπέσει ὑπὸ σεισμοῦ, ἀνεκτίσθη δὲ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, οὐχὶ ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτῆς τοποθεσίας, παρουσιαζούσης καὶ ἤδη ἴχνη συνιζήσεως τοῦ ἑδάφους, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σημερινῆς, ἡμίωρον περίπου ἀνατολικώτερον κειμένης. Ἀφηγοῦνται προσέτι ἐκ παραδόσεως οἱ Ἀγγιαλεῖς ὅτι ἡ Εἰρήνη ἔκτισεν ἐν τῇ νέᾳ πόλει καὶ φερώνυμον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου τοῦ Φάρου, δεικνύμενον μέχρι τοῦ 1044, ὅτε κατερειπώθη ὑπὸ πυρκαϊᾶς, καίτοι τὸ οἰκοδόμημα ἐφάνη ἡμῖν ἐποχῆς μεταγενεστέρας. Ἴσως ὅμως εἶχε τοῦτο ἀνεγερθῆ ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς ὑπὸ τῆς Εἰρήνης κτισθείσης, ἀλλὰ βραδύτερον καταστραφείσης ἐκκλησίας. Ὅπως καὶ ἂν ᾖ, οἱ Ἀγγιαλεῖς πρὸς διαιώνισιν τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτῶν πρὸς τὴν μετὰ θάνατον καθαγιασθεῖσαν αὐτοκρατεῖραν, ἀνήγειραν καὶ αὐτοὶ ὁμώνυμον αὐτῇ ἐκκλησίαν παρ' ἐκείνην, ἣν εἶχε εὐσεβῶς ἀγεγεῖρει. Κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς εἰσβολῆς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν Κροῦμον τῷ 812 καὶ τὴν ἐπικειμένην ἐπίθεσιν αὐτῶν κατὰ τῆς Μεσημβρίας, ἡ Ἀγγιᾶλος εἶχε κενωθῆ ὑπὸ τῶν φοβηθέντων κατοίκων ⁸⁴), ἀποφυγοῦσα οὕτω τὴν οἰκτρὰν τύχην τῆς παρακειμένης Δεβελτοῦ, ἧς οἱ κάτοικοι ἐξηνδραποδί-

σθησαν ἅπαντες ὑπὸ τοῦ αἰμοβόρου τούτου ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων. Ἄλλὰ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τούτου παρὰ τὴν Μεσημβρίαν τῷ 814 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, οἱ Ἀγχιαλεῖς ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν.

Καὶ ἄλλη Βουλγαρικὴ ἐπιδρομὴ ἐμάστισε τὴν περιφέρειαν τῆς Ἀγχιάλου τῷ 916. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Συμεὼν, μὴ τυχὼν τῆς αἰτηθείσης ἱκανοποιήσεως διὰ τὴν παραβίασιν ἐμπορικῶν τιμῶν συνθηκῶν, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, εἰσβαλὼν δὲ εἰς τὴν Θράκην προυχώρησε μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Ἀγχιάλου φθειρῶν καὶ λεηλατῶν. Ἡ τότε αὐτοκράτειρα Ζωή, ἵνα παρακωλύσῃ τὴν κατὰ τῆς πρωτεύουσας ἐπίθεσιν αὐτοῦ, ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν ἀρχιστράτηγον Λέοντα Φωκᾶν, μετ' ἐκλεκτῆς μὲν, ἀλλ' ἀνεπαρκοῦς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ὡς φαίνεται. Ἀφικόμενος ὁ Λέων εἰς Ἀγχιάλον καὶ προσβαλὼν τοὺς Βουλγάρους τῇ 20 Αὐγούστου ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγὴν, καταφυγόντας ἐπὶ τῶν παρακειμένων ὄρεων. Ἡ λαμπρὰ ὁμως νίκη μετετράπη εἰς φοβεράν ἦταν, ὅτε ὁ Λέων κἀθιδρώσας καὶ κατάκοπος ἐκ τῆς διώξεως, ἀφίππευσε παρὰ τινα πηγὴν ἵνα σβέσῃ τὴν δίψαν του. Ἐνῶ ἔπιπε, ὁ ἵππος αὐτοῦ ἀφηνιάσας καὶ διαφυγὼν τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ὥρμησε τρέχων εἰς τὸ μέσον τοῦ στρατοῦ, ἰδόντες δὲ τότε αὐτὸν οἱ στρατιῶται ἀνευ τοῦ ἀναβάτου καὶ ἐκλαβόντες τὸν Λέοντα φονευθέντα, τοσοῦτον ἔταράχθησαν, ὥστε παραιτηθέντες τῆς διώξεως ἤρξαντο νὰ ὑποχωρῶσιν ἐν ἀταξίᾳ Ὁ Συμεὼν ἐπωφεληθεὶς τότε τοῦ πανικοῦ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἐπέπεσε ραγδαῖος κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπέφερε σφαγὴν μεγάλην. Μάτην οἱ Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ προσεπάθησαν νὰ συγκρατήσωσι τοὺς φεύγοντας. Ἐξ αὐτῶν οἱ πλεῖστοι, οἱ καὶ διαπρεπέστεροι, ἔπεσαν γενναίως μαχόμενοι, μετὰ πολλοῦ δὲ κόπου ὁ ἀρχιστράτηγος ἠδυνήθη νὰ διασωθῇ εἰς τὴν Μεσημβρίαν καὶ ἐξ αὐτῆς διὰ τοῦ στόλου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ⁴⁵) Τὸν τόπον τῆς καταστροφῆς ὑπερμεγέθης σωρὸς ὀστέων ἐπὶ πολλὰ ἐφεξῆς ἔτη ἐδείκνυε ⁴⁶).

Οὕτω ἡ Ἀγχιάλος περιῆλθεν ἤδη εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Βουλγάρων, διατελέσασα ὑπ' αὐτοὺς μέχρι τῆς κατακτιήσεως τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ τῷ 971. Καθ' ὅλον τὸ μεσολαβήσαν χρονικὸν διάστημα οὐδεμίᾳ ὀνομαστικῆς μνείας τῆς πόλεως παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς χρονογράφοις γίνεται. Μόνον ὁ Ἡρόδοτος τῶν Ρώσων Καραμζίνος ὑποθέτει αὐτὴν ὡς τὴν Ἀκολιάτραν τοῦ Βοσκραεένσκη, ἣν ὁ ρώσος οὗτος γεωγράφος τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἀπαριθμεῖ μετ' ἄλλων πόλεων, ἃς ὁ ἡγεμὼν τῶν ρώσων Σβιατοσλαῦος, ὑποτάξας τῷ 964 τὴν Βουλγαρίαν ἐκυρίευσε. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Σβιατοσλαῦος διὰ τῶν μεσογειοτέρων στενωπῶν τοῦ Αἴμου εἰσέβαλε τότε καὶ εἰς τὴν Θράκην, δὲν ἐξακριβοῦται δὲ ἂν κατῆλθε καὶ μέχρι τῆς παραλίας ταύτης.

Οὕτω προσαρτηθείσης τῆς Βουλγαρίας εἰς τὴν ἡμετέραν αὐτοκρατο-

ρίαν ὡς ἀπλῆς ἐπαρχίας, ἡ Ἀγχίαλος καὶ ἡ περιφέρεια αὐτῆς ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἐφεξῆς ἑκατονταετηρίδας ἔμειναν πλέον ἀνενόητοι ἀπὸ πάσης βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς. Ἀλλὰ μετὰ ἑκατὸν περίπου ἔτη ἐπῆλθον αἱ ἀλλεπάλληλαι εἰσβολαὶ εἰς τὴν Θράκην τῶν Πατζινακῶν καὶ Κομάνων, οἱ δὲ τελευταῖοι οὗτοι τῷ 1094 παρ' ὀλίγον θὰ ἐξεπόρθουν τὴν Ἀγχίαλον, εἰμὴ ἔσπευδεν ἔγκαιρως πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Μέγας. Ἄμα ἀφίχθεις παρὰ τὴν ἐγγὺς τῇ πόλει κειμένην λίμνην, Ἰερὰν καλουμένην, διάφορα διέθηκε μέτρα ὅπως παρακωλυθῆ ἡ διάβασις τοῦ Αἴμου ὑπὸ τῶν βαρβάρων τούτων, τοὺς μὲν στρατηγοὺς Κατακουζηνὸν καὶ Τατίκιον πέμψας μετὰ στρατοῦ εἰς τὰς παρακειμένας Θέρμας πρὸς φύλαξιν, αὐτὸς δὲ ἐγκλεισθεὶς ἐντὸς τῆς Ἀγχιάλου. Ἄπαντα ὅμως τὰ ληφθέντα μέτρα πρὸς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι οἱ Κόμανοι διαβάντες τὸν Αἴμον ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν Ψευδοδιογένους τινος, ἀντιποιομένου τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, καὶ καταλαβόντες τὴν μεσόγειον Διάμπολιν, ἐξεκίνησαν εἰτα κατὰ τῆς Ἀγχιάλου. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπετίθεντο ἀδιακόπως κατὰ τῆς πόλεως, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἔξορμῶν ἔγκαιρως μετὰ τῆς φρουρᾶς ἀπέκρουσεν αὐτοὺς νικηφόρος. Ἐπὶ τέλους ἀπωλέσαντες πᾶσαν ἐλπίδα τοῦ νὰ ἐκπορθήσωσι τὴν καλῶς ἐντειχισμένην πόλιν, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν διέμεινεν πολὺν χρόνον ἐντὸς τῆς Ἀγχιάλου, διότι πληροφορηθεὶς ὅτι οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ συνεπλάκησαν ἤδη μετὰ τῶν βαρβάρων τούτων παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν, ἔσπευσε καὶ αὐτὸς ἐκεῖ πρὸς βοήθειαν. Ἡ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην τῶν Κουμάνων κατὰ τῆς Ἀγχιάλου ἀφηγουμένη λογία θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, περιγράφει τὴν τοποθεσίαν αὐτῆς οἷα εἶναι καὶ σήμερον. «Δεξιόθεν μὲν τὴν ποντηρὰν εἶχε, λέγει, θάλασσαν, ἐξ εὐωνύμων δὲ τραχύν τινα τόπον καὶ δύσβατον καὶ ὑπάμπελον καὶ τοῖς ἰππόταις εὐορμον τὸν δρόμον μὴ παρέχοντα *)».

Τῷ 1085 ὁ Ἀλέξιος εἶχεν ἀναδείξει δοῦκα τῆς Ἀγχιάλου Σελδεσσοῦκόν τινα ἀξιωματικόν, Σιαούζ, δεχθέντα ἤδη τὸ βάπτισμα, εἰς διαδοχὴν πιθανῶς τοῦ Ἰωάννου Στραβορωμανοῦ **), διότι ἀπεσταλμένος ὢν τοῦ Σουλτάνου τῶν Σελδεσσοῦκων Μελικ - Σιάχ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, τὰ μέγιστα συνετέλεσεν ἵνα ἀποδοθῶσι τούτῳ πόλεις τινὲς τοῦ Πόντου **). Βραδύτερον ὁ Ἀλέξιος ἐξώρισεν ἐν Ἀγχιάλῳ τὸν κατ' αὐτοῦ συνωμόσαντα Θεόδωρον Ἀαρὼν **).

Προσέει ἡ Ἀγχίαλος ἀναφέρεται κατὰ τὸν κατάπλου ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς πρωτευούσης τοῦ ἐκπτώτου βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Στεφάνου Τεῖζα (1164) ἐπανακάμπτοντος εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ ἵνα καταρρίψῃ τοῦ θρόνου τὸν σφετεριστὴν Βελᾶν τὸν Γ' **). Μνημονεύεται δὲ καὶ κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ φυγὴν τοῦ ἐπιβουλευθέντος τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις φωραθεὶς καὶ κατορθώσας νὰ δραπετεύσῃ, ἐσώθη καταφυγὼν διὰ τῆς Ἀγχιάλου εἰς τὴν Γαλικίαν τῇ συνδρομῇ τοῦ διοικητοῦ αὐτῆς

Περσαμενίου Πουπάκη ⁴²). 'Ο 'Ανδρόνικος οὗτος εἶναι ὁ ἀπὸ τοῦ 1183—1185 αὐτοκρατορῆσας, ἀλλ' οἰκτρὸν ὑποστάς θάνατον διαμελισθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔνεκα τοῦ τυραννικοῦ καὶ αἰμοβόρου χαρακτῆρος αὐτοῦ.

'Επὶ δὲ τῆς αὐτοκρατορίας 'Ισαακίου 'Αγγέλου τοῦ Α' αἰ περὶ τὴν 'Αγγιᾶλον πόλεις καὶ κῶμαι, πάντως δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἰδία, εἰς βαρεῖαν ὑπεβλήθησαν φορολογίαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὡς ἱστορεῖ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ⁴³), πρὸς κάλυψιν τῶν μεγάλων δαπανῶν τοῦ μετὰ τῆς Οὐγγύιδος ἡγεμονίδος Μαργαρίτης γάμον αὐτοῦ τῷ 1186. Τὸ καταθλιπτικώτατον μέτρον ἐπεκταθὲν καθ' ἅπασαν τὴν Βουλγαρίαν ὑπῆρξεν ἡ πρωτίστη ἀφορμὴ τῆς ὑπὸ τοῦ; ἀδελφοῦς 'Ασάν ἐκραγείσης κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπαναστάσεως, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας. Βλέποντες διστάζοντας, κατ' ἀρχὰς καὶ ἀπροθύμους τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν πρὸς τὸ ἀνταρτικὸν κίνημα, οἱ ἀδελφοὶ 'Ασάν ἵνα ἐνθαρρύνωσιν αὐτοὺς ἴδρυσάν που εὐκτήριόν τινα οἶκον ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγαλομάρτυρος 'Αγίου Δημητρίου, περὶ τὸν ὁποῖον συναθροίσαντες πολλοὺς δαιμονολήπτους «'Ασθενάρια, ἢ 'Αναστενάρια» καλουμένους, ἔπεισαν ἵνα ἐνθουσιῶντες καὶ βρυχώμενοι λέγωσιν εἰς τὸν ὄχλον ὅτι ὁ Θεὸς τῶν Βουλγάρων ἀπεφάσισε νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν Ρωμαίων, καὶ ὅτι ὁ Μεγαλομάρτυς καταλιπὼν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τοὺς Ρωμαίους ἦλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῶν ⁴⁴). 'Εξαπλουμένης τῆς ἐπαναστάσεως, ἐξέπεμφθη πρὸς κατάπνιξιν αὐτῆς ὁ στρατηγὸς 'Αλέξιος Βρανᾶς, ὅστις ἀπωθήσας τοὺς ἐπαναστάτας, βοηθημένους καὶ ὑπὸ πολλῶν Βλάχων, ἐκ τῆς Θράκης, ἀντὶ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ καθυποτάξῃ αὐτοὺς ἐντελῶς, ἐπανεστὴ κατὰ τοῦ 'Ισαακίου, ἀλλ' ἠττηθεὶς πρὸ τῆς πρωτεύουσας ἐφονεύθη. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἀπώλεσε τὴν ζωὴν καὶ ὁ διοικητὴς τῆς 'Αγγιᾶλου Κωνσταντῖνος ὁ Σηθηᾶτος, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ μειλίχιος, δοκιμώτατος δὲ τῶν τότε ἀστρολόγων, ἀκουσίως συμμετασχὼν τοῦ κινήματος τοῦ Βρανᾶ ⁴⁵). Μετ' ὀλίγον ἐξεστράτευσεν αὐτοπροσώπως κατὰ τῶν Βουλγάρων, λεηλατούντων ἤδη τὰ παρὰ τὴν 'Αγαθούπολιν μέρη ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ κατορθώσῃ τι ἄξιον λόγου, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Εἰς ἄλλην κατ' αὐτῶν ἐκστρατείαν διελθὼν μετὰ τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς 'Αγγιᾶλου ⁴⁶) ἀνέθηκε τὴν περιφρούρησιν αὐτῆς καὶ τῶν πέριξ χωρῶν εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ 'Ανδρόνικον Κατακουζηνόν ⁴⁷). Δεινὴν ὁμως ὑπέστη ἦταν παρὰ τὴν Βερόην, οἱ δὲ Βούλγαροι μετὰ τὴν νίκην ἐπιπεσόντες αἴφνης κατὰ τῆς 'Αγγιᾶλου (1191) ἐκυρίευσαν καὶ διήρπασαν αὐτήν ⁴⁸). 'Αλλὰ μὴ δυνηθέντες νὰ κρατήσωσιν αὐτὴν ὀριστικῶς, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ δὲ 'Ισαάκιος καταλαβὼν αὐτήν, ἐπεσκεύασε τὰ βλαβέντα τείχη καὶ ἐφοδίασε δι' ἱκανῆς φρουρᾶς ⁴⁹). Δὲν ἠδυνήθη ὁμως μέχρι τῆς ἐκθρονίσεως αὐτοῦ νὰ κατισχύσῃ τελείως τῶν Βουλγάρων, εἰς τῶν ὁποίων τὸ ἀνασυσταθὲν ἤδη τρίτον κράτος (1196) συμπεριελήφθη καὶ ἡ 'Αγγιᾶλος. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιθέσεως, ἣν τῷ 1206 ἐπεχείρησε κατ' αὐτῆς ὡς βουλγαρικῆς πόλεως, ὁ Λατῖνος αὐ-

τοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐρρίκος ὁ Φλανδρίας. Ληλατήσας τὰ παρὰ τὴν Ἀγαθόπολιν μέρη καὶ ἀπωθήσας τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίκιον πρὸς τὸ Ρωσσοκάστρον, ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὰς ἐγγύς τῆ Ἀρχιάλω Θέρμας. Ἐρημώσας δὲ διὰ τῆς λεηλασίας καὶ διαρπαγῆς ἅπαντα τὰ πέριξ χωρία, ἐπετέθη καὶ κατὰ τῆς Ἀρχιάλου, ἦν κυριεύσας καὶ διαρπάσας κατέσκαψεν. Τὴν αὐτὴν τύχην ὑπέστησαν κατὰ τὴν ἀνάξευξίν του καὶ αἱ Θέρμαι καταστραφεῖσαι διὰ τοῦ πυρός ⁵⁰).

Ὑπὸ τοὺς Βουλγάρους διετέλεσεν ἡ Ἀρχίαλος ἀνακτισθεῖσαι μέχρι τοῦ (1265), ὅτε, κατὰ τὸν Γ. Παχυμέρην, ὁ ἀρχιστράτηγος Μιχαὴλ ὁ Γλαβᾶς ἀποσταλεῖς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου κατέλαβε πρὸς τῆ ὑπὸ τοῦ ἐκπτώτου ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μυτζῆ παραχωρηθεῖση Μεσημβρία καὶ αὐτὴν ⁵¹). Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ εἰρηνεύσας μετὰ τοῦ ἡδη ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Κωνσταντίνου Τοίχου ὑπεσχέθη αὐτῷ ὡς σύζυγον τὴν ἰδίαν ἀνεψιὰν Μαρίαν καὶ ὡς προῖκα μετὰ τῆς Μεσημβρίας καὶ τὴν Ἀρχίαλον, τελεσθέντος ἅπαξ τοῦ γάμου δὲν ἐξεπλήρωσε τὴν ὑπόσχεσιν, προφασιζόμενος τὴν ἄρνησιν τῶν Ἑλλήνων ἵνα διατελέσωσιν ὑπ' ἐξουσίαν ἀλλοφυλον, ὡς καὶ ἐν τοῖς περὶ Μεσημβρίας εἶπομεν ⁵²).

Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοκρατορίας Ἀνδρονίκου τοῦ Πρεσβυτέρου ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Θεόδωρος Σβιατοσλάος ἐξορμήσας τῷ 1308 κατέσχε μετὰ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς παραλίας ταύτης καὶ τὴν Ἀρχίαλον, δι' ὁμολογίας παραδοθεῖσαν ⁵³). Ἀλλὰ τῷ (1323) κατὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Γεωργίου Τερτερῆ, διαδόχου τοῦ Σβιατοσλάου ἡ Ἀρχίαλος μετὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς πόλεως ἐπανῆλθε πάλιν ὑπὸ τὰ βυζαντινὰ σκῆπτρα, τοῦτο ὅμως ἔτος μόνον διήρκεσε, διότι ὁ διαδεχθεὶς τὸν Τερτερῆν Μιχαὴλ Σίσμαν ἐκστρατεύσας κατέλαβε πάλιν ἀπάσας μετὰ τῆς Ἀρχιάλου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Ἀρχίαλος διενήργει ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον μετὰ τε τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Γενουατῶν. Τὰ κυριώτερα προϊόντα ἅπερ ἐξήγοντο ἦσαν σίτος, ὀπώραι, κερασφόρα κτήνη, κηρὸς κ.ἀ. ⁵⁴). Ὁ Pegolotti παρομοιάζει τὸν σίτον αὐτῆς πρὸς τὸν τῆς Ἀλιφέτης παρὰ τὴν Εὐπατορίαν ἐν Κριμαίᾳ, θεωρεῖ ὅμως αὐτὸν κατώτερον τοῦ τῆς Ραιδεστοῦ ⁵⁵). Τῷ 1317 ἡ Δημοκρατία τῆς Γενούης εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς ἐμπόρους ὑπηκόους αὐτῆς νὰ προμηθεύωνται ὀπώρας ἐκ τῆς Ἀρχιάλου καὶ μεταφέρωσιν αὐτὰς εἰς τὴν Κωνπολιν, ἐνόσφ διετέλει ἀπεσπασμένη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ⁵⁶), ὑποτελῆς δὲ τοῖς Βουλγάροις. Τῷ δὲ 1320 ὁ ἐν Κωνπόλει Βάβυλος τῆς Βενετίας διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἐπιβολῆς φόρου εἰς τοὺς αὐτόθι ἀγοράζοντας ὀπώρας παρὰ Βενετῶν πωλητῶν κατοίκους, μεταφερομένας ἐκ τῆς Ἀρχιάλου ⁵⁷). Τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ Σίσμαν ἀποθανόντος τῷ 1330, τὰ βουλγαρικὰ πράγματα περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀνωμαλίαν καὶ σύγχυσιν, ἧς ἐπωφεληθεὶς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Νεώτερος, ἐπῆλθε μετὰ στρατοῦ καὶ κατέλαβεν ἀμαχητὶ τὴν Ἀρχίαλον μετ' ἄλλων πόλεων καὶ φρου-

ρίων ⁸⁸). Ἄμα ὁμως ἀνηγορεύθη ἡγεμὼν ὁ Ἰωάννης Ἀλέξανδρος ὁ Στρασιμήρου, τὰ πράγματα εὐθὺς ἤλλαξαν ὄψιν, διότι οὗτος ἐξορμήσας τῷ 1333 ἀνεκτίησατο αὐτὴν, κατατροπώσας καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ ἐκστρατεύσαντα αὐτοκράτορα παρὰ τὸ Ρωσσοκάστρον, ὡς ἀλλαγῆ εἶπομεν ⁸⁹).

Ἐφεξῆς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος δὲν ἀπεπειράθη τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἐλληνίδων πόλεων τῆς παραλίας ταύτης, ἄλλως τε δὲ καὶ διότι συνεδέθη δι' ἐπιγαμίας μετὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῶν Βουλγάρων, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Μιχαὴλ Ἀσὰν νυμφευθέντος τῷ 1338 τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν. Οὗδ' ὁ συναυτοκράτωρ Ἰωάννου Παλαιολόγου τοῦ Α' Ἰωάννης ὁ Κατακουζηνὸς ἐπεχείρησέ τι κατ' αὐτῶν. Μετὰ τὴν παραίτησιν ὁμως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, ὁ μόνος ἤδη κατέχων τὰ σκῆπτρα Ἰωάννης Παλαιολόγος ὁ Α', ἐκστρατεύσας μετὰ στρατοῦ, καὶ στόλου, τῷ 1363 καὶ ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς Ἀγγιᾶλου, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ἐξ ἐφόδου ⁹⁰). Ἄμα ὁμως τῇ ἐπανόδῳ αὐτοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσάν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῆς Μεσημβρίας, ἡ πόλις κατελήφθη ἄλλιν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.

Μετὰ τρία ὁμως ἔτη Ἀμεδαῖος ὁ VI κόμης τῆς Σαβοΐας ὁ ἐπικαλούμενος Verde—Πράσινος, ἐκστρατεύσας μετὰ τινων Ἰταλο-γαλλικῶν πλοίων ὅπως ἀνακτήσῃται τὰς πόλεις τῆς παραλίας ταύτης ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος ἑξαδέλφου αὐτοῦ καὶ ἐπιτύχη τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ, κατακρατηθέντος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων ἐν Βιδινίῳ, μετὰ τὴν πυρπόλησιν τουρκικῶν τινων πλοίων ἐν τῷ λιμένι τοῦ παρὰ τὸν Πύργον φρουρίου Σκαφιδᾶ, ἐπετέθη εἶτα κατὰ τῆς Ἀγγιᾶλου, ἣν εὐχερῶς ἐκυρίευσεν, τῶν κατοίκων οὐδεμίαν ἀνταξάντων ἀντίστασιν ⁹¹). Διοικητὴν αὐτῆς διώρισεν τὸν Ριέτρο Βιבודί, ὑποβαλὼν δὲ τοὺς κατοίκους εἰς βαρεῖαν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν, μόνον 2724 ὑπέρπυρα ἠδυνήθη νὰ εἰσπράξῃ ⁹²). Ἐκτοτε ἡ Ἀγγιᾶλος ἀποδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀμιδαίου εἰς τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, οὐδεμίαν ὑπέστη ἐπίθεσιν ἀπὸ μέρους τῶν Βουλγάρων, τοῦ κράτους αὐτῶν κινδυνεύοντος ἤδη ὑπὸ τῶν πανταχόθεν εἰσβαλλόντων καὶ λεηλατούντων τὰς ἐπαρχίας καὶ πόλεις αὐτοῦ Τούρκων. Κληροδοτηθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἰς τὸν αἰδίδιμον υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον μετὰ τῆς Μεσημβρίας ⁹³), δὲν ἀπεχωρίσθη πλέον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, μέχρι τῶν παραμονῶν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑποταγεῖσα διὰ συνθήκης εἰς τὸν ἐμφανισθέντα πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς στρατηγὸν τοῦ Μωάμεθ Β' Καρατζάβην περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου 1453 ⁹⁴). Ἡ παράδοσις τῶν κατοίκων διασώζει, ὅτι εἰς τῶν ὄρων τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως, ὃν πάντοτε ἐτήρησαν ἐφεξῆς οἱ Τούρκοι, προέβλεπε τὴν μὴ δήμευσιν τῶν περὶ αὐτὴν ἀλικῶν, ὧν ἡ ἐποχὴ τῆς συστάσεως εἶναι ἄγνωστος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς κατοίκους.

Β'.

Ἐπελθούσης τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολλαὶ αὐτοκρατορικαὶ καὶ ἄλλαι ἐπιφανεῖς οἰκογένειαι, ὧς ἡ τῶν Παλαιολόγων, Κατακουζηνῶν, Τρανῶν, Χωνιατῶν, Σγουρομαλλῶν καὶ ἄλλων μὴ δυνάμεναι νὰ ὑποφέρωσι τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων, ἐξ ἧς καὶ ἡ ζωὴ αὐτῶν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν ἐκινδύνευε, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλουσαι νὰ ἀπομακρυνθῶσι πολὺ τῆς φιλάτης αὐτῶν, ζητοῦσαι ἄσυλον εἰς τὴν Εὐρώπην, τίς οἶδεν ὅποιος ἐλπίδας διατρέφουσαι, κατέφυγον τῶν πάντων ἐστερημέναι καὶ εἰς τὴν Ἀγχίαλον⁶⁵). Πολλὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τούτων ὅπως πορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέλθωσι διαφόρους τέχνας, ἕτεροι δὲ ἀνέλαβον τὴν εἰσπραξίν τῶν ποικίλων φόρων, ἢ τὴν διαχείρησιν τῶν δημοσίων προσόδων, ὧς τῶν αὐτόθι ἀλικῶν, μονοπωλοῦντες τὸ προῖόν αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου⁶⁶). Οἱ δὲ ὀλωσοῦν εὐημερήσαντες ἐξήσκησαν καὶ πολιτικὴν τινα ἐξουσίαν, μεσάζοντες, οὕτως εἰπεῖν, μεταξύ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων. Δύο ἐκ τούτων διεκρίθησαν μεγάλως ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς περὶ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ἰστ' ἑκατονταετηρίδος, τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν σπουδαιότατην κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Ὁ εἷς εἶναι ὁ ἔνεκα τῆς πολυτροπίας καὶ τοῦ πολυμηχάνου χαρακτῆρος περιβόητος καταστάς ἐν τοῖς τουρκοῖς πράγμασι Μιχαὴλ ὁ Κατακουζηνός, ὁ ὑπὸ τῶν Τούρκων Σεϊτάν - ὄγλου, ἢ υἱὸς τοῦ Σατανᾶ ἐπικληθεῖς, ὁ δὲ ἕτερος ὁ κλεινὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός, ὁ ἐφάμιλλος τοῦ Μ. Φωτίου διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ μαρτυρικώτερος ἐκεῖνου. Ὁ διαπρεπὴς μεσαιωνοδίφης Κ. Ν. Σάθας συγκρίνων ἀμφοτέρους, περὶ μὲν τοῦ πρώτου λέγει ὅτι τραχὺς καὶ βίαιος ἀναδειχθεὶς τοῦ Γένους δυνάστης τῇ ἐθνικῇ παρεδόθη κατάρρα καὶ ὧς τύραννος βιώσας ὧς ἀλήτης ἐκρεμάσθη (3 Μαρτίου 1578) μὴ λαβῶν ὑπ' ὄψιν τὰς λίαν ἀντιξόους περιστάσεις τῆς ὀδυνηρᾶς ἐκείνης ἐποχῆς. Περὶ τοῦ δευτέρου ὅτι γαλήνιος ὢν καὶ βαθυγνώμων, θεομότατα προμαχίσας ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ἐμπεπιστευμένης αὐτῆς ἐθνικῆς παρακαταθήκης καὶ τὸν βίον ἐν ἐξορίαις καὶ θλίψεσι διανύσας, ἱερὰν τοῖς ἐπιγιγνομένοις τὴν μνήμην κατέλιπε. Ὡς ἔτος τῆς ἀποβιώσεως τοῦ περικλεοῦς τούτου Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρεται παρὰ τινων τὸ 1594, παρ' ἄλλων δὲ τὸ 1596. Κατὰ τὸ ἔτος 1621 μηνὶ Ἰουνίῳ οἱ κατ' ἄλλας παραλίους πόλεις τῆς Εὐξεινοποντιοῦ παραλίας διαρπάσαντες ληστοπειραταὶ Κοζάκοι, ἐπιπεσόντες αἴφνης καὶ κατὰ τῆς Ἀγχιάλου ἐληλάτησαν καὶ ἐνέπρησαν προσέτι αὐτὴν⁶⁷). Κατὰ δὲ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1787 ἐπεφάνη μὲν ἀπέναντι αὐτῆς ὁ ρωσσικὸς στολίσκος, ἀλλὰ διακρίνας ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχον ἤδη ἐγκαίρως στήσει κανονιοστοιχίας εἰς τὰ ἐπικαιρότερα μέρη, ἀπεμακρύνθη χωρὶς ν' ἀποπειραθῇ τι κατ' αὐτῆς⁶⁸). Δὲν ἔπαυον ὁμως ἐν τῷ μεταξύ αἱ βιοπραγίαι τῶν Τούρκων κατὰ τῶν κατοίκων, ἃς ἀπαξιοῦμεν ν' ἀπαριθμήσωμεν

καὶ περιγράψωμεν, διότι εἶχον ἀποβῆ κοινὰ πλέον, ἀπέβαινον ὁμως ὀξύτεραι κατὰ τὰς περιόδους τῆς στρατολογίας, ἰδίως ἐν τοῖς χωρίοις τῆς περιφερείας. Κατὰ δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1805 ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Ἀγγιᾶλου οἱ αἰμοχαρεῖς λησταντάρται τῆς Ροδόπης, γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κιριτζαλήδες» οἵτινες ὁμως ἀπεκρούσθησαν μετὰ πολλῆς φθορᾶς ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς φρουρᾶς, συμβοηθούτων καὶ τῶν κατοίκων. Τὴν μελετωμένην ἐπίθεσιν τῶν Κιριτζαλήδων προανήγγειλε κρυφίως ὁ ἱερεὺς τοῦ παρακειμένου Εὐσταθιοχωρίου Ἀνατόλιος, οὕτω δὲ ἔσχον οἱ κάτοικοι τὸν προσήκοντα χρόνον ὅπως παρασκευασθῶσιν εἰς ἄμυναν, μεταχειρισθέντες ὡς προμαχῶνας καὶ τὰς πολυπληθεῖς περὶ τὴν πόλιν στοιβάδας ἄλατος⁶⁹). Ἐν παρόδῳ σημειοῦμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ Εὐσταθιοχωρίου ὅτι τοῦτο κατοικεῖται ὑπὸ εὐσταλῶν καὶ θρειμαίων κατοίκων, τὴν ἔθνηκὴν εἰσέτι φερόντων στολήν, ὑπάρχει δὲ ἡ παράδοσις ὅτι κατάγονται ἐκ Κομνηνῶν.

Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀκόμη, φαίνεται ὅτι τὰ γράμματα δὲν ἔπαυσαν καλλιεργούμενα ἐν τῇ Ἀγγιᾶλῳ, εἴτε ἐν κελίῳ ἱερέως, εἴτε ἐν νάρθηκι ἐκκλησίας, εἴτε ἐν δωματίῳ τῆς μητροπόλεως, ἀφ' οὗ ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὴν ζοφερὰν ἐκείνην ἐποχὴν, ἐν τῷ αὐτῇ δὲ σχολῇ διήκουσαν τὰ πρῶτα αὐτῶν μαθήματα ὁ φιλόμουσος Μιχαὴλ Κατακουζηνός, ὁ πλουσίαν συγκροτήσας βιβλιοθήκην ἐξ ἐντύπων τε καὶ χειρογράφων, ὧν πολλὰ ἱατρικῆς ὕλης, τῇ εἰσηγήσει πάντως τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ ἱατροῦ Λεονάρδου Μινδονίου, ἦτις ὁμως κακὴν ἔλαβε τύχην μετὰ τὸν οἰκτρὸν θάνατον αὐτοῦ διασκορπισθεῖσα, ὁ αἰδιδιμος Πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός, ὁ μέγας οὗτος τῆς παιδείας ζηλωτής, ὁ ἀπόφοιτος τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας Χρυσοβέργης Σταύρου Κουροπαλάτης, ὁ γνωστός μεταφραστὴς τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, ὁ ἐφαμίλλος τοῦ Δοσιθέου Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πολύκαρπος, ὁ λίαν ἐλλόγιμος ἰδρυτὴς τῆς περιψύστου βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου Ἀνθιμος Παγώνης καὶ ἄλλοι λίαν μεμορφωμένοι καὶ εὐπαιδευτοὶ Ἀγγιαλεῖς, διακριθέντες οὐ μόνον ἐν τοῖς γράμμασι, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασιν. Καὶ ἡ τιμὴ δὲ τῆς ἰδρύσεως τῆς πρώτης συστηματικῆς σχολῆς ἐν τῇ παραλία ταύτῃ, τῇ Ἀγγιᾶλῳ ὀφείλεται, ἥς τὸ φιλογενὲς καὶ φιλόμουσον παράδειγμα ταχέως ἐμιμήθησαν καὶ αἱ γείτονες αὐτῆς Μεσημβρία καὶ Σωζόπολις. Ἰδρυτὴς αὐτῆς ἐγένετο τῷ 1790 ὁ ἄνω ρηθεις Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης, δωδεκαετίαν ὄλην διδάξας⁷⁰), ἀφ' οὗ διάδοχον τὸν Γεώργιον Σαράφην, ἀνεψιὸν τοῦ ὁμωνύμου προστάντος τοῦ ἐν Κυθωνιάς Γυμνασίου⁷¹). Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐξεπαιδεύοντο καὶ πολλοὶ Βούλγαροι ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Κατὰ δὲ τὰ προσόμια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ ἐγκριτώτεροι τῶν Ἀγγιαλέων ἐμυήθησαν τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐναιρείας ὑπὸ Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου. Μητροπολίτης Ἀγγιᾶλου ὧν τότε Εὐγένιος ὁ Καραβίας, Ἰθακήσιος τὴν πατρίδα, λίαν ἐλλόγιμος κληρικὸς, ὅστις ἀνάρπαστος γενόμενος ὑπὸ

τοῦ ἐπελθόντος μετὰ στίφους Γεντισάρων Μπεκήρ Πασᾶ ἅμα τῇ ἐκρήξει τοῦ ἱεροῦ ἁγῶνος, ἀπεστάλη σιδεροδέσιμος εἰς τὴν Κωνταντινούπολιν, ἐνθα τὸν μαρτυρικὸν ὑπέστη θάνατον ὑπερθεν τῆς Κιγκλιδωτῆς Πύλης (Παρμὰκ - Καποῦ). Ὅτε δὲ τῷ 1829 ὁ ρωσικὸς στρατὸς ὑπερβάς τὸν Αἴμον κατέλαβε τῇ 21 Ἰουλίου τὴν παρακειμένην Μεσημβριάν οἱ ἐν τῇ Ἀρχιάλῳ Τοῦρκοι προλιβόντες ἐκένωσαν αὐτὴν καὶ κατέφυγον εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Τὴν ἐπαύριον ἐπιφανεῖσα ρωσικὴ τις φριγάτα ἔλσβε κατοχὴν τῆς πόλεως, ἐν ἣ εὔρε 12 τηλεβόλα, τρεῖς ἀποθήκας ἄλατος, καὶ μίαν πυρίτιδος¹³⁾. Καὶ πρὸ πέντε μηνῶν ὅτε οἱ Ρῶσοι εἶχον γίνεи κύριοι τῆς Σωζοπόλεως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν, ἀπεπειράθησαν ἵνα καταλάβωσι καὶ τὴν Ἀρχιάλον. ἀλλ' ἀπέτυχον¹⁴⁾.

Ἐννέα μῆνας κατεῖχον οἱ Ρῶσοι τὴν Ἀρχιάλον μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει συνθήκης, καθ' ἣν ἐπανῆλθε πάλιν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ Γραμματεὺς τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Νέας Ρωσσίας καὶ Βεσσαραβίας Κόμητος Βοροντζῶφ Βίκτωρ Τεπλιάκωφ ἀφῆρεσε καὶ ἐκ τῆς Ἀρχιάλου, ὡς καὶ τῆς Μεσημβρίας, οὐκ ὀλίγας ἀρχαιοτήτας¹⁵⁾. Ἐπανακάμπτοντα τὸν ρωσικὸν στρατὸν εἰς τὰ ἴδια ἠναγκάσθησαν ν' ἀκολουθήσωσι καὶ πολλοὶ κάτοικοι ἐγκαταλείψαντες ἅπασαν τὴν ἀκίνητον περιουσίαν αὐτῶν, ὥστε ἡ πόλις ἠρημώθη τελείως, ἔρημον δ' εὔρε αὐτὴν τῷ 1836 ὁ τότε διοργανωτῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, βραδύτερον δὲ περιφανῆς γερομανὸς στρατιώτης ὅτε τὴν ἐπεσκέφη¹⁶⁾, διότι καὶ ἀναγκασθέντες νὰ παλινοστήσωσιν ἀπεδεκατίσθησαν ὑπὸ τῆς ἐνοκηψάσης πανώλους. Ἐκ τῶν μεταναστευσάντων Ἀρχιαλέων οἱ πλεῖστοι ἐγκατέστησαν ἐν ταῖς Παριστροῖς ἡγεμονίαις, ἔτεροι δὲ ἐν Ρωσσίᾳ Σπουδαίαν ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἀποκτήσαντες περιουσίαν, μετ' ἐνδομίχου πόνου ἀνεμιμνήσκοντο τῆς γενετῆρας αὐτῶν, διὰ σπουδαίων δὲ προικίσαντες κεφαλαίων τὴν σχολὴν αὐτῆς, μεγάλως συνετέλεσαν οὕτω εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877 - 78 ἡμέρας τινας πρὸ τῆς καθόδου τοῦ ρωσσικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν παρακείμενον Πύργον (Burgas) ληστρικὸν στίφος ἐκ τριακασίων περίπου Κιρκασίων καὶ Βασιβουζούκων ἐπετέθη κατὰ τοῦ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Ἀρχιάλου Εὐσταθοχωρίου ἐπὶ σκοπῶν λεηλασίας καὶ διαρπαγῆς. Οἱ γενναῖοι κάτοικοι ὄπλισμένοι διὰ κυνηγετικῶν πυροβόλων, καὶ ἐκ τούτων δὲ οὐκὶ πάντες, ὄχρωθέντες ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέκρουσαν αὐτοὺς νικηφόρως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, πολλοὺς φονεύσαντες καὶ πληγώσαντες. Ὅτε ὅμως κατώρθωσαν οὗτοι νὰ θέσωσι πῦρ εἰς τὴν προσηοτημένην τῇ ἐκκλησίᾳ σχολὴν, ἡ θέσις τῶν ἀνδρείων Εὐσταθοχωριτῶν ἀπέβη τότε κρισιμωτάτη, διότι καὶ τὰ ὀλίγα πολεμοφόδια αὐτῶν εἶχον ἤδη ἐξαντληθῆ. Ὑπερπηδήσαντες τότε οἱ αἰμοχαρεῖς κακοῦργοι τὸν περίβολον, εἰσέδυσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ἣ ἦσαν ἐγκεκλεισμένα τὰ γυναικόπαιδα κατέφυγον δὲ καὶ οἱ ἄνδρες, τότε ἔλαβον χώραν σκηναὶ ἅς ἀδυνατεῖ νὰ περιγράψῃ κάλαμος. Διακόσιοι περίπου ἄνδρες γυναῖκες

καὶ παιδιὰ ἐφρονεύθησαν ἐξ ἐκδικήσεως μετὰ φοβερᾶς βασάνους, ἰσάριθμοι δὲ κατορθώσαντες νὰ διαφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη ἀπέθανον ὑπὸ τοῦ ψύχους καὶ τῶν πληγῶν καὶ ἴσως οὐδεὶς τῶν Εὐσταθοχωριτῶν θὰ ὑπῆρχε σήμερον, εἰ μὴ οἱ Ἄγχιαλεῖς τῇ παροτρύνσει τοῦ ἀξίου αὐτῶν ἱεράρχου Βενεδίκτου, ἀπέστελλον ἐκμισθώσαντες ἕτερον σῶμα Κιρκασίων πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν εὐρισκομένων εἰσέτι ἐν τῇ ζωῇ. Τοὺς δυστυχεῖς ἀφιχθέντας ἐν ἀξιοθρηνητῶ καταστάσει εἰς τὴν αὐτοσχεδίως ὀχυρωθεῖσαν Ἀγχίαλον, ὑπεδέχθησαν καὶ περιποιήθησαν ἀδελφικώτατα οἱ κάτοικοι, πᾶσαν δὲ προστασίαν καὶ περίθαλψιν εὗρον καὶ οἱ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καταφυγόντες Βούλγαροι, φεύγοντες τὴν ἐκδικητικὴν μάχαιραν τῶν πρὸ τοῦ προελαύνοντος ρωσικοῦ στρατοῦ ὑποχωρούντων καὶ τὸ πᾶν ἐν τῇ ὑποχωρήσει αὐτῶν καταστρεφόντων Βασιβοζούκων καὶ Κιρκασίων. Τίνι τρόπῳ ὅμως οἱ Βούλγαροι μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, ὅτε οὗτος κατέλαβε τὴν Ἀγχίαλον, ἐξεδήλωσαν τὴν εὐγνωμοσύνην των πρὸς τοὺς διασώσαντας αὐτοὺς ἅς ὁμολογήσωσιν οἱ ἴδιοι.

Καὶ ἡ μὲν Ἀγχίαλος χάρις εἰς τὰ δραστήρια προφυλακτικὰ μέτρα καὶ τὴν ἀποφασιστικώτητα τῶν ἀνδρείων αὐτῆς κατοίκων ἐσώθη τότε οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ ἐκκλησιαστικῶς αὐτῇ ὑπαγόμενος παρακείμενος Πύργος. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1877 πολυάριθμοι Τοῦρκοι φυγάδες ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὡς καὶ στίφη Βασιβοζούκων καὶ Κιρκασίων, δηλώσαντες καὶ καταστρέψαντες πάντα τὰ μέρη ὄθιν διήλθον ὡς καὶ τὰ πέριξ, ἐπειδὴ ὁ ρωσικὸς στρατὸς διέκοψεν αὐτοῖς κατὰ ξηρὰν πᾶσαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑποχώρησιν, κατέκλυσαν. Ἐν τῷ λιμένι ὑπῆρχε μὲν ἠγχυροβολημένη μοῖρα τις τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἅμα ὅμως τὰ πληρώματα ἐπληροφορήθησαν τὴν προσέγγισιν τῶν ρώσων, ἤρχισαν νὰ διαρπάζωσιν τὰς οἰκίας καὶ τὰ καταστήματα τῇ ἐπιτεύσει μάλιστα τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν τότε καὶ τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα. Μάταιαι ἀπέβησαν αἱ παραστάσεις τῶν προξένων, οὔτινες βλέποντες ὅτι καὶ ἡ ἰδία αὐτῶν ζωὴ ἐκινδύνευε, ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, ἀφ' οὗ πρότερον κατόρθωσαν νὰ ἐπιβιάσωσι τοὺς πλείστους τῶν κατοίκων. Ἡ λεηλασία καὶ διαρπαγὴ τῆς πόλεως ἔλαβε τότε γενικώτερον χαρακτῆρα, ὅτε δὲ οἱ Ρῶσοι ἔλαβον κατοχὴν αὐτῆς ἀφιχθέντες τῇ 3 Ἰανουαρίου τοῦ 1878, εὗρον αὐτὴν ἔρημον καὶ τὰς οἰκίας ἀπάσας διαρπαγείσας. Μετὰ πέντε ἡμέρας κατέλαβον καὶ τὴν Ἀγχίαλον διὰ στρατιωτικοῦ τινος ἀποσπάσματος.

Συνομολογηθείσης τῆς Βερολινείου συνθήκης καὶ δημιουργηθείσης διὰ ταύτης τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου αὐτονόμου ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, συμπεριελήφθη καὶ ἡ Ἀγχίαλος ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς, ἔδρα Ἐλληνοῦ ἐπάρχου ἀναδειχθεῖσα καὶ ἀπολαύσουσα τῶν ἀγαθῶν αὐτονόμου πολιτείας, δηλ. ἰσοτιμίαν τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς κατοίκων πρὸς τοὺς ἄλλους τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν οἰκοῦντας λαοὺς διὰ τῆς ἀπολαύσεως τῶν αὐτῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, τῆς ἐλευθέρως ἔξασκήσεως τῆς θρησκείας

καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς ἐπισήμου. Χάρις εἰς τὸ φιλελεύθερον τοῦτο πολίτευμα καὶ εἰς τὸ προοδευτικώτατον πνεῦμα τῶν ὑπερξακισχιλίων αὐτῆς κατοίκων, ἡ Ἀγγίαιος ἤκμασεν ὅσον οὐδέποτε ἐπὶ τουρκοκρατίας. Οἱ ἐπισκεπτόμενοι αὐτὴν ἀλλογενεῖς ἐκ τῆς Εὐρώπης ἐν ταῖς περιγραφαῖς αὐτῶν λίαν εὐφήμεως ἐκφράζονται περὶ τῆς εὐγενοῦς καὶ χαριέσσης συμπεριφορᾶς καὶ τῆς φιλοξενίας τῶν κατοίκων καὶ τῆς λαμπρᾶς λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν αὐτῆς καταστημάτων ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Ἄλλ' ὅτε περιῆλθεν ἡ πόλις εἰς τὸ βουλγαρικὸν κράτος τῷ 1886, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατηργήθη μὴ ἀναγνωριζομένη ὡς ἐπίσημος, τὰ σχολεῖα τῆς Ἀγγιάλου ἀνεκηρύχθησαν ἰδιωτικά, στερηθέντα παντὸς κυβερνητικοῦ χορηγήματος, τὸ δὲ ἐπίδομα τοῦ δήμου διετέθη ὑπὲρ τῆς βουλγαρικῆς σχολῆς.

Ἀλλὰ τὸ πρὸ πολλοῦ ὑποβόσκον μῖσος τῶν βουλγάρων κατὰ τῆς Ἑλληνικότητος Ἀγγιάλου ἐξεργάγη πλέον λυσσωδέστατα κατὰ τὸ 1906, ἔτος ἀπαίσιον διὰ τὸν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ καὶ τῇ Βουλγαρίᾳ πολλοὺς αἰῶνας πρὸ αὐτῶν ἐγκατεστημένον Ἑλληνισμόν. Μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν σχολῶν, τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ τῶν κοινοτικῶν περιουσιῶν τῆς Φιλιππουπόλεως, Τατάρ Παζαρτζικίου, Στενιμάχου καὶ τοῦ Πύργου καὶ τῶν περὶ τὰς πόλεις ταύτας ἑλληνικῶν χωριῶν, ἦλθεν ἤδη καὶ ἡ σειρὰ τῆς μισητοτάτης Ἀγγιάλου, ἣς ὅμως ἡ ἀνδρεία τῶν κατοίκων ἐνέβαλλεν αὐτοὺς εἰς σκέψεις.

Ἄμα τῇ ἀρπαγῇ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς σχολῆς τοῦ Πύργου, γενομένη τῇ 16ῃ Ἰουλίου, οἱ Βούλγαροι κομίται ἀπήτησαν παρὰ τῶν Ἀγγιαιτῶν καὶ τὴν ἡμίωρον ἀπέχουσαν τῆς πόλεως ἐνοριακὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Τοῦτων ἀρνηθέντων, ἡ μονὴ κατελήφθη ὑπὸ Βουλγαρικῶν ἀρχῶν, μέχρι τῆς κατενύσσεως δῆθεν τῶν πνευμάτων. Ὁ δήμαρχος καὶ ὁ μητροπολίτης τῆς Ἀγγιάλου προβλέποντες τὴν προπαρασκευαζομένην ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως, ἀπετάθησαν καὶ πρὸς τὸν νομάρχην καὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτὸν ἐξαιτούμενοι προστασίαν· αἱ παρακλήσεις ὅμως αὐτῶν οὐδεμιᾶς ἠξιώθησαν προσοχῆς. Τὴν 30 Ἰουλίου περὶ τὴν 4 ὥραν π. μ. ἀφίκοντο ἔνοπλοι 150 κομίται βούλγαροι, μεθ' ὧν καὶ πολλοὶ Ἀρμένιοι εἰς τὴν Ἀγγίαιον καὶ ὄρμησαν εὐθὺς πρὸς τὴν νεόδμητον περικαλλῆ ἐκκλησίαν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου· εἶρον ὅμως αὐτὴν περιφρουρουμένην ὑφ' ὄλων τῶν πολιτῶν, ὀπλισμένων διὰ πελέκεων, σιδηρῶν ράβδων καὶ ροπαλῶν, καθ' ὧν πυροβολήσαντες ἐφόνευσαν δύο καὶ ἐπλήγωσαν τρεῖς. Ἐμμανεῖς τότε οἱ πολῖται ἐπιτέθησαν σύσσωμοι κατ' αὐτῶν καὶ ἐφόνευσαν πέντε, τῶν λοιπῶν καταφυγόντων καὶ περικλεισθέντων εἰς τὸ παρακείμενον τουρκικὸν τέμενος, Μετ' ὀλίγον ἐπετέθησαν ἐκ δευτέρου οἱ πολῖται, ἀλλ' ὑπεχώρησαν καὶ πάλιν ἀφέντες ἐν τῇ ὁδῷ ἱκανοὺς νεκροὺς καὶ τραυματίας. Ὅτε ὅμως κατώρθωσαν νὰ θέσωσι πῦρ εἰς τὴν παρακείμενὴν συνοικίαν ἀφίκετο δὲ καὶ ἡ ἐκ Πύργου προσκληθεῖσα ἐπικουρία, ἐκ 1200 περίπου Βουλγάρων, οἵτινες εἰσορμήσαντες πανταχόθεν καὶ πυροβολοῦντες κατὰ παντὸς ἐμφανιζομένου, ἔθετον ταῦτοχρόνως

καὶ πῦρ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως, ἡ τύχη τῆς ἡρωϊκῆς Ἀγχιάλου εἶχε κριθῆ. Πᾶς πολίτης ἔσπευσε νὰ διασώσῃ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐκ τῶν φλογῶν, μεταφέρων αὐτὴν εἰς τὴν παραλίαν. Ἔτεροι ὄχρωθέντες μέχρι τελευταίας στιγμῆς εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν, ἐφόνευσον ἀμειλίκτως πάντα Βούλγαρον εἰσβάλλοντα πρὸς διασπαγὴν. Ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἀνετινάχθη διὰ δυναμίτιδος, ἀπετεφρώθησαν δὲ ἡ Μητρόπολις μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ φυλασσομένων 1600 κωδίκων καὶ τῆς πολυτίμου βιβλιοθήκης τοῦ λίαν λογίου μητροπολίτου Βασιλείου ἐν ἧ ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγα σπουδαῖα χειρόγραφα αὐτοῦ, τὸ περικαλλὲς ἀναγνωστήριον καὶ ἅπαντα τὰ ἀξιοθέατα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα τῆς πόλεως. Ἐπὶ ὀλίκου ἀριθμοῦ 1200 οἰκιῶν μόνον 30 ἐσώθησαν, αἱ πλεῖσται βουλγαρικαί, ἀποτελοῦσαι τὴν ἔξω λεγομένην συνοικίαν, εἰς ἣν δὲν ἐπεξετάθη τὸ πῦρ, ὃ δὲ ἀριθμὸς τῶν θυμάτων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀνῆλθον εἰς 150 περίπου. Ὁ μητροπολίτης κατὰ τὴν πυρπόλησιν τῆς ἔδρας αὐτοῦ διεσώθη ἐξελθὼν μετῃ φρεσισμένος δι' ὀπισθίας θύρας εἰς τὴν παραλίαν, συλληφθεὶς ὅμως ὑπὸ τῶν ἀρχῶν ἐφυλακίσθη καὶ μετὰ 26 ἡμέρας μετενεχθεὶς ἀσθενῶν εἰς Σλίβνον ἐνεκλείσθη ἐν τῇ αὐτόθι βουλγαρικῇ μητροπόλει, πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι τῶν βουλγαρικῶν ἀρχῶν, ὅπως ἡ εὐθύνη τῆς πινωλεθρίας τῆς Ἀγχιάλου ἐπιρροφθῆ ἐπ' αὐτοῦ ἐναυάγησαν, ἀπεφυλακίσθη δὲ μετὰ τινος μῆνας ταῖς παραστάσεσι τῶν προξένων τῶν Μεγ. Δυνάμεων.

Τοιοῦτῳ τῷ τρόπῳ ἐπῆλθεν ἡ τραγικὴ καταστροφὴ τῆς Ἀγχιάλου, συγκινήσασα ἅπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Διὰ τοῦ ἡρωικοῦ αὐτῆς παραδείγματος ἡ Ἀγχιάλος ἐκλείσσε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Οἱ τὰ πάντα ἀπωλέσαντες, ἀλλὰ τιμὴν διασώσαντες Ἀγχιαλεῖς, ἀκατίβλητοι τὸ φρόνημα κατέφυγον εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἣτις παντοιοτρόπως περιθάλασσα αὐτοὺς συνώκισεν εἰς τὴν Νέαν Ἀγχιάλον, οὐ μακρὰν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς ἀρχαίας Πυράσου. Σύμπας ὁ Ἑλληνισμὸς βαρέως ἐθλίβη καὶ ἐπένησεν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ τῆς Ἑλληνικότητος τὴν καρδίαν καὶ τὸ φρόνημα Ἀγχιάλου, ἀλλ' ἐπένησεν πένθος ὑπερῆφανον, μετατραπὲν μετ' ὀλίγα ἔτη εἰς ἄφατον χαρὰν, ὅτε νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, τιμωρῶν τοὺς Βουλγάρους διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἑλλήνων πολυετῆ κακοουργήματα αὐτῶν, ἐσάρου αὐτοὺς ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ παρ' ὀλίγον θὰ εἰσῆρχετο θριαμβευτικῶς εἰς τὴν βουλγαρικὴν πρωτεύουσιν εἰμὴ ἀνεχαιτίζετο ἀνωτέρα βουλήσει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1) Γιτ' Ἀγχιάλη πολίχινον Ἀπολλωνιατῶν. (Στράβ. γεωγρ. Τόμ. Β' βιβλ. Ζ. Κεφ. ΣΤ', § 1 σ. 44, ἔκδ. Κορῆ Περὶσιου 1817).

2) Thyniacosque sinus et ab hic per Apollinis urbem alta sub Anchialii moenia findat iter inde Mesembriacus portus. . (Ovid. Tristia I, II Lib I 19,20).

3) Odessos, Messembria, Anchialos et intimo in sinuatque ubi Pontus... (Pomp. Mela Lib. II Cap. II ἔκδ. Λειψίας).

4) Nunc in ora Messembria, Anchialum ubi Messa fuerat. (Plin. Hist. Nat. I. Lib. IV Cap. XVIII 173 ἔκδ. Βερολ. 1865).

5) Καὶ ἐκ Μεσημβρίας εἰς Ἀγχίαλον πόλιν στάδιοι ἑβδομήκοντα καὶ ἕξ Ἀγχιάλου εἰς Ἀπολλωνίαν ὀδοῦντα καὶ ἑκατόν. (Ἀρριανοῦ Περίπλους Εὐξείνου Πόντου. Συλλογὴ περὶ τῶν ἐν ἐπιτομῇ γεωγραφ. Τόμ. Α' σ. 293 Βιέννη 1807).

6) Κατὰ δὲ τὴν Μεσημβρίαν τῆς Μυσίας, ὡς εἰρηται, Ἀγχίαλος, Ἀπολλωνία... (Πτολεμ. Κλαυδίου Γεωγρ. Ὑφήγ. Θράκης θέσις Τόμ. Α' Κεφ. II καὶ κωνῶν ἐπισήμων πόλεων Θράκης ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν ἐν ἐπιτομῇ γεωγρ. Τόμ. Β. σ. 281. Βιέννη 1807).

7) (B. J. Head. Ἱστορ. τῶν νομισμάτων μετάφρ. Ἰ. Σβορώνου, Τόμ. Α', σ. 348. Ὅρα καὶ κατάλογον νομισμάτων Ἀγχιάλου ἑμοῦ, χειρογρ. Β' ἢ Ἀγχίαλος σ. 53 καὶ ἕξ.).

8) Ἀναμείναντες δὲ τὸν χειμῶνα τὸν Εὐξείνου Πόντον ἐπ' ἀριστερὰν καταλιπόντες τῆς πεζῆς δυνάμεως αὐτοῖς διὰ τῶν ἡϊόνων κατὰ τὸ παρεῖκον συμπαραθεούσης Ἱστορον καὶ Τομέα καὶ Ἀγχίαλον μετὰ τὸ δεξιὸν παραμείψαντες ἐπὶ τὴν Φιλεκτινὰν ἔβησαν λίμνην. (Ζωσίμου Ἱστορ. Βιβλ. Α'. Κεφ. 34, σελ. 46, ἔκδ. Λειψίας 1784).

9) Quos (Claudio) ad deos atque ad sidera demigrante Guintillus frater eiusdem suscepit imparium. Sub hoc Barbari qui superfuerant Anchialo vastata conati sunt Nicopolin etiam obtinere. (Trebellius in Claudio c. 12).

10) Anchialo capta et tempore eodem Nicopolis quam indicium victoriae contra Dacos Trajanus condidit (Amm. Marcell. Lib. XXXI).

11) Nam ibi ad radices Haemi montis mari vicinam Anchialos civitatem aggressi mox adeunt, urbem guamduidum Sardanapalus Rex Parthorum inter limbum maris Haemi radices locasset. (Jornandes de Rebus Geticis Cap. XX f. 202, παρὰ κ. Maratori Rebus italicarum scriptores m. tom. Par. I).

12) Ὅρα κατάλογον ἐπισκόπων Ἀγχιάλου ἑμοῦ. (χειρογράφων Β' ἢ Ἀγχίαλος σ. 64 καὶ ἕξ.).

13) (Ἱεροκλ. Συνέκδημος Ἐπαρχ. Αἰμιμόντου 635 σελ. 3 ἔκδ. Λειψίας 1893).

14) ...καὶ παρέλαβε (Βιταλιανός) τὴν Θράκην καὶ Μοισίαν ἕως Ὀδησσοῦ καὶ Ἀγχιάλου ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πλῆθος Οὐνῶν καὶ Βουλγάρων. (Θεοφ. Χρον. σ. 109, ἔκδ. Βενετίας).

15) Ὁ δὲ Βιταλιανός ἀπελθὼν ἐν Ἀγχιάλῳ ἐκάθητο ἐκεῖ ἡσυχάζων. (Ἰω' Μαλάλα. Χρον. Βιβλ. ΙΥ' σ. 406 ἔκδ. Βόννης).

16) Ἐνταῦθα οὖν πηγαὶ θερμῶν φύσει ὑδάτων ἀναβλυστάνουσι, τῆς πόλεως οὐ πολλῶ ἄποθεν ἀπαιτοματιζουσαι βαλανεῖν τοῖς τῆδε ἀνθρώποις. Τοῦτον δὲ τὸν χῶρον ἀτείχιστον ἐκ παλαιοῦ ὄντα ὑπερεῶρων οἱ προβιβασιλευκότες τὰ πρότερα, καίπερ ἐκ γειτῶνων ὀφημένων αὐτῷ βαρβάρων ἔθνῶν, τοσοῦτον τὸ πλῆθος. Ἐπεχρημίζον τε αὐτῷ ἐκ νενοσηκότες τὰ σώματα μετὰ κινδύνων τὴν παραψυχὴν κομιζόμενοι. Τεχίρηρ τοίνυν αὐτὸν ἐν τῷ παρόντι πεποιημένος Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ἀκίνδυνον διεπράξαντο σφίσι τὴν ἄκρην εἶναι (Προκοπίου. Περὶ κτισμ. Ἰουστινιανοῦ, τόμ. I, βιβλ. Δ' Κεφ. ΓΖ' σ. 307 ἔκδ. Βιέννης).

17) Ibi enim multis ferunter maufisse diebus, Calidarum aquarum delictati lavacris, quae a quintodecimo miliario Anchialitanae civitatis sunt sitae. ab imo sui fontis igni scaturientes et inter reliqua totius mundi thermarum innumerebilibium loca omnino praecipua et ad sanitatem infirmorum officacissimae. Exinde ergo ad proprias sedes regressi. (Jornandes de Rebus Geticis Cap. XX f. 202. Παρὰ L. Muratori Rebus italicarum scriptores, tom. I, Paris I).

18) Πόλιν δὲ τινα ἐπιθαλαττίαν οἰκοῦσι Θραῖκες παρὰ τὴν ἡϊόνα τοῦ Εὐξ. Πόντου Ἀγχίαλον ὄνομα, ἧς περ ἐν ἐπιτηδείῳ ἐπιμνησθείημεν ἂν περιηγούμενοι τὰ ἐπὶ Θράκης χωρία. (Προκοπίου. Περί κτισμ. Ἰουστ. Τόμ. Γ' βιβλ. Δ' κεφ. ΙΖ' σ. 307 ἔκδ. Βόννης).

19) Ἀνελών τε Αὐγουσταν καὶ τὸ Βιμινάκιον (Χαγᾶνος) πόλεις δ' αὐται λαμπραὶ ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν φορολογούμεναι, παρατίκα στρατοπεδεύεται καὶ τὴν Ἀγχίαλον περιτέμνεται, τὰς τε περιοικίδας κώμας ἐδήωσεν, τὸν δὲ τῶν Θερωῶν ὑδάτων οἶκον οὐκ ἀναστήσαι φασιν. Λόγος δὲ τις ὡς ἡμᾶς ἐξεφοίτησεν, ἐνθάδε τὰ τοῦ Χαγᾶνου ἀπορρίψασθαι γύναια καὶ μισθὸν τῆς ἀπολαύσεως ἐκείνου αἰτεῖν μὴ καταρρίπτειν τὰ τῶν ὑδάτων οἰκοδομήματα. Λέγεται δὲ τὰ ὑδάτια ταῦτα τοὺς λουσαμένοις ἀγαθὸν εἶναι καὶ εἰς ὑγίαν τούτοις συμμαχεῖν. (Θεοφ. Σιμοκατ. Ἰστορ. Βιβλ. Α' 3, 4. ἔκδ. Λειψίας 1887). Ὁ πατριάρχης Φώτιος ἐν τῇ περιλήψει τῆς ἱστορίας τοῦ Σιμοκάττου κατακεχωρισμένης, ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ, λέγει τὴν Ἀγχίαλον πολιορκηθεῖσαν μόνον ὑπὸ τῶν Ἀβάρων. (Cod. 65 p 27 ad. Bekker).

20) Ἦκον οὖν ἄμφω ἐπὶ τὸν Χαγᾶνον ἐπὶ τὴν Ἀγχίαλον καὶ περὶ σπονδῶν ἤξιον ὡς προσετάχθησαν. (Θεοφ. Σιμοκάτ. Ἰστορ. βιβλ. Β' 3, 4, ἔκδ. Λειψίας 1887).

21) Τούτῳ δὴ τῷ ἐνιαυτῷ Κομεντίολος ἐπὶ τὴν Ἀγχίαλον ἦκε, συναγείρει τε τὸ στράτευμα... (Αὐτόθι βιβλ. Β' 10, 8, ἔκδ. Λειψίας 1887).

22)... τὰς δυνάμεις ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Εὐρώπην ὡς τάχιστα μετεβίβαζεν ἐπὶ τε τὴν Ἀγχίαλον τὴν ἐκδημίαν παρασκευάζεται· διεγνώκει γὰρ τὸ Ἀβαρικὸν αὐθις ἐθέλειν φοιτᾶν (Αὐτόθι Βιβλ. Ε' 16, 1).

23) Τῇ δὲ ὑστεραίᾳ πρὸς τῇ Ἀγχιάλῳ διαγράφει τὸν χάρακα, ἡμέρας τε πέντε πρὸς ταῖς δέκα ἐνθάδε τὴν διατριβὴν ποιησάμενος εἰς τὸ βασιλεῖον ἄστῳ ἐπάνεισιν ἦκειν ἀκούσας ὑπὸ τῶν Περσῶν βιαιδέως εἰς Βυζίντιον πρέσβεις. (Αὐτόθι Βιβλ. ΣΤ' 2 3).

24) Εἶτα τῇ Ἀγχιάλῳ προσέμιξεν ἀπάρας τε ἐντεῦθεν καὶ πρὸς τῷ νεφ' Ἀλεξάνδρου μάρτυρος γεγονῶς ἐδίδου τοῦτον τῷ παμφάγῳ πυρὶ παρανάλωμα... πέμπτης δὲ παρφηγκυίας ἡμέρας πρὸς τὰ Δριζίπερα μετοχετεύει τὸν χάρακα τὴν τε πόλιν ἐνεχείρει πω; παραστήσασθαι. (Αὐτόθι Βιβλ. ΣΤ' 3, 4, 5).

25) Παρέλαβε δὲ (Χαγᾶνος) καὶ τὴν Ἀγχίαλον (Θεοφαν. Χρον. σ. 370, ἔκδ. Βόννης). Γνοῦς δὲ ὁ Χαγᾶνος τὴν τῶν Ρωμαίων ὑποχώρησιν εἰς Ἀγχίαλον ἐξέρχεται ἦτοι (εἶτα;) εἰς τὸν Ἅγιον Ἀλέξανδρον καὶ τοῦτον τῷ παμφάγῳ πυρὶ παραδίδωσι. (Αὐτόθι σ. 415, ἔκδ. Βιέννης).

26) Καὶ ἐτέρας πόλεις ἐχειρώσατο παρὰ τὴν Ἀγχίαλον (Γ. Κεδρ. Χρονογρ. τ. Α'. σ. 692, ἔκδ. Βόννης).

27) Καὶ εἰς Ἀγχίαλον ἐλθὼν ταύτην κατέκαυσεν, εἶτα εἰς τὸ Δριζὶν περῆ. (Αὐτόθι, τόμ. Α', σ. 697 ἔκδ. Βόννης).

28) Ὅτι Ἀβαρες δις μέχρι τοῦ καλουμένου Μακροῦ Τείχους διελάσαντες Σιγυιδόνα, Ἀγχιάλῳν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, ἐτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπόρθησαν. (Εὐαγγρίου Ἐκκλ. Ἰστορ. 6. 10, σ. 452, ἔκδ. Βιέννης). Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ ἀγεωγραφητοῦ σχολαστικοῦ, ὅστις ἐξέλαβε τὴν Ἑλλάδα παραδουναβειὸν τινα χώρον ἢ ἐπαρχίαν τῆς Θράκης, ἔλαβεν ὡς ἀπόδειξιν ὁ γνωστὸς Φιλμεράτιερ ἵνα ἀποφανθῇ τὴν παντελῆ ἐξαφάνισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

29) Καταλαβὼν δὲ τὴν Ἀγχίαλον τὸ μὲν πλώμιον ἔμπροσθεν τοῦ κάστρου προσώρησε, τὰ δὲ καθυλαρικὰ εἰς τοὺς ἄνωθεν κάμπους ἀπαραφυλάκτως καὶ πάσης ὑποψίας ἐκτὸς ἀπληγεῦσαι προσέταξε· τοῦ δὲ λαοῦ σκορπισθέντος... Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐν τῷ κάστρῳ καταφυγών... διὰ νυκτὸς εἰς τὰ σκάφη ἐπιβάς εὐθέως ἀπέπλευσεν. (Θεοφ. Χρον. σ. 575—576 ἔκδ. Βόννης. Ὅρα καὶ Νικηφ. Πατρ. Ἰστορ.

Σύντμ. σ. 49 Ἰ. Κεδρην. τόμ. Α' σελ. 781, ἔκδ. Βόννης καὶ Ἰωάν. Ζωναράν, τόμ. Β' σ. 76 ἔκδ. Βενετίας).

30) Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐλθὼν ἠπλήκυσεν εἰς τὸν κάμπον Ἀγχιάλου καὶ τῇ λ' τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τῆς α' Ἰνδικτιῶνος ἡμέρᾳ ε' ἠπάνη Τελέτιζης μετὰ πλήθους ἔθνων καὶ συμβυλόντες πόλεμον κόπτουσιν ἀλλήλους ἐπὶ πολὺ καὶ τραπεῖς Τελέτιζης ἔφυγεν. (Θεοφ. Χρον. σ. 667—668, ἔκδ. Βόννης. Καὶ Νικηφ. Πατρ. Ἱστορ. Σύντ. 77—78 ὡς καὶ Ἰωάν. Ζωναρά Χρον. τόμ Β', σ. 86 ἔκδ. Βενετίας).

31) Τῇ δὲ κα' τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς τῇ δ' Ἰνδικτιῶνος ἐκίνησεν κατὰ Βουλγάρων καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ἀγχιάλον δισχίλια ἑξακόσια χελάνδια ἐξοπλίσας αὐτὰ ἐκ πάντων τῶν θεμάτων. Τούτων δὲ ἓν ταῖς ἀκταῖς προσορμισθέντων καὶ τοῦ βορρᾶ πνεύσαντος συνετριβήσαν μικροῦ δεῖν ἅπαντα καὶ ἐπνίγη λαὸς πολὺς. (Θεοφ. Χρον. σ. 675, ἔκδ. Βόννη). Πλωόμενος δ' ἐξοπλίσας συντελοῦν περὶ τὰ δισχίλια ἑξακόσια σκάφη, ναυτικὸν δὲ πλήθος καὶ στρατιωτικὸν εἰς τε τῶν πλωίμων στρατηγίδων καὶ ἑτέρων χωρῶν ἐμβαλὼν ἐν αὐτοῖς ἀπέστειλεν ὥστε γενέσθαι περὶ τε τὴν Μεσημβρίαν καὶ Ἀγχιάλον τὰ πολισμοῦ... (Νικηφ. Πατρ. Ἱστορ. Σύντ. σ. 82 ἔκδ. Βόννης).

32) Τοῦτο μαθόντες οἱ Βούλγαροι πόλεμον πρὸς αὐτὸν συνάπτουσι· δεινῶς οὖν ἠτηθηεὶς ὑπέστρεψε μετ' αἰσχύνης· μέχρι γὰρ καὶ σήμερον κατὰ τὸν Ἀχελῶν κῶλα τῶν ἀνηρημένων σαφῶς ὑποδεικνύουσι τὴν ἤτιαν. (Λέοντος Γραμμ. Χρον. σ. 187—88, ἔκδ. Βόννης). Ἀχελῶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς Ἀγχιάλου, ὡς καὶ σήμερον καλεῖται.

33) Κατῆλθε δὲ ἕως Φιλιππουπόλεως μετὰ πάσης ἀπαθείας καὶ ὑπέστρεψεν ἐν εἰρήνῃ κτίσασα τὴν Ἀγχιάλον. (Θεοφ Χρον. σ. 707, ἔκδ. Βόννης. Λέων Γραμμ. Χρον. σ. 194, ἔκδ. Βόννης. Ἰωάν. Ζωναρά Χρον. Τομ. Β', σ. 91, ἔκδ. Βενετίας. Γ. Κεδρηνού, Χρον. τόμ. Β' σ. 29, ἔκδ. Βόννης).

34) Τότε καὶ Ἀγχιάλον καὶ Βερόνη ἀφέντες χριστιανοὶ ἔφυγον μηδενὸς διώκοντος. (Θεοφ. Χρον. σ. 772, ἔκδ. Βόννης)

35) Μηνὶ δὲ Αὐγούστῳ εἰκάδι, Ἰνδικτιῶνος ε' ὁ πόλεμος μεταξὺ Ρωμαίων τε καὶ Βουλγάρων πρὸς τῷ Ἀχελῶφ συγκεκρότηται ποταμῷ... (Οἱ μετὰ Θεοφάνη Κωνστ. Πορφυρ. σ. 389, Γεωργ. Μοναχὸς σ. 911. Συμ. Μάγιστρος σ. 724. Γ. Κεδρηνὸς τ. Β' σ. 286—286, ἔκδ. Βόννης). Ἀκριβέστερος ὁ Κεδρηνὸς ἱστορῶν ὅτι ἡ μάχη συνεκροτήθη «πρὸς τῷ Ἀχελῶφ φρουρίῳ».

36) Μαθόντα δὲ (Συμεὼν) ἀνά κράτος φεύγειν αὐτοῦ; ἔπεσθαι τε καὶ ἄπειρα πλήθη συγκόψαι ἀνηλεῶς. Καὶ νῦν ἐστὶν ὁρᾶν εἰσέτι σωρείαις ὄντων παρὰ τὴν Ἀγχιάλον, καθ' ἣν ἀνηλεῶς συνεκόπη τότε φεύγον τὸ Ρωμαίων στράτευμα. (Λέοντος Διακόνου Χρον. σ. 124, ἔκδ. Βόννης).

37) Ἄπαν οὖν τὸ στράτευμα μετακαλεσάμενος, (Ἀλέξιος) καὶ καταλαβὼν τὴν Ἀγχιάλον... περὶ τὴν Ἰεράν Λίμνην τὸν χάρακα ἐπῆξαιτο, τῆς Ἀγχιάλου ἀγχοῦ που διακειμένην... Ἐπεὶ δὲ εἰς τὴν Ἀγχιάλον πάντες παρηνενέσθαι δεῖν, ἔλεγον παρὰ τὸν μὲν Κατακουζηνὸν καὶ τὸν Τατίκιον εἰς τὰ καλούμενα Θερμὰ ἐξάπεστετε, αὐτὸς δὲ ἀπέρχεται εἰς Ἀγχιάλον. (Ἀλεξιάδης τόμ. Β', βιβλ. Ι, σ. 61, 62, 63. 69, ἔκδ. Λειψίας 1903).

38) *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques* 17 Année 1883 p. 53 Paris). Ὁ Στραβορρομανὸς οὗτος ἴσως εἶναι ὁ ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου Μέγας Ἐταιρειάρχης, ὃν ἀναφέρει ἐν τινι ποιήματί του ὁ Πτωχοπρόδρομος.

39) Ταῦτα οὖν Σιαοὺς διαπραξίμενος ὑποστρέφει πρὸς αὐτὸν κάντεῦθεν τοῦ

Θείου βαπτίσματος τετυχηκός Δουξ τῆς Ἀγγιᾶλου προχειρίζεται. (Ἀλεξιάς τ. Β', τ. ΣΤ' σ. 208, ἔκδ. Λειψίας 1903).

40) Αὐγαζούσης δὲ ἤδη τῆς ἡμέρας, θεοσιμένοσ τὰ τοιαῦτα γράμματα ὁ βασιλεύς, καὶ διαγνοὺς τὸν κατ' αὐτοῦ μελετώμενον φόνον, τὴν μὲν μητέρα τοῦ Ἀιρων προσέταξε... περιορισθεῖναι ἐν Χοιροβίχῃσι, τὸν δὲ Ἀιρων... τὸν δὲ Θεόδωρον τὸν αὐτάδελφον αὐτοῦ εἰς Ἀγγιᾶλον. (Ἀλεξιάς τόμ. Β' Βιβλ. Γ' σ. 178, ἔκδ. Λειψίας 1903).

41) Καὶ Στέφανος δὲ ἦδη τῆς ἀρχῆς ἀπεώτατο Οὐνοὶ δὲ Ἀγγιᾶλου πόλεωσ εἰς τὴν Οὐννικὴν πόθην παρειοδὺς ἀνακαλεισθαι τὴν ἀρχὴν διενοεῖται. (Ἰω. Κιννάμου Χρον. βιβλ. Ε' σ. 73, ἔκδ. Βενετίας).

42) ... καὶ τῶν ἐκεῖσε ἴτων ἐπιβίς οἱ πρὸς ἀπόδρασιν αὐτῶ ἠτοιμάσθησαν τὴν εὐθὺ τῆς Ἀγγιᾶλου ἵεται. (Νικῆτα Χωνιάτου Μανουὴλ Κομνηνός Βιβλ. Δ' σ. 268 ἔκ. Βενετίας).

43) Καὶ ἄλλασ μὲν πόλεις καλαμησάμενοσ αἱ κατ' Ἀγγιᾶλον συνφκίζοντο. (Νικῆτα Χωνιάτου Ἰσ. Ἄγγελωσ βιβλ. Α' σ. 194, ἔκδ. Βενετίας).

44) (Μεσ. Βιβλιοθ. Κ. Ν. Σάθα τόμ. Ζ' Ἄων. Σύνοψη χρονικὴ σ. 372). Περὶ τῆσ τελετῆσ τῶν Ἀναστεναρίων ἢ Ἀσθναρίων τελουμένησ καὶ σήμερον ἐν τιοι περὶ τὴν Σωζόπολιν χωριοῖσ, πρώτη ἡδη μνεῖα ἐν τῇ ἱστορία, ἔχει δὲ αὐτὴ μείστην σχέσηιν πρὸσ τ' ἀρχαῖα βακκικὰ ὄργια. Περιέγραψε τὴν τελετὴν ταύτην ὁ Ἀ. Χουρμουζιάδης ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῶν Ἀναστεναρίων καὶ ἄλλων τινων πυραδοῦξων ἐθίμων καὶ προλήψεων». Ἐν Κων)πόλει 1873. Τύποισ Ἀνατολ. Ἀστέρωσ. Σ. Δ. καὶ Ἀρχεῖον Θεράκησ, τόμ. Ε', Β. Δεληγιάννη καὶ Δ. Πετροπούλου «Τ' ἀναστεναρία» καὶ Κ. Ρωμαῖοσ Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΑ' καὶ Ἀρχ. Θρ. Θησ. Παπαχοριστοδοῦλοσ Π. τομ. ΙΕ' τἀναστεναρία.

45) Ἀναίρειται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν πόλεμον Κωνσταντῖνοσ ὁ Σιτηθᾶτοσ περὶ τὸν βουβᾶνα λόγγῃ τρωθείσ, ἀγαθὸσ καὶ μειλίχοσ, ὃσ διέπων τὴν ἐσπαρχίαν Ἀγγιᾶλου οὐχ' ἐκόντωσ παρηκολούθησε τῷ Βρανᾷ. (Νικῆτα Χων. Ἰσαάκιωσ Ἄγγελωσ βιβλ. Α' σ. 203 ἔκδ. Βενετίας).

46) Ἐξεῖσιν αὐθῖσ ὁ Βασιλεύσ κατ' αὐτοῦ καὶ δὴ τὴν Ἀγγιᾶλον παραλλάξασ ἐκ περιπλεύσεωσ τὸν Αἴμον εἰσισι. (Νικ. Χων. Ἰσ. Ἄγγελωσ βιβλ. Γ' σ. 225. Τοῦτο καὶ Ἐφραίμιοσ μοναχὸσ σ. 249, ἔκδ. Βόννησ; 6071 Ἀγγιᾶλον οὖν παραμείψασ τὴν πόλιν.

47) Τοῖνον καὶ μέρος δασαμένη τῆσ στρατιᾶσ καὶ τῶ πανευγενεσιτάτῳ γαμβρῶ τῆσ βασιλείασ μου κυρῶ Ἀνδρονίκῳ τῷ Κατακουζηνῶ παραδοῦσα καὶ πρὸσ φυλακὴν τῶν κατ' Ἀγγιᾶλον χωρῶν τῆσ βασιλείασ μου τοῦτον ἐκπέμψασα τῆσ εἰσ Βερόγην ἀγούσης εἶχε το εὔ διαθησομένη καὶ τὰ ἐκεῖ. (Μεσ. βιβλιοθ. Κ. Ν. Σάθα, τ. Α' σ. 81. Ἐπαναγνωστικὸν εἰσ τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον γραφὴν ὑπὸ Νικῆτα Χωνιάτου, βασιλικοῦ γραμματικοῦ).

48) Τὴν τε οὖν Ἀγγιᾶλον ἐξεπόρθησαν καὶ τὴν Βάρναν παρεσιήσαντο. (Νικ. Χων. Ἰσαάκιωσ Ἄγγελωσ Βιβλ. Γ' σ. 118. ἔκδ. Βενετίας). 6154. Τοῖνον ἐπῆει (Βλάχων φύλον ρωμαῖκῆσ χωριοῖσ, 6155 καὶ Βάρναν εἶλε σὺν Ἀγγιᾶλῳ πόλεις. (Ἐφρ. Μοναχοῦ Χρον. σ. 258, ἔκδ. Βόννησ).

49) Ἀμέλει καὶ τὴν Βάρναν ἀνέκτισε καὶ ἐπύργωσε τὴν Ἀγγιᾶλον καὶ φρουρὰν αὐτοῖσ ἐγκατέστησε. (Νικ. Χων. Ἰσαάκιωσ Ἄγγελωσ Βιβλ. Γ' σ. 228, ἔκδ. Βενετίας). 6166 καὶ Βάρναν ἀνέκτισε σὺν Ἀγγιᾶλῳ. 6167 καὶ ταῖσ δε φρουρὰν ἱκανὴν παρεσιάγει. (Ἐφρ. Μοναχοῦ Χρον. σ. 261. ἔκδ. Βόννησ).

50) Ἐκ δὲ τούτων τὴν Ἀγαθούπολιν διελθῶν καὶ παρεμβιλῶν εἰσ Ἀγγιᾶλον καὶ πολλὰ μὲν δράσασ ἐξ ὧν καὶ χρήματα καὶ σώματα καὶ ζῶων ἀγέλασ ἔλαβεν.

(Νικ. Χων. Ἐρμῆς σ. 311, ἔκδ. Βενετίας). Cépndant l'Empereur ne se contenta pas d'avoir donné la chasse au Bulgarie, se mit dereches en champagne et fit des courses jusque dans ses terres, prit terine et Aquile qui il ruina. (Du Gange, Hist. de l'Empir de Con)ple sous les empereurs François—Henri I, p, 19. Βυζαντ. τόμ XIX ἔκδ. Βενετίας). ...et ruinerent une ville appelée Aquilō. Au quatrieme ils partirent de la Therme qui estoit une belle place et bien située... Mais l'Empereur la fit demollir jusque aux fondamens. (Geofroy de Wille Harduin De la conqveste de Con)ple Βυζ. τόμ XIX, σ. 74 ἔκδ. Βενετίας) Τὰς Θερμας ταύτας σωζομένας μέχρι σήμερον ἀνωκοδόμησε κατὰ τὸν Ὀθωμανὸν ἱστορικὸν Χατζῆ Κάλφαν ὁ Σουλτὰν Σουλεϊμὰν ὁ Μεγαλοπρεπὴς (1520—1566). Εἶναι οὗται αἱ σημειούμεναι ἐν τῷ Πεντιγγερεῖῳ Πίνακι, περιτειχισθεῖσαι βραδύτερον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μὴ καταστραφεῖσαι δὲ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὡς ἔμπροσθεν εἶδομεν.

51) Ἐάλω δὲ τοῦ Μυτζῆ διδόντος, ὡς λεχθήσεται καὶ Μεσέμβρεια μεγάλη πόλις καὶ Ἀγχιάλος συνηλίσκετο (Γ. Παχυμ. Μιχ. Παλ. τόμ. Α' βιβλ. Γ' σ. 211, ἔκδ. Βόννης). Ἴνα δὲ καὶ θάλασσα τὰς νίκας μάθη καὶ μαρτυρεῖ ρεῖθρα τὴν τοῦ τῶν χύσιν λαβόντα φανὴν ψιμικῶν κελυσματίων εἴληφεν Ἀγχιάλον ἀπτερωτάχει τοὺς αἰμοχαρεῖς ἔκτοπισας βασιλέως (Μ. Φιλῆ. Εἰς τὰ τοῦ πρωτοστάτορος ἐκείνου τοῦ θαυμαστοῦ στρατηγήματα. Τόμ. Β' CCXXXVII σ. 247, ἔκδ. Παρισίων 1857 ὑπὸ Ε. Miller).

52) Καὶ δὴ τῶν ὄρκων προβάντων ὡς συλλαμβάνεσθαι τούτοις καὶ Μεσέμβρεια καὶ Ἀγχιάλον... τὰ δὲ περὶ τὰς πόλεις ἀνεβάλλετο... μὴ τῶν ἐποίκων καταδεχομένων τῶν πόλεων. Ρωμανίας γὰρ εἶναι μέρος ἐκείνης καὶ Ρωμαίους αὐτούς. (Γ. Παχυμ Μιχ. Παλ. Τόμ. Α' βιβλ. Ε' σ. 313, ἔκδ. Βόννης).

53) Καὶ γὰρ Ἀλανοὶ ἀταξ βιαιεῶς ἀποστατήσαντες πέμποντες πρὸς Ὀσφενδισλάβον ἤδη κραταιωθέντα οὐδὲ γὰρ Ἀγχιάλου αὐτῆς, ἤδη δὲ καὶ Μεσέμβρειας, ἀλλ' οὐδ' αὐτῆς Ἀγαθοπόλεως καὶ τῶν περὶ ἐπέσχετο ἀλλὰ καὶ τούτων ἦν ἐγκρατῆς ἐξ ὁμολογίας. (Γ. Παχυμ. Ἀνδρο. Παλ. τόμ. Β' Βιβλ. Ζ' σ. 601 ἔκδ. Βόννης).

54) W. Hegel Geschichte des Levanten handeles, τόμ. Α'. σ. 579.

55) (Αὐτόθι, τόμ. Β' σ. 179).

56) (Αὐτόθι, τόμ. Α', σ. 580).

57) (Αὐτόθι, τόμ. Α', σ. 579). Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἐν τῇ ἀνανεώσει τῶν προνομίων τῶν Βενετῶν ἐμπόρων τῷ 1199 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ' συμπεριλαμβάνετο κατὰ τὴν λεπτομερῆ ἀπαριθμῆσιν τῶν λιμένων, οὗς οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἐπισκέπτωνται ἐμπορίας χάριν καὶ ἡ Ἀγχιάλος. Κατὰ τὴν ἐπαχὴν ταύτην συμπεριλαμβάνετο ἐντός τῶν ὄρων τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, ὥστε πιθανῶς πρόκειται περὶ τοῦ ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ Βραγχαλαίου.

58) ... καὶ τὰ τε ἄλλα μάλιστα δηώσας καὶ ἐκ τῶν ὑπηκόων πόλεων Μυσοῖς τὴν Ἀγχιάλον καὶ Μεσημβρίαν καὶ Ἀετόν, Κτινιά τε καὶ Ρωσσόκαστρον καὶ Διάμπολιν παραστησάμενος ὁμολογίᾳ εἰς Βυζάντιον ἐπανῆκε. (Ἴω. Κατακουζηνὸς Ἱστορ. βιβλ. Β' κεφ. ΚΑ' σ. 24, ἔκδ. Βενετίας).

59) Ὑπερβάς τε τὸν Αἴμον τὰ μὲν ἄλλα πολιόμενα ὅσα ἦν καὶ πρότερον ἔχων παρεστήσατο ὁμολογίᾳ πάλιν. Ἀγχιάλος δὲ ἐτι ἐφροτρεῖτο παρὰ τῶν Μυσῶν. (Αὐτόθι, βιβλ. Β', κεφ. ΚΣΤ' σ. 225, ἔκδ. Βενετίας). Καὶ ἐγένοντο αἱ συνθηκαὶ ἐπὶ τούτοις Ἀγχιάλον μὲν ἀπολαβεῖν Ρωμαίους, ἀποδοῦναι δὲ Διάμπολιν. (Αὐτόθι σ. 226). Ἡ γὰρ πόλις Ἀγχιάλος πολεμία ἦν, ἣ τε Μεσημβρία καλουμένη τὴν ἤταν εὐθύς ἀκηκοῖται Ρωμαίων μετέθετο.. (Νικηφ. Γρηγορᾶ Ἱστορ. τόμ. Α', κεφ. Γ' σ. 487, ἔκδ. Βόννης).

60) Καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐπιστράτευσεν αὐτὴς κατὰ τὸν Πόντον ὑπηκόοις πόλεσι Μυσοῖς. Ἐγένετο γάρ τις αὐτῷ διαφορὰ πρὸς Ἀλέξανδρον τῶν Μυσῶν βασιλέα. Ἀγχιάλον μὲν εἶπεν ἐξ ἐφόδου μάχῃ κρατήσας. (Ιω. Κατακ. Ἱστορ. βιβλ. Δ', κεφ. Α', σ. 723, ἔκδ. Βενετίας).

61) (Histor. Tausin. Monum. Script. tom. I' p. 310).

62) (P. Datta. Sped. in Oriende di Amedeo II p. 128 Torino 182).

63) Τῷ γὰρ Βασιλεῖ κῦρ Κωνσταντίνῳ τὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέρη, λέγω Ἀγχιάλον καὶ Μεσημβρίαν καὶ τὰ αὐτῶν. (Γ. Φραντζῆ Χρον. βιβλ. Α', κεφ. ΚΕ'. σ. 122, ἔκδ. Βόννης).

64) Ἦν γὰρ ὁ Καρατζάβησις πρὸ καιροῦ σταλθεὶς σὺν δυνάμει εἰς τὰ τοῦ Πόντου κάστρα, ἤγουν Μεσίμβρειαν, Ἀχελῶν, Βυζόν καὶ τὰ λοιπὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐποίησατο. (Ιω. Λούκα Ἱστορ. Βυζ. Κεφ. ΑΖ', σ. 116, ἔκδ. Βόννης).

65) ... Ὡς δένδρα δὲ μεράδια διακεχωρισμένοι εἰσὶν οὗτοι, τινὲς μὲν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἕτεροι δὲ ἐν ταῖς πόλεσι τοῦ Πόντου, ὡς ἐν Ἀγχιάλῳ... (Ἐξ ἐπιστολῆς Θεοδοσίου Ζυγομαλῆ πρὸς Μαρτίνον Κρούσιον. Τουρκογρ. σελ. 177). Βλέπε καὶ Μεσ. βιβλ. Κ. Ν. Σάθα, τόμ. Α', Χρον. Ἰέρακος σ. 268.

66) Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἐποχὴν τῆς συστάσεως τῶν ἀλυσκῶν τούτων. Πάντως ὁμως δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Α', ἄλλως ἢ λογία θυγάτηρ αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι θὰ ἐμνημόνευεν αὐτάς κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς τοποθεσίας τῆς Ἀγχιάλου. Ἐπὶ τουρκοκρατίας γίνεται μνεῖα τούτων ἐν κυβερνητικῷ διατάγματι ὑπὸ χρον. 1566, καθ' ὃ οἱ κάτοικοι ἐπὶ χωρίων τῆς περιφερείας ἀπηλλάσσοντο φόρου τινὸς ἀπέναντι τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ ὠρισμέναις ἡμέραις ἐν ταῖς ἀλυσκαῖς ταύταις.

71) Ἀβραὰμ Βαπορίδου. Βιογρ. Ἱστορία τῶν Σουλτάνων, τόμ. Β' σ. 50.

72) Ἀθαν. Ὑψηλάντου. Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 631.

73) Κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τῶν κατοίκων.

74) Περιήγησις Ν. Ἀναχάρσιδος Τόμ. Α'. Πρόλογος σ. ε'.

75) Ματθαίου Κ. Παρανίκα. Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων. Κεφ. Β' σ. 45, 46.

72) Moltke Der russisch.—Türkische Seldzug 1828 σ. 346 Βερολῖνον 1877.

78) Αὐτόθι σ. 258.

74) Mitth. des durschen arch Iustit Athen B. IX Heft III 212. Arch. Epigr. Mitth. aus Oster. Ungarn. X Heft. 2 175.

75) Lettere dall' Oriente del maresciallo conte di Moltke XXXII 141 Milano 1878.

Σημ. 4. Τὸ χειρόγραφον περιέχει 1) Ἀρχαίας ἐπιγραφὰς Ἀγχιάλου σ. 47—48. 2) Νεωτέρας ἐπιγραφὰς σ. 49—50. 3) Ἐπιγραφὴν ὑπερθεὴν τῆς μεγάλης πύλης τῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑταγομένης εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἀγχιάλου Πύργου (Βουργάς) καὶ ἐλεγείον ἐγκεκασυγμένον ὑπὲρ τῆς Ἀγίας Τραπέζης τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας. 4) Ἀρχαῖα νομίσματα τῆς Ἀγχιάλου. 5) Ἡ Ἀγχιάλος ὡς ἐπισκοπὴ, ἀρχιεπισκοπὴ καὶ μητρόπολις. 6) Κατάλογον τῶν ἐπισκόπων, ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν. 7) Βιογραφίας ἐπισήμων Ἀγχιαλέων, διακριθέντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμία Β' τοῦ Τρανοῦ, τοῦ Μιχ. Κατακουζηνοῦ Σεϊτάνογλου (1578), κατάλογον λατινιστῶν τῶν διασωθέντων χειρογράφων ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιχαὴλ Κατακουζηνοῦ, τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου (1808—1837), τοῦ Χρυσοβέργη Κουροπαλάτη, τοῦ Κωνστ. Σταυρίδη καὶ τοῦ Ἀνθίμου Παγώνη.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΤΩΝ ΚΟΜΑΡΩΝ ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ

Τὸ χωρίον Κόμαρα (τουρκιστὶ Κουμαρλί) εὐρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν Τριγώνου Ὁρεστιάδος, ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ Ἄρδα, παρουσιάζει δὲ ὑψίστην ἀρχαιολογικὴν σπουδαιότητα. Αὐτὸ τοῦτο τὸ χωρίον ἀποτελεῖ νεώτερον κτίσμα, συνοικισθὲν πρὸ ἑκατὸν πενήκοντα περίπου ἐτῶν παρὰ τὸν ῥοῦν τοῦ Ἄρδα. Πρὸς τῆς ἰδρύσεώς του ἀπειτέλει τιμάριον τούρκου τινὸς γαιοκτῆμονος. Ἐπειδὴ τὸ χωρίον πολλάκις ὑφίστατο ζημίας ἐκ τῶν συχῶν πλημμυρῶν τοῦ ποταμοῦ, διὰ τοῦτο μετεφέρθη εἰς ὑψηλότερον σημεῖον, ἔνθα σήμερον εὐρίσκεται. Δύο τοποθεσίαι τοῦ χωρίου, 3—4 χιλιόμετρα μακρὰν αὐτοῦ εὐρισκόμεναι παρουσιάζουν ἐκδηλον ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον.

Α'. Τοποθεσία Παλῆα Ἀμπέλια.—Ἡ τοποθεσία αὕτη κεῖται ἐπὶ ἀμμώδους λόφου, εἶναι δ' ἐσπαρμένη δι' ἀμπέλων ἤδη ἀπὸ τῶν τουρκικῶν χρόνων. Κατὰ πληροφορίας τῶν χωρικῶν, εἰς τὴν θέσιν Ὀλουκλί τῆς τοποθεσίας ταύτης, ἀνευρέθησαν κατὰ καιροὺς λίθοι κατειργασμένοι, πλάκες μαρμάρινοι, θεμέλια οἰκίσεων, πιθανῶς δὲ καὶ τάφοι. Ἀπὸ τὴν θέσιν ταύτην ἀπεσπάσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὀγκώδης μαρμαρινὴ πλάξ, τοποθετηθεῖσα ὡς κατώφλιον εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου, καὶ κορυμὸς ἀγάλματος, εὔρεθεις ἐν ἔτει 1911 καὶ ἀπωλεσθεῖς. Λόγω τῆς ἀφθόνου βλαστῆσεως καὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διενεργουμένης ἀρόσεως τῶν ἀγρῶν, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν ἐπὶ τοῦ ἔδαφους ἀπτά σημεῖα. Χαρακτηριστικὸν πάντως φαίνεται ἡμῖν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς ὀλόκληρον τὴν τοποθεσίαν ταύτην καλλιεργεῖται κυρίως ἡ ἄμπελος, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν παρὰ τὸ Διδυμότειχον Πλωτινόπολιν, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὁποίας καλλιεργεῖται τὸ αὐτὸ φυτόν.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ὑפוῦνται εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τέσσαρες τύμβοι κατὰ σειρὰν, ὀνομαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων ὁ πρῶτος Σερῖφ - Τεπέ, ὁ δεῦτερος Μάλ - Τεπέ, ὁ τρίτος Μάλ - Τεπέ καὶ ὁ τέταρτος Ἄραπ - Τεπέ. Οὗτοι φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνεωχθῆ, ἐπὶ τοῦ πρώτου μόνον καὶ κατὰ τὰς βάσεις αὐτοῦ εἶχον ἀνασκαφῆ κατὰ τὸν πόλεμον 1940—41 ὑπὸ τμημάτων στρατοῦ χαρακώματα.

Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν κατοίκων εἰς ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν ταύτην ἔκειτο ἡ ἀρχαία Θρακικὴ πόλις **Δύμη**. Ἐν τούτοις ὁ Κων. Κουρτίδης (Θρακικὰ Τόμ. Η', 1937), ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου, ὅστις ὀρίζει τὸ γεωγραφικὸν πλάτος καὶ μῆκος τῆς Δύμης καὶ τῶν παρὰ τὴν Ἐγνατιαν ὁδὸν μετ' αὐτῆς κειμένων πόλεων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ἦτοι α) Κυψέλη 53, 50—41, 40', β) Δύμη 52, 50

—41, 45' καὶ γ) Τραιανούπολις 53—42, 16' τοποθετεῖ τὴν Δύμην παρὰ τὸ χωρίον **Κελδερχόκ**, τὸ σημερινὸν προσφυγικὸν χωρίον **Πόρος**, κείμενον εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἐβρου, οὐχὶ μακρὰν τῆς πόλεως τῶν Φερρών. Ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς τοῦτο καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐκδότου καὶ σχολιαστοῦ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, ὅστις γράφει: *Steterit igitur Dyme ad hoc Kalderkos jukta Hebrum fl, haud longe a Feredschiks, Feret, quae est Bhera scriptorum Byzantinorum.* Τῇ γνώμῃ ταύτῃ συντάσσονται καὶ ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης καὶ ἄλλοι πολλοί, οἵτινες κατὰ καιροὺς ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ προσδιορισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἀκμασασῶν ποτε καὶ καταστραφεισῶν ἀρχαίων Θρακικῶν πόλεων.

Παρὰ ταῦτα, ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Πτολεμαίου ἢ δὲν εἶναι ἀρκετὴ, ἢ κακῶς ἐρμηνεύεται. Διότι, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, οὐδὲν εὖρημα ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κουρτίδου καὶ τῶν ἄλλων τοποθετουμένης Δύμης ἀνεκαλύφθη, ἵνα πλήρως πεισθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχαία Δύμη ἔκειτο πράγματι εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Καὶ δύναται τις μὲν νὰ παρατηρήσῃ εὐλόγως ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν ἐγένοντο ἀνασκαφαί, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀξιόλογα εὐρήματα. Ἄλλ' ἐν τοσοῦτῳ, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς, μὴ ἐρευνηθείσας ἀρχαιολογικῶς, ἡ τύχη παρήγαγε εἰς φῶς εὐρήματα ἀξιόλογα, τοιοῦτοτρόπως θὰ ἔπρεπε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Κουρτίδου τοποθετηθείσης Δύμης νὰ ἐπιβεβαιωθῶσιν αἱ μαρτυρίαι τοῦ Πτολεμαίου ὑπὸ ἀξιολόγων εὐρημάτων, ἅτινα εἰς τοιαύτας περιστάσεις τυχαίως πολλάκις ἀνευρίσκονται. Παρὰ ταῦτα, δὲν δυνάμεθα ἀνεξελέγκτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχαία Θρακικὴ πόλις Δύμη ἔκειτο εἰς τὴν παρὰ τὰ σημερινὰ Κόμαρα θέσιν, ὅπως ἐπίσης δὲν δυνάμεθα καὶ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἄποψιν τοῦ Κουρτίδου περὶ τῆς ὀριστικῆς τοποθετήσεως τῆς πόλεως ταύτης, ἐφ' ὅσον ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν εὐρήματα πείθοντα περὶ τῆς πλήρους ἀποδοχῆς μιᾶς τῶν δύο ἀπόψεων. Ἐάν ποτε διεξαχθῶσιν ἀνασκαφαί εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθεῖσαν τοποθεσίαν, πιστεύομεν ἀκραδάντως ὅτι θέλει ἀποδειχθῆ ἀναμφισβήτητως, ἂν ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Δύμη ἢ ἄλλη τις ἀρχαία Θρακικὴ πόλις, καταστραφεῖσα ὑπὸ τῆς ἀνθελληνικῆς τῶν Βουλγάρων μανίας, οἵτινες καὶ πληθὸς ἄλλων θρακικῶν πόλεων κατέστρεψαν.

Β'. Τοποθεσία Μπουναρτζικ.—Εἰς τὴν τοποθεσίαν ταύτην καὶ προπολεμικῶς εἶχεν ἀνευρεθῆ ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον τοῦ Θρακὸς ἤρωος, φυλασσόμενον νῦν εἰς τὸ ἐν Δίδυμοτείχῳ Μουσεῖον. Ἐκ τούτου ὠρμήθημεν, ἵνα ἐκεῖσε ἀναζητήσωμεν καὶ ἄλλα εὐρήματα. Πράγματι δέ, μετὰ πολύωρον ἀναζήτησιν εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰωάννου Τριανταφύλλου, εὐρισκόμενον εἰς τὴν θέσιν Σεφὲρ - Ταρλά, κατὰ πληροφορίας τοῦ ἰδίου καὶ τῆ βουθεία αὐτοῦ, ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν, ἀποσπᾶσαντες δι' ἀξίνης, ἐνεπίγραφον τεμάχιον στήλης, σωζομένης κατὰ τὸ ἥμισυ. Παρὰ τὰς προσπαθείας μας, δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν τὸ συμπληροῦν ταύτην τεμάχιον.

Ἡ οὕτω σωζομένη στήλη ἔχει ὕψος μὲν 0,40, πλάτος δὲ 0,15 τοῦ μ. Εἶναι ἀπολεπισμένη ἄνωθεν, κάτωθεν, δεξιὰ καὶ ὀλίγον πρὸς τὴν ἀριστερὰν αὐτῆς πλευράν. Ἡ ἐπιγραφὸς ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶναι κυλινδρική, ἢ δ' ὀπισθία πλευρὰ τῆς ἐπίπεδος. Ἡ στήλη εἶναι ἐκ σκληροῦ μαρμάρου οὐχὶ καλῆς ποιότητος, δὲν φέρει δὲ γράμματα καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῆς. Οὕτως ὑπάρχει διάστημα 0 28 τοῦ μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς ἄνευ γραμμάτων. Τὸ ὕψος τῶν σωζομένων γραμμάτων εἶναι 0,04, τὸ δὲ βάθος αὐτῶν οὐχὶ μείζον τῶν 0,02 τοῦ μ. Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς μέχρι τῆς περιοχῆς τῶν γραμμάτων ὑπάρχει ἀπόστασις 0,14 τοῦ μ. ἄνευ γραμμάτων, διὰ τοῦτο εἰκάζομεν ὅτι ἡ αὐτὴ ἀπόστασις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀπολεπισμένης δεξιᾶς πλευρᾶς. Ἡ στήλη φέρει δύο σειρὰς γραμμάτων ὧν τὰ πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν εἰσὶν κατεστραμμένα, ἢ δὲ τρίτη σειρὰ φέρει μόνον ἴχνη γραμμάτων. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὧς κάτωθι :

ΑΓΑΘΗ
ΚΥΡΙΩ Α
— Ι Ι <

Τὰ γράμματα τῆς τρίτης σειρᾶς εἰσὶν κατεστραμμένα καὶ δυσδιάκριτα, πλὴν τῆς κορυφῆς τοῦ δευτέρου γράμματος, ὅπερ πιθανολογοῦμεν ὡς Ω, τοῦ πέμπτου γράμματος, ὅπερ πρέπει νὰ εἶναι τὸ Ι, ἢ συνδυαζόμενον μὲ τὸ πρῶτον ἴχνος Τ, τὸ Η. Τὸ ἕκτον γράμμα δεικνύει ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι εἶναι τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ Σ, τὸ δὲ τελευταῖον ὅτι εἶναι τὸ Ε. Ἡ ἐπιγραφὴ συμπληροῦται ὑφ' ἡμῶν ᾧδε :

ΑΓΑΘΗ ΤΙΥΧΗ
ΚΥΡΙΩ ΑΠ[ΟΛΛΩΝΙ]
[ΣΩΖΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗ]
[ΡΙΟΝ ΑΝΕΘΗΚΕΝ]

Πρόκειται, προφανῶς, περὶ ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 3ου—2ου π. Χ αἰῶνος, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων. Ταύτην Σώζης, ἢ Σώζις τις ἀνέθηκεν τῷ Ἀπόλλωνι ἕνεκα παραχωρηθείσης νίκης τινὸς ἢ καὶ ἰάσεως αὐτῷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

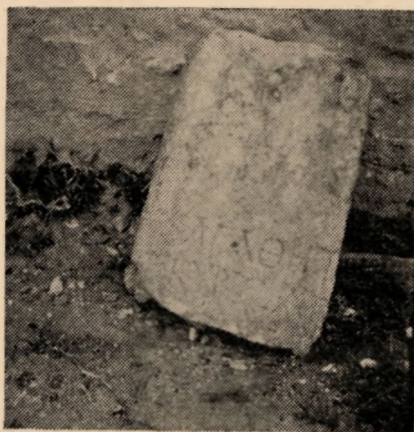
Ὁ Ἀπόλλων ἦτο ἐκ τῶν μᾶλλον λατρευομένων θεοτήτων ἐν Θράκῃ. Ἡδη πρὸ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ θεοῦ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Βεσσῶν, ἔνθα πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐτελοῦντο ἀγῶνες ἀνεγείροντο δὲ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν συνήθειαν καὶ ἀναμνηστικαὶ στήλαι ὑπὲρ τῶν νικητῶν. Ἐπίσης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ρωμαιοκρατίας ἐν Φιλιππουπόλει ἤγοντο πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοῦ τὰ *Κενδρίσεια Πύθια*, ὑπῆρχε δ' ἐν τῇ πόλει ταῦτα καὶ ναὸς τοῦ θεοῦ. Ὡσαύτως ναοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπῆρχον εἰς τὴν Μαρόνειαν, Αἴμον, Μεσημβρίαν, Πέρινθον καὶ ἀλλαχοῦ, εἰς δὲ τὰ Ἀβδηρα καὶ μαντεῖον αὐτοῦ ὑπῆρχεν.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς θεοῦ τοῦ

φωτὸς ἢ τοῦ ἡλίου ἦτο ἀρχαιοτάτη παρὰ τοῖς Θραξί, συναποκομισθεῖσα ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν κοιτίδος μετὰ τῆς τοῦ Διός. Πλὴν ὅμως αὕτη δὲν ὑπέστη τὴν ἐξιδανίκευσιν ἐκείνην, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Ἀπόλλων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Οὕτως ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Θράκῃ μετεῖχεν καὶ κατὰ τοὺς καλοὺς Θρακικοὺς χρόνους πολὺ τοῦ φυσικοῦ, εἰς δὲ τὴν ἐνδοχώραν αὐτῆς οἱ ἀπλοῖκοι γεωργοὶ ἐλάτρευον τὸν θεὸν ὡς προστάτην τοῦ κυνηγίου, ἢ ὡς ἱατρόν, ἢ ὡς προστάτην τῶν ἀγρῶν των κλπ. Διὰ τοῦτο πολλάκις ὁ Ἀπόλλων ἐν Θράκῃ προσαγορεύεται ὡς θεὸς *σώζων* ἢ *σωτήρ*, *πρόγονος*, καὶ *πατῆρ*. Εἰς τινὰς περιπτώσεις ἑταυτίζετο πρὸς τὸν Ἥλιον. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι καὶ ὁ ἀναθέσας τὴν ἐνεπίγραφον ταύτην στήλην, ἠθέλησεν νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν θεὸν ἢ διὰ γενομένην εὐφορίαν τῶν ἀγρῶν του, ἢ ἰαθεῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἢ ἄλλως πως εὐεργετηθεῖς.

Ἐπειδὴ ἐ πληροφορήθημεν ὅτι πολλάκις τὰ γεωργικὰ ἄροτρα κατὰ τὴν ἀροτριώσιν προσκρούουν ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὴν γῆν κρυπτομένων λίθων καὶ εἰς βάθος 0,15 τοῦ μ. καὶ ἄνω, εὐλόγως πιστεύομεν ὅτι καὶ ἄλλα ἴσως ἀξιολογώτερα εὐρήματα λανθάνουσιν κρυπτόμενα ὑπὸ τὴν γῆν. Τούτου δ' ἕνεκα ἐπιβάλλεται ἡ ταχύτερα διενέργεια ἀνασκαφῶν, ἵνα καὶ ἄλλα ἔλθωσιν εἰς φῶς, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἐπιστήμη θέλει προαχθῆ ἐπιλυομένων πλείστων ὄσων δυσεπιλύτων σήμερον διὰ τὴν σπάνιν προβλημάτων καὶ ἡ πάτριος ἡμῶν Ἱστορία θέλει ἔτι ἐνισχυθῆ, ἀξιοποιουμένης δεόντως τῆς τῶν Θρακῶν συμβολῆς πρὸς διαμόρφωσίν της.

Ἐνεπίγραφον τεμάχιον στήλης

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Αἱ ἱστορικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀμοιβαίαν γλωσσικὴν ἐπίδρασιν τῶν δύο λαῶν, εἶναι ἀρκετὰ γνωσταί, ὥστε ἀρκετὴ ἐδῶ μία ἀπλὴ σύνοψις τῶν. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῶν βορείων γειτόνων μας χρονολογεῖται πολὺ πρὶν ἐγκατασταθῶν οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Ἦδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τοῦ Εὐξείνου Ἀπολλωνία (Σωζόπολις), Ὀδησσὸς (Βάρνα), Ἀγχιάλος, Μεσημβρία, Ναυλοχος, Κρουνοί, Ἴστρος, Τόμοι, (Costanza), Κάλλατις ἔγιναν αἱ θύραι διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς ἀρχαίους Θρακὰς, τὸν μέγαν ἐκεῖνον Ἰνδοευρωπαϊκὸν λαὸν ὃ ὁποῖος κατοικοῦσε δλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Βαλκανικὴν. Τὰ παράλια αὐτὰ κέντρα ἑλληνικοῦ βίου ἐπεκτείνονται ἐπὶ τῶν Μακεδόνων καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Θρακῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Φιλιππουπόλεως ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Β', τῆς Βερόης (Stara Zagora), τῆς Καβύλης (Ἰαμπόλεως) κ. ἄ. ') καὶ γίνονται πυκνότερα κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ὅποτε τὸ ἐμπόριον, ἡ ἐπικοινωνία καὶ ἡ ἑλληνικὴ διοίκησις κατέστησαν τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίσημον γλῶσσαν ὀλοκλήρου τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις δὲν μετέβαλε τὴν κατάστασιν ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως εἰμὴ εἰς τὰς βορείας περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς, ὅπου ἡ Λατινικὴ εἴχε κάποιαν διάδοσιν εἰς τοὺς προγόνους τῶν σημερινῶν Βλάχων, ὄχι μόνον τῆς Ρουμανίας, ἀλλὰ τῶν λεγομένων Κουτσοβλάχων'). Ἐπίσημος γλῶσσα τῶν Θρακοελλήνων ἦτο καὶ τότε ὄχι ἡ Λατινικὴ, ἀλλὰ ἡ Ἑλληνικὴ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰς ἀνευρεθεῖσας ἐν Βουλγαρίᾳ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς'). Μέχρι τοῦ 7ου μ. Χ. αἰῶνος τὰ σύνορα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς Βαλκανικῆς ἤρχιζαν ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Γενουσοῦ (Skumbi) εἰς τὴν Ἀδριατικὴν, διήρχοντο νοτιῶς τῶν Σκοπίων, ἀπὸ τὴν Σαρδικὴν, κατὰ μῆκος τοῦ Αἴμου καὶ κατέληγον εἰς τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου. Ἡ βορειῶς τῆς γραμμῆς ταύτης ἐκτεινομένη ζώνη λατινικῆς ἐπίδράσεως ὑπέκλυψεν ἔνωρις εἰς τὸν ἐκσλαβισμόν, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ περιοχὴ παρέμεινεν ἑλληνικὴ').

1) Βλ. Κ. Ἀμάντου, Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος. (Ἐν Ἀθήναις 1923), σελ. 15.

2) Τὴν θεωρίαν ὅτι οἱ νοτιῶς τοῦ Δουνάβεως Βλάχοι εἶναι ἐκλατινισμένοι Ἰθαγενεῖς καὶ ὄχι Ρουμᾶνοι ἐλθόντες ἐκ Μολδοβλαχίας κατέστησε πιθανωτέραν ἐσχάτως ὁ κ. Ἀ. Κεραμόπουλος εἰς τὸ ἔργον του «Τί εἶναι οἱ Κουτσοβλάχοι».

3) Βλ. προχείως; G. Michailof, La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. (Sofia 1940). Πβ. Q. J. Kazarof, Elinizmit vñf stara Trakija i Makedonija, God S. U. 13—14 σελ. 1 κ. ἐξ., Ἀ. Μπαλαμπάνωφ, Ἡ Βουλγαρία καὶ ὁ κλασικὸς πολιτισμὸς. (Μετὰφρασις Ν. Π. Ἀνδριώτη) Ν. Ἐστία 22 (1937) 974 κ. ἐξ.

4) C. J. Jirecek, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I, 13.

Κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους ἡ χώρα ἡ ὁποία βραδύτερον ὀνομάσθη Βουλγαρία εἶχε σχεδὸν ἐξελληνισθῆ ὅταν ἤρχισαν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Γαλατῶν, Οὐννων, Ἀβάρων, Ἀντῶν, καὶ ἰδίως τῶν Σλάβων, οἱ ὅποιοι εἰσδύσαντες κατὰ μεγάλας μάζας εἰς τὸ βυζαντιακὸν κράτος κατώρθωσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν τόσον πυκνῶς εἰς τὰς βορείους τοῦ ἐπαρχίας, ὥστε ν' ἀφομοιώσουν γλωσσικῶς τοὺς προκατόχους τῶν Θρακοέλληνας. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπεχώρησε πρὸ τοῦ σλαβικοῦ τούτου ρεύματος, περιορισθεῖσα πρὸς Βορρᾶν εἰς τὴν Θράκην, Ἀν. Ρουμελίαν καὶ Μακεδονίαν, ἡ δὲ Λατινικὴ εἰς τὰς δυτικὰς περιοχὰς Βαλκανικῆς. Ἡ ἀρχαία Θρακικὴ ἐσώθη ἐπὶ τι διάστημα σποραδικῶς, ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ροδόλης, ἀλλὰ βραδύτερον ἔσβησε τελειῶς.

Τελευταῖοι εἰσέβαλον εἰς τὴν χώραν οἱ τουρανικῆς καταγωγῆς Βούλγαροι ἢ Πρωτοβούλγαροι, μογγολικῆς φυλῆς, συγγενεῖς τῶν Οὐννων (μὲ τοὺς ὁποίους οἱ Βυζαντινοὶ ἐνότιε τοὺς ἐταύτιζον), τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Τούρκων. Οἱ Βούλγαροι οὗτοι ἦσαν ἐνωρίτερον γνωστοὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ὅταν κατοικοῦσαν βορείως τοῦ δέλτα τοῦ Δουνάβεως, καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπ' αὐτῶν ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των Κούβρατον ὡς σύμμαχοι πρὸς ἀποκρουσιν τῶν Ἀβάρων. Τῷ 660 ὅμως ἐπὶ αὐτοκράτορος τῆς Κων)πόλεως Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγονάτου διέβησαν τὸν Δούναβιν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴμου πεδινὴν χώραν, ὅπου ἀπὸ τοῦ 679 ὑπὸ τὸν Ἀσπαρουχ ἴδρυσαν τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν κράτος ¹⁾.

Οἱ Πρωτοβούλγαροι οὗτοι ὑπολογίζονται σήμερον εἰς 20.000, δὲν ἦσαν δὲ ἀκόμη χριστιανοί. Ἀντιθέτως ἡ σλαβόφωνος χώρα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατεστάθησαν εἶχεν ἤδη ἐκχριστιανισθῆ, καὶ μάλιστα φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας εἶχεν ἐν αὐτῇ διάδοσιν ἡ χριστιανικὴ αἵρεσις τοῦ Ἀρειοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἤδη τῷ 344 συνεκροτήθη εἰς τὴν Σαρδικὴν (τὴν βραδύτερον Σόφριαν) σύνοδος κατὰ τῶν Ἀρειανῶν ²⁾. Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸ Βυζάντιον εἶχε καὶ στοιχεῖα τινὰ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἐστεροῦντο οἱ Πρωτοβούλγαροι. Ἐν τούτοις οἱ Πρωτοβούλγαροι ἐπέδειξαν ἔξαιρετικὰς στρατιωτικὰς ἱκανότητας, κατορθώσαντες ἐπὶ ἀλλοθρήσκου καὶ ἀλλογλώσσου λαοῦ νὰ στηρίξουν βιώσιμον κράτος, τὸ ὁποῖον δὲν ἤργησε νὰ γίνῃ διὰ τῶν ἐπιδρομῶν του ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Γλωσσικῶς ὅμως ἀφωμοιώθησαν ἐνωρὶς πρὸς τοὺς σλαβοφώνους ἑτηκόους των, καὶ ἔτσι δὲν ἔμεινεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν παρὰ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον αὐτὴ παρ' αὐτῶν ἔλαβε, καὶ ὅχι περισσότεροι ἀπὸ 12 λέξεις ἐκ τῆς γλώσσης των ³⁾. Οἱ πρῶτοι Βούλγαροι ἠγεμόνες ἐξηκολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἀπλῆν

1) Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. (Ἐν Ἀθήναις 1939), σ. 330 κέξ., 441 κέξ.

2) Κ. Ἀμάντου, Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος, σ. 19.

3) St. Mladenov, Istorija na bălgarskijaz ezik. (Sofia 1935), σ. 21.

Ἑλληνικὴν τῆς ἐποχῆς ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰς ἐπιγραφάς ¹⁾, ὅχι βεβαίως ἀπὸ φιλίαν, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνάγκην, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τῆς Ἑλληνικῆς ὡς κοινοῦ μέσου συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἄλλοτε πολεμικῶς καὶ ἄλλοτε εἰρηνικῶς ἐξηκολούθησαν νὰ ἐπεκτείνουν τὸ κράτος των νοτίως τοῦ Αἴμου, ἰδίως ὁσάκις τὸ Βυζάντιον συνέβαινε νὰ εἶναι ἀπησχολημένον μὲ ἄλλους πολέμους, ὅπως ἐπὶ Λέοντος Γ' κατὰ τῶν Ἀράβων, ὁπότε ἔναντι βοήθειαι πρὸς τὸ Βυζάντιον οἱ Βούλγαροι κατέλαβον τὴν Ζαγοράν. Ὑπὸ τὸν Κροῦμον (802—814) ἐξέτειναν τὰς ἐπιδρομάς των μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Βασιλευούσης. Εἶναι ὡστόσον χαρακτηριστικὸν ὅτι πόλεις ἰδικὰς των οἱ Σλάβοι δὲν ἴδρυσαν εἰς τὴν Βαλκανικὴν, καὶ ὅτι αἱ περισσότεραι σημεριναὶ πόλεις των κεῖνται ἐπὶ ἑρείπιων ἀρχαιοτέρων ἑλληνορωμαϊκῶν πόλεων ἢ εἶναι αὐτούσαι ἑλληνικαὶ ἐκπλαβισθεῖσαι διὰ τῆς βίας, ὅπως ἡ Φιλιππούπολις, Βάρνα, Πύργος, Ἀγχιάλος κ. ἄ. Τὴν ἀστικὴν ζωὴν των ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας ²⁾.

Εἰς νέαν φάσιν εἰσέρχεται ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν Βουλγάρων ὅταν ὁ βασιλεὺς των Βόρις ἔκρινε συμφέρον τοῦ κράτους του νὰ ἀσπασθῇ τὸν χριστιανισμὸν τῷ 864 ³⁾. Ἡ μετάφρασις τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων εἰς τὴν Σλαβικὴν ⁴⁾, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ υἱὸς τοῦ Βόριδος, ὁ ἑλληνομαθὴς τσάρος Συμεών, καὶ ἡ ὁποία ἐσυνεχίσθη κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας, ἐδημιούργησε νέον ρεῦμα γλωσσικῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὁποία ἠξήθη ἔτι περισσότερον μὲ τὰς μεταφράσεις ἔργων τῆς θύραθεν φιλολογίας, καθὼς ὁ Βίος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τοῦ Ψευδο-Καλλισθένους, ὁ Τρωϊκὸς Πόλεμος, τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ὁ θρύλος τοῦ Βαβλαὰμ καὶ Ἰωσαφατ, πλείσται βυζαντιναὶ χρονογραφίαι ⁵⁾ καὶ ἄλλων. Διὰ τοῦ πλήθους τῶν μεταφράσεων τούτων ἡ σλαβικὴ διάλεκτος εἰς τὴν ὁποίαν αὐταὶ ἐγράφησαν ἐκαλλιεργήθη καὶ ἐξυψώθη εἰς φιλολογικὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία ἀνεγνώσκειτο καὶ εἰς ἄλλας σλαβικὰς χώρας, καθὼς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Σερβίαν, καὶ μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν ὄρων ποῦ εἶχε καθιερώσει καθίστατο φο-

1) W. Beschewliew, Die protobulgarischen Inschriften. (Sofia 1934).

2) C. J. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, (Prag. 1876) σ 398.

3) Πρβ. Vallant καὶ Lascaris, La date de la conversion des Bulgares, Revue des études slaves, 113 (1933), σ. 5—13.

4) Ἡ μετάφρασις ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου δὲν ἔγινε, ὅπως συνήθως νομίζεται, πρὸς χρῆσιν τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ κατ' αἰτησιν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Παννονίας Rostislav, πρὸς χρῆσιν τῶν ὑπηκόων του, τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ κρατήσῃ μακρὰν τῆς φραγκικῆς ἐπιρροῆς. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν εἰσέχθη ἡ μετάφρασις βραδύτερον, ὑπὸ Σλάβων ἀποστόλων, μαθητῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου.

5) Βλ. Μ. Λάσκαριν ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 2 (1925) 310—315.

ρεὺς ἑλληνικῶν γλωσσικῶν στοιχείων εἰς ὄλον τὸν ὀρθόδοξον σλαβόφωνον κόσμον.

Μέγα κέντρον τῆς μεταφραστικῆς ταύτης ἐργασίας τῶν Σλάβων καὶ τῆς ἐξαπλώσεώς της εἰς ἄλλας σλαβικὰς χώρας ἀνεδείχθη σὺν τῷ χρόνῳ βραδύτερον τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου παρὰ τὰς ἑλληνικὰς μονὰς ἰδρύθη καὶ ἡ Βουλγαρική τοῦ Ζωγράφου, ἡ Σερβική τοῦ Χελανταρίου, καὶ ἡ Ρωσική τοῦ Παντελεήμονος. Οἱ μεταφρασταὶ ἦσαν τόσον εὐλαβῶς προσηλωμένοι εἰς τὴν φρασιολογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ ἐφοβοῦντο τόσον πολὺ μήπως ἀπομακρυνθοῦν ἀπ' αὐτὸ μὲ ἐλευθέραν μετάφρασιν, ὥστε μετέφερον εἰς τὴν γλῶσσαν των ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς θρησκευτικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὅρους, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἴρισκον ἀντιστοίχους εἰς τὴν γλῶσσαν των, γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ στοιχεῖα ξένα ¹⁾. «Leur volonté de suivre mot à mot leur modèle grec se manifeste à chaque ligne. Leur souci d'exactitude est tel que les traductions reflètent jusqu' à des fautes d'orthographe que représentent les manuscrits grecs d' après les quels elles ont été faites», γράφει ἕνας καλὸς ἐρευνητὴς τῆς γλώσσης τῶν μεταφράσεων τούτων ²⁾.

Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων συνέδεσε τοὺς βασιλεῖς τῆς Βουλγαρίας καὶ τὸ κράτος των πολὺ στενωτέρα παρὰ πρὶν μὲ τὸ Βυζάντιον. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Γ' ἔγινε ἀνάδοχος τοῦ βαπτισθέντος Βόριδος καὶ τοῦ ἔδωσε ὡς χριστιανικὸν ὄνομα τὸ ἰδικόν του. Ἐπληκολούθησαν ἐπιγαμίαι καὶ προσωπικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελῶν, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μεταξὺ ἄλλων Βουλγάρων βασιλοπαίδων οἱ ὁποῖοι ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὴν Κων(σταντινούπολιν) καὶ ἐγίνοντο οἱ ἴδιοι φορεῖς ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου εἰς τὴν χώραν των, διεκρίθη ὁ τσάρος Συμεών.

Ἄξιον μνείας εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου γενομένων μεταφράσεων τῶν Εὐαγγελίων δὲν θεωρεῖται σήμερον ὑπὸ τῶν ἐιδικῶν ὑποδειγματικῇ. Εἰς τοὺς ἀποστόλους Κύριλλον καὶ Μεθόδιον, ἑλληνας ἐκ Θεσσαλονίκης, ἡ σλαβική γλῶσσα ἦτο ἐπίκτητος ³⁾, ὄχι μητρική, καὶ φυσικὰ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἔχουν ἰσχυρὸν γλωσσικὸν αἴσθημα αὐτῆς, ἰδίως περὶ τὴν ἰδιόρρυθμον χρῆσιν τῶν χρονικῶν ἐννοιῶν τοῦ ρήματος εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν. Εἰς τὴν ἀδυναμίαν των ταύτην ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν ἐπι-

1) Πβ. V. Jagic, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. (Berlin 1913), O. Grünenthal, Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung. Archiv für sl. Phil. 31 (1910), σ. 321—366 καὶ 32 (1911), σελ. 1—48.

2) G. Quendet, L' impératif dans le texte grec et dans les versions gothique, arménienne et vieux slave des évangiles. (Paris 1924), σ. 15.

3) A. Brückner, Die Wahrheit über die Slavenapostel (Tübingen 1913), σ. 125. Πβ. N. Trubetzkoy, Altkirchenslavische Sprache, σ. 1 κέξ.

θυμίαν τῶν συνεχιστῶν τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου των νὰ μεταφράζουσιν πιστὰ τὰ ἱερὰ κείμενα ἀφ' ἑτέρου, ὀφείλεται καὶ ἡ δημιουργία μεγάλου πλήθους σλαβικῶν συνθέτων, πρὸς πιστὴν ἀπόδοσιν ἑλληνικῶν τοιοῦτων, μολδόνότι ἡ σλαβικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει συνθετικὴν δύναμιν ἴσην τῆς ἑλληνικῆς¹⁾, ἰδίως διὰ σύνθετα κτητικά. Ἡ Βουλγαρικὴ λοιπὸν ὀφείλει καὶ τὴν ἀπόκτησιν συνθετικῆς ἱκανότητος, τῆς ὁποίας ἔστερεῖτο, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς.

«Il y a des langues, γράφει ὁ A. Meillet, comme le slave où tous les composés connus traduisent des composés étrangers, soit germaniques, comme *vojvoda* .. soit le plus souvent grecs»²⁾).

Ἐν τούτοις τὰ νεόπλαστα μεταφραστικὰ ταῦτα σύνθετα ὄχι μόνον εἰς τὴν Σλαβικὴν τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας σλαβικὰς χώρας μετεδόθησαν διὰ τῶν μεταφράσεων, καθιερώθησαν εἰς τὴν γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐπηρέασαν σημαντικὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γλωσσῶν τούτων. Ὁ V. Jagic γράφει σχετικῶς : «Was in dieser Beziehung die kirchenslavische Sprache durch wörtlichen Anschluss an das griechische Original geleistet hat, das verbleibt bis auf den heutigen Tag noch lebend im Munde der slavischen orthodoxen Kirche, und bei der grossen Bedeutung der letzteren für das ganze Culturleben des Volkes wäre es nicht schwer den Beweis zu führen, dass das moderne russische Lexicon einen grossen Vorrath solcher Composita herübergekommen und zum allgemeinen Gut der russ. Literatursprache gemacht hat»³⁾. Βραδύτερον ἐπὶ τσάρου Συμεὼν (893—927) παρουσιάζεται κάποια ἀντίδρασις εἰς τὴν εἰσορῆν ἑλληνικῶν λέξεων διὰ τῶν μεταφράσεων, ἐκδηλώνεται δηλ. μεγαλύτερα προσπάθεια ἀποδόσεως τῶν ἑλληνικῶν ὄρων μὲ σλαβικὰς λέξεις (Συμεωνικὴ σχολή), π. χ. τὸ *angel* (ἄγγελος) διὰ τοῦ *vestnik* ἢ *sil*, τὸ *demon* (δαίμων) διὰ τοῦ *koumir*, τὸ *ikona* (εἰκόνα) διὰ τοῦ *obraz*, τὸ *paraklit* (παράκλητος) διὰ τοῦ *hodatai* ἢ *utesitel*, τὸ *ipokrit* (ὑποκριτής) διὰ τοῦ *litsemér* κ. ο. κ.⁴⁾. Ἀλλὰ ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν ἐσυνεχίσθη ἐπὶ μακρόν. Οἱ μεταγενέστεροι Σλάβοι μεταφρασταί, καίτοι ἦσαν καλύτεροι γνῶσται τῆς συγχρόνου γλώσσης των παρὰ οἱ Ἕλληνες ἀπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ἔδειξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου δουλικὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰ πρωτότυπα κείμενα, ἄλλοτε ἀπὸ εὐλάβειαν πρὸς αὐτὰ, καὶ ἄλλοτε ἀπὸ ἀδυναμίαν πρὸς ἀνεύρεσιν καταλλήλου ἀντιστοίχου σλαβικῆς λέξεως. «Für jetzt, γράφει ὁ V. Jagic, kann man den im Ganzen richtigen Satz aufstellen, dass die späteren Übersetzer

1) V. Jagic, Die slavischen Composita in ihrem Sprachgeschichtlichen Auftreten. Archiv für sl. Phil. 20 (1918), σ. 536.

2) A. Meillet, Aperçu³, σ. 127.

3) V. Jagic, ἔνθα ἄνωτ, σ. 517.

4) Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, σ. 42. Πβ. St. Mladenov, Istorija na bǎlgarskijaz ezik (Sofia 1935), σ. 27.

abhängiger von ihren Vorlagen waren als die früheren, in dem sie gerade darin ihren Beruf erblickten. . die griechischen Composita möglichst consequent durch Composita wiederzugeben». 1) Συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς διαδόχους των ὡς μεταφρασταὶ ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος ἦσαν ὀλιγώτερον μηχανικοὶ καὶ δουλικοὶ, διότι ἠγνόουν καλύτερον τὸ ἑλληνικὸν κείμενον. Ὁ Α. Brückner γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Wenn das Übersetzungstalent der Brüder ausserordentlich, namentlich im Vergeiche zu den späteren Übersetzungen gerühmt wird, vergesse man nicht, dass hier in erster Linie ihr ausgezeichnetes Verständniss des gr. Textes wirkte, worüber spätere Übersetzer nie mehr in gleicher Weise verfügten; Nur weil die Brüder den Originaltext trefflich verstanden, konnten sie ihn auch gut übersetzen». Τοιαῦται περιπτώσεις δουλικῆς μεταφράσεως συνθέτων παρατηροῦνται εἰς τὺς μεταφράσεις τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Ρώσου μητροπολίτου Ἀλεξίου, καὶ τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ἀντιόχου, ὅπου ἡ συνθετικὴ ἀδυναμία τῆς Σλαβικῆς βιάζεται διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἑλληνικῶν συνθέτων μετὰ τὸ στερεῖ. α· (bez-), εὐ- (blago-) θεο- (bogo-), μεγαλο- (vel), πολυ- (mnogo-), κακο- (zúlo-), νεο- (nouo), φιλο- (liubo) κ. ἄ. 2).

Ἡ ἑλληνικὴ γλωσσικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν Βουλγάρων μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν αὐτῶν δὲν ἠσκεῖτο μόνον διὰ τῶν μεταφραζομένων κειμένων. Ἄν συνέβαινε τοῦτο, ἡ ἐπίδρασις, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν ἦτο, θὰ περιορίζετο εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ πνευματικοὺς κύκλους. Τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς ὑφίστατο ἀδιακόπως ἡ λαϊκὴ Βουλγαρικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴν γειτνίασιν τοῦ συμπαγοῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς βορείου Θυράκης καὶ Μακεδονίας καὶ διὰ τῶν πυκνῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Βουλγαρίας, οἱ ὅποιοι καίτοι ὁσημέραι ὑπεχώρουν ἀριθμητικῶς διὰ τῶν διωγμῶν καὶ τοῦ βαθμιαίου ἐκσλαβισμού, δὲν ἔπαυσαν ὁμῶς ποτὲ νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ κινοῦνται μεταξὺ τοῦ σλαβοφώνου στοιχείου ὡς φορεῖς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγαλύτερας κρατικῆς ἀκμῆς τῶν Βουλγάρων ἡ χώρα των ἦτο κατεσπαρμένη ἀπὸ νησίδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐξικνουμένης μέχρι τῶν νοτιῶν κλιτύων τοῦ Αἴμου. «Man darf nicht vergessen, γράφει σύγχρονος Γερμανὸς ἱστορικός, dass in den bulgarischen oder serbischen Reichen des Mittelalters, die eigentlichen Bulgaren oder Serben oft nur eine Minderheit waren» 3) Ἐπίσης σύγχρονος Δανὸς γλωσσολόγος γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ce qui est capital, c'est est que l'élément grec subsiste dans les Balkans depuis de temps immémoriaux et que malgré toutes les décadences, il n'a pas cessé d'être porteur d'une civilisation supérieure à celle de

1) V. Jagić ἐνθα ἄνωτ., σ. 543.

2) Αὐτόθι, σ. 544.

3) W. Braun, Die Slaven auf dem Balkan. (Leipzig 1941), σ. 188.

ses voisins. Cette civilisation, qui avait pour centre d'irradiation Byzance, a fortement agi sur les peuples voisins, surtout par l'organisation de l'église grecque, qui jusque dans les temps modernes a su faire des populations si différentes des Balkans une unité consciente chrétienne par opposition aux Turcs envahisseurs *)».

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἀρχίζει ἡ διαρροὴ τῶν ἑλληνικῶν γλωσσικῶν στοιχείων ἐκ τῆς ἐπισήμου στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς γλώσσης τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὐτῶν διὰ τουρκικῶν ³⁾, ὅπως συνέβη ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Ὅλοι οἱ βυζαντινοὶ διοικητικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὄροι, οἱ ὅποιοι ἴσχυον ὄχι μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἵπποτελείας εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν Βουλγάρων βασιλέων, καθὼς *sevastokrator*, *alagator*, *apodohator*, *despot*, *duka*, *parik*, *hora* (=περιοχή ⁴⁾), *hrisovul*, περιπίπτουν εἰς λήθην ἢ παραμένουν ὡς ὄροι ἀπηχαιωμένοι. Ἀντιθέτως ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ λοιπῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Βουλγάρων ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ὄχι μόνον δὲν μειοῦται, ἀλλὰ φθάνει εἰς τὸ κορύφωμά της. Τὸ ἀναγνωρισθὲν ἐν Λαμψάκῳ τῇ 1235 βουλγαρικὸν πατριαρχεῖον Τυρνόβου, μετὰ τὸν ἐκθρονισμὸν τοῦ τελευταίου πατριάρχου Εὐθυμίου καταλύεται καὶ πάλιν, ἡ δὲ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία ἐπανέρχεται ἐκ νέου εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐγκαινιάζεται νέα μακροχρόνιος περίοδος κοινῆς πνευματικῆς ζωῆς Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 14ου μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος, τὴν ὁποίαν ὁ κατώτερος, ἀλλὰ καὶ ἀπαράδεκτος διὰ τοὺς χριστιανούς, πνευματικὸς πολιτισμὸς τῶν κυριάρχων Τούρκων δὲν ἠδυνήθη νὰ περιορίσῃ. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῶν 5 αἰῶνων, ὅπως γράφει ὁ Κ. Ἀμαντος ⁴⁾, «ἡ παλαιὰ ἀντίθεσις Βουλγάρων καὶ Βυζαντινῶν δὲν ὑπῆρχε πλέον τώρα, εἶχε λησμονηθῆ ὑπὸ τὴν ἀνυπόφορον τουρκικὴν σκλαβιάν. Ἕλληνες καὶ Σέρβοι συναδελφώθησαν. Ἡ νεωτέρη ἀντίθεσις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐπανῆλθε τὸν 19ον αἰῶνα μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Πανσλαβιστικοῦ κινήματος». Οἱ σημερινοὶ ὅμως Βούλγαροι ἱστορικοὶ ἔχουν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου διάφορον γνώμην, ἴσχυριζόμενοι ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας οἱ μὲν Τούρ-

1) Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, σ. 17. Κατόπιν τούτων ἐννοεῖ πᾶς τις πόσον μικρὰν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν εὐρίσκειται ὁ Α. Krainikowsky, *La question de la Macédoine et la diplomatie européenne* (Paris 1938), σ. 24, ἴσχυριζόμενος δι, «l' influence de Byzance en Macédoine fut insignifiante».

2) F. Miklosich, *Über die Einwirkung des Türkischen auf die grammatik der südosteuropäischen Sprachen*. (Sitzb. der Wien. Akad. Phil.-hist. Kl. CXX).

3) Ἡ λ. hora σάζεται σήμερον εἰς τὴν Βουλγαρικὴν μόνον μετὰ τὴν σημασίαν «ἄνθρωποι, κόσμος»: *ste kazat hórata* = θὰ πῆ ὁ κόσμος. Βλ. St Mladenov, *ένθα άν*, σ. 27.

4) Κ. Ἀμάντου, *Ἱστορικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων*, σ. 36.

κοι ἀπήρεσαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν Βουλγάρων, οἱ δὲ Ἕλληνες τὴν ἐθνικὴν των συνείδησιν καὶ τὴν βουλγαρικὴν ψυχὴν των. Καὶ ὡς πρὸς τοὺς Τούρκους μὲν δὲν ἔχουν ἴσως ἄδικον, ἂν καὶ οἱ Βούλγαροι ὀλιγώτερον παντὸς ἄλλου λαοῦ ἐπλήγησαν ἐθνικῶς ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀντιθέτως ἠξήθησαν καὶ ἔξετάθησαν εἰς περιοχὰς πρὶν καθαρῶς ἑλληνικὰς, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶδον νὰ ἐξισλαμιζεταὶ ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀνατολῆς. Ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὅμως ἀκριβεστέρα καὶ ἀπροκατάληπτος ἐξέτασις τοῦ ζητήματος θὰ ἀπεδείκνυνε ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς Ἐκκλησίας προεφύλαξαν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὸν ἐξισλαμισμὸν, εἰς τὸν ὁποῖον λόγῳ τοῦ ἀσθενεστεροῦ τότε ἐθνικοῦ¹⁾ καὶ θρησκευτικοῦ φρονήματός των ἔρρεπον, χωρὶς νὰ τοὺς ἀφαιρέσουν τίποτε ἀπὸ τὸν ἐθνισμὸν των. Ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις τῶν εὐπορωτέρων βουλγαρικῶν τάξεων παρέμεινε καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐκουσία καὶ αὐθόρμητος. Ὡς φορεὺς τῶν ἑλληνοχριστιανικῶν πνευματικῶν ἀξιών, αἱ ὁποῖαι ἴσχυον εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην διὰ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις ἦτο πραγματικὴ ἀντικειμενικὴ ἀνάγκη καὶ ὄχι σύμπτωμα τῆς καλῆς θελήσεως τῶν Βουλγάρων ἢ τῆς κακῆς προθέσεως τῶν Ἑλλήνων. Τὸ νὰ ὀμιλῆ τις ἑλληνικά, ἀδιάφορον ποία ἦτο ἡ καταγωγὴ του, ἦτο ἐφόδιον ἐπιτυχίας εἰς τὴν ζωὴν, κλειδί εἰσόδου εἰς ἓνα ἀνώτερον, ἀνεγνωρισμένον καὶ ἀναντικατάστατον τότε πολιτισμὸν.

Ἦτο λοιπὸν ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις ἐπιθυμητὴ καὶ ἀνεκτὴ ἐνόσφ ἦτο χρήσιμος, καὶ ἔγινε ἀνεπιθύμητος, ὅταν ἐσχάτως περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διεμορφώθησαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ συνθήκαι μὲ νέαν βάσιν, τὸν πολιτισμὸν τῆς Δ. Εὐρώπης, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἑλληνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευσις ὄχι μόνον ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀναντικατάστατος, ἀλλὰ καὶ παρημπόδιζε τὴν πνευματικὴν χειραφέτησιν τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ, ὡς καθυστερημένη, ὅπως παρημπόδιζε ὑπὸ τὴν καθυστερημένην της τότε μορφήν καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὸν συγχρονισμὸν καὶ τὴν προκοπὴν.

Πρὶν μεταβληθοῦν αἱ ἀντικειμενικαὶ συνθήκαι δὲν ἦτο ἄρα φυσικὸν νὰ φύγῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ μηδενὸς ἢ λ.χ. διὰ τῆς τουρκικῆς. Ὅσοι νοτιοσλάβοι ἀπέστησαν προῶρως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ ἔγιναν μουσουλμάνοι, ὅπως οἱ τῆς Βοσνίας κ. ἄ. ἐν Γιουγκοσλαβία καὶ οἱ ἐν Βουλγαρίᾳ μωαμεθανοί, διὰ τοὺς ὁποίους ἀμφιβάλλω ἂν οἱ χριστιανοὶ ὀμόγλωσσοὶ των εἶναι σήμερον ὑπερήφανοι

Ἡ ἐπίδρασις λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Βουλγάρων, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἦτο βεβιασμένη. Ἡ «γραικομανία», ὅπως ὀνομάζουσι οἱ

1) Οἱ Βούλγαροι ἔζησαν ὡς πολιτικῶς ἐλεύθερος λαὸς μόνον 5 καὶ ἡμισυν, αἰῶνας ἐν συνόλῳ, μὲ διακοπὰς. Ὀλόκληρον τὸ ἄλλο διάστημα, ἀφότου διηλθον τὸν Δούναβιν, τὸ ἐπέερασαν ὡς ὑποτελεῖς τοῦ Βυζαντίου καὶ κατοπιν τῶν Τούρκων.

Βούλγαροι σήμερον τὴν ἐπιθυμίαν πολλῶν Βουλγάρων ἐπὶ Τουρκοκρατίας νὰ θεωρῶνται Ἕλληνες, ἢ Ἑλλήνων μὴ προθύμων νὰ ἐκβουλγαρισθοῦν, ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἔλξεως ποὺ ἤσκει ὁ Ἑλληνισμὸς ὡς ἀνωτέρα μορφή πολιτισμοῦ. Ἐπομένως μάτην οἱ Βούλγαροι τὴν στιγματίζουσι. Ἄν τοιαῦται τάσεις ἦτο δυνατὸν νὰ προκληθοῦν διὰ πιέσεων, πῶς ἐξηγεῖται ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Βουλγαρίας, πρὸ τῶν τρομερῶν βουλγαρικῶν πιέσεων, εἴτε ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἐκβουλγαρισμὸν εἴτε ὄχι, οὐδέποτε ἐπέδειξαν «βουλγαρομανίαν» ;

Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ τὸν ἑλληνισμὸν τῶν Βουλγάρων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἶναι βέβαιον ὅτι τοιαύτη προσπάθεια δὲν κατεβλήθη, μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅπως ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Βούλγαρος συγγραφεὺς St. Tsankof ¹⁾. Ἀργότερον ἂν κατεβλήθη καμμία, ματαίᾳ ἄλλως τε, τοιαύτη προσπάθεια, δὲν ἦτο παρὰ ἀντίδρασις εἰς τὸν ἀφηνιάσαντα βουλγαρικὸν ἐθνικισμὸν ἐναντίον τοῦ βορείου Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἔγινε μὲ τρόπον καταπληκτικῶς ἀδέξιον, δηλ. μὲ σχολεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκετο νεκρὰ καθιερούουσα, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ἦτο πάλιν νὰ ἀποφοιτοῦν οἱ μαθηταὶ ὄχι ὡς Ἕλληνες, ἀλλ' ὡς μορφωμένοι Βούλγαροι.

Ἡ γνώμη ὅτι «οἱ πλέον ὀλιγόψυχοι Βούλγαροι ἑξελληνίζοντο, διὰ νὰ μὴ τοὺς καταδιώκουν οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Τοῦρκοι», τὴν ὁποῖαν ὑποστηρίζει ὁ Ts. Minkof εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως τῆς Σλαβοβουλγαρικῆς ἱστορίας τοῦ Παΐσιου Χιλαντάρσκη ²⁾, εἶναι ἐντελῶς ἄτοπος, διότι οἱ ἑξίσου μὲ τοὺς Βουλγάρους ὑπόδουλοι εἰς τοὺς Τούρκους Ἕλληνες δὲν εἶχον τὴν δύναμιν νὰ καταδιώκουν Βουλγάρους, ἢ δὲ ἑλληνικὴ ἐθνικότης ὄχι μόνον δὲν προεφύλαττε τότε ἀπὸ τὴν τουρκικὴν καταδίωξιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπέσυρεν αὐτήν, διότι Ἕλληνες ἀποκλειστικῶς ἦσαν τότε οἱ φορεῖς τῆς ἀντιτουρκικῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅταν ὁ ἑλληνισμὸς ἀπὸ τῆς Μολδοβλαχίας μέχρι τῆς Κύπρου ἐπαναστατημένος ἠγωνίζετο κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, τοῦ Τούρκου, οἱ Βούλγαροι ὑπνωττον. «Τὸ ἐθνικὸν τῶν αἰσθημάτων» ὁμολογεῖ ὁ Βούλγαρος συγγραφεὺς L. Ognianov ³⁾, ἐκοιμᾶτο βαθειά. Τὸ ἔθνος δι' αὐτοὺς ἦτο τὸ ἰδιαιτέρον χωριό, ἢ ἰδιαιτέριον τοῦ καθενὸς *zadruga* ⁴⁾. Ἄν οἱ Βούλγαροι ἐμελέτων καλύτερον τὰ μαρτυρολόγια τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὸν ζυ-

1) St. Zankow, Die Verfassung der bulgarischen orthodoxen Kirche. (Zürich 1918), σ. 21. Πβ Κ. Ἀμάντου, Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος, σ. 102 κἑξ.

2) P. Hilendarski, Slavjanobalgarska Istorija. (Sofia 1933), σ. 6.

3) L. Ognianov, Die Volkslieder der Balkanslaven und ihre Übersetzungen in deutscher Sprache. (Berlin 1941), σ. 24.

4) Καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὅταν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ἄλλοι Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς ἠγωνίζοντο κατὰ τοῦ παγκοσμίου ἐχθροῦ, μόνον οἱ Βούλγαροι ἔτρεχον ὀπισθὲν τοῦ, σιλοῦντες τὰ πτώματα τῶν ἡρωϊκῶς πιπτόντων λαῶν, καὶ προσήρτων ἑλέφ τοῦ Χίτλερ τὰς χώρας των εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

γὸν τῶν Τούρκων, δὲν θὰ ὠμίλουν περὶ συνεργασίας Ἑλλήνων μὲ τοὺς Τούρκους εἰς βάρος των. Γενικώτερον περὶ τοῦ ἀσθηρικοῦ τῶν βουλγαρικῶν αἰτιάσεων κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βυζαντινῆς περιόδου καὶ τῆς Τουρκοκρατίας βλέπε εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Ἀμάντου, Ἱστορικά σχέσεις Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων, σ. 24 κἑξ'.

Πάντως ἐν εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τοὺς ὅ αἰῶνας τῆς συμβιώσεώς των ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι ἐπλησίασαν ἀλλήλους πνευματικῶς καὶ πολιτιστικῶς ὅσον οὐδέποτε πρὶν ¹⁾. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ παιδεία ἦσαν καθαρῶς ἑλληνικά, οἱ εὐπαιδευτοὶ Βούλγαροι ἀπόφοιτοὶ ἀνωτέρων ἑλληνικῶν σχολῶν, καθὼς τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Θ. Καίρη ἐν Ἄνδρῳ, καὶ ἀργότερα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. ἄ. ²⁾, ἐφιλοτιμοῦντο συχνὰ νὰ θεωρῶνται Ἕλληνες. Μέχρι τῶν παραμονῶν τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς ἐλευθερώσεως ἡ ἑλληνικὴ μορφωτικὴ ἀναγέννησις διέεδιδε τὰ φῶτα τῆς κλασικῆς παιδείας εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικὴν. «Φάρος τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος Ἀδ. Κοραῆς (1798—1833), ἐπιφανὴς ἱστορικὸς τῆς φιλολογίας καὶ συντάκτης τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης», ρίπτει ἐπίσης μερικὰς ἀκτῖνας εἰς τὸ βουλγαρικὸν σκότος», γράφει ὁ Β. Angelof ³⁾. Ἄν δὲ δὲν ἐξελληνίσθη ἡ Βουλγαρία, τοῦτο ὀφείλεται ὄχι εἰς τὰ ἔθνικα ζῶπυρα τοῦ λαοῦ της, ἀλλὰ εἰς τὴν μέχρως ἀπιστεῦτον βαθμοῦ ἔλλειψιν ἀφομοιωτικῆς θελήσεως καὶ προσπαθείας τῶν Ἑλλήνων. Ἀντιθέτως ἡ ἀνοήτως ὑπεροπτικὴ στάσις των ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων ἐξώθει συχνὰ τοὺς δευτέρους εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἔθνισμοῦ των, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν συχνὰ ἐδημιουργήθησαν κήρυκες τῆς βουλγαρικῆς ἀφυπνίσεως, ἀπὸ τοῦ Παῖσιου Χιλαντάρσκη μέχρι τῶν Βουλγάρων σπουδαστῶν τῆς ἀνωτέρας ἐν Ἄνδρῳ σχολῆς τοῦ Θεοφίλου Καίρη, οἱ ὁποιοὶ ἔγιναν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος τὰ στελέχη τῆς ἀνθελληνικῆς ἐκστρατείας.

Παράγων ὄχι ἀσήμαντος τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν Βουλγάρων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπῆρξε πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Ἡ Ἑλλάς ἐλευθερωθεῖσα ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἤμισιν αἰῶνα ἐνωρίτερον ἢ ἡ Βουλγαρία, προηγῆθη αὐτῆς καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγχρόνου λογοτεχνίας, ἦτο δὲ φυσικὸν ἑλληνικὰ πρωτότυπα ἔργα, καθὼς καὶ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις ἐξ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνιῶν, νὰ κυκλοφοροῦν εἰς τὰς χεῖρας Βουλγάρων ἐχόντων ἑλληνικὴν μόρφωσιν, ἰδίως μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, πρὶν ἐπικρατήσῃ ἡ ἐπίδρασις τῆς ρωσικῆς

1) J. Ivanof, Gritsko balgarski odnosnija predi tserkovna borba (=Ἑλληνοβουλγαρικαὶ σχέσεις πρὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀγῶνος). Sbornik Miletits (Sofia 1912).

2) B. Angelof, Balgarska Literatura 2, 20.

3) Αὐτόθι 2, 21.

φιλολογίας, καὶ νὰ γίνωνται φορεῖς γενικώτερον πολιτιστικῆς καὶ εἰδικώτερον γλωσσικῆς ἑλληνικῆς ἐπίδρασεως ἐπὶ τῆς Βουλγαρικῆς, ἢ ὅποια μόλις ἤρχιζε τότε νὰ καλλιεργῆται λογοτεχνικῶς.

Ὁ Βούλγαρος συγγραφεὺς Β. Angelof¹⁾ γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἐπίδρασις τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἐπίδρασις πολὺ βαθεῖα, παρὰ τοὺς κατ' αὐτῆς πολέμους, ὑπὸ οὐδενὸς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν μας ἔχει ἀκόμη ἔξετασθῆ». Καὶ κατωτέρω: «Αἱ ἑλληνοβουλγαρικαὶ λογοτεχνικαὶ σχέσεις, ἰδίως κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἐποχὴν, τόσον ἰσχυραί, ἄν καὶ τὰς ἀρνοῦνται παρ' ἡμῖν λόγῳ τῶν ἀγόνων καὶ τῆς ἐχθρότητος μεταξὺ τῶν δύο λαῶν, εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωσταί»²⁾).

Δὲν πρέπει ὅμως ἡ ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ καὶ γλωσσικὴ ἐπίδρασις νὰ ἐντοπίζεται εἰς ὅ,τι ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ παιδεία διέδιδον ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἰσχυρότεροι καὶ ἀπὸ τοὺς δύο τούτους πνευματικὸς παράγοντας φορεῖς τῆς ἑλληνικῆς ἐπίδρασεως ἦσαν οἱ πυκνοὶ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης καὶ οἱ γείτονες συμπαγεῖς ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἡ ζωὴ τῶν ἤτο πάντοτε ὑπόδειγμα μιμήσεως διὰ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι ὅπως συμβαίνει πάντοτε ὅταν ἓνας λαὸς ἀπολίτιστος δέχεται τὴν ἐπίδρασιν ἄλλου, περισσότερον προηγμένου εἰς τὸν πολιτισμὸν, μανθάνοντες ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὰς ἐννοίας τῆς προηγμένης ἀστικῆς ζωῆς καὶ τὰ ἀντικείμενα πρὸς τὴν πλαισιῶνουν, ἐμάνθανον συγχρόνως παρ' αὐτῶν καὶ τὰς ἑλληνικὰς λέξεις μὲ τὰς ὁποίας ταῦτα ἔξεφραζόντο. Ἐκτὸς δὲ τῶν λέξεων τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἐμάνθανον τὰ ὀνόματα εἰδῶν τοῦ ἐμπορίου, τὰ ὅποια εἰσήγοντο ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον εἰς τὴν Βουλγαρίαν, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἰχθύων, τὰ ὅποια Ἕλληνες ἄλιεῖς ἔφεραν ἐκ τῶν καθαρῶς ἑλληνοφώνων παραλίων πόλεων τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας. «Der Einfluss, γράφει ὁ Jirecek, des Griechischen auf das mittelalterliche und moderne Bulgarisch war sehr bedeutend. Kirche und Literatur, Handelsverbindungen, Vorliebe slawischer Fürsten für byzantinisches Wesen, die Byzantinerherrschaft in Thrakien und Makedonien und die fanariotische Kirchenregierung in der Türkenzeit—Alles dies vermittelte seit einem Jahrtausend die unaufhörliche Berührung der Bulgaren und Griechen»³⁾). Ἐπίσης δὲν πρέπει μεταξὺ τῶν φορέων ἑλληνικῶν στοιχείων εἰς τὴν Βουλγαρικὴν νὰ λησμονῶνται οἱ βαθμιαίως ἐκσλαβιζόμενοι Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι εἰς τὰς πρώτας φάσεις τοῦ ἐκσλαβισμού τῶν διειτρήουν πληθὸς ἑλληνικῶν λέξεων, ὅπως μέχρι σήμερον οἱ σλαβόφωνοι τῆς περιοχῆς τῆς Ροδόπης.

1) Ἐνθα ἀνωτ., 1, 11.

2) Ἀὐτόθι, σ. 13.

3) C. J. Jirecek, Geschichte der Bulgaren. (Prag 1876), σ. 115.

Ἔτσι, ἐπισκοπῶν κανεῖς σήμερον τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τοῦ βουλγαρικοῦ λεξιλογίου ἐκπλήττεται πρὸ τοῦ πλῆθους τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, αἱ ὁποῖαι ὡς δημῶδεις καὶ καθαρῶς λαϊκαί, ἠδύναντο νὰ μεταδοθοῦν εἰς τοὺς Βουλγάρους ὄχι διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν σχολείων, ἀλλὰ διὰ τοῦ βαθυτέρου καὶ μονιμοτέρου τρόπου ἐπιδράσεως, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ μακραιῶν συμβίσις τῶν δύο ἔθνικῶν στοιχείων.

Ἡ γλωσσικὴ σχέσις καὶ τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας σλαβικῆς γλώσσης τῶν μεταφράσεων ἔχουν ἤδη ἐξετασθῆ ἔξονυχιστικῶς ἀπὸ πολλοὺς σλαβιστὰς ὀλοκλήρου τῆς Εὐρώπης¹⁾. Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιον διὰ τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῶν λαλουμένων σήμερον σλαβικῶν γλωσσῶν. Ἐνῶ διὰ τὴν Ρωσικὴν καὶ Σερβοκροατικὴν ἔχομεν τὰς ἐργασίας τοῦ Μ. Vasmer²⁾, διὰ τὴν σύγχρονον Βουλγαρικὴν ἀντιθέτως ὀλίγα μόνον καὶ ἀκροθιγῶς ἀπὸ μενα τοῦ θέματος ἔχουν γραφῆ Οὐδεὶς ἐπεχείρησε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλα ἢ ἔστω καὶ μέγα μέρος τῶν εἰς τὸ στόμα τῶν σημερινῶν Βουλγάρων ἐπιζώντων ἑλληνικῶν συστατικῶν τοῦ λεξιλογίου καὶ τῆς γραμματικῆς των. Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ τονίσω ὅτι τὰ εἰς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν ἐρριζωμένα ἑλληνικὰ στοιχεῖα δύνανται ὑπὲρ πᾶν ἄλλο νὰ μαρτυρήσουν βαθεῖαν γλωσσικὴν ἐπίδρασιν, ἐνῶ τὰ μεταφραστικὰ καὶ φιλολογικὰ ἐν γένει δάνεια μόνον τῶν μορφωμένων Βουλγάρων τὴν πνευματικὴν ἐξάρτησιν πιστοποιοῦν καὶ ὄχι τὴν ἱστορικὴν ἐπαφὴν καὶ ἀμοιβαίαν διείσδυσιν καὶ συγχώνευσιν τμημάτων τῶν δύο λαῶν, ἡ ὁποία κυρίως εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ἀποτυπώνεται.

Εἰς τοὺς Βουλγάρους λογίους, οἱ ὁποῖοι εἶναι κατὰ τεκμήριον ἀρμοδιώτεροι ἡμῶν διὰ τὴν ἔρευναν ταύτην, ὡς κατέχοντες τὴν γλῶσσαν των καλύτερον παντὸς ξένου, τὸ θέμα τοῦτο φαίνεται ἄκρως ἀποκρουστικόν, διότι θὰ συνεπήγετο ἀναγνωρίσεις ἱστορικῆς φύσεως ἀνεπιθυμήτους, ἐνῶ ἀντιθέτως διὰ τὰ ἐκ τῆς Σλαβικῆς δάνεια τῆς γλώσσης μας, τὴν ὁποίαν δὲν γνωρίζουν ὅσον ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ γράψουν ἐνωρίτατα καὶ μὲ ἔξονυχιστικὸν ζῆλον³⁾. Εἰς τὸ ἀρθροῖδιον τοῦ καθηγητοῦ St. Romanski μὲ τὸν τίτλον «Ἑλληνικαὶ τινες λέξεις εἰς τὴν βουλγαρικὴν φιλολογικὴν γλῶσσαν» παρατίθενται 10 μόνον τοιαῦται λέξεις καὶ πλέον οὐ. Ἡ μελέτη τοῦ καθηγητοῦ W. Beschewliew μὲ τὸν τίτλον «Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες εἰς τὰς ἀμοιβαίας των ἐπιδράσεις ἀνὰ τοὺς αἰῶνας»⁴⁾, τὴν ὁποίαν κατέστησε γνω-

1) Πβ. Μ. Vasmer, *Grekoslavjanskije studii*. (Sanktpeterburg I. 1906, II. 1907). 2) Μ. Vasmer, *Grekoslavjanskije studii*. III. *Gretskija zaumstvovanija vñ russkom jazii*kie. (Sanktpeterburg 1909). Τοῦ ἰδίου, *Die griech. Lehnwörter im Servokroatischen*. Berlin-Akad. d. Wiss, 1944, VI.

3) Βλ. D. Matof, *Gritskobalgarski studii* (Sbornik za narodni umotvo-renija, nauka i kniznina, τόμ. 9, σ. 21 κέξ.). (Sofia 1893).

4) W. Beschewliew, *Balgari i Gŭrtsi vuf tehните vzaimni vlijanija prez vekovete*. (Sofia 1936).

στην ἐν Ἑλλάδι διὰ μεταφράσεως δημοσιευθείσης εἰς τὴν «Ν. Ἑστία» 28 (1940) σ. 1070—1075, ἃν καὶ εἶναι γραμμικὴ μετριοπάθεια καὶ κατανόησιν καὶ δέχεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν Βουλγάρων ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα πάσης ἄλλης, καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ συγχρόνῳ Βουλγαρικῇ ἑλληνικῶν λέξεων εἶναι μέγας, δὲν παραθέτει εἰμὴ ὀλίγας τοιαύτας λέξεις χάριν παραδείγματος. Ὅλίγας μόνον λέξεις ἀφιερώνει εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν καὶ ὁ γλωσσολόγος St. Mladenov, εἰς τὸ μέγα καὶ σημαντικὸν βιβλίον του «Ἱστορία τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης»¹⁾. Τί δὲ ἑλληνικὸν περιέχει τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν Ἑτυμολογικὸν του λεξικὸν τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ γνωρίσωμεν οἱ ἐντεῦθεν τοῦ σιδηροῦ παραπετάσματος ζῶντες.

Τὴν ἑλληνοφοβίαν αὐτὴν κολακεύον καὶ ὁ Γερμανὸς βαλκανολόγος G. Weigand εἰς τὸ Βουλγαρογερμανικὸν Λεξικόν²⁾ του, ἐνῶ ὄχι μόνον διὰ τὰς ἐκ τῆς Τουρκικῆς ληφθείσας λέξεις τῆς Βουλγαρικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ πολλὰς ἰταλικὰς καὶ γαλλικὰς, δῆθεν διὰ τῆς τουρκικῆς εἰσαχθείσας, σημειώνει μεθ' ἑκάστην λέξιν τὸ διακριτικὸν γράμμα T, διὰ τὰς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ληφθείσας λέξεις δὲν σημειώνει τίποτε. Προτιμᾷ νὰ ἀγνοοῦν οἱ ἀναγνώσται τὴν προέλευσιν αὐτῶν τῶν λέξεων, παρὰ νὰ μάθουν ὅτι εἶναι ἑλληνικαί. Μαζὶ μὲ ὅλην τὴν Ἑλλάδα χαρίζει καὶ τὰς λέξεις τῆς εἰς τοὺς Βουλγάρους ὡς πατρογονικῶν κληρονομία. Ὡς τῆς γενναιοδωρίας, ὡς τῆς ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας!

Οἱ ξένοι σλαβολόγοι ἠσχολήθησαν, ὅπως εἶπομεν ἀνωτέρω, κυρίως μὲ τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς λεγομένης «ἀρχαίας Βουλγαρικῆς»³⁾, ὡς λογίας

1) St. Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache. (Berlin—Leipzig 1929), σελ. 65 καὶ 72, § 38.

2) G. Weigand, Bulgarisch-deutsches Wörterbuch, unter Mitwirkung von A. Doritsch. (Leipzig 1913).

3) Διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς γλώσσης ταύτης ὡς ἀρχαίας Βουλγαρικῆς (Altbulgarisch) δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Βίσις αὐτῆς εἶναι ἡ βορείως τῆς Μακεδονίας ὁμιλουμένη κατὰ τὸν 9ον μ. Χ. αἰῶνα σλαβικὴ διάλεκτος, (βλ. A. Leskien, Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache [Heidelberg 1909], σ. XVIII), κατὰ δὲ τὸν St. Mladenov (Geschichte der bulgarischen Sprache, σ. 316) διάλεκτος μικτὴ ἐξ ὄλων τῶν σλαβικῶν ἰδιωμάτων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀλβανίας. Ἡ διάλεκτος ὅμως αὕτη δὲν εἶχεν ἀκόμη τότε διαφοροποιηθῆ σημαντικὰ ἀπὸ τὰς ἄλλας νοτιοσλαβικὰς διαλέκτους καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου κατάλληλος διὰ τὴν μετάδοσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἰς τοὺς Σλάβους τῆς Παννονίας, καὶ ὄχι τῆς Βουλγαρίας, ὅπου εἰσῆχθη διὰ τῶν μεταφράσεων τῶν εὐαγγελίων βραδύτερον, ἀπὸ τοὺς Σλάβους μαθητὰς τῶν δύο ἀποστόλων. Διαδοθεῖσα διὰ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων εἰς ὅλας τὰς σλαβοφώνους χώρας, προσέλαβε σὺν τῷ χρόνῳ διάφορον εἰς ἐκάστην διαλεκτικὸν χρωματισμὸν, καὶ ἔτσι ἐδημιουργήθησαν πολλαὶ ἐκκλησιαστικαὶ γραφαὶ γλῶσσαι, ἡ παννονικὴ, ἡ σερβικὴ, ἡ βουλγαρικὴ καὶ ἡ ρωσικὴ. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Βουλγαρίαν ἡ γραπτὴ αὕτη ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἐτροποποιήθη καὶ ἐδιχάσθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς ἀλλῆς τοῦ τσάρου Συμεῶν, ἡ ὁποία ἦτο ἐθνικιστικὴ καὶ ἀντικαθίστα τοὺς ἀμεταφράστους ἑλ-

φιλολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης ὄλων τῶν ὀρθοδόξων Σλάβων, τὰ ἀποθησαυρισμένα εἰς τὸ μέγα *Lexicon palaeosloveno - graeco - latinum* τοῦ F. Miklosich (Viindobonae 1862—65).

Πενιχρὰ διὰ τὴν Βουλγαρικὴν εἶναι ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ F. Miklosich μὲ τὸν τίτλον «Αἱ ξένη ἀλέξεις εἰς τὰς σλαβικὰς γλώσσας»¹⁾, αἱ δὲ ἑλληνικῆς καταγωγῆς βουλγαρικαὶ λέξεις εἰς τὸ «Ἐτυμολογικὸν Λεξικόν»²⁾ του εἶναι κατεσπαρμένα εἰς βαθμὸν ὥστε δὲν δύναται τις νὰ σχηματίσῃ ἑνιαίαν εἰκόνα τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Τὸ ἴδιον δύναται νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὰ βουλγαρικὰ λεξικά τῶν Naïden, καὶ τοῦ Duvernois, ὡς καὶ διὰ τὸ «Σλαβικὸν Ἐτυμολογικὸν Λεξικόν» τοῦ E. Berneker³⁾.

Τὸ μνημονευθὲν ἔργον τοῦ Δανοῦ γλωσσολόγου Kr. Sandfeld «Βαλκανικὴ γλωσσολογία» περιέχει ἐλάχιστα λεξιλογικὰ στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς, περιοριζόμενον εἰς τὴν διαπίστωσιν παραλλήλων γραμματικῶν νεωτερισμῶν, συντακτικῶν χρήσεων καὶ ἐκφράσεων εἰς τὰς διαφόρους βαλκανικὰς γλώσσας, μαρτυρουσῶν τὴν διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως, ἰδίως ἑλληνικῆς, διαμορφωθείσαν μεγάλην συγγένειαν τῶν γλωσσῶν τούτων, τὴν ὁποίαν συνοψίζει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἑνὸς κοινοῦ βαλκανικοῦ πνεύματος (esprit balkanique) διέποντος αὐτάς⁴⁾.

Ἐλαχίστας ἑλληνικὰς λέξεις τῆς Βουλγαρικῆς πραγματεύεται καὶ ὁ Γάλλ-

ληνικούς ὄρους διὰ σλαβικῶν, καὶ εἰς τὴν δ υ τ ι κ ή ν, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἦτο συντηρητικώτερον. (Bl. N. Trubetzkoy, *Altkirchen-slavische Sprache* [Wien 1934], σ. 2 κέξ.). Τὸ ὅτι διὰ τῆς κατακτῆσεως τῆς Μοισίας ὑπὸ τῶν τουρμανικῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης Β ο υ λ γ ᾶ ρ ω ν ὠνομάσθη ἡ χώρα Β ο υ λ γ α ρ ί α, ἡ δὲ σλαβικὴ γλῶσσα τῶν κατοίκων τῆς Β ο υ λ γ α ρ ι κ ή, δὲν σημαίνει ὅτι πᾶν παλαιοσλαβικὸν κείμενον ἔχει τι κοινὸν μὲ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ A. Meillet, *Le slave commun* (Paris 1924), σ. 4, γράφει τὰ ἑξῆς: «Des particularités du vieux bulgare, du vieux serbe, du vieux russe transparaissent à travers du slavon ecclésiastique de Bulgarie, de Serbie et de Russie; mais il n'y a pas proprement, o u p r e s q u e p a s, de textes vieux bulgares, vieux serbes ou vieux russes». Ὁ ὄρος λοιπὸν Ἀ ρ χ α ί α Β ο υ λ γ α ρ ι κ ή εἶναι καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ χρησιμοποιηθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον διὰ τὰς εἰς ἄλλας σλαβικὰς χώρας καλλιεργηθείσας γραπτὰς γλώσσας ἐντελῶς ἄτοπος. Διὰ τοῦτο πολλοὶ σλαβιστοὶ ὀρθῶς ὀνομάζουν τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τῆς γλώσσης τῶν παλαιοσλαβικῶν κειμένων «Ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν Σλαβικὴν» (Altkirchenslavisch).

1) F. Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*. (Denkschrift der Akad. der Wissensch. Phil.-hist. Kl., τόμ. 21) Β' ἔκδ. Wien und Teschen 1884.

2) F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. (Wien 1886).

3) E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. (Heidelberg 1923).

4) Bl. καὶ A. Mazon, *D'une formation verbale slave d'origine greco-turque*. (Mélanges linguistiques offerts à M. J. Vendryes. Paris 1925, σ. 272).

λος R. Bernard ἐν τῇ πραγματείᾳ του «Mots grecs en bulgare», εἰς τὸ Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, τόμ. 44 (1948) σ. 90-115.

ἽΟ Γερμανὸς σλαβιστῆς τοῦ Βερολίνου καὶ διδάσκαλός μου, M. Vasmer, μοῦ εἶχεν δηλώσει πρὸ ἔτων ὅτι ἐσκόπευε νὰ γράψῃ εἰδικῶς περὶ τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων τῆς Βουλγαρικῆς, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ἂν ἐμμένῃ εἰς τὴν ἀπόφασίν του.

Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐθεώρησα χρήσιμον νὰ προβῶ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος σχεδίασματος. Ἐπιθυμῶ ὁμως εὐθύς ἔξ ἀρχῆς νὰ τονίσω ὅτι δὲν προτίθεται δι' αὐτοῦ νὰ διαφωτίσω τοὺς Βουλγάρους ἐπιστήμονας καὶ τοὺς ξένους εἰδικούς. Θέλω μόνον νὰ δώσω ἕνα πρόχειρον βοήθημα εἰς τοὺς συμπατριώτας μου, δυνάμενον νὰ κατατοπίσῃ ἀπλῶς εἰς τὸ θέμα, ὡς εἰς κεφάλαιον τῆς ἑξωτερικῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης μας. Παρὰ τὴν διὰ τῶν γλωσσολογικῶν σπουδῶν ἀποκτηθεῖσαν οἰκειότητά μου μὲ τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν, ἔξακολουθῶ νὰ θεωρῶ ἄλλους πολὺ σοφωτέρους καὶ εἰδικωτέρους ἑμοῦ διὰ τὴν ἔκτενῆ καὶ βαθεῖαν μελέτην τοῦ ζητήματος, ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς σπουδαιότητός του διὰ τὴν Βουλγαρικὴν καθ' ἑαυτήν, καὶ ἰδίως, καθὼς εἶπα, τοὺς Βουλγάρους γλωσσολόγους¹⁾. Εἶμαι ἄλλωστε βέβαιος ὅτι ὅταν κάποτε γίνῃ πραγματικότης ἡ ἀμοιβαίως ἀνενόχλητος καὶ εἰρηνικὴ συμβίωσις τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, θὰ ἀναφανοῦν εὐτυχέστεραι ἡμῶν γενεαὶ ἐπιστημόνων Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι μὲ ἀναιμάκτους δακτύλους, χωρὶς πικρίαν καὶ ὄργην εἰς τὴν ψυχὴν των, θὰ γράψουν τόσον ἀρτιωτέρας μελέτας ἐπὶ θεμάτων ὡς τὸ παρὸν, ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται πλέον τὸ σχεδιαγράφημα τοῦτο οὐδὲ μνείας ἄξιον.

1) Ὅσοι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐφιλοτιμήθησαν νὰ γράψουν εἰδικῶς ἢ παρεμπιπτόντως διὰ ἑλληνικὰ δάνεια τῆς Βουλγαρικῆς, ἔτυχε νὰ εἶναι ἀμοιροὶ γλωσσολογικῆς μορφώσεως καὶ ὑπέπεσαν εἰς σφάλματα βασικά. Ὁ μὲν Βλ. Σκορδέλης ἔγραψεν εἰς τὸ περιοδικὸν «Βύρων» 1 (1874), σ. 884-887, περὶ τῆς σλαβικῆς διαλέκτου τῶν Πομάκων τῆς Ροδόπης (περιοχὴ τῆς Τσέπενας), τὴν ὁποίαν, πλανηθεὶς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἑλληνικῶν λέξεων καὶ περιέχει, ἐξέλαβεν ὡς διάλεκτον ἑλληνικὴν, ἀνάμικτον μὲ σλαβικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ ἡ γραμματικὴ τῆς, ἡ ὁποία διὰ πάντα γλωσσολόγον εἶναι τὸ βυσικὸν κριτήριον, εἶναι σλαβικὴ. (Βλ. κρίσιν τοῦ G. Meyer, Neugr. Studien 2, 92). Ὁ δὲ Κλεάνθης Νικολαΐδης εἰς τὸ ἄλλως ἀξιόλογον ἱστορικὸν ἔργον του «Ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ κέντρον καὶ βάσιν τὴν Μακεδονίαν» (ἐν Ἀθήναις 1923), εἰς τὴν σ. 581, ὅπου ἐν εἰδικῇ κεφαλῇαῖ φησὶν πραγματεύεται τὴν γλῶσσαν τῶν σλαβοφώνων τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ἐκλαμβάνει ὡς «ἑλληνικὰς ἐκσλοβισθείσας» λέξεις αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλῶς συγγενεῖς, λόγφ τῆς κοινῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς Ἑλλήνων καὶ Σλάβων, καθὼς *doma*—δόμος (σπίτι), *zena*—γυνή, *oram*—ἀρόω, ὀργάνω κτλ. Εἰς τὴν θλιβεράν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ τὸ μέγα διστυχῶς βιβλίον τοῦ K. I. Τσιούλκα, «Συμβολαὶ εἰς τὴν διγλωσσίαν τῶν Μακεδόνων ἐκ συγκρίσεως τῆς σλαβοφανοῦς μακεδονικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν». (Ἐν Ἀθήναις 1907), καὶ τὸ πρόσφατον φυλλάδιον τοῦ Γεωργ. Δ. Γεωργιάδου, «Τὸ μιξόγλωσσον ἐν Μακεδονίᾳ ἰδιώμα καὶ ἡ ἔθνολογικὴ κατάστασις τῶν ὀμιλούντων τοῦτο Μακεδόνων». (Ἐδεσσα 1948).

Ἡ σύγχρονος Βουλγαρική διαφέρει τῆς ἀρχαίας κατὰ τὸ ὅτι παρουσιάζει: 1) Ἀπλούστερον φωνηεντικὸν σύστημα, κατόπιν τῆς ἀπώλειας τῶν ἑρρίνων φωνηέντων *e* καὶ *o* καὶ τῶν βαθέων φωνηέντων τῶν λεγομένων *ερ μικρόν*, *ερ μέγα*, καὶ τοῦ φθόγγου *ε* (*ε διπλοῦν*), τὰ ὁποῖα συνέπεσαν μὲ ἄλλα φωνήεντα. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ἀρχαία Βουλγαρική εἶχεν 11 φωνήεντα, ἡ σύγχρονος ἔχει μόνον 6. Ἐπίσης κατήργησε τὴν διάκρισιν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων. 2) Ἀπλουστέραν κλίσιν τῶν ὀνομάτων, διὰ τῆς ἀχρηστεύσεως τῶν 7 πτώσεων, ἡ ὁποία συνετελέσθη μεταξὺ τοῦ 12ου καὶ 16ου αἰῶνος. Αἱ σχέσεις αἱ ἐκφραζόμεναι παλαιότερον διὰ τῶν πτωτικῶν τύπων ἐκφράζονται μὲ ἓνα πτωτικὸν τύπον (*casus generalis*) καὶ μὲ τὴν συντακτικὴν βοήθειαν προθέσεων. Ἐκ τῶν παλαιῶν πτώσεων, πλὴν τῆς ὀνομαστικῆς, μόνον ἡ κλητικὴ εἶναι σήμερον εὔχρηστος εἰς τὸν ἐνικὸν τῶν ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν οὐσιαστικῆ. Τῶν ἄλλων πτώσεων μόνον ἴχνη συναντῶνται, κυρίως εἰς ἰδιώματα καὶ εἰς στερεοτύπους φράσεις, αἰσθητὰ ὡς ἀρχαῖομοί. 3) Ἀπώλειαν τοῦ ἀπαρεμφάτου. 4) Ἐμφάνισιν τοῦ ἄρθρου, διαμορφωθέντος ἐκ προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν καὶ ἐπιτασσομένου εἰς τὰ ὀνόματα, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Ρουμανικὴν καὶ τὴν Ἀλβανικὴν¹⁾.

Διαλεκτολογικῶς ἡ σύγχρονος Βουλγαρική διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλας ομάδας ἰδιωμάτων, τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν, μὲ γραμμὴν διαχωρισμοῦ ἀρχομένην ἀπὸ τὴν Νικόπολιν ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως καὶ διήκουσαν διὰ καμπύλης διερχομένης ἀπὸ τὸ Τατὰρ Παζαρτζικ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Πετριτσίου²⁾. Βάσις τῆς διαιρέσεως ταύτης λαμβάνεται ἡ διάφορος προφορὰ τοῦ παλαιοσλαβικοῦ φθόγγου *ε* τοῦ λεγομένου *ε διπλοῦ* (*e dvoïno*), ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὰ ἀνατολικά ἰδιώματα ἐγράφη εἰς *ja*, εἰς δὲ τὰ δυτικά εἰς *e* μὲ πολλὰς ὅμως διπλᾶς προφορὰς εἰς τὰ βόρεια ὅσον καὶ εἰς τὰ νότια, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐνδιαφερθῶμεν ἐδῶ. Ὑπάρχουν ἄλλωστε καὶ ἄλλαι διαιρέσεις τῶν βουλγαρικῶν ἰδιωμάτων ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων ἰσοφώνων³⁾. Ἀπὸ λεξιλογικὴν ἄποψιν διακριτικὸν γνώρισμα τῆς βουλγαρικῆς ἀπέναντι ἄλλων σλαβικῶν γλωσσῶν εἶναι τὸ πλῆθος ξένων λέξεων, ἰδίως ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν.

Τὸ ποσὸν τῶν ἐλληνικῶν στοιχείων τῆς βουλγαρικῆς εἶναι ἐντελῶς ἄνισον εἰς τὰς διαφόρους γεωγραφικὰς περιοχάς: Πυκνότερα εἶναι τὰ ἔλλη-

1) Βλ. St. Mladenov, ἐνθα ἄνωτ. σ. 10, § 7, V. Oblak, Einige Kapitel aus der bulg. Sprache. J. A. 17, 129 κῆξ., V. Conev, Hiliada godini bǎlgarski ezik. (Letopis na Bǎlg. Kniz. Druzestvo za 1908, σ. 23 κῆξ.).

2) Ἀκριβέστερον ὀριζομένη ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ διέρχεται ἀπὸ τὰς πόλεις Νικόπολιν, Πλεύναν, Lukovit, Lovets, Teteven, Pirdop, Novoselo, Panagiuriste, Ichtiman, Pestera, Tsepino, Razlog, Νευροκόπιον, Μελένικον καὶ Πετριτσίου.

3) Βλ. St. Mladenov, ἐνθα ἄνωτ., σ. 317, § 177.

νικὰ συστατικὰ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν νοτίων ἰδιωμάτων, ὅπου ὄχι μόνον ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἑλληνισμόν ἦτο πάντοτε στενωτέρα, ἀλλὰ καὶ ὁ πυκνὸς πρὶν ἑλληνόφωνος πληθυσμὸς ἐξεβουλγαρίσθη μὲ πᾶν μέσον, ἀφότου ὑπήχθη εἰς τὴν βουλγαρικὴν κυριαρχίαν. Ἄραιοτέρα ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἀπαντοῦν, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς τὰς βορείους περιοχάς, ἰδίως ἐκεῖθεν τοῦ Αἴμου. Ἐν τούτοις ὡς βάσιν διὰ τὴν ἔξετασίν μου ἔλαβον ὄχι τὰ γειτονικὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Βυζάντιον ἰδιώματα, ἀλλὰ τὴν κοινὴν ἐπίσημον Βουλγαρικὴν, τὴν διαμορφωθείσαν εἰς τὴν Σόφειαν μὲ εἰσοδογὴν φυσικὰ καὶ στοιχείων ἐξ ἄλλων βουλγαρικῶν ἰδιωμάτων. Ἡ σύγχρονος κοινὴ ἐπίσημος Βουλγαρικὴ εἶναι ἡ συνισταμένη τῆς ζώσης καὶ λαλουμένης Βουλγαρικῆς καὶ ἐπομένως εἶναι ὁ δείκτης τοῦ ποῦ γλωσσικὰ στοιχεῖα ξένα εἰσέδυσαν καὶ ἐρριζώσαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους. Ἀντιθέτως τὰ μόνον εἰς ἓν ἢ δύο ἰδιώματα ἀπαντῶντα ξένα στοιχεῖα οὐδέποτε μαρτυροῦν βαθεῖαν γλωσσικὴν ἐπίδρασιν, ὅσον πολλὰ καὶ ἂν εἶναι ἓν τῷ συνόλω των¹⁾. Διὰ τοῦτο ἐκ τῶν διαλεκτικῶν ἑλληνικῶν στοιχείων τῆς Βουλγαρικῆς περιέλαβον ὀλίγα κατ' ἐκλογὴν.

Τὰ ἑλληνικὰ δάνεια τῆς Βουλγαρικῆς, τὰ ὅποια ἐπιζοῦν μέχρι σήμερον, δύνανται νὰ διαιρευθοῦν εἰς δύο βασικὰς κατηγορίας :

A) Εἰς τὰ ἄ μ ε σ α δ ἄ ν ε ι α, ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰ ὅποια ἐλήφθησαν διὰ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς τῶν Βουλγάρων πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

B) Εἰς τὰ ἔ μ μ ε σ α δ ἄ ν ε ι α, τὰ ὅποια ἐλήφθησαν ἐκ τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς ὀρολογίας ἄλλων γλωσσῶν, ἰδίως δὲ τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς γερμανικῆς.

Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει : 1) Λέξεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὅλων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ ἐπαγγελματικῶν τάξεων, τὰς ὁποίας οἱ Βούλγαροι παρέλαβον κατὰ διαφόρους ἐποχὰς διὰ τῆς καθημερινῆς συμβιώσεώς των μὲ Ἕλληνας εἰς τὴν ζωὴν τῶν πόλεων καὶ χωρίων, καθὼς καὶ λέξεις δηλωτικὰς εἰδῶν πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια ἐγνώρισαν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἢ βραδύτερον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ τέλος λέξεις τὰς ὁποίας ὁ μέγας ἔγχος τῶν ἐκβουλγαρισθέντων Ἑλλήνων τῆς Ἀνατ. Ρου-

1) Τοῦτο ἀληθεύει διὰ πᾶσαν γλῶσσαν. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν λ. χ. ἡ σλαβικὴ γλωσσικὴ ἐπίδρασις θεωρεῖται μηδαμηνή, διότι τὰ σλαβικὰ δάνεια, τὰ ὅποια κατῴρθωσαν νὰ εἰσδύσουν εἰς τὴν κοινὴν δημοτικὴν, εἶναι ἐλάχιστα, ἔστω καὶ ἂν τὰ εἰς διάφορα βόρεια ἰδιώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀπαντῶντα εἶναι πολυαριθμότερα. Ὁ F. Miklosich, Die slavischen Elemente im Neugriechischen (Sitzb. Wien. Akad. 68 [1870] εἶχε πιστοποιήσει 129 σλαβικὰς λέξεις εἰς τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Ὁ G. Meyer, Neugriechische Studien 2, 6, περιέλαβεν 273 λέξεις, ἐξ ὧν 63 διὰ τῆς λβανικῆς καὶ 36 διὰ τῆς Ρουμανικῆς. Ὁ D. Matof, Gritskobálgarski Studii (Sofia 1893) 178 λέξεις. Νεωτέρα μελέτη τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων πιθανὸν νὰ προσθέσῃ καὶ ἄλλας τινὰς. Πάντως ὁμως δὲν πρόκειται νὰ μεταβληθῇ ὁ καθαρὸς ἰδιωματικὸς χαρακτὴρ τῶν λέξεων τούτων.

μελίας καὶ Βορ. Μακεδονίας διετήρησεν εἰς τὴν νέαν γλῶσσαν του. 2) Λέξεις δηλωτικὰς ἀνωτέρων πνευματικῶν ἐννοιῶν ἢ ἀντικειμένων συναφῶν μὲ τὴν πνευματικὴν καὶ θρησκευτικὴν ζωὴν, τὰς ὁποίας οἱ Βούλγαροι ἔλαβον διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐκ τῶν λέξεων τούτων, αἱ ὁποῖαι εἰς παλαιότερας ἐποχάς, πρὶν ἀρχίσῃ ἡ ἐθνικιστικὴ τάσις τῆς ἀντικαταστάσεώς των, ἦσαν ἀπείρως πολυπληθέστεραι, ἐξετάζονται ἐδῶ μόνον αἱ ἐπιζῶσαι εἰς τὴν σημερινὴν χρῆσιν.

Αἱ λέξεις τῆς κατηγορίας ταύτης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαιρεθοῦν ἐκ τῶν ἀμέσων δανείων, διότι ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Βουλγαρίᾳ ὑπῆρξαν πάντοτε ζῶντες ὀργανισμοί, εἰς διηνεκὴ ἐπαφὴν μὲ τὸν βουλγαρικὸν λαὸν εὐρισκόμενοι, ἐπομένως τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ κύκλου ἐλήφθησαν ὄχι ἐκ βιβλίων, ἀλλὰ ἐκ τῆς ζωῆς.

Παραθέτω κατωτέρω ἀλφαβητικὸν πίνακα τῶν λέξεων τῆς πρώτης κατηγορίας τῶν ἀμέσων δανείων. Χρονολογικῶς ἡ εἰσοδός των εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν συνετελέσθη εἰς διαφόρους ἐποχάς. Διὰ πολλὰς ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο δυνατόν, βασιζόμενοι εἰς παλαιὰ σλαβικὰ κείμενα, νὰ ὀρίσωμεν τὴν παλαιότεραν μνεῖαν ἐκάστης. Οὔτε ὅμως δ' ὄλας τὰς λέξεις θὰ ἦτο τοῦτο δυνατόν, οὔτε καὶ θὰ ἦτο τοιαύτη μνεῖα τεκμήριον ἀλάνθαστον τῆς ζωῆς τῆς λέξεως εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν, ἐφόσον τὰ παλαιὰ σλαβικὰ κείμενα ἀντιπροσωπεύουν τὴν λογίαν γραπτὴν γλῶσσαν ὄλων τῶν σλαβικῶν λαῶν, καὶ ὄχι μόνον τῶν Βουλγάρων. Ἐθεώρησα λοιπὸν ἀρκετὸν νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ ὕλικου, ἀποβλέπων εἰς τὴν σημερινὴν συγχρονικὴν του συνάρτησιν, χωρὶς νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ διαχρονικὴ προοπτικὴ του.

Τὴν κατάτμησιν τοῦ ὕλικου εἰς τὰς συνήθεις κατηγορίας ἐκκλησιαστικοῦ, σχολικοῦ, γεωργικοῦ, βιοτεχνικοῦ κλπ. βίου, τὰς ὁποίας πολλοὶ ἐρευνῆται φιλοτιμοῦνται νὰ ἐκπνοῦν εἰς τοιαύτας ἐρεῦνας, ἐθεώρησα ὡς ὄχι ἀπαραίτητον διὰ τὴν παροῦσαν πραγματείαν. Παρὰ τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα ὁμολογουμένως παρουσιάζει τοιαύτη κατάτμησις, ἐμφανίζουσα ἐποπτικωτέραν τὴν κατὰ διαφόρους τομεῖς τῆς ζωῆς ἄνισον ἐπίδρασιν μιᾶς γλώσσης ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἔχει καὶ μειονεκτήματα ἡ μέθοδος αὕτη. Ταῦτα συνίστανται ὄχι μόνον εἰς τὴν ὑπερβολικὴν διάσπασιν τοῦ ὕλικου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν σκόπελον τῶν πολυπληθῶν ἐκείνων λέξεων, ὡς τὰ ρήματα καὶ τὰ ἐπίθετα, αἱ ὁποῖαι εἰς οὐδεμίαν τῶν γνωστῶν συμβατικῶν κατηγοριῶν προσαρμόζονται, καὶ διὰ τοῦτο ἡ μόνον ἔξω τοῦ νυμφῶνος, ὡς γενικοῦ καὶ ἀπροσδιορίστου ἐπαγγελματικῶς περιεχομένου, ἢ εἰσβιάζονται εἰς διαφόρους κατηγορίας αὐθαιρέτως.

àbre ἃ μπρέ! ἔ σύ! (ἐπιφών.)	amalgama ἀμάλαμα
ad ἄδης	amartía ἀμαρτία διαλ.
adamànt ἀδάμας	amartísam ἀμαρτάνω διαλ.
àde ἄιντε, ἐμπρός (ἐπιφών.)	amazóna ἀμαζόνα
àdie ἄδεια διαλ.	ambólija ἐμβόλιον
adiàsam ἀδειάζω διαλ.	amboljásvam ἐμβολιάζω
(a)dikía ἀδικία διαλ.	ambón ἄμβων
adikísam ἀδικῶ διαλ.	amfilogija ἀμφιλογία, διχογνωμία
aforésvam ἀφορίζω	amì ἀμμή, ἀλλὰ
aforésvanie ἀφορισμός	ámir ἄμοιρος διαλ.
aforismó ἀφορισμός	amnístija ἀμνηστία
aforistítseski ἀφοριστικός	ámon ἄμόνι, ἄκμων
aformísam ἀφορμίζω, ἐρεθίζω, ἐπι νόσου διαλ.	anagnòst ἀναγνώστης (τῆς ἐκκλη- σίας)
agàle ἀγάλη, σιγά	analó(g)i ἀναλόγι (τῆς ἐκκλησίας)
agiàsam ἀγιαζώ διαλ.	anátema ἀνάθεμα (βλ. καὶ nátema)
agiàsan ἀγιασμένος διαλ.	anatemátisvam ἀναθεματίζω (βλ. καὶ natemísvam)
agiázma ἀγίασμα (βλ. καὶ ajázma)	anahoret ἀναχωρητῆς
agiàsmo ἀγιασμός διαλ.	anahtàr ἀνοιχτάρι, κλειδί
agónija ἀγωνία, ψυχομάχημα	andàrt ἀνάρτης
agorída καὶ agurída καὶ iagori- da ἀγορίδα	andísam (ἀπ)αντιῶ, συναντῶ
agripnía ἀγρυπνία διαλ.	àngal ἀγκάλη διαλ.
agronòm ἀγρονόμος	angaliàsam ἀγκαλιάζω διαλ.
agronómija ἀγρονομία	angaríja ἀγγαρεία
agronomítšeski ἀγρονομικός	àngel ἄγγελος
ahtapód ἄχταπόδι (βλ. καὶ hitapod καὶ oktopód)	angelòsvam ἀγγελιάζομαι, ψυχο- μαχῶ
ajázma ἀγίασμα	angélski ἀγγελικός
aídima ἄγιο βῆμα διαλ.	anginàr ἀγκινάρα
akátist ἀκάθιστος ὕμνος	angístra ἄγκιστρον διαλ.
akrídì (πληθ.) ἀκρίδες	ápìθο ἄνηθον διαλ.
akrostih ἀκρόστιχον	antifòn ἀντιφώνησις (τοῦ ψάλτου)
aksióma ἀξίωμα	antihrist ἀντίχριστος
alà καὶ ialà ἀλλὰ (σύνδ.)	antimins ἀντιμήνσιον
alifía ἀλοιφή διαλ.	antìpara ἀντίπαπας
álfa ἄλφα	antipasha ἀντίπασχα
alfavit ἀλφάβητο	antológion ἀνθολόγιον
alfaviten ἀλφαβητικός	antologija ἀνθολογία
amà ἀμά, ἀλλὰ (βλ. καὶ amì)	apokálipsis ἀποκάλυψις

apokrif ἀπόκρυφος
 apolog ἀπόλογος (μῦθος μὲ ἠθι-
 κὸν συμπέρασμα)
 apologija ἀπολογία
 apologist ἀπολογιστής
 apostat ἀποστατής
 apostazia ἀποστασία
 apóstol ἀπόστολος
 apsída ἀψίδα
 arángel ἀρχάγγελος
 aréksvam ἄρέσω διαλ.
 arés(v)am ἄρέσω (βλ. καὶ haré-
 svam καὶ résvam)
 argásvam ἀργάζω, δουλεύω
 argát(in) ἐργάτης
 argós(an) ἀργός (ἱερεὺς)
 argósvam θέτω εἰς ἀργίαν (ἱερέα)
 arhángel ἀρχάγγελος
 arhidiákon ἀρχιδιάκονος
 arhierípiskop ἀρχιεπίσκοπος
 arhieripiskopíja ἀρχιεπισκοπή
 arhieréi ἀρχιερεὺς
 arhimandrit ἀρχιμανδρίτης
 arhipélag ἀρχιπέλαγος
 arhistrátig ἀρχιστράτηγος
 arhitéktor ἀρχιτέκτων
 århon ἄρχων
 arhóntsvo οἱ ἄρχοντες
 arhóntski ἀρχοντικὸς
 armásan ἄρμαστός, μνηστήρ
 armásnitsa ἄρμαστή, μνηστήρ
 armásvam ἄρμάζω, ἄρραβωνιάζω
 (βλ. καὶ armosvam)
 armatósvam ἄρματώνω διαλ.
 arméja ἄρμιά, ἄρμη
 armíja ἄρμιὰ
 armósvam ἄρμάζω, ἄρραβωνιάζω
 arnís(v)am ἄρνοῦμαι, ἐγκαταλεί-
 πω, παύω
 arnisvanie διακοπή, παῦσις

aroma(t) ἄρωμα
 ártika νάρθηξ (τῆς ἐκκλησίας)
 ártο ἄρτος, πρόσφορον διαλ.
 áskam χάσκω (βλ. καὶ haskam)
 askit ἄσκητής
 askitía ἄσκητῆς διαλ.
 aspída ἄσπις (ὄφις)
 áspra ἄσπρα, μικρὰ νομίσματα
 astakòs ἄστακὸς
 ástma ἄσθμα
 átsal ἄτσαλος, κακὸς διαλ.
 avgotár αὐγοτάραχον
 avlíja ἀβλή
 avtokéfali αὐτοκέφαλοι
 azvest ἄσβεστῆς
 babakéren βαμβακεροὺς
 bálsam βάλσαμος
 balsàma »
 balsàmìn βάλσαμος (φυτὸν)
 balsamirósvam βαλσαμώνω
 biblíja πληθ. βιβλία ἐκκλησιαστικά
 boliásvam μπολιάζω
 bosíljak βασιλικὸς (φυτὸν)
 bre(j)! μπρέ! ἐπιφών.
 dafina δάφνη
 damaskínja δαμασκηνὸ (σπαθί)
 darmòn δερμόνι (βλ. καὶ dǎrmòn)
 darmonjâ δερμονίζω
 dáskal δάσκαλος
 daskalétina σχολαστικὸς
 daskaljâ δασκαλεύω
 daskalúvam εἶμαι δάσκαλος
 daskalivanie δασκάλεμα
 déksam δέχομαι
 délta δέλτα
 delfin δελφίνι
 démon δαίμων
 demonísam δαιμονίζω διαλ.

despina σύζυγος τοῦ δεσπότη	dzevǵítin ζευγᾶς διαλ.
despòt δεσπότης, μέγας πολιτ. ἄρ- χων	dzindzǐfi τζιτζίφι
despòtitsa σύζυγος τοῦ δεσπότη	dzivǵar ζευγάρι
déksam δέχομαι διαλ.	dzivǵaròsvam ζευγαρώνω
digam δίγαμος	efimérii ἑφημέριος
djak(on) διάκονος	efkǐja εὐχή διαλ.
diátša χειροτονῶ διάκονος	efkísam εὐχομαι διαλ.
djǎvol διάβολος (βλ. καὶ gjǎvol)	efor ἑφορος
djavolíja διαβολιὰ	éftin εὐθηνός (βλ. καὶ évтин(o) καὶ jéftin)
djavólije διαβολάκι	éftino εὐθηνός
djavolíτ διαβολικός	eftinǐja εὐθηνεῖα (βλ. καὶ ftǐnja, ftinóta)
djavolúvam διαβολεύω	eftis εὐθύς (ἐπίρρ.) διαλ.
dikél δικέλλι	egida αἰγίδα
dikǐsvam ἀδικῶ	egistra ἄγκιστρον
dimitno δίμιτο διαλ.	ehídna ἔχιδνα
dímto δίμιτο διαλ.	ehiden δόλιος ὡς ἔχιδνα
djósmo δυσόμος διαλ.	ekatomba ἑκατόμβη (βλ. καὶ he- katomba)
dǐpla δίπλα, πτυχὴ	ekzàmetr ἐξάμετρος
díplénie δίπλωσις	eksàrh ἑξαρχος
dǐrlja διπλώνω	eksàrhija ἑξαρχία
dǐrljam διπλώνω διαλ.	ekténija ἑκτενής δέησις, λιτανεῖα
díplúz προῖκα εἰς ρουχικὰ	elà, πληθ. eláte, ἔλα, πληθ. ἐλάτε
díploma δίπλωμα, πτυχίον	Elàda Ἑλλάδα
disági δισάκι	elebor ἐλλέβορος
dísk(os) δίσκος (βλ. καὶ dúska)	eléi ἔλαιον (ἐλαιόλαδον)
diskorótir δισκοπότηρον διαλ.	eleo pomazvam χρίω μὲ ἔλαιον
dógma δόγμα	eleo-svešténie χρίσμα μὲ ἔλαιον
dokimásvam δοκιμάζω	élin ἔλλην
dokimǐja δοκιμὴ διαλ.	ellinizm ἑλληνισμός (=ἑλληνες)
do-ftásvam φθάνω, ἐπαρκῶ, ὠρι- μάζω.	elǐpsa ἑλλειψις
dráhma δραχμὴ	elipso-viden ἑλλειψοειδής
drákon δράκων	énja ἔννοια (ne me e énja = δὲν ἔχω ἔννοια, δὲν μὲ μέλει)
drùm δρόμος	enoriǐja ἐνορία
drúmnik ὀδοιπóρος	epàrhija ἐπαρχία (ἐκκλησιαστ.)
dúplo διπλός	epískop ἐπίσκοπος (βλ. καὶ rǐskop)
dúrmodn δερμόνι	
dúska δίσκος	
dzévgar ζευγάρι	

episkopija ἐπισκοπή
 epitáfija ἐπιτάφιος
 epitimija ἐπιτίμιον (ἐκκλησ.)
 epitrahil ἐπιτραχήλιον (βλ. καὶ pi-
 trahil, patrahil)
 epítrop ἐπίτροπος (βλ. καὶ rítrop)
 éres αἴρεσις
 eretik αἱρετικὸς
 erm ἔρημος διαλ.
 ermija ἔρημία
 esperinò ἔσπερινὸς διαλ.
 étir αἰθήρ
 etnark ἐθνάρχη
 evángelie εὐαγγέλιον
 evagelist εὐαγγελιστῆς
 enharistija, εὐχαριστία
 evnûh εὐνοῦχος
 évrein ἔβραϊος
 evtinéja εὐθηναῖω
 évтин(о) εὐθηνὸς
 evtinija εὐθηνεία (βλ. καὶ ftinja,
 ftinóta)
 exárh ἔξαρχος
 exarhàt ἔξαρχάτων
 exotitšeski ἔξωτικὸς
 fákel φάκελλος
 fálanga καὶ fálaka φάλιγγας (διὰ
 τοῦ ὁποίου ἐτιμωροῦντο οἱ μα-
 θηταί)
 fanàr φανάρι
 fanariotin φαναριώτης, δόλιος
 fanerósam φανερώων
 fantasia φαντασία διαλ.
 fantásam φαντάζω διαλ.
 fàr φάρος
 farmàk φαρμάκι
 farmakósam φαρμακῶνων διαλ.
 fasùl φασούλι

fasùlko μεταφ. ἀπλοϊκός, ἀνόητος
 ἄνθρωπος
 féla ὠφέλεια διαλ.
 félam ὠφελῶ διαλ.
 felòn φελόνι (βλ. καὶ filòn)
 fetil φιτίλι (βλ. καὶ fitil)
 fitija φυτεία
 filija φελι (ψωμί)
 filosof φιλόσοφος
 filosofija φιλοσοφία
 filokséra φυλλοξέρα
 filòn φελόνι
 firásonam φυραίνω διαλ.
 firída θυρίδα
 fitil φιτύλι
 fòka φώκη
 fòrtoma σχοινὶ μὲ τὸ ὁποῖον δέ-
 νουν τὸ φόρτωμα ἐπὶ τῶν ὑποζυ-
 γίων (βλ. καὶ órtoma, vúrtoma).
 fortósam φορτώνω διαλ.
 fortotír(a) φορτωτήρα διαλ.
 ftás(v)am φτάνω (βλ. καὶ vtásvam)
 ftésen φταιστής
 ftésvam φταίω
 ftéksam φταίω διαλ.
 ftikjásvam χτικιάζω (βλ. καὶ ofti-
 kjásvam)
 ftikiò χτικιὸ (βλ. καὶ oftika καὶ
 ohtika)
 ftínja φτήνεια διαλ.
 ftinóta φτήνεια διαλ.
 fúska φούσκα
 fuskósam φουσκῶνων διαλ.
 ganjàs(u)vam γανιάζω, πεινῶ
 ganósvam γανώνω
 ganosvanie γάνωμα
 gargára γαργάρα
 garísam γκαρίζω, φωνάζω διαλ.
 geràn γερανὸς (πηγάδι μὲ γερανὸν)

gerói ἥρωσ	hartien χάριτος
geróina ἠρώινα	háskam χάσκω
gidára κιθάρα	hekatomba ἑκατόμβη
gìgant γίγας	heterija ἑταιρεία
gimnázija γυμνάσιον	hil χυλὸς τοῦ στομάχου
gjávol διάβολος	hiljáda χιλιάδα, χίλια
ginekei γυναικείο (=γυναικῶν)	hiljado-letie χιλιετηρίς
ginekòn γυναικῶν (ἐκκλησ.)	hitòn χιτῶν
ginekokratija γυναικοκρατία	hnòta χνότα διαλ.
glikániso γλυκάνισον διαλ.	holéra χολέρα
glistir κλυστήρι διαλ.	honépsavam χωνεύω διαλ.
grásla γλάστρα	(h)onija χωνι διαλ.
gnor γνώρα, γνωριμία διαλ.	hor χορὸς ψαλιτῶν
grafja γράφω, σύρω γραμμὰς	hòta χώρα, μετὴν περιληπτικῆ
gramatik γραμματικὸς	σημασία ἀνθρωποῖ
gramátika γραμματικὴ	horénin χωριάτης
gúmeno ἠγούμενος (βλ. καὶ igú-	horatà χωρατᾶς 2) συνομιλία
men)	horatatzinka χωρατατζοῦ
gunjà γωνιὰ	horatjà συνομιλῶ (πβ. χωρατεύω=
gúrna γούρνα	συνομιλῶ ἐν Θράκη)
	hóritsa ἀνθρωπάκος (βλ. hòra)
halósvam χαλῶ	hórište πλατεῖα διὰ χορὸν
hándak χανδάκι διαλ.	horjât χωριάτης
harà χαρὰ	horiátski χωριάτικος, ἄξεστος
haràk χαράκι	horò χορὸς συρτὸς (βλ. καὶ òro)
háren ὁ προξενῶν χαράν, ὠραῖος	horò-vòden ὁ σύρων τὸν χορὸν
harésvam μοῦ ἀρέσει	hórski ὁ ἀνήκων εἰς τὴν χώραν, ὁ
harízvam χαρίζω	δημόσιος, ὁ ξένος
harizmà χάρισμα, δῶρον	hortásam χορτάζω διαλ.
harizmò » »	hortúvam χωρατεύω, ὀμιλῶ
hárkoma χάρκωμα, χαλκοῦν ἀγ-	hrisim χρήσιμος ἐπὶ ἀνθρώπου,
γεῖον	ἠθικός, εὐφυῆς (βλ. καὶ risim)
háro χάρος, ἐπὶ γέροντος. 2) δυστύ-	hrisonùl χρυσόβουλλον
χημα : (haro da te náide=κακὸ	hristijánin χριστιανὸς
νὰ σοῦρη)	hristomátija χρηστομάθεια
haróven εὐχάριστον	Hristòs Χριστὸς
harósvam εἶμαι καλά, προκόπτω	hristósvam χαρίζω πασχαλινὰ αὐ-
hárost κακία	γά.
hártà χάρτα, γεωγρ. χάρτης	hrònika χρονικὸν
hartija χαρτί	hronitški χρόνιος

hronográf χρονογράφος	íso ἴσον (τῶν ψαλτῶν)
hronográfija χρονογραφία	istòrija ἱστορία
hronologija χρονολογία	istorik ἱστορικός
hronologítšeski χρονολογικός	istòriika εὐθυμος διήγησις
htaròd χταπόδι διαλ.	iz-kufévam κουφαίνομαι
húma χῶμα ἄργιλλῶδες, σαπουνό- χωμα	iz-hártš(v)am χαρίζω, σπαταλῶ
húmpnik δοχεῖον ὅπου ἀναλύουν ἄργιλλον	jéftin(o) εὐθηνός
hunija χωνί	kafkíja καυκί διαλ.
ia γιά, ἦ (ia spi ia platše=ἦ κοι μάται ἦ κλαίει)	kajménjo καημένος διαλ.
iagorida ἀγουρίδα	kakanída κακαβίδα
ialà ἀλλὰ	kalám καλάμι
idzévli ζεύγλη διαλ.	kalamisam καλαμίζω διαλ.
idol εἶδωλον	kalamòt καλαμωτή
idolo-poklònik εἰδωλωλάτρης	kalesàr καλεσάρης, καλεστής εἰς γάμον
ierárh ἱεράρχης	kaléska κάλεσμα, δῶρον ἀποστελ- λούμενον ὡς πρόσκλησις
ierarhija ἱεραρχία	kalésnik καλεστής
ieréi ἱερεὺς	kalésvam καλῶ, προσκαλῶ (πβ. καὶ skalesvam)
ierodiákon ἱεροδιάκονος	kalimàv καλημαύκι διαλ.
ieromonàh ἱερομόναχος	kalimàvka καλημαύκι
igúmen ἡγούμενος (βλ. καὶ gú- meno)	kalimána καλημάννα, νουνά
ího ἦχος διαλ.	kalistírka σκαλιστήρι
ikòna εἰκόνα (βλ. καὶ kúna)	kali-táta νουνός
ikono-bòrets εἰκονομάχος	kalíva καλύβα διαλ.
ikonòm οἰκονόμος (ἐκκλησ.)	kalóger καλόγηρος (βλ. καὶ mo- nàh)
ikonomiija οἰκονομία	kalúger καλόγηρος
ikonomíst οἰκονόμος, φειδωλός	kalugéritsa καλογοριά (βλ. καὶ mo- nahija)
ikonomisvam οἰκονομῶ	kalugérka καλογοριά
ikono-pisets εἰκονογράφος	kalugerjâ καλογηρεὺς
ikono-prodávets εἰκονοπώλης	kalugeršina καλογηρική ζωή
ikonostàs εἰκονοστάσι	kalugérski καλογηρικός
ipodiákon ὑποδιάκονος	kalugerstvò καλογηρική ζωή
ipsom ὕψωμα (ἐκκλησ.)	kamarósvam καμαρώνω
irmològija εἰρμολόγιον	kámaten καματερός, ἱκανός
irmos εἰρμός, ἀρχὴ στίχου	
išihisà ἥσυχάζω διαλ.	

kámato κάματος, χρέος	katiljásvam καταλύομαι (βλ. ka- taljasvam)
kamila καμήλα	katòι κατώγει
kamilār καμηλάρης	katolikosi καθολικοί
kamilánka καμηλαύκι (βλ. καὶ ka- limánka καὶ kaliman)	kátsuf κατσούφης, κατηφῆς διαλ.
kanarhísam κανοναρχῶ διαλ.	katsufjásam κατσουφιάζω διαλ.
kanáta κανάτα	kánvur κάβουρας διαλ.
káni(n)ska κανίσκι, δῶρον	kédro κέδρο διαλ.
kánon κανὼν (ἐκκλησ.)	kefál κέφαλος (ψάρι)
kanonítšeski κανονικός	kefalija κεφαλή (κεφαλοχῶρι)
kápar κάππαρις διαλ.	keramída κεραμίδα (βλ. καὶ kere- mida)
karístra καπίστρι	keramār κεραμάρης διαλ.
káran καράβι διαλ.	keramidār κεραμιδάρης
kaps κάψη διαλ.	keramia κεραμᾶς διαλ.
kapsósam καψώνω διαλ.	keramitšija κεραμιτζῆς διαλ.
karavída καρραβίδα διαλ.	keramòsām κεραμώνω διαλ.
karfítsa καρφίτσα	keramidòsām κεραμιδώνω διαλ.
karfòsvam καρφώνω, καρφιτσώνω	kerásam κερνῶ διαλ.
kástan κάστιανο	kerásimo κέρασμα διαλ.
karpalòι καρπολόγι διαλ.	keratà κερατᾶς
káta κάθα, κάθε (káta godina = κάθε χρόνο, káta den = κάθε μέρα, káta Nedélja κάθε Κυ- ριακή)	kerdòsvam κερδίζω
kata-dnévno καθημερινῶς	keremida κεραμίδα
kata godišen καθεχρονήσιος	kerosija κείρωσις, σύνδεσις κλω- στῶν
kataljásvam καταλύομαι, καταβάλ- λομαι (ἐκ πείνης)	keròsvam κειρῶ, συνδέω κλωστᾶς
katalán(in) (Καταλανὸς) ἄγριος, κακὸς	kílintro κύλινδρος
katalòg κατάλογος 2) ἐπιθ. παροι- μιώδης, περίφημος	kimbàl κύμβαλον
kataplázma κατάπλασμα	kinno κύμινον διαλ.
katàra κατάρα διαλ.	kinisvam κινῶ, ξεκινῶ
katarak καταρράχτης, καταπακτὴ	kinisujam κινῶ, ξεκινῶ
katavásija καταβασία (ἐκκλησ.)	kinòvija κοινόβιον (μοναστήρι)
kataròsām καταρῶμαι διαλ.	kiparis κυπαρίσι
katédra καθέδρα	kiparíson κυπαρίσσιος
kàtizma κάθισμα (ἐκκλησ.)	kirà κυρὰ
	kitàra κιθάρα
	kitra κίτρον
	kinòr κιβώριον (βλ. καὶ kiúr)
	kinòt κιβώτιον μὲ ἄγ. λείψανα
	klidarítsa κλειδαριὰ διαλ.

klimat κλίμα
 klimistār χρεμαστιάρι, σταλακτίτης
 πάγου διαλ. Ὅχι ἐκ τοῦ καλαμο-
 σιτάρι, ὅπως ἐνόμισεν ὁ R. Ber-
 nard B.S.L. 44, 98
 klirik κληρικὸς
 klir κληρὸς (ἐκκλησ.)
 klironōm κληρονόμος διαλ.
 klirōs χορὸς ἐκκλησίας
 klisār ἐκκλησάρης, ἐπίτροπος ναοῦ
 klisārka ἐκκλησάρισσα
 klon κλώνος
 klōntše κλωνί
 klonjā 1) βγάζω κλώνους, 2) κλω-
 νίζω, λυγίζω
 klōtsa κλοτσιὰ
 klōtsam κλοτσῶ
 klonija κλωβί διαλ.
 kloniāsam κλωβιάζω διαλ.
 kōfin κοφίνι
 kōkal κόκκαλο
 kokalān ὁ τρώγων κόκκαλα, μεταφ.
 ὁ παράσιτος
 kōkalep κοκκαλένιος
 kokalest κοκκαλιάρης
 kokalésvam κοκκαλιάζω
 kōkaltše κοκκαλάκι
 kokār κοκκάρι
 kōkos κόκκος, εἶδ. καρύου
 kōkul 1) κόκκαλο, 2) κουκούτσι
 kōlak κολλίκι τοῦ Πάσχα διαλ.
 kolendrō κύλινδρος
 kolīvo κόλλυβο
 kolāsam κολάζω διαλ.
 koliba καλύβα
 kōlur κολλούρα διαλ.
 komāt κομμάτι
 komatan κομματιάς, φαγᾶς
 komatjāsam κομματιάζω, δίδω
 ψωμί διαλ.

kōndāk κοντάκιον (ἐκκλησ.)
 kōndika κώντικας, κῶδιξ
 kōndil κοντύλι διαλ.
 kōnur κουνούπι διαλ.
 kōran κόπανος
 korānja σκάφη
 korija κουπί διαλ.
 kōgab καράβι
 korablenik ναυτικὸς
 kōrabtše караβάκι
 korūpa κουρούνα, ἐργαλεῖον διασί-
 ματος
 korūr κουρούπι (βλ. καὶ kurūr)
 kosta(n)dīnka κωσιαντινᾶτο
 φλουρί
 kōtsif κοτσύφι διαλ.
 kratūna κρατούνα, νεροκολόκυθο
 kratānko! κρατουνοκέφαλε, ἀ-
 νόητε!
 kremāsam κρεμάζω διαλ.
 krémpam κρεμάζω διαλ.
 kremnīsam κρημνίζω διαλ.
 krin κρίνος
 krismjā ἀλείφω μὲ χρίσμα
 krīpsāna κρυψάνα διαλ.
 krōkon κρόκος, ἄνθος
 kromid κρομμύδι
 kromit κρομμύδι
 kronḍil κροντήρι, δοχεῖον
 krōndir κροντήρι, δοχεῖον
 krústal κρύσταλλον, διαφανὲς διαλ.
 ktitor κτήτωρ (ἐκκλησ.)
 kuf κούφιος, ἄδειος
 kúfalnitsa κούφιο κεφάλι
 kufār κουφάρι
 kuk κοῦκκος
 kúna εἰκόνα
 kurīna κουρούνα
 kurūr κουρούπι
 kutīja κουτί

kuts κουτσός	ligda λίγδα διαλ.
kútsam κουτσαίνω	lihnar λυχνάρι διαλ.
lagàra λαγάρα διαλ.	likàtka ἠλακάτη διαλ.
lagarisam λαγαρίζω διαλ.	lima λίμα, πείνα διαλ.
lagìna λαγύνα διαλ.	limam λιμάζω διαλ.
la(g)en λαγύνα διαλ.	limo λοιμός διαλ.
láhana λάχανον	lin ληνός
làhtar λαχτάρα διαλ.	linàr λινάρι
lahtarisam λαχταρίζω διαλ.	lipìda λεπίδα διαλ.
lahúsa λεχοῦσα (βλ. καὶ lehúsa)	lìpsa ἔλλειψις
lambáda λαμπάδα	lìpsana λειψανός, ἔλλειψις
lahérsam λαθεύω διαλ.	lìps(um)am λείπω
làmiija λάμια	lìpsuvanie ἔλλειψις
lámham λάμπω, φωτίζω διαλ.	lira λύρα
lamberúda λαμπερούδα, πυγο- λαμπις	lisfak ἑλελίσφακος διαλ.
langída λαλαγγίτα, τηγανίτα	lisida ἄλυσσίδα διαλ.
lastagárka βασταγαριά, ξύλο πού στηρίζει τὸ φόρτωμα, φορτω- τήρα	litánija λιτανεία
lastàr βλαστάρι, ἀπόγονος (βλ. καὶ vlastàr)	litija λιτή, λιτανεία
lastartina περιπλοκάδα	liturgìja λειτουργία
lastartúna	liturgijaš λειτουργός, ἑφημέριος
látto λάθος διαλ.	liturgitšeski λειτουργικός
lanòsam λαβώνω διαλ.	litúrija λειτουργία, πρόσφορον διαλ.
léfter λέφτερος, ἄγαμος (mòma léftera κόρη ἄγαμος) διαλ.	liváda λιβάδι
lefterjà λεφτεριά διαλ.	livadàk μέγα λιβάδι
lefteròsam λεφτερώνω διαλ.	livadàr λιβαδάρης, εἶδος ἄνθους
lehúsa λεχοῦσα	livádka μικρὸ λιβάδι
léma λαιμὰ διαλ.	livádnik εἶδος φυτοῦ
lémar λαιμαργος διαλ.	livòsvam ἀλείφω (κατὰ R. Ber- nard λειώνω) διαλ.
lemarija λαιμαργία διαλ.	lorìda λεπίδα
lepida λεπίδα (βλ. καὶ lipìda καὶ lorìda)	mag μάγος
lépra λέπρα	magàn μαγγάνι μὲ τὸ ὁποῖον ἐκ- κοιζίζουν τὸ μπαμβάκι
leptà λεπτά, μικρὰ νομίσματα	magànija μαγγανίζω τὸ βαμβάκι
lénter λέφτερος, ἄγαμος	magérsam μαγεύω διαλ.
	mágernitsa μαγειρεῖον μοναστη- ρίου
	magernitšar μάγειρος μοναστη- ρίου

magernitšarjā μαγειρεύω
 magesnik μάγος
 magesnitšeski μαγικός
 magija μαγεία
 magiosan μαγεμένος
 magiosnik μάγος
 magiosnitsa μάγισσα
 magiosvam μαγεύω
 magiosvanie μάγεμα
 magitšeski μαγικός
 magitšestvo μαγεία
 makār μακάρι
 makárie μακαρία διαλ.
 makedònets μακεδονήσι
 malakija μαλακία, αννανισμός
 malàksavam μαλάσσω διαλ.
 malámen μαλαματένιος
 malamòsvam μαλαματώνω
 maláta μαλάθα, καλάθι διαλ.
 manastir μοναστήρι (βλ. και mo-
 nastir, munastir)
 mándalo μάνταλος
 mandalòsam μανταλώνω διαλ.
 mándra μάντρα
 mandròsam μαντρώνω διαλ.
 mániija μανία
 mandija μαντεία διαλ.
 mandija μανδύας
 manitār μανιτάρι διαλ.
 marè μαρέ, μωρέ!
 maranjā καταθλιπτική ζέστη (μα
 ραίνω)
 márgar(it) μαργαρίτης
 margaritār μαργαριτάρι
 mari μαρή, μωρή
 mármar μάρμαρο διαλ.
 marmaròsam μαρμαρώνω διαλ.
 mártir μάρτυρας
 martirisvam μαρτυρῶ
 martòriija μαρτυρία

mástar μαστάρια διαλ.
 máskal μασχάλη διαλ.
 mastika μαστίχα
 mástor μάστορας
 manráda μανράδα, σκουριά
 manruid μανρούδι, είδος μούρου
 σταφυλιού
 niélan μελάni διαλ.
 merudija μυρωδιά, είδος εὐώδους
 φυτού
 melanòsam μελανώνω διαλ.
 mersin μερσίni, είδος ψαριού
 mesit μεσίτης (βλ. και misit)
 metànie μετάνοια
 metòh μετόχι
 métr μέτρον
 miàzam μοιάζω (βλ. και mniàzam
 και omjàsvam)
 migar μήγαρο, μήπως
 migdàl άμύγδαλον (βλ. και λέξ.
 mindal)
 mida μύδι
 mihanija μηχανή διαλ.
 minam μηνῶ διαλ.
 mindal άμύγδαλον
 mini mῆνοι, μερομήνια διαλ.
 mira μύρρα
 miraz μοιράσι, κληρονομία
 miràsam μοιράζω διαλ.
 miriša μυρίζω
 mirìsam μυρίζω διαλ.
 mirišanie άρωματισμός
 mirijma μύρισμα, όσμη
 mirizliv μυριστικός, εὐώδης
 mirizlínka είδος εὐώδους φυτού
 mirizlivo γαρύφαλο
 mirnitsa μυροδοχείον
 mirò άγιον μύρον
 mirođija μυρωδιά
 miròsvam μυρώνω

miròsvanie μύρωμα
 mirt μύρτον
 misàl μεσάλι
 misit(in) μεσίτης
 misk μόσχος
 mistérija μυστήριον
 mistirjo μυστήριον διαλ.
 mistríja μυστήριον
 mìtra μίτρα
 mitropolíja μητρόπολις
 mitropolit μητροπολίτης
 mnimòsino μνημόσυνο
 mpiàzam μοιάζω
 moléps(ν)am μολεύω, μολύνω με
 νόσημα
 molín μολύβι γραφῆς
 molòha μολόχα
 molòho »
 monàh μοναχός, καλόγερος
 monahínja μοναχή, καλογριά
 monasit μοναχός, καλόγερος
 monašeski μοναστικός
 monastír μοναστήριον
 monastírski μοναστηριακός
 mònja δμόνοια διαλ.
 monjásam δμονοιάζω διαλ.
 monogàmija μονογαμία
 morè μωρέ! ἐπιφών.
 mòri μωρή! »
 morúna μουρούνα (βλ. καὶ mu-
 rúna)
 mòskar μοσκάρι διαλ.
 moskàrtše μοσκαράκι διαλ.
 mràmor μάρμαρον
 mramòren μαρμάρινος
 mramoròsvam μαρμαρώνω
 mùhla μοῦχλα
 muhljásvam μουχλιάζω
 munastír μοναστήριον
 mùra μούρο, συκάμινο

múrga μούργα, ὑποστάθμη διαλ.
 musàndra μεσάντρα, μεσ-άνδρον
 muškàto μουσχάτο, γεράνιον
 mustàk μουστάκι
 mustakàt μουστακάτος
 nà νά! δεικτ.
 nàfora ἀναφορά (λειτουργ.) ἅγιος
 ἄρτος
 nagásam ἀναγκάζω διαλ.
 nagrafjàvam γράφω γραμμάς, χα-
 ρακώνω
 nàrtako νάρθηξ διαλ.
 nàtema ἀνάθεμα
 natemísvam ἀναθεματίζω
 navàsvam ἀνεβάζω διαλ.
 nàvlo ναῦλο
 ne ναὶ διαλ.
 ne-gràmaten ἀγράμματος
 néfela ἀνώφελα (ἐπιρ.)
 ne-felit ἐκεῖνος πού δὲ φελᾶ, ἀδύ-
 νατος, ἀσθενικός
 ne-prokopsànija ἀνηπροκοπία
 nepsiò ἀνεψιός διαλ.
 néskehe ναῖσκε διαλ.
 nikokir νοικοκύρης διαλ.
 nikokira νοικοκυρά διαλ.
 nirohìt νεροχύτης διαλ.
 nom νόμος διαλ.
 obsida ἄψιδα τροχοῦ
 obsidòsvam βάζω ἄψιδες
 o-domjàvam παρομοιάζω, συγ-
 κρίνω
 òftika χτικιό
 oftikjásvam χτικιάζω
 ohtaròd ὀχταπόδι διαλ.
 òhtika χτικιό
 ohtitšav χτικιάρης
 oksija (ὀξεῖα) τόνος ἐν γένει

oktār ὀκτάρι, μέτρον βάρους
oktoih ὀκτωήχι
oktopòd ὀκταπόδι
o-magiósvam μαγεύω (βλ. καὶ u-
magiosvam)

omáivam μαγεύω
omjásvam ὁμοιάζω, ταιριάζω
omofòr ὁμοφόριον (ἔκκληση.)
omjásam ὁμοιάζω
omjaz ὁμοιότης
oristiè ὀπισθία, πιστιὰ τοῦ σαμα-
ριοῦ

òreks ὄρεξις διαλ.
orísanik ὄρισμένος, μελλοντικός
orisia τὸ ὄρισμένον, ἡ μοῖρα
orísamo » (βλ. καὶ orisvanie)
orísvam ὀρίζω (βλ. καὶ urísvam)
orísvanie τὸ ὄρισμένον, ἡ μοῖρα
oríz ὀρύζιον, ρύζι
orizār καλλιεργητής ὀρύζης
orízen ὀρύζινος
orizmo ὄρισμός, χρυσόβουλλον
òto χορὸς διαλ. (βλ. καὶ hòto)
ortòsvam ὀρθώνω διαλ.
òrtoma φόρτωμα, σχοινὶ τοῦ σα-
μαριοῦ (βλ. καὶ núrtoμα)
òti ὄτι, διατι

ragùr παγούρι (βλ. καὶ ranùr)
pahùr παγούρι
palamid(a) παλαμίδα, εἶδος ψαριοῦ
palamisam παλαμιζω διαλ.
palamùd παλαμίδα, ψάρι
palikàr παλληκάρι, ἔλλην εἰρω-
νικῶς
panagijsa Παναγία, ἐγκόλπιον τῶν
ἐπισκόπων
pana(g)ir παναγύρι, ἐμποροπανή-
γυρις, ἐκθεσις

panagòm πανηγόμι, παραπανιστὸ
φόρτωμα
panahida παννυχίδα, μνημόσυνον
(βλ. καὶ panihida)
panakída πινακίδα, πλάκα εἰς τὴν
ὁποίαν γράφουν οἱ μικροὶ μα-
θηταὶ
panakòda πινακωτὴ πού θέτουν τὰ
ψωμιὰ (βλ. καὶ pinakòd)
panihida (παννυχίδα) μνημόσυνον
pantahúsa πανταχοῦσα, ἐγκύκλιος
ἐπισκόπου
panúkla πανούκλα, πανώλης
paradijsa παπαδιὰ (βλ. καὶ pora-
dijsa)
paràs παπᾶς
pàrsam παύω διαλ.
paràdis παράδεισος διαλ.
paràklis παράκλησις (λειτουργ.), ἐ-
πιμνημόσυνος δέησις, ἀκολουθία
κηδείας
paràklis παρεκκλήσιον, ἐκκλησία
νεκροταφείου
paramàna παραμάννα, συγγενὴς
ἐπισκόπου
paraspòr καὶ paraspur παρασπό-
ρι διαλ.
parastàs παράστασις, κηδεία
paràtir παράθυρον
paremija παροιμία, περικοπὴ ἄ-
ναγινωσκομένη εἰς τὸν ἑσπερινὸν
paremijnik βιβλίον περιέχον προ-
σευχὰς
parigòrie παρηγορία διαλ.
parigorisam παρηγορῶ διαλ.
parjásvam ἀπαριάζω, ἀφήνω, ἐγ-
καταλείπω
paronòm παρανόμι διαλ.
pàsha Πάσχα
pashàlija πασχάλιος κανὼν

pashàlen πασχαλινὸς
 raspàl πασπάλη, σκόνη ἀλεύρου
 raspàlisam πασπαλίζω διαλ.
 pàstra πάστρα διαλ.
 pàstrja παστρεύω, τοποθετῶ κατὰ
 μέρος, φυλάγω, οἰκονομῶ
 pàter(η)ik (τατερικόν) συναξάριον
 pàteritsa πατερίτσα ράβδος ἐπι-
 σκόπου
 pàtima πάθημα, βάσανο
 patàksvam (υποιάσσω ;) ἠσυχάζω,
 γίνομαι εὐπειθῆς
 pàtoma πάτωμα σπιτιοῦ μὲ στρω-
 μένη λάσπη
 patòs(ον)am πατώνω διαλ.
 patrahil πετραχήλι
 patriarh πατριάρχης
 patriarhija πατριαρχία
 patriaršija »
 panŭr παγούρι
 pedéps(v)am παιδεύω, ἀνατρέφω
 τιμωρῶ
 pendâr (πεντάρι) ἀργυροῦν ἢ χρυ-
 σοῦν νόμισμα χρησιμεῦον ὡς κό-
 σμημα
 pentârto πέντε ἄρτοι, ἐκκλησ. διαλ.
 pendikostâr πεντηκοστάριον, ἐκ-
 κλησιαστικὸν βιβλίον τῆς Πεντη-
 κοστῆς
 pendo-lénka νόμισμα τῶν πέντε
 λέβα
 perepŭda περπερούδα (ὑπέρφυρον),
 πεταλούδα
 pèrka πέρκα (ψάρι) διαλ.
 péron περόνι, καρφί διαλ.
 peronjásam περονιάζω, καρφώνω
 διαλ.
 peronísam περονίζω διαλ.
 peròn περόνι (βλ. καὶ piròn)
 peridròm περιδρομος διαλ.

periférgja περιφέρεια
 peripatísam περπατῶ, κάνω περι-
 πατο
 pétalo πέταλον ὑποζυγίου
 petalosovam πεταλώνω διαλ.
 petalòsam πεταλώνω διαλ.
 petànva πέταυρον διαλ.
 pezùl πεζούλι (βλ. καὶ pizùl)
 pihtŭika πηχτή, φαγητὸν
 pihtija » »
 pihtòsvam πηχτώνω, πῆζω
 pinakòd πινακωτὴ πού θέτουν τὰ
 ψωμιὰ
 pipèr πιπέρι
 pipèrka πιπεριά (ὁ καρπὸς)
 pipèrnik » (τὸ φυτὸν)
 piròn περόνι (βλ. καὶ peròn)
 piramida πυραμίδα
 piràt περάτης τῆς πόρτας, σύρτης
 piròn περόνι, πηροῦνι
 pitrahil πετραχήλι διαλ.
 pirostija πυροστία
 pisa πίσσα διαλ.
 riskop ἐπίσκοπος διαλ.
 rŭtrop ἐπίτροπος
 ritropŭja επιτροπεία διαλ.
 rŭzma (πείσμα) ἔχθρα, φθόνος, ἐκ-
 δίκησις
 rizmjâ (πεισμώνω) μισῶ, φθονῶ
 rizùl πεζούλι οὐ κατηφορικὸ χωράφι
 plàka πλάκα φωτογραφικὴ 2) πέ-
 τालον διαλ.
 plaké(n)da (πλακοῦντα) εἶδος πί-
 τας
 plakiòda » » »
 plakòsam πλακώνω διαλ.
 plakija πλακί (ψάρια—)
 plànom πλανῶ διαλ.
 plàstir μπλάστρι, ἔμπλαστρον
 plàtan πλάτανος

plémōnα πλεμόνι διαλ.
 plénrit πλευρίτης διαλ.
 plevritosam πλευριτώνω διαλ.
 pleksúda (πλεξούδα) βλαστὸς
 pljaka (πλάκα) διάζωμα λιθώματος
 εἰς τὴν γῆν.
 plút πλοῦτος διαλ.
 plutisam πλουτίζω διαλ.
 pnevmatik πνευματικὸς
 podágra ποδάγρα
 po-efiniénam φτηνεύω κἄπως
 po-elá ἔλα λίγο, γὰρ ἔλα, πληθ. po-
 eláte
 po-kalugerjá(va)m καλογερεύω
 poklisar (ἐκ τοῦ ἀποκρισιάριου) ὑ-
 πηρέτης ναοῦ (πβ. σερβ. rekli-
 sar=ἀπεσταλμένος Miklosich)
 pólar πουλάρι διαλ.
 poli(e)léi πολυέλαιος
 poligámija πολυγαμία
 pomirísam παίρνω μυρωδιά, ἀ-
 νακαλύπτω
 poradija παπαδιά
 porfiga πορφύρα
 porija (πορεία) ἀλλάκι ποτίσματος
 potir ποιτήρι, κύπελλον
 pramatár(in)πραματάρης, πλανό-
 διος μικροπωλητῆς
 pramatárstvo ἐμπόριον πλανοδίου
 pramatijaπραμάτεια
 pras πράσο
 praz »
 preftásam προφθάνω διαλ.
 prépen εὐρεπής διαλ.
 prépno πρεπόντως
 prepsam πρέπω διαλ.
 prezvítet πρεσβύτερος (ἐκκλησ.)
 pri-disátš(v)am φορτώνομαι δισάκι
 prike προίκα
 prikija »

prikisosam προικίζω διαλ.
 prima πρύμα
 priop πριόνι διάλ.
 priopisam πριονίζω διαλ.
 prògima πρόγεμα (Μακεδον.)
 prògim-ka προγεματάκι (γαρπα
 πρόγimka)
 progimnàzija προγυμνάσιον (σχο-
 λείον)
 progràma πρόγραμμα (σχολείου)
 pròim (πρώτιμος) αἱ πρωῖναι ὄραι
 prokòps(u)vam προκόφτω, προ-
 οδεύω
 prokòpsanik προκομμένος συνή-
 θως εἴρων ἐπὶ ἀνικάνου
 drokodsija προκοπή, πρόοδος
 proodépsam προοδεύω διαλ.
 prosfora προσφορά, ἀρτοκλασία
 prosfornik σφραγὶς ἀρτοκλασιῶν
 proskéfal προσκέφαλο
 proskomìdija προκομιδὴ (λειτουργ.)
 pròsor(s) προσόψι
 prostagia προσταγὴ διαλ.
 prostàx(u)vam προστάζω διαλ.
 protòger (πρωτόγερος) δημόσιος
 κῆρυξ
 protoieréi πρωθιερεὺς
 protopòp πρωτόπαπας
 protosingel πρωτοσύγκελλος
 pròzim προζύμι διαλ.
 psàlam ψάλλω διαλ.
 psalnuvam ψέλνω
 psalt ψάλτης
 psaltika (ψαλτική) ἐκκλ. μουσική
 psaltiikja βιβλίον τοῦ ἀναλογίου
 τῶν ψαλτῶν
 psaltir ψαλτήρι
 psojza ψοφῶ
 psovisvam ψοφῶ
 psorofit ψωροφύτης διαλ.

raon τοῦ ἀρραβῶνος: raon pur-
sten (δαχτυλίδι τοῦ ἀρραβῶ-
νος) διαλ.

raonna ἀρραβῶνα, καπάρο

raonísvam ἀρραβωνίζω

raunísvam » διαλ.

raz-kalúgerjam ξεκαλογερεύω

raz-mirísvam μυρίζω, εὐωδιάζω

réma (ρεῦμα) συνάχι

rigán (ρίγανη) ματζουράνα

rimáksam ἐρημῶνω διαλ.

ripánja ρεπάνι

risim χρήσιμος, ἐπὶ ἀνθρώπου ἠθι-
κός, εὐφυής

ródan ροδάνι διαλ.

rodanijam ροδανίζω διαλ.

rogán ροκάνι, σμιλάρι

rokán » »

Romanjá Ρωμανία, Νότ.Βουλγαρία

roz ρόζος διαλ.

rukanisam ροκανίζω διαλ.

sàkul σακκούλι

sàl σάλι, σχέδια

safrida σαυρίδια, εἶδος ψαριῶν

samár σαμάρι

samarósam σαμαρώνω διαλ.

samaroskút σαμαροσκουτί διαλ.

sànkí(m) σάν καί, σᾶμπως, δηλαδή

sàndal σάνδαλον διαλ.

s-apikásvam ἀπεικάζω, ἀντιλαμ-
βάνομαι, παρατηρῶ (βλ. καὶ su-
pikásvam)

sapfír σάπφειρος

sárun σαπούνι διαλ.

sapunisvam σαπουνίζω διαλ.

sarandár (σαρανιάρι) τεσσαρακον-
θήμερον μνημόσυνον

sarandósvam σαραντιζω

sárka σάρκα διαλ.

sataná σατανᾶς

sarkósam σαρκώνω διαλ.

sávan σάβανον

séndon σεντόνι διαλ.

sgoríja σκωρία

sgorafisam ζωγραφίζω διαλ.

sguríja σκωρία

sgúrja »

sfángar σφογγάρι διαλ.

sfína σφήνα διαλ.

sfinósam σφηνώνω διαλ.

sfungarisam σφογγαρίζω διαλ.

siderósam (σιδερώνω) δυναμώνω

siházovam ἤσυχάζω διαλ.

simpátija συμπάθεια

simvol σύμβολον

sinamikíja σιναμική

sináp σινάπι

sinapizm σιναπισμός

sinapósam σιναπίζω διαλ.

sinòd σύνοδος (ἐκκλησ.)

sfnoopsis σύνοψις

sfnor σύνορο

sfntaxis σύνταξις

sito σίτα, κόσκινον

sjunger σφογγάρι

skalisam σκαλίζω διαλ.

skalósam σκαλώνω διαλ.

skándali πληθ. βατόμουρα

skára σκάρα

skarfósam σκαρφίζομαι διαλ.

skarida σκαρίδα, γαρίδα

skíasa σκιάζω, φοβίζω

skivál σκύβαλο

sklnija σκηνή

skinopigíja σκηνοπηγία

skiptr σκῆπτρον

skistro ξύστρο (ζύμης) διαλ.

skit σκήτη (μοναστηρίου)

skítam περιφέρομαι ὡς ἀσκητής

skitálets ἀλήτης
 skitáts ἀσκητής, χαζός
 skitépsam ἀσκητεύω διαλ.
 s-kokaljávam κοκκαλιάζω
 skolásvam σκολάζω, τελειώνω, φέ-
 ρω εις πέρας τι
 s-kitáksvam κοιτάζω, βλέπω διαλ.
 skolásvam σκολάζω, ἀδειάζω
 skólje σκολειό διαλ.
 skondápsavam σκοντάπτω διαλ.
 skorósvam σκοπεύω, ἔχω κατὰ
 νοῦν
 skórpja σκορπίος
 skórpíd (σκορπίδι) σκορπίος διαλ.
 skulúf σκουλλί και τσουλούφι
 (συμφυρ.)
 skum(b)rja σκουμπρί
 skuráf ξουράφι
 skurépsvam ξυρίζω (συμφυρμός
 τοῦ ξυρίζω και κουρεύω) διαλ.
 skúrja σκουριά διαλ.
 skurjásam σκουριάζω διαλ.
 smidál σιμιγδάλι
 s-mirísvam ἀρχίζω να μυρίζω ἄ-
 σχημα
 smírna σμύρνα (ψάρι)
 solíni πληθ. σωλήνες διαλ.
 sòsa σώζω διαλ.
 sós(u)vam σώνω, ἐπαρκῶ
 sparangi πληθ. σπαράγγια
 spárgan σπάργανο
 spatija σπαθί (χαρτοπαιγνίου)
 spíla (σπιλάς) βράχος, σκόπελος
 splína σπλήνα
 s-pihtósvam πηχτώνω, πήζω
 s-pihtósvanie πήχτωμα, πήξις
 spolái(ti) σπολλάτη, εὐχαριστιῶ
 stafida σταφίδα
 stafilák σταφυλάκι, νόσος διαλ.
 stála στάλα διαλ.

stámna στάμνα διαλ.
 stih στίχος
 stihár στιχάριον ἱερέως
 stihija στοιχειό (παλαιότ. stihió)
 stiho-plét στιχοπλόκος
 stiho-slozénie στιχουργική
 stiho-tvórets στιχοπλόκος
 stimón στημόνι διαλ.
 stiptsa στύψη
 stiptsósvam ἀλείφω με στύψη
 stiptsav ἀλειμμένος με στύψη
 stiva σιοίβα διαλ.
 stivásujam σιοιβάζω διαλ.
 stivósvam σιοιβάζω
 stolisam στολίζω διαλ.
 stomàh στομάχι
 stómna στάμνα (βλ. και stónna)
 stómne σταμνί
 stómnitška σταμνάκι
 storija ἱστορία διαλ.
 stónna στάμνα
 stránga στράγγα διαλ.
 strángam στραγγίζω διαλ.
 s-trívam τριβω, συντριβω, χαλνῶ
 strévla στρέβλα διαλ.
 strévlam στρεβλῶ διαλ.
 strida στρειδί
 stridár στρειδάρης
 strido-edep στρειδοειδής
 strosam στρώνω διαλ.
 sulinár (σωληνάρι) σταλακτίτης ἔκ-
 πάγου
 su-pikásvam ἀπεικάζω, ἀντιλαμ-
 βάνομαι, παρατηρῶ
 susám σουσάμι
 susámika βάλαμον
 su-trapéznik ὁμοιράπεζος
 súnle σουβλί διαλ.
 sunlija σουβλί διαλ.
 šénik χοινίκι διαλ.

šingalósvam συγκαλῶ	típ τύπος
širt σύρτης, εἶδος κλείθρου	típiк τυπικὸν
širtár συρτάρι	típošvam τυπῶνων
škaf (σκάφη) ἐρμάριον, ντουλάπι	tírán(in) τύραννος
škólio σχολεῖο	tíranísam τυραννῶ διαλ.
šúfra σούφρα, πτυχὴ διαλ.	tírānstvo τυραννία
šulinár σωληνᾶρι διαλ.	tíranitseski τυραννικὸς
	tirgíja τρυγιά, κατακάθισμα τοῦ
tagár ταγάρι	οἴνου (βλ. καὶ trigíja)
taks τάξις	tirgjársvam ἀποκτιῶ τρυγιά, ἐπὶ οἴνου
taksidiót(in) ταξιδιωτῆς, μοναχὸς	trānna τραχανᾶς διαλ.
περιοδεύων	trandāfil τριαντάφυλλο (βλ. καὶ
tāks(υv)am τάσσω, ὑπόσχομαι (βλ.	trendāfil, triāfil, trundāfil)
καὶ v-tāksuvam)	trapéza τράπεζα
tāksujam τάσσομαι σὲ ἅγιον	trapezār τραπεζᾶρης οἰκονόμος
taláz (θάλασσα) κῆμα	μονῆς
táma θαῦμα διαλ.	trapezaríja τραπεζαρία
tamásam θαυμάζω διαλ.	trapézen ἐπιτραπέσιος
tamaturgíja θαυματουργία διαλ.	trapéznik τραπεζομάνδηλον
tambósvam θαμβῶνω διαλ.	trapezòsvam τραπεζώνω διαλ.
taráškam ταρασσω, ἀνακατώνω	travlisam τραυλίζω διαλ.
tarašúvam » »	trevl τρευλὸς διαλ.
tāzovam τάζω διαλ.	trendāfil τριαντάφυλλο
téfe θειάφι	triāfil τριαντάφυλλο
téma θέμα	trifil τριφύλλι
temél θεμέλιον	trigíja τρυγιά διαλ. (βλ. καὶ tirgíja)
temelòs(v)am θεμελιώνω διαλ.	trigos τρύγος διαλ.
temjām θυμίαμα (βλ. καὶ tímjan)	trigísam τρυγῶ διαλ.
tetràdí τετραδῖον	triòd τριφῶδιον
tetràdka μικρὸν τετράδιον	triòn πριόνι
tigàn τηγάνι	tripošvam τρυπῶνων διαλ.
tiganísam τηγανίζω διαλ.	tron θρόνος 2) φέρετρον
tiganítsa τηγανίτα	tronjársvam θροναίζω, ἐνθρονίζω
tigānitse τηγανάκι	tropār τροπάριον
tigre τίγρης	trufānda τροφαντός, προφαντός,
timar θυμάρι διαλ.	ἐπὶ καρπῶν
tímjan θυμίαμα διαλ.	trundāfil τριαντάφυλλο
tímjársvam θυμιάζω διαλ.	tsalakòsvam τσαλακώνω διαλ.
tímija τιμὴ διαλ.	tsikna τσίκνα διαλ.
tímísvam τιμῶ διαλ.	tsiknòsvam τσικνώνω διαλ.

tsir τσίρος διαλ.

tsipa τσίπα διαλ.

u-magiðsvam μαγεύω

u-magiðsvanie μάγεμα

u-mirisvam μυρίζω (βλ. καὶ u-mi-
risvam)

uriganie ρίγανη

urìsvam ὀρίζω, προφητεύω

úrna γούρνα

vangelismo εὐαγγελισμὸς διαλ.

vangelist εὐαγγελιστὴς διαλ.

vàlan βάλανι διαλ.

vàpsam βάψω

vapsàr βαψάρης, βαφεὺς

vàpsija βάψιμο, χρῶμα

vapsilka χρῶμα

vàps(u)vam βάψω

vapsuvanie βάψιμο

vàrvar(in) βάρβαρος

vàrvarski βαρβαρικὸς

vàrvarstvo βαρβαρότης

vasilisk βασιλίσκος (ζωολ.)

vastagàrka βασταγάρι

vàta βάτος διαλ.

viàs βιάση, βία διαλ.

viàsam βιάζω διαλ.

viàsanie βιάση, βία διαλ.

vìšnja βυσσινιά καὶ βύσσινο

Vizàntija Βυζάντιον

vlastàr βλαστάρι

vlastúna σπόρος

vlogìsam εὐλογῶ διαλ.

v-mirisvam ἀρχίζω νὰ μυρίζω ἄ-
σημα

vótan βότανον διαλ.

vrahél βραχιόλι

vróma βρόμα διαλ.

vromìsam βρομῶ διαλ.

v-tàks(u)vam τάσσω, ὑπόσχομαι

vtásvam φθάνω, ἀρκῶ

vtésvam φταίω, σφάλω, ἀδικῶ

vúrtoima φόρτωμα, σχοινὶ τοῦ σα-
μαριοῦ διαλ.

za-djàtš(v)am χειροτονῶ διάκονον

zàhar ζάχαρη

zaharòsvam ζαχαρώνω

za-horatjàsvam (χωρατεύω) ὀμι-
λῶ, διηγοῦμαι

za-kalugerjàsvam καλογερεύω

zàlis ζάλιση, φασαρία

zalisíja ζάλη

zalisvam ζαλίζω

zalisvanie ζάλισμα

za-mirisvam ἀρχίζω νὰ μυρίζω ἄ-
σημα

z-apikàsuiam ἀπεικάζω, ἀντιλαμ-
βάνομαι διαλ.

zegnàr βλ. zevgàr

zefir ζέφυρος

zevgàr ζευγάρι γεωργικὸ

zgúra σκωρία

zilépsam ζηλεύω διαλ.

zilja ζήλια, φθόνος

ziljar ζηλιάρης διαλ.

ziljatàr ζηλιάρης

ziljav ζηλιάρης διαλ.

ziliòsvam ζηλεύω

zódija ζῶδιον

zogràf ζωγράφος

zografija ζωγραφιά, εἰκόν, τοιχο-
γραφία

zografisvam ζωγραφίζω

zohàdi ζοχάδες διαλ.

zúna ζώνη

zúnar ζωνάρι διαλ.

Κύρια ὀνόματα

Ἐκ τῆς ὁμιλουμένης Ἑλληνικῆς φαίνεται ὅτι ἔγινε ὁ δανεισμός καὶ πολλῶν κυρίων ὀνομάτων, καθὼς προδίδει ὁ δημῶδης γραμματικὸς τύπος των.

Τοιαῦτα εἶναι μεταξύ ἄλλων τὰ τοπωνυμικὰ *Eiáda* = Ἑλλάδα, *Romanjá* Ῥωμανία, *Nótiος* Βουλγαρία, *Anglǐja* = Ἀγγλία, *Atína* = Ἀθήνα, *Galǐpoli* = Καλλιπὸλη, *Trǐpoli* = Τρίπολις (Β. Ἀφρικῆς), *Dimòtika* = Διδυμότειχον, καὶ τὰ ὀνόματα *Iliáda* = Ἰλιάδα, *Palláda* = Παλλάδα.

Τὰ βαπτιστικὰ *Dimítr*, *Genádi*, *Geórgi*, (*H*)*risto*, *Iórgo*, *Kirják*, *Klímenta*, *Mihaláki*, *Manòl*, *Mitre*, *Mitšo*, *Mihál*, *Nikóla*, *Panaiót*, *Paskál*, *Stávre*, *Tanás*, *Táso*, *Vàngel*, *Kostantín*.

Εἰς τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι εὐκόλον νὰ ἀπατηθῇ τις περὶ τῆς προελεύσεώς των, ἂν δὲν γνωρίζῃ καλῶς τὴν βουλγαρικὴν γραμματικὴν, διότι εἶναι λ. χ. γνωστὸν ὅτι πόλλα ἑλληνικὰ ἢ χριστιανικὰ ἔν γενεὶ ὀνόματα μετεδόθησαν ὑπὸ τὴν σλαβικὴν ὑποκοριστικὴν μορφήν των καὶ εἰς ἑλληνικὰς περιοχάς, καθὼς τὰ *Γιάγκος*, *Ἀλέκος*, *Ἐλέγκο*, *Κατίγκο*, *Μάρο* κ. ἄ.

Λέξεις ἰδιωματικῆς ἑλληνικῆς προελεύσεως

Αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς δημῶδεις ἑλληνικὰς λέξεις τὰς ὁποίας οἱ Βούλγαροι παρέλαβον διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας, καὶ δὴ ἀπὸ τοῦς πλησιεστέρους πρὸς αὐτοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Β. Μακεδονίας καὶ Β. Θράκης, διατηροῦν τὸν ἀκέραιον φωνητικὸν τύπον, ὅπως οὗτος σώζεται σήμερον εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ὅτι ὅταν ἔγινε ὁ δανεισμός δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναφανῆ ὁ λεγόμενος βόρειος φωνητισμός τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων, δηλ. ἡ τροπὴ τῶν ἀτόνων *e* καὶ *o* εἰς *i* καὶ *u*, καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν ἀτόνων γνησίων *i* καὶ *u*.

Ὁ δανεισμός ὁμοῦ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀνωτέρω φωνητικῶν νόμων, ὁπότε οἱ Βούλγαροι παρέλαβον ἀπὸ τὸ στόμα τῶν βορείων Ἑλλήνων καὶ λέξεις γνησίας ἑλληνικὰς ἢ ξένας, ἡλλοιωμένας κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ νόμους. Τοιαῦται λέξεις εἰς τὴν Βουλγαρικὴν εἶναι αἱ ἑξῆς :

1) Μὲ τροπὴν ἀτόνου *e* εἰς *i* :

Βουλγαρ.		Βορειοελλ.		Νοτιοελλ.
dzǐngǎr		ζιβγάρο		ζευγάρι
» filǐja	»	φιλι	»	φελι
» filón	»	φιλόν	»	φελόνι
» kilǐja	»	κιλλι	»	κελλι
» lipída	»	λιπίδα	»	λεπίδα
» lisíva	»	λίσίβα	»	λεσίβα
» misál	»	μισάλ	»	μεσάλι
» misít	»	μισίτ	»	μεσίτης

Βουλγαρ.	miskín	Βορειοελλ.	μισκίν'ς	Νοτιοελλ.	μεσκίνης
»	nirohít	»	νιρουχút'ς	»	νεροχύτης
»	pipón	»	πιπόν'	»	πεπόνι
»	pirát	»	πιράτ'	»	περάτι
»	pizúl	»	πιζούλ'	»	πεζούλι
»	prógima	»	πρόγιμα	»	πρόγεμα
»	ripánja	»	ριπάν'	»	ρεπάνι

2) Μὲ τροπήν ἀτόνου ο εἰς υ :

Βουλγαρ.	guníja	Βορειοελλ.	γουνιά	Νοτιοελλ.	γωνιά
»	huníja	»	χουνι	»	χωνι
»	kalúger	»	καλουγέρ(οι)	»	καλογέροι
»	munastir	»	μυναστήρ'	»	μοναστήρι
»	ravunísam	»	(ἄ)ρραβουνιάζου	»	ἄρραβωνιάζω
»	rukanísam	»	ρουκανίζου	»	ροκανίζω
»	skum(b)ríja	»	σκουμπρι	»	σκομπρι
»	sulinár	»	σουληνάρ'	»	σωληνάρι
»	urísam	»	οὐρίζου	»	ορίζω

3) Μὲ ἀποβολήν ἀτόνου ι :

Βουλγαρ.	dímto	Βορειοελλ.	δίμ'του	Νοτιοελλ.	δίμιτο
»	kímno	»	κύμ'νου	»	κύμινο

Ἐπίσης ἰδιωματικὴν προέλευσιν μαρτυροῦν καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ λέξεις τῆς Βουλγαρικῆς παρουσιάζουσαι διαφόρους ἄλλας φωνητικὰς ἀλωιώσεις γνωστὰς εἰς ἑλληνικὰ ἰδιώματα :

ahtaròd	ἰδιωμ.	ἄχταπόδι	κοινὸν	(ὀ)χταπόδι
aìdìma	»	ἄϊδῆμα	»	ἄγιοβῆμα
argàt(in)	»	ἄργάτης	»	ἐργάτης
àrtika	»	ἄρτηκας	»	νάρτηκας
filokséra	»	φυλλοξέρα	»	φυλλοξήρα
firída	»	φυρίδα	»	θυρίδα
ftikió	»	φτικιό	»	χτικιό

1. Τὸ φαινόμενον τῆς τροπῆς τῶν ἀτόνων ε εἰς ι καὶ ο εἰς υ, χαρακτηριστικὸν τῶν λεγομένων βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς καὶ ἐξικνούμενον ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τῆς Βοιωτίας μέχρι τῶν βορειοτάτων ὄριων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δηλ. τῆς Α. Ρωμυλίας, παρουσιάζεται καὶ εἰς σλαβικά ἰδιώματα τῆς Β. Μακεδονίας, π. χ. godína > gudína, nevésta > nivésta, mésets > mèsits. Ἐχομεν δηλ. ἐνώπιόν μας σλαβικά ἰδιώματα μὲ νεοελληνικὴν ἄρθρωσιν, τεκμήριον συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι οἱ λαλοῦντες αὐτὰ ὑπῆρξαν Ἑλληνες ἐκσλαβισθέντες δι' ἀναμίξεωσ μετὰ σλαβοφώνους μετὰ τὴν κατίσχυσιν τοῦ βορείου φωνητισμοῦ εἰς τὴν γλώσσαν των.

fasúl	ἰδιωμ.	φασούλι	κοινόν	φασόλι
hàrkoma	»	χάρκωμα	»	χάλκωμα
ksuráf	»	ξουράφι	»	ξυράφι
manastír	»	μαναστήρι	»	μοναστήρι
panaír	»	παναύρι	»	πανηγύρι
patrahíl	»	πατραχήλι	»	πετραχήλι
ravóna	»	ραβῶνα	»	ἄρραβῶνα
skarída	»	σκαρίδα	»	γαρίδα
zúna	»	ζούνα	»	ζώνη

Τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν λέξεων εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, μολονότι εἶναι ἀνεκτόν ἀπὸ τὸν ἀπλοῦν λαόν, ὁ ὅποιος, ὅπως συμβαίνει παντοῦ, ἀγνοεῖ τὴν ἐτυμολογικὴν τῶν προέλευσιν καὶ τὰς θεωρεῖ ἰδικὰς του, ἰδίως δὲ ἐκείνας τὰς ὁποίας διὰ παρετυμολογίας συνέδεσε στενῶς μὲ τὸ καθαρῶς σλαβικὸν λεξιλόγιον, ἐν τούτοις εἰς τοὺς κύκλους τῶν λογίων καὶ φιλολόγων συναντᾷ ζῶηράν ἀντίδρασιν, καὶ ὡς ξένον ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως ὡς ἑλληνικόν. Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ὁ καθηγητῆς St. Mladenof εἰς τὸ βιβλίον του «Ἱστορία τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης» συνιστᾷ φειδωλὴν χρῆσιν αὐτῶν, ὑπενθυμίζων ἀντιστοίχους σλαβικὰς λέξεις καταλλήλους νὰ ἀντικαταστήσουν τὰς ἑλληνικάς, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ὀρολογίαν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ πραγματευθῶ κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λέξεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς (¹), π.χ. τὸ miázam (=ὁμοιάζω) διὰ τοῦ prilitsam, τὸ hōra (=χώρα, ἄνθρωποι) διὰ τοῦ liúdi, τὸ proskéfal διὰ τοῦ vuzglavnitsa, τὸ peripátisam διὰ τοῦ razhozdam se, τὸ hàrkoma διὰ τοῦ mednik κ.ἄ. «Μὲ λέξεις, γράφει, τοῦ εἴδους miázam, proskéfal, hàrkoma κ.τ.δ. δὲν γίνεται ἡ βουλγαρικὴ γλῶσσα πλουσιωτέρα» (²).

Ἑλληνικαὶ λέξεις διὰ ξένων γλωσσῶν

Μέγας ἀριθμὸς ἑλληνικῶν λέξεων τῆς Βουλγαρικῆς, οἱ ὅποιοι ἐκφράζουν ἐπιστημονικοὺς ὅρους ἑλληνικῆς μὲν μορφῆς, ἀλλὰ διεθνεῖς, δὲν προῆλθεν ἐξ ἀμέσου ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως (³), ἀλλ' ἐκ δανεισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν τῶν λαῶν τῆς Ἑσπερίας, ἰδίως τὴν Γαλλικὴν (⁴) καὶ τὴν Γερμανικὴν. Πολλὰ τοιαῦτα λέξεις, ὡς γνωστόν, δὲν

1. St. Mladenof, Geschichte der bulg. Sprache, σ. 72 § 38, καὶ Istorija na balgarskijat ezik, σ. 127 κ.ἔξ.

2. Αὐτόθι, σ. 128.

3. St. Mladenof, Istorija na balgarskijat ezik, σ. 128.

4. Ὅτι οἱ ἑλληνικοὶ ἐπιστημονικοὶ ὅροι παρελήφθησαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μᾶλλον ἐκ τῆς Γαλλικῆς πιστοποιεῖται (ἐκτός τοῦ ὅτι οἱ ἐπιστημονικοὶ ὅροι γενικῶς εἰς τὴν Βουλγαρικὴν εἶναι γαλλικῆς μᾶλλον προελεύσεως, π.χ. relief, text, romans), καὶ ἐκ τῆς γαλλικῆς τῶν μορφῆς: arhaiizm, epizód-ekzamétr, lírik, poét, idéal, dramaturg, teátr.

ἐπλάσθησαν κἄν ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἑδάφους, ἀλλ' εἰς τὰ σπουδαστήρια ξένων σοφῶν, εἶναι κτῆμα διεθνές, παρέλαβε δὲ αὐτὰς ἑτοίμους ἔξ Ἑσπερίας καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ἔστω καὶ ἂν τινες τοιαῦται λέξεις εὐρίσκοντο ἀποθησαυρισμένοι εἰς λεξικά τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς.

Αἱ λέξεις αὗται, δηλ. αἱ συνηθέστεραι καὶ κυριώτεραι ἔξ αὐτῶν, (1) δύνανται νὰ παρατεθοῦν ἑδῶ ὡς δεῖγμα τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν κόσμον, τῆς ὁποίας τὸ φῶς ἀντανакλαστικῶς καταυγάζει καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἡ διάκρισις των ὁμῶς ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων αἱ ὁποῖαι δι' ἀμέσου ἐπιδράσεως εἰσῆλθον εἰς τὴν Βουλγαρικὴν δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς. Βάσις βεβαίως καὶ κριτήριον τῆς ἀναγνωρίσεώς των εἶναι ὅτι ἐκφράζουν ἀντικείμενόν τι ἢ ὄρον ἐπιστημονικὸν νέον, μὴ εὐχρηστον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐξαρτήσεως τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, λ.χ. *ἀεροπλάνον, τηλεγράφημα*, καθὼς καὶ ξένη προφορὰ ἢ κατάληξις ἢ τονισμὸς τῆς ἑλληνικῆς λέξεως, προδίδοντα τὴν γαλλικὴν ἢ γερμανικὴν προέλευσίν της, π.χ. *akadémija, allegórjia, ambródzija, alóe, arhitékt, demagòg, elioskòp, komédija, kriza, kubik, mizantrop, orkéstr, paralél, probléma, tragédija, tséptr*. Εἶναι ὁμῶς προφανές ὅτι εἰς πολλὰς περιπτώσεις δύναται τις νὰ σφαλῆ, ἰδίως ὅταν τὰ διακριτικὰ ταῦτα γνωρίσματα δὲν εἶναι σαφῆ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ ἀρχαίας λέξεως, μὲ νέαν σημασίαν, λ.χ. *amiant*.

Εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὑπάρχει σήμερον ἰσχυρὸν ρεῦμα ἀντικαταστάσεως τοιοῦτων ἑλληνικῶν λέξεων δι' ἀντιστοίχων μεταφράσεων μὲ Βουλγαρικὰς λέξεις, π.χ. τὸ *filosofia* διὰ τοῦ *liubo-mudrie*, τὸ *filologija* διὰ τοῦ *liubo-slovie*, τὸ *zoologija* διὰ τοῦ *zivotno-slovie*, *geometrija* διὰ τοῦ *zemle-merie*. Ἄλλὰ ἡ προσπάθεια εἶναι δύσκολος καὶ δὲν ἐπιτυγχάνει παρὰ μόνον διὰ τὰς κοινοτέρας λέξεις.

adenológija ἀδενολογία
adenotòmija ἀδενοτομία
aerogràfija αερογραφία
aeròlit αερόλιθος
aerologija αερολογία
aerométrijsa αερομετρία
aeronávtika αεροναυτική
aerostátika αεροστατική
aeroplàn αεροπλάνον

aferéza ἀφαίρεσις
ahromatizim ἀχρωματισμὸς
akadémija ἀκαδημία
akrobàt ἀκροβάτης
akrológija ἀκρολογία
allopátija ἄλλοπαθία
alurgija ἄλουργις
ambródzija ἀμβροσία
ametist ἀμέθυστος

1. Αἱ βασικαί, διότι ἐκάστη ἔχει πολλὰς παραγώγους, π.χ. *analiz - analiziram - analist - analitika - analititseski*, *anatomijsa - anatomiziram - anatom - anatomik, kritika - kritikúvam - kritik - krititseski*, *litograf - litografija - litografiram - litografiranie - litografitseski*.

amiant ἀμίαντος	antraktitšeski ἀντρακτικὸς
amigdalit ἀμυγδαλίτις	ántraks ἄνθραξ
amfibija ἀμφίβιον	antropològija ἀνθρωπολογία
amfibiològija ἀμφιβιολογία	aràtija ἀπάθεια
amfibrah ἀμφίβραχυς	apoftégma ἀπόφθεγμα
amfiteàtr ἀμφιθέατρον	arogéja ἀπόγειον (ἄστρον.)
àmfor ἀμφορεὺς	aropléksija ἀποπληξία
ampelogràfija ἀμπελογραφία	arostéma ἀπόστημα
anagràmma ἀνάγραμμα	arostróf ἀπόστροφος
anahronizm ἀναχρονισμὸς	arotéma ἀπόθεμα (γεωμετρ.)
analémma ἀνάλημμα (ἄστρον.)	arsídi ἀψίδες (ἄστρον.)
analititšen ἀναλυτικὸς	areométr ἀραιόμετρον
anàliza ἀνάλυσις	argonànt ἀργοναύτης (ζωολ.)
analògija ἀναλογία	arhaizm ἀρχαϊσμός
analogizm ἀναλογισμὸς	arheogràfija ἀρχαιογραφία
anaptiktitšen ὁ ἐξ ἀναπτύξεως (φθόγγος)	arheològija ἀρχαιολογία
anapést ἀνάπαιστος	arhitékt ἀρχιτέκτων
anàrhija ἀναρχία	aristokràtija ἀριστοκρατία
anastomòza ἀναστόμωσις (ιατρ.)	aritmétika ἀριθμητική
anatòmija ἀνατομία	arkititšeski ἀρκτικὸς (βόρειος)
angiològija ἀγγειολογία	artérija ἀρτηρία
anegdòt ἀνέκδοτον	asfàlt ἄσφαλτος
anémiija ἀναιμία	asimptota ἀσύμπτωτα
anemométr ἀνεμόμετρον	astereométr ἀστεραιόμετρον
anemoskòp ἀνεμοσκόπιον	asteroid ἀστεροειδῆς
anestézija ἀναισθησία	astràgal ἀστράγαλος
anomàlija ἀνωμαλία	astrolàbija ἀστρολάβος
anonim(en) ἀνώνυμος	astrològija ἀστρολογία
anorganitšen ἀνόργανος	astronòmija ἀστρονομία
antagonizm ἀνταγωνισμὸς	ateizm ἀθεϊσμός
antidizenteritšen ἀντιδυσεντερικὸς	atlét ἀθλητῆς
antídòt ἀντίδοτον	atmosféra ἀτμόσφαιρα
antifràza ἀντίφασις	atmosferològija ἀτμοσφαιρολογία
antipàtija ἀντιπάθεια	átom ἄτομον
antípodi ἀντίποδες	atomízm ἀτομισμὸς
antistròfa ἀντιστροφή	atoníja ἀτονία
antitéza ἀντίθεσις	avtentitšen αὐθεντικὸς
antonomaza ἀντονομασία	avtobiogràfija αὐτοβιογραφία
antrakit ἀνθρακίτης	avtogràfija αὐτογραφία
	avtokràtija αὐτοκρατία

avtonòmija αὐτονομία
 avtomàt αὐτόματος
 azíl ἄστυλον
 azót ἄζωτον

bàrii βάριον (χημ.)
 baritòn βαρύτονος (μουσ.)
 barít βαρύτης (χημ.)
 baroméτρ βαρόμετρον
 bibléen βιβλικὸς
 bibliogrāfija βιβλιογραφία
 bibliomānija βιβλιομανία
 bibliotéka βιβλιοθήκη
 bigāmija διγαμία
 biogrāfija βιογραφία
 biològija βιολογία
 botànika βοτανική
 brahigrāfija βραχυγραφία
 brom βρώμιον
 bromatològia βροματολογία (χημ.)

dàktil δάκτυλος (μετρ.)
 daziméτρ δασύμετρον
 dekagrām δεκάγραμμον
 dekalítr δεκάλιτρον
 dekaméτρ δεκάμετρον
 demagòg δημαγωγὸς
 demokràt δημοκράτης
 demokrātsija δημοκρατία
 dendrològija δενδρολογία
 despotizm δεσποτισμὸς
 diadéma διάδημα
 diafragma διάφραγμα (ἀνατομ.)
 diagonalen διαγώνιος
 diahronistítšen διαχρονικὸς
 dialékt διάλεκτος
 diaméτρ διάμετρος
 diapazòn διαπασῶν
 didàktika διδακτική
 diēta δίαιτα

diftòng δίφθογγος
 digāma δίγαμμα
 dilémma δίλημμα (λογικ.)
 dināmika δυναμική
 dimamoméτρ δυναμόμετρον
 dināstija δυναστεία
 diorāma διόραμα
 diplomātsija διπλωματία
 drāma δράμα
 dramatúrg δραματοουργὸς
 dromadér δρομὰς (κάμηλος)

ehinokòk εχινόκοκκος
 ého ἤχῳ
 eklektik ἐκλεκτικὸς (φιλοσ.)
 ekliptika ἐκλειπτική
 eklòga ἐκλογή
 ekonòm οἰκονόμος
 ekonòmija οἰκονομία
 ekatogrām ἑκατόγραμμον
 ekatolítr ἑκατόλιτρον
 ekatoméτρ ἑκατόμετρον
 elastitšeski ἔλαστικὸς
 elégija ἐλεγεία
 elektritšeski ἤλεκτρικὸς
 elektrofór ἤλεκτροφόριον
 elektroméτρ ἤλεκτρόμετρον
 elektroskòp ἤλεκτροσκόπιον
 elektrotéhnka ἤλεκτροτεχνική
 elioskòp ἠλιοσκόπιον
 eliotròp ἠλιοτρόπιον
 eliotsentrítšeski ἠλιοκεντρικὸς
 eliptitšeski ἔλλειπτικὸς
 élipsa ἔλλειψις (γεωμετρ.)
 elipsogrāf ἔλλειψογράφος
 elipsoíd ἔλλειψοειδής
 elmintològija ἔλμινθολογία
 ematit αἱματίτης (ὄρυκτ.)
 ematològija αἱματολογία
 embléma ἔμβλημα

emoroidi	αιμορροΐδες	fantázija	φαντασία
endemitseski	ἐνδημικός	fantazmagórija	φαντασμαγορία
enérgija	ἐνέργεια	farmakológija	φαρμακολογία
energítšen	ἐνεργητικός, δραστήριος	farmátsija	φαρμακεῖον
englititšen	ἐγκλιτικός	fáza	φάσις
enharmonítseski	ἐναρμονικός	fenoméń	φαινόμενον
empirík	ἐμπειρικός	filantróp	φιλόφρων
empirism	ἐμπειρισμός	filarmónija	φιλαρμονική
entímema	ἐνθύμημα	filológija	φιλολογία
entomológija	ἐντομολογία	fízika	φυσική
entsiklopédija	ἐγκυκλοπαίδεια	fiziológija	φυσιολογία
epatít	ἥπατις	fizionómija	φυσιογνωμία
epidémiija	ἐπιδημία	flégma	φλέγμα, ψυχραιμία
epidérima	ἐπιδερμὶς	fonétika	φωνητική
epigráf	ἐπιγραφὴ	fonográf	φωνόγραφος
epigráfika	ἐπιγραφικὴ	fonométr	φωνόμετρον
epigràma	ἐπίγραμμα	fósfór	φωσφόρον
epilérsija	ἐπιληψία	fotoγράφ	φωτογράφος
epítalama	ἐπιθαλάμιον	fotoγράφija	φωτογραφία
epitét	ἐπίθετον	fotografiram	φωτογραφίζω
epítseski	ἐπικός	fotoométr	φωτόμετρον
epitsíkl	ἐπίκυκλος (ἄστρον.)	fotoťsingografija	φωτοτυπικο- γραφία
epizód	ἐπεισόδιον	fráza	φράσις
epizoótiija	ἐπιζωοτία	frazelógija	φρασεολογία
eróda	ἐπωδὴ	frenológija	φρενολογία
eróha	ἐποχὴ		
eropéja	ἐποποιία	galvanoplástika	γαλβανοπλαστικὴ
erminévtika	ἐρμηνευτικὴ	gastrológija	γαστρολογία
erpetológija	ἐρπετολογία	gastronómija	γαστρονομία
eróti	ἠρώς	geneológija	γενεαλογία
erotítšeki	ἔρωτικός	genétika	γενετική
estétika	αἰσθητικὴ	geodézija	γεωδαισία
eteróskii	ἑτερόσκιος (ἄστρον.)	geogénija	γεωγενία
étika	ἠθικὴ	geognósiija	γεωγνωσία
etimológija	ἔτυμολογία	geogónija	γεωγονία
etiológija	αιτιολογία	geográfija	γεωγραφία
etnográfija	ἔθνογραφία	geométrija	γεωμετρία
etológija	ἠθολογία	geológija	γεωλογία
endiométrija	εὐδιομετρία	geomántija	γεωμαντεία
faitón	(φάειθον) ἄμαξα		

georónika γεωπονική
 gimnázija γυμνάσιον
 gimnástika γυμναστική
 gimnosofist γυμνοσοφιστής
 ginekológija γυναικολογία
 glitserin γλυκερίνη
 glíptika γλυπτική
 gliptográfija γλυπτογραφία
 gnom γνώμων

halkográfija χαλκογραφία
 hameleón χαμαιλέον
 háos χάος
 haplológija ἀπλολογία
 haráκτηr χαρακτήρ
 harmónija ἄρμονία
 heksaméτρ ἑξάμετρον
 hékto - litr ἑκτόλιτρον
 helioméτρ ἡλιομέτριον
 helioskóp ἡλιοσκόπιον
 (h)ermafrodít ἑρμαφρόδιτος
 (h)ermetitšeski ἑρμητικῶς
 hídra ὕδρα
 hidrâvlika ὕδραυλική
 hidroméτρ ὕδρομετρον
 hidrostátika ὕδροστατική
 hiéna ἵαινα
 hiferéza ὑφαίρεσις
 higiéna ὑγιής
 himéra χίμαιρα
 himija χημεία
 himik χημικός
 himn ὕμνος
 hiperbóla ὑπερβολή
 hipnotizm ὑπνωτισμός
 hípodrom ἵπποδρόμιον
 hipohondrik ὑποχονδριακός
 hipotenúza ὑποτείνουσα
 hirâgra χειράγρα
 hirürg χειροῦργος

hirürgija χειρουργία
 hlór χλώριον
 horéi χοριαίος, τροχαίος
 horizónt ὀρίζων
 horográfija χωρογραφία
 hronoméτρ χρονόμετρον

iaspis ἱασπίς
 íbis ἴβις (ζωολ.)
 ideál ιδεῶδες
 idealizm ἰδεαλισμός
 idéja ιδέα
 ideológ ἰδεολόγος
 ideológija ἰδεολογία
 idílija εἰδύλλιον
 idiopátija ἰδιοπάθεια
 idiót ἰδιώτης
 idiotizm ἰδιωτισμός
 ieroglif ἱερόγλυφον
 ihnébmon ἰχνεύμων (ζωολ.)
 ihnográfija ἰχνογραφία
 ihtiológija ἰχθυολογία
 ikosaédρ εἰκοσάεδρον
 ikeritšeski ἰκτερικὸς
 ipokrít ἱποκριτής
 ipohóndrija ὑποχόνδρια
 ipotéka ὑποθήκη
 irónija εἰρωνεία
 istérika ἰστερία
 izohrónen ἰσόχρονος
 kâktus κάκτος
 kalamit καλαμίτης (γεωλ.)
 kamelopârd καμηλοπάρδαλις
 kâstor κάστωρ
 katalépsija καταληψία, τέτανος
 katâr κατάρρους
 katarákt καταρράκτης
 katastrofa καταστροφή
 kategoritšeski κατηγορηματικός

katét κάθετος	magnit μαγνήτης
kateter καθετήρ	magnitizm μαγνητισμός
katóptrika κατοπτρική	masťodónt μαστόδους
kinovář κιννάβαρι	matematika μαθηματικά
klínika κλινική	mavzoléi μασσαλεῖον
klistir κλυστήρ (ιατρ.)	mehánika μηχανική
klitor κλειτορίς	melanhólija μελαγχολία
komédija κωμωδία	melanholik μελαγχολικός
komítšeski κωμικός	melódija μελωδία
kométa κομήτης	menigit μηνιγγίτης
konoid κωνοειδής	metál μέταλλον
kónus κώνος	metalúrgija μεταλλουργία
konhiliológija κογχυλιολογία	metafizika μεταφυσική
konhořda κογχοειδής (γεωμ.)	metařora μεταφορά
koriféi κορυφαῖος	metatéza μετάθεσις
kosmogónija κοσμογονία	meteór μετέωρον
krāsis κρᾶσις	meteorolit μετεωρόλιθος
kristál κρύσταλλον	meteorológija μετεωρολογία
krítika κριτική	metóda μέθοδος
kriza κρίσις	metonimija μετωνυμία
krotál κροταλίας	metrológija μετρολογία
ksilogrāf ξυλογράφος	metronóm μετρονόμος (μουσ.)
ksilogrāfija ξυλογραφία	miāzm μίασμα
kubik κυβικός	mikrobiológija μικροβιολογία
labirint λαβύρινθος	mikrométr μικρόμετρον
lakonizm λακωνισμός	mikroorganizm μικροοργανισμός
lakonítšeski λακωνικός	mikroskóp μικροσκόπιον
leksikogrāfija λεξικογραφία	mimika μιμική
leksikológija λεξικολογία	mitológija μυθολογία
leksikón λεξικόν	mizantřop μισάνθρωπος
letārgija λήθαργος	monāřh μονάρχης
límfa λύμφη	monāřhija μοναρχία
limfatitšeski λυμφατικός	monoftongizúvanm γίνομαι μονό- φθογγος
lirik λυρικός	monogrām μονόγραμμα
litii λίθιον	monogrāfija μονογραφία
litogrāfija λιθογραφία	monotónija μονοτονία
logaritm λογάριθμος	monológ μονόλογος
lógika λογική	monoporól μονοπώλιον
logogrif λογογράφος	morfin μορφίνη

morfológija μορφολογία
 mûza μουσα
 muzéi μουσεῖον
 mùzika μουσική

 pard νάρδος
 narkotìn ναρκωτίνη
 narkotitšeski ναρκωτικός
 nefrit νεφρίτις
 nekrológija νεκρολογία
 nekropâtija νεκροπάθεια
 nektar νέκταρ
 nefelit νεφελίτης
 nimfa νύμφη

 ôazis ὄασις
 odométr ὀδόμετρον
 odontológija ὀδοντολογία
 okeán ὠκεανὸς
 oktaédr οκτάεδρον
 oligàrhija ὀλιγαρχία
 omonim ὀμώνυμος
 onagr ὄναγρος
 oniks ὄνυξ
 oolit ὀλίλιθος
 ôrtika ὀπτική
 orgân ὄργανον
 organitšeski ὀργανικός
 organizm ὀργανισμὸς
 orgíja ὄργιον
 orkéstr ὀρχήστρα
 ornitológija ὀρνιθολογία
 oroskóp ὀροσκόπιον
 ortografíja ὀρθογραφία
 ortopédija ὀρθοπεδία
 osmii ὄσμιον
 osteológija ὀστεολογία

 paleohráfija παλαιογραφία
 paleontológija παλαιοντολογία

paleotérii παλαιοθήριον
 Pallàda Παλλὰς (ἄστρο.)
 pallàdii παλλάδιον (χημ.)
 panatséja πανάκεια
 pandemónium πανδαιμόνιον
 panegirik πανηγυρικός
 panika πανικός
 panoráma πανόραμα
 panteon πάνθεον
 panter πάνθηρ
 pantograf παντογράφος
 pantomíma παντομίμα
 papirus πάπυρος
 paràbola παραβολή
 paradóx παράδοξος
 paralél παράλληλος
 paralelogram παραλληλόγραμμον
 paraleloriped παραλληλεπίπεδον
 paralíziram παραλύω
 paralitik παραλυτικός
 paralogizm παραλογισμὸς
 parazít παράσιτος
 paródiija παρωδία
 paroxizm παροξυσμὸς
 patetitšeski παθητικός
 patogenen παθογενής
 patológija παθολογία
 patologitšen παθολογικός
 patriót πατριώτης
 patriotizm πατριωτισμὸς
 pedagogíka και - ija παιδαγωγική
 pedagogitšeski παιδαγωγικός
 pergament περιγαμνήη
 periférija περιφέρεια
 perifràza περίφρασις
 perigei και - eja περίγειος
 perimetr περίμετρος
 periód περίοδος
 petrografíja πετρογραφία
 pigméus και - éi πυγμαῖος

pirát πειρατῆς
 pirométr πυρόμετρον
 planéta πλανήτης
 plástika πλαστική
 pleonâzъм πλεονασμὸς
 poéma ποίημα ἠρωϊκὸν
 poét ποιητῆς
 poézija ποίησις
 poligón πολύγωνον
 poligonoeđr πολυγωνόεδρον
 políp πολύπους
 politéhnik πολυτεχνικὸς
 polítika πολιτικὴ
 pragmatízъм πραγματισμὸς
 práktika πρακτικὴ, πράξις
 prízma πρῖσμα
 probléma πρόβλημα
 prosodíja προσοδία
 protokól πρωτόκολλον
 protokolígram πρωτοκολλῶ
 prototíp πρωτότυπον
 psevdoním ψευδώνυμον
 psihítšeski ψυχικὸς
 psihológija ψυχολογία
 psihopatológija ψυχοπαθολογία

rahítizm ραχιτισμὸς
 revmatízъм ρευματισμὸς
 rítma ρυθμὸς
 ritmánam ρυθμίζω
 romb ρόμβος
 romboíd(en) ρομβοειδῆς

sarkâzъм σαρκασμὸς
 sarkofág σαρκοφάγος
 sarkológija σαρκολογία
 satrâp σατράπης
 sholâstika σχολαστικὴ
 shéma σχῆμα
 sífon σίφων

simétrija συμμετρία
 simfónija συμφωνία
 simpátija συμπάθεια
 simptóm σύμπτωμα
 simptomatológija συμπτωματο-
 λογία
 sinagóga συναγωγή
 sinhronízъм συγχρονισμὸς
 sinonim συνώνυμος
 sinonimíja συνωνυμία
 sistéma σύστημα
 skandál σκάνδαλον
 skelét σκελετὸς
 sképtík σκεπτικὸς (φιλοσοφ.)
 sofist σοφιστῆς
 sofizm σόφισμα
 soletsizm σολοικισμὸς
 spazma σπασμὸς
 spirálka σπείρα
 sporadítšeski σποραδικὸς
 stalagmit σταλαγμίτης
 stalaktit σταλακτίτης
 stearin στεαρίνη
 stenográf στενογράφος
 stenográfija στενογραφία
 stereográfija στερεογραφία
 stereométriya στερεομετρία
 stereoskop στερεοσκόπιον
 stereotípiya στερεοτυπία
 stereotómija στερεοτομία
 stetoskop στηθοσκόπιον
 stihológija στιχολογία
 stihométriya στιχομετρία
 stóik στωικὸς
 strategema στρατήγημα
 stratégik στρατηγικὸς
 stratégija στρατηγία

táktika τακτικὴ
 talánt τάλαντον

tantal ταντάλιον (ὄρυκτ.)
 teátr θέατρον
 téhniká τεχνική
 tehnołógija τεχνολογία
 telefón τηλέφωνον
 telegráma τηλεγράφημα
 telegráf τηλεγράφος
 teleskóp τηλεσκόπιον
 teogónija θεογονία
 teokrát θεοκρατία
 teoréma θεωρήμα
 teorétik θεωρητικός
 teorija θεωρία
 terapéntika θεραπευτική
 termométr θερμόμετρον
 téza θέσις
 tifón τυφών
 tif(us) τύφος
 titán τιτάνιον (ὄρυκτ.)
 ton τόνος
 tonitšeski τονικός
 topográfija τοπογραφία

tragédija τραγωδία
 tragikomédija τραγωδοκωμωδία
 trágik τραγικός
 trigonométrija τριγωνομετρία
 tritón τρίτων
 troféi τρόπαιον
 trohéi τροχάϊος
 trórik τροπικός
 tsentr κέντρον

Urán Οὐρανός (ἄστρ.)
 uránii οὐράνιον (χημ.)
 uranográfija οὐρανογραφία
 utopíja οὐτοπία

zoográfija ζωογραφία
 zoolit ζωόλιθος
 zoológ ζωολόγος
 zoológija ζωολογία
 zotéhniija ζωοτεχνία
 zootómija ζωοτομία

Ἐπὶ τὰς ἀνωτέρω λέξεις ἔλληνικῆς, ὅπως τὸ hrisonúl (χρυσόβουλλον), ἀπαρχαιωθεῖσα ὑπὸ τὸν βυζαντινὸν τῆς τύπον, εἰσήχθη ἄλλοτε ἐκ τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς ὀρολογίας μὲ τὴν γαλλικὴν προφορὰν τῆς : hrizobúl.

Λέξεις τινές, καίτοι εἶναι πιθανώτερον ὅτι ἑλήφθησαν δι' ἐμμέσου δανεισμοῦ, παρουσιάζουν ἑλληνικὴν προφορὰν, π. χ. himíja, καὶ ὄχι τὴν γαλλικὴν (chémie).

Ἐπειδὴ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ὑπῆρχον ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἑλληνικαὶ λέξεις σύνθετοι μὲ τὴν ἄνωθεν. αὐτός, προφερομένην αὐτο-, π. χ. avtokéfal, διατοῦτο ὄλαι αἱ νέαι ἐξ εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν εἰσαχθεῖσαι λέξεις ἀρχόμεναι ἀπὸ αὐτο- μετεγράφησαν καὶ προφέρονται κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον αὐτο-, π.χ. avtomat, avtonómija, avtográfija, καὶ ὄχι κατὰ τὸν γερμανικὸν auto- ἢ κατὰ τὸν γαλλικὸν oto-.

Ἡ προφορὰ αὕτη ἰσχύει γενικῶς διὰ τὰς διφθόγγους au, eu εἴτε ἑλληνικῆς προλεύσεως : avtentitšen, pnevmatik, evharistija, evnúh Ἐντόρα, evfemizm, εἴτε λατινικῆς : avrora, avgment, avgur, Avgust, Avstria.

Ὀλίγαι διατηροῦν τὰς ἑλληνικὰς καταλήξεις των, ὄχι ὅμως ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀλλ' ἐξ ἄλλων γλωσσῶν ὅπου ἐπίσης διειρηθήσαν αἱ λέξεις μὲ τὴν ἑλληνικὴν των κατάληξιν, π. χ. *iacris, ibis, krasis, leksikon, panteon, onix*.

Τὰς εἰς *-us* ληγούσας, καθὼς *Arkturus, Arkus, kaktus, papirus, tifus*, εἶναι φανερὸν ὅτι τὰς ἔλαβον μὲ τὴν λατινικὴν των κατάληξιν ὄχι κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς Λατινικῆς, ἀλλὰ ἐξ ἄλλων γλωσσῶν, λ. χ. τῆς Γερμανικῆς, ὅπου χρησιμοποιοῦνται οὕτω.

Διὰ ξένων γλωσσῶν φαίνεται ὅτι ἔγινε καὶ ὁ δανεισμός ἑλληνικῶν λέξεων, καθὼς *botanika, fizika, eroha, ideja, alopatija, filologija, tragedija, fraza, afereza, antiteza* ὅπου εἰς τὴν γαλλικὴν μορφήν τῆς λέξεως προσεκολλήθη ἐν τῇ Βουλγαρικῇ γλώσσῃ ἡ κατάληξις *-a* ἢ *-ja*.

Μορφολογικῶς ἐκβουλγαρισμένοι εἶναι καὶ αἱ εἰς *-i* λήγουσαι: *koriféi, muzéi, trohéi*, καὶ εἰς *-en*: *anopímen, anorganítšen* κ.ἄ.

Ἑλληνικαὶ λέξεις εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν Βουλγαρικὴν διὰ τῆς Τουρκικῆς

Ἡ Τουρκικὴ παρέλαβεν, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ μετέπειτα πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις (1), μερικαὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ὑπὸ τὸν τουρκικὸν πλέον τύπον των μετεδόθησαν εἰς βαλκανικὰς γλώσσας, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν νέαν Ἑλληνικὴν (2).

Τοιαῦται λέξεις εἰς τὴν Βουλγαρικὴν εἶναι μεταξὺ ἄλλων αἱ ἑξῆς:

Ἑλλην.	ὀπιον	Τουρκ.	afyon	Βουλγ.	afion
»	ἄνισον	»	anason	»	anasòn
»	ἀνοιχτάρι	»	anahtar	»	anahtár
»	φανάριον	»	fener	»	fenér
»	γεράνιον	»	geren	»	gerén
»	κάστανον	»	kestané	»	késten
»	δεμάτι	»	demet	»	demét
»	κύμινον	»	kimyon	»	kimiòn
»	πυρῖτις	»	barut	»	barùt

1. Βλ. *G. Meyer*, Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien 1893, *K. Krumbacher*, Zu den griechischen Elementen im Arabischen und Türkischen. Byz. Zeitschr. 2(1893) 299—308, *A. Α. Παπαδοπούλου*, Τὰ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς δάνεια τῆς Τουρκικῆς. Ἀθηνᾶ 44 (1933) 3—27.

2. *A. Maidhof*, Rückwanderer aus den islamitischen Sprachen in Neugriechischen (Smyrna und Umgebung). Glotta 10 (1919) 1—22. Πβ. *F. Miklosich*, Die türkischen Elemente in den südost-und osteurop. Sprachen. Abh. der Wiener Akad. 1884—1890. Πβ. *Kr. Sandfeld*, ἐνθ' ἄν., σ. 23.

Ἑλλην.	λιμὴν	Τουρκ.	liman	Βουλγ.	liman
»	μάρμαρο	»	mermer	»	mermér
»	βοριάς	»	porjaz	»	poriáz
»	πατριάρχης	»	patrik	»	patrik
»	τελεσίμι	»	talasim	»	talasum
»	διφθέρα	»	tefter	»	teftér και deftér
»	θεμέλιο	»	temel	»	temél
»	κελλάρι	»	kiler	»	kilér
»	κρεβάτι	»	krevet	»	krevet
»	μακεδονήσι	»	maïdanos	»	maïdanós

Οἱ λεξικογράφοι ἔσφαλμένως θεωροῦν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς λέξεις, καθὼς ohtarod ὄχταπόδι, kefal κέφαλος (ιχθύς), dikél δικέλλι, temél θεμέλιο, δάνεια ἐκ τῆς Τουρκικῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι γνωστὰ καὶ εἰς τὴν Τουρκικὴν, ἐνῶ κάλλιστα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν δάνεια κατ' εὐθεΐαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς.

Ἡ τουρκικὴ μεσολάβησις πρέπει τότε μόνον νὰ θεωρῆται ἀναγκαία, ὅταν ἡ λέξις δὲν δύναται φωνητικῶς νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν ἑλληνικὸν τύπον, πρέπει δὲ νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ λόγοι ἱστορικοὶ καὶ πολιτικοί. Ὄνόματα ἰχθύων λ. χ. δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραλάβουν οἱ Βούλγαροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας οἱ ὁποῖοι κατεῖχον τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου καὶ ἤσκουν τὴν ἀλιεΐαν. Πβ. τὰ συχνὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα ἰχθύων εἰς τὴν Βουλγαρικὴν.

Ξεναὶ λέξεις εἰσελθοῦσαι διὰ τῆς Ἑλληνικῆς

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης ἀνήκουν καὶ πλεῖσται λέξεις ἐκ διαφόρων γλωσσῶν εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν Βουλγαρικὴν διὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἐξετάσωμεν ἐδῶ μόνον τὰς ἐκ τῆς Λατινικῆς καὶ Ἰταλικῆς (1).

Τεκμήρια τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶναι : 1) Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν γειτονεῖ μετὰ τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐγνώρισαν τὸν ρωμαϊκὸν καὶ ἰταλικὸν πολιτισμὸν διὰ τῶν Ἑλλήνων. 2) Ἡ ἑλληνικὴ ἐνίοτε γραμματικὴ μορφή τῶν λέξεων. 3) Ἡ ὑπὸ πάντων τῶν γλωσσολόγων ἀναγνωριζομένη κυρίαρχος θέσις τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἐπὶ δύο ἤδη χιλιετηρίδας (2), ἐκ τῆς ὁποίας καθίσταται a priori πιθανή

1. Τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἑλληνικῆς διὰ τὰ τῆς Λατινικῆς καὶ Ἰταλικῆς δάνεια δέχονται μετὰ ἄλλων καὶ οἱ Βούλγαροι St. Mladenof, Istorija na balg, ezik, σ. 134, V. Beschewliew ἐνθ. ἀν., σ. 188 κτλ. καὶ ὁ P. Skok, Byzance comme centre d' irradiation pour les mots latins des langues balkaniques. Byzantion 6(1931), σ. 371—378.

2. Πβ. A. Thumb ἐν Festschrift für H. Paul, σ. 225,

ἢ μεσολάβησις αὐτῆς εἰς ξένας μεσογειακὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ βαλκανικῶν γλωσσῶν.

Λατινικῆς προελεύσεως εἶναι πλὴν ἄλλων τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν, εἰσελθόντα ὑπὸ τὸν Βυζαντινὸν τύπον των εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, ὅπως δεικνύουν τὰ *Fevruári, August, Septémvri, Októmvri, Dekémvri*, κτλ. καὶ προσηγορικά, καθὼς *dekaník* (δεκανίκιον *decanus*), *orâr* (ὄραριον, *orarium*), *palât* (παλάτιον, *palatium*), *lukánka, âspra, mâistor, kandílo, karístra, kapûla, kóndika, kukûl, tívla, mesâl, râso, pangâr, várka, vûla, vulósvam, pungíja, fúrnar, fóla, ftûri, spanâk, mu-lâr, kolâstra* (1).

Ἐκ τῶν ἰταλικῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολυάριθμοι, περιορίζομαι νὰ παραθέσω δείγματος χάριν ὀλίγας μόνον, ἰδίως ἐκείνας ποὺ εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν : *alafranca, barbûnja, berber(in), brâvo, du-zípa, bastûn, fanéla, fústa, kanáta, kalamâr, káltsa, kâmara, kambâna, kanéla, kâsa, kófa, kóla, kórda, korníza, krína, kûpa, lâmba, levânta, lamarína, líra, lisíva, lústro, mândil, magazíja, ménta, môlos, mútra, palânza, mutsúna, paltò, pâna, pandispân, pangâr, panér, partída, piátsa, píta, platína, pomâda, portokâl, préfa, pûdra, salâta, sâltsa, sardéla, súpa, tabakéra, tantéla, témplo, túmba, varél, vâja, vígla, vízita, vítsa, vúrtsa* κ.ἄ.

Μεταβολαὶ εἰς τὸν τονισμὸν

Μεταξὺ τῶν ἀλλοιώσεων τὰς ὁποίας ὑπέστησαν αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἄξιοι προσοχῆς εἶναι αἱ συχναὶ μετακινήσεις τοῦ τόνου. Τινὲς ἔξ αὐτῶν εἶναι ἴσως φαινομενικαί, διότι δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ διατηρήσεως τοῦ παλαιότερου μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ τονισμοῦ, π.χ. *paradíja* παπαδία—παπαδιά, *pirostíja* πυρεστία—πυροστιά. Αἱ περισσότεραι ὅμως εἶναι πραγματικαὶ καὶ ὀφείλονται εἰς τὴν τάσιν ἐξομοιώσεως τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ὡς πρὸς τὸν τονισμὸν μὲ λέξεις βουλγαρικὰς. Τοιαῦτα εἶναι μεταξὺ ἄλλων αἱ κατωτέρω :

agónija ἀγωνία
aksióma ἀξίωμα
ambòn ἄμβων
âmi ἄμμη, ἀλλὰ
éftin εὐθηνὸς
ehídna ἐχιδνα
epârhia ἐπαρχία
hrònika χρονικὸν

írmos εἰρμὸς
orízmo ὄρισμὸς
parastâs παράστασις
proskomídija προσκομιδὴ
rigân ρίγανη
sinòd σύνοδος
trapéza τράπεζα

Μεταβολαὶ τοῦ γένους

Ἐπειδὴ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν τὸ γένος τῶν οὐσιαστικῶν προσδιορίζεται ἰσχυρῶς ἀπὸ τὴν κατάληξιν, ἣ δὲ γραμματικὴ αὐτῆς παρουσιάζει μεγάλην ἀφομοιωματικὴν δύναμιν, χαρακτηριστικὸν τῶν ξένων λέξεων αἱ ὁποῖαι εἰσέδυσαν εἰς αὐτὴν εἶναι τὸ ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσουν τὸ γένος εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκον, ὁσάκις ἡ ἀρχικὴ τῶν κατάληξις ἦτο ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν βουλγαρικὴν γραμματικὴν, ἀλλὰ μετέστησαν εἰς ἄλλα γένη.

Ἔτσι, ἔπειδὴ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν τὰ οὐδέτερα οὐσιαστικά λήγουν μόνον εἰς *-ο* καὶ *-ε*⁽¹⁾ παρέμειναν οὐδέτερα τὰ εἰς *-ο* λήγοντα ἑλληνικά οὐσιαστικά, καθὼς *mnimósino*, καὶ ἐτράπησαν εἰς οὐδέτερα τὰ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν λαβόντα τὴν κατάλ. *-ο* καὶ *-ε* π.χ. *aforismò*, *kolendrò*, *metànie*, ἐνῶ τὰ εἰς *-α* λήγοντα ἀρσενικά εἰς οὐδέτερα ἑλληνικά οὐσιαστικά ἐτράπησαν εἰς *θηλυκά*. Ἴδου μερικὰ παραδείγματα :

1) Οὐδέτερα εἰς *θηλυκά* :

agiazma, *aksioma*, *alfa*, *amfibia*, *anatema*, *antipasha*, *apostema*, *apoftegma*, *aroma*, *dialema*, *diafragma*, *diploma*, *dogma*, *dramia*, *gimnazija*, *emblema*, *entimema*, *epigrama*, *epitafija*, *epitimiija*, *fortoma*, *hartija*, *huma*, *huniija*, *kalimavka*, *kambamariija*, *kataplazma*, *katizma*, *kinonija*, *lah(a)na*, *livada*, *panorama*, *pasha*, *problema*, *programa*, *sistema*, *strida*, *tema*.

2) Ἀρσενικά εἰς *θηλυκά* : *artika*, *planeta*, *falanga*.

Ἄφ' ἑτέρου, ἔπειδὴ τὰ εἰς σύμφωνον λήγοντα οὐσιαστικά εἶναι εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρσενικά⁽²⁾ (τὰ τελικά ἡμίφωνα τῶν εἰς σύμφωνον ληγόντων δὲν προφέρονται πλέον), ὅλα τὰ ἑλληνικά οὐσιαστικά διαφόρων γενῶν, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν Βουλγαρικὴν λήγουν εἰς σύμφωνον, μετέστησαν εἰς τὸ *ἀρσενικὸν* γένος.

Παραθέτω τινὰ ἐξ αὐτῶν :

1) *Θηλυκά εἰς ἀρσενικά* :

analiz, *anemon*, *anginar*, *apokalipsis*, *apostrof*, *elipsis*, *epigraf*, *epitazis*, *katihizis*, *narkotin*, *orkestr*, *paspal*, *perimetr*, *period*, *pinakot*, *sinod*, *sinopsis*, *sintaksis*, *sintezis skaf*, *stearin*.

2) Οὐδέτερα εἰς ἀρσενικά :

avgotar, *arhipelag*, *atom*, *ahtopod*, *aerometr*, *amfiteatr*, *anahtar*, *anekdot*, *antidot*, *antimius*, *antologion*, *diametr* (καὶ ὅλα τὰ εἰς *metr*), *epitrahil*, *fasul*, *felon*, *fenomen*, *fital*, *fosfor*, *haos*, *hrisovul*, *idol*, *ieroglif*, *ikosaedr*, *kalam*, *kastan*, *kefal*, *kiparis*, *kiivot*,

1. *L. Beaulieux*, Grammaire de la langue bulgare, σ. 38.

2. *L. Beaulieux*, ἐνθ. ἀν., σ. 38.

klimat, kokal, komat, kromid, krondir, moliv, mular, nektar, oktoih, omofor, orar, oriz, oroskop, paner, panteon, paraklis, pezul, piper, piron, poligon, potir, prion, prosop, psaltir, psevdonim, samar, savan, simbol, simptom, sinap, sinor, širtar, skandal, skiptr, smidal, sofizm, spanak, stereoskop, stihar, talant, tetrad, tigan, trifil, triod, varel, vlastar, vrahel.

3) Παρέμειναν ἀρσενικά :

ad, akatist, amvon, anagnost, andart, angel, antihrist, apostol, arhangel, arhiepiskop, argat, arhont, azvest, daskal, delfin, demon, drakon, evnuh, efor, hiton, klon, krin, mag, kopan, platan, protoger κ. ἄ.

Φωνητικοὶ ἀρχαϊσμοὶ

Ἡ Βουλγαρικὴ διατηρεῖ μερικὰς ἑλληνικὰς λέξεις ὑπὸ φωνητικὸν τύπον ἀκεραιότερον ἐκείνου ὑπὸ τὸν ὁποῖον διασώζονται εἰς τὴν κοινὴν δημώδη Νεοελληνικὴν, π. χ. epitrahíl πειτραχήλι, éftino φτηνό, oktarpòd χταπόδι, omjásam μοιάζω, oristié πισυιά, oríz ρύζι, orízen ρυζένιος, paradíja παραδιά, pirostíja πυροσυιά, turgíja τρυγιά, peripatisam περπατῶ.

Φωνητικαὶ μεταβολαὶ

Εἰς τὴν Βουλγαρικὴν σπανιώταται εἶναι αἱ σλαβικαὶ λέξεις αἱ ἀρχόμεναι ἀπὸ α. Διατιοῦτο πολλαὶ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων τῶν ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ φωνήεντος τούτου ἀπέβαλον αὐτὸ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, π. χ. dikísvam, nepsíð, náfora, nagásam, navásam, néfela, nátema, ravóna, ravnísam.

Ἐνίοτε παρουσιάζεται προληπτικὴ ἢ προχωρητικὴ ἀφομοίωσις φωνήεντων ἀπὸ ἐπόμενον α, π. χ. manastír, ranakída, masándra, patrahíl, ranahída.

Ἐπειδὴ ἡ Βουλγαρικὴ δὲν ἔχει σύμφωνα γ, δ καὶ θ, ὅσαι ἑλληνικαὶ λέξεις εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν ἔτρεψαν τὸ μὲν γ εἰς g, π. χ. agále, argós, geràn, gigant, gnor, gúrna, mígar, τὸ δὲ δ εἰς d, π. χ. ad, adie, akrídi, apsída, darmòh, démon, despòt, digam, dikél, keramída, lepída, καὶ τὸ θ εἰς t, π. χ. paràtir, pàtima, temél, téma, tàma, timàr, timjásam (¹).

Ἀποβολὴν τοῦ χ πρὸ συμφώνου παρατηροῦμεν εἰς τὰ risim χρήσιμος, Risto Χρῆστος, ἀποβολὴν β πρὸ συμφώνου εἰς τὸ lastàr βλαστάρι, καὶ τοῦ σ ὁμοίως εἰς τὸ kalistírka σκαλιστήρι.

1. Εἰς ἰδιώματα διατηρήθη τὸ θ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων. Βλ. D. Matof, ἐνθ' ἀν., σ. 32.

Τροπὴν τοῦ χ εἰς φ πρὸ τοῦ τ παρουσιάζουν τὰ ὄφτικα ὄχτικας, ftikiò χτικιό, ἐνῶ τὸ firida θυρίδα δυνατὸν νὰ ἔλήφθη ἐξ ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων.

Μερικαὶ μεταβολαὶ ὀφείλονται εἰς παρετυμολογίαν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ (1).

1. *Ρήματα :*

ἀμπολιάζω — boliasvam — belezvam ὡς ἐκ τοῦ belen

κατοικιάζω — kutikisvam ὡς ἐκ τοῦ kut

καλλῶ — okolisvam ὡς ἐκ τοῦ okolo

μαλακώνω — omaleksujam ὡς ἐκ τοῦ mal

σιδερώνω — sudrosvam ὡς ἐκ τοῦ su · drosam

ἀπεικάζω — supikasvam ὡς ἐκ α'. συνθ. su -.

2. *Ὄνόματα :*

ἀρχιμανδρίτης — arhimudrit ὡς ἂν τὸ β' συνθετικὸν ἦτο mudr — σοφὸς

πολυέλαιος — poliulei ὡς ἐκ τοῦ ρ. poliuliamam

κύριε ἐλέησον — kirle — resle

εἰς πολλὰ ἔτη — spolaiti — spolai, τοῦ -ti θεωρηθέντος ὡς προσ. ἄντων.

προσβύτερος — prosviser ὡς ἐκ τοῦ ρ. prosvati = καλῶ

σεῦκλο — tsveklo ὡς ἐκ τοῦ tsvet = ἄνθος

προξενητής — prosanit ὡς ἐκ τοῦ prosion

τριαντάφυλλο — truntafil ὡς ἐκ τοῦ trun — ἀγκάθι

πραματάρης — premetartše ὡς ἐκ τοῦ ρ. premetam

σκωριά — zgorija ὡς ἐκ τοῦ gorion

μεσάλι — mesal ὡς ἐκ τοῦ mecion

βοριάς — poriaz ὡς ἐκ τοῦ ρ. porezvam

σέλινο — tselina ὡς ἐκ τοῦ tsel.

Ἐπίσης ἑλληνικὰ τοπωνύμια ἠλλοιώθησαν ἐκ παρετυμολογίας :

Νικόπολις — Niko-polie, Χρυσόπολις — Kristo-pole, Μοσχόπολις —

Boisko-pole, Σταυρόπολις — Staro-polie, Μεγάροβο — Magarovo κλπ.

Μεταβολαὶ εἰς τὴν μορφολογίαν

Ἄν καὶ μετέβαλον συχνὰ γένος, παρέμειναν ἀμετάβλητοι πολλὰ ἑλληνικὰ λέξεις ὡς πρὸς τὴν κατάληξιν, καὶ δὴ αἱ ἑξῆς :

Θηλυκὰ εἰς -σις : antitezis, antifrazis, apokalipsis, epitazis, katihizis, oasis, sinopsis, sintaksis, sintezis.

Θηλυκὰ εἰς -α : atmosféra, dipla, domata, énja, fúska, gúrna, hará, ironija, kalimána, kamila, kanata, karfítsa, klisúra, kira, lá-

1. Πβ. *Iv. D. Sismanof*, Prinos kam balgarskata narodna etimologija. Sbornik za narodna umotvorenija, nauka i kniznina 9 (1893), σ. 443—646.

mija, lehúsa, lépra, màndra, molòha, panúkla, paramàna, pìta, plàka, podàgra, porfira, skàra, zilja.

Θηλυκὰ εἰς **-ἰδα**: agorida, akrida, apside, aspida, egida, firida, keramida, lisida, lipida, palamida, panihida, panakida, piramida, skarida, stafida.

Θηλυκὰ εἰς **-άδα**: dekàda, Elàda, hiljàda, lampàda, mavràda, pulàda.

Θηλυκὰ εἰς **-ούδα**: pleksúda.

Ἄρσενικὰ εἰς **-ος**: àrtos, argós, astakòs, disk(os) Hristós, ìrmos, kliros, majdanòs, kòkos.

Ἄρσενικὰ εἰς **-ών**: ambón, hinekón, kànon, démon, dijàkon.

Ἄρσενικὰ εἰς **-ᾶς**: papàs.

Ἄρσενικὰ εἰς **-ωρ**: ktìtor.

Ἄρσενικὰ εἰς **-ην**: éllin.

Οὐδέτερα εἰς **-α**: agiàzma, àlfa, anàtema, antipasha, fòrtoma, pàtima, pàtoma, pìzma, réma.

Οὐδέτερα εἰς **-ον**: antològion.

Οὐδέτερα εἰς **-ο**: ftikiò, ìso, kòlivo, mìro, nàvlo, pétalo, ràso, skìstro, témplo.

Οὐδέτερα εἰς **-ι**: katòī.

Τὰ θηλυκὰ εἰς **-η** μετεπλάσθησαν εἰς **-ija**: avlija, dafina, efkija, litija, mitropolija, pihtija, proskomidija, sinamikija, skìnija.

Πολλὰ οὐδέτερα εἰς **-ι** μετεπλάσθησαν εἰς **-ija**: ambòlija, harfija, hunija, kilija, korija, kutija, plakija, skum(v)rija, suvlija lòdija.

Τὰ οὐδέτερα εἰς **-ειον**, **-ιον** μετεπλάσθησαν εἰς **-ija**: farmakija, mistérija, stihija, zòdija, καὶ εἰς **-ι**: analògii, eléi.

Μερικὰ ἄρσενικὰ εἰς **-εύς**, καὶ **-ιος** μετεπλάσθησαν εἰς **-ει** καὶ **-ii**: arhieréi, ieréi, protoieréi, efimérii, Perséi, polieléi.

*Ἄλλα ἄρσενικὰ εἰς **-ος** ἐκ τῆς αιτιατικῆς μετεπλάσθησαν εἰς **-ο**: aforizmò, àrto, gúmepo, hàro, horò, kàmato, kilindro.

Τὰ οὐδέτερα οὐσιαστικά εἰς **-ι** ἀπέβαλον εἰς τὴν Βουλγαρικὴν τὴν κατάληξιν ταύτην, ὡς ἀρκοῦν νὰ δείξουν τὰ κατωτέρω παραδείγματα: antimìns, dikél, disàg, fanàr, farmàk, fasúl, felón, ikonostàs, fitil, haràk, kalàm, kiparis, komàt, kontàk, korùp, krevàt, kromid, metòh, mòskar, oktàr, omofòr, orìz, palamàr, palikàr, pendàr, pendikostàr, pepòn, pezúl, pipér, piròn, potir, psaltir, samàr, sinàp, sarandàr, skuràf, smidàl, stimòn, stomàh, triód, tropàr, vlastàr, zevgàr.

Ὅμοιως τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικά εἰς ἄτονον **-ι**: éres, maskàl, paspàl, paràklis, rigàn, škàf, skit, taks, zàhar, zàlis.

Ἐχων τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ εἰς ἄτονον *-i* λήγοντα οὐσιαστικά ἀπέβαλον τὸ *-i* τοῦτο κανονικῶς καὶ εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, θὰ ἠδύνατο νὰ εἰκάσῃ ὅτι οἱ Βούλγαροι παρέλαβον τὰς λέξεις ταύτας παρὰ τῶν βορείων Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ *-i*, δὲν πρόκειται περὶ φαινομένου λαβόντος χώραν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν μετὰ τὸν δανεισμόν. Προσεκτικωτέρα ὁμως ἐξέτασις τοῦ ζητήματος πείθει ὅτι τοιαύτη εἰκασία θὰ ἦτο ἐσφαλμένη, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι πιθανὸν αἱ λέξεις αὗται νὰ εἰσηλθοῦν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἤδη πρὶν ἐπικρατήσῃ ὁ βόρειος φωνηεντισμὸς τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἀπεβλήθησαν καὶ ἄλλαι καταλήξεις ἑλληνικῶν λέξεων, τὰς ὁποίας τὰ βόρεια ἰδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς διατηροῦν ἀλωβήτους. Τοιαῦται καταλήξεις εἶναι:

Ἄρσενικῶν οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων εἰς ἄτονον *-ος*: *agronòm*, *àngel*, *antìhrist*, *apokrif*, *apòstol*, *àtsal*, *dàskal*, *dìgam*, *dijàvol*, *éfor*, *éftin*, *elébör*, *epìskop*, *(e)pìtrop*, *érm*, *fàkel*, *far*, *ikonòm*, *kalòger*, *klir*, *klon*, *mag*, *léfter*, *paràdis*, *stih*, *tip*, *tron* κ. ἄ.

Ἄρσενικῶν οὐσιαστικῶν εἰς *-ης*: *ad*, *antàrt*, *apostàt*, *argàt(in)*, *aznést*, *despòt*, *dragàt*, *levént*, *plevrit*, *poklisár*.

Ἄρσενικῶν εἰς *-ας*: *kànvur*, *màrtir*, *raón*.

Θηλυκῶν εἰς *-α*: *anginàr*.

Οὐδετέρων εἰς *-ον*: *akrostih*, *idol*, *kimbàl*, *kòkal*, *krústal*, *mitr*, *pras*, *proskéfal*, *ràso*, *simvol*, *sàndal*, *sàvan*, *sìnor*, *spàrgan*, *trandàfil*.

Οὐδετέρων εἰς *-α*: *ìpsom*.

Πρόκειται ἐπομένως χωρὶς ἀμφισβήτησιν περὶ ἀποβολῆς, ἡ ὁποία ἔγινε κατὰ τὸν δανεισμόν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, λόγῳ τοῦ ὅτι εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην αἱ λέξεις λήγουν συχνότερον εἰς σύμφωνα.

Μερικαὶ λέξεις εὐχρηστοῦν καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴν τῶν καταλήξιν, ἀλλὰ καὶ μὲ βουλγαρικὴν, ἢ δι' ἀποβολῆς τῆς ἑλληνικῆς καταλήξεως, π. χ. *éftin(o)*, *dijàk(on)*, *dìsk(os)*, ἢ διὰ προσθήκης εἰς αὐτὴν νέας καταλήξεως, π. χ. *argòs(an)*, ἢ δι' ἀποβολῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτῆς μὲ βουλγαρικὴν, π. χ. *tiràn(in)*, *taksidiót(in)*, *vàrvnar(in)*.

Διπλοτυπίαὶ παρατηροῦνται καὶ μεταξὺ λογίων τύπων λέξεων, καθὼς *antítezis* καὶ *antitéza*, *antifrazis* καὶ *antifràza*, *sintaksis* καὶ *sintàksa*.

Διαφοραὶ εἰς τὴν σημασιολογίαν

Ὅπως συμβαίνει πάντοτε εἰς τὰς περιπτώσεις δανεισμοῦ λέξεων ἀπὸ μιᾶς γλώσσης εἰς ἄλλην, αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις εἰς τὴν Βουλγαρικὴν δὲν εἰσηλθοῦν μὲ ὅλας τῶν τὰς σημασίας, ἀλλ' ἄλλοτε μὲν μὲ ὀλίγας μόνον ἐξ ἐκείνων τῶν σημασιῶν τὰς ὁποίας ἐκάστη ἔχει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἄλλοτε δὲ μὲ μίαν μόνον. Ἔτσι λέξεις πολυσήμαντοι εἰς τὴν γλῶσσαν μας ἀπαν-

τοῦν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ὡς εἰδικοί τεχνικοί ὄροι σχολικοί, ἐκκλησιαστικοί, μοναστηριακοί κ. ἄ.

Ἡ λ. molin σημαίνει μόνον τὸ μολυβδοκόκκινον, ὄχι κάθε μολύβι, anagnost μόνον τὸν ἀναγνώστην τῆς ἐκκλησίας, argos εἶναι μόνον ὁ ἀργὸς ἱερεὺς, pnevmatik ὁ θεοσκευτικός πνευματικός, prezviter ὁ πρεσβύτερος ἱερεὺς, ikona μόνον ἱερὰ εἰκόν, katizma κάθισμα τὸ ψαλλόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, piopa μόνον ὁ καλόγηρος, pafora ἀναφορά, ἅγιος ἄρτος, ipson μόνον τὸ ὕψωμα τῆς θείας λειτουργίας, prosfora ἢ προσφορά τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἀρτοκλασία, plaka μόνον ἢ φωτογραφικὴ πλάξ, taxidiotini ὁ ταξιδεύων (περιοδεύων) μοναχὸς πρὸς συλλογὴν ἐράνων, paraklis ἢ ἐπιμνημόσυτος παράκλησις (δέησις), lastar μόνον μεταφορικῶς: βλαστάρι, ἀπόγονος, biblija μόνον ἱερὰ βιβλία, (e)ritrop ἐπίτροπος ἐκκλησίας, horo μόνον ὁ συρτὸς χορὸς, lefter μόνον ὁ ἄγαμος.

Εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἡ ἑλληνικὴ λέξις ἀπαντᾷ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν μὲ σημασίαν παλαιότεραν, μὴ διατηρουμένην πλέον εἰς τὴν κοινὴν δημώδη Νεοελληνικὴν, καθὼς ranahida (παννυχίδα) μνημόσυνον, tron (θρόνος) φέρετρον, trapezar (τραπεζάρης) οἰκονόμος μονῆς, paremiija (παροιμία) περικοπὴ ἀναγινωσκομένη εἰς τὸν ἑσπερινόν, (h)risim (χρήσιμος) ἠθικός, ευφυής, ruma (ρεῦμα) συνάχι, paterik (πατερικόν) συναξάριον, pedersvam (παιδεύω) ἀνατρέφω, potir (ποτήρι) κύπελλον, Romonja Ρωμανία, ἢ Ἄνατ. Ρουμέλια.

Πολλοὶ εἶναι ἐπίσης αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἑλληνικὴ λέξις προσέλαβεν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν νέαν σημασίαν, καθὼς risim (χρήσιμος), ἠθικός, ευφυής, talaz (θάλασσα) κύμα, vapsija (βάψιμο) χρῶμα, hãro (χάρος) ἐσχατόγηρος, škaf (σκάφη) ντουλάπι, pleksuda (πλεξούδα) ἑαρινὸς βλαστὸς, rizma (πεῖσμα) ἔχθρα, φθόνος, ἐκδίκησις, ranagija (Παναγία) ἐγκόλιον ἐπισκόπου, ron (θρόνος) φέρετρον, orfanã (ὀρφάνεια) φτώχεια, manãda (μαυράδα) σκωρία, kalimãna (καλημάννα) νουνά, paramãna (παραμάννα) συγγενὴς ἐπισκόπου, prõim (πρώιμος) πρωινὰ ὄρα, penãar (πεντάρι) φλωρί, protõger (πρωτόγερος) δημόσιος κήρυξ, susãmika (σουσάμι) βάλσαμον, sulinar (σωληνάρι) σταλακτίτης πάγου, palikar (παλληκάρι) ἔλληνα, εἰρωνικῶς, skitãts (ἀσκητής) ἀνόητος, xãzõs, siderõsvam (σιδερώνω) δυναμώνω, skolãsvam σχολῶ, φέρω εἰς πέρας, urõsvam (ὀρίζω) προφητεύω, omjãsvam (ὁμοιάζω) ταιριάζω, arnõsvam (ἀρνοῦμαι) ἐγκαταλείπω, paũw, katalõg (κατάλογος) περίφημος, òti (ὄτι) διατί.

Ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βουλγαρικὴν γραμματικὴν

Ἐκτὸς τῶν λεξιλογικῶν δανείων ἡ Βουλγαρικὴ παρέλαβεν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ γραμματικά τινα στοιχεῖα, τὰ ἑξῆς: 1) Ρηματικὴν κατά-

ληξιν, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ἐγενικεύθη εἰς ὀλόκληρον τὴν γλῶσσαν καὶ κατέστη σημαντικὸν μορφολογικὸν στοιχεῖον αὐτῆς (1). Ἦδη εἰς τὴν ἀρχαίαν Σλαβικὴν τῶν μεταφράσεων τῶν εὐαγγελίων συναντῶνται τὰ πρῶτα ἴχνη τοῦ δανείου τούτου γραμματικοῦ στοιχείου εἰς τὰ ἀπαρέμφατα *skandalisati*, *liturgisati*, *proskomisati*, *vlasfimisati* κ. ἄ. ἐκ τῶν θεμάτων τοῦ ἀορίστου τῶν ἀντιστοιχῶν τῶν ἑλλην. ρημάτων *σκανδαλίσαι*, *λειτουρηῆσαι*, *προσκομίσαι*, *βλασφημηῆσαι*

Βραδύτερον, ὅταν τὸ ἀπαρέμφατον ἀχρηστεύεται εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, παραμένει ἡ ἑλληνικὴ αὕτη κατάληξις μὲ τὸν τύπον *-sa* δι' ἀποσιωπῆσεως τῆς συλλαβῆς *-ti* εἰς ὑπολείμματα ἀπαρεμφάτων, π. χ. *aforésa*, *martirisá*, *psofísa*, *vápsa*.

Ἰδιαιτέρως συχνὴ εἶναι ἡ κατάληξις αὕτη εἰς τοὺς σλαβοφώνους τῆς ΒΑ. Μακεδονίας ἤδη ἀπὸ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ὅπως φαίνεται εἰς τοῦ Δανιὴλ Μοσχολοπίτου τὴν «Εἰσαγωγικὴν διδασκαλίαν», ἐκδοθεῖσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Μοσχόπολιν τῷ 1764, ὅπου, λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐκ-σλαβισθέντων Ἑλλήνων, αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν γένει ἦσαν καὶ εἶναι μέχρι σήμερον πολὺ συχνότεραι, ἰδιαιτέρως δὲ πολυπληθεῖ τὰ ῥήματα. «Le nombre de ces emprunts, γράφει ὁ Α. Mazon (2), est virtuellement presque illimité, car, ainsi qu'il arrive toujours en matière d'emprunts, une fois le procédé d'adaptation acquis et mis en train il n'est guère de verbe grec qui ne puisse être ainsi travesti en verbe slave» (3). Δὲν περιορίσθη ὅμως ἡ κατάληξις αὕτη εἰς ῥήματα ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς καθαρῶς βουλγαρικὰ καὶ εἰς τουρκικά. Ὁ Δ. Μα-

1. Βλ. Α. Meillet, Etude sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave I, σ. 6, Α. Mazon, D'une formation verbale slave d'origine gréco-turque. (Mélanges linguistiques offerts à M. J. Vendryès (Paris 1925), σ. 265—273. Πβ. F. Miklosich, Albanische Studien III, 4. D. Matof, Gritskobalgarski studii, σ. 6 κ. ἐξ.

2. Α. Mazon, ἐνθ' ἂν.

3. Ἀπὸ τὸ ἔνσιγμον θέμα τοῦ ἀορίστου τῆς ὀριστικῆς, κατ' ἄλλους δὲ τῆς ὑποτακτικῆς, μετεδόθη δι' ἑλληνικῶν λέξεων ρηματικὴ κατάληξις καὶ εἰς ἄλλας βαλκανικὰς γλώσσας, ὡς εἰς τὴν Ρουμανικὴν *-si* (βλ. L. Galdi, les mots d'origine néogrecque en roumain, σ. 116 κ. ἐξ.) εἰς τὴν Κουτσοβλαχικὴν (*arnisescu*) καὶ εἰς τὴν Ἀλβανικὴν *arnís*, *molojís*, *vlasfimis*, *agapís*, *tiganís*, *halás*, *kata-dhikás*, *anangás*, *apikás*, *lanós*, *karfós*, *eletterós*, *kenós*, *diplós*, *profitéps*, *planéps*, *skondáps*, *prokóps*, *dhidháks*, *fandáks*, *tromáks*, *taks* κτλ. (βλ. L. Hardy, Gli elementi neoellenici nella lingua albanese, Budapest 1936). Πβ. F. Miklosich, Albanesische Studien 3, 4. Ὡστε δύναται κατὰ τὸν Α. Mazon νὰ γίνῃ λόγος περὶ βαλκανικῆς καταλήξεως, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὴν ἐκ τῆς Τουρκικῆς καταλήξεως τοῦ ἀορίστου *-ndim* (*kazandim*) προελθοῦσαν ἑλλην. κατάληξιν *-ντίσω*, εὔχρηστον καὶ εἰς ἄλλας βαλκανικὰς γλώσσας.

τον (¹) ὑπολογίζει ὅλα τὰ ἔχοντα τὴν κατάληξιν ταύτην βουλγαρικὰ ρήματα εἰς 400, ἐξ ὧν τὸ ἕν τέταρτον ἑλληνικῆς προελεύσεως, τὸ ἡμισυ τουρκικῆς καὶ τὰ ὑπόλοιπα βουλγαρικῆς, παραθέτει δὲ ἐκ μὲν τῆς πρώτης κατηγορίας 78, ἐκ δὲ τῆς τρίτης 120 ρήματα.

Τῆς καταλήξεως ταύτης ἡ ὁποία ἀπαντᾷ μὲ ἀνίσον κατά τόπους συχνότητα εἰς ὁλόκληρον τὴν Βουλγαρίαν ὑπὸ τοὺς τύπους ἀ' ἕνικ. προσ. τοῦ ἔνεστ. *-svam*, (εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ροδόπης), *-svam* καὶ κοινότερον *-svam*, παραθέτω ἐδῶ μερικὰ παραδείγματα :

Ἐκ ρημάτων εἰς *-άζω*, ἄορ. *-ασα* καὶ *-ιάζω*, ἄορ. *-ιασα* : *argàsvam* (ἀργάζω), *atmàsvam* (ἀτμάζω), *muhljàsvmam* (μουχλιάζω), *(o)mjàsvmam* (ὀμοιάζω), *timàksam* καὶ εἰς ρήματα βουλγαρικῆς ρίζης : *zelenjàsvmam* (πρασινίζω), *trevjàsvmam* (χορταριάζω).

Ἐκ ρημάτων εἰς *-ίζω*, ἄορ. *-ισα* : *orìsvam* (ὀρίζω), *ranonìsvam* (ἀρραβωνίζω), *aforèsvam* (ἀφορίζω) καὶ εἰς ρήματα βουλγαρικῆς ρίζης : *belìsvam* (ἀσπρίζω), *zdravìsvam* (χαιρετῶ).

Ἐκ ρημάτων εἰς *-ω*, ἄορ. *-ησα* : *dikìsvam* (ἀδικῶ), *kinìsvam* (κινῶ), *psòfìsvam* (ψοφῶ).

Ἐκ ρημάτων εἰς *-άνω*, ἄορ. *ασα* : *ftàsvmam* (φτάνω) *preftàksam*.

Ἐκ ρημάτων εἰς *-ώνω*, ἄορ. *-ωσα* : *vtrakòsvam* (βρακώνω), *vuìòsvam* (βουλώνω), *ganòsvam* (γανώνω), *kamaròsvam* (καμαρώνω), *kapsòsvam* (καπνώνω), *karfòsvam* (καρφώνω), *kolòsvam* (κωλώνω), *man-dròsvam* (μαντρώνω), *malamòsvam* (μαλαμώνω), *petalòsvam* (πεταλώνω), *pihtòsvam* (πηχτώνω), *sideròsvam* (σιδερώνω), *trapezòsvam* (τραπεζώνω) καὶ εἰς ρήματα βουλγαρικῆς ρίζης : *varòsvam* (ἀσβεστώνω), *svatòsvam* (παντρεύω), *jadòsvam* (ἐξορίζω). Ρήματα εἰς *-òsvam*, σχηματίζονται καὶ ἀπ' εὐθείας ἐξ οὐσιαστ. εἰς *ος*, π.χ. *argòs* (ἀργός) — *argòsvam*.

Ἐκ ρημάτων εἰς *-εύω* : *zilèpsam*.

Ἐξ ρημάτων εἰς *-αύω* : *pàrpsvam*.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω καταλήξεως, ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν εἰς ὁλόκληρον τὴν δημώδη Βουλγαρικὴν γλῶσσαν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι λέξεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον συχναὶ ὡς β' συνθετικὰ συνθέτων λογίων λέξεων (²), ὥστε ἐπέχουν θέσιν παραγωγῆς καταλήξεως. Αἱ λέξεις αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς :

-fil (-φίλος), π.χ. *anglofíl*, *turkofíl* κτθ'.

-man (-μανής), π.χ. *anglomàn*, *grekomàn* κτθ'.

-lògija (-λογία), π.χ. *antropològija*, *dendrològija*, *odontològija*, *ornitològija*

1. *D. Matof*, ἐνθ' ἀν., σ. 23 κέξ.

2. Διὰ λεπτομερείας. βλ. *L. Beaulieux*, *Grammaire de la langue bulgare* (Paris 1933), σ. 239 κέξ.

-*métrija* (-μετρία), π. χ. geoméatija, stereométrijs, stihométrijs
-*gráfija* (γραφία), π. χ. arheografija, bibliografija, etnografija

2) Ἡ νέα Βουλγαρική ἔκφράζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπαρεμφάτου, τὸ ὁποῖον σχεδὸν ἠχρησεύθη (1), μὲ περιφρασιν, τῇ βοηθειᾷ τοῦ συνδέσμου *da*, ὅπως ἡ νέα Ἑλληνική μὲ τὸ *να* + ὑποτακτικῇ. Ἐπειδὴ ἡ περιφραστική ἔκφρασις αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας βαλκανικὰς γλώσσας, εἰς τὴν Ρουμανικὴν μὲ τὸ *sa*, καὶ τὴν Ἀλβανικὴν μὲ τὸ *te*, ὁ G. Weigand ἀναζητεῖ τὴν προέλευσίν της εἰς ἐπίδρασιν βαρβάρων γλωσσῶν στερουμένων ἀπαρεμφάτου, καὶ ὄχι εἰς ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς (2): «Der Anstoss, γράφει, kam von aussen, von Barbaren, die nicht gewohnt waren einen besonderen Infinitiv zu gebrauchen, die beim Sprechen des Griechischen ihre Sparachgewohnheit beibehielten, die dann von Einheimischen nachgeahmt wurde, bis der neue Brauch sich weiter verbreitete» (3).

Ὁ γνωρίζων τὴν συστηματικὴν ἄρνησιν καὶ διαγραφὴν παντὸς ἑλληνικοῦ εἰς τὴν Βαλκανικὴν ἔκ μέρους τοῦ G. Weigand (4) δὲν θὰ ἀπορήσῃ ὅτι οὗτος προτιμᾷ *να* ἀναζητῆ ἐπίδρασιν ἀγνωστων βαρβάρων γλωσσῶν, ὡς ἡ ἀρχαία Θρακικὴ καὶ Ἰλλυρικὴ, παρὰ *να* δεχθῆ ὅτι ἡ περιφραστικὴ ἔκφρασις τοῦ ἀπαρεμφάτου μὲ τὸν σύνδ. *ἵνα* καὶ ὑποτακτικῆν, ἡ ὁποία ἤρχισε *να* ἐπικρατῆ εἰς τὴν γλῶσσαν μας ἤδη εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, π. χ. *οὐκ εἰμι ἐγὼ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα* Ἰω. 1, 27, *ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλῃ*, ἧτο φυσικὸν *να* τύχη μιμήσεως καὶ ἀπὸ τοῦς γειτονικοῦς μας λαοῦς. Ὁ Sandfeld (5) ὁ ὁποῖος ἐξήτασε συστηματικὰ καὶ χωρὶς προκατάληψιν τὰ κοινὰ στοιχεῖα τῶν βαλκανικῶν γλωσσῶν, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν παλαιότητα τοῦ ἐν λόγῳ φαινομένου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ γενικῶς τὸν πρωτεύοντα ρόλον τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βαλκανικὴν καθ' ὅλον τὸν μεσαῖωνα ἀποφαίνεται ἀδιστακτικῶς ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς προελεύσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἄλλας βαλκανικὰς γλώσσας καὶ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν: «Ainsi, γράφει, l' hypothèse que le point du départ est à chercher dans le grec cadre on ne peut mieux avec la

1. Δὲν ἐξηφανίσθη ἔντελῶς, διότι σώζεται εἰς στερεοτύπους φράσεις, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὴν κατάλ *-ti*, π. χ. *vidé (-ti)*, *pisá (-ti)*, *ne móga pisá*. Βλ. L. *Baoulioux* ἔνθ' ἄν., σ. 203, 329.

2. G. *Weigand*, Ethnographie von Makedonien, σ. 61 κέξ.

3. Τοῦ αὐτοῦ ἐν *Balkan Archiv* 1. XI.

4. Καὶ τὴν σύνταξιν ὁ *ἄνθρωπος* ὁ καλὸς ἐπιμένει *να* τὴν θεωρῆ ἀποτελεσμα ἄλβανικῆς ἐπίδράσεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐνῶ πρόκειται περὶ φαινομένου ἔχοντος τὴν ἀρχὴν του ἤδη εἰς τὴν ἄρχαίαν καὶ ἰδίως τὴν μεταγενεστέραν Ἑλληνικὴν, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Sandfeld ἔνθ' ἄν., σ. 178, σημ. 1.

5. *Kr. Sandfeld*, Linguistique balcanique. Problèmes et résultats. (Paris 1930), σ. 178,

position dominante de cette langue dans les Balkans et nous ne pouvons pas nous empêcher de persister à soutenir qu'il ne peut pas être question de la chercher ailleurs».

3) Εἰς ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνάγεται ἐπίσης ἡ ἔκφρασις τῆς ἐννοίας τοῦ μέλλοντος χρόνου μὲ τὸ ρ. *θέλω* + ἀπαρρημάτω, εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, π. χ. *sta da pisa* = θέλω νὰ γράφω, θὰ γράφω, *ste otida* = θὰ πάω (¹).

Ἐπειδὴ ὁ τρόπος αὐτὸς ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς σκανδιναυικὰς γλώσσας, καὶ εἰς γαλλικὰς διαλέκτους, ὁ Philippiide φρονεῖ ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ σχηματισμῶν ὁμοίων, ἀλλ' ἀνεξαρτήτων: «Plutôt qu'à une affinité, balcanique dans la formation du futur nous avons affaire à une affinité humaine» (²).

Ὁ G. Weigand, ὅπως ἄλλωστε θὰ ἐπερίμενε ὁ καθείς, ἀρνεῖται καὶ ἐδῶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ὑπενθυμίζων ὅτι ἡ Βουλγαρικὴ, ἡ Ἀλβανικὴ καὶ ἡ Ρουμανικὴ ἔχουν καὶ ἄλλον ἰδιαίτερον τρόπον σχηματισμοῦ τοῦ μέλλοντος μὲ τὸ ρ. *ἔχω*, π. χ. βουλγ. *imam da pisa* = ἔχω νὰ γράφω, θὰ γράψω, τὸν ὅποιον τάχα δὲν ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ, ἐνῶ, ὅπως παρατηρεῖ πάλιν ὁ Sandfeld (³) καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως τοῦ μέλλοντος εἶναι πολὺ γνωστὸς καὶ παλαιὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, π. χ. *ἐν Βαβυλῶνι ἔχεις ἀπολέσθαι* = θὰ ἀπολεσθῆς, καθὼς καὶ εἰς νεοελληνικὰ ἰδιώματα, π. χ. *τί ἔχω ν' ἀκούσω, τί ἔχεις νὰ πάθης*.

Ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βουλγαρικὴν σημασιολογίαν

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπὶ τῆς Βουλγαρικῆς ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὴν σημασιολογίαν καθαρῶς βουλγαρικῶν λέξεων, αἱ ὁποῖαι προσέλαβον ὠρισμένας σημασίας ὄχι δι' αὐτοτελοῦς ἐξελίξεως, ἀλλὰ κατὰ μετὰφρασιν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν λέξεων.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, διότι τοιαῦται μεταφράσεις, ὅπου εἶναι πολὺ συχναί, μαρτυροῦν ἐκσλαβισθέντας πρώην ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦντες τὴν νέαν δι' αὐτοὺς σλαβικὴν γλῶσσαν μετέφραζον ἐπὶ λέξει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τῶν, μὲ τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῆς.

Ἀπὸ τοιούτους ἑλληνικοὺς ἰδιωτισμοὺς εἶναι γεμᾶτα τὰ κείμενα τῶν παλαιῶν σλαβικῶν μεταφράσεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ὁφείλονται δὲ οὗτοι,

1. L. Beaulieux, Grammaire de la langue bulgare, σ. 339 κέξ.

2. Philippiide, Originea Românilor 2, 606.

3. Sandfeld ἐνθ' ἀν., σ. 184. Πβ. N. Banescu, Die Entwicklung des griechischen Futuruus. (München 1915), σ. 86.

- καθὼς εἶπομεν ἄνωτέρω εἰς τὸν ζῆλον τῶν μεταφραστῶν νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὸ ἱερὸν κείμενον. Μετάφρασις ἑλληνικῶν λέξεων ἰδίως συνθέτων γίνονται καὶ σήμερον ἀπὸ λογίους, πρὸς ἀντικατάστασιν ξένων λέξεων, π.χ. ἀναισθησία — anesteziija — bez — tšuvstvie, ὄξυγόνον — kisló-rod, ἀντίδορον — protivno-otrova, προσφορά — po-iznošenie. Ἐδῶ θὰ παραθέσω μόνον ἑλληνικοὺς ἰδιωτισμοὺς; ἔξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπεκράτησαν εἰς τὴν σημερινὴν δημῶδη βουλγαρικὴν γλῶσσαν, μερικοὺς ἔκ τῶν ὁποίων παραθέτει καὶ ὁ Βούλγαρος D. Matof (1) εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον του.
- bel drob πνεύμων κατὰ τὸ ἑλλ. *ἄσπρο συκκῶτι*
 biva εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸ ἑλλ. *γίνεται, π. χ. γίνεται νὰ μὴν ἔλθῃ;*
 bratofštšed ἑξάδελφος, κατὰ τὸ ἑλλ. *ἀδερφοπαῖδι*
 donesam παρουσιάζω, ὀδηγῶ, κατὰ τὸ ἑλλ. *φέρνω, π. χ. νὰ φέρετε τὸ μεγάλο μου ἀδελφὸ*
 - gledam φρονίζω, περιποιοῦμαι, κατὰ τὸ ἑλλ. *κοιτάζω, π. χ. νὰ πάρης γυναῖκα νὰ σοῦ κοιτάξῃ τὸ σπῖτι*
 hitur δυστυχής, κατὰ τὸ ἑλλ. *δόλιος, π. χ. θυμήθηκα τὴ μάνα μου, τὴ δόλια μου γυναῖκα*
 se iadete μαλώνετε, κατὰ τὸ ἑλλ. *τρώγεστε*
 ide mi 1) αἰσθάνομαι ὅτι, 2) μοῦ ταιριάζει, κατὰ τὸ ἑλλ. *μοῦρχεται νὰ σκάσω, αὐτὸ τὸ ροῦχο μοῦρχεται*
 izkarvam κερδίζω, κατὰ τὸ ἑλλ. *βγάζω, π. χ. βγάζω τὸ ψωμί μου*
 izleze 1) ἀνεδείχθη, ἀπέβη (hitro momtše izleze = ἔξυπνο παιδὶ βγήκε), κατὰ τὸ ἑλλ. *βγήκε, π. χ. βγήκε δεσπότης, βγήκε ληστής, βγήκε ἀληθινὸ*
 kokoška πλειὰς (ὁ ἀστερισμός), κατὰ τὸ ἑλλ. *πούλια*
 kristoput διασταύρωσις ὁδῶν, κατὰ τὸ ἑλλ. *σταυροδρόμι*
 ludo μικρὸ παιδί, κατὰ τὸ ἑλλ. *μωρὸ*
 magareška kašlenitsa δυνατός βῆχας, κατὰ τὸ ἑλλ. *γαῖδουρόβηχας*
 magareski dobil εἶδος μεγάλης ἀκάνθης, κατὰ τὸ ἑλλ. *γαῖδουράγκαθο*
 napraviam κατασκευάζω, κατὰ τὸ ἑλλ. *φτειάνω (< εὐθειάζω)*
 nikakvik ἀνίκανος, ἀνάξιος, κατὰ τὸ ἑλλ. *τιποτένιος*
 obraz ἄνθρωπος, κατὰ τὸ ἑλλ. *πρόσωπο*
 otbivam ἀπογαλακτίζω νήπιον, κατὰ τὸ ἑλλ. *ἀποκόβω*
 otbor καλῆς ποιότητος, κατὰ τὸ ἑλλ. *διαλεχτὸς*
 otnasiam κόπτω, ἀφαιρῶ, κλέπτω, κατὰ τὸ ἑλλ. *παίρνω, π. χ. τοῦ πῆραν τὸ κεφάλι, τοῦ πῆρε τὴ ψυχὴ, τοῦ πῆραν τὸ πορτοφόλι*
 pada ἀναλογεῖ εἰς τὸ μερίδιον, κατὰ τὸ ἑλλ. *πέφτει, π. χ. τόσο μοῦ πέφτει*

pisa	ζωγραφίζω, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>γράφω</i> , καὶ pisan ζωγραφιστός, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>γραμμένος</i>
polovina	ὀσφύς, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>μέση</i> , π. χ. <i>μοῦ πονεῖ ἡ μέση μου</i>
pominuvam	ζῶ, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>περνῶ</i>
prazdan	ἐλεύθερος, χωρὶς ἀπασχόλησιν, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ἄδειος</i>
prestorjam	προσποιοῦμαι, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>κάνω</i> , π. χ. <i>ἔκανε τὸν κοιμισμένο</i>
priliaga	ταιριάζει, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>πάει</i> , π. χ. <i>δὲ σοῦ πάει αὐτὸ</i>
promena	καὶ premeņa φορεσιά, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ἀλλαξιά</i> , π. χ. <i>μιὰ ἀλλαξιά ροῦχα</i>
protšut	περίφημος, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ξακουστός</i>
pukna	ἀνατέλλει, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>σκάζει</i> , π. χ. <i>σκάζει ὁ αὐγερινὸς</i>
pust	κατηραμένος, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ἔρ(η)μος</i> , π. χ. <i>Κίτσο μου, ποῦ εἶναι τ' ἄρματα, τὰ ἔρημα τσαπράζια ;</i>
slabini	βουβών, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ἀχαμνὰ</i>
smeja	ἐμπαίζω, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>γελῶ</i>
stava	ἔγινε, ὑπῆρξε, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>στάθηκε</i> , π. χ. <i>στάθηκε πρόεδρος, — ἀρχηγὸς</i>
tšudia se	δὲν ξέρω (τὶ νὰ κάμω), κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ἀπορῶ</i>
tuku	ἄλλά, παρὰ, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>μόνο</i>
vetše	ἤδη, δέjà, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>πλιά</i> , π. χ. <i>φτάνει πλιά</i>
vidja	ἀκούω, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>βλέπω</i> , π. χ. <i>ἔλα δὴ νὰ δῆς τί θὰ σοῦ πῶ</i>
visok	μεγαλόσωμος, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ψηλὸς</i>
zapovedai(te)	πάρετε, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ορίστε (ἕνα ποιητὴν κρασί)</i>
vse edno	πάντοτε, διαρκῶς, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ὀλοένα</i>
zdivuiam	καὶ se zdivuiam ἐκφοβίζω, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ἀγριεύω</i>
zemam	ἀρχίζω, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>πιάνω</i> , π. χ. <i>ἔπιασε νὰ μοῦ λέη</i>
ziv	κατοικῶ, κατὰ τὸ ἑλλ. <i>ζῶ στὸ δεῖνα μέρος</i>

Ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βουλγαρικὴν φρασεολογίαν

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λεξιλογικὰ δάνεια, τὰ γραμματικὰ στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς τὰ ὁποῖα ὀφείλονται εἰς ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὰς ἀνωτέρω σημασιολογικὰς ἐπιδράσεις πολλὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα κρύπτονται καὶ εἰς πλῆθος στερεοτύπων καὶ παροιμιωδῶν ἐκφράσεων ἢ συντακτικῶν ἐκφορῶν κοινῶν μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἢ καὶ ἄλλων βαλκανικῶν γλωσσῶν. Ὅσα ἐκ τούτων δὲν εἶναι παλαιὰ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν μὲ βεβαιότητα ἑλληνικά, διότι δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχωνται ἀπὸ ἐπίδρασιν ἄλλης Βαλκανικῆς γλώσσης. Δια-

τοῦτο οἱ ἀσχοληθέντες μὲ αὐτὰ περιορίζονται συνήθως εἰς ἀπλὴν παράθεσιν αὐτῶν, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνεύρουν μετ' ἀσφαλείας τὴν ἀφετηρίαν των (1). Πάντως τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα εἶναι πάμπολλα. Ὁ Papahagi ἀριθμεῖ 451 τοιαύτας φρασεολογικὰς ἀντιστοιχίας, ὁ δὲ Sandfeld γράφει ὅτι «les concordances phraséologiques sont si nombreuses qu' on n' exagérera guère en disant que c' est plutôt l' exception quand ces langues diffèrent complètement au point de vue phraséologique» (2).

Καὶ διὰ μὲν τὰς παροιμίας αἱ ὁποῖαι εἶναι κοιναὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Βουλγαρικὴν δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος, διότι εἶναι ζήτημα μᾶλλον τῆς συγκριτικῆς λαογραφίας, ἔχει δὲ γίνῃ μνεῖα αὐτῶν ἐν μέρει εἰς τοὺς 4 τόμους τῶν Παροιμιῶν τοῦ Ν. Πολίτου. Περιορίζομαι νὰ μνημονεύσω τὴν γνώμην τοῦ R. Altenkirch, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ εἰδικῇ περὶ αὐτῶν πραγματείᾳ (3), ὅπου παραβάλλει τὰς σλαβικὰς παροιμίας πρὸς τὰς ἑλληνικὰς, γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Man kann mit Bestimmtheit annehmen, dass bei der grossen Aehnlichkeit griechischer und slavischer Sprichwörter eine Anzahl direkt entlehnt wurden. Byzanz stand ja als die Metropole des Ostens in engem Verkehr mit den Südslaven und den Russen... Auch musste dem Umstande Rechnung getragen werden, dass nicht nur ein schriftlicher, sondern auch ein mündlicher Verkehr zwischen Griechen und Südslaven das ganze Mittelalter hindurch bis in die Neuzeit bestanden hatte» (4). Διὰ τὰς φρασεολογικὰς ὁμως ἀντιστοιχίας, αἱ ὁποῖαι ἀρχίζουσιν ἐνωρὶς (5) διὰ τῶν συστηματικῶν μεταφράσεων ἑλληνικῶν κειμένων εἰς τὴν Βουλγαρικὴν καὶ τὴν ἑξοικείωσιν τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν καὶ ἔκφρασιν (6), ἐπειδὴ εἶναι βέβαιον ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν ἀφετηρίαν Ἑλληνικὴν (7), θεωρῶ χρήσιμον νὰ παραθέσω ἐδῶ μερικὰς.

1. *Papahagi*, Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen. (Jahresbericht des Inst. f. rumän. Sprache zu Leipzig 14 (1908), σ. 113—178. *V. Beschevliev*, Balgari i girtsii κτλ., σ. 189.

2. *Kr. Sandfeld*, ἐνθ' ἄν., σ. 205.

3. *R. Altenkirch*, Die Beziehungen zwischen Slaven und Griechen in ihren Sprichwörtern. Ein Beitrag zur vergleichenden Parömiographie. Arch. f. slav. Phil. 30 (1909), σ. 1—47, 321—358.

4. Αὐτόθι, σ. 9.

5. *St. Slonski*, Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern. Kirchhain N-L, 1908.

6. Πβ. *O. Grünenthal*, ἐνθ' ἄν. 32, σ. 48.

7. Πβ. *D. Matof*, ἐνθ' ἄν., σ. 33 κέξ. Πβ. *Kr. Sandfeld*, ἐνθ' ἄν., σ. 39.

Παράλληλοι συντάξεις καὶ στερεότυποι φράσεις

Ἑλληνικαί

Βουλγαρικαί

Ὁ δεσπότης πὺν εἶναι δεσπότης,
καὶ πάλι . . .

Vladika tše e vladika . . .

Πρῶτα πρῶτα, ποιά θὰ μὲ πάρῃ ;
Πόσοι καὶ πόσοι σὰν ἐσένα
(=πολλοὶ)

Parvo i parvo, koia šte me vzeme?
Kolko kolko kato tebe

Σιγὰ σιγὰ

Tiho tiho

Τόσα καὶ τόσα (=τόσο πολλὰ)

Tolko i tolko

Ἔτσι κ' ἔτσι δὲν ἔχει προκοπὴ

Taka i taka niama prokopsija

Αὐτὸ δὰ ἦταν ὅ,τι ἦταν !

To beše kakvoto beše !

Νὰ ἔχη νὰ ἔχη, δέκα δραχμὲς

Da ima da ima, deset leva

Θέλει δὲ θέλει

Šte ne šte

Νιρεπόταν δὲν νιρεπόταν, (τί νὰ
κάνῃ)

Sram ne sram . . .

Ἐδῶ νὰ δῆ, ἐκεῖ νὰ δῆ, (πέρασε
ἡ ὥρα)Ha tui da pogledne, ha onui da
bogledne . . .Φύγετε νὰ φύγουμε (=ᾶς φεύγου-
με γρήγορα)

Begaite da begaime

Πὼς πίνουν, πίνουν (=εἶναι ἀλή-
θεια ὅτι πίνουν)

Tše pijansvuvat, pijansvuvat

Τῆς κότιας τῆς ἔπεσαν τὰ φτερά
Δὲν ἦταν σπίτι (=στὸ σπίτι)

Na ptitsata i padnaha perata
Ne beše doma

Ἀνάθεμά τον !

Natema go !

Ὁ ἀνθρώπος πὺν (τὸν) εἶδα

Tšovekut deto go videh

Τὸν ἀκούει νὰ τραγουδῇ

Tšu go da pee

Δὲν ἔχει νὰ πᾶς πουθενὰ

Niama da vurviš

Μήνα εἶδες (=μὴ νὰ)

Da ne vide ?

Νὰ ξέρῃ πὼς πᾶμε... (=ἐὰν ξέρῃ)

Da znae tše idem . . .

Πάνω σ' αὐτὸ (δὲν ἔλεγε ψευ-
ματα)

Za tova otgore . . .

Τράβηξε κατὰ κάτω

Tegli se nazad

Τοῦ Πέτρου τοῦ πῆραν τὸ τουφέκι

Na Petra nu otneha oruzieta

Ἔνα ποτήρι κρασί (αἰτιατ.) (!)

Edna tšaša vino

Ἐμένα μοῦ φαίνεται πὼς . . .

Mene mi se struva tše . . .

Ὅποιο καὶ νὰ ἦταν . . .

Kakvoto i da bilo

Χώρισε μὲ τῇ γυναῖκα του

Razvezdal sas zena si

1. Ἡ σύνταξις μὲ αιτιατικὴν εἶναι, παλαιὰ εἰς τὴν δημόδιον Ἑλληνικὴν, πβ. τὸ μεσον. λίτραν μίαν ἔλαιον.

<i>Τράβηξε ὄπου ἔβλεπαν τὰ μά- τια του (εἰς τὸ ἄγνωστον)</i>	Pobegna! deto mu vidiat otšite
<i>Νὰ ἦταν δυνατὸ, σὲ μιὰ στάλα τὴν ἔπνιγε</i>	Da bi moglo, vaf kapka voda bi ia udavila
<i>Μιὰ βραδεῖά τῆς ἤρθε σιτὸ νοῦ νὰ τὴ στείλῃ γιὰ νερό</i>	Edna vetšer i došlo na um da ia prati za voda
<i>Νὰ ζῆ καὶ νὰ βασιλεύῃ (=νὰ εὐ- τυχῆ)</i>	Da zivee i da zaruva
<i>Πάνω κάτω ἔτσι (=περίπου)</i>	Gore - dolu taka
<i>Πᾶρε - δώσε (συναλλαγῆ) (¹)</i>	Zemane - davene
<i>Ἔφτιασε τὸ μαχαίρι σιτὸ κόκκαλο (=δὲν ὑποφέρεται πιὰ)</i>	Doide nozut do kokala
<i>Φύγετε ἀπὸ τὸ κεφάλι μου (=ξε- φορτωθῆτε με)</i>	Mahkaite se ot glavata mi
<i>Αὐτὴ τὴ δουλειὰ θὰ κάνω τώρα ;</i>	Tova mi e rabotata sega ?
<i>Κοίταξε τὴ δουλειὰ σου (=μὴν ἀνακατεύεσαι, ἔσο ἥσυχος)</i>	Gledaisi rabotata
<i>Αὐτὸ εἶναι δική της δουλειὰ</i>	Tam negova si rabota
<i>Τι δουλειὰ εἶν' αὐτή ; (=τι εἶναι αὐτὰ ;)</i>	Kakva e taia rabota ?
<i>Μεγάλῃ δουλειά ! (=δύσκολο ! εἰρων.)</i>	Goliamia rabota !
<i>Δὲν ἔχει ἔννοια (=δὲν προσέχει)</i>	Ne go e enia
<i>Πέταξε τὰ ράσα (ἔγινε πάλι κο- σμικὸς)</i>	Hvurлил rasoto
<i>Ἄπὸ ποῦ ὡς ποῦ σὲ μισῶ ; (=</i> <i>γιὰ ποῖό λόγο ;)</i>	Ot de na kude da te mrazi ?
<i>Θὰ τοῦ δώσω νὰ καταλάβῃ (=</i> <i>θὰ τὸν τιμωρήσω)</i>	Ste mu dam da razbere
<i>Ἦρθε ὁ λόγος σιτὸ δεῖνα ζήτημα</i>	Došla duma a . . .
<i>Θὰ φᾶς ξύλο (=θὰ δαρῆς)</i>	Boi šte iadeš
<i>Μοῦ ἔφαγε τ' ἄφτια (=μοῦ τὸ λείπει διαρκῶς)</i>	Izede mi ušite
<i>Δὲν ἔχω καιρὸ ν' ἀρπάξω κρού- μα (=δὲν ἐπιθυμῶ καθόλου)</i>	Niamam vreme da hvaštam na- stinka
<i>Στάσου νὰ σὲ μάθω ἐγὼ (ἀπειλή)</i>	Tšakaï az teve da te nautša
<i>Θεὸς φυλάξοι νὰ σὲ πάρουν μυ- ρωδιά</i>	Pazi Boze da te nadušat

1. Ἡ ἔκφρασις εἶναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πολιαία. Πβ. *μὴ δώσης καὶ λάβης μετὰ γυναικός.*

Νὰ μὴ σᾶς ξαναδοῦν τὰ μάτια μου (=νὰ φύγετε)	Da ne vi gledat otšite mi
"Ἔτσι σὲ θέλω! (=καλὰ ἔκυνες, μπράβο!)	Taka te iskam
Σὰ δὲν ἀκούς, τί νὰ σοῦ κάνω; Δὲν πέφτει παρακάτω (=δὲν ὑστερεῖ)	Kato ne slušaš, kakvo da ti pravia Ne padat po dolu
Δίγο σοῦρθε! (=εἰρων. ἔφαγες πολὺ)	Malko mu ide!
Αὐτὸς εἶναι ἓνα γαϊδούρι καὶ μισὸ Μᾶς ἔγραψαν στοῦ διαόλου τὸ τεφτέρι	Toi e magare i polovina Ni su napisali u diavolskija tef- ter
Πῖνε, ὅπου θέλει ἄς τὰ βγάλη ἡ ἄκρη	Pii, na deto šte da mu izleze kraia
Καβαλλοῦσε τὸ ἄλογο καὶ ἄντε γιὰ τὰ χωριά	Iahne konia i haide po selata
Θὰ γυρίση αὐτὸς τ' Ἁγιοῦ Κούκου (=ποτὲ)	Ste vurne toi na kukov den
Τὸν ἔτρωγε μὲ τὰ μάτια	Jade go sas pogleda
"Ἐχε το στό τοῦ σου (=νὰ τὸ θυμᾶσαι)	Imai go na ume
"Ἐχω, πῶς νὰ μὴν ἔχω	Imam, kak da niamam
"Ἐσὺ ξέρεις (=κάνε ὅπως νομίζεις)	Ti znaeš
Πάει κ' ἔρχεται (=εἶναι ὑποφερτὸ)	Idi dodi
Νᾶχης πλατειὰ καρδιὰ (=νὰ ὑπομένης)	Da imaš široko sirtse
Δὲ μοῦπιασε τὸ μάτι (=δὲ μοῦ ἄρεσε)	Ne me hvana okoto
"Ἀνοιξε τὰ μάτια σου (=πρόσεξε)	Si otvariai otšite
Δὲν ἔχει τσακιστὴ δεκάρα	Niama stšupena para
Νὰ ζῆς σὰν ἀνθρῶπος (=ἄξιο-πρεπῶς)	Da ziveeš kato tšovek
Ψοφᾶ γιὰ κάτω (=τὸ ἐπιθυμεῖ πολὺ)	Toi za . . . umira
"Ἐχει γοῦστο (νὰ συμβῆ τέτοιο πρᾶγμα!)	Ima haz!
"Ἐχεις λάθος (=πλανᾶσαι, σφάλ-λεις)	Imaš greška
Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ!	Za ime Bozie
Φωτιά νὰ τὰ κάψη! (κατάρρα)	Ogun da gi izgori
Εἰς πολλὰ ἔτη!	Za mnogo godini!

<i>Ὡρα σας καλή!</i>	Dobar vi tšas
<i>Ἄρχισε νὰ μὲ ρωτᾷ γιὰ τοῦτο γιὰ κεῖνο (=γιατὶ διάφορα πράγματα)</i>	Toi potšna da me razpitva za tova za onova
<i>Ἀμάξια, ὅσα θέλεις (=πολλὰ)</i>	Faitoni, kolkoto iskaš
<i>Ἐγώ, νὰ σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια, εἶ- μαι κουρασμένος (=ἐγώ, ξέρεis..)</i>	Az, pravo da ti kaza, sam mo- ren
<i>Κ' ἐγώ, νὰ σοῦ πῶ, ἔτσι σκέπτομαι</i>	Da ti kaza li, i az taka mislia
<i>Χωρὶς ἄλλο (=ἀνυπερθέτως)</i>	Bez drugo
<i>Ἦ ἀφεντιὰ σας (=ἔσεις)</i>	Gospodsvo vi
<i>Ἄνοιξε ἡ ὄρεξή μου</i>	Otvori mi se ištáh
<i>Δὲν ξέρεis, ἦρθε ὁ δεῖνα</i>	Ne znaeš. . .
<i>Νὰ ζῆς, ἀφῆσέ με!</i>	Ziv da si, pusna me!

Γενικὴ σημείωσις. Διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Βουλγαρικῶν λέξεων δὲν ἦτο δυστυχῶς δυνατὸν νὰ γίνῃ χρῆσις τῶν κυριλικῶν γραμμάτων, ἀνυπάρχτων εἰς τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ μεταγραφοῦν αἱ λέξεις αὗται μὲ λατινικὰ γράμματα, καίτοι ταῦτα δὲν ἐπαρκοῦν διὰ τὴν ἀκριβῆ παράστασιν ὅλων τῶν Βουλγαρικῶν φθόγγων. Ἐπίσης, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ παροῦσα ἐργασία προορίζεται δι' ἑλληνας κυρίως ἀναγνώσττας, ἦτο ἀνάγκη νὰ σημειωθῆ καὶ ὁ τόνος τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς βουλγαρικῶν λέξεων. Ἐπειδὴ ὁμοῦς τὰ λατινικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα τῶν φωνηέντων ἦσαν ἀνεπαρκῆ, παρέστη ἀνάγκη νὰ τεθοῦν ἐνίοτε καὶ βαρεῖαι ἀντὶ ὀξεῖων καὶ γράμματα διαφόρου τυπογραφικοῦ ρυθμοῦ.

ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Τὰ αἷτια τῆς ἔθνικῆς μας αἰμορραγίας οὔτε ἄγνωστα οὔτε ἀνεξήγητα εἶναι. Οἱ αἱματηροὶ ἀγῶνες καὶ δηώσεις τῆς Θράκης, οἱ μεταναστεύσεις, οἱ σφαγές τῶν κατακτητῶν καὶ ἀπαγωγές, οἱ ἀλλαξοπιστίες καὶ πρὸ παντὸς στὰ χρόνια τῆς στυγεραῆς δουλείας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἡ ἀφομοίωση πού ἄρχισε ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα στὸν καιρὸ τοῦ δευτέρου βασιλείου τῶν Βουλγάρων καὶ βοηθήθηκε ἔξαιρετικὰ ἀπὸ τὸ δμοθρησκό τους, ὡς διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὴ φυσιογνωμία, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν πνευματικὴ ἀγχίνοια τῶν βουλγαροφῶνων Θρακῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ συγγένεια, πού πολλές Ἑλληνικὲς στίς πόλεις οἰκογένειες καὶ σήμερα ἔχουν μὲ τίς ἐπιγαμίες μ' αὐτούς, ὠλιγόστεφαν τὸν Ἑλληνισμό στὸ 1)10 περίπου τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Βορείου Θράκης. Ἔτσι, περιορίσθηκε ὁ Ἑλληνισμὸς στίς πόλεις, πού ἀκόμα φέρουν τὰ παλαιὰ τους δνόματα, Φιλιπούπολις, Στενίμαχος, Ἄγγιαιος, Μεσημβρία, Πύργος, Σωζόπολις καὶ σὲ μερικὲς περιφέρειες τῆς ὑπαίθρου χώρας κοντὰ στὴν παραλία, στὸ λεκανοπέδιο τῆς Κάτω Τούντζας καὶ στὸ λεκανοπέδιο τοῦ Ἄνω Ἐβρου.

Δὲ μπορούμε βέβαια νὰ ξαίρουμε ποιά ὠφέλεια θὰ καρπονόμαστε, ἂν ἐγκαίρως ἐλαμβάνετο ἡ σύντονη καὶ ἀρμόζουσα φροντίδα, γιὰ νὰ ἐξελληνίσουμε ἑμεῖς καὶ ἐκχριστιανίσουμε τοὺς βαρβάρους Βουλγάρους, πού ἐγκαταστάθηκαν στὴ χώρα. Πάντως ὁμως θὰ τοὺς ἀποσπούσαμε ἀπὸ τὸ Σλαυισμό, μὲ τὴ μετάδοση σ' αὐτούς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας μαζί μὲ τὴ θρησκεία, πού τώρα μόνο ἡ γλώσσα τοὺς συνδέει. Τῇ γλώσσα αὐτῇ τὴν πῆραν ἀπὸ τοὺς Σλαύους, γιὰ μ' αὐτούς συγκατοίκησαν στὴ Μοισία. Οἱ Βούλγαροι πού κατέβηκαν τότε στὴν αὐτοκρατορία μας, εἴταν Τουρανικῆς καταγωγῆς καὶ μιλοῦσαν ξεχωριστὴ γλώσσα, ὡς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ λείψανά της σ' ἐπίσημες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές τῶν πρώτων τους ἡγεμόνων. Αὐτοί, ὡς φαίνεται, εἶχαν αὐλικὴ γλώσσα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν, ἐπομένως πολὺ πιθανῶς ὡς μὴ σλαυόγλωσσοι δὲν θὰ εἴταν σήμερα πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀμείλιχτοι καὶ δὲ θὰ διεκδικοῦσαν μὲ κάθε μέσο καὶ μὲ ἰσχυροὺς προστάτες προσβοηθούμενοι, τὴν πατρικὴ μας κληρονομία, ἀφυπνισμένοι φυλετικὰ ὡς Σλαῦοι ἀπὸ τοὺς Πανσλανιστὲς μπροστὰ ἀπὸ ἓναν αἰῶνα.

Δυστυχῶς αὐτὸ δὲν ἔγινε. Ἡ μὲν ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, πού κατέστησε τὸ Ἑλληνικὸ Βυζάντιο πρωτεύουσα καὶ καθιέρωσε σὲ λίγο ὡς γλώσσα ἐπίσημη τὴν ἑλληνικὴν, μὲ τὸν καιρὸ, — μάλιστα ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ δυναστεία, — μετεβλήθηκε τέλεια σ' ἑλληνικὸ κράτος, δὲ φρόντισε καθόλου κατὰ τὸ διοικητικὸ της σύστημα νὰ τοὺς ἐξελληνίσῃ, ἂν καὶ τοὺς παρεχώρησε νὰ κατοικήσουν τὴ χώρα ἀνάμεσα Ἰστροῦ καὶ Αἴμου. Τὸ δὲ Οἰ-

κουμ. Πατριαρχεῖο, ὡς Ἑλληνική Ἐκκλησία, ὠλιγόρησε τῆς ἀποστολῆς της. Διότι τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἔκαμνε διάκριση φυλῶν, ἐπειδὴ ἐσέβονταν τὸν ἔθνικισμό καθενός, ποῦ εἴταν στὴν πνευματικὴ του κυριαρχία, ἀλλὰ καὶ φύλαγε ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποῦ μαῦτὰ κάθε ἔθνότητα συντηριέται.

Γι' αὐτὸ ὄχι μονάχα σεβάσθηκε τὴ γλῶσσα κάθε ἔθνότητας, ἀλλὰ καὶ διεφύλαξε καὶ τὴν περιφρούρησε δίνοντας στοὺς καθυστερημένους στὸν πολιτισμὸ καὶ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τὰ μέσα τῆς προόδου καὶ τὴ συγκράτησή τους στὴν ἔθνικὴ αὐθυπαρξία. Ἄπ' αὐτὸ τὸ κοσμοπολιτικὸ πνεῦμα ὀδηγούμενο τὸ Πατριαρχεῖο οὐδέποτε σκέφτηκε νὰ ἐπιβάλη, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν παπικὴ ἔκκλησία στὴ Δύση, μιὰ γλῶσσα ἰδιάζουσα στὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἔκρινεν ὅλες κατάλληλες γι' αὐτὸ καὶ θεραπεύοντας καὶ τὴ φτώχεια μερικῶν ἀπ' αὐτές, τίς ἀνέπτυξε καὶ τίς διεμόρφωσεν μὲ τοὺς λειτουργοὺς του, γιὰ νὰ μὴ ὑστεροῦν σὲ σαφήνεια νὰ διερμηνεύουν τίς δογματικὲς ἔννοιες. Ἄπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὀρμώμενο τὸ Πατριαρχεῖο ἐξεχριστιάνησε καὶ τοὺς Βουλγάρους χωρὶς καμμιά ἐνέργεια νὰ τοὺς ἐξελληνίση. Καὶ δὲ θὰ εἴταν δύσκολο νὰ ἐξελληνισθοῦν τότε καὶ ἀκόμα ἀργότερα οἱ Βούλγαροι, γιατί τότε συνέτρεχαν πολὲς εὐνοϊκὲς περιστάσεις. Μποροῦσε τὸ Πατριαρχεῖο νὰ ἐπιβάλη σ' αὐτοὺς τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα σὰν ὄργανο διερμηνεύσεως τῶν ἱερισῶν πρὸς τὸν Θεὸν κάθε ἄλλης ἔκκλησίας, γιατί στὴ γλῶσσα αὐτὴ γράφτηκαν τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, μ' αὐτὴν διδάχθηκε ὁ λόγος τοῦ Ἐδωγγελίου καὶ σ' αὐτὴν οἱ θεοφόροι Πατέρες καὶ αἱ Σύνοδοι καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξαν καὶ ἐθεσμοθέτησαν τὰ μέσα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ Πατριαρχεῖον ὄχι μόνον δὲν ἐπεχείρησε καμμιά τέτοια ἀπόφαση, ἀλλ' ἀπεναντίας μάλιστα μὲ τοὺς ἀποστόλους Κύριλλον καὶ Μεθόδιον κατεσκευάσε γράμματα γιὰ ὅλους τοὺς Σλαῦους καὶ τοὺς Βουλγάρους κι' ἔγινε ἔτσι δημιουργὸς τῆς παναρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, ὅταν Πατριάρχευε ὁ μεγαλῶνυμος Φώτιος κι' ἀργότερα βοήθησε μὲ τοὺς λειτουργοὺς του ἐγκαθιδρύνοντας σχολεῖα γιὰ τὴν πνευματικὴ τους διαμόρφωση.

Ὅχι ἄδικα λοιπὸν ὁ Διονύσιος ὁ Θερεϊανὸς κρίνοντας αὐτὰ τὰ ὀλισθήματα τοῦ Πατριαρχείου λέγει: «*Ἄν ἀπ' ἀρχῆς ἐνέμενε πιστὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ διὰ τοσοῦτων εὐπρεπῶν παραδόσεων καὶ ἄθλων καθιερωμένην αὐτοῦ ἐντολήν, ἂν ἐφρόντιζε ὀλιγώτερον περὶ κοσμοπολιτισμοῦ πλεῖον δὲ καὶ μείζον περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, θὰ εἶχεν ἴσως νῦν εὐρύτεραν αὐθεντίαν καὶ εὐπαγεσιέραν συνοχὴν*».

Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἐπέφερε τὴν ἐξόντωση τοῦ Βορειοθρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ παρ' ὅλη τὴν περιφρούρηση τῆς γλώσσας καὶ τῆς θρησκείας τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων μὲ ἄρθρα ἰδιαιτέρα ποῦ κατωχόρωναν τὸ καθεστῶς τῆς αὐτονομίας τῶν λαῶν τῆς Ἄν. Ρουμελίας, καὶ ἐχαλάρωσε τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νοτιώτερα ὡς τὸ σημεῖο ν' ἀπειλεῖται ὁ Ἑλληνισμὸς παντοῦ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

(Κατανομή τῆς ὕλης.— Περιεχόμενον τοῦ Α' Μέρους τῆς μελέτης «Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες». — Κατὰ τί διακρίνεται τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸ δεύτερον μέρος

Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ τὰ πλεονεκτήματά της.

Σύντομη ἐπισκόπησις τῶν πέντε κεφαλαίων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ Β' μέρος).

§—1. Σὲ μιὰ προηγούμενῃ μου ἱστορικῇ, πολιτικῇ καὶ λαογραφικῇ μελέτῃ μὲ τὸν ἴδιον τίτλον : «Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες», ἀλλὰ μὲ ὑποτίτλους : «Ἐκαστὸ χρόνιον» (1850—1950). α) Ἀγῶνων τῶν δύο ἔθνῶν γιὰ τὴν ἐπικράτησίν τους στὴ Βαλκανικὴ καὶ β) Ἀντιλήψεων Βουλγάρων ἡγετῶν καὶ διανοουμένων, ἐξιστόρησις μὲ κάθε ἀντικειμενικότητα καὶ ἀμεροληψία τῶν διαδοχικῶν αὐτῶν ἀγῶνων, ποὺ ἄρχισαν γύρω στὰ 1850 μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸν μεταξὺ τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Πόλεως σάλον κ' ἐξακολούθησαν δλόκληρη ἑκατονταετηρίδα.

Εἶναι ἱστορία ; Βεβαίως, ἀλλὰ *ἱστορία ζωντανεμένη* ἀπὸ προσωπικὰς ἐντυπώσεις κ' ἀναμνήσεις ἢ γνωστῶν καὶ φίλων Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων, ἀνθρώπων ὅμως ἀδεκάστων κ' ἀντικειμενικῶν, οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις δὲν ἀναγράφονται χωρὶς τὸν ἀπαιτούμενον ἔλεγχον.

Στὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης μου στρέφω προπάντων προσοχὴν στὴν ἱστορίαν καὶ τὴν πολιτικὴν τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ Βουλγαρικῦ λαοῦ, ποὺ ἀνέλαβαν καὶ διεξήγαγαν αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες ἢ τοὺς ἀπεκρήρυσαν). Στὸ δεύ-

1) Τὰ δεκαεννέα κεφάλαια τοῦ Α' μέρους φέρουν τοὺς ἐπόμενους τίτλους : Εἰσαγωγή (κατὰ τί διαφέρει ἢ παροῦσα μελέτη ἀπὸ ὄλες ὄσες ἐγράφησαν ὡς τώρα πάνω στὸ ἴδιον θέμα. Ἡ πρωτοτυπία της.—ΚΕΦ. Α'. Ν. Τσαλίκωφ. Καρραβελισταὶ καὶ Ἐθνικοφρόνες. (Ἡ πολιτικὴ τῶν ἀπέναντι τῆς Ἑλληνικῆς μειονότητος).—ΚΕΦ. Β'. Ὁ ὄπλαρχηγὸς Γκερτζίκωφ (οἱ Γραικομάνοι).—ΚΕΦ. Γ'. Μάρκο Μπαλαμπάνωφ. Ὁ σοφὸς καθηγητὴς (Πῶς θὰ ἦταν δυνατὴ ἢ συνεννόησις). ΚΕΦ. Δ'. Γρ. Νάτσεβιτς, (Ἐνας διορατικὸς Διπλωμάτης).—ΚΕΦ. Ε'. Ὁ Νικ. Γεννάδηφ, (Ὁ δολοφόνος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ προπαρασκευὴ τοῦ ἀνθελληνικοῦ διωγμοῦ τοῦ 1906).—ΚΕΦ. ΣΤ'. (Πῶς δὲν πυρπολήθηκα ἡ Φιλιππούπολι. Ρημάδια 82 ἑλληνικὰς θρησκευτικὰς Κοινοτήτες).—ΚΕΦ. Ζ'. Δ. Γκρόκωφ καὶ Ἀθ. Κάμπλεσκωφ, (Ἡ ἀντοχὴ τοῦ Βορειοθρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ).—ΚΕΦ. Η'. Τὸ παρβουλγαρικὸν μίτιγγ τῆς 16 Ἀπρ. 1906 στὴ Φιλιππούπολι.—ΚΕΦ. Θ'. Ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος καὶ ὁ Σταμπούλωφ. (Ἡ διαγωγὴ τῶν ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ).—ΚΕΦ. Ι'. Ὁ Φερδινάνδος καὶ τὰ ὄνειρά του. (Ἡ Βουλγαρία κράτος ἀνεξάρτητον. Ἡ Βαλκανικὴ συμμαχία).—ΚΕΦ. ΙΑ'. Ὁ Δημ. Μίσεσφ, Ὁ Γεν. Γραμματεὺς τῆς Ἐξαρχίας. (Τὰ ὄπλα Πατριαρχείου καὶ Ἐξαρχίας κατὰ τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν Ἐκκλησιαστικὸν ἀγῶνα.—ΚΕΦ. ΙΒ'. Ἰβάν Εὔστ Γκέσσωφ, Ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας. (Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι καὶ τ' ἀποτελέσματά τους).—ΚΕΦ. ΙΓ'. Βασ. Ροντοσλάβωφ καὶ Δ. Τόντσεφ. (Τὸ γερμανόφιλον κόμμα. Ὁ Α'. Παγκόσμιος Πόλεμος).—ΚΕΦ. ΙΔ'. Ὁ Ἀλέξ. Σταμπολίσκι. Ὁ Πράσινος Δικτάτωρ. Ἡ συνθήκη τοῦ Νεϊγὺ τοῦ 1920. Ἡ διαγωγὴ τοῦ ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐσωτερικὴ καὶ Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βουλγαρικῦ Ἀγροτικῦ Κόμματος.—ΚΕΦ. ΙΕ'. Ἰβάν Βάζωφ. Ὁ Ἐθνικὸς ποιητὴς τῶν Βουλγάρων.—ΚΕΦ. ΙΣΤ'. Ρακόβσκι, Κολάρωφ, Ρόζεμπεργ, Ὁργανωταὶ τοῦ Κ.Κ.Β. Ἡ

τερο μέρος —, τὸ παρὸν — τὸ κέντρο τῆς ἔρευνας ἀποτελεῖ κυρίως τὸ λαογραφικὸ στοιχεῖο.

§ 2. — Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖται σ' αὐτὸ μου τὸ πόνημα εἶναι *συγκριτική*. Ἐξετάζονται αἱ ἀντιλήψεις, τὰ ἥθη, ἔθιμα ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ, τοῦ χαρακτηῖρος του, ἰδίως τῶν ἀγροτῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὰ 80 ο)ο τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀντιπαραβάλλονται μετὰ τὰ ἥθη, ἔθιμα, τὸν χαρακτηῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αὐτὴ ἡ ἀντιπαραβολὴ παρουσιάζει πῶς παραστατικῶς τὶς ἀντιθέσεις τῶν δύο λαῶν Διότι πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἂν καὶ γείτονες, καὶ μ' ὅλο ποὺ ἔζησαν κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὁδοστρωτῆρα τέσσαρες ὀλόκληρους αἰῶνες, — ὥστόσο οἱ διαφορῆς τοῦ χαρακτηῖρος εἶναι πολὺ μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες.

Γεννήθηκα καὶ μεγάλωσα στὴ Φιλιππούπολι, ἑπῆρξα χρόνια δικαστῆς καὶ δικηγόρος στὴ Βουλγαρία, ταξίδεψα καὶ γύρισα ἀπὸ κοντὰ σχεδὸν κάθε γωνιά της, κάθε κοινωνικὴ της τάξι κι' ἐπομένως γνώρισα τὸ λαὸ της κατὰ βάθος, ἀπὸ τὴν ὄψι κι' ἀπὸ τὴν ἀνάποδη. Ἡ λογία παράδοσι Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων καὶ ὅ,τι ἔχει γραφῆ ὄχι μονάχα στὶς δύο γλώσσες, ἀλλὰ καὶ στὴ γαλλικὴ, γερμανικὴ καὶ ρωσικὴ, γιὰ τὴν ἱστορία καὶ λαογραφία τῶν δύο χωρῶν δὲν μοῦ εἶναι ἄγνωστη. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ θὰ στρέψω τόσο προσοχή, ὅσο σ' ἐκεῖνα ποὺ ἔζητα χρόνια καὶ πλέον ἔχουν ὑποπέσει στὴν ἄμεσή μου ἀντίληψι κι' ἐκτίμησι. Ἄν καὶ παθῶν — γιὰτι κι' ἐγὼ μὲ χιλιάδες ἄλλες ἑλλήνων τῆς Βουλγαρίας ἀναγκάσθηκα μετὰ τὸν ἀνθελληνικὸ διωγμὸ τοῦ 1906 νὰ ἐκπατρισθῶ, — δὲν μνησικακῶ ἐντούτοις ἐναντίον τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ἄλλωστε τὸ κίνημα ἐκεῖνο ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ξερίζωμα τοῦ βορειοθρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν πατρικὴ του γῆ δὲν τὸ προκάλεσε ὁ ἀπλὸς λαὸς ἀλλὰ ἡ σπεῖρα τῶν Βουλγάρομακεδόνων κομιτατζήδων μ' ἐπικεφαλῆς τὸν σταμπουλοφικὸν ὑπουργὸ τὸν Νικόλα Γεννάδηφ, ἐπίσης Βουλγαρομακεδόνα. (Προβ. Μέρος Α', κεφ. Ε' καὶ ΣΤ', τῆς μελέτης μου «Βούλγαροι καὶ Ἑλληνες»), Ἄλλο τὸ ζήτημα ἂν ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία καὶ μερικὰ ἄτομα, καθ'αὐτὸ Βούλγαροι, ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα. «*Δρυὸς πεσοῦσης πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται*». Ἀλλὰ τὰ «σπασμένα» τὰ πλήρωσε καὶ πάλι ὁ ἀπλὸς βουλγαρικὸς λαὸς').

§ 3. — Γενικῶς στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν Βουλγαρικὸ Λαὸ ἐπικρατεῖ μιὰ συγκεχυμένη ἰδέα. Βάζουν στὸν ἴδιο παρανομαστή, στὸ ἴδιο λεβίτι ἠγέτες

Α' Κομμουνιστικὴ Ἐπανάστασι στὰ 1924. Ἀνήκουστες ἀγριότητες Βουλγάρων κατὰ Βουλγάρων. — ΚΕΦ. ΙΖ'. Τὰ δραματικὰ γεγονότα 1924—1950. (Ὁ Β'. Παγκόσμιος Πόλεμος. Ἡ διαβαλκανικὴ διάσκησι. Ὁ ἀντίκτυπος τῶν γεγονότων τῆς Βουλγαρίας στὴ Βαλκανικὴ. Τὸ σημερινὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς στὴ Βουλγαρία). — ΚΕΦ. ΙΗ'. Ἀνακεφαλαίωσι καὶ Συμπεράσματα. — ΚΕΦ. ΙΘ'. (Αἱ ἀπαιτήσεις των. Αἱ ἀξιώσεις μας. Ἐπίλογος).

1) Προβλ. παρακάτω Κεφ. Ε'.

και ἅπλῳ Λαό. Τὰ λάθη τῶν πρώτων και τὶς ἀνθιαιρεσίαι τους τὶς φορτώ-
 νουν ἀνεξέλεγκτα στὴ ράχη τοῦ δευτέρου. Αὐτὸ πάει κι' ἔρχεται. Βεβαίως
 — πὺν λέει ὁ λόγος — «τὸ ψάρι ἀπὸ τὸ κεφάλι βρωμᾷ». Τὸ ἀξίωμα τοῦτο,
 ἂν δὲν ἐφαρμόζει και τόσο σὲ μᾶς, ὅμως ἐφαρμόζει πληρέστατα στὸν νομο-
 ταγῆ και πειθαρχημένο Βουλγαρικὸ Λαό¹⁾. Πάντως ἡ δικαιοσύνη τ' ἀπαι-
 τεῖ νὰ γίνεται αὐτὴ ἡ διάκρισι. Ἐλλὰ πολὺ μεγαλύτερη θολούρα και σύγχυσι
 ἐπικρατεῖ στὸ λαό μας, και σὲ δικούς μας και ξένους συγγραφεῖς ἀκόμα,
 ὅταν δὲν κάνουν καμμίαν ἀπολύτως διάκρισι μεταξὺ Βορειοβουλγάρων (κα-
 τοίκων τῆς Μυσίας), Νοτιοβουλγάρων (κατοίκων τῆς Ἐνατολ. Ρουμελίας) και
 τῶν Βουλγαρομακεδόνων. Ἐν τούτοις ἡ ψυχρὸσύνθεσι και ἰδιαιτέρως ἡ δια-
 γωγῆ και τὰ αἰσθήματα τῶν τριῶν αὐτῶν ομάδων ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνι-
 σμοῦ εἶναι πολὺ μεγάλη. Βεβαίως και οἱ τρεῖς αὐτὲς ομάδες ἔχουν ἀρκετὰ
 κοινὰ χαρακτηριστικὰ καθὼς λ. χ. τὴ γλῶσσα²⁾. Ἐλλὰ ἡ διαφορὰ τοῦ χα-
 ρακτῆρος μεταξὺ τῶν καθαρῶν Βουλγάρων και τῶν Βουλγαρομακεδόνων εἶ-
 ναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς ἐπαφῆς των. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριον
 θέμα πὺν ἐξετάζεται στὸ Α' κεφάλαιο αὐτῆς τῆς πραγματείας. Στὸ ἐπόμενον
 τὸ Β' κεφάλαιο ἐξετάζονται τὰ πλεονεκτήματα, — φυσικὰ και ἐπίκτητα — πῶ-
 χουν οἱ Βούλγαροι ἀπέναντί μας. Στὸ Γ' κεφάλαιο ἀναλύονται κάτι χτυπητὰ
 χαρακτηριστικὰ τῶν Βουλγάρων πὺν μᾶς χωρίζουν. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ ποιά
 σκοπιὰ τὰ βλέπει ὁ ἀναγνώστης γιὰ νὰ τὰ θεωρήσῃ πλεονεκτήματα ἢ μειονε-
 κτήματα. Στὸ Δ' κεφάλαιο ἐξετάζονται τὰ φανερὰ μειονεκτήματα τῶν Βουλ-
 γάρων. Τέλος τὸ Ε' και τελευταῖον κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλον «Ἐνακεφαλαίωσι
 και Συμπεράσματα» — εἶναι αὐτούσιο, παρμένο ἀπὸ τὸ ΙΗ' κεφάλαιο τοῦ
 Πρώτου Μέρους τῆς μελέτης, πὺν ἔχει ἀναμφισβητήτως τὴ θέσιν του κι' ἐδῶ.

1) Πρὸβ. παρακάτω Κεφ. Β'. § 3.

2) Ἐλλὰ και ἡ γλῶσσα τῶν Σλαβομακεδόνων δὲν εἶναι ἐντελῶς ἴδια μὲ τὴ
 βουλγαρικὴ. Εἶναι μᾶλλον ἓνα ἐνδιάμεσον ἴδιωμα μεταξὺ βουλγαρικῆς και Σερβικῆς.
 Στὴ γραφῆ Βούλγαροι και Βουλγαρομακεδόνες ἀκολουθοῦν τὴν «Κύριλιτσα» δηλ.
 τὴν παλιὰ σλαβικὴ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα μ' ἀρκετὰς ἐννοεῖται μεταβολὰς, ἐνῶ οἱ
 Γιουγκοσλαβομακεδόνες μεταχειρίζονται τὴ σλαβικὴ ὡς και τὴ λατινικὴ γραφῆ,
 μᾶλλον ὅμως τὴν πρώτη. Ἐπίσης οἱ Σλαβομακεδόνες στὴν ὀρθογραφίαν και τὸ το-
 πικὸ μέρος πλησιάζουν περισσότερο τοὺς Βουλγάρους. Ὁ τονισμὸς ὅμως τῶν λέ-
 ξων και γενικὰ τὸ φωνητικὸ μέρος τοῦ ἤχου ταυτίζεται σχεδὸν μ' αὐτὸ τῶν Σέρ-
 βων. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ μακεδονικὴ ἔχει στὸ λεξιλόγιό της πολὺ περισσότερες τουρκι-
 κὰς και ἑλληνικὰς λέξεις ἢ λέξεις ἢ ῥίζες ἑλληνικὰς (ἰδίως ῥημάτων) και καταλή-
 ξεις σλαβικὰς. Ἐκεῖνο ὅμως πὺν χωρίζει τοὺς Βουλγαρομακεδόνες και τοὺς κα-
 θαρτοὺς Βουλγάρους δὲν εἶναι τόσο ἡ γλῶσσα και ἡ ἔξωτερικὴ της ἐμφάνισι, ὅσο ὁ
 χαρακτῆρ της καθὼς θὰ δοῦμε στὸ εὐθὺς ἐπόμενον κεφάλαιο,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΒΟΥΛΓΑΡΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ, ΒΟΡΕΙΟΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

Χαρακτηρισμός.—Αισθήματα των απέναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ

(Ἐπιτυχημένος χαρακτηρισμός τῶν Βουλγαρομακεδόνων ἀπὸ τὸν Γρ. Νάτσεβιτς καὶ τὸν Βουλγαρικὸ Λαό.—Γιατὶ μᾶς μισοῦν θανάσιμα.—Ἡ Ἐσωτερικὴ καὶ ἡ Ἐξωτερικὴ Βουλγαρομακεδονικὴ Ὄργάνωσι. Σκοπός, μέσα καὶ συνθήματά της.—Ἡ ἐπανάστασι τοῦ «Ἡλὶν·Νιέν κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1903».—Τ' ἀποτελέσματά της.—Παῦλος Μελάς καὶ Ἴων Δραγούμης.—Στατιστικὴ.—Ἀγῶνες Κομιτατζήδων καὶ Ἑλληνικῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων στὴ Μακεδονία.—Ἡ στάσις τῆς Τουρκικῆς ἀρχῆς.—Τὸ σάρωμα τῶν Κομιτατζήδων ἀπὸ τῆς Νέας Χῶρες τέλος τοῦ 1903.—Ἡ ψυχρὸνθεσι δύο γεινονικῶν Λαῶν. — Τὰ αἰσθήματα τῶν Βορειοβουλγάρων ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ.—Ἱστορικὰ καὶ ψυχολογικὰ αἷτια τοῦ Φιλελληνισμοῦ των.—Τύρναβο καὶ Ἀρμπανήσι.—Τὰ αἰσθήματα τῶν Νοτιοβουλγάρων ἀπέναντι μας).

Ἐτονίσαμε στὴν τρίτη παραγράφῳ τῆς εἰσαγωγῆς, ὅτι δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ πράγματα, μιλῶντας γιὰ τὸν Βουλγαρικὸ λαὸ καὶ τὰ αἰσθήματά του ἀπέναντί μας, νὰ βάλουμε στὸν ἴδιον παρανομαστὴ Βουλγαρομακενας, Βορειοβουλγάρους καὶ Νοτιοβουλγάρους,

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς ομάδες χωριστά.

§ 1.—Ἡ γνώμη μου γιὰ τοὺς Βουλγαρομακεδόνες (ἐννοῶ τοὺς Ἑξαρχικούς, διότι γιὰ τοὺς Πατριαρχικούς σλαβοφώνους τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, τοὺς «Grecomanii»: Γραικομανεῖς—καθὼς τοὺς ὀνομάζουσι οἱ Βούλγαροι—, «Σλαβοφώνους Ἑλληνας» καθὼς τοὺς ὀνομάζουμε ἑμεῖς, ἐγίνε ἀρκετὸς λόγος στὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης μου ¹⁾), ἡ γνώμη μου λοιπὸν δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴ γνώμη τοῦ **Γρηγόρη Νάτσεβιτς**. Ἄλλωστε ἡ δική του, γνώμη ἑνὸς ὁμοφύλου των, καλοῦ Βουλγάρου πατριώτου καὶ διαπρεποῦς πολιτικοῦ εἶναι φυσικὸ νὰ βαρύνῃ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ γνώμη ἑνὸς Ρωμηοῦ, ὅσο καὶ ἂν ἐγνώρισε ὁ τελευταῖος πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἔθνους ἀπὸ κοντὰ καὶ κατὰ βάθος.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν διάκαινα σ' αὐτὸ τὸ Β' μέρος τῆς ἔρευνάς μου, θέλω αὐτούσια νὰ μεταφέρω τὸν σχετικὸν παραγράφῳ ἀπὸ τὸ τέταρτον Κεφάλαιον τοῦ Α' μέρους, ὅπου ἀναγράφεται μιὰ συνέντευξις τοῦ Γρ. Νάτσεβιτς, μετὰ τὸν Ν. Τρανό, πού ἦτανε μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας στὴν Μικτὴ Ἑλληνοβουλγαρικὴ Ἐπιτροπὴ Μεταναστεύσεως στὴ Σόφια. Ὅπως ἀναφέρεται ἐκεῖ, ὁ Ν. Τρανὸς φίλος καὶ συνάδελφός μου στὴν ἐν λόγῳ ἐπιτροπῇ, ὑπῆρξε ἕξ ἄλλου συμφοιτητῆς στὸ Παρίσι καὶ κατόπιν στὴ Σόφια (ὅπου χρόνια ὁ Τρανὸς διετέλεσε πάρεδρος τοῦ ἐκεῖ Ἐφετείου) φίλος καὶ γείτονας τοῦ Νάτσεβιτς.

Οἱ Βουλγαρομακεδόνες (ἐννοοῦσε ὁ Γ. Ν. τοὺς Ἑξαρχικούς καὶ μά-

1) Κεφ. Β', ΙΒ' καὶ ΙΗ'.—Ἐπίσης παρακάτω Κεφ. Ε'.

λιστα αὐτοὺς πού εἶχαν ὀριστικὰ ἐγκατασταθῆ στὴ Βουλγαρία) εἶναι ἕνας παράξενος λαός. "Ἐτσι καθὼς γεωγραφικὰ συνορεύει ἡ χώρα του μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴν Σερβία καὶ τὴ Βουλγαρία, ἀντὶ νὰ πάρῃ ἀπὸ κάθε ράτσα κάτι καλὸ, κληρονόμησε μόνον τὰ ἐλαττώματά τους. "Ἀπὸ οἷς τοὺς Ρωμηοὺς κληρονόμησε τὴν πολιτικολογία, τὴ λογοδιάρροια ¹⁾,—καὶ μὴ πρὸς κακοφρονισμό σας—τὴν ὑπουλόγτητα ²⁾, "Ἀπὸ τοὺς Σέρβους τὴν τσαπατσουλιά καὶ τὴ βρωμιὰ ³⁾, καὶ ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς Βουλγάρους τὸ πείσμα καὶ τὴν τσιγκουνιά. Πρόσθεσε σ' αὐτὰ ἕναν τυχοδιωκτικὸ χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐλαστικότητα τῆς ἐθνικῆς των συνειδήσεως καὶ θᾶχης τὸ πορτραῖτο τοῦ σημερινοῦ Μακεδόνο. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ λαός μας τις πόρτες πού μ' ἔνα σκούντηγμα ἀνοίγουν πρὸς τὰ μέσα ἢ πρὸς τὰ ἔξω, τις ὀνόμασε «Μακεδονικὲς Πόρτες». Εἶχε ἔξ ἄλλου δίκιο ὁ γέρο Ντραγκάν Τσανκώφ ⁴⁾, ὅταν εἶπε ὅτι οἱ Βουλγαρομακεδόνες θὰ γίνουν «οἱ νεκροθάφτες» τῆς Βουλγαρίας ⁵⁾.

§ 2.—Στὸν χαρακτηρισμὸν αὐτὸν τῶν Βουλγαρομακεδόνων πρέπει νὰ προσθέσω, ὅτι ὅσον ἀφορᾷ ἐμᾶς ἢ ἐχθροπάθειά τους ἔχει κάτι τὸ παθολογικόν. Μισοῦν θᾶλεγε κανεὶς, ἔξ ἐνστίκτου κάθε τι ἑλληνικόν. Στὰ κέντρα, πού πλεονάζουν, πόλεις καὶ χωριά, καθὼς καὶ στὴ Σόφια ὁ διαβάτης μπορεῖ νὰ μιλῇ στὸ δρόμο ὀποιαδήποτε ἄλλη ξένη γλῶσσα Ἑθροπαικὴ ἢ Βαλκανικὴ. Κανένας δὲν θὰ τὸν ἐνοχλήσῃ οὔτε κὰν θὰ παραξενευτῇ. "Ἄν ὅμως σ' ἀκούσουν νὰ μιλῆς Ἑλληνικά, ὁ πρῶτος βουλγαρομακεδὼν θὰ σὲ σταματήσει, θὰ σὲ ἀγριοκυττάξῃ καὶ ἐπιτακτικὰ θὰ σοῦ πῆ:—Παῦσε νὰ μιλῆς

1) Τὴ λέξι τὴν μεταχειρίζονται καὶ οἱ Βούλγαροι «logodiaria».

2) Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐφαρμόζει ἡ παροιμία. « Ἄλλος ἔχει τ' ὄνομα κι' ἄλλος τὴ χάρι ». Καὶ ὅμως ἂν ἀναλογισθῇ κανεὶς τὸ φέροισμο τῶν Βουλγάρων ἀπέναντι τῆς Ρωσίας πού τοὺς ἀπελευθέρωσε καὶ ἀπέναντι μας καθὼς καὶ τῶν Σέρβων συμμάχων των κατὰ τὸν πρῶτο Βαλκανικὸ πόλεμο,—δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ νὰ συμπαιράνῃ, ὅτι ἡ ὑπουλόγτητα εἶναι περισσότερο δικό τους, παρὰ δικό μας χαρακτηρηστικόν. Ὅποσδήποτε ἢ πιδ συνηθισμένη ρετινιά πού μᾶς κολλοῦν οἱ Βούλγαροι εἶναι νὰ μᾶς ὀνομάζουν «Δουκάβ» δηλ. πονηροὺς ἢ «πόντλ» (rodli) ὑπούλους.

3) Τοὺς Σέρβους οἱ Βούλγαροι τοὺς θεωροῦν γιὰ πολὺ ἀκάθαρτο λαὸ καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ὀνομάζουν «Σφινάρι» δηλ. χοιροβοσκούς.

4) Ἀρχηγὸς τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς κατὰ τὸν ἑλληνοβουλγαρικὸν ἐκκλησιαστικὸν ἀγῶνα, (πρβλ. Κεφ. Ε') μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας, διετέλεσε πρόεδρος τῆς πρώτης Συνταγματικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ Τυρνόβου καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ρωσοφίλου κόμματος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δικτατορίας τοῦ Σταμπούλωφ.

5) Ὁ βουλγαρικὸς λαὸς ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸν γιὰ τὴν συμφεροντολογία καὶ τὴν ἐλειψὶ ἐθνικοῦ φρονήματος στοὺς Βουλγαρομακεδόνας ἔχει ἀρκετοὺς ἄλλους. "Ἐτσι λ. χ. στὴν μακεδονικὴ μάλιστα διὰ λεκτο, ἀκοῦς νὰ λέῃ: «Κὲ mi dádeche pari nè se kajia Bugaren», ἤτοι: «Ἄν μοῦ δώσης παράδες θὰ πῶ πὼς εἶμαι Βούλγαρος». Ἐπίσης «Yõnde, Yõnde go clavani», ἤτοι «τὸ γυρίζω καὶ πρὸς τὰ ἐδῶ καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ». Δηλ. «ὅπου ἔχω συμφέρον πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος, γυρίζω».

αυτή τῇ βρωμερῇ τσιγκάνικῃ ¹⁾ γλώσσᾳ. Ἀπαγορεύεται! — Σὲ τί χρεωστεῖται αὐτὸ τὸ μῖσος ἔναντίον μας;

Α) Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1893 στὴ Θεσσαλονίκη εἶχαν τεθῆ τὰ θεμέλια τοῦ πρώτου Βουλγαρομακεδονικοῦ Ἐπαναστατικοῦ Κομιτάτου μ' ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Γκότσι Ντέλτσεφ, Ντίμο Γκροῦεφ, Γκιώργη Πετρῶφ Τόσσεφ καὶ Ντίμο Ντίμωφ. Σ' αὐτῇ τῇ ὀργάνωσι ὑστερώτερα προσχώρησεν ὁ πολὺς Γιάννης Σαντάσκι καὶ ἄλλοι. Τὸ σύνθημά της ἦταν ἀρκετὰ ἐλκυστικό: «Ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνας». Στὸ καταστατικὸν τους οἱ ὀργανωταὶ ἀνέφεραν, μὲ τὴν ὑπόσχεσι νὰ πραγματοποιήσουν: τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ τοὺς τσιφλικούχους. Ἴσοπολιτεία γιὰ ὅλους τοὺς κατοίκους χωρὶς διάκρισι θρησκείας καὶ ἐθνότητος, ἄμεση διανομὴ τῶν γαιῶν τῆς κατηγορίας «μπάσιννας» ²⁾ στοὺς δικαιοῦχους καλλιεργητὰς χωρὶς ἀποζημίωσι, ἐπίλυσι τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος κτλ.—Μὲ τὴν προπαγάνδα κί' ὑστερώτερα μὲ βίαια καὶ τρομακτικὰ μέσα κατώρθωσαν ἰδίως στὴν ὑπαιθρο χώρα ἀρχικῶς νάχουν ἀρκετὰς εὐτυχίας, προπάντων στὸ βελαέτι Μοναστηριοῦ.

Στις παχυλὲς αὐτὰς ὑποσχέσεις προσχώρησαν σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἐξαρχικοί, ἀρκετοὶ Τσίντσαροι (Κουτσόβλαχοι) βουλγαρίζοντες καὶ Τοῦρκοι ἀκόμα ἀκτήμονες καλλιεργηταί. Ὅχι ὅμως οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Πατριαρχικοὶ βούλγαροι. Οἱ τελευταῖοι καθὼς τὸ εἶπαμε κατ' ἐπανάληψιν καὶ τὸ ἀποδείξαμε, ἂν καὶ σλαβόφωνοι εἶχαν βαθεῖα ριζωμένη Ἑλληνικὴ συνείδησι. Καὶ σὰν νὰ μὴ ἔφθανε αὐτό, ὅταν οἱ Κομιτατζῆδες ἄρχισαν τὴν δίωξίν τους, καὶ χρόνια προτοῦ τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα φτιάσουν σὲ βοήθειά των, ἐσχημάτισαν μόνοι ἀξιόλογα ἀνταρτικὰ σώματα, ποὺ ὄχι λίγη φθορὰ ἐπέφεραν στοὺς Κομιτατζῆδες καὶ στίς ὀργανώσεις τους.

Β) Δέκα χρόνια ὑστερώτερα ἦτοι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1903 οἱ δύο βουλγαρικὲς ὀργανώσεις ἡ Ἐσωτερικὴ καὶ ἡ Ἐξωτερικὴ ἢ τῶν Βαρχοβι-
στῶν ³⁾, (ἔργον τοῦ Φερδινάνδου μὲ πρόγραμμα τὴν ἐνσωμάτωσι τῆς Μακε-

1) Ὡστε κατὰ τὴν νοοτροπία τῶν Βουλγαρομακεδόνων ἡ γλώσσα τοῦ θείου Πλάτωνος καὶ τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι μιὰ γλώσσα βρωμερῇ!

2) *Μπήσιννα*, ἦτοι πατρικὸ γεωργικὸν κτήμα. Ἡ Σλαβικὴ αὐτὴ λέξις διατηρήθηκε τόσο στὴ Μακεδονία ὅσο καὶ στὴν Ἠπειρο μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου. Χαρακτηρίζει τ' ἀγροκτῆματα ἐκεῖνα ποὺ ὡς τὴν ἀρχὴν τοῦ 19ου αἰῶνος ἦσαν ἐλεύθερα κτήματα τῶν καλλιεργητῶν των. Ἐπειτα διάφοροι τοπικοὶ τύραννοι καὶ πρῶτος ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων τοὺς πιθανάγκασαν νὰ τοὺς τὰ ἐκχωρήσουν μὲ μόνον δικαίωμα: ἡ καλλιέργειά των νὰ δίδεται στὸν παλιὸν τοὺς ἰδιοκτήτην καὶ τοὺς νόμιμους κληρονόμους του. Ἔτσι ἀπ' αὐτὰ τὰ κτήματα, ὅταν μετὰ τὸ θερισμὸν ἀφαιρεῖτο τὸ 10 ο)ο τῆς ἐσοδείας, φόρος τοῦ κράτους, τὰ ὑπολοιπόμενα 90 ο)ο χωρίζονταν σὲ δύο μερίδια (σύστημα μισακάρικο) ἂν ὁ τσιφλικούχος ἔδινε τὸ σπόρον ἢ δύο τρίτα ἔπαιρνε ὁ καλλιεργητῆς καὶ ἓνα τρίτον ὁ τσιφλικούχος (σύστημα τριτάρικο) ἂν ὁ σπόρος ἦτανε τοῦ πρώτου.

3) Ὁ ἐπίσημος τίτλος τῆς Ἐξωτερικῆς Μακεδονικῆς Ὀργανώσεως ἦτανε

δονίας στην Βουλγαρία) αποφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἐνεργήσουν τὴν ἔκρηξι τῆς Ἐπαναστάσεως ἰδίως στὰ δύο βιλαέτια τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὡς προθεσμία ἐνάρξεως ὄρισαν τὴν 20 Ἰουλίου 1903, γιορτὴ τοῦ Προφήτου Ἡλία ¹⁾, Προσιάτου τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου.

Ὁ ἐθελοντικὸς (;) αὐτὸς στρατὸς τῶν δύο ὀργανώσεων ἐφοδιάσθηκε πολὺ καλὰ μὲ ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ (ἰδίως μὲ χειροβομβίδες, πού ἦσαν ὡς τότε ἄγνωστες) ἀπὸ τὴ Βουλγαρία. Ἐπίσης τὸ σχέδιο τῆς ἐνεργείας καταρτίστηκεν μὲ ἐπιμέλεια καὶ μὲ τὴ συμμετοχὴ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ Βουλγαρικοῦ Ἐπιτελείου. Παρ' ὅλ' αὐτὰ πνίγηκε στὸ αἶμα ἀκόμα τὸν πρῶτο μῆνα (20 Ἰουλίου—20 Αὐγούστου) ἀπὸ τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα καὶ τοὺς μπασιμποζούκους (ἀτάκτους) ²⁾. Σύμφωνα μὲ μιὰ βουλγαρικὴ στατιστικὴ ἢ ἐπανάστασι τοῦ »Ἡλιν - Ντέν» ἀποτέλεσμα εἶχε νὰ πυρποληθοῦν 12,440 σπίτια, νὰ φονευθοῦν 4,691 κάτοικοι, ἄστεγοι νὰ μείνουν 70.835 ἄτομα καὶ νὰ φύγουν στὴ Βουλγαρία κακοὶ - κακῶς 30.000 βουλγαρομακεδόνες ³⁾.

Τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως οἱ Βούλγαροι ἀπέδωσαν ὄχι τόσο στοὺς Τούρκους καὶ τὸν πρόωρο χειμῶνα, ὅσο στὴν ἀντίδρασι—ἢ ὅπως οἱ ἴδιοι ἔγραφαν τότε «στὴν προδοσία τῶν Ἑλλήνων ⁴⁾».

Γ) Τὸν ἴδιο χρόνον ἀκριβῶς ἢ Ἑλλὰς ξύπνησε ἀπὸ τὸν μακροχρόνιον λήθαργό της. Ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ Παύλου Μελά καὶ τὸ πολύκροτο σύγγραμμα τοῦ Ἰωνος Δραγούμη «Αἶμα ἡρώων καὶ μαρτύρων» κίνησαν τέλος πάντων τὴ προσοχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ Στρατοῦ του στὰ δεινοπαθήματα τῶν πέραν τοῦ Ὀλύμπου ὁμοφύλων καὶ ὁμοδόξων πληθυσμῶν. Ἑλληνικὰ καὶ Κρητικὰ ἀνταρτικὰ σώματα καλῶς ἐφοδιασμένα μὲ ὄπλα καὶ χρῆμα πλαισιούμενα ἀπὸ ἐντόπια στελέχη, ὀδηγούμενα ἀπὸ ἐμπειροπολέμους καὶ ἐνθουσιώδεις ἀξιωματικούς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἄρχισαν νὰ συρρέουν

«Βαρχόβεν Μακεντόνσκι Κομητεία τ. ἔ. Ἀνώτατο Μακεδονικὸ Κομητάτο».

1) Ἡ ἐπανάστασι αὕτῃ ὀνομάσθηκε: Ἐπαναστασι τοῦ «Ἡλιν - Ντέν» τ. ἔ., τῆς ἡμέρας τοῦ προφήτου Ἡλία. Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΣ'.

2) Στὸ βελαέτι τῆς Ἀδριανουπόλεως ἡ ἐπανάστασι δὲν πρόφτασε καὶ νὰ ἐκραγῇ. Δὲν βρῆκε κατάλληλον ἔδαφος, διότι ἡ ἀπόλυτη χριστιανικὴ πλειονοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν ἑλληνικὴ, καὶ ἐλάχιστοι ἦσαν οἱ Ἑξαρχικοί. Στὸ βελαέτι τοῦ Μοναστηρίου (Βιτωλίων) σ' ὅλα σχεδὸν τὰ πεδινὰ μέρη ξεκαθαρίστηκαν ἀκόμη τὴν πρώτην ἐβδομάδα.

3) Τὰ στατιστικὰ αὐτὰ δεδομένα τὰ ἐρανίζομαι ἀπὸ ἓνα βιβλίον τοῦ *Νεϊμο Χατζῆ Νεϊμωφ* μὲ τὸν τίτλον: «Илинденско Востание и раоуките от него, за днешните македонски револуционери, = «Ἡ ἐπανάστασι τοῦ «Ἡλιν - Ντέν» καὶ τὰ διδάγματα γιὰ τοὺς σημερινοὺς Μακεδόνας ἐπαναστάτας» Σοφία 1924. Εἶναι τὸ λεπτομερέστερον βουλγαρικὸν σύγγραμμα πού ἔχει γραφῆ γιὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1903.

4) Καὶ ὁμως δὲν ἐπρόκειτο γιὰ κομμιά προδοσία ἀλλὰ γιὰ τὴν «παθητικὴν ἀμυνα» πού ἀντέταξαν οἱ Ἕλληνες, οἱ ἑλληνίζοντες Κουτσόβλαχοι καὶ οἱ Πατριαρχικοί, Σλαβόφωνοι Ἕλληνες (Γραικομάνοι) ὅταν αἱ βουλγαρικὲς ὀργανώσεις ἐπιχείρησαν νὰ στρατολογήσουν τὴ νεολαία τους.

στή Μακεδονία. Οἱ τουρκικὲς ἀρχές, ἂν καὶ δὲν ἐννοοῦσαν φανερὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀνταρτικὸν ἀγώνα, ἀναγκάσθηκαν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων νὰ τὸν ἀνεχθοῦν. Ἄλλωστε τὰ σώματα τοῦτα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δὲν ἐπιδίδωκαν οὔτε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Μακεδονίας οὔτε τὴν ἐνσωμάτωσίν της εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως οἱ βουλγαρικὲς μακεδονικὲς ὀργανώσεις. Ὁ σκοπὸς τῶν ἤτανε ν' ἀπαλλάξουν τὴν πολύπαθη αὐτὴ χώρα, ὅλο τὸν πληθυσμὸ τῆς συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν Κομιτατζήδικη τρομοκρατία : Καὶ τὸ ἐπέτυχαν. Οἱ Κομιτατζήδες, ποῦ δέκα χρόνια εἰς τὴν σειρά λυμαίνονταν τὸν τόπο, τέλος τοῦ 1903 εἶχαν σαρωθῆ, τὴν ἐπομένη ἀνοιξὶ τοῦ 1904, ὅταν μερικὰ βουλγαρικὰ ἀνταρτικὰ σώματα ἐπιχείρησαν νὰ ξαναρχίσουν τὰ ἴδια, βρῆκαν ἓνα περιβάλλον ἐντελῶς διάφορο. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων ἀναδιοργανώθησαν καὶ τὰ ποικιλώνυμα ἑλληνικὰ πατριωτικὰ σωματεῖα (ἂν καὶ ἔφεραν τὸ ὄνομα φιλανθρωπικῶν ἢ εκπαιδευτικῶν συλλόγων), ἐθνικῆς ἀμύνης ἀπέκτησαν θάρρος καὶ ἐμπείρους καθοδηγητάς.

Οἱ τελευταῖοι μὲ τὸ πρόσχημα γιατρῶν ἢ δασκάλων τοὺς συσπειρώναν, τοὺς ἐνεθάρρυναν, τοὺς ὀργάνωναν τοὺς προστάτευαν. Οἱ χωρικοὶ ἔξ ἄλλου πῆραν θάρρος καὶ αὐτοπεποιθήσει σὺν δυνάμει ποῦ διαθέτουν καὶ μποροῦσαν νὰ διαθέσουν. Ἄν στὰ μικρότερα καὶ πῖο μακροσμένα χωριά δὲν εἶχαν ἔνοπλες πυρῆνες, εἶχαν ὅμως πιστοὺς καὶ ἀφοσιωμένους πληροφοριοδότες καὶ ἀγγελιοφόρους γιὰ νὰ εἰδοποιήσουν χωρὶς ἀναβολὴ τὸν Ἕλληνα μητροπολίτη, τὸν σχολάρχην ἢ τὸν σωματοφύλακά τους. Αὐτοὶ εἰδοποιοῦσαν τὸ Ἑλληνικὸ Πρὸξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, — καὶ ἡ βοήθεια ἦταν ἄμεση.

Νὰ λοιπὸν μιὰ μεγάλη διαφορὰ στὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῶν δύο γετονικῶν λαῶν. Ὁ Βούλγαρος ἀρχίζει ἀπὸ μακρὰ τὴ δουλειά του, μὲ σύστημα, μὲ πρόγραμμα, μὲ μέθοδο γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸ του. Φανερὰ, συχνότερα ὑποῦλα μὲ τὴν ρεκλάμα, μὲ τὴν ἀδιάκοπη προπαγάνδα γιὰ νὰ προσεταιρισθῆ τὴ δική του καὶ τὴν ξένη κοινὴ γνώμη, μὲ τὴ σύμπραξιν διανοουμένων καὶ τοῦ τόπου προπαρασκευάζει τὸ ἔδαφος τῆς μελλοντικῆς δράσεώς του. Ἀντίθετα ὁ Ρωμηὸς ἐπαναπύεται σὺν παλιῆς του δάφνης, ποῦ ἡ ἱστορικὴ του μνήμη τὶς κρατεῖ ἀγρυπνες. Ὁ ἀπλὸς φαντάρης, ὁ ἀγράμματος χωρικός μας μπορεῖ νὰ συγγέει χρονικῶς τὸν καιρὸ καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ Λεωνίδα μὲ τὸν ἥρωϊκὸ θάνατο τοῦ μαρμαρωμένου βασιλεῦς καὶ τὰ μαρτύριον τοῦ Θανάση Διάκου. Μπορεῖ νὰ ταυτίξῃ τὸ Μέγα Κωνσταντῖνον μὲ τὸν Κωνστ. Παλαιολόγον. Δὲν ἔχει σημασία. «Παππατρέχας θὰ πῆς...» ἔστω. Ἐπειτα τὸν ἀκοῦς νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ αἰώνιον «Δὲν βαρύνεται!...» Μὰ μιὰ τοῦ κεντρίσης τὸ φιλότιμον, καὶ τὸν πατριωτισμὸν του ἀλλάζει, γίνεται ἄλλος ἄνθρωπος. Ἀποκτᾷ μιὰ νέα ἐνθουσιώδη μορφή, μαγική, μιὰν ὄραιόπαθη ψυχοσύνθεση, θᾶλεγα ἓνα μαζικὸ ὀλοκληρωμένο σῶμα. Ὅρμᾳ ἀνάθεκτος, τίποτε δὲν λογαριάζει. Ἐμπόδια, πῆνα, δῖψα, ταλαιπωρίες, θάνατο... ἀστεῖα πράγματα ! Καὶ φτάνει στὸ τέρμα. Ἀποκαμωμένος, κουρελιασμένος, πληγωμένος ἴσως... ἀλλὰ

φτάνει. Ἔτσι μονάχα ἐξηγεῖται ὁ μακεδονικὸς ἀγῶνας μας, οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι καὶ μάλιστα ὁ δευτέρως, κι' ἐσχάτως τὸ Ἄλβανικὸ ἔπος καὶ ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ μὲ τὴ νίκη καὶ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἔτσι λοιπὸν ὅ,τι οἱ Βούλγαροι ἐπέτυχαν μέσα σὲ δέκα χρόνια 1893—1903, μέσα σ' ἓνα χρόνο κατάρρευσε παταγωδῶς. Καὶ κύρια αἷτια αὐτῆς τῆς καταστροφῆς ἦταν ὁ Ἑλληνισμὸς. Πῶς λοιπὸν οἱ βουλγαρομακεδόνες νὰ μὴ μᾶς μισοῦν ; Ὀπωσδήποτε, ὅταν στὰ ἐπόμενα κεφάλαια μιῶ γιὰ τὰ ἦθη, ἔθιμα, τὸν χαρακτῆρα τοῦ βουλγαρικῦ λαοῦ τοὺς βουλγαρομακεδόνες ἀποκλείω ἐντελῶς.

*
* *

§ 3.—Ἄν καὶ ἡ ἐπίδρασι τῶν βουλγαρομακεδόνων στὴν πολιτικὴ, στὸ σχολεῖο καὶ τοὺς στρατιῶνες, μάλιστα κατὰ τὶς πρῶτες τρεῖς δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας ἦτανε κολοσσιαία, ὥστόσο δὲν κατόρθωσε νὰ δηλητηριάσῃ τὶς μεγάλες μᾶζες τοῦ ἀγροτικῦ πληθυσμοῦ τῆς βορεινῆς Βουλγαρίας, ἐννοῶ τὶς χῶρες μεταξὺ τοῦ Δουνάβειος καὶ τοῦ Αἴμου. Ἄλλὰ καὶ στίς ὄριμες ἡλικίες τῆς ἀστικῆς τάξεως ἡ ἀνθελληνικὴ προπαγάνδα τῶν βουλγαρομακεδόνων ἦταν μηδαμινή. Σὰν ἐξαιρέσουμε τὴν πρωτεύουσα τὴν Σόφια, ὅπου ἡ ἐπίδρασι τῶν ἐκάστοτε κυβερνήσεων καὶ τοῦ μακεδονικοῦ πολυπληθοῦς στοιχείου στὸ φρόνημα τῶν κατοίκων εἶχαν ἄμεσην ἐπιρροή, ὡς καὶ στὴ παραμεθόριο Δούπνιτσα, σ' ὀλόκληρη τὴ Μυσία ὁ λαὸς τῆς ὄχι μονάχα καμμιά ἐχθροπάθεια δὲν ἔτρεφε πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸ ἀλλ' ἀπεναντίας ἐκ παραδόσεως εἶχε πρὸς αὐτὸν μιὰ ἀξιοσημεῖωτη ἐκτίμησι καὶ σεβασμὸ. Τώρα, μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κομμουνισμοῦ τί γίνεται ἐκεῖ πέρα, δὲν μπορῶ βέβαια νὰ ξέρω. Μιῶ κυρίως γιὰ τὴν περίοδο 1900—1930.

Ἡ λέξις «Γκρέκ» ὡς ἐπίθετο δὲν εἶχε τίποτε τὸ μειωτικὸ γιὰ μᾶς, ὡς λ. χ. στὴ Γαλλικὴ ¹⁾, ἐσήμαινε ἀπλούστατα τὸν ἔμπορο, κι' εἰδικώτερα τὸν ὑφασματέμπορο. Γι' αὐτὸ τὸ ἐπώνυμο «Γρέκωφ» τὸ ἀπαντᾷ κανεὶς συχνότατα στοὺς βουλγάρους τῆς Μυσίας. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς πιθανὸν νὰ εἶναι ἀπόγονοι Ἑλλήνων, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι εἶναι Βούλγαροι τῶν ὁποίων ὁ πατέρας ἢ ὁ πάπος ἦσαν ὑφασματέμποροι ²⁾.

Πολὺ συχνὰ στὴ λαϊκὴ ποίησι ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινὴ ὁμιλία τῶν βορειοβουλγάρων ἀκούει κανεὶς τὴ φράσι : «Γκρέτσκο Τοβέτε»=Ἑλληνικὸ λουλουδι. Πρῶτησα κάποιος γέρο χωρικὸ καὶ μοῦ ἐξήγησε, ὅτι σημαίνει «ὄχι ὀρισμένο λουλουδι, ἀλλὰ λουλουδι ὠραῖο, ἀβρὸ καὶ μὲ λεπτὴ μυρωδιά, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ ἐγγίσης, ἀλλὰ μονάχα νὰ τὸ θαυμάξης καὶ νὰ μυρίζης ἀπὸ μακρῶ». Δὲν εἶναι χαρακτηριστικὴ τούτη ἡ μεταφορά.

1) Γρέκ στὴν γαλλικὴ ὡς ἐπίθετο σημαίνει κλέφτη κι' ἀπατεῶνα ἰδίως στὸ χαρτοπαίγνιο.

2) Ἡ βουλγαρικὴ κατάληξι «ωφ» καθὼς καὶ ἡ τουρκικὴ «ογλου» : σημαίνει γυιὸς ἢ ἀπόγονος.

Κάποτε στην Πλέβνα άκουσα έναν λυράρι νά τραγουδή κάποια παλιό δημοτικό τραγούδι, πού άρχιζε με τόν στίχο: «Καραμφίλκε, Φίλκε μόμε, Μέλνιτσκο Τσβέτε, νάί ντράγγο...» πού θά πῆ: «Γαρυφαλιώ μου, Γαρυφαλιώ, λουλουδι τοῦ Μελένοικου'), τὸ πιὸ ἀγαπημένο.

Θά μπορούσα νά παρουσιάσω πολλές ἀκόμα ἀποδείξεις ὅτι ὁ βορειοβουλγαρικός λαὸς καμμιά ἐχθροπάθεια δὲν ἔτρεφε κι' ἴσως καὶ σήμερα ἀκόμα νά μὴν τρέφει πρὸς τὸν ἑλληνισμό. Ἀντίθετα τὸν σέβεται, τὸν ἐκτιμᾷ καὶ τὸν περιβάλλει μετὸ ἐνδυμα τῆς ἀνωτερότητας, τοῦ ἰδεώδους. Ἀλλὰ καὶ αὐτὲς πὸ ἀνέφερα, παρμένες ἀπὸ τῆ Λαογραφία, τὴν πιὸ καθάρια πηγὴ τῆς ψυχῆς ἐνὸς λαοῦ,—εἶναι νομίζω ἀρκετές').

1) Τὸ *Μελένοικο*, ἦταν μιὰ ἀρχαία βυζαντινὴ ἀποικία τῶν Φιλιππουπολιτῶν στὴ βόρεια κεντρικὴ Μακεδονία, πού μετὰ τὸ Β' Βαλκανικὸ πόλεμο ἐπιδικασθήκε στὴ Βουλγαρία. Οἱ κάτοικοι του, ἀνεξαιρέτως ὅλοι Ἕλληνες μετανάστευσαν κατόπιν τούτου στὴ Φλώρινα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, μερικοὶ στὸ Σιδηρόκαστρο. Οἱ Βούλγαροι κομητατζήδες ἀφοῦ ξερίζωσαν καὶ μετέφεραν στὸ «Σβετί - Βράτς: Ἀγίους Ἀναργύρους» τὰ πορτοπαράθυρα, κι' ὅ,τι μπορούσε νά μετακομιστῆ στὴ νεόκτιστη κωμόπολὶ τοὺς ἀνατίναξαν μετὰ δυναμίτιδα ὅλα τὰ σπίτια κι' αὐτὲς ἀκόμα τὶς ἐκκλησίες ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ τῆ Μητρόπολι καὶ αὐτὸ χάρις στὴν ἐπέμβασι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Σόφιας. Ἐπισκεφθῆκα τὸ Μελένοικο στὰ 1929 ὡς Ἕλληνας ἀντιπρόσωπος τῆς Α' Ἑλληνοβουλγαρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκουσίας μεταναστεύσεως. Στὴν ἐκθεσί μου πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς ἰδίας Ἐπιτροπῆς ἔγραφα τότε. «Ἀγχιάλος καὶ Μελένοικο ἀποτελοῦν τὰ δυὸ ξύλα τοῦ Σταυροῦ, πάνω στὸν ὁποῖο καρφώθηκε ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Βουλγαρίας!»

2) Ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Βουλγαρίας ἦσαν κυριολεκτικὰ «φορεῖς πολιτισμοῦ» θ' ἀναφέρω ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀδέκαστη ἱστορία πού τὸ μαρτυρεῖ, ἀκόμα δυὸ χαρακτηριστικὰ γεγονότα. α) Στὸ ἄλλο ἄκρον τῆς Βουλγαρίας, στὸ Τρίν, ἄκουσα τοὺς χωρικοὺς νά ὀνομάζουν τὴ θερμάστρα «Κάφτωρ=Κάφτωρ», ἀπὸ τὸ καιὸ καὶ τὸν μασιᾶ «πιράγκρα—πυράγκρα». Τί ἄλλο μπορεῖ αὐτὸ νά σημαίη παρὰ, ὅτι ὁ πρῶτος πού εἰσήγαγε σ' αὐτὸ τὸ ἀπομακρυσμένο ἄκρο τῆς Βουλγαρίας τὴ θερμάστρα, ὅτι ἦταν Ρωμῆος; Πρέπει μάλιστα νά προστεθῆ, ὅτι ἦταν καθαρευουσιάνος καὶ ἐξ ἐνστίκτου γλωσσοπλάστης. Γιατὶ ἂν ἄφινε τὸ οἰκειακὸ αὐτὸ ἀντικείμενο μετὰ τὸ ἀρχικὸ τοῦ ὄνομα, δὲν θά μπορούσε νά πιάση ρίζα, μιὰ πού ἡ Βουλγαρικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει τὸν φθόγγο «Θ», οὔτε τὴν κατάληξι «στρά».—β) Τὸ δεῦτερο γεγονός εἶναι τὸ ἐπόμενο: Μετὰ τῆ Βερολίνο Συνθήκη πού δημοιούργησε τὴν Αὐτόνομη Ἀνατολικὴ Ρουμελία, τὸν Σεπτέμβριου τοῦ 1878, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μ. Δυνάμεων εἶχαν συνέλθει στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ νά διατυπώσουν τὸν Ὅργανικὸ Νόμο τῆς Ἀνατ. Ρουμελίας. Ἐπειτα ὁμως ἀπὸ μερικὲς συνεδριάσεις ἡ Ἐπιτροπὴ ἐθεώρησε σκόπιμο νά μεταφέρῃ τὴν ἔδρα της στὴ Φιλιππούπολι γιὰ νά μπορεῖ ἐπιτοπίως νά ἐξετάξῃ τὰ ζητήματα πού τὴν ἐνδιέφεραν. Ὅταν λοιπὸν ἄρχισαν αἱ συζητήσεις γιὰ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ νεοσύστατου κράτους, ἔγινε ἀμέσως ἀποδεκτὴ ἡ πρότασι νά καθιερωθοῦν ἰσότητες ἡ Τουρκικὴ, (ἀφοῦ ἡ Τουρκία εἶχε τὴν ἐπικυριαρχία τῆς χώρας) καὶ ἡ Βουλγαρικὴ (ὡς γλῶσσα τῆς πλειονοψηφίας). Ὁ Ἀγγλὸς ἀντιπρόσωπος πρότεινε ἐπίσης τὴν Ἑλληνικὴ. Μερικὲς ἀντιρρήσεις ἔφερε ὁ Ρῶσος ἀντιπρόσωπος. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρουγγαρίας βαρῶνος Calai, ὑποστηρίζοντας τὸν Ἀγγλο συνάδελφο εἶπε ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς ἀξιοση-

Σὲ τί χρεωστεῖται αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη ἐκτίμησι τῶν Βουλγάρων πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ κάθε τί ἑλληνικόν ;

Σ' αὐτὸ συνέτειναν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ λόγοι, πὺν κατὰ τὸν ἑλληνοβουλγαρικὸν ἐθνικοεκκλησιαστικὸν ἀγῶνα ἀλλὰ καὶ λίγα χρόνια πρὸ καὶ μετ' αὐτὸν ἀπετέλεσαν τὸ κύριον μας ὄπλο. Εἶναι τὸ ἀνείποτο ἐκεῖνο «*γόητρο*» ἐπάνω στὸν ἀπλοϊκὸν Βούλγαρο. Γιὰ τὸ γόητρο αὐτὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔγεινε ἀρκετὸς λόγος στὰ προηγούμενα κεφάλαια, (Προβλ. Μέρους Α' Κεφ. ΙΑ'), ἐπομένως θεωρῶ περιττὸ νὰ ἐπαναλάβω τὰ ἴδια, ἀφοῦ μάλιστα ἐκεῖ ἐκτίθεται ἡ γνώμη τοῦ πιὸ ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ Δ. Μίσσεφ, γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἐξαρχίας'). Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους πῶχουν γενικὸν χαρακτῆρα, ὑπάρχουν κι' ἄλλοι, θάλαγα τοπικοῦ χαρακτῆρος γιὰ τὴ Μυσσία, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἐξάρω δύο τοὺς κυριωτέρους. Ἀνάγονται καὶ οἱ δύο στὴν ἱστορίαν τῆς βορεινῆς Βουλγαρίας, πὺν ἦταν ἡ κοιτίδα τοῦ βουλγαρισμοῦ, ἀφ' οὔτου οἱ Βούλγαροι συγχωνευθέντες μὲ τὰ ἐκεῖ σλαβικὰ φύλα ἀποτέλεσαν ἓνα ἐνιαῖον σλαβικὸν ἔθνος.

Ἐπὶ τῶν φιλικῶν αἰσθημάτων τῶν Βορειοβουλγάρων πρὸς ἡμᾶς.

Α) Ξέρουμε, ὅτι πολλοὶ βασιλεῖς Βούλγαροι ἀλλὰ καὶ βογιάροι (εὐγε-

μείωτα γιὰ τὴ ζωτικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν Ἀνατ. Ρουμελία.—Ἐπιμένω νὰ δωθῶν τὰ ἴδια δικαιώματα στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅχι μονάχα γιὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγου τοὺς ἔχει ἀναπτύξει ὁ συνάδελφός μου, ὅτι δηλ. ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία χρόνια τώρα ἐκυρίαρχησε σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο, ἀλλ' ἐπίσης διότι οἱ ἐδῶ Ἕλληνες ἔχουν πολὺ ἀνώτερον καὶ μεγαλύτερον πνευματικὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ Βουλγάρους. Τὰ σχολεῖα τοὺς εἶναι κατὰ πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν δύο ἐθνοτήτων μαζῆ. Πῶς συμβαίνει καὶ ποῖα τὰ αἰτία δὲν τὰ ἐξετάζω. Ἀλλὰ εἶναι γεγονός ἐναντιοβιβητο, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι φορεῖς πολιτισμοῦ ἀλλὰ καὶ κατάλληλοι νὰ μεταδώσωσιν τὸν πολιτισμὸν τοὺς καὶ στὰ ἄλλα ἔθνη. Γι' αὐτὸ ἀν ἀποκλείσωμεν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, θὰ διαπραξώμεν διπλὴν ἀδικίαν : Πρῶτα ἀπέναντί τοὺς καὶ δεύτερον ἀπέναντι ὁλόκληρης τῆς χώρας». Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ ὀρίσθηκε ἰσότητι μὲ τὴν Τουρκικὴν καὶ τὴν Βουλγαρικὴν γλῶσσαν τοῦ Κράτους. Προβλ. I v a n M a t j á r o f f, «Istotchna Roumelia=Ἀνατολικὴ Ρουμελία». Στενογραφημένα πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Ἐπιτροπῆς σ. 90.

1) Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ βουλγαρικὸς λαός, κάθε πολιτισμένον ἄνθρωπον τὸν θεωροῦσε Ἕλληνα καὶ κάθε Ἕλληνα ἡ ἑλληνίζοντα γιὰ ἔξυπνον, πολιτισμένον καὶ φιλοπρόδοτον ἄνθρωπον. Ὁ Γιάκιμ Γροῦεκ πὺν ἴδρυσεν γύρω στὰ 1850 τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν σχολεῖον στὴ Φιλιππούπολιν, διηγεῖται σ' Ἀπομνημονεύματά του : «Monte Spornepi», ὅτι ὅταν ἦταν μαθητὴς στὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον τοῦ χωριοῦ τοῦ τῆς Κοκριβσιτισας (στὶς νότιες πλαγιὰς τοῦ Αἴμου) τοῦ ἔπεσε κάποτε στὰ χέρια μιὰ βουλγαρικὴ φυλλάδα. Τὸ βράδον διάβασεν μερικά ἀποσπάσματα στὸν πατέρα του. Αὐτὸς, ἐννοεῖται, τὰ κατάλαβεν ὅλα ἐνῶ ἑλληνικά ὅτι «γρῶ» ἤξερε, ἀλλὰ κατὰ τὸ γεγονός αὐτὸ γύρισε καὶ εἶπε ἀσθητικὰ τὸν γυιοῦν του. «Ὁλ' αὐτὰ εἶναι χασομέρι. Ἄν θέλης νὰ γίνῃς ἄνθρωπος καὶ νὰ προκόψῃς, νὰ μάθῃς γερά ἑλληνικά».

νεϊς). Βούλγαροι κατά τὸν μεσαίωνα πῆραν ἑλληνοποῦλες πριγκίπισσες, ἰδίως ἀπὸ τὴν Πόλι. Αὐτὲς δὲν πῆγαιναν βεβαία μόνες σὶν **Τύρναβο** τὴν παλιὰ πρωτεύουσα τῆς Μυσίας ¹⁾. Εἶχαν τὴν ἀκολουθίαν τους καὶ μερικοὺς στενοὺς συγγενεῖς. Ἄλλ' ὄλους αὐτοὺς δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τοὺς τοποθετήσουν στὴ φυσικὴ στενόχωρη περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας. Τοὺς ἐποίκισαν λοιπὸν σ' ἓνα κοντινὸ χωριὸ πού σήμερον ἀκόμη σώζεται καὶ ὀνομάζεται «**Ἀρμπανάσι**» ²⁾. Πῶς τὸ λέγανε στὰ χρόνια τῶν βυζαντινῶν δὲν κατόρθωσα νὰ

1) Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδρομὲς μου κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1904—1911 στὴ Β. Βουλγαρία ἐπισκέφθηκα καὶ τὸ **Τύρναβο**. Καὶ τῶρ' ἀκόμα, πού ξαπλώθηκε στὰ πέριξ, εἶναι ἐκ φύσεως μιὰ στενάχωρη πολιτεία, κτισμένη μέσα σὲ μιὰ γούβι περιτριγυρισμένη ἀπὸ λόφους καὶ βουνοκορφές. Σ' αὐτὴν μπαίνει ἀπὸ τὴ βορεινὴ πλευρὰ ἀπὸ μιὰ στενωπὸ καὶ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπέναντι. Ἐνα ὀρητικὸ ποτάμι τὴ διαβρέχει—ἡ Γιάντρα,—πού περνᾷ ἀπὸ τὴν ἴδια στενωπὸ ἀπ' ὅπου περνᾷ καὶ ἡ διαβαλκανικὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ. Ἡ κεντρικὴ τῆς πλατεῖα ἔχει δὲν ἔχει 400 τ. μ. Τί θάτανε τὸ Τύρναβο στὰ παλιὰ χρόνια; Βέβαια πρώτης τάξεως ὑψηρὸ ἀλλὰ μόν' αὐτό. Ἀπὸ περιέργεια μέτρησα στὴν Ἀκρόπολιν τῆς τὰ θεμέλια τοῦ παλατιοῦ τῶν Βουλγάρων Τσάρων. Εἴκοσι μέτρα μάρκος πρὸς δέκα μέτρα πλάτος, περίπου, σύνολον 400—450 τ. μ. Πόσος κόσμος θὰ μποροῦσε νὰ χωρέση σ' ἓνα τόσο στενὸ οἶκημα, ἀκόμα καὶ ἂν ἦτανε διόροφο! Τριόροφο δὲν μποροῦσε νάναί γιατί δὲν θὰ βαστοῦσαν τὰ θεμέλιά του. Γύρω θεμέλια ἀπὸ ἄλλα κτίσματα δὲν εἶδα. Κάτω βρίσκεται ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Τύρναβου ὅπου γινόταν ἡ στέψη τῶν Τσάρων. Σοῦ κάνει τὴν ἐντύπωσιν μᾶλλον ἐνὸς μεγάλου παρεκκλησιοῦ πυρὰ ναοῦ καὶ μάλιστα μητροπολιτικοῦ.

2) Στὸ **Ἀρμπανάσι**, πού ἐπίσης ἐπισκέφθηκα βρῆκα γέρους καὶ γρηῆς πού μιλοῦσαν ἀρετὰ ἐλεύθερα τὰ Ἑλληνικά. Μπαίνοντας στὴ κωμόπολιν ἄκουσα δυὸ γρηῆς νὰ μιλοῦν ἑλληνικά· τίς καλησπέρησα ἑλληνικά καὶ τίς ρώτησα κάτι ἀλλὰ τρομοκρατημένους μοῦ ἀπάντησαν βουλγαρικά. Αὐτὸ μοῦ κίνησε μὲν τὴν περιέργειαν ἀλλὰ θέλησα νὰ ἐξακριβώσω τὴν αἰτία. Τοὺς εἶπα λοιπὸν ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δύσει ὁ ἥλιος, θὰ ἤθελα νὰ διανυκτερεύω στὴν πολιτεία τους καὶ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ μοῦ ἔδειχναν κάποιο σπίτι χωρὶς παιδιὰ, πού θὰ καλοπλήρωνα τὴ φιλοξενία, μιὰ πού δὲν ὑπῆρχε ξενοδοχεῖο. Μοῦ ἔδειξαν ἓνα σπίτι, πού ἐπανέλαβα τὰ ἴδια στοὺς οἰκοκυρούς. Ἐπρεπε νὰ μεταχειρισθῶ ὅλη μου τὴ ρητορικὴ δεινότητά μου καὶ νὰ κάνα τὸ σταυρὸ μου, ὅτι δὲν εἶμαι ἑλληνομαθὴς βουλγαρομακεδὼν σπιτοῦνος, ἀλλὰ βέρος ρωμηὸς ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολιν γιὰ νὰ ἀνοίξω τὸ στόμα καὶ μ' αὐτὸ τὴν καρδιά τους. Μοῦ εἶπαν λοιπὸν μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὡς τὰ 1880 (δηλ. τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας) περνοῦσαν ἔκτακτα. Εἶχαν σπουδαία βιοτεχνία τὴν *κατασκευὴν ἱερῶν ἀμφίων*, πού ἦσαν ξακουσμένα ὄχι μονάχα στὴ Βαλκανικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ Ρωσία. Εἶχαν κάποιο συνεταιρισμὸ πού καθὼς μοῦ τὸν ἐξήγησαν ἦταν παραπλήσιος μὲ τὸν ἐργατοβιοτεχνικὸ συνεταιρισμὸ τῶν Ἀμπελακίων. Μὰ οἱ βουλγαρικὲς κυβερνήσεις μὲ τὴ βαρεῖα φορολογία πού τοὺς ἔβαλαν καὶ προπάντων μὲ τὸ κλεισμο τοῦ σχολείου των ὅπου κοντὰ στὰ βουλγαρικά καὶ τουρκικά τὰ παιδιὰ τους μάθαιναν καὶ ἑλληνικά,—ἀνάγκασαν τοὺς πιδὸ πλουσίους καὶ μάλιστα αὐτοὺς πού εἶχαν παιδιὰ νὰ ξεκάνουν ὅπως ὅπως τὴν περιουσίαν τους καὶ νὰ μεταναστεύουν στὴ Βάρνα. Ὡστόσο δυὸ τρεῖς καλοὶ τεχνίτες ἐγκατεστάθησαν στὴν Ὀδησσό, ὅπου ἔκαναν τὴ τύχη τους γιατί βρῆκαν προστασία καὶ ἀπὸ τὴν κυβερνήσιν καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ὁμογενεῖς. Μὲ νοσταλγία θυμοῦνταν τὰ παλιὰ καλὰ χρόνια. Ὅταν οἱ γύρω χωρικοὶ

τὸ ἔξακριβώσω. Ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους ὅμως ἡ συγκοινωνία, ἐπικοινωνία καὶ ἀλληλοεπίδρασι τῶν δύο κέντρων δὲν ἦταν δυνατὸ παρὰ νᾶναι πολὺ στενὴ. Κι' ἐπειδὴ κατὰ γενικὸ ἔθνολογικὸ νόμο ὁ ἀνώτερος πολιτισμὸς ἐπιβάλλεται στὸν κατώτερο, εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητο, ὅτι ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξε πολὺ ἀνώτερος τοῦ Βουλγαρικοῦ, — φυσικῶς ἐπόμενο ἦταν ν' ἀφήσῃ βαθεῖα τὰ ἴχνη του καὶ τὴν ἑλληνοφιλία, ἂν ὄχι σ' ὀλόκληρη τὴ χώρα, πάντως ὅμως στὸν Τύρναβο καὶ τὴν περιοχὴ του. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς ἐκπλήττει, ὅτι μετὰ αἰῶνων δουλεία στοὺς Τούρκους, τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σχολεῖο, πού ἱδρῦθηκε ἀπὸ βούλγαρο, τὸν Ἀπρίλωφ, ἦταν στὴν περιοχὴ τοῦ Τύρναβου. Ἐπίσης τὸ γεγονός, ὅτι, ὅταν κηρύχθηκε τὸ Σχίσμα, οἱ Τυρναβίτες ὄχι μονάχα κατέκριναν δριμύτατα τὴν ἀδιαλλαξία τῶν βουλγάρων Κωνσταντινουπολιτῶν δηλ. τοὺς δλαδούς τοῦ Ἰλαρίωνα Μακαριοπόλεως, ὄχι μονάχα ἰκέτευσαν τὸν Πατριάρχην νὰ μὴν περιλάβῃ καὶ τὴν ἐπαρχία τους στὸ Σχίσμα, ἀλλὰ ζήτησαν ἐπιμόνως μαζῇ μετὰ τὴν εὐλογία του νὰ τοὺς στείλῃ καὶ ἑλληνα Δεσπότη.

Β) Τὸ δεύτερο ἱστορικὸ γεγονός γιὰ τὴν ἑλληνοφιλία καὶ τὸν θαυμασμὸ πού ἐπικρατεῖ στὴ Βορειοβουλγαρία γιὰ κάθε τι ἑλληνικὸ εἶναι τὸ ἐπόμενο. Ὅταν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι τοῦ 1821 ὁ Κιουταχῆς ἐρημώνοντας τὴν Ἑλλάδα πῆρε Ἑλληνας ὁμήρους, ὅσους ἀπ' αὐτοὺς δὲν πύλησε στὰ παζάρια τῆς Πόλις καὶ τῆς Σμύρνης, τοὺς ἐποίκησε γύρω στὴν Πιλέβνα καὶ τὴ Σιούμλα, τὸ σημερινὸ Σιοῦμεν. Αὐτοὶ μετὰ τὸν καιρὸ ἀφομοιώθηκαν βέβαια. Ὅλιγοι ἀπ' αὐτοὺς θυμοῦνταν στὰ χρόνια μου, ὅτι ὁ πάππος

ἤθελαν νὰ παραστήσουν μιὰ κόρη ἢ μιὰ γυναίκα σὰν ἀληθινὴ ἀρχόντισσα τὴν ἔλεγαν «μιάζη σὰν κοκκόνα ἀπὸ τὸ Ἀρμπανάσι». Ἀπὸ τοὺς Τυρναβίτες δὲν εἶχαν παράπονο ἀλλ' ἀπὸ τοὺς βουλγαρομακεδόνες ἀστυνομικοὺς, οικονομικοὺς ὑπαλλήλους καὶ δασκάλους τόσον εἶχαν τρομοκρατηθῆ, πού δὲν τολμοῦσαν νὰ μιλήσουν ἑλληνικά. Ἐννοεῖται, ὅτι τὰ σχολεῖα τῶν ἔγιναν βουλγαρικά καὶ τὰ παιδιὰ τους οἱ δίσκαλοι ἔτσι τὰ εἶχαν ἐκφανατίσει, ὥστε δὲν τολμοῦσαν στὸ σπίτι οὔτε οἱ γέροι νὰ μιλήσουν τὴν προγονικὴ τους γλῶσσα. Ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ ἐμφάνισι τοῦ Ἀρμπανάσι ἦταν τέτοια πού μόλις ἔμπαινες, καταλάβαινες, ὅτι μπαίνεις σὲ βυζαντινὸ κάστρο. Βρίσκεται σὲ 15—20 λεπτὰ τῆς ὥρας ποδαρόδρομο ἀπὸ τὸ Τύρναβο μ' ἕναν ἐλικοειδῆ καὶ πολὺ ἀνηφορικὸ δρόμο, ἀρκετὰ κουραστικὸ. Γύρω καὶ μέσα στὴ κωμόπολι ἕνα σωρὸ, — κάπου εἴκοσι—ἑκκλησίαι καὶ παρεκκλήσια, καθὼς στὴν Ἀγχιάλο, στὴ Μεσημβρίσι, στὸ Στενίμαχο καὶ ἄλλου. Μὰ καὶ μέσα ὄχι μόνον αἱ ἐξώπορτες καὶ τὰ πορτοπαράθυρα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔπιπλα καὶ τὰ κάγκελα τῶν σοφάδων, ὅλα ἀτόφια καρυδιά. Ἡ παλὰ ἀρχοντεῖα τῶν κατοίκων χτυπᾷ ἀμέσως στὸ μάτι. Τὴν ἄλλη μέρα σὰν ἦταν νὰ φύγω στάθηνε ἀδύνατο νὰ δεχθῶν νὰ τοὺς πληρώσω γιὰ τὴ φιλοξενεία τους. Κι' αὐτὸ μιὰ ἀπόδειξι τῆς πατροπαράδοτης ἑλληνικῆς φιλοξενείας. Καὶ οἱ βούλγαροι χωρικοὶ σὲ φιλοξενοῦν βέβαια, ἀλλ' ἔννοῦν νὰ πληρωθῶν καὶ νὰ καλοπληρωθῶν μάλιστα, ἐκτὸς ἂν ἔχουν ἄλλο μεγαλύτερο συμφέρον. Ὅταν λείπουν καὶ τὰ δυὸ κίνητρα, θ' ἀκούσης τὸ «νιάμα=δὲν ἔχει», τὴ μόνη βουλγαρικὴ λέξι, πού ἔμαθαν οἱ φαντάρου μας γυρίζοντας στὰ βουλγαρικὰ χωριά τῆς Μακεδονίας.

ἢ ὁ προπάπος τους ἦτανε ρωμιός. Ἄλλὰ εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι κι' αὐτοὶ ἐπέδρασαν νὰ διατηρηθῇ ὄχι μόνον στοὺς ἀπογόνους τους, ἀλλὰ καὶ στὸ περιβάλλον τους τὸ ἑλληνόφιλο αἴσθημα.

§ 4 — Ὅτι εἶπαμε γιὰ τὴ βόρειο Βουλγαρία ἰσχύει ἐν μέρει καὶ γιὰ τὸν βουλγαρικὸ λαὸ τῆς νότιας Βουλγαρίας, τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμελίας. Ἐδῶ ὅμως ἐπιβάλλεται νὰ κάνουμε μιὰ διαστολή: Ἀφ' ἑνὸς τῆς δυὸ γενεῆς ποὺ προηγήθησαν τοῦ 1880 κι' ἐξ ἄλλου αὐτὲς μετὰ τὴ χρονολογία τούτη καὶ μερικὰ χρόνια προτιήτερα. Οἱ Βούλγαροι διανοούμενοι οἱ πρὸ τοῦ 1880 ἦσαν στὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικά τους χρόνια ὅλοι σχεδὸν τρόφιμοι τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἰδίως τῆς Φιλιππουπόλεως, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀνδρου καὶ Κυθωνιῶν κτλ. Ὁ σύγχρονος βούλγαρος ἱστορικὸς Dr Ἀρναούντωφ, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας, τοὺς μεγάλους τοῦ γένους μας διδασκάλους ΚΑΙΡΗΝ καὶ ΒΑΜΒΑΝ τοὺς θαυμάζει καὶ τοὺς θεωρεῖ ἐπίσης τοῦ Βουλγαρικοῦ Ἔθνους **μεγάλους διδασκάλους** ¹⁾. Ἐξ ἄλλου ἂν ὄχι ὅλοι, μὰ τὰ 80 ο)ο τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τῆς Νοτιοβουλγαρίας στὴ Φιλιππούπολι, Ἀδριανούπολι, Κωνσταντινούπολι καὶ σχεδὸν ὅλες τῆς μεγαλύτερες πόλεις τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμελίας εἶχαν ποιὸς μάμμη ἢ προμάμμη, ποιὸς μητέρα, γυναίκα, πρωτοξεδέλφια Ἑλληνίδες. Ἦταν λοιπὸν φυσικὸ νὰναι στενώτατα συνδεδεμένοι μὲ τοὺς Ἑλληνας συγγενεῖς τους καὶ συμπεθέρους. Αὐτὸ, βέβαια, ὅταν ἡ ἐθνικὴ τους συνείδησι διαμορφώθηκε καὶ χάρι στὴν ὑποστήριξι τῆς Ρωσίας, (καὶ στὴν ἀρχὴ κι' αὐτῆς τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως) ἀπέκτησαν μαχητικότητα, — δὲν τοὺς ἐμπόδισε νὰ λάβουν ἐνεργὸν μέρος στὸν Ἐθνικοθρησκευτικὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ Πατριαρχείου. Μὰ μιὰ ποὺ ὁ ἀγὼνας αὐτὸς πῆρε κατὰ τὴν ἀντίληψί τους τέλος πρὸς ὄφελος τοῦ ἔθνους των, ἐθεώρησαν — καὶ δικαίως, — ὅτι ἡ ἀποστολὴ των ἔχει λήξει κι' ἐπομένως θὰ ἦτανε παράλογο νὰ μισοῦν τοὺς Ἑλληνας συγγενεῖς τους καὶ φίλους. Ἔτσι αὐτόματα σχεδὸν ἀποκαταστάθηκαν οἱ ἀδελφικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἔθνῶν καθὼς πρὸ τοῦ 1850.

Ἀντίθετα οἱ Βούλγαροι τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμελίας ποὺ γεννήθηκαν μετὰ τὸ 1880 καὶ λίγα χρόνια προτιήτερα, ἀνατράφηκαν καὶ μορφώθηκαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ Ρωσία μὲ ὑποτροφίες διαφόρων πανσλαβιστικῶν σωματείων ἢ αὐτοῦ τοῦ ρωσικοῦ κράτους. Ὅταν λοιπὸν ἐπέστρεψαν πίσω μὲ πε-

1) Ὁ Dr Τσομάκωφ, Φιλιππουπολίτης γιατρός, ὁ ὁποῖος μὲ ὑποτροφία τοῦ ἑλληνος Μητροπολίτου Φιλιππουπόλεως Χρυσάνθου σπούδασε στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ τῆς Πόλης κι' ἔπειτα στὸ Παρίσι, ὑπῆρξε ὕστερότερα κατὰ τὸν ἑλληνοβουλγαρικὸν ἐκκλησιαστικὸν ἀγὼνα ἕνας ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀδιαλλάκτους Βουλγάρους. Καὶ νὰ τί γράφει στ' ἀπομνημονεῦματά του γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη: «Οἱ Ἑλληνες μᾶς δίδαξαν, ὅτι ἀγαπητότερο καὶ τιμιώτερο πρῶγμα ἀπὸ τὴν Πατρίδα δὲν ὑπάρχει στὸν κόσμον. Αὐτοὶ μᾶς ἔδωκαν τὰ πνευματικὰ ὄπλα, μὲ τὰ ὁποῖα πολεμήσαμε καὶ νικήσαμε τοὺς Φαναριώτες».

ρισσότερο ἢ λιγότερο σωβινιστικὲς ἰδέες δὲν ἦτανε δυνατὸ παρὰ νᾶχουν ἀνθελληνικὰ αἰσθήματα.

Πάντως, —κι' αὐτὸ εἶναι γιὰ ἔπαινο τῶν Βουλγάρων Φιλιπουπολιτῶν—οὔτε οἱ μὲν οὔτε οἱ δὲ ἔλαβον μέρος στὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα τῆς 16 'Ιουλίου 1906. Μάλιστα οἱ πρῶτοι αὐστηρότατα τὸ κατέκριναν 1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'.

ΠΟΥ ΜΑΣ ΥΠΕΡΤΕΡΟΥΝ ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

(Εὐλογες ἀπορίες ἀναγνώστου.—Αἱ δύο πανεπιστημιακὲς ἐκθέσεις γιὰ τὰ κακουργήματα τῶν Βουλγάρων στὶς Νέες Χῶρες.—Σὲ τί δὲν ἔστρεψαν προσοχὴ οἱ κ. κ. Καθηγηταί.—Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς μελέτης μου.—Σὲ τί μᾶς ὑπερτεροῦν οἱ Βούλγαροι. Α') Στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνισι τοῦ στρατοῦ των.—Γνώμη ξένου πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ γιὰ τὴν σύγκρισι τοῦ Βουλγάρου μὲ τὸν Ἕλληνα στρατιώτη.—'Οργάνωσις καὶ διαπαιδαγώγησις τοῦ Βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τοὺς Ρώσους.—Β') Οἱ Βούλγαροι νομοταγῆς καὶ πειθαρχημένος λαός.—Γ') Ἔχουν βαθεῖα ριζωμένη γεωργικὴ συνείδησι πού λείπει σ' ἐμᾶς.—Ἡ μετανάστευσις στοὺς Βουλγάρους καὶ σ' ἐμᾶς.—Ἡ «Ζαντρούγκα» καὶ ἡ ἐπίδρασί της.—Δ') Ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς τῶν Βουλγάρων.—Μία ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο πρωτεύουσῶν Σόφιας καὶ Ἀθηνῶν).

§ 1.—Ἄς μὴ παραξενευτῆ ὁ ἀναγνώστης μου, ὅτι ἐδῶ στὸ Β'. Μέρος ἀρχίζω ἀπὸ τὰ προτερήματα τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ἐπίσης στοὺς Ἕλληνας δὲν πρέπει νὰ φανῆ μειωτικόν, ὅτι τιλοφορῶ τὸ σύγγραμμα «Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες» καὶ προτάσσω τοὺς Βουλγάρους. Ἡ διατριβή μου ἔχει ὡς ἀφετηρία τῆς σκέψεώς μου καὶ κεντρικὸ σκοπὸ τὴ λαογραφία (καὶ κοντὰ σ' αὐτὴν τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Πολιτικὴν) τῶν βουλγάρων κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα 1850—1950 καὶ μόνο γιὰ νὰ γίνῃ ἡ σύγκρισι παραθέτω κι' ἐξετάζω τ' ἀντίστοιχα ἦθη, ἔθιμα, χαρακτῆρα κτλ., τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Γι' αὐτὸν τὸν λόγον ἐξάλλου στὸ Α' Μέρος ἐνῶ λεπτομερῶς ἀναλύω τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἡγετῶν καὶ διανοουμένων βουλγάρων γιὰ τὸ πρόβλημα ποῖος ἀπὸ τοὺς δυὸ λαοὺς προσπάθησε νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ τελικῶς ἐπεκράτησε στὴ Βαλκανικὴ, —ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἡγέτες ἀναφέρω τὸ Χαρίλαο Τρικούπη 2), τὸν Παπαναστασίου 3), τὸν Βενιζέλο 4) καὶ τέλος τὸν Μεταξά. Διότι μόνον αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ μας ἄνδρες ἦλθαν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἡγέτες του.

§ 2. Πολὺν πῶς δικαιολογημένη θᾶτανε ἡ ἐκκληξι, ἴσως καὶ ἡ ἀγανά-

1) Πρβλ. Μέρος Α'. Κεφ. Ζ'.

2) Πρβλ. Μέρος Α'. Κεφ. Θ'. σελ. 1.

3) Πρβλ. Μέρος Α'. Κεφ. ΙΖ', σ. 2.

4) Πρβλ. Μέρος Α'. Κεφ. ΙΒ'. σ. 4 καὶ ΙΔ'. σ. 4.

κτησι τοῦ ἀναγνώστη μου ἂν κατάγεται ἀπὸ τὶς βορεινές μας ἐπαρχίες καὶ γνώρισε ἀπὸ κοντὰ τοὺς Βουλγάρους κατὰ τοὺς μαύρους χρόνους τῆς κατοχῆς. Ἡ ἂν εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ τοὺς γνωρίσῃ, ἀλλὰ τοῦ ἔπεσαν στὸ χέρι καὶ διάβασε τὴν ἔκθεσι τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. Σωτηριάδη, Θ. Πετμεζᾶ, Κ. Ζέγγελη καὶ Δ. Χόνδρου ἀναφορικῶς πρὸς τὶς ὁμότητες καὶ τὶς καταστροφές τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία μετὰ τὸ τέλος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914—1918) ¹⁾ ἢ τὴν ἔκθεσι τῆς Πανεπιστημιακῆς Ἐπιτροπῆς πού τῆς εἶχε ἀνατεθῆ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιό μας νὰ ἐξετάσῃ ἐπιτοπίως τὰ ἐγκλήματα τῶν Βουλγάρων. Τὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴ εἶχαν ἀποτελέσει οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης Δ. Χόνδρος, Ἰ. Θεοδωρακόπουλος, Ν. Βλάχος, Στίλπων Κυριακίδης καὶ Χ. Φραγκίστας. Πῶς λοιπὸν—ἴσως σκεφθῆ ὁ ἀναγνώστης μου—ὁ βάρβαρος κι' αἰμοσταγῆς αὐτὸς λαὸς, εἶναι δυνατὸ νᾶχη προτερήματα; —Ναί, τοῦ ἀπαντᾷ. Καθὼς κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὴν ὄψιν του, ἀλλ' ἔχει καὶ τὴν σκιά του πού τὸν ἀκολουθεῖ, καθὼς ἔχει καθέννας μας τὰ προτερήματά του καὶ τὴ σκιά του, ἔτσι καὶ κάθε λαὸς ἔχει κοντὰ στὰ προτερήματά του καὶ τὴ σκιά του, τὰ ἐλαττώματά του. Καλότυχος ὁ λαὸς ἐκεῖνος πού στὸ ζύγισμα τὰ πρῶτα ὑπερτεροῦν τὰ δεύτερα. Καὶ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὅσο ἡ διαφορὰ εἶναι πιδὸ μεγάλη, τόσο καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι πολιτισμένος. Ὅσον ἀφορᾷ ἔξ ἄλλου τὶς δυὸ ἐκθέσεις τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν, (καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων συγγραμμάτων πού ἀναφέρονται στὰ ἴδια ἢ καὶ ἀνάλογα θέματα), ὅσο ἐμπεριστατωμένες καὶ ἀντικειμενικὲς κι' ἂν εἶναι, δὲν ἔρχονται σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴ διατριβή μου. Ἀπ' ἐναντίας τὶς συμπληρώνει καὶ πρὸ παντὸς τὶς διαφωτίζει. Καὶ νὰ γιατί :

Πρῶτο. Διότι οἱ κ. κ. καθηγηταὶ δὲν ἔστρεψαν τὴν προσοχή τους, ὅτι ἂν ὄχι τὰ 70 ο)ο πάντως τὰ 60 ο)ο τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ στρατιωτικῶν δὲν ἦσαν καθαυτὸ Βούλγαροι ἀλλὰ Βουλγαρομακεδόνες. Γι' αὐτοὺς μιλῆσαμε ἀρκετὰ στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, ὥστε περιττὸ εἶναι νὰ ἐπανερχόμαστε στὰ ἴδια. Θὰ σημειώσω μόνον, ὅτι γνωστοί, γνωστότατοι ἀρχικομιτατζήδες, ἄλλοι μὲ στρατιωτικὴ στολή, ἄλλοι μὲ πολιτικὴ, εἶχαν καταλάβει ἀνώτατες θέσεις ὡς φρουραρχοὶ, διοικηταὶ, νομάρχαι, ἐπαρχοὶ κλπ. σ' ὅλες σχεδὸν τὲς πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτ. Θράκης, ἐνῶ κατώτεροι κομιτατζήδες διωρίστηκαν ὡς κοινοτάρχες στὰ χωριά.

1) Ἡ ἔκθεσις τούτη μὲ τὸν τίτλο «Ἐκθεσις τῆς Πανεπιστημιακῆς Ἐπιτροπῆς περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατ. Μακεδονίᾳ διαπραχθεισῶν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὁμοτήτων καὶ καταστροφῶν. Ἀθῆναι 1918», ἔχει δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μαζί μὲ τὴν ἔκθεσι γιὰ τὰ ἐγκλήματα τῶν Βουλγάρων κατὰ τὰ χρόνια τῆς κατοχῆς σ' ἓνα βιβλίον (ἐκδ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «Μαύρη βίβλος τῶν βουλγαρικῶν ἐγκλημάτων εἰς τὴν Ἀνατ. Μακεδονίαν καὶ τὴν Δυτικὴν Θράκην 1941—1944»). Τῆ δεύτερη ἔκθεσι θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης στὸ σύγγραμμα τοῦ Δ. Γατσιπούλου «Ἱστορία τῆς Κατοχῆς». Ἀθῆναι. Τόμ. Γ' σελ. 16. Ἐπίσης στὴ γαλλικὴ μὲ τὸν τίτλο «Citroicités bulgares en Macedoin», Paris 1918.

Δεύτερο. Ὅτι κανεὶς καθαυτὸ Βούλγαρος εἴτε ἀστὸς εἴτε χωρικός δὲν ἄφησε τὸ σπίτι του καὶ τὴ δουλειά του γιὰ νὰ πῆ στὲς νεοκατωκημένους χώρες. Ὅσοι πῆγαν ἦταν τὸ κατακάθι τῆς κοινωνίας, ἀνεργοὶ, ἄστεγοὶ καὶ τυχοδιώκτες. Τέτοια κατακάθια ἔχει κάθε λαὸς.

Τρίτο. Στὶς ἐκθέσεις τους οἱ κ. κ. καθηγηταὶ εἶχαν ὑπόψει τους μιὰν ἀνώμαλη κατάστασι. Ἀνώμαλη καὶ γιὰ τοὺς σκλαβωμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατακτητὰς. Ἀνώμαλη πολιτικῶς, οικονομικῶς καὶ ψυχολογικῶς ἀκόμα. Ἀντίθετα ἢ διατριβὴ μου βασίζεται κι' ἐξετάζει τὸν βουλγαρικὸ λαὸ *στὴν δμαλή του διαβίωσι κι' ἔχει μᾶλλον στατικὸ χαρακτῆρα*. Ἄλλωστε μὲ τὴ σειρά ἐξετάζονται καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ Βουλγάρου,

* *

Ποῦ μᾶς ὑπερεροῦν οἱ Βούλγαροὶ ; Ἐννοῶ ὁ ἀπλὸς λαὸς καὶ μάλιστα ὁ ἀγροτικὸς ποὺ καθὼς εἶπαμε ἀποτελεῖ τὰ 80 ο)ο τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. Γιὰ τὴ ψυχρὸσύνθεσι τῶν δύο γειτονικῶν λαῶν κάπως γενικώτερα μίλησα στὸ Α' Μέρος τῆς Πραγματείας μου, προπάντων στὸ § 4 τοῦ ΙΣΤ' κεφαλαίου καὶ τὶς ὑποσημειώσεις του. Ἀλλὰ ἐδῶ ἐξετάζεται τὸ ζήτημα πρὸ λεπτομερειακὰ καὶ ἐπιστημονικὰ.

§ 3.—Α) *Στὸ παράστημα καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνισι* ἀναμφισβητήτως μᾶς ὑπερεροῦν οἱ γείτονές μας. Σ' αὐτοὺς τὸ κανονικὸ ἀνδρικὸ ἀνάστημα εἶναι 1.75—1.80 μ., ἐνῶ τὸ δικό μας (ἐξαιρῶ τοὺς ὀρεσίβιους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους στρατολογοῦνται οἱ Εὐζῶνοι) δὲν περνᾷ τὸ 1.60—1.65 μ. Ἀλλὰ ὁ βούλγαρος στρατιώτης ἐπιβάλλεται γενικὰ ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀντίθετα μὲ τὸ δικό μας φαντᾶρο !).

1) Σχετικῶς νὰ τί λέγει ὁ Κλωφορ Πράϊς πολεμικὸς ἀνταποκριτῆς τῶν «Τάϊμς» τοῦ Λονδίνου κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912—1913. Μιλῶντας γιὰ τὴν ἐντύπωσι ποὺ ἔκανε ὁ βουλγαρικὸς στρατός, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ μπῆκε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μετὰ τὴν παρατήρησι, ὅτι ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅλα τ' ἄλλα στοιχεῖα τῆς πόλεως ὑποδέχθησαν μὲ ἐνθερμότερες διαθέσεις τοὺς Βουλγάρους παρὰ τοὺς Ἕλληνας, ἐξηγεῖ δὲ τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Λεβαντίνων, καὶ προσθέτει ἐπὶ λέξει : «Ὅχι ἀσήμαντος παράγων τοῦ φαινομένου ὑπῆρξε ἀναμφισβητήτως ἡ ἀρρενωπὴ διάπλασις καὶ τὸ στρατιωτικὸν παράστημα τῶν βουλγάρων. Ὁ Ἕλλην στρατιώτης ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Βούλγαρον εἶναι μικροσκοπικός, ἔχει ὀλιγωτέραν πειθαρχίαν, μέχρις ὅτου δὲ ἡ στολὴ τὴν ὁποίαν τοῦ δώσουν ἀνασχηματισθῆ καὶ διδαχθῆ ὁ ἴδιος πῶς νὰ τὴν φορῆ, ὁ διαβάτης, ὁ ὁποῖος ρίπτει ἐπ' αὐτοῦ τὸ βλέμμα, πρέπει νὰ τύχῃ συγγνώμης, ἂν δυστάσῃ νὰ τοῦ ἀποδώσῃ ἀμέσως τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην ἀξίαν, τὴν ὁποίαν τὰ κατορθώματά του κατὰ τοὺς δύο βαλκανικοὺς πολέμους τὸν ἀπέδειξαν, ὅτι κατέχει εἰς τόσο μέγαν βαθμόν». Καὶ συνεχίζει : «Ὁ Ἕλλην ἔχει εὐστροφον πνεῦμα εἶναι συνηθισμένος νὰ σκέπτεται καὶ νὰ συζητῆ οὐδέποτε δύναται νὰ μεταβληθῆ εἰς πολεμικὴν μηχανήν. Τὸ προτιμώτερον εἶναι νὰ καλιεργηθῆ ἡ ἀτομικὴ του αὐτὴ νοημοσύνη καὶ νὰ διδαχθῆ νὰ ἐκτιμᾷ τὴν λογικὴν ἀνάγκην τῆς ἀκριβείας εἰς τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις. Ὁ Ἕλλην στρατιώτης σήμερον εἶναι ὑπέροχον ὄρ-

Καί ἐπειδὴ ὁ λόγος γιὰ τὸν βουλγαρικὸ στρατὸ ἄς προσθέσω τὰ ἐπόμενα. Εἶναι θρέμμα τῶν Ρώσων ἀξιωματικῶν. Μετὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877 καὶ τὴ ρωσσικὴ κατοχὴ τῆς Μυσίας καὶ τῆς Ἄν. Ρωμυλίας οἱ ἀξιωματικοὶ ὠργάνωσαν καὶ διαπαιδαγωγῆσαν τὸν βουλγαρικὸ στρατό, ποὺ φυσικὰ δὲν ἔπῃχε πρῶτῃτερα. Ἦταν λοιπὸν ἐπόμενο νὰ τοῦ μεταδώσουν τὴν ἀκαμπτη καὶ τυφλὴν πειθαρχία ποὺ διακρίνει τὸν Ρῶσσο στρατιώτη. Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ παραγγέλματα αὐτῆς τῆς διαπαιδαγωγήσεως εἶναι καὶ τὸ περίφημο «moltehat ne passagdát» δηλ. ὅτι ὁ στρατιώτης πρέπει νὰ σιωπᾷ, νὰ μὴ κρίνῃ καὶ νὰ ἐκτελῇ χωρὶς ἀντίρρησης τις διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων του. Σ' αὐτὸ μοιάζει καταπληκτικὰ ἡ διαπαιδαγωγῆσις τοῦ βουλγάρου στρατιώτου μ' αὐτὴν τοῦ γερμανοῦ. Ἄλλωστε οἱ δυὸ λαοὶ—ποὺ λέει ὁ λόγος—«ἀν δὲν ἔμοιαζαν δὲν θὰ συμπεθέριάζαν». Ὅσο γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ν' ἀναγράψω τὸ ἐπόμενο ἐπίγραμμα, ποὺ ταιριάζει ἔκτακτα καὶ γιὰ τὸ Βούλγαρο.

Χώρα, ὃ κάθε Γερμανὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ τίμιος.

Μαζί, μὲ κάσκα κι' ὄπλισμό,

Εὐθὺς ἀλλάζει ψυχισμό,

Γίνεται ὅ,τι διαταχθῆ: κτῆνος καὶ δῆμιος.

§ 4.—Β'. Οἱ Βούλγαροι εἶναι νομοταγεῖς καὶ πειθαρχικοὶ μέχρι τοιοῦτου σημείου ὥστε καμμιά σύγκρισις νὰ μὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ μεταξὺ τῶν δύο Ἐθνῶν. Σ' ἡμᾶς ὅταν δημοσιευθῇ κάποιος νόμος καὶ μάλιστα φορολογικός, ἡ πρώτη δουλειὰ τοῦ Ρωμιοῦ εἶναι, μόλις τὸν διαβάσῃ, νὰ βρῇ τὸ «κουμπί», δηλ. πῶς θὰ τὸν καταστρατηγήσῃ, ὥστε νὰ μὴν τὸν θίξῃ καὶ νᾶναι μόνον αὐτό! Μόλις βρῇ τὸ «κουμπί», θ' ἀνακοινώσῃ τὴν ἀνακάλυψίν του (ὑπὸ ἔχεμύθειαν πάντα) στὸν ἐξάδελφό του, στὸν φίλο του, στὸν γείτονά του κι' ὄχι σπάνια στὸν γειτονικὸ μπακάλη, μανάβη κ. ἄ. Τὸ ἀντίθετο γίνεται μὲ τὸν Βούλγαρο. Μπορεῖ νὰ γκρινιάσῃ, νὰ γογγίσῃ, νὰ χειροδικήσῃ μάλιστα ὅταν ὁ εἰσπράκτωρ ἔλθῃ στὸ σπίτι του νὰ εἰσπράξῃ τὸν νέο φόρο, ἀλλὰ στὸ τέλος θὰ ὑποκύψῃ καὶ θὰ ὑποταχθῆ. Θᾶλεγα ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ νομικὸ ἀξίωμα: «Lex dura sed Lex» ¹⁾ γράφηκε γιὰ τὸν Βουλγαρικὸ λαὸ ²⁾.

γανον ἐπιθέσεως· ὁ πατριωτισμὸς εἰς τὴν ὑψίστην ἔντασιν ἀντικαθιστᾷ τὴν πειθαρχίαν καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τὸν ἀκολουθοῦν μᾶλλον παρὰ νὰ τὸν διατάσουν. Ἄλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμῆσῃ τις μετὰ στενήν ἀναστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ... Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶδον οἱ Θεσσαλονικεῖς εἶναι: Ἄφ' ἑνὸς μὲν τοὺς βουλγάρους σκοποὺς ἰσταμένους ἀκάμπτους καὶ εὐθυτενεῖς εἰς προσοχὴν ἔξωθι τῆς κατοικίας τοῦ στρατηγοῦ των, καὶ ἄφ' ἑτέρου τὸν Ἑλληνα σκοπὸν φρουροῦντα ἔμπροσθεν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ βασιλικοῦ τοῦ Ἀρχιστρατιῆγου μὲ τὴν ράχην ἀκουμπισμένην ἐπὶ τῆς σκοπιάς... Περβλ. Κ. Πράϊς «Οἱ βουλγαρικοὶ πόλεμοι». Ἀθῆναι 1915, σελ. 60.

1) Ὁ Νόμος εἶναι σκληρὸς ἀλλὰ εἶναι Νόμος.

2) Ἄκουσα ἀπὸ διοικητικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους στῆ Βουλγαρία

Ἐπίσης εἶναι τόσο πειθαρχημένοι, ὥστε οἱ ἡγέτες του νὰ τὸν σέρνουν κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὴ «μύτη». Δὲν γράφω καμιὰ ὑπερβολὴ ἂν πῶ, ὅτι ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς εἶναι τόσο πειθαρχικὸς ὅσο ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, ὁ δὲ Βούλγαρος στρατιώτης μόνον μὲ Πρῶσον καὶ τὸν Ρῶσον στρατιώτη εἶναι δυνατὸ νὰ παραβληθῇ ¹⁾).

§ 5.—Γ) Ὁ Βούλγαρος ἀγρότης ἔχει βαθειὰ ριζωμένη **γεωργικὴ συνείδησι**, πού σ' ἐμᾶς λείπει ἢ σχεδὸν λείπει. Αὐτὸ βεβιαίως ὀφείλεται κατὰ πρῶτο λόγο, ὅτι ἡ Ἑλλάς προτοῦ ἀποκτήσῃ τὴς Νέες Χῶρες ἦταν κυρίως ναυτικὸ Κράτος. Χρεωστεῖται ὅμως καὶ στὸν χαρακτῆρα τοῦ Ρωμοῦ. Ριψοκίνδυνος, νεωτεριστῆς καὶ ἀνυπόμονος νὰ προχωρήσῃ καὶ γρήγορα νὰ πλουτίσῃ, δὲν τοῦ ταιριάζει τὸ γεωργικὸ ἐπάγγελμα. Προτιμᾷ τὴ ναυτιλίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ μάλιστα τοῦ ποδιοῦ, τὴ βιομηχανίαν. Ἀντίθετα ὁ Βούλγαρος εἶναι ὑπομονητικὸς, ἔχει περισσότερην κρίσιν παρὰ φαντασίαν, βραδυκίνητος στὴς ἀποφάσεις του, συντηρητικὸς ὅσο χωρεῖ ²⁾, μ' ἄλλα λόγια ἔχει ὅλα τὰ προσόντα ἐνὸς καλοῦ γεωργοῦ. Ἀγαπᾷ τὴ γῆ ὄχι μόνον μὲ τὸ στόμα, ἀλλὰ μ' ὄλη του τὴν καρδιά. Τὸ Βούλγαρον χωρικὸν μπορεῖς νὰ τὸν βροῖσῃς καὶ νὰ μὴ καταδεχθῇ νὰ σοῦ ἀπαντήσῃ ἢ νὰ σοῦ ἀπαντήσῃ μ' ἓνα εἰρωνικὸν χαμό-

νὰ παρομοιάζον τὸν φορολογούμενον λαὸν μὲ «σακκὶ ἀπὸ ἀλευρί». Μπορεῖ νὰ ναι ἐντελῶς ἄδειο μὰ ὅταν τὸ ραβδίσις κάτι θὰ βγῇ. Στὰ 1929—30 ὁ βούλγαρος φορολογούμενος πλήρωνε τότε ἀκόμα τὸ δεκαπλάσιον ἀπὸ ὅ,τι πλήρωνε ἓνας συνάδελφός του στὴν Ἑλλάδα. Κι' ἂν ἦταν Ἕλληνας, Τοῦρκος, Ἀρμένιος ἢ Ἑβραῖος τὸ πεντηκονταπλάσιον. Ἐνας πελάτης μου Χιώτης φορολογήθηκε μὲ 100.000 λέβα, πού ἂν τὰ πλήρωνε θὰ πῆγαιναν ὅλα του τὰ κέρδη καὶ μέρος τῶν κεφαλαίων του. Ἐέκανε ἐκεῖ τὴν περιουσίαν του κι' ἄρχισε τὴν ἴδιαν δουλειάν στὴ Θεσσαλονίκῃ. Δυὸ χρόνια δυνάμει κάποιου Ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἀπὸ τὴν καταβολὴν κάθε φόρου κι' ἔπειτα τοῦ ὄρισαν νὰ πληρῶνῃ ἐξ ἐπαγγέλματος 5.000 δραχμ. τὸ χρόνο, ἂν καὶ οἱ δουλιές του πῆγαιναν πολὺ καλλίτερα παρὰ στὴ Βουλγαρίαν.

1) Μερικὰ χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔπιασε φωτιὰ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον στὴ Φιλιππούπολιν, πού τὸ φύλαγαν ὡς σκοποὶ τέσσαρες βούλγαροι στρατιῶτες. Ὁ λοχαγὸς τους, ἔπειτα ὁ φρούραρχος, αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Στρέκωφ τοὺς διέταξεν ν' ἀπομακρυνθοῦν. Τίποτε. Ἐπρεπε ἡ σχετικὴ διαταγὴ νὰ δοθῇ ἀπὸ τὸν λοχίαν τους. Κι' ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος δὲν βρέθηκε ἐπὶ τόπου κἀηκαν ζωντανοὶ μὲ τὸ ὄπλον στὸ χέρι.

2) Μ' αὐτὸ δὲν θέλω νὰ πῶ, ὅτι ὁ Βούλγαρος ἀγρότης δὲν εἶναι φιλοπρόσδος. Πᾶν ἄλλο. Ἀλλὰ γιὰ νὰ εἰσαγάγῃ μιά νέα καλλιέργειαν, ἓνα νέο ἐργαλεῖον ἢ μηχανήν, κάποιον χημικὸν λίπασμα κλπ., ἢ προπαγάνδα καὶ ἢ ρεκλάμαν δὲν τοῦ κάνουν ἀπολύτως καμιὰ ἐντύπωσιν. Πρέπει νὰ δῇ μὲ τὰ μάτια του τί ἀξίαν ἔχουν στὴν πραγματικότητι καὶ μάλιστα ἄρκετὲς φορές γιὰ νὰ τὴς ἐφαρμόσῃ στὸ χωράφι ἢ στὸ ἀμπέλι του. Αὐτὸ τὸ κατάλαβαν εἰς πρώτες βουλγαρικὰς κυβερνήσεις καὶ γι' αὐτὸ πλῆθαιναν σ' ὄλη τὴ Βουλγαρίαν τὰ πρότετρα ἀγροτικὰ καὶ τὰ κατώτερα γεωργικὰ σχολεῖα. Στὰ τελευταῖα (φοίτησι διετήσ) τὰ παιδιὰ τῶν ἀγροτῶν ὄχι μόνον τρέφονται, ντύνονται καὶ σιεγάζονται δωρεάν, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλάσσονται τῆς στρατιωτικῆς θητείας, ἐφ' ὅσον ὅμως παραμένουν καὶ ἐργάζονται στὸ χωριό. Ἐνα πρακτικὸν μεταξὺ τῶν ἄλλων μέτρον πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἀστυφιλίας.

γελο. Ἄλλοίμονο ὅμως ἂν πᾶς νὰ τοῦ καταπατήσης μιὰ «μπροσιά: ἀϋλάκι» τοῦ χωραφιοῦ του. Ἐξαγριώνεται ἄμέσως, τὸ θεωρεῖ μεγαλύτερη προσβολή πού θὰ μπορούσε νὰ τοῦ γίνη, κ' ἂν δὲν σοῦ καταφέρῃ μὲ τὸ φτυάρι ἢ τὸ ρόπαλο, πού δὲν τὸ ἀποχωρίζεται, μιὰ γερὴ στὸ κεφάλι, τὴν ἄλλη μέρα θὰ σὲ πάη στὸ δικαστήριο. Τόσον ἐγὼ προσωπικῶς, καθὼς καὶ ἄλλοι συνάδελφοί μου δικηγόροι, ἔχομε περιπτώσεις πού γιὰ ἓνα ἀϋλάκι ξηρικοῦ χωραφιοῦ οἱ διάδικοι νὰ μὴ διστάσουν νὰ φέρουν τὴν ὑπόθεσί τους ὡς τὸν Ἄρειο Πάγο, νὰ ξοδέσουν καὶ νὰ χρεωθοῦν ἀκόμα γιὰ νὰ τὴν κερδίσουν, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ θὰ τοὺς κόστιζε τὸ εἰκοσαπλάσιο καὶ πλεόν τῆς ἀξίας τοῦ πράγματος. Θᾶλεγε κανεῖς, ὅτι ἡ τιμὴ, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς οἰκογενείας τοῦ Βουλγάρου χωρικοῦ, ὅλη του ἡ φιλοδοξία ἔγκειται σὲ κείνο τὸ κομμάτι τῆς γῆς.

Ἐδῶ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἐξάρω πρὸς ὄφελος τοῦ Βουλγάρου ἀγρότου κάτι πολὺ τιμητικὸ γι' αὐτὸν πού δυστυχῶς λείπει σ' ἐμᾶς: τὸ μεγάλο, τὸ ἀπέραντο σέβας πού τρέφει πρὸς τὴν Δικαιοσύνη τῆς πατρίδος του. Θὰ τὸν ἀκούσης νὰ λέγῃ: «Δάχτυλο πού κόβει τὸ δικαστήριο, δὲν πονεῖ». Χάνει τὴ δίκη του, κατὰ τὴν ἀντίληψί του ἐντελῶς ἄδικα. Μπορεῖ νὰ κατηγορήσῃ τὸν ἑαυτοῦ του, τοὺς μάρτυράς του, τὸν δικηγόρο του, τὸ δικαστήριο ὅμως ποτέ! Τί ἀντίθεσι μ' ἐμᾶς! Ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ Δικαιοσύνη στέκεται τόσο ψηλά, ἀκοῦς — ἀλλοίμονο — ὄχι μονάχα ἀπλοῦς ἀνθρώπους, ἀλλὰ πολιτευομένους, ἀρχηγούς ἀκόμη κομμάτων, ἐπειδὴ κάποιο κομματικὸ στέλεχος τῶν ἔπεσε στὴν τσιμπίδα τῆς Δικαιοσύνης, νὰ τὴν συκοφαντοῦν καὶ μὲ τὸν τύπο ἀκόμη. Ὅσα γράφω παραπάνω, ἐννοεῖται, ὅτι ἀναφέρονται στὸ πρῶην ἀστικὸ καθεστῶς. Τὸ τί γίνεται σήμερον μὲ τὴν περίφημο «Λαϊκὴ Δημοκρατία» εἶναι γνωστό. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ξεριζώσε ἀπὸ τὴν συνείδησι τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ μιὰ ἠθικὴ ἀξία ἀναντικατάστατη.

§ 6.— Ἡ **μετανάστευσις** στὴ Βουλγαρία—πάντως σὲ πολὺ περιορισμένη κλίμακα—δὲν ἔβλαψε, ἀλλ' ἀπεναντίας ὑπῆρξε ὠφέλιμη ὄχι μόνον στὸν μετανάστη καὶ στὴν οἰκογένειά του, ἀλλὰ καὶ στὸν τόπο. Ἀντίθετα πρὸς ἐμᾶς πού 90 ο)ο κολλοῦν στὴ ξενητεία, οἱ Βούλγαροι 90 ο)ο ἐπιστρέφουν στὴ γεννέτειρά τους. Αὐτὸ χρεωστεῖται πολὺ στὴν εὐφορία τοῦ ἐδάφους των. Ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα, καὶ μετὰ τὴν ἐπέκτασί της στὶς Νέες Χῶρες, τὰ δύο τρίτα εἶναι ἀγρονη γῆ, ἐκεῖ τὰ δύο τρίτα εἶναι γῆ γόνιμη καὶ πλουσία σὲ ἀνθησι. Χρεωστεῖται ἐκ παραλλήλου στὸ χαρακτῆρα τοῦ Βουλγάρου γιὰ τὸν ὁποῖο μιλήσαμε ἀναλυτικώτατα στὸν προηγούμενο παράγραφο. Ἀλλὰ περισσότερο χρεωστεῖτο—τοῦλάχιστο πρὸ πενήντα ἐτῶν—στὴν οἰκονομικὴ διάρθρωσι τῶν μεγάλων ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν. Ὅχι μονάχα στὴ Βουλγαρία ἀλλὰ καὶ στὲς περισσότερες σλαβικὲς χῶρες, πού διαφύλαξαν τὸν φυλετικὸ τους χαρακτῆρα ὑπῆρξε πολὺ διαδεδομένη ἡ «**Ζάντρουγκα**», ἓνας κλειστὸς οἰκογενειακὸς συνεταιρισμὸς, μέσα σ' ἓνα πλαίσιο πατριαρχικὸ, ἀλλ' ὄχι καὶ αὐταρχικὸ, στὸν ὁποῖο ἔμπαιναν 60—70 πρόσωπα, ὅλο συγγενεῖς. Μιὰ κολλεκτιβιστικὴ οἰκο-

νομική ἔνωσι, ὅπου γῆ, προϊόντα γῆς καὶ ἐργασίας, στέγαση εἶναι κοινὰ γιὰ ὅλα τὰ μέλη της. Καθὼς ἀπὸ κοινοῦ ἐκτελοῦνται ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ ἀγρο-
 τικὲς δουλειές. Ὅσο γιὰ τὴ διανομὴ τῶν προϊόντων τούτη γίνεται βάσει τῶν
 μελῶν τῆς οἰκογενείας (στὴ σωστὴ ἔνοια τῆς λέξεως) ἐκάστου κατόχου, καὶ
 διοικεῖται ἀπὸ ἓνα οἰκογενειακὸ συμβούλιο πού προεδρεύεται ἀπὸ τὸν γερον-
 τότερο, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν ὄργανον τῆς «Ζάντρουγκας»^{1), 2)},

1) Ἡ Ζάντρουγκα ὡς τοιαύτη παρουσιάζει, πολλαπλᾶ πλεονεκτήματα ὑπὸ
 ἔποψι ἀγροικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἀναφέρω τὰ κυριώτερα. Μέσα σ' αὐτὴ
 δὲν ὑπάρχουν ἀνεργοὶ καὶ φτωχοί. Ἄν τύχη κάποιον μέλος της εἴτε γιὰ λόγον ἀσθε-
 νείας, ἀτυχήματος ἢ γερατιῶν νὰ παύσῃ νὰ δουλεύῃ καὶ νὰ εἶναι παραγωγικὸ τὸν
 περιθάλλει τὸ οἰκογενειακὸ ταμεῖο, χωρὶς νὰ ἐπιβαρύνεται τὸ Δημοτικὸ ταμεῖο ἢ
 τὸ Ὑπουργεῖο Περιθάλψεως. Ἄν παρουσιασθῇ γενικὴ ἢ ἐμπορικὴ κρίσις, τὰ μέλη
 τῆς Ζάντρουγκας τὴν περνοῦν σχεδὸν ἀνεπαίσθητα. Ἐπειδὴ ἔχουν τὴν «κλειστὴ»
 λεγόμενον οἰκονομία, τὰ κύρια, ἂν ὄχι ὅλα τὰ εἶδη τοῦ ντυσίματος, ὑποδήσεως, κα-
 λῆς στεγάσεως, ἐπιπλα καὶ σκευὴ οἰκιακῆς χρήσεως κτλ. κατασκευάζονται ἢ βρι-
 σκονται ἐκ τῶν προτέρων προμηθευμένα στὴ κοινὴ ἀποθήκη. Ἡ διατροφή ἀν-
 θρώπων καὶ ζώων εἶναι ἐπίσης ἐκ τῶν προτέρων ἐξασφαλισμένη. Χρήματα τοὺς
 χρειάζονται μόνο γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν φόρων, γιὰ τὴν ἀγορὰ ἀλατιοῦ, πετρελαίου
 λαδιοῦ, ἤτοι προϊόντων πού δὲν παράγονται ἐπὶ τόπου. Ἄν περισσεύουν—κι' αὐτὸ
 γίνεται σχεδὸν πάντα ὅταν ὑπάρχῃ εὐφορία—τὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ ἐπεκτείνουν
 μὲ ἀγορὰ τὴν ἀκίνητον περιουσίαν τῆς Ζάντρουγκας. Ἐταῖ τὰ χωράφια της ἀντὶ νὰ
 κατατεμαχίζονται καὶ κοινοροτοποιοῦνται καθὼς λ. χ. σ' ἐμᾶς, συγκεντρώνονται,
 ἀποτελοῦν ἓνα σύνολον, κι' αὐτὸ ἔχει ἓνα ἀνυπολόγιστον πλεονέκτημα γιὰ τὴν χρη-
 σιμοποίησιν τῆς μηχανικῆς καλλιέργειας καὶ τὴ μετατροπὴ ξηρικῶν ἀγρῶν σὲ πο-
 τιστικούς.

2) Δυστυχῶς ὁ Βούλγαρος νομοθέτης σχεδὸν μέχρι τέλους τοῦ περιουμένου
 αἰῶνα ὄχι μόνον δὲν ἔστρεψε τὴν ἀπαιτουμένην προσοχὴν γιὰ τὴ συντήρησιν καὶ τὴν
 προστασίαν τῆς «Ζάντρουγκας», τῆς πατροπαράδοτης αὐτῆς ὀργάνωσης ποῦχε τόσο
 βαθειὰ ριζωθῆ στὴ συνειδησί τοῦ Βουλγάρου, ἀλλὰ καὶ συστηματικᾶ, θάλεγε κα-
 νεῖς, τὴν καταπολέμησε. Ἀντιγράφοντας τυφλὰ τὸν γαλλικὸν καὶ ἰταλικὸν ἀστικὸν
 κώδικα, παραδέχθηκε χωρὶς βαθύτερη μελέτη τὸ ἀνιστορικὸν καὶ ἀσυγχρόνιστον
 ἀξίωμα τοῦ ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὅτι «κανεῖς δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μείνῃ ἀδια-
 μητος» (Nemo in indiviso esse potest). Αὐτὸ τὸ ἀξίωμα στ' ἀστικά κτήματα μπο-
 ρεῖ ὅπωςδήποτε νὰ ἐφαρμοστῇ, ὄχι ὅμως καὶ στ' ἀγροκτήματα χωρὶς θλιβερὰ ἀπο-
 τελέσματα. Συνεπῶς εἶχα συγγράψῃ καὶ δημοσιεύσει στὸ περιοδικὸν «Γιουριτισέ-
 σκο Πρέγλετ», Νομικὴ Ἐπιθεώρησις τῆς Σόφια, μίαν μονογραφίαν μου μὲ τὸν τίτλον
 «Ἡ ἀκίνητη συνιδιοκτησία καὶ τὸ ζήτημα τῆς ρυθμίσεώς της στὴ Βουλγαρία». Σ'
 αὐτὸ μὲ ἀδρά ἐπιχειρήματα καὶ στηριζόμενος στὸ ἔθιμικὸν βουλγαρικὸν Δίκαιον, στὸν
 τουρκικὸν νόμον περὶ «Γαϊῶν», στὸν Πυγγοερμανικὸν Ἀστικὸν Κώδικα τοῦ 1900, ἀλλὰ
 προπαντὸς στὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα πού εἶχε γιὰ τὴν ἀγροτικὴν τάξιν ἢ ἐφαρμογὴν
 τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου στὴν συγκεκριμένη περίπτωσιν, ἐπέμεινα ν' ἀναθεωρηθοῦν
 ὅλες οἱ σχετικὲς διατάξεις τῆς τότε βουλγαρικῆς νομοθεσίας. Ἐκτοτε, πράγματι,
 ἀρκετεῖς μεταρρυθμίσεις ἔγιναν τόσο στὸ κληρονομικὸν Δίκαιον ὅσο καὶ στὸν Νόμον
 περὶ κυριότητος γιὰ τὴν προστασίαν τῆς ἀγροτικῆς ἀκίνητης περιουσίας. Θ' ἀναφέρω
 τίς κυριώτερες· εἶναι σωτήριες καὶ γιὰ μᾶς, ὅπως ὁ ἀγροτικὸς κληρὸς γῆς 50—60
 στρέμματα κατὰ οἰκογένειαν, (ἀνεπαρκῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς) ἐξακολουθεῖ νὰ τεμαχίζε-

§ 7.— *Ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς τῶν Βουλγάρων.* Ἐμεῖς ὑπεροῦτεροῦμε τοὺς Βουλγάρους στὸν *πνευματικὸ* πολιτισμὸ, αὐτοὶ μᾶς ὑπερβάλλουν, καὶ πολὺ μάλιστα, στὸν μηχανικὸ ἢ τεχνικὸ καθὼς καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνισι τῆς χώρας τῶν. Ὡς στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἡμεῖς εἶχαμε ἐλευθέρη ζωὴ ἑνὸς αἰῶνος κι' αὐτοὶ μισό. Κι' ὅμως αὐτοὶ μποροῦν νὰ δείξουν διπλάσια καὶ πλέον τεχνικὰ ἔργα (σιδηροδρομικὲς γραμμές, ὁδοποιΐα, διαρρυθμίσι χειμάρων καὶ ποταμῶν, ἠλεκτρικὴ κίνησι καὶ φωτισμὸ πόλεων καὶ χωριῶν, ἀρδευτικὰ καὶ ἀποστραγγιστικὰ ἔργα κτλ.) ἀπὸ ἡμᾶς. Βέβαια ὁ ἀμερόληπτος παρατηρητὴς δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσῃ ὅτι, ὅταν ἀπελευθερώθηκε ἡ Ἑλλάς μετὰ ἐπτάχρονο σκληρὸν ἀγῶνα, ὁ μισὸς τῆς πληθυσμὸς εἶχε ἐξαφανιστῆ κι' ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα ἦταν σκεπασμένη μὲ ἔρειπια. Αὐτοὶ χάρι στοὺς Ρώσους, ἀπελευθερώθηκαν μὲ μιὰ μονάχα πολιτεία Στάρα-Ζαγόρα —καμένη, δεκαριὰ χωριὰ ἐρειπωμένα, κι' ὄλο ὄλο δέκα χιλιάδες (κατὰ τὴ δική τους στατιστικὴ) χαμένῳ πληθυσμῳ. Παρ' ὅλ' αὐτὰ θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε ἀναμφισβητήτως καὶ νᾶχουμε στὸ ἐνεργητικὸ μας πολὺ περισσότερα σὲ τεχνικὰ ἔργα ἀπὸ ὅ, τι ἔχουμε σήμερα ¹⁾).

ταὶ μεταξὺ τῶν συγκληρονόμων, ὥστε σήμερον νὰ φιάσῃ σ' ἓνα ἢ δυὸ στρέμματα κατὰ οἰκογένεια, δηλ. νὰ κοινοτοποιοιθῆ. Οἱ μεταρρυθμίσεις λοιπὸν τῆς βουλγαρικῆς νομοθεσίας ἐν προκειμένῳ εἶναι: α) Στὰ χωριὰ καὶ στὶς πόλεις ποὺ ἔχουν μᾶλλον γεωργικὸν χαρακτήρα ἢ νόμιμος μοῖρα (δηλ. τὸ κληρονομικὸ μερίδιον) τῶν ἀρρένων εἶναι διπλάσιον ἀπ' αὐτὸ τῶν κοριτσιῶν, ποὺ κι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξαγοραστῆ. β) Ὅταν ἓνα ἀγροτικὸ κτῆμα (ἀλλὰ καὶ ἀστικὸ) πωλεῖται δικαίωμα ἐξαγορᾶς καὶ προτιμῆσεως ἔχουν κατὰ σειρὰν ὁ συνιδιοκτῆτης, ὁ γείτονας, ὁ συγγχωριανὸς καὶ γ) Ἐν ἓνα ἀγροτικῷ κτῆμα εἶναι μὲν διανεμητὸ ἀλλ' οἰκονομικῶς ἀσύμφορο, ἢ διανομὴ του μεταξὺ συγκληρονόμων ἢ συνιδιοκτῆτου, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Εἰρηνοδίκου ἀναστελλεται γιὰ κάμποσα χρόνια ἢ καὶ ἀπαγορεύεται. Τὸ μέλος τῆς οἰκογενείας ἢ ὁ συνιδιοκτῆτης ἀποζημιώνεται σὲ χρῆμα, ἀλλὰ τὸ ἀκίνητο δὲν κατ'εταμαχίζεται.

1) Μιὰ ἀντιπαραβολὴ τῆς Σόφιας μὲ τὴν Ἀθήνα θὰ πείσῃ καὶ τὸν πιὸ σοβινιστῆ Ρωμιὸ γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν λεγομένων μου. Τὸ δύκτιο τῶν ὑπονόμων τῆς εἶναι τελειότατο. Ἡ πιὸ ραγδαία βροχὴ δὲν μπορεῖ νὰ πλημμυρίσῃ δρόμους καὶ πεζοδρομία, σὰν καλὴ ὥρα, σ' ἡμᾶς. Ἡ ρυμοτομία τῆς ἀψογῆ. Στενοὺς ἀρτηριακοὺς δρόμους σὰν τὴν ὁδὸ Θεμιστοκλέους, Μπενάκη, Φιλελλήνων καὶ ἄλλας, δὲν θὰ βρῆτε σ' ὀλόκληρη τὴν πόλι καὶ τὰ προάστειά τῆς. Δυὸ μονάχα μικροὶ δρόμοι στὸ Κέντρο τῆς εἶναι κάπως στενοί· ἡ «Οὐλίτσα Λεγγά» καὶ ἡ παράλληλὴ τῆς. Εἶναι οἱ ἐμπορικὸι δρόμοι τῆς Σόφιας ποὺ κτίσθησαν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσί τῆς, σύμφωνα μὲ τίς τότε ἐπικρατοῦσες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν οἰκοδόμησι πόλεων. Ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι πλατύτατοι. Οἱ λεωφόροι ἔχουν πλάτος 24—34 μέτρων καὶ οἱ δευτερεύοντες 16—18. Στὸ μέσο τῶν, στοὺς σιδηρένιους ἠλεκτρικοὺς στήλους κάνιστρα μὲ πάντα φρέσκα λουλούδια καὶ πρᾶσινάδες. Ἡ κεντρικὴ τῆς ἀγορὰ τροφίμων (Χάλε) ἀντίγραφον τῶν τελειοτέρων ἀγορῶν τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Βιέννης. Λαμποκοπᾶ ἀπὸ καθαριότητα καὶ τάξι. Κοντὰ τῆς ἢ δική μας τῶν Ἀθηνῶν... ντροπὴ μας! —Παίρνετε ἔπειτα τὴν νοτιοανατολικὴ τροchioδρομικὴ γραμμὴ ποὺ καταλήγει σὲ μιὰ χαριτωμένη τεχνιτὴ λίμνη. Σὲ κάθε στάσι τῆς μακριᾶς διαδρομῆς, μόλις

Σὲ τί χρεωστεῖται τοῦτο ; Πολλὰ εἶναι τὰ αἷτια ἀλλὰ θὰ ἐξάρω, τρία τὰ κυριώτερα.

α) Ὁ βουλγαρικὸς λαὸς ὅταν ἰδῆ κάτι καλὸ στὴν Εὐρώπῃ, ἰδίως στὴν Γερμανία καὶ τὴν Αὐστρία, θὰ τὸ μιμηθῆ καὶ συχνότερα θὰ τὸ ἀντιγράψῃ καὶ θὰ τὸ ἐφαρμόσῃ tel-quel. Σὲ μᾶς ἢ τὸ λέμε ἢ δὲν τὸ λέμε, οἱ Εὐρωπαῖοι κι' οἱ Ἀμερικανοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ θεωροῦνται «Κουτόφραγοι». Σ' αὐτοὺς ἐπικρατεῖ ἡ *ξενομανία* (σὴ πῶς πλατεῖα ἔννοια τῆς λέξεως), σ' ἐμᾶς ἂν ὄχι ἡ ξеноφοβία πάντως ὅμως τὸ «Ἐθνικὸ φιλότιμο» καὶ τὰ «Πάτρια», ποὺ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κάνουμε τὸ ἴδιο.

β) *Τὸ Κράτος στὴ Βουλγαρία εἶναι παντοδύναμο.* Ἐκεῖ τὸ Σύνταγμα εἶναι οὐσιαστικῶς μιὰ φενάκη. Ὁ κοινοβουλευτισμὸς, ἀπλῆ λέξι ἦτοι γιὰ νὰ λένε πὼς ὑπάρχει ἡ «Σοβράνια». Οἱ περισσότεροι, —δὲν λέγω ὅλοι— οἱ βουλευταὶ εἴτε τῆς συμπολιτεύσεως εἴτε τῆς ἀντιπολιτεύσεως : «σῆκου—σὴκόνουμαι, κάτσε—κάθουμαι». Ἡ Κυβέρνησις εἶναι τὸ πᾶν. Τὸ βουλγα-

βγῆτε ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι, θὰ δῆτε ἓνα ὀλόανθο κηπάριο μὲ τὴ βρυσούλα του στὴν μὴν ἄκρη, γύρω παγκάκια καὶ στὴν ἄλλη μιὰ κοκέττισα σκιαδά Αἰβητικῆ ῥυθμοῦ. Ἀριστερὰ τὴν πλαισιώνει ἓνα ἀπέραντο δάσος ἀπὸ ἔλατα. — Παίρνετε τὴν ἀντίθετη τροchioδρομικὴ γραμμὴ γιὰ νὰ πάτε στὴ λουτρόπολι «Μπάνκι». Λέτε τοῦ εἰσπράκτορα τοῦ τράμ ὅτι θέλετε εἰσιτήριον μ' ἐπιστροφὴ. Μ' αὐτὸ τὸ τετράπτυχο εἰσιτήριο μπαίνει χωρὶς τὴ παραμικρότερη χρονοτριβὴ στὸ πρῶτο τραῖνο ποὺ φεύγει γιὰ τὴ λουτρόπολι. Ἡ «Μπάνκι» χάρι στὴ προσωπικὴ ἐπέμβασι τοῦ Φερδινάνδου μετεβλήθηκε σὲ μιὰ πρότυπη Εὐρωπαϊκὴ λουτρόπολι. Πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ Κάλσμπαντ, ὅπως λένε. Καθαριότης καὶ τάξις ἀμφοτέρως. Τὰ λουτρά μὲ τὸ εὐρύχωρο πάγκο των τὰ πλαισιώνουν ὤμορφες βίβες, ξενοδοχεῖα, ἐξοχικὰ καφενεῖα, γαλακτοπωλεῖα καὶ κέντρα. Ἄλλ' ἀπ' ὅλα, τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωσι προξενοῦν στὸν ξένο οἱ κολεκτιβικὲς πολυκατοικίες. Αὐτὲς ἀνήκουν σὲ διάφορα σωματεῖα καὶ ὀργανώσεις. Δικηγόροι μὲ δικαστικούς, τροchioδρομικοί, στρατιωτικοί, ἀνάπηροι πολέμου, τραπεζιτικοί κ. ἄ. ἔχουν τὴ πολυκατοικία τους μὲ ὅλα τὰ «κομφορ» καὶ μὲ κουζίνα ἐκλεκτὴ καὶ ἀμφοβὴν. Ἀλλὰ φθινὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ζωὴ σ' ὀλόκληρη τὴ λουτρόπολι. Καμμιά ἐκμετάλλεσι τοῦ ξένου. Ἡ ἀγορανομία ἀγρυπνεῖ... Λοιπὸν μ' αὐτὸ τὸ τετράπτυχο εἰσιτήριο πάτε τροchioδρομικῶς, σιδηροδρομικῶς πάτε στὸ «Μπάνκι» κι' ἐπιστρέψετε, καὶ τέλος τροchioδρομικῶς πάτε σπιτί σας.

Ἴσως μὲ ρωτῆσῃ ὁ ἀναγνώστης μοι : Προτιμᾶτε λοιπὸν τὴ Σόφια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ; Γιὰ προσωρινὴ θερινὴ διαμονή, βεβαίως. Ἐκεῖ ἡ θερμοκρασία τὸ καλοκαίρι, καθαν ἡμεῖς ξηροψηνώμαστε, δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 18—19 βαθμούς, ὕπὸ ἔποψιν ὀργανωτικότητος, τάξεως κτλ. ἐπίσης. Ἀλλὰ συνολικῶς, ὄχι. Ἡ Σόφια εἶναι μιὰ ἀπὸ τὸ μισὸ ἑκατομμύριον τῶν πόλεων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ποὺ ξέφυγε ἀπ' ἐκεῖ καὶ ἐγκατεστάθηκε στοὺς πρόποδες τῆς Βίτοτσας. Καὶ ἡ Βίτοτσα : Ἐνα βουνὸ πανύψηλο, ἐπιβλητικὸ καὶ χιονόσκεπο μὰ ποὺ λείπει ἡ γραμμὴ καὶ ἡ χάρι τῶν βουνῶν ποὺ ἀγκαλιάζουν τὴν Ἀθήνα. Ὅποιος εἶδε μιὰ ἀπὸ τῆς 555.000 πόλεις τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας ἢ Κρουτίας μπορεῖ νὰ κλείσῃ τὰ μάτια του καὶ νὰ φανταστῇ τὴ Σόφια. Ἄλλο πρῶγμα ἡ Ἀθήνα : ἔχει τὴν *προσωπικότητα* της, τὸ τοπικὸ της χρῶμα. Δὲν θὰ τὴν βρῆς πουθενά σ' ὄλον τὸν κόσμον. Τὴν Ἀθήνα τὴν βρῖσκεῖς... μόνον στὴν Ἀθήνα.

ρικό κράτος ήταν, είναι και θὰ είναι «ὀλοκληρωτικό», μὲ ὅλα τὰ ἐλαττώματα ἀλλὰ καὶ τὰ προτερήματα τῶν ὀλοκληρωτικῶν κρατῶν, ὑποδείγματος τῆς σημερινῆς Ρωσίας.

γ) Ὁ λαὸς τῆς Βουλγαρίας, καθὼς τὸ τονίσαμε κατ' ἐπανάληψιν, νομοταγῆς καὶ πειθαρχημένος. Τοῦ λείπει ἡ ἱστορική μνήμη, τοῦ λείπει ἡ ἔθνικὴ ἢ ἡ κοινωνικὴ παράδοσις, πού τόσο βαρύνουν ἑμᾶς τοὺς Ἕλληνας. Κι' αὐτὸ εἶναι ἓνα σοβαρὸ «ἀτού» στὰ χέρια τῶν κυβερνῶντων. Μπορεῖ ἂν τοὺς σοφίσῃ νὰ εἰσαγάγουν χωρὶς προπαρασκευὴ τὴν πιὸ ριζικὴ μεταρρύθμιση. Δὲ θὰ βροῦν καμμιά ἢ σχεδὸν καμμιά ἀντίστασι ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ. Ἐὰν δὲν εἰσαχθῇ διοικητικῶς (πρᾶγμα πού συνηθέστατα συμβαίνει) καὶ εἰσαχθῇ στὴ Βουλῆ, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως κάτι θὰ ποῦν, ἀλλὰ ἡ συζήτησι τελειώνει προτοῦ καλὰ καλὰ νὰ ἔχη ἀρχίσει!).

---

1) Παίρνω ἓνα πρόχειρο παράδειγμα αὐτῆς τῆς ροπῆς τοῦ Βουλγάρου, ἀκόμα καὶ τοῦ ἐπιστήμονος ν' ἀπομιμῆται τὸ ξένο πρότυπο χωρὶς πολλές ἀμφιταλαντεύσεις κι' ἐνδοιασμούς. Ἐμεῖς κάναμε ἓναν ὀλόκληρον αἰῶνα καὶ κάμποσα χρόνια ἀκόμα γιὰ ν' ἀποκτήσουμε τὸν Ἀστικό μας Κώδικα. Πολλοὶ ἄλλοι συναφεῖς νόμοι μᾶς πταίουν καὶ τώρα. Στὴ Βουλγαρία ἔφτασαν μόνον εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσί της γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ. Οἱ βούλγαροι νομομαθεῖς πῆραν ἀπὸ τοὺς Ρώσους μιζῆ μὲ τὸν ὄργανισμό τῶν Δικαστηρίων, τοὺς νόμους τῆς πολιτικῆς καὶ ποινικῆς Δικονομίας. Τοὺς πῆραν «teles · quels». Ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ Ἐνοχικὸ Δίκαιο. Ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὴ γενικὴ κατανομὴ εἰς τμήματα τοῦ Ἀστικοῦ τῶν Κώδικος κι' ἰδιαιτέρα τὸ Ἐμπράγατο Δίκαιο. Ἀπὸ ἑμᾶς τὸ Κανονικὸ Δίκαιο. Ἀπὸ τοὺς Γάλλους, (μὲ μικρὰς παραλλαγὰς πρβλ, πιὸ ἐπάνω σημ. 6 καὶ 7) τὸ Κληρονομικὸ Δίκαιο, τοὺς νόμους περὶ Κηδεμονιῶν, ἀφανείας κτλ. Ἐπίσης τὸν νόμο περὶ ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων, Ἀπὸ τοὺς Οὐγγυροὺς τὸν Ποινικὸ Νόμο κτλ.

Κάποτε ἔτυχε νὰ συζητήσω μ' ἓναν καθηγητὴ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας, πού ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴ σύνταξι ἑνὸς σοβαροῦ νόμου τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Τοῦ ἔθεσε ὅπως δύο ὅρους: Νὰ πάρῃ ὡς βᾶσι καὶ μοναδικὴ πηγὴ τὸν Παγγερμανικὸ νόμο τοῦ 1900, καὶ δεῦτερο νὰ τοῦ ὑποβάλλῃ τὸ νομοσχέδιον μέσα σ' ὄρισμένο, πολὺ περιορισμένο, χρονικὸ διάστημα. Ὁ καθηγητὴς ἔφερε ἀντιρροήσεις. Χρειαζότανε μελέτη. Μὰ ὁ ὑπουργὸς τὸν διέκοψε:—«Πολὺ σωστά λένε οἱ Γάλλοι, τοῦ εἶπε, ὅτι «τὸ ρᾶσο κάνει τὸν καλόγερο». Ἐμεῖς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παρουσιάσουμε τὸν Βούλγαρο μὲ Εὐρωπαϊκὴ φορεσιά γιὰ νὰ φανῇ Εὐρωπαῖος. Εἶναι ἔθνικὴ ἀνάγκη. Μὰ θὰ τοῦ ἔρθῃ τὸ φόρεμα στενὸ· θὰ τὸ φαρδαίνουμε μὲ τὸν καιρὸ, Φαρδύ, θὰ τὸ στενέψουμε, Κοντὸ θὰ τὸ μακρύνουμε!...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΡΟΤΕΡΗΜΑΤΑ Η ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ ;

(Ὅπου ὁ ἀναγνώστης καλεῖται ν' ἀποφανθῆ εἰς μερικά χαρακτηριστικά ἰδιώματα τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ ἢ ἀντίστοιχα τοῦ Ἑλληνικοῦ εἶναι προτερήματα ἢ ἐλαττώματα.—Α) Ἡ ἔννοια τῆς Πατρίδος σ' αὐτοὺς καὶ σ' ἡμᾶς.—Β) Θρησκευτικὸν αἰσθημα.—Ριζικὴ διαφορὰ ἀντιλήψεων. Ἡ γνώμη ἐνὸς ἀναπτυγμένου Βουλγάρου παπᾶ γιὰ τὴ σταδιοδρομίαν τῶν δύο λαῶν.—Γ) Ἔρως καὶ Γυναίκα.—Δ) Προξενιά καὶ Γάμος.—Ἀπαγωγές.—Καμουφλαρισμένες ἀπαγωγές.—Ἡ πώλησις τῆς κόρης καὶ τὸ «Μπαμπᾶ Χακᾶ».—Ε) Θάνατος, ταφή τοῦ νεκροῦ καὶ πένθος.—Μοιρολόγια.—Ἐνα πολύπλοκο πρόβλημα : ἀντιδικία λογικοῦ καὶ καρδιᾶς).

§ 1.—Στὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδαμε σὲ τί καὶ ποῦ οἱ Βούλγαροι μᾶς ὑπερτεροῦν. Σ' αὐτὰ θὰ ἐξετάσουμε μερικά φυσικὰ ἢ ἐπικτήτα ἰδιώματά τους, ποῦ ἀνάλογα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ποῦ τοποθετεῖται ὁ παρατηρητής, μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς προτερήματα ἢ ὡς ἐλαττώματα. Ἀφίνω τὴν κρίσι στὸν ἀναγνώστη μου.

§ 2.—Α') **Πατριωτισμός.** Εἶναι οἱ Βούλγαροι πατριῶτες ; Ἀναμφισβητήτως εἶναι. Μόνον ἡμεῖς ἀλλέως ἀντιλαμβάνομαστε τὴν ἔννοια «Πατρίδα» καὶ ἄλλέως αὐτοί. Ἐμεῖς ἀπὸ τὸ «ὄλον» καταλήγουμε στὸ «μέρος». Σ' αὐτοὺς συμβαίνει τὸ ἀντίθετον : Ὁ Βούλγαρος καὶ μάλιστα ὁ χωρικός ἀπὸ τίς ἔννοιες τὸ σπίτι του μὲ τὴν οἰκογένειάν του, τ' ἀμπελοχώραφά του, τὸν μῦλον, τὸ χωριὸν του, τὰ γειτονικά χωριά καὶ πολιτεῖες φτάνει στὴν γενικώτερην ἰδέαν τῆς Πατρίδος. Τί γίνεται μ' ἡμᾶς ; Ἐπειδὴ ἡ φυλὴ μας ἀνέκαθεν ἦταν ἰδεόλογη, πρῶτα ἔχουμε μπρὸς στὰ μάτια μας τ' ὄραμα τῆς Πατρίδος. Αὐτὴ μᾶς τριαβᾶ, αὐτὴ μᾶς ἐνθουσιάζει, αὐτὴ μᾶς ποτίζει πίκρες καὶ βάσανα. Ἐπειτα ἔρχεται τὸ χωριὸν ἢ ἡ πολιτεία ποῦ γεννηθήκαμε. Θάλεγε κανεὶς, ὅτι τὰ χρυσαῖα λόγια τοῦ Πλάτωνος, «Πατρός τε καὶ μητρὸς καὶ προγόνων ἀπάντων, τιμιώτερον ἐστὶν ἢ Πατρίδος καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον...», ἔχουν γραφῆ μὲ ἀνεξίτηλα γράμματα μέσα στὰ φυλλοκάρδια μας γιὰ νὰ μὴ σβύσουν ποτέ — Ἔτσι ἐξηγεῖται μεταξὺ ἄλλων γιὰτί ἡμεῖς ἔχουμε τόσους καὶ τόσους ἐθνικοὺς εὐεργέτες, ποῦ τὴν περιουσίαν τους τὴν ἄφησαν γιὰ ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα βρίσκονται ἢ θὰ βρίσκονται στὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ κράτους των, τὴν Ἀθήναν, ἐνῶ μεταξὺ τῶν τόσων πλουσίων βουλγάρων, μέσα σ' ὀλόκληρον αἰῶνα βρέθηκαν μονάχα τρεῖς τέσσαρες ἐθνικοὶ εὐεργέτες καὶ αὐτοὶ εὐεργέτησαν τὸ χωριὸν ἢ τὴν πολιτεία ποῦ εἶχαν γεννηθῆ¹⁾. Ἐπίσης ὅμως ἔτσι ἐξηγεῖται, κατὰ τὴν γνώμην μου, πῶς καὶ γιὰτί ὁ διεθνικισμὸς, ὁ μαρξισμὸς καὶ ὁ λενισμὸς ἔκαναν θραῦσι μεταξὺ τῶν Βουλγάρων ἐνῶ ἡ ἐπίδρασις

1) Εἶναι ὁ Βασιλειάδης, ποῦ μὲ ὄρατα διδασκαρικὰ κτίρια (Ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ) ἐπλούτησε τὴν γενέτειρά του τὸ Σβιστόφ, ὁ Εὐτύχιος Γεωργήφ ποῦ μὲνα μεγάλο ἐργοστάσιον εὐεργέτησε τὸ Κάρλοβο.

τους, μάλιστα πρὸ τῆς ὀργανωμένης προπαγάνδας τῶν κομμουνιστῶν, ἦταν ἀνεπαίσθητη.

§ 3.—**Θρησκευτικὸ αἰσθημα.** Ἐτσι βαθειὰ ριζωμένο θρησκευτικὸ αἰσθημα καθὼς ἔχει ἡ φυλὴ μας, ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς¹⁾ οὔτε ἔχει, οὔτε,—ἀν

1) Θὰ μπορούσα νὰ φέρω ἓνα σωρὸ παραδείγματα γιὰ ν' ἀποδείξω τὴν ἔλ-
λειψι θρησκευτικοῦ αἰσθήματος στὸν Βουλγαρικὸ λαό. Ἀλλὰ ἡ στενότητα τοῦ χώ-
ρου μὲ ὑποχρεώνει νὰ περιορισθῶ σ' ἓνα χαρακτηριστικὸ γεγονός, πού μοῦ ἔκανε
τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωσι.—Μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τοῦ Νεϊγύ στὰ 1920
καὶ τὴν ἀποκατάστασι τῆς εἰρήνης ἐπέστρεψα στὴ Φιλιππούπολι γιὰ τίς ἐκεῖ ὑπο-
θέσεις μου. Ἡ γυναίκα μου εἶχε τάξιμο στὴν Παναγία τῶν Βουδενῶν. (Γιὰ τὰ
Βουδενά καὶ τὴ Θαυματουργὸ εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας τῆς. Πρβλ. Δ. Κ. Βογάζλη,
«Ἑλληνικὰ Μοναστήρια καὶ Θέρετρα τῆς Ροδόπης» Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφι-
κοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. ΙΔ', ἔτος 1947—48 σελ. 114—125). Θὰ ση-
μειώσω ὅτι καθὼς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τιμᾷ τὴν Παναγία τῆς Τήνου, εἶσι κι' ἐμεῖς
οἱ Βορειοθρᾶκες, κοντὰ σ' αὐτὴν τιμούσαμε τὴν Παναγία τῶν Βουδενῶν. Πήγαμε
λοιπὸν ἓνα ἀπόβραδο στὸ Στενίμαχο καὶ τὸ ἄλλο πρωτῆ.—ἦταν Κυριακὴ,—τραβήξαμε
μ' ἓνα ἀμάξι γιὰ τὰ Βουδενά. Βρῆκαμε τὸν Βούλγαρο παππᾶ, ἓναν μεσόκοπο πολὺ
συμπαθητικὸν καὶ εἰλικρινῆ ἄντρα, στὸ μέσον τῆς λειτουργίας καὶ μᾶς ἔκανε
ἐντύπωσι πού γιορτῆ μέρα ἡ ἔκκλησία ἦταν ἄδεια. Ὁ παππᾶς, ὁ κανδηλανάφτης
καὶ δυὸ γραιουῖλες ἀποτελοῦσαν ὅλο τὸ ἔκκλησίασμα Κάναμε τὴν Παράκλησί μας
καὶ ὁ παππᾶς σ' ὥραία Ἑλληνικὴ εἶπε τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν Ἁγίων Πατέρων» καὶ
στὸ τέλος ἐπίσης Ἑλληνικὰ μᾶς εὐλόγησε μὲ τὴν εὐχή: «Ἡ χάρι τῆς Παναγίας
ἐπάνω σας, στὰ παιδιὰ σας, καὶ στὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν σας».

Σὰν τελείωσε ἡ Ἐκκλησία προσκάλεσα τὸν εὐγενικὸ ἱερέα στὸ γειτονικὸ
καφενιδάκι νὰ τοῦ προσφέρω κάτι. Δέχθηκε εὐχαρίστως. Εἴμεθα μόνοι. Ὅταν
ἔμαθε ὅτι ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἡ πρώτη του ἐρώτησι ἦταν. ἂν καὶ ἐδῶ ὁ
κόσμος εἶναι ἔτσι φιλικόλουθος καθὼς οἱ Ἕλληνες Στενιμαχίτες προτοῦ μετανα-
στεύουν. Ἡ γυναίκα μου τὸν ἐβεβαίωσε, ὅτι ὁ κόσμος στὴν Ἑλλάδα τίς γιορτές
καὶ τίς Κυριακὰς κυριολεκτικῶς πλημμυρίζει στὶς ἔκκλησίες. Παρατήρησα στὸ πρό-
σωπὸ του μιὰ σκιά ψυχικοῦ πόνου.—«Στὸ χωριό μας, εἶπε, ὁ κόσμος ἐρχεται στὴν
Ἐκκλησία μόνο σὲ τρεῖς περιστάσεις: γιὰ βαπτίσια, γάμο καὶ ὅταν ἔχουν λείψανο.
Ἐγὼ γεννήθηκα, πρόσθεσε, στὸ Ἴζμπελλι (ἓνα βουλγαρικὸ χωριὸ κοντὰ στὸ Στε-
νίμαχο). Ἐπειδὴ ὅμως οἱ γονεῖς μου εἶχαν πολλὰ παιδιὰ μὲ υἱοθέτησε μιὰ ἀτεκνη
θεία μου, χήρα, πού εἶχε παντρεφθῆ ἓναν Στενιμαχίτη Ρωμιὸ καὶ ζοῦσε κοντὰ
στὸν «Ἄη-Γιώργη». Ἀπὸ μικρὸς ἀγαποῦσα τὰ Θεῖα καὶ συχνὰ πήγαινα στὴ γει-
τονικὴ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησιά, Τί θρῆσκοι πού εἴστε σεῖς οἱ Ρωμηοὶ! Προτοῦ ν'
ἀρχισῆ νὰ διαβάζῃ ὁ παππᾶς τὴν Κυριακὴ ἡ Ἐκκλησία ἦταν γεμάτη ἀπὸ κόσμον.
Βαθεῖα ἐντύπωσι μοῦ ἔκανε παιδι ἀκόμα, πού δικοὶ σας ἀνθρώποι, φτωχοί, «με-
ροδοῦλι—μεροφάγι» τρεφόνταν ὀλόκληρη βδομάδα μὲ χορμύδι, ἑλιά, καμμιὰ σαρ-
δέλα τοῦ βαρελιοῦ κι' ὄχι σπάνια μὲ ξερὸ ψωμί μ' ἄλατοπίπερο, μόνον καὶ μόνον
γιὰ νὰ μπορούσαν ν' ἀγοράσουν τὴν καλλίτερη φαρίνα γιὰ τὸ πένταρτο ἢ τὴ λει-
τουργιὰ τοῦ Ψυχασόββητού τους. Ἐδῶ πού τὰ λέμε, ἀφ' ὅτου ἔφυγαν οἱ Ἕλληνες
ἀπὸ τὰ Βουδενά, τὰ σπίτια τους τᾶδωσε ἡ Κιβέρνησις σὲ πρόσφυγες, κυρίως ἀπὸ
τὴ Θράκη. Δὲν θὰ τὸ πιστέψετε ἴσως, μὰ εἶναι ἡ πικρὴ ἀλήθεια. Τὴ Μεγάλῃ Πα-
ρασκευῇ σὰν περιφέρομε τὸν Ἐπιτάφιο, γέροι καὶ γρηῆς, πού τὸνα πόδι τους
ἔχουν στὸ μνήμα, ὄχι μόνον δὲν κάνουν τὸ σταυρὸ τους ἀλλ' οὔτε προσηκῶνται

κρίνουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία του—εἶχε ποτέ. Οἱ ὕλισται αὐτὸ τὸ θεωροῦν μεγάλο πλεονέκτημα. Ἡ Θρησκεία, σοῦ λένε, εἶναι ἓνα ὄπιο, πού ἡ κρατοῦσα κοινωνικὴ τάξι τὸ δίνει στὸ λαὸ γιὰ νὰ τὸν ἀποκοιμίζει, νὰ τὸν ναρκώνει κι' ἔτσι μὲ τὸ ὄραμα τῆς μέλλουσας ζωῆς νὰ μὴ μπορῇ ν' ἀγωνιστῇ γιὰ τὴ καλλιτέρευση τῶν βιοτικῶν ὄρων τῆς ἐδῶ ζωῆς τους.

Γιὰ μᾶς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀκρογωνιαίους ὀγκολίθους τῆς ἔθνικῆς μας ζωῆς ὑπῆρξε, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἡ θρησκεία, καὶ γιὰ νὰ κυριολεκτήσω ἡ ὀρθοδοξία. Ἐξάλλου ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὀρθοδοξίας εἶναι συνυφασμένες στὴ ψυχὴ μας, πού καλὰ - καλὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ τις ξεχωρήσουμε.—Εἶναι γιὰ καλὸ μας ; Βαθεῖα τὸ πιστεύω. Τόσες φορὲς κοντέψαμε νὰ καταποντιστοῦμε καὶ χάρι στὴ ριζωμένη μέσα μας ἔννοια «Πατρίδας—Ἐκκλησίας», χάρι στὴν ἀκράδαντη Πίστιν μας σ' αὐτές, σωθήκαμε.

§ 4.—Γ') **Ἔρωσ καὶ Γυναίκα.** Ὁ ἔρωτας, βέβαια, δὲν ἔχει ἐξορισθῆ ἀπὸ τὴ Βουλγαρία. Ἄλλ' ἐκεῖ,—ἐννοῶ τὴν ἀγροτιά, πᾶν ἄλλο εἶναι παρὰ **«ἀνίκατε μάχα»**. Τὸν ἀντιλαμβάνονται ὑπὲρ τὸ δέον σὰν μιὰ φυσιολογικὴ ἀνάγκη. Στὶς πόλεις, ὁ ἀστρφυλάξ δὲν στραβομουτσουνιάζει, καθὼς ἐδῶ, ἂν σὲ κάποια σκοτινὴ γωνιά τοῦ δρόμου ἓνα ζευγαράκι ἀνταλλάσσει φιλιὰ. Στὴν ὑπαιθρο χώρα τὸν «ἀνέστιο ἔρωτα» τὸν συναντᾷ πολὺ πῶς συχνὰ ἀπὸ τὸν «Ἔστιο». Γιατί,—σοῦ λένε,—ὁ καλὸς Θεὸς δημιούργησε τοὺς θάμνους καὶ τὰ χαντάκια ; Μόνον προσοχή ! Πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀμοιβαία συγκατάθεσι. Ὅσο γιὰ τὴ γυναίκα ὁ Βούλγαρος χωρικός παραλληλίζει κι' ἰσοπεδώνει τὴν «Τσαρίτσα=Βασίλισσα» μὲ τὴ «Μαγκαρίτσα=Γαϊδάρα». Ἄλλ' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν πάει νὰ τὸ μεταφράσω οὔτε «κατ' ἔννοιαν» οὔτε «ἐπὶ λέξει». Εἶναι πολὺ κυνικὸ. Κυνικὸ ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ, πῶς ὁ ἐκεῖ χωρικός ἀντιλαμβάνεται τὸν ἔρωτα πρὸς τὴ γυναίκα.

§ 5.—Δ') **Προξενεὶά καὶ Γάμος.** Στὶς πόλεις τῆς Βουλγαρίας δὲν λείπουν οἱ προξενεῖαι καὶ οἱ προξενήτορες. Ἄλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο

ἀπὸ τὸ κατῶφλι πού κίθονται. Οἱ νέοι χιμογελοῦν περιφρονητικὰ μὲ τὸ τσιγάρο στὸ στόμα. Ἄλλο πρᾶγμα σεῖς οἱ Ρωμοῖ !

Καὶ τότε ρίχνοντας μακριὰ στὸν ὀρίζοντα τὸ βλέμμα του, πρόσθεσε σὰν νὰ δραματιζότανε. Κι' ἐμεῖς καὶ σεῖς εἴμαστε μικρὰ ἔθνη. Τὸ δυστύχημα εἶναι, ὅτι βρισκόμαστε στὸ σταυροδρόμι Ἐθρώπης καὶ Ἀσίας. Στὸν δρόμο ἀπὸ τις ἀγνοες στέπες καὶ τις παγωμένες θάλασσες πρὸς τὴ ζεστὴ θάλασσα τῆς Μεσογείου καὶ τις εὐφορες πεδιάδες τῆς Μέσης; Ἀνατολῆς. Οἱ Μεγάλοι δὲν θὰ μᾶς ἀφήσουν ἤσυχους. Ρῶσοι, Γερμανοί, Ἀδριατικοί, Ἀγγλοσάξωνες карадокоῦν τὴν ὥρα καὶ τὴ στιγμή γιὰ νὰ καταλάβουν τὰ ἐδάφη μας. Ἄν μποροῦσαμε νὰ μονοιάσουμε ὅλοι ἴσως μὰ δὲν πιστεύω νὰ μονοιάσουμε. Ἐμεῖς, χωρὶς θρησκεία, μὲ σωβινισμό χωρὶς πατριωτισμό, μὲ τὸν ὕλισμό πού ὀλοένα ἀνεμπόδιστα ξεπλάνεται στὴ Βουλγαρία θ' ἀπορροφηθοῦμε ἀδιάφορο ἂν ἀπὸ τὴ Ρωσία ἢ τὴ Γερμανία. Σεῖς οἱ Ρωμοῖ θὰ σωθῆτε ὅσαδῆποτε δεινὰ κι' ἂν περάσετε. Θάλεγε κανεῖς, ὅτι τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ μας : «Ἡ Πίστις σου σέσωκέ σε» (τὸ εἶπε στὴ σλαβικὴ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα) γράφηκαν γιὰ τὸ δικὸ σας ἔθνος. Καλότυχοι !

διαφέρουμε από τους Βουλγάρους. Σ' ἡμᾶς ἡ προξενήτρα πηγαίνει ἐκ μέρους τοῦ γαμπροῦ, πὸν ἀτομικῶς τὸ βρῖσκω πῶς σωστό. Ἐπειτα στοὺς Βουλγάρους τὰ παιδιά δὲν παντρεύονται μὲ τὴ σειρά πὸν θὰ γεννηθοῦν. Δὲν περιμένει ὁ ἀδελφὸς νὰ παντρέψῃ ὅλες του τὶς ἀδελφές κι' ἔπειτα νὰ παντρευθῇ, καθὼς γίνεται σ' ἡμᾶς, πὸν συχνὰ ἂν ἕνας καλότυχος ἀδελφὸς ἔχει τρεῖς τέσσαρες φτωχῆς ἀδελφές, γιὰ νὰ τὶς προικίσῃ καὶ τὶς παντρέψῃ, ἐννεπῆντα τοῖς ἑκατὸ θὰ πεθάνῃ γεροντοπαλλίκαρο.

Αὐτὰ γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων, Γιὰ τὴν ὑπαιθρο στὴ Βουλγαρία ἄλλοι νόμοι καὶ ἄλλοι προφῆτες. Ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας τὴν ἱστορία τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐθνολογίας, ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου πέρασε στὴν ἐξέλιξι τοῦ κυρίως τέσσαρες φάσεις. α) Τὴν ἀπαγωγή τῆς γυναίκας, (ἂν θυμηθοῦμε τὴν ἀρπαγὴ τῶν Σαβίνων), β) τὴν πούλησί της, γ) τὸν θρησκευτικὸ γάμο καὶ δ) τὸν πολιτικὸ γάμο. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ τὰ παρακλάδια τους : εἶναι ὁ γάμος στοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς προτοῦ δεχτοῦν τὸν Χριστιανισμό ¹⁾, ἔπειτα ὁ γάμος τῶν Μουσουλμάνων ²⁾, καὶ τέλος ὁ μπολσεβικικὸς γάμος ³⁾.

Ἐμᾶς ὅμως μᾶς ἐνδιαφέρουν αἱ δυὸ πρῶτες φάσεις, τὶς ὁποῖες τὴ μιὰ κοντὰ στὴν ἄλλη τὶς συναντοῦμε στὸν ἀγροτικὸ κόσμον τῆς Βουλγαρίας. α) Ἡ ἀπαγωγή κοριτσιῶν, συχνὰ ἀνθλίκων, εἶναι τὸ συνηθέστερον πρᾶγμα προπάντων στὴ Μυσσία. Συχνὰ ὅμως πρόκειται γιὰ καμουφλαρισμένη ἀπαγωγή. Αὐτὸ συμβαίνει κυρίως σὲ δυὸ περιπτώσεις. Στὴν πρώτη μὲ τὴν σιωπηρὴ συγκατάθεση τοῦ πατέρα τῆς κόρης. Ὅπως στὰ δικά μας τὰ χωριά ἔτσι κι' ἐκεῖ ὁ γάμος διαρκεῖ καμμιά δεκαπενταριά μέρες καὶ σύρτα-φέρτα τῶν συμπεθέρων μὲ τὰ «λαλήματα». Τὰ τραπεζώματα καὶ τὸ γλέντι, τὰ προικιά, τὰ δῶρα, ἡ ἱεροτελεστία κτλ. κοστίζουν ὄχι λίγο καὶ στίς δυὸ οἰκογέ-

1) Στοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς ἐπικρατοῦσε ὁ λεγόμενος «δοκιμαστικὸς γάμος». Ἡ ἐλεύθερη (μὴ σκλάβη) γυναίκα πήγαινε στὸ σπίτι τοῦ ἐλευθέρου Γερμανοῦ ἢ τὸ ἀντίθετο καὶ δοκιμαστικῶς συζοῦσαν ὀλόκληρον χρόνον ἢ γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἕνα χρόνον καὶ μιὰ μέρα (Ein Jahr und einen Tag). Ἄν τὸ ἀντρώγυνο μέσα σ' αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα τὰ ταίριαζε, ὁ γάμος ἐθεωρεῖτο τέλειος χωρὶς καμμιάν ἄλλη διατύπωση. Ἄν γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο δὲν τὰ ταίριαζαν, μποροῦσε ὁ καθένας τους ἐπίσης χωρὶς ἄλλη διατύπωση νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ σπίτι του. (Πρβλ. Brunner : Deutsches Recht).

2) Τὸ Κράνι καθὼς εἶναι γνωστὸ ἐπιτρέπει τὴν πολυγαμία. Ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνδρός. Ἡ γυναίκα εἶναι ἀναμφισβήτητον «κτῆμα» του. Γι' αὐτὸ ὁ ἄντρας ὅταν ἐκστομήσῃ τὴ λέξι «γχιτ=φύγε», ἡ γυναίκα πρέπει χωρὶς ἀντίρρηση νὰ ἐγκαταλείψῃ ἁμέσως τὴν συζυγικὴν στέγη,

3) Ὁ γάμος καθὼς τώρα τὸν ἐφαρμόζουν τὰ Σοβιέτ θεωρεῖται ὡς ἕνα ἀπλὸ συμβόλαιον μεταξὺ τῶν μελλονύμφων. Καθένας τους μπορεῖ νὰ τὸ διαρρήξῃ κάθε στιγμὴ χωρὶς καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν λόγο τοῦ διαζυγίου. Ἀρκεῖ ἀπλή δήλωσι στὸ Δημαρχεῖο. Τελευταίως ὅμως κι' ἐκεῖ ὁ νομοθέτης ἀναγκάσθηκε νὰ βάλῃ ἀρκετοὺς περιορισμοὺς γιὰ τὴ διάλυσι ἑνὸς γάμου.

νειες. Για ν' ἀποφύγουν λοιπὸν τὰ ἔξοδα καὶ νὰ περιοριστοῦν οἱ ἐνδιαφερόμενοι σ' ἓνα ἀπλὸ στεφανώμα μετὸν κουμπάρο καὶ τὸν παπᾶ, συμφωνοῦν ὅλοι στὴν ἀπαγωγή. Ἔτσι ὁ γαμπρὸς μετὰ μερικὰ παλλικάρια περιμένει τὴ νύφη τὸ βράδυ ὅταν πηγαίνει στὴ βρύσι γιὰ νερὸ ἢ κινήσει γιὰ τὸ χωράφι. Τὴν ἀρπάζουν, αὐτὴ φωνάζει, ζητᾶ βοήθεια, μπορεῖ ἀκόμα νὰ τσουγκρανίσση καὶ νὰ βγάλῃ τοῦφες μαλλιά ἀπὸ τὸ γαμπρὸ καὶ τοὺς συνοδοὺς του. Στὸ τέλος ὅμως ἐπιτυγχάνει ἡ ἀπαγωγή, καὶ τὴ νύφη τὴν φέρουν σπανιότερα στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ συχνότερα στὸ σπίτι κάποιου φίλου, πὺ κατοικεῖ σ' ἄλλο χωριό. Ἐπειτα ἀφίνουν μόνους τοὺς μελλονύμφους. Τὴν ἄλλη μέρα ἢ μητέρα τοῦ γαμπροῦ ἢ ἀδελφὴ του θὰ δώσουν τῆς νύφης ἓνα «*σουκμάνι*»¹⁾ ἢ ἓνα «*λιτάκι*»²⁾. Ἄν τὰ φορέσῃ θὰ πῆ, ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ κατόπιν τοῦ «τετελεσμένου γεγονότος» δέχεται τὸν ἀπαγωγέα τῆς γιὰ ἄντρα καὶ προσκαλεῖται ὁ παπᾶς νὰ τοὺς στεφανώσῃ. Ἄν ὄχι, τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ πραγματικὴ ἀπαγωγή καὶ τὸν λόγο ἔχει πιά ἡ δικαιοσύνη. Ἡ δευτέρα περίπτωσι εἶναι, ὅταν οἱ νέοι ἀγαπιοῦνται ἀλλὰ ὁ γαμπρὸς δὲν μπορεῖ ἢ δὲν θέλει νὰ πληρώσῃ τοῦ πεθεροῦ τὸ «*Μπαμπᾶ - Χακᾶ*», γιὰ τὸ ὁποῖον θὰ μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω. Πάντως ἡ συμβολικὴ προσφορὰ τοῦ «σουκμανιοῦ» ἢ τοῦ «λιτακιοῦ», πρέπει νὰ γίνῃ. Ἄν ἡ νύφη ντυθῇ τὸ φόρεμα τοῦ γαμπροῦ, τὸ ζήτημα εἶναι λυμένο καὶ τότε: «Σὰν τὸ θέλῃ ἡ νύφη κι' ὁ γαμπρὸς κιτλ». Ἄν ἀρνηθῇ ἢ τὸ κορίτσι εἶναι ἀνήλικο ἢ ὑπόθεσι θὰ πάει στὸν Εἰσαγγελέα. Ἄλλὰ τὰ δικά μας: «Βία ἐναντίον βίας» «Βεντέτες» σκοτωμοὶ γιὰ τὴν «τιμὴ τοῦ ἀδελφοῦ» εἶναι πράγματα ἄγνωστα γιὰ τὴ Βουλγαρία.

β) Πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ δευτέρα περίπτωσι δηλ. ἡ πώλησι τῆς κόρης στὸν γαμπρὸ ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς ἢ τὸν μεγαλύτερό τῆς ἀδελφό. Τὸ τίμημα ὀνομάζεται «Μπαμπᾶ-Χακᾶ», λέξις τουρκικὴ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον λοιπὸν οἱ Βούλγαροι χωρικοὶ νὰ τὸν ἔχουν πάρει ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Δὲν πρέπει ὥστόσο νὰ κρίνουμε ἐπιπόλαια τὸ πρᾶγμα. Ἄν ὁ Τούρκος, ὅταν πληρώνει τὸ τίμημα τῆς ἀγορᾶς τοῦ κοριτσιοῦ τὸ κάνει γιὰ ἐπίδειξι ἢ γιὰ νὰ πλουτίσῃ τὸ χαρμί του μετὰ μιὰ γυναίκα, ὁ Βούλγαρος τὸ κάνει καὶ ζητᾶ ἀποζημίωσι ἀπὸ τὸν μελλοντικὸ γαμπρὸ γιὰ λόγους καθαρῶς οικονομικοῦς.

1) Τὸ *σουκμάνι* εἶναι ἓνα ἀπὸ χοντρὸ ἐγχώριο μάλλινο ὕφασμα γυναικειο φόρεμα, συνήθως μαύρου χρώματος ἀρκετὰ πλατὺ ἐπάνω καὶ στὸν ποδόγυρο. Φέρει μικρὸν ντεκολτέ γιὰ νὰ φαίνεται τὸ πουκάμισο. Στὰ δύο του ἄκρα εἶναι ποικιλμένο μετὰ χρυσὰ κεντήματα.

2) Τὸ *λιτάκι* ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕφασμα εἶναι στενὸ ἐπάνω καὶ στενότερο κάτω. Εἶναι δὲ τόσο στενὸ καὶ μονοκόμματο πὺ μετὰ τὴν παραμικρότερη κίνησι χειριοῦ ἢ ποδιοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸ φορέσῃς σὲ ξένο πρόσωπο. Φοριέται συνήθως στὴ βόρειο Βουλγαρία. Ἄς σημειωθῇ καὶ τοῦτο τὸ παράδοξο: θεωρεῖται μεγάλη προσβολὴ μιὰ κόρη νᾶχη ὄχι μεγάλο ἀλλὰ οὔτε μέτριον στήθος. Γι' αὐτὸ, ἰδίως στὰ ὄρεινά χωριά, ἀπὸ μωρὰ ἔτσι σφίγγουν τὰ στήθια τῶν κοριτσιῶν πὺ τὰ καταστρέφουν.

Ὁ πατέρας, πού δίνει τὴν κόρη του στὴν οἰκογένεια τοῦ γαμπροῦ, χάνει μιὰ καλὴ ἐργάτρια γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς του καὶ τὶς ἄλλες ἀγροτικὲς καὶ σπιτικὲς δουλιές, πού χωρὶς μισθὸ τὴν κερδίζει ἢ ἄλλη οἰκογένεια. Ἐπομένως εἶναι δίκαιο καὶ σωστό, — ἔτσι σκέπτεται ὁ πατέρας τῆς κόρης — ν' ἀποζημιωθῇ. Ἄς σημειώσω καὶ κάτι ἄλλο. Συχνὰ ὁ γαμπρὸς εἶναι ἀνήλικο παιδί, — εἶδα γαμπρὸ 12—13 ἐτῶν. Ἐσχάτως ὅμως ἡ Ἰ. Σύνοδος ἀπηγόρευσε παρόμοιους γάμους, — ἐνῶ ἡ κόρη εἶναι γυναίκα μεστωμένη 18—20 ἔτη). Ἐπίσης συμβαίνει ὁ γυιὸς, πού μπορεῖ νά ναι καὶ μοναχογιὸς νὰ πάη γιὰ δυὸ - τρία χρόνια στρατιώτης. Ποιὸς θὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ στὶς ἀγροτικὲς δουλιές; Ποιὸς ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νύφη καὶ μάλιστα ἂν τὰ πεθερικά εἶναι γέροι ἄνθρωποι; Ἐννοεῖται ἡ νύφη. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητο γιὰτὶ ἐπιβάλλεται ἡ πληρωμὴ τοῦ «Μπαμπᾶ—Χακᾶ»¹⁾.

1) Αὐτὸ τὸ γεγονός ἀκόμη, ὅτι οἱ χωρικὲς στὴ Βουλγαρία μὲ τὶς κοπιαστικὲς σπιτικὲς καὶ ἀγροτικὲς δουλιές γηράζουν πολὺ πρόωρα καὶ πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τοὺς ἄντρες τους, ἢ αἰμομιξία πεθεροῦ μὲ τὴ νύφη δὲν εἶναι σπάνιο φαινόμενο.

2) Τὸ «Μπαμπᾶ—Χακᾶ». Στὴν Πλέβαν (Πλέβεν) κάθε χρόνο γίνεται τὸν Αὐγουστο μῆνα μεγάλη ἐμποροπανήγυρη κτηνῶν, ἢ μεγαλύτερη τῆς βόρειας Βουλγαρίας, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «Σάρ Παζάρ». Ἐτυχε λοιπὸν κάποτε νὰ τὴν ἐπισκεφθῶ. Σὲ μιὰ γωνιὰ γινότανε τὸ παζάρι τῶν κοριτσιῶν τῶν Βουλγαροτσιγγάνων. Καμμιά δεκαριά τσιγγάνες 15—20 χρονῶν, ντυμένες μὲ τὰ καλλιτερά τους, κοκκινάδι στὰ χεῖλη, στὰ μάγουλα καὶ μιὰν ἰδέα... στὴν ἀκρὴ τῆς μύτης! Ἀκίνητες καὶ ἀμίλητες, μὲ κατεβασμένο βλέμμα πόζαραν ἴδια ἀγάλματα. Στὸ μέσον τῆς πλατειούλας ὁ «Τσερί Μπασῆς», σὰν νὰ ποῦμε ὁ πνευματικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Ἀτσιγγάνων ὀλοκλήρου τοῦ νομοῦ. Στάθηκα τυχηρὸς μὲ τοὺς συναδέλφους μου, διότι φτάσαμε ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού ἄρχιζε ἡ πλειοψηφία τῆς πρώτης νύφης. Οἱ ἐπίδοχοι γαμπροί, ντυμένοι κι' αὐτοὶ μὲ τὰ γιορτινά τους καὶ φρεσκοξυρισμένοι, ἐξήταζαν τὲς ὑποψήφιες ἀκριβῶς ὅπως ἓνα ἄλογο ἢ ἓνα βῶδι. Εἶχαν δικαίωμα — ἀλλ' ἀκριβῶς μόνον ἐκεῖνοι πού θὰ ἐπαιρναν μέρος στὴ δημοπρασία — νὰ ψάξουν καὶ νὰ σφίξουν μάλιστα τὰ μπράτσα καὶ τὰ μηρία τῆς νύφης γιὰ νὰ πειστοῦν «ἐξ αὐτογιάς» πόσο σφιχτὰ εἶναι τὰ κρεάτα τῆς. Ἐπειτα ἄρχισε ἡ πλειοδοσία. — Πόσο ζητᾶς γιὰ τὸ κορίτσι σου, ρώτησε ὁ Τσερί Μπασῆς τὸν πατέρα; — Δέκα ναπολεόνια. Βλέπεις τὸ κορᾶμ στὴν... — Σὺ μωρὲ τί δίνεις; — Πέντε. — Πολὺ λίγα, ἀνεφώνησε ὁ ἀρχηγός. Ἀνέβαινε! Δὲν ἀνεβαίνεις; ... τυφλὲς εὐκαιρίες λοιπὸν ζητᾶς; Ἀμέσως «ἄμ» ἔπος, ἄμ' ἔργον». Τοῦ στριφογύρισε τὸ μπράτσο κι' ἄρχισε τὲς γροθιές στὴ πλάτη. Γροθιές γερές. Ὁ γαμπρὸς ἀνέβηκε στὶς 5 1)2. Ἐπειτα ὁ Τσερί Μπασῆς λέγει στὸ πεθερό. — Κατέβαινε. — Δὲν κατεβαίνω. — Δὲν κατεβαίνεις; Γροθιές στὴ πλάτη, ὥσπου ὁ πεθερὸς κατέβηκε στὰ 9 1)2 ναπολεόνια. Ἡ διαδικασία ἐξακολούθησε καὶ τὸ παζάρευμα ἐπίσης καὶ θὰ κοβότανε στὰ 7 1)2—8 εἰκοσόφραγκα, ὅποτε συνέβη κάτι τὸ ἀπρόοπτο τοῦλάχιστο γιὰ μᾶς τοὺς θεατὰς. Λαχνασιασμένος ἔφτασε ἄλλος ἀγοραστής. Φαίνεται ὅτι ἤξερε καλὰ τὸ ἐμπόρευμα, γιὰτὶ δὲν ἔρριξε οὔτε μιὰ ματιὰ στὴ νύφη. Ρώτησε τὸν Τσερί Μπασῆ πού σταμάτησε τὸ τίμημα τῆς νύφης κι' ἀμέσως πρόσφερε δέκα ναπολεόνια. Ἄρχισε ὁ συναγωνισμός. Ἡ τιμὴ ἔφτασε στὰ δεκαπέντε εἰκοσόφραγκα, ὅποτε ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς πλειοδότες — νομίζω ὁ πρῶτος — ἐδήλωσε ὅτι παραιτεῖται. Ἡ συμφωνία ἔκλεισε. Ὁ εὐτυχὴς ἀγο-

Μ' αὐτὸ δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι ὁ ἔρωσ καθὼς τὸν ἐννοοῦμεν ἡμεῖς ἔχει ἔξοστρακισθῆ ἀπὸ τῆ βουλγαρική νεολαία. Εἶναι ὅμως ἐξαιρέσεις.

§ 6.—Ε) **Θάνατος, Ταφή, Πένθος.** Οἱ Βούλγαροι τὸ ἔξωτερικὸ πένθος (δηλ. τὸ πένθος στὴν ἔξωτερικὴ του ἐμφάνισι) τὸ ἀγνοοῦν καὶ γιὰ τὸν θάνατον καὶ τοὺς πεθαμένους δὲν πολυσκοτίζονται. Ἐννοῶ τοὺς ἀγρότες. Γιατὶ στὶς πόλεις ἀλλάζουν τὰ πράγματα. Δὲν ξεχνοῦν τοὺς νεκροὺς των. Ἐκεῖ μάλιστα ὅπου ὑπάρχουν οἰκογένειες τῶν ὁποίων ἡ μητέρα, ἡ μάμμη ἢ ἡ προμάμμη ἦσαν ἑλληνίδες κρατοῦν μὲ εὐλάβεια τὴ δική μας τὴν παράδοσι. Κι' ἐπειδὴ ἀπ' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς οἰκογένειες σχηματίσθηκε στὶς μεγαλύτερες πόλεις ἡ σύγχρονη βουλγαρική ἀριστοκρατία, καὶ συνήθως οἱ ἀνώτερες συνοικιακὲς τάξεις, προπάντων στὴν ἔξωτερικὴ ἐμφάνισι, ἐπιβάλλονται στὶς κατώτερες, ἐπόμενον εἶναι κι' ἐδῶ νὰ συμβαίη τὸ ἴδιο. Ἄλλ' αὐτὸ πού συμβαίνει σὲ μερικὰ τμήματα τῆς Ἑλλάδος καὶ προπάντων στὰ χωριά τῆς Ἡπείρου, πού ὅταν πεθάνῃ ὁ ἄντρας, ἡ χήρα χρόνια στὴ σειρὰ δὲν ξεπορτίζει παρὰ γιὰ νὰ πάη στὸ κοιμητήριον ἢ στὸν ἔσπερινό, πού ὄχι μόνον ἡ χήρα καὶ ἡ μητέρα μαυροφοροῦν πέντε χρόνια ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ τους ἀκόμα τὰ ντύνουν στὰ μαῦρα, σὲ μερικὰ χωριά μάλιστα, κι' αὐτὸ τὸ σπῖτι τὸ βάφουν μαῦρον ἢ γκριζο—εἶναι πράγματα ἐντελῶς ἄγνωστα στὴ Βουλγαρία.

Στὸ ζήτημα τοῦ πένθους καὶ τῆς τιμῆς τῶν νεκρῶν, ἡμᾶς μᾶς βαρύνει καὶ πολὺ μάλιστα ὄχι τόσο ἡ θρησκεία,—καὶ οἱ Βούλγαροι εἶναι Ὀρθόδοξοι,—ὅσο ἡ *παγανίστικη ιστορική μας μνήμη*, πού λείπει ἐν προκειμένῳ σ' αὐτοὺς Καλῶς ἢ κακῶς; ἄλλο τὸ ζήτημα. Οἱ πρόγονοί μας οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καθὼς καὶ οἱ ὁμόθρησκοὶ τοὺς Ρωμαῖοι τοὺς πεθαμένους των δὲν τοὺς πενθοῦσαν μονάχα, τοὺς ἐλάτρευαν, τοὺς θεοποιοῦσαν! Ἦσαν «*οὐ χθόνιοι θεοὶ*», οἱ «*Penates*» τῶν Ρωμαίων. Στὴ φλόγα τῆς «Ἐστίας» τοῦ σπιτιοῦ των ἔβλεπαν νὰ ζωντανεύουν οἱ ψυχὲς τῶν γονιῶν, πάππων, καὶ πάππων προσπάππων. Ὅταν μιὰ μέρα πεθάνουν, μὲ τὰ παιδιὰ των καὶ τὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν των πάλι ἐκεῖ, θὰ συναντιῶνται. Πῶς λοιπὸν θὰ τοὺς ξεχάσουν; Ἔτσι καὶ σήμερα σ' ἡμᾶς ἡ γυναίκα πού χάνει τὸν ἄντρα της, ἡ μάννα πού χάνει τὸ παιδί της στὴ φλόγα τῆς κίτρινης λαμπάδας μὲ

ραστὴς ἔβγαλε ἀπὸ τὸ ζουνάρι του μιὰ σακούλα καὶ μέτρησε τὰ δεκαπέντε εικοσόφραγκα. Εἶχε πωλήσει ἓνα ἄλογο κείνη τὴν ἡμέρα. Τὰ μέτρησε ἓνα ἓνα τοῦ Τσερί-Μπασῆ κι' αὐτὸς τοῦ πεθεροῦ. Ἐπειτα ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς καὶ μεσάζων ἔβγαλε ἀπὸ τὴν ἐπάνω τσέπη τοῦ ἀντεριοῦ του ἓνα διπλότυπο. Τὸ συμπλήρωσε μὲ τὰ ὄνομα τῶν νεονύμφων, τὸ ποσό, τὴν ἡμερομηνία κλπ., τὸ σφράγισε μὲ τὴ βούλα του κι' ἔδωσε ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπο στὸν πεθερὸ καὶ στὸν γαμπρό. Μεταταῦτα πῆρε τὴ νύφη ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὴν παράδοσε στὸν πλειοδότη. Τὶ ἔγινε κατόπι δὲν ἔμαθα. Ἐξασκολούθησε ἡ ἱεροτελεστία στὸ κρασοπωλεῖο, στὴ καλύβα τοῦ γαμπροῦ, στὸ τζαμί ἢ στὴν ἐκκλησία, ἄγνωστο. Ἡ νύφη, πάντα σιωπηλὴ καὶ χαμηλοβλεποῦσα, ἀκολούθησε τὸν ἄντρα της, χωρὶς νὰ πῆ ἓνα «ἀντίο» στὸν πατέρα της ἢ τὸν Τσερί-Μπασῆ.

τὸ μαῦρο της φιογγάκι βλέπει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀντρός της ἢ τοῦ παιδιοῦ της, ἴσως καὶ ν' ἀκούη τὴ φωνὴ τοῦ γυιοῦ της νὰ τῆς ψιθυρίζει καὶ παραγγέλλει:

Παρακαλῶ σε, μάνα μου, μὴ χάρι νὰ μοῦ κάνεις :
Ποτὲ στὸ γέγραμα τοῦ γηλιοῦ μὴν πιάσης μοιρολόγι
γιατὶ δειπνάει ὁ Χάροντας μὲ τῆ Χαρόντισσά του.
 (Πολίτου τραγούδια τοῦ Ἑλλ. Λαοῦ ἀρ. 220).

Ἄλλ' αὐτὰ οἱ Βούλγαροι δὲν τάχουν, οὔτε ποτέ τους ὡς Μογγόλοι ἢ Μογγολοσλαῦοι τὰ εἶχαν. Καὶ τρανὴ ἀπόδειξι τῶν λεγομένων μου εἶναι ὅτι τὰ ὄραϊα «**Μοιρολόγια**», ἓνα εἶδος ἀπὸ τὰ λυρικώτερα δημοτικά μας τραγούδια, πὺν ἓνας Γκαϊτε θὰ θαύμασε ¹⁾,—λείπουν ἐντελῶς ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ δημοτικὴ ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴ λογία ποιήσῃ τους.—Ἐκεῖ στὰ χωριά, μετὰ τὴν ταφὴ τοῦ νεκροῦ ἐπιστρέφουν ὅλοι στὸ σπίτι τοῦ μακαρίτη. Θὰ στρώσουν τρεῖς φορὲς τραπέζι γιὰ τὸ «Θεὸς σχωρὲς ἴτον». Τὴν πρώτη φορὰ θὰ παρακαθήσῃ ὁ παππᾶς, ὁ ψάλτης καὶ οἱ σπιτικοί. Ἄμα τελειώσουν αὐτοὶ σηκώνονται καὶ παραχωροῦν τὴ θέση τους στοὺς συγγενεῖς, γειτόνους καὶ φίλους. Καὶ τέλος ἔρχονται οἱ ζητιάνοι. Ἔτσι τελειώνει τὸ ἐπικήδειο γεῦμα. Καὶ φεύγουν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα δυὸ πολὺ στενοὺς οἰκογενειακοὺς φίλους. Τὸ menu εἶναι φασουλάδα, ρίζι, κρέας καὶ κρασί à la discretion.

Αὐτὸ εἶναι ὅλο. Στὰ ἐννεάμερα, σαραντάμερα, ἐννιάμηνα ἓνα μικρὸ πιᾶτο κόλυβα στὸ μνημα καὶ ἓνα διάβασμα «τρισάγιον» ἀπὸ τὸν παππᾶ. Μ' αὐτὸ τερματίζονται ὅλες οἱ ὑποχρεώσεις πρὸς τὸν νεκρό. Ἐμεῖς συνηθίζουμε νὰ λέμε: «οἱ πεθαμένοι μὲ τοὺς πεθαμένους καὶ οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ζωντανούς»... ἀλλὰ δὲν τὸ κάνουμε. Οἱ βούλγαροι τὸ λένε καὶ τὸ κάνουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΤΑ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ

(Εἶναι Α) Πεισματάρηδες.—Β) Τσιγγακύνηδες καὶ ἀφιλόξενοι.—Γ) Αἰσθαίρειοι καὶ σκληροί, ὅταν μάλιστα ἔχουν τὴν ἐξουσία στὸ χέρι τους.—Δ) Ἐπιρροπεῖς στὴ λεηλασία καὶ τὴν καταστροφὴ κάθε ξένης καὶ μάλιστα ἐχθρικῆς περιουσίας.—Ε) Εἶναι κατὰ βάθος μισόξενοι.—Ἐνα πλεονέκτημα μέσα στὰ ἔλαττώματά τους, πὺν λείπει καὶ σ' ἐμᾶς.—Ἐνα ἀμφίρροπο χαρακτηριστικὸ τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ).

Τὰ ἔλαττώματα τῶν Βουλγάρων δὲν εἶναι πολλὰ, ἀλλὰ εἶναι σπουδαῖα ἐν συγκρίσει, βέβαια, πάντοτε μ' ἐμᾶς, Ἄναφέρω τὰ κυριώτερα πὺν χαρακτηρισρίζουν ὀλόκληρο τὸν λαό, ἰδίως τοὺς ἀγρότες.

1) Λέγεται μάλιστα ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ ὄραϊότερα καὶ δυνατώτερα ποιήματα τοῦ Γκαϊτε, τὸ περίφημο «Erlkønig», τὸ εἶχε ἐμπνευσθῆ διαβάζοντας τὰ λαϊκά μας τραγούδια τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Κάτω Κόσμου.

§ 1.—Α) *Είναι πεισματάρηδες όσο χωρεί.* Ὅταν πάρουν ἕναν δρόμο ἐννοοῦν νὰ τὸν ἐξακολουθήσουν, ὅσες δυσκολίες καὶ ἂν παρουσιάζει, ὅσο καὶ οἱ προβλέψεις γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιτυχία μὲ τὸν καιρὸ μακραίνουν. Τὸ δικό μας: «τὸ καλὸ τὸ παλλικάρι ξέρει κι' ἄλλο μονοπάτι» εἶναι ἄγνωστο στὸν Βούλγαρο. Οἱ ἴδιοι λένε γιὰ τὸν ἑαυτό τους: «Ὁ Τοῦρκος γιὰ σαλτανάτι (ἐπίδειξι) καὶ ὁ Βούλγαρος γιὰ νὰ κἀνὴ τὸ γινάτι του (τὸ πείσμα του)—πεθαίνει».

Ἐὰν στὴ μάχη τοῦ Κιλκίς—μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ φονικὲς μάχες τῶν βαλκανικῶν πολέμων,—δώσαμε τόσα θύματα κι' ἐμεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ Βούλγαροι, αὐτὸ χρεωστεῖται, βέβαια, κατὰ πρῶτο λόγο στὸν ἡρωϊσμὸ τῶν δύο ἀντιπάλων, ἀλλ' ὄχι λιγότερο στὸ πείσμα τοῦ Βουλγάρου στρατιώτου, ὁ ὁποῖος ἐνῶ ἔβλεπε ὅτι ἡ κατάστασί του ἦταν ἀπελπιστικὴ, ἐξακολουθοῦσε νὰ πολεμᾷ.

§ 2.—Β) Ἐπίσης εἶναι *τσιγγούνηδες* καὶ φυσικὰ *ἀφιλόξενοι*. Ἡ τσιγγουνιά αὐτὴ θὰ δικαιολογοῦνταν ἐφόσον ἦσαν κάτω ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ ζυγὸ. Τότε τὸ ἀξίωμά τους: «Φύλαγε τ' ἄσπρα του γιὰ τίς μαῦρες μέρες» θὰ εἶχε τὸν τόπο του. Εἶχαν στὴν καθημερινὴ τους ζωὴ τόσα δυσάρεστα καὶ μάλιστα ἀπρόοπτα ν' ἀντιμετωπίσουν,—καθὼς ἄλλωστε κι' ἐμεῖς—σὰν ραγιαδες καὶ σὰν ἀλλόπιστοι! Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σκλαβιᾶς τὸ κυριώτερο μέσο, ἴσως τὸ μόνο σωτήριο γιὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ ἐπικείμενο δεινὸ, ἦτανε νάχουν κατὰ μέρος ἄρκετὰ «ἄσπρα» δηλ. ἀργυρὰ νομίσματα. Ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους καὶ τὴν πλουσιοπάροχη γῆ ποὺ κατέχουν δὲν ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ ἐξακολουθοῦν νᾶνε τσιγγούνηδες. Κι' ὅμως παραμένει ἡ φυλαργία ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν Βουλγάρων οἱ

1) Θ' ἀναφέρω ἕνα μονάχα παράδειγμα. Στὸ Παζαρτζίκι (τὴν παλαιὰ Βυσαπάρα) τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, κρατοῦσα μὲ τὴν οἰκογένειά μου μὲ νοῖκι ἕνα σπίτι πάνω σ' ἕναν παραπόταμο τοῦ Ἐβρου. Τὸν χειμῶνα πάγωσε κι' εἶχα τὴν εὐκαιρίαν κατὰβραδα νὰ γυμνάζουμαι στὴν παγοδρομία, ποὺ τότε εἶχε εἰσαχθῆ στὴ Βουλγαρία κι' ἦτανε τῆς μόδας. Εἶχα ὅμως τὴν πρόνοια νὰ παίρνω ἀπὸ τὸ σπίτι μιὰ καρέκλα καὶ νὰ στηρίζουμε σ' αὐτὴ. Ἔτσι ἀπέφευγα τὰ πεσίματα, ποὺ βέβαια πάνω στὸν πάγο δὲν εἶναι ἀκίνδυνα. Στὸ γειτονικὸ σπίτι κατοικοῦσε ἕνας νεαρὸς Βούλγαρος ἀνθυπολοχαγός. Μὲ μιμήθηκε ἀλλὰ... χωρὶς καρέκλα. Σκαμπάνεβε, ἔπεφτε, σκοτονῶτανε, χτυπιοῦνταν... ἀλλὰ ἐννοοῦσε νὰ κἀνὴ τὸ δικό του. Τὸ «γουδι τὸ γουδοχέρι». Κάποτε τοῦ ἔκανα φιλικὰ τὴν παρατήρησι. —Ὅχι, εἶπε ὑπεροπτικὰ, μὲ τὸν τόνο ποὺ συνηθίζουν οἱ Βούλγαροι ἀξίωματοῦχοι. Ἐγὼ θὰ μάθω χωρὶς καρέκλα. Καὶ γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ πρόσθεσε. «Ἄν δὲν μπῆς στὸ νερὸ δὲν θὰ μάθης νὰ κολυμβᾶς». —Ναί, τοῦ εἶπα, μὰ ἄλλο τὸ νερὸ καὶ ἄλλο ὁ πάγος. Νόμισε ὅτι μ' ἀποστόμωσε καὶ μοῦ εἶπε. «Ἀπὸ τὸ νερὸ γίνεται ὁ πάγος». Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς, ἔπεσε κι' ἔσπασε τὸ χέρι του. Τὸν πῆγαν στὸ νοσοκομεῖο. Τὸν εἶχανε καμμιά εἰκοσαριὰ μέρες. Ἐπέστρεψε σπίτι καὶ τὴν ἴδια βραδύα μὲ δεμένο τὸ χέρι βγήκε νὰ παγοδρομήσῃ περιφρονῶντας τὴν καρέκλα! Στὸ μεταξὺ ἐγὼ, χάρις στὴ καρέκλα, ἔμαθα νὰ παγοδρομῶ ἄρκετὰ καλά. Ἀλλ' οὔτε τὸ παράδειγμά μου τὸν σωφρόνισε.

ἴδιοι λένε γιὰ τὸν ἑαυτό τους. «Ὁ Βούλγαρος αἷμα δίνει, παρὰ δὲ δίνει!»).

§ 3.—Γ) Οἱ Βούλγαροι εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους **αὐθαίρετοι** καὶ **σκληροί**, μάλιστα ὅταν ἔχουν τὴν ἐξουσία στὰ χέρια τους. Κρίνω περιττὸ νὰ φέρω ἐδῶ παραδείγματα, ἀρκετὰ θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης στὰ κεφάλαια τοῦ Α' μέρους αὐτῆς μου τῆς μελέτης. Ἄλλὰ δὲν εἶναι μονάχα πρὸς τοὺς ἄλλοεθνεῖς καὶ ἄλλοθρήσκους. Οἱ ἴδιοι μένουν καὶ πρὸς ὁμοεθνεῖς, ὁμόγλωσσους, καὶ «ἄνθρωπισμὸς» καὶ «ἔλεος» εἶναι ἔννοιες χωρὶς περιεχόμενο γιὰ τὸν μέσο Βούλγαρο.

§ 4.—Δ) Οἱ Βούλγαροι παραμένουν **ἐπιρροεπεῖς πρὸς τὴν λεηλασία** καὶ **τὴν καταστροφή κάθε ξένης περιουσίας**. Ἐν καιρῷ πολέμου μάλιστα, ὅτι δὲν ἀρπάξουν, θὰ τὸ καταστρέψουν. Τὸ κάνουν χωρὶς κανένα λόγο. Θά-λεγα ὅτι αἰσθάνονται ἓνα εἶδος σαδισμού νὰ καταστρέψουν, νὰ εξαφανίσουν ὅ,τι εἶναι ξένο¹⁾. Ἄκουσα ἀπὸ στόμα Βουλγάρου κάποιου διανοουμένου ν'

1) *Γιὰ τὴ τοιγγοιναῖα τῶν Βουλγάρων* ἀπὸ πολλὰ περιστατικά θ' ἀναφέρω μονάχα τὸ παρακάτω πού εἶχε ὑποπέσει στὴν ἄμεσῆ μου ἀντίληψι. Μὲ μιὰ δικαστικοδιοικητικὴ ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας ἔτυχε νὰ προδρεῦω, πήγαμε γ' αὐτοψία κι' ἐπιτόπιο ἐξέτασι μαρτύρων σὲ κάποια ἀπὸ τὲς ψηλότερες κορυφές τοῦ Αἴμου, τὸ «Ρούι». Μείναμε κετὴ νύχτα καὶ μ' ὄλο ὅτι ἦτανε δεκαπενταῦγουστο κι' εἴχαμε μαζί μας χοντρά σκεπάσματα καὶ βελόντες θὰ ξεπαγιάζαμε, ἂν οἱ χωρικοὶ δὲν ἄναβαν καὶ διατηροῦσαν ὅλη τὴ νύχτα γύρω μας πελώριες φωτιές. Ἄς εἶναι. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα δάσος πού τὸ διεκδικοῦσαν δυὸ γειτονικά χωριά. Μᾶς φίλεψαν μὲ ὅ,τι ἐκλεκτὸ μποροῦσαν νὰ μᾶς φιλοξενήσουν : ἄφθονη σλιβίβιτσα (ρικι ἀπὸ δαμάσκινα), κρασί, ψητὸ τῆς σούβλας, τυρί, γιοῦρτι κλπ. Χάριν ποικιλίας ἔφεραν ἀπὸ τὴν πόλι καμιὰ δεκαπενταριά μπουκάλια μύρας. Μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἦτανε καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ Νομαρχιακοῦ Συμβουλίου, ἓνας—καθὼς ἔμαθα ὑστερότερα—ἀπὸ τοὺς πιδ πλουσίους χωρικοὺς τοῦ νομοῦ καὶ πού κάμποσες φορὲς εἶχε ἐκλεγῆ βουλευτής. Ὅταν λοιπὸν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστρέψουμε μάζεψε ὅλα τὰ ἄδεια μπουκάλια τῆς μύρας καὶ μὲ προσοχὴ τὰ τοποθέτησε ἀνάμεσα σὲ χαρτιά καὶ χόρτα στὸ δισάκι του. Καὶ κάτι πιδ νόστιμο : γιὰ νὰ μὴν τὰ σπάση κατέβηκε—τέσσερες ὥρες δρόμο—περὶ τὸ βουνό. Καὶ τὸ μπουκάλι τῆς μύρας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν κόστιζε περισσότερο ἀπὸ 15—20 λεπτά.

2) *Γιὰ τὴν ἔμφυτη μανία πῶχουν οἱ Βούλγαροι νὰ καταστρέψουν*—συχνὰ χωρὶς καμμιά αἰτία—κάθε ξένη περιουσία, θὰ περιορισθῶ νὰ φέρω ἓνα μονάχα παράδειγμα παρμένο ἀπὸ τὴν σύγχρονη ἱστορία τους. Σ' ἓνα μέρος τῆς Ροδόπης κατοικοῦσαν τὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου βουλγαρικοῦ πολέμου Πομάκοι τ. ἔ βουλγαροφώνοι Μουσουλμάνοι. Ὅταν λοιπὸν ἓνας λόχος Βούλγαροι πέρασε τὰ σύνορα μῆκε σ' ἓνα πομάκινο χωριό, χωρὶς νὰ βρῆ οὔτε ἕχνος ἀντιστάσεως. Ἦτανε ξημερώματα κι' ὅ.οι οἱ κάτοικοι του κοιμοῦνταν. Κατευθύνθηκαν οἱ στρατιῶτες στὸ σπίτι τοῦ χότζα καὶ κατέσφαξαν στὰ στρώματα ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, καμμιά δεκαριά ἄτομα, μεταξὺ τῶν ὁποίων δυὸ-τρία μωρά. Ἐπειτα ἔτρεξαν νὰ βροῦν χρήματα. Δὲν βρῆκαν, πῆραν μαζί τους παπλώματα καὶ βελόντες κι' ἔβηλαν φωτιά στὸ σπίτι καὶ σὲ κάμποσα ἄλλα. Γιατί ;... Ὅλα αὐτὰ ἐγιναν κάτω ἀπὸ τὴν μύτη τῶν ἀξιωματικῶν τους, πού μ' ἓνα νεῦμα μποροῦσαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἄχρηστη καταστροφή ἑνὸς χωριοῦ πού θὰ περνοῦσε—καθὼς καὶ πέρασε—στὴ βουλγαρικὴ ἐπι-

αυτοχαρακτηρίζει τὸ λαὸν του ἐπιγραμματικὰ μὲ τὰ λόγια: «'Απὸ κεῖ ποῦ θὰ περάσῃ βουλγαρικὸ πόδι χορτάρι δὲν φυτρώνει».

Καὶ τὸ παρελθὸν τῆς φυλῆς των τέτοιο ἦταν. Φαίνεται ὅτι κάποιος ἀταβισμὸς τοὺς βαρύνει. Καὶ πράγματι: σὰν ἔξαιρέσουμε δυὸ μονάχα ἡγεμόνες τους τὸν Τσάρο Συμεὼν (ποῦ εἶχε ἑλληνικὴ μόρφωσι) καὶ τὸν Τσάρο Ἄσεν ἢ Ἄσαν τὸν Β', ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔχοντας βάσι ἐξορμήσεως καὶ καταφύγιον τῇ Μυσσίᾳ, ἀνελάμβαναν, — σὰν ἀρχίσαμε ἀπὸ τὸν Κροῦμο — πολέμους καὶ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν γειτονικῶν λαῶν καὶ μάλιστα τῶν Βυζαντινῶν, ὄχι γιὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὸ βασίλειόν των καὶ μονιμοποιήσουν τὰ νέα ἐδάφη στὴν ἐνσωμάτωσίν του, ἀλλὰ μόνον γιὰ πλιάτσικο καὶ γιὰ νὰ καταστρέφουν, ὅ,τι δὲν μποροῦσαν νὰ λεηλατήσουν καὶ μεταφέρουν στὸ καταφύγιόν τους. Ἐπαιρναν, βέβαια, καὶ δηήρους ὅσο μποροῦσαν περισσοτέρους, ἀλλ' αὐτοὺς εὐχαρίστως τοὺς ἐπέστρεφαν, ἅμα τοὺς πλήρωναν τὰ λύτρα. Οἱ σημερινοὶ Βούλγαροι μόνον στὴ λῆψι λύτρων διαφέρουν.

§ 4.—Ε) Στὴν ψυχροσύνησι τοῦ βουλγ. λαοῦ παρατηρεῖται τέλος μιὰ περιέργη **αὐτονομία**. Ἐνῶ μὲ τόση εὐκολία δέχονται κάθε ξενικὴ ἐπίδρασι, καὶ μάλιστα ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν μηχανικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑξωτερικὴν ἐμφάνισιν ¹⁾, — τοὺς ξένους, τοὺς ἴδιους ξένους ὄχι μόνον δὲν τοὺς ἀγαποῦν ἀλλ' οὕτε

κράτεια. Ἐξακολούθησαν τῇ πορείᾳ τους, ὅσο γρήγορα ἦταν δυνατό, κι' ἐπειδὴ τοὺς βάρυναν βελέντζες καὶ παλῶματα, τὰ πέταξαν στὸ δρόμον. Ἐξῆ ἀπὸ ἓνα ἄλλο πομάκιον χωριὸν συνάντησαν ἓνα βοσκόπουλον 12—13 χρονῶν μὲ καμμιὰ πενηνταριά πρόβατα. Ἄμα τοὺς εἶδε τῶβαλε στὰ πόδια. Τὸ σημάδεψαν καὶ τὸ σκότωσαν. Τὸ ἄμοιρον! Γιατί;... Μὰ ὑπάρχει συνέχεια. Ἐσφαξαν καμμιὰ δεκαριά πρόβατα, τᾶψησαν γιὰ νὰ φάνε. Αὐτὸ δικοσδήποτε ἐξηγεῖται, ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖται γιατί προτοῦ νὰ πάρουν δρόμον ἔσφαξαν ὅλα τᾶλλα καὶ τᾶφισαν ἐπὶ τόπου. Ἀλλὰ τί συνέβη; Μετὰ μιᾶς μέρας πορεία πείνασαν. Στους γυλιούς τους δὲν εἶχαν παρὰ ξηρὸς γαλέττες. Θυμῆθησαν τὰ σφαγμένα πρόβατα κι' ὁ ἐπικεφαλῆς ἔστειλε πίσω τέσσαρες πέντε στρατιῶτες νὰ τοῦ φέρουν μερικά. Ἄδικος κόπος! Καλοκαίρι, ζέστη, ἐννοεῖται βρώμισαν ὅλα κι' οἱ στρατιῶτες γύρισαν ἄπρακτοι. Καὶ ὅμως θὰ ἦταν δυνατό καὶ πολὺ λογικὸ νᾶφινε ὁ ἀξιοματικὸς δυὸ τρεῖς στρατιῶτες πίσω νὰ τὰ φυλάξουν κι' ὅταν εἶχαν ἀνάγκη νὰ σφάξουν ὅσα τοὺς χρειάζοταν. Ὅταν τὴν ἀπλῆ τούτη παρατήρησι ὁ φίλος μου Μ. Α. τὴν ἔκανε τοῦ λοχαγοῦ, πῆρε τὴν ἀπροσδόκητην αὐτὴν ἀπάντησι. — Τὸ σκέφθηκα. Μὰ γιατρέ μου, πῶς νὰ ἐμποδίσω τὰ παιδιά νὰ χαροῦν καὶ νὰ εὐχαριστηθοῦν; Πόλεμον ἔχομε. Τὸ κοπάδι ἦταν τούρκικον, ἐχθρικό. Δὲν παρατήρησες μὲ τί εὐχαρίστησι τᾶσφαξαν; Καὶ ὅμως ἡ εὐχαρίστησι φαινότανε στὰ μάτια τους!

1) Μὲ πολλὴ τέχνη καὶ χιοῦμορ περιγράφει ὁ ἀθάνατος λογογράφος, λαογράφος ἀλλὰ καὶ βελῆς παρατηρητῆς *Ἀλέκο Κωνσταντινῶν* στὸν «Μπάη - Γκάνιο» αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ ὁμοεθνοῦς του. Σ' ἓνα κεφάλαιον τοῦ ἔργου του μὲ τὸν τίτλον: « Ὁ Μπάη - Γκάνιος στὸ σπίτι τοῦ καθηγητοῦ Δρος Ἰριτσεκ», γράφει πῶς ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ Βουλγάρου χωρικοῦ πῆγε στὴ Βιέννη γιὰ ἐμπόριον. Σκέφθηκε ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ἂν πήγαινε στὸ ξενοδοχεῖον θὰ ἔκαμνε, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, περιττὰ ἔξοδα. Μιὰ καὶ δυὸ λοιπὸν πηγαίνει στὸ σπίτι τοῦ καθηγητοῦ

τοὺς χωνεύουν, ἔκτος ἂν ἔχουν ἄμεσο, συνήθως ὕλικὸ συμφέρον. Ἡ πιθανολογούμενη αὐθόρμητη φιλοξενία, ἰδίως στοὺς χωρικούς μας πρὸς κάθε ξένον, εἶναι ἄγνωστη ἢ σχεδὸν ἄγνωστη στοὺς γειτόνους μας.

§ 5.—Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐλαττώματα τῶν γειτόνων μας Βουλγάρων. Ἔχουν κι' ἄλλα; Πιθανόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι γενικά. Ἐπειτα δὲν εἶναι σωστό, δὲν εἶναι δίκαιο μονομένα τρωτὰ ἐνὸς λαοῦ νὰ τὰ γενικεύουμε. Ἐν τούτοις μέσα στὰ ἐλαττώματά τους ἔχουν ἓνα σπουδαῖο προτέρημα πού λείπει σ' ἐμᾶς: **τὰ συναισθάνονται.** Κι' ὅπως λέγει ἓνας σοφὸς κοινωνιολόγος ρώσος— Ὁ Ντομπρολιούμπωφ, — «ἡ συναίσθησι ἐνὸς κακοῦ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἐγγύησι, ὅτι θὰ βρεθῆ ἡ θεραπεία του». Οἱ Βούλγαροι συναισθάνονται τὰ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς των. Τρανῆ ἀπόδειξις ὅτι τὰ φορμάρουν σὲ ρητὰ καὶ παροιμίες ἀπὸ τὲς οὐσίεις κι' ἐγὼ σταχυολόγησα κάμποσες σ' αὐτῆ μου τῆ μελέτη. Καὶ ὄχι μόνο τὰ συναισθάνονται ἢ νέα γενεὰ τους τοῦλάχιστον (μιλῆ γιὰ τὴ γενεὰ πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου) προσπαθεῖ νὰ τὰ διορθώσῃ.

Ἐμεῖς, — καθὼς ἄλλωστε ὅλοι οἱ μεσογειακοὶ λαοί, — εἴμαστε ἄνθρωποι τῶν ἄκρων. Τὰ ἐλαττώματά μας ἢ δὲν τὰ παραδεχόμεσθε, ἢ τὰ δικαιολογοῦμε σοφιστικά ἢ τὸ λιγότερο τ' ἀνεχόμεσθε. Συχνὰ ὅμως συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Γρινιάρηδες καὶ μεμψίμοιροι καθὼς εἴμαστε, τὰ μεγαλοποιοῦμε, μιὰ συγκεκριμένη περίπτωσι τὴν γενικεύουμε μὲ συμπέρασμα ὅτι εἴμαστε ἀδιόρθωτα χαμένοι, ἀνέλπιστα χαμένοι καὶ ὡς ἔθνος καὶ ὡς ἄτομα, ὅτι μόνον ἐλαττώματα ἔχουμε καὶ κανένα προτέρημα, ὅτι τὸ «Ρωμαϊκὸ» ἢ «Ψωροκόσταινα» ἔτσι ἦρτε ἔτσι θὰ πάη κτλ. κτλ.

§ 6.— Ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς ἔχει ἀκόμα ἓνα φυσικὸ, πού δυσκολεύουμαι νὰ τὸ χαρακτηρίσω ὡς προτέρημα ἢ ὡς ἐλάττωμα. **Εἶναι φοβερὰ καχύποπτοι.** Δὲν ἐμπιστεύεται ὁ Βούλγαρος οὔτε στὸν πατέρα του. Παντοῦ νομίζει ὅτι βλέπει παγίδες καὶ «δουρεῖους ἵππους». Αὐτὸ βέβαια εἶναι μιὰ ἀσπίδα τοῦ ψυχικοῦ κόσμου πού τὸν προφυλάσσει ἀπὸ πολλὰ παραπατήματα καὶ στραβοτιμονιές, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὸν στερεῖ ἀπὸ κάτι ὠραῖο κι' ὄχι λιγότερο ρωμαντικὸ, πού τὸχουν ὅλοι οἱ μεσογειακοὶ λαοὶ καὶ φυσικά κι' ἐμεῖς: **τὸν αὐθόρμητισμό.**

ἴρεσεκ, πού χρόνια ἔμενε στὴ Βουλγαρία. Δὲν τὸν γνωρίζει οὔτε καν ἔξ ὄψεως. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν εἶχε σημασία. Παρουσιάστηκε σὰν παλιὸς γνώριμός του. Ὁ καθηγητῆς φυσικά τὸν δέχτηκε, τὸν τραπέζωσε καὶ τοῦ παραχώρησε ἓνα δωμάτιο νὰ περάσῃ τὴν νύχτα. Ἐκεῖ ἄφησε ὁ Μπάκ Γκάνιος τὸ διασάκι μὲ τὰ μουσκάλια (φυσάλυδια ροδελαίου). Ἐπείστρεψε κι' ἄρχισε μιὰν ἐνδιαφέρουσα συζήτησι γιὰ τὰ βουλγαρικά πράγματα. Ναί, μὰ ὁ νοῦς τοῦ Μπάκ Γκάνιου ἦτανε καρφωμένος στὸ διασάκι. Ἄν στὸ μεταξύ ἐμπαινε κάποιος, ἔστω καὶ σπιτικὸς στᾶλλο δωμάτιο;... Ἄν τοῦ σούφρωνε κανένα μπουκαλάκι; Ροδέλαιο τὸ λένε αὐτό: Κάθε δράμι καὶ φλουρί. Εὔρισκε λοιπὸν διάφορες προφάσεις νὰ ἐπισκέπτεται κάθε τόσο τὸ ἄλλο δωμάτιο, νὰ ἐξετάζῃ ἂν τὸ διασάκι βρισκότανε στὸν ἴδιο τόπο, νὰ μετρᾷ καὶ νὰ ξαναμετρᾷ τὰ μπουκαλάκια τοῦ ροδελαίου! Ὅλα κι' ὅλα. Ποιὸς ξέρει ἂν κι' ὁ ἴδιος καθηγητῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

(Ἡ διαγωγή τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα (1850—1950).—Ἡ διαγωγή των ἀπέναντί μας.—Ποιὸς ἀπ' τοὺς δύο λαοὺ; βγήκε μειωμένος;—Τρία χαρακτηριστικὰ στάδια τῆς συγκρούσεως συμπεφορῶντων τῶν δύο λαῶν : α) Τὸ Σχίσμα. β) Τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα τοῦ 1906. γ) Ὁ Β' βουλγαρικὸς πόλεμος.—Ἐπίλογος).

§ 1.—Τὴν στιγμήν πού κλείνω αὐτὴ μου τὴ μελέτη δυὸ ρητὰ τῶνα παλιό, τῆλο σύγχρονο μοῦρχονται αὐτομάτως στὸ νοῦ. Τὸ πρῶτο εἶναι: «ΕΣΤΙ ΔΙΚΗΣ ΟΦΘΑΛΜΟΣ, ΟΣ ΤΑ ΠΑΝΘ' ΟΡΑ» πού ἐφαρμόζει στὲς σχέσεις τῶν δύο ἔθνῶν κατὰ τὴν χρονικὴ περίοδο τὴν ὁποῖαν ἐξετάζουμε, δηλ. 1850—1950.—Τὸ δεύτερο εἶναι ἡ παροιμία «ΤΟ ΨΑΡΙ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΦΑΛΙ ΒΡΩΜΑ» πού τὴν ἔχουν καὶ οἱ Βούλγαροι καὶ ταιριάζει στὲς σχέσεις τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς ἡγέτες του.

Σύνθημά μας, σύνθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῆς Ἐκκλησίας του καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἦτανε νὰ θεωροῦμε κατὰ κανόνα τοὺς Βουλγάρους σὰν μικροτέρους δμοδόξους ἀδελφούς μας: νὰ τοὺς φερόμαστε «μὲ τὸ γάντι» νὰ προσπαθοῦμε νὰ τοὺς ἐλύσουμε, νὰ τοὺς ἀφομοιώσουμε, ἔστω, ἀλλὰ μὲ τὴν «πειθῶ», μὲ τὸν πολιτισμὸ μας, μὲ τὴ λαμπρὰ μας ἱστορία, μὲ μιὰ λέξι «μὲ τὸ καλό»¹⁾. Σύνθημά τους ἀπέναντί μας, (μάλιστα κατὰ τὰ πενήντα τελευταῖα χρόνια), ἦταν «ἡ Βία» ἢ «Ψευδολογία προπαγάνδα», ὁ ἐκβουλγαρισμὸς, ἢ—ἐκεῖ πού ἡ προσπάθειά τους αὐτὴ ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα—ὁ ἐκμηδενισμὸς μας μὲ κάθε τρόπο καὶ μὲ κάθε μέσον.

Στὸν ἀγῶνα τοῦτον τῶν δύο ἔθνῶν, ἀγῶνα πού καθὼς εἶδαμε στὸ πρῶτο Μῆρος, Ἐκκλησιαστικῶ ὡς σιὰ 1860, πού μετεγράφηκε ὑστερώτερα σ' ἔθνικὸ, ποιὸς βγήκε ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς μειωμένος; Βεβαίως ὄχι ἐμεῖς. Καὶ γιὰ νὰ μὴ φανῶ, ὅτι μεροληπτῶ, — θὰ περιοριστῶ σὲ μερικὰ μονάχα ἱστορικὰ γεγονότα, πού δὲν μποροῦν τώρα πιά οὔτε οἱ ἴδιοι οἱ Βούλγαροι νὰ τᾶμφισβητήσουν. Τὰ γεγονότα τοῦτα εἶναι : 1) Ἡ ἀδιάλλακτη διαγωγή τους ἀπέναντι τοῦ Πατριαρχείου πού προκάλεσε τὸ Σχίσμα. 2) Τὸ ἀνθελληνικὸ Κίνημα τοῦ 1906, καὶ 3) Ὁ δεύτερος βαλκανικὸς πόλεμος τοῦ 1913. Ἄς τὰ ἐξετάσουμε ἕνα—ἕνα.

* * *

§ 2.—ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ.—Οἱ ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἀπέναντι τοῦ Πατρὸς δὲν ἄλλαξε στὴν Βιέννα καὶ τᾶχει στενά; Τί νὰ εἶπε ἄραγε γερμανικὰ τῆς ὑπηρεσίας; Ὑποπτα πράγματα!...

1) Δὲν μπορῶ νὰ ρηθῶ, ὅτι καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἔγιναν ὄχι λίγα ἔκτροπα καὶ δολοφονίες ἀκόμα, μάλιστα κατὰ τὸν μακεδονικὸν ἀγῶνα καὶ τὸν Β' βαλκανικὸν πόλεμο. Ἀλλ' αὐτὰ ἔγιναν γιὰ «ἀντεκδίκηση», γιὰ «βεντέτα». Μποροῦμε νᾶμαστε ὑπερήφανοι, ὅτι δὲν ἀρχίσαμε ἐμεῖς «χειρῶν ἀδίκων». Ἦταν «ἀντίποινα».

τριαρχείου ὡς τὰ 1860, δηλ. ὡς τὴν ἐποχὴ πού καταρτίσθησαν οἱ «Ἐθνικοὶ Κανονισμοὶ» στὴν Πόλι, — γιὰ νὰ μᾶςτε δίκαιοι — οὔτε ἀβάσιμες ἦτανε, οὔτε ὑπερβολικῆς. Οἱ τέσσαρες ἀντιπρόσωποι τῶν, ὅλοι ἑλληνομαθεῖς καὶ μετριοπαθεῖς ἄνθρωποι ζήτησαν τρία μονάχα πράγματα. α) Στὰ μέρη (πολιτεῖες καὶ χωριά) πού ὁ πληθυσμὸς ἦτανε καθαρὰ βουλγαρικὸς νὰ χουν βουλγάρους παπάδες καὶ ἡ ἱεροτελεστεία νὰ γίνεται στὴ δική τους, δηλ. τὴ σλαβικὴ γλῶσσα. β) Νὰ καταργηθοῦν τὰ «Δεσποτικὰ Δικαιώματα» σύμφωνα ἄλλωστε καὶ μὲ τὲς διατάξεις τοῦ «Χάτι-Χουμαγιούμ» καὶ νὰ ὀρισθῇ στοὺς Μητροπολίτας πάγιος μισθός, καὶ γ) Ὅπου πρόκειται νὰ διορισθῇ νέος Μητροπολίτης νὰ ζητεῖται καὶ ἡ γνώμη τῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας ὁ δὲ νεοδιοριζόμενος ἱεράρχης νὰ ξέρη τὴ γλῶσσα τοῦ τόπου ¹⁾).

Ἡ ἐθνοσυνέλευσις ὅμως τῶν Πατριαρχείων, πού τὴν ἀποτελοῦσαν κατὰ τὸ μέγιστο μέρος Φαναριῶτες μὲ τὸ ἴνδαγμα τῆς «Μεγάλης Ἰδέας», ἀντὶ νὰ δεχθῇ τὰ ταπεινὰ καὶ δίκαια αἰτήματα τῶν Βουλγάρων ἀσυζητητί, ἀσυζητητὶ τ' ἀπέρριψεν. Ἦταν ἓνα μεγάλο λάθος ἐκ μέρους μας μὲ ἀπροσδόκητα καὶ λυπηρὰ ἀποτελέσματα ²⁾. Εὐτυχῶς ἦταν τὸ πρῶτο καὶ τελευταῖο λάθος στὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν Ἐκκλησιαστικὸν ἀγώνα. Οἱ σύνοδοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἀντελήφθησαν γρήγορα τὴν γκάφα πού εἶχαν κάνει κι' ἄρ-

1) Τὸ πρῶτο ἀδίκημα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν βουλγαρικὸ λαὸ ἦταν, ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι του ἦσαν δυσανάλογα λίγοι ἐν σχέσει μὲ τὸ βουλγαρικὸ λαὸ. Ἐντούτοις οἱ Βούλγαροι, κατὰ συμβουλή τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλι, δὲν τῷκαναν ζήτημα. Ἐπίσης, κατὰ συμβουλή τῆς Ρωσίας, τὰ ὀκτὼ ἀρχικὰ αἰτήματά του, πού ἦσαν πάντως συζητήσιμα, τὰ περῶρισαν σὲ τρία. Οἱ τέσσαρες Βούλγαροι ἀντιπρόσωποι ἦσαν: ὁ Δρ Σ. Τσομακώφ, γιατρὸς ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολι, ὁ Ἠλίας Πετρῶφ, ἀπὸ τὸ Βίδεν, ὁ Π. Σ. Σλαβεϊκῶφ, ἀπὸ τὴ Σόφια, καὶ ὁ Χατζη-Μιχάλης, ἀπὸ τὸ Τύρναβο (Πρβ. Γεδεών. Ἐγγραφα βουλγαρικῶν ζητημάτων. Κωνσταντινούπολις, σελ. 1—39).

2) Ἀπὸ τὰ λυπηρὰ τοῦτα ἀποτελέσματα γιὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν, τὰ κυριώτερα εἶναι τὰ ἐπόμενα: α) Οἱ τέσσαρες Βούλγαροι ἀντιπρόσωποι, ἀφοῦ διαμαρτυρήθησαν μὲ τὴν στάσιν αὐτὴ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, τὴν ἐγκατέλειψαν κι' ἐνώθησαν μὲ τοὺς ἀδιαιτάτους τοῦ Ἱλαρίωνος Μακαριοπόλεως. Ἀπ' αὐτοὺς ἡ ἄκρα ἀριστερὰ μὲ τὸν Τσανκῶφ ὄχι μονάχα ἐπισκέφθηκε τὸν Πάπα γιὰ νὰ κηρύξη τοὺς Βουλγάρους Οὐνίτες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν συγκατάθεσι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τὴν ὑποστήριξι τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Αὐστριακῆς Πρεσβείας στὴν Πόλι ἐξέλεξε καὶ τὸν ἑξαρχὸν τῆς, ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν Πόλι. Ἡ ρωσικὴ πρεσβεία μόλις κατόρθωσε μὲ πολλὰ νὰ τὸν δελεάσῃ καὶ τὸν ἀπομακρύνῃ στέλλοντάς τον σ' ἓνα μοναστήρι τῆς Ρωσίας. — β) Ἐψύχθηκε τὴν ρωσικὴ κυβέρνησι καὶ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Μόσχας. — γ) Ἐνίσχυσε τὴν πολιτικὴ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἡ ὁποία στηριζομένη στὸ ἀξίωμα «Διαίρει καὶ βασιλεύει» εὐνοοῦσε αὐτὴ τὴ διάσπασι τῶν Ὀρθοδόξων στὴ Βαλκανικὴ. — δ) Δόθηκε εὐκαιρία στὶς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίαις καὶ τὸν Καθολικισμὸ ν' ἀναμιχθοῦν στὸν ἑλληνοβουλγαρικὸν ἐκκλησιαστικὸν ἀγώνα καὶ ε) Οἱ Βούλγαροι ἔπαυσαν πλέον νὰ εἶναι τυφλὰ πειθήνια ὄργανα τοῦ κόμητος Ἰγνάτιεφ καὶ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς κι' ἄρχισαν νὰ καιροσκοποῦν.

χισαν νά ὑποχωροῦν στὲς ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων γιὰ νά ἐπιτευχθῆ μιὰ συνεννόησι, καὶ νά μὴ διασπασθῆ ἡ Ὁρθόδοξια. Αὐτὸ ἐπεδίωκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ὅ). Τότε ἀκριβῶς ἐγινε μιὰ μεταστροφή στὲς δυὸ παρατάξεις. Οἱ Βούλγαροι κάθε ὑποχώρησι τῶν Πατριαρχείων τὴν θεωροῦσαν γιὰ ἀδυναμία του, περιφρονοῦσαν τὲς συμβουλὲς τῆς ρωσικῆς Πρεσβείας, ὡς στὴ στιγμὴ πού ἀπὸ τὸ πολὺ τέντωμα κόπηκε τὸ σκοινὶ καὶ κηρύχθηκε, τὸ Σχίσμα ὅ). Ἡ πρᾶξι τούτη δὲν στηριζόντανε μόνον στὴν ἀπό-

1) Εἶναι λανθασμένη ἡ γνώμη πολλῶν δικῶν μας καὶ ξένων ἱστορικῶν, ὅτι ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ, πρεσβευτὴς τῆς Ρωσίας στὴν Πόλι, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας καὶ ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Μόσχας παντοῦ καὶ πάντοτε ὑποστήριζαν τὶς ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἀπέναντι τοῦ Πατριαρχείου. Ὑποστήριζαν τοὺς Βουλγάρους νᾶχουν δικὸν τους κληρο, νά γίνωνται οἱ ἱεροτελεστεῖες τους στὴ σλαβικὴ γλῶσσα, νᾶχουν δικὰ τους σχολεῖα κτλ. Ἄλλ' ὄχι νᾶχουν αὐτοκέφαλα καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἐκκλησία.

2) Ἀπὸ τὰ πολλὰ σκάνδαλα πού οἱ ἡγέτες τῶν Βουλγάρων στὴν Πόλι κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1860—1870 εἶχαν προκαλέσει μὲ ἄκαμπτη ἀδιαλαξία θὰ ἀναφέρω μερικὰ μονάχα. Τὰ ἐρανίζομαι ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀντικειμενικοὺς ἱστοριογράφους πού κατέγιναν μὲ τὸν ἑλληνοβουλγαρικὸν ἀγῶνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὸν Γεδεῶν «Ἐγγραφα βουλγαρικοῦ ζητήματος, Κων)πολις», καὶ Dr Micoff «Vazrajdanepa Balgarsckia Norod»: ἡ ἀναγέννησι τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους. Σόφια. Εἶναι δὲ σχεδὸν ταυτόσημα, μὲ τὴν διαφορὰ, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Νίκωφ στηρίζεται πρὸς τοῦτοις στὰ ἀρχεῖα τῆς ρωσικῆς Συνόδου καὶ τῆς νεοσύστατης βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας καὶ γι' αὐτὸ εἶναι πληρέστερα. Ἰδού τὰ γεγονότα αὐτά. α) Τὸ Πάσχα τοῦ 1860 ὃ προεστῶς τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας στὴν Πόλι Ἰλαρίων Μακαριοπόλεως, ἀφοῦ συνεννοήθηκε προηγουμένως μὲ τοὺς σημερινούς Βουλγάρους, ὄχι μονάχα παρελείπει νά μνημονεύσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου, ἀλλὰ ἐπίτηδες μεταχειρίσθηκε τὸ τυπικὸ πού χρησιμοποιοῦν οἱ αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες. Ἐπειτα ὄλο τὸ ἐκκλησίασμα ἔψαλλε τὸν πολυχρονισμόν τοῦ Σουλτάνου. Ὅταν δὲ εἶδε ὅτι τὸ πραξικόπημα τοῦτο εὐχαρίστησε τοὺς Τούρκους, ζήτησε τὸν ἀποχωρισμὸ τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον. β) Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Ε' πού διαδέχθηκε Γρηγόριον τὸν Δ' ἦταν βουλγαρικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ ἦταν ἕνας καλὸς Ἕλληνας, ἀνθρώπος ἐξαιρετικὸς καὶ λογικὸς. Ἦταν λοιπὸν ἐνδεδειγμένος νά λύσῃ τὴν διαφορὰ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων μὲ πνεῦμα δικαιοσύνης. Καὶ πράγματι τὸ κατώρθωσε. Μὲ τὸ προσέχδιο συμβάσεως πού τὸ ἐνέκριναν ἡ ἔθνοςυνέλευσις τῶν Πατριαρχείων καὶ τὰ Πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας ἔδιδε στοὺς Βουλγάρους ὄλα τὰ δικαιώματα πού εἶχαν οἱ αὐτοκέφαλες Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες καθὼς τῆς Ρωσίας, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρουμανίας, ἀν καὶ ἡ Βουλγαρία τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν εἶχε ἀπελευθερωθῆ. Θὰ εἶχαν λοιπὸν οἱ Βούλγαροι τὸν Ἐξαρχὸν τους στὴν καλιὰ τους πρωτεύουσα, τὸ Τύρναβο, τὴν Ἱερά τους Σύνοδο, τὴν γλῶσσα τους στὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ σχολεῖα τους, δηλ. πλήρη αὐτονομία. Οἱ μόνοι περιορισμοὶ ἦταν, ὅτι ἡ δικαιοδοσία τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας θὰ περιοριζόντανε στὴ Μυσία καὶ δεύτερο «ὅτι θ' ἀναγνώριζαν τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Πόλης ὡς ἀνωτάτη Πνευματικὴ Ἀρχὴ» καὶ ἐπομένως τὸ «Μύρο» θὰ τὸ παίρνανε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καθὼς καὶ οἱ ἄλλες αὐτοκέφαλες Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες. Ὅταν ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ἐγχείρισε τὸ προσ-

φασι τῶν κληρικῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως του, τῶν Πατριαρχείων Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, — ἦταν ἡ ὁμόθυμη γνώμη ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐλευθέρου καὶ ὑποδοῦλου. Παντοῦ ἄκουγες. «Οἱ Βούλγαροι εἶναι ἓνα γαργραινιασμένο μέλος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» μόνον ἡ ἀποκοπή του θὰ γλυτώσῃ τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἀπὸ τὸ μόλυσμα καὶ τὸν μοιραῖο θάνατό της».

Τὸ Σχίσμα ἂν ἦταν εὐεργετικὸ γιὰ τὴν Ἐξαρχίαν στὴ Μυσσία καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία¹⁾, ἀλλὰ ὑπῆρξε γι' αὐτὴν ὀλέθριο στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Θράκην. Δίχως τὸ Σχίσμα οἱ Βούλγαροι στίς δυὸ τελευταῖες αὐτὲς χώρες δὲν θὰ χωριζόταν σ' «Ἐξαρχιακοὺς» καὶ «Πατριαρχικοὺς» μὲ τὴν καταπληκτικὴ πλειονοψηφία τῶν τελευταίων καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν θαῦρισκε ἐκεῖ ἓναν ἀφοσιωμένο σύμμαχο μέχρῃ θάνατον²⁾.

§ 3.—ΤΟ ΑΝΘΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ τοῦ 1906, ποῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ξερίζωμα τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Βουλγαρία, ἂν ἔβλαψε ἡμᾶς, δυὸ φορὲς τόσο ἔβλαψε τοὺς Βουλγάρους καὶ τὴ βουλγαρικὴ ὑπόθεσι γενικὰ³⁾. Ἄν διαλύθησαν 82 ἑλληνικὲς θρησκευτικὲς κοινότητες στὴ Μυσσία καὶ τὴν Ἀνατολ. Ρωμυλία, καταργήθηκαν 299 βουλγαρικὲς θρησκευτικὲς κοινότητες στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκην καὶ αὐτὸ ὄχι αὐθαιρέτως ἀλλὰ κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Διεθνοῦς Δικαστηρίου τῆς Χάγης. Ἄς τονισθῇ ἐπίσης, ὅτι ἂν δὲν προηγεῖτο τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα τοῦ 1906, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος δὲν θὰ ἐπέμενε τόσο πολὺ μετὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Νεϊγῦ τοῦ 1920 νὰ ὑπογραφῇ ἡ σύμβασις ἐκουσίας ἀνταλλαγῆς ἑλληνοβουλγαρικῶν πληθυσμῶν, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας ἡ ἑλληνοκρατούμενη Μακεδονία καὶ Θράκη ἀπογυμνώθηκαν κυριολεκτικὰ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἑξαρχικοὺς γιὰ νὰ ἐποικισθοῦν ἀπὸ ἀγνοῦς καὶ ἐργατικοὺς Ἕλληνας.

χέδιο αὐτὸ στὸν κόμητα Ἰγνάτιεφ τοῦ εἶπε : *Εἶναι ἡ γέφυρα γιὰ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησία τῶν Βουλγάρων*. Ὄταν δὲ ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ ἀπέστειλε τὸ προσχέδιο στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας καὶ στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Μόσχας στὸ παραπεμπτικό του ἔγγραφο ἔλεγε : «Οἱ Βούλγαροι θὰ εἶναι τρελλοὶ ἂν καὶ τώρα δὲν ἀποδεχθοῦν τὴ λύσι, ποῦ προτείνει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο». Καὶ οἱ μὲν Ρῶσοι τὸ ἐνέκριναν ἀλλὰ οἱ Βούλγαροι τὸ ἀπέρριψαν.—γ) Ὄταν ὁμοῦ οἱ Βούλγαροι ἐξακολούθησαν νὰ συκοφαντοῦν τοὺς Ἕλληνας Μητροπολίτας ὅτι ὅλοι τους εἶναι διεφθαρμένοι, ὅτι γιὰ τίποτε ἄλλο δὲν φροντίζουν παρὰ πῶς νὰ χρηματίζονται γιὰ νὰ πλουτίσουν καὶ ἀποσυρθοῦν ἔπειτα στὸ νησί τους «μὲ γεμάτες σακούλας ἀπὸ φλουριά, κλεμμένα ἀπὸ τὸν Βουλγαρικὸ λαὸ»—καὶ σ' ἐπίμετρο, ὅταν ἔστειλαν στὸν Βουτυρά, ἀρχισυντάκτη τοῦ «Νεολόγου» τῆς Πόλης ἓνα γράμμα ἐπὶ συστάσει καὶ προσωπικῷ, ποῦ μόλις τ' ἀνοίξε κάποια ἐκκεντρικὴ ὄλη παρολίγον νὰ τὸν τυφλώσῃ,—τὸ πρᾶγμα παραέγινε καὶ τὸ Σχίσμα ἐπεβλήθηκε μόνον του.

1) Πρβλ. Πιὸ ἐπάνω Μέρος Πρῶτο Κεφ. 1Ε' σημ. 6.

2) Πρβλ. Ἐπίσης Κεφ. Β' καὶ Κεφ. 1Α' σημ. ἀριθ. 3.

3) Πρβλ. Κεφ. Δ' ἀπὸ ἐπάνω.

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ Νικόλαος Πολίτης, ὅπως βρῆκαν τρόπο νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τοὺς Ρουμάνους καὶ νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν ν᾿αὐτοὺς δικὰ τους σχολεῖα κι' ἐκκλησίες στὶς Νέες Χῶρες, θᾶκαναν τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς Βουλγάρους, ἂν δὲν γινόταν τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα.

Μετὰ 24 χρόνια οἱ ἴδιοι οἱ Βούλγαροι ἐννόησαν τὸ λάθος των καὶ θέλησαν νὰ τὸ ἐπανορθώσουν, ἀλλ' ἦτανε πολὺ ἄργά πλέον. «Τὰ γενόμενα οὐκ ἀπογίνονται 1)».

*
**

§ 4.—Ο Β' ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ἦταν δλέθριος γιὰ τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ—γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὴ φρασεολογία τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ τῆς Βουλγαρίας Ἰβάν Εὐστάτιεφ Γκέσσωφ—ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερο ἐγκλημα καὶ ἡ μεγαλύτερη τρέλλα, ποὺ διέπραξε ἡ ἡγεσία τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη. Ἀπ' αὐτὸν τὸν πόλεμο ἡ γειτονικὴ μας χώρα βγῆκε ὄχι ἀπλῶς μειωμένη, ἀλλὰ κυριολεκτικῶς *κουρτελισμένη*, ἑφταιγε ἄραγε γι' αὐτὸ ὀλόκληρος ὁ Βουλγαρικὸς λαός; Δὲν θὰ μπορούσα μὲ καθαρὰ συνείδησι νὰ τὸ βεβαιώσω. Ὀλόκληρη ἡ εὐθύνη τοῦ πραξικοπήματος τῆς 29 Ἰουνίου τοῦ 1913, ὅταν χωρὶς νὰ προηγηθῆ κήρυξις πολέμου ἡ IV Βουλγαρικὴ Στρατιὰ μὲ τὸν ἀρχιστράτηγο Σάββωφ ἄρχισε τὴν ἐπίθεσί της ἐναντίον τῶν πρώην συμμάχων,—Ἑλλήνων καὶ Σέρβων,—ἦτον ἔργο τοῦ Φερδινάνδου, τοῦ Βουλγαρομακεδόνοσ πρωθυπουργοῦ του Νιτάνεφ καὶ τῶν στρατιωτικῶν των συμβούλων 2).

*
**

§ 5.—ΚΑΙ Ο ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΣ ΛΑΟΣ;—Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ν' ἀναφέρω (τὴ φορὰ τούτη μὲ κάθε λεπτομέρεια) γιὰ τὰ πραγματικὰ αἰσθήματα καὶ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ σχετικῶς μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Β' Βουλγαρικοῦ πολέμου. Εἶναι διαφωτιστικὲς καὶ ὑπέπεσαν στὴν ἄμεσό μου γνῶσι καὶ ἀντίληψη.

Τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη ὁ Φρούραρχος τῆς Φιλιππουπόλεως μ' εἶχε ἐκτοπίσει στὸ Κάρλοβο μιὰ κωμόπολι στοὺς πρόποδας τοῦ Αἴμου. Ἐκεῖ βρῆκα

1) Ὅταν σιὰ 1929—30 ἤμουν Ἑλλην ἀντιπρόσωπος στὴν Α' Ὑποεπιτροπὴ ἐκουσίας μεταναστεύσεως στὴ Σόφια, τῆς ὁποίας ἀποστολὴ ἦτο ἡ ἐκκαθάρισι τῶν περιουσιῶν τῶν ἐλληνικῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴ Μυσσία καὶ τὴν Ἀνατ. Ρωμυλία—ὁ κ. Ποπωλίεφ, Βούλγαρος ἀντιπρόσωπος στὴν ἴδια Ὑποεπιτροπὴ μοῦ πρότεινε νὰ μᾶς ἐπιστρέψῃ ἡ Βουλγαρικὴ Κυβέρνησις ὅσα σχολεῖα κι' ἐκκλησίες θὰ ζητούσαμε, ὅπου καὶ ἂν τὲς θέλαμε καὶ νὰ ἰσχύσῃ τὸ ἐκκλησιαστικὸ καὶ σχολικὸ καθεστῶς, ποὺ ἴσχυε πρὸ τοῦ 1906, μὲ τὸν ὄρο νὰ δοθοῦν στοὺς Βουλγάρους ἰσάριθμα σχολεῖα κι' ἐκκλησίες στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη μὲ τὰ ἴδια δικαιώματα. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὡς καὶ ἡ Βορειοθρακικὴ Συνομοσπονδία ἀπέρριψαν αὐτὴν τὴν πρότασι. Εἶχαν πολλοὺς λόγους νὰ τὸ κάνουν μὰ ὁ κυριώτερος ἦτον, ὅτι δὲν εἶχαν καμμιάν ἐμπιστοσύνη, ὅτι οἱ Βούλγαροι θὰ τηροῦσαν τὸν λόγο τους.

2) Πρβλ. Πιὸ ἐπάνω Κεφ. ΙΒ'.

καὶ τὸ γιατρὸ Γ. Τσιριδίη, τώρα πολιτευόμενον Θεσσαλονίκης. Μᾶς ἔστειλαν ἐκεῖ ὡς ὁμήρους; ὡς ὑπόπτους κατασκοπείας; Δὲν κατορθώσαμε νὰ τὸ καταλάβουμε. Ζητήσαμε ἀπὸ τὸν φρούραρχο Κάρλοβο Κοκίντωφ ¹⁾, νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ ν' ἀνοίξουμε καὶ τακτοποιήσουμε τὸ νεόκτιστο νοσοκομεῖο τῆς πόλεως, πὺν ὡς τότε ἦτανε κλειστὸ καὶ γυμνὸ ἀπὸ κάθε ἐπιπλο. Ὁ Κ. μᾶς παρέδωσε εὐχαρίστως τὰ κλειδιά. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἱερέων» καὶ τοῦ «Συλλόγου τῶν Κυριῶν» Καρλόβου τὸ καταφέραμε ὁπωσδήποτε καὶ σὲ μιὰ βδομάδα στρώσαμε καμμιὰ εἰκοσαριά κρεβάτια. Ἄλλὰ δὲν πέρασαν τρεῖς - τέσσερις μέρες κι' ἐπέστρεψε σὲ κακὰ χάλια ²⁾ ἡ Μεραρχία τοῦ Καρλόβου πὺν πολέμησε στὸ ἑλληνικὸ μέτωπο. Τὸ νοσοκομεῖο πλημμύρισε ἀπὸ πληγωμένους κι' ἀρρώστους. Κρατήσαμε τοὺς πιὸ βαρεῖα πληγωμένους καὶ τοὺς ἄλλους στείλαμε σιὰ σπίτια τοὺς ἀφοῦ τοὺς ντύσαμε ἢ τοὺς ἀλλάξαμε ἐπιδέσμοις. Ἐξω ἀπὸ τὸ κτίριο ἀπλονώταν μιὰ μεγάλη αὐτὴ σκεπασμένη ἀπὸ γέριφες καστανιές. Κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τοὺς ξαπλώνουνταν οἱ ἔλαφρα πληγωμένοι περιμένοντας τὴ σειρά τοὺς. Μιὰ μέρα πῆρα τὴ καρέκλα μου καὶ κάθησα στὴ σκιά. Λίγο παρέκει δεκαριά στρατιῶτες σχημάτισαν ἕναν ὄμιλο καὶ συζητοῦσαν. Χωρὶς νὰ θέλω παρακολούθησα τὴν συζήτησί τοὺς ἦταν ἐνδιαφέρουσα. Ἄπ' αὐτοὺς πληροφορηθῆκα καὶ τὸ τελευταῖο πάθημα τοῦ στρατηγοῦ Ἰβανῶφ ³⁾. Ὅλοι εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὴν «Γκρέτσκα Καβαλέρια» τὸ ἑλληνικὸ ἵππικὸ πὺν δὲν τοὺς ἄφησε ἀνάσσα νὰ πάρουν ὡς σιὰ βουλγαρικὰ σύνορα. Ὅλοι ἐπίσης ἐκάκιζαν τὸν Φερδινάνδο, τὸν Ντάνεφ,

1) Ἐδῶ μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ πιστοποιήσω πανταχοῦ παρουσία τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ τὴ διεύθυνσί του σ' ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα σ' ὁλόκληρο τὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ αἰῶνα μας. Ὁ φρούραρχος Καρλόβου, Βούλγαρος στρατιωτικὸς Κοκίντωφ (Κοκκίδης) ἦτανε ρωμηός. Ἐμεῖς μὲ τὸν Τζιριδίη ὁμηροί, ἐπίσης «ἕνας μπακάλης κι' ἕνας ξενοδόχος, ντόπιοι, Ρωμηοί. Μιὰν ἐποχὴ ἦλθαν στὸ Κάρλοβο μὲ τὰ πρόβιατά τοὺς καμμιὰ δεκαριά Σαρακατσαναῖοι, (δὲν εὑρισκαν πὺν νὰ τὰ φυλάξουν) βέροι Ρωμηοί. Ἐνα πρῶτὸ ξημερώθηκαν καμμιὰ διακοσuarιά αἰχμάλωτοι Τοῦρκοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ κάμποσοι Ρωμηοί. Οἱ συνοδοὶ τῶν μὲ τὸν ἀνθυποσπιστὴ Σ. Παγκάλου, Στενιμαχίτες, Ρωμηοί. Τέλος ἐφθασε μιὰ ἴλη ρωμανικοῦ στρατοῦ μ' ἐπὶ κεφαλῆς ἕναν φωνακλᾶ ἴλαρχο, πὺν δὲν εἶπε μὲν ὅτι ἦταν Ἕλληνας ἀλλὰ μιλοῦσε τὰ ἑλληνικὰ καλύτερα ἀπὸ μένα σὲ Κεφαλλονίτικο ἰδίωμα. Κι' αὐτὸς λοιπὸν Ρωμηός. Θᾶλεγε κανεῖς, ὅτι σ' ὁλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ τ' ἀτατοπίετρο εἶμασταν ἐμεῖς. Ἄς σημειωθῇ ἀκόμα ὅτι τὸ πρῶτο Ἑλληνοβουλγαρικὸ καὶ κατόπι βουλγαρικὸ σχολεῖο στὸν Αἴμο τὸ ἀνοίξε ὁ Ἑλληνομαθέστατος καὶ ὑπόδειγμα διδασκάλου Κ. Μπότσεφ, ὁ πατέρας τοῦ Χρήστου Μπότσεφ τοῦ Ρήγα Φεραίου τῶν Βουλγάρων. Ἰβρβλ. Ἐνα ποίημά του μεταφρασμένο στὴν ἑλληνικὴ, καὶ τὴ βιογραφία του: Δ. Κ. Βογαζλή «ἡ Μάγισσα τοῦ Ψυχοσαββάτου» Θεσσαλονίκη, 1937, σελ. 81.

2) Τοπικὴ συνήθεια στὸ Κάρλοβο ἦταν, ὅταν ἔχουν νεκρὸ ἀπὸ τὸ σπῖκι νὰ κρεμοῦν στὴν ἐξώθυρα μιὰ μαύρη σημαιοῦλα. Κι' ἦταν σπαρακτικὸ τὸ θέαμα νὰ βλέπης κάθε δευτέρω ἢ τρίτο σπῖκι μὲ τὴν μικρὴν αὐτὴν σημαιοῦλα.

3) Ἰβρβλ. πιὸ ἐπάνω Μέρος Α' Κεφ. ΙΣΤ' ὑποσ 2.

πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν Β'. Βουλγαρικὸ πόλεμο, τοὺς στρατιωτικούς, ἀλλὰ προπάντων τοὺς πολιτικούς, πού τοὺς θεωροῦσαν αἰτίους τῆς συμφορᾶς των. Ἐνας πρόσθεσε «μὲ τέτοιους πολιτικάντιδες, πολιτικούς ἢ στρατιωτικούς ἀδιάφορο, δὲν εἶναι ἀπίθανο μιά μέρα νὰ χάσουμε καὶ τὴ Σόφια ἰ). Ἄλλος πάλι ἐξήγησε τὴν περίπτωσί του καὶ τὸ συμπέρασμα πού βγαζε ἀπ' αὐτὴν.

1) Ἐνα ἀνάλογο ἐπεισόδιο πολὺ χαρακτηριστικὸ μοῦ διηγήθηκε ὁ συμμαθητῆς μου στὰ Ζαρίφεια Νᾶκος Ἀχλανλῆς. Ἦταν στρατιωτικὸς γιατρὸς στὸ Ἐπιτελεῖο Β. (Θρακικῆς) βουλγαρικῆς στρατιάς κι' ἔμεινε στὸ τμήμα κείνο τοῦ στρατοῦ πού εἶχε κολιορῆσει τὴν Ἀδριανούπολι κατὰ τὸν Α' Βαλκανικὸ πόλεμο ἐνῶ ὁ ὄγκος του κατεπιθυνότανε πρὸς τὴν Τσατάλτζα. Ἐπειδὴ οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνη βαρὺ πυροβολικὸ τὸ ζήτησαν ἀπὸ τοὺς Σέρβους, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἔστειλαν δυὸ - τρεῖς πυροβολαρχίαι μ' ἕναν γέρο συνταγματάρχη ἐπὶ κεφαλῆς. Ὁ Ἀχλανλῆς ἦταν ἄνθρωπος εὐθύμου χαρακτήρος, δεινὸς ἀλλὰ τίμιος χαρτοπαίκτης, κοξέρ, πρώτης τάξεως, πότης γερός καὶ μὲ μεγάλη ἀντοχὴ. Φυσικὰ σὲ λίγο ἔγινε περιζήτητος στὸ στρατηγεῖο. Μιά βραδυά, καθὼς μοῦ τὸ διηγήθηκε ὁ ἴδιος Βούλγαροι καὶ Σέρβοι ἀξιωματικοὶ συζητοῦσαν πὼς θὰ γίνῃ ἡ διανομὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας μεταξὺ τῶν Συμμάχων. Εἶχαν μπροστά των ἕνα χάρτη καὶ οἱ Βούλγαροι μὲ διάφορες δικαιολογίας ἄφιναν στοὺς Σέρβους μιά στενὴ λωρίδα κοντὰ στὰ σύνορά τους καὶ πῶς στενὴ στήν Ἑλλάδα.

Ὁ Σέρβος συνταγματάρχης ἀφοῦ τοὺς ἄκουσε μ' ὑπομονή.—Ἐγὼ νὰ σᾶς πῶ, εἶπε, πὼς θὰ γίνῃ ἡ διανομή. Πῆρε τὸ κόκκινο μολύβι καὶ τράβηξε ἕναν σταυρὸ πάνω στὴ Βουλγαρία μὲ ὀριζόντια γραμμὴ πάνω στὸν ΑἼμο καὶ καθέτως στὸ μέσον, ἔτσι, πού τὴν χώριζε σὲ τέσσερα κομμάτια.

—Νά, εἶπε, μὲ τὸ μυαλὸ πού ἔχετε δὲν εἶναι δυνατό παρὰ μιά μέρα αὐτὸ νὰ συμβῇ. Καὶ δείχνοντας τὸ Β. Δ. κομμάτι πρόσθεσε : «Αὐτὸ θὰ πάροουμε ἔμεις». Δείχνοντας τὸ Β. Α. «Αὐτὸ θὰ πάρουν οἱ Ρουμᾶνοι». «Τὸ Ν. Δ. οἱ Ἕλληνες καὶ Ν. Α. οἱ Τοῦρκοι».

Ἡ ἀτμόσφαιρα ἔγινε πολὺ βαρειά. Καὶ ὁ Βούλγαρος στρατηγὸς πού ὡς τότε δὲν ἔλαβε μέρος στὴ συζήτησι, γνωρίζοντας τὸν εὐθύμο χαρακτήρα καὶ τὸ εὐστροφο πνεῦμα τοῦ Ἀχλανλῆ.

—Ἐλα καὶ σὺ Βενιζέλε, (ἔτσι τὸν ὀνόμαζε χαριεντιζόμενος) νὰ δοῦμε καὶ τὴ δική σου τὴ γνώμη.

Ὁ Ἀχλανλῆς δὲν τᾶχασε. Πῆρε τὸ μολύβι, τὸ γύρισε ἀπὸ τὸ μπλέ, ἔπειτα μὲ μιά μολυβιά περιέζωσε ὀλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ μ' ἕνα ἡμικύκλιο καὶ βᾶσι ἀνοικτὴ τὸν Δούναβη. Ἐπειτα ἐξήγησε σοβαρὰ :

—Νά ἡ δική μου ἡ γνώμη : Ἄν δὲν συνεννοηθοῦμε ἀναμεταξὺ μας καὶ δὲν κλείσουμε μιά ὀμοσπονδία σάν τὴν Ἑλβετία ἢ τίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, τότε σίγουρα ἡ Αὐστροουγγαρία βοηθούμενη ἀπὸ τὴ Γερμανία, καθὼς ἔχαψε ἀπὸ τοὺς Σέρβους τὴν Κροατία, τὴ Βοσνία κι' Ἐρζεγοβίνη καὶ τὴ Δαλματία, θὰ χάψῃ ὅλους μας ἢ συνεννοούμενη μὲ τὴ Ρωσία, θὰ μισοχωριστοῦν τὰ Βαλκάνια.

Οἱ Βούλγαροι ἀξιωματικοὶ κατσούφιασαν. ἐνῶ ὁ Σέρβος συνταγματάρχης ἐπεδοκίμασε ζωηρὰ τὴ γνώμη τοῦ Ἀχλανλῆ. Καὶ ὁ Βούλγαρος στρατηγός.

—Καλὰ μᾶς τὰ ἐξήγησε ὁ Ρωμῆος εἶπε. Καὶ κατόπι σοβαρὰ πρόσθεσε. Τέ. τοιες συζητήσεις δὲν ἀρμόζουν σὲ στρατιωτικούς. Ἡ ἀποστολή μας εἶναι νὰ πολε-

— Δὲν φταῖνε μόνον οἱ πολιτικολογοῦντες. Φταῖνε ἀκόμα περισσότερο οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ δάσκαλοί μας. Ὅταν ἦταν νὰ περάσουμε τὰ σύνορα γιὰ τὴν Ἀδριανούπολι ὅλοι μας ψευματοῦσαν καὶ μᾶς ἀπατοῦσαν. Μᾶς ἐβεβαίωσαν, ὅτι πᾶμε νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς σκλάβους Βουλγάρους ἀδελφούς μας. Ποιοὺς Βουλγάρους ; Φτάσαμε ὡς τὴν Τσατάλτζα, παντοῦ Ῥωμηοί. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν κινήσαμε νὰ χύσουμε τὸ αἷμά μας ; Ἀλλὰ πάλι σκεφθήκαμε : Δὲν εἶναι πού εἴμαστε σύμμαχοι καὶ Χριστιανοί ; Ἐκεῖνοι μὲ τοὺς Σέρβους θ' ἀπελευθερώσουν τὴ Μακεδονία μας, ἡμεῖς τὴ Θράκη, κ' ἔπειτα σὰν καλοὶ σύντροφοι θὰ βροῦμε τρόπο νὰ κάνουμε τὴ χωρισιά. Μιὰ δίκαια χωρισιά.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἄλλος στρατιώτης πῆρε τὸν λόγο.

— Δίκαια, λέει. Ἄν ἔβαζαν ἐμᾶς ἐδῶ, ἄλλους τόσους Ῥωμηοὺς καὶ Σέρβους στρατιῶτες, ἀπλοὺς ἀνθρώπους, βέβαια θὰ βρῖσκαμε τρόπο νὰ συμβιβαστοῦμε κι' ἀγαπημένα νὰ χωρίσουμε. Μὰ ποῦ ὁ δικός μας ὁ μυταράς, (ἐννοοῦσε τὸν Φερδινάνδο) κι' οἱ δικοὶ του σύμβουλοι. Ὅλα τὰ θέλαμε δικά μας. «*i tonà nàche i ononà nàche* : κι' αὐτὸ δικό μας κι' ἐκεῖνο δικό μας». «*Bez Solun nemige* : χωρὶς τὴ Θεσσαλονίκη δὲν εἶναι δυνατό». Γιατί ; Ἐκεῖ γεννήθηκε, — λέει —, ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος ! Μ' ἂν εἶναι ἔτσι, τότε κι' ἡμεῖς δικαιοῦμαστε νὰ ζητήσουμε τὴν Πράγα, ἀφοῦ κι' ἐκεῖ δίδαξε ὁ Μεθόδιος. Ἄλλος στρατιώτης πῆρε τὸ λόγο :

— Καὶ τώρα πῶς σᾶς φαίνεται, ὅτι θὰ τελειώσει αὐτὴ ἡ ἀνακατωσιά :

Ἔνας, ὁ πιὸ — ἠλικιωμένος, πού σιωποῦσε ὡς τότε εἶπε.

— Ἐγὼ νὰ σᾶς τὸ πῶ καὶ νὰ θυμηθῆτε τὰ λόγια μου. Οἱ Ἕλληνες μὲ τὸν τετραπέρατο τὸ Βενιζέλο θὰ πάρουν τὸ ψαχνό. Οἱ Σέρβοι μὲ τοὺς Μαυροβουνίους μισὸ κόκκαλο, μισὸ ψαχνό, καὶ γιὰ μᾶς θὰ μείνουν μόνον κόκκαλα. Ὅ,τι κερδίσαμε στὸν πόλεμο θὰ τὰ χάσουμε στὴν εἰρήνη.

Ἐκρίνα σκόπιμο, σχεδὸν στενογραφικὰ ν' ἀναφέρω αὐτὴ τὴν συζήτησι, πού καλύτερα ἀπ' ὅλα χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἴσως καὶ τὴν σημερινὴ τὴν ἀντίληψι τοῦ ἀπλοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ. Μάλιστα θᾶλεγα γενικώτερα κάθε λαοῦ, ὅταν τὸ ψέμμα καὶ ἡ διεστραμμένη προπαγάνδα δὲν διαφθείρουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ του. Τὸ αἶσθημα τοῦ Δικαίου καὶ τὸ Σωστό ἔγιναν διαίσθησι τῶν σημερινῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, θᾶλεγα ἔνστικτό τους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.— Στὴ μελέτη μου αὐτῇ, στὸ πρῶτο μέρος ἀναλυτικώτερα, στὸ δεύτερο (σὰν κυρίως λαογραφικὸ τῶν δύο λαῶν) πιὸ συνεκτικὰ ἀνέφερα τὶς παραλήψεις καὶ τὰ λάθη πού ὑπέπεσαν Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1850—1950 μὲ τὰ λυπηρὰ των ἀποτελέσματα, λυπηρὰ ὄχι μονάχα γι' αὐτοὺς ἀλλὰ καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ. Ἐμεῖς σχετικῶς ὑποέσαμε σὲ πολὺ λιγότερα ἐνῶ οἱ γείτονές μας σὲ μεγαλύτερα καὶ σοβαρότερα, πού ἂν ὄχι γιὰ ὅλα ἀλλὰ γιὰ τὰ κυριώτερα φταῖνε οἱ ἡγέτες των.

μοῖμε τὸν ἐχθρὸ κι' ὄχι νὰ πολιτικολογοῦμε. Γι' αὐτὸ ἀπαγορεύω αὐστηρὰ κάθε παρόμοια συζήτησι.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΡΑΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΟΥ ΚΩΝ)ΤΙΝΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΑΡΙΣΤΙΟΥ (1800-1880)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἀρχὴ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ θεάτρου σημειοῦται εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1821, δὲν εἶναι δὲ ἄσχετος πρὸς ταύτην.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐχρειάζετο ψυχάς, καὶ αἱ ψυχαὶ ἔπρεπε ν' ἀφύπνισθοῦν, τὸ δὲ θέατρον κατὰ τὴν ὀρθὴν γνώμην τῶν Φιλικῶν ἀπετέλει τὸ καλύτερον μέσον διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου. Ἀλλὰ θέατρον, καὶ ὑπὸ τὴν στοιχειωδεστέραν μορφήν, ἦτο ἀδύνατον νὰ δημιουργηθῇ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Τούρκων ἀγρύπνου παρακολουθήσεως καὶ αὐστηρᾶς ἀπαγορεύσεως ἔστω καὶ τῆς πλέον ὑποτυπιδῶς ὑπαρχούσης φιλελευθέρας κινήσεως τῶν ὑποδοῦλων. Μακρὰν, λοιπόν, τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἐν Ὀδησῶ τῆς Ρωσσίας καὶ ἐν ταῖς πρωτευούσαις τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν τῆς Μολδοβλαχίας, ἔνθα οἱ Ἕλληνες μετανάσται ἔδρων μετὰ πλείονος ἐλευθερίας ἢ οἱ διαμένοντες ἐν τῇ ἑαυτῶν πατρίδι, ἐπέπρωτο νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας του τὸ νεοελληνικὸν θέατρον καὶ νὰ ἀναδείξῃ τοὺς πρώτους ἠθοποιούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιολογωτάτην θέσιν κατέλαβεν ὁ Κωνσταντινουπολίτης Κωνσταντῖνος Κυριακὸς - Ἀριστίας, ὅστις ἐπίσης οὐ μόνον ἠξιώθη νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὸν ἱερὸν λόχον τῶν μαυροφόρων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀγωνισθῇ καὶ νὰ τραυματισθῇ εἰς τὴν θρυλικὴν μάχην τοῦ Δραγατσανίου.

Περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστίου καὶ περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ πρόοδον τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικῆς προεπαναστατικῆς Σκηνῆς (1817—1821), ὡς καὶ διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τὸ 1821 ἴδρυσιν αὐτόθι ἑθνικοῦ θεάτρου καὶ μέχρι τῆς κατὰ τὸ 1840 ἀφίξεώς του εἰς τὰς Ἀθήνας διέλαβον καὶ ἄλλοτε ¹⁾ προσπαθήσας, ἵνα τὸ μὲν διορθώσω τὰς ἀνακριβείας, εἰς ἃς ὑπέπεσαν ἡμέτεροί τινες καὶ ξένοι ἐρευνηταὶ ἀσχοληθέντες μετὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ θεάτρου, τὸ δὲ συμπληρώσω τὰ ἤδη γνωστά περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀριστίου διὰ προσθήκης νέων στοι-

1) Βλ. *Δ. Β. Οἰκονομίδου*, Ἱστορία τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικοῦ θεάτρου, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, ἔτ. Β', τόμ. Γ', Ἀθήναι 1949, τευχ. 32, σ. 893—898, τευχ. 33, σ. 984—989, τόμ. Δ', τευχ. 34, σ. 51—55. Τοῦ Ἰδίου, Ὁ Κωνσταντῖνος Κυριακὸς - Ἀριστίας μέχρι τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὰς Ἀθήνας, Ἑλλην. Δημιουργία, ἔτ. Γ', τόμ. Ε', Ἀθήναι 1950, τευχ. 46, σ. 43—46, τευχ. 47, σ. 143—145, τευχ. 50, σ. 382—384, τευχ. 51, σ. 466—467.

χείων περὶ τοῦ ἀνδρός, προερχομένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ρουμανικὰς πηγὰς καὶ βοηθήματα, ὡς καὶ ἀπὸ ἰδίων ἔρευναν παρὰ τοῖς τούτου ἀπογόνους ἐν Βουκουρεστίῳ γενομένην κατὰ τὰ ἔτη τῆς αὐτόθι ἐν τῷ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ ὑπηρεσίας μου (1936 κέ.).

Πραγματευόμενος δὲ νῦν ἐκτενέστερον καὶ συστηματικώτερον περὶ τοῦ ἔθνικοῦ τούτου ἀνδρός ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ θανάτου του, θὰ ἀσχοληθῶ ἰδιαιτέρως καὶ μὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα ἐν τε τῇ ἑλληνικῇ καὶ ρουμανικῇ γλώσσῃ ¹⁾. Οὕτω διὰ τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης ταύτης, ὡς καὶ διὰ τῶν προγενεστέρων περὶ αὐτοῦ δημοσιευμάτων μου, νομίζω, ὅτι προσφέρω ἐλάχιστον φόρον τιμῆς πρὸς τὴν σεπτὴν μνήμην τοῦ ἡρωικοῦ τούτου ἱερολοχίτου, ἑξαιρέτου ἠθοποιοῦ, ἐπιφανοῦς διδασκάλου καὶ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου, ὅστις τὸν βίον ὅλον ἀνήλωσεν ὑπὲρ τῶν μεγάλων καὶ ἀθανάτων ἰδανικῶν τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τέχνης.

Καὶ παρ' ἡμῖν μὲν ἀρκετὰ ἐγράφησαν περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ ταῦτα οὐχὶ πλήρη καὶ ὅλως ἀπικριβωμένα, ἐν Ρουμανίᾳ δέ, ἔνθα οὗτος διῆλθε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου αὐτοῦ, προσενεγκὼν διὰ τῆς πλουσίας ἐκπολιτιστικῆς δράσεώς του ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ συγκρότησιν, δυστυχῶς οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ τῷ ἀφιερῶσιν ἰδίαν τινὰ μονογραφίαν, καίτοι δι' ἄλλους ἥσσοнос ἀξίας οἱ Ρουμάνοι φιλόλογοι καὶ ἱστοριοδίφαι ἐγραψαν μακρὰς καὶ ἐξονυχιστικὰς πραγματείας.

Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐργασία μου αὕτη στηρίζεται οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ρουμανικὴν βιβλιογραφίαν, ὡς καὶ εἰς αὐθεντικὰς πληροφορίας, παρασχεθείσας μοι περὶ τοῦ Ἀριστίου ὑπὸ τῶν ἐν Βουκουρεστίῳ ἀπογόνων του, νομίζω, ὅτι θὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν, τοποθέτησιν καὶ ἀξιολόγησιν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, δικαίως δυναμένου νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν πρώτων καὶ σημαντικωτέρων κεφαλαίων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα.

Α'.

Ὁ ἱερολοχίτης Κωνσταντῖνος Κυριακὸς - Ἀριστίας ¹⁾ ἐγεννήθη τῷ 1800 ²⁾ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ κατὰ Μάϊον τοῦ 1823 ἔλαβε

1) Σημειωθῆτω ὅτι οὐδεὶς ἠσχολήθη παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦδε μὲ τὰ ἐν τῇ ρουμανικῇ γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα.

2) Τὸ Ἀριστίας εἶναι φιλολογικὸν ψευδώνυμον τοῦ Κωνσταντίνου Κυριακοῦ, μὲ τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστότερος. Ν. Λάσκαρη. Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, τ. Α', Ἀθήναι 1938, σ. 194—195. Ν. Α. Βέη (Bees), Κωνσταντίνος Κυριακὸς - Ἀριστίας καὶ Ἀνδρέας Κάλβος, Νέα Ἔστια, ἔτ. ΙΔ', τόμ. 27ος, τεύχ. 313, Ἀθήναι 1940, σ. 13. Σημειωθῆτω ὅτι ὁ Ἀριστίας διχάζεται ἀπὸ μερικοὺς εἰς δύο πρόσωπα : τὸν Κωνσταντῖνον Κυριακὸν καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀριστίαν. Ἰδὲ Α. R. Rangabé, Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique, τ. Β', Berlin 1897, σ. 190—191.

3) Ὁ D. R. Rosetti ἐν τῷ Dict.ionarul contimporanilor, Bucuresci, 1898,

μέρος εἰς τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἐστρατείαν τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, καθ' ἣν πληγωθεὶς μετεφέρθη εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ναυπλίου, ἀναρρώσας δ' ἐπολέμησε καὶ πάλιν· νῦν ὁμως ἔπεσεν ἐνδόξως εἰς τὴν μάχην τῶν Δερβενίων 1). Ὁ υἱὸς τοῦ γενναίου τούτου Ἑλληνοσ Κωνσταντῖνος Ἀριστίας ἐπὶ ἡγεμονίας Ἰω Γεωργ. Καρατζᾶ (1812—1818) μετέβη ἐκ Κωνπόλεως εἰς τὸ Βουκουρέστιον καὶ παρηκολούθησε ἀνώτερα μαθήματα εἰς τὴν αὐτόθι ἑλληνικὴν Ἀκαδημίαν, ἣτις ἐστεγαζέτο εἰς τὰς αἰθούσας καὶ τὰ κελλῖα τῆς ἐκκλησίας Magureanu 2).

σ. 13, ἐσφαλμένως γράφει ὅτι ὁ Ἀριστίας ἐγεννήθη ἐν Βουκουρεστίῳ. Ἀλλὰ τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ Rosetti περὶ τοῦ Ἀριστίου γραφόμενα εἶναι ὀρθά. Ἔτερος Ρουμάνος, ὁ G. Adamescu. ἐν τῇ Istoria liter. Române, Bucures,ti 1920, σ. 282—3, λέγει, ὅτι ὁ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Ἀριστίας δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἐγεννήθη εἰς τὴν Βλαχίαν ἢ ἂν ἦλθεν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ἐπίσης ὁ A. Pumnul ἐν τῷ Lepturariu rumânesc, τομ. IV, μέρος Β', Βιέννη 1865, σελ. 17, γράφει ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1798. Τὸ σφάλμα τοῦτο ἐπαναλαμβάνει ὁ J. Monnier, συντάκτης τοῦ ἄρθρου <Κ. Ἀριστίας> ἐν τῇ La Grande Encyclopédie, t. III, Paris, ἄν. χρονολ. ἐκδόσ. σελ. 918—919. Ὁ Monnier παρεσύρθη, φαίνεται, ἀπὸ τὸν Pumnul. Σφάλλεται προσέτι ὁ ἴδιος λέγων, ὅτι ὁ Ἀριστίας ἀπέθανε τῷ 1884, ἐνῶ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὁ θάνατος αὐτοῦ συνέβη τῷ 1880. Ἀκριβέστερον γράφει διὰ τὸν Ἀριστίαν τὸ Grand Dictionnaire Universel τοῦ Larousse, Paris, ἄ. χρον. ἐκδ. τ. I, σ. 623. Φαίνεται, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου ἔχει ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα γράφει ὁ D. R. Rosetti, ἐνθ' ἄν. σ. 13, διότι ἂν γίνῃ ἀντιπαραβολὴ θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ ἄρθρον τοῦ Larousse μεταφράζει τὸ ρουμανικόν. Ὁ C. Diaconovich ἐν τῇ Enciclopedia Româna, τ. I, Sibiu 1898, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ Ἀριστίου. Ἡ Enciclopedia Italiana, τ. IV (1929), σελ. 327, ἐσφαλμένως ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀριστίας εἶναι Ρουμάνος. Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου τῆς ἰταλικ. Ἐγκυκλοπ. Al. Mar[cu] ἔχει ὡς πηγὴν τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν τοῦ R. Ortiz, Per la storia della cultura italiana in Romania, Bucarest 1916. Ὡσαύτως οἱ N. Δάσκαρης, ἐνθ' ἄν. τ. Α', σ. 253 καὶ N. Βέης, ἔ. ἀ. σ. 13, ὡς χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Ἀριστίου ἀναφέρουν τὸ ἔτος 1799. Καὶ ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀνακριβής, διότι ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστίας εἰς προσωπογραφίαν του, γενομένην ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ζωγράφου Duprés, ὑπογράφει: <Κωνσταντῖνος Ἀριστίας Ρώμη 1824, ἔτιῶν 24>. Ὁθεν ἐγεννήθη τῷ 1800. Τὴν προσωπογραφίαν αὐτήν, σημειωθῆτω, φυλάσσει μὲ εὐλάβειαν ὡς οἰκογενειακὸν κειμήλιον ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ ἔγγονος τοῦ Ἀριστίου σεβαστὸς μου φίλος τατρός κ. D. Ananescu.

1) Τοῦτο συμφώνως πρὸς πιστοποιητικόν, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὴν πολεμικὴν δρᾶσιν τοῦ πατρός τοῦ Ἀριστίου. N. Δάσκαρη, ἐνθ' ἄν. τ. Α', σ. 241—2. Τὰ Δερβένια εἶναι τὸ Μακρυπλάγι τῆς Μεγαρίδος εἰς τὸν νομόν Ἀττικῆς. N. Βέης, ἔ. ἀ. σ. 13, σημ. 2. Ὁ N. Iorga ἐν τῇ Istoria liter. Rom. in veacul al XIX—lea, vol. I, Bucur. 1907, σ. 139, γράφει ἀνακριβῶς, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀριστίου ἔπεσεν εἰς τὸ Μεσολόγγι, διότι ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστίας ἀναφέρει τὸ Μεσολόγγι ὡς τὸν τόπον, ἐνθα συνέβη ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ πατρός του εἰς τινὰς στίχους του, ἀφιερωμένους εἰς τὸν πατέρα του, τοὺς ὁποίους παραθέτει ἐν τῷ μνημονευθέντι ἔργῳ του ὁ N. Iorga.

2) Οὕτως ὀνομάζετο ἡ ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἐκτίσθη τῷ 1686 ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνου Σερμπᾶν Καντακουζηνοῦ καὶ ἀνεκαινίσθη τῷ 1750 ὑπὸ τοῦ Πάρβου—Καντακουζηνοῦ—Μαγκουρεάνου. Εὗρίσκετο ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ λεωφόρος τῆς Νίκης (Πλα-

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν (1817) ἡ «**δομνίτσα**» Ραλλοῦ Καρατζᾶ ἠγωνίζετο ἐν Βουκουρεστίῳ διὰ τὴν ἰδρύσιν ἑλληνικοῦ θεάτρου ¹⁾ Ὡς ἠθοποιὸς ἡ εὐγενὴς κόρη ἐχρησιμοποίησε τοὺς μαθητὰς τῆς αὐτόθι ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας καὶ ὡς θεάτρον κατ' ἀρχὰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀνακτόρου, ἔπειτα δὲ προέβη εἰς τὴν ἀνέγερσιν θεάτρου παρὰ τὴν «**Ἐρυθρὰν Κρήνην**» ²⁾ τοῦ Βουκουρεστίου. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τῆς Ραλλοῦ διεκόπη μετ' ὀλίγον, διότι, ὡς γνωστόν, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ μετὰ τοῦ πατρὸς της διὰ νυκτὸς ἐκ Βλαχίας κατὰ τὴν 29ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1818.

Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἐν Βλαχίᾳ παραμονῆς της ἡ ὠραία πριγκίπισσα, ἀφοῦ διέγνωσε τὰ ἐξαιρετικὰ προσόντα τοῦ νεαροῦ Ἀριστίου, λαβόντος μέρος εἰς παραστάσεις σκηνῶν ἐκ διαφόρων θεατρικῶν ἔργων ἐν τῷ προχείρῳ θεατρίδιῳ της, ἔστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν Γαλλίαν, διὰ νὰ σπουδάσῃ τὴν ἠθοποιίαν παρὰ τῷ Γάλλῳ Φραγκίσκῳ Ἰωσήφ Ταίμα (1763—1826), ἠθοποιῷ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος. Ὅταν δὲ ἡ Ραλλοῦ εὐρέθη ἐκτὸς τῆς Βλαχίας, ὁ Ἀριστίας ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βουκουρέστιον, διακόψας τὰς ἐν Παρισίοις σπουδὰς αὐτοῦ. Ὁ νέος ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος Σοῦττος συνέχισε τὸ ἔργον τῆς Ραλλοῦ Καρατζᾶ, ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ (1818—1821) ὁ Ἀριστίας ἀνεδείχθη λαμπρὸς ἠθοποιὸς κατὰ τὰς παραστάσεις διαφόρων ἑλληνικῶν καὶ ξένων ἔργων, τὰ ὁποῖα παρεστάθησαν εἰς τὸ θέατρον τῆς «**Ἐρυθρᾶς Κρήνης**» καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἐκάμομεν λόγον εἰς ἄλλην μελέτην ³⁾.

τεῖα τῆς Βουλῆς) παρὰ τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ Filitti, κάτωθεν τοῦ μεγάρου τῶν Ταχυδρομείων τῆς ρουμανικῆς πρωτεύουσας. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία Βουκουρεστίου μετεφέρθη ἐκεῖ ἐκ τοῦ μοναστηρίου Doamna Balasa μετὰ τὸν σεισμόν τοῦ 1802, ὅτε ἐκρημνίσθησαν τὰ πέριξ κελλῖα αὐτοῦ. Ἡ ἐκκλησία Magureanu κατεδαφίσθη τῷ 1897.

1) Ἡ Ραλλοῦ ἔλαβε σύζυγον τὸν πλούσιον Φαναριώτην Γεώργγιον Μανουὴλ Ἀργυροπούλον. E. R. R[angabé], Livre d'or de la noblesse Phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie, ἐκδ. 2α, Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 4, 78—9 καὶ 83. Ὁ Ion Ghica ἐν τῷ ἔργῳ του Scrisori catre Vasile Alexandri, Bucures,ti 1940, σ. 66, χαρακτηρίζει τὴν Ραλλοῦν ὡς ἑξῆς: «*Πρόσωπον μὲ καλλιτεχνικὰς τάσεις ἦτο μόνον ἡ δομνίτσα Ραλλοῦ, ἡ μικροτέρα κόρη τοῦ Καρατζᾶ, φύσις ἐκλεκτὴ καὶ κάτοχος τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ εἰς μέγιστον βαθμόν, θαυμάστρια τῆς μουσικῆς τοῦ Μότσαρτ καὶ τοῦ Μπετόβεν καὶ ἀνατραφεῖσα μὲ τὰ ἔργα τῶν Σίλλερ καὶ Γκαῖτε. Πρὶν ἀπὸ τὴν Ραλλοῦν ἡ τέχνη ἐν Βλαχίᾳ ἦτο ἄγνωστος. Εἰς ὀλόκληρον τὴν πόλιν τοῦ Βουκουρεστίου δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐν κλειδοκῦμβalon καὶ μία ἄρπα. Ἡ μουσικὴ δ' ἐκαλλιεργεῖτο ἀπὸ τοὺς παίζοντας λαοῦτον καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ψάλτας.*»

2) Εἰς τὴν γωνίαν τῆς λεωφόρου τῆς Νίκης καὶ τῆς ὁδοῦ Φουντουνεῦ, ὡς λέγει ὁ Ion Ghica, ἔ. ἀ. σ. 67, σημερινὴν ὁδὸν General Berthelot παρὰ τὴν Biserica Alba ἐν Βουκουρεστίῳ. Πρβλ. M. Belador, Istoria teatrului Român, Craiova, ἀν. χρονολ. ἐκδόσ. σ. 44—45.

3) Ἴδὲ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἱστορία τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικοῦ θεά-

Καὶ ἤδη τίθεται τὸ ἐρώτημα. Ὁ Ἀριστίας ὑπῆρξε μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας; Τοῦτο δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Καὶ συμφώνως μὲν πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε γνωστούς καταλόγους τῶν Φιλικῶν ¹⁾ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ἐγγεγραμμένος, τοῦτο ὅμως δὲν μᾶς ἀποκλείει ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν θεωρήσωμεν μέλος τῶν Φιλικῶν τοῦ Βουκουρεστίου.

Μόλις ἀντίηχε τὸ ἐπαναστατικὸν σάλπισμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὁ Ἀριστίας ἔσπευσε νὰ καταταχθῇ ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος. Κατὰ τὴν 27ην Μαρτίου τοῦ 1821, ἡμέραν Κυριακὴν, ἐν Βουκουρεστίῳ, ὁ Ἕλλην ἀρχιμανδρίτης Παπαβασιλείου, συνεργάτης τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου, προσεκάλεσε δύο ἱερεῖς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Βέλλιου, ἔνθα παρίστατο καὶ ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἰωάννης Φαρμάκης. Οἱ ἱερεῖς ἠγνούν τὸν σκοπὸν τῆς προσκλήσεώς των. Μόλις εἰσῆλθον, ἐκπληκτοὶ ἀντίκρουσαν τὸν Φαρμάκην. Συγχρόνως οἱ Φιλικοὶ εἶχον προετοιμάσει τὴν τρίχρωμον σημαίαν, ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τῆς ὁποίας ὑπῆρχε ἡ εἰκὼν τῶν ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης μετὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, κάτωθεν δὲ τῆς εἰκόνης αὐτῆς ἡ ἐπιγραφή «**Ἐν τούτῳ νίκα**», ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης φοινίξ μετὰ τῆς φράσεως «**Ἐκ τῆς κόνεώς μου ἀναγεννώμαι**».

Ἀφοῦ ἐτελέσθη ὁ ἁγιασμός, ὁ μὲν εἰς ἕκ τῶν ἱερέων ἐκράτει εἰς χεῖρας τὸν σταυρόν, ὁ ἄλλος τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὁ Ἀριστίας ἔφερε τὴν σημαίαν. Ὅπισθεν αὐτῶν περὶ τοὺς δέκα ἄνδρες κρταοῦντες ξίφη ἐξῆλθον τῆς οἰκίας τοῦ Βέλλιου ψάλλοντες τὸ τροπάριον «**Ἐλαμψεν ἡ χάρις σου σήμερον**» καὶ εἶτα τὰ θούρια τοῦ Ρήγα. Μετ' αὐτοὺς ἠκολούθει πλῆθος ὄπλισμένων, οἵτινες μετὰ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ σημαιοφόρου ἐστάθμευσαν ἔμπροσθεν τῆς παλαιᾶς ἡγεμονικῆς Αὐλῆς, παρεκάλεσαν τὸν Θεὸν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἔψαλαν τὸ «**Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου**», ἐξητωκραύγασαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐξέσπασαν εἰς ἀκατάπαυστον πυροβολισμόν εἰς τὸν αἆρα. Κατόπιν ἐπέστρεψαν ὅλοι μαζὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Βέλλιου, ἔσπευσε δὲ ὁ Ἀριστίας τὴν σημαίαν εἰς τὸν τοῖχον τῆς ἔμπροσθίας Πύλης, τὴν προσεκύνησαν ὅλοι, ἐπυροβόλησαν καὶ πάλιν εἰς τὸν αἆρα καὶ ἀνεφώνησαν «**καὶ εἰς τὰς πύλας τοῦ Βυζαντίου**» ¹⁾.

τρον, *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, ἔτ. Β', τόμ. 3ος, τεύχ. 32 (1949) σ. 893—898, τεύχ. 33, σ. 984—989 καὶ τόμ. 4ος τεύχ. 34, σ. 51—55. Ἐνταῦθα γίνεται λεπτομερὴς λόγος περὶ τῶν ἔργων καὶ τῶν παραστάσεων, εἰς ἃς ἔλαβε μέρος ὁ Ἀριστίας, διακριθεὶς ὡς ἄριστος ἠθοποιός.

1) *Ἰωάννου Φιλήμονος*, Δοκίμιον ἱστορ. περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, Ἐν Ναυπλίῳ 1834. Τοῦ *Ἰδίου*, Δοκίμιον ἱστορ. περὶ τῆς Ἑλλήν. Ἐπαναστ., τ. Α', Ἀθῆναι 1859, σ. 387—416. *Τάκη Κανδηλώρου*, Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, Ἐν Ἀθῆναις 1926. *Βαλ. Μέξα*, Οἱ φιλικοὶ, Ἐν Ἀθῆναις 1937.

2) *Ἡλία Φωτεινοῦ*, Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχίᾳ Ἑλλήν. Ἐπαναστ. τὸ 1821 ἔτος, Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας (=Βραίλα) 1846, σ. 73—4. *Ἰω. Φιλήμονος*, Δοκί-

Ὁ Ἀριστίας ἄμα τῇ ἰδρύσει τοῦ ἱεροῦ λόχου ἀμέσως κατετάγη εἰς τὰς τάξεις του ἔχων συναγωνιστὴν καὶ συνάδελφον τὸν ἐξ Ἰθάκης ἠθοποιὸν Σπ. Δρακούλην'), διακριθέντα εἰς τὸ ἐν Ὁδησσῷ ἑλληνικὸν θέατρον. Ἐν Δραγατσανίῳ ἐπολέμησαν ἀμφότεροι καὶ ὁ μὲν Ἀριστίας ἐτραυματίσθη, ὁ δὲ Δρακούλης') ἐφονεύθη.

Εἶναι ἤδη γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κινήματος τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου μετὰ τὴν ἐν Δραγατσανίῳ μάχην.

Ὁ Ἀριστίας μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως ἠναγκάσθη νὰ φύγη ἀπὸ ἐκεῖ. Διὰ τῆς Αὐστρίας κατέφυγεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐν Ρώμῃ ἐλθὼν ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Ἄγγλον φιλέλληνα λόρδον Guilford, ὅστις τὸν ἐπροστάτευσεν καὶ τὸν ἐνίσχυσε πρὸς συνέχισιν τῆς μελέτης τῆς δραματικῆς τέχνης, ἣν εἶχεν ἀρχίσει, ὡς εἶδομεν, ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1817—1818 παρὰ τῷ ἠθοποιῷ Talma.

Ἐν Ρώμῃ ὁ Ἀριστίας πρὸς τούτοις ἐπεδόθη εἰς τὴν τελειότεραν ἐκμάθησιν τῆς γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσης, εἶτα δὲ μετέβη εἰς τὴν Κέρκυραν, ἔνθα ἐξέδοις τοῦ προστάτου του ἐτελειοποιήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν'). Ἐκεῖ πιθανῶς ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν μόλις κατὰ τὸ 1824 συσταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς φιλέλληνοσ Guilford Ἰόνιον Ἀκαδημίαν.

Κατὰ τὸ 1825 ὁ Ἀριστίας διαπνεόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, ἵνα διαδώσῃ καὶ ἐν Κερκύρᾳ τὴν θεατρικὴν τέχνην, κατήρτισεν θίασον ἐξ ἐρασιτεχνῶν ἠθοποιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδίδαξε τὸν «Ὁρέστην» τοῦ Alfieri, κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ δοθεῖσαν παράστασιν τοῦ ἔργου τούτου. Ἡ ἀναγγελία τῆς παραστάσεως τῆς τραγωδίας τοῦ Alfieri προεκάλεσεν ἐνθουσιασμόν μεταξὺ τῶν Κερκυραίων. Οὕτω πολλάς ἡμέρας πρὸ τῆς ὀρισθείσης διὰ τὴν παράστασιν ὄλαι αἱ θέσεις τοῦ θεάτρου εἶχον ἐνοικιασθῆ ὑπὸ τῶν προνοητικωτέρων. Ἐνεκα τούτου δ' ἠγγέλθη ἀμέσως καὶ δευτέρα παράστασις διὰ τοὺς μὴ κατορθώσαντας νὰ εἴθρουν θέσεις κατὰ τὴν πρώτην.

μιον περὶ τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστ. τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 139 κέ. Ν. Λάσκαρη, ἔ. ἀ. τ. Α', σ. 240 κέ. D. Rosetti, ἔ. ἀ. σ. 13.

1) Ἰ. Φιλήμονος, ἔ. ἀ. τ. Β', σ. 378. Κ. Ν. Ράδου, Ὁ ἱερὸς λόχος καὶ ἡ ἐν Δραγατσανίῳ μάχη, Ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 5 κέ. 14 κέ. Τοῦ Ἰδίου, Εἰσβολὴ τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ ἔναρξις τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, Ἐν Ἀθήναις 1921 σ. 23.

2) Βλ. Ἠλία Φωτεινοῦ, ἔ. ἀ. σ. 152 κέ. Ἰ. Φιλήμονος, ἔ. ἀ. τ. Β', σ. 93, 182 κέ. 291. Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 40, 189. Ν. Λάσκαρη, περιόδ. Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τ. ΙΖ', Ἀθήναι 1923—1924, τευχ. 201, σ. 4 καὶ Ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, τ. Α', σ. 166, 170, 175, 198, 240, τ. Β', Ἀθήναι 1939, σ. 272. Ν. Βέη (Bees), Νέα Ἔστια, τ. 24ος, Ἀθήναι 1938, σ. 1592, τ. 25ος Ἀθήναι 1939, σ. 92. Πρόσθετος καὶ Κ. Ν. Ράδου, Ὁ ἱερὸς λόχος κλπ. ἔ. ἀ. σ. 4, 14. Τοῦ Ἰδίου, Εἰσβολὴ τοῦ Ὑψηλάντου κλπ. ἔ. ἀ. σ. 23. Π. Χιώτου, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα Ἐπιανήστου, τ. ΣΤ', Ἐν Ζικύνθῳ 1897, σ. 287, 496.

3) C. D. Aricescu, Inmormântarea lui C. Aristia, ἔφημ. Românul, Bucures, ti 26 Ἀπριλίου 1880, σ. 376.

Αἱ δύο αὐται παραστάσεις τοῦ «**Ὁρέστου**» ἐγένοντο κατὰ τὴν 4ην καὶ 19ην Φεβρουαρίου τοῦ 1825. Τὸν ρόλον τοῦ πρωταγωνιστοῦ ἀνέλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀριστίας Βυζάντιος. «*Εἰς τὴν παράσεισιν αὐτὴν οἱ ἄξιοι νέοι δὲν ἀνέδειξαν μόνον τὴν δύναμιν τῆς ἡθοποιίας καὶ τὸ ὕψος τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ μάλιστα ἐνέπνευσαν ἰσχυρῶς εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν ἐκείνῳ τὸν γλυκύτατον ἔλεον μεμειγμένον μὲ τὸν φόβον, τὸ μόνον σκοπούμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει ἡ τραγωδία* »¹⁾).

Ἡ ἐπιτυχία τῶν δύο αὐτῶν παραστάσεων ἐνεθάρρυνε τοὺς νέους ἐρασιτέχνας, διὰ τὰ δώσουν καὶ ἄλλας, πάντοτε ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἀριστίου. Κατ' αὐτὰς ἐπαίχθησαν ὁ «**Ἀγαμέμνων**» τοῦ Alfieri κατ' ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ Πλάτωνος Πετρίδου, εὐεργέτου τῆς κερκυραϊκῆς νεολαίας, ἡ «**Ἀντιγόνη**»²⁾ τοῦ Alfieri, ὁ «**Δημοφῶν**» τοῦ **Μεταστασιῶ** κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1794 ἐν Βιέννῃ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ ἀνωνόμου μετάφρασιν, ὁ «**Μωάμεθ**» τοῦ Voltaire κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γεωργίου Σερουῖου καὶ ἡ «**Ἀνδρομάχη**» τοῦ Racine κατὰ μετάφρασιν τοῦ Ἰακ. Ρ. Ραγκαβῆ. Τὴν μετάφρασιν τοῦ «**Ἀγαμέμνονος**» ἐξέδωκεν ὁ Πλάτων Πετρίδης ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1826, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Κερκυραῖος Ἰωάννης Πετριτσόπουλος μετέφρασε καὶ ἐξέδωκεν ἐν Κερκύρᾳ τὸ αὐτὸ ἔργον³⁾).

Ἐν Κερκύρᾳ πρὸς τοῦτοις ὁ Ἀριστίας πιθανῶς ἐγνώρισε καὶ τὰς πινδαρικὰς ᾠδὰς τοῦ Ἄνδρ. Κάλβου, δὲν γνωρίζομεν ὅμως ἐὰν ἐγνώρισε καὶ προσωπικῶς τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν τῆς «**Δύρας**»⁴⁾. Μετὰ δὲ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1827 ὁ Ἀριστίας ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ κατέλαβε τὴν ἑδραν τῆς γαλλικῆς γλώσσης εἰς τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ Κολλέγιον τοῦ

1) Ἰδὲ πρόλογον τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἐκδόσεως τοῦ «**Ὁρέστου**», 1825. Ἰδὲ καὶ *N. Δάσκαρη*, Ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, τ. Β', Ἀθήναι 1939, σ. 59—60.

2) Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω μεταφράσεως τῆς «**Ἀντιγόνης**», ἄγνωστον ὑπὸ τίνος γενομένης, ἐξεδόθη καὶ ἑτέρα ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Ἀντιγόνη, τραγωδία τοῦ Ἀλφιέρου*(sic) *μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ὑπὸ Δ. Δ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ἰ. Λαζαρίδου 1848*». Βλ. *Δ. Γκίνη—Β. Μίξα*, Ἑλλ. Βιβλιογρ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1941, σ. 199, ἀρ. 4676.

3) Πρβλ. «*Ἀγαμέμνων, τραγωδία Ρίκτωρος Ἀλφιέρου*(sic), *μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Πετριτσόπουλου. Ἐν Κερκύρᾳ 1827, ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως*». Τοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Alfieri ἐδημοσιεύθη καὶ ἑτέρα μετάφρασις «*Ἐν Ἀθήναις 1840 ὑπὸ Ἰ. Δ. Μ., ἐκ τῆς Συνταγματικῆς Τυπογραφίας τοῦ Κωνστ. Καστόρη*». Τοῦ ἔργου τούτου ἔχω 2 ἀντίτυπα. Περιγρ. βλ. ἐν *Δ. Γκίνη—Β. Μίξα*. Ἑλλ. Βιβλ. ἔ. ἀ. τ. Α'. σ. 258, ἀρ. 1688, Β'. σ. 1, ἀρ. 3251.

4) Ὁ *N. Βέης* (Bees), *Νέα Ἑστία*, Ἀθήναι 1940, σ. 22, γράφει: «*Εἰς τὸν φίλον Ρουμάνον συσπουδαστὴν κ. Dr Vardasare ὀφείλω τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Ἀριστίας μετέφρασε ρουμανιστὴν τὴν ᾠδὴν τοῦ Κάλβου εἰς τὸν Ἰερὸν Λόχον. Ἡ ἐξακριβωσις τῶν κατὰ τὴν μετάφρασιν ταύτην εἰναί ἔργον τῶν ἐν Ρουμανίᾳ ἀγαπητῶν συνερρευνητῶν*». Παρ' ὅλας ὁμως τὰς προσπάθειάς μου δὲν ἐπέτυχον νὰ εὔρω τὴν μνημονευομένην μετάφρασιν.

Ἁγίου Σάββα 1). Ἐν Βλαχία νῦν ἡγεμόνευεν ὁ Γρηγόριος Δημητρίου Γκίκας (22 Ἰουνίου 1822—12 Ἰουλίου 1828), ὅστις ἐγένετο προστάτης 2) τοῦ ἠθοποιοῦ Κ. Ἀριστίου, ἐξακολουθοῦντος, παρὰ τὰς δυσμενεῖς περιστάσεις, ν' ἀσχολῆται μὲ τὸ προσφιλές του θέατρον καὶ τὰ συγγραφικὰ ἔργα.

Εἰς τοὺς οἴκους τῶν μεγάλων βογιάρων, ἰδίᾳ δ' εἰς τὸ ἀρχοντικὸν τῆς οἰκογενείας τοῦ ἡγεμόνος αἱ ὥραιαι θεατρικαὶ παραδόσεις καὶ ὁ πόθος νὰ καλλιεργηθῇ ἡ δραματικὴ τέχνη συνεκέντρωναν τοὺς ἐκλεκτοὺς τῆς κοινωνίας τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐν δὲ τῇ μεγαλυτέρᾳ αἰθούσῃ 3) τῆς οἰκίας, ἣν ὁ Σκαρλάτος Γκίκας ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικόλαον — γαμβρὸν τῆς «δομνίτσας» Ἀναστασίας Μουρουζή —, ὁ ἐνθουσιώδης Ἀριστίας, ἐκτελῶν χρῆθ οἰκοδιδασκάλου, μὲ μερικὰ παραπετάσματα τῶν παραθύρων καὶ μερικὰ σεντόνια καὶ κοστούμια μεταχειρισμένα ἐδημιούργησε πρόχειρον σκηνὴν καὶ παρίστανε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν «*Ὁρέστην*» καὶ τὸν «*Βροθιον*» τοῦ Alfieri καὶ ἀπὸ κάποιον εἰδύλλιον τοῦ Florian. Αἱ παραστάσεις ἐδίδοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρουμανικὴν γλῶσσαν, ὁ δὲ Ἀριστίας ἔπαιζε πάντοτε τοὺς πρωτεύοντας ρόλους, ἤτοι τὸν *Ἀγαμέμνονα*, τὸν *Καίσαρα*, τὸν *Οἰδίποδα* 4). κλπ.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἔργων ὁ Ἀριστίας ἀνεβίβασεν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ ἡγεμονικοῦ μεγάρου καὶ τὴν «*Ζαΐραν*» τοῦ Voltaire γαλλιστί 5), ὁ δ' *Ἰωάννης Βακαρέσκου* τὸν «*Britanicus*» τοῦ Racine καὶ τὸν «*Φιλάργγυρον*» τοῦ Molière.

Τοιοιτοτρόπως καὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα ἀντιπροσωπεύονται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐπὶ τῆς προχείρου ἰδιωτικῆς σκηνῆς, τῆς δημιουργηθείσης ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀριστίου πρὸς τὴν δραματικὴν τέχνην.

Τώρα ἀρχίζουν ἐπίσης νὰ παρουσιάζωνται καὶ οἱ πρῶτοι Ρουμάνοι

1) C. D. Aricescu, Inmormântarea lui C. Aristia, ἔ. ἄ. σ. 376. D. Ro-setti, ἔ. ἄ. σ. 13.

2) Ὁ ἡγεμὼν Γκίκας «θερωμῶς ἐπεθύμει νὰ ὀδηγήσῃ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εὐτυχίας, τὰ μεγάλα ὁμῶς τραύματα αὐτῆς ἀπῆλθον χρόνον μακρὸν διὰ τὴν θεραπείαν των καὶ κολοσσιαίας θυσίας. Ὁ ἡγεμὼν προσεπάθει νὰ δώσῃ εἰς τὴν χώραν του τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ θέσιν μεταξὺ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν, ἤρ-χισε δὲ νὰ φροντίξῃ σοβαρῶς ὡς ἄλλος πατὴρ διὰ τὴν ἀναγέννησίν της». N. Filimon, Ciocoi vechi s.i noi, Bucures,ti 1942, σ. 186. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν Γκίκας ἐπροστάτευε τὸν Ἀριστίαν, δυνάμενον νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ τόπου.

3) Εἰς τὴν ὄροφὴν καὶ εἰς τοὺς τοίχους αὐτῆς ἦσαν ζωγραφισμένοι οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου.

4) D. Ollanescu, Teatrul la Români, Partea II, Anal. Acad. Rom. Ser. II, t. XX (1897—1898), Mem. Sect. Lit. Bucuresci, 1899, σ. 41.

5) R. Ortiz, ἔ. ἄ. σ. 298.

ἠθοποιοί. Εἰς τὸν «'Ορέστην» τοῦ Alfieri π.χ. ἐπαιξεν ὡς Κλυταιμνήστρα ἡ «δομνίτσα» **Σμαραγδίτσα Γκίκα** ¹⁾, ὡς Αἴγισθος ὁ Κωστάκης Rosetti ²⁾, οἱ δὲ Εὐγένιος Predescu, Ἐμμανουήλ Aghelescu, **Ἰωσηφίνα καὶ Καικίλια Ραῦμόνη** καὶ τὰ τέκνα τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογενείας τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα. Πάντες οὗτοι ἦσαν ἑλληνομαθεῖς. Ἐξ ὧλων δὲ τὸ παίξιμον τοῦ C. Rosetti ἦτο ἐξαιρετικὸν καὶ διὰ τοῦτο ὁ κόσμος τὸν ἐθαύμασε καὶ ὁ καθηγητὴς του K. 'Αριστίας, «ὅστις ἐν τῷ λυκείῳ τοῦ Ἁγίου Σάββα οὐ μόνον ἐπεδίωκε τὴν τῶν παίδων μόρφωσιν εἰς τὴν γαλλικὴν λογοτεχνίαν καὶ γλῶσσαν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐπεχείρει τὰ ἐνσταλάξῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων ἐκείνων βλαστῶν τὸν ἱερὸν ἐθνουσιασμὸν διὰ τὴν δραματικὴν τέχνην, ὃν ἀνέπτυσσε διὰ τῆς καλῆς αὐτοῦ ἀπαγγελίας καὶ ἀναλύσεως» ³⁾.

Οὕτω ὁ διδάσκαλος 'Αριστίας ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τὸν ἠθοποιὸν 'Αριστίαν καὶ τὰνάπαλιν. Εὐκόλως ὄθεν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὸν φαντασθῶμεν διδάσκοντα τοὺς Γάλλους κλασσικοὺς ἢ τοὺς Ἑλληνας ποιητὰς εἰς τοὺς μαθητὰς του, οἵτινες τὸν ἤκουον μετὰ κατανύξεως καὶ ἔβλεπον μετὰ θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως τὸν ὑπέροχον ἐρμηνευτὴν τῶν κλασσικῶν.

Παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν διδακτικὴν του προσπάθειαν ὁ 'Αριστίας συνέχιζε καὶ τὴν θεατρικὴν του συγγραφικὴν δρᾶσιν μὲ μεταφράσεις διαφόρων ἔργων. Οὕτω πλὴν ἄλλων μετέφρασε τὴν κωμωδίαν τοῦ Molière «**Ὁ Γεώργιος Δαντίνος**» ⁴⁾ εἰς γλῶσσαν ἀπλοελληνικὴν μετὰ πολλῶν στοιχείων ἐκ τῶν βορειοδυτικῶν ἰδιωμάτων.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1827, καθ' ὃ ἐκδίδει οὗτος τὸν «**Γεώργιον Δαντίνον**», ἐπέστρεψαν εἰς τὸ Βουκουρέστιον οἱ βογιάροι ἀπὸ τὸ Μπρασόβ, ὅπου εἶχον καταφύγει ὅταν ἐξεργάγῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Ἐκ τούτων οἱ Νικ. Βακαρέσκου, Γρηγόρ. Μπαλεάνου καὶ Στάνκου Καπατσιεάνου, εἰς οὓς πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τοὺς Ντίνικον Γκολέσκου καὶ Ἰωάννην Ἡλιάδην—Ραντουλέσκου, ἴδρυσαν τῷ 1827 μυστικὴν φιλολογικὴν Ἑταιρείαν, ἣτις εἶ-

1) Ἡ Σμαραγδίτσα Γκίκα προσεπάθει νὰ μιμηθῇ τὴν Ραλλοῦν Καρατζᾶ.

2) N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 187. Περὶ τούτου ἴδὲ ἰδίᾳ G. I. Ionescu—Gion, Portrete istorice, Bucuresci, 1891, σ. 211—235.

3) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 44.

4) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΝΤΙΝΟΣ | Ο ΕΝΤΡΟΠΙΑΣΜΕΝΟΣ ΣΥΖΥΓΟΣ | ΚΩΜΩΔΙΑ. | Εἰς πράξεις τρεῖς. | Συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ περιφήμου Γάλλου Μολιέρ, | μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν | διάλεκτον παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου 'Αριστίου. | Ἐκ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ νεοσυστάτου τυπογραφείου | Κατὰ τοὺς | 1827, 70 σελ. εἰς 8ν. Περιγραφὴν βλέπε ἐν Joan Bianu—N. Hodos, —Dan Simonescu, Bibliografia Rom. Veche, vol. III, Bucur. 1936, σ. 560, ἀρ. 1329. Δ. Σ. Γκίνη—Βαλ. Μέξα, Ἑλλην. Βιβλιογραφ., Α', Ἀθήναι 1939, σ. 253, 1646. Ν. Δάσκαρη, ἔ. ἀ. τ. Α', σ. 256, σημ. 1. Τοῦ βιβλίου τούτου ἀντίγραφον ἐν χειρογράφῳ ἐγένετο ἐν Βουκουρεστίῳ, ὅπερ ἐδώρησεν εἰς τὴν Βιβλιοθ. τῆς ρουμαν. Ἀκαδημίας ὁ C. Erbiceanu. Ἰδὲ C. Litzica, Catalogul manuscript. greces,ti, Bucur. 1909, σ. 531, ἀρ. 817.

χεν ὡς πρόγραμμα οὐ μόνον τὴν καλλιέργειαν τῆς ρουμαν. γλώσσης καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδρυσιν ἔθνικοῦ θεάτρου ¹⁾. Ἡ ἔταιρεία αὕτη, συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς κατὰ τὸ 1822 ἐν Μπρασοῦβ συσταθείσης φιλολογικῆς ἔταιρείας, εἶχε κυρίους ἀντιπροσώπους τοὺς τρεῖς ἀδελφούς τοῦ ἡγεμόνος Γκίκα, Μιχαλάκην, Ἀλέξανδρον καὶ Κωνσταντῖνον. Ὅ,τι δ' ἐκλεκτότερον εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἢ Βλαχία εἰς μορφωμένους ἄνδρας συνηθροίζετο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ λογίου Κων(τ)ίνου Γκολέσκου, ἐνθα ἐδημιουργήθη εἶδος λέσχης, ἐν ᾗ διεξήγοντο διάφοροι πολιτικαὶ καὶ φιλολογικαὶ συζητήσεις. Ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ταύτῃ ὑπῆρχε διάχυτος ὁ πόθος τῆς δημιουργίας ἔθνικοῦ θεάτρου ²⁾, ὑπῆρχε δὲ καὶ ὁ φλογερὸς τῆς Μελλομένης μύστις δηλονότι ὁ Ἀριστίας καὶ ὁ κύκλος τῶν ἀφωσιωμένων εἰς αὐτὸν μαθητῶν του, οἳτινες κατ' ἀρχὰς ἐξησκοῦντο εἰς τὴν ἀπαγγελίαν ἐκλεκτῶν ἀποσπασμάτων καὶ εἶτα εἰς τὴν παράστασιν σκηνῶν ἢ πράξεων ἐκ τῶν τραγωδιῶν καὶ κωμωδιῶν τοῦ κλασσικοῦ δραματολογίου.

Ὁ Ἀριστίας ἐδίδαξεν αὐτοὺς πῶς νὰ στέκωνται καὶ πῶς νὰ περιπατοῦν ἐπὶ σκηνῆς, πῶς νὰ κρατοῦν σῶμα καὶ χεῖρας καὶ πῶς ν' ἀπαγγέλλουν μεταβάλλοντες τὸν τόνον τῆς φωνῆς αὐτῶν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ³⁾.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν δραματικὴν τέχνην καὶ τὸ θέατρον, τὴν ὁποίαν ἐνεφύσησεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ὁ Ἀριστίας, ὤθησε τοὺς καλοὺς ἐκείνους ἑλληνο-ρουμάνους εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐνοικιάσουν αἴθουσαν, προοριζομένην διὰ τὴν παράστασιν θεατρικῶν ἔργων. Ἡ δ' αἴθουσα αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐνοικίασαν, ἀνῆκε εἰς τινα βογιάρον **Ἀνδρονάκην** πρὸ τῆς ἐκκλησίας Sargindar, καθὼς ἀναφέρουν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ρουμανικοῦ θεάτρου ⁴⁾.

Ἡ σκηνὴ τῆς αἰθούσης Ἀνδρονάκῃ ἐστερεῖτο αὐλαίας, οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο δι' ἐγχρώμου χάρτου, τὰ δὲ καθίσματα εἶχον προσφερθῆ ὑπὸ ἀρχοντικῶν τινῶν οἰκογενειῶν, ἵνα χρησιμοποιῶνται ὑπ' αὐτῶν, ὅταν θὰ μετέβαινον εἰς τὸ θέατρον. Ἐνταῦθα οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστίου ἐκ τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀγ. Σάββα παρέστησαν τὴν **«Ἐσπερινὴν Ὁραν»**, μονόπρακτον δράμα

1) Τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐταιρείας αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Josachar τοῦ Ioan Eliade—Radulescu. Ἰδὲ D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 45 κέ. ἐνθα ἀνεδημοσιεύθη.

2) Μετὰ τὴν ἑλλην. ἐπανάστασιν (1821) ὁ Ἰωάν. Vacarescu προσεπάθησε νὰ παρουσιάσῃ ἀπὸ σκηνῆς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε τοῦτο λόγῳ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. G. Baiculescu, Teatrul românesc acum o sută de ani, Bucur. 1935, σ. 16. Οὕτω μέχρι τοῦ 1828 οὐδεμία ἐντοπία θεατρικὴ ἐκδήλωσις ἐσημειώθη ἐν Βλαχίᾳ πλην τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου ἀναληφθείσης. Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ διαρτίσθη καὶ ὁ Ἀγᾶς Κων(ν)ος Καντακουζηνὸς πρῶτος Ρουμάνος ἔφορος τῶν θεάτρων.

3) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 44—5.

4) St. Velleseu, Pagini pentru istoria teatrului Român, Scrisori adresate d-lui Th. M. Stoenescu ἐν τῇ Revista literara ἀριθ. 27, 20 Ὀκτωβρίου, Bucures,ti, 1897. Πρβλ. καὶ D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 45.

τοῦ Γερμανοῦ Kotzebue, μεταφρασθὲν ρουμανιστὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Vacarescu, ὡς καὶ σκηνὰς ἀπὸ τὸν «**Ἀμφιτέρονα**» καὶ τὸν «**Φιλάργυρον**» τοῦ Molière ¹⁾). Τὸ αὐτὸ δὲ εἶχε συμβῆ ὀλίγον πρότερον μὲ τὴν παράστασιν ἀποσπασμάτων ὑπὸ τῶν ἰδίων μαθητῶν ἐκ τοῦ Regulus, μεταφρασθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰω. Vacarescu ἐν τῇ προχείρῳ σχολῇ, τῇ ἰδρυθείσῃ ὑπὸ τοῦ Dinicu Golescu κατὰ τὴν περίοδον 1827—1829 ²⁾).

Παράλλῃως πρὸς τὰς προσπαθεῖας αὐτὰς καὶ ὁ πολὺς **Ἰωάν. Ἡλιάδης-Ραντουλέσκου** ἐπιδιώκων τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὄρκου, ὃν ἔδωκε μετὰ τῶν ἄλλων συντρόφων του, ὅταν ἴδρυσαν τὴν ὡς ἄνω μυστικὴν φιλολογικὴν εἰταιρείαν τῷ 1827, ἐξέδωκε κατὰ τὴν 8ην Ἀπριλίου τοῦ 1829 τὴν ἐφημερίδα «**Curieul Românesc**» (Ὁ Ρουμανικὸς Ταχυδρόμος).

Ἄλλ' αἱ ὡς ἄνω ἐκδηλώσεις τῶν Ρουμάνων συμβάλλουσαι τὰ μέγιστα εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἀφύπνισιν ἀπήρθεσαν δυστυχῶς εἰς τοὺς Ρώσους, οἵτινες προσελάθουν νὰ παρεμποδίσουν πᾶσαν πνευματικὴν κίνησιν εἰς τὴν Ρουμανίαν, φοβούμενοι τὴν καλλιέργειαν τῶν προοδευτικῶν καὶ φιλελευθέρων ἰδεῶν, τῶν διαδιδομένων κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς φιλολογίας. Πρὸς τοῦτο ὁ Ρῶσος στρατηγὸς Κισελέφ ἀμέσως συνέστησεν εἰς τὸν Ἀριστίαν «**νὰ μὴ χάσῃ τὸν πολῦτιμον χρόνον τοῦ ἀσχολούμενος μὲ τὸ θέατρον, ἀλλὰ νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ καθηγητικόν τοῦ ἔργου**» ³⁾).

Εὐρισκόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐποχὴν, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ «**Regulamentul Organic**» (Ὁργανικοῦ Νόμου). Ἡ Ρουμανία διετέλει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὑπὸ ρωσικὸν ἔλεγχον. Ὁ ὄρκος τῶν μελῶν τῆς μυστικῆς φιλολογ. εἰταιρείας Βουκουρεστίου δὲν ἦτο συνελπῶς δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἰδρυσιν ἐθνικοῦ ρουμανικοῦ θεάτρου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα ὁ πρὸς τοῦτο πόθος τῶν Ρουμάνων ἐπραγματοποιήθη μερικῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς «**Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας**» ἐν Βουκουρεστίῳ ⁴⁾).

Ἦδη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1833 ὁ συνταγματάρχης **Ἰω. Κουμπι-**

1) G. Baiculescu, ἔ. ἀ. σ. 45.

2) G. Baiculescu, ἔ. ἀ. σ. 19.

3) Ἐν τῷ μεταξύ (κατὰ τὸ 1833) ἀφίκετο εἰς τὸ Βουκουρέστιον ὁ θίασος Θεοδώρου τινὸς Müller καὶ ἐγκατεστάθη ἐν τῇ θεατρικῇ αἰθούσῃ Momolo (περὶ ἧς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω) ἔχων ὡς διευθυντὴν τῆς ὀρχήστρας τὸν I. Vachmann, ὅστις βραδύτερον ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν ἐν τῇ «Φιλαρμονικῇ Σχολῇ» Βουκουρεστίου.

4) Περὶ τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας» Βουκουρεστίου ἰδὲ Th. Burada, Cercetari asupra Scoalei Filarmonice din Bucures,ti (1833—1837) ἐν Convorbiri Literare, Bucures,ti 1890, t. XXIV, σ. 4—19, 117—126, 173 κέ. St. Vellescu, ἔ. ἀ. σ. 372—374, 386—388, 401, 420—424 καὶ 433—436. N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 187 κέ. D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 46 κέ. G. Baiculescu, ἔ. ἀ. σ. 17 κέ. M. Belador, Istoria teatrului Român, Craiova ἄν. χρ. ἐκδ. σ. 47 κέ. Ὁ M. Belador διορθῶναι ἀνακριβείας τινὰς τοῦ St. Vellescu. Πρβλ. R. Ortiz, ἔ. ἀ. σ. 293.

νεάνου (1798—1863), ὁ Ἰωάννης Ἡλιάδης Ραντουλέσκου (1802—1872) καὶ ὁ Κωνστάντος Κυριακὸς-Ἀριστίας συνένηξαν τὴν «Φιλαρμον. Ἐταιρείαν Βουκουρεστίου» μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐργασθοῦν ἐντατικῶς καὶ δημοσίᾳ πλέον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ρουμανικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας, διὰ τὴν σπουδὴν τῆς φωνητικῆς καὶ ὀργανικῆς μουσικῆς ἐν Βλαχίᾳ, καὶ τὸ σπουδαιότερον διὰ τὴν ἰδρυσιν ἔθνικοῦ θεάτρου μὲ Ρουμάνους ἠθοποιούς ¹⁾).

Οἱ Κουμπινεάνου ²⁾ καὶ Ραντουλέσκου ἦσαν οἱ κυριώτεροι συνεργάται τοῦ Ἀριστίου. Ὁ Ἡλιάδης Ραντουλέσκου συνεισέφερεν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἑταιρείας δύο δουκάτα μηνιαίως καὶ τὰ τυπογραφικὰ ἔξοδα τῆς ἐκτυπώσεως τῶν θεατρικῶν ἔργων καὶ τῶν προγραμμάτων τῶν παραστάσεων, ὁ Κουμπινεάνου τέσσαρα δουκάτα μηνιαίως καὶ ὁ Ἀριστίας ἐν δουκάτον μὲ τὴν υποχρέωσιν νὰ παραδίδῃ μαθήματα δραματικῆς. Διὰ τῶν προσφορῶν τούτων οἱ ἰδρυταὶ τῆς «Φιλαρμ. Ἐταιρείας» κατῶρθωσαν νὰ ἐπιτύχουν τὸ ἄνοιγμα *Δραματικῆς Σχολῆς* κατὰ τὴν 15ην—20ὴν Ἰανουαρίου τοῦ 1834 εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ντίνικου Μποερέσκου ὀπισθεν τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀγ. Σάββα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κουμπινεάνου ³⁾).

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ οἰκία Μποερέσκου ἐπλήκει, ἀλλ' ὅταν ηὐξήθησαν οἱ μαθηταί, τότε τὰ μαθήματα παρεδίδοντο εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς πρώτης τάξεως τοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἀγ. Σάββα. Βραδύτερον ἀπὸ ἐκεῖ ἡ Δραματικὴ Σχολὴ μετεφέρθη εἰς τὰς αἰθούσας τῆς οἰκίας Racota, ἔνθα κατῶκει ὁ ἴδιος ὁ Ἡλιάδης Ραντουλέσκου καὶ ἔνθα εἶχε καὶ τὸ τυπογραφεῖον του, εἶτα εἰς τὰς αἰθούσας οἰκίας τινὸς παρὰ τὴν «Γερμανικὴν ὁδόν», ἐκεῖθεν δὲ μετὰ τέσσαρας μῆνας εἰς τὴν αἴθουσαν Σλατινεάνου, κειμένην παρὰ τὸ νῦν ζαχαροπλαστεῖον τοῦ Κάπσα ἐπὶ τῆς λεωφόρου τῆς Νίκης ⁴⁾ ἐν Βουκουρεστίῳ.

Πρῶτοι ἐν τῇ Δραματικῇ ταύτῃ Σχολῇ διδάξαντες ἦσαν ὁ Ἰω. Ἡλιάδης Ραντουλέσκου καὶ ὁ Ἀριστίας. Ὁ πρῶτος εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν ἐν τῷ «Curierul Românesc», φ. 71 τῆς 7ης Ἰανουαρίου 1834 ⁵⁾), ἐκθέτει τὸν

1) N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 187. Atheneul Român, Bucures,ti, 1868, ἀρ. 1, σ. 104—119.

2) Ὁ D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 51, γράφει, ὅτι ὁ Κουμπινεάνου ὑπῆρξεν ὁ γενναῖος ὑποστηρικτῆς καὶ ἀκάματος ἀγωνιστῆς πάσης εὐγενοῦς ἰδέας. Περὶ τούτου ἰδὲ Al. Lapedatu, Figuri revoluționare Române, Bucures,ti, 1937, σ. 75—97.

3) Th. Burada, ἔ. ἀ. σ. 5. Ὁ Ἰω. Κουμπινεάνου καὶ ὁ Ἡλιάδης Ραντουλέσκου ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῶν Σχολείων ἔγγραφον, δι' οὗ ἐζήτησαν τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἀνοίγματος τῆς Σχολῆς, συνοδεύοντες τοῦτο μὲ τὸ φύλλον τοῦ Curierul Românesc, ἐν ᾧ εἶχε δημοσιευθῆ ὁ σκοπός, ὁ ἐπιδιωκόμενος ὑπὸ τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας».

4) Th. Burada, ἔ. ἀ. σ. 11—12.

5) Τὸ αὐτὸ ἄρθρον ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 53—56. Ἰδὲ καὶ Ioan Eliade Radulescu, Scrieri literare, editiie comentata de G. Baiculescu ἐν τῇ Συλλογῇ Clasicii Români comentat,i sub îngrijirea d-lui N. Cartoian, Craiova 1939, σ. 297—302.

σκοπόν, ὃν ἐπιδιώκει ἡ «Φιλαρμον. 'Εταιρεία», λέγει δὲ διὰ τὸν 'Αριστίαν τὰ ἑξῆς : «'Ο 'Αριστίας θὰ εἶναι καθηγητὴς τῆς ἀπαγγελίας καὶ θὰ ἀρχίσῃ τὸ μάθημά του πρῶτον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μυθητῶν εἰς τὴν καθαρὰν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν τήρησιν τῆς κανονικῆς στίξεως, κανονικῆς ἀναπνοῆς καὶ ἐμβασθύνσεως εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν γραφομένων. Δεύτερον θὰ ἐθίσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ὠραίαν ἀνάγνωσιν τῶν στίχων μὲ τὴν ἀποφυγὴν τῆς μονοτονίας τῆς ρίμας. Τρίτον θὰ δείξῃ εἰς αὐτοὺς τὰ πάθη καὶ τοὺς χαρακτήρας, μιμούμενος ὅσον τὸ δυνατὸν καλύτερον τὴν φύσιν. Τέταρτον θὰ προχωρήσῃ εἰς τὸν σχηματισμὸν χειρονομιῶν, εἰς τὴν κίνησιν τῶν μυῶν, εἰς τὴν λήψιν θέσεων μὲ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν θεατὴν καὶ εἰς τὴν ἀληθῆ ἀναπαράστασιν τῶν παθῶν καὶ τῶν χαρακτήρων. Πέμπτον καὶ τελευταῖον θὰ ὀδηγήσῃ τοὺς νέους εἰς τὴν δραματικὴν πρᾶξιν» 1).

Δὲν παρῆλθε πολὺς καιρὸς ἀφ' ὅτου ἤρχισαν τὰ μαθήματα καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἀπέδειξαν τὸ τι ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη δι' ἔργον τόσον ὑψηλὸν καὶ ὠραῖον 2).

Ἦδη κατὰ τὴν 29ην Αὐγούστου τοῦ 1834 ἐν τῇ θεατρικῇ αἰθούσῃ Momolo 3) διεξήχθησαν αἱ ἑξετάσεις τοῦ πρώτου ἔτους τῶν μαθητῶν μὲ τὴν παράστασιν τοῦ «*Μωάμεθ*» τοῦ Voltaire καὶ τοῦ «*Ἀμφιτρυόνος*» τοῦ Molière, ἔργων μεταφρασθέντων ρομανιστῶν ὑπὸ τοῦ 'Ι. Ἡλιάδη Ραντουλέσκου καὶ διδαχθέντων ὑπὸ τοῦ Κ. 'Αριστίου. Πρὶν δ' ἀρχίσῃ ἡ παράστασις, ἀμέσως μὲ τῆς αὐλαίας τὴν ἄρσιν παρουσιάσθη ὁ 'Ηλιάδης εἰς τὸ προσκή-

1) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 53—54.

2) Ἡ Σχολὴ συντηρεῖτο τῇ συνδρομῇ τῶν φιλομούσων βογιάρων, καθηγητῶν τε καὶ μαθητῶν. Οὕτω π. χ. ὁ 'Αριστίας κατὰ τὸ 1833—1834 προσέφερεν ὑπὲρ αὐτῆς τὸ ποσὸν τῶν 288 λειῶν. D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 57.

3) Αἱ πρῶται δημόσιαι ἑξετάσεις τῆς «*Φιλαρμον. Σχολῆς*» ἐγένοντο ἐν τῇ θεατρικῇ αἰθούσῃ Momolo παρὰ τὴν οἰκίαν Σλατινεάνου, στολισμένην ὑπὸ τοῦ 'Αριστίου. Αἱ ἑξετάσεις ἤρχισαν μὲ τὴν Cavatina ἀπὸ τὸ μελόδραμα τοῦ Bellini «*Ὁ Πειραιῆς*», τὴν ὁποίαν ἐτραγοῦδησεν ἡ Ἑλληνίς ἠθοποιὸς Καλλιόπη, βραδύτερον σύζυγος τοῦ Δουκᾶ Καράτζαλη. Ὁ 'Ιωάννης Κορηῆς περιγράφων τὰς ἑξετάσεις τῆς 29ης Αὐγούστου λέγει διὰ τὸν 'Αριστίαν, ὅτι ἦτο τὸ πᾶν. G. Baiculescu, Teatrul κλπ. ἔ. ἀ. σ. 48. Σχετικῶς δὲ μὲ τὴν αἴθουσαν Momolo, ὁ D. Ollanescu, ἔ. σ. 48—49, σημ. 2α, μᾶς πληροφορεῖ τὰ ἑξῆς : «Τῷ 1833 ὁ Ἴταλὸς Ἱερώνυμος Momolo ἐκτίσθη θέατρον εἰς τὴν θέσιν ἐν ἣ ἐλχε κτισθῆ ἄλλοτε τὸ *Πανόραμα* τοῦ Σάσου Ματθία Βρόντη (*Δ. Οἰκονομίδου*, Ἱστορ. τοῦ ἐν Βουκουρ. ἑλλ. θεάτρου, *'Ελ. Δημιουργία*, ἔτ. Β', τόμ. Γ', τευχ. 32 (1949), σ. 891α) δηλαδὴ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰορντάκε Σλατινεάνου παρὰ τὴν γωνίαν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Academiei καὶ Edg. Quinet. Ἡ ἐπίπλωσις τῆς θεατρικῆς αἰθούσης Momolo ἦτο ἰδιοκτησία τοῦ Γερμανοῦ Müller, διευθύνοντος μουσικῶν γερμανικῶν θίασον. Ἡ αἴθουσα Momolo ὠνομάσθη τὸ «*Παλαιὸν θέατρον*» ἢ τὸ «*Μικρὸν θέατρον*», ἐγένετο δὲ χρῆσις αὐτῆς μέχρι τοῦ 1853, ὁπότε ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ νῦν κτιρίου τοῦ ἐθνικοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ θεάτρου, παρὰ τὴν Λεωφόρον τῆς Νίκης, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Στίρπευ, καὶ καταστραφέντος τῷ 1944 ὑπὸ τῶν ἀποχωρούντων Γερμανῶν.

νιον καὶ ὠμίλησεν ¹⁾ εἰς τὸ πλῆθος τῶν θεατῶν, τὸ ὁποῖον ἦλθε διὰ νὰ παρακοκολουθήσῃ τὰς ἐξαιτίας τῶν νέων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν εἰς τὸ ρουμανικὸν ἔθνος οὐ μόνον γενεὰν ἀξιολόγων ἠθοποιῶν, ἀλλὰ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐθνικὴν τῆς πατρίδος αὐτῶν ἀφύπνισιν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἀποκατάστασιν.

Οἱ νέοι οὗτοι ἠθοποιοί, τοὺς ὁποίους μὲ τόσα ὄνειρα προητοίμαζεν ὁ Ἀριστίας, δὲν διέψευσαν τὰς ἐλπίδας του, διότι διὰ συνεχοῦς ἐπιμελείας εἰς τὰ μαθήματα τῆς ἀπαγγελίας καὶ ἠθοποιίας συνήθισαν νὰ ἐξομοιώνωνται πρὸς τοὺς ρόλους των τόσον καλῶς καὶ εἰς ὀλίγον σχετικῶς διάστημα, ὥστε κατὰ τὴν πρώτην ἀνοδὸν αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἠλέκτρισαν κυριολεκτικῶς τὸ κοινὸν καὶ τὸ ἐνεθουσίασαν ²⁾. Τὸ πλῆθος, ὅθεν, διὰ θορυβωδῶν ἐκδηλώσεων ἐξήτησε τὴν ἐπανάληψιν τῆς παραστάσεως ³⁾. Οἱ νέοι δ' οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὸν **«Μωάμεθ»** ἦσαν οἱ Νικόλαος Andronesco, ὡς πρωταγωνιστής, ὁ Ἕλλην Ἰωάννης Κουρῆς εἰς τὸν ρόλον τοῦ Zorir, ὁ Ἕλλην Νικόλαος Διαμαντῆς εἰς τὸν ρόλον τοῦ Zeid καὶ ἡ Παλλίτσα Μιχαηλεάνου εἰς τὸν ρόλον τῆς βυσιλίσσης Παλμύρας.

Ἀμέσως κατόπιν συνῆλθεν ἡ συνέλευσις τῆς **«Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας»**, ἣτις συνεζήτησε διὰ τὴν ἰδρυσιν ἐθνικοῦ θεάτρου καὶ ἐπελήφθη τῆς ἐκδόσεως τῆς θεατρικῆς ἐφημερίδος «Gazeta teatrului national», τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον φύλλον ἐκυκλοφορήθη κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου 1835 μὲ συντάκτας τοὺς Ἰω. Ἡλιάδην Ραντουλέσκου, Κων(τ)ίνου Ἀριστίαν, Μάρκον Καταρτζῆν, Μπούρκην, Ἰω. Βοϊνέσκου καὶ Κ. Νεγρούτζην.

Ἐπίσης ἡ ὡς ἄνω συνέλευσις ἐξέφρασε τὰς εὐχαριστίας αὐτῆς πρὸς τοὺς ἰδρυτὰς τῆς **«Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας»**, διὰ τῶν εὐγενῶν θυσιῶν καὶ τοῦ ἀμεριόστου ἐνδιαφέροντος τῶν ὁποίων ἐδημιουργήθη καὶ ἐλειτούργησεν ἡ **«Φιλαρμονικὴ Σχολή»** ⁴⁾.

Μὲ τὴν ὡς ἄνω ἀπόφασιν τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῆς **«Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας»** περὶ ἰδρύσεως ἐθνικοῦ θεάτρου ἐπραγματοποιήθη τὸ νεανικὸν τοῦ Ἀριστίου ὄνειρον, ὅστις καὶ μετέφρασε ρουμανιστὶ τὴν κωμῆδιαν τοῦ Molière **«Ἀναγκαστικὸς γάμος»** ⁵⁾.

Ἡ πρώτη τοῦ ἔργου τούτου παράστασις ἐδόθη τὴν 11ην Μαρτίου τοῦ 1835 ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστίου, κατὰ δὲ τὸν Νοέμβριον τοῦ αὐ-

1) Τὴν ὁμιλίαν ταύτην ὀλόκληρον ἰδὲ ἐν Curierul Românesc, Bucuresci 1834, ἀρ. 39 καὶ D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 59—63 καὶ Th. Burada, ἔ. ἀ., σ. 13—19.

2) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 65. Th. Burada, ἔ. ἀ. σ. 13, σημ. 2α.

3) N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 187.

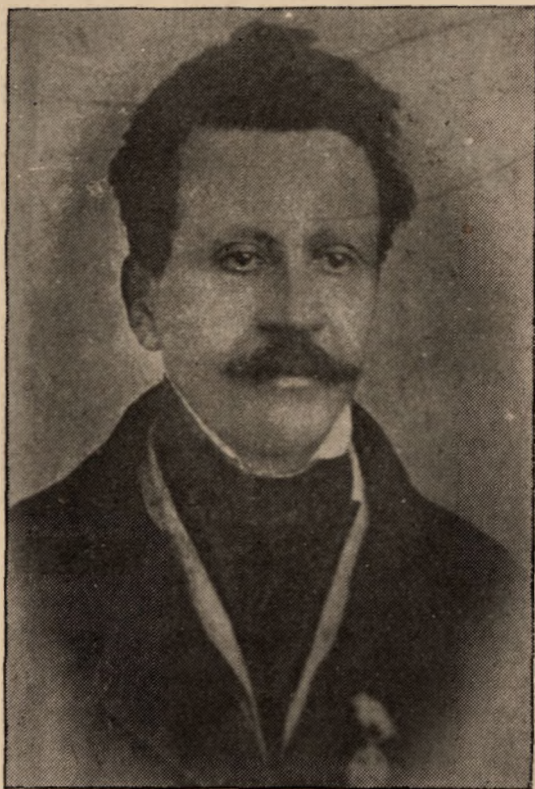
4) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 66.

5) Τὴν μετάφρασιν αὐτήν, ὡς καὶ τὴν τῆς Ζαΐρας τοῦ Voltaire, δὲν ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀριστίας, καθ' ὅσον γνωρίζω.

τοῦ ἔτους οἱ ἴδιοι ἠθοποιοὶ παρέστησαν τὴν «*Zaïran*» τοῦ Voltaire κατὰ ρουμανικὴν μετάφρασιν τοῦ Κ. Ἀριστίου ¹⁾.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1836 παρεστάθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἢ «*Βιργινία*»

Ἀνέκδοτος φωτογραφία τοῦ Κ. Ἀριστίου,
τὴν ὁποίαν μοὶ προσέφερον ὁ ἔγγονος αὐτοῦ D. Ananescu.

τοῦ Alfieri καὶ πάλιν κατὰ ρουμανικὴν μετάφρασιν τοῦ ἀόκνου διδασκάλου Κ. Ἀριστίου ²⁾, ἐν ἣ τὸν ρόλον τῆς Βιργινίας ἐπιτυχῶς ὑπεδύθη ἡ ἑλληνὶς

1) Ὁ Ἰωάννης Κουρῆς ὑπεδύθη τὸ πρόσωπον τοῦ Lusignan καὶ ὁ Andronescu τοῦ Orosman.

2) Ἰδὲ DIN OPERILE | LUI | ALFIERI | TOMUL I. | TraDuce Δs | Κ. ARISTIA. | BUKURESTI. | In tipografia lui Eliad. | 1836. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο προτάσσεται ἡ μετάφρασις τοῦ Σαοῦλ τοῦ Alfieri ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου, ἀκολουθεῖ δ' ἡ μετάφρασις τῆς Βιργινίας ἀπὸ τῆς σ. 85 κέ. Τὴν Βιργινίαν ὁ Ἀριστίας ἀφιερώνει εἰς τὸν φίλον του ποιητὴν Ἰ. Βακαρέσκου, αὐτόθι σ. 87—88. Σημειωθῆτω ὅτι ὁ N. Iorga, Istoria literaturii Române,ti în veacul al XIX-lea, τόμ. I, Bu-

ἠθοποιὸς Εὐφροσύνη Βλαστοῦ καὶ εἶτα Popescu, τὸν ρόλον τοῦ Βιργινίου ὁ Ἰωάν. Κουρῆς ¹⁾ καὶ τὸν ρόλον τοῦ Icilius ὁ Κ. Μαυροδῆς. Ἄλλ' οἱ ἐχθροὶ τῶν Ρουμάνων Ρῶσοι προβλέποντες τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχουν ἔργα, ὡς τ' ἀνωτέρω, ἐπὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ λαοῦ μετῆλθον πάντα τὰ μέσα πρὸς ματαιώσιν τῆς κινήσεως ταύτης. Οὗτοι ἐστενοχωροῦντο νὰ βλέπουν τὴν ὁσημέραι αὔξισιν τῶν μελῶν τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας» καὶ τὴν πρὸοδον τῶν οἰκονομικῶν ἀδ-
τῆς πόρων ²⁾. Διὰ τοῦτο δ' ἐπεδίωξαν καὶ ἐπέτυχον νὰ ἐνσπείρουν τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τοῦ Ἰω. Κουμπινεάνου καὶ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Δημητρίου Γκίκα ³⁾.

Ἡ διάστασις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐπέφερε τὸν μαρασμὸν τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας», τέλος δὲ τὴν διάλυσιν αὐτῆς. Τὸ κακὸν ἦτο βεβαίως μέγα, διότι καὶ ἡ δραματικὴ τέχνη καὶ ἡ λογοτεχνία θ' ἀνεπτύσσοντο περισσότερον, εἰάν ἐξηκολούθει τὴν δρᾶσιν του τὸ ἀξιόλογον τοῦτο πνευματικὸν ἴδρυμα τῆς Βλαχίας, ἀλλ' ἦτο ἀναπόφευκτον. Ὁ Ἄριστίας, ἀφοῦ κατέβαλεν ὑπερανθρώπους προσπαθείας διὰ ν' ἀποφευχθῆ ἡ καταστροφή καὶ ἀφοῦ ἠδυνάτει ν' ἀντιδράσῃ τελεσφόρως εἰς τὰς πολιτικὰς ραδιοουργίας καὶ τὴν ἐμφιλοχωρήσασαν μεταξὺ τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἑταιρείας καὶ τοῦ ἡγεμόνος διχόνοιαν, ἀπεχώρησε ⁴⁾, τῆς Σχολῆς περιελθούσης εἰς χεῖρας τῶν Wachmann, Conti καὶ Dupont. Πιστὸς ὅμως εἰς τὸ παλαιὸν του πάθος διὰ τὴν σκηνὴν ἐπεδόθη νῦν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν δραματικῶν αὐτοῦ ἔργων ⁵⁾.

cures,ti 1907, σ. 141, ὁμιλεῖ ἐπαινετικῶς διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἄριστίου ἀπόδοσιν τῆς «Βιργινίας» εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν.

1) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 75.

2) Τὰ ἐτήσια εἰσοδήματα τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας» ἀνήρχοντο εἰς τὸ ποσὸν τῶν 25.000 λεῖων, πλὴν τῶν μεγάλων δωρεῶν τῶν φιλομούσων βογιάρων, ὡς τῶν Κων. Μάνου, Κ. Κορνέσκου, Κ. Λιπανέσκου, Ἄλ. Φιλιπέσκου καὶ Κ. Ράστη. Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1836 ἡ «Φιλαρμονικὴ Ἑταιρεία» ἠγόρασεν οἰκόπεδον ἀντι 5.500 ἄσπρων ἐφ' οὗ ἐκτίσθη βραδύτερον (1852) τὸ νῦν ἐθνικὸν θέατρον τοῦ Βουκουρεστίου. Πρβλ. Curierul Româneșc, Bucuresci 1834, ἀρ. 71, 7 Ἰανουαρίου, σ. 281—283. I. Eliade · Radulescu, Lucrarile Societat,ii Filarmonice dela 1 Decembrie 1833 pâna la 1 April 1835, Bucuresci 1835.

3) Ὁ Ἀλέξανδρος Δημητρίου Γκίκας ὠνομάσθη ἡγεμὸν τῆς Βλαχίας τῷ 1834. Ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τούτου οἱ Ρουμάνοι ἤρχισαν ν' ἀφωπνίζωνται. Ἡ Curierul Româneșc, μόνη τότε ἐφημερὶς τῆς χώρας των, διὰ τῶν πατριωτικῶν ἀρθρῶν τοῦ Ἰ. Ἡλιάδου Ραντουλέσκου παρῶτρυνε τοὺς Ρουμάνους «ἵνα προσφέρουν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος τὸν κόπον καὶ τὴν ἐπαγροῦνησίν των». N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 187.

4) N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 187—189.

5) Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη μετάφρασις τοῦ «Σαοῦλ» τοῦ Alfieri ἐπηνέθη πολὺ ὑπὸ τοῦ Κ. Νεγρούτζη ἐν ἀρθρῷ του δημοσιευθέντι ἐν τῇ Gazeta teatrului Național, Bucuresci, φ. 12, 1836. Πολύτιμος ἐπίσης εἶναι ἡ εἰδησις, ἐν σχέσει μετὰ τὴν μετάφρασιν ταύτην, ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ἡλιάδου ἐν τῇ Curierul Ro-

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξ. Δημ. Γκίκα, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ρουμανικοῦ θιάσου μὲ μνηταῖον μισθὸν ἐκ 50 ἄσπρων καὶ μὲ τὸ δικαίωμα ὅπως χρησιμοποῖῃ τὰ ἐκ τῶν παραστάσεων εἰσοδήματα πρὸς συντήρησιν τῶν ἠθοποιῶν. Ὁ ἡγεμὼν ὑπεσχέθη αὐτῷ προσέτι ἀρωγὴν διὰ τὰς ἐνδυμασίας καὶ τὰ σκηνικά 1).

Ὁ Ἀριστίας ἐδέχθη, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔπρεπε ν' ἀναλάβῃ χρηματικὰς ὑποχρεώσεις αὐτὸς ὁ ἴδιος, διὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς δυσκολίας τῆς διευθύνσεως, ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν διευθυντὴν ἔφορον τοῦ θεάτρου Μιχ. Κορνέσκου νὰ τοῦ κάμῃ συμβόλαιον διὰ δύο ἔτη ὑπ' αὐτοὺς τοῦλάχιστον τοὺς ὄρους.

Ἡ αἴτησις ὅμως τοῦ Ἀριστίου δὲν ἔτυχεν ἀπαντήσεως μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι ἡ διοίκησις τοῦ θεάτρου δὲν ἠδύνατο νὰ προσβῇ εἰς τοιοῦτόν τι χωρὶς νὰ θίξῃ τὸν Ἰ. Κουμπινεάνου, ὅστις, ἐπειδὴ δὲν εὑρίσκετο εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν ἡγεμόνα, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θιγῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀπὸ ἐκεῖνον. Ὁ Ἀριστίας συμμορφωθείς παρὰ ταῦτα πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ἀσχολῆται περὶ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνετέθη εἰς αὐτόν. Συνεκέντηρωσε ὅσους ἠδυνήθη ἀπὸ τοὺς παλαιούς του μαθητάς, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον διασκορπισθῆ, ἀντικατέστησεν ὅσους εἶχον φύγει ὀριστικῶς δι' ἄλλων καὶ ἤρχισε πάλιν νὰ διδάσκῃ ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν.

Ἦδη κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 30ῆς Αὐγούστου τοῦ 1837, ἡμέραν τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἔδωκεν ἐπίσημον παράστασιν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ ἐξόδοις τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου τῆς πόλεως τοῦ Βουκουρεστίου. Τὸ θέατρον τῆς αἰθούσης Μομπολο ἦτο λαμπρῶς φωταγωγημένον. Οἱ βογιάροι καὶ οἱ πρόξενοι τῶν ξένων δυνάμεων ἦσαν προσκεκλημένοι. Αἱ ἐνδυμασίαι τῶν ἀξιωματούχων καὶ τῶν κυριῶν ἀπήστραπτον κατάφορτοι ἐκ πολυτίμων λίθων. Ὅταν δὲ παρουσιάσθῃ ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης ὁ ἡγεμὼν εἰς τὸ ἡγεμονικὸν θεωρεῖον, τὸ πλῆθος ἤρχισε νὰ χειροκροτῇ καὶ μετὰ τῶν ἤχων τῆς μουσικῆς ἠκούοντο αἱ ζητωκραυγαὶ «Ζήτω ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης»!

Μὲ τὸ ἀνοιγμα τῆς ἀυλαίας ἐψάλῃ εἰς ὕμνος, ἀμέσως δ' ἔπειτα ἤρχισεν ἡ παράστασις τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰω. **Ἡλιάδου** γραφέντος κωμειδουλλίου «**Ἀγροτικὴ ἐορτὴ διὰ τὴν 30ὴν Αὐγούστου τοῦ 1837**» 2). Οἱ ἠθοποιοὶ

πιάνεσθε τῆς 23ῆς Ὀκτωβρίου 1836, ἀρ. 70. σ. 280 : «Ὁ Ἀριστίας, ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Alfieri, μεταξὺ ἄλλων δραματικῶν ἔργων τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ, ἄριστα ἤδη ἔχει ἔτοιμα, ἐδημοσίευσε τὴν περίφημον τραγωδίαν «Σαοὺλ» διὰ τῆς ἐφημερίδος «Gazeta teatrului». Διὰ τῆς μεταφραστικῆς του ταύτης δυνάμεθα νὰ τὸν ὀνομάσωμεν Ρουμάνου Alfieri. Ἡ ρουμανικὴ λογοτεχνία ὀφείλει εἰς αὐτὸν πολλά». Τὸν «Σαοὺλ» ὁ Ἀριστίας ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἰω. Ἡλιάδην. Ἰδὲ DIN OPERILE | LUI | ALFIERI | §. ἀ. Τούτου ἀπόσπασμα ἰδὲ εἰς τὸ περιοδ. Foaie pentru minte, Brashov 1840, ἀρ. 19, 5 Μαΐου, σ. 150—152 καὶ ἀρ. 20, 12 Μαΐου, σ. 153—154.

1) D. Ollanescu, §. ἀ. σ. 92—93.

2) D. Ollanescu, §. ἀ. σ. 93. Τὸ κωμειδούλιον τοῦτο ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Cu·

ἦσαν ἐνδεδυμένοι μὲ ἐθνικὰς ἐνδυμασίας ¹⁾, ἡ δὲ ἐπιτυχία τῆς παραστάσεως ὑπῆρξε μεγάλη χάριν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἄριστίου.

Ἄλλ' ὁ ἠράκλειος ἀγὼν τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἠθοποιοῦ καὶ διδασκάλου δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς ρουμανικὸν θέατρον καὶ δραματολόγιον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς Ρουμάνους ἔρωτα πρὸς τὸ δρᾶμα καὶ τὸ σοβαρὸν θέατρον, τὰ ὁποῖα παρημέλουν πρὸ τῶν ἀσμάτων καὶ τῶν κωμειδυλλίων.

Ὅταν δὲ κατὰ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1837 παρουσιάσθη εἰς τὸ θέατρον τὸ πρῶτον μεταφρασθὲν ρουμανιστὶ ὑπὸ τοῦ Ἄριστίου ὁ «**Σαοῦλ**» τοῦ Alfieri ²⁾, ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα καθιερώθη πλέον ἐπισήμως εἰς τὸ θέατρον.

Αἱ προετοιμασίαι διὰ τὴν παράστασιν τοῦ «**Σαοῦλ**» ὑπῆρξαν μεγάλαι καὶ τὸ κοινὸν τὴν ἀνέμενε μετὰ περισσοῦς ἀγωνίας ³⁾. Τὰ ἔξοδα ὑπερέβησαν τὰς 12.000 λίρας, τὸ δὲ θέαμα ἤρχισε τὴν 7ην μ.μ. ἐνῶ ἡ αἴθουσα τοῦ θεάτρον ἦτο ἤδη πλήρης ἀπὸ τῆς 6ης μ. μ. Πολλοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξεύρουν θέσεις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς οἰκίας των, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξησφάλισαν, ὅτι θὰ εὔρουν θέσεις κατὰ τὴν δευτέραν παράστασιν, ἥτις θὰ ἐδίδετο προσεχῶς ⁴⁾.

Ἡ ἐξαίρετος ἀπαγγελία τῶν μαθητῶν, ἡ καλὴ μετάφρασις τοῦ Ἄριστίου, ὁ ἁρμονικὸς χρωματισμὸς τῶν ἐνδυμασιῶν, ἡ ἐπιτυχὴς ἐν γένει παράστασις τῆς τραγωδίας αὐτῆς, πληρούσης τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ κλασσικὰ διαφέροντα, ἀπέσπασε τὰ παρατεταμένα τοῦ πλήθους χειροκροτήματα, κατὰ βάθος ἐπιδοκιμάσαντος τὸ ἔργον.

Κριτικὴν διὰ τὴν παράστασιν αὐτὴν ἔγραψεν ὁ Ἰω. Ἡλιάδης ἐν τῇ *Curierul Românesc* τῆς 16ης Δεκεμβρίου 1837, ἐν ἧ δὲν περιωρίσθη εἰς ἐπαίνους μόνον, ἀλλ' ἔκαμε καὶ μερικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τινῶν ἐλλείψεων, αἵτινες ἔπρεπε νὰ συμπληρωθοῦν. Οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν παράστασιν Ἰωάν. Κουρῆς καὶ Κων)τίνος Ollanescu ἀπεθεώθησαν ⁵⁾, οἱ δὲ ἄλλοι, ἅπαντες μαθηταὶ τοῦ Ἄριστίου, ἔπαιξαν ἐπίσης ἱκανοποιητικῶς.

rier de ambe sexe, τόμ. I, Bucuresci 1836—1838, σ. 101—104, ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐν *Clas. Rom. coment.* ἔ. ἀ. σ. 141 κέ.

1) *Curierul Românesc*, ἀρ. 34, 7 Σεπτεμβρίου 1837, σ. 134.

2) Ἡ *Curierul Românesc* τῆς 27ης Νοεμβρίου 1837, ἀρ. 47, σ. 185, ἔγραψε τὴν εἰδησιν: «Τὴν προσεχῆ Τετάρτην, 1ην Δεκεμβρίου 1837, οἱ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καὶ διδασκαλίαν τοῦ Ἄριστίου μαθηταὶ θὰ παρουσιάσουν ἐν τῷ αἰθούσῃ τοῦ θεάτρον τὴν τραγωδίαν «**Σαοῦλ**» τοῦ Alfieri».

3) R. Ortiz, ἔ. ἀ. σ. 301—303.

4) D Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 97.

5) *Curierul Românesc*, 16 Δεκεμβρίου 1837. Τὸν ρόλον τοῦ Σαοῦλ ὑπεδύθη ὁ Ἰ. Κουρῆς, τοῦ Δαβὶδ ὁ Κων. Ὀλλανέσκου, τοῦ Ἰωάνθαν ὁ Μαυροδῆς, τοῦ Ἄμπνευ ὁ Λασκαρέσκου, τοῦ Ἀκιμελὲξ ὁ Γρηγορέσκου καὶ τῆς Μικόλας ἡ Κατίνα Μπουζοϊάνκα.

Ἐν τούτοις ὁ Μολδαβὸς Gh. Asaki κατέκρινε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστίου ἐν τῷ περιοδικῷ Albina Româneasca, Ias,i 21 Σεπτεμβρίου 1839. Τὴν ἐπίκρισίν του ταύτην δικαιολογεῖ διὰ τὴν πληθώραν, λέγει, τῶν νεολογισμῶν τοῦ μεταφραστοῦ καὶ τὴν κακὴν ἀπόδοσιν τοῦ «**Σαοὺλ**» εἰς ρουμανικοὺς στίχους. Ἄλλ' ὁ Gh. Asaki δὲν ἐφείσθη καὶ τοῦ C. Negruzzi ἐπαινέσαντος τὸν Ἀριστίαν. Τέλος ὁ R. Ortiz ἀναφερόμενος εἰς τὰς κριτικὰς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου μεταφράσεως τοῦ «**Σαοὺλ**» τοῦ Alfieri γράφει, ὅτι «ὁ Ἀριστίας κατατάσσεται εἰς τὴν σειρὰν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι γνωρίζουν ν' ἀναδημιουργοῦν τὸ πρωτότυπον. Ἡ μετάφρασις αὐτοῦ εἶναι θαυμασία ὑπολογιζομένων τῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχε νὰ συναντήσῃ λόγῳ τοῦ πλούτου τῆς γλώσσης τοῦ Alfieri, ἣτις θὰ ἔπρεπε ν' ἀποδοθῆ τότε εἰς τὴν πτωχὴν καὶ ἀκαλλιέργητον λογοτεχνικῶς ρουμανικὴν γλῶσσαν»¹⁾).

Ἄλλ' ὁ «**Σαοὺλ**» ἐπαίχθη καὶ διὰ δευτέραν φορὰν ἐν Βουκουρεστίῳ κατὰ τὴν 2αν Ἰανουαρίου 1838 μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ πάλιν ἐπιτυχίας. Δυστυχῶς ὅμως μετὰ τὴν παράστασιν ταύτην ἤρχισαν καὶ πάλιν αἱ ραδιουργαί, αἱ κακοφημίαι καὶ αἱ δυσαρέσκειαι, αἵτινες ἐπέφεραν τὸ κλείσιμον τοῦ νεαροῦ ἔθνικοῦ θεάτρου τῶν Ρουμάνων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν²⁾).

Βραδύτερον, ἦτοι κατὰ τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1839, παρεστάθη ἐκ νέου ὁ «**Σαοὺλ**» ἐν Ἰασίῳ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀριστίου, ὡς λέγει ὁ Gh. Asaki³⁾. Ὁ δὲ Θεόδωρος Burada γράφει, ὅτι πάντες ἐν Ἰασίῳ ἐπεθύμουν νὰ ἰδρῦθῃ θίασος ἐκ Ρουμάνων, ὁ ὅποιος νὰ παρουσιάσῃ ἔργα εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ συναγωνισθῆ τοὺς Γάλλους ἠθοποιούς καὶ τὰ γαλλικὰ ἔργα⁴⁾. Ἐνταῦθα ψυχὴ τοῦ θεάτρου ἦτο ὁ ἑλληνικῆς καταγωγῆς μαθητῆς τοῦ Ἀριστίου Κωνσταντῖνος Καράτζαλης⁵⁾, ὅστις ἦτο ἱκανὸς νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν πόθον τῆς δημιουργίας ἔθνικῆς ἐν Ἰασίῳ Σκηνῆς.

Ἄλλωστε οἱ περισσότεροι τῶν ἐν Ἰασίῳ ἠθοποιῶν ἦσαν Ἕλληνες. Οὕτω εἰς τὸν «**Σαοὺλ**» τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου εἶχον διαμοιρασθῆ οἱ ἑξῆς: ὡς Σαοὺλ ὁ Κων)τίνος Καράτζαλης, ὡς Δαβίδ ὁ Δημήτριος Γούστης, ὡς Ἄμπνερ ὁ Ἰωάν. Πόνης, ὡς Ἰωνάθαν ὁ Δημ. Γκέργκελ καὶ ὡς Νικόλα ἡ Δεσποινὶς Πόνη⁶⁾).

1) R. Ortiz, ἔ. ἀ. σ. 324 κέ. Ὁ Ἰταλὸς Ortiz ἦτο καθηγητῆς τοῦ Πανεπ. Βουκουρεστίου.

2) N. Filimon, ἔ. ἀ. σ. 189—190.

3) Gh. Asaki, Albina Româneasca, Ias,i, anul X (1839), ἀρ. 75, 21 Σεπτεμβρίου, σ. 309.

4) Th. Burada, Inceputul teatrului în Moldova ἐν Archiva din Ias,i, 1905, σ. 260.

5) Περὶ τούτου ἰδὲ ἄρθρον μου ἐν Ἑλληνικῇ Δημιουργίᾳ, φ. 22, Ἀθῆναι, 1 Ἰανουαρίου 1949, σ. 32—36.

6) Ἡ δ)ις Πόνη, εἶτα σύζυγος Θεοδώρου, ἠτύχησε νὰ παίξῃ ὡς πρωταγωνίστρια εἰς τὸν ρόλον τοῦ Σαοὺλ ἐν Ἰασίῳ κατὰ τὴν 13ην Δεκεμβρίου 1844, ἡμέ-

Καθὼς δ' ἐν Βουκουρεστίῳ οἱ Ἕλληνες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀριστίαν ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς ἐθνικῆς ρουμανικῆς Σκηπῆς, οὕτω καὶ ἐν Ἰασιῶ ἐπραγματοποιήθη διὰ τῶν ἀνωτέρω ἠθοποιῶν ὑπέροχος προσπάθεια, ἣτις τόσον συνέβαλεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἀξιολόγου ἐν Μολδαβίᾳ πνευματικῆς κινήσεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ¹⁾.

Ἄλλ' ὁ Ἀριστίας μετὰ τὰς ἐπιτυχίας τοῦ «**Σαούλ**» ἐπρότεινε εἰς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ διευθυντὴν τοῦ θεάτρου Κορνέσκον νὰ ἀναβιβασθῇ ὁ «**Βροῦτος**» τοῦ Voltaire, ἀλλ' ἡ πρότασις αὐτοῦ ἀπερρίφθη, διότι δῆθεν τὸ ἔργον ἔθεωρήθη ἐπαναστατικόν ²⁾.

Πρὸς τούτοις ὁ ἡγεμὼν Γκίκας, καίτοι εἶχε δηλώσει, ὅτι ἦτο προσηγορία τοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποῦ ἡ «**Φιλαρμονικὴ Ἐταιρεία**» εἶχε πραγματοποιήσει τὴν ἴδρυσιν μετὰ τόσας θυσίας καὶ κόπους, ὑπακούων καὶ πάλιν εἰς τὸν Ρῶσον Προξένον, ἀπέσυρε τὴν χρηματικὴν του βοήθειαν ἀπὸ αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριξε ξένον θίασον ἐλθόντα εἰς Βουκουρέστιον.

Ἡ κακοφημία τῶν ἐχθρῶν τῆς ρουμανικῆς προόδου παρουσιάσθη καὶ πάλιν ἐτόιμη διὰ τὰς δόξας τὸ τελειωτικὸν κτύπημα εἰς τὸ κλονιζόμενον οἰκοδόμημα τῆς νεαρᾶς ἐθνικῆς Σκηπῆς. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ἔλεγον, τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν τραγικὴν ποίησιν καὶ τὸ θεᾶτρον, ἐπεδιώκοντο πολιτικοὶ σκοποὶ καὶ ἱκανοποιοῦντο δῆθεν ἀτομικαὶ φιλοδοξίαι καὶ συμφέροντα. Ὁ Ἀριστίας οὕτω, παρεξηγημένος ἀπὸ τοὺς κακοὺς καὶ μικροπρεπεῖς, εὐρέθη εἰς ἀρκετὰ δύσκολον θέσιν, διότι ἡ καλὴ του πίστις καὶ ἡ ἀγνή καὶ εὐλικρινὴς του διάθεσις εἶχον τεθῆ εἰς ἀμφιβολίαν, αἱ δὲ παραστάσεις του, ἡ διδασκαλία του καὶ ἡ ἰδεολογικὴ του προσπάθεια ἔθεωρήθησαν, ὅτι ὑποκρύπτουν πολιτικὰς ἐπιδιώξεις. Ἐντὸς τοιαύτης ἀποπνικτικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ ἀντιθεατρικοῦ περιβάλλοντος, δεσμευόντος τὴν φαντασίαν καὶ ἐμποδίζοντος τὴν ἰδεολογικὴν δρασίαν, ὁ Ἀριστίας ἠδυνάτετο νὰ παραμείνῃ πλέον καὶ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του. Μὲ πόνον καὶ ἀπογοήτευσιν ἔδωκε τὴν παραίτησίν του ³⁾ ἐκ τῆς διευθύνσεως τοῦ ρουμανικοῦ θιάσου καὶ ἀπεφάσισε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Βλαχίαν. Ἡ σκέψις του στρέφεται τώρα πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα, ἣτις ἦτο πλέον ἐλεύθερον βασίλειον καὶ ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προσφέρῃ τὰς πνευματικὰς του ὑπηρεσίας. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν λοιπὸν τοῦ 1840 ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Ἰω. Κουρῆ ⁴⁾.

ραν Τετάρτην. Πρὸβλ. τὴν φωτοτυπίαν τῆς ἀγγελίας τοῦ ἐν Ἰασιῶ θεάτρου ἐν R. Ortiz, ἔ. ἀ. σ. 310—311.

1) Th. Burada, Istoria teatrului in Moldova, τόμ. I. Iasi, 1915, σ. 353.

2) D. Ollanescu, ἔ. ἀ. σ. 98.

3) St. Vellescu, ἐν Revista. Liter. ἀρ. 27. Bucur. 20 Ὀτωβρ. 1897.

4) Ὅταν ὁ Ἰω. Κουρῆς ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα (1810) ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Βραδύτερον ἔφυγεν εἰς τὴν Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Παρισίους. Ἐν τῇ γαλλικῇ πρωτεύουσῃ ἐνεγράφη ἑθελοντῆς εἰς τὴν

B'.

Διὰ τὰς Ἀθήνας τοῦ 1840 ἡ ἀφιξίς τοῦ Ἀριστίου ἀπὸ τὴν Βλαχίαν ὑπῆρξε σημαντικὸν γεγονός¹⁾. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν νεαρὰν πρωτεύουσαν τοῦ ἄριστουσάτου ἑλληνικοῦ βασιλείου εἶχον ἐγκατασταθῆ πολλοὶ Φαναριῶται, οἵτινες εἶχον κατέλθει ἐκ Κων)πόλεως καὶ ἐκ Μολδοβλαχίας, ἀποτελοῦντες συμπαγῆς καὶ ἰσχυρὸν ἀπὸ πολλὰς ἐπόψεις στοιχεῖον. Οἱ πλεῖστοι τῶν Φαναριωτῶν τούτων ἦσαν παλαιοὶ γνώριμοι τοῦ Ἀριστίου, ἐξ ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον θαυμάσει τὴν τέχνην του, ὅταν ἐδημιούργει τὸ ἑλληνικὸν θέατρον τοῦ Βουκουρεστίου, ὡς ἐξαιρετος ἠθοποιὸς καὶ ἐνθουσιώδης διδάσκαλος, ἄλλοι ὑπῆρξαν ἐκεῖ θεατρικοὶ συνεργάται του καὶ ἄλλοι εἶχον πολεμήσει μετ' αὐτοῦ ἐν Δραγατσανίῳ κατὰ τῶν τυράννων²⁾. Οὕτω, πλὴν τοῦ Γεωργίου Λεβέντη, εἰς τὴν τάξιν τῶν γνωρίμων καὶ θαυμαστῶν του εὗρισκετο ὁ πρόην ἡγεμὸν τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζᾶς, ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Ραγκαβῆς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός, ὁ Ἰωάννης Σωμάκης, ὁ Ἀ. Σαμουρκάσης, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένουζ Γεννάδιος κ. ἄ.

Διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν συμβουλῶν τῶν ἀνωτέρω ἀνδρῶν καὶ ἄλλων φίλων του ἐπεδόθη ὁ Ἀριστίας σοβαρῶς ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας νέου ἑλληνικοῦ θεάτρου ἐν τῇ καρδίᾳ τῶρα πλέον τῆς Ἑλλάδος καὶ οὐχὶ ὅπως ἄλλοτε εἰς τὸ ἔξωτερικόν. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἅμα τῇ ἀφίξει του εἰς Ἀθήνας συνεστήθη ἀμέσως ἡ «**Φιλοδραματικὴ Ἐταιρεία**», ἣτις διὰ μακροσκελεστάτης προκηρύξεώς της πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ἀνέπτυσε τοὺς ὑπὸ τοῦ θεάτρου ἐπιδιωκομένους ἱεροὺς σκοποὺς³⁾. Ἡ προκήρυξις αὕτη, ἣ ὡς ἐλέγετο «**Πρόσκλησις περὶ ἑλληνικοῦ θεάτρου**», συντεθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστίου⁴⁾, ἀποτελεῖ ἔγγραφον κεφαλαιώδους σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νέας ἑλληνικῆς **Σκηνῆς**, ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα :

λεγεῶνα τῶν ξένων καὶ ἀπεστάλη εἰς Ἀλγέριον, ἐνθα ἐπολέμησε κατὰ τῶν Ἀράβων. Ἐπιστρέψας βραδύτερον εἰς Μολδοβλαχίαν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν κατὰ τὸ 1848 ἐκραγεῖσαν ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων, ἔκτοτε δὲ ὑπῆρθη σεν ὡς καθηγητὴς τῆς γαλλικῆς γλώσσης εἰς ἐν γυμνάσιον τοῦ Ἰασίου. Διὰ τὸν μαθητὴν αὐτὸν τοῦ Ἀριστίου, ὡς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ἠθοποιούς οὗς ἐμόρφωσε καὶ ἀνέδειξεν ὁ μεγάλος ἐκείνος διδάσκαλος, ἰδὲ D. Ollanescu, ἔ. ἄ. σ. 101—114.

1) Ὁ Ἀριστίας μόλις τότε διήνευε τὸ 40ον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ ἠδύνατο νὰ παρουσιάσῃ τὸ λαμπρὸν παρελθὸν τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἱεροφάντου τῆς θεατρικῆς τέχνης.

2) *N. Βέη* (Bees), Κωνσταντίνος Κυριακός-Ἀριστίας καὶ Ἀνδρέας Κάλβος, *Νέα Ἐστία*, ἔτ. Ι΄, τόμ. 27ος, τ. 313, Ἀθήναι 1 Ἰανουαρίου 1940, σ. 19.

3) *N. Λάσκαρη*, Τὸ Νεοελληνικὸν θέατρον τοῦ 1842—1844, *Νέα Ἐστία*, ἔτ. ΙΓ' (1939), τόμ. 25ος, τεύχος 296, σελ. 519.

4) Βλέπε «*Τοξότης, σύγγραμμα ἔμμετρον καὶ πεζόν*», φ. Ε' καὶ ΣΤ', Ἀθῆναι, Ἰανουάριος—Μάρτιος 1841, σ. 164. *N. Λάσκαρη*, Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1939, σ. 269.

«Ἐφημερίδες ἑλληνικαὶ κατέκρινον τὴν ἐν τῇ Ἑλλάδι μελοδραμάτων, κωμωδιῶν ἀλλογλώσσων, μάλιστα καὶ ὀρχήσεων πρόωρον ἐγκαθίδρυσιν... Θέατρον ἑλληνικόν... ἤθελε διεγείρει καὶ σήμερον τὰς ἐνθουσιώδεις ἐπευφημήσεις καὶ τὰς χειροκροτήσεις, καθὼς καὶ τὰ πικρά, ἀλλὰ σωτήρια δάκρυα τῶν σημερινῶν Ἀθηναίων καὶ λοιπῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων, ὅταν ὁ Αἰσχύλος παρίστανεν εἰς τοὺς «Πέρσας» τοῦ φθορὰν τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Σαλαμίνα καὶ ὁ Φρόνιχος τὴν ἄλωσιν τῆς Μιλήτου. Ἡμέρα, ὄχι βέβαια λυπηρά, ὄχι ἄδοξος, ὄχι ἐπιζήμιος εἰς τὴν Ἑλλάδα, θέλει ἀνατελεῖν ἐκείνη, καθ' ἣν ἠθοποιοὶ ¹⁾ νέοι, πραινισμένοι μὲ γνώσεις ἀρκετάς, φίλοι τῆς ἀληθινῆς δόξης καὶ τοῦ δικαίου, νέοι εὐαίσθητοι, κάτοχοι εἰλικρινοῦς ἐνθουσιασμοῦ καὶ γνώσεως τῶν παριστανομένων πρωτοτύπων, θέλουσιν παριστάνειν καὶ δι' ἐκφλεγομένου προσώπου, καὶ δι' αἰσθήματος ἐγκαρδίου, καὶ δι' ἱστορικῶν κομψῶν ἀρχαίων ζυμωσῶν, καταλλήλων εἰς παλαιὰς ἐποχὰς ἢ νέας, καὶ διὰ χειρονομιῶν συμμέτρων, καὶ διὰ στάσεως εὐγενοῦς, καὶ διὰ βλέμματος διαπύρου... Δι' αὐτὰ λοιπὸν ταῦτα, κ' ἐπειδὴ τὸ ἰταλικὸν θέατρον εἰσῆχθη πλέον, καὶ πολυτελὲς εἰσῆχθη, εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ μὲν διὰ νὰ χαλαρώσωμεν τὴν ὑπέμετρον πρὸς τὰ χαῦνα ροπήν τῶν νέων μας, ἀντιταλαντεύοντες τὰς τρυφῆς μελωδίας τῶν ἰταλικῶν μελοδραμάτων μὲ τῆς ἀξιότιμου σοβαρᾶς ἑλληνικῆς τραγῳδίας καὶ ὑψηλῆς τὰ σύντονα, ἐπωφελῆ καὶ ἀρρενωπὰ θέληγητρα τὸ δὲ διὰ νὰ ἴδωμεν τὴν μητρικὴν μας γλῶσσαν ἐξευγενισομένην καὶ ὠραϊζομένην ἐπὶ σκηνῆς... κρίνομεν μέγα εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἐπωφέλημα, ἐπικαλοῦμενοι τὴν προστασίαν, τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν ἐμπύχωσιν τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Ἄνακτος, ²⁾ νὰ προσκαλέσωμεν τοὺς φιλοκάλους ὁμογενεῖς μας νὰ παροτρύνωσι, διὰ συνδρομῆς, τὸν νέον Θέσπιν τῆς Ἑλλάδος, ἐλθόντα εἰς τὴν πόλιν μας, κύριον Κωνσταντῖνον Κ. Ἀριστίαν, διαμορφώσαντα καὶ τὸ ἐν Βουκουρεστίαις θέατρον, διευθυντὴν αὐτοῦ καὶ διδάσκαλον τῆς ἀπαγγελίας, ἀγαθὸν καὶ τίμιον συμπολίτην μας, ἀρχαῖον συναγωνιστὴν εἰς τὸν ἱερὸν λόχον μας, ἐπίσημον περὶ τὰ τραγικά, νὰ διαμεῖνῃ ἐναυθᾶ, ὅπου ὁ ἐνθουσιασμός του καὶ ὁ ἑλληνισμός τὸν ἔφεραν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν φιλοτίμων ὁμογενῶν του. Νὰ τὸν κρατήσωμεν, Ἑλληνας, νὰ τὸν ἐνθαρρύνωμεν, ν' ἀνταμείψωμεν τὸν πατριωτισμὸν του, διὰ νὰ μεῖνῃ καὶ νὰ μορφώσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἑλληνικὸν θέατρον νὰ διδάξῃ νέους φιλοτέχνους, ἀξίους

1) Ἡθοποιοὶ ὄχι πλέον ὑποκριταί. Οὕτω ὁ Ἀριστίας ἐγένετο ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ὄρου τούτου ἐν τῷ Νεοελληνικῷ θεάτρῳ. Ὁ Θ. Βελλιανίτης ἀνακριβῶς λοιπὸν ἐγραψεν ἐν τῇ φιλολογικῇ Ἔστιά, Ἀθῆναι 1893, σ. 342, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Ραγ-καβῆς πρῶτος ὠνόμασε τοὺς Ἑλληνας ὑποκριτὰς ἠθοποιοὺς. Τὴν πληροφορίαν του αὐτὴν ἠρώσθη ὁ Θ. Βελλιανίτης ἐκ τοῦ Ἄλ. Ρ. Ραγκοβῆ, Ἀπομνημονεύματα, τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 48. Ἠρβλ. Ν. Λάσκαρη, Ἱστορ. τοῦ Νεοελ. θεάτρον, ἔ.ἀ. τ. Β', σ. 270—1, ὑποσημ. α'.

2) Ἐννοεῖ τὸν βασιλεῦ Ὀθῶνα.

τοῦ ὀνόματος ἠθοποιούς· ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ στείλωμεν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἐξ αὐτῶν, διὰ νὰ ἐπιχορηγήσωσιν καὶ εἰς τοὺς ἀδελφούς μας ὁμογενεῖς, εἰς τὰ ἐκεῖ συστηθησόμενα θέατρα, τὸ ἡμέτερον ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ταύτης τῆς ὑψηλῆς τέχνης ἠθικώτατον προϊόν. Νὰ συνδράμωμεν, Ἑλληγες, ὥστε μετ' οὐ πολλὸ νὰ κατορθώσῃ ὁ κύριος Κ. Κ. Ἀριστίας νὰ μᾶς ἀναβιβάσῃ ἐπὶ σκηνῆς τὰς προσφυστέρας τῶν κλασσικῶν ποιητῶν μας, καθὼς καὶ τὰς καλυτέρας, ἀφ' ὧσας ἔχομεν ἕως τῶρα ἢ δυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν, τραγωδίας καὶ ὑψηλὰς κωμωδίας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1840.

Γ. Λεβέντης, Γ. Ρίζος, Παναγ. Σούτσος, Σπ. Π. Τριανταφύλλης, Π. Σ. Ὀμηρίδης, Κ. Γκαρπολάς, Κ. Ν. Γαλάτης, Λουκάς Πύρρος, Γ. Γεννάδιος, Γ. Ἀγ. Σωμάκης, Ἀ. Ρ. Ραγκαθῆς, Δ. Δρόσος, Κ. Δομνάνδος, Π. Κ. Ἠπίτης, Δ. Ν. Φωτίλας, Κ. Κοκίδης»¹⁾.

Καθὼς εἶδομεν ἐν τῷ ἄνωτέρῳ ἐγγράφῳ, μέχρι τοῦ 1840 ἐκυρίαρχει ἐν Ἑλλάδι τὸ ἰταλικὸν μελόδραμα, ἀπόπειραι δὲ διὰ τὴν δημιουργίαν σοβαροῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου εἶχον ἀποτύχει λόγῳ ἀδιοφορίας τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰτίας τῶν ραδιουργιῶν τῶν περὶ τὸν Ὀθωνα Βασιλέων²⁾. Ὁ Ἀριστίας νῦν κατέβαλεν ἠρωϊκὴν προσπάθειαν πρὸς ἴδρυσιν σοβαροῦ ἐν Ἀθήναις θεάτρου, αὕτη δὲ ὅμως ἐπέπρωτο ν' ἀποτύχη, διότι οἱ ὑπογράψαντες τὴν ὡς ἄνω πρόσκλησιν τὸν ἐγκατέλειψαν, προσεεγκόντες αὐτῷ μεγίστην ἀπογοήτευσιν· οὐχ ἦττον ὅμως, τελευταίαν καταβαλὼν προσπάθειαν κατάρθωσεν, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Σκηνὴν ἀκράτητον πάθος του, νὰ καταρτίσῃ καὶ γυμνάσῃ θίασον ἐξ ἐρασιτεχνῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, προσελήφθη καὶ ἡ νεαρὰ Αἰκατερίνη Παναγιώτου. Μετὰ τὸν θίασον αὐτὸν παρουσιάσθη τὸ πρῶτον ὁ Ἀριστίας ἀπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις σκηνῆς τοῦ θεάτρου Μπούκουρα³⁾ κειμένου ὀπισθεν τοῦ παρὰ τὴν κεντρικὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν Βαρβακείου κατὰ τὴν 24ην Νοεμβρίου τοῦ 1840. Τὸ παρασταθὲν ἔργον ἦτο ὁ «**Ἀριστιόδημος**» τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Βικεντίου Μόντη κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστίου.

Παρελθουσῶν δ' ὀλίγων τινῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς πρώτης παραστάσεως τοῦ «**Ἀριστοδήμου**», ἦτοι κατὰ τὴν 8ην Δεκεμβρίου 1840, ἐπανελήφθη ἡ παράστασις τοῦ αὐτοῦ ἔργου ὑπὲρ τῆς νεοἰδρυθείσης τότε «**Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας**», ἣτις καὶ ἔταξε διὰ τοῦτο τὸν Ἀριστίαν εἰς τὴν σειρὰν τῶν εὐεργετῶν της. Εἰς τὸ ἔργον ἔπαιξαν ὡς πρωταγωνισταὶ ὁ Κ. Ἀριστίας καὶ ἡ Αἰκατερίνη Παναγιώτου, πρώτη Ἑλληνὶς ἠθοποιὸς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἣτις ἠρμήνευσε τὸν ρόλον τῆς Κισί-

1) Ἡ προκήρυξις αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν «**Τοξότην**», ἔ. ἄ. σ. 163—166, ἀνεδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ Ν. Λάσκαρη, ἔ. ἄ. τ. Β', σ. 269—273.

2) Ν. Βέη (Bees) ἔ. ἄ. σ. 19.

3) Ν. Λάσκαρη, ἔ. ἄ. τ. Β', σ. 273.

ρας¹⁾. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἐρασιτεχνῶν, τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ «**Ἀριστοδήμου**» συγκατελέγετο καὶ ὁ ἄλλοτε ἐν τῷ ἑλληνικῷ θεάτρῳ Βουκουρεστίου Ἕλλην ἠθοποιὸς Ἰωάννης Κουρῆς, εὐρισκόμενος τότε εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ σπουδάζων τὰ νομικά. Δυστυχῶς ὁμοίως ὁ Ἀριστίας εὐθύς ἀμέσως συνήνητησε φθόνον καὶ πολλὴν ἀντίδρασιν. Οὕτω ὁ **Θ. Ὀρφανίδης**, ποιητῆς, κριτικὸς καὶ δημοσιογράφος, οὕτινος τὴν θεατρικὴν δρασίαν ἐπεσκίασε τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστίου, ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ πολεμικὴν πολυειδίως καὶ πολυτρόπως, φθιάσας καὶ μέχρι συκοφαντίας ἀκόμη. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου μετάφρασιν τοῦ «**Ἀριστοδήμου**» ὁ Ὀρφανίδης ἔγραψε τὰ ἑξῆς: «Ὁ κ. Ἀριστίας, φθάσας εἰς Ἀθήνας μετὰ κοιλοπόνησιν πέντε ἑλοκλήρων μηνῶν, μᾶς ἐδίδαξε τὸν «Ἀριστόδημον», ἀριστούργημα τοῦ Ἰταλοῦ Μόντη. Ἐπειδὴ δὲ κτεπεφρόνησε τὴν ὑπάρχουσαν ἀγχεστάτην μετάφρασιν τοῦ Πικκόλου (διότι πᾶν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον εἶναι ὀρθόν, γλαφυρόν καὶ ἀναμάρτητον) μετέφρασεν ἐκ νέου τὸ δράμα. Ὅσοι λόγισαι παρευρέθησαν κατ' ἐκεῖνο τὸ ἑσπέρας εἰς τὸ θέατρον, δύνανται νὰ κρίνωσι περὶ τῆς ἐπιτυχίας του. Ἦν αὐτὴν τραγωδίαν παρέστησεν ἐκ δευτέρου εἰς ὄφελος τῆς Φιλεκαπιδευτικῆς Ἑταιρείας, καὶ τὸ κοινὸν συνέρρευσε, διότι τὸ προῖόν τῆς θεατρικῆς εἰσόδου ἤθελε χρησιμεύσει πρὸς φωτισμὸν του. Ἐνεκα τῆς παραστάσεως ταύτης (συνεργεῖα φίλων του τινῶν) τῷ ἐδόθη παρὰ τῆς Ἑταιρείας δίπλωμα εὐεργέτου! ἀδίκως καθ' ἡμᾶς, διότι πραγματικὸς εὐεργέτης ἦτο τὸ γενναίως συρρεῦσαν καὶ φιλοτιμηθὲν κοινόν»²⁾.

Ἀντιθέτως ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 27ης Νοεμβρίου 1840, ὁ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδόμενος «**Αἰὼν**» τοῦ **Φιλήμονος** γράφει ἐν κυρίῳ ἄρθρῳ περὶ τοῦ Ἀριστίου: «Ἡ δικαία περὶ τοῦ ἀνδρὸς φήμη ἀπετέλεσε τὴν ὑπὲρ ποτε πολυπληθε-

1) *N. Λάσκαρη*, ἔ. ἄ. Β', σ. 275. Καὶ προηγουμένως ὁμοίως, ἦτοι κατὰ τὸ 1830, ἐν τῷ ἐν Ἐρμουπόλει θεάτρῳ παρεστάθη ὁ «**Ἀριστόδημος**» τοῦ Μόντη, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας παρεστάθη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν 26ην Ἰουλίου 7ην Αὐγούστου τοῦ 1836. Τοῦ ἔργου τούτου ἔχομεν τὰς ἑξῆς μεταφράσεις: α) τὴν ὑπὸ *Νικολ. Σάββα Πικκόλου* γενομένην. *N. Βέη* (Bees), Τὸ πρῶτον νεοαθηναϊκὸν θέατρον καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸν Ρήγαν Φεραῖον παραστάσεις αὐτοῦ, *Νέα Ἑστία*, ἔτ. ΙΒ' (1938), τόμ. 24ος, τ. 287, σ. 1592, β) τὴν ὑπὸ τοῦ **Θ. Ἐλευθεριάδου**, ἧτις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Σύρῳ τῷ 1835 ὑπὸ τὸν τίτλον: «**Ὁ Ἀριστόδημος, τραγωδία τοῦ περιφήμου Μόντη, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κ. Δημίδου καὶ Γ. Α. Μελισταγοῦς**». Ἡ αὐτὴ μετάφρασις ἐξεδόθη ἐκ νέου ἐν Ἀθήναις τῷ 1862 καὶ ἐν Σμύρῃ τῷ 1879 καὶ γ) τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου ὡς ἄνω μετάφρασιν, ἧτις δὲν ἐξεδόθη μέχρι τοῦδε οὔτε ἐν Ἀθήναις οὔτε ἐν Βουκουρεστίῳ οὔτε ἀλλαχοῦ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν.

2) Βλ. *N. Λάσκαρη*, «*Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις*», τόμ. ΙΖ', Ἀθήναι 1923—1924, ἀρ. 200, σ. 8, ἀρ. 201, σ. 3—4, τόμ. ΙΗ'. Ἀθήναι 1924—1925, ἀρ. 207, σ. 4, τόμ. ΙΘ', Ἀθήναι 1925—1926, ἀρ. 218, σ. 5. *Τοῦ Ἰδίου*, περιοδ. «*Παρασκήνια*», τόμ. Α', Ἀθήναι 1924, ἀρ. 8, σ. 5—8, ἀρ. 11, σ. 14—15, ἀρ. 14, σ. 8—9. *Τοῦ Ἰδίου, Μεγάλη Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ.* τόμ. Ε', Ἀθήναι [1928], σ. 503. **Θ. Ὀρφανίδου**, «*Τοξότης*», Ἀθήναι 1941, φ. Ε' καὶ ΣΤ', σ. 163—164, 165—166.

στέραυ συρροήν τῶν θεατῶν κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην. Τὰ θεωρεῖα καὶ τὸ ἔδαφος ἢ ὁ περίβολος τοῦ θεάτρου, ἄν καὶ τόσον εὐρύχωρος! δὲν ἠδύναντο γὰρ περιλάβωσι περισσοτέρως. Εἰς τὸ προσκήνιον, κεκάλλωπισμένον μὲ τεχνικὴν ἔργασίαν, ὁ Κ. Ἀριστίας ἀνέγνωσε κατὰ πρῶτον λογίδριον, ἐκτεταμένον μὲν ὑπὲρ τὸ δέον, ἀλλὰ πλήρες ἐνθουσιασμοῦ, εἰλικρινείας, εὐσεβείας καὶ πατριωτικῶν αἰσθημάτων. Δι' αὐτοῦ ἀπέδωκεν οὗτος τοὺς λόγους τῆς ἐπὶ τὴν σκηνὴν ἀναβάσεώς του μὲ μεγάλην μετριοφροσύνην, ὀνομάσας καὶ τοὺς μέλλοντας γὰρ λάβωσι μέρος εἰς τὴν παράστασιν τοῦ δράματος· δι' αὐτοῦ ἐξηγήθη περὶ τῶν πολλῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ὠφελειῶν τοῦ θεάτρου ἐν γένει· παραλλήλως τὸ ἑλληνικὸν πρὸς τὸ ἰταλικὸν θέατρον, παρουσιάζων τὸ ἄρρενωπὸν καὶ τὴν πατριωτικὴν ὑπόθεσιν τοῦ πρώτου, τὸ ἐκτεθηλυμένον καὶ πολλακις ἐπιβλαβὲς τοῦ δευτέρου· δι' αὐτοῦ ἐπήνεσεν ἀλλεπαλλήλως τὸν βασιλέα ἡμῶν ὡς θερμουργὸν θεμελιωτὴν τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἐπέπληξε τὰς ἀκαίρους χειροκροτήσεις, τοὺς ξενισμοὺς τῶν ἐπευφημιῶν καὶ προκλήσεων, τὰς ἀσέμνους ἐπιδείξεις τῶν χαρίτων καὶ τὰς ἄλλας ἀπρεπεῖς κινήσεις τῶν θεατῶν· κατέκρινεν αὐστηρῶς ἕνα τῶν Γραμματέων ὡς προτιμῶντα τοῦ ἑλληνικοῦ τὸ ἰταλικὸν θέατρον¹⁾. Ἐξέθεσε τὰ κατ' αὐτὸν ἀπὸ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας του, θαυμάζων τὸν φίλον τῆς ἑλληνικῆς σπουδῆς ἀξιότιμον Γκιλφῶρδον, καὶ ἐπὶ τέλους ἐνθουσιῶν ἠυχήθη ὑπὲρ τῆς νεολαίας ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸν βασιλέα, ἀγάπην πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πρόοδον τῶν καλῶν, ἀγάπην πρὸς τὰς μούσας καὶ τὴν ἀληθῆ δόξαν, ἀγάπην πρὸ πάντων εἰς τῶν πατέρων τῆς τὴν ἱεράν θρησκείαν. Ἡ σκηνὴ ὀρθή μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἀνυπομονησίαν τοῦ κοινοῦ. Ὁ Κ. Ἀριστίας, φέρων τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀριστοδήμου καὶ ὀρθοθετῶν ἐπ' ἀκριβὲς τὰς ἀλλοιώσεις τῆς ψυχῆς, ἐδειχθη ὁ ἥρωος τῆς ἐμπαθεστάτης ταύτης παραστάσεως, σύρων εἰς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν, τὸν θαυμασμόν καὶ τὸν ἔπαινον ὄλων. Ἡ ἔκφρασις του, συνημμένη μὲ λαμπρότητα καὶ ἐνάργειαν, αἰ κινήσεις καὶ τὰ πάθη του, ὀδηγούμενα ἀπὸ ψυχὴν γενναίαν καὶ ἐνθερμον, ἔδωσαν εἰς τοὺς θεατὰς τὸν φυσικὸν τύπον αὐτοῦ τοῦ παριστανομένου προσώπου τοῦ Ἀριστοδήμου. Διηγέρθησαν κινήσεις καὶ πάθη, καὶ ὄχι τέρψεις καὶ συμπάθειαι εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν ἐν γένει. Ὅτε μάλιστα περιέσφιγγεν εἰς τὰς ἀγκάλας του τὴν Κισίαν ὁ Ἀριστοδῆμος, πλησιάζων τὴν καρδίαν του εἰς αὐτήν, τότε ἔρρευσαν δάκρυα ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὄλων διὰ τὴν δυστυχῆ εἰμαρμένην ταύτης, καὶ τοῦ πατρὸς τὴν τρομερὰν λύπην. Ἐλαττώματα προσβεβλημένα, ἀδικίαν ἐστηλιτευμένην, θρόνους αἱματοβαφεῖς πάσχοντας, τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν στοργὴν εἰς τὸν κολοφῶνα των, ἰδοὺ ὅ,τι εἶδομεν εἰς τὸν Ἀριστοδῆμον. Τὸ πλῆθος ἐδείξεν ὀλίγην ἐπίσης μεγαλοπρέπειαν ὡς πρὸς τὸ σοβαρὸν τοῦ θέματος μὴ δυνάμενον γὰρ διοικῆ τὸν ἐνθουσιασμόν του· ἐξήγγισεν ἕμως ζῶηροτέραν συναίσθησιν καὶ χαρὰν, ὡς ἀνα-

1) Πρόκειται περὶ τοῦ Βουαροῦ Σμάλτς.

πετρούμενον εἰς ἀναμνήσεις προγονικάς, ὡς ἀξιούμενον μετὰ τόσων αἰώνων ξένην δουλείαν καὶ παχυλὴν ἀμάθειαν νὰ βλέπη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰς εἰκόνας, τὰς ἀληθῶς θελκτικὰς καὶ διδακτικὰς ἐκείνας ὅσαι δύνανται νὰ γαλουχήσωσι καὶ νὰ προάγωσιν εἰς τὴν λαμπρὰν τῶν προγόνων του θέσιν».

Ἐν τῇ αὐτῇ φύλλῳ τῆς 27ης Νοεμβρίου 1840 ὁ «Αἰὼν» συμπληρώνει : «Ὁ διάσημος Ἑλληὺν ὑποκριτὴς Ἀριστίας ἤρχισε θερίζων καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας τοὺς ὠραίους καρποὺς σκοποῦ εὐγενοῦς, σκοποῦ βλαστάνοντος εἰς τοὺς βαθεῖς αὐλακὰς μόνον τῆς πατριωτικῆς καρδίας. Ἡ ἡμέρα τῆς 24 Νοεμβρίου καθίσταται δι' αὐτὸν ἐπίσημος τόσον, ὅσον ἐδείχθη πασιφανῆς ἢ χρεῖα καὶ ἡ δύναμις τοῦ θεάτρου, καὶ ἀνεπετερώθησαν αἱ μέλλουσαι περὶ τῆς ἐντελοῦς μορφώσεως τοιοῦτου ἑλληνικοῦ καταστήματος ἐλπίδες. Εἶδε τὸ κοινὸν καὶ ἐπέισθη. Μέχρι τοῦ νῦν δὲν συνεμεριζόμεθα καὶ ἡμεῖς τὸν συνήθη τῆς ἐποχῆς ἐνθουσιασμὸν περὶ τὰ θεατρικά, αὐδὲ ἐδυνάμεθα, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι, νὰ καταπέσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ τῆς ὑπάρξεως θεατρικοῦ καταστήματος κατὰ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν παρούσαν ἐποχὴν» συλλαμβάνομεν ἕμως ἀπὸ τῆς παρούσης στιγμῆς τὴν γλυκεῖαν πεποιθήσιν περὶ τῶν πολλοῦ λόγου ἀξίῳ ὠφελειῶν, ὅσας δύνανται νὰ παρέξῃ τὸ θέατρον ἐπηρεαζομένον εἰς ἑλληνικὴν νευρώδη καὶ ἐκλεκτὴν ὕλην. Ὁ σκοπὸς τοῦ Κ. Ἀριστίου προαναγγέλλθη διὰ τῶν ἐφημερίδων τῆς πρωτευούσης καὶ ἀνεπτύχθη ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς πολυμελοῦς Ἐπιτροπῆς, ἣτις ἀνέλαβε τὴν ὑποστήριξιν τούτου διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν πολιτῶν. Ἄν καὶ ἐδείχθη ἀτυχῆς εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ἐργασίας τῆς αὐτῆ, δὲν ὠκνησεν ἕμως ὁ Κ. Ἀριστίας γυμνάζων νέους καὶ νέαν, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ρηθεῖσαν ἐσπέραν δοκίμιον ἔδωσεν ἐλπίδας περὶ τοῦ μέλλοντος ὅχι εὐκαταφρονήτους».

Ἄλλος τις κριτικὸς, ὅστις ἐθαύμαζε τὸν Ἀριστίαν ὑποκρινόμενον τὸν Ὁρέστην εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἦτο νεώτερος, ζωηρότερος, ὅλος ψυχῇ, ὅλος δύναμις, εὗρεν ὅτι ὁ Ἀριστίας ἦτο ἀκατάλληλος διὰ τὸν ρόλον τοῦ Ἀριστοδήμου 1), ἐνῶ ἕτερος ἀποκαλῶν αὐτὸν **καταπληκτικὸν καὶ ραγδαῖον**, ἔγραψε τὰ ἑξῆς : «Ἀνέθη ἐπὶ τέλους ὑποκριτὴς Ἑλληὺν ἐπὶ τῆς δραματικῆς μας σκηνῆς, ἀνέθη ὁ καταπληκτικὸς καὶ ραγδαῖος Ἀριστίας, τοῦ ὁποῦ τοῦ τὰ σφοδρὰ καὶ βίαια πάθη, ἢ πάντεχος κίνησις, ἢ ἔμμουσος λαλιὰ ἀπέσπα τῶν ἀκροατῶν τὸ δάκρυ! εὐτυχῆς ἢ Ἑλλάς, ἣτις ἀναξωπυρεῖ ὕστερον ἀπὸ τόσον αἰώ-

1) «Φίλος τοῦ Λαοῦ» 9 Δεκεμβρίου 1840. Ὑπερθεματίζων κακεντρεχῶς ὁ Ὁρφανίδης καὶ ἀγνοῶν δῆθεν ὅτι ὁ Ἀριστίας ἐμαθήτευσε τὸ πρῶτον ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐνθα καὶ διεκρίθη ὡς ἠθοποιός, ἔγραψεν : «Ἦτο μὲν ὡς ὁμολογοῦσιν εὐδουεῖδητοί τινες περὶ τὴν νεότητά του ὅτι ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν Ἐπιάνησον καλὸς ἐθελοντὴς (Dilettante) οὐχὶ δὲ καὶ καλὸς τεχνίτης μὲ πεῖρα» δηλαδὴ εἶχε ποτε τὸ πῦρ ἐκεῖνο τῆς νεανικῆς φαντασίας καὶ τῶν αἰσθημάτων, τὸ ὁποῖον ἢ μὲν φύσις δὲν τῷ ἤρνηθη, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον σβήνει πάντοτε περὶ τὸ φθινόπωρον τῆς ζωῆς! Ν. Λάκαρη, ἔ. ἀ. τ. Β', σ. 276.

νων βαρεϊαν δουλείαν τὰς θεατρικὰς τῆς ἀναμνήσεις, καὶ εὐτυχέστεροι οἱ λαοὶ τῆς ἄν, ἀποσπῶντες τὰ θηλυπρεπῆ ἰταλικά θέατρα ἀπὸ τὰ πλάγχχων των, συστήσωσι τὰ ἡρωϊκὰ τῶν προγόνων των!»¹⁾).

Ἐτέρα κριτικὴ, προερχομένη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ ὑπερόχου φιλολογικοῦ καλάμου τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ καὶ δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ «*Εὐρωπαϊκῷ Ἐρανοιστῆ*», τ. Β', φ. γ' τοῦ Α' ἔτους, Ἀθῆναι 1840, σ. 298—300²⁾ ἔχει εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα ὡς ἀκολούθως : «Ὁ κύριος Ἀριστίας ἐπρόσφερον ὡς ἀπαρχὴν τῶν ἀγώνων του διὰ τὴν Ἰδρυσιν Νεοελληνικοῦ θεάτρου ἐν Ἀθήναις τὸν «Ἀριστοδῆμον» τοῦ Μοντι. Τοῦ Ἀριστοδήμου τὸ πρόσωπον εἶναι δυσχρηστότατον, δὲν εἶναι τῆς τοῦ τυχόντος γὰ κατωρθώσῃ γὰ παραστήσῃ τὸν ἄθλιον ἐκεῖνον κυριάρχη... Ὁ κ. Ἀριστίας ἐχειροκροτήθη πολὺ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δικαίως... Ὁ κ. Ἀριστίας εὐδοκίμησεν ἀληθῶς εἰς τὰς δύο τελευταίας πράξεις. Ἐκεῖ τὸ πάθος κορυφωθὲν ἐν τῷ δράματι καὶ αἱ τύψεις τοῦ συνειδότος λαβοῦσαι οὕτως εἶπεν μορφὴν καὶ σῶμα εἰς τὸ φάντασμα, τὸ ὅποιον τὸν διώκει, ἐξεφράσθησαν εὐτυχῶς διὰ τοῦ ὕψους τῆς παραφορᾶς του καὶ τοῦ πλούτου τῶν χειρονομιῶν του... (οὗτος) εἶναι πολῦτιμος καὶ διὰ τὰ ἄλλα αὐτοῦ προτερήματα καὶ διότι εἶναι ὁ μόνος, ὅστις δύναται γὰ μορφώσῃ τὸ ἑλληνικὸν θέατρον ὥστε πρέπει γὰ γίνῃ πᾶσα πρόνοια καὶ πᾶσα θυσία διὰ γὰ μὴ τὸν στερηθῶμεν αἴφνης καθῶς τὸν ἀπεκτινάμεν».

Καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἄρθρων τοῦ Ἰ. Φιλίμονος καὶ τοῦ Ἀλ. Ραγκαβῆ, ὁ Ἀριστίας παρὰ τοὺς ἐχθροὺς εἶχε καὶ ἱκανοὺς ἐν Ἀθήναις φίλους, οἵτινες ἐγνώριζον αὐτὸν κατὰ βάθος καὶ ἐξετίμων τὴν τέχνην του. Ἀλλὰ πλὴν τῆς μεταφράσεως καὶ παρασιτάσεως τοῦ «*Ἀριστοδήμου*», ὁ Ἀριστίας κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀθήναις διατριβῆς του ἐξέδωκε καὶ τὸ μοναδικὸν του δράμα «*Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων*», γραφὲν εἰς ἔμμετρον λόγον μὲ οὐχὶ πολὺ σύνηθες ὕφος, καθὼς ὁ ἴδιος λέγει εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ ἔργου του. Ὁ τίτλος τοῦ δράματος τούτου, τὸ ὅποιον προηγουμένως ἐκυκλοφορεῖτο χειρόγραφον, ἔχει ὡς ἐξῆς : ΑΡΜΟΔΙΟΣ | ΚΑΙ | ΑΡΙΣΤΟΓΕΙΤΩΝ |³⁾ | Ἡ | ΤΑ ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ. | ΤΡΑΓΩΔΙΑ | ΕΙΣ ΠΕΝΤΕ ΠΡΑ-

1) «*Ἡ Σάλπιγξ τῆς Ἐλευθερίας*», ἀρ. 10—11 τῆς 16 Νοεμβρίου 1840.

2) Ὁ «*Εὐρωπαϊκὸς Ἐρανοιστῆς*» ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1840, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐκυκλοφορήθη ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἐρανοιστῆς*».

3) Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἐγράφη ἔργον καὶ ἀπὸ τὸν γραμματέα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου Γεώργιον Λασσάνην, παρεστάθη δ' ἐπανειλημμένως εἰς τὸ ἐν Ὀδησῶν ἑλληνικὸν θέατρον τῷ 1819 καὶ 1820. Δὲν ἐξετυπώθη ὅμως, ἴσως λόγφ ἀπαγορεύσεως τῆς ρωσικῆς λογοκρισίας. Ν. Λάσκαρη, ἄρθρον ἐν «*Ἑλληνικῇ Ἐπιθεωρήσει*», τόμ. ΙΖ', Ἀθῆναι 1923—1924, ἀρ. 200, σ. 8—11, ἀρ. 201, σ. 3—4, ἀρ. 202—203, σ. 5, ἀρ. 204, σ. 4 κέ. Ν. Βέη (Bees), Γεωργίου Λασσάνη, Ἀφίερωμα εἰς τὸν Ρήγαν Βελεστινιλὴν Φεραῖον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ θανόντας, «*Νέα Ἐστία*», τόμ. ΚΕ', Ἀθῆναι 1939, τευχ. 290, σ. 89. Τὸ ἀνωτέρω ἔργον τοῦ Λασσάνη φαίνε-

ΞΕΙΣ. | ΠΟΙΗΜΑ | ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ | ΑΡΙΣΤΙΟΥ |
 ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ | 1840. | [Ἐκ τῆς τυπογραφίας Κωνσταντίνου Γκαρπολά.
 Ὀδὸς Θεάτρου, ἀρ. 1], σχῆμα 8ον, φύλ. ἀναρίθμ 3, σ. 11+2 ἀναρίθ. +118.

Τοῦ ἔργου τούτου προτάσσεται πρόλογος δι' οὗ ὁ Ἀριστίας ἀπευθυ-
 νόμενος πρὸς τοὺς συμπατριώτας του λέγει: «Εὐχριστήσου λοιπὸν νὰ μάθῃς,
 ὅτι καὶ ἐγὼ φίλος σου ὁμογενῆς, καὶ φιλόκαρδος Ἰσως, διὰ νὰ στύψουν τ' ἄθῳα
 δάκρυά μου, νὰ μετριάζῃ ὁ διάπυρος τῆς καρδίας μου πόθος, νὰ μὴν ἐπι-
 φρυάττω συνεχῶς ἐπναλαμβάνων τὸ «πῶς ᾄσωμεν τὴν ᾠδὴν τοῦ Κυρίου ἐπὶ
 γῆς ἀλλοτρίας;» νὰ ὀλιγοστεύσουν τῆς ψυχῆς μου οἱ φόβοι, μὴν ἀποθάνω
 πρὶν ἰδῶ τὸν ἐλεύθερον κόσμον, τοῦ ἑποίου οἱ πρόγονοι τὴν δλγν ὑφήλιον
 ἐκράτουν καὶ διέσωσαν Ἰσως, ἦλθα εἰς τὰς νέας Ἀθήνας. Ἄραξα εἰς τὸν Πει-
 ραιᾶ. Ἡ ἀνυπομονησία μὲ παρεπῆρεν ἐκινδύνευσα νὰ πέσω εἰς τὸ κύμα, εἶταν
 ἀπὸ τὴν λέμβον ἐπήδησα εἰς τὴν γῆν.—Ω τοῦ βασιλεύσαντος τῆς οἰκουμένης
 λιμένος! Ω τῆς βασιλείσεως τῶν θαλασσῶν!—Θεε! Θεε μου! Τὴν Σαλαμίνα
 βλέπω!... Βλέπω τὸν βουνόν! Ἐκειθεν εἶδεν ὄχι τὴν νίκην, ἀλλὰ παντελεῖ
 τὴν θραῦσιν τοῦ ὁ μαῦρος! Ἐκειθεν εἰς μονόξυλον διεσώθη ὁ μὲ χιλίας πε-
 ριπλεύσας τριήρεις μεγαλεπήμων Πέρσης... Ὀραῖος ὁ οὐρανὸς τῆς Ἑλλάδος!
 Μὲ ἐγοήτευσεν ἡ ζεφυρῖτις αὔρα! Ὅποια θέα! Μαγευτικὴ ἡ θέσις! Ἡ φύ-
 σις ἀνεπλάσθη!... Ἀημόνησα εἰς ποῖον μῆνα εἶμαι! Εὐχάριστος πρῶτα, ἐα-
 ρινὴ ἡμέρα!... Εἰς τὴν Ἑλλάδα! Εἰς τὸν Πειραιᾶ! Εἰς τὰς Ἀθήνας εἶμαι!
 Μ' ἐκυρίευσε σέβας! Χαρὰ ἀμβροσία μὲ κατέλαβεν ὄλον. Ἐκαμα τὸν σταυ-
 ρόν μου. Εἶμ' ἐλεύθερος, εἶπα! ἄνθρωπος ὄχι θηρίον! ἄνῆρ ὄχι γυνή! Καὶ
 Ἕλληγν ὄχι βάρβαρος! Σ' εὐχαριστῶ Οὐρανέ! Ἐπροσκύνησα ἔνθους... Ὡς
 ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! Πάντα ἐν Σοφίᾳ καὶ φιλοτέχνως καὶ ὑπερ-
 τέραν πάντων τὴν Ἑλλάδα ἐποίησας! ἐφώνηξα. Ἐθαύμασα τὸν Δημιουργόν
 εἰς τὸν Ἕλληνα καὶ τὸν Ἕλληνα εἰς τὸν Δημιουργόν μας, ταλανίζων ἑμαυτὸν
 συγχρόνως διατὶ νὰ μὴν ἐμπορῶ νὰ ἀποθάνω θαυμάζων!

»Εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶμαι! Ἐδῶ εἰς ταύτην τὴν γῆν
 ἐτάφης, πάτερ μου; Εἰς τοιοῦτον ἐρίζοντα ἀναπαύονται: τὰ λείψανά σου;
 Δι' αὐτὴν τὴν γῆν ἔπεσες ἀγωνισθεῖς... Ναὶ διὰ τὸν Παράδεισον. Ἐτρεξα
 εἰς τὰς νέας ἑρατεινάς Ἀθήνας: εἶπα νὰ προσφέρω κ' ἐγὼ τὸν ὄβολον τῆς χή-
 ρας, τὴν πρώτην αὐτὴν τραγῳδίαν μου τώρα, δεῖγμα τῆς πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς
 μου ἀγάπης κι' ἐγνωμοσύνης μου εἰς τὴν τρυφερὰν πρὸς με ὑποδοχὴν των
 (αὐτὸ τοῦτο διαφανερῶνεται Ἰσως καὶ διὰ τοῦ ἐντὸς ὀλίγου ἐκδοθησομένου

ται, ὅτι παρεστάθη καὶ κατὰ τὴν 6]18 Αὐγούστου 1836 εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν θέατρον
 Σκοντζοπούλου, πρὸς τιμὴν τοῦ συγγραφέως τοῦ Γ. Λασσάνη, ὅστις κατεῖχε κατὰ
 τὸ ἔτος ἐκεῖνο κυριώτατον οἰκονομικὸν ἀξίωμα τοῦ νεοροῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.
 Ν. Βέη (Bees), Τὸ πρῶτον νεοαθηναϊκὸν θέατρον καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸν Ρήγαν
 Φεραῖον παραστάσεις αὐτοῦ, «Νέα Ἑστία», ἔτ. ΙΒ', Ἀθήναι 1938, τόμ. ΚΔ',
 τευχ. 287, σελ. 1593.

δευτέρου ποιήματός μου, εἰς ὁμοιοκατάληκτον φράσιν : ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ 1) ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΡΜΟΔΙΟΝ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΓΕΙΤΟΝΑ Ἡ ΠΑΙΑΝΕΣ ΕΙΣ ΤΙΜΗΝ ΤΩΝ ΕΥΚΛΕΩΣ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΕΣΟΝΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ)... Εὐχαριστήσου, λοιπόν, φιλαναγνώστια, γὰ μάθης, ἔτι: εὐχομαι, ὡς ὁ Κάλβος, γὰ ὑμνήσω τὴν ἀρετὴν τῶν μαρτύρων μας καὶ μ' αὐτοὺς γὰ ψάλλω 2) :

Ψυχαὶ μαρτύρων, χαίρετε,
Τὴν ἀρετὴν σας ἄμποτε,
Νὰ μιμηθῶ στὸν κόσμον,

Μὲ σὰς γὰ ψάλλω 3)».

Πλὴν τῆς ὑπερόχου αὐτῆς σελίδος, τῆς παλλούσης ἀπὸ θεριὸν πατριωτισμὸν καὶ ἀγνότητα αἰσθημάτων, ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ ἀφιερωτικὴ τοῦ 'Αριστίου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γεώργιον Λεβέντην, δημοσιευομένη δ' εἰς τὴν σελίδα ε' τοῦ ἔργου τοῦ «*Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων*». Ἴδου ἡ ἐπιστολή :

«Πρὸς τὸν κύριον Γεώργιον Λεβέντην 4).

'Εφθβος ἤμην· εἰς τὸν πυρετὸν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ μου, ἔταν εἰς τὴν

1) Τὰ «*Προλεγόμενα*» αὐτά, διὰ τῶν ποίων ὁ 'Αριστίας ἐφιλοδόξει γὰ ὑμνήσῃ, ὅπως ὁ Κάλβος, τοὺς πεσόντας ἥρωας τῆς νέας Ἑλλάδος καὶ τοὺς εὐεργέτας αὐτῆς, δὲν εἶδον μέχρι σήμερον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ρουμανικῆς Ἀκαδημίας οὐδὲν ὑπάρχει σχετικὸν χειρόγραφον, ἐνφ' ἀντιθέτως ὑπάρχει τὸ αὐτόγραφον τῆς ὑπὸ τοῦ 'Αριστίου γενομένης μεταφράσεως τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν. «*Δὲν ἀποκλείεται*, λέγει ὁ Ν. Βέης, γὰ πρόκειται περὶ στίχων, δυναμένων γὰ παραβληθῶσιν μὲ τοὺς στίχους τοῦ Ἄνδρ. Κάλβου» («*Νέα Ἐστία*», τόμ. ΚΖ', τεύχ. 313, Ἀθῆναι 1940, σ. 21), τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν καθ' ἡμᾶς, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ διασωθέντα ἔμμετρα τοῦ 'Αριστίου ἔργα, συγκρινώμεν δὲ αὐτὰ πρὸς τὰς ὡδὰς τοῦ Ἄνδρ. Κάλβου.

2) Κ. 'Αριστίου, Ἀρμόδ. καὶ Ἀριστογ., Ἐν Ἀθῆναις 1840, σ. α'—ζ'

3) Οἱ στίχοι οὗτοι ἐλήφθησαν ἀπὸ τὴν ΛΑ' στροφῆν τῆς «*Ὠδῆς εἰς Σούλι*» τοῦ Ἄνδρ. Κάλβου.

4) Ὁ Γεώργ. Λεβέντης (1797—1847) ἔλαβε ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν καὶ διετέλεσε πολιτικὸς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ κατὰ τὴν ἐκρηξίν αὐτῆς ἔζησεν ἐν Μολδοβλαχίᾳ καὶ δὴ ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐνθα ἐχρημάτισε διερμηνεὺς τοῦ ρωσικοῦ Προξενείου, εἶχε δὲ γνωρίσει καλῶς τὸν Ἀριστίαν, ὅταν εἶχε διορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Σούτσου μέλος τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἐν φ' ἐπρωταγωνίστει ὁ Ἀριστίας. Ν. Λάσκαρη, Ἱστορ. τοῦ Νεοελλ. θεάτρου, τ. Α', Ἀθῆναι 1938, σ. 193. Σημειωθῆτω ἀκόμη, ὅτι ὁ Γ. Λεβέντης δὲν ὑπῆρξε βλαστὸς Σπαρτιατῶν γονέων, ὡς λέγει ὁ 'Αριστίας, διότι κατήγετο ἀπὸ τὸ Κορακοβούριον τῆς Κυνουρίας. Περβλ. *Τάκη Κανδελώρου*, Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, Ἐν Ἀθῆναις 1926, σ. 198, 272, 284, 359. *Βαλ. Μέξα*, Οἱ Φιλικοί, Ἐν Ἀθῆναις 1937, σ. 8, ἀρ. 49 καὶ σ. 87. Ν. Βέη (Bees), *Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλευθερουδάκη*, τ. Η', Ἀθῆναι 1930, σ. 57.

πολυθρέμμονα, φιλόξενον Δακίαν, σ' ἐγνώρισα φιλόανθρωπον, γενναῖον, φιλόκαλον, εὐεργέτην τοῦ Ἔθνους, ἀγωνιστὴν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἀξιον βλαστὸν Σπαρτιατῶν γονέων πρὸς εὐγνωμοσύνην σ' ἀφιερῶνω τὴν πρώτην αὐτὴν τραγῳδίαν μου, ΚΥΡΙΕ. Μαντεύεις, λοιπόν, ὅτι εὐχομαι νὰ βλέπω ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁμογενῶν μου πάντα ΛΕΒΕΝΤΑΣ.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 1 Νοεμβρίου 1840

Κ. Κ. Ἀριστίας¹⁾

Τὸ ἀθηναϊκὸν κοινὸν δὲν ὑπεδέχθη τὸ ἔργον, ὡς ἀνέμενον ὁ ἰδεολόγος αὐτοῦ συγγραφεύς, διότι πράγματι πρόκειται περὶ ἔργου ἠκιστα δραματικοῦ, ὑπενθυμίζοντος τὰς ἀτελείας τῶν ἔργων τοῦ Ἰακ. Ρίζου Νερουλοῦ καὶ τοῦ Ἰακ. Ρίζου Ραγκαβῆ, φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ μὴ τύχη εὐμενοῦς ὑποδοχῆς²⁾. Ἀλλὰ πλήρη ἀποτυχίαν ἐσημείωσαν καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἀριστίου καὶ τῶν φίλων του πρὸς ἴδρυσιν «Φιλοδραματικῆς Ἐταιρείας», ἀποσκοπούσης τὴν μόρφωσιν ἀξιολόγων ἠθοποιοῶν. Τὸ εὐγενὲς ὄνειρον τοῦ ἀγαθοῦ πατριώτου Ἀριστίου δὲν κατωρθώθη νὰ πραγματοποιηθῆ ἰσχυρῶς ἀντιδράσεως τῶν κακοβουλῶν ἐκείνων ἀρνητικῶν στοιχείων, τῶν περιστοιχιζόντων τὴν Κυβέρνησιν τοῦ βασιλέως Ὀθωνος, ἐκμεταλλουμένων δὲ τὴν ἀθωότητα, τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἔλλειψιν πολιτικῆς ὠριμότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πρόκειται διὰ τοὺς ὀλίγους Βαυαρούς, τοὺς περισφιγγοντας τὴν βασιλικὴν Αὐλὴν³⁾. Ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες ἠθοποιοὶ ἀπὸ ἐπαγγελματικὴν ἀντιζηλίαν ὠθούμενοι ἐνήργουν κατὰ τοῦ Ἀριστίου. Ἐπικεφαλῆς τῆς ὁμάδος τούτων ἦτο ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης, ἠθοποιὸς τότε καὶ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ «Τοξότης», μετέπειτα δὲ καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ὁ Ὀρφανίδης διεξήγαγε τραχυτάτην κατὰ τοῦ Ἀριστίου πολεμικὴν, παρεξαιρέτη δὲ καὶ εἰς ὕβρεις καὶ εἰς προσωπικὰς ἐναντίον αὐτοῦ διαβολάς⁴⁾. «Ὁ κύριος Ἀριστίας, ἔγραφε, ὁ ἀποσπῶν ἐπαίνους, μισθοὺς, ἐγκώμια καὶ ἀμοιβάς, προνόμια κλπ., εἶναι ἰκανὸς νὰ παράξῃ ἑλληνικὸν θέατρον; Ἐχει ἐν ἑαυτῷ τὰ πλαστικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ὑποκριτάς; Ἀμφιβάλλομεν, ἀν καὶ τινες φίλοι του τὸν θεοποιοῦσιν»⁵⁾.

Οὕτω ὁ Κ. Ἀριστίας ἀπογοητευθεὶς, ὡς πανταχόθεν πολεμούμενος,

1) Κ. Ἀριστίου, Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων, ἔνθ. ἀν. σ. ε'.

2) Κριτικὴν τοῦ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτωνος τοῦ Ἀριστίου βλέπε ἐν Ν. Λάσκαρη, Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου, τ. Β', σ. 279—280.

3) Σημειωθῆτω, ὅτι ὁ Ἀριστίας κατὰ τὴν πρώτην παράστασιν τοῦ «Ἀριστοδήμου» κατέκρινε τὸν Βαυαρὸν Σμάλτς, ὡς προτιμῶντα τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ ἰταλικὸν θέατρον. Πρβλ. τὸ κύριον ἄρθρον τῆς ἐφημερίδ. «Αἰὼς», Ἀθῆναι 27 Νοεμβρίου 1840.

4) Ὁ Θ. Ὀρφανίδης ἀπεκάλει τὸν Ἀριστίαν «ὑπόκρισιν ζῶσαν καὶ κρύπτοντα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Φιλοδραματικῆς Ἐταιρείας σκοποῦς ἄλλους παρὰ θεατρικούς!». «Τοξότης», φ. Ε' καὶ ΣΤ', Ἀθῆναι 1841. σ. 165—166.

5) «Τοξότης», φ. Ε' καὶ ΣΤ', ἔ. ἀ. σ. 165—166. Ἴδὲ καὶ «Νέα Ἔστια», τόμ. ΚΔ', Ἀθῆναι 1938, σ. 1592. Ν. Λάσκαρη, Ἱστορ. τοῦ Νεοελ. θεάτρου, τ. Β', σ. 277.

ἀδυνατῶν δὲ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀνασύστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἂν καὶ προετρέπετο ὑπὸ τοῦ Φιλίμονος, συντάκτου τῆς ἐφημερίδος «**Αἰών**», «**νὰ μὴν ἀψυχῆ**» εἰς τὰ ἐμπόδια, ἀπεφάσισε νὰ ἀπέλθῃ μὲ ἀληθῆ πικρίαν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ἐπιστρέφων εἰς τὸ Βουκουρέστιον, ὅπου οὐ μόνον εἰς τὰς προσφιλεῖς του μελέτας ἐπεδόθη, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως κληθεὶς συνεπλήρωσε τὴν διοργάνωσιν τοῦ ἔθνικοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ρουμανικοῦ θεάτρου¹⁾. Διὰ τοῦτο οἱ σύγχρονοὶ του Ρουμάνοι, βαθῶ συναισθανόμενοι χρέος πρὸς τὸν Ἑλληνα Θεσπιν των, ἀνήρτησαν εἰς τὴν μεγάλην αἵθουσαν τοῦ ἔθνικοῦ των θεάτρου τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀριστίου, ἣτις νῦν φυλάσσεται εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἔθνικοῦ θεάτρου καὶ τῆς ὁποίας ἀντίγραφον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ν. Λάσκαρη²⁾ καὶ ἄλλων. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς τιμήσαντας αὐτὸν Ρουμάνους, οἱ ἐν Ἀθήναις Βαυαροὶ, μετὰ τῶν συμπατριωτῶν του Ἑλλήνων, ποικιλοτρόπως ἐνήργησαν διὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπομάκρυνσίν του, στερήσαντες διὰ τῆς συμπεριφορᾶς των αὐτῆς τὴν Ἑλλάδα τῆς εὐκαιρίας πρὸς δημιουργίαν ἔθνικῆς Σκηνῆς. Ἄν καὶ ὀλίγους δὲ μῆνας μετὰ τὴν ἔξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησίν του ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς διαλυθείσης «**Φιλοδραματικῆς Ἐταιρείας**» τὸν ἐκάλεσε καὶ πάλιν ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀναλάβῃ τὸ διακοπὲν ἔργον του, ὃ Ἀριστίας ὅμως ἀπεποιήθη διὰ τῆς κατωτέρω ὄραιοτάτης καὶ πολλὰ μεταξὺ τῶν γραμμῶν τῆς ἀποκρυπτούσης ἐπιστολῆς του :

Βουκουρέστι, 26 Ἰουνίου 1841.

Πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Σ. Ἐπιτροπὴν τῆς Φιλοδραματικῆς Ἐταιρείας.

Κύριοι,

Ἐπέστρεψα θῆεν ἦλθα, πειθόμενος εἰς τὴν φωνὴν τοῦ κατήγοντος. Οἱ καλοὶ Δᾶκες μὲ ὑπεδέχθησαν ἀσπασίως· μ' ἐτίμησε καὶ ἡ Σ. Κυβέρνησις τοῦ τόπου· εὐγνωμονῶ ἀλλὰ... κ' ἐγὼ μίαν πατρίδα ζητῶ. Ἡ εἰμαρμένη μ' ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅσον περισσότερο προσεπάθησα νὰ τὴν πλησιάσω! Μὴ παροξύνῃ ὑμᾶς ἡ ἔκφρασις τοῦ πόνου· εἶναι πικρὸς, κύριοι, ὁ χωρισμὸς τῶν ὁμογενῶν! Οὐχί, δὲν λησμονῶ τὰς ὁποίας καὶ παρ' ἀξίαν μὲ προσέφεραν τιμὰς οἱ μεγάτιμοι Ἕλληγες καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισα! Ὁραῖος καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν ὁ ἀκέραιος Ἕλληγ! ἀλλὰ μοχθηρὸν καὶ καταχθόνιον τέρας, ὁ βάνυσος, κερδαλέφρων ἀπελευθερὸς δοῦλος!

Σέβομαι, κύριοι, καὶ τιμῶ τὴν ὁποίαν ἐπιθυμίαν ἔχετε νὰ μὲ ἰδῆτε πάλιν ἀκόμη καὶ ὡσὰν νὰ βλέπω πάλιν ἐκείνην τὴν ἐπιτίμιον σοβαρότητα ἐπὶ τοὺς εὐγενεῖς ὑμῶν χαρακτῆρας διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν ἐνὸς ἐλαχίστου ὁμογενοῦς

1) Ν. Λάσκαρη, ἔ. ἀ. σ. 277. Ν. Βέη (Bees), Τὸ σύντομον χρονικὸν τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου (1833—1864), «**Νέα Ἐστία**», τόμ. ΚΕ', Ἀθῆναι 1939, σελ. 228—231. Τοῦ Ἰδίου, Κωνσταντίνος Κυριακός Ἀριστίας καὶ Ἀνδρέας Κάλβος, «**Νέα Ἐστία**», τόμ. ΚΖ', Ἀθῆναι 1940, σ. 21.

2) Ν. Λάσκαρη, Ἱστορ. τοῦ Νεοελ. θεάτρου, τ. Α', Ἀθῆναι 1938, σ. 261.

ἀθῆος αὐτὸς καὶ μὲ πολὺν ἐνθουσιασμόν ἐπέδραμεν εἰς τὰς τρυφερὰς ἀγκάλας ὑμῶν· τὰς εὖρε θερμὰς ἀλλ' ἐξησθενημένας, διότι πολὺ ἐξ αὐτῶν ἐξήντηλσεν αἷμα ἢ σημερινῇ τῆς Ἑλλάδος πολυστένακτος ἐλευθερία. Ἐλπίζω, ἀφοῦ μὲ θέλετε, ὅτι οἱ εὐεργετοῦντες με Δάκες, ὀλίγην ἔχοντες ἐμοῦ χρεῖαν, μετ' οὐ πολὺ θέλουσι μ' ἀποστείλει· ν' ἀναπληρώσω εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν (ἀποβλέπουσαν τὴν τιμὴν μου πρότερον) ἐπιθυμίαν ὑμῶν, ἃν πρόκειται τι ἀγαθὸν ἐκ τῆς ἀπαιτουμένης σοβαρᾶς δραματικῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν ὑμεῖς τιμῶντες μ' ἐνεπιστεύητε.

Τῆς Σ. Ἐπιτροπῆς τῆς Φιλοδραματικῆς Ἐταιρείας

Ἐὐπειθέστατος

Κ. Κ. ΑΡΙΣΤΙΑΣ ὁ).

Τὸν Ἀριστίαν εἰς τὸ Βουκουρεστίον ἐπιστρέψαντα μετὰ ὀλιγόμηνον εἰς Ἀθήνας παραμονὴν ἀνέμενον ἀγαπητοὶ του συγγενεῖς καὶ φίλοι, οἵτινες τὰ μάλα ἐχάρησαν διὰ τὴν ἐπιστροφὴν του. Ὁ Ἀριστίας εἶχε νυμφευθῆ ἐν Βλαχία τὴν 12ην Ἰανουαρίου τοῦ 1836 τὴν Ἀλεξανδρίναν, κόρην τοῦ σερδάρη (= ἄρχηγοῦ τοῦ ἱππικοῦ) Ἰωάννου Μαργαρίτου. Ὁ C. Aricescu, μαθητῆς τοῦ Ἀριστίου, μᾶς λέγει, ὅτι αὕτη ἦτο Ρουμανίς, φέρουσα τὸ ἐπίθετον *Margaritescu* ὁ), συμφώνως ὁμῶς πρὸς τὸ προικοσύμφωνον τοῦ Ἀριστίου, τὸ σφῶζόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἐγγόνου του ἱατροῦ D. Anapescu, ὅπερ ἀνέγνωμεν, ἢ Ἀλεξανδρίνα ὠνομάζετο *Μαργαρίτου*. Πρόκειται λοιπὸν περὶ Ἑλληνίδος, ὡς ὀρθῶς μοι εἶπε καὶ ὁ ἐγγονος τοῦ Ἀριστίου φίλος D. Anapescu. Ἡ προίξ, τὴν ὁποίαν προσέφερον εἰς τὴν κόρην του ὁ σερδάρης Ἰωάννης Μαργαρίτης ἦτο μεγάλη. Τὸ σπουδαιότερον δ' ἐκ τῶν κτημάτων τῆς προικὸς αὐτῆς ἦτο ἀμπελῶν ἐν Malmaison, παρὰ τὸν βόρειον Σταθμὸν τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτῷ ὑπῆρχε ὠραία ἐξοχικὴ οἰκία, εἰς τὴν θέσιν τῆς ὁποίας εὐρίσκεται νῦν τὸ κτίριον, τὸ χρησιμοποιοῦμενον διὰ τὴν ἱατρικὴν περιθάλψιν τῶν σιδηροδρομικῶν ὑπαλλήλων τῆς ρουμανικῆς πρωτευούσης. Εἰκόνα τῆς ὠραίας ἐκείνης ἐπαύλεως διέσωσεν εἰς ἐλαιογραφικὸν πίνακα ἡ ἐγγόνη τοῦ Ἀριστίου ζωγράφος Aurelia Anapescu, τὸν ὁποῖον ἐδώρησεν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ ἔθνικοῦ ρουμανικοῦ θεάτρου. Ἡ δ' ἐν Βουκουρεστίῳ ἀρχοντικὴ οἰκία τοῦ ἀξιολόγου ἐκείνου ἠθοποιοῦ καὶ πατριώτου εὐρίσκειτο ἐν τῇ Strada Luterana, ἀρ. 11. Μετὰ τῆς Ἀλεξανδρίνας Μαργαρίτη ὁ Ἀριστίας ἀπέκτησε τέσσαρα τέκνα, ἐν ἄρρεν καὶ τρία θήγλεα. Τὸ ἄρρεν καὶ τὰ δύο θήγλεα ἀπέθαναν εἰς μικρὰν ἡλικίαν. Μόνον ἡ μία κόρη του ὀνόματι *Ἀριστία* ἐπέζησε καὶ ὑπανδρεύθη τῷ 1864 λαβοῦσα σύζυγον τὸν μαθητὴν τοῦ πατρός της D. Anapescu. Ἡ Ἀριστία

1) Ν. Δάσκαρη, ἔ. ἀ. τ. Β', Ἀθῆναι 1939, σ. 278—279.

2) C. Aricescu, *Inmormântarea lui C. Aristia*, ἐφημερ *Românul*, Bucures, ti 26 Ἀπριλίου 1880, σ. 376.

ἀπέθανε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1914, ἀφῆκε ὄμως ἀξίους ἀπογόνους, ἴτοι τὸν φίλον ἱατρὸν D. Ananescu μετὰ τῆς συζύγου καὶ κόρης του καὶ τὴν Maria de Saigiu, ἀποθανοῦσαν τῷ 1944 ¹⁾).

Καθὼς βλέπομεν ὁ Ἀριστίας εἶχε δημιουργήσει ἐν Βουκουρεστίῳ οἰκογένειαν, ἣτις ὀλίγον κατ' ὀλίγον ξερουμανίσθη. Ὅταν δ' ἐπέστρεψεν ἐκεῖ ἐξ Ἀθηνῶν διωρίσθη ἀμέσως καθηγητῆς εἰς τὸ ρουμανικὸν λύκειον τοῦ Radu Voda, ἔνθα εἶχε μεταφερθῆ τὸ ἐθνικὸν Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ συνεχίζει τὴν κατὰ τὸ 1840 διακοπεῖσαν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης. Τὴν Βλαχίαν, δευτέραν πατρίδα του, δὲν τὴν ἐγκατέλιπε πλέον, καίτοι ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς «Φιλοδραμ. Ἐταιρείας» τῶν Ἀθηνῶν προσεκάλεσεν αὐτόν, ὡς εἶδομεν, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀριστίας, χωρὶς ποτὲ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἀκραιφνῆς Ἕλλην, δὲν ἠθέλησεν ἐν τούτοις νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα μας. Ἦδη κατὰ τὸ θῆρος τοῦ 1848 ἔδειξε ἀκόμημίαν φοράν, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1821, τὰς φιλελευθέρους ἰδέας του καὶ τὰς ὑψηλὰς καὶ πατριωτικὰς αὐτοῦ ἐμπνεύσεις. Ἀναμειχθεὶς ἐνεργῶς εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Βλάχων κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸ ρουμανικὸν ἔθνος, ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστατικῆς πολιτικῆς φρουρᾶς τοῦ Βουκουρεστίου.

Μετὰ τὴν 13ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1848 συλληφθεὶς ἐφυλακίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τῶν ἄλλων πρωτεργατῶν τῆς ἐπαναστατικῆς ἐκείνης ἐξεγέρσεως. Οἱ Τούρκοι ἐσχεδίαζον, ἵνα ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐξορίας θανατώσουν τὸν Ἀριστίαν διὰ πνιγμοῦ. Πρὸς τοῦτο μετέφερον αὐτὸν μαζὶ καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἐπαναστάτας ἐπὶ ποταμοπλοίου διὰ τοῦ Δουνάβεως πρὸς τὴν

1) Τοὺς ἐν Βουκουρεστίῳ ἀπογόνους τοῦ Ἀριστίου ἀνεκάλυψα ὡς ἐξῆς : Ἀνέγνωσα εἰς τὴν ἄλλοτε αὐτόθι ἐκδιδομένην ἐφημερίδα «Românul» τῆς 19ης Ἀπριλίου 1880, ὅτι ὁ Ἀριστίας ἐτάφη εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς παρὰ τὴν λεωφόρον τῆς Grivitei. Μετέβην εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἠρευνήσα τοὺς τάφους, κατάρθωσα δὲ μετ' ἐπιμόνους προσπαθείας νὰ εὗρω τὸν τάφον τοῦ Ἀριστίου, φερόμενον τώρα ὑπὸ νέον ὄνομα, τὸ ὄνομα τοῦ νῦν ἰδιοκτῆτου του, ἐγγόνου τοῦ Ἀριστίου ἱατροῦ D. Ananescu. Μεταβάς κατόπιν εἰς τὴν παρὰ τὴν ὁδὸν Aviator Zorileanu οἰκίαν τοῦ Ananescu καὶ σχευασθεὶς μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, εἶδον τὰς προσωπογραφίας τοῦ Ἀριστίου, τὰ ἐπιπλά του, τὰ βιβλία του, πολλὰ χειρόγραφα του, ἐνδυμασίας θεατρικὰς, τὸ κροικοσύμφωνόν του, ὡς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς ζωῆς του, ἅτινα μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας διατηροῦν οἱ ἀξιοὶ ἀπόγονοί του. Δυστυχῶς φωτογραφίας τούτων δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκτήσω, πλὴν μιᾶς παριστανούσης ἀνέκδοτον τοῦ ἠθοποιοῦ προσωπογραφίαν. Ὁ D. Ananescu, σημειωθῆτω, ἔξασκεῖ τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα ἐν Βουκουρεστίῳ, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Aurelia εἶναι δόκιμος ζωγράφος καὶ ἡ μόνη κόρη των, δισεγγόνη τοῦ Ἀριστίου, εἶναι ἀπόφοιτος τῆς Βασιλικῆς Μουσικῆς Ἀκαδημίας τῆς ρουμανικῆς πρωτεύουσος, σπουδάσασα τὴν φωνητικὴν μουσικὴν ὑπὸ τὸν Ἕλληνα καθηγητὴν Δημ. Κουταβᾶν. Βλ. καὶ D. Ananescu, Doua documente privitoare la poetul C. Aristia ἐν Revista Ist. Rom. XXI, Bucur. 1935, σ. 25—29.

Αυστρίας. Κατὰ τὸν πλοῦν οὗτος ἀντελήφθη εὐτυχῶς τὸ τουρκικὸν σχέδιον, διότι ἐγνώριζε τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν. Ὡς ἀληθῆς ἠθοποιὸς ὑπεδύθη νῦν ἐπὶ τοῦ πλοίου θαυμασίον ρόλον. Ἐνῶ οὐδὲν ἐξ ὧων ἤκουσεν ἀνέφερον εἰς τοὺς ἄλλους ἐπαναστάτας, ἦτοι τοῖς J. C. Bratianu, ἀδελφοὺς Gales, τὶ καὶ Popa Snagoveanu, ἐμέθυσε τοὺς Τούρκους φρουροὺς καὶ τὸν πηδαλιούχον καὶ ἀπὸ λόγου εἰς λόγον ἀπέσπασεν ἀπὸ αὐτοὺς ὅλα τὰ μυστικά τοῦ ἐτοιμαζομένου ὑπ' αὐτῶν πραξικοπήματος. Οὕτω δὲ τῆς μέθης συνεχιζομένης καὶ τοῦ ὕπνου ἐπικαλύψαντος τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀπαισίων Τούρκων, τὸ πλοῖον εἰσῆλθεν εἰς τὰ αὐστριακὰ ὕδατα τοῦ Λουνάβεως. Ὁ Ἄριστίας τότε μετὰ τῶν συντρόφων του σώως ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ ξένον ἔδαφος διαφυγὼν τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων ¹⁾.

Ἐκ τῆς Αὐστρίας κατέφυγεν εἰς Παρισίους, ἔνθα ἀπέζη μετερχόμενος τὸν οικοδιδάσκαλον καὶ νυχθημερὸν ἐργαζόμενος σκληρῶς, διὰ νὰ κερδίσῃ τὸν ἐπιούσιον. Μεταξὺ τῶν ἰδιαίτερον αὐτοῦ μαθητῶν ἐν Παρισίοις ἦτο καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ὀνομαστοῦ Ἀλεξάνδρου Μαργκιλομάν ²⁾. Μετὰ δὲ τὴν συνθήκην τοῦ Βαλιάν-Λιμάν, ὑπογραφεῖσαν τὴν 1ην Μαρτίου τοῦ 1849, ὁ Ἄριστίας ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Βουκουρέστιον, ὅπου συνέχισε τὸ ἔργον τῆς μορφώσεως τῶν Μολδοβλάχων, καταλαβὼν διάφορα πνευματικὰ ἀξιώματα. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὸ 1856 ἐγένετο **«βιβλιοθηκάριος τοῦ Κράτους»**, ἦτοι διευθυντὴς τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης, εἶτα δὲ διωρίσθη καὶ πάλιν καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ λυκείου τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὅπου ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1863, ὅποτε ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν, ἀπασχολούμενος πλέον μόνον εἰς τὴν συγγραφὴν φιλολογικῶν ἔργων. Κατὰ τὴν γεροντικὴν του ἡλικίαν ἔχασε τὴν πολύτιμον ὄρασίν του καὶ ἔμεινε τυφλὸς ἐπὶ ὀκταετίαν. Ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἕλληνας ἰατρός **Φιάλας** τοῦ ἔκαμε ἐγχείρησιν καταρράκτου, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ Ἄριστίας δὲν ἐθεραπεύθη. Ὡς νὰ μὴ ἦρκει δὲ ἡ ἀπώλεια τῆς ὄρασεώς του, προσεβλήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του καὶ ἐκ παραλυσίας, ἣτις ἐπ' ἄρκετον τὸν ἐβασάνισεν, ἕως ὅτου ὁ θάνατος, λυτρωτὴς τῶν δεινῶν καὶ τῶν πικριῶν τῆς ζωῆς, ἦλθε διὰ νὰ τοῦ προσφέρῃ τὴν αἰώνιαν ἀνάπαυσιν κατὰ τὴν 16ην Ἀπριλίου τοῦ 1880.

Ἡ τότε ἐν Βουκουρεστίῳ ἐκδιδομένη ἐφημερίς «Românul» κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν, σ. 363, ἀναγγέλλει ὡς ἑξῆς τὸν τοῦ Ἄριστίου θάνατον : «Εἰς ἐκ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου, ὁ παλαιὸς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης, ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ὁ συγγραφεὺς πολλῶν ἔργων, τὰ ὅποια συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόδοσιν

1) Τὸ δραματικὸν αὐτὸ ἐπεισόδιον ἀνέπτυξεν ὁ ἕγγονος τοῦ Ἄριστίου ἰατρός D. Ananescu εἰς διάλεξιν ὑπὸ τὸν τίτλον *Aristia ca profesor s.i patriot, γενομένην ἐν τῇ Liga culturala τοῦ Βουκουρεστίου τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1936.*

2) C. D. Aricescu, *Inmorm. lui C. Aristia*, ἔ. ἀ. σ. 376. D. Rosetti, ἔ. ἀ. σ. 13.

τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας, ὁ Κωνσταντίνος 'Αριστίας, μετὰ μακροχρόνιον ἀσθένειαν, διαρκέσασαν ὀκτὼ ἔτη, σήμερον ἐκλείσει διὰ παντός τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἑτῶν. "Οἱοι ἔσοι τὸν ἐγνώρισαν καὶ ὑπῆρξεν μαθηταὶ του παρκαλοῦνται ὅπως προσέξουν αὐτὴν τὴν εἶδυσιν ὡς πρόσκλησι' διὰ τὴν κηδεῖαν του, ἣτις θὰ γίνῃ τὸ Σάββατον 19ην 'Απριλίου, ὥραν 12ην' εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν 'Αγίων Βοεβόδων τῆς λεωφόρου Grivit,εἰ, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν θὰ ἐκκινήσῃ ἡ νεκρικὴ πομπὴ διὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς 'Αγίας Παραρασκευῆς». Εἰς τὴν αὐτὴν ἑφημερίδα τῆς 26ης 'Απριλίου 1880, σελ. 376, ἐδημοσιεύθη ἐπικήδειος εἰς τὸν 'Αριστίαν λόγος ρηθεὶς ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του C. D. Aricescu 1), τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐχρησιμοποίησα ἐν τῇ ἀναχειρας μελέτῃ. 'Εν τῷ νεκροταφείῳ τῆς 'Αγίας Παρασκευῆς, περὶ τὰ ἑβδομήκοντα μέτρα δεξιᾶ ἀπὸ τῆς κυρίας αὐτοῦ εἰσόδου πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, εὐρίσκεται ὁ ἀπέριττος τάφος τοῦ λαμπροῦ τούτου "Ελληνο, ἐφ' οὗ ὑψοῦται μικρὸς ἐξ ἀμμοκονιάματος σταυρὸς πεπαλαιωμένος, κάτωθεν λεύκης, φέρων ἐπὶ μὲν τῆς ἐμπροσθίας αὐτοῦ πλευρᾶς τὸ ὄνομά του, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης τοὺς κατωτέρω ὑπὸ τοῦ Aricescu γραφέντας στίχους :

Aici zace în tacere
Corpul lui Aristia
Jar în ceruri mângâere
Sulfetul lui va afla.

Opt zeci ani cât a trait
Datoria s,i-a împlinit
Jerftind cu zelu cu placere
S,i repaos s,i avere
S,i chiar scumpa sanatate
Pentru patriei libertate.

'Ενθάδε κεῖται στή σιωπῇ | τὸ σῶμα
τοῦ 'Αριστία' | ἀλλὰ στοὺς οὐρανοὺς
παρηγορημένη | θὰ βρίσκει' ἡ ψυχὴ
του.

'Ογδόνα χρόνια πού ἔζησε | ἔξεπλή-
ρωσε τὸ καθῆκον του | θυσιάζοντας μὲ
ζῆλο κι εὐχαρίστησι | καὶ ἀνάπαυση
καὶ περιουσία | καὶ τὴν ἀκριβὴ του ὑ-
γεία, | γιὰ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερία.

'Η δ' ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ζαχαρία Σαρδέλλῃ ἐκδιδομένη ἑλληνικὴ ἑφημερὶς <'Ιρις> ἐδημοσίευσε τὴν 23ην Μαΐου τοῦ 1880 νεκρολογίαν διὰ τὸν 'Αριστίαν, ἐν ἣ ἑξαιρέται ἡ λαμπρὰ πατριωτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δραῖσις τοῦ "Ελληνοσ ἠθοποιοῦ καὶ διδασκάλου 2). 'Απὸ τὰς

1) 'Ο C. D. Aricescu εἶναι ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς γενεᾶς τοῦ Ioan Eliade—Radulescu καὶ τοῦ Gh. Asaki. Τὸ δίτομον ἔργον αὐτοῦ, ἀφορᾶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως, εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ πολύτιμος πηγὴ διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐν αὐτῇ δημοσιευομένων ἐγγράφων. Οὗτος ἐσπούδασεν εἰς τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ Κολλέγιον τοῦ 'Αγίου Σάββα. Τῷ 1847 ἀκολουθῶν τὰς συμβουλὰς τοῦ διδασκάλου του Κ. 'Αριστίου ἤνοιξε τὸ θέατρον εἰς τὸ Câmpulung τῆς Βλαχίας, ἐν ᾧ παρεστάθησαν κωμειδύλλια τοῦ V. Alecsandri καὶ κωμῳδία τοῦ Molière.

2) 'Εν τῷ ἀρθριδίῳ τῆς <'Ιριδος> γίνεται λόγος καὶ διὰ τὸν μαθητὴν τοῦ 'Αριστίου C. Aricescu, ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς φλογερὸς φιλέλληνα, διότι ἐφυλα-

ἄνωτέρω ἡφμερίδας πληροφοροῦμεθα προσέτι, ὅτι ὁ Ion Ghica, μόλις ἔλαβε γνῶσιν τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστίου, προσεκάλεσεν ἀμέσως τοὺς ἠθοποιούς τοῦ Βουκουρεστίου νὰ πράξουν τὸ καθήκον των ἔναντι τοῦ ἐκλιπόντος συναδέλφου των. Ἐπίσης μανθάνομεν, ὅτι ἡ κηδεία του ἐγένετο δημοσία δαπάνη, ἡ δὲ δημαρχία τῆς ρουμανικῆς πρωτεύουσας παρεχώρησε σχετικὸν χῶρον εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (Sfânta Vineri), διὰ νὰ ταφῇ τὸ σῶμα τοῦ ἀξιολόγου ἀνδρός. Ἀκόμη ὅτι μία ὁδὸς τοῦ Βουκουρεστίου ἔλαβε τὸ ὄνομά του, ὡς καὶ δημοτικὸν σχολεῖον παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς συνοικίας Malmaison ¹⁾.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστίου, ἡ πολῦτιμος καὶ πλουσία βιβλιοθήκη του, ὡς μὲ ἐπληροφόρησεν ὁ φίλος ἰατρὸς D. Ananescu, διεσκορπίσθη, τῶν περισσοτέρων βιβλίων πωληθέντων εἰς τὰ παλαιοπωλεῖα. Ἐλάχιστα ἐκ τῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων τοῦ αἰοδίδιμου ἀνδρός εὐρίσκονται νῦν εἰς χεῖρας τοῦ ἰατροῦ Ananescu. Μεταξὺ τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀριστίου εἶδον καὶ τὸ πρωτότυπον τοῦ προικοσυμφώνου του, ὡς καὶ 4—5 ἐπιστολάς του, σταλείσας ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν γαμβρόν του ²⁾ ἐκ Παρισίων, ὅτε διέμενεν ἐκεῖ ἐξόριστος. Ἐξαιρετικῆς ὅμως ἀξίας εἶναι δύο προσωπογραφίαι αὐτοῦ, φιλοτεχνηθεῖσαι ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ζωγράφου Duprès. Ἡ πρώτη παρουσιάζει αὐτὸν ὡς πρωταγωνιστὴν εἰς τὸν «Σαοῦλ» τοῦ Alfieri ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστίας σημειώνει κάτωθεν τῆς εἰκόνης: «**Κ. Ἀριστίας, Ρώμη 1824, 24 ἐτῶν**». Ἡ ἑτέρα εἶναι συμβολικὴ προσωπογραφία παρουσιάζουσα αὐτὸν μὲ προσωπίδα, στέφανον ἐκ δάφνης καὶ σπάθην. Καὶ ἡ μὲν προσωπίς καὶ ὁ στέφανος ἀνήκουν δικαίως εἰς τὸν ἠθοποιόν, ἡ δὲ σπάθη ἀρμόζει εἰς τὸν ἱερολογίτην.

Γ'

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου μᾶς ἀπησχόλησεν ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Ἀριστίου περισσότερον ὡς ἠθοποιῦ καὶ θεατρικοῦ συγγραφέως. Ἦδη θὰ ἐξετάσω τὸ φιλολογικόν του ἔργον, διὰ νὰ ἔχωμεν πληρεστέραν πὼς τὴν εἰκόνα τῆς προσωπικότητός του. Κατὰ τὸ 1829 ὁ Ἀριστίας ἐξέδωκε τὸ ἐξ 92 στροφῶν ποίημα «**Ὑμνος | εἰς | τὴν Ἑλλάδα, | Κ. ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ | ἐν Παρισίοις, | ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, | 1829.** | Εἰς 8ον, 39 σελίδες ³⁾». Ὁ ὕμνος αὗτος, οὐτινος σπανίζουσι τὰ ἀντίτυπα, ἐν σελίδι 5—7 πε-

κίσθη ἐπὶ ἓν ἔτος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος I. Cuza, ἐπειδὴ ἔγραψεν «Ὡδὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα» ἐπὶ τῇ ἐξώσει τοῦ βασιλέως Ὄθωνος.

1) Ἐν Ρουμανίᾳ συνήθως τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἰδίᾳ δὲ τὰ γυμνάσια, φέρουν τὸ ὄνομα ἔθνικοῦ ἀνδρός, λογίου ἢ λογοτέχνου.

2) Ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἀριστίου ἔφερε τὸ ὄνομα Δημήτριος Ananescu· οὕτω ὁ ἔγγονος τοῦ Ἀριστίου εἶναι ὁμώνυμος πρὸς τὸν πατέρα του.

3) Δ. Γκίνη—Βαλ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 287, ἀρ. 1902. Ioan Bianu—Nerva Hodos, —Dan Simonescu, Bibliografia Rom veche, τόμ. III, Bucures,ti 1936, σ. 665, ἀρ. 1437.

οιέχει ἀφιέρωσιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν, ἔχουσιν οὕτω:

«Φιλογενέστατε καὶ σοφώτατε Κοραῆ,

Ἐκαστον μέλος τῆς νῦν ἀνθούσης ἑλληνικῆς νεολαίας, ἣτις πρὸ χρόνων σὲ γνωρίζει ὁδηγὸν καὶ προστάτην, εἰς σὲ πρῶτον ὀφείλει: ὡς ἀφιέρωσιν τὴν ἀπαρχὴν τῆς φιλοπονίας τοῦ περισσώτερον ὅμως ὀφείλω ἐγὼ ὁ ἀρχάριος μαθητῆς σου (ὅλοι οἱ εὐαίσθητοι καὶ προσωπικῶς μὴ γνωρίζοντάς σε, ἀναγινώσκοντες τὰ συγγράμματά σου ἐπισεμνύονται νὰ λέγωνται μαθηταὶ σου) ὁ μακρὰν καὶ τῆς κοινῆς μας μητρὸς Ἑλλάδος, μακρὰν καὶ τῆς φωτισμένης ἐστίας τῶν ἐλευθέρων Γάλλων, ὁ ἐν παραβύσπῃ που κεκρυμμένος, ὁ στερημένος ἔτι καὶ τοῦ ἀπαιτουμένου πλήκτρου τοῦ ποιητικοῦ ὄστρου: εἰς σὲ ἀφιερῶν, σεβαστὲ ἄνερ, τὸ παρὸν ποιημάτιόν μου, τὸν ὕμνον τῆς Ἑλλάδος, μέρος καὶ ἀρχὴν διαφόρων ποιημάτων μου, τὰ ὅποια θέλω νὰ ὀνομάσω ἀσύνδετα, εἰς διαφόρους ὕλας καὶ διάφορα μέτρα στίχων, εὐελπὶς ὢν ὅτι παρὰ σοῦ θέλω μάθει, ἂν πρέπει τοῦ λοιποῦ περισσώτερον νὰ τολμήσω ἢ τοῦναντίον, ἂν εἰς ἐμὲ ἀνῆκει ὁ, πρὸς διόρθωσιν τῶν τολμηρῶν, στίχος σου, τὸν ὅποιον ἀνέγνωσα εἰς τὰ προλεγόμενά σου:

Τοιαῦτα δυστυχέστατα μπορῶ κι ἐγὼ νὰ γράψω,

Ἄλλ' εἰς τὴν γῆν βαθύτατα προκρίνω νὰ τὰ θάψω,

διότι δυσκόλως θέλω εὑρεῖ ἀλλαχού τὸν σοφώτατον καὶ εἰλικρινῆ.

Κ. Ἀριστίας».

Δὲν εἶναι γνωστὸν πῶς εἶδεν ὁ σοφὸς Κοραῆς τοὺς στίχους τοῦ «**Ὑμνου εἰς τὴν Ἑλλάδα**», ἀλλ' ἡμῖν φαίνονται δυσκίνητοι καὶ πλαδαροί, εἰς γλῶσσαν ἀντιποιητικὴν «σπανίως σύντονον καὶ σπανιώτερον εἰκονικὴν»¹⁾ καὶ μὲ ὁμοιοκαταληξίαν πτωχοτάτην. Ἐν τούτοις ζωογονεῖ αὐτοὺς τὸ εἰλικρινές, ἀνεπιτήδευτον καὶ βαθὺ αἶσθημα, ὡς καὶ ὁ ἄπειρος θαυμασμὸς τοῦ συγγραφέως τῶν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ἡ μεγάλη καὶ βαθεῖα ἀγάπη τοῦ πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ὁποίας τόσον εἰργάσθη, ἐμόχησε καὶ ἠγωνίσθη. Καὶ ἤδη ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ νὰ παράθεσω ἐνταῦθα στροφάς τινας ἐκ τοῦ σπανίου καὶ δυσσευρέτου τούτου «**Ὑμνου**», διὰ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης ἰδίαν περὶ αὐτῶν γνώμην:

Σελ. 9, στροφή 1η

Ἑλλάς φιλάττη πατρὶς πατρίδων
 Ἐϋγονος μητὲρ τῶν Πιερίδων,
 Ἀρετῶν ἔλων τῶν ἐπὶ γῆς,
 Δέχου τοὺς φθόγγους ψυχῆς ὀργώσης,
 Διὰ σὲ μόνην ἐνθουσιώσης,
 Ὡσπερ σταγόνες μικρᾶς πηγῆς.

Σελ. 11, στροφή 8η

Τ' ἀναρῆρα δέχου τραυλά μου μέλη,
 Ἀφοῦ ἡ φύσις εὐτυχῶς θέλῃ
 Ψυχὴν νὰ ἔχω ἑλληνικὴν,
 Ψυχὴν προσφέρω σοὶ καὶ καρδίαν,
 Πειθῶ δὲν ἔχω οὐδ' εὐγλωττίαν,
 Δὲν ἔχω μῦθον ὁμηρικὴν.

1) Ν. Βέη (Bees), Κων)νος Κυριακός Ἀριστίας, ἔ. ἀ. σ. 18.

Σελ. 12, στροφή 9η

Καλῶς τὰ κάλλιστα νὰ ἀρμόσω,
Μὲ λόγων ἄνθη νὰ στεφάνωσω,
Τὴν ποικιλίαν τὴν φυσικὴν,
Ἐν σοὶ καὶ φύσιν νὰ ἱστορήσω
Καὶ εἰς τὴν φύσιν νὰ σὲ ὑμνήσω
Εὐγενεστάτην, μοναδικήν.

Σελ. 26, στροφή 53η

Τὸν θάνατόν μου μᾶλλον προκρίνω,
Οὔτε προδότης αὐτῆς νὰ γίνω,
Οὔτε ἀχάριστος νὰ φανῶ!
Καὶ εἰς τὸν Ἄδην αὐτὴν λατρεύω!
Τιμὴν πατρίδος μόνον πρεσβεύω!
Πατρίδα μόνην καὶ προσκυνῶ!

Σελ. 39, στροφή 92α

Αὐτὰ καὶ θρόνον σοὶ ἐτοιμάζου
Καὶ τοὺς προστάτας ἐνθουσιάζου
Νὰ σὲ οἰκτίρουν εἰς τὸ παρόν,
Πρὸς οὓς τὰ χρέη εὐγνωμοσύνης,
Τὰ πιστὰ τέκνα τῆς ἡρώϊνης
Θέλουν πληρώσει μὲ τὸν καιρόν.

Δικαίως τὸ ἀνωτέρω ἔργον τιλοφορεῖται «**Ὑμνος**», διότι εἶναι πραγματικὸς ὕμνος ἐνθουσιώδης καὶ φιλόπατρις. Ὁ ποιητὴς οὐδὲν παραλείπει ἀμνημόνευτον ἀπὸ ὅσα μεγάλα καὶ ὑψηλὰ ἐπετέλεσεν ὁ ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Μόνον δὲ τὸ Βυζάντιον ἀπουσιάζει ἐκ τοῦ ποιήματος τούτου. Ὁ Ἀριστίας ψάλλει ἀτέχνως ἀλλὰ κατὰ τρόπον πηγαῖον τὴν ἑλληνικὴν ἀρετὴν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πολιτισμόν. Ἡ ποίησίς του δὲν ἔχει τὸ ἀρρενωπὸν καὶ ὀλύμπιον ὕφος, οὔτε τὴν μουσικότητα, τὸ ὕψος τῶν συλλήψεων, τὴν ζωηρὰν φαντασίαν, τὸ πλούσιον αἶσθημα καὶ τὸν πινδαρικὸν παλμὸν τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀνδρ. Κάλβου. Πρόκειται περὶ ποιήσεως ἀκαλλιεργήτου, περὶ ποιήσεως ἄνευ βάθους. Ἐνθουσιάζει ὅμως τὸν ἀναγνώστην, διότι διοχετεύεται εἰς αὐτὴν πλουσία ἢ δρόσος ἀπὸ τὴν ἀστεϊρευτον πηγὴν τοῦ καθαροῦ καὶ ἀδόλου πατριωτισμοῦ τοῦ Ἀριστίου. Κατώτερον τοῦ «**Ὑμνου**» εἶναι ἕτερον ποίημα τούτου ἐπιγραφόμενον Ἡ ΓΕΦΥΡΑ | DOAMNA MARIA¹⁾, | ἦτοι | ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΗΣ

1) Πρόκειται περὶ τῆς ἡγεμονίσσης Μαρίας Bibescu. N. Iorga, Istoria Românilor, τόμ. IX, Bucures,ti 1938, σ. 81.

Σελ. 29, στροφή 62α

Ἑλλάς φιλότατη, πικρὴς γλυκεῖα,
Βιωμοὺς ὁποῖους: ἄχ! τί μνημεῖα,
Δὲν σοὶ ὀφείλουσι καὶ τιμὰς.
Τὸ αἶσθημά σου ὅσοι αἰδοῦνται
Καὶ τὰς τῶν τέκνων σου εὐλαβοῦνται
Κατὰ τυράννων ἐπιδρομάς:

Σελ. 39, στροφή 91η

Τὸ πᾶν φωνάζει ὅτι ἀξίζεις
Καὶ ὡς βασίλισσα νὰ ἐρίζῃς
Τὴν σὴν ἐστίαν τὴν ποθητήν.
Τὸν σταυρὸν ἔχουσα πρόμαχόν σου,
Τὴν θεὰν Θέμιδα ὀδηγόν σου
Καὶ ἄσυλόν σου τὴν ἀρετὴν.

ΕΠΙ ΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ | ΑΛΟΥΤΑΝ ¹⁾ | ΓΕΦΥΡΑΣ, ΜΕΣΟΝ ΣΛΑ |
ΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΝΑΤΣ | Ποίημα | Κ. Κ. ἈΡΙΣΤΙΟΥ | ΕΝ ΒΟΥ-
ΚΟΥΡΕΣΤΙΟΙΣ. | Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰ. Καπαίνικ | 1847, ἐξ οὗ ἀναφέ-
ρομεν ἐνταῦθα τὰς κατωτέρω στροφάς :

Σελίς 2α

Γεφύρας τὰ ἐγκαίαια
Τὴν δόξαν σου συσταίνου
Κ' αἰ αὔραι τῶν χαρίτων σου
Τὸν κόσμον περισαίνου.

Σελίς 3η

Χαῖρε, Δέσποινα Δακίας,
Χαῖρε, στήλη σωτηρίας,
Ἐχελίνωσες, ΜΑΡΙΑ
Καὶ τοῦ κόσμου τὰ στοιχεῖα!

Σελίς 6η

Οὐτ' Ἀριάδνη, οὐδ' Ἐρσιλία,
Οὐτε Ἑλένη, οὐτ' Ἀσπασία,
Κάλλη ἀρχαῖα ἱστορικά,
Ἔστησαν τόσα, διὰ συζύγων,
Ἀνδρῶν σκηπτούχων τῶν ὑφιζύγων,
Λαμπρὰ μνημεῖα ἡρωϊκά.

Διὰ ΣΥΖΥΓΟΥ τοῦ ἐφαμίλλου,
Δακῶν Θησέως, Δακῶν Ρωμύλου.
Ἰσχυεῖς πλέον καὶ θεαινῶν,
Τὴν Ρωμανίαν ν' ἀναμορφώσης,
ΠΑΝΔΩΡΑ ΜΗΤΕΡ, ὁμογενῶν! κλ.

Πλὴν τοῦ ἀνωτέρω ποιητικοῦ ἔργου, ὁ Ἀριστίας ἔγραψε καὶ ἄλλα ποιήματα ἐν τῇ ρουμανικῇ ὁμῶς γλώσσῃ, ὡς π. χ. τὰ ἐξῆς: α') «20 Decembrie 1842»²⁾, δι' οὗ ἀπευθύνει εὐχὰς πρὸς τὸν πρίγκιπα Γεώργιον Bibescu, β') «Oda la intronarea pre înalt-atului nostru Domn Georgie D. Bibescu, 1843. Februarie 14»³⁾ (Ῥῶδη εἰς τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ ὑψηλοτάτου ἡγεμόνος μας κλπ.). Μετὰ τὸν τίτλον προτάσσει τὰ ἐξῆς ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ: **Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένη | καὶ τὸ φῶς σου, Κύριε, ἐσημειώθη ἐφ' | ἡμᾶς. ἐν ἐπιγνώσει ὑμνοῦντας σε!...**, γ') «Πρὸς τὴν Anna Davilla»⁴⁾, δ') «Critica Aprodului Purice în versuri» (Κριτικὴ τοῦ θυρωροῦ βογιάρου εἰς στίχους). Τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι ἀνέκδοτον, εὗρίσκεται δὲ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 787 χειρόγραφον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας⁵⁾. Πρὸς τούτοις ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἐλικόν του ποίημα «Print, ul Ro-

1) Ἀλούτας εἶναι παραπόταμος τοῦ Δουνάβεως, κοινῶς Ὀλιος.

2) Foaie pentru minte, Brashov 1843, ἀρ. 3, Δευτέρα 18 Ἰανουαρίου, σ. 17. Curierul Românesc, Supplement, anul 1843, Bucures,ti, ἀρ. 1.

3) Curierul Românesc, Bucur. 1843, ἀρ. 9, Δευτέρα 1 Μαρτίου, σ. 65.

4) Revista contemporana, anul 1874, Sem. I, σ. 161—164. Τὸ ποίημα εἶναι εἰς ἑξαμέτρους ρουμανικοὺς στίχους, ἐγράφη δὲ συμφώνως πρὸς σημείωσιν τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ Revista contemporana, αὐτόθι σ. 161, δύο ἔτη πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς του. Ἐν αὐτῷ ὁ Ἀριστίας θρηνεῖ τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἄννης Davilla, τὴν ὁποίαν ἐθρήνησεν δλόκληρος ἡ Βλαχία.

5) Ioan Bianu καὶ G. Nicolaiasa, Catalogul manuscriptelor Românes,ti, τ. III, Craiova 1931, σ. 58.

mân | Stant, e epice închinat Românilor | de | K. K. Aristia, | Bucures, ti | 1843. Τοῦ ἔργου τούτου τὴν ἔκδοσιν ἀναγγέλλουσα ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ τότε ἐκδιδόμενη ἐφημερίς Curierul Românesc τῆς 8ης Μαρτίου 1843, σ. 84, γράφει τὰ ἐξῆς: «Ὁ σεργάτης Κ. Ἀριστίας συνέθεσε ἐπικὸν ποίημα ἐν ᾧ ψάλλει τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος G. Bibescu εἰς τὸν θρόνον τῆς Βλαχίας, τὴν ἑορτὴν τῆς ἐνθρονίσεως αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπήχησιν τὴν ὅποιαν εἶχον οἱ λόγοι τῆς Αὐτοῦ Ὑψηλότητος τοῦ ἡγεμόνος. Τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἐκ χιλίων περίπου ὁμοιοκαταλήκτων στίχων καὶ χωρίζεται εἰς μικρότερα τμήματα, πλήρη χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὑψηλῆς ποιήσεως. Οἱ ψαλμοί, ὁ Ἀπόστολος, τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ χρίσμα καὶ ὁ ἔρκος τοῦ ἡγεμόνος ἤνοιξαν εἰς τὸν ποιητὴν εὐρύτατον στάδιον, τὸ ὅποιον ὑπερπηδᾷ μὲ πολλὸν ἐνθουσιασμόν καὶ κρίσιν». Καὶ αὐτὰ μὲν γράφονται ὑπὸ τῆς Curierul Românesc, ἐφημερίδος τοῦ φίλου του Ioan Eliade-Radulescu, ἀλλ' ὁ Vasile Alecsandri, ἐθνικὸς ποιητῆς τῶν Ρουμάνων, ἐδημοσίευσεν ἀντικειμενικωτέραν κριτικὴν ἐν τῇ Salba Literara, ἐκδοθεῖσα ἐν Ἰασίῳ τῷ 1857, σ. 259—268. Ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν ἄλλων, λίαν ἐνδιαφερόντων, ἀναγινώσκομεν καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Χειροκροτήσατε Ρουμάνοι καὶ φωνάζατε ζήτω!, διότι ἐπὶ τέλος, μετὰ μακρὰν ἀναμονὴν χιλιάδων τινῶν ἐτῶν κατωρθώθη νὰ δημιουργηθῇ ποίημα ἐπικόν. Ὁ αἰὼν τῆς δόξης μας ἔφθασε ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνὸς τόμου εἰς σχῆμα δον, πλήρους στίχων δυσνοήτων»¹⁾.

Ἄλλ' ὁ Ἀριστίας ἐπεδόθη καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν ρουμανικὴν, παραλλήλως πρὸς τὰ ἄλλα του ἔργα, εἶναι δὲ ὁ πρῶτος ἐν Βλαχίᾳ, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ πραγματοποιήσῃ τόσον δύσκολον ἔργον. Ὅπως δ' ὁ Ἰταλὸς ποιητῆς Μόντι ἀπέδωκε τὸν Ὀμηρον εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, προσενεγκὼν οὕτω εἰς τὸ ἔθνος του ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστίας ἐπέδιωξε μὲ μοναδικὸν πείσμα νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τόσον εὐγενὲς ὄνειρον²⁾. Τὸ ἔργον του ὠφέλησε πολὺ ἀλλὰ παρέμεινε μέτριον. Ἦδη κατὰ τὸ 1837 ἐδημοσίευσεν τὴν μετάφρασιν τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: OMER | ILIADA | TRADUSE | de | D. C. ARISTIA | TOMUL I. | Bucures, ti | în tipografia lui Eliad. | Ἐν τῇ ἀναριθμητῷ σελ. 3—4 τοῦ ἔργου τούτου ἀναγινώσκομεν τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ μεταφραστοῦ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον Δημητρίου Γκίκαν, ὅστις μετὰ μεγίστης χαρᾶς ἐδέχθη τὴν μετάφρασιν τοῦ Α τῆς Ἰλιάδος καὶ ἐδώρησεν εἰς τὸν Ἀριστίαν χρυσὴν σιγαροθήκην, συνοδεύσας αὐτὴν μὲ τὸ ἐξῆς συγχαρητήριον ἔγγραφον.

1) V. Alecsandri, Sabba literara, Ias, i 1857, σ. 259. Ἡ κριτικὴ τοῦ V. Alecsandri διακρίνεται διὰ τὴν λεπτὴν τῆς εἰρωνείαν. G. Adamescu, Istoria literaturii Române, Bucures, ti 1920, σ. 282—283.

2) Τὸ κουραστικὸν ἔργον τῆς μετάφρασεως τῆς Ἰλιάδος τοῦ ἠδυνάτησε τὴν ὄρασιν, τὴν ὅποιαν καὶ ἐν τέλει ἀπώλεσε. C. D. Aricescu, Inmorm. lui Aristia, ἔ. ἀ. σ. 376.

δημοσιευθὲν ἐν τῇ Curierul Românesc τῆς 10ης Ἀπριλίου 1837. Ἴδου τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει :

«Ἡμεῖς Ἀλέξανδρος Δημητρίου Γκίκας, βοεβόδας, ἐλέφ Θεοῦ
Ἡγεμῶν ἀπάσης Βλαχίας,
Πρὸς τὸν κ. Κωνσταντῖνον Ἀριστίαν,

Ἐδέχθην ἐκ μέρους τῆς ἐξοχότητός σας τὴν μετάφρασιν τῆς ραψωδίας Α τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου καὶ εἶδον τὴν προσπάθειαν καὶ τὸ τάλαντόν σας, τὴν ὥραίαν αὐτὴν καὶ ἀκριβῆ μετάφρασιν, ἣτις παραλλήλως καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἀγῶνας σας εἰς ἄλλα ἐπίπεδα δικαίως σὰς κάμνει νὰ κερδίσετε τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν ἰδικήν μου καὶ ὄλων τῶν Ρουμάνων. Ἀναγινώσκων τὴν μετάφρασιν αὐτὴν εἶδον καὶ πάλιν πόση εἶναι ἡ δεξιότης τῆς ρουμανικῆς γλώσσης, ὅταν τὴν χειρίζεται ὁ ἀλάκμος ἐνὸς καλλιτέχνου καὶ αἰσθάνομαι χαρὰν, ὅταν τοιοῦτοι ὡς ὑμεῖς ἄνδρες χρησιμοποιοῦν τόσον ἐπωφελῶς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς των. Σὰς ἀποστέλλω μὲ τοὺς λόγους αὐτοὺς καὶ αὐτὴν τὴν χρυσὴν σιγαροθήκην καὶ νὰ τὴν δεχθῆτε ὡς ἐν ἀπλοῦν σημεῖον προσοχῆς, ἣς ἔτυχον ἐκ μέρους μου οἱ ὠφέλιμοι κόποι σας.

Ἀπριλίου 7, ἔτος 1837 ἰ).

Ἐν δὲ ταῖς σελ. III—XX τῆς αὐτῆς μεταφράσεως ὑπάρχει μακρὸς πρόλογος ὑπὸ τὸν τίτλον «Asupra traduct.iei lui Omer» (Ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ὀμήρου)²⁾, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Ioan Eliade - Radulescu ἐνῶ ἀπὸ τῆς σελ. XXI—LXIV ὁ Ἀριστίας κάμνει λεπτομερῆ εἰσαγωγὴν εἰς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ὀμήρου, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἰλιάδος.

Πρῶτος σπεύσας νὰ συγχαρῆ τὸν Ἀριστίαν διὰ τὴν δρᾶσιν του ὑπὲρ τῆς προόδου τῶν ρουμανικῶν γραμμάτων ἦτο ὁ **Μουντανιώτης**, καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ ἐθνικῇ Σχολῇ Κραϊόβας τῷ 1837, ὁ ὁποῖος τοῦ γράφει τὰ ἑξῆς: «Χαίρω, φίλε Κ. Ἀριστία, ἔτι εἰς τὸ ἔνδοξον τοῦτο στάδιον τῆς παιδείας, τὸ ὅποσον ἄρχισε νὰ τρέχῃ εὐτυχῶς ἡ Βλαχία, ἀκολουθῆτε τὰ ἴχνη τοῦ σοφοῦ καὶ φιλοπάτριδος Ἡλιάδου (Eliade), εἰς τὸν ὅποιον ἡ πατρίς του θέλει ἀναγράψαι ἀθάνατον τὴν χάριν καὶ δι' ἄλλα μὲν πολλὰ καὶ μάλιστα δὲ διὰ συνέτρεξε δραστηριώτατα εἰς τὴν τῆς γλώσσης τοῦ ἔθνους του διόρθωσιν καὶ τελειοποίησιν, χαίρω λέγω, βλέπων ἔτι κατὰ μίμησιν τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἀνδρός, σπεύδετε νὰ φανῆτε συντελῆς εἰς τὸν τόπον, ὅστις ἔταν ἐπασχεν ἡ Ἑλλάς μᾶς περιέθαλψεν διδούς ἡμῖν καταφυγὴν... .. Ἡ ἐπερχομένη γενεὰ θέλει τὸν δώσει τὸν πρῶτον τύπον μεταξὺ τῶν εὐεργετῶν τοῦ γένους

1) Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐδημοσίευσαν καὶ οἱ D. Ollanescu, Teatrul la Români, Μέγ. Β', Bucur. 1899, σ. 92 καὶ N. Iorga, Ist. liter. român. in veacul XIX-lea, τόμ. I, Bucur. 1907, σ. 141.

2) Ὁ πρόλογος οὗτος ἀνεδημοσιεύθη ἐν τῷ Clasicii Români comentati, suu îngrijirea d-lui N. Cortoian, Ioan Eliade-Radulescu, scrieri literare, edit. ie comentata de George Baiculescu, Craiova 1939, σ. 199—212.

του. Συγχωρήσατέ μοι διὰ τὴν παρέκβασιν τὴν ὁποῖαν ἔλαβον ἀφορμὴν γὰ κάμω ἀπὸ τὴν προσφωνητικὴν σας ἐπιστολὴν, τὴν ὁποῖαν ἐτάξατε εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ «Σαούλ» καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπαίνους, τοὺς ὁποῖους ἐκάματε εἰς τὸν γεννάδαν (ὁηλαδὴ τὸν *Eliade*), οἵτινες εἶναι, κατ' ἐμὲ κριτὴν, κατώτεροι τῆς ἀξίας τοῦ ἀνδρός...»¹⁾.

Βραδύτερον ὁ Ἄριστίας ἐπραγματοποίησε τὴν μετάφρασιν τῶν ἑξ πρώτων ραφωδιῶν τῆς Ἰλιάδος εἰς στίχους ἀνομοιοκαταληκτοὺς. Τῆς μεταφράσεως ταύτης μερικὴν δημοσίευσιν ἔχομεν ἐν τῷ περιοδικῷ *Foaie pentru minte*, *Brashov*, 1851, ἀρ. 13, Πέμπτη 29 Μαρτίου, σ. 101—103 καὶ ἀρ. 14, Πέμπτη 5 Μαρτίου, σ. 105—106. Πρόκειται διὰ τὸ Α τῆς Ἰλιάδος μὲ ἐπαινετικὴν σημείωσιν τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ ἀφορῶσαν εἰς τὴν μετάφρασιν. Ἐν τῷ αὐτῷ ὡσαύτως περιοδικῷ, ἀρ. 16 τοῦ ἰδίου ἔτους, σ. 124—127, ὁ *Iohan] E[liade] R[adulescu]* ἐδημοσίευσεν ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «*Editorul lui Omer, tradus în limba Româna*» (Ὁ ἐκδότης τοῦ Ὀμήρου, μεταφρασθέντος εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν), ἔνθα πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἄριστίου. Κατόπιν ἀκολουθεῖ ἡ ἀναδημοσίευσίς τοῦ Α τῆς Ἰλιάδος. Ἄλλὰ τὸ ἄρθρον τοῦ *I. Eliade* δὲν τελειώνει εἰς αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν τοῦ *Foaie pentru minte*, διότι βλέπομεν νὰ συνεχίζεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 17 φύλλον τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ, σ. 136, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 18 φύλλον, σελ. 140—141. Τῆς ἰδίας δὲ ραφωδίας ἀναδημοσίευσίς ἐγένετο ἐν τῷ *Lepturariu rumânesc* τοῦ *A. Rumnu*, τόμ. IV, μέρος 2ον, *Vienna* 1865, σελ. 17—33, στίχοι 1—672.

Ἄλλα πλὴν τῆς ἀνωτέρω δημοσιεύσεως, ἔχομεν καὶ ἑτέραν μεταγενεστέρα, δεικνύουσαν τὴν ἐπίμονον προσπάθειαν τοῦ Ἄριστίου διὰ τὴν τελειοποίησιν τῆς ἀποδόσεως τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν πτωχὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν. Οὕτω μετὰ τριακονταετίαν ἀπὸ τῆς πρώτης του μεταφράσεως ἐκδίδει τὸ

1) Τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσεν ἑλληνιστὶ ὁ Κ. Ἄριστίας ἐν σελ. XXIV—XXV τῆς μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος, *Bucur.* 1837. Ἄλλὰ ποῖος εἶναι ὁ *Μουντανιώτης*; Πιθανότατα ὁ ἐκ Μουντανιῶν Μ. Ἀσίας *Γεώργιος Πραΐδης* (1791—1873), ὅστις ἠλλάξεν ὄνομα. Μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του ἐκ τοῦ σχολείου τῆς πατρίδος του, οὗτος ἐζήτησεν ἀνωτέραν μόρφωσιν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν ἐν Κωνπόλει, εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀκαδημίαν Βουκουρεστίου, καθὼς καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα ἀναδειχθῆ βραδύτερον καθηγητὴς ἐν Βουκουρεστίῳ. Ὁ Γ. Πραΐδης ἢ Μουντανιώτης ὡσαύτως ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀνήλθεν εἰς ὑψηλὰ ἀξιώματα ἐν τῷ ἑλληνικῷ Κράτει. Ἄλλὰ καὶ ὁ υἱὸς του Ἀλέξανδρος γνωρίζομεν, ὅτι ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος εἰς τὴν πολύνεκρον μάχην τοῦ Βαφῆ Ἀποκορώνου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1866. Περὶ τοῦ Γ. Πραΐδης (Μουντανιώτου) βλ. Θ. Ἀθανασίου, Περὶ τῶν ἑλληνικῶν Σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ, Ἀθήνησι 1898, σ. 93. *Τε. Εὐαγγελίδου*, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Β', Ἀθῆναι 1936, σ. 406, σημ. 2α καὶ σελ. 407. Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου Πραΐδης ἡ προτομὴ εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πεδίον τοῦ Ἄρεως (κῆπος) παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ταξιαρχῶν.

ἔργον «Homereu Iliada, în versuri hexametre, tradus de C. Aristia, Rapsodia I. Bucures,ti 1868, XIX+26 σ.». Τῆς νέας του ταύτης μεταφράσεως ἀπόσπασμα ἐδημοσίευσεν τῷ 1867 τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Atheneul Român», ἀριθ. 10 καὶ 11 (Μαρτίου—Ἀπριλίου), σ. 341—346. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο περιλαμβάνει τοὺς στίχους 1—201 τοῦ Ἀ τῆς Ἰλιάδος. Ἴδου ὁ πρῶτος στίχος: Cânta, o diva, mişni 'a lui Pelide Achille, funesta ¹⁾. Ἀπὸ σημείωσιν τῆς σ. 341 τοῦ ὡς ἄνω φύλλου τοῦ «Atheneul Român» μανθάνομεν, ὅτι μέλη τινὰ τοῦ ὁμωνύμου πρὸς τὸ περιοδικὸν τοῦτο φιλολογικῷ Συλλόγῳ Βουκουρεστίου, ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν ἡμέτερον «Παρονασσόν», παρεκάλεσαν τὸν Κ. Ἀριστίαν ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τὴν συνεδρίαν τοῦ Συλλόγου, τὴν γενομένην κατὰ τὴν 12ην Ἀπριλίου 1867, ἀποσπάσματα τινὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ὀμήρου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Ἀριστίας ἀνεπτυξε καὶ περὶ τοῦ δακτυλικῷ ἑξαμέτρου, τὸ ὅποιον ἐχορησιμοποίησεν εἰς τὴν μετάφρασίν του. Εἰς δὲ τὰ ὑπ' ἀριθ. 12, 13 καὶ 14 φύλλα τοῦ ὡς ἄνω περιοδικῷ τοῦ ἔτους 1867 συνεχίσθη ἡ δημοσίευσίς τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀ τῆς Ἰλιάδος, στίχ. 202—413.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1868, εἰς τὸ α' φύλλον τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ ἐν λόγῳ περιοδικῷ, σ. 57—75, ἐδημοσίευσεν τὴν Disertatio | despre | Hexametral | Antic Hellen s,i modernu Românesc | s,i queva despre limba |, ἣτοι μελέτην περὶ τοῦ ἑλληνικῷ δακτυλικῷ ἑξαμέτρου καὶ τῆς νεωτέρας ρουμανικῆς μετρικῆς μετὰ τινων σχολίων περὶ τῆς γλώσσης. Μετὰ τὴν μελέτην ταύτην ἔπεται ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀ τῆς Ἰλιάδος, στ. 1—611, σ. 75—102, εἶτα δὲ τὸ Καταστατικὸν τῆς «Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας Βουκουρεστίου», σ. 104—119. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ μελέτην του διὰ τὸ δακτυλικὸν ἑξαμέτρον ὁ Ἀριστίας παρουσιάζει ἱκανὰς ἐνδείξεις φιλολογικῆς καταρτίσεως, διότι, κατέχων τὸ θέμα του, ἀνατρέχει εἰς τὰς περὶ μετρικῆς ἐργασίας τῆς ἐποχῆς του, ὡς π. χ. εἰς τὴν «Μετρικὴν» τοῦ Ζηνοβίου Πώπ, μαθητοῦ τοῦ ὀνομαστοῦ διευθυντοῦ τῆς ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας Βουκουρεστίου Λάμπρου Φωτιάδου, ἔχει δ' ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς μεταφράσεις τῆς Ἰλιάδος τῶν Χριστοπούλου καὶ Τανταλίδου, ὡς καὶ τὴν ἐν τῇ ἰταλικῇ τοῦ V. Monti. Σημειωθῆτω ἀκόμη ὅτι τῆς τελευταίας του μεταφράσεως τὸ αὐτόγραφον εὑρίσκεται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπ' ἀριθ. 217 ²⁾. Τὸ χειρόγραφον ταύτης περιλαμβάνει α') 877 στίχους ἐκ τῆς ραψωδίας Β τῆς Ἰλιάδος, β') 440 στίχους ἐκ τῆς ραψωδίας Γ, γ') 544 στίχους ἐκ τῆς ραψωδίας Δ ³⁾, δ')

1) Ἡ τοιαύτη ὀρθογραφία τῆς ρουμανικῆς γλώσσης ἐτηρήθη ὑπὸ τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικῷ κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστίου.

2) Ἴδὲ Ioan Bianu, Catalogul manuscripteler Românes,ti, τόμ. I, Bucures,ti 1907, σ. 463.

3) Μετὰ τὸν 544ον στίχον τῆς ραψωδίας Δ ὑπάρχει ἰδιόγραφος σημείωσις τοῦ Ἀριστίου ἑλληνιστί: «Τῇ 30 Μαρτίου 1869».

217 στίχους ἐκ τῆς ραψωδίας Ε μετὰ τῆς ὑποθέσεώς της εἰς τὸ πεζόν, ε') 529 στίχους ἐκ τῆς ραψωδίας Ζ καὶ στ') 482 στίχους ἐκ τῆς ραψωδίας Η. Ἐπειτα ἀκολουθοῦν 4 φύλλα περιέχοντα ἐξαμέτρους στίχους ἐκ τῶν ἄλλων τῆς Ἰλιάδος ραψωδιῶν σκοράδην. Εἰς τὸ δεύτερον ἐκ τῶν τελευταίων τούτων φύλλων τοῦ χειρογράφου ἔχομεν 53 στίχους ἀπὸ τὸ Φ τῆς Ἰλιάδος, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον φύλλον τῆς σ. 62, κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῆς ρουμαν. Ἀκαδημίας, ὁ Ἀριστίας ἔχει γράψει ὀλίγα τινὰ διὰ τὸ ἐξαμέτρον καὶ τὴν δυσκολίαν τῆς ἀποδόσεώς του εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν. Ὡς βλέπομεν ἡ ἀνωτέρω χειρόγραφος ἐργασία εἶναι συνέχεια τῆς κατὰ τὸ 1868 β' ἐκδόσεως τῆς πρώτης ραψωδίας τῆς Ἰλιάδος.

Ὁ Ἀριστίας διὰ τὰ ἐριμηνεύση ἐμμέτρως τὸν Ὅμηρον εἰς γλῶσσαν πτωχὴν καὶ ἥκιστα καλλιεργημένην κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἦτο φυσικὸν νὰ εὐρεθῇ ἐνώπιον πλείστων δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας μόλις κατὰ τὰς ἡμέρας μας ἐπέτυχε εὐκολώτερον καὶ τελεσφορώτερον νὰ ὑπερνικήσῃ ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου Γεώρ. Μυρну¹⁾. Καὶ ἡ μὲν μετρική ἀπόδοσις τῆς Ἰλιάδος ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου εἶναι τελείως πλημμελής, διότι τὸ μὲν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ τὴν διαφορὰν μεταξὺ ραψωδίας καὶ ρυθμοῦ, ἀρχαίου καὶ νεωτέρου μέτρου, τὸ δὲ ἡ γλῶσσα τῆς μεταφράσεώς του εἶναι πλήρης νεολογισμῶν, πρῶγμα τὸ ὅποῖον ἔκαμε πολλοὺς ἐκ τῶν κριτικῶν καὶ ἱστορικῶν τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας νὰ τὸν κατακρίνουν. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ἀτελείας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ἔργον αὐτό, ἐν τούτοις δὲν παύει νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν του, ὡς ἀπαρχὴ συστηματικώτερας ἐργασίας. Ἐπίσης θὰ πρέπη νὰ ἐκτιμᾶται οὐχὶ συμφώνως πρὸς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς λαμβάνομεν σήμερον ἐνώπιον τῶν φιλολογικῶν ζητημάτων καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου γλωσσικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ πρωτίστως πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ γλωσσικαὶ καὶ πνευματικαὶ συνθήκαι, ὑφ' αἷς εἰργάσθη ὁ μεταφραστὴς.

Ἄλλωστε ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα, κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Ν. Ιοργα «δὲν εἶχε δημιουργήσῃ: ἀκόμη διὰ τὴν ποιησιν τὸ ὕφος τῶν μεγάλων ἡμερῶν, τὸ ὕφος τῶν μυστικῶν στιγμῶν, καθ' ἃς τὸ πνεῦμα ζῆ μόνον του. Εἰς τὸ λαϊκὸν ἰδίωμα τῆς πρόξας, χαρακτηριζόμενον ἀπὸ πληθὺν ἐλλείψεων καὶ χασμάτων, μὲ τὴν παράθεσιν ἐπιθέτων ἀνευ εἰκόνων, εἰς τὸ βραδυποροῦν ἄσμα ἐνὸς ρυθμοῦ, ὅστις ὀπισθοχωρεῖ, ἠθέλησεν ὁ Ἀριστίας νὰ μᾶς δώσῃ τὴν χαλκίνην δόνησιν τοῦ παλαιοῦ ἔπους, τοῦ ψάλλοντος τὸν ἑλληνικὸν ἠρωῦσμόν. Ἐν τούτοις τὸ ἔργον τοῦ μεταφραστοῦ παρ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις του ἀξίζει ἐπαίνων. Ἐχει τὴν ἰδίαν ἀξίαν τῆς ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσεως τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τοῦ

1) Ἰδὲ Gheorghe Murnu, Homer, Iliada, traducere de... Bucur. 1916 καὶ τὰς μεταγενεστέρας αὐτοῦ ἐκδόσεις.

Delille. Βραδύτερον ἐφάνη εἰς τὸν Ἀριστίαν, ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ 1837 εἶναι ἀπλή, οὐχὶ δὲ φιλολογικὴ. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ τὴν κάμη ἐκ νέου εἰς ἐξάμετρον ἡρωϊκὸν στίχον καὶ εἰς μίαν γλώσσαν μὲ ἀπείρους ἰδιοτροπίας. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀπόπειραν ὑπῆρχε ρυθμὸς τις, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον ἐξηνεμίσθη»¹⁾

Ἔτερος κριτικὸς τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας, ὁ Onisifor Ghibu εἰς ἄρθρον τοῦ «Un inovator uitat» (Εἰς λησμονηθεῖς νεωτεριστῆς), δημοσιευθὲν εἰς τὸ περιοδικὸν Floarea Darurilor, τόμ. II, Bucures,ti 1907, σ. 439—440, γράφει ὅτι ὁ Ἀριστίας «ἔκαμε τὴν πλέον κακὴν μετάφρασιν ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως. Αἱ λεγεῶνες τῶν νεολογισμῶν του, πολλοὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐπέζησαν οὔτε εἰς αὐτὴν τὴν λογοτεχνικὴν γλώσσαν, δίδουν εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ μίαν ἀπὸ τὰς πλέον περιέργους ὀψεις... Οὐ μόνον δ' αἱ λέξεις ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν ἐλάττωμα τῆς γλώσσης τοῦ Ἀριστίου, ἀλλ' ἔτι καὶ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν εἶναι ἐλαττωματικὸς».

Ἄλλ' ἴδωμεν τί φρονεῖ περὶ τοῦ Ἀριστίου ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Γάλλος J. A. Vaillant «Ὁ Ἀριστίας, λέγει, ἔστις δὲν εἶναι Ρουμάνος, ἀλλ' ἐτίμησε τὴν Ρουμανίαν, ὀλίγα πρωτότυπα ἔργα ἔχει συνθέσει, ἀλλὰ μετέφρασε en maître. Εἰς γλώσσαν ὀλίγον πτωχὴν εἰς μεταφορὰς καὶ ἀσχημάτιστον λογοτεχνικῶς, ἡ μετάφρασις τῆς Ἰλιάδος ὑπῆρξε ἐπιχείρησις, ἣν ὁλος ὁ κόσμος ἐκρινεν ἀνωτέραν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀριστίου. Ὑπῆρχον ἐμπόδια, ἅτινα ἠδύνατο νὰ κλονίσουν καὶ τὸν ἄνθρωπον τῆς μεγαλυτέρας φιλολογικῆς ἀξίας. Ὁ Ἀριστίας δὲν ἐπτοίγη καὶ οἱ Ρουμάνοι ὤφειλαν τοῦλάχιστον νὰ τὸν εὐγνωμονοῦν, διότι ἐτόλμησε νὰ ἔχη τόσον ὑψηλὴν γνώμην διὰ τὴν γλώσσαν των. Ὅταν τις ἀναγινώσκῃ τὰ ἔργα του, βλέπει ὅτι κατέχει τὴν γλώσσαν των καὶ ὅτι δὲν τὴν αἰσθάνεται ὀλιγώτερον καλῶς ἀπὸ ἐκείνους, οὔτινες κολακεύονται ὅτι τὴν ἐννοοῦν καλύτερον. Ἡ ρουμανικὴ γλώσσα ἦτο πτωχὴ εἰς λέξεις καὶ αὐτὸς τὴν ἐπλούτισε μὲ νέας, ἦτο τραχεῖα εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς καὶ αὐτὸς ἐξωμάλυνε καὶ κατεπράυνε τὴν ὑφὴν τῆς, ὅπου δὲ ἐνόμισεν ὅτι στερεῖται μεταφορῶν τὴν ἐπλούτισε μὲ τοιαύτας δολόκληρον. Τέλος παρουσιάζεται τόσον δυνατὸς εἰς τὸ ὕψος, τόσον πιστὸς εἰς τὴν μετάφρασιν, τόσον καλλιτέχνης, τόσον ποιητῆς, ὥστε ὁ Pope δὲν εἶναι πλέον ὁ καλύτερος μεταφραστῆς τοῦ ἀθανάτου ἔπους. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἔργου του εἶναι δύσκολος εἰς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ μὲ ὀλίγην καλὴν θέλησιν ὁ καλλιεργημένος ἄνθρωπος εὐρίσκει εἰς αὐτὸ μεγάλην γοητείαν. Τὸν κατακρίνουν μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἰσήγαγεν εἰς τὴν γλώσσαν πολὺ περισσοτέρας τοῦ συνήθους ἑλληνικὰς λέξεις, ὡς πρὸς τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ κάμη ἄλλως... Τέλος ἡ μετάφρασις του ὑπῆρξε τὸ ἀντικείμενον ἀδίκου κριτικῆς. Ἀλλὰ διατί λοιπόν; Διότι ὁ συγγραφεὺς τὸ μὲν εἶναι ξένος, "Ελλην et il

1) N. Iorga, Istor. liter. Român. în veac. XIX-lea, τ. I. Bucur. 1907, σ. 141-142.

doit le tenir à l'honneur, c'est un homme d'étude, un homme de science qui a voulu bien mérité d'un pays qu'il aime. Δὲν φοβοῦμαι καθόλου νὰ εἶπω ὅτι ἡ μετάφρασίς του. ἂν κριθῇ ἀπὸ τὸν γνωρίζοντα τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν, εἶναι τῶρα καὶ θὰ εἶναι καὶ εἰς τὸ μέλλον ἔργον μεγάλης ἀξίας, ἡ ὁποία θὰ αὐξάνῃ ὅσον γίνετα: παλαιότερον... Ἐγὼ προτιμῶ τὸ ἔργον του παρὰ τὰ 9)10 τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας. Εἰς αὐτὸ ἴσως θὰ μοι εἴπη τις: «Τὸ πιστεῦω, σεῖς δὲν εἰσθε Ρουμάνος». Εἰς αὐτὸν θὰ ἀπαντήσω: Le nom ne fait rien à la chose¹⁾.

Ἄλλὰ πλὴν τοῦ Γάλλου J. A. Vaillant καὶ ὁ πατὴρ τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας καὶ ἔθνικὸς τῶν Ρουμάνων διδάσκαλος **Ἰωάννης Ἡλιάδης Ραντουλέσκου**, ὑποστηρίζων ἐκθύμως τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀριστίου, γράφει: «Τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι πρέπει: νὰ ὑπερηφανευώμεθα περισσότερο παντὸς ἄλλου ἔθνους διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀριστίου, νὰ τοῦ εἴμεθα εὐγνώμονες καὶ νὰ τὸν εὐχαριστήσωμεν διὰ τοὺς κόπους του. Ἡ μετάφρασις παρὰ τὸ πρότυπον εἶναι ὡς τὸ ἀντίγραφον εἰκόνας ζωγράφου. Ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου δὲν εἶναι εἰκὼν, δὲν εἶναι περιγραφή, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτά, εἶναι ἡ ἰδία φύσις, παρουσιάζομένη ἐνώπιόν μας μὲ τοὺς ὠραίους της στίχους. Εἶναι εἰς μαγικὸς καθρέπτης μεταφέρων καὶ μετουσιῶνων ἡμᾶς εἰς τὴν ἰδίαν τὴν φύσιν. Διὰ νὰ γνωρίσῃ τις, διὰ νὰ ἐννοήσῃ τὸν μέγαν αὐτὸν ποιητὴν πρέπει νὰ τὸν ἀναγνώσῃ εἰς τὸ πρωτότυπον, ὅσοι δ' ἐπεχείρησαν νὰ τὸν μεταφράσουν δὲν ἐπέτυχαν τίποτε περισσότερο παρὰ νὰ παρουσιάσουν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὸν ἀντίγραφον μᾶλλον ἀνάξιον καὶ νὰ διηγηθῶν κατ' ἀτυχῆ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν τρόπον τὰς ὠραιότητάς του. Ἡ ἀντιγραφή, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ Ἀριστίας εἰς τοὺς Ρουμάνους εἶναι ἡ καλύτερα, διότι ἐγνωρίζε νὰ παρατηρῇ τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ οὐχὶ ὡς εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο γὰ ἀντιγράψῃ, ἀλλ' ὡς τὴν ἰδίαν τὴν φύσιν, οὕτω δ' ὁ χρωστήρ αὐτοῦ ἐζωγράφεισεν οὐχὶ ἀντίγραφον εἰκόνας, ἀλλ' ἐπὶ πλέον εἰς τὸ ἀντίγραφον αὐτὸ ἔθεσε τὸν ἰδικόν του τρόπον τοῦ βλέπειν, τὴν μίμησίν του καὶ τὴν ψυχὴν του²⁾.

Πρὸς τοῦτοις ὁ **Ἰωάννης Ἡλιάδης Ραντουλέσκου** νομίζει, ὅτι δὲν ἦτο καιρὸς διὰ κριτικὴν, ἀλλ' ἐποχὴ πνευματικῆς ἐξορημίσεως. Προτρέπων δὲ τοὺς συμπατριώτας του εἰς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν λέγει: «...Ρουφᾶτε τὸ μέλι ἀπὸ τὰ ἄνθη καὶ ἀφήνετε τὰς μυίας νὰ ἐπιζητοῦν ματαίως τροφήν. Γράφετε μὲ ψυχὴν καθαρὰν καὶ ἀρχίσετε νὰ ἐργάζεσθε καὶ τὸ ἔθνος θὰ ἀναφέρῃ μὲ τιμὴν τὸ εὐλογημένον σας ὄνομα³⁾.

Περισσότερον εὐπρόσδεκτος ἀπὸ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου μετάφρασις τῆς **«Βίβλου»** εἰς τὴν ρουμανικὴν, δημο-

1) J. A. Vaillant, I.a Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique etc. τόμ. III, Paris 1844, σ. 216—222.

2) Ἰδὲ Clasicii Români comentat, i κλπ. ἔ. ἀ. σ. 199.

3) Ἰδὲ Clasicii Români comentat, i κλπ. ἔ. ἀ. σ. 212.

σειυειῖσα ταυτοχρόνως μετὴν ὑπὸ τοῦ 'Ι. 'Ηλιάδου Ραντουλέσκου μετάφρασιν τοῦ ἰδίου ἔργου. Οὕτω τῷ 1859 ὁ 'Αριστίας ἐδημοσίευσεν τοὺς «**Ψαλμοὺς**» τοῦ Δαυὶδ εἰς τόμον ἐξ 160 σελίδων, ἐξόδοις τῆς βρεταννικῆς 'Ιερογραφικῆς 'Εταιρείας. Ἴδου ὁ τίτλος τῆς μεταφράσεως ταύτης: Biblia sacra | Psalmi | din | ultima edit,iune Ellenica recor|rectate supra Ebraiciloru | Arhétipi, tradusa de | K. ARISTIAS. | Bucuresci | cu cheltueala societati, i Ierografice | Bretanice s,i streine spre propaga|rea sfintului cuvintu în Bretania | s,i alte nat,iuni. 1859. 'Εκ 4 σελ. ἀναριθ. + 1—157 σελ. Πλὴν τῶν «**Ψαλμῶν**» κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξέδωκε καὶ τὴν «**Γένεσιν**», ἣτις ἀποτελεῖ τὸ α' μέρος τῆς «Biblia sacra | din ultima edit,iune κ.λ.π.», Bucuresci 1859, ἐκ 4 σελίδων ἀναριθμητῶν + 1—128 σελίδων. Κατόπιν ἐξέδωκε τὸν «**Ἥσαϊαν**» καὶ πάλιν διὰ τοῦ ἀνωτέρω τίτλου καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκ 4 σελίδων ἀναριθμητῶν + 1—122 σελίδων.

Εἶπομεν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ 'Αριστίου μετάφρασις τῆς «**Βίβλου**» ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς ἐν Ρουμανίᾳ. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Gh. Ghibu χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς καλυτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου 'Ηλιάδου Ραντουλέσκου μεταφράσεως τοῦ αὐτοῦ ἔργου λέγει: «'Ο 'Αριστίας ἐπέτυχεν ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς «Bίβλου». Δυστυχῶς ὁμως δὲν ἠκολούθησαν ὅλοι τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν ὁ Ἕλληγν μεταφραστὴς καὶ δὲν ἐδάδισαν τὴν ὁδόν, ἣν ἐκεῖνος ἤνοιξε. Καὶ ἐπέτυχεν εἰς τὸ ἔργον του αὐτὸ καλύτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, διότι ἐχρησιμοποίησε τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν ἐβδομήκοντα, ἐξ οὗ καὶ μετέφρασεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν»¹⁾.

'Ἐτερα δευτερευούσης σημασίας ἔργα τοῦ 'Αριστίου, αἵτινα εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, εἶναι τὰ κατωτέρω κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐκδόσεως.

1) Prescurtare | de Grammatica Frant,ozeasca | Alcatuita | de K.ARISTIA | Profesor în colegiul Nat,ional din | Sf.Sava. | Bucures,ti | din tipografia lui Eliad | *) 1835, εἰς 4ον, ἐκ 3 σ. ἀναριθ.+4—62 σελ.

2) Prescurtare | de | Grammatica frant,ozeasca | dupa tipul prescurtarei | DD : NOEL s,i SARSAL | alcatuita | de | Serdarul K. ARISTIA | *) Bucuresci | în tipografia Colegiului Sf. Sava. | 1839, εἰς 4ον, ἐκ 4 σελ. ἀναριθ.+92+1—XX σ. 'Εν τῷ προλόγῳ τοῦ ἔργου τούτου (ἀναριθμ. σελ. 3) ὁ 'Αριστίας ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς μαθητὰς του ἀναπτύσσει τοὺς λόγους τοὺς ὠθήσαντας αὐτὸν νὰ κάμῃ τὴν μετάφρασίν του

1) 'Ἰδὲ Floarea Darurilor, τόμ. II. Bucur. 1907, 7 'Οκτωβρίου, σελ. 439-440.

2) (=Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς τῆς γαλλ. γλώσσης, γενομένη ὑπὸ τοῦ Κ. 'Αριστίου, καθηγητοῦ ἐν τῷ 'Εθνικῷ Κολλεγίῳ τοῦ 'Αγίου Σάββα. 'Εν Βουκουρεστίῳ. 'Εκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Ἰωάννου 'Ηλιάδου).

3) (=Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς τῆς γαλλ.γλώσσης κατὰ τὴν Ἐπιτομὴν τῶν κ.κ. Νοέλ καὶ Σάρσαλ, γενομένη ὑπὸ τοῦ σεργάρη Κ. 'Αριστίου).

αὐτὴν τῆς Γραμματικῆς τῆς γαλλ. γλώσσης, ἥτις εἶναι πληρεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1835 ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης.

3) Grammatica | Franceza | Pentru Elevii Români, | lucrata | de | K. K. ARISTIA, | Bucuresci | în tipografia Colegiului Sf. Sava | 1845, εἰς 4ον, ἔξ 6 σελ. ἀναριθ. + 158 σελ. Ἐν τῇ ἀναριθμητῶ σελίδι 3 ὑπάρχει ἡ ἀφιέρωσις : PRE CINSTITULUI | MARELE BAN | Prezi. dent al înaltului Diban, efor al s. coalelor Nat. ionale, | Domnului Domn | ALEKSANDRU FILIPESCU | KABALER A MAI MULTOR ORDINE ¹⁾. Ἡ Γραμματικὴ αὕτη ἐτι καὶ σήμερον εἶναι ἀρκετὰ χρήσιμος.

4) ABECEDAR FRANT, OZESC²⁾ | alcatuit | de K. ARISTIA | Profesor în colegiul Nat. ional din Sf. Sava, | Bucuresci | în tipografia Colegiului Sf. Sava, | 1839, εἰς 4ον, 1—96 σελ.

5) Culegere | de lect. ii istorice, fizice s. i morale | încipate | de D. Wilm, | s. i traduse | de | serdarul K. Aristia | ³⁾ | Bucuresci | în tipografia Colegiului Sf. Sava. | 1839. Πρόκειται περὶ ἐγχειριδίου περιέχοντος διαφόρους ἱστορικάς, φυσικάς καὶ ἠθικάς διηγήσεις εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ρουμανικὴν γλῶσσαν.

6) SATEANULU CRESTINU | Sau | Partea morala din foaiea satului | lucrata | de | Serdarului | Constantin Aristia ⁴⁾ | Bucuresci | în tipografia sfintei mitropolie | 1853, εἰς 4ον, 3 φ. + 247 σελ. + IV + 8 σελ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀφιερώνει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν πριγκίπισσαν **Ἐλισάβετ** S. tirbei, μητέρα τῶν ὀρφανῶν τῆς Βλαχίας.

7) Plutarhu | Paralela | sau Viet. ile barbat, iloru illustri | tradussu din Ellenes, te | de | K. Aristia | tomul I | Bucuresci | tipografia Collegiului Nat. ionalu, 1857.

8) Cantare | Cântarea copilelor | din | pensionului Statului catre Doamna Loru | Directrice | E. DE BLAPAMBERG | compusa | de | K. Aristia. | Bibliotecarulu Collegiului Nat. ionalu ⁵⁾ | La reconnaissance et l' aimant | des bons cœurs | Goldoni. | Bucuresci | Tipografia Nat. ionala a lui Josifu Romanoru s. i companie. | 1858, 22 σελ.

1) (=Πρὸς τὸν ἐντιμότατον μέγαν μάνον, πρόεδρον τοῦ ὑψηλοῦ διβανίον, ἔφορον τῶν ἐθνικῶν σχολείων, κύριον κύριον Ἀλέξανδρον Φιλιππέσκου, πολλῶν ταγμάτων ἱπότην). Μάνος=Διοικητής.

2) (=Γαλλικὸν Ἀλφαβητάριον).

3) (=Συλλογὴ ἱστορικῶν, φυσικῶν καὶ ἠθικῶν μαθημάτων τοῦ Wilm, μεταφρασθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀριστίου).

4) (=Ὁ χριστιανὸς χωρικός ἡ ἠθικὸν μέρος τῆς ἐφημερίδος τοῦ χωρίου συγγρ. ὑπὸ τοῦ σεργάρη Κ. Ἀριστίου).

5) (=Ἄσματα τῶν παιδῶν — τῶν συντηρουμένων ἀπὸ τὴν σύνταξιν τοῦ Κράτους—πρὸς τὴν Διευθύντριάν των E. DE BLAPAMBERG, συντεθ. ὑπὸ Κ. Ἀριστίου, βιβλιοθηκαρίου τοῦ Ἐθνικοῦ Κολλεγίου).

λίδες. Ἐκδότης τοῦ βιβλιαρίου τούτου εἶναι ὁ Χρηστάκης Ἰωαννίνου, ὅστις τὸ προλογίζει δι' ἀσημάντου εἰσαγωγῆς ἐκ 12 σελίδων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βιβλιογραφηθέντων ἔργων 1) βλέπομεν μίαν εἰσέτι ἄγνωστον πλευρὰν τῆς πολυμόρφου δράσεως τοῦ **Κ. Ἀριστίου**, ὅστις διατελέσας καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Κολλεγίῳ τῆς Βλαχίας 2), τὸ ὅποιον διετήρησε τὸ ὄνομα τῆς ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας τοῦ ἁγίου Σάββα, ἐξέδωκε κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ἱκανὰ διδακτικὰ βιβλία, ἥτοι Γραμματικὰς τῆς γαλλικῆς γλώσσης, γαλλικὸν ἄλφαβητάριον διὰ τοὺς ἄρχαίους, συλλογὰς φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἱστοριῶν, ἄσματα παιδικὰ καὶ μέρος ἐκ τῶν παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου. Ὡς γνωστόν, μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἡ Βλαχία παραμερίζουσα πᾶν τὸ ἑλληνικὸν ἤρχισε νὰ προσανατολιζέται πρὸς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν. Οὕτω μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐν Βλαχίᾳ ἐπίδρασιν ἀκολουθεῖ ἡ γαλλικὴ. Ὁ **Ἀριστίας** εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐνθερμοτέρους θιασώτας τοῦ ρεύματος ἐκείνου, ὑπῆρξε δ' ἐκ τῶν καλυτέρων καὶ ἀξιολογωτέρων διδασκάλων τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας ἐν Βλαχίᾳ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1848.

Δ'

Ἐξ ὧν εἵπομεν ἀνωτέρω σαφῶς διαφαίνεται, ὅτι ὁ βίος ὅλος τοῦ **Κ. Κ. Ἀριστίου** χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν διαρκῆ προσπάθειαν τούτου πρὸς διαφώτισιν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, εὐρισκομένου εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς πολιτιστικῆς του πορείας. Καὶ ὡς ἠθοποιὸς καὶ ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς καθηγητῆς ὁ Ἀριστίας εἰργάσθη πάντοτε μὲ τὸν ἰδιάζοντα ζήλον καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ ἱεραποστόλου. Ἐρασιτέχνης ἠθοποιὸς πρὸ τοῦ 1821, ἐπαγγελματίας ἠθοποιὸς βραδύτερον συνέβαλεν εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς «**Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας**» Βουκουρεστίου καὶ τῆς «**Δραμ. Σχολῆς**», ἐν ἧ ἔμορφώθησαν ὑπ' αὐτοῦ τὰ στελέχη τοῦ ἐθνικοῦ ρουμανικοῦ θεάτρου. Ὅταν δέ, λόγῳ ἐπεμβάσεως τῶν ἐχθρῶν τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, ἡ ὡς ἄνω «**Φιλαρμονικὴ Ἐταιρεία**» διελύθη καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ **ἐθνικοῦ ρουμανικοῦ θεάτρου** διεκόπησαν, ὁ Ἀριστίας κατήλθεν ἐκ Βουκουρεστίου εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγένετο ἰδρυτῆς τοῦ μὲ σοβαρὰς τάσεις καὶ ἀληθεῖς καλλιτεχνικοὺς σκοποὺς **νεοελληνικοῦ θεάτρου**. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν του διὰ τὴν δημιουργίαν ἐθνικοῦ ἐν Βλαχίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι θεάτρου, ὁ Ἀριστίας ὑπῆρξε συνάμα ἀγωνιστῆς τῷ 1821 καὶ τραυματίας εἰς τὴν μάχην τοῦ Δραγατσάνιου, λαβὼν βραδύτερον μέρος καὶ

1) Πρβλ. καὶ Gheor. Adamescu, Contribut,iue la bibliografia Româneasca, I, Buc. 1921, σ. 60—61, II, Bucur. 1923, σ. 54, III, Bucur. 1928, σ. 49.

2) Συνεργάτας ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ ἐκπαιδευτικῷ τῆς Βλαχίας ἰδρύματι εἶχε τοὺς καθηγητὰς **Δαρῶν**, **Ἰωαννίδην** καὶ **Laurian**. Ἐκ τούτων ὁ Ἰωαννίδης ἦτο Ἕλλην.

εἰς τὴν ἐν Βλαχία ἐπανάστασιν τοῦ 1848 ὑπὲρ τῆς ρουμανικῆς ἀνεξαρτησίας.

Πρὸς τούτοις διὰ τῶν μεταφράσεών του ἐκ τῆς ἰταλικῆς, γαλλικῆς καὶ ὀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης ἔργων μεστῶν διδαγμάτων πατριωτισμοῦ, αὐταπαρνήσεως καὶ αὐτοθυσίας ἐγένετο ὁ διαπρύσιος κῆρυξ τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ καλύτερος διδάσκαλος τῶν Ρουμάνων. Τῷ ὄντι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τούτου ἀρκούντως συνέβαλον κατὰ τὸν Th. Colonel εἰς τὸν πλουτισμὸν τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας τοῦ 19ου αἰῶνος ¹⁾). Τὴν συμβολὴν του αὐτὴν ἀναγνωρίζων καὶ ὁ N. Iorga γράφει περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἦτο ἄνθρωπος μὲ πολλὴν μὀρφωσιν, μὲ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ μὲ ὕφος συγκεντρωμένον καὶ ἐνεργητικόν. Ἐπίστευεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρετήσῃ συγχρόνως τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρουμάνους» ²⁾).

Πράγματι ὁ Κ. Ἀριστίας ἠγάπα τὴν Ρουμανίαν ³⁾ καὶ τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο δυνατόν ν' ἀποδοθῆ οὐ μόνον ἡ Ἀλφιεριανὴ τραγωδία, ἀλλὰ καὶ ὁ ὠκεανὸς τῆς ὀμηρικῆς ποιήσεως. Διότι φαντασθῶμεν ὁποῖον ἀνεπτυγμένον πολιτισμὸν καὶ ὁποῖον πολυχρόνιον πνευματικὴν καὶ διαμορφωτικὴν ἐργασίαν προϋπέθετεν ἡ γλῶσσα, ἣτις θὰ κατόπτριζεν ὄλον τὸ πνευματικὸν ὕψος, ἀλλὰ καὶ ὄλην τὴν ἀφέλειαν καὶ τὴν φυσικότητα τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐνῶ οὐδεμίαν προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ μεταφραστὴς!

Ἄσθεν δι' ὅλας αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρουμανίαν ὁ Ἀριστίας ἐπέζησε καὶ θὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὰς εὐγνωμονούσας καρδίας Ἑλλήνων τε καὶ Ρουμάνων διὰ τὴν πρόοδον τῶν ὁποίων τόσον ἐμόχθησε καθ' ὄλον τὸν βίον του, προσενεγκῶν χάριν αὐτῶν τὰς σωματικὰς του δυνάμεις, τὴν ψυχὴν του καὶ τὸ πνευμά του.

1) Th. Colonel, Figuri contemporane din România, τ. I, Bucur. ἄνευ χρον. ἐκδόσ. σ. 101.

2) N. Iorga, Istor. liter. Rom. în veacul XIX — Ica, τόμ. I, Bucur. 1907, σελ. 139—140.

3) Ἐν Βουκουρεστίῳ εἶχε συνδεθῆ μὲ τοὺς κορυφαίους τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἀριστοκρατίας. Οὕτω ἀπελάμβανε τῆς φιλίας τοῦ Ἰωάννου Ἡλιάδου—Ραντουλέσκου, τοῦ Ἰωάννου Κουμπινεάνου, τοῦ ποιητοῦ Ἰ. Βακαρέσκου, τῶν ἡγεμονικῶν οἰκογενειῶν Γκίκα, Μπιμπέσκου καὶ Στίρμπεῦ, ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκ τῶν ἐκρομανισθέντων ἀπογόνων τῶν Φαναριωτῶν.

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΣ ΣΤΗΛΗ ΕΚ ΠΛΩΤΙΝΟΠΟΛΕΩΣ

Ἡ συστηματικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα καὶ ἀναζήτησις ἤρξατο ἤδη πλησιφαέστερον φωτίζουσα τὰ μέχρι πρό τινος περὶ Θρακίης ἐγνωσμένα καὶ ἀποκαλύπτουσα βαθμηδὸν τὴν ὑπαρξίν σφριγώσης ἐν αὐτῇ ζωῆς. Οὕτως, ὄχι μόνον ἀποκαθίσταται σὺν τῇ παρόδῳ τῶν ἡμερῶν ἡ μεγάλη ἀλήθεια περὶ τῆς ἀξίας τῆς συμβολῆς τῶν Θρακῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ ἐνιαίῳ καὶ ὁμοιομόρφῳ γεωφυσικῷ χώρῳ τῆς **Ἑλληνικῆς** (καὶ οὐχὶ Βαλκανικῆς) **χερσονήσου**, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σπλάγγων τῆς θρακικῆς γῆς ἀνυψοῦνται θρακικαὶ πόλεις, μαρτυρούμεναι μὲν ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἢ τῆς παραδόσεως, ἀπολεσθεῖσαι δὲ ἐπὶ μακρὸν χρόνον, πρὸς μεγάλην χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν τῶν βορείων γειτόνων.

Κατὰ τὴν πρὸ τοῦ πολέμου ἐποχὴν ἐγένοντο ἀπόλειραι τοποθετήσεως τῶν ἐξαφανισθεισῶν θρακικῶν πόλεων, ὑπὸ ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχαιοφίλων. Ἄλλ' αὐταὶ δὲν κατέληγον εἰς θετικὰ συμπεράσματα, λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ ἀσχολούμενοι φιλολογικῶς μόνον, ἄνευ τουτέστιν ἐρεύνης, ἐδογματίζον καὶ ἤριζον, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ προκύπτῃ θετικόν τι ὄφελος.

Οὕτω κατὰ τὴν πρὸ τοῦ πολέμου ἐποχὴν εἶχεν ἀνευρεθῆ μεγάλη ἐνεπίγραφος στήλη πλησίον τῆς ὄχθης τοῦ Ἐρυθροποτάμου παρὰ τὸ Διδυμοτεῖχον καὶ εἰς θέσιν ἀπέχουσαν «ὄδῳ Σαββάτου» ἀπὸ τῆς πόλεως, καλουμένην δὲ νῦν ὑπὸ τῶν περιοίκων **Ἁγία Πέτρα**. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκαν ὁ ἀείμνηστος Γυμνασιάρχης Διδυμοτεῖχου Χριστόφορος Δρακοντίδης καὶ ὁ ἀρχαιολογῶν ἀρχιμανδρίτης καὶ καθηγητῆς Ν. Βαφείδης. Πρόκειται περὶ ψηφίσματος τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου τῶν Πλωτι(ε)ινοπολιτῶν, δι' οὗ ἐκφράζεται ἡ εὐγνωμοσύνη των πρὸς τὸν ρωμαῖον αὐτοκράτορα Μ(ἄρκον) Ἰούλιον Φίλιππον τὸν Ἄραβα. Ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἔκδοσις τῆς ἐπιγραφῆς προεκάλεσεν σχῆμα μεταξὺ τῶν ἀσχοληθέντων, ὅπου ἤρξατο διὰ δημοσιευμάτων εἰς τὴν ἐπιχώριον ἐφημερίδα «Ἐβρος» καὶ ἐτελείωσεν, ἄνευ ἄρσεως τῶν διχογνωμιῶν, εἰς τὰ «Θρακικά» (1).

Τὸ σχῆμα τοῦτο ὀφείλετο ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ὀριστικὴν τοποθέτησιν τῆς Πλωτινόπολεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τοῦ Διδυμοτεῖχου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἄλλοι μὲν ὑπεστήριζον ὅτι ἡ Πλωτινόπολις ἔδει ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὰ ὑπερκείμενα τῆς θέσεως, ἔνθα ἀνευρέθη ἡ ἐπιγραφὴ ὑψώματα, ἄλλοι δέ, ἀποκρούοντες τὴν συνύπαρξιν Διδυμοτεῖχου

1) **Νικ. Βαφείδου**: Ἡ ἐν Διδυμοτείχῳ, ἀναθηματικὴ στήλη Πλωτινοπολιτῶν, **Θρακικά**, Η', 196—210. **Χριστ. Δρακοντίδου**: Τρεῖς λίθοι ἐν Διδυμοτείχῳ ἀξιοὶ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος, **Θρακικά**, Ι', 198—218. **Κ. Μυρτ. Ἀποστολίδου**: Ἡ Πλωτινόπολις, **Θρακικά**, Ι', 387—388.

καὶ Πλωτινιπόλεως, ὅτι ἡ ἐπιγραφή, μετενεχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ ἢ ἀνθρωπίνων χειρῶν εἰς τὴν θέσιν ταύτην, δὲν συνηγόρει εἰς τὸν καθορισμὸν ὡς Πλωτινιπόλεως τῶν ἐπὶ τῆς Ἀγίας Πέτρας ἐρειπίων, ἀλλ' ὅτι ἡ Πλωτινιπόλις ἔκειτο πιθανῶς παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον **Κορνοφωλεὰ** τῆς περιοχῆς Σουφλίου¹⁾. Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδοχὴ τῆς πρώτης ἀπόψεως, τῆς τοποθετήσεως δηλονότι τῆς Πλωτινιπόλεως ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἀγίας Πέτρας, ἐδημιούργει τὸ μέγα ζήτημα τῆς ὑπάρξεως καὶ ὀνομασίας τῆς πόλεως τοῦ Διδυμοτείχου. Πάντα ταῦτα παρέμενον προβλήματα ἄλυτα, παρὰ τὴν συνέχειαν τῶν ἐρίδων καὶ ἀντεγκλήσεων.

Εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα ἐπέπρωτο νὰ δοθῇ λύσις τυχαίως ὄλως. Τὴν 2αν Ὀκτωβρίου 1951 γεωργός τις, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἀροτριώσιν ἀμπέλου, κειμένης κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τῆς Ἀγίας Πέτρας, ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ χώματος μαρμαρίνην πλάκα ἐνεπίγραφον, ἣν καὶ διεφύλαξεν μέχρι τῆς μεταβάσεώς μας.

Ἡ πλάξ αὕτη ἔχουσα σχῆμα βωμοῦ τὴν τε κορυφὴν καὶ τὴν βάσιν, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ σπουδαιότερον ἀρχαιολογικὸν εὑρημα τῶν τελευταίων ἐτῶν, τῶν μετὰ τὸν πόλεμον. Ἡ ἐνεπίγραφος αὕτη στήλη ἐκ σκληροῦ μαρμάρου ἔχει ὄλικὸν ὕψος 0,46 τοῦ μ., ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ τρία μέρη, τὴν κορυφὴν, τὴν ἐνεπίγραφον ἐπιφάνειαν καὶ τὴν βάσιν. Ἡ κορυφή, ὡς καὶ ἡ βάσις, εἶναι γεγλυμένη, διαίρεται δὲ εἰς **ἄβακα** καὶ **ὑποτραχηλίον**. Ὁ ἄβαξ μετὰ τοῦ ὑποτραχηλίου

ὀμοῦ ἔχει ὕψος 0,11 τοῦ μ., μόνος δ' ὁ ἄβαξ 0,08 καὶ πλάτος 0,12 τοῦ μ. Ἐπίσης ὁ ἄβαξ ἀποτελεῖται ἐκ δύο ζωνῶν, ἐξ ὧν ἡ πρὸς τὴν κορυφὴν εἶναι βαθυτέρα. Ὑψος τῆς πρώτης ζώνης εἶναι 0,045. τῆς δὲ δευτέρας 0,035 τοῦ μ. Ἡ δευτέρα ζώνη ἀπολύγει πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἰς γλυπτὴν παράστασιν φύλλου ἀκάνθου, φθάνοντος μέχρι κορυφῆς· παρὰ τοῦτο ὑπάρχει μικρότερον φύλλον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀρχεται τὸ πρῶτον γράμμα, καθότι ἀμφότεραι αἱ ζῶναι τοῦ ἄβακος εἶναι ἐνεπίγραφοι. Τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος τοῦ ἄβακος εἶναι ἀποκεκομμένον.

Ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια ἔχει ὕψος 0,21 τοῦ μ., πλάτος δὲ πρὸς μὲν τὴν κορυφὴν 0,36, πρὸς δὲ τὴν βάσιν 0,37 τοῦ μ., Ἡ βάσις ἔχει ὕψος 0,13, πλάτος 0,12 τοῦ μ. Τὸ πάχος τῆς στήλης εἶναι 0,09 τοῦ μ. Ὀπισθεν ἡ

1) *Νικ. Σταματιάδου*: Καὶ πάλιν ἡ Πλωτινιπόλις, *Θρακικά*, Γ', 383—389.

στήλη εἶναι λελειασμένη, φαίνεται δ' ὅτι ἀπετέλει τμήμα συγκροτήματός τινος, προφανῶς δὲ βωμοῦ ἢ ναοῦ, ἐπὶ πλευρᾷ τοῦ ὁποῖου θὰ προσηρμοζέτο.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ὀριζοντία πλευρὰ τῆς κορυφῆς ἐνῶ εἶναι λελειασμένη κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τι σημεῖον, ὅπερ δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον, φέρει ἐξόγκωμα, μαρτυροῦν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔκειτο γλυπτὴ τις παράστασις, πιθανῶς δὲ ἀγαλμάτιον. Ἡ πρὸς τὰ δεξιᾷ γωνία τῆς βάσεως εἶναι ἐπίσης ἀποκεκομμένη.

Αἱ δύο ζῶναι τοῦ ἄβακος εἶναι ἐνεπίγραφοι, τὸ δ' ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι τῆς μὲν πρώτης 0,03, τῆς δὲ δευτέρας 0,02 τοῦ μ. Τὸ βάθος τῶν γραμμάτων εἶναι ελάχιστον, τοῦτο δ' ὀφείλεται εἰς τὴν σκληρότητα τοῦ λίθου. Οἱ ἐν τῷ ἄβακι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς ἔχουσιν οὕτω :

α) ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΚΕΡΣ . . . . . Ἄπολλωνι Κερσ . . . . .
β) ΣΩΖΩΝΤΙ . . . . . Σώζοντι

Συμφώνως τοῖς δυσὶν αὐτοῖς στίχοις ἡ στήλη εἶναι ἀναθηματικὴ τῷ Ἄπολλωνι. Τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι ἐπιτίθεται ἡ λέξις ΚΕΡΣ....., ἣς τὰ τελευταῖα γράμματα εἶναι κατεστραμμένα Πῶς, λοιπόν, θὰ εἶχε πλήρως ἡ λέξις αὕτη καὶ ποία ἡ σημασία τῆς;

Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι εἰς πλείστας τῶν θρακικῶν ἐπιγραφῶν ¹⁾ τὸ ὄνομα τοῦ Ἄπολλωνος ἐκφέρεται πάντοτε διὰ τινος ἐπιθέτου, τοπωνυμῖαν σημαίνοντος. Οὕτως ὁ Ἄπολλων καλεῖται *Κενδρισός, Κενδρισεύς, Κενδρεισηνός, Ἄλσηνός, Αὐταρχηνός, Δαιτομηνός, Δορταζηνός, Ἔστρακηνός, Σταρασκηνός, Ζηρίνδιος*, κλπ. Ἐν λοιπόν, ἡ *κατεστραμμένη λέξις τῆς παρούσης ἐπιγραφῆς ἦτο* τοπωνυμικὸν τοῦ Ἄπολλωνος, τότε θὰ πρέπει ν' ἀνεύρωμεν τοῦτο. Ἄλλ' εἰς ὅσας ἐπιγραφὰς ἀντρεξάμεν, οὐδαμοῦ ἀνεύρομεν ἐπίθετον δηλωτικὸν τοῦ Ἄπολλωνος, ἀρχίζον ἀπὸ ΚΕΡΣ.

Καὶ θὰ ἠδύνατο μὲν τις νὰ συμπληρώσῃ τὰ σωζόμενα γράμματα ΚΕΡΣ διὰ τῆς λέξεως ΚΕΡΣ [ΟΒΛΕΠΓΗ], ἥτοι ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΚΕΡΣΟΒΛΕΠΤΗ. Ἄλλ' εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ ἐπίθετον θὰ εἶναι δηλωτικὸν ιδιότητος τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ τοπωνυμικόν. Τοῦτο ὅμως δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν ἐπόμενον στίχον, ἐνθα ἡ λέξις ΣΩΖΩΝΤΙ. Ὡστε δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Ἄπολλωνα δύο ἐπίθετα, ιδιότητος σημαντικά, ἕξ ὧν τὸ μὲν ἐν ΚΕΡΣΟΒΛΕΠΤΗΣ, τὸ δ' ἕτερον ΣΩΖΩΝ.

Ἀπομένει κατὰ ταῦτα ἡ συμπλήρωσις δι' ἐπιθέτου, δηλοῦντος τόπον. Ἄπαντα τὰ ἐπίθετα ταῦτα ἔχουν κατάληξιν —ΗΝΟΣ, ὡς ἀποδεικνύεται ἕξ ὄλων τῶν ἄχρι τοῦδε εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν. Κατ' ἀναλογίαν, λοιπόν, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν διὰ τοῦ ἐπιθέτου ΚΕΡΣ[ΕΛΗΝΩ], ἢ ΚΕΡΣ[ΗΛΗΝΩ], ἥτοι: α) ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΚΕΡΣ[ΗΛΗΝΩ]—Ἄπολλωνι Κερσ[ηληνῶ] β) ΣΩΖΩΝΤΙ—Σώζοντι.

1) Μνηστ. Ἀποστολίδου : Θρακικαὶ ἐπιγραφαί. Θρακικῶν τόμ. ΣΤ', Ζ', Η', Θ', Ι'.

Ἄν δ' ἐκ τῆς συμπληρώσεως ταύτης χωρίσωμεν περαιτέρω, τότε δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου αυτοκράτορος μετονομασθεῖσα θρακικὴ πόλις Πλωτινόπολις νὰ ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι **Κερσηληνός** θρακιστί, ὡς ἡ Φιλιππούπολις γινώσκωμεν ὅτι ἐκαλεῖτο **Κενδρισός**, τὸ δ' ὄνομα ν' ἀπέμεινεν μετὰ ταῦτα ὡς τοπωνυμικὸν τοῦ ἐν αὐτῇ λατρευομένου Ἀπόλλωνος. Ἴσως δὲν εἶναι ἄμοιρον σχέσεως καὶ τὸ ὅτι ὁ Σῶζων Ἀπόλλων ἐταυτίσθη κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους μὲ τὸν Σωτῆρα Χριστόν. Διότι, ὡς ἐν Πλωτινοπόλει ὑπῆρξε ναὸς τοῦ Σῶζοντος Ἀπόλλωνος, οὕτω καὶ νῦν ἐν Διδυμοτείχῳ ὑπάρχει ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

Ἀκολουθεῖ μετὰ ταῦτα ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια τοῦ λίθου, ἀποτελουμένη ἐξ ἑπτὰ στίχων, ἐχόντων ὕψος γραμμῶν 0,03 τοῦ μ. πλάτος δὲ 0,025. Ὁλόκληρος ἡ ἀπὸ τοῦ κέντρου καὶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἐπιφάνεια εἶναι τελείως κατεστραμμένη καὶ μόνον πρὸς τὴν δεξιὰν σώζονται λέξεις καὶ γράμματα. Ἐν γένει ἡ ἐπιφάνεια εἰς ἕκτασιν 0,26 τοῦ μ. εἶναι τελείως κατεστραμμένη. Τὰ σωζόμενα γράμματα ἔχουσιν ὧδε :

α)	. . . . .	ΙΟΘΕΟΥ	. . . . .	ιοθεου
β)	. . . . .	ΠΛΩΤΕΙ	. . . . .	πλωτει
γ)	. . . . .	ΤΟΡΑΝΟ	. . . . .	τορανο
δ)	. . . . .	ΜΕΝΟΣ	. . . . .	μενος
ε)	. . . . .	ΕΡΕΑΥ	. . . . .	ερεαυ
στ)	. . . . .	ΙΩΝ	. . . . .	ιων
ζ)	. . . . .	ΝΕΘΗΚΕΝ	. . . . .	νεθηκεν

Δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ εἰς τὸ πλάτος τῶν 0,10 τοῦ μ. σωζόμενα γράμματα εἶναι περίπου ἐξ. Ἐκ τούτου ἀγόμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον ἑλλείποντα γράμματα θὰ εἶναι περίπου 16 ἕως 18, ἥτοι σύνολον γραμμάτων ἐκάστου στίχου περίπου 25.

Ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς, ἐνεκα τῆς μεγάλης καταστροφῆς τῶν γραμμάτων της, καθίσταται δυσχερεσιάτη, προβαίνομεν δ' εἰς τὸ ἐγχείρημα μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἄλλοι περισσότερα ἡμῶν θὰ ἐπιτύχωσιν.

Ἐκ τῶν σωζομένων γραμμάτων τοῦ α' στίχου εὐκόλως εἰκάζομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀφιερωτοῦ κατὰ γενικὴν πτώσιν. Δέον ἐπομένως νὰ προηγήται τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ὀνομαστικῆν, ὡς παρὰ Θραζὶν εἶθισται. Ἄν, κατὰ ταῦτα, δεχθῶμεν ὅτι τὸ πρῶτον σωζόμενον ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ Ι εἶναι τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ σκέλος τοῦ γράμματος Μ, τότε δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὸν στίχον τοῦτον ὡς ἔπεται :

[ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΤΙΜ]ΟΘΕΟΥ

[Ἄγαθὴ τύχη. Τιμόθεος Τιμ]οθέου.

Εἶναι μὲν προφανές ὅτι καὶ τὸ ὄνομα καὶ ἡ κατὰ γενικὴν καταγωγή δὲν εἶναι θρακικά. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἀποκλείεται ὁ ἀφιερωτῆς γὰρ μὴ εἶναι θραξ, ἀλλ' ἐγκατεστημένος τις ἐν Πλωτινοπόλει. Ὅπως καὶ δὲν

ἀποκλείεται νὰ εἴλκεν ἕξ ἱερατικοῦ τινος γένους, ὡς ἔκ τε τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πατρωνυμικοῦ νὰ ὑποθέσωμεν δυνάμεθα.

Εἰς τὸν δευτέρου στίχον διακρίνομεν δύο κεραίας καθέτους, II, εἶτα δὲ τὰ γράμματα ΠΛΩΤΕΙ. Αἱ δύο κεραιαί εὐκόλως ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ γράμματος Ν, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς εἶναι τὸ τελικὸν σύμφωνον τοῦ κατὰ γενικὴν πληθυντικὴν ἄρθρου. [ΤΩ]Ν. Ἐὰν δ' ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ ἀφιερωτὴς τῆς ἐπιγραφῆς ἀπευθύνεται τῷ Σφῶζοντι Ἀπόλλωνι, δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ δευτέρου στίχος δέον νὰ συμπληρωθῆ ὡς :

[ΥΠΕΡ ΚΟΙΝΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΛΩΤΕΙ

[Ἐπερ κοινῆς ὑγείας τῶν Πλωτει—

Εἰς τὸν ἐπόμενον στίχον ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν συνέχειαν τοῦ κατὰ γενικὴν ὀνόματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ γράμματα ΛΤΟΡΑ ΝΟ. Τὸ σωζόμενον ἵχνος Λ μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Λ ἐπομένως ἢ πλήρης λέξις θὰ εἶναι ἢ [ΑΥΤΟΚΡΑ]ΤΟΡΑ, ἢ [ΠΑΝΤΟΚΡΑ]ΤΟΡΑ. Ἄλλ' ἕξ ὅσων τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, ἐπιφανῆς ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, τοῦ ὁποίου τὸ praepositiuon ἄρχεται ἀπὸ ΝΟ, ἢ Ν. Ο., δὲν ὑπάρχει. Ἀπομένει, συνεπῶς, νὰ δεχθῶμεν τὴν συμπλήρωσιν [ΠΑΝΤΟΚΡΑ]ΤΟΡΑ. Τὸ δ' ἀπομένον ΝΟ, θὰ εἶναι ἢ πρώτη συλλαβὴ τοῦ κατὰ γενικὴν οὐσιαστικοῦ ΝΟ[ΣΩΝ], ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ Ἀπόλλων ἐν τῇ παρουσίᾳ περιπτώσει θεωρεῖται ὡς προστάτης τῆς ὑγείας τῶν Πλωτεινοπολιτῶν. Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀσύνηθες παρὰ Θραξὶ τὸ φαινόμενον ν' ἀποδίδεται ἡ ιδιότης αὕτη τῷ Ἀπόλλωνι, δοθέντος ὅτι ἰδίως ἐν ὑπαίθρῳ ὁ Θεὸς ἐλατρεύετο καὶ ὡς ἱατρὸς καὶ ὡς Σμινθεύς, ὅπως παρ' Ὀμήρῳ. Κατὰ ταῦτα ὁ στίχος οὗτος δέον νὰ συμπληρωθῆ ὡς ἑξῆς :

[ΝΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣ ΠΑΝΤΟΚΡΑ]ΤΟΡΑ ΝΟ

[νοπολιτῶν πρὸς Παντοκρά]τορα νό-

Ἐκ τούτων εὐκόλως δύναται νὰ γίνῃ ἢ συμπλήρωσις τοῦ δ' στίχου, ἂν μάλιστα παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ σωζόμενα γράμματα ΜΕΝΟΣ εἶναι ἢ κατάληξις τῆς μετοχῆς [ΕΥΞΑ] ΜΕΝΟΣ. Ὡστε καὶ ὁ στίχος οὗτος δύναται νὰ συμπληρωθῆ ὡς ἔπεται :

[ΣΩΝ ΚΑΙ ΚΑΚΩΝ ΙΗΤΗΡΑ ΕΥΞΑ]ΜΕΝΟΣ

[σων καὶ κακῶν ἰητῆρα εὐξά]μενος

Τὰ ἐν τῷ ἐπομένῳ, ε' στίχῳ, σωζόμενα γράμματα ΕΡΕΑΥ εὐκόλως δύναται νὰ συμπληρωθῶσιν διὰ τῆς λέξεως [Ι]ΕΡΕΑ. Ἐὰν, λοιπόν, ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοποθετήσεως ἱερέως ἐν τῷ ναῷ, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης συμπληρώσεως, τότε καὶ ὁ στίχος οὗτος θὰ ἔχη ὡς ἑξῆς :

[ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΗΣΑΣ Τῷ ΝΑῷ [Ι]ΕΡΕΑ Υ

[καὶ καταστήσας τῷ ναῷ ἱερέα ὑ-

Ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἔκτου στίχου, ὡς ἔκ τοῦ προηγουμένου καὶ τῶν σωζομένων γραμμάτων ΙΩΝ, θὰ εἶναι ἢ ἑξῆς :

[ΠΕΡ ΕΑΥΤΟΥ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡ]ΙΩΝ

[πὲρ ἑαυτοῦ, εὐχαριστηρ]ίων

Καὶ ἔπεται ὁ ἕβδομος καὶ τελευταῖος στίχος, συμπληρούμενος ὡδε :

]ΕΝΕΚΑ ΣΗΜΑ ΤΟΔΕ Α]ΝΕΘΗΚΕΝ

[ἔνεκα, σῆμα τόδε ἀ]νέθηκεν

Ἐολόκληρος, κατὰ ταῦτα, ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς, κατὰ τὴν ἡμετέραν συμπλήρωσιν :

ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΚΕΡΣ [ΗΛΗΝΩ] ΣΩΖΟΝΤΙ
 [ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΤΙΜ]ΟΘΕΟΥ
 [ΥΠΕΡ ΚΟΙΝΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΤΩΝ]ΠΛΩΤΕΙ
 [ΝΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣ ΠΑΝ]ΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΝΟ
 [ΣΩΝ ΚΑΙ ΚΑΚΩΝ ΙΗΤΗΡΑ ΕΥΞΑ]ΜΕΝΟΣ
 [ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΗΣΑΣ ΤΩ ΝΑΩ]ΠΕΡΕΑΥ
 ]ΠΕΡ ΕΑΥΤΟΥ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡ]ΙΩΝ
 ]ΕΝΕΚΑ ΣΗΜΑ ΤΟΔΕ Α]ΝΕΘΗΚΕΝ

Ἀπόλλωνι Κερσ[ηληνῶ] Σώζοντι
 [Ἀγαθὴ Τύχη· Τιμόθεος Τιμ]οθέου
 [ὑπὲρ κοινῆς υγείας τῶν]Πλωτει-
 [νοπολιτῶν πρὸς παν]τοκράτορα νό-
 [σων καὶ κακῶν ιητῆρα εὐξά]μενος
 [καὶ καταστήσας τῷ ναῷ]περέαυ
 [πὲρ ἑαυτοῦ, εὐχαριστηρ]ίων
 [ἔνεκα σῆμα τόδε ἀ]νέθηκεν.

Πρόκειται, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς συμπληρώσεως, περὶ ἀναθηματικῆς στήλης Τιμοθέου τινός, ἐπιμελητοῦ ἴσως τοῦ ναοῦ τοῦ Σώζοντος Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐπεμελήθη τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀφιέρωσεν εἰς μνήμην τὴν ἐνεπιγράφων ταύτην στήλην. Ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας ἐτονίασαμεν, ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐνέχει ὑψίστην σπουδαιότητα. Διότι εἶναι ἔν εἰσέτι ἀψευδὲς τεκμήριον ὅτι ἡ Πλωτινόπολις ἔκειτο ἐπὶ τῶν θρείπων τῆς νῦν Ἀγίας Πέτρας. Θὰ ἦτο δὲ ἀφαντάστως ἀδύνατος ἡ συρροὴ ἐνεπιγράφων πλακῶν ἄλλοθεν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ἢ εἰς τὸ ὁποῖον ἐπίσκειψις εἶναι ἀρκετὴ νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν σπουδαιότητά του. Ἀλλὰ νῦν τίθεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα: Πῶς ἐκαλεῖτο ἡ πόλις, πρὶν μετονομασθῆ εἰς Πλωτινόπολιν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ πῶς δικαιολογεῖται ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς τόσον ἐγγὺς τοῦ Διδυμοτείχου;

Εἰς ἀπάντησιν πρέπει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ προκαθορίσωμεν ὅτι ἀποκλείομεν νὰ ἐκαλεῖτο τὸ Διδυμότειχον οὕτω ἐπὶ τῶν θρακικῶν χρόνων. Τὸ ὅτι τὸ Διδυμότειχον εἶναι κτίσμα θρακοπελασγικὸν ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἔχνην παμπαλαίας τειχίσεως, τὰ ὁποῖα πρῶτος διέκρινεν ὁ Ἀλβέρτος Ντυμόν, ἐπι-

σκεψάμενος τοῦτο κατὰ τὸ ἔτος 1869 καὶ γράφας τὰ ἑξῆς: (1) «*Démotica est un des points de la Thrace où le voyageur a le plus de plaisir à s'arrêter. Sa citadelle est un des beaux spécimens de l'architecture militaire du Bas-Empire; par son étendue, par les moyens de défense que les Comnènes y ont multipliés, par les inscriptions du moyen-âge ..... elle mérite un examen détaillé. On y voit des restes romains qui prouvent, sur ce point, l'existence d'un château fortifié dès le temps des Antonins et même des restes cyclopéens*».

Ἀποκλείεται, ἐπομένως, τὸ Διδυμότειχον νὰ εἶναι κτίσμα τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Ἄλλ' ἐπίσης ἀποκλείεται καὶ νὰ ὀνομάζετο Διδυμότειχον κατὰ τοὺς θρακικοὺς χρόνους, παρ' ὅλον ὅτι οἱ ὑποστηρίζοντες τοῦτο θέλουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ἀμφίβολον ἑκεῖνο ΔΙΔΥΜΟΤ. τοῦ **θρακίου φόρου**. Οὕτως, ὑπῆρχε μὲν τὸ Διδυμότειχον κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἄλλως ὅμως ὀνομάζετο. Ἡ δ' ἀκμὴ καὶ ἀνθισις τῆς Πλωτινοπόλεως, τόσον ἔγγυς τοῦ Διδυμοτείχου, ὀφείλεται εἰς τὴν παρακμὴν αὐτοῦ. Ἐφ' ὅσον ἔχομεν ἐνίσχυσιν τοῦ φρουρίου τῆς ἀκροπόλεως Διδυμοτείχου, ἐπὶ Ἀντωνίνων, χωρὶς ἀντιστοιχῶς νὰ ἔχωμεν καὶ μετονομασίαν τῆς πόλεως, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ρωμαιοκρατίας, σημαίνει ὅτι τὸ Διδυμότειχον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους εἶχε παρακμάσει. Ἐφ' ὅσον ταῦτα οὕτως ἔχουσιν, ἀπομένει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι διὰ μὲν τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους Πλωτινόπολις ἔκαλεῖτο καὶ ὁ δίδυμος λόφος τῆς Ἀγίας Πέτρας καὶ ὁ τοῦ Διδυμοτείχου, διὰ δὲ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς Πλωτινοπόλεως ἐκλήθη ἡ πόλις Διδυμότειχον λόγῳ τῶν τειχῶν τῶν ἐπὶ τῶν δύο λόφων ἐκτισμένων. Ἀνάλογόν τι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν καὶ διὰ τοὺς θρακικοὺς χρόνους: ὅτι δηλαδή, ἐπειδὴ μία εἶναι ἡ πόλις, κειμένη ἐπὶ τῶν δύο λόφων, ὠχυρωμένων δι' ἰδίων ἕκαστος τειχῶν, ἐν θὰ ἦτο καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς. Ἄν, ἐπομένως, δεχθῶμεν τὴν ἐν τοῖς πρώσθεν συμπλήρωσιν τῆς ἐπιγραφῆς, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὀνομάζετο ἡ πόλις κατὰ τοὺς θρακικοὺς χρόνους **Κερσηληνός**, ὡς ἐπὶ μὲν τῶν ρωμαϊκῶν **Πλωτινόπολις**, ἀπὸ δὲ τῶν βυζαντινῶν καὶ μέχρι σήμερον Διδυμότειχον. Καὶ οὕτω λύεται τὸ προκαλέσαν τσαῦτας συζητήσεις καὶ ὀξύτητας ζήτημα Πλωτινοπόλεως καὶ Διδυμοτείχου, παραδεκτοῦ γενομένου ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως, κειμένης ἐπὶ τῶν πλησίον ἀλλήλων διδύμων λόφων καὶ προστατευομένης ὑπὸ δύο φρουρικῶν συγκροτημάτων.

Πλὴν τῶν ἄλλων, καὶ ἑτέρα μαρτυρία κατασφαλίζει τὴν ὑπαρξιν ἐνταῦθα τῆς Πλωτινοπόλεως: εἶναι δὲ τοῦτο μικρὸν ἐνεπίγραφον θραῦσμα ἐκ μαρμάρου, ὑπερ ἀνεύρομεν πρὸ καιροῦ καὶ καθέτως φέρει τὰ γράμματα:

NO | ΩΝ | ΥΡΩ |

Τὰ δύο πρώτα δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ συμπληρώσωμεν:

[ΠΛΩΤΙ]ΝΟ | [ΠΟΛΙΤ]ΩΝ

1) «*Melanges d'Archeologie et d'Epigraphie*» Paris, 1892.

Α'

ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΕΙΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΔΡΩΝ
ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΕΙΣ ΣΚΛΑΒΩΝ ΕΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΩ

Ὁ ὑπ' ἀριθ. Α' «Κώδηξ τῆς Ἱερᾶς Μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου» εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ λογαριασμοῦ αὐτῆς «1819 Δ)βρίου 1 ἕως 1823 Δ)βρίου 1» περιλαμβάνει καὶ «γρόσια 14 562 καὶ παρ(ά-δες) 28 1) εἰς ἔξοδα τῆς ἐκκλησίας, εἰς ἐλευθέρωσιν σκλάβων, εἰς μόρτιδες 2) καὶ λοιπὰ ἐκκλησιαστικά ἔξοδα, καθὼς φαίνονται εἰς τὸ λεπτομερὲς κατὰ στίχον τῶν ἐπιτρόπων». Δὲν εὔρομεν τὸ λεπτομερὲς τοῦτο κατὰστίχον, διὰ τὴν γνῶριζωμεν πόσα ἐκ τοῦ ὅλου ποσοῦ ἐξωδευθήσαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν «σκλάβων». Δὲν μᾶς εἶναι ἐπίσης γνωστὰ ὁ ἀριθμὸς, τὰ ὀνόματα, ἡ ἡλικία, τὸ φύλον, ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς καὶ αἱ συνθήκαι τῆς μεταφορᾶς τῶν σκλάβων ἐκείνων. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὡς ἄνωθι φράσεως τῶν κώδικος, καθὼς καὶ ἄλλων λόγων, ἐζητήσαμεν καὶ συνεκεντρώσαμεν πληροφορίας τινὰς περὶ διαφόρων σκλάβων γυναικῶν, ὧν, ἄλλαι μὲν ἐξιλαμίσθησαν, ἄλλαι δὲ ἀπλευθερώθησαν ἐν Διδυμοτείχῳ ἢ ἀλλαχοῦ, ὑπὸ διαφόρους συνθήκας καὶ περιστάσεις. Αἱ πληροφορίες εἶναι ἐλλιπεῖς ἢ ἀσφαεῖς. Καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπέρχεται καὶ σύγχυσις ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, τῆς ταυτότητος καὶ τῆς προελεύσεως καὶ εἰς μερικὰς ἄλλας λεπτομερεῖας. Παρελλήλιστα καὶ ἐτακτοποιήσαμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς πληροφορίες ταύτας. Παρὰλλήλως δὲ ἀναφέρομεν καὶ μερικὰς ἐξωμώσεις, ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.

1.—Μία Βουλγάρα, ὀνομαζομένη Ζλάτα, ἐκ τοῦ χωρίου Καρακλήσε 3), ἀπαχθεῖσα καὶ ἐξιλαμισθεῖσα διὰ τῆς βίας, ὠνομάσθη Ζιμπᾶ. Ὑπανδρευθῆ τὸν παρὰ τὸν Ἐρυθροπόταμον 4) τοῦ Διδυμοτείχου κατοικοῦντα Τοτποῖ ὀγλοῦ Μουτοῦς ἀγᾶ. Ἀπέκτησε τέκνα τὸν Γιακούλ ἐφέντη καὶ τὸν Ἀχμέτ ἀγᾶ, τὸν ἐπιλεγόμενον Κοσπάντζαλη (:). Κατ' ἄλλους ὁ σύζυγος τῆς Ζλάτα, ἢ μᾶλλον τῆς Ζιμπᾶ «ντουντοῦ» 5), ὠνομάζετο Μπαληκτοῖ 6) Χουσεῖν καὶ

1) Τὸ γρόσιον διηρεῖτο εἰς 4 δεκάρας, ἡ δεκάρα εἰς 10 παράδες. Παλαιότερον δὲ ὁ παρᾶς διηρεῖτο εἰς 3 πούλια. Σ. Δ. (Βλ. Ἄρχ. Θρ. Θησ. 1Α' σ. 156),

2) Μόρτιδες εἶναι οἱ νεκροθάπται (ἐκ τοῦ λατινικοῦ mors, θάνατος). Δὲν γνωρίζομεν μόνον ἐὰν οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι νεκροθάπται ἦσαν οἱ τακτικοὶ τῆς κοινότητος ἢ ἔτακτοι ἢ ἐνεκα ἐπιδημίας, ὡς ἀναφέρομεν ἀλλαχοῦ.

3) Ἡδη Μαυροκλήσι.

4) Παραπόταμος τοῦ Ἐβρου, καλούμενος ἄλλοτε Κηζήλ Ντελή Σοῦ ἢ Κηζήλ Ντερέ καὶ περιβρέχων τὸ Διδυμοτείχον.

5) Ντουντοῦ, λέξις ἴσως ἀρμενικῆ, χρησιμοποιουμένη διὰ τὰς ἡλικιωμένας γυναῖκας μὲ τὴν σημασίαν «θεία» ἢ καὶ «κυρία». Ἐνίοτε ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ παρὰ μωαμεθανῶν καὶ ἡμετέρων. 6) Ψαράς.

ἦτο «κατσιβελος» ¹⁾). Ἐζων πρὸ ἐτῶν οἱ ἔγγονοί της, ἕκ μὲν τοῦ υἱοῦ της Ἀχμέτ ὁ Σελᾶχ-ἔτ-ντιν μπέη ἐν Λιδυμοτείχῳ καὶ ὁ Σαλήμ μπέη καὶ ὁ Κεμάλ μπέη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ της Γιακούπ ἐν Ἀνδριανουπόλει καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

2.—Ἡ μήτηρ τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς γέροντας Λιδυμοτειχίτας Χατζῆ Σακίρ μπέη ἦτο Βουλγάρα καὶ αὐτὴ ὀνομαζομένη Ζόλκε καὶ καταγομένη ἐκ τοῦ χωρίου Σογανλή ²⁾ τοῦ Λιδυμοτείχου. Ἐξισλαμισθεῖσα διὰ τῆς βίας, εἶχε μετονομασθῆ εἰς Φατιμέ χανούμ. Ὡς ἐκ τῆς ἐθνικότητός της ὁ υἱός της Χατζῆ Σακίρ διεκρίνετο διὰ τὸν μισελληνισμόν του.

3.—Ὁ ἀνωιτέρω μνημονευθεὶς Χατζῆ Σακίρ μπέη ἀφῆκεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἔγγονους καὶ ἀπογόνους. Ἡ οἰκία του, ἀγορασθεῖσα κατόπιν ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν προκρίτων Λιδυμοτείχου Γεωργίου Γιαγτζῆ, εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ὡς οἰκία πλέον τῶν Γιαγτζήδων, πλησίον τοῦ Α' καὶ Γ' δημοτικῶν σχολείων. Εἶχε λοιπὸν ὁ Χατζῆ Σακίρ σύζυγον Ἑλληνίδα σκλάβαν ἀπὸ τὴν Ἡπειρον. Κατὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1829 ³⁾ οἱ Ρῶσοι εἶχον ἀπελευθερώσει ἐν Λιδυμοτείχῳ πολλὰς σκλάβας ἀπὸ διαφόρους μωαμεθανικὰς οἰκογενείας. Ἡ σύζυγος ὅμως τοῦ Χατζῆ Σακίρ μπέη ἠρνήθη νὰ ἀφήσῃ τὸν ἄνδρα της χάριν τῶν τέκνων της. Ἀναφέρουν πρὸς τούτοις, ὅτι μίαν φορὰν εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὴν πατρίδα της ἢ ἀδελφὴ της, ὀνομαζομένη Φανή, εἰς Λιδυμοτείχον καὶ ἐζήτηε νὰ μάθῃ «ποῦ κάθεται ἡ χανούμ τοῦ Χατζῆ Σακίρ μπέη». Αἱ δύο ἀδελφαί, συναντηθεῖσαι καὶ ἀναγνωρισθεῖσαι, προσέπεσον εἰς τὰς ἀγκάλας ἀλλήλων διακρούουσαι ἐκ χαρᾶς ἀλλὰ καὶ ἐκ λύπης. Ἡ Φανὴ παρεκίνησε τότε τὴν χανούμ νὰ φύγουν, ἀλλ' ἐκείνη δὲν ἐδέχθη, προβάλλουσα τὴν δικαιολογίαν ὅτι εἶχε τέκνα καὶ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκογένειάν της. Διὰ τοῦτο παρέμεινε πλησίον της καὶ ἡ Φανή, ζῶσα ἐλευθέρως ὡς χριστιανὴ καὶ προστατευομένη ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς της. Εἶχε δὲ καὶ προσεκύνει ἐν τῷ δωματίῳ της ἱερὰς εἰκόνας, πρὸ τῶν ὁποίων ἦναπτε κανδήλαν καὶ ἔκαμμεν ἐλεημοσύνας εἰς πτωχοὺς χριστιανούς. Λέγουν πρὸς τούτοις ὅτι καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Χατζῆ Σακίρ μπέη εἶχε παραμείνει κρυφὴ χριστιανή. Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ταυτίσωμεν τὴν Φανὴν ταύτην πρὸς τινὰ τῶν ἄλλων σκλάβων ἐν Λιδυμοτείχῳ, αἱ ὁποῖαι ἔφερον τὸ ἴδιον ὄνομα καὶ περὶ τῶν ὁποίων κάμνομεν λόγον περαιτέρω.

4.—Σκλάβα ἦτο καὶ ἡ γιαγιά τοῦ γνωστοῦ διδυμοτειχίτου καὶ δημάρχου ἄλλοτε τοῦ Λιδυμοτείχου Χασὰν μπέη.

5.—Ὁ πρόπαππος τοῦ Σωτηρίου Βασιλείου Σιναπίδου, Βασίλειος

1) Γύφτος, ἀθίγγανος, ἐκ τῶν παλαιόθεν, ἐποικισθέντων εἰς Λιδυμοτείχον.

2) Δὲν εὔρομεν τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου τούτου, τὸ ὁποῖον σημαίνει Κρεμμυδοχώρι, εἰς τὸν πίνακα τῶν χωρίων Λιδυμοτείχου.

3) Πιθανὸν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1878.

Σινάπογλου, εἶχε καταταχθῆ ὡς ἐθελοντῆς εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν κατὰ τῶν ῥώσων. Εἶχεν ὑπάγει μέχρι τῆς Σινώπης τοῦ Πόντου (Σινάπ). Ὅτε κατόπιν ἐπανῆλθεν εἰς Διδυμοτείχον, ἡ οἰκογένειά του προσέλαβεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἐπίθετον Σινάπογλου. Ἐξ αὐτοῦ κατάγονται ὠρισμένοι οἰκογένειαι τοῦ Διδυμοτείχου, καλούμεναι ἄλλοτε Σινάπογλου, ἤδη δὲ Σιναπίδαι. Εἶπομεν ὠρισμένοι οἰκογένειαι, διότι πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι Σινάπογλου ἢ Σιναπίδαι, ἔχουσαι δηλαδὴ τὸ ἴδιον ἐπώνυμον καὶ μὴ ἔχουσαι συγγένειαν μὲ τὰς προηγουμένας, κατοικοῦσαι δὲ κυρίως εἰς τὴν συνοικίαν Πέρα Μαχαλᾶ ¹⁾. Ὁ Βασίλειος Σινάπογλου, λοιπόν, ἢ κατ' ἄλλους ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγγελάκης Σινάπογλου, ἀπληθύνθησε μίαν σκλάβαν, ὀνομαζομένην Φανῆν καὶ μεταφερθεῖσαν ἐκ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Βασίλειος τὴν ἐξηγόρασε διὰ χιλίων γροσίων καὶ τὴν ὑπάνδρευσε μὲ τὸν Εὐάγγελον Γιουρτζισῆν. Ἡ Φανῆ ἀπέκτησεν υἱόν, τὸν Δημήτριον Γιουρτζισῆν ἢ Γιουρτζισόγλου, πατέρα τοῦ γνωστοῦ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐμποροῦ Εὐαγγέλου Γιουρτζισόγλου. Ὁ τελευταῖος, ὅταν ἐμεγάλωσε, μεταβῆς εἰς τὴν πατρίδα τῆς γιαιγιάς του Φανῆς, ἐπεσκέφθη τὴν οἰκίαν τῶν ἐξ αὐτῆς προγόνων, καθ' ἃ ἔλεγεν ὁ ἴδιος πρὸς τὸν διδυμοτειχίτην γέροντα Ἀριστείδην Δελόγκαν. Μία θυγάτηρ του δέ, μαθήτρια ἡμῶν ἄλλοτε ἐν τῷ γυμνασίῳ Διδυμοτείχου καὶ σύζυγος τοῦ καθηγητοῦ τῶν φυσικῶν Παναγιώτου Γούτα, φέρει τὸ ὄνομα τῆς ἐν λόγῳ προμάμης τῆς Φανῆς.

6.—Ὁ Ἀγγελάκης Σινάπογλου εἶχεν ἐξαγοράσει (καὶ) μίαν (ἄλλην) σκλάβαν, ἡ ὁποία, ὑπανδρευθεῖσα τὸν Κολοκύθαν, ἀπεκαλεῖτο συνήθως Κολοκύθαινα. Προήρχετο δὲ καὶ αὐτῆ, φαίνεται, ἐκ Θεσσαλίας.

7.—Κάποιοι Μουχτάρ πασᾶς εἶχε φέρει ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα μίαν σκλάβαν, ἡ ὁποία ὀνομαζέτο Φανῆ καὶ ἦτο θυγάτηρ ἱερέως. Τὴν ἐξηγόρασε καὶ προσέλαβεν ²⁾ ὡς θυγατέρα αὐτοῦ ὁ Παυλῆς Ἀσανάκης. Περὶ τοῦ Παυλῆ τούτου εἰς τὴν πραγματείαν ἡμῶν «Αἱ ἐκκλησίαι Διδυμοτείχου» ³⁾ εἶχομεν ἀναγράψει τὰ ἐξῆς ἐκ τῶν κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως: «ἐπὶ μητροπολίτου Καλλινίκου, τῆ 10ῃ Φεβρουαρίου 1822, ἀναφέρεται ἔγγραφον, δι' οὗ ὁ κτθ Παυλῆς τοῦ ποτε Ἀσανάκη...», Ἐὰν ἤδη λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον ἔτος 1822, καθὼς καὶ τὸ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρουσίας πραγματείας σημειωθὲν ἔτος 1821—1823, ὅποτε ἡ Κοινότης Διδυμοτείχου ἐξηγόρασεν, ὡς εἶδομεν, σκλάβας, ἐξάγομεν τὸ ἐξῆς συμπέρασμα. Ὅτι δηλονότι καὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθὼς καὶ ἄλλοτε, ἤχθησαν εἰς Διδυμοτείχον σκλάβαι. Ἐξηγοράσθησαν δέ, ἄλλαι μὲν ὑπὸ τῆς κοινότητος, ἄλλαι δὲ ὑπὸ εὐπόρων πολιτῶν, ὡς καὶ ἡ, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα, Φανῆ, ἡ υἱοθετηθεῖ-

1) Ἡ συνοικία αὕτη ἔλέγετο καὶ Ἀρναοῦτ· μαχαλεσί, ἢ Πυροστιά, ἢ Σάτζιαχ, ἤδη λέγεται συνοικία τρίποδος.

2) Δι' ἐγγράφου, ὡς φαίνεται, υἱοθεσίας.

3) Ἰδὲ «Θρακικά», ἔτος 1940, τόμος II'.

σα ὑπὸ τοῦ Παυλῆ Ἀσανάκη. Ἡ Φανῆ ἦτο ἐγγράμματος καὶ ἔλεγε τὸν ἀπόστολον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἦτο δὲ κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀπελευθερώσεώς της 28 ἐτῶν, ὡς γεννηθεῖσα τὸ 1793, κατὰ τὰς πληροφορίας ἐνὸς τῶν ἐγγονῶν της, τοῦ Ἰωάννου Κηβηριτζῆκ ¹⁾ καὶ ἀπέθανε τὸ 1895. Ὁ θετὸς πατὴρ της Παυλῆς τὴν ὑπάνδρευσε μὲ τὸν Μιχαλάκη Πέιογλου ἢ Γεοκαρῆ Μπακᾶν ἐξ οὗ καὶ ἀπεκαλεῖτο ἡ Φανῆ συνήθως καὶ Μιχαλάκαινα. Ἀπέκτησαν υἱούς, τὸν Παναγιώτην, τὸν Γιάννην καὶ τὸν Βασιλάκην. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος ἦτον πάππος, ἐκ πατρὸς Παύλου, τοῦ δημοδιδασκάλου καὶ μαθητοῦ ἡμῶν Παναγιώτου Παναγιωτοπούλου. Ὁ δεῦτερος, ὁ Γιάννης, ἐνυμφεύθη τὴν βουλγαρικῆς καταγωγῆς ἢ βουλγαρίζουσαν Μαλέογλου ²⁾, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε θυγατέρα τὴν Φανῆν. Ἡ Φανῆ αὕτη ὑπανδρεύθη τὸν Χρῆστον Δραγόην καὶ ἦτο μήτηρ τῶν ἀρτοποιῶν ἀδελφῶν Κηβηριτζῆκ, ἢ, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατόπιν Σγουριδῶν. Ὁ τρίτος υἱός, ὁ Βασιλάκης, νεαρώτατος ἀκόμη, ὄραιος καὶ καλλίφωνος τραγουδιστής, εἰργάζετο εἰς τὸν ἴδη τῶν Σγουριδῶν φοῦρνον. Μὲ τὰ τραγούδια του, λοιπόν, συνεκίνησε καὶ παρέσυρεν εἰς μίαν ἐκεῖ πλησίον κειμένην παλαιὰν μεγάλην οἰκίαν ³⁾ τὴν θυγατέρα τοῦ Καδῆ ⁴⁾ τῶν μωαμεθανῶν Διδυμοτείχου. Τὸ σκάνδαλον ἦτο μέγα, ποινὴ δὲ ἦ ἐσχάτη. Διὰ τοῦτο ἐλήφθη φροντίς νὰ φυγαδευθῆ ὁ Βασιλάκης κρυφίως εἰς Σμύρνην. Ἐκεῖ δὲ προσελήφθη ὡς εἰσπράκτωρ τοῦ Διδυμοτειχίτου Δημητράκη Μπατζάκογλου ἢ Λογοθέτου ὅπως ἐλέγετο, διότι εἶχε λάβει παρὰ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὀφφίκιον τοῦ λογοθέτου. Καὶ οὗτος εἶχε φυγαδευθῆ προηγουμένως, διότι εἶχε κατηγορηθῆ ὡς ἐθελοντῆς ἀγωνιστῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Εἶχε μάλιστα τιμηθῆ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ παρασήμου, τὸ 1832 περίπου, τὸ δὲ 1834 εἶχεν ἐγγραφῆ καὶ δημότης Ἀθηνῶν, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ συγγενοῦς του Ἀριστείδου Δελόγκα.

8.—Ὁ Παυλῆς Ἀσανάκης εἶχε καὶ ἰδικὴν του θυγατέρα, τὴν Ζαφειρώ, τὴν ὁποίαν ὑπάνδρευσε μὲ τὸν Ἀγγελάκη Ράπτην. Ἡ Ζαφειρὼ ἀπέκτησεν ἓνα υἱόν, ὅστις ἐτρελλάθη καὶ δύο θυγατέρας. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, ἢ Ἀννίτσα, ὑπανδρευθεῖσα τὸν Σαατζῆ ⁵⁾ Γεώργιον, ἀπεκαλεῖτο Σαατζίδαينا. Ἡ δὲ δευτέρα, ἡ Μαριγώ, ἀπεκαλεῖτο καὶ αὕτη συνήθως Σαατζίδαينا, ὡς ἐκ τῆς συγκατοικήσεως αὐτῆς μετὰ τῆς ἀδελφῆς της. Ὑπανδρεύθη δὲ τὸν

1) Ὁ Ἰωάννης Κηβηριτζῆκ καὶ ἄλλοι τῆς ἰδίας οἰκογενείας, ἐξελληνισθέντος τοῦ ἑπωνύμου αὐτῶν, καλοῦνται ἤδη Σγουριδαί.

2) Ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀριστείδης Δελόγκας, ὁ Μαλέογλου δὲν ἦτο καθαρὸς Ἕλλην. Ἴδὲ καὶ πραγματείαν ἡμῶν «τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, Ἐθρακικά», ἔτος 1936, τόμος Ζ' γράφομεν δὲ καὶ ἄλλαχού.

3) Ἡ ὁποία μετεβλήθη ἀργότερον εἰς ἀποθήκην τοῦ Τηλεμάχου Χεκάλκογλου.

4) Ἱεροδίκου.

5) Ὀρολογᾶς.

Κωνσταντῖνον Γαριβάδην καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπεκαλεῖτο κυρίως «Γαριβάδαινα». Λοιπὸν ἡ Μαριγῶ Γαριβάδαινα, γραῖα πλέον, ἀσθενής καὶ ἐτοιμοθάνατος, μόλις δὲ δυναμένη νὰ ὀμιλῇ, μᾶς διηγήθη πρὸ ἐτῶν τὰ ἐξῆς κατὰ τὰς πληροφορίας τῆς οἰκογενείας τῆς : «Ἡ Χρυσὴ καὶ ἡ Τριανταφυλλιά, κορίτσια τοῦ Διμότχο ¹⁾ σκλαβώθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὰ πήγανε στὴν Πόλι. Ἐκεῖ τὰ βροῆκε, τὰ ἐπῆρε καὶ τὰ ἔφερε πίσω στὸ Διμότχο ὁ παπποῦς ὁ Παυλῆς ²⁾, πού τὸν λέγανε «βερατλῆ», γιατί εἶχε μεγάλη ἐξουσία ³⁾. Ἄμα τὰ φέρανε τὰ κορίτσια, τὰ παντρεύανε καὶ τὰ προίκισε ἡ Μιχαλάκαινα».

9.—Μιά νέα, ὀνομαζομένη Ἀναστασία, θυγάτηρ τοῦ Ἡλία ἐκ τοῦ χωρίου Καρᾶ-Μπειλῆ ⁴⁾, παρεπλανήθη παρὰ Τούρκου γεωργοῦ καὶ ἀπήχηθη παρ' αὐτοῦ. Μεθ' ὃ, κατὰ τοὺς μωαμεθανικοὺς θεσμούς, ὠδηγήθη εἰς τὸ «Χιοκιουμέτ» ⁵⁾ Διδυμοτείχου, ἔνθα θὰ ἐγίνοντο αἱ διατυπώσεις τῆς ἐξισλαμίσσεως. Προσελθὼν ὁ παρὰ τοῦ Μητροπολίτου Μεθοδίου (1878—1893) ἐντεταλμένος ἱερεὺς παπᾶ Δημήτριος, δὲν ἠδυνήθη νὰ συνομιλήσῃ μετὰ τῆς Ἀναστασίας διὰ νὰ τὴν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἐξισλάμισιν, διότι ἐκεῖνη ὠμίλει διαρκῶς τουρκιστὶ λέγουσα : «ρουμίτζα μπιλιμέμ», δηλαδὴ δὲν γνωρίζω ἑλληνικά. Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ διοικητηρίου εἶχον συναθροισθῆ οἱ συγγενεῖς τῆς καὶ πολλοὶ συνεγχώριοι, καθὼς καὶ πλῆθος θεατῶν. Ὁ τότε Καδῆς ⁶⁾ Διδυμοτείχου Βαῖδ ἐφέντης καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσημοι Τούρκοι ἐφοβοῦντο μήπως γίνῃ καμμία αἱματοχυσία ἔνεκα τοῦ μεγάλου ἐρεθισμοῦ τῶν χωρικῶν, οἵτινες εἶχον προσέλθει μὲ μαχαίρας καὶ ὄπλα διὰ νὰ ματαιώσουν τὴν ἐξισλάμισιν τῆς Ἀναστασίας. Ὁ καδῆς, ἄνθρωπος συνετός, συνωμίλησε κρυφίως μετὰ τοῦ Κοσμᾶ Κοσμίδου, Διδυμοτειχίτου καὶ καφεψοῦ τότε ἐν τῷ διοικητηρίῳ. Συνέστησε δὲ εἰς αὐτὸν νὰ εἴπῃ εἰς τὴν μητέρα τῆς Ἀναστασίας τὰ ἐξῆς : «Ἄμα τελειώσῃ ἡ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐξομολόγησις καὶ ἐξέλθῃ ἡ Ἀναστασία εἰς τὴν αὐλὴν, τότε νὰ ὀρμήσῃ καὶ νὰ σχίσῃ τὸν «φερετζέ» τῆς ἢ μᾶλλον τὸν «γιαζμά» ⁷⁾ τῆς, συγχρόνως δὲ νὰ ἀρπάσουν οἱ χωρικοὶ καὶ νὰ ἀπαγάγουν τὴν Ἀναστασίαν ὀπίσω εἰς τὸ χωρίον». Τῆς συστάσεως ταύτης ἐκτελεσθείσης, ἐματαιώθη ἡ ἐξισλάμισις.

10.—Τὸ 1900 ἐξισλαμίσθη ἐκουσίως ἡ Ἑλένη Τσινάρη ἢ Τζιναροῦδα,

1) Τοῦ Διδυμοτείχου.

2) Ὁ Ἀσσανάκης.

3) Βερατλῆς, ὁ ἔχων «βεράτ», βεράτι, βεράτιον, δηλαδὴ ἔγγραφον, ἐξουσίαν. Ὁ ἔχων ἰσχὺν καὶ δύναμιν.

4) Χωρίον τοῦ Διδυμοτείχου, ἤδη καλούμενον Ἀμόριον.

5) Κτίριον ἔνθα ἐδρεύει ὁ «Χακίμ», κριτής, διοικητής, δηλαδὴ διοικητήριον. Ἐλέγετο παρὰ τῶν ἡμετέρων κοινῶς καὶ «Κοκιουμάτι».

6) Ἱεροδίκης, κριτής.

7) Παρὰ τοῖς μωαμεθανικοῖς λαοῖς ἡ λεπτὴ ἐξωτερικὴ ἐσθῆς, δι' ἧς καλύπτουν αἱ γυναῖκες ὅλον τὸ σῶμα ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, λέγεται φερετζέ, τὸ δὲ διαφανὲς μικρὸν κάλυμα, ἢ καλύπτρα τοῦ προσώπου γιαζμά.

ἀδελφή τῶν Στεργίου, Παναγιώτου, Ἀθανασίου καὶ Πασχάλη Τσινάρη. Εἶχε μνηστευθῆ προηγουμένως τὸν σιδηροδρομικὸν κλειδοῦχον Δημήτριον. Ἡ προίξ της καὶ ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα ἦσαν ἔτοιμα, ὁ δὲ γάμος θὰ ἐτελεῖτο τὴν προσεχῆ Κυριακῆν. Ἀλλ' ἡ Ἐλένη ἔφυγε τὴν Παρασκευὴν καὶ μετέβη πηλίσιον ἐνὸς τούρκου ἀξιωματικοῦ, τὸν ὁποῖον... ἠγάπα. Παραδόξως ὁμοίως, οὗτος τὴν παρέδωκεν εἰς ἄλλον ἀξιωματικόν, ὅστις τὴν ἐνυμφεῦθη ἀργότερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ σύζυγός της ὠνομάζετο Νεδίμ ἐφέντης καὶ ὑπηρετεῖ εἰς τὸ 11ον σύνταγμα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἱερὰ Μητρόπολις καὶ ὁ ἐκ τῶν προκρίτων Διδυμοτείχου καὶ δημογέρον Παναγιώτης Γιενὶ Ζεγκίν, ὅστις ἦτο καὶ ἀνάδοχος τῆς Ἐλένης, μάτην εἶχον προσπαθῆσαι νὰ τὴν ἀποτρέψουν ἀπὸ τὴν ἐξισλάμισιν καὶ τὸ μετὰ ἀλλοθρησκου συνοικέσιον. Οἱ ἀδελφοὶ της καὶ οἱ συγγενεῖς ἦσαν ἐξηγριωμένοι. Ἀλλ' ἡ Ἐλένη εἶχε φύγει πλέον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἴδιον ἔτος, καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ «ραμαζανίου» 1) τοῦ «μπαίραμιου» 2), οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἐλένης ἐπληροφορήθησαν, ὅτι εἶχε δῆθεν ἐπανελθεῖ εἰς Διδυμότειχον. Ὁ Παναγιώτης, ἐργαζόμενος τότε μετὰ τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὸ καφενεῖον τῶν Τζαννήδων, ἔμαθε μίαν ἐσπέραν τὰ ἑξῆς : Ὅτι ἡ ἀδελφή του εἶχεν ἐξέλθει εἰς φιλικὴν ἐπίσκεψιν μὲ δύο χανουμίσσας καὶ ἓνα στρατιώτην, ὅστις, κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, ἐκράτει φανὸν καὶ τὰς συνώδευεν. Ἔσπευσε λοιπὸν καὶ συνήντησε καθ' ὁδὸν τὰς γυναῖκας. Πλησιάσας, ἀνέσυρε τὸν «γιαζμά» 3) τῆς πρώτης ἐξ αὐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ τῆς δευτέρας. Ἰδὼν ὁμοίως, ὅτι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἦτο ἡ ἀδελφή του, ἐνόμισεν, ὅτι ἦτο ἡ τρίτη. Καὶ διὰ τοῦτο, χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ καὶ τὸ πρόσωπον ταύτης, διὰ τὰ βεβαιωθῆ, ἂν πράγματι ἦτο ἡ Ἐλένη, τὴν ἐκτύπησε διὰ τῆς μαχαίρας, τὴν ὁποίαν ἐκράτει, καὶ τὴν ἐφόνευσε. Καὶ ἡ φονευθεῖσα ὁμοίως δὲν ἦτο ἡ ἀδελφή του, ἀλλὰ μία ξένη μοναχοκόρη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ τρεῖς ὀθωμανίδες εἶχον ἐξέλθει τὴν νύκτα ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ τούρκου Μεστζόγλου, πλησίον τῶν σημερινῶν δημοτικῶν σχολείων Α' καὶ Γ'. Ἐκεῖ κοντὰ εἶχε γένει ὁ φόνος. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῆς οἰκογενείας Τσινάρη, ὁ Παναγιώτης εἶχε κτυπήσει ὄχι μίαν, ἀλλὰ δύο ὀθωμανίδας, ἡ μία ὁμοίως εἶχε τραυματισθῆ ἑλαφρῶς. Ἡ Ἐλένη ἀργότερον εἶχεν ἔλθει πάλιν εἰς Διδυμότειχον, ἦτο δὲ ἐγκατεστημένη ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τοῦ 1928 περίου.

Μετὰ τὸν φόνον, ὅστις εἶχεν ἀναστατώσει τὸ Διδυμότειχον, ὁ Παναγιώτης κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκρύβη, κατόπιν δὲ ἐφυγαδεύθη εἰς Σόφιαν, ἔνθα προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ βουλγάρου βασιλέως. Ὅτε, ἀργότερον, ὁ βασιλεὺς ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, τὸν παρηκολούθησε καὶ ὁ Παναγιώτης, ὁπόθεν, παραιτηθεὶς, ἀνεχώρησεν εἰς Γαλλίαν. Ἐκμαθὼν ἐκεῖ τὴν μαγειρι-

1) Τῆς μηνιαίας νηστείας πρὸ τοῦ πάσχα τῶν μωαμεθανῶν.

2) Τοῦ μωαμεθανικοῦ πάσχα.

3) Καλύπτραν, δι' ἧς αἱ μωαμεθανίδες ἐκάλυπτον τὸ πρόσωπον.

κὴν, ἐπανῆλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας. Μετὰ τὴν ἐκ Διδυμοτείχου ἔξαφάνισιν τοῦ Παναγιώτου, οἱ Τοῦρκοι εἶχον συλλάβει τὸν ἀδελφόν του Ἀθανάσιον. Ματαιία δὲ ἀπέβη πᾶσα προσπάθεια πρὸς διάσωσίν του, διότι, δικασθεὶς ἐν Ἀνδριανουπόλει, κατεδικάσθη εἰς ἰσόβια δεσμά. Κατὰ τὴν ἀνακέρυξιν ὁμως τοῦ δευτέρου τουρκικοῦ συντάγματος, κατέφυγε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

11.—Εἰς στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ Διδυμοτείχου κατήγετο ἐξ Ἰωαννίνων. Οἱ γονεῖς του καὶ αὐτὸς ἦσαν χριστιανοί. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἡ χήρα πλέον μήτηρ του οὔσα νέα καὶ ὠραία, ἀπήχθη καὶ ἐξιπλαμίσθη διὰ τῆς βίας μετὰ τοῦ μικροῦ υἱοῦ της, ὅστις μετωνομάσθη Ἰσμαήλ. Ὁ Ἰσμαήλ ἐσπούδασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ φροντίδι τοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ πατρὸς θείου του Ρουστὲμ πιασᾶ καὶ ἐγένετο ἀξιωματικὸς. Ἀναδειχθεὶς δὲ βαθμηδόν, προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πασᾶ. Ὁ Ἰσμαήλ πασᾶς, ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ Διδυμοτείχου, παρέμεινεν ἐπὶ 4-5 ἔτη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χατζῆ Σακίρ μπέη. Ἦτο κατ' ἄλλους μὲν 75—80 ἐτῶν κατ' ἄλλους δὲ 50—55 καὶ ἀνεχώρησε κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897. Εἶχε συζευχθῆ μίαν χανοῦμ τῶν σουλτανικῶν ἀνακτόρων ἐν Κωνσταντινουπόλει καίειχε μεθ' ἑαυτοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ, ἐκτὸς τῆς συζύγου καὶ τῶν δύο τέκνων του, Ἰσμὲτ μπέη καὶ Ρασιμ μπέη, καὶ τὴν πενθερὰν του. Ὡς ἄνθρωπος ἦτο, λέγουν, πολὺ καλὸς καὶ εἶχε μειλίχιον χαρακτῆρα. Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὁμως τῶν καθηκόντων του ἦτο αὐστηρὸς, καὶ ἰδίως διὰ τοὺς τούρκους. Ἀνεμιγνύετο δὲ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα καὶ ἠνάγκαζε τοὺς μὲν τούρκους νὰ μεταβαίνουν τακτικῶς εἰς τὰ τζαμιά χάριν προσευχῆς, τοὺς δὲ χριστιανοὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας. Φαίνεται, ὅτι ἦδη ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, δὲν εἶχεν ἀπολέσει τὴν χριστιανικὴν του συνείδησιν. Ἀπέστελλε, κρυφίως καὶ συχνάκις, «λάδι καὶ κεριά», διὰ τοῦ Κοσμᾶ Κοσμίδου εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ἀσθενήσας μίαν φορὰν, προσεκάλεσε δι' αὐτοῦ κρυφίως τὸν παπᾶ Δημήτριον, τὸν πατέρα τοῦ κατόπιν ψάλτου καὶ διδασκάλου Εὐαγγέλου Παπαδοπούλου, καὶ τὸν «ἐδιάβασεν», ἄλλοτε πάλιν προσεκάλεσε τὸν παπᾶ Εὐάγγελον. Δι' ὅλα ταῦτα κινήσεις ἐκ περιεργείας ὁ Κοσμίδης, ἠρώτησε μίαν ἡμέραν τὸν Ἰσμαήλ πασᾶ καὶ ἔμαθε τὸ μυστικόν του.

12.—Ὁ Ἰωάννης Παπαφωτίου, υἱὸς ἱερέως, καταγόμενος ἐκ Βόλου ἦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ γνωρίζων, ἐκτὸς τῆς μητρικῆς του γλώσσης, καὶ τὴν κουτσοβλαχικὴν, εἶχεν ἔλθει εἰς Διδυμοτείχον ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἢ Μακρᾶς Γεφύρας. Ἐλθὼν μικρὸς, ἐμεγάλωσεν εἰς τὸ χωρίον Καρὰ μπελῆ (Ἀμόριον) τοῦ Διδυμοτείχου. Ἐξισλαμίσθη τὸ 1890 εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν διὰ τὴν ἐξῆς αἰτίαν: Συνδεθεὶς ἔρωτικῶς μετὰ τινος μωαμεθανίδος ἢ μᾶλλον ἀθιγγανίδος ἐν Διδυμοτείχῳ, ἐκινδύνευε νὰ φονευθῆ. Τρομοκρατηθεὶς ἄς ἐκ τούτου, ἐξισλαμίσθη κατὰ προτροπὴν ἐνὸς φίλου του «τσαούση» καὶ παρὰ τὴν συνείδησίν του. Νυμφευθεὶς κατόπιν τὴν μωαμεθανίδα, διωρίσθη «τζαντάρ-

μα» 1). Ἡ ἐξισλαμίστις του ἐγένετο εἰς τὸ διοικητήριον τοῦ Διδυμοτείχου, μετωνομάσθη δέ, κατὰ ἐκτουρκισμόν τοῦ ὀνοματεπωνύμου του Φετι ὄγλου Γιουνούς, δηλαδή Ἰωάννης Φωτίου, παραλειφθείσης τῆς λέξεως Παπᾶ. Κατὰ τὴν περιτομήν του ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ διοικητηρίου καὶ ἐν μέσῳ πλήθους περιέργων, ἐφώναζεν ἐκ τῶν λόγων, λέγων : «Ἄμάν ! Παναγιά μου !» Μετὰ τινα καιρὸν, ἀποθανούσης τῆς γυναικὸς του, ἐνυμφεῦθη ἐκ δευτέρου ἐτέραν μωαμεθανίδα, ράπτριαν τὸ ἐπάγγελμα. Τὸ 1904 παρητήθη ἀπὸ τὴν χωροφυλακίην, διὰ νὰ ἀπασχοληθῇ μὲ τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων τῆς γυναικὸς του, κατοικῶν εἰς μικρὰν ἰσόγειον οἰκίαν των, κειμένην παρὰ τὴν παλαιὰν ἱστορικὴν λιθίνην γέφυραν τοῦ Ἐρυθροποτάμου (Κηζήλ—Ντερέ). Τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησεν, ἀπέθανον, ἐκτὸς ἑνός, τοῦ μεγαλύτερου υἱοῦ του. Οὗτος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ἐκ πατρὸς πάππου του, τοῦ Παπᾶ Φωτίου, εἶχεν ὀνομασθῆ Φετί, δηλαδή Φώτιος, ἦτο δέ, κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ παραμονῆς ἡμῶν 2) ὑπάλληλος ἑνὸς ὁμογενοῦς σανδαλοποιοῦ. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Α΄ βουλκανικοῦ πολέμου, καὶ συγκεκριμένως ἐπὶ βουλγαροκρατίας ἐν Διδυμοτείχῳ, ἠθέλησαν νὰ ἐπαναφέρουν τὸν Φετι ὄγλου Γιουνούς εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἠρνήθη. Ἐν τούτοις, ὅπως ἔλεγεν ὁ ἴδιος εἰς μερικοὺς ὁμογενεῖς ἐμπιστευτικῶς, εἶχε μείνει μωαμεθανὸς ἐξωτερικῶς μόνον καὶ κατὰ τύπους, καὶ ὅτι ἐστενοχωρεῖτο καὶ ὑπέφερε πολὺ διὰ τὴν ἐξισλαμισμόν του πάντοτε, ὅταν ἤκουε τὰς κωδωνοκρουσίας τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς μεγάλας χριστιανικὰς ἐορτάς. Τοὺς τελευταίους χρόνους, ἐπὶ ἑλληνικῆς πλέον κυβερνήσεως, καταληφθεὶς καὶ ὑπὸ προώρου γήρατος, ἐμεινε πτωχός, ἐξησθενημένος καὶ παράλυτος, μόλις δυνάμενος καὶ νὰ περιπατήσῃ. Κατείχετο ὑπὸ μεγάλης θλίψεως καὶ μελαγχολίας καὶ εἶχε καταντήσει νευρικός, δύστροπος καὶ ἀκοινωνήτος μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν εἶχομεν ἴδει καὶ ἡμεῖς μίαν ἡμέραν. Ἦτο ἄξιος οἴκτου καὶ συμπαθείας ὁ ταλαίπωρος καὶ ἀνέμενε... τὸν παυσίλυπον θάνατον ! Ἀπέθανε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1934.

1) Χωροφύλαξ.

2) Ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Διδυμοτείχου τὸ 1937.

ΟΙ ΛΑΞΕΥΤΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΥ ΜΠΑΡΟΥΤΧΑΝΑ
ΚΑΙ Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΗΣ ΚΑΝΛΗ ΠΑΡΑΓΚΑΣ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ

Νοτιοανατολικῶς τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπ' αὐτῆς ὑπάρχει μικρὸς βράχος. Κεῖται ἐκεῖθεν τοῦ Ἐρυθροποτάμου καὶ ἀπέναντι ἀκριβῶς τῆς δευτέρας καὶ μικροτέρας ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία ὀνομάζεται Ἁγία Πέτρα καὶ τὴν ὁποίαν οἱ μακαρίται Κ. Κουρτίδης καὶ Χ. Δρακοντίδης, ὁμοῦ μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς, εἶχον ἐκλάβει ὡς τὴν ρωμαϊκὴν Πλωτινόπολιν, προκάτοχον, κατ' αὐτούς, τῆς μόνον βυζαντινῆς δῆθεν πόλεως Διδυμοτείχου¹⁾).

Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἐρυθροποτάμου σιδηροδρομικὴ γέφυρα, ἀπὸ τῶν κρασπέδων τῆς Ἁγίας Πέτρας, φθάνει εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος βράχον. Εἰς τὴν πρὸς τὴν πόλιν πλευρὰν τοῦ βράχου ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἡ παλαιὰ πυριτιδαποθήκη τῶν Τούρκων, ἤτοι ὁ παλαιὸς Μπαρουτχανᾶς. Ὅπως ἡ Ἁγία Πέτρα, ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἐκεῖθεν βράχος οὗτος ἐχρησίμευε, φαίνεται, οὐ μόνον ἐπὶ βυζαντινῶν καὶ παλαιότερων χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Τούρκων, ὡς σπουδαῖον φυσικὸν ὄχυρμα ἐναντίον τῶν ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου ἐπερχομένων ἐχθρῶν. Ὁ μπαρουτχανᾶς κατεστράφη ἢ κατερρίφθη καὶ ἐκτίσθη ὁ νέος, ἐντεῦθεν πλεον τοῦ ποταμοῦ, εἰς τὰ μεταξὺ Ἁγίας Πέτρας, σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ καὶ τῆς συνοικίας «Πιρὶ μαχλεσι» ὑψώματα²⁾). Εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ βράχου, ἔνθα ἦτο ὁ μπαρουτχανᾶς, ὑπάρχει κοίλωμα, ἐν ἑν εἶδει μικροῦ, στενοῦ, ἐπιμήκους καὶ ἀκανονίστου δωματίου. Ἐχει δύο ἀνοίγματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφηρομόζοντο, φαίνεται, ἄλλοτε θύρα καὶ παράθυρον. Εἶναι ἤδη κατάμαυρον ἐκ τοῦ καπνοῦ ἴσως, διότι ποιμένες εἶτε ἄλλοι, ἐργαζόμενοι πέριξ, κατέφεν γον ἐκεῖ ἐν καιρῷ βροχῆς ἢ διέμενον τὴν νύκτα ἐν καιρῷ χειμῶνος καὶ ἦναπτον πυρὰν πρὸς θέρμανσιν.

Μόλις διέλθῃ τις τὴν σιδηρὰν γέφυραν, δεξιόθεν τῆς γραμμῆς εἰς τὸ χαμηλὸν ἔδαφος, ὁπόθεν θὰ προχωρήσῃ διὰ τὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν βράχον ἢ τὰ μεταβῆ πλάγιως πρὸς τὸ κοίλωμα, ὑπάρχουν 8—10 λαξευτοὶ τάφοι, διαφόρου μεγέθους, ἄλλοι μὲν κενοί, ἄλλοι δὲ ἐμπεριέχοντες κατὰ τὸ ἥμισυ ἢ καὶ πλεον χῶμα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ἀρχαῖοι. Ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς ἐλαξεύθησαν καὶ παρὰ τίνων καὶ διὰ ποίους, ἄγνωστον. Μερικοὶ διὰ τὰ ἔξη-

1) Ἴδὲ ἡμετέρας πραγματείας: «Ἡ ἐν Διδυμοτείχῳ ἀνευρεθεῖσα ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν Πλωτινολιτῶν» καὶ «Τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ τέμενος Βαγιαζήτ τοῦ Α' τοῦ Κερανοῦ καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ του». «Θρακικά» τόμ. Η' 1936 καὶ Ι' 1938.

2) Συνοικία βρυκόλακος, νύμφης, μαγίσσης... κειμένη εἰς τὸ πρὸς τὴν Ἁγίαν Πέτραν ἄκρον τῆς πολυωνόμου συνοικίας Πέρα Μαχαλά... ἤδη τρίποδος, περὶ τῆς ὁποίας ἰδὲ εἰς ἡμετέραν πραγματείαν «Μερικαὶ συνήθειαι Διδυμοτείχου», «Θρακικά», ΙΓ' 1940, σελ. 335.

γῆσουν τὴν ἐκεῖ ὑπαρξίν τῶν τάφων λέγουν ὅτι τὸ πλησίον κοίλωμα θὰ ἦτο εἰδωλολατρικὸν ἱερὸν ἢ ἀργότερον χριστιανικὸν παρεκκλήσιον κατ' ὄσον μάλιστα ἔχει καὶ μίαν ἢ δύο θέσεις μικρὰς ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀπέναντι τοῦ παραθύρου, πρὸς λατρευτικὴν ἴσως χρῆσιν. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι εὐλογοφανής, πλὴν δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεῖα πρὸς ἐπιβεβαίωσιν αὐτῆς. Ἄλλως δὲ καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ φυσικὰ ἢ λαξευτά, μικρὰ ἢ μεγάλα κοιλώματα, κατοικηθέντα ἢ οὕτως ἢ ἄλλως χρησιμοποιηθέντα, τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Διδυμοτείχου, ὑπάρχουν ποικίλαι θέσεις διαφόρων σχημάτων καὶ προορισμοῦ. Ἰσως ἤνοιξαν τοὺς τάφους διὰ νὰ συλῆσουν ἐμπεριεχόμενα τυχὸν πολύτιμα κτερίσματα. Ἄλλὰ τότε καὶ ποιοὶ ἔπραξαν τοῦτο καὶ εὔρον ἄρα γε ἄξιόν τι λόγου; Πάντως ἡ σύλλησις θὰ ἐγένετο εἰς παλαιότερους χρόνους, διότι σήμερον δὲν γνωρίζομεν τίποτε τὸ θετικὸν περὶ εὐρημάτων εἰς τοὺς τάφους τούτους. Λέγουν, ὅτι τὸ 1871 (!), ὁπότε κατεσκευάζετο ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ, τεχνῖται καὶ ἐργάται κατέθετον τὰ ἐργαλεῖά των εἰς τὸ παρακείμενον κοίλωμα. Μήπως τότε ἀνεκαλύφθησαν οἱ τάφοι καὶ ἐσυλήθησαν, ἢ εὐρέθησαν κενοί, συλαγωγηθέντες πρότερον; Οἱ γέροντες σιωποῦν. Μίαν μόνον σχετικὴν ὁπωσδήποτε πληροφορίαν μᾶς ἀνέφερεν εἰς ἕξ αὐτῶν, ἡ ὁποία σχετίζεται μὲ τὸ κοίλωμα. "Ὅτι δηλαδή, ὅταν ἐκτίζετο ὁ παλαιὸς μπαρουτχανᾶς ¹⁾ ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὸν βράχον χρυσαῖ ἐνώτια ἐν σχήματι κεφαλῆς ὄφεως. Φοβούμεθα ὅμως, μήπως γίνεται σύγχυσις μὲ τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου τῆς λεγομένης Κανλῆ παράγκας.

Πέραν τοῦ Ἐρυθροποτάμου, ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἁγιάσματος τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν δέκα περίπου λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ μνημονευθέντος βράχου, ἀνευρέθη κατ' ἄλλους μὲν πρὸ τῶν βαλκανικῶν πολέμων, κατ' ἄλλους δὲ τὸ 1897, ἀρχαῖος τάφος, περιέχων πολλὰ καὶ πολύτιμα κτερίσματα. Τοῦρκοι στρατιῶται, φρουροὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἔσκαπτον εἰς τὸ φυλάκιόν των λάκκον πρὸς τοποθέτησιν πίθου ὕδατος. Ἡ σκαπάνη προσέκρουσεν εἰς μίαν πλάκα Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν κτυπημάτων ἀντήχει, ἔνεκα τῆς κάτωθεν αὐτῆς κουφότητος, οἱ στρατιῶται, ὑποψιασθέντες τὴν ἐξήγαγον μετὰ προσοχῆς. Ἡ πλάξ, μεγάλη, ἀλλὰ ἀνεπίγραφος, ἦτο τὸ κάλυμμα τάφου, ὡς φαίνεται, γυναικείου. Ὁ τάφος ἐκτισμένος διὰ πλίνθων καὶ ἀσβέστου, περιεῖχεν ὀστᾶ καὶ ποικίλα καὶ πολύτιμα χρυσαῖ κοσμήματα, λεπτοτάτης καὶ θαυμασίας τέχνης, βάρους δύο περίπου ὀκάδων (:). Οἱ στρατιῶται ἔκπληκτοι κατ' ἀρχάς πρὸ τοῦ ἀπροσδοκῆτου θησαυροῦ, περιῆλθον μετ' ὀλίγον εἰς ἔριδα διὰ τὴν διανομὴν καὶ συνεπλάκησαν. Πιθανὸν δὲ ἐχύθη καὶ αἷμα, ὁπότε ἐξηγεῖται καὶ ἡ τουρκικὴ ὄνομασία τοῦ τόπου: «Κανλῆ», δηλαδή αἱματηρά, «παράγκα».

Τὰ κοσμήματα ἦσαν τὰ ἑξῆς: Ἐν χρυσοῦν περιδέριον, ἀποτελού-

1) Δὲν ἀναφέρεται χρονολογία.

μενον ἐκ μικροσκοπικῶν σχεδὸν ἀγαλατιδίων, προσηρμοσμένων πρὸς ἄλληλα διὰ σύρματος. Ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων, ἅτινα παρίστανον κεφαλὴν γυναικός, ἣς ὁ λαιμὸς κατέληγεν εἰς ὄξύ, πρὸς προσαρμογὴν ἐπὶ τοῦ ὠτός. Μία χρυσῆ καρφίς ἐν σχήματι κεφαλῆς βοός, κατ' ἄλλους ὄφρους βάρους 3 $\frac{1}{2}$, δραμίων. Ἐτέρα χρυσῆ καρφίς ἀπλή, βάρους 1 $\frac{1}{2}$, δραμίου. Πέντε μικρὰ χρυσᾶ τεμάχια ἢ ἐλάσματα. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἦσαν, κατὰ τινὰ ὑπόθεσιν, τμήματα δῆθεν στέμματος. Πλὴν δὲν εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεσις, διότι ἄλλοι πληροφοροῖ- δόται καὶ κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος Ναζίρης, μᾶς ἀνέφερον ὅτι ὅλα τὰ ἀνευρεθέντα ἦσαν ἐν καλῇ καταστάσει καὶ ὄχι διαλελυμένα καὶ ἑλλιπῆ ¹⁾. Ἐπίσης ἀνευρέθη χρυσοῦν τετραγώνον, κυτίον, μεγέθους παλάμης, πεποικιλμένον δὲ διὰ διαφόρων γραμμῶν καὶ σχημάτων, ἢ ἴσως παραστάσεων, καὶ κεκοσμημένον διὰ πολυτίμων λίθων. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι οἱ πολύτιμοι λίθοι περιείχοντο ἐντὸς τοῦ κυτίου. Μερικοὶ ἀναφέρουν καὶ βραχιόλια, δακτυλίους ζῶνας καὶ ἄλλα κοσμήματα. Τέλος ὑπῆρχον καὶ διάφορα ἄνθη ἐκ πηλοῦ, ποικίλων χρωμάτων, καὶ μικρὰ δοχεῖα, λήκυθοι κ.τ.π.

Ὁ Κ. Ναζίρης ἠγόρασε παρὰ τῶν στρατιωτῶν, «ἀντὶ πινακίου φακῆς» τὸ ἐν τῶν ἐνωτίων, τὰς δύο καρφίδας καὶ τὰ τεμάχια, ἅπαντα συνολικοῦ βάρους 18 δραμίων, μεταβὰς δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετεπώλησεν εἰς ἀρχαιολόγον, ἢ μᾶλλον ἀργυραμοιβόν, ἀντὶ 55 χρυσῶν ὀθωμανικῶν λιρῶν. Τί ἀπέγινε τὸ κυτίον καὶ τὸ πλούσιον περιεχόμενόν του, καθὼς καὶ τὰ ὑπόλοιπα κοσμήματα ἄγνωστον. Ποίας ἐποχῆς ἦτο, ἴσθ' ἄρα γε, ὁ ἀνευρεθεὶς τάφος τῆς Κανλῆ παράγκας καὶ εἰς ποῖον ἐπίσημον πρόσωπον ἀνήκε; Δὲν εὐρέθη δυστυχῶς ἐπιγραφή τις πρὸς διαφώτισιν τῶν ζητημάτων τούτων. Τὰ δὲ κοσμήματα, ἱεροκυφίως, διέλαθον τὴν δημοσιότητα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρχε καὶ ὁ φόβος τῆς φανερᾶς ἀναμίξεως εἰς πολύτιμα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Τίποτε σχεδὸν δὲν περιήρχετο εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Διὰ μυστικῶν δὲ πωλήσεων καὶ μεταπωλήσεων αὐτῶν, ὡς εἰδῶν νομισματικῆς, τρόπον τινά, ἀξίας καὶ ὄχι ιστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς, ἐφυγαδύνοντο ταῦτα ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν. Καὶ ὑφίστατο τοιοῦτοτρόπως ἀνεπολόγηστον καὶ ἀνεπανόρθωτον ζημίαν καὶ βλάβην ἢ ἐπιστήμη. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔξ ἔτη (1931—1937) τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ καθηγεσίας ἡμῶν, καθ' ἣ ἠρχίσασμεν ἀσχολούμενοι περὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ τῆς πόλεως Διδυμοτείχου, εἶχομεν πληροφορηθῆ τὰ ἑξῆς: Ὅτι πολλὰ πολλὰκίς ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα, μεγίστης, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον, σημασίας καὶ ἀξίας, ἀπεκρῦβθησαν καὶ ἐξηφανίσθησαν ἢ διηρπάγησαν, κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ περιστάσεις, ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων, ἐπισήμων καὶ ἀνεπισήμων. Ἦτοι μαρμάρηνα ἢ ἐκ διαφόρων μετάλλων ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια, ἐπιγραφαὶ εἰς

1) Ἦσαν ἴσως τὰ τεμάχια καρφίδες, συμβολικοὶ πελέκεις...

διαφόρους γλώσσας ἐπὶ τῶν τειχῶν ἢ τῶν πυλῶν αὐτῶν, ἐπὶ κτιρίων καὶ ἀλλαχοῦ, ἐπιτύμβιοι ἢ ἄλλης χρήσεως, ἐνεπίγραφοι πλάκες, ποικίλα νομίματα πάσης ἐποχῆς, διάφορα κοσμήματα καὶ κτερίσματα κλπ.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν τάφον Κανλῆ παράγκα, σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς : Ὅτι τὰ εὐρήματα αὐτοῦ δεικνύουν εἰδωλολατρικὴν ἐποχὴν καὶ μᾶς ἀνάγουν ἀπὸ τῶν πρώτων, τὸ ὀλιγώτερον, αἰῶνων τοῦ χριστιανισμοῦ, μέχρι καὶ τῶν προρωμαϊκῶν ἴσως χρόνων. Πάντως ὁ τάφος οὗτος δὲν ἦτο χριστιανικός. Διότι, ὡς χριστιανικός, ἔπρεπε, ἀντὶ χρυσῶν κοσμημάτων καὶ πολυτίμων λίθων, νὰ ἔχη χριστιανικὰ κτερίσματα καὶ σύμβολα ἢ ἀπεικονίσεις χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ βίου, κεχαραγμένas ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίου πλακός. Προκειμένου τέλος περὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ταφέντος προσώπου, θὰ ἦτο ἐκ τῶν πλουσίων ἢ τῶν μεγιστάνων καὶ ἀρχόντων.

Γ'

ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΕΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΩ

Ὁ διδυμοτειχίτης καὶ φίλος γυμνασιάρχης κ. Ἀδαμάντιος Ταμβακίδης, ἐν τῷ πανηγυρικῷ τόμῳ τῶν «Θρακικῶν» τοῦ ἔτους 1933, γράφων περὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Θράκης ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς : «Σχολὴ Διδυμοτείχου. Αὕτη ὑφίστατο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τοὺς διδάξαντας. Διατηρεῖται μέχρις ἡμῶν, ἀπὸ δὲ τῆς (ἑλληνικῆς) καταλήψεως προήχθη εἰς ἡμιγυμνάσιον». Ἡμεῖς θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν σχολείων τῆς πόλεως Διδυμοτείχου καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκάντων μόνον διδασκάλων καὶ οὐχὶ περὶ τῶν ἐκ Διδυμοτείχου καταγομένων καὶ ἀλλαχοῦ διδασκάντων παλαιόθεν ἄχρι τοῦδε ¹⁾. Θὰ βασισθῶμεν δὲ ἐπὶ τῶν κωδίκων τῆς Μητροπόλεως καὶ ἐπὶ πληροφοριῶν γερόντων. Αἱ πληροφορίες τῶν κωδίκων, καίτοι μὴ συνεχεῖς καὶ πλήρεις, εἶναι περισσότεραι, πληρέστεραι καὶ σαφέστεραι.

Ἐν πρώτοις θὰ ἀναγράψωμεν μίαν σπουδαίαν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν σημειώνει ὁ αἰμίνηστος Μητροπολίτης Φιλάρετος εἰς τὴν ὡς ἐνός τῶν κωδίκων : «Ἐν Διδυμοτείχῳ ἐξημάτισε διδάσκαλος ὁ ἱεροδιάκονος Ἀθανάσιος Βλάχος, ἀποθανὼν ἐν Πάτμῳ 4 Μαΐου 1741». (Ζερλέντη, Ἱστορ. Ἐρευναι, Α' τ. σελ. 183) ²⁾.

1) Ὡς λ. χ... τοῦ Γεωργίου Ἀναγνωστοπούλου... Ἀδαμαντίου Ταμβακίδου, τοῦ Δημητρίου Βαλτζῆ (δασκάλου Δημητροῦ). Ἰδὲ Κ. Γ. Κουρτίδου «Τὰ γράμματα εἰς τὸ Διδυμοτείχον κατὰ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα» εἰς «Θρακικά» ΙΓ', 1940.

2) Ἰδὲ καὶ «Ὀδοιπορικόν» τοῦ Γ. Λαμπουσιάδου εἰς «Θρακικά», τομ. ΙΣΤ' 1941, σ. 83. Ἰδὲ καὶ χειρόγρ. χρονικὸν θανάτων : Βραβεῖον Ἱερᾶς Μονῆς Ἱ. Θεολόγου σ. 38 «(1741) Μαΐου 4 ἐκοιμήθη ὁ ἱεροδιάκων Ἀθανάσιος Βλάχος καὶ διδάσκαλος εἰς τὸ δυδοιμότειχον». (Σ. Δ.)

Ἦδη, κατερχόμενοι εἰς τὸν 19ον αἰῶνα, θὰ προτάξωμεν δύο ἰδιωτικὰς διδασκαλίσας. Ἡ Μαλτουδά Ἰακώβου Παπατζῆ, ἐδίδασκε τὰ μικρὰ παιδιά τοῦ Καλέ καὶ ἐπληρώνετο συνήθως εἰς εἶδος, δηλαδὴ 25 ἢ περισσότερα δράμια καφέν, ζάχαριν κ.τ.π Μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς της, τῆς Γιακώβαινας, καθὼς καὶ τῆς ἰδίας, ἡ ἀδελφή της ἐπώλησεν εἰς τὸν Μητροπολίτην Μελέτιον Καβάσιλαν 1) τὴν οἰκίαν της 2). Ἐπειδὴ ὁ τὸ 1853 γεννηθεὶς Ἀριστείδης Δελόγκας ἦτο μαθητὴς της, ἐξάγεται, ὅτι ἐδίδασκε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀπέθανε δὲ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς πρώτης ἀρχιερατείας, φαίνεται τοῦ Καβάσιλα (1860—1868), διότι ὁ Δελόγκας, πρὶν φοιτήσῃ εἰς τὸ κοινοτικὸν σχολεῖον, ἐξηκολούθησε τὴν νηπιακὴν του μαθητείαν πλησίον τῆς ἄλλης ἰδιωτικῆς διδασκαλίσης τῆς Χ΄ Σουλτάνης. Αὕτη ἦτο θεία, ἐκ πατρὸς τοῦ Ιατροῦ Εὐσταθίου Π΄ Σταύρου ἢ Παπαδοπούλου, τοῦ ἀποκληθέντος Καβάσιλα 3). Εἶχε δωρήσει τὸ 1837 τὴν οἰκίαν της, τὸ κατόπιν κοινοτικὸν κηροποιεῖον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, εἰς τὴν κοινότητα, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς 4). Φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἀρχίσει νὰ διδάσκη πολὺ ἐνωρίτερον τῆς Μαλτουδάς, ἀπέθανε δὲ κατόπιν αὐτῆς.

Ἐὰν καὶ ποῖται ἄλλαι ἰδιωτικαὶ διδασκάλισσαι ἢ διδάσκαλοι ἐδίδαξαν πρότερον ἢ ἀργότερον, ἀγνοοῦμεν. Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὰ κοινοτικά σχολεῖα καὶ τοὺς διδασκάλους αὐτῶν. Κατὰ πρῶτον ἦσαν τὰ ἀλληλοδιδασκτικά, τὰ ὅποια διεχωρίσθησαν βαθμηδὸν εἰς νηπιαγωγεῖα καὶ εἰς ἑλληνικὰ ἢ ἀστικὰ ἢ δημοτικὰ σχολεῖα, δηλαδὴ ἀρρεναγωγεῖον καὶ παρθυναγωγεῖον μὲ 4 μέχρις 7 τάξεις, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἀναγκῶν καὶ πόρων τῆς κοινότητος, καθὼς καὶ τῶν περιστάσεων. Τὰ νηπιαγωγεῖα ἦσαν 2 ἢ 3 καὶ 4 ἐνίοτε καὶ ἐλειτούργουν μετὰ τῶν ἀνωτέρων σχολείων ἢ εἰς ἀπομεμακρυσμένας συνοικίας. Τὸ ἀρρεναγωγεῖον, ἐφιλοξενήθη μὲν μίαν ἢ περισσότεράς φορὰς ἐν τῇ συνοικίᾳ Καλέ, ἐλειτούργει ὅμως κυρίως εἰς τὸ ἐν τῷ αὐλογύρῳ τῆς «Παναγίας» κτίριόν του καὶ εἰς τὰ ἔξωθεν καταλήματα (μαγαζεῖα) τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Τὸ δὲ παρθυναγωγεῖον, ἐκτὸς ὠρισμένων περιστάσεων, καθ' ὡς ἐφιλοξενήθη εἰς διαφόρους οἰκίας τοῦ Καλέ καὶ εἰς τὸ κατάλημα τῆς Παναγίας, ἐλειτούργει εἰς τὸ κτίριον «χαρμελικ» τοῦ τούρκου φρουράρχου, ὅπως θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, τὸ ὅποιον τὸ 1924 μετετράπη εἰς γυμνάσιον. Μετὰ πάροδον ἀρκετῶν δεκαετηρίδων, ὅποτε εἶχον καταστραφῆ σχεδὸν τὰ κτίρια τοῦ

1) 1860—1868 καὶ 1874—1877.

2) Ἦτο πλησίον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐνθα ἐκτίσθη ἀργότερον ἡ οἰκία, ἐν τῇ ὅποια κάθηνται οἱ ἀδελφοί, οἱ λεγόμενοι «Τὰ Σωκρατούδια».

3) Διότι εἶχε προσλάβει καὶ μετέδωκε κατόπιν καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν του τὸ ἐπώνυμον Καβάσιλας, ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν μητροπολίτην Καβάσιλαν, τοῦ ὁποίου ἐνυμφεύθη τὴν ἀνεψιᾶν Μαρῖαν καὶ δαπάναις τοῦ ὁποίου εἶχε σπουδάσει τὴν Ιατρικὴν ἐν Ἀθήναις.

4) Ἰδὲ ἡμ. πραγματείαν «Αἱ ἐκκλησῖαι τοῦ Διδυμοτείχου», «Θρακικά» ΙΓ', 1940.

ἀρρεναγωγείου καὶ τοῦ παρθεναγωγείου, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἐπειδὴ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ἀνάγκη, ἐκτίσθη, κατόπιν πολλῶν δυσχερειῶν, μέγα τριώροφον σχολικὸν κτίριον, εἰς τὴν συνοικίαν Κουγιουμτζῆ. Ἐν τῷ μεταξύ, καθὼς καὶ κατόπιν, ἐπιδιορθώθησαν πολλάκις τὰ διάφορα τακτικά καὶ ἔκτακτα σχολικὰ κτίρια, καὶ καέντα ἢ καταστραφέντα ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῶν διαφόρων πολέμων. Ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς τέλος κατοχῆς ἀνηγέρθη καὶ ἕτερον, μέγα καὶ λαμπρόν, τριώροφον σχολεῖον, εἰς τὸ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀχρηστευθὲν καὶ τοὺς τελευταίους χρόνους ἔσκαφέν μέγα τουρκικὸν νεκροταφεῖον ¹⁾.

Ὁ μητροπολίτης Διδυμοτείχου Βησσαρίων, εἰς ἐπιστολὴν αὐτοῦ (12 Δεκ. 1842), ἀναφέρει, ὅτι «οἱ χριστιανοὶ Διδυμοτείχου κατέβησαν 20 χιλιάδες γρόσια ἐν αὐλικαῖς ὁμολογαίαις διὰ τὴν νεόδμητον ἑλληνικὴν σχολήν». Πρόκειται, φαίνεται, περὶ τοῦ σχολείου τῆς Παναγίας, δηλαδὴ τοῦ ἀρρεναγωγείου. Ἐκεῖ ἐδίδαξεν ἐπὶ ἔτη (1847—1850) ὡς διδάσκαλος, χειροτονηθεὶς ἱεροδιάκονος, ὁ Διονύσιος Χαριτωνίδης. Ἐκάθητο εἰς τὴν συνοικίαν Κουγιουμτζῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μπεζᾶ Δανιήλ, ἡ ὁποία δὲν διασώζεται ἤδη, ἔκειτο δὲ πρὸς τὰ κάτω τῆς οἰκίας Σινανίδου. Ὁ Διονύσιος διετέλεσε κατόπιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Πατριαρχείου, ἀπὸ μεγάλου ἀρχιδιακόνου μέχρι μεγάλου πρωτοσυγκέλλου καὶ ἐξελέγη ἐν συνεχείᾳ μητροπολίτης Κρήτης, Διδυμοτείχου (1868—1873), Ἀδριανουπόλεως (1873—1880), Νικαίας (1880—1886), πάλιν Ἀδριανουπόλεως (1886—1887), τέλος δὲ ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1887 καὶ Οἰκουμηνικὸς Πατριάρχης ὡς Διονύσιος Ε'. Οἱ κώδικες διὰ τὸν Διονύσιον ἀναγράφουν τὰ ἑξῆς ἀπὸ 29 Ἰανουαρίου 1886 : «Νὰ σταλῆ εὐχαριστήριον τηλεγράφημα ἀπὸ μέρους τῆς Α. Σεβασμιότητος καὶ τῆς ἐντίμου Δημογεροντίας πρὸς τὸν πρῶτον Ἅγιον Νικαίας Κύριον Διονύσιον ἐπὶ τῷ διορισμῷ αὐτοῦ ὡς μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως ²⁾ ἐκ καθήκοντος εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτόν, διότι καὶ ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς ἀρχιερεὺς κατόπιν ἐχρημάτισεν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Διδυμοτείχου, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ Ἀδριανουπόλεως ὧν ³⁾ συνετέλει πολὺ εἰς τὰς συμπιπτούσας ὑποθέσεις αὐτῆς». Ἐν τῇ ἰδίᾳ σχολῇ ἀργότερον ἐδίδασκον ὁ Κωνσταντῖνος Παπαγιαννόπουλος καὶ ὁ Γεώργιος Καβαλλιώτης. Τὸ 1863 δὲ οἱ Ἕλληνες Διδυμοτείχου διηρέθησαν ἔνεκα ἐρίδων εἰς δύο μερίδας, ἡ μία τῶν ὁποίων ἐγκατέστησε τὸν Καβαλλιώτην εἰς τὸ μετόχιον τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος. Τὰ δύο δὲ σχολεῖα ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1865 ⁴⁾. Τὸ 1864 εἰς τὸ μικρὸν σχολικὸν κτίριον τῆς Παναγίας κατάστημα ⁵⁾, τὸ ὁποῖον προήχθη εἰς σχολαρχεῖον, προσελήφθη ὁ δι-

1) Ἴδὲ ἡμετ. πραγματεῖαν : «Τὰ ἱερὰ προσκυνήματα... τῶν μωαμεθανῶν τοῦ Διδυμοτείχου», «Θρακικά», ΙΒ' 1939.

2) Τὸ δεύτερον. 3) Τὸ πρῶτον.

4) Ἴδὲ ἡμ. πραγματεῖαν : «Τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ μετόχιον ὁ ἅγιος Χαράλαμπος», «Θρακικά», Ζ' 1936.

5) Τὸ ἰσόγειον ἦτο μέγα κατάστημα, διαιρούμενον ἐνίοτε εἰς δύο, τὸ δὲ ἄνω

δάσκαλος Περίδης, ἐνῶ ὁ Παπαγιαννόπουλος παρέμεινε διὰ τοὺς μικροτέρους μαθητάς. Τὸν Περίδην διεδέχθη ὁ Λογοθετίδης.

Κῶδιξ ἐξερχομένων ἐγγράφων.—Τὸ ἔτος 1869 «ἐλήφθη ἀπόφασις... ἰδρύσεως ἐν Διδυμοτείχῳ κεντρικῆς ἑλληνικῆς σχολῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐπαρχιακῆς μὲ ἑλληνοδιδάσκαλον πρὸς δωρεὰν διδασκαλίαν καὶ παροχὴν βιβλίων πτωχῶν μαθητῶν ἐπαρχίας, ἐνεκρίθη νὰ προσφέρουν : 1) ὁ Μητροπολίτης ἐτησίως 2 χιλ. γρόσια, 2) ὁ ἐκάστοτε ἡγούμενος τῆς ἐνοριακῆς μονῆς Λαδιάς 3 χιλ., 3) ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς (τοῦ χωρίου) Κορνοφωλέας, τῆς ὑποκειμένης τῇ μονῇ Ἰβήρων 3 χιλ., 4) τὸ ἐν Μανδρίτῃ μετόχιον τῆς Μονῆς Λαύρας 580 γρόσια, 5) τὸ ἐνταῦθα ἱερὸν μονύδριον τοῦ Παναγίου Τάφου ¹⁾ 400 γρόσια, 6) καὶ ἄλλα εἰσοδήματα καὶ τυχερά». «Προσεκλήθη ὡς ἑλληνοδιδάσκαλος ὁ ἐνταῦθα διαμένων ἡπειρώτης Γεώργιος Κ. Λογοθετίδης ²⁾... συμφωνήσαντες ἐπὶ διετίαν μὲ μισθὸν ἐτήσιον 8 χιλ. γροσίων».

Τὸ ἐν ἑκ τῶν δύο συνημμένων κτιρίων τοῦ οἰκήματος τοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας φρουράρχου τῆς ἀκροπόλεως, τὸ λεγόμενον «χαρμελίκι», ἦτοι γυναικωνίτης, μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ τελευταίου φρουράρχου καὶ τὴν κατάργησιν τῆς θέσεως αὐτοῦ (1830—1835), εἶχε πωληθῆ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ἰζέτ μπέη, εἰς τὸν ἑκ τῶν προκρίτων τοῦ Διδυμοτείχου Χ' Νικολάκην Μπογιατζόγλου, οὗτος τὸ ἐδώρησεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα ἢ ὅποια ἴδρυσεν ἐν αὐτῷ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον ³⁾. Κατὰ πληροφροσύνας γερόντων ἐδίδαξαν τότε κατὰ σειρὰν : ὁ Νικόλαος Κωφός, ὁ ἐκ Βόλου Ἰωάννης Σταματούδης, ὅστις νυμφευθεὶς ἐγένετο Διδυμοτειχίτης, ὁ ἐκ Σαντορίνης Παρίσης, ὁ ἐκ Καλύμνου Κονδύλης καὶ ὁ Εὐάγγελος Π. Σταύρου ἢ Παπαδόπουλος ⁴⁾. Τὸ χαρμελίκι ἐπεσκυνώσθη τὸ 1869 ὑπὸ τοῦ διδυμοτιχίτου Ἀντῶν—κάφα καὶ τῇ ἐπιστάσει τοῦ δημογέροντος Μουρούκ ὄγλου. Ἐγκατεστάθησαν δὲ εἰς μὲν τὸν ἄνω ὄροφον νηπιαγωγεῖον, εἰς δὲ τὸ ἰσόγειον παρθενγωγεῖον. Κατὰ τοὺς κώδικας 22 Ἰουνίου 1870 ἀπεφασίσθη διὰ τὸ ἐντὸς τοῦ φρουρίου... νεόδμητον παρθενγωγεῖον... συμφωνία τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀρτίως

μέρος σχολεῖον, ὡς παράρτημα ἢ σχολαρχεῖον. Τὸ κύριον σχολικὸν κτίριον ἐντὸς τοῦ αὐλογύρου, πλαγίως τοῦ νάρθηκος.

1) Ἰδὲ ἡμετ. πραγματεῖαν : «Τὸ ἐν Διδυμοτ. μοναστήριον, τὸ φερόμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς», Διδ)χον, 1933.

2) Ὁ προμνημονευθεὶς διάδοχος τοῦ Περίδου.

3) «Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Διδυμοτείχου», «Θρακικά», ΙΓ' 1940.

4) Ὁ ἀργότερον γνωστός ὡς ἱερεὺς παπᾶ Εὐάγγελος. Ἦτο ἀδελφὸς τοῦ ἱατροῦ Ε. Καβάσιλα. Δυστυχῶς, ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγέλου τούτου, οὐδένα τῶν ὡς ἄνω διδασκάλων εὑρομεν εἰς τοὺς κώδικας, οἱ ὅποιοι ἀναφέρουν ἄλλα ὀνόματα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Κατὰ ποῖα σχολικὰ ἔτη καὶ εἰς ποῖα σχολεῖα ἐδίδαξαν, ἀγνοοῦμεν, ἀλλὰ καὶ ἀποροῦμεν. Διότι δὲν δυνάμεθα νὰ διαμφισβητήσωμεν καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν γερόντων, καὶ μάλιστα προκειμένου περὶ τεσσάρων διδασκάλων. Ἴσως ἐδίδαξαν τὰ ἔτη 1865 μέχρι 1868.

ἐλθούσης πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν συγγενῶν της ¹⁾, τῆς τελειοδιδάκτου τοῦ ἐν Φαναρίῳ Ἀγιοταφικοῦ παρθεναγωγείου κυρίας Θωμαΐδος, συζύγου τοῦ Γεωργίου Πέτρου, καταγομένου ἐκ Διδυμοτείχου... διὰ 2 ἔτη ἀπὸ 1 Αὐγούστου μὲ ἐτήσιον μισθὸν 5 χιλ. γροσίων καὶ κατοικίαν δωρεάν».

Κῶδιξ ὑπ' ἀριθ. Ε'.—Τὴν 31 Δεκ. 1870 ἀναγράφονται τὰ ἔξοδα τῆς οἰκοδομῆς τῆς κεντρικῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς καὶ τοῦ παρθεναγωγείου. Ὁ Γ. Λογοθετίδης συνεφωνήθη καὶ διὰ β' σχολ. ἔτος ἀπὸ 1 Ἀπριλ. 1871 μέχρι 1 Ἀπριλ. 1872 μὲ μισθὸν 7.200 γροσίων. Ἐν συνεχείᾳ δὲ πάλιν, διὰ 15½ μῆνας μέχρι τέλους Ἰουλ. 1873 μὲ ἐτήσιον μισθὸν 8 χιλ.

Τὴν 15 Σεπτεμβρ. 1872 συνεφωνήθησαν εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Βασίλειος Ἀστερεᾶς μετὰ τῆς συζύγου του Ἀθηνᾶς μὲ ἐτήσιον μισθὸν 4.250, μὲ τὸν ὄρον ὁ μὲν Β. νὰ διδάσκη τὰ ἐγκύκλια μαθήματα καὶ τὰ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου εἰς τὰ κοράσια ἀπὸ πρώτης μέχρι μεσημβρίας, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ χειροτεχνήματα μετὰ μεσημβρίαν.

Τὴν 1 Νοεμ. 1873 διωρίσθη ὡς τουρκοδιδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς ²⁾ καὶ γραμματεὺς τῆς δημογεροντίας ὁ ἐξ Ἀνδριανουπόλεως καὶ τέως γραμματεὺς τῆς μητροπόλεως ταύτης Ἰάκωβος Στεφανίδης. Πρὸ τοῦ 1874 ἀναγράφεται ὁ Σταῦρος Μουρίκογλου.

Τὴν 15 Σεπτ. 1873 «συνεφωνήθη, καὶ ἀνέλαβε καθήκοντα ὡς διδασκάλισσα ἡ Εὐαγγελινὴ Κάλφογλου εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον καὶ διευθύνουσα αὐτό, κατοικοῦσα εἰς αὐτὸ καὶ ἔχουσα καὶ καύσιμον ὕλην καὶ ὕδωρ ³⁾ καὶ μισθὸν 5 λίρας μηνιαίως». Παρητήθη τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους.

Τὴν 2 Μαρτ. 1875 προσελήφθη διδασκάλισσα τοῦ παρθεναγωγείου ἡ ἐξ Αἴνου... προσκληθεῖσα Ἀθηνᾶ Μαργαρίτου μὲ ἐτήσιον μισθὸν 55 λίρας, μὲ δωμάτιον ἐν τῷ παρθεναγωγείῳ καὶ καύσιμον ὕλην. Ὑπηρέτησε καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Τὴν 27 Ἀπριλ. 1879 «Ἀπεφασίσθη ἡ ἀνασύστασις τοῦ παρθεναγωγείου, μέχρι δὲ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ πυρποληθέντος ⁴⁾ ἑλληνικοῦ σχολείου νὰ χρησιμεύσῃ ἡ οἰκία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ⁵⁾ ἀντὶ τοῦ καταλήματος τῆς Παναγίας, ἐνῶ ἡδη διδάσκονται οἱ μαθηταί, ὄντος παρθεναγωγείου». Σχετικῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ, 3 Ἰουν. 1879, «ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ θεμελίων ἀνέγερσις τῆς τε πυρποληθείσης ἑλληνικῆς σχολῆς καὶ τῶν καταλημάτων αὐτῆς».

1) Χ' Νικολάκη Μτογιατζόγλου καὶ ἄλλων.

2) Τῆς Παναγίας.

3) Ἐν Διδυμοτείχῳ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἔτων, τὸ ὕδωρ μετεφέρετο ἐπὶ πληρωμῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὸν μὲν χειμῶνα ἐκ τοῦ παραρρέοντος Ἐρυθροποτάμου, τὸ δὲ θέρος ἐκ λάκκων, ἀνοιγομένων εἰς τὴν ὄλθην αὐτοῦ, διὰ βυτίων ἐπὶ τῶν ὄνων, εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ πίθους τῶν οἰκιῶν.

4) Ἐξ ἀπροσεξίας ρώσων στρατιωτῶν.

5) Παλαιὰ κελία.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δυσνοήτων ἀποφάσεων ἐξάγονται τὰ ἑξῆς: Ὅτι τὸ ἐντὸς τοῦ φρουρίου παρθεναγωγεῖον εἶχε, φαίνεται, ἐπιταχθῆ διὰ λόγους στρατιωτικούς, καθ' ὅσον μάλιστα κατὰ τὸν τότε ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1878 ὁ ἐν Διδυμοτείχῳ Ρῶσσοι στρατηγὸς διοικητὴς ἐκάθητο εἰς τὴν παρακειμένην «οἰκίαν Γκαρίλη» ¹⁾, ὅτι τὸ παρθεναγωγεῖον μὲ περιορισμένας τάξεις καὶ μαθητρίας, ἐλειτούργει προσωρινῶς εἰς τὰ καταστήματα τῆς Παναγίας, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον μετεφέρθη εἰς τὰ κελία τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ κτιρίου του πρὸ τῆς 27 Ἀπριλίου, ὅτι μετὰ τὴν 27 Ἀπριλίου ἀλλὰ πρὸ τῆς 3 Ἰουνίου, ἐπυρπολήθησαν καὶ τὰ καταστήματα τῆς Παναγίας ²⁾.

Τὴν 5ην Σεπτ. 1879 συνεφωνήθη δι' ἑν ἔτος ὡς διευθύντρια τοῦ παρθεναγωγείου ἡ Σοφία Πολίτου, ὁ δὲ ἑλληνοδιδάσκαλος Πασχαλάκης Λογιωτατίδης διὰ τριετίαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν σχολήν.

Τὴν 7ην Σεπτεμ. 1879. «Ἐνεκρίθη πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου ὅπως αἱ δύο ἀλληλοδιδασκτικαὶ σχολαὶ συγχωνευθῶσιν εἰς μίαν, εἰς τὴν τῆς ἐνορίας τῆς Παναγίας, ὑπὸ τὴν διδασκαλίαν καὶ διεύθυνσιν τῶν δύο δημοδιδασκάλων Εὐαγγέλου Παπαδοπούλου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παπαγιαννοπούλου. Ἡ δὲ ἀλληλοδιδασκτικὴ τοῦ Καλῆ (τὸ κάτω μέρος τοῦ χαρφυλίου) μεταβλήθη εἰς νηπιαγωγεῖον καὶ παρθεναγωγεῖον. Τὸ δὲ παρθεναγωγεῖον (τὸ ἄνω μέρος) εἰς ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο ἐστὶ οἰκονομικώτερον καὶ ἀσφαλέστερον... οἱ δὲ ἀλληλοδιδάσκονται... διδάσκοντες ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ σχολῇ». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς Παναγίας εἶχε σχηματισθῆ καὶ δευτέρα ἀλληλοδιδασκτικὴ.

Τὴν 19 Σεπτ. 1879. «Ἐπειδὴ τὸ ἐνυπάρχον παρθεναγωγεῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς σκοπὸν διδασκαλίας, προαπεφασίσθη, ἵνα μεταβλήθῃ ἡ τοῦ Καλῆ δημοτικὴ σχολὴ εἰς παρθεναγωγεῖον». Πρόκειται, φαίνεται, περὶ κτιρίων καὶ ὄχι περὶ εἴδους σχολείων.

Τὴν 3 Ὀκτ. 1879. «Ὁ Π. Ζ. Λογιωτατίδης, ἔνεκεν ἀσθενείας ἑαυτοῦ τῆς συζύγου του καὶ τοῦ τέκνου, παρητήθη».

Τὴν 30 Δεκ. 1879. «Ὁ Ε. Παπαδόπουλος ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν καὶ διεύθυνσιν τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς ἐν τῷ ἄνω μέρει τοῦ παρθεναγωγείου, ὁ δὲ Κ. Παπαγιαννόπουλος τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς δημοτικῆς σχολῆς Παναγίας».

Τὴν 17 Φεβρ. 1880. «Ὁ Κ. Παπαγιαννόπουλος ἠσθένησε, προσωρινῶς διωρίσθη δὲ ὡς ἐπιστάτης τῆς δημοτικῆς σχολῆς ὁ ψάλτης τοῦ Χριστοῦ

1) Ἴδὲ «Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Διδυμοτείχου».

2) Κατόπιν ἐκτίσθη μικρὸν σχολικὸν κτίριον ὀπισθεν ἐντὸς τοῦ αὐλογύρου τὸ ὑπόλοιπον δὲ αὐτοῦ ἐχρησίμευεν ὡς ὄστεοφυλάκιον. Τὸ κτίριον τοῦτο πρωτοσυνκελίαις ἡμῶν 1923—27 ὡς ἡρειπωμένον κατηδαφίσθη τὸ δὲ κατάλημα μετὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκίας μὴ χρησιμοποιοιμένης ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὡς σχολεῖον καὲν μετὰ ταῦτα, ἀνεκτίσθη, ἀλλ' ὄχι πάλιν ὡς σχολή.

Μόσχος. Ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἑλληνικῇ σχολῇ (ἐν Καλῆ) ἀνετέθη εἰς τὸν Χρῦσανθον Θωμαΐδην... Οἱ ἔφοροι νὰ διαπραγματευθῶσι μὲ τὸν ἐν Ἀνδριανουπόλει ἑλληνοδιδάσκαλον Γεώργιον Λογοθετίδην ¹⁾ δι' ἀμφοτέρα ὁμοῦ τὰ σχολεῖα δηλ. τὴν ἑλληνικὴν σχολὴν καὶ τὸ παρθεναγωγεῖον, διὰ τὸ ἐπόμενον σχολικὸν ἔτος».

Τὴν 7 Ἰουλ. 1880. «Συμφωνήθη διὰ τὸ 1880—1881, ὁ ἐν Δεδέα-γατς διδάσκαλος Γεώργιος Θεοδώρου διὰ τὴν δημοτικὴν σχολὴν καὶ νὰ ἔχη ἐν αὐτῇ 2 τάξεις σχολαρχείου».

Τὴν 8 καὶ 10 Αὐγ. 1880. «Ἀπεφασίσθη ὅπως οἱ 2 ἐντόπιοι δημοδιδάσκαλοι (Κωνσταντῖνος καὶ Εὐάγγελος) χρησιμεύσουν ὡς βοηθοὶ τοῦ νέου διδασκάλου».

Τὴν 12 Σεπτ. 1880. Ὁ Γ. Θεοδώρου δεῖξας ἀδυναμίαν καὶ ἀνικανότητα, ἀπεσύρθη. Προσωρινῶς δέ, ἐνεκρίθη, νὰ τὸν ἀναπληρώσῃ ὁ Εὐάγγελος».

Τὴν 14 Σεπτ. 1880. Προσελήφθη (μὲ τοὺς 2 ἀνωτέρω βοηθοὺς καὶ τὸν παιδονόμον Μόσχον) ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Ἀντώνιος Ἰωαννόπουλος.

Τὴν 22 Ὀκτ. 1880. Προσελήφθη βοηθὸς ἐν τῷ παρθεναγωγείῳ ἡ ἐκ Διδυμοτείχου Ἀσπασία Ἰωάννου (Σταματιάδου).

Τὴν 20 Ἀπριλ. 1881. «Ἐπαύθη ἡ διδασκάλισσα Σοφία, ὡς ἔχουσα σχέσεις μὲ τινὰ φαρμακοποιόν, ὅς διενυκτέρευσεν ἐν τῷ παρθεναγωγείῳ ²⁾ ἐπαύθη δὲ καὶ ἡ ἐπιμελήτρια Ἀναστασία».

Τὴν 3 Αὐγ. 1881. Προσελήφθησαν πάλιν διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος οἱ Ε. Παπαδόπουλος καὶ Κ. Παπαγιαννόπουλος.

Τὴν 4 Σεπτ. 1881. Προσελήφθη ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος Βασίλειος Εὐγενιάδης. Παρητήθη ὁμοῦ 30 Σεπτ. ὡς ἀνίκανος,

Τὴν 18 Σεπτ. 1881. Συμφωνήθη ἡ διδασκάλισσα Ἀμαλία (Κυριακοῦ).

Τὴν 5 Ὀκτωβ. 1881. Προσελήφθη ὁ Πασχαλάκης Λογιωτατίδης ³⁾ διὰ διετίαν. Παρέμεινε δὲ ἡ βοηθὸς τοῦ παρθεναγωγείου Ἀσπασία Σταματιάδου. Συνεβλήθη ὡς διευθύντρια ἡ Ἀμαλία Κυριακοῦ ⁴⁾.

Τὴν 8 Ἰουλ. 1883. Παρητήθη ὁ Λογιωτατίδης, ἡ δὲ Ἀμαλία συμφωνήθη καὶ διὰ τὸ 1883—1884.

Τὴν 21 Αὐγ. 1883. Προσελήφθη ὁ ἑλληνοδιδ. Λεωνίδας Σουλλίδης.

Τὸ 1883. «Ἐπειδὴ ἀπὸ καιροῦ ὁ Εὐάγγελος Π. διδάσκει ἐν Κορυφωλεῖ, ἤδη δὲ ἀπελύθη ὁ διδάσκαλος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου» Νικολάου,

1) Διδάξαντα καὶ ἄλλοτε ὡς εἶδομεν.

2) Κατὰ Δελόγκαν, ἡ Σοφία ὑπανδρεύθη τὸν φαρμακοποιόν ἐκεῖνον ἀργότερον ἀλλαχοῦ.

3) Προσελήφθη πολλάκις, ὡς εἶδομεν, πρότερον καὶ κατόπιν.

4) Ὁ Δελόγκας ἔλεγεν, ὅτι ἤτο ἐκ Ραιδεστοῦ. Ἀγαπήσασα δὲ τὸν τοῦρκον εἰσαγγελέα, ἐπαύθη. Ἐπαναδιωρίσθη ὁμοῦ πολλάκις διὰ τὸν φόβον.. τὸν εἰσαγγελικόν !

μείναντος τοῦ Κ. Παπαγιαννοπούλου μὲ τὸν ἑλληνοδιδάσκαλον Σουλλίδην, προσελήφθη καὶ ὁ Α. Σωτηριάδης, καθὼς καὶ ὁ Γ. Κυριακίδης, ὥστε νὰ ἐνωθῆ ἡ ἑλληνικὴ σχολὴ μὲ τὸ δημοτικὸν εἰς 6 τάξεις καὶ 4 διδασκάλους ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σουλλίδου, Νηπιαγωγὸς δὲ ἐνεκρίθη πάλιν ἡ Α. Σταματιάδου».

Τὴν 14 Σεπτ. 1883. Διωρίσθη νηπιαγωγὸς ἡ Φανῆ Βρεττᾶ.

Τὴν 3 Φεβρ. 1884. Ἐπαύθη ὁ Σουλλίδης ¹⁾ καὶ ἀντικατεστάθη ἀπὸ 15 Φεβρ. διὰ τοῦ Ἰωάννου Στεφανίδου.

Τὸ 1883—1884. Εἰργάσθη βοηθὸς εἰς τὴν ἀστικὴν σχολὴν καὶ ὁ Νικόλαος Βλαχόπουλος ²⁾.

Τὴν 25 Νοεμ. 1884. Προσελήφθη διδάσκαλος τῆς Γαλλικῆς ὁ Πέτρος Λεοντόπουλος, τῆς δὲ τουρκικῆς ὁ Δημήτριος Χρηστάκης.

Τὴν 4 Ἰανουαρίου. 1885. Ἀντὶ τοῦ Χρηστάκη, διορισθέντος εἰς Σουφλίον, διωρίσθη ὁ Περικλῆς Βλαχόπουλος.

Τὴν 10 Ἰουν. 1885. Προσελήφθη ὡς διευθυντῆς ὁ Π. Λογιωτατίδης.

Τὴν 10 Ἰουλ. 1885. Προσελήφθη ὁ Κ. Παπαγιαννόπουλος καὶ ὁ Σταυρίδης. Ὁ δὲ Θεόφιλος Καβάσιλας ³⁾ παρεκλήθη νὰ διδάξῃ δωρεὰν δύο μαθήματα.

Τὴν 6 Σεπτ. 1885. Προσελήφθη διευθ. ὁ Α. Οἰκονομίδης. Διευθύντρια ἐπαναδιωρίσθη ἡ τοῦ προηγουμένου ἔτους Παρασκευὴ Λαζαρίδου. Νηπιαγωγὸς παρέμεινεν ἡ Φανῆ Βρεττᾶ, παρητήθη ὅμως 18 Σεπτ. διὰ λόγους ὑγείας. Διὰ τὴν ἀστικὴν σχολὴν προσελήφθη καὶ ἕτερος διδάσκαλος ὁ ἐν Φέρραις Β. Ἀθανασιάδης.

Τὴν 19 Σεπτ. Ἀπεφασίσθη μὲν ἡ πρόσληψις καθηγητοῦ διὰ νὰ προστεθῆ 7 τάξεις, ἀλλὰ 16 Ὀκτ. ἀνεκλήθη ἡ ἀπόφασις.

Τὴν 11 Ὀκτωβρ. 1885. Προσελήφθη νηπιαγ. ἡ Πολυκλ. Κοντοφρύου.

Τὸ ἔτος 1885—1886 «Ἰδρύθησαν 2 τμήματα νηπιαγωγείου, εἰς Κιοπροῦ Μαχαλεσι (Γεφύρας), καὶ εἰς τὴν συνοικίαν Ταταρλάρ ⁴⁾, τῇ ὑποστηρίξει τοῦ τότε Μητροπολίτου Μεθοδίου τὸ ἕν, καὶ τὸ ἄλλο τῆς Εὐεργετικῆς Ἀδελφότητος».

Τὴν 5 Ἰουλ. 1887. «Ὁ διευθυντῆς Γ. Τακαντζᾶς δέχεται νὰ μείνῃ καὶ διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος».

1) Ὡς ἔχων σχέσεις καὶ αὐτὸς μετὰ τῆς Ἀμαλίας.

2) Ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Π. Βλαχοπούλου, τοῦ χρηματίσαντος ἐπὶ πολλὰ ἔτη γραμματέως τῆς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Βλαχοπούλου, τοῦ ἐκδότου τῆς ἐν Ἀνδριανουπόλει ἐκδομένης ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἐφημερίδος «Ὁ Ἐβρος». Ἀργότερον ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἰδὲ «Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Διδυμοτείχου».

3) Υἱὸς τοῦ ἱατροῦ Ε. Καβάσιλα.

4) Πρὸς τὸ μέρος «Τσαίρια». Ἰδὲ «Τὰ ἱερὰ προσκυνήματα .. τῶν μωαμεθανῶν τοῦ Διδυμοτείχου», καὶ «Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Διδυμοτείχου».

Τὴν 10 Ἰουλ. 1887. ἀπελύθη διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Σταυρίδης.

Τὴν 22 Ἰουλ. 1887. Παρητήθη ὁ διδάσκαλος Β Ἀθανασιάδης. Παραμένουν ὁ Ἰ. Ἀποστολίδης καὶ ὁ Κ. Παπαγιαννόπουλος.

Τὴν 7 Ἰουλ. 1888. Ἐνεκρίθη διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ ἀντικατασταθῆ ὁ διευθυντῆς 1) νὰ παραμείνουν δὲ αἱ ἀδελφαὶ διδασκάλισσαι Δραγγίδου.

Τὴν 31 Ἰουλ. 1808. Διωρίσθησαν διευθυντῆς μὲν ὁ (πρότερον διδάσκαλος) Ν. Τσιρώνης, διδάσκαλοι δὲ οἱ Θ. Καβάσιλας, Κ. Παπαγιαννόπουλος, Ἰ. Ἀποστολίδης. Ἀπεφασίσθη νὰ προσληφθῆ καὶ 5ος διδάσκαλος.

Τὴν 5 Αὐγούστου 1880 ἐνεκρίθη ἡ ἔναρξις τῆς ἐπισκευῆς τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τοῦ παρθεναγωγείου.

Τὴν 7 Αὐγ. 1888. Ἀφοῦ παρητήθησαν ὁ διδάσκαλος Θεοδωρίδης καὶ αἱ ἀδελφαὶ Δραγγίδου, ἀναδιωρίσθησαν ὁ διευθυντῆς Ν. Τσιρώνης καὶ οἱ διδάσκαλοι Θ. Καβάσιλας, Κ. Παπαγιαννόπουλος καὶ Ἰ. Ἀποστολίδης.

Τὴν 20 Ὀκτωβρίου 1889 ἐνεκρίθη ἡ προσθήκη Ε' τάξεως εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον.

Τὸ 1889 ὑπῆρχε νηπιαγωγεῖον καὶ ἐν τῇ συνοικίᾳ Ζιντζιρλί, ἐκτὸς ἐὰν συμπίτη μὲ τὸ μνημονευθὲν νηπιαγωγεῖον Ταταρλάρ.

Τὴν 1 Αὐγ. ἐνεκρίθη νὰ παραμείνουν οἱ διδάσκαλοι. Ἀντεκατεστάθη ὁ παραιτηθεὶς διδάσκαλος Δαμπαλακίδης 2).

Τὴν 5 Μαΐου 1891 εἶχε προσληφθῆ πρότερον ὁ Δ. Ἀγαθός.

Τὴν 26 Ἰουλ. 1891 ἐνεκρίθη νὰ παρακληθῆ ἡ Μ. Ἐκκλησία νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔκδοσιν «φιρμανίου» (ἀδείας) διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς σχολῆς τῶν ἄρρένων 3).

Τὴν 1 Σεπτ. 1891. Ἀναδιωρίσθησαν οἱ διδάσκαλοι : Ν. Τσιρώνης, Γ. Διδασκαλόπουλος 4) καὶ Θ. Καβάσιλας. Διωρίσθησαν δὲ ὁ Ἄν. Ναοῦμ καὶ ὁ Πολυχρονιάδης. Συνεφωνήθη ὡς παρθεναγωγὸς ἡ Ἑλένη Ἀντώνουλου. Ἀναδιωρίσθη ἡ νηπιαγωγὸς Β. Χρήστου. Τὴν δὲ ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἄρναοῦτ 5) νηπιαγωγὸν Χρυσῆν, παραιτηθεῖσαν, διεδέχθη ἡ Ἀσπασία Σταματιάδου. Τὸ σχολ. ἔτος 1891—1892 βοηθοὶ τῆς ἀστικῆς σχολῆς ἦσαν ὁ Θεόδωρος Μπογιατζῆς 6) καὶ ὁ Β. Βασιλειάδης.

1) Φαίνεται, ὁ Τακαντζᾶς.

2) Ἐνυμφεῦθη τὴν μίαν τῶν ἀδελφῶν Δραγγίδου.

3) Ἀνηγέρθη πολὺ ἀργότερον. Εἶναι τὸ μέγα κεντρικὸν δημοτικὸν σχολεῖον ἐν τῇ συνοικίᾳ Κουγιουμτζῆ, ὡς προεῖπομεν, θὰ ἴδωμεν δὲ καὶ περαιτέρω.

4) Ὁ ἀργότερον Δασκαλόπουλος.

5) Ἄρναοῦτ μαχαλεσί, ἡ Πέρα Μαχαλᾶς, ἡ Σάτζιαχ μαχαλεσί=ἡ Πυροστία ἡ, ὅπως ὠνομάσθη μετὰ τὴν ἐλληνικὴν κατάληψιν τοῦ Διδυμοτείχου, συνοικία Τρίποδος.

6) Ὁ ψάλτης καὶ μπογιατζῆς Θ. Βαφειάδης.

Τὴν 4 Ὀκτ. 1891. «Ἀνεγνώσθη ἐπιστολή... τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὴν Α. Σεβ. ἀπὸ 26 Σεπτ. περὶ τῆς ζητηθείσης... αὐτοκρατορικῆς ἀδείας πρὸς ἀνέγερσιν τῆς σχολῆς τῶν ἀρρένων κατὰ τὴν συνοικίαν Κουγιουμτζί... (γράφων ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τὸν Νομάρχην Ἀδριανουπόλεως) ζητεῖ πληροφορίας, ἂν ὑπάρχῃ ἐμπόδιόν τι πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ σχολείου, καθ' ἃ ἔγραφεν ἄλλοτε (ὁ Νομάρχης), ὅτι ἡ σχολὴ τῶν ἀρρένων (ἴσως τῆς Παναγίας) ἔχει ἱκανὸν χῶρον, δυνάμενον νὰ περιλάβῃ πλείονας τῶν ὑπαρχόντων μαθητῶν, ὅτι τὸ μέρος, ὅπου σκοπεῖ ἡ ρωμαϊκὴ κοινότης νὰ ἀνεγείρῃ τὴν σχολὴν... ὅτι (ἡ κοινότης) ἐπιχειρεῖ τοῦτο (τὴν ἀνέγερσιν) διὰ νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὴν βουλγαρικὴν κοινότητα, ἣτις ἔχει ἀπέναντι τὴν σχολὴν αὐτῆς... ἀπέναντι τοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν λειτουργοῦντος ρωμαϊκοῦ νηπιαγωγείου...». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ κεντρικοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐπίσης περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος πρὸς παρεμπόδισιν ἰδρυθέντος καὶ λειτουργοῦντος βουλγαρικοῦ ἀρρεναγωγείου καὶ ἰδρυμένου νηπιαγωγείου, καθὼς καὶ περὶ ἀνενεργειῶν καὶ μηχανορραφιῶν τῶν βουλγαριζόντων.

Τὴν 23 Ἰανουαρίου 1892. Ἡ κοινότης Διδυμοτείχου εἰς ἐκτενὲς δημοσίευμα διαμαρτυρίας αὐτῆς κατὰ τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας, ἀνέγραφεν, ὅτι εἶχε μίαν ἀστικὴν σχολὴν μὲ μαθητὰς ὑπὲρ τοὺς 300, διδασκόμενους ὑπὸ 5 διδασκάλων, ἐν παρθенаγωγείον καὶ τρία νηπιαγωγεῖα μὲ μαθητὰς καὶ μαθητριάς ὑπὲρ τοὺς 450.

Τὴν 21 Ἰουνίου 1892, παρητήθη ὁ διευθυντὴς Ν. Τσιρώνης, ὡς προσβληθεὶς τὰς φρένας.

Τὴν 10 Ἰουλίου 1892 ἔνεκα οἰκονομίας ἀπελύθησαν ὁ διδάσκαλος Α. Ναοῦμ καὶ ἡ νηπιαγωγὸς Αἰκατ. Κωνσταντινίδου. Ἐνεκρίθη δὲ νὰ προσληφθοῦν νέοι διδάσκαλοι ἐκ τῶν νέων ἀποφοίτων 1) οἱ Λεωνίδας Παπαδόπουλος 2), Νικόλαος Κινίδης 3), Ἀριστοτέλης Παπαγιαννόπουλος 4) καὶ Γεώργιος Βαφειάδης 5). Παρητήθη μὲν ὁ Θ. Καβάσιλας, παρέμεινε δὲ ὁ Γ. Διδασκαλόπουλος.

Τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1892, ἐνεκρίθη ἡ κατάργησις τῆς Ε' τάξεως τοῦ παρθенаγωγείου διὰ λόγους οἰκονομικοὺς καὶ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν μαθητριῶν. Νηπιαγωγὸς τοῦ Β' νηπιαγωγείου νὰ διορισθῇ ἡ Χρυσὴ Γεωργίου, τοῦ δὲ Γ' ἡ Κυριακὴ Καρᾶ Ἀντώνογλου,

Τὴν 14 Ἰουλίου 1893, ἐνεκρίθη νὰ παραμείνουν οἱ ἴδιοι διδάσκαλοι.

1) Τοῦ γυμνασίου Ἀδριανουπόλεως καὶ διδυμοτεῖχεται.

2) Κατόπιν ἰατρός.

3) Ὑπότροφος τῆς κοινότητος καὶ ἀργότερον, μετὰ τὴν ἑλληνικὴν κατάληψιν, γραμματεὺς τῆς Μητροπόλεως μέχρι τοῦ 1926.

4) Υἱὸς τοῦ μέχρι γήρατος διδάξαντος Κ. Παπαγιαννοπούλου καὶ κατόπιν ἰατρός.

5) Υἱὸς τοῦ Χ' Νικολάκη Μπογιατζόγλου.

Τὴν 8 Αὐγούστου 1893, ἐνεκρίθησαν οἱ ἐξῆς μισθοὶ εἰς λίρας: παρθεναγωγὸς Ἑλένη Ἀντώνουλου 40, νηπιαγωγὸς Αἰκατερίνη Γεωργίου 33, Γ. Δασκαλόπουλος καὶ ψάλτης Ἄγ. Ἀθανασίου 48, Γ. Βαφειάδης καὶ ψάλτης Παναγίας 43 Λ. Παπαδόπουλος 33, Ν. Κινίδης 33, Ἄρ. Παπαγιαννόπουλος 33, νηπιαγωγὸς Χρυσῆ Γεωργίου 12, νηπιαγωγὸς Κυριακῆ Ἀντώνουλου 12.

Τὴν 17 Σεπτεμβρίου 1894, προσελήφθη διδάσκαλος καὶ ψάλτης ὁ Μιχαὴλ Πασχίδης ¹⁾).

Τὴν 7 Ἰουνίου 1896. Διευθυντῆς: Ἄρ. Παπαγιαννόπουλος. Διδάσκαλοι: Γ. Βαφειάδης, Λ. Παπαδόπουλος. Νηπιαγωγὸς ἡ Βικτωρία Δημητρίου. Νηπιαγωγὸς τῆς συνοικίας Ἄρναουτ ἡ Χρυσῆ Γεωργίου.

Ἀπὸ τοῦ 1897 καὶ ἐντεῦθεν εἰργάζετο καὶ ὁ διδυμοτειχίτης καὶ λαμπρὸς διδάσκαλος καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διευθυντῆς Νικόλαος Πετοιίδης ἢ μᾶλλον Πετσόγλου²⁾).

Τὴν 10 Ἰανουαρίου 1903, παρητήθη ἡ παρθεναγωγὸς Ἀγαπία Ζαννίδου ³⁾ διὰ λόγους υγείας, ἐργαζομένη κατὰ προφορικὰς πληροφορίας ἀπὸ τοῦ 1896 καὶ τὴν διεδέχθη ἡ Αἰκατερίνη Σχίζα, ἡ κατόπιν κυρία Λ. Ἀναστασιάδου.

Τὴν 18 Ἰουν. 1904. «Προκειμένον περὶ τοῦ ζητήματος τῆς (ἀνεγερθησομένης κεντρικῆς) σχολῆς, ἐπειδὴ ἐν τῷ (φακέλλῳ)... τῆς ἀλληλογραφίας κατὰ τὸ 1891... περὶ τῆς ζητηθείσης... ἀδείας εὑρέθη διαταγὴ τῆς Νομαρχίας... περὶ μετακομίσεως εἰς τὴν οἰκίαν... ἐν Κουγιουμτζῆ τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Κιοπροῦ... λειτουργοῦντος τότε παραρτήματος τοῦ νηπιαγωγείου καὶ ἐτέρα... ἀδεῖα... περὶ τῆς τακτικῆς λειτουργίας τοῦ... νηπιαγωγείου... (Κουγιουμτζῆ), ἐπειδὴ τὸ ὑπ' ἐνοίκιον οἶκημα τοῦ νηπιαγωγείου... Ἄρναουτ τυγχάνει καὶ ἐτοιμόρροπον καὶ ὑπὸ ὑγιεινὴν ἔποψιν ἀκατάλληλον... (ἐνεκρίθη, ὅπως) ἐπιδιορθωθῆ τὸ... οἶκημα (Κουγιουμτζῆ) καὶ μετακομισθῆ ἐν αὐτῷ τὸ νηπιαγωγεῖον... ζήτημα τῆς ἀδείας περὶ ἀνεγέρσεως τούτου...».

Τὴν 30 Ἰουλ. 1904. «Ἡ δημογεροντία... ἐγκρίνει νὰ τεθῆ εἰς ἐνέργειαν ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς Αὐγούστου ἡ ἐπισκευὴ τοῦ οἰκήματος... ἐπίσης... ἵνα ἐκκενωθῶσιν ἐν τῇ λήξει τῆς προθεσμίας, 26 Αὐγ. ἔ. ἔ., ἦτε παρὰ τὸ... οἶκημα τοῦ νηπιαγωγείου κειμένη ἀποθήκη οἴνουπνευμάτων, ἣν κρατεῖ ὑπ' ἐνοίκιον ὁ Χ' Σταῦρος Χ' Βασιλείου, καὶ τὸ... διότι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πλησίον τῆς σχολῆς ἀποθήκη τοιοῦτου εἶδους...».

Τὴν 12 Αὐγ. 1005. Ἀναδιωρίσθησαν ὁ διευθυντῆς Ν. Πετσόγλου

1) Ὁ ἐπιλεγόμενος Τσολάκης.

2) Τούτου ἔτυχε νὰ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς μαθητῆς ἐν τῇ ΣΤ' τάξει τὸ σχολικὸν ἔτος 1901 — 1902.

3) Τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ οἰκογενείας Ζαννῆ ἢ Ζεννῆ, παλαιότεν Τζαννίδου ἢ ὀρθότερον Τζανόγλου.

καὶ οἱ διδάσκαλοι Γ. Βαφειάδης, Γ. Δασκαλόπουλος Μ. Δημητρίου. Προσελήφθη ὁ Ν. Ζεννῆς ¹⁾ ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος (γέροντος) Κ. Παπαγιαννοπούλου. Ἀναδιώρισθη ἡ Βικτωρία Δημητρίου καὶ ἡ Ἑλένη Σταϊκίδου. Προσελήφθη ἡ Ἀσπασία Τσαβδάρα ἀντὶ τῆς ἀπολυθείσης (ἄνευ πτυχίου) Σοφίας Γραμμενίδου. Ἀναμένεται ὡς διευθύντρια τοῦ παρθεναγωγείου ἡ Ε. Ζαφειριάδου. Ἐσχηματίσθη καὶ Ε' τάξις ἐν τῷ παρθεναγωγείῳ.

Τὴν 1 Ἰουλ. 1906. Ἀναδιώρισθη τὸ προσωπικὸν τῶν σχολῶν. Ὁ Ν. Ζεννῆς παρητήθη ²⁾.

Τὴν 3 Νοεμβρίου 1906. Προσελήφθη διδάσκαλος ὁ Ἰ. Ἀποστολίδης ³⁾ καὶ ὡς διδάσκαλος καὶ ψάλτης ὁ Κ. Πούντσογλου ⁴⁾. Βοηθὸς δὲ εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον ἡ ἐκ Φιλιππουπόλεως Μαρία Μιχαήλ.

Τὴν 23 Ἰουλίου 1907. Ὁ Ἰ. Ἀποστολίδης καὶ ὁ Κ. Πούντσογλου ἀπεχώρησαν ⁵⁾.

Τὴν 16 Ἀπριλίου 1908. Διὰ τὴν μελετωμένην ἀνέγερσιν ἐκ βάθρων τῆς νέας ἀστικῆς σχολῆς ⁶⁾ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ νηπιαγωγείου παραρτήματος ἡ Α. Σεβ. προέτεινε νὰ συσταθῇ ἐπιτροπή, νὰ ἐνεργηθοῦν συνδρομαὶ πρὸς ἀγορὰν τῶν δύο παρακειμένων οἰκιῶν καὶ νὰ καταστρωθῇ τὸ σχεδιογράφημα διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς κυβερνητικῆς ἀδείας.

Τὴν 12 Ἰουλίου 1909. Ἀπεφασίσθη ὁ ἀναδιορισμὸς τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων, νὰ παυθῇ ὁ διδάσκαλος Ἡλίας Νικολάου καὶ ἡ διευθύντρια Εἰρήνη Νικολάου. Ὁ Ν. Πετσόγλου νὰ μείνῃ μόνον διδάσκαλος καὶ νὰ προσληφθῇ φιλόλογος διευθυντῆς διὰ νὰ σχηματισθῇ καὶ 7η τάξις εἰς ἀστικὴν σχολὴν καὶ 6η εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον ⁷⁾.

Τὸ 1910. Ἡ δημοτικὴ (ἀστικὴ) σχολὴ εἶχε μόνον 4 τάξεις ἕνεκα τῶν περιστάσεων καὶ τῆς κρίσεως.

Τὴν 8 Μαΐου 1911. Ἐπεφασίσθη... διαπραγματεύσεις περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν δύο παρακειμένων τῆ... ἀνεγερθησομένη σχολῆ οἰκιῶν, καὶ περὶ μὲν τῆς οἰκίας τοῦ ὀθωμανοῦ ἀνέλαβεν ὁ κ. Π. Ἐμμανουήλ νὰ ἐνεργήσῃ μέσῳ

1) Ἀδελφὸς τῆς Ἀγαπίας Ζαννίδου.

2) Σπουδᾶσας τὴν ἰατρικὴν ἐγκατεστάθη ἐν Ἀθήναις.

3) Διδυμοτείχιτης, ἀπόφοιτος τῶν Ζαριφείων Φιλιππουπόλεως.

4) Διδυμοτείχιτης, ἐπανομασθεὶς κατὰ τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει μαθητείαν τοῦ Ποντίδης. Ἐπὶ δύο ἔτη (1901—1903) εἴμεθα μετ' αὐτοῦ συνταξιῶται ἐν Διδυμοτείχῳ καὶ Ἀδριανουπόλει.

5) Ὁ Ἰωάννης Ἀποστολίδης, σπουδᾶσας τὴν ἰατρικὴν, ἐγκατεστάθη ἐν Ἀλεξανδρουπόλει, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ποντίδης, ἀργότερον, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ Καραγάτς εἰς τοὺς Τούρκους, ἐπανελθὼν, ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπαιδευτικὸν του ἔργον.

6) Δηλαδή περὶ τοῦ κεντρικοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐν Κουγιουμτζῆ, περὶ τοῦ οὐοίου ὠμιλήσαμεν πολλάκις.

7) Καὶ πάλιν δὲν προσελήφθη φιλόλογος.

τοῦ κ. Βασιλείου Χ' Γεωργίου, ὡς ἀρμοδιωτέρου, περὶ δὲ τῆς οἰκίας τοῦ Ἡλίου Ἀντώνογλου καὶ τῆς γυναικαδέλφης αὐτοῦ, νὰ προσκληθῶσιν αὐταὶ εἰς τὴν Μητρόπολιν».

Τὸ 1911 προσετέθη 7η τάξις εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον.

Τὴν 11 Σεπτ. 1911. Κατετέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς κεντρικῆς σχολῆς. Ὑπὸ τὸν λίθον ἐτέθη φιάλη, περιέχουσα χάρτην, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἀνεγράφθησαν τὰ ἔξῃς : «Ἐπὶ τοῦ πρώτου συνταγματικοῦ Ἀνακτος Σουλτὰν Μεχμέτ Ρεσάτ τοῦ Ε', Πατριαρχεῦοντος Ἰωακείμ τοῦ Γ', ἀρχιερατεῦοντος δὲ ἐν τῇ Μητροπόλει Διδυμοτείχου Φιλαρέτου Βαφειδου καὶ ἀρχιτεκτονοῦντος τοῦ Δημητρίου Βερβέρη, κατατέθειται ὁ θεμέλιος λίθος τῆς σχολῆς τῶν ἀρρένων τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Κοινότητος, τῇ φιλομούσῳ χορηγία τοῦ τε Μητροπολίτου καὶ ἀπάντων τῶν ἐνταῦθα ὁμογενῶν πολιτῶν. Ἐν Διδυμοτείχῳ μηνὸς Σεπτεμβρίου 11 ἔτος 1911».

Τὸν Ἰούλιον 1914 δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιστεγασθῆ ἡ δημοτικὴ αὕτη σχολὴ ἔνεκα τῶν βουλκανικῶν πολέμων.

Περίοδος Βουλγαροκρατίας.

Τὴν 16 Ὀκτ. 1915. «Ἡ Α. Σεβ. ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ «Νατσάλνικ» (ἔπαρχος) Διδυμοτείχου κ. Γεωργίεφ, ἐπὶ τῇ βάσει τηλεγραφήματος τοῦ διοικητοῦ (Ἀνδριανουπόλεως) Ρόζενταλ, διεκοίνωσεν, ὅτι ἐλευθέρῳ τυγχάνει ἡ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων».

Τὴν 1 Νοεμ. 1915. Κατ' αἴτησιν τῶν γονέων τῶν μαθητῶν τῆς Ε' τάξεως καὶ διὰ προσφορᾶς αὐτῶν ἐσχηματίσθη καὶ Ε' τάξις. Προσελήφθη διδάσκαλος καὶ ὁ Ζήσης Ἀδάμ.

Τὴν 5 Φεβρ. 1916. «Λιετάθη ὁ διορισμὸς βουλγαροδιδασκάλου διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης, τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Γεωγραφίας, νὰ σταλοῦν δὲ καὶ σχολικαὶ στατιστικαὶ καὶ προγράμματα καὶ ἀντίτυπα βιβλίων πρὸς τὸν ἐπιθεωρητὴν τῶν σχολείων εἰς Ὀδριν» (Καραγάτς).

Τὴν 17 Μαρτ. 1916. Εἰς τὸ ἀρρεναγωγεῖον καὶ τὸ παρθεναγωγεῖον διωρίσθη διὰ τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν ἡ Μάρθα Γεωργίου.

Τὴν 24 Αὐγ. 1916. Ἡ ἀστικὴ σχολὴ ἀρρένων μὲ 6 τάξεις. Διευθυντῆς Ν. Πετσόγλου. Διδάσκαλοι : Γ. Βαφειάδης, Χρ. Ἐλευθεριάδης, Μαρία Τσιγκᾶ, Πολυξένη Πετσόγλου, ἐπιστάτης, Ἡλίας Ἀντώνογλου. Παρθεναγωγεῖον μὲ 5 τάξεις. Ἐλένη Σταϊκίδου, Αἰκατερίνη Κοσμά, Ἐλένη Ζαννῆ, Μάλτα (Μάρθα) Γεωργίου (βουλγαρικῆς γλώσσης). Νηπιαγωγός : Ἄννα Δημάδου καὶ βοηθός Ἐλένη Δελόγκα. Ἐπιστάτρια Ζουμπουλιά Παναγιώτου.

Τὴν 21 Νοεμ. 1916 Ζητήματα σχολειακὰ ἀνεκινήθησαν ἐκ μέρους τοῦ ἐν Γκιουμουλτζίνῃ ἐπιθεωρητοῦ τῆς Παιδείας διὰ τοῦ δημάρχου Διδυμοτείχου. Διότι δὲν ὑπεβλήθησαν ἔγγραφα σπουδῶν ὑψηλοῦτος, καλῆς διαγωγῆς καὶ σωματικῆς εὐεξίας διδασκ. πρὸς ἐπικύρωσιν. Ταῦτα ἐζητήθησαν

ἀργά. Ἐν ᾧ πρότερον ὁ Ρόζενταλ εἶχεν ἐπιτρέψει ἐλευθερίαν διὰ τὰ σχολειακά, Ὁ δήμαρχος ἐν τούτοις 3 Ὀκτωβ. ἐπισκεφθεὶς τὰ σχολεῖα διέταξε τὸ κλείσιμον αὐτῶν. Κατ' ἀνάγκην ἐστάλησαν τὰ ζητούμενα ἔγγραφα πρὸς ἐπικύρωσιν. Κατόπιν τέλος ἐνεργειῶν καὶ τηλεγραφημάτων πρὸς τὸν Νομάρχην καὶ τὸν Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας, ἔστειλεν 9 Νοεμ. ὁ ἐπιθεωρητὴς τὴν ἄδειαν. Οὕτω ἐπανήρχισαν τὰ σχολεῖα, ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν ἐπενέβη πάλιν ὁ δήμαρχος καὶ ἔκλεισαν μέχρι 19 Νοεμ. Ἐπειδὴ δὲ ρητὴ διαταγὴ τοῦ δημάρχου ἦτο νὰ διδάξουν μόνον οἱ ἔχοντες ἄδειαν, ἡ Ἑλένη Δελόγκα καὶ ὁ Χρ. Ἐλευθεριάδης ἀπεσύρθησαν. Ὁ τελευταῖος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς Εὐσεβίας Ψαλτοπούλου.

Τὴν 21 Δεκ. 1916, Ἡ κοινότης, ἀδεία τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, διώρισεν τὴν Νάτκα Σιβριεβα διὰ τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Ἀπὸ 24 Ἰουλ. 1917 ἐφυλακίσθησαν ἐκ τῶν διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν Διδυμοτείχου οἱ Ν. Πετσόγλου, Γ. Βαφειάδης, Πολυξ. Πετσόγλου, Χαρίκλεια Βενετίδου, Οὐρανία Ζαχαρίου, Ἑλένη Δελόγκα, μαζὴ μὲ ἄλλους πολλοὺς εἰς τὴν ἑβραϊκὴν σχολήν. Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐκλείσθησαν, συνεστήθησαν δὲ βουλγαρικά, εἰς τὰ ὅποια ἐξηναγκάζοντο οἱ ἡμέτεροι νὰ ἀποστέλλουν τὰ τέκνα των. ¹⁾

Διασυμμαχικὴ περίοδος καὶ ἐξῆς

Τὴν 11/24 Ὀκτ. 1919. «Ἐπειδὴ τὰ σχολικὰ κτίρια ἦσαν κατεστραμμένα, μέσον τοῦ γάλλου στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Διδυμοτείχου, ἐνεκρίθη νὰ ζητηθῇ προσωρινῶς τὸ οἶκημα τῆς Πασχαλάκαινας ²⁾, τὸ ὅποιον, παραμένον ἔτι εἰς χεῖρας τῶν βουλγάρων, ἐχρησίμωσεν ὡς γραφεῖον τῆς «Κομιτέτ τῆς βουλγαρικῆς ἐπισιτίας». Ἐπίσης νὰ ζητηθῇ παρὰ τοῦ παραμένοντος ἔτι βουλγάρου δημάρχου Καμηλάρωφ ἡ ἀπόδοσις τῶν διαφόρων σχολικῶν ἐπιπλων καὶ σκευῶν, αἵτινα ἀνηρπάγησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ διαφόρων ἐπὶ βουλγαρικῆς κατοχῆς. Κατὰ προφορικὰς ἡμῶν πληροφορίας καὶ τὴν ἐτοιμίην καὶ ἄφθονον ξυλείαν καὶ ἄλλα οἰκοδομικὰ ὕλικα τοῦ ἀνεγειρομένου σχολείου διήρπασαν οἱ Βούλγαροι. Κατόπιν οἱ Τοῦρκοι, ἐλθόντες καὶ φεύγοντες πάλιν, ἐξήλωσαν καὶ μετέφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ παράθυρα καὶ θύρας, οἱ δὲ Βούλγαροι, ἐπανελθόντες, τὰ διώρθωσαν ὅλα πρὸς ἰδίᾳ χρῆσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ κατέστρεψαν ἐν τέλει.

Τὴν 14/27 Ὀκτ. 1919. «Ἐπειδὴ οὔτε ὁ Γάλλος διοικητὴς οὔτε αἱ ὑφιστάμενοι ἔτι βουλγαρικὰ ἄρχαῖ ἐφρόντισαν διὰ κατάλληλον οἶκημα σχολῆς, ἐνεκρίθη ὡς παρθεναγωγεῖον ἡ ἔναντι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου οἰκία

1) Περὶ τῶν σχολικῶν καὶ λοιπῶν ζητημάτων ἐπὶ βουλγαροκρατίας ἰδὲ ἰδιαιτέραν ἡμῶν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μία παλαιὰ βουλγαρικὴ προπαγάνδα ἐν Διδυμοτείχῳ».

2) Πενθερὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ναζίρη.

τῆς Μαργιτισούδας (Παπαροκιδῶν), ὡς ἀρρεναγωγεῖον δὲ τὸ παλαιὸν τῆς Παναγίας μὲ πρόχειρον ἐπιδιόρθωσιν... Διευθυντῆς Ν. Πετσόγλου, Μιχαὴλ Δημητρίου, βοηθός, καὶ Ἀλέξανδρος Παναγιώτου, Αἰκατερίνη Κοσμᾶ, Πολυξ. Πετσόγλου, Χαρίκλ. Βενετίδου, Εὐσεβ. Ψαλτοπούλου καὶ Οὖρ. Ζαχαρίου.

Τὴν 21/3 Νοεμ. Ὡς νηπιαγωγεῖον ἐξευρέθη ἡ οἰκία Θ. Σ. Θωμαΐδου.

Τὴν 26/8 Νοεμ. 1919. Βοηθός νηπιαγωγείου Ἑλένη Δελόγκα. Διδάσκαλος Γ. Βαφειάδης. «Νὰ προστεθῆ καὶ 6η τάξις, ἂν δώσουν οἱ γονεῖς χρήματα».

Τὴν 4 Δεκ. 1919. Διωρίσθη διδασκάλισσα τῆς γαλλικῆς ἀρρεναγωγείου καὶ παρθεναγωγείου ἡ Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου.

Τὴν 12 Ἰανουαρ. 1920. Ἀπεφασίσθη ἡ ἐπισκευὴ τοῦ νηπιαγωγείου.

Τὴν 17 Αὐγ. 1922. Καὶ ἄλλαι διδασκάλισσαι: Ἀσπασία Τσαβδάρρα, Ζαφειρία Θ. Θωμαΐδου, Πολυξένη Π. Νεστορίδου καὶ Μαριάνθη Τσιγκᾶ.

Τὴν 9 Δεκ. 1922. Τὸ προσωπικὸν τῶν σχολείων ὑπέβαλεν ἀναφορὰν, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθοῦν διδάσκοντες εἰς τὸν γυναικωνίτην τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Ὑπογραφαί: Γ. Ν. Βαφειάδης, Ν. Α. Πετσόγλου, Π. Ε. Μαυροματίης, Μάρκος Οἰκονόμου, Πολυξένη Π. Νεστορίδου, Πολυξένη Πετσίδου, Ἑλένη Σταϊκίδου, Χρυσάνθη Βασιάδου, Μαρία Πετσόγλου, Μαρία Ι. Τσιγκᾶ. Ἑλένη Π". Θεμιστοκλέους, Σοφία Π". Χρήστου, Αἰκατ. Κοσμᾶ, Εὐσ. Ἄρ. Ψαλτοπούλου, Ἀσπασ. Παν. Τσαβδάρρα. Ἡ αἰτήσις ἀπερρίφθη.

Ταῦτα μόνον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν κωδίκων καὶ ἐκ προφορικῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν σχολείων καὶ τῶν διδασκάλων Διδυμοτείχου μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1922. Ὑπάρχουν βεβαίως πολλὰ κενά, καθὼς καὶ ἀσάφεια καὶ συγχύσεις, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ εἶδους καὶ τῶν κτιρίων τῶν σχολείων. Ἐπίσης περὶ τοῦ ἀριθμοῦ, τῶν διορισμῶν, τοῦ χρόνου ὑπηρεσίας καὶ ἀπολύσεων ἢ παραιτήσεων τῶν διδασκάλων. Ταῦτα πάντα προσεπαθήσαμεν νὰ διαφωτίσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ νὰ τακτοποιήσωμεν.

Διὰ τὰ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς καὶ ἐντεῦθεν μικτὰ δημοτικὰ σχολεῖα (Α', Β' καὶ Γ') καὶ τοὺς διδασκάλους αὐτῶν, τὸν λόγον ἔχει ἡ κυβερνητικὴ ἐπιθεώρησις τῶν δημοτικῶν σχολείων. Τὸν πρῶτον καὶ προσωρινὸν ἐπιθεωρητὴν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως περιφερείας Διδυμοτείχου Ἀθανάσιον Ρέλλαν, ἀναπληρωθέντα ὑφ' ἡμῶν, ὡς καθηγητοῦ, ἐπὶ 5—6 μῆνας, διεδέχθη ὁ ἐπιθεωρητῆς Ἰωάννης Λανόπουλος.

Τὸ Γυμνάσιον

Ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς συμπλήρωσιν τῆς πραγματείας ἡμῶν «Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι Διδυμοτείχου» γράφομεν κατωτέρω καὶ περὶ τοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ Γυμνασίου. Διὰ τηλεγραφήματος τοῦ ὑπουργοῦ Χ. Βοζίκη. ὑπ' ἀριθ-

μὸν 81.991 καὶ ἡμερομηνίαν 9 Ἰουλίου 1921, ἠγγέλθη ἡ ἕδρα τῶν Ἡμιγυμνασίου ἐν Διδυμοτείχῳ. Πρῶτος καθηγητὴς προσῆλθεν ὁ φιλόλογος Γεώργ. Μόρφης, ὅστις ἀνέλαβε καὶ τὴν διεύθυνσιν. Τὴν 9 Σεπτεμβρίου 1921 ἡ δημογεροντία συνεσκέφθη ἐν τῇ Μητροπόλει περὶ ἐξευρέσεως καταλλήλου προσωρινοῦ διδασκῆριου. Τὸ ἡμιγυμνάσιον ἐλειτούργησε τὸ μὲν πρῶτον σχολικὸν ἔτος 1911—1922 ἐν τῇ πρὸς τοῦτο ἐνοικιασθεῖσιν οἰκίᾳ τοῦ Ἰωάννου Νεστορίδου, ἐπὶ τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως, ὑπερθεῖν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Τὸ δεύτερον ἔτος 1922—1923, εἰς τὰ παλαιὰ κελία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Τὰ δύο ταῦτα πρῶτα ἔτη εἶχον προσέλθει τρεῖς ἀκόμη καθηγηταί : ὁ μαθηματικὸς Γεώργιος Κοκκινόβραχος, ὁ τῶν τεχνικῶν Μάρκος Οἰκονόμου καὶ ὁ τῶν θεωρητικῶν Γρύφων Θωμαΐδης, ὅστις ἐξηκολούθησε διδάσκων ἐπὶ τινα ἀκόμη ἔτη. Ἀρχὰς τοῦ τρίτου ἔτους 1923—1924, ἀφιχθέντες ἐκ τῆς ἐν Τουρκίᾳ ἐξορίας ἡμῶν διὰ πρώτην φορὰν εἰς Ἑλλάδα, καὶ ἀναλαβόντες καθήκοντα πρωτοσυγγέλλου ἐν τῇ Μητροπόλει (1923—1927), ἠρχίσασμεν καὶ ἡμεῖς τὴν καθηγεσίαν ἡμῶν. Μετ' ὀλίγον, μετατεθέντος ἀλλαχοῦ τοῦ Μόρφης, μετεφέρθη τὸ ἡμιγυμνάσιον εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Κουγιουμιτζῆ κεντρικοῦ σχολείου, ἀφοῦ διηρέθη οὗτος διὰ διαφραγμάτων εἰς αἰθούσας παραδόσεων, διότι ἦτο ἀκόμη ἀσυμπλήρωτος ¹⁾. Τὸ ἐπόμενον δὲ ἔτος 1924—1925, μετεφέρθη εἰς τὸ παρὰ τὴν πύλην Καλέπορτες ἢ Καστρόπορτες κτίριον Χαρεμλίκι, ἥτοι γυναικωνίτης, τοῦ ἄλλοτε Τούρκου Ντιζδάρ μπέη, δηλαδὴ φρουράρχου τῆς ἀκροπόλεως. Καθ' ἃ ἐργαζομεν καὶ εἰς διαφόρους ἡμῶν πραγματείας ²⁾, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου φρουράρχου καὶ τὴν κατάργησιν τῆς θέσεως αὐτοῦ (1830—1835), ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰζζὲτ μπέη εἶχε πωλήσει τὸ χαρεμλίκι, καθὼς καὶ τὸ παρακείμενον Σαλαμλίκ (αἰθουσα ἢ οἴκημα διαμονῆς καὶ ὑποδοχῆς τῶν ἀνδρῶν), εἰς τὸν πρόκριτον Χατζῆ Νικολάκην Μπογιατζόγλου. Οὗτος δὲ τὸ εἶχε δωρήσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα, ἣτις τὸ ἐχρησιμοποιοῖ ὡς διδασκῆριον (ἄλληλοδιδασκικόν, νηπιαγωγεῖον, παρθεναγωγεῖον, ἑλληνικὴν σχολὴν καὶ πάλιν παρθεναγωγεῖον) μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1914—1918). Ἄλλ' εἶχε πλέον καταστῆ τὸ κτίριον σχεδὸν ἄχρηστον. Καὶ διὰ τοῦτο, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ἐπεσκευάσθη καταλλήλως, διὰ νὰ στεγασθῆ τὸ ἡμιγυμνάσιον. Τοῦτο συνεπληρώθη βαθμηδὸν καὶ κανονικῶς εἰς πλήρη Γυμνάσιον. Κατόπιν δὲ τοῦ 1938 ἐφιλοξενεῖτο εἰς τὸ κτίριον τῆς ἐβραϊκῆς σχολῆς.

1) Ἐνθ' ἀνωτέρω.

2) «Τὰ ἱερά προσκυνήματα... τῶν μωαμεθανῶν Διδυμοτείχου», «Αἱ ἐκκλησῖαι Διδυμοτείχου», «Τὸ πεντάζωνον καὶ τὰ πηγαδίτσια Διδυμοτείχου», «Τὸ ἅγιον σμα τοῦ Ἁγίου Βλασίου καὶ ἡ ἄλωσις Διδυμοτείχου». Ἴδὲ καὶ «Θρακικά» IB, II, JE. 1939, 1940 κ.λ.π.

ΟΝΟΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ

Α)Α	ΕΠΩΝΥΜΟΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑ	ΧΡΟΝΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Βλάχος 'Αθανάσιος	. . . 1741 !	'Απέθανε 1741 άλλαχού
2	Χ' Σουλτάνα	1837 (!)—1870 (!)	'Ιδιωτική διδασκάλισσα
3	Χαριτωνίδης Διονύσιος	1847—1850	Παναγίας (Πατριάρχης)
4	Παπατζή Μαλτουδά 'Ιακ.	1850 (!)—1865 (!)	'Ιδιωτική διδασκάλισσα
5	Παπαγιαννόπουλος Κων.	1862—1905	Διαφόρων σχολείων
6	Καβαλλιώτης Γεώργιος	1863—1865	Παναγίας και Μετοχίου
7	Περίδης	1864 !	"
8	Λογοθετίδης Γεώργ. Κ.	1865! 1869! 1871— 1873, 1880	'Ελλ. σχολή Καλέ και Παρ.
9	Κωφός Νικόλαος	1865 !	'Αλληλοδ. ή 'Ελλ. Σχ. Καλέ
10	Σταματούδας 'Ιωάννης	1866 !	" " " "
11	Παρίσης	1867 !	" " " "
12	Κονδύλης	1868 !	" " " "
13	Παπαδόπουλος Ευάγγελος	1869—1881	Διαφόρων σχολείων
14	Πέτρου Θωμαΐς Γ.	1870	Παρθεναγωγείου
15	'Αστερᾶς Βασίλειος	1872	"
16	'Αστερᾶ 'Αθηνᾶ	1872	" (χειροτεχνίας)
17	Στεφανίδης 'Ιάκωβος	1873	Τουρδικῆς γλώσσης
18	Μουρίκογλου Σταύρος	1873	"
19	Κήλφογλου Εθαγγελική	1873	Παρθεναγωγείου
20	Μαργαρίτου 'Αθηνᾶ	1875, 1876	"
21	Πολίτου Σοφία	1879—1881	"
22	Λογιοτατ. Πασχαλάκης Ζ.	1879 1881 83 1885	'Ελλην. Σχολῆς Παναγίας
23	Θωμαΐδης Χρῦσανθος	1880	" " Καλέ
24	Θεοδώρου Γεώργιος	1880	" " "
25	'Ιωαννόπουλος 'Αντώνιος	1880	" " "
26	Σταματιάδου 'Ασπασία 'Ι.	1880—1883 1891	Νηπιαγωγείου
27	Ευγενιάδης Βασίλειος	1881	'Ελλην. Σχολῆς Καλέ
28	Κυριακοῦ 'Αμαλία	1881—1884	Παρθεναγωγείου
29	Χατζή Νικόλαου	1882	Δημοτικῶν σχολείων
30	Σουλλίδης Λεωνίδας	1883—1884	'Ελληνικῶν σχολείων
31	Σωτηριάδης Α.	1883	'Αστικῆς σχολῆς
32	Κυριακίδης Γ.	1883	"
33	Βρεντᾶ Φανῆ	1883—1885	Νηπιαγωγείου
34	Βλαχόπουλος Νικόλαος	1883—1884	Βοηθός
35	Στεφανίδης 'Ιωάννης	1884	'Αστικῆς σχολῆς
36	Λεοντόπουλος Πέτρος	1884	Γαλλικῆς γλώσσης
37	Σρηστάκης Δημήτριος	1884	Τουρδικῆς "
38	Λαζαρίδου Παρασκευῆ	1884—1885	Παρθεναγωγείου
39	Βλαχόπουλος Περικλῆς	1885 πολλάκις 1910!	Τουρκ. και Γαλλ. γλώσσης
40	Σταυρίδης	1885—1888	Βοηθός
41	Καβάσιλας Θεόφιλος	1885—1892	'Αστικῆς σχολῆς
42	Οικονομίδης Α.	1885	"
43	'Αθανασιάδης Β.	1885—1887	"
44	Κοντοφρύου Πολυκρίτη	1885	Νηπιαγωγείου
45	Ταχαντζᾶς Γ.	1836—1888	'Αστικῆς σχολῆς
46	'Αποστολίδης 'Ι.	1886—1889	" "
47	Δραγγίδου (2) ἀδελφαι	1887—1888	Παρθεναγωγείου
48	Τσιρώνης Ν.	1887—1882	'Αστικῆς σχολῆς
49	Θεοδωρίδης	1887—1888	"
50	Δαμπαλακίδης	1890	"
51	'Αγαθός Δ.	1890	"
52	Διδασκαλόπουλος Γ.	1890—1895	"
53	'Αντώνογλου 'Ελένη	1890—1893	Παρθεναγωγείου
54	Χρήστου Β.	1890—1891	Νηπιαγωγείου

Α)Α	ΕΠΩΝΥΜΟΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑ	ΧΡΟΝΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
55	Γεωργίου Χρυσή	1890—1896	Νηπιαγωγείου
56	Ναούμ Α.	1890—1891	'Αστικής σχολής
57	Πολυχρονιάδης	1890—1891	"
58	Κων/τινίδου Αικατερ. Γ.	1891—1893	Νηπιαγωγείου
59	Μπογιατζής Θεόδωρος	1891—1892	Βοηθός
60	Βασιλειάδης Β.	1891	"
61	Παπαδόπουλος Λεωνίδα	1892—1896	'Αστικής Σχολής
62	Κινίδης Νικόλαος	1892—1893	"
63	Παπαγιαννόπουλος 'Αριστοτ.	1892—1896	"
64	Βαφειάδης Γεώργιος	1892—1922	"
65	'Αντώνιου Κυριακή	1892—1893	Νηπιαγωγείου
66	Παρασχίδης Μιχαήλ	1894	'Αστικής Σχολής
67	Δημητρίου Βικτωρία	1896—1905	Νηπιαγωγείου
68	Ζαννίδου 'Αγαπία	1896 (!)—1703	Παρθεναγωγείου
69	Πετσόγλου (Πετσιδής) Νικ.	1897—1922	'Αστικής Σχολής
70	Σχίζα Αικατερίνη	1903	Παρθεναγωγείου
71	Δημητρίου Μιχαήλ	1901—1919	Βοηθός
72	Σταϊκίδου 'Ελένη	1904—1922	Παρθεναγωγείου
73	Γορμμενίδου Σοφία	1904	"
74	Ζεννής Νικόλαος	1905—1906	'Αστικής Σχολής
75	Τσαβδάρα 'Ασπασία	1905—1922	Παρθεναγωγείου
76	Ζαφειριάδου Ε.	1905	"
77	'Αποστολίδης 'Ιωάννης	1906—1907	'Αστικής Σχολής
78	Πούντισογλου (Ποντίδης) Κ.	1906—1907	"
79	Μιχαήλ Μαρία	1906	Παρθεναγωγείου
80	Νικολάου 'Ηλίας	1908	'Αστικής Σχολής
81	Νικολάου Ειρήνη	1908	Παρθεναγωγείου
82	'Αδδμ Ζήσης	1915	'Αστικής Σχολής
83	Γεωργίου Μάρθα	1916	Βουλγαρικής γλώσσης
84	'Ελευθεριάδης Χρ.	1916	'Αστικής Σχολής
85	Τσιγκά Μαρία	1916—1922	Παρθεναγωγείου
86	Πετσίδου Πολυξένη	1916—1922	"
87	Κοσμᾶ Αικατερίνη	1916—1922	"
88	Ζαννή 'Ελένη	1916	"
89	Δημάδου 'Αννα	1916	Νηπιαγωγείου
90	Δελόγχα 'Ελένη	1916—1919	"
91	Ψαλτοπούλου Εύσεβία	1916—1922	Παρθεναγωγείου
92	Σιβριέβα Νάτκα	1919—1917	Βουλγαρικής γλώσσης
93	Βενετίδου Χαρίκλεια	1917—1922	Παρθεναγωγείου
94	Ζαχαρίου Οθρανία	1917—1919	"
95	Παναγιώτου 'Αλέξανδρος	1919	'Αστικής Σχολής
96	Παπαδοπούλου 'Αλεξάνδρα	1919	Γαλλικής γλώσσης
97	Θωμαΐδου Ζαφειρία	1922	Παρθεναγωγείου
98	Νεοτορίου Πολυξένη	1922	"
99	Μαυρομάτης Παναγ. Εύα	1922	'Αστικής Σχολής
100	Οικονόμου Μάρκος	1922	"
101	Βασιάδου Χρυσάνθη	1922	Παρθεναγωγείου
102	Πετσόγλου Μαρία	1922	"
103	Παπαθεμιστοκλέους 'Ελένη	1922	"
104	Παπαχρήστου Σοφία	1922	"

Διευθυνταί του Γυμνασίου ἀπ' ἀρχῆς ἄτις ἢ ἐπανειλημμένως, οἱ ἔξῃς:

- 1) Γεώργιος Μόρφης 1921—1923, 2) Νικόλαος Βαφειδής (ἡμεῖς) 1923,
- 3) Γεώργιος Μπεκιάρης 1923—1924, 4) Νικόλαος Βαφειδής (ἡμεῖς) 1924,
- 5) Χριστόφορος Δρακοντίδης 1924, 6) Νικόλαος Βαφειδής (ἡμεῖς) 1924,
- 7) 'Αλέξανδρος Κοτρωνᾶρος 1924, 8) Σπύρος Πετριδής 1925, 9) Νικόλαος Βαφειδής (ἡμεῖς) 1925, 10) Νικόλαος Τσαούσης 1925—1926, 11) 'Αθανά-

σιος Διάφας ¹⁾ 1926, 12) Νικόλαος Βαφείδης (ἡμεῖς) 1929, 13) Βασίλειος Παπακωνσταντίνου ²⁾ 1926 — 1927, 14) Χριστόφορος Δρακοντίδης ³⁾ 1927 — 1934, 15) Νικόλαος Βαφείδης (ἡμεῖς) 1934, 16) Ἀντώνιος Τούσας ⁴⁾ 1934 — 1935, 17) Ἀθανάσιος Σιωρᾶς 1935, 18) Ἀθ.ν. Κάρμης 1935—1936 κλ.π.

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει ἀκρίβεια ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς προσελεύσεως, διευθύνσεως καὶ ἀναχωρήσεως τῶν διευθυντῶν καὶ τῶν γυμνασιάρχῳν. Τὸ ἴδιον συμβαίνει, καὶ μάλιστα κατὰ περισσότερον λόγον, διὰ τοὺς διδάξαντας. Οὗτοι, τοὺς ὁποίους ἀναγράφομεν κατὰ εἰδικότητος καὶ σειρὰν ἐμφανίσεως, κατὰ τὸ δυνατόν, ἦσαν μέχρι τοῦ ἔτους 1937 οἱ ἑξῆς :

Φιλολόγοι : 1) Γεώργιος Μόρφης 1921—1923, 2) Τρύφων Θωμαΐδης ⁵⁾ 1921—1925, 3) Γεώργιος Μπεκιάρης 1923—1924, 4) Ἀντώνιος Κατσαμανάκης ⁶⁾ 1924—1927, 5) Χριστόφορος Δρακοντίδης (δὶς) 1924 καὶ 1927—1934, 6) Ἀλέξανδρος Κοτρωνᾶρος 1924—1925, 7) Σπῦρος Πετρίδης 1925, 8) Ἀθανάσιος Διάφας 1926, 9) Βασίλειος Παπακωνσταντίνου 1926—1927, 10) Κωνσταντίνος Σχοινᾶς (δὶς) 1926—1927, 11) Χρῆστος Μαλλιάρης 1926—1927, 12) Ἀθανάσιος Ἀραβοσιτᾶς 1927, 13) Σπυρίδων Φορᾶδης (δὶς) 1928—1932, 14) Δημήτριος Ζαχάκης (δὶς) 1930—1933, 15) Διονύσιος Τριανταφυλλόπουλος 1931—1935, 16) Γεώργιος Παπανικολόπουλος 1931—1933, 17) Νικόλαος Παπαγεωργίου 1932—1933, 18) . . . . Πολυδώρου 1932—1933, 19) Ἀχιλλεὺς Παπαδούλης 1933—1935, 20) Γεώργιος Οἰκονόμου 1934—1935, 21) Νικόλαος Παπαβασιλείου 1935—1936, 22) Γεώργιος Μακρῆς 1935—1936, 23) Ἀθανάσιος Κάρμης 1935—1937, 24) . . . . Τηλιακὸς 1936—1937, 25) . . . . Πετρονικολὸς 1936—1937, 26) . . . . Πιστεῦος 1936—1937 κ.λ.π.

Θεολόγοι : 27) Νικόλαος Βαφείδης (δὶς) 1923—27 καὶ 1929—37, 28) Κωνσταντίνος ψυχογιὸς 1927—1928, 29) Θεόφιλος Ζερβάκος ⁷⁾ 1928—1929, 30) . . . . Ψύλλας 1937 κτλ.

Μαθηματικοί : 31) Γεώργιος Κοκκινόβραχος 1921—1923, 32) Ἡρακλῆς Παπανικολάου 1923—1925, 33) Νικόλαος Τσαούσης 1925—1926, 34) Γεώρ. Ρωμανᾶς 1926—1927, 35) Εὐστάθιος Παρασχόπουλος 1927—1931, 36) Ἰω. Παπαμιχαήλ 1931—1935, 31) Ἀθ. Σιωριᾶς 1935—37 κτλ.

Φυσικοί : 38) Ραπτάκης Ἰωαννίδης 1923—1925, 39) Ἥλιος Παρα-

1) Ὁ πρῶτος καὶ καλλίτερος γυμνασιάρχης.

2) Γυμνασιάρχης.

3) Γυμνασιάρχης.

4) Γυμνασιάρχης.

5) Τῶν Θεωρητικῶν ἢ μᾶλλον ἑλληνοδιδάσκαλος.

6) Τῶν Θεωρητικῶν ἢ μᾶλλον ἑλληνοδιδάσκαλος.

7) Ἄνευ πτυχίου καὶ προερχόμενος ἐκ δημοτικοῦ σχολείου, παρεπλάνησε τὸ

σκευόπουλος 1925, 40) Παναγιώτης Θαλασσινός (δίδς) 1925, 41) Παναγιώτης Γούτας 1925...1930, 42) Γεώργιος Πυρπυρής 1930, 43) Παναγιώτης Χαλακατεβάκης 1930—1935, 44) Νικόλαος Καλαφάτης 1935—1937 κλπ.

Τῶν γαλλικῶν : 36) Εὐάγ. Παλόγλου (θεωρητικῶν) 1924—1928, 46) Γεώργ. Τσαουσίδης 1928—1929, 47) Χρῆστος Νικολαΐδης (δίδς) 1929... 1931, 48) Θεόδωρος Κουρτέσης 1931—1933, 49) Ἰωάν. Σπαθάρης 1933—1935, 50) Ἀσπασία Κωνσταντινίδου 1935—1937 κτλ.

Τῶν τεχνικῶν : 51) Μάρκος Οἰκονόμου 1921—1923, 52) Εὐρυβιάδης Τζανετῆς 1924—1925, 53) Κωνστ. Θεοχάρης 1925—1927, 54) Ἐλισάβετ Χατζημιχαήλ 1934—1935 κτλ.

Γυμνασιαί : 55) Γεώργιος Μιχαηλίδης 1924, 56) Κωνστ. Ράντης 1925, 57) Γεώρ. Γιόκαρης 1926—1927, 58) Σαμουήλ Γαβριηλίδης 1928—1929, 59) Περικλῆς Καραχάλιος 1929—1930, 60) . . . Λιαρόπουλος 1930—1931, 61) Βασίλειος Πουρίκας (δίδς) 1931—1933 καὶ 1934—1936, 62) Ζαφείριος Δερμούσης 1933—1934 κτλ.

ΤΙΤΛΟΙ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΥΘΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ, ΗΤΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 1500 π. Χ. ΜΕΧΡΙ
ΤΟΥ 1922 μ. Χ., ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΗΣ ΥΠΟ ΤΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗ

Ὁ κ. Γιαννακάκης Γ., διδάσκαλος ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἰς Θράκην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν, ὑπῆρξεν ἓνας θαυμάσιος τύπος εὐσυνειδήτου ἀνθρώπου καὶ ἰδεολόγου πατριώτου. Μετὰ μακρὰ ἔτη διδασκαλίας καὶ συμμετοχῆς εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ δούλου Ἑλληνισμοῦ, ἀποσυρθεὶς ἐκ τῆς ἐνεργοῦ ζωῆς, ἐρρίφθη εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς συγγραφῆς τῆς Ἱστορίας τῆς πατρίδος μας Θράκης. Τὸ ἔργον του κολοσσιαῖον καὶ πηγαῖον μὲ ὕψος λιτὸν κέλαγωγόν, ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου θὰ κριθῆ μετὰ τὴν δημοσίευσίν του, περιλαμβάνει τὰς ἑξῆς περιόδους καὶ κεφάλαια :

Α'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Κεφάλαιον	1)	Μυθολογικὴ καὶ Ἡρωϊκὴ ἐποχὴ τῆς Θράκης
»	2)	Ὄνομασία τῆς Θράκης
»	3)	Καταγωγὴ καὶ προέλευσις τῶν Θρακῶν
»	4)	Θεοὶ τῶν Θρακῶν
»	5)	Ἄλλοι μῦθοι σχετικοὶ μὲ τὴν Θράκην
»	6)	Ὁ μῦθος περὶ Βορέου
»	7)	» » » Κραναοῦ, Ἐλευσίνος καὶ Κελεοῦ
»	8)	» » » Εὐμόλπου καὶ Εὐμολπιδῶν
»	9)	Σκοπὸς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων
»	10)	Μυστήρια τῶν Καβείρων δαιμόνων
»	11)	Τὰ περὶ Ὀρφέως θρυλούμενα
»	12)	Θάμυρις, Μουσαῖος, Λῖνος
»	13)	Ὁ μῦθος περὶ Ἡρακλέους καὶ Διομήδους
»	14)	Ὁ μῦθος περὶ Φινέως καὶ Ἀργοναυτῶν
»	15)	Πανδίων βασιλεὺς Ἀθηνῶν καὶ Τηρεὺς βασιλεὺς Θρακῶν
»	16)	Ὁ Τηρεὺς καὶ ἡ Πρόκνη
»	17)	Οἱ Τρῶες
»	18)	Ὁ Ρῆσσος ὁ βασιλεὺς τῶν Θρακῶν
»	19)	Πολύδωρος υἱὸς τοῦ Πριάμου καὶ Πολυμήτωρ ὁ Θραξ
»	20)	Ὁ μῦθος περὶ Ὀρέστου καὶ Ὀρεστιάδος
»	21)	Οἱ Ἀβαντες καὶ αἱ περιπέτεαί των
»	22)	Οἱ Προέλληνες
»	23)	Οἱ Πρωτοέλληνες ἢ Πρωτέλληνες
»	24)	Δωριεῖς

- Κεφάλαιον 25) Ὀνομασία Ἑλλήνων
 » 26) Τὸ δόγμα περὶ καταγωγῆς καὶ ὀνομασίας τῶν Ἑλλήνων
 » 27) Τί λέγονται Ἱστορικοὶ χρόνοι
 » 28) Ἐμφάνις τῶν Μακεδόνων
 » 29) Ὀνομασία τῶν Παιόνων Θρακῶν
 » 30) Περὶ Ἡπείρου καὶ Ἡπειρωτῶν
 » 31) Περὶ Ἰλλυρίας καὶ Ἰλλυριῶν

Β'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

- Κεφάλαιον 32) Ἑλληνικαὶ Ἀποικίαι εἰς Θράκην
 » 33) Ἐπίδρασις τῶν Ἑλληνικῶν Ἀποικιῶν ἐπὶ τοῦ ἔξελληνι-
 σμοῦ τῶν Θρακῶν
 » 34) Ζάμοξις ἢ Ζάλμοξις τῶν Γετῶν Θρακῶν
 » 35) Γεγονότα ἐν Θρακικῇ Χερσονήσῳ
 » 36) Παρασκευὴ εἰσβολῆς Δαρείου εἰς Θράκην
 » 37) Ἡ Θράκη ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Δαρείου
 » 38) Διήγησις τῆς ἐκστρατείας ὑπὸ Ἡροδότου
 » 39) Προέλασις τοῦ Δαρείου πέραν τοῦ Ἰστροῦ (Δουνάβευς)
 » 40) Προτάσεις τῶν Σκυθῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας φύλακας
 τῆς Γεφύρας
 » 41) Ἡ γνώμη τοῦ Ἡροδότου περὶ Θρακῶν
 » 42) Κρίσεις ἐπὶ τῶν γραφομένων ὑπὸ Ἡροδότου
 » 43) Ἡ Θράκη μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Δαρείου
 » 44) Ἡ Ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων Μ. Ἀσίας καὶ τὸ τέλος
 τοῦ Ἰστιαίου
 » 45) Φυγὴ τοῦ Μιλτιάδου ἀπὸ τὴν Θρακικὴν Χερσονήσον
 » 46) Πέρασμα τοῦ Μαρδονίου ἀπὸ τὴν Θράκην
 » 47) Ἐκστρατεία Δάτιδος καὶ Ἀρταφέρωνος καὶ ὁ Μιλτιάδης
 » 48) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα ἐπὶ τῶν ἐν Μαραθῶνι
 » 49) Πέρασμα τῆς στρατείας Ξέρξου ἀπὸ τὴν Θράκην
 » 50) Ἀφήγησις Ἡροδότου περὶ Θρακῶν
 » 51) Πορεία στόλου καὶ στρατοῦ Ξέρξου
 » 52) Πορεία Ξέρξου πέραν τῆς Θράκης
 » 53) Συντομωτάτη ἀφήγησις περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι
 » 54) Φυγὴ Ξέρξου ἐξ Ἀττικῆς πρὸς Ἑλλήσποντον
 » 55) Πορεία Ξέρξου διὰ Μακεδονίας καὶ Θράκης
 » 56) Ἐμφάνις τῶν Ὀδρυσῶν Θρακῶν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς
 » 57) Βασιλεία τοῦ Τήρου
 » 58) Γεγονότα ἐπὶ τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου μετὰ τὴν μάχην
 τῶν Πλαταιῶν

- Κεφάλαιον 59) Ἀπελευθέρωσις τῶν παραλίων τῆς Θράκης
 » 60) Ἡ Θράκη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Περσικῆς κυριαρχίας
 » 61) Βασιλεία Σιτάλκου τοῦ Α΄. ἐπὶ τῆς Θράκης
 » 62) Θρᾶκες, Μακεδόνες καὶ Ἀθηναῖοι
 » 63) Διήγησις τῆς ἔκστρατειας Σιτάλκου ὑπὸ Θουκυδίδου
 « 64) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα
 » 65) Πολιτικὴ συμπεριφορὰ Περδίκου τῆς Μακεδονίας
 » 66) Τὰ ἐπὶ Θράκης ὑπὸ Θουκυδίδου
 » 67) Ἀποστασία Τριβαλλῶν καὶ θάνατος Σιτάλκου τοῦ Α΄.
 » 68) Βασιλεία Σεύθου τοῦ Α΄. 424 π. Χ.
 » 69) Ἐχθροπραξίαι Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων ἐπὶ Θράκης
 » 70) Θάνατος Σεύθου καὶ διαίρεσις τοῦ μεγάλου Θρ. Κράτους
 » 71) Ἐπιδρομὴ Λακεδαιμονίων εἰς Βόσπορον
 » 72) Παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα ἐκ τῆς διαίρέσεως
 » 73) Μαισάδης καὶ Σεῦθις ὁ Β΄.
 » 74) Ἡ ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου ναυμαχία
 » 75) Ἡγεμονεῖα τῆς Σπάρτης ἐπὶ τῶν Θρακικῶν πόλεων
 » 76) Ὁ Ξενοφῶν καὶ οἱ Μύριοι ἐν Θράκῃ (διήγησις Ξενοφῶντος)
 » 77) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα ἐπὶ τῶν τοῦ Ξενοφῶντος
 » 78) Βασιλεία Κότνος τοῦ Α΄. ἐπὶ τῆς Θράκης
 » 79) Βασιλεία Κερσοβλέπτου
 » 80) Συμπλήρωσις κατακτήσεως τῆς Θράκης ὑπὸ Φιλίππου

Γ' ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

- Κεφάλαιον 81) Ἐκστρατεία Ἀλεξάνδρου εἰς Θράκην
 » 82) » » » Ἰλλυρίαν
 » 83) Καταστροφὴ τῶν Θηβῶν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου
 » 84) Συμμετοχὴ τῶν Θρακῶν εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἀσίας ἀγῶνα
 » 85) Διάβασις Ἀλεξάνδρου διὰ Θράκης εἰς Ἀσίαν
 » 86) Ἀποστασία Σεύθου κατὰ τῶν Μακεδόνων ἐν Θράκῃ
 » 87) Μεσουράνημα Ἀλεξάνδρου
 » 88) Σχέδια Ἀλεξάνδρου περὶ βαρβάρων
 » 89) Ἐκστρατεία Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Ἰνδιῶν
 » 90) Ἐπιστροφὴ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὰς Ἰνδίας εἰς Βαβυλῶνα, καταδίκη Σιτάλκου
 » 91) Νέαι σκέψεις τοῦ Ἀλεξάνδρου
 » 92) Θάνατος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου
 » 93) Κρίσεις περὶ Ἀλεξάνδρου
 » 94) Ἡ Θράκη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου. — Λυσίμαχος

- Κεφάλαιον 95) Λυσιμάχεια, ἡ πρωτεύουσα τοῦ Λυσιμάχου
 » 96) Ἡ Θράκη μὲ τὸν Λυσίμαχον
 » 97) Κυριαρχία τοῦ Λυσιμάχου ἐπὶ τῆς Μ. Ἀσίας
 » 98) Νέαι συμμαχίαι τοῦ Λυσιμάχου
 » 99) Πολεμικαὶ περιπέτειαι τοῦ Λυσιμάχου
 » 100) Ἄνοσιουργήματα εἰς τὴν Λυσιμάχειαν
 » 101) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα περὶ Λυσιμάχου
 » 102) Βασιλεία Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ ἐπὶ τῆς Θράκης
 » 103) Κελτοὶ ἢ Γαλάται
 » 104) Εἰσβολὴ τῶν Γαλατῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Θράκην
 » 105) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Γαλατῶν
 » 106) Σχηματισμὸς ἐν Μ. Ἀσίᾳ νέων Ἑλληνικῶν Κρατῶν
 » 106) Ἐκδιώξις Γαλατῶν ἐκ τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου
 » 108) Διαπεραίωσις Γαλατῶν εἰς Μ. Ἀσίαν
 » 109) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα περὶ Γαλατῶν
 » 110) Ἡ Θράκη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς κυριαρχίας τῶν Γαλατῶν
 » 111) Βασιλεῖς τῶν Θρακῶν ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Ρωμαίους
 » 112) Ροιμητάλης ὁ Α΄ καὶ Γασκούπορις ὁ Β΄
 » 113) Κότυς ὁ Γ΄ ὁ Μέγας
 » 114) Ρασκούπορις ὁ Γ΄ καὶ Κότυς ὁ Ε΄
 » 115) Ροιμητάλης ὁ Β΄
 » 116) Ροιμητάλης ὁ Γ΄
 » 117) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα
 » 118) Γενικὰ περὶ Ρωμαίων
 » 119) Βασιλεῖς τῶν Θρακῶν
 » 120) Πόλεις θρακικαὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἐβρου
 » 121) Αἱ θρακικαὶ πόλεις μὲ τὰς μεταγενεστέρας ὀνομασίας
 » 122) Ἡ ζωὴ τῶν Θρακῶν πρὸ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ των
 » 123) Ἄνδρες διάσημοι τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα

Δ΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ (Ρωμαιοκρατία)

- Κεφάλαιον 124) Ἡ Θράκη ὡς ἐπαρχία Ρωμαϊκῆ 46—330 μ. Χ.
 » 125) Ἐκχριστιανισμὸς τῆς Θράκης
 » 126) Ἡ Θράκη ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν ἐπιδρομῶν
 » 127) Βασιλεία Διοκλητιανοῦ
 » 128) Πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Διοκλητιανοῦ
 » 129) Στρατιωτικὴ κατάστασις Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας
 » 130) Θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις

- Κεφάλαιον 131) Ἐχθροὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους
 » 132) Διοικητικὴ μεταρρύθμισις ὑπὸ Διοκλητιανοῦ
 » 133) Οἱ τελευταῖοι κατὰ Χριστιανῶν διωγμοὶ
 » 134) Παραίτησις Διοκλητιανοῦ καὶ τὰ ἐπακόλουθα
 » 135) Κωνσταντῖνος καὶ Μαξέντιος εἰς τὴν Δύσιν
 » 136) Κωνσταντῖνος καὶ Λικίνιος
 » 137) Προπαρασκευαὶ καὶ συγκρούσεις Κ)τίνου καὶ Λικινίου
 » 138) Τραγικὰ ἐπεισόδια εἰς τὸν ἐν Ρώμῃ οἶκον τοῦ Κ)ντίνου
 » 139) Ἐκλογή πρωτεύουσας ὑπὸ Κ)τίνου (Α΄. Βυζαν. Ἱστορίας)
 » 140) Τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Κων)τίνου
 » 141) Κρίσεις περὶ Κων)τίνου καὶ ἔργα αὐτοῦ

Ε΄. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Η ΘΡΑΚΗ ΩΣ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

- Κεφάλαιον 142) Τὰ τελευταῖα 7 ἔτη τοῦ Μεγάλου Κωνσταν. ἐν Κων)πόλει
 » 143) Ὁ Κωνσταντῖνος Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ του
 » 144) Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης
 » 145) Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης Αὐτοκράτωρ
 » 146) Ὁ Ἰοβιανὸς Αὐτοκράτωρ
 » 147) Ὁ Οὐάλης Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ Βισιγόθοι
 » 148) Ὁ Θεοδοσίος ὁ Α΄. Αὐτοκράτωρ
 » 149) Κρίσεις περὶ τῆς πολιτικῆς Θεοδοσίου τοῦ Α΄.
 » 150) Ὁ Ἀρκάδιος Αὐτοκράτωρ τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους
 (Β΄. Βυζαντινῆς)
 » 151) Ὁ Θεοδοσίος ὁ Β΄. ὁ Μικρὸς) καὶ ἡ Πουλχερία
 » 152) Ἐισβολὴ τοῦ Ἀττίλα εἰς τὴν Θράκην καὶ ἄλλας χώρας
 » 153) Ὁ Αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς ὁ Θραῖς
 » 154) Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α΄. ὁ Θραῖς
 » 155) Παντελὴς διάλυσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους
 » 156) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ζήνων ὁ Ἰσαυρὸς καὶ ἡ Ἀριάδνη
 » 157) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ὁ Δίκωρος) Ἐπιδάμνιος
 » 158) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστῖνος ὁ Α΄.
 » 159) Τὸ ἔθιμον τῶν ἀρματοδρομιῶν
 » 160) Ἰουστινιανὸς ὁ Α΄. ὁ Μέγας (Γ΄. Βυζαντινῆς
 » 161) Ἔργα Ἰουστινιανοῦ
 » 162) Στάσις τοῦ «Νίκα» ἐν Κων)πόλει
 » 163) Κατάκτησις τῆς Βορείου Ἀφρικῆς
 » 164) » » Ἰταλίας ὑπὸ Βελισαρίου
 » 165) Συμφοραὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ
 » 166) Ἀγαθοεργίαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ

- Κεφάλαιον 167) Ὀχυρωματικὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ
 » 168) Εἰσαγωγή τῆς μεταξουργίας εἰς τὸ Κράτος
 » 169) Οἰκοδομὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας
 » 170) Ἡ Θράκη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ἰουστινιανοῦ
 » 171) Κρίσεις περὶ Ἰουστινιανοῦ
 » 172) Συμφυρμὸς τῶν μεταναστευόντων Ἑθνῶν
 » 173) Γότθοι καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ αὐτῶν
 » 174) Οὐννοι » » » »
 » 175) Κουτρηγοῦροι Οὐννοι
 » 176) Καταγωγή καὶ προέλευσις τῶν Ἀράβων
 » 177) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστίνος ὁ Β΄
 » 178) Σλάβοι ἢ Σλαῦοι ἢ Σλαοῦοι
 » 179) Ὁ Αὐτοκράτωρ Τιβέριος ὁ Θράξ
 » 180) Ὁ Αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος ὁ Καλπαδόκης
 » 181) Εἰσβολαὶ τῶν Ἀβαροσλάβων
 » 182) Φωκᾶς ὁ Τύραννος
 » 183) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος
 » 184) Χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἐπὶ Ἡρακλείου γεγονότων
 » 185) Πρῶτη ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν
 » 186) Δευτέρα ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν
 » 187) Συμμαχία Χοσρόου τοῦ Πέρσου καὶ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων
 » 188) Πολιορκία Κων)πόλεως ὑπὸ Ἀβάρων
 » 189) Τρίτη ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν
 » 190) Πορεία Ἡρακλείου πρὸς Κτησιφῶντα Μεσοποταμίας
 » 191) Ἡ Εἰρήνη μετὰ τὸν Σιρόην διάδοχον Χοσρόου
 » 192) Ἐπιστροφή τοῦ Ἡρακλείου ἐξ Ἀσίας εἰς Κων)πολιν
 » 193) Ἐμφάνισις τῶν Μωαμεθανῶν Ἀράβων ἐπὶ τῆς πολιτι-
 κῆς σκηνῆς
 » 194) Θρησκεία τῶν Ἀράβων πρὸ τοῦ Μωάμεθ
 » 195) Ὁ Μωχάμετ ἢ Μωάμεθ
 » 196) Διάδοσις τῆς Μωαμεθανικῆς θρησκείας
 » 197) Σημείωσις περὶ Ἀράβων
 » 198) Εἰσβολαὶ τῶν Ἀράβων Μωαμεθ. εἰς Συρίαν καὶ Αἴγυπτον
 » 199) Τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ἡρακλείου
 » 200) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα τῆς Βασιλείας Ἡρακλείου
 » 201) Οἱ μετὰ τὸν Ἡράκλειον Αὐτοκράτορες τοῦ οἴκου του
 » 202) Κωνσταντῖνος ὁ Δ΄. ὁ Πωγωνῆτος
 » 203) Πολιορκία Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων
 » 204) Εἰσβολαὶ Σκλαβηνῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν
 » 205) Ἐμφάνισις τῶν Βουλγάρων ἐπὶ τῆς κάτω Μοισίας

- Κεφάλαιον 206) Ἐγκατάστασις Βουλγάρων ἐν Θράκῃ
 » 207) Ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν πρωτογόνων Βουλγάρων
 » 208) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα διὰ Κων)τῖνον Πωγωνᾶτον
 » 209) Περιορισμὸς τῶν ὀρίων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους
 » 210) Ἰουστινιανὸς ὁ Β'. 685—695 καὶ 705—711
 » 211) Ὁ Αὐτοκράτωρ Λεόντιος 695—698
 » 212) Δευτέρα Βασιλεία Ἰουστινιανοῦ Β'. Ρινοτιμήτου
 » 213) Ὁ ἐπὶ τῆς Θράκης ἐπικρεμασθεὶς κίνδυνος
 » 214) Ὁ Αὐτοκράτωρ Φιλιππικὸς Βαρδάκης 711—713
 » 215) Κρίσεις ἐπὶ τῶν γενομένων
 » 216) Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ'. ὁ Ἰσαυρος (Δ'. Βυζαντινῆς)
 » 217) Δευτέρα πολιορκία Κων)πόλεως ὑπὸ Ἀράβων
 » 218) Μεταρρυθμίσεις Λέοντος Ἰσαύρου
 » 219) Ἀντώνιος ὁ Μέγας
 » 220) Διαμόρφωσις τοῦ Μοναχικοῦ βίου 330—730
 » 221) Ἄλλαι καταχρήσεις εἰς τὴν προσκύνησιν εἰκόνων καὶ Ἀγίων Λειψάνων
 » 222) Αἱ ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Γ'. ἐπιχειρηθεῖσαι μεταρρυθμίσεις
 » 223) Ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Ε'.
 » 224) Πολεμικὰ ἔργα Κωνσταντίνου τοῦ Ε'.
 » 225) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα
 » 226) Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Δ'. Χάζαρος
 » 227) Κωνσταντῖνος ὁ ΣΓ'
 » 228) Ἡ Αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἡ Ἀττικὴ (Ἀθηναία)
 » 229) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα
 » 230) Ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Λογοθέτης
 » 231) Κρίσεις ἐπὶ τῆς πολιτικῆς Νικηφόρου τοῦ Α'.
 » 232) Σταυράκιος ὁ υἱὸς Νικηφόρου τοῦ Α'.
 » 233) Μιχαὴλ ὁ Α'. ὁ Ραγκαβῆς
 » 234) Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ε'. ὁ Ἀρμένιος
 » 235) Ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Β'. ὁ Τρουλὸς
 » 236) Ὁ Αὐτοκράτωρ Θεόφιλος
 » 237) Κρίσεις ἐπὶ τῆς Θεοφίλου πολιτικῆς
 » 238) Ἡ Θεοδώρα ἐπίτροπος Μιχαὴλ τοῦ Γ'.
 » 239) Μιχαὴλ ὁ Γ'. ὁ οἰνόφυξ καὶ ὁ Βάρδας
 » 240) Ἡ ἐμφάνισις τῶν Ρώσων ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς
 » 241) Ὁ Αὐτοκράτωρ Βασίλειος Μακεδῶν ὁ Α' (Ε' Βυζαντινῆς)
 » 242) Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς
 » 243) Κρίσεις περὶ Βασιλείου καὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ
 » 244) Ὁ Πατριάρχης Φώτιος καὶ τὸ σχῆμα τῶν Ἐκκλησιῶν

- Κεφάλαιον 245) Τὰ ἔργα τοῦ Πατριάρχου Φωτίου
 » 246) Παρατηρήσεις
 » 247) Ὁ Αὐτοκράτωρ Κων(ν)τίνος ὁ Ζ΄. ὁ Πορφυρογέννητος
 » 248) Συμβασιλεία Κων(ν)τίνου Ζ΄. καὶ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ
 » 249) Κωνσταντίνος Ζ΄. Πορφυρογέννητος μόνος
 » 250) Τὸ Ἔθνος τῶν βαρβάρων Πετσμενέγων
 » 251) Ρωμανὸς ὁ Β΄.
 » 252) Ἔργα τοῦ Στρατηγοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ
 » 253) Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ὡς Αὐτοκράτωρ
 » 254) Ἐπιδρομὴ Σβιατοσλάβου εἰς Βουλγαρίαν
 » 255) Δυσαρέσκεια κατὰ Νικηφόρου Φωκᾶ
 » 256) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς
 » 257) Ἐκστρατεία Τσιμισκῆ κατὰ Σβιατοσλάβου καὶ Βουλγάρων
 » 258) Πολιορκία τοῦ Σβιατοσλάβου ὑπὸ Ἰωάννου Τσιμισκῆ
 » 259) Ἄλλα ἔργα Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ
 » 260) Πόλεμος τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ κατὰ Ἀράβων
 » 261) Κρίσεις ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου Τσιμισκῆ
 » 262) Εὐνοῦχοι
 » 263) Ὁ Αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Β΄. ὁ Βουλγαροκτόνος
 » 264) Ἐξέγερσις τῶν Βουλγάρων τοῦ Σαμουήλ
 » 265) Ἡ στάσις τοῦ Στρατηγοῦ Βάρδα Φωκᾶ
 » 266) Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β΄.
 » 267) Ἄλλαι ἐκστρατεῖαι Βασιλείου τοῦ Β΄.
 » 268) Ἐκστρατεία κατὰ Βουλγάρων
 » 269) Ἡ σκληρὰ τιμωρία τῶν Βουλγάρων
 » 270) Ἡ τελεία ὑποταγὴ τῶν Βουλγάρων
 » 271) Μεγαλόψυχος πολιτικὴ πρὸς τοὺς νικηθέντας
 » 272) Κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Βασιλείου
 » 273) Περιπέτεια τοῦ λειψάνου Βασιλείου τοῦ Β΄.
 » 374) Τὰ μετὰ τὸν θάνατον Βασιλείου τοῦ Β΄.
 » 275) Ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος ὁ Η΄.
 » 276) Αἱ δύο Πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα
 » 277) Ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Ρωμανὸς ὁ Γ΄. ὁ Ἀργυρὸς
 » 278) Ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Δ΄. ὁ Παφλαγῶν
 » 279) Κρίσεις ἐπὶ τῆς ἀλλοπροσάλλου πολιτικῆς τοῦ Ἀλλουσιάνου
 » 280) Ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ε΄. ὁ Καλαφάτης
 » 281) Κωνσταντίνος ὁ Θ΄. ὁ Μονομάχος
 » 282) Μεγάλῃ εἰσβολῇ τῶν Πετσενέγκων εἰς Θράκην
 » 283) Ἡ Πορφυρογέννητος Θεοδώρα
 » 284) Μιχαὴλ ὁ ΣΤ΄. ὁ Στρατιωτικὸς

- Κεφάλαιον 285) Νορμανδοὶ
- » 286) Τοῦρκοι ἢ Τουρκομάνοι
  - » 287) Σημείωσις
  - » 288) Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς (ΣΤ΄. Βυζαντινῆς)
  - » 289) Τὸ δύσκολον ἔργον Ἰσαακίου Κομνηνοῦ
  - » 290) Κωνσταντῖνος ὁ Γ΄. ὁ Δούκας
  - » 291) Εἰσβολὴ τῶν Σελτζούκων Τούρκων
  - » 292) Ἡ Εὐδοκία καὶ τὸ σατανικὸν σχέδιόν της
  - » 293) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Δ΄. ὁ Διογένης
  - » 294) Τὰ ἔργα Ρωμανοῦ Διογέου
  - » 295) Ἡ ἀπελευθέρωσις Ρωμανοῦ καὶ τὸ τέλος του
  - » 296) Κρίσεις
  - » 297) Μιχαὴλ ὁ Ζ΄. ὁ Παραπινάκιος
  - » 298) Νικηφόρος ὁ Γ΄. ὁ Βοτανειάτης
  - » 299) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Α΄. ὁ Κομνηνὸς
  - » 300) Γεγονότα ἐπὶ βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Α΄.
  - » 301) Τὰ αἷτια τῶν Σταυροφοριῶν καὶ ὁ Πάπας
  - » 302) Ἡ πρώτη Σταυροφορία
  - » 303) Πόλεμοι Ἀλεξίου πρὸς Σταυροφόρους καὶ ἄλλους
  - » 304) Κρίσεις περὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου
  - » 305) Ἰωάννης ὁ Β΄. ὁ Κομνηνὸς (Καλογιάννης)
  - » 306) Κρίσεις ἐπὶ τῶν πράξεων Ἰωάννου τοῦ Β΄.
  - » 307) Τὰ λεγόμενα περὶ Ἰωάννου ὑπὸ Μισσῶ
  - » 308) Βενετοί, Γενοῦᾶται, Πισᾶται καὶ ἄλλοι Ἴταλοὶ
  - » 309) Ἴπλοται καὶ ἵπποτισμὸς
  - » 310) Ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς
  - » 311) Ἀπόπειρα Μανουὴλ πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν
  - » 312) Ἄλλαι πράξεις πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ τοῦ Μανουὴλ
  - » 313) Κρίσεις ἐπὶ τῆς Πολιτικῆς τοῦ Μανουὴλ
  - » 314) Σύντομος περιγραφή τῶν ἔργων τῶν τριῶν Αὐτοκρατόρων.
  - » 315) Φαινομενικὴ αἴγλη τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους
  - » 316) Αἱ ἀνιάτοι πληγαὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους
  - » 317) Ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου τοῦ Μεσαιῶνος
  - » 318) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Β΄. ὁ Κομνηνὸς
  - » 319) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνὸς
  - » 320) Συμπεριφορὰ Ἀνδρονίκου πρὸ τῆς βασιλείας
  - » 321) Ὁ Ἀνδρόνικος ὡς Μονάρχης
  - » 322) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου
  - » 323) Ἰσαάκιος Β΄. ὁ Ἄγγελος

- Κεφάλαιον 324) Ἄλέξιος Γ'. ὁ Ἄγγελος
 » 325) Ἡ Δ'. Σταυροφορία καὶ διάλυσις τῆς Βυζ. Αὐτοκρατ.
 » 326) Ἰσαάκιος ὁ Β'. καὶ ὁ Ἄλέξιος ὁ Δ'.
 » 327) Θρηνοὶ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως
 » 328) Ἡ τύχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως
 » 329) Αἷτια τῆς πτώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας
 » 330) Διαμελισμὸς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας
 » 331) Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ τὸ Κράτος τῆς Νικαίας
 » 332) Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία Τραπεζοῦντος
 » 333) Τὸ Ἑλληνικὸν Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου

ΣΤ'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ, ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

- Κεφάλαιον 334) Ἡ Θράκη ὑπὸ τοὺς Φράγκους (Ζ'. Βυζαντινῆς)
 » 335) Ἡ ἀντίδρασις τοῦ Ἑλληνοθρακικοῦ πληθυσμοῦ
 » 336) Ἡ μέθοδος τῶν Σλάβων πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ Ἑλλην.
 » 337) Ἡ Θράκη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἑρρίκου
 » 338) Ἀγῶνες τοῦ Ἑρρίκου κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων Ἡγεμόνων
 » 339) Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου κατὰ τῶν Φράγκων
 » 340) Ἡ Λατινοκρατία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρρίκου
 » 341) Οἱ διάδοχοι Ἑρρίκου Λατίνοι Αὐτοκράτορες Κων(π)πόλεως
 » 342) Βαλδουῖνος ὁ Β'.
 » 343) Ἡ Θράκη μετὰ τὸ σφύρας καὶ ἄκμονος
 » 344) Θεόδωρος Δούκας—Λάσκαρις ὁ Β'.
 » 345) Κρίσεις ἐπὶ τῶν πράξεων Θεοδώρου Λασκάρως Β'
 » 346) Σχόλια καὶ συμπέρασμα ἐπὶ προηγουμένων
 » 347) Τὸ αἰώνιον χαρακτηριστικὸν τῶν Ἑλλήνων
 » 348) Βασιλεία Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν Νικαίᾳ

Ζ'. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

- Κεφάλαιον 349) Ἀναστάσις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἀπελευθέρωσις τῆς Θράκης (Η'. Βυζαντινῆς)
 » 350) Ἀπόπειρα Μιχαὴλ Παλαιολόγου πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν
 » 351) Κρίσεις περὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Παλαιολόγου
 » 352) Συμπέρασμα
 » 353) Ἐμφάνισις τῶν Ὀγούζων Τούρκων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ
 » 354) Περιπέτεια τοῦ Σάχ Σουλεῦμάν
 » 355) Ὄσμάν ἢ Ὄθωμάν πρῶτος Σουλτᾶνος τῶν Ὀγούζων
 » 356) Οἱ διάδοχοι Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως

- Κεφάλαιον 357) Ἄνδρονίκος ὁ Β΄. καὶ οἱ Καταλανοὶ σύμμαχοί του
- » 358) Κρίσεις καὶ συμπεράσματα
  - » 359) Πόλεμος Καταλανῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον
  - » 360) Ἐπιβλαβῆς παραμονὴ Καταλανῶν καὶ σφαγαὶ ἐν Θράκῃ
  - » 361) Αἱ κατηγορίαι τῶν Δυτικῶν καὶ ἀνασκευὴ τῶν κατηγοριῶν
  - » 362) Ἡ ξενομανία τοῦ Ἄδρονίκου
  - » 363) Ἐπιδρομαὶ Τούρκων εἰς Θράκην
  - » 364) Αἰχμαλωσία Τούρκων ὑπὸ τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου
  - » 365) Ἡ κατάστασις τῆς Θράκης μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Καταλανῶν
  - » 366) Ἐμφάνισις Ἄδρονίκου τοῦ Γ΄.
  - » 367) Οἱ κίνδυνοι τοῦ Ἔθνους
  - » 368) Ἄλωσις Κων)πόλεως ὑπὸ Ἄδρονίκου τοῦ Γ΄.
  - » 369) Κρίσεις περὶ βασιλείας τῶν δύο Ἄδρονίκων
  - » 370) Ἡ Ὄργάνωσις τῶν Ὄθωμανῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ
  - » 371) Οἱ Ὄσμανίδαί
  - » 372) Ὁ Ὄρχάν, Ἄλαεδδὶν κ.λ.π.
  - » 373) Ὁ Καρὰ Χαλήλ Τσεντέρελ
  - » 374) Οἱ Γενίτσαροι
  - » 375) Ἐξισλαμισμὸς ἐκούσιος, ἀκούσιος κλπ.
  - » 376) Ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς
  - » 377) Πόρρωσις συνειδήσεων Βυζαντινῶν ἀρχόντων
  - » 378) Ἰωάννης Παλαιολόγος—Καντακουζηνὸς
  - » 379) Ἐπιδρομὴ Σουλεῦμάν Ὄρχανίδου εἰς Θράκην
  - » 380) Ἐνέργεια τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς τὸν Ὄρχάν
  - » 381) Κατάληψις τοῦ Ἱεροῦ Ὄρους τῆς Θράκης ὑπὸ Σουλεῦμάν
  - » 382) Παραίτησις Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ
  - » 383) Οἱ Ζηλωταὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ
  - » 384) Βασιλεία Ἰωάννου Παλαιολόγου
  - » 385) Κατακτήσεις Μουράτ τοῦ Α΄. ἐπὶ τῆς Θράκης
  - » 386) Ἡ Ἀδριανούπολις πρωτεύουσα τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους
  - » 387) Ἀδράνεια καὶ ἀσυνειδησία πολιτικῆ Ἰωάννου τοῦ ΣΤ΄.
  - » 388) Αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸν Βαγιαζήτ (Γιλδερίμ)
  - » 389) Ἡ ἔξουθένωσις Ἰωάννου τοῦ ΣΤ΄.
  - » 390) Ἡ βασιλεία Μανουήλ Παλαιολόγου
  - » 391) Ἐξέγερσις τῶν Εὐρωπαίων κατὰ τῶν Ὄθωμανῶν
  - » 392) Κων)πολις, Βαγιαζήτ, Μανουήλ καὶ Ἰωάννης
  - » 393) Εἰσβολὴ Ταμερλάνου εἰς Μ. Ἀσίαν—Θάνατος Βαγιαζήτ
  - » 394) Δεκαετὴς ἀνάπαυλα εἰς τὴν Ὄθωμανικὴν προώθησιν
  - » 395) Ἀσύνετοι πράξεις Μανουήλ Παλαιολόγου
  - » 396) Ἰωάννης ὁ Η΄. ὁ Παλαιολόγος Αὐτοκράτωρ

- Κεφάλαιον 397) Ἄλωσις Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων
 « 398) Ἡ τύχη τῆς Θράκης 1348—1453
 » 399) Αἱ ἄκαιροι ἐνέργειαι Ἰωάννου τοῦ Η΄,
 » 400) Ἀποδημία τῶν Ὀρθοδόξων εἰς Ἰταλίαν πρὸς Ἐνωσιν
 τῶν Ἐκκλησιῶν
 » 401) Αἱ συζητήσεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα
 » 402) Ἡ πρώτη ἐπίσημος συνεδρίασις
 » 403) Αἱ ἐν Φλωρεντία συνεδριάσεις
 » 404) Ἡ ἀποδοκιμασία τῆς Ἐνώσεως ἐν Κων)πόλει
 » 405) Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς
 » 406) Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος καὶ Μουράτ ὁ Β΄.
 » 407) Ὁ Σκεντέρπεης καὶ Μουράτ ὁ Β΄.
 » 408) Ἡ τελευταία πάλη τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων
 » 409) Ἡ τελευταία πράξις τοῦ δράματος
 » 410) Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ΙΑ΄. Αὐτοκράτωρ
 » 411) Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Μωάμεθ ὁ Β΄.
 » 412) Παρασκευαὶ τοῦ Μωάμεθ
 » 413) Παρασκευαὶ Κωνσταντίνου καὶ Μωάμεθ
 » 414) Αἱ παραμοναὶ τῆς πολιορκίας
 » 415) Ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β΄.
 » 416) Κατάταξις τῶν Δυνάμεων τοῦ Κωνσταντίνου
 » 417) Αἱ ἡμέραι πολιορκίας. Ἡ ναυμαχία τῆς 20 Ἀπριλίου 1453
 » 418) Τὰ μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς 20ης Ἀπριλίου
 » 419) Αἱ κατὰ Μάϊον ἐχθροπραξίαι
 » 420) Νέαι ἐπινοήσεις τοῦ Μωάμεθ
 » 421) Ἡ ἀμετάτρεπτος ἀπόφασις τοῦ Σουλτάνου
 » 422) Τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβαίνοντα
 » 423) Αἱ τελευταῖαι ἐνέργειαι τῶν πολιορκουμένων
 » 424) Ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως
 » 425) Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κων)τίνου—αἱ πρῶται ἡμέραι
 » 426) Παρατηρήσεις
 » 427) Τὸ ἄλλοπρόσαλλον Μωάμεθ τοῦ Β΄., καὶ τὸ οἰκρὸν τέλος
 τοῦ Νοταρά
 » 428) Κρίσεις ἐπὶ τῆς μεταστροφῆς Μωάμεθ τοῦ Β΄.
 » 429) Νεκρολογία

Η΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

- Κεφάλαιον 430) Ἡ Θράκη ὑπὸ Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν
 » 431) Ἡ κατάστασις τοῦ ἐν Θράκῃ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ὑπο-
 δούλωσιν

- Κεφάλαιον 432) Ἡ ὑπαιθρος Θράκη ὑπὸ Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν
 » 433) Διαταγὴ τοῦ Πορθητοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν
 » 434) Ἀποτελέσματα τῶν σκέψεων τοῦ Πορθητοῦ
 » 435) Σύγκρισις τῶν δύο κόσμων
 » 436) Πολιτικὴ περὶοία Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ
 » 437) Ἀνάρρησις τοῦ πρώτου Πατριάρχου μετὰ τὴν ἄλωσιν
 » 438) Ὁ Καπὸν Κεχαγιᾶς καὶ ἄλλοι Τίτλοῦχοι
 » 439) Ἐπίδρασις τῆς πτώσεως τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου
 » 440) Ἄλλαι πράξεις τοῦ Μωάμεθ μετὰ τὴν ἄλωσιν
 » 441) Οἰκισμὸς τῆς Κων)πόλεως καὶ ἀνοικοδόμησις αὐτῆς
 » 442) Νέοι κάτοικοι τῆς Θράκης
 » 443) Πολεμικαὶ κατακτήσεις Μωάμεθ τοῦ Β΄.
 » 444) Ἐλάττωσις τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης
 » 445) Ὁ ἀκούσιος ἔξισλαμισμὸς
 » 446) Παρακμὴ τοῦ Γενιτσαρισμοῦ
 » 447) Βίαιος, ἐκούσιος, σποραδικὸς ἔξισλαμισμὸς
 » 448) Ὁμαδικὸς ἔξισλαμισμὸς
 » 449) Ἡ ἀποδημία τοῦ Ἑλληνοθρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ
 » 450) Ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ νόσων καὶ ἐπιδημιῶν
 » 451) Ὁ Σουλτᾶνος Βαγιαζήτ ὁ Β΄.
 » 452) Σελήμ ὁ Α΄. καὶ κίνδυνος τοῦ Χριστιανισμοῦ
 » 453) Ὁ Σουλτᾶνος Σουλεϊμᾶν ὁ μεγαλοπρεπὴς
 » 454) Συνέπεια παρακμῆς τοῦ Γενιτσαρισμοῦ
 » 455) Ἀπαθλίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης
 » 456) Παραβίασις τῆς ἀσυδοσίας τοῦ Πατριάρχου
 » 457) Ἡ ἐξάρθρωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης
 » 458) Κατάλογος καὶ ὀνομασία Σουλτάνων
 » 459) Ὁ Σουλτᾶνος Μουράτ ὁ Δ΄. καὶ τὸ Χάτι Σερῖφ
 » 460) Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Α΄.
 » 461) Ὁ Σουλτᾶνος Μεχμέτ ὁ Δ΄.
 » 462) Ὁ Σουλτᾶνος Σουλεϊμᾶν ὁ Γ΄.
 » 463) Ἀποτέλεσμα τοῦ Νέου Νόμου
 » 464) Τὰ ἦθη τῶν Ἑλληνοθρακῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν
 » 465) Ἡ παιδεία ἐν Θράκῃ κατὰ τοὺς δύο αἰῶνας μετὰ τὴν ἄλωσιν 1453—1650
 » 466) Χαλάρωσις τῆς Ἑλληνικῆς συνειδήσεως
 » 467) Οὐδὲν κακὸν ἀμιγὲς καλοῦ
 » 468) Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν μέσῳ σκοπέλων καὶ ὑφάλων
 » 469) Ἡ μεγάλη ἐπιρροή τοῦ Οἴκου. Πατρ. ἐπὶ τῶν Ὀρθ.

- Κεφάλαιον 470) Ἡ μομφὴ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπὸ Παπαρρηγοπούλου
 » 471) Πῶς εἶχε γίνεαι ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ἀρχαίων Θρακῶν καὶ Μικρασιατῶν
 » 472) Διατι δὲν ἔγινεν ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν Σλάβων κατὰ τὸν Μεσαίωνα
 » 473) Διατι δὲν ἔγινεν ὁ ἐξελληνισμὸς ἀπὸ τοῦ 1453—1650
 » 474) Διατι δὲν ἔγινεν ὁ ἐξελληνισμὸς μετὰ τὸ 1650
 » 475) Ἡ Ὀργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ— Γραμματεῖς— Ἄρχοντες
 » 476) Μεγάλοι διερμηνεῖς, Παναγιωτάκης Νικουσίης
 » 477) Ὁ πολὺς πλοῦτος ἀπέβαινε συνήθως ἐπικίνδυνον ἀπόκτημα
 » 478) Βίος καὶ πολιτεία Μιχαὴλ Καντακουζινοῦ
 » 479) Ὁ μέγας διερμηνεὺς Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος
 » 480) Οἱ μετὰ τὸν Μαυροκορδάτον Μεγάλοι διερμηνεῖς
 » 481) Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαβίας
 » 482) Οἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες ἐν Θράκῃ
 » 483) Οἱ Σουλτᾶνοι Ἀχμέτ Β΄., Ἀχμέτ Γ΄., Μαχμούτ Α΄.
 » 484) Κατάταξις Τουρκικοῦ καὶ Ἑλλην. πληθυσμοῦ ἐν Θράκῃ
 » 485) Περιοχὴ Ἱεροῦ Ὄρους
 » 486) Τὰ εἰς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ἱεροῦ Ὄρους χωρία
 » 487) Πῶς διεσπάσθη ἡ συνοχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ
 » 488) Ἡ ἐλάττωσις τῆς παραγωγῆς καὶ ἀπονέκρωσις τοῦ ἐμπορίου ἕως 1650
 » 489) Ἡ μετὰ τὸ 1650 ἄνθησις ἐμπορίου καὶ βιοτεχνίας
 » 490) Ἀκμὴ ἐμπορικῆ μεσογειῶν πόλεων τῆς Θράκης
 » 491) Ἀναβίωσις τῆς παιδείας ἐν Θράκῃ
 » 492) Οἰκονομικὴ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης
 » 493) Συνῦπαρξις καὶ συμβίωσις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἐν Θράκῃ
 » 494) Σημεῖωσις περὶ Κλεφτῶν καὶ Ἀρματωλῶν
 » 495) Ἐπήρεια τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης
 » 496) Αἱ ἐνέργεια τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης μετὰ τὴν συνθήκην Κιουτσούκ Καϊναρτζι
 » 497) Παρατηρήσεις ἐκ τῶν προηγουμένων
 » 498) Ὀνομασίαι Σουλτάνων μετὰ τὸ Μεχμέτ τὸν Δ΄.
 » 499) Τὰ προηγηθέντα τῆς ἐπαναστάσεως γεγονότα καὶ τὰ παθήματα τῆς Θράκης
 » 500) Γαλλικὴ Ἐπανάστασις 1789 καὶ Ναπολέων ὁ Α΄.
 » 501) Ἱερὰ Συμμαχία—Ἐταιρία τῶν Φιλικῶν

- Κεφάλαιον 502) Ἐναρξεις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐν Βλαχομολδαβία
- » 503) Τὰ τραγικὰ γεγονότα ἐν Κ)πόλει καὶ τῇ λοιπῇ Θράκῃ
- » 504) Νέαι σκέψεις τοῦ Σουλτάνου Μαχμουτ καὶ μετριασμός τῆς διαταγῆς του
- » 505) Παρατηρήσεις—Σεῖχουλισλαμῶτον
- » 506) Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Νοτίου Ἑλλάδος
- » 507) Ἀπαλλαγὴ τῆς Θράκης ἀπὸ τοὺς Γενιτσάρους
- » 508) Ὁ Ἑλληνισμός τῆς Θράκης ἀπὸ 1828—1850
- » 509) Βασιλεία Σουλτάνου Ἀπτιὺλ Μετζήτ—Μυστικὴ ἐνέργεια τῆς Ρωσσίας
- » 510) Ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος 1853—1855
- » 511) Χάτι Σερίφ καὶ Χάτι Χουμαγιὺν
- » 512) Κατάστασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης μέχρι τοῦ 1880
- » 513) Βουλγαρικὸν Σχίσμα — δραστηριότης Πανσλαβιστικῆς Προπαγάνδας
- » 514) Βασιλεία Ἀπτιὺλ Ἀζίζ—Σπουδαία γεγονότα
- » 515) Ἐφήμερος βασιλεία Μουράτ τοῦ Β΄.
- » 516) Βασιλεία Ἀπτιὺλ Χαμίτ τοῦ Β΄.
- » 517) Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος 1877—1878
- » 518) Ἐχθροπραξίαι Ρώσων καὶ Τούρκων
- » 519) Αἱ ἐπιθετικαὶ ἐνέργειαι τῶν Τούρκων
- » 520) Ἡ διὰ μέσου τῆς Θράκης προώθησις τῶν Ρώσων
- » 521) Ἀποτελέσματα τῆς καθόδου τῶν Ρώσων εἰς Θράκην—Συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου
- » 522) Ἡ Συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἐπιζήμιος διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν
- » 523) Τὸ Βερολίνοιον Συνέδριον καὶ ἡ Βερολίνοιος Συνθήκη
- » 524) Ἡ Κατάστασις τῆς Θράκης κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Ρώσων
- » 525) Κατάργησις τοῦ Συντάγματος καὶ ἀπολυταρχία τοῦ Χαμίτ
- » 526) Οἱ πληθυσμοὶ τῆς Θράκης ἀπὸ τοῦ 1880—1914
- » 527) Ἡ πνευματικὴ προαγωγή τοῦ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ
- » 528) Ὄνόματὰ Καθηγητῶν καὶ Διδασκάλων
- » 529) Φορολογία ἐπὶ Σουλτάνου Χαμίτ τοῦ Β΄.
- » 530) Αἱ ἀδελφότητες τῶν χωρίων τῆς Θράκης
- » 531) Κλέφται καὶ Λησταὶ ἐν Θράκῃ
- » 532) Ἡ ἐπελθοῦσα ἀσφάλεια ἐν Θράκῃ ὑπὸ Ἐδδὶπ Πασᾶ
- » 533) Τὰ Ἀναγνωστήρια ἐν Θράκῃ
- » 534) Αἱ συγκρούσεις τῶν Ἑλληνοθρακῶν πρὸς τοὺς Μουατζήριδες

Κεφάλαιον 535) Γενικότητες περὶ Θράκης α') Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Τουρκικῆς Θράκης. β'). Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις αὐτῆς. γ'). Θέσις—Κλίμα—Ἐδαφος—Ἐπέδαφος. Προϊόντα τῆς Θράκης.

ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΟΣ (ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἔξῃς)

- » 536) Μεγάλῃ ἀναστάτῳσις ἐν Μακεδονίᾳ
- » 537) Ἡ Θράκη κατὰ τὰ ἔτη 1900—1908. Ἀνάπτυξις βομβυκοτροφίας
- » 538) Αἱ μυστικαὶ Ὁργανώσεις τῶν Ἑλληνοθρακῶν
- » 539) Ἡ Ἐπανάστασις τῶν Νεοτούρκων καὶ ἀνακήρυξις τοῦ Συντάγματος
- » 540) Ἐνθουσιώδης ἀποδοχὴ τοῦ Συνταγματικοῦ Πολιτεύματος—Σαπαχεδδὶν
- » 541) Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν· Διαμαρτυριαὶ Ἑλληνοθρακῶν
- » 542) Ἀπόφασις Βουλγαρίας. Βοσνίας, Ἐρζεγοβίνης
- » 543) Κίνημά τοῦ Χαμίτ πρὸς κατάργησιν τοῦ Συντάγματος
- » 544) Ὁ Μακεδονικὸς στρατὸς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως—Καθαίρεσις τοῦ Χαμίτ
- » 545) Βασιλεία Μεχμέτ Ρεσάτ—Κυβέρονησις Ἰτιζάτ βὲ Τερακὴ (Ἐνωσις καὶ πρόοδος)
- » 546) Ἀπόπειρα τῶν Νεοτούρκων πρὸς κατάργησιν τῶν προνομίων τοῦ Πατριαρχείου
- » 547) Ἰταλοτουρκικὸς πόλεμος· Τριπολίτις· Ρόδος· Ἀωδεκάνησα
- » 548) Καταστρεπτικὸς σεισμὸς ἐν Θράκῃ
- » 549) Ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν γειτονικῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν
- » 550) Τὰ δραματικὰ ἔτη τῶν Ἑλληνοθρακῶν
- » 551) Κήρυξις πολέμου τῶν Βαλκανικῶν συμμάχων κατὰ τῆς Τουρκίας
- » 552) Ἐπίσβολὴ Βουλγάρων ἐντὸς τῆς Θράκης
- » 553) Τὸ ξέσπασμα τῆς δυσθυμίας τοῦ Μητροπολίτου Ἡρακλείας
- » 554) Ἡ συμπεριφορὰ τῶν Βουλγάρων ἐν Θράκῃ
- » 555) Ἐνδείξεισι σωβινισμοῦ τῶν Βουλγάρων
- » 556) Γεγονότα ἐν Θράκῃ καὶ Κ)πόλει κατὰ τὸ ἔτος 1913
- » 557) Ἐπιχειρήσεις ἀποβάσεως Ἐμβὲρ εἰς Περίστασιν Γανοχώρων
- » 558) Ἀλωσις Ἀδριανουπόλεως—Φόνος Σερφετ—Ἀντεκδικήσεις.—Τέλος πολέμου
- » 559) Ἡ Θράκη κατὰ τὸν Β'. Βαλκανικὸν πόλεμον

- Κεφάλαιον 560) Ἀνακατάληψις τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν Τούρκων
- » 561) Ἡ θλιβερὰ ἐπέλασις Μαχμούτ καὶ Μουχτάρ Πασάδων—
Σφαγαὶ
- » 562) Ἡ ἀπομόνωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης—Ἡ γνώμη
τοῦ Βενιζέλου περὶ Ἀνατολικῆς Θράκης — Ἡ γνωμοδό-
τησις τοῦ Λίμαν
- » 563) Τὸ Τουρκικὸν Κομιτάτον καὶ ἡ μεθοδικὴ ἐξωσις τῶν
Ἑλλήνων
- » 564) Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ἀγίου Ἡρακλείας πρὸς πρόληψιν
διαρροῆς
- » 565) Ἡ ἐπίμονος ἀντίστασις τῶν χωρίων, Σιμιτλή, Ἰντζέκιοι,
Καστάμπολις
- » 566) Ὁ ἀπομείνας πλοῦτος — Οἱ ἀπομεινάντες Ἕλληνες τῶν
πόλεων, Γανοχώρων καὶ Θρακικῆς Χερσονήσου
- » 567) Οἱ ἀντικαταστάται τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαί-
θρου Θράκης καὶ τὰ ἔργα των.
- » 568) Ἡ Θράκη κατὰ τὸν Πανευρωπαϊκὸν πόλεμον καὶ τὰ πα-
θήματα τῶν Ἑλλήνων
- » 569) Τὰ συμβάντα ἐν Κων)πόλει κατὰ τὸ 1914—1918
- » 570) Ἡ παλινόστησις (ἐπιστροφή) τῶν Ἑλληνοπαίδων ἐκ Μα-
κεδονίας
- » 571) Τὰ θλιβερὰ γεγονότα ποὺ ἐπροξένησαν τὴν Ἐθνικὴν
συμφορὰν τοῦ 1922
- » 572) Ἡ τελευταία τραγικὴ πρᾶξις τοῦ Ἑλληνοθρακικοῦ δρᾶ-
ματος
- » 573) Ἐὰν εἴχαμεν τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην
- » 574) Μία ἐκκλησις Γεωργίου Γιαννακάκη πρὸς τοὺς Ἑλληνο-
θράκας.

ΔΕΙΓΜΑ ΛΑΪΚΗΣ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΑΣ

Ὁ διωγμὸς καὶ ὁ θρῆνος τοῦ Σκοποῦ 1915

Τὸ τραγουδι αὐτό, τὸν λαϊκὸ αὐτὸ θρῆνο, τὸν ἔκαμε μιὰ κόρη ἀγνώστου ἑπωνύμου. Ἡ ῥίμα τοῦ τραγουδιοῦ βέβαια χωλὴ κ' ἡ γλῶσσα μὲ σχολικὴ ἐπίδραση μεγάλη καὶ ἀνάλογη τῆς κοινωνικῆς μορφώσεως τῆς κόρης. Τὸ τραγουδι ἐπειδὴ οὔτε διαδόθηκε πολὺ, οὔτε τὸ ἐπανέλαβεν ὁ λαὸς στὸ στόμα του, δὲ μπόρεσε νὰ προσαρμοσθῇ καὶ νὰ ἐξομαλισθῇ μὲ τὸ διαλεκτικὸ ἴδιωμα τοῦ Σκοποῦ. Ἐν τούτοις ὡς *χρονικὸν* δὲν εἶναι καὶ χωρὶς σημασία, εἶναι δὲ μᾶλλον πολὺ χρήσιμο γιὰ τὴν ἐξιστορήσιν τοῦ διωγμοῦ τοῦ Σκοποῦ στὰ 1915 καὶ τῆ σφαγῆ τῶν πατριωτῶν ἐκείνων, πού τὰ ὀνόματά τους ἀνέγραψαν οἱ Σκοπιανοὶ στὸ μαρμάρينو μνημεῖο πού ἔστησαν στὸ Νέο Σκοπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας νομοῦ Σερρών, γιὰ νὰ μένουν αἰώνια καὶ νὰ παραδίδονται ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ.

- Πάρα πολλὰ ὑπέφερον ἐφέτος πάλ' ἡ Θράκη
 πολλὰ χωριὰ ποτίσθησαν ὀκάδες τὸ φαρμάκι.
 Ἄρχισε χέρι μ' ἄρχισε, γράψε μαῦρο μολύβι,
 γράψε εἰς μελαψὸ χαρτί τὴν θλιβεράν μας ὕλη.
- 5 Δὲν ξεύρω ὅμως ἀπὸ ποῦ καὶ πόθεν νὰ ἀρχίσω,
 ὅλα μας τὰ παράπονα καλῶς νὰ παραστήσω.
 Ἀνάθεμα τὴν ὥρα καὶ τὴν κακιὰ χρονιά
 πού ἔδωσαν τὴν ἄδεια νὰ διώξουν τὰ χωριά.
 Στὰ χίλια ἐννιακόσια ἔτος δέκα πέντε
- 10 νὰ μὴ μᾶς ξημέρωνε τὸ Σεπτεμβρίου πέντε.
 Ξημέρωσε Κυριακὴ ἦλθαν Κομιτατζῆδες
 προσκάλεσαν εἰς τὸ χωριὸ ἔλους τοὺς τσορμπατζῆδες.
 Τοὺς εἶπανε νὰ φέρετε χίλιες ὀκτακόσιες λίρες,
 νὰ ἔχωμε ὡς πληρωμὴ διὰ τοὺς κираτζῆδες.
- 15 Τὶ ὥρα ἦτανε φρικτὴ, φρικτὴ φαρμακεμένη,
 πού ἤκουσαν τὸν διωγμὸ ἐκεῖνοι οἱ καημένοι.
 Τὸν διωγμὸ σὰν ἤκουσαν καὶ οἱ ἄλλ' οἱ Σκοπιανοί,
 ἐπήρανε τοὺς δρόμους καὶ ἔγιναν τρελλοί.
 Ἐδράδυσαν ἡ Κυριακὴ, ξημέρωσε Δευτέρα,
- 20 φαρμακερὴ καὶ θλιβερὴ ἦταν κι' αὐτὴ ἡ μέρα.
 Ἐβγήκαν νὰ μαζεύσουνε ὄλοι τοὺς τοὺς παράδες,
 κι' ἔτρεχαν ὡσὰν τρελλοὶ μέσα στοὺς μαχαλάδες.
 Δίνουν οἱ ἄνδρες λίρες, γυναῖκες τὰ φλωριά,

- δίνουν τὰ ὠρολόγια καὶ τὰ διαμαντικά.
- 25 Τὰ πῆραν καὶ τὰ πᾶνε στὸ Δικαστήριο,
Θεὲ μ' καὶ Παναγιά μου, ἄχ! τί μαρτύριο.
Ἄρχιζον νὰ κτυποῦνε τ' ἀνήμερα θεριά.
—Δὲ θέλουμ' ὠρολόγια, οὔτε διαμαντικά.
Ἔχασαν τὸν Σιμόπουλο μέσα τὸ μεσημέρι,
- 30 κι' ὅποιον κι' ἂν ἐρώτησαν εἶπε πῶς δὲ δὸν ξέρει.
Στὸ Δικαστήριο ἐπῆγαν καὶ ρώτησαν,
εἶπαν πῶς δὲν τὸν εἶδαν, πῶς δὲν τὸν ἄκουσαν.
Μόνον τὸ βράδυ βράδυ ὁ κόσμος εἶδανε,
τὸ Σίμο δύο τζανταρμάδες ποὺ τὸν ἐπῆρανε.
- 35 Τὸν πῆραν καὶ τὸν πῆγαν π' ἔξω ἀπ' τὸ χωριό,
τὸν ἄμοιρο τὸν κάμαν μεγάλο φονικό.
Τρίτη μᾶς ἐξημέρωσε μέρα φαρμακερή,
κι' ἄρχισαν πάλιν νὰ τρέχουν μεγάλοι καὶ μικροί.
Δόστε γυναῖκες λίρες καὶ ὄχι διαμαντικά,
νὰ διοῦμε νὰ χορτάσουμε τ' ἀνήμερα θεργιά.
- 40 Τίς χίλιες ὀκτακόσιες τίς μάζευσαν, τίς πᾶν,
θαρεῖς ποὺ ἦταν κόλυβα, νὰ κάτσουν νὰ τίς φᾶν.
Χάθηκε ὁ Παπᾶ Κυριᾶκος ἡμέρα φανερά,
τρέχουν καὶ τὸν ζητοῦνε μέσα στὸ μαχαλά.
- 45 Στὸ μαχαλά δὲ βρέθηκε, οὔτε μέσ' τὸ χωριό,
κρυφὰ τὸν εἶχαν κούσει ¹⁾ στὸ Δικαστήριο.
Ἵ ἄμοιρος φωνάζει βαθειά, πολὺ βαθειά,
καὶ κείνοι ἐχτυπούσαν τὰ πόδια τους βαργιά,
γιὰ νὰ μὴ τὸν ἀκούσουν καὶ τὸν γυρεύουνε,
- 50 γιὰτ' εἶχανε στὸ νοῦ τους νὰ τὸν παστρέφουνε.
Τὸ ἄκουσαν οἱ συγγενεῖς, τὸ ἄκουσαν οἱ φίλοι,
πήγανε, παρεκάλεσαν, ἔδωσαν καὶ κεφίλι ²⁾,
τί ἤθελαν νὰ τοὺς δώσουν, νὰ τὸν γλυτώσουνε,
τοὺς τάζουν πολλές λίρες γιὰ νὰ τὸν σώσουνε.
- 55 Δὲ θέλουν οὔτε λίρες, δὲ θέλουνε φλωριά,
μόν' θέλουν νὰ κρατήσουν τὸν δύστυχο παπᾶ.
Τὴν ὥρα ποὺ ἐφύγαμε, πῆγαν στὴ φυλακή,
νὰ τὴν ἀφήσουν γειά, τ' ἀδέλφια κι' ἐδικοί.
—Ἀφέντιμ, σὲ παρακαλῶ, ἡ ὥρα μᾶς περιμένει,
- 60 ὁδὸς τὸν Παπᾶ Κυριᾶκο μᾶς μονάχος νὰ μὴ μένει:
Ἐκεῖνος σὰν τὸ ἤκουσε μέσ' ἀπ' τὴ φυλακή,

1) κούσει=ἀκούσει. 2) Κεφίλι=ἐγγύηση.

- ἐφώναζεν ὁ ἄμοιρος σὺν νάχε τρελλα(θ)ῆ.
 —Δὲ γίνετ' νὰ μ' ἀφήστε δῶ μέσα μοναχό,
 γὼ τὴν ζωή μου χάνω, ἐγὼ θὰ τρελλαθῶ.
- 65 Ἐφέντης τοὺς παρηγορεῖ, ὡς νὰ τοὺς ποδιαβάσει 1):
 «Αὐρί τὸν στέλνω τὸν παπᾶ, στὸν δρόμο θὰ σᾶς φτάσει».
 Ὡρα φρικτή, ὦρα κακιά, ὦρα καταραμένη,
 ποὺ ἔμεινε στὴν φυλακή, τὴν πάντα λασπωμένη.
- 70 Ἐημέρωσε Τετάρτη καὶ πῆξω τὸ χωριὸ
 ἐγέμισεν ἀμάξια, δὲν εἶναι ἕνα καὶ δυό,
 μόν' εἶναι ὀκτακόσια, ὅλα γιὰ τὸ Σκοπό.
 Ἐπὸ δυὸ καὶ τρεῖς φαμίλιες στὸν κάθε ἀμαξᾶ,
 προστάξαν καὶ τὰ ροῦχα νὰ πᾶν στὴν ἐκκλησιά.
 Τριπόδια καὶ καρέκλες, καθρέφτες καὶ μπουρᾶ,
- 75 σεντούκια ὅλο γεμάτα, τὰ πᾶν στὴν ἐκκλησιά.
 Ἰέμισεν ἡ ἐκκλησιά, γέμισαν τρία σχολιά,
 καὶ ἀκόμα δὲν ἐφκιέρωσαν 2) τὸν ἕνα μαχαλᾶ.
 Τελος γεμάτα σπίτια ὅλοι τ' ἀφίσαμε,
 σακιά, κρασιά, καζάνια δὲν τὰ ἐγγίσαμε,
- 80 πρόβατα φήκαμε σουργιά 3), ἀγέλη τ' ἀγελάδια,
 φήκαμ' ἀμπέλια ἀτρύγητα, φήκαμ' γεμάτ' ἀμπάργια 4),
 Δυὸ καὶ τρεῖς γείτονες πῆραν ἔν ἀμαξᾶ,
 καὶ τί θὰ πρωτογάλουν, ροῦχα ἢ φαγητά :
 Γριῆς δὲν περπατοῦνε, οὔτε μικρά παιδιά,
- 85 ποιὸς θὰ πρωτοκαθήσῃ πάνω στὸν ἀρχμπᾶ :
 Τὴν δεκάτην Σεπτεμβρίου ἡμέρα Πέμπτη τοῦ μηνός,
 μαῦρη ἦταν ἡ γῆ ὅλη, μαῦρος κι ὁ οὐρανός.
 Τὰ σπίτια ὅλα ἔτριζαν κι' οἱ πόρτες συχνοκλειοῦσαν,
 κι' αὐτὰ τὰ παραθύρια μᾶς μονάχα τους κτυποῦσαν.
- 90 Τὰ δέντρα ὅλα σάλευαν, θρεῖς νὰ μᾶς θρηνοῦσαν,
 καὶ τὰ πουλιά ἐπάνω τους μᾶς πικροκελαῖδοῦσαν.
 «Ποῦ θὰ σᾶς πᾶνε δύστυχα, ποιὸ δρόμο θὰ διαβῆτε,
 γεμάτα σὺν τὰ σπίτια σας, πάντοτε δὲν θὰ βρῆτε».
 Μεγάλ' ἀνεμοζάλη, φουρτούνα φοβερή,
- 95 μᾶς εἶχε ξεριζώσει, δὲν ἀφῆσε κλωνί.
 Μαῦρο σκοτάδι πλάκωσε ὦρα στίς ὀκτώ,
 ἔταν μᾶς φώναζαν :—Νὰ φύγετε μέσ' ἀπ' τὸ Σκοπό !
 Στὴν ἄκρα ποὺ μᾶς βγάζανε, Θεὸ ἐλεημοσύνη,

1) Ποδιαβάξω=ξασποτέλλω. 2) Φκικιρώνω (ἐφκικιρώνω)=ἀδιιάξω.

3) Σουργιά=κοπάδια. 4) Ἀμπάρια=ἀποθήκες σταριῶ.

- μᾶς ἀναψαν μέσ' τὴν καρδιά πιό φοβερό καμίνι.
 100 Τέσσαρες ἀνθρώπους κράτησαν μὲ γέλασμα μεγάλο,
 καί ἀπ' αὐτὸ χειρότερο σ' τὸν κόσμο δὲν ἔχει ἄλλο.
 Πελοπίδας κι' ὁ Ζαφείρης καί ὁ Θεόδωρος
 μαζί κι' ὁ Ἀριστόδημος ὁ Κωνσταντόπουλος.
 105 Γυναίκες τοὺς γκαλιάζουνε, τοὺς κλαίνε τὰ παιδιὰ,
 καί κείνοι: ἐφωνάζανε: Δὲ θὰ σᾶς διοῦμε πειά...
 Ὡρα φρικτή, ὦρα κακιὰ, ὦρα καταραμένη,
 ἀνδρόγυνα ἐχώρισε, παιδιὰ, ἢ εἰμαρμένη.
 Ἄλλ' εἶθε γρηγορότερα νὰ τοὺς ἐλευθερώσει
 ὁ Παντοδύναμος Θεὸς καί ὑπομονὴ νὰ δώσει.
- 110 Τὴν ὦρα ποὺ ἐβγάζανε τ' ἀμάξια εἰς τὴν ἄκρα,
 τὰ σπίτια μας ἐδλέπαμε μὲ δακρυσμένα μάτια.
 Ἄραγε θὰ γυρίσουμε νὰ τὰ ξαναῖδοῦμε;
 ἢ εἰς τὸ μέρος ποὺ μᾶς πᾶν τὸν τάφο θὲ νὰ βροῦμε;
 Ἄλλ' ἀπ' τὰ σπίτια χειρότερα ἦταν ἡ ἐκκλησία.
- 115 Ἀκόμη δὲν προφθάσαμε στὴν ἄκρα γιὰ νὰ βγοῦμε,
 καί τί ἀκοῦμε; Τὰ θεριά καμπάνα μᾶς κτυποῦνε.
 Θεέ μου, δός ὑπομονὴ καί δύναμη σὲ ὅλους
 λυπήσου τα, σπλαχνίσου τα καί τὰ μικρὰ στοὺς δρόμους.
 Ἐβράδουαξε, ἐνύχτωσε κι' ἀκόμη περπατοῦμε,
 120 ἀλλὰ καί κατὰ ποῦ μας πᾶν, ὅλοι μας ἀγνοοῦμε.
 Τέλος ἐπερπατήσαμε ἀκόμη λίγη ὦρα,
 καί βλέπουμε ἀπὸ μακρὰ τὰ σπίτια φέγγουν ὄλα.
 Ἦταν ἡ Γέννα π' ἐφεγγε, ἀλλ' ὅταν εἶχε μάθει,
 πὼς ὅλο τὸ Σκοποῦ περνᾶν, τὸ φῶς της εἶχε χάσει.
- 125 Ἐξω ἀπ' τὴ Γέννα μᾶς ἀφησαν διὰ νὰ κοιμηθοῦμε.
 ἀλλ' ἀπ' αὐτὴν δὲν ἀφησαν οὔτε νερὸ νὰ πιοῦμε.
 Πρῶι πάλιν μᾶς σήκωσαν καί δρόμον περπατοῦμε,
 μὲ κόπους καί μὲ δάκρυα Βουνάρ-Χισάρ περνοῦμε.
 Μικροὶ μεγάλοι τρέξανε στὴν ἄκρα γιὰ νὰ βγοῦνε,
 130 νὰ διοῦν τὸ ξακουστὸ Σκοποῦ, νὰ πληροφορηθοῦνε.
 Γιατί δὲν τὸ πιστεύανε νὰ σκώσουν τὸ σκοπό,
 ν' ἀφήσουν τὸ Βουνάρ-Χισάρ, τέτοιο μικρὸ χωριό.
 Βγῆκαν γυναῖκες καί παιδιὰ διὰ νὰ μᾶς θρηνησοῦν,
 ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπέτρεψαν, οὔτε νὰ μᾶς μιλήσουν.
- 135 Μόνον ὅταν ἐπερνούσαμε ἐπαιζαν τὰ διολιὰ,
 ἐπαιζαν τὰ νταβούλια μὲ γέλοια μὲ χαρά.
 Βουνάρ-Χισάρ ἀφήνοῦμε καί δρόμο περπατοῦμε,
 τὰ πόδια μας ἀρχίσανε πάλι νὰ σταματοῦνε.

- Τέλος μᾶς σταματήσανε λίμο ψωμί νά φάμε,
 140 καί πάλιν μὲ τὰ δάκρυα στὸ δρόμο μας νά πᾶμε.
 Περνοῦμε δρόμον ἀρκετόν, τὰ πόδια μας θρηνοῦμε,
 εἰς τὰς τρεῖς τῆς νυκτὸς μᾶς ἄφησαν νά κοιμηθοῦμε.
 Γιὰ στρῶμα εἶχαμε τὴν γῆ, τὰ χόρτα μαξιλάρι,
 τὸν οὐρανὸ γιὰ πάπλωμα. τὸ χάρο νά μᾶς πάρη.
 145 Πρῶτὶ πολὺ μᾶς σήκωσαν πάλιν οἱ τζανταρμαῶδες,
 τ' ἀμάξια ἐχωρίσανε εἰς τέσσαρες μαχαλάδες,
 Διὰ νά βάλουν στὴ σειρά τ' ἀμάξια ὄλα θέλουν,
 μεγάλη ζάλη γίνεται πολλὰ κκκὰ θὰ φέρουν.
 Πάλιν τ' ἀμάξια ἄρχισαν ὄλα νά προχωροῦν,
 150 γυναῖκες καὶ πολλὰ παιδιὰ ἄρχισαν νά πατοῦνε.
 Ἄλλη γυναῖκα φώναζε, ἄλλο παιδί! θρηνοῦσε,
 ἄλλο ἀμάξι ἔπαιρνε πόδι καὶ προχωροῦσε.
 Μητέρα γύρευε παιδί καὶ τὸ παιδί μητέρα,
 πικρὲς φωνὲς κάθε στιγμή γέμιζαν τὸν ἀέρα.
 155 Μιὰ μητέρα δύστυχη εἶχε παιδί στὰ στήθη,
 τὴν πῆρ' ὁ ὕπνος ὁ γλυκὺς κι' αὐτὴ ἀπεκοιμήθη.
 Τ' ἀμάξι ἐπροχώρησε κι' αὐτὸ ἔπεσε κάτω,
 ἀμέσως καὶ τὸ τέκνον της βρήκε τὸ μαῦρο τάφο.
 Θεέ μου ὁς ὑπομονὴ καὶ εἰς τοὺς ἀμαξάδες,
 160 γιὰτ' εἶν' ἑρσιὰ καὶ δὲν ἀκοῦν οὔτε τοὺς τζανταρμαῶδες.
 Ἄρχισανε ὁμως κι' αὐτοὶ ξύλο νά τοὺς τραβοῦνε, ¹⁾
 καὶ τ' ἀμάξια καὶ ἡμᾶς πάλι νά σταματοῦνε
 Τέλος πάλιν βάλανε τ' ἀμάξια στὴ σειρά,
 τὸν δρόμο πάλι πήραμε γυναῖκες καὶ παιδιὰ.
 165 Ἄπ' ὀθωμανικὰ χωριὰ ἀπὸ μέσα μᾶς περνοῦσαν,
 ὄλοι μᾶς σεργιανίζανε κι' ὄλοι μὲ μᾶς γελοῦσαν.
 Τέσσαρες μέρες περάσαμε μέσα στὴν ἐρημία,
 τὴν πέμπτη νύκτα μᾶς εἶπανε θὰ πᾶμ' εἰς πολιτεία.
 Τὴν πέμπτη νύκτα ἦταν σωστό, φθάνουμ' εἰς Τσορλοῦ.
 170 Διαταγὴ ὁμως φρικτὴ. Νά πᾶμε ἀπ' ἄλλου.
 Τὸν δρόμο μας ἀλλάξαμε σ' ἔρημον τόπον πᾶμε,
 ὦρα τρεῖς τῆς νυκτὸς μᾶς σταματήσαν ἐκεῖ διὰ νά φάμε.
 Ἄφου δὲ πάλι φάγαμε πέφτουμε νά κοιμηθοῦμε,
 μὲ πίκρες καὶ μὲ βάσανα τὰ σπίτια μας ξεχνοῦμε.
 175 Πρῶτὶ πάλιν μᾶς σήκωσαν μᾶς βάλαν στὴ σειρά,
 μᾶς λένε ὅτι τὸ βράδυ θὰ πᾶμ' στὴν Ἑρακλειὰ.

1) Νά τοὺς δέρνουν.

- Ἄλλὰ κι' ἐκεῖ Θεέ μου εἶχε πέντε χωριά,
 Σοφίδες, Ἀη-Στέφανο, Τρουλιὰ καὶ Σαμακλόδι,
 μαζ' ἦταν καὶ τὸ Σκεπαστό, μιὰ τύχη εἶχαμ' ἔλοι.
- 180 Περάσαμε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ δρόμο περπατοῦμε,
 καὶ εἰς Σουλτάν Τσιφλικ μᾶς ἔφεραν ὅπου καὶ κατοικοῦμε.
 Στὴν ἄμμο μᾶς ἀπλώσανε, στὸ κύμα τῆς θαλάσσης,
 θὰ τρομάξεις τὸ ἀπέραντο νερὸ νὰ τὸ κυτᾶξεις.
- Θάλασσα π' ἔλα τὰ νερὰ καὶ τὰ ποτάμια πίνεις,
 185 κι' ἀπ' τὰ δικά μας δάκρυα πλατύτερη νὰ γίνεις.
 Δυὸ τρεῖς μέρες εἴμεθα στὴν ἄμμο ἀπλωμένοι,
 κατόπιν εἰς γιορτοχανάδες μπήκαμε οἱ καχημένοι.
 Ἄλλους τοὺς πᾶν στὸ Μουρτσιφλικ μὰ μαῦρα δάκρυα,
 κι' οἱ πλούσιοι βρῆκαν σπίτια στὴν Ἡράκλεια.
- 190 Ἄλλ' εἶθε ὁ Παντοδύναμος νὰ μᾶς ἐλευθερώσει,
 μικρῶν μεγάλων κι' ἄμοιρων καρδίες νὰ μερώσει.
 Ἐδῶ ποῦ μᾶς ἔφεραν μᾶς ἔταξαν ψωμιά,
 κι' οἱ ἄνομοι δὲν δῶκαν ψωμί οὔτε βουκιά.
 Γιὰ ὄρκιο μᾶς ἔδωσαν στὴν κάθε μιὰ ψυχὴ,
 195 ἀπὸ τρικκόσια δράμια σιτάρ: κι' ἔχι ψωμί.
 Πέρνουσε οἱ γυναῖκες τὰ ρούχα τὰ καλά,
 καὶ πᾶν νὰ τὰ πουλήσουν μέσ' τῆ Σηλυβριά.
 Κρυφὰ ὄλες πηγαίνανε, γιὰτὶ τὲς τιμωροῦνε,
 νὰ μὴν πηγαίνουσε καὶ λὲν πῶς ἔλοι μας πεινοῦμε.
- 200 Σηλυβριῆς καὶ τὸ Τζατὸ τὰ βάσανα εἶν' ἀρκετά,
 ἐγὼ ἔγραψα λίγα καὶ ἄλλος ἄς γράψει πολλὰ.
 Εἰς Σουλτάν Τσιφλικ καθήσαμε πενήντα-ὄχτὼ ἡμέρες,
 ἔπειτα ἦλθε διαταγὴ χωρίσαμε ὁ καθένας.
 Ἄλλους τοὺς πᾶν εἰς Ἡρακλειὰ καὶ ἄλλους εἰς Τσορλόυ,
 205 καὶ ἄλλους μὲ τὸ βαπόρι τοὺς πᾶν ἀγνωστο ποῦ.
 Τοῦ καϊκιοῦ τὰ βάσανα δὲν θέλω νὰ τὰ γράψω,
 γιὰτὶ ὅταν τὰ θυμηθῶ δὲν μπορῶ νὰ βασταζῶ.
 Σουλτάν Τσιφλικ ἀφήσαμε, γλυτώσαμε τὴν πείνα,
 μᾶς πῆγαν εἰς Ἡράκλεια, καθήσαμε ἓνα μῆνα.
- 210 Ψωμί δὲν εἶναι ν' ἀγοράσ' ἀλευρι: δὲν πουλοῦνε,
 καὶ πῶς θὰ ζήσουμε κι' ἐδῶ ἔλοι μας ἀποροῦμε.
 Καὶ ψυχρὰ κι' ἀνάποδα περάσαμε κι' αὐτοῦ,
 διαταγὴ ἐδόθη νὰ φύγωμε στὴν Τσορλοῦ.
 Ἡράκλεια ἀφήνομε γλυτώσαμε τὴν πείνα,
 215 ἔξω ἀπ' τὴν Τσορλοῦ ἐφθάσαμε, μᾶς ἔκαμν καραντίνα .
 Ἡ καραντίνα ἦταν δυὸ ὥρες μακρυὰ,

- ξεφόρτωναν τὰ ροῦχα μας μέσα στὴν ἐρημιά.
 Στὴν Τσόρλου ἔλοι τρέχανε ἀμάξια γιὰ νὰ βροῦνε,
 τὰ ροῦχα νὰ φορτώσουνε, κεῖ νὰ μὴ βραδιαστοῦνε.
- 220 Ἄλλὰ πολλοὶ δὲν πρόφθαιναν καὶ ἔμειναν ἐκεῖ,
 τοὺς ἔδερνε ἢ πείνα, τὸ κρῦο κι' ἢ βροχή.
 Ἡ καραντίνα ἔγεινε χωρὶς καμμιά ἀρρώστεια,
 μόνον νὰ μᾶς παιδεύουσε γιὰ νὰ μᾶς παίρνουν γρόσια.
- 225 Μὲ πίκρες καὶ μὲ βάσανα, μὲ δάκρυα, μὲ πείνα,
 ἔλα τὰ χωριὰ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν καραντίνα. 1)
 Τέλος μᾶς ἐμοίρασε ἄλλους μέσ' τὴν Τσόρλου,
 κανέναν δὲν τοῦ ἔμελλε διὰ νὰ μᾶς στείλουν ἀπ' ἄλλου.
 Τὰ σπίτια ἐγέμισαν, τὰ μαγαζιά, σχολεῖα,
 ἐγέμισαν οἱ δρόμοι, ἢ ἀκτὴ, ἢ ἐκκλησία.
- 230 Στοὺς δρόμους ἔλοι τρέχουν, τὰ ροῦχα τῶν πωλοῦν,
 παράδες γιὰ νὰ πάρουν, ψωμί διὰ νὰ βροῦν.
 Τ' ἀλευρι δέκα γρόσια ἔχει ἢ μιὰ ὀκτῶ,
 κι' ἐκεῖνο τὸ πωλοῦνε μὲ τὸν βεσικά 2),
 Τὴν μέρα ἓνα ταγίνη δίδουν μισὴ ὀκτῶ,
- 235 παίρνουσε τρία γρόσια στὴν κάθε φαμελιά.
 Ἄν θέλ' ἄς εἶναι τρεῖς ψυχές, ἂν θέλ' ἄς εἶν' ὀκτώ,
 πάλιν ἓνα δίδουνε κι' ἄς εἶναι κι' ὀλιγοστό.
 Ἄκριθια εἶναι φοβερὴ καὶ πεθαμοὶ μεγάλοι,
 δυὸ γρόσια εἶχαν τὰ κάρβουνα, καὶ ποιὸς φτωχὸς νὰ πάρει...
- 240 Γιαυτὸ πολλοὶ ἀπέθνησκαν στὸ δρόμο ποὺ γυρνοῦσαν,
 ἀπὸ τὴν πείνα ἔπεφταν κι' ἄλλοι λιγοθυμοῦσαν.
 Χωρὶς θυμιάμα ἢ κερί, χωρὶς παπᾶ τοὺς θάπταν,
 γυναίκες τοὺς σηκώνανε καὶ μόνες τους τοὺς θάπταν.
 Τσόρλου σκληρὴ, Τσόρλου πικρὴ, Τσόρλου φαρμακερὴ,
- 245 ἐχώρισες ἀδελφία, μητέρα ἀπ' τὸ παιδί,
 Γιατι πολλοὶ ἀπέθαναν μὲ κρῦο καὶ μὲ πείνα,
 κι' ἄλλοι ἔφυγαν μακρὰ νὰ ἰδοῦν ἐλευθερία.
 Οἱ πλούσιοι δίδουν χρήματα καὶ παίρνουν βεσικά,
 κι' οἱ πτωχοὶ πωλοῦνε τὰ ροῦχα στὰ Τσαρσιά.
- 250 Τοῦ βεσικά τὰ βάσανα εἶναι μεγάλ' λαχτάρα,
 παίρνεις πηγαῖνς στὸν Καϊμακάμ, σὲ διώχνουν ἀπ' τὴ σκάλα,
 παίρνεις πηγαῖνς στὸν Κομισέρ λέγει: πᾶν στὸν Κιατίπη 3),
 Πηγαῖνεις τὴν ἀναφορά, σὲ λέγει ἔλα τὴν Τρίτη,
 Κιατίπη, Κομισέρηδες, Πολίτσο καὶ Καϊμακάμης,

1) Κάθαρση

2) Βεσικάς=δελτίο.

3) Κιατίπ'=γραμματικός.

- 255 ἔλοι βλέπουν τὰ χέρια σου, βλέπουν τὸ τί θὰ κάμεις.
Περνοῦνε μέρες ἀρκετὲς νὰ τοὺς ξεπουπουλήσουν,¹)
τοὺς στέλνουν ἔπειτα στὴν Πόλη κι' ἐκεῖ νὰ τοὺς τρυγήσουν.
Ἄφου τοὺς ξετρυγοῦσαν φεύγουν στὰ Ἑλληνικά,
φεύγουν στὴ Ρουμανία, νὰ φᾶν χορταστικά.
- 260 Ἐδουχισμένοι κείνοι ποὺ πᾶνε μακρὰ
κι' οἱ ἄμοιροι μεῖς μείναμε, δῶ μέσ' τὴ σκλαβιά.
Διαταγὴ ἦλθε φρικτὴ στὴ Πόλη νὰ μὴ τοὺς στέλνουν,
νὰ πᾶνε στὰ περίχωρα ἐκεῖ νὰ ὑποφέρουν.
Πηγαίνεις νὰ βγάλῃς βεσικά μὲ μιὰ μεγάλ' λαχτάρα,
ὡς ποὺ νὰ ἔλθῃ ἡ σειρὰ, περιμένε σὺ στὴ σκάλα,
Γιατὶ ἔφυγαν οἱ πλούσιοι κι' ἔμειναν οἱ φτωχοί,
δὲν δίδουε ρουσφέτι μόν' θέλ' ὑπομονή.
Ἀναβαίνουε στὰ τραίνα νὰ πᾶνε στὰ χωριά,
νὰ βροῦνε ἐργασία, νὰ βροῦνε καὶ ψωμιὰ.
- 270 Οἱ περισσότεροι ὅμως εἰς 40 ἐκκλησιᾶς ἔφυγαν,
ἄλλοι μὲ τὰ πόδια κι' ἄλλοι μὲ τὸ τραῖνο πῆγαν.
Φεῦ μόλις ἤσυχάσαμε, οἱ δύστυχοι εἰς δῶ,
κὴρυγμα ἐδόθη φοβερό, μεγάλο καὶ τρανό.
—Οἱ Σκοπιανοί, ἐφώναξαν, νὰ φύγουν ἀπ' ἐδῶ.
275 Ὀλόγυμνοι, περπατιστοί, χωρὶς ροῦχο καὶ βιό,
Κλαθμοί, φωνὲς καὶ ὄδυρμοι ἠκούοντο παντοῦ,
γιατὶ μᾶς στέλνουν ὀπίσω ὀπίσω στὴν Ἰσορλοῦ.
Χειμῶνας, κρύο ἦταν, ἄνεμος καὶ βροχὴ
κι' οἱ δύστυχοι στὰ χόρτα κοιμοῦνται νηστεϊκοί.
- 280 Γριές, παιδιὰ κι' ἀδύνατοι ἔλοι στὸ δρόμο μείναν,
γιατ' ἄλλοι ἐπαγώσανε κι' ἄλλοι χρόνια ἀφήκαν.²)
Μόλις δὲ πῆγαν οἱ μένοντες μετ' ἀρκετὲς ἡμέρες
κι' ἐπάτησε τὸ πόδι του κι' εἶπεν ὁ καθένας :
—Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἦλθαμε ζωντανοί,
285 θὰ βροῦμε ἐργασία νὰ πάρουμε ψωμί,
διαταγὴ ἐδόθη νὰ φύγουν κι' ἀπὸ κεῖ
κι' ἂν θέλουν ἄς πᾶνε στοῦ χάρου τὴν ὁργή.
Φαντάσου τότε οἱ δύστυχοι τὸ πόσον ἀπελπίσθησαν,
ποὺ βλασφημοῦσαν ἔλοι των τὴν ὥρα ποὺ γεννήθησαν.
- 290 Διωγμένοι εἶταν ἀπὸ παντοῦ, διωγμένοι ἀπ' τὸ χωριό τους,
ποῦ νὰ βροῦν ἀνάπαυσι δὲν κόβει τὸ μυαλό τους.

1) Ξεπουπουλιζῶ=ἀπογυμνῶναι ἀπὸ χρήματα.

2) Χρόνια ἀφίνω=ἀποθνήσκω.

- Ὀλίγες μέρες ἔμενον κρυμμέν' οἱ δυστυχεῖς
 κι' ἔπειτα παίρνουν πάλι τὸ δρόμο Kirk—Kiliss
 295 Κρυφὰ κι' ἐδῶ καθούτανε ἐπ' ἀρκετὲς ἡμέρες
 κι' ἔπειτα βγαίναν πάλι σὰν κοῦρκες¹⁾ ζαλισμένες.
 Ὀλίγοι μόν' γλυτώσαμε τῆς Τσόρλους τὴν παρέα,
 γιατί ἄλλοι ἐκρυβόμασταν κι' ἄλλ' ἀπὸ ἄλλ' αἰτία.
 Στὶς καναδὺ τὶς μέρες τὸν εἶχαν τακτικὸ
 νὰ μᾶς ξεσκώνουν τὴν καρδιά μ' αὐτὸν τὸν διωγμὸ.
 300 Εἶχε κι' ἄλλους πρόσφυγες στὶς 40 Ἐκκλησιές ἐδῶ,
 ἀλλὰ μόν' μᾶς ἠθέλανε νὰ κάνουνε κακὸ,
 ὡσὰν νὰ ἁμαρτήσαμε μεγάλη ἁμαρτία
 κι' ὡσὰν νὰ εἶχαν οἱ ἄπιστοι εἰλη τὴν ἐξουσία.
 Νόμιζαν πῶς περνοῦσαν ἀκόμ²⁾ καὶ τὸν Θεό,
 305 γιατί τὰ παρακάτω δὲν ἔχουν τελειωμὸ.
 Κι' ἐξακολουθοῦσαν πάντα τὸν συνήθη διωγμὸ
 κι' ἀπὸ τὰ δύο μέρη σὰν νὰ παίζανε κρυφτὸ.
 Ὅλοι οἱ δρόμοι γέμισαν ζητιάνους πού ζητοῦσαν,
 πού στὸ Σκοπὸ στά σπίτια τοὺς ψωμί δὲν ἀψιφοῦσαν.
 310 Σπίτια Ἑβραϊκά, Τούρκικα, γέμισαν ἀπὸ δούλες,
 ἀπὸ κορίτσια ὄμορφα, χρηστὲς χωριατοπούλες,
 πού στὸ Σκοπὸ οἱ μάνες τοὺς μὲ γέλοιο, μὲ χαρὰ
 καὶ μὲ χρυσὲς ἐλπίδες τὰ ράβανε προικιά.
 Ἀρχοντοπούλες ὄμορφες, σὰν κρῖνα τοῦ Μαῦτου,
 315 πού τὶς εἶχαν οἱ γονεῖς τῶν γιὰ παρηγοριά τοῦ βίου,
 τὶς ἔκαμαν τὰ βάσανα, τὰ δάκρυα πού χύνουν,
 ἄλλες νὰ ἀποθάνουν κι' ἄλλες πάλι νὰ φθίνουν.
 Ἀρχόντισες κυρίες, φιλεῦσπλαχνες οἰκοκυρές,
 κατήνησαν σήμερα νὰ τρέχουνε γυμνές.
 320 Πειπαιδευμένοι πλούσιοι, πούχανε βιὸ καὶ νοῦν,
 ἄλλοι πῆγαν στρατιῶται καὶ μὲλις τώρα ζοῦν,
 Ἄλλοι βγήκαν ἀπὸ σπίτια μεγάλα κι' ὕψηλά,
 καὶ τώρα γιὰ ἓνα ἀχοῦρι δίνουνε καὶ λεπτά.
 Ἦλθεν ἡ ἀνοιξή κι' εἶπαμε ἴσως ἀναστηθοῦμε,
 325 ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τὰ βάσανα ἴσως καὶ χωρισθοῦμε.
 Ἀκόμα ὅμως χειρότερα εἶτανε γραμμένα
 νὰ διοῦνε τὰ ματάκια μας τὰ πάντα δακρυσμένα.
 Ἐμπρός μας κουβαλοῦσαν τὸ βιὸ ἀπ' τὸ Σκοπὸ
 καὶ τὸ κάθετι πωλοῦσαν γιὰ γρόσια καναδὺ.

2) Γαλοπούλες.

- 330 Πολλοὶ εἶτανε ποὺ εἶδανε ρούχα ἰδικά των
 νὰ τ' ἀγοράζουσαν ἄλλοι κι' ἔχασαν τὰ μυαλά των.
 Πολλοὶ ποὺ λαχταρίσανε νὰ περισσεύσουν κείνοι,
 ἀλλ' οἱ Ἑβραῖοι καὶ Τοῦρκοι δὲν ἄφησαν οἱ σκύλοι.
 Οἱ δύστυχοι τὸ ἤπιαμε κι' ἐκείνο τὸ ποτήρι,
 335 καθὼς κι' ὅσα μᾶς ἔκαμαν οἱ ἄπιστοι οἱ σκύλλοι.
 Ἦλθεν ὁ Σεπτέμβριος κι' ἡ πληγὴ μας ζωογονήθη,
 γιὰτι κι' ἄλλο βάσανο ἀμέσως ἐγεννήθη.
 Πρὸ πολλοῦ ἐπαίζανε μὲ τὰ βάσανά μας
 καὶ λέγανε πὼς θὰ μᾶς πᾶν μέσα στὰ χωριά μας,
 340 Ἀλλὰ τὸν Σεπτέμβριον ποὺ ἔγινεν ἐν ἔτος
 σίγουρα διεδόθη πὼς θὰ μᾶς πᾶν ἐφέτος,
 γιὰτι τ' ἀμπέλια τοῦ Σκοποῦ ἔχουν πολὺ σταφύλι,
 νὰ τὰ τρυγίσουν λέγανε πρέπει ὁ νοικοκύρης.
 Ἀλλ' εἶταν ψέμμα καὶ αὐτὸ κι' ἀμέσως ἀπεσδέσθη,
 345 γιὰτι μὲ μᾶς τοὺς δυστυχεῖς θέλησ' ἡ τύχ' νὰ παίξει.
 Ἦλθεν κι' ὁ τρυγητὸς τ' ἀμπέλια ποὺ τρυγοῦνε
 κι' ἔφυγαν ἔμπορ' ἀπ' ἐδῶ νὰ πᾶν νὰ τὰ ἰδοῦνε.
 Τὰ εἶδανε, τ' ἀρέσανε, δίδουν, τὰ ἀγοράζουσαν,
 γιὰτι ἐκεῖν' ποὺ εἶν' ἐκεῖ δὲν νοιώθουν, δὲν τεργιάζουσαν.
- 350 Πῆραν γυναῖκες Σκοπιανῆς νὰ πᾶν νὰ τὰ τρυγήσουν
 καὶ τὸ καὶμὸ τους μέσα των νὰ τὸν ὑποδαυλίσουν.
 Πῆραν τοὺς πρώτους τοῦ Σκοποῦ διὰ νὰ διατάζουσαν,
 γιὰτι δὲν νοιώθουσαν ἐκεῖν' τίποτε νὰ τοιμάζουσαν.
 Πῆγαν οἱ τρυγηταὶ τ' ἀμπέλια νὰ τρυγήσουν
 355 καὶ τὸν δικόν των βιδὸ γιὰ ἄλλον νὰ κουβαλήσουν,
 Πῆγαν κι' οἱ ἄρχοντες μὲς' τὰ μαγαζιά των
 κι' ἐψήγανε τὰ κρασιά καὶ κόβουνταν ἡ καρδιά των.
 Εἶδανε ὅλοι τὰ σπίτια των ποὺ ἔγιναν ἀχούρια,
 γιὰτι δὲν καθοῦνταν ἀνθρωποὶ, ἀλλὰ Τοῦρκοι γαιδούρια.
- 360 Πολλοὺς ποὺ τοὺς ἐδιώξανε κι' ἔκλεισαν τὴ θύρα
 κι' εἶπαν φύγτε ἀπ' ἐδῶ, εἶναι δικό μας χτήμα.
 Τέλος μετὰ τὸν τρυγητὸν περάσαμε κι' αὐτό,
 σκεφθῆτε ὅμως καὶ πάλιν τὸν φοβερὸ διωγμὸ.
 Μᾶς περιφρονοῦνε τώρα μικροὶ τε καὶ μεγάλοι
 265 καὶ σὲ κάθε βῆμα μας μᾶς ἔρχεται μὴ ζάλη.
 Εὐτυχῶς οἱ ἐντόπιοι ὁμογενεῖς μας
 ἔλεον τοὺς πάσχοντας δυστυχεῖς μας.
 Ἄν ἔχωμε παράπονο καὶ πᾶμ' στὸ δικαστήριο,
 —Πάρε τὸ δρόμο τῆς Τσορλοῦς, σὲ λέγει τὸ θηρίο,

- 378 Μόλις λιγάκι κατάπαυσε αὐτὸς ὁ διωγμὸς μας,
 ἴδου κι' ἄλλο τι ξεφύτρωσεν ἐμπρὸς μας.
 Ἐπειδὴ εἶναι ἀκρίθαια καὶ τὸ ψωμί λειψό,
 βγάλανε τοὺς βεσικάδες γιὰ νὰ τρῶμε λιγοστό.
 Δώσανε στοὺς ἐντοπίους, δῶσανε καὶ μᾶς,
- 375 ἔπειτα ἐδόθη στοὺς Σκοπιανοὺς ὀλμάζ. ¹⁾
 Τρέχανε οἱ κακόμοιροι στοὺς δρόμους σὰν τρελλοὶ
 καὶ τὸν Θεὸ παρακαλοῦσαν νὰ μὴ τοὺς κόψουν τὴ ζωή.
 Ἄλευρι δὲν ἔχει ν' ἀγοράσ', ψωμάκι δὲν ἀρτίζει, ²⁾
 κι' οἱ βάρβαροι οἱ ἄπιστοι, κανένas δὲν δακρῶζει.
- 380 Τέλος περάσαμ' τὸ χειμὸ καὶ μόνοι μας τὸ ξέρουμ'
 κι' ὅλοι μας τὸ θέρος νὰ ἔλθῃ περιμένουμ'.
 Μὲ πείνα καὶ μὲ δάκρυα, μὲ πόνους καὶ καῦμούς,
 ἦλθε τέλος τὸ θέρος μὲ συνεχεῖς διωγμούς.
 Ἄλλὰ φεῦ ἐματαιώθη καὶ ἡ ἐλπίς αὐτή,
- 385 γιὰτὶ κρύψανε τὸ νέο καὶ τὸ ἀκρίθαιναν πολὺ.
 Ἄκρίθαιναν τ' ἄλευρα ἕως τριάντα γρόσια,
 ὅποιος δὲν ἔχει νὰ ἀγοράσ' τὸν πιάνει ἡ ἀρρώστεια.
 Καὶ ἄλλιν σὲ μᾶς ξέσπασε κι' αὐτὸ τὸ κολοκῦθι,
 διὰ νὰ μὴ μείνῃ Σκοπιανὸς οὔτε κουκὶ ρεβίθι.
- 390 Δὲν φθάνει πού μᾶς βγάλανε ἀπ' τὰ ὑπάρχοντά μας,
 θέλουσ ἀκόμ' οἱ βάρβαροι νὰ φάν' καὶ τὴν καρδιά μας.
 Οἱ γέροντες ἠσθένησαν, τὸν χάρο περιμένουν,
 οἱ νέοι καθημερινῶς τοὺς βλέπουν κι' ὑποφέρουν.
 Τὸ ἄχ παντοῦ βασίλευσε, ἀκόμ' καὶ στὰ παιδιά,
- 395 γιὰτὶ οἱ πίκρες κι' οἱ καῖμοὶ μᾶς ἔχουν συντροφιά.
 Κατήντησε ἡ μάγνα νὰ μὴ λυπᾶται τὸ παιδί,
 νὰ τρώγῃ τὸ μερίδιό του, πού πῆρ' ἀπ' τὸ ψωμί,
 Κατήντησαν τὰ σπίτια μας νὰ μείνουνε ξηρά,
 ξηρά κι' ἀπὸ ροῦχα κι' ἀπὸ ψωμιοῦ σταλιά.
- 400 Αὐτὰ τὰ ὑποφέραμε ὅσ' ἦλθαμε ἐδῶ,
 ὅσ' ἔφυγαν στὰ ξένα δὲν θάχουν τελειωμό.
 Ἦλθε κι' ἄλλος τρυγητὸς καὶ πάλ' πάλ' τὰ ἴδια,
 πὼς θὰ μᾶς πᾶν' στὰ μέρη μας, ἀκοῦτε ἀλήθεια,
 Νὰ τὸ πιστεύοσ' ἄραγε, νὰ παρηγορηθοῦμε,
- 405 ἢ πειὰ νὰ παύσομε ν' ἀκοῦμε, νὰ διοῦμε πὼς θὰ ζοῦμε;
 Καὶ ὁμως ἡ λαχτάρα μας κι' ὁ πόθος τῆς πατρίδος
 πάλιν μᾶς ζωογόνησε, μᾶς δῶκε φῶς ἐλπίδος.

1) Δὲν γίνεται, δὲν ἐπιτρέπεται.

2) Περισεσῦει.

- Τρεις ώρες νά απέχουμε ἀπ' τὰ ψηλά βουνά μας
 κι' ἀπὸ μακρὰ νά βλέπουμε νά καίεται ἡ καρδιά μας.
 410 Ἄλλὰ τῶν Τούρκων τὸν θυμὸ ἀφοῦ τὸν ὑποφέρουμ',
 τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὡς τέλος δὲν θὰ φέρουμ' ;
 Ἄφοῦ ἄλλοῦ δὲν ἔμεινε ἐλπίς καὶ παρηγορία,
 σ' Αὐτὸν ἄς ἀφιερῶσουμε τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδιά,
 ὡς πού νά ξαμαρτάνουμε, νά διοῦμ' ἐλευθερία.

Σημ. τῆς Δ. Οἱ κάτοικοι τοῦ Σκοπού εἶναι σήμερὰ ἐγκαταστημένοι κοντὰ στὶς Σέρρες ἰκανοποιητικά. Ἔχουν λαμπρὸ σχολεῖο κι' ἐκκλησιά καὶ ἀναθημιουργοῦνται μὲ ἀὔξουσαν πρόοδον, ὅπως καὶ συντηροῦν τὰ ἴθνη κι' ἔθιμά τους, πού εἶναι τυπωμένα κατ' ἐπανάληψιν σὲ δύο τόμ. Ε' καὶ ΙΓ' τοῦ Ἀρχαίου Θράκης.

**Χαϊμαλιά και Νουσχάδες, Διαβάσματα και
Ἐξορκισμοὶ ἐν Διδυμοτείχῳ**

Διάφορα ἦθη καὶ ἔθιμα, τραγοῦδια καὶ χοροί, τελεταὶ καὶ ἑορταί, πανηγύρεις καὶ διασκεδάσεις, ἀστεῖα καὶ παίγνια, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι, διαβάσματα καὶ ἔξορκισμοί, χαϊμαλιά καὶ νουσχάδες. Ταῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἐποικίλλον τὴν ζωὴν τῶν παλαιότερων γενεῶν καὶ ἔδιδον τόνον καὶ χρῶμα εἰς αὐτήν. Πόσα καὶ πόσα ἔχει ἀκόμη νὰ γράψῃ ἡ λαογραφία, τὰ ὅποια, ἐφ' ὅσον δὲν γράφονται, λησμονοῦνται, καθ' ἑκάστην καὶ περισσότερον, παρασυρόμενα, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἀπὸ τὰ θολὰ καὶ ἀπύθμενα νερά τῆς λήθης!

Ὅπως ἄλλοτε ἄλλα ἀλλαχῶ, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὸν 13ον τόμον τῶν «Θρακικῶν» τοῦ «Θρακικοῦ Κέντρου» τοῦ ἔτους 1940 εἴχομεν δημοσιεύσει μερικὰ λαογραφικὰ τοῦ Διδυμοτείχου ὑπὸ τὸν τίτλον «Μερικαὶ συνήθειαι τοῦ Διδυμοτείχου». Ἐκεῖ ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ ἐνὸς τούρκου Χότζα εἰς τὸ χωρίον Πύθιον ¹⁾, ὅστις ἦτο ἔξορκιστής. Ἐκαμνεν ἔξορκισμοὺς διὰ τὸ «μάτιασμα», τὸ κακὸ μῖτι, ὅπως λέγομεν, καὶ διὰ διαφόρους ἀσθενείας, καὶ ζῶων τούρκων καὶ ἡμετέρων. Ἐκρέμα δὲ «νουσχάδες», δηλαδὴ περιάρτα ἢ φυλακιά, καὶ εἰς ζῶα καὶ εἰς ἀνθρώπους. Ἐπίσης ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ ἐνὸς ἱερέως τοῦ παλαοῦ χωρίου Πετράδες ²⁾ Παπαζήση, ὁ ὅποιος ἔκαμνε τὰ ἴδια.

Ἄναδιφῶντες τελευταίως τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα σημεῖωμάτα μας διὰ τὴν γενικὴν ἱστορίαν τοῦ Διδυμοτείχου, παρετηρήσαμεν τὰ ἑξῆς: Κατὰ μίαν πληροφορίαν τοῦ πρὸ ἀρκειῶν ἐτῶν ἱερέως τοῦ Πυθίου, τοῦ γέροντος Παπᾶ Γιάννη Χρηστίδου ³⁾, δὲν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἱερέως Παπᾶ Ζήση, ἐκτὸς ἐὰν καὶ ἐκεῖνος ἔκαμνεν ἔξορκισμοὺς, ἀλλὰ περὶ τοῦ Παπᾶ Ἀθανασίου, τὸν ὅποιον ἐνεθυμῆτο καλῶς ὁ Παπᾶ Γιάννης. Ὅτι πρὸς τούτοις ἀνέγραφεν εἰς τὰ φυλακιά, ὅχι μόνον τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος, μαζὶ μὲ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ἀλλ' ἔγραφε καὶ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια. Π. χ. «Τὸν Σταυρόν σου προσκυνούμεν, Δέσποτα... Σταυρὸς ὁ φύλαξ πάσης οἰκουμένης...» κ. ἄ. π. Ἐνίστε δὲ ἐναντίον διαφόρων ἀσθενειῶν, βασκανίας, αὐπνίας κ. λ., καὶ μάλιστα τῶν μικρῶν παιδιῶν, ἔγραφεν: »Ἐπεραγία Θεοτόκε, σῶσον καὶ ἐλευθέρωσον τὸν δοῦλον σου (τὴν δούλην σου) .. ἀπὸ τῆς ἀσθενείας ταύτης (ἢ τῆς βασκανίας, ἢ τῆς αὐπνίας)» κ. λ. Ἐφοῦ

1) Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐκαλεῖτο Κουλελῆ Μπουργάζ, ἢ κατ' ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου μένον Κούλελι.

2) Τουρκίλι ἐλέγετο τὸ Παλαιὸν χωρίον Πετράδες «Τακτῆ Ἀρναούτκιοῦ»

3) Ἴδε πραγματείαν μας «Ὁ ἐν τῷ χωρίῳ Πυθίῳ... τάφος τοῦ... Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Στ'» εἰς «Θρακικά», τόμ. 10ος ἔτος 1938.

ἀπετελείωνε τὰ περιάπτα ἢ φυλακτά, ἔλεγε καὶ ἀναλόγους εὐαγγελικὰς φράσεις εἰς τοὺς πάσχοντας: «Ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς ἀσθενείας σου, ἢ ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου, ἢ ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην» κ.τ.τ.

Ὅχι δὲ μόνον ὁ χότζας τοῦ Πυθίου, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι χοτζάδες διαφόρων χωρίων, καθὼς καὶ ἱερεῖς ἔκαμνον νουσχάδες καὶ διαβάσματα «φυσήματα» καὶ φτυσίματα» κ. λ., διὰ τὰ ἐξορκίσουν τὸ μάτισμα, τὴν βασκανίαν καὶ ἐν γένει τὰ πονηρὰ πνεύματα. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἀνθρώπων τὰ φυλακτά ἐκρεμῶντο εἰς τὸν λαιμὸν ἢ ἐρράπτοντο ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων ἢ τῶν καλυμμάτων τῆς κεφαλῆς, συνδυσζόμενα ἐνίοτε μὲ διάφορα κοσμήματα ἢ χρωματιστὲς χάνδρες, καὶ ἰδίως ἐπὶ μικρῶν παιδίων. Ἐτίθεντο ἐπίσης καὶ εἰς τὰ λίκνα τῶν βρεφῶν. Ἐπὶ δὲ τῶν ζώων, ἐκτὸς τῆς ἀναρτήσεως ἐκ τοῦ λαιμοῦ ἢ τῆς προσαρμογῆς μὲ κοσμήματα καὶ χάνδρες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἔκαμνον καὶ τὸ ἔξῃς: Διὰ καταλλήλου ὄργανου ἐσημάτιζον κοιλώματα εἰς τὰ κέρατά των. Ἄφου δὲ ἐναπέθετον τὰ φυλακτά, ἐβούλωνον τὰ κοιλώματα μὲ κηρὸν ἢ ἄλλην στερεωτέραν κολλητικὴν οὐσίαν. Προσέτρεχον δὲ συχνάκις διάφοροι Τοῦρκοι καὶ χριστιανοὶ δι' ἑαυτοὺς ἢ διὰ τοὺς οἰκείους καὶ τὰ ζῶα των, πρὸς τοὺς χοτζάδες ἢ τοὺς ἱερεῖς, ἀδιακρίτως θρησκείας καὶ φυλῆς, κομίζοντες καὶ τὰ σχετικὰ δῶρα, εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος, τὰ ὅποια καὶ ἠῦξαν βεβαίως μετὰ τὴν ἀποθεραπείαν.

Ἐνθυμούμεθα συχνάκις τὸν συμπαθῆ καὶ φίλον αἰδεσιμώτατον «Ντὲρ» (ἱερέα) Ἀρσένιον Στεπανιάν, ἐφημέριον τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας τοῦ «Σουρπ Κεβόρκ», δηλαδὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Παλαιοκαστρίτου, ¹⁾ ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἐδιάβαζεν ἀρμενιστὶ ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς εἰς διαφόρους ἀσθενεῖς, χριστιανοὺς καὶ τούρκους χωρικούς. Μᾶς εἶχε διηγηθῆ μίαν ἡμέραν τὸ ἔξῃς περιεργον: Ὅτι δηλαδὴ ὁ ἱερεὺς τῶν Νέων Πετραδῶν Παπᾶ Μιχάλης «ἐδιάβαζεν» ὄχι μόνον χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ ἀλλοθρήσκους, ὅπως αὐτός. Ἐκαμνεν ὅμως καὶ «μάγια». Συνεφιλόνη μὲ μαγικοὺς τρόπους ἀνδρόγυνα ἐν διαστάσει εὐρισκόμενα ἢ καὶ ἀλληλομισούμενα, ἢ συνετέλει, ὥστε νὰ ψυχρανθοῦν καὶ νὰ μισηθοῦν ἀκόμη μετὰξὺ των πρόσωπα ἀγαπώμενα ἢ συζῶντα παρανόμως. Μία λοιπὸν τούρκισσα καὶ γραῖα χωρική, ἔλθοῦσα, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἀνδρός της εἰς Διδυμοτείχον, εἶπε πρὸς τὸν Ἀρσέν ὅτι ὁ σύζυγός της, γέρων καὶ αὐτός, εἶχε στενὰς σχέσεις μὲ μίαν ἀλλόθρησκον καὶ παρεκάλεσε τὸν «Ντὲρ νὰ διαβάσῃ «μαγικὰς εὐχὰς» διὰ τὰ «κρυώσῃ» ὁ σύζυγός της ἀπὸ τὴν ξένην γυναῖκα. Ἄλλ' ὁ Ἀρσέν, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμνε «μάγια», ἠρηνήθη. Ἡ τούρκισσα τότε κλαίουσα εἶπεν ὅτι ὁ Παπᾶ Μιχάλης κάμνει «κάτι τέτοιες εὐχὰς», ἀλλ' ὅτι ἡ ἰδία δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς τὸ χωρίον Πετραδες, διότι ὁ σύζυγός της, ὑποπτευόμενος καὶ μανθάνων τί συνέβαινε,

1) Ἰδὲ Ἀρχιμ. Ν. Βαφείδου: «Ἡ Ἀρμενικὴ Κοινότης Διδυμοτείχου καὶ ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Παλαιοκαστρίτου» εἰς «Θρησκικά», τόμ. Η', 1937.

θά τὴν ἐφόνευεν ἢ θὰ τὴν ἐχώριζεν, ἐνῶ ἐλευθέρως ἤρχετο εἰς Διδυμοτείχον, χωρὶς νὰ παρεξηγηθῆ, ἐνεκα τῆς ἑβδομαδιαίας ἀγορᾶς.

Εἶναι ποῦ γνωστὸς καὶ ὁ διὰ τῆς κλωστής ἔξορκισμὸς (τὸ δέσιμο) τοῦ διαρκοῦς ἢ τοῦ διαλείποντος πυρετοῦ ἐκ μέρους διαφόρων κληρικῶν (ιερέων καὶ χοτζάδων) ἢ καὶ ἀπλῶς λαϊκῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ γυναικῶν. Ἐκαμμον τὸ ἔξις: Ἐλάμβανον κλωστήν χρωματιστὴν καὶ τὴν περιέδενον εἰς τὸν βραχίονα τοῦ ἀσθενοῦς, συγχρόνως δὲ ἐφύσων καὶ ἐψιθύριζον διαφόρους ἀκατανοήτους μαγικὰς φράσεις καὶ εὐχὰς μὲν ὑπὲρ τοῦ ἀσθενοῦς, κατάρως δὲ κατὰ τοῦ πονηροῦ. Ἡ κλωστή ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν βραχίονα ἕως ὅτου σαπίσῃ καὶ πέσῃ μόνῃ της. Ὁ δὲ ἔξορκιστής, ὅταν περιέδενε τὴν κλωστήν, ἔλεγεν ἑλληνιστὶ ἢ τουρκιστὶ: «ὡς ποῦ νὰ πέσῃ ἡ κλωστή, νὰ πέσῃ ὁ πυρετός σου». Ταῦτα συνέβαινον, ἀλλὰ καὶ τώρα συμβαίνουν, ἔστω καὶ σπανιώτερον, οὐ μόνον ἐν Θράκῃ, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Παροιμειώδης μάλιστα ἔμεινε μία φράσις ἔξορκισμοῦ εἰς τὴν τουρκικὴν, ἢ ἔξις: «Σιτμᾶ, σιτμᾶ, σοῦ ἰτὶ ντούιμα. Μποῦ σενὲ γιιετέρ, γιενὶ σενὲ ντᾶ (χ)ὰ μπετέρ». Δηλαδή: Πυρετέ, πυρετέ, αὐτὸν τὸν σκύλον μὴν πιάσης(πειά). Ἐφέτος φθάνει, τὸν ἄλλο χρόνον (νὰ τὸν πιάσης) ἀκόμη χειρότερα!

Σημειοῦμεν καὶ μίαν ἄλλην, πολὺ γνωστὴν, παλαιὰν εἰδωλολατρικὴν συνήθειαν τῶν ἀσθενῶν ἐν Ἀνατολῇ καὶ Θράκῃ, ἢ ὅποια διατηρεῖται ἀκόμη εἰς διάφορα μέρη, καθὼς καὶ εἰς τὸ Διδυμοτείχον. Εἰς τὴν μικρὰν μελέτην μας περὶ τοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας Μαρίνης ¹⁾ μεταξὺ τοῦ πύργου «Μπέζ—Κουσακ» (Πεντάζωνον) ²⁾ καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρυθροποτάμου ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως, ἀναφέρομεν δι' ἐν μικρὸν δένδρον ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ παρεκκλησίου. Εἰς τὸ δένδρον λοιπὸν ἐκεῖνο, καθὼς καὶ εἰς σιδηρᾶν κιγκλιδωτὴν ἐξώθυραν, ὅσας εἶναι κλειστή, προσερχόμενοι οἱ πυρέσσοντες καὶ ἄλλοι ἀσθενεῖς, προσδένουν τεμάχια μικρὰ, ἀποκοπτόμενα ἐκ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν ἢ καὶ κλωστές, διότι πιστεύουν, ὅτι θὰ θεραπευθοῦν.

Εἰς τὴν ἀρχὴν εἶχομεν κάμει λόγον διὰ τὸ Πύθιον τοῦ Διδυμοτείχου. Τὸ τουρκικὸν ὄνομά του (Κουλελῆ Μπουργάζ), δηλαδή τὸ Πύργος φέρει εἰς τὸν νοῦν μας τὴν θρακικὴν κωμόπολιν Πύργος (Κεμέρ—Μπουργάζ), πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὀπισθεν τοῦ λεγομένου Κεατχανᾶ πέραν τοῦ κερατίου κόλπου. Ὑπηρετήσαμεν ἐκεῖ, ὡς διευθυντῆς τῶν σχολείων, τὸ σχολικὸν ἔτος 1912—1913. Ἡ ἐκκλησία του, ἐκτὸς τῶν δύο ἱερέων της, εἶχε καὶ ἓνα διάκονον, ἐκτελοῦντα συγχρόνως καθήκοντα καὶ κληρικὰ. Δὲν θέλομεν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομά του. Ἦτο πτωχὸς οἰκογενειάρχης καὶ προσεπάθει νὰ ζήσῃ. Οὗτος λοιπὸν συχνάκις καὶ μυστικῶς ἔκαμνε φυλακτὰ δι' ἀσθενεῖς καὶ ἐπληρώνετο. Ἐλάμβανε φύλλον χάρτου. Ἐχάραττε τὸ σημεῖον

1) Δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι. Ἀναγράφομεν σχετικῶς καὶ ἄλλαχθ.

2) Ἰδέ: Ἀρχιμ. Ν. Βαφείδου «Τὸ Πεντάζωνον καὶ τὰ Πηγαδύτσια τοῦ Διδυμοτείχου» εἰς «Θρακικά» τόμ. 15ος, ἔτος 1911.

τοῦ σταυροῦ. Κάτωθεν ἔγραφεν ὀλόκληρον τὸ σύμβολον τῆς Πίστεως, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ τέλους, ἀπὸ τὸ Ἄμην, καὶ ἔφθανεν εἰς τὴν ἀρχήν, εἰς τὴν λέξιν Πιστεῦω, γράμμα πρὸς γράμμα, κατὰ τὸ λεγόμενον «καρκινικὸν οὐστήμα» Ἐγραφε καὶ ἄλλας λέξεις. Χριστός, Ἁγία Τριάς, Παναγία, Ἄγγελοι, Ἅγιοι, ἀλλὰ καὶ Σατανᾶς, Ἐωσφόρος, Βεελζεβούλ κ.λ.π. Ἐπίσης ἀνέγραφε τὸ ὄνομα τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀσθενείας, πυρετοῦ ἢ ἄλλης κ. λ. Κατόπιν ἐδίπλωνε τὴν κόλλαν ἐπανειλημμένως, ἕως ὅτου γίνῃ πολὺ μικρὰ καὶ τὴν ἔρραπτεν ἐντὸς πανίου. Καὶ ἔκαμε τοιοῦτοτρόπως τὸ «φυλακτό», ὅπως μᾶς ἔλεγεν ὁ ἴδιος. Καθὼς εἴχομεν ἀκούσει ἄλλοτε ἀλλοχοῦ καὶ ἄλλοι ἔγραφον ὅμοια... ἀλλὰ ἔκαιον τὴν κόλλαν ἐντὸς δοχείου καὶ ἀνέλυνον τὴν στάκτην εἰς ὕδωρ. Τὸ δὲ ὕδωρ παρέδιδον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ὡς ἱατρικόν.

† ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΛ. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

Κ Α Λ Α Ν Τ Α

Χριστούγεννα Ἁλεποχωρίου Διδυμοτείχου

Εἰς τὸ χωρίον Ἁλεποχώριον Διδυμοτείχου, ἀπέχον εἰς τὸ ἐγγύτερον σημεῖον ὀκτακόσια μέτρα τῶν Βουλγαρικῶν συνόρων, ἄδονται κατὰ τὸ διάστημα τῆς τεσσαρακοστῆς τῶν Χριστουγέννων ὑπὸ τῶν παίδων τὰ κάτωθι χριστουγεννιατικά κάλαντα, κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον : Οἱ νέοι τοῦ χωρίου ἀποτελοῦσι χορόν, μεριζόμενον εἰς δύο ἡμιχόρια, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἐξάρχοντα. Τὸ πρῶτον ἡμιχόριον ἄδει, τὸ δὲ δεύτερον ἐπαναλαμβάνει τοὺς στίχους τοῦ πρώτου.

- Σαράντα μέρες, σαράντα νύχτες
 κι' ἡ Παναγιά μας κοιλοπονοῦσε (δις)
 κοιλοπονοῦσε, παρακαλοῦσε (δις)
 τοὺς Ἄποστόλους, τοὺς Ἀρχαγγέλους. (δις)
 5 Κ' οἱ Ἄποστόλοι μαμὲς ζητοῦνε. (δις)
 Κι ὅσου νὰ πᾶνι κι ὅσου νὰ ἔρτουν (δις)
 κ' ἡ Παναγιά μας ξιλευτερώθη. (δις)
 Μέσα στὶς δάφνες, τὰ κυπαρίσσια (δις)
 Χριστὸς γεννᾶται, σὰν ἥλιος λάμπει, (δις)
 10 σὰ λάμπα φέγγει, φέγγει κι αὐτόνα
 τὸ νοικοκύρη μὲ τὴ φανίλια, (δις)
 μὲ τὰ παιδιὰ του, μὲ τὴν καλὴ τὴ νοικοκυρά του.

Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ ρεαλιστικὴ ἀντίληψις τοῦ τοκετοῦ τῆς Παναγίας. Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἡ Παναγία ὑπέφερεν ἀπὸ τοὺς πόνους τοῦ τοκετοῦ. Τὸ μέγα τοῦτο χρονικὸν διάστημα

ἄφ' ἐνὸς μὲν συμβιβάζεται μετ' τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν τῆς πρὸ τῶν χριστιουγέννων τεσσαρακοστῆς, ἄφ' ἑτέρου δ' ἀποτελεῖ ὡραιότατον ποιητικὸν σχῆμα ὑπερβολῆς, διότι ἐκ τοῦ μακροχρονίου τούτου πόνου ἐπρόκειτο νὰ γεννηθῇ ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου καὶ ὄχι κοινὸς θνητός.

Ἐκτὸς τούτου, ὁ ἀριθμὸς **σαράντα** εἶναι τρόπον τινὰ ἱερὸς ἀριθμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Οὕτω εἰς τὸ γνωστὸν δημοτικὸν ἄσμα τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπόλεως «σαράντα παλληκάρια ἀπὸ τῆ Λεβαδιὰ πάνε γιὰ νὰ πατήσουν τὴ Ντροπολιστιά». Πρὸβ. καὶ πόλιν ἐν Θράκῃ **Σαράντα Ἐκκλησίαι** καὶ ἕτερον ὄνομα πόλεως ἐν Βορείῳ Ἡπειρῶ **Ἄγιοι Σαράντα**. Ἡ ταυτότης αὕτη περὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀριθμοῦ σαράντα τί ἄλλο σημαίνει, εἰμὴ τὴν φυλετικὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Ἄν δ' εἰς τοῦτο προστεθῇ καὶ τὸ ὅτι τὰ κάλαντα ταῦτα παρελήφθησαν ὑπὸ τῶν Ἀλεποχωριτῶν ἐξ Ὀρτακιστοῦ, μετ' τὸ ὅποιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας εὐρίσκοντο εἰς στενωπὰς ἐμπορικᾶς καὶ ἄλλας σχέσεις, τότε ἀποδεικνύεται πόσον συμπαγῆς καὶ ἀκμαῖος ἦτο ὁ Βουλγαρικῶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ τελειωθείς Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς ἀλυτρώτου Θράκης. Κατὰ τὰ κάλαντα, λοιπόν, ταῦτα ἡ Παναγία ὑποφέρει ὡς θνητὴ, παρακαλοῦσα τοὺς Ἀποστόλους καὶ τοὺς Ἀρχαγγέλους νὰ τὴν βοηθήσουν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφαίνεται ἀναχρονισμὸς τις, διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, τῆς ἐνσαρκώσεως δηλονότι τοῦ Σωτῆρος, δὲν ὑπῆρχον Ἀπόστολοι. Φρονοῦμεν ὅμως ὅτι ἡ ἀναχρονιστικὴ αὕτη ἀντίληψις ὀφείλεται εἰς τὴν βαθεῖαν πίστιν τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ, θέλοντος διὰ τῆς λέξεως **Ἀπόστολοι** νὰ δηλώσῃ τὴν θεῖαν συμπαράστασιν κατὰ τὴν στιγμήν τῆς γεννήσεως. Ὅπως ἡ περὶ τοκετοῦ καὶ τῶν πόνων αὐτοῦ ἀντίληψις δεικνύει τὴν συμμετοχὴν νατουραλιστικῶν διαθέσεων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, οὕτω καὶ ἡ ἀναζήτησις μαίας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων διὰ τὸν ἀνώδυνον τοκετὸν τῆς Παναγίας, στηρίζεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ συμπαριστάμενοι Ἀπόστολοι καὶ Ἀρχάγγελοι δὲν ἐγνώριζον ὅτι πρόκειται νὰ σαρκωθῇ Θεός, καὶ προσεπάθησαν νὰ καταφύγουν εἰς μέσα ἀνθρώπινα. Ἡ λαϊκὴ αὕτη ἀπλοικὴ ἀντίληψις εἶναι τῷ ὄντι θαυμασία, διότι ἀντιτίθεται πρὸς τοὺς ἐπομένους στίχους, καθ' οὓς ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη ἄνευ ἀνθρωπίνης ἐπεμβάσεως, γεννηθεὶς δὲ ἔλαμψε «ὡς ἡλιος» καὶ ἔφεξε «ὡς λάμπα». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἐπέμβασις ἦτο ἀήθης διὰ γέννησιν Θεοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ νατουραλιστικὴ ἀντίληψις αἴρεται διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς χριστιανικῆς τοιαύτης. Ἐτέθη δ' οὕτω, ἵνα ἀντιτεθεῖσα πρὸς τὴν δευτέραν, διαλάμψῃ διὰ τοῦ Θείου φωτός, ὑπὸ τοῦ ὁποίου τὸ θεῖον Βρέφος περιβάλλεται. Εἶτα ἀκολουθοῦν φιλόφρονες στίχοι, ὅμοιοι τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα Ἑλληνικὰ κάλαντα.

Ἀπὸ ποιητικῆς ἀπόψεως τὰ κάλαντα ταῦτα εἶναι τῷ ὄντι ἀριστουργηματικά. Ὁ ρυθμὸς, ὁ ἀριθμὸς τῶν συλλαβῶν, ἡ συμμετρία, αἱ εἰκόνες, αἱ παρομοιώσεις, κάμνουν τὸ ποίημα τοῦτο ἐξόχως ὡραῖον, ἀποδεικνύον οὐ

μόνον τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ποιητικὴν πλαστικὴν του διάθεσιν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΚΑΘΗΓ.

Η ΤΖΑΜΑΛΑ

Τὸ ἔθιμον τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ τελετὴ φαίνεται ὅτι εἶνε γνησίως ἀρχαιοτάτη θρακικὴ, διετηρεῖτο πλὴν ἄλλων ἐκ τῶν περὶ τὴν Βιζύην καὶ Ἄδριανούπολιν χωρίων, καὶ εἰς τὴν ἐμὴν γενέτειραν πατρίδα, τὸ χωρίον **Ἰντζέκιοῦ**. Τοῦτο ἔκειτο εἰς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ διασώδους Ἱεροῦ Ὄρους ἐπὶ ἀντερείσματος κάτωθεν τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς Πύργου (Μπλακατζάκ τεπέ)—Παρατηρητήριον. Εὐρίσκετο εἰς ὕψος τριακοσίων (300) περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης μεταξὺ δύο ποταμίσκων, οἱ ὁποῖοι ἔρρεον διανγέστατον ὕδωρ καὶ τοὺς θερινοὺς μῆνας, χρησιμοποιοῦμενοι ὡς κινήτριος δύναμις τεσσάρων νερομύλων καὶ ἑνὸς ἄλλου, ἐργαζομένου διὰ τὴν πύκνωσιν τῶν ἐγχωρίων ὑφασμάτων ἐκ μαλλίου (ἀμπάδων).

Ὁ χρόνος τῆς τελέσεως καὶ ὁ τρόπος αὐτῆς δεικνύουν ὅτι ἐγίνετο εἰς ἀνάμνησιν δύο ἀρχαίων θεοτήτων. τὰς ὁποίας ἐλάτρευον κατ' ἐξοχὴν οἱ πανάρχαιοι Θραῖκες, ἤτοι τοῦ Διονύσου ἢ Βάχχου, θεοῦ τοῦ οἴνου, καὶ Δήμητρος, θεᾶς τῆς γεωργίας. Ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐλάμβανε χώραν ἡ τέλεσις τῆς Τζαμάλας, συνέπιπτε ὅτε μὲν περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ὅτε δὲ ἀρχὰς Ὀκτωβρίου. Ἐπρεπε νὰ τελειώσῃ ὁ τρυγητὸς τῶν σταφυλῶν καὶ νὰ πέσῃ καὶ ὁ πρῶτος φθινοπωρινὸς σπόρος γεννήματος εἰς τὴν γῆν. Ἀλλὰ τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀτμοσφαιρικὴν κατάστασιν τῶν προηγουμένων μηνῶν. Διότι τὸ χωρίον, ὡς κείμενον ὑψηλά, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο τὰ δάση τοῦ Ἱεροῦ Ὄρους, ἀνέβαλλε πολλάκις τὰς ἡμέρας τοῦ τρυγητοῦ, ἐὰν δὲν ὠρίμαζον αἱ σταφυλαὶ ὡς ἐκ τῆς δροσερότητος τῶν προηγουμένων μηνῶν. Ἄν δὲ οἱ προηγούμενοι μῆνες καὶ δὴ ὁ Αὐγουστος καὶ Σεπτέμβριος ἦσαν θερμοί, ἢ ὠρίμανσις ἤρχετο ἐνωρίτερον. Διὰ νὰ σαφεῖ δὲ καὶ ὁ πρῶτος σπόρος γεννήματος ἐπὶ τῆς γῆς, ἔπρεπε νὰ βρέξῃ ἐπανειλημένως κατὰ Σεπτέμβριον, ἵνα προκύψῃ ὁ κατάλληλος ῥώγος εἰς τὰ χωράφια (Tab τουρκιστί). Ἀλλὰ τοῦτο συνέβαινεν ὅτε μὲν ἐνωρίτερον, ὅτε δὲ ἀργότερον. Ἀφοῦ δὲ ἐξεπληροῦντο οἱ ὡς ἄνω ὄροι, συνηθροίζοντο οἱ νέοι εἰς ὠρισμένον μέρος, ἐνεδύοντο ἀναλόγως τοῦ ῥόλου, τὸν ὁποῖον θὰ ἐπαιζεν ἕκαστος, μὲ δέματα λύκων, ἀλωπέκων, δορκάδων, λαγωῶν, τράγων, ἐλάμβανον τὰ κατάλληλα ὄργανα, κουνδούνια, χάλκινα σκευῆ, σιδηρᾶ ἐργαλεῖα καὶ ἐξεκίνουν περὶ τὰ μεσάνυκτα, διὰ νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ διάφορα σπίτια.

Ἐπάνω εἰς τὸν βαθὺν ὕπνον, ἕνας ἐκωφαντικὸς θόρυβος ἐδόνει τὸν αἴρα ἀπὸ τοὺς δαιμονιώδους κρότους μετὰ φωνῶν στεντορίων «Τζαμάλα, Τζαμάλα α α!!!» Ἐνόμιζέ τις ὅτι ἤνοιξεν ὁ Ἄδης καὶ ἐξεβράσθησαν ὄλοι

οἱ δαίμονες ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐξυπνοῦσαν οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἔκυπτον ἀπὸ τὰ παράθυρα. Ὅτε δὲ ὁ πολυθύρομβος ἐκεῖνος ἐσμὸς ἔφθανε κάτωθεν τῶν παραθύρων, ἔμπροσθεν τῆς θύρας, ἐσχηματίζετο ἕνας εὐρύς κύκλος, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ὑπὸ τοὺς ἦχους τῆς γαΐντας καὶ ταρμπούκας (εἶδος τυμπάνου, ἐφηρμοσμένου ἐπὶ πηλίνου κυλίνδρου κούφου), ἐχόρευον δύο, μετημφισμένοι, ἐν εἶδος πυρριχείου χοροῦ. Καὶ ὁ μὲν ὡς γυναῖκα ὑψηλὴ καὶ μεγάλη μὲ φουστάνι λευκὸ μέχρις ὀνύχων καὶ μὲ ὄλα τὰ γυναικεῖα ἐξαρτήματα καὶ κοσμήματα, ὄλυσίδες καὶ λοιπά, ὁ δὲ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος μὲ ἀναξυρίδα καὶ τὰ λοιπὰ ἀνδρικά καὶ ὑψωμένα τὰ χέρια, ἔσειε μακρὸν ἔπιφος (ξύλινον). Οἱ δὲ λοιποὶ οἱ σχηματίζοντες τὸν κύκλον μὲ ἀλλοκότους περιβολὰς ἐβάσταζαν ἕκαστος ἀνὰ ἓν μακρὸν ρόπαλον, καὶ ἀκουμβῶντες ἐπάνω, ἐξέβαλλον ἰαχάς, ὦχ, ὦχ, ἴχ, ἴχ, οὐχ, οὐχ. Ὁ δὲ οἰκοδεσπότης ἔδενεν ἐν νόμισμα εἰς λουρίδα βαμβακεροῦ ὑφάσματος καὶ μὲ ἀναμιμένον κηρίον ἐκόρωνε τὸ πανὶ καὶ τὸ ἔρριπτε φλεγόμενον, διότι ἦτο σκότος. Ἐνας ἐκ τούτων τὸ ἥραξεν ἀμέσως, ἔσβυνε τὴν φλόγα καὶ ἐκράτει τὸ νόμισμα. Μετὰ τοῦτο ἀνεχώρουν δι' ἄλλο σπῖτι μὲ τὸν ἴδιον πάντοτε ρυθμὸν ἀλλαγαμῶν, κρότων καὶ ἰαχῶν. Μὲ τὰ νομίσματα αὐτὰ ἠγόραζον τὴν ἐπομένην κρασιά, ρακιά, ἐκόμιζαν καὶ ἀπὸ τὰ σπῖτια τοὺς διάφορα τρόφιμα καὶ διεσκέδαζαν.

Παρατηρήσεις.—Ἡ λέξις **Τζαμάλια** φαίνεται θρακικῆς προελεύσεως, διότι ὁ φθόγγος **τζ** ἀπαντᾷται εἰς πολλὰς ὀνομασίας τῆς ἀρχαίας θρακικῆς διαλέκτου. Διεσώθη δὲ οὗτος εἰς τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν τῆς σήμερον. Διότι ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἦσαν ἄποικοι τῶν Φρυγῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Οὗτοι δὲ οἱ Φρυγες ἢ Βρυγιοι μετηνάστευσαν ἐκ Θράκης ἀπὸ τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Στρυμόνος, διὸ καὶ Στρυμόνιοι ἐκαλοῦντο.

Καὶ ὁ μὲν χορεύων μὲ κατάλευκον γυναικεῖαν ἐνδυμασίαν ἔπαιζε τὸ πρόσωπον τῆς θεᾶς Δήμητρος, ὁ δὲ μετ' αὐτῆς χορεύων ἀνὴρ παρίστα τὸν θεὸν Βάκχον, οἱ δὲ λοιποὶ παρίστανον τοὺς συνοδοὺς τοῦ Βάκχου, Σατύρους, Σίληνους, Φαύνους κ.λ.π. Ἀλλὰ γεννᾷται τὸ ἐρώτημα: Πῶς συμβαίνει, ὥστε ἡ μία καὶ μόνη τελετὴ νὰ ἀνήκῃ εἰς δύο θεότητας διαφόρου ἰδιότητος, μολονότι καὶ αἱ δύο ἀναφέρονται εἰς τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους; Ἴσως τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὅτε μὲν προηγεῖτο ὁ τρυγητὸς τῆς σπορᾶς, ὅτε δὲ ἡ πρώτη σπορὰ τοῦ τρυγητοῦ, ἕνεκα πρώτων βροχῶν τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ ὡς ἐκ τούτου συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν καὶ μόνην, διότι εἰς τὴν Θράκην ὁ Σεπτέμβριος φέρει συχνὰς βροχάς. Ἐκ τούτου ἐπήγασε καὶ τὸ γνωμικὸν «Σταύρωνε καὶ σπέρνε». Δηλαδὴ μετὰ τὴν ἔορτὴν τοῦ Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) μὴ περιμένεις, ἀλλὰ σπέρνε.

Η ΛΑΜΠΡΗ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ ΚΑΙ Η ΛΑΪΚΗ ΜΟΥΣΑ

Ὁ χειμώνας τέλειωσε, τὰ χιόνια ἔλυωσαν, οἱ βορριάδες ἔπαψαν, τὰ δέντρα ἀνθίσαν, τὰ χελιδόνια ἔφτασαν κοί πελαργοὶ στάθηκαν πάνω στὶς στέγες τῶν σπιτιῶν σὲνα ποδιάρι καὶ ἐπισκοποῦν τὰ γύρω. Ἦρθε ἡ ἀνοιξη καὶ πρόβαλε ἡ Πασκαλιὰ—ἡ Λαμπρή. Ὅλα εἶναι λαμπρά, ὅλα χαρούμενα. Ἦ ἀηδόνι ἔστησε τὸ τραγοῦδι του στὶς ἱτιές καὶ τὰ ποτάμια κατεβάζουν πλιά ἤσυχα τὰ νερά τους καὶ τραγουδοῦν Ἡ γῆ πετᾶ μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοὺς χυμούς της. Οἱ παπαροῦνες μὲ τὸ χαμομῦλι ἀδελφωμένες στολίζουν τὸ κάμπο, ὅπως τὸν ξάστερο οὐρανὸ ὁ γαλαξίας. Ἡ Θράκη γιορτάζει τὴν ἀνοιξη καὶ τὴ Λαμπρή. Ὁ ἀγρότης ἀγναντεύει τὸν καταπράσινο κάμπο. Ἔσβυσε πιά τὸ τζάκι καὶ βγήκε νὰ χαρῆ τὴ χαρὰ τοῦ κάμπου. Τὰ μελίσινα ἀπλωσαν τὰ φτερά τους κι' ἀπὸ ἀνθὸ σ' ἀνθὸ καθίζοντας ρουφοῦν τὰ μῦρα τῆς ἀνοιξιάτικης—τῆς Λαμπριάτικης μοσχοβολιάς—τῆς Θράκης.

Νὰ καὶ τὸ Λαζαροσάββατο. Γιορτάζουν οἱ Λαζάρηδες καὶ Λάζαροι. Τὴ μέρα τούτη τραγουδοῦν :

«Ἦρτε ὁ Λάζαρος, ἦρταν τὰ Βάγια, κόσκινα, πίττες, πέντε αὐγά,
κι' ἓνα βουτσὶ κρασί, νὰ πιοῦν τὰ παλληκάρια νὰ μεθύσουνε,
νὰ κάτσουνε καρσὶ καρσὶ νὰ τραγουδήσουνε».

Τὸ Βαγιῶν θὰ γιορταστῆ μὲ μεγάλη κατάνυξη. Τὴ μέρα τούτη ὅλοι προμηθεύονται ψάρια καὶ πηγαίνοντας στὴν Ἐκκλησιά, παίρνουν ἀπὸ τὸ χερί τοῦ παπᾶ τὰ βάγια, πού τὰ φέρνουν ἀπὸ τὸ ποτάμι. ὅπου ὑψώνουν τὸ μπόϊ της οἱ βαγιές οἱ πολὺκλωνες. Τὰ παιδιά τραγουδοῦν περιχάρα γιὰ τὸν ἐρχομὸ τῆς Λαμπρῆς.

Τῷ Βαγιῶ Βαγιῶ τρῶμ' ψάρ' καὶ κολλιὸ
καὶ τὴν ἄλλ' τὴν Κυριακὴ τρῶμε κόκκινο αὐγό.

Τὸ βράδν τῆς Κυριακῆς ἀρχίζουν οἱ ὄλονυχτίες μὲ τὸ «Ἴδον ὁ Νυμφίος».

Τὴ Μεγάλῃ Πέμπτῃ τρώγουν νερόβραστη φακὴ, ἔλιές καὶ χαλβᾶ καὶ βάφουν τὰ κόκκινα αὐγά καὶ ζυμώνουν τὰ πασκαλινὰ κουλίκια καὶ τσουρέκια. Τὴ μέρα τούτη γίνεται τὸ ἔθιμο τοῦ Ὁβριγιοῦ. Τὰ μεγάλα παιδιά παίρνουν παλιὰ ροῦχα, τὰ γεμίζουν μὲ ἄχυρα καὶ κάμνουν τὸν Ὁβριγιὸ κι' ἀφοῦ τὸν γυρίζουν μέσα στὰ χωριά, τὸν περιχύνουν λίγο πετρέλαιο καὶ τὸν καίνε τραγουδώντας :

Ράτσα κεράτσα δὸς μιὰ κληματσίδα
νὰ κάψουμε τὸν Ὁβριγιό, πῶχει πολὺ κασίδα.
Ὁβριγιὸς φορεῖ φτερό, τὸ κεφάλι τ' τὸ ξερό,
Ὁβριγιὸς πουλεῖ μετᾶξι, ἢ κασίδα τ' νὰ πετάξει κλπ.

Τὴ μέρα τούτη τὰ παιδιά μαζεύουν τ' αὐγά, πὸν οἱ παπάδες μοιρά-

ζουν βαμμένα στὸ λαὸ τῆ Δευτερανάσταση, τραγουδώντας τὸ τραγοῦδι τοῦ Χριστοῦ :

- Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
σήμερα ὅλοι θλίβονται καὶ τὰ βουνὰ λυποῦνται.
Ἡ Παναγιά ἢ Λέσποινα κάθονταν μοναχὴ τῆς,
τὴν προσευχὴ τῆς ἔκαμνε γιὰ τὸν μονογενὴ τῆς.
Φωνὴ ἠκούσθη ἀπ' οὐρανοῦ κι' ἀπὸ ἀγγέλου στόμα.
— Φτάνουν κυρά μ' οἱ προσευχές, φτάνουν καὶ οἱ μετάνοιες
καὶ τὸν υἱό σου πιάσανε καὶ στὸ χαλκιᾶ τὸν πᾶνε.
— Χαλκιᾶ, Χαλκιᾶ, φκιάσε καρφιά, φκιάσε τρεῖα περόνια.
Καὶ κείνος ὁ παράνομος βάζει καὶ φκιάνει πέντε ¹⁾).

Τὸ τραγοῦδι αὐτὸ ποῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μικρὰ ἀριστουργήματα τῆς Θρακικῆς λαϊκῆς μούσας, κι' ἐκφράζει ὅλο τὸν πόνο τῆς μητέρας τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ τὴ ζωντανὴ ἔκφραση τοῦ πάθους ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατέχεται τὴ μέρα τούτη ἡ λαϊκὴ ψυχὴ.

Τὴ Μεγάλῃ Πέμπτῃ καὶ τὲς δυὸ ἄλλες κατόπιν δὲν δουλεύουν τ' ἀμπέλια, γιὰτὶ καὶ αὐτὲς λογαριάζονται δριμάτα καὶ οἱ ἀγρότες ἅμα δουλέψουν τ' ἀμπέλια, τὰ καίει ἡ πάχνη.

Καὶ ξημερώνει ἡ Μεγάλῃ Παρασκευή. Οἱ γυναῖκες πηγαίνουν λουλούδια καὶ πρασινάδες καὶ στολιζοῦν τὸν ἐπιτάφιο. Ἀνάβουν κεριά, χαιρετοῦν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ σκίβοντας περνοῦνε κάτω ἀπὸ τὸν ἐπιτάφιο νὰ τοὺς πιάσει ἡ χάρη τῆς. Τὸ βράδυ ξενυχτοῦν οἱ γυναῖκες στὴν ἐκκλησιᾶ καὶ μοιρολογοῦν μὲ τὸ γνωστὸ μοιρολόγι :

- Καλὸ ναι τᾶγιος ὁ Θεός, καλὸ εἶναι καὶ τὸ λένε.
ἽΟποιος τὸ λέγει σώζεται κιῶποιος τ' ἀκούει ἀγιάζει,
κιῶποιος τὸ καλοφιγκραστῆ Παράδεισο θὰ λάβη,
Παράδεισο καὶ λίβανο ἀπὸ τὸν ἽΑγιον Τάφο.
5 ἽΕκεῖ ψέλνουν οἱ ἐκκλησιᾶς καὶ λειτουργοῦν παπάδες
ἐκεῖ τρέχουν κοῖ ἽΟβριγιοὶ καὶ τὸ Χριστὸ γυρεύουν.
Βαστοῦν χρυσὸ στὰ χέρια τους κι' ἀργύρια στὶς ποδιές τους.
Κανεῖς δὲν τοὺς λιμπίστηκε, κανεῖς νὰ τοὺς ρωτήσῃ,
κιῶ πρῶτος του ὁ μαθητῆς, ὁ πρῶτος ὁ Καϊάφας,
10 ἐκεῖνος τοὺς λιμπίστηκε, ἐκεῖνος τοὺς ρωτᾶει :
— Τί τρέχετε, σκυλόβριγοι, καὶ μέγα δὲν τὸ λέτε ;
— Τὸν ἽΙησοῦ γυρεύουμε καὶ σένα δὲν τὸ λέμε.
— Γιὰ τάξτε με, γιὰ δόστε με, νὰ σᾶς τὸν μολογήσω.

1) Εἶναι τεμάχιο ἀπὸ τὸ γνωστὸ θρακικὸ μοιρολόγι τῆς Μ. ἽΕβδομάδος.
Βλ. παρακάτω.

- Χίλια ἀργύρια ἔχουμε στὸ μαχμουντιέ δεμένα.
- 15 ὄλα σου τὰ χαρίζουμε νὰ μᾶς τὸν μολογήσης.
- Πάρτε μαζί μου τὸ δρομί, πάρτε τὸ μονοπάτι,
Τὸ μονοπάτι ἔβγαινε κεῖ στοῦ μπαχτσέ τὴν πόρτα.
Χτυποῦνε μιά, χτυποῦνε δυὸ καὶ πολογὴ δὲν δίνουν
κι' οἱ πόρτες ἀπ' τὸν φόβο τους ἀνοίγουν μοναχὲς τους.
- 20 Σκῶνει λαγῆνι νερὸ νὰ πιῇ καὶ μὲ τὸ μάτι γνεύει.
- Αὐτὸς εἶναι καὶ πιάστε τον, σφιχτιὰ νὰ τόνε δέστε.
Ἄπ' τὰ μαλλιά τὸν ἄρπαξαν, στὰ μάρμαρα τὸν ρίξαν,
Τὰ μάρμαρα ραγίστηκαν κι' ἡ γῆς ἀνεκατώθη.
Ἡ Παναγιὰ ἡ Δέσποινα καθοῦνταν μοναχὴ της,
- 25 Τίς προσευχὲς της ἔκαμνε γιὰ τὸ μονογενὴ της.
- Φτάνουν κερὰ μας Παναγιὰ, φτάνουν οἱ προσευχὲς σου,
τὸ γιόκα σου τὸν πιάσανε καὶ στὰ χαλκιὰ τὸν βάλαν,
καὶ στοῦ Πιλάτου τίς ἀδλές, ἐκεῖ τὸν τυραννᾶνε.
Σὰν τᾶκουσε ἡ Παναγιὰ πέφτει λιγοθυμαίει.
- 30 Σταμνὶ νερὸ τῆς ρίξανε γιὰ νᾶρτ' στὸν ἑαυτὸ της.
- Σῶπα, κερὰ μας Παναγιὰ, καὶ μὴν ἀναστενάζεις
ὁ Κύριος θ' ἀναστηθῇ τριήμερος ἐκ τάφου.
Καὶ τὴ Λαμπρὴ χαρούμενοι ὡς πάντ' ἀγαπημένοι.

Εἶναι ἓνα μοιρολόγι γιομαῖτο πάθος καὶ θλίψη, συμπόνια καὶ συμπάθεια γιὰ τὴ μάννα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ μοιρολογώντας κάθονται καὶ τὸν φυλάγουν, ὅπως τὸν πεθαμένο μέσα στὸ σπῆτι ὡς τὴν ὥρα τῆς ἀκολουθίας τοῦ στολισμένου ἐπιταφίου.

Τὸ Μεγασάββατο ὁ κόσμος πηγαίνει στὰ μνήματα. Οἱ παπάδες τρισαγίζουν τοὺς πεθαμένους καὶ οἱ γυναῖκες μοιράζουν κόκκινα αἰγά, μουστολαμπάδες, καρῦδια καὶ σῦκα.

Ἡ μέρα τῆς Πασκαλιᾶς στὴ Θράκη εἶναι ἡ μεγαλύτερη γιορτὴ τῆς χρονιάς. Τούτῃ τῇ μέρᾳ ὅλοι εὐχονται καλὴ ἀνάσταση, καὶ σαράντα μέρες δὲν λένε καλησπέρα ἢ καλημέρα ἀλλὰ **Χριστὸς Ἀνέστη — Ἀληθῶς Ἀνέστη.**

Στὴν Δευτερανάσταση στὸν ἀυλόγουρο τῆς ἐκκλησιάς, βγάζουν τὴν εἰκόνα τῆς Ἀναστάσεως, ὑψωμένη στὸ κοντάρι της καὶ στολισμένη, στὸ **μεζάτι**, δηλαδὴ ποιὸς θὰ τὴν κρατήσῃ στὸ γύρισμά της μέσα στὴν πολιτεία ἢ τὸ χωριό, δίνοντας στὸ παγκάρι τῆς ἐκκλησιάς τὸ δῶρο. Ὅποιος προσφέρει τὰ περισσότερα, κεῖνος τὴν παίρνει ἀπὸ τοῦ παπᾶ τὸ χέρι καὶ τὴν κρατᾶ ἕως ὅτου ἡ περιφορὰ τῆς ἀναστάσεως τελειώσει καὶ διαβαστῇ ὁ ἑσπερινὸς τῆς Δευτεραναστάσεως, ὅτε θὰ εἰπωθῇ σὲ πολλὰς γλῶσσας τὸ εὐαγγέλιο. Ἡ πρώτη μέρα τῆς Λαμπρῆς εἶταν ἓνα πανηγύρι, ὅπως καὶ ὅλη ἡ διακαινίσσιμος ἑβδομάδα, μιὰ γιορτὴ λαμπερὴ σῶλους τοὺς χρόνους καὶ καιροὺς στὴ

Θράκη. Τὶς τρεῖς μέρες τῆς Πασκαλιᾶς στήνονταν τὰ διάφορα παιγνίδια μέσα στὶς κούνιες, πήγαιναν στὰ θεάματα γιὰ νὰ βλέπουν τοὺς σχινοβάτες ποὺ περπατοῦσαν πάνω στὸ σχοινί, ἢ πηδοῦσαν ἀπὸ ψηλὰ ἢ στέκονταν ὀρθοὶ στῆ ράχη τοῦ ἀλόγου ποὺ ἔτρεχε. Τὶς ἡμέρες τῆς Πασκαλιᾶς ὁ κόσμος πολὺ ἀγαποῦσε νὰ ἐκδηλώνει τὸν ἐνθουσιασμό του μὲ τουφεκιές, ποὺ ἔρριχνε, βγάζοντας τὰ παλιὰ τουφεκία ἀπὸ τοὺς κρουψῶνες τους. Ὁ ἐνθουσιασμός αὐτὸς μεταδιδότανε καὶ τὰ παιδιὰ, ποὺ ἀμιλλώτανε ποῖο νᾶχει τὸ πιὸ μεγάλο τουφεκί 1).

Στῆ Θράκη ὑπάρχει συνήθεια ριζωμένη τὸ Πάσχα, ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἀνάσταση, οἱ βαπτιστικοὶ νὰ ἐπισκέπτονται στὸ σπίτι τοὺς νουνοὺς τῶν καὶ παίρνοντας τὴν εὐχή τους νὰ τοὺς προσφέρουν τὸ τσουρέκι τῆς Πασκαλιᾶς μεγάλο, στρογγυλό, ψημένο μέσα σὲ ταψί, ποὺ εἶχε ἀπὸ πάνω μπηγμένο κι' ἓνα αὐγὸ στῆ μέση ἢ κι' ἄλλα τέσσαρα στὶς ἄκρες ἢ καὶ τέσσαρα ἄλλα στὴν περιφέρεια, ποὺ μὲ τὸν κεντρικὸ ἀποτελοῦν τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ, καὶ γαρνιρισμένο μὲ μύγδαλα. Τὸ τσουρέκι τὸ πρόσφεραν μαζί μὲ αὐτὰ κόκκινα. Ὁ βαπτιστικὸς προσφέροντας τὰ δῶρα κάμνει μετάνοια καὶ φιλά τὸ χέρι τοῦ νουνοῦ ἢ τῆς νουνᾶς καὶ εὐχεται «Καλὸ Πάσχα». Φεύγοντας δέ, παίρνει κι' αὐτὸς ἀπὸ τὸ νουνοῦ του τὰ δῶρα του μαζί μὲ τὶς εὐχὲς καὶ τ' ἀνάλογο χρηματικὸ μπαξίσι.

Στῆ Θράκη ἔχουμε καὶ παραδόσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ Πάσχα :

1.—Ὁ Χριστὸς ἀνέβηκε τῶν Βατῶν στὸ γαϊδούρι κουρασμένος καὶ πῆγε στὰ Ἱεροσόλυμα νὰ τὸν σταυρώσουν. Ἀπὸ τότε εὐλόγησε τὸ γαϊδούρι νὰ ἔχει ὑπομονὴ καὶ τὸ μαῦρο σταυρὸ στῆ ράχη του ἀπὸ τὸ σβέρκο ὡς τὴν οὐρὰ κι' ἀπὸ τὴ δεξιὰ τὴν πλάτη ἴσα μὲ τὴν ἀριστερή.

2.—Τὰ καρφιά ποὺ καρφώσανε πάνω στὸ σταυρὸ τὸ Χριστὸ οἱ Ὁβριγιοί, τὰ δούλεψε καὶ τὰ ἐτοίμασε ὁ γύφτος ποὺ τὸν παράγγειλαν νὰ κάμει τρία κι' αὐτὸς ἀπὸ τὴν κακία του ἔκαμε πέντε. Τὸ γύφτο τὸν καταράστηκε ἡ Παναγία : «Θεμέλιο νὰ μὴ στήσει καὶ στάχτη στῆ γωνίτσα του νὰ μὴ ἀποχτήσει». Γι' αὐτὸ ἔχει πάντα πάνω του τὴν ὀργὴ καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀποχτήσει σπίτι γιὰ νὰ καθίσει γιὰ πάντα καὶ σιὰ νὰ πυρῶνεται τὸ χειμῶνα.

3.—Ὁ Ἅγιος Λάζαρος, σὺν ἀνεστήθη ὕστερα, δὲ γέλασε πιά τὰ χεῖλι του. Μόνο μιὰ μέρα σὺν εἶδε μιὰ γριά νὰ κλέβει ἓνα πῆλινο κουμάρι γέλασε καὶ εἶπε : «Γιὰ δὲς τὸ χῶμα, κλέβει τὸ χῶμα».

4.—Ὅταν εἶδε ἡ Παναγία τὸν Χριστὸ σταυρωμένο, ἔκλαψε κι' ἀπὸ τὰ δάκρμά της φύτρωσε ἓνα λουλουδί. Ὁ σπόρος του εἶναι σταχτὺς ὅσο ἓνα ρεβύθι. Στὸ Ἅγιον Ὄρος μ' αὐτὸν κάμνουν κομπολόγια.

Τὸ τραγοῦδι τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ γιομάτο δραματικὴ ἀφηγηματικὴ δύναμη καὶ παραστατικότητά, ἀλλὰ καὶ ποιητικὴ διάθεση σπανία, ἀπο-

1) Βλ. Διήγημα Π. Παπαχριστοδούλου. Τὸ τουφεκί τῆς Πασκαλιᾶς.

- τὸ μονοπάτι τις ἔβγαλε στοῦ τσίγγανου τὴν πόρτα.
- Καλῶς τὰ φκιάνεις μάστορη, καλῶς τὰ πολεμάεις,
γιὰ πές με, πέ μου μάστορη, τί εἶν' αὐτὰ ποὺ κάνεις ;
νὰ ζήσουν τὰ παιδάκια σου.....
- 30 νὰ ζήση ἡ γυναίκα σου κι' ὅλη ἡ φαμελιά σου.
- Ἐναν ἐπιάσανε ἐψές, τὸν φκιάνω τὰ καρφιά του,
οἱ Ὀβρεγιοὶ μὲ εἶπαν τέσσαρα, χτυπῶ καὶ φκιάνω πέντε.
Τὰ δυὸ στὰ δύο πόδια του, τὰ δυὸ στὰ δυὸ του χέρια,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ ἀντίκρου στὴν καρδιά του.
- 35 —Ἄχ τσίγγανε κατισίβελε, ψωμί νὰ μὴ χορτάσης,
μηδὲ ψωμί, μηδὲ φαγί, μηδὲ ξύλα στὸ τζάκι
κι' ἀχλιά ἀπὸ τὸ τζάκι σου ποτὲ νὰ μὴν πετάξεις.
Πῆραν τὸ δρόμο, τὸ δρομί, δρομί τὸ μονοπάτι,
τὸ μονοπάτι τις ἔβγαλε στοῦ μάστορα τὴν πόρτα.
- 40 —Καλὴ σπερὴ σου μάστορα, καὶ τί εἶν' ἐδῶ ποὺ κάνεις ;
—Οἱ Ὀβρεγιοὶ μὲ βάλανε σανίδια νὰ τις κάνω.
—Ἀνάθεμά σε μάστορη, τὸ λόγο ποὺ μὲ εἶπες,
Νὰ πελεκᾶς, νὰ πελεκᾶς καὶ πελεκούδια νὰ βγάξεις,
καὶ μέσα στὰ σακούλια σου παρὰ') νὰ μὴν ποτάξεις').
- 45 Πῆραν τὸ δρόμο τὸ δρομί, δρομί τὸ μονοπάτι,
τὸ μονοπάτι τις ἔβγαλε εἰς τοῦ ληστοῦ τὴν πόρτα
κὴ πόρτα ἀπὸ τὸ φόβο της ἀνοίγει μοναχὴ της.
Γυρίζει καὶ βλέπει τὸ γιόκα της, θωρεῖ, δὲν τὸν γνωρίζει,
γυρίζει βλέπει ἀκόμα μνιά, κῦστερα τὸν γνωρίζει.
- 50 —Δόστε μαχαίρια νὰ σφαγῶ, νὰ κόψω τὰ μαλλιά μου,
δόστε σκοινὶ νὰ κρεμαστῶ γιὰ τὸ μοναχογιό μου.
Φέρτε με τὸν ὑγιόκα μου νὰ τὸν γλυκοφιλήσω.
—Ἄιντε μάννα μ', σὰ σφαγῆς, θὰ σφάζωντ' οἱ μάννες ὅλες
ἐσὺ μάννα μ' κιᾶν πνιγῆς, θὰ πνίγωντ' οἱ μάννες ὅλες.
- 55 Πάρε κρασί μέσο' τὸ γυαλί κι' ἀφρᾶτο παξιμάδι,
παρηγοριά μαννοῦλα μου παρηγοριά στὶς μάννες.
Ἵταν χτυποῦν οἱ ἐκκλησιῆς καὶ ψέλνουν οἱ παπάδες,
τότε καὶ σὺ μαννοῦλα μου, νᾶχεις χαρὲς μεγάλες.

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Α'.—ΝΕΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΙΣ ΠΛΩΤΙΝΟΠΟΛΙΝ

Τῇ συνδρομῇ τῆς τύχης καὶ νέα ἀξιολογώτατα εὐρήματα ἀνεκαλύφθησαν ἐπὶ τοῦ βραχώδους συγκροτήματος τῆς Πλωτινιπόλεως, τῆς παρὰ τῶν περιοίκων *Ἁγία Πέτρα* καλουμένης. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη ἦλθεν εἰς φῶς ὑπὸ τὰς ἀκολούθους συνθήκας : Συνεργεῖον ἐξ ἐργατῶν τοῦ Δήμου Διδυμοτείχου, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ δημοτικοῦ ὑπαλλήλου Χρίστου Κεχαγιᾶ, ἡσχολεῖτο ἡδη ἀπὸ τῆς 27ης Μαρτίου ἔ. ἔ. μὲ τὴν ἐκσκαφὴν καὶ μεταφορὰν χώματος ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου, χρησίμου διὰ τὴν ἐπίστρωσιν τῆς παρακειμένης δημοτικῆς ὁδοῦ. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης αἱ σκαπάναι προσέκρουσαν ἐπὶ πλακός, ὡς καὶ ἀρχὴν ἐνομίσθη, εὐμεγέθους καὶ εἰργασμένης. Τοῦτο προεκάλεσε τὴν προσοχὴν τοῦ συνεργείου, τοῦ ὁποίου οἱ ἐργάται ἤρχισαν σκάπτοντες προσεκτικώτερον. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐκσκαφῆς ἐξηκριβώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κλίμακος λελαξευμένης ἐπὶ τοῦ βράχου. Εἰδοποιηθέντες δι' ἐγγράφου τοῦ κ. Δημάρχου, μετέβημεν ἐπὶ τόπου καὶ παρηκολουθήσαμεν αὐτοπροσώπως τὴν συνέχισιν τῆς σκαφικῆς ἐρεύνης, ὅσον βεβαίως ὁ χρόνος μᾶς ἐπέτρεπεν. Ἐκ τῆς ἐρεύνης, εἰς ἣν προέβημεν, διεπιστώσαμεν τὰ ἑξῆς :

Λαξευμένη κλίμαξ

1) Ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς λαξευτῆς κλίμακος, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ ἔδαφος ρίζης τοῦ βράχου, εὐρεθαι εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν μὲ τὴν πρὸ αὐτοῦ μικρὰν πεδινὴν ἑκτασιν, τὴν φθάνουσαν μέχρι τοῦ Ἐρυθροποτάμου.

2) Ὁ σωρὸς τοῦ ἐπὶ τῆς κλίμακος χώματος ἦτο ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα, καλύπτων ὁλόκληρον τὴν κλίμακα καὶ τὰς κλιτύς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύναται τις νὰ ὑποπτεύσῃ, τί ὑπὸ τὸ χῶμα ἐλάνθανεν.

3) Ἐκ γενομένης ἐπιτοπίου ἐξετάσεως ἐξηκριβώθη ὅτι οὐδεὶς, οὐδ' ὁ πρεσβύτερος τῶν περιοίκων, ἐγνώριζε τὴν ὑπαρξιν τῆς κλίμακος ταύτης.

Πάντα ταῦτα ἤγαγον ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔδει δυοῖν θάτερον νὰ γίνῃ : ἢ νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τῆς κλίμακος καὶ εὑρεσιν τοῦ σημείου εἰς ὃ αὕτη ἦγεν, ἢ νὰ ἐκταθῇ ἡ ἔρευνα πρὸς τὸ ὑπέδαφος. Προτιμήσαμεν ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν πρώτην λύσιν. Οὕτω, μετὰ κοπιώδη ἐργασίαν δύο ἑβδομάδων, ὁλόκληρος ἡ ὑπάρχουσα καὶ σωζομένη κλίμαξ ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη. Αὕτη ἀπο-

τελείται ἐκ 56 βαθμίδων ἐντὸς τοῦ βράχου λελαξευμένων. Ἡ πρώτη ἢ παρὰ τὸ ἔδαφος βαθμὶς, μετρηθεῖσα εὐρέθη ἔχουσα πλάτος μὲν 3,63 μ., ὕψος 0,25 καὶ ἔκτασιν 0,53 τοῦ μ. Ἡ ἀμέσως ἐπομένη ἔχει μὲν τὸ αὐτὸ μῆκος καὶ ὕψος, πλάτος δὲ 0,86 τοῦ μ. Πολλαχοῦ αἱ βαθμίδες εἶναι ἀπολεπισμέναι, καταστροφείσαι καὶ λόγῳ τῆς ὑγρασίας καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφήν. Ἄλλ' ἢ κλίμαξ δὲν ἔχει τὸ αὐτὸ πλάτος καθ' ὅλας τὰς βαθμίδας. Εἰς τὴν 30ην βαθμίδα τὸ πλάτος εἶναι περὶ τὸ ἓν μέτρον, εἰς δὲ τὴν 39ην περὶ τὰ 0,90 τοῦ μ. Ἐπίσης κατὰ διαστήματα, ὡς λ. χ. εἰς τὴν 30, 39 καὶ 46 βαθμίδας, ὑπάρχει μεγαλυτέρα ἔκτασις ἀπὸ τὰς λοιπὰς, προφανῶς διὰ τὸ νὰ ξεκουράζηται ὁ ἀνερχόμενος ἢ κατερχόμενος. Εἰς τὴν 46ην βαθμίδα ὑπάρχει πλάτωμα διαστάσεων 1, 80×2, 8 μ., κατ' εὐθείαν δ' ἔναντι ὁ βράχος ἔχει ὑποστῆ ἐξεργασίαν, ὣν κατὰ μὲν τὸ ἡμισυ εὐθύς, δίκην τοίχου, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἡμισυ ἐπικλινῆς, προφανῶς διὰ τὴν ὀμαλοτέραν ροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ὑπερθεῖν τοῦ σημείου τούτου ὑψοῦται βράχος ἀπορρώξ, μετὰ κοίλων ἀγμῶν, μὴ ἔχων σύνδεσιν τινα μὲ τὴν κλίμακα.

Ἀπὸ τῆς 46ης βαθμίδος ἡ κλίμαξ στρέφεται δεξιᾶ. Ἀκολουθοῦν τρεῖς βαθμίδες, εἶτα δὲ ἕτερον πλάτωμα, διαστάσεων 2×1,60 μ. καὶ μετὰ ταῦτα πέντε βαθμίδες. Εἶτα ἡ κλίμαξ σταματᾷ ἀποτόμως, συνεχίζοντος τοῦ βράχου. Εἰς ὠρισμένα ὅμως σημεῖα αὐτοῦ διεπιστώσαμεν ἴχνη λαξεύσεων. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι τὸ τιμῆμα ἐκεῖνο τοῦ βράχου ἢ προαίμως ἐλατομήθη, ἢ, ὑποστὰν διάβρωσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, κατέπεσεν. Ἐκ πάντων τούτων ἐσχηματίσαμεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ κλίμαξ αὕτη ἦγεν κυκλοτεροῦς ἐπὶ τὴν κορυφήν, ἔνθα ἔκειτο ἡ Πλωτινόπολις. Τὸ ἐκατέρωθεν ὕψος τῶν παρεῶν τοῦ βράχου εἶναι δεξιᾶ μὲν τῷ ἀνερχομένῳ περὶ τὰ 2,70 μ., ἀριστερᾶ δὲ 1,80. Ὅπως δὴποτε ὅμως, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ κατὰ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν τῆς κλίμακος. Ἀπασαὶ αἱ βαθμίδες, ἀπὸ τῆς 46ης καὶ μέχρι τοῦ ἐδάφους, φέρουσιν ἐγκοπὴν, ἣτις, ἀπὸ μὲν τῆς ἀνωτάτης εὐρίσκειται εἰς ἀπόστασιν 0,30 τοῦ μ. ἀπὸ τῆς δεξιᾶς τοῦ βράχου παρεῖας, εἰς δὲ τὴν τελευταίαν βαθμίδα φθάνει μέχρι τοῦ μέσου αὐτῆς, χρησιμεύουσα ὡς ὑδρορροή. Ἡ τέχνη τῆς λαξεύσεως τῆς κλίμακος προκαλεῖ κατάπληξιν. Ἐκάστη βαθμὶς εἶναι ὀλίγον ὑψηλοτέρα κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς καὶ βαθυτέρα κατὰ τὴν βάσιν τῆς, προσλαμβάνουσα τεχνικωτάτην κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω. Ἐπειτα, ὅσῳ ἀνέρχεται τις, τόσῳ ἡ κλίμαξ στενοῦται καὶ λαμβάνει ἐλαφρὰν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιᾶ. Καὶ ἡ λάξευσις καὶ ἡ ἐλάττωσις τοῦ πλάτους καὶ ἡ στροφή, ἐγένοντο διὰ τέχνης καταπλησσοῦσης. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς κλίμακος καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν ὅτι αὕτη ἦγεν ἐπὶ τὴν κορυφήν, ἔνθα ἡ πόλις, κατέστη ἐμφανῆς ἢ ἀνάγκη ἀνασκαφῆς τοῦ ὑπεδάφους. Ἀνασκάψαντες, ὄθεν, μικρὰν ἔκτασιν, ἀνεύρομεν καὶ ἄλλας βαθμίδας, τελείως κατεστραμμένας, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῶν τοῖχον ἐξ ὀγκωδῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων. Θρυλεῖται ὅτι εἰς τι σημεῖον τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι τεθαμμένος ναός, εἴτε ἀρχαῖος, εἴτε βυζαντινός.

Β' ΑΛΛΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἐντὸς τοῦ χώματος, τοῦ καλύπτοντος τὴν κλίμακα, εὑρέθησαν τὰ ἐξῆς : α) Πλήθος ἀπὸ θραύσματα ἀγγείων, τινὰ τῶν ὁποίων ἔφερον βαφὴν, σπανίως μὲν ἐρυθράν, κυρίως δὲ μέλαιναν. Λόγω τῆς σμικρότητος τῶν τεμαχίων, δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς οὔτε τὸν χρόνον, οὔτε τὸν τόπον κατασκευῆς τῶν. Εἰκάζομεν ἀπλῶς ὅτι ταῦτα δέον ν' ἀνήκωσιν εἰς τὴν Δ' ἢ Γ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. β) Διάφορα νομίσματα ἐκ χαλκοῦ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. γ) Κακότεχνος κεφαλὴ ἀμνοῦ ἐκ σκληροῦ λίθου, ἀποκοπεῖσα τοῦ ὑπολοίπου σώματος, μὴ ἀνευρεθέντος. Ἡ ἀριστερὰ ὄψις τῆς κεφαλῆς ταύτης εἶναι ἀπολεπισμένη. Θεωμένη κατὰ πρόσωπον ὁμοιάζει πρὸς σφίγγα. δ) Τὸ ἄνω ἀριστερὸν τεμάχιον ἀναγλύφου. Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται ἐντὸς πλαισίου μορφὴ γυναικὸς ἄνω τῆς ὀσφύος. Ἡ κόμμωσις καὶ ἡ ἀμφίεσις δείκνυσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διακρίνεται στέμμα γυναικὸς ἄρα δ' ἀπεικονίζῃ αὐτοκράτειραν. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἔχει ἀποκοπῆ, ἡ δὲ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος καὶ κάτω εἶναι κατεστραμμένη. Πάντως εἶναι αὕτη ἐπενδεδυμένη, ὡς δ' ἐκ τῆς κλίσεώς της φαίνεται, ὅτι ἀνεῖχέν τι. Τὸ ἱμάτιον φέρει ὠραίαν κόλλωσιν καὶ πτύχωσιν. Ἐνεκα τῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοποθετήσεως τῆς γυναικὸς, εἰκάζομεν ὅτι παρ' αὐτὴν θὰ ἴστατο ἀνὴρ τις. Ποῖος ὅμως ; Ἔτερον τεμάχιον, παρὰ τὰς προσπαθείας μας δὲν ἀνευρέθη. Δοθέντος δ' ὅτι καὶ τὸ πρόσωπον εἶναι σχεδὸν κατεστραμμένον, δύσκολον εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν τοὺς εἰκονιζομένους. Δὲν ἀποκλείεται νὰ παριστᾷ τὴν Πλωτίην καὶ τὸν αὐτοκράτορα Μ. Ἰουλίον Φίλιππον Ἄραβα. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀναγλύφου θὰ ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς ἐπιγραφή, δηλωτικὴ τῶν εἰκονιζομένων.

Τὸ ἄνω ἀριστερὸν τεμάχιον ἀναγλύφου

Καὶ νῦν τίθεται τὸ ζήτημα τοῦ χρονολογικοῦ καθορισμοῦ τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος. Τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἀποκλείομεν νὰ κατασκευάσθῃ αὕτη ἐπὶ τῆς ρωμαϊκρατίας. Τοῦτο δὲ συνάγομεν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ οἰκησις αὕτη, καθαρῶς θρακικὴ, προϋπῆρχεν τῆς ὑποταγῆς της εἰς τοὺς ρωμαίους καὶ τῆς

μετονομασίας της καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ὄντες πρακτικώτεροι εἰς τὰ τοιαῦτα, δὲν θ' ἀπησχόλουν ἐργατικὰς χεῖρας διὰ τὴν λάξευσιν παμμεγέθους κλίμακος, αὕτη εἶναι ἔργον τῶν ὑστεροθρακικῶν χρόνων, γενόμενον διὰ πανδήμου ἀπασχολήσεως καὶ διαρκέσαν ἐπὶ πολὺ. Τὸ δὲ γεγονός ὅτι ἀπὸ 150 ἐτῶν καὶ πλέον οὐδεὶς ἐγνώριζε τι περὶ τῆς κλίμακος, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη διεσώθη περὶ αὐτῆς παράδοσις, ἐξηγεῖται ὅτι αὕτη ἐπεχώσθη ἤδη πρῶτως καὶ οὐχὶ τυχαίως, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ λόγους ἀμυντικούς. Ὅποτέρως καὶ ἂν ἔχη, ὅπως νῦν ἤχθησαν τὰ πράγματα, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ παραμείνῃ ἡ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς γεννᾷ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς τελείας ἐξακριβώσεως καὶ ταξινομήσεως τῶν δεδομένων.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΥ
Ἐπιμελητῆς ἀρχαιοτήτων

Γ'.—Τ'ΑΝΑΣΤΕΝΑΡΙΑ ΤΟΥ 1952

Ἐπιστρέφοντας μόλις ἀπὸ τὸν Λαγκαδᾶ, ὅπου ἔγιναν τ'ἀναστενάρια μὲ μεγάλη ἐπιτυχία, ἀποτυπῶνω τὶς πρῶτες μου ἐντυπώσεις, προκειμένου πολὺ προσεχῶς νὰ συντάξω καὶ δεύτηρη μελέτη περὶ τῶν φαινομένων τῆς πυροβασίας καὶ ἀκαΐας καὶ περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς τελέσεως τοῦ ἐθίμου.

Στὸν Λαγκαδᾶ ζοῦν 80—100 οἰκογένειες ἀπὸ τὸ Κωστή καὶ τὸ Μπροντίβο, πρὸς πολλαπλασιάζονται σιγά, μνήμονες τῶν παλαιῶν τῶν ἐθίμων. Ἔχουν δύο ἀναστενάρικα «κονάκια», τῆς Φωτεινῆς Μοσχοτᾶ, παλαιᾶς ἀναστενάρισσας, πρὸς ἡ πίστη κιἀφοσίωση στὸ ἐθίμο, τὴν καθιστᾷ ἀξιοπρόσεχτον καὶ τῆς Μαρούλας Γιαννοπούλου, μιᾶς εὐφυεστάτης γυναίκας 60 ἐτῶν, πρὸς τὸ κονάκι της εἶναι ἀξιολογώτερο. Ἔχουν ἰδικούς τῶν «παποῦδες», εἰκόνες δηλ. τῶν ἁγίων κάθε ἀναστενάρης. Σαυτὰ τὰ «κονάκια» ἦταν συγκεντρωμένοι οἱ ἀναστενάρηδες ἀπὸ τὴν παραμονὴ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἐκεῖ ἄρχισαν τ'ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας τὰ προεόρτια. Συγκέντρωσαν τὶς εἰκόνες τῶν, ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν¹⁾. Ἐκεῖ ἔστησαν καὶ τ'ἀναμμένα τοὺς κεριὰ καὶ τὰ θυματῖα καὶ μὲ χοροὺς καὶ ἀκατάπανστα τραγούδια, πρὸς θὰ παραθέσω στὴ νέα μου μελέτη, παρακαλοῦσαν τοὺς «παποῦδες», νὰ τοὺς *ἐγκαλέση* τὸ πνεῦμα τῶν ἁγίων. Τὰ ὄργανα, ἤτοι ἡ γκάιντα, ἡ λύρα καὶ τὸ τύμπανο, συναγωνίζονταν τ'ἀναστενάρια. Τὸ χορὸ ἀκολούθησε ἡ ἀποστολὴ τῶν ὀργάνων τῶν νὰ μεταφέρουν ἀπὸ τὰ βοσκοτόπια τὸ ἀρνί, πρὸς θὰ θυσίαζαν. Ἡ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Θρακικῆς Ἐστίας ἐφρόντισε ἀμέσως νὰ τοὺς ἀγοράσῃ καὶ τὸ «μπικάδι»²⁾ ἓνα μοσχάρι, πρὸς κατὰ τὴν παλιὰ συνήθεια ἀγοράζονταν στὶς 18 Ἰανουαρίου καὶ στέλλονταν στὰ λειβάδια μέχρι τὶς 20 Μαΐου. Ἡ μεταφορὰ εἶναι ποιητικὴ καὶ εἰδυλλιακὴ. Τὸ θῦμα ὠδηγήθηκε μέσα

1) Στὴ μελέτη θὰ ὀνομάσουμε τὶς εἰκόνες καὶ τὴν προέλευσίν τούς.

2) Ἡ προέλευσις κ' ἐτυμολογία τῆς λέξεως στὴ μελέτη.

στο κονάκι (μπροστά στις εικόνες) τῆς Φωτεινῆς Μοσκοτᾶ, πού εἶναι ἓνα χαμηλό σπιτάκι μὲ δυὸ δωμάτια καὶ μιὰ εἴσοδο χωριάτικου σπιτιοῦ. Ἐκεῖ ὁ Ἐμμανουὴλ Γ. ἀρχιαναστενάρης μὲ τοὺς ἡγούς τῆς γκαίντας ἐχόρευσε θυμιατίζοντας τὸ θῦμα κέπεκαλέσθη τὸ ἐγκάλεσμα τῶν παποῦδων.

Τὴν ἐπομένη, ἀνήμερα τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων μετὰ τὴν ἐκκλησία ἔγινε ὁ ἁγιασμός. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἁγίασμα—διότι ὡς τώρα στὸ Λαγκαδᾶ οἱ παποῦδες δὲν τοὺς υπέδειξαν νερὸ τῆς προτιμήσεώς των πού νάναβρούζει γιὰ νὰ καθιερωθῇ ὡς ἁγίασμα—ἔκαμαν τὸν ἁγιασμό μέσα στὸν αὐλόγυρο τῶν κονακιῶν. Κέπειδὴ ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης παρημπόδισε τοὺς ἱερεῖς νὰ συμμετάσχουν στὸν ἁγιασμό, κατόπιν σφοδρᾶς δημοσιογραφικῆς πάλης πρὸς τὸν γράφοντα, ὅτι τἀναστενάρια τάχα δὲν εἶναι χριστιανικὸν ἔθιμον ¹⁾, ἓνα δημοσιογραφικὸν ἀγῶνα πού προέκρινε ἀπὸ τὴν διάλεξίν μου καὶ τὸ ἄρθρο μου περὶ ἀναστεναρίων εἰς τὴν «Μακεδονίαν» ²⁾, ἀναγκάσθηκε ὁ ἀρχιαναστενάρης νὰ τελέσῃ ὁ ἴδιος τὸν ἁγιασμό. Ἡ ἔξοδος τῶν εἰκόνων, ἡ προηγηθεῖσα προσευχὴ μετὰ χοροῦ ἐντὸς τοῦ «κονακίου» καὶ ἡ πομπικὴ τέλεση τοῦ ἁγιασμοῦ, ἤσκησαν μεγάλην ὑποβολὴν ἐπὶ τοῦ παρισταμένου πλήθους. Μετὰ τὸν ραντισμὸν τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τὸν ἀσπασμὸν τῶν εἰκόνων προσκομίσθηκαν τὰ δύο θύματα. Οἱ ἀναστενάρισσες τὰ στόλισαν μὲ κηριὰ ἀναμμένα στὰ κέρατα, τὰ θύμισαν, τὰ χόρευσαν καὶ τὰ ὄργανα ἔπαιξαν τὰ καθιερωμένα. Τότε πλέον τὰ ἔσυραν ὑπάκουα κάτω ἀπὸ τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου τῆς αὐλῆς καὶ τὰ ἐθυσίασαν γρήγορα, χρησιμοποιοῦντες τὰ ὄργανα πού φυλάγουν μέσα στὸ σεντοῦκι γιὰ τὴ θυσία αὐτῆ, μαχαίρια καὶ τσεκούρια. Τὰ θύματα τὰ ἔγδαραν κατόπιν καὶ ἔμοιρασαν τὰ τεμαχισμένα κρέατα σιτοὺς κατοίκους τοῦ συνοικισμοῦ τῶν προσφύγων τῶν ἀναστενάρηδων. Ἡ πρᾶξις αὐτῆ εἶναι παλαιότατον ἔθιμον πού παρέμεινε ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν θυσίαν αὐτῆς (Θράκη*). Ὁλην τὴν νύκτα ἐντὸς τοῦ συνοικισμοῦ ἀκολούθησε χορὸς καὶ προσευχὴ.

Τὴν ἐπομένη τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τὸ ἀπόγευμα, ἀφοῦ ἀπὸ τίς 3 μ. μ. ἄρχισεν ἡ προετοιμασία τῶν ἀναστενάρηδων γιὰ νὰ προκληθῇ τὸ ἐγκάλεσμα τῶν ἁγίων μέχρι τῆς 5 1)2), τότε δόθηκε ἡ ἐντολὴ νάναφθῇ ἡ φωτιά. Ὁ ὀφφικιᾶλιος τῆς φωτιᾶς Κωστηλῆς στὴν πλατεῖα μὲ 100 καὶ πλέον ὀκάδες ξύλα—ὄχι δυστυχῶς **παλιούρια** ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἁγίασμα μὲ ξύλινο φράγμα—ἀνάψε τὴ φωτιά καὶ τὴν ἐτοίμασε καταλλήλως. Τὸ πλῆθος, περισσότερον ἀπὸ 15 χιλ. ἀνθρώπων, τόσο εἶχε συνοστισθῇ, ὥστε ἔσπασε τὴ ζώνη τῶν ὀργάνων τῆς τάξεως. Ἐξεχύθη λοιπὸν μέσα στὸν περιβόλον τῆς φωτιᾶς καὶ ἀνέτρεψε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ τελεσθῇ ἡ πυροβασία. Τότε ἠκούσθη καὶ ὁ ἡχος τῶν ὀργάνων. Ἦρχετο ἡ πομπὴ τῶν ἀναστενάρηδων.

1) Βλ. ἐφημ. «Ἀλήθεια» Θεσσαλονίκης 20 Μαΐου 1952.

2) Βλ. ἐφημ. «Μακεδονία 20 Μαΐου 19 2.

3) Βλ. ΙΑ' τ. Ἀρχείου Θράκης Κ. Ρωμαίου.

Ἄλλ' ὅταν ἔφθασε, ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὸν εισαγγελέα τοῦ Λαγκαδά νὰ τελέσῃ τὴν πυροβολίαν. Μετὰ μιὰ ὀρμητικὴν τοῦ ἀρχιαναστενάρη εἰσχώρησεν εἰς τὴν πυρά, ἰσχυρὰ βροχὴ διέλυσε τέλος τὰ πλήθη χωρὶς νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ πυροβολία. Τὸ βράδυ ὅμως στίς 8 οἱ ἀναστενάρηδες ἐγκαλεσθέντες ἀπὸ τὸν ἅγιον—τὸν παποῦ ἐχόρευσαν πὲ φωτιά πού ἄναψαν στὸν αὐλόγυρο τοῦ κονακιοῦ, πού προκάλεσε τὴν βαθειὰ πίστιν τοῦ λαοῦ.

Τὴν ἐπομένη ἡμέρα ἐτηρήθηκε τὸ τυλικὸν τοῦ ἐθίμου. Οἱ ἀναστενάρηδες ἐπεσκέφθησαν τὰ προσφυγικὰ σπύτια κρατῶντας τὰ μαντήλια ἀντὶ τῶν εἰκόνων ἀπὸ πρόνοιαν μὴ παρεξηγηθοῦν γιὰ τὰ «καινὰ δαιμόνια» των, κατὰ τὸν δεσπότην τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ περιορίσθησαν νὰ συμμαζευθοῦν στὰ κονάκια τοὺς προσευχόμενοι καὶ χορεύοντες μὲ τὴ συνοδεία τῶν ὀργάνων.

Τὴν τρίτη ἡμέρα ὅλο τὸ πρωινὸν πέρασαν προσκυνῶντας καὶ χορεύοντας μέσα στὰ κονάκια τοὺς. Καὶ τὸ ἀπόβραδο κατὰ τὶς 5 1)2—6 ἔδωκεν ὁ ἀρχιαναστενάρης τὴν προσταγὴν γιὰ τὴ φωτιά. Ἔλαβε τὸ ἐγκάλεσμα τοῦ ἁγίου. Στὴν πλατεῖα τώρα τὸ πλῆθος κατέκλυσε τὸν χώρον τῆς πυροβολίας. Ἡ προσευχὴ κιὸ χορὸς ἐξακολούθησε. Οἱ ἀναστενάρηδες μὲ τὶς εἰκόνες χόρευαν καὶ τραγουδοῦσαν ἀκαταπόνητοι, κατεχόμενοι ἀπὸ τὴν μανίαν νὰ μποῦν εἰς τὴν φωτιά. Ἔτσι σχηματίσθηκε ἡ πομπὴ μὲ τὰ ὄργανα μπροστὰ καὶ τὴν ἀμέτρητην κορδέλλα τῶν χορευτῶν ὀλοτρόγυρα σιτοὺς ἀναστενάρηδες. Καὶ χορεύοντας ξεκίνησαν πρὸς τὴν πλατεῖαν. Ἐκεῖ ἡ τάξις κράτησε καλὰ καὶ μπόρεσαν οἱ ἀναστενάρηδες νὰ χορεύουν πάνω εἰς τὴν φωτιά ἐπὶ 45 λεπτά, ἕως ὅτου ἡ φωτιά ἔγινε σιγάτη. Ὁ Ἐμμανουὴλ Γεωρ., ἡ Εἰρήνη Ἐμμανουήλ, ἡ Φωτεινὴ Μοσχοτᾶ, ἡ Ἐπιστήμη Μάνθου, ὁ Σωτήρης Λιούρας, ἡ Παναγιώτα Ραξῆ, ὁ Σωτήρης Γκάινταιζης καὶ Μαρούλα Γιαννοπούλου ἐπετέλεσαν τὸ χρέος τῶν ἐγκαλεσμένοι. Ἡ πομπὴ τότε ξεκίνησε πίσω, ὅπως ἦλθε, πάντα χορευτικά. Ὁ Πατισκὸς Κων)τῖνος ἔπαιζε τὴ λύρα, ὁ Μανουηλίδης Κυριακὸς τὴν γκάιντα κιὸ Γκουτζέλης Γ. τὸ τύμπανο διθυραμβικά. Σὰν ἔφτασαν εἰς τὸ κονάκι τῆς Φωτεινῆς Μοσχοτᾶ ἐξακολούθησε ὁ χορὸς μπροστὰ εἰς τὶς εἰκόνες ὅπου τὶς ἀπίθωσαν μευλάβεια καὶ τραγούδησαν ἐνθουσιαστικὰ καὶ χόρεψαν ἀκούραστοι καὶ εὐλαβικοί, τὴν ὥρα, πού τὶς φόραιναν πάλι τὶς «ποδιές» τοὺς, δηλ. τὰ καλύμματά τοὺς, καταστόλιστα μαφιερώματα. Τότε ἀκολούθησε ἡ ἀπόλυσις. Ὁ ἀρχιαναστενάρης πρόσταξε χορὸν καὶ σχηματίσθησαν ἕξω δίπλες χορευτῶν. Τὰ ὄργανα προηγούντο κιὸ χορὸς ἔγινε τριδίπλος. Τρεῖς φορὲς ἔφερε κύκλον γύρω εἰς τὰ κονάκια. Μὲ τὸ χορὸν αὐτὸ ἔληξε ἡ τριήμερη αὐτὴ γιορτὴ, πού τότε προκάλεσε αἴσθησιν, γιὰ νὰ ἐπαναληφθῇ τοῦ χρόνου.

Δ.—Ο ΗΡΩΣ ΘΡΑΞΙΠΠΕΥΣ¹⁾

Ἄπο τοὺς Θεοὺς ποὺ λατρεύονταν στὴ Θράκη, ξεχωριστὰ μάλιστα στὴν ὕπαιθρο, ὅπου ἀφῆκε πολυάριθμα ἔχνη, κανένας δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἡρώα Θραῖκα Ἴπλέα, ἢ ὅπως ἀλλιῶς τὸν ἔλεγαν τὸν Κύριον Ἡρώα, ποὺ εἴταν τόσο συμπληθητικός στοὺς Θραῖκες. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ Ἡρῶς Θραῖς καὶ ποιὸ τὸνομά του παραμένει ἄγνωστο σὲ μᾶς.

Συνήθως τὸν παριστάνουν σὲ μαρμαρίνη πλάκα ἔφιππον, νὰ φορῆ κοντὸ χιτῶνα, ποὺ φθάνει ὡς τὴν μέση, καὶ χλαμύδα ποὺ κυματίζει κι' ἀνεμίζεται ἀπὸ τοὺς ὄμους. Γενικὰ ὁ Ἴπλέας αὐτὸς τρέχει πρὸς τὰ δεξιὰ κρατώντας ἓνα χοντροεδὲς δόρυ μὲ τὸ ὁποῖο χτυπᾷ ἓνα ζῶο μὲ φανταστικά χαρακτηριστικά, ποὺ μᾶς δείχνουν ὅτι τὸ ζῶο εἶναι ἓνας ἀγριόχοιρος. Φέρει δὲ ἐπιγραφή τις λέξεις «Κυρίῳ Ἡρῶ» ἢ «Κυρίῳ», χωρὶς νᾶχομε καμμιά μαρτυρία ποιὸς εἶναι ὁ ἀπεικονιζόμενος ἦρωας ἢ ἡμίθεος, αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς λατρείας τῶν Θρακῶν.

Ἡ λέξις Κύριος εἶναι συνηθισμένη στὰ Θρακικά μνημεῖα, ὅπου συνήθως συνοδεύεται τὸ ὄνομα τῶν μεγάλων Θεῶν Κυρίῳ Διί, Κυρία Ἡρᾶ, Κυρίῳ Ἀπόλλωνι. Τέτοια ἀνάγλυφα σώζονται παρὰ πολλὰ καὶ καθημερινῶς ἀνευρίσκονται παρόμοια. Μόνο τὸ Ἐθνικὸ μουσεῖο τῆς Σόφιας ἔχει περὶ τὰ 400 καὶ ὄχι λίγα καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἄλλων πόλεων. Μερικὰ ἀνάγλυφα τοῦ Ἴπλέως αὐτοῦ φέρουν συχνότερα τὸ ἐπίθετον Ἄρχαγέτας. Κατὰ κάποια πιθανότητα, τοῦτο εἶνε ἑλληνικὴ ἀντιγραφή τοπικοῦ Θρακικοῦ ἐπιθέτου ποὺ μεταφράζεται μὲ τὴ λέξη: Γενικὸς ἢ Πατρικός. Ἡ δὲ προσφώνησις Κύριος καὶ Κυρία μᾶς ἐμποδίζει ν' ἀναγνωρίσουμε στὸ πρόσωπο τοῦ Θρακὸς Ἴπλέως ἓνα νεκρὸ ποὺ ἠρωοποιήθηκε. Τὸ μέγεθος ἔξ ἄλλου τῶν μνημείων αὐτῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰ συγχέουμε μὲ τις ἐπικηδεῖους αὐτῆς στήλης, ποὺ δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρ' ἀναθήματα.

Ὁ Θραῖς—Ἡρῶς εἶναι ἓνας Θεὸς σωτήριος θεραπευτής. Τοῦ ἀπευθύνουν οἱ Θραῖκες γενικῶς εὐχὲς ἢ εὐχή, ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ τὴν οἰκογένειά τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ζῶα τους ἀκόμα. Γιὰ τοὺς ἀρχαίους Θραῖκες, ξεχωριστὰ γιὰ τοὺς γεωργικοὺς πληθυσμοὺς, ἐθεωροῦνταν ὄχι μονάχα γιαιρός, ἀλλὰ καὶ κτηνίατρος. Ὡς τώρα ὅμως τοῦλάχιστο καμμιά εὐχαιριστήριος ἢ δωρητήριος ἐπιγραφή δὲν ἀνεκαλύφθηκε.

Αὐτὰ τὰνάγλυφα προωρισμένα γιὰ τοὺς χωρικοὺς, εἴταν μικρὰ στὸ μέγεθος καὶ ὅμοια ἀναμεταξύ τους, ποὺ τὰ κατασκεύαζαν χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ προτιήτερα οἱ τεχνίτες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως καὶ οἱ βυζαντινὲς ἀγιογραφίαι ποὺ ἀναφέρονται σὲναν ἅγιο καὶ εἶναι ἀνωφελὲς νὰ χαραχθῇ τὸνομά του γιὰτὶ εἶναι γνωστὸς σ' ὄλους.

Στὴ Βουλγαρία ἀνακαλύφθηκαν τέτοια ἀναθήματα στοὺς μεγάλους

1) Βλ. Ἀρχαιολογικὰ Φιλ)πόλεως Δημ. Τσόντσεφ Sofia 1938.

Θεούς και περισσότερα ἀπὸ δέκα τέτοια ἀνάγλυφα τοῦ Θρακὸς Ὡρωα μὲ τὴν κοινὴ τους μορφή και χωρὶς ἐπιγραφὴ. Ὁ Ζεὺς, ἡ Ἥρα, ἡ Ἄρτεμις φέρουν τὰ ὀνόματά τους, ἐνῶ τοῦ Θρακὸς Ὡρωα ἀναφέρεται μὲ τὴν ἀόριστη ἐπωνυμία, πὸν εἶπαμε. Τοὺς μεγάλους Θεούς. ἂν δὲν εἶχαν ὑπογραφὴ, δύσκολα θὰ τοὺς ἀναγνωρίζαμε, γιατί ἡ γλυπτικὴ τους εἶναι χονδροειδὴς και κακότεχνη. Ὁ Ὡρωας Θραῶ ὅμως, ὅσον και ἂν εἶναι ἀτελής ἡ τέχνη, δὲ μπορεῖ νὰ συγχυσθῇ, και μᾶς πείθει ὅτι πρόκειται γιὰ ἓναν κοινὸ νεκρὸ, πὸν ἀνυψώθηκε μετὰ θάνατο στὴν τάξη τῶν ἡμιθέων.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἰππέως εἶναι Ὡρωας καθὼς και λατινικὰ Heros. Ἔχει και ἐπίθετα, ἄγριος, ἀρχηγέτης, ἐπήκοος, θαυματουργός, Θεός, ἰσχυρός, καταχθόνιος, κύριος, πάτριος, πατρῷος, προπύλαιος, σώζων, σωτὴρ κλπ.

Τοπωνυμικὰ ἐπίθετα τοῦ Ὡρωας εἶναι: Ἀύραχηνός, Αὐλωνεΐτης, Γιριηνός, Ζυμινδρηνός, Κενδρισηνός, Βετέσπιος, κλπ. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶταν ὀνόματα ἐπισήμων Θρακῶν ἢ Θρακικῶν θεῶν. Ἔτσι ὁ Ἀπόλλων και ὁ Διονύσιος π. χ. ἀπεικονίζονται σὲ ἀνάγλυφα ὡς Ἰππεῖς. Συνταυτίσθηκαν μὲ τὸν Ὡρωα οἱ τοπικοὶ δευτερεύοντες θεοί, και ἔτσι ἐξαφανίσθηκαν ἀπὸ τὴν συνείδηση τῶν Θρακῶν, καθόσον στὸ θρακικὸ Πάνθεο μόνο ὁ Ὡρωας ἔχει σαφῆ τοπικὸ και ἔθνικὸ χαρακτῆρα, ὅλοι δὲ οἱ ἄλλοι Θεοὶ εἶναι Ἑλληνικοὶ ἀφοῦ συνταυτίσθηκε πρῶτα και αὐτὴ ἡ Θρακικὴ Βενδία μὲ τὴν Ἀρτέμιδα.

Αὐτὸς ὁ Ὡρωας τῆς Θράκης ἐξακολουθοῦσε νὰ λατρεύεται και στὰ χριστιανικὰ χρόνια μὲ τὸνομα Ἀγιγιώργης. Καὶ εἶναι καταφανέστατη ἡ ὁμοιότητά του μὲ τὸν Ἀγιόργη και τὸν Ἀγιδημήτηρ, ὅπως τοὺς ἀπεικονίζει ἡ Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. Στὴν Ἀρμενικὴ ἐκκλησία τῆς Φιλιππουπόλεως σώζεται ἓνα τέτοιο ἀνάγλυφο πὸν οἱ πιστοὶ τοῦ ἀνάβουν κηριά. Στὶς ἐκκλησίες τὰ ἀνάγλυφα αὐτὰ τὰ ἐξεχριστιάνισαν μὲνα σταυρὸ κῆτσι ἀντικαταστάθηκε ἡ εἰδωλολατρικὴ ἀφιέρωση. Σὲ πολλὰς Ἑλληνικὰς και Βουλγαρικὰς ἐκκλησίες τὰ διατηροῦν μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια και τὰ λατρεύουν μὲ τὸνομα τῶν Ἀγίων πὸν ἀπεικονίζουν. Μάλιστα οὔτε καν τὶς ἐπιγραφὰς ἔσβησαν και ἀρκέσθηκαν σὲ μερικὰ νᾶντικαταστήσουν τὸνομα τοῦ ἀφιερῶσαντος μὲ τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ. Στὰ Γανόχωρα τῆς Θράκης—στὴν Περίσταση, χτίσθηκε ἓνας ναός, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου πάνω στὰρχαῖα ἐρείπια πὸν βρέθηκε ἓνα τέτοιο ἀνάγλυφο μὲ τὸν Ὡρωα τῆς Θράκης. Ἐνα τέτοιο ἐπικήδειο μνημεῖο πὸν βρέθηκε κοντὰ στὴ Φιλιππούπολη, φέρει δυὸ ἐπιγραφὰς. Μιὰ εἰδωλολατρικὴ και μιὰ χριστιανικὴ, πὸν δείχνει πὸς τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα πολὺ νωρὶς εἶχε διαδοθῆ και στὰ πιὸ βαθειὰ τῆς Θράκης.

Πολλοὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι μίλησαν γιὰ τὸν Ὡρωα Θραῶκα. Ὁ Ντουμὸν τὸν θεωρεῖ πάτρωνα τῶν κυνηγῶν, πὸν εἶχαν πολλοὺς συλλόγους. Ὁ Μίλλιγκεν τὸν θεωρεῖ ὡς τὸν Ἄρην τῶν Θρακῶν, ἐπειδὴ εἶταν φιλοπόλεμοι και φιλελεύθεροι οἱ Θραῶκες. Ὁ Βούλγαρος Ντέτσεφ τὸν θεωρεῖ Ψυχοπόλεμο—εἶδος Ἑρμοῦ—και ὡς θεὸν καταχθόνιον τῆς γονιμότητος, ἄρα τοῦ ἔ-

ρωτος κέπομένως ἀνεξίκακον καὶ ἰατρον. Ὅταν γυρίζει ἀπὸ τὸ κυνήγιον, τὸ θήραμα παριστᾷ τὴν ἀρρώστειαν, μὲ μορφὴν θεριοῦ, πὺν τὸ σκότωσε σώζοντας καὶ παρατείνοντας τὴ ζωὴ τοῦ πάσχοντος, ἀλλὰ καὶ θεὸν πολέμου. Εἶναι ὁ Ρῆσος πὺν θὰ πῆ βασιλιάς, ἀναξ, κύριος, ἥρωας. Αὐτὸ τὸ βεβαιώνει ὁ Φιλόστρατος ὁ νεώτερος, πὺν περνώντας τὴ Θράκην ἀπόρησε γιὰ τὶς τιμὲς πὺν ἀπέδιδαν στὸ Ρῆσο τὸν ἥρωαν, πὺν τὸν τιμοῦσαν ὡς Θεὸ τοῦ κυνηγίου, τῶν ἵππων, τῶν ὀπλιτῶν, καὶ ὡς γιαιτρὸ ἀνεξίκακο, ἄν καὶ τίποτε ἀξιοσημείωτο δὲν ἔκαμε στὴ ζωὴ του. Γιὰ τὸν Ἡρωαν Θραῖκα ἔγραψε καὶ ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης στὸ Ἀρχεῖο Θράκης (τόμ. Β΄) προσπαθώντας νὰ διαλευκάνῃ τὸ θέμα πὺν μᾶς ἀπασχόλησε.)

Ἡ δύσμοιρη Θράκη πὺν εἶναι γεμάτη Ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες καὶ πλημμυρισμένη ἀπὸ τὴν Ἑλληνικότητά της σὲ κάθε σημεῖο τῆς γῆς της, δυστυχῶς σήμερον δὲν εἶναι Ἑλληνική.

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Ε΄.—ΧΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑΦΟΙ

Στὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα οἱ γεωγράφοι καὶ περιηγητὲς προσέχοντας στὸ πέρασμά τους ἀπὸ τὴ Θράκην τὶς διαφορὰς τοῦμπες—tumuli—ἢ τὰ χῶματα, πὺν εἶναι πολυάριθμα, ἐσημείωσαν στὰ ὁδοιπορικὰ τους τὴν ὑπαρξὴ τους. Πρῶτος Αἰμι-Βουέ (1840) σημείωσε στὰ ὁδοιπορικὰ του πολλὰ τέτοια χῶματα στὸ λεκανοπέδιο τοῦ Ἐβρου, συμπεραίνοντας ὅτι οἱ Τοῦρκοι πὺν κατοικοῦσαν τὴν ὑπαιθρον ἀπέδιδαν τὴ «χώση» τους στοὺς προγόνους των, πὺν τάνύψωναν ἐκεῖ ὄπιν ἐστρατοπεύδευε ὁ μέγας Κύριος, ὁ Σουλτάνος ἢ ὁ ἀρχιστρατὴγός τους, γιὰ νὰ ὑψώσουν τὴ σημαία τοῦ Προφήτη καὶ τὰ σήματα τῆς ἀρχῆς. Ἄλλοι λένε ὅτι χτίστηκαν οἱ τοῦμπες αὐτὲς ὡς στρατιωτικοὶ σταθμοὶ γιὰ νὰ φυλάγωνται οἱ μεγάλοι δρόμοι τῆς αὐτοκρατορίας ἢ νὰ ἐξαγγέλλεται καμμιά ἐπιδρομὴ βαρβαρική ἀπὸ βορρᾶ μὲ πυρσούς, πανάρχαιο ἔθιμο. Χρησίμευαν δηλαδὴ σὰν καμινοβίγλια ἢ φρυκτωρίες τῶν ἀρχαίων. Τὰ χῶματα αὐτὰ εἶναι μικρὰ ἢ μεγάλα καὶ χρησίμευαν σὰν ὁδόσημα νὰ ποῦμε μέσα στὶς ἀχανεῖς πεδιάδες τὰ μικρὰ, τὰ δὲ μεγάλα, ὑψηλὰ 10—30 πόδια σὰν τύμβοι—τάφοι πὺν βρίσκονται σκορπισμένοι ὄχι μόνον στὴ Θράκην, ἀλλὰ καὶ σαυτὴ τὴ Μοισία. Εἶναι αὐτὰ πὺν μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος καὶ πὺν «χώνονταν» πάνω στοὺς τάφους ἐπισήμων Θρακῶν, ὅπως βεβαιώνεται αὐτὸ ἀπὸ ἀνασκαφές. Καὶ οἱ τύμβοι αὐτοὶ ἀπαντοῦν γύρω στὶς μεγάλες πολιτεῖες, ὅπου ὑπῆρχαν πυκνοὶ συνοικισμοὶ τῶν Θρακῶν. Γύρω μόνον στὴ Φιλιππούπολη ἔχουν μετρηθῆ διακόσιοι τέτοιοι τύμβοι.

Στὸν καιρὸ τῆς τουρκοκρατίας πολλοὶ τέτοιοι τύμβοι κατεδαφίσθησαν καὶ ὄχι λίγοι ἀνεσκάφησαν γιὰ νὰ βροῦν οἱ περίοικοι χρυμένους θησαυ-

ρους ἢ γιὰ νὰ μεταχειρισθοῦν τὸ χῶμα των. Τέτοιες ἀνασκαφές ἔγιναν πολλές, ἀλλὰ δὲν ἔφθαναν ὡς τὸ βάθος κιεπομένως τίποτε δὲν μᾶς ἔφεραν στὸ φῶς. Καὶ ἂν σὲ μερικοὺς βρέθησαν ἀρχαῖα κειμήλια, αὐτὰ τὰ διήρπαζαν ἢ τὰ κατέστρεφαν. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἄρχισε νὰ γίνεται μέσα στὸ βουλγαρικὸ κράτος, στὴ βορείᾳ Θράκη καὶ τῆ Μοισία ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ τῆς Σόφιας Ἰνστιτοῦτο ἀπὸ εἰδικοὺς ἐπιστήμονες, κι' ἔχουμε ἀξιόλογα ἀποτελέσματα. Ἀπὸ τίς ἐπιμελημένες αὐτὲς ἀνασκαφές κι' ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἀποδείχθηκε ὅτι στὰ Θρακικὰ Ἑλληνικὰ χρόνια ὁ νεκρὸς καίγουνταν στὸν τόπο τοῦ «χώματος» μέσα σὲ τάφο, πού τὸν κύκλωναν κατόπι μὲ λιθάρια σὲ κανονικὴ περιφέρεια ἢ τὴν περιέκτιζαν μὲ κυκλωτερές καὶ ταπεινὸ τείχωμα, πού εἶχε δυὸ ἢ τρεῖς σειρὲς ἀπὸ πέτρες. Μὲ τὸ σχηματισμὸ ἔτσι τοῦ τάφου τὰ καμμένα κόκκαλα τοῦ νεκροῦ ἀπὸ τὴν καύση, τὰ κατέθεταν μέσα σ' ἀμφορέα ἢ κάλλη, πού τὴν ἔβαζαν στὸν τάφο μὲ λογιῆς λογιῶν κτερίσματα. Ὑστερα συσπώρευαν πάνω στὸν τάφο φορητὸ χῶμα τόσο, ὅσο χρειαζότανε νὰποτελεσθῆ ὁ τύμβος μεγάλος ἢ μικρὸς ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία καὶ τὴν κοινωνικὴ θέσῃ τοῦ νεκροῦ. Αὐτὰ βεβαιώνει ὁ Βούλγαρος ἀρχαιολόγος Φίλωφ, ἄρα ὁ τάφος φαίνεται πὼς δὲν εἶχε καμμιά διαφορὰ ἀπὸ τὸν Ὀμηρικὸ τάφο καὶ τὸ σῆμα τοῦ τύμβου τοῦ Πατρόκλου, πού ὁ Ὀμηρὸς περιγράφει στὴν Ἰλιάδα. Στους τάφους αὐτοὺς στὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ, πάνω στὸ χῶμα τοποθετοῦσαν στήλη σ'ἀνάμνηση τοῦ νεκροῦ, στὴν ἀρχὴ ἓνα ἅπλο λίθο. Τῆ στήλῃ μνημονεύει ὁ Ὀμηρὸς στὴν Ὀδύσεια λέγοντας : «Σὰν κἀηκε δ' ὁ νεκρὸς καὶ τὰ ὄπλα του καὶ κτίσθηκε τύμβος καὶ πάνω στήλῃ στήσαμε καὶ μῆξαμε κουπί κλπ.». Μὲ τὸν καιρὸ μὲ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ στολίζονταν καὶ μὲ καλλιτεχνικὴ δούλεψη κέλιγραφῆ, πού ἦταν πάντα ἔμμετρη. Ἔτσι διαπιστώνεται ὅτι, ὅτι λέγει ὁ Ἡρόδοτος κι' ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μᾶς παραδίδουν γιὰ τὴν ταφὴ τῶν Θρακῶν, εἶναι ἀληθινό. Πολλοὶ Θραῖκες καθὼς καὶ Ἕλληνες, ὅπως καὶ τώρα, προνοῶντας γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς ἄλλης ζωῆς κατασκεύαζαν ζῶντας ἀκόμα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τάφους κι' ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ οἰκογενειακοὶ τάφοι, πού κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔκφραση ἦταν τὰ «πατρῶα μνήματα», ὅπου χαράσσονταν ἴδνομα τοῦ ἰδιοκτήτη. Σὲ τέτοιους τάφους βρέθηκε ἀνάγλυπτος ὁ Θραῖ Ἰππέας, κεφαλὲς Σατύρων καὶ Σειληνοῦ, Γίγαντες, ταινίες μὲ στέφανα κλπ. Στὴ Σόφια ὑπάρχει ἀνάγλυψη στήλῃ ἀπὸ τὴν Σωζόπολη τοῦ Εὐξείνου μὲ τὸ ἐπιτύμβιο : «Ἐνθάδ' Ἀλέξανδρος ἀνὴρ δοκιμώτατος ἀστῶν κεῖται ἀμώμητος τέρμα λαχὼν θανάτου». Προϋπῆρχαν ἀπὸ τοὺς τύμβους καὶ οἱ προϊστορικοὶ τάφοι, πού βρέθηκαν στ' ἀνατολικά βουνὰ τῆς Θρακῆς, στὴ Στραντζα, στὸ ὄρος τῶν Ἑλάφων (Ἀνθαίμιον) καὶ στὴ Ροδόπη, ἀνάλογοι μὲ τοὺς τύμβους. Οἱ Βούλγαροι ἀρχαιολόγοι ἔχουν κάμει ἀνασκαφές σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς βορείας Θρακῆς κἔχουν ἀποκαλύψει πολλοὺς τάφους πού τοὺς περιέγραψαν λεπτομερῶς ὅπως καὶ τὰ εὐρήματά τους. Τέτοιος εἶναι καὶ ὁ περίφημος τοῦ Ἐζέροβο ὅπου βρέθηκε ἓνα ἐπίγραμμα πάνω σὲ χρυσοῦ δαχτυλίδι, πού ξεσή-

κωσε τὸν δημηρικό καθγά, ἂν τὸ ἐπίγραμμα εἶναι σὲ θρακικὴ παλιὰ γλῶσσα μέλληνικὰ γράμματα ἢ ὄχι.

Ὁ Μ. Ἀποστολίδης μιλώντας περὶ «χωμάτων καὶ τάφων» στὸ Ἐπιτύμβιο Χρήστου Τσουντα¹⁾, ἀπαριθμεῖ 37 τέτοιους τάφους (τύμβους) σὺν τὰ σημεῖα τῆς Θράκης ἀνασκαμμένους μὲ τὰ εὐρήματά τους καὶ τὶς ἐπιγραφές. Διαβάζοντας τὶς μέρες αὐτὲς τὸ ἀρχαιολογικὸ βουλγαρικὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆ Δ. Τσόντσεφ μὲ τὸν τίτλο «Contributions à l'histoire antique de Philippopolis», ἀποθανυμάζω τὴν ἐπιμελημένη αὐτὴ ἔκδοσι πού ἐγινε στὴ Σόφια 1938, καὶ τὴν λεπτομερῆ ἀπειρία τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τύμβων μὲ τὰ εὐρήματά τους, πού εἶναι διάφορα θραύσματα ἀπὸ ἀντικείμενα. Τέτοιο τύμβο ἀνέσκαψαν καὶ στὶς Σαράντα Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης πού τὸν περιέγραψε ὁ Χρῆστος Τσουντας. Τὸν τάφο ἀναφέρει ὁ Μελισσηνὸς Χριστοδούλου λέγοντας : «Παρὰ τῇ θέσει Ἀσᾶ — Μπουναρ ὑπάρχει παμμεγέθης γήλοφος κοινὸς τοῦμπα, Τουρκιστὶ τεπέ (ἀρχαῖος τάφος) ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει κτίριόν τι ἀνακαλυφθὲν ἐν ἔτει 1828 κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἣν οἱ Ρῶσοι κατὰ τὴν τότε ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις διαμονὴν τῶν ἐποίησαν ἐνταῦθα.»²⁾ Ἀναφέρει καὶ δεῦτερο γήλοφο, ὅπου στὰ 1874 ἀνεκάλυψαν ἀρχαῖο τάφο μὲ ἀπαλοὺς μεγάλους λίθους. Ὡστε βλέπουμε ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀρχαιολόγοι, πού ἀνέσκαψαν τόσους τάφους (τύμβους) κι' ἔκαμαν περιγραφές τῶν «χωμάτων», προσφέρουν στὴν ἐπιστῆμὴ τῆς ἀρχαιολογίας μεγάλες ὑπηρεσίες. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀνασκαφές πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Σόφιας, καὶ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς συνδέσμους σ' ὅλη τὴ Βουλγαρία, πού δουλεύουν φιλότιμα γιὰ τὴν περισυλλογὴ καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀρχαιοτήτων, ἡ βουλγαρικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμὴ θὰ προάγεται καθημερινά. Ὁ Καζάρωφ, ὁ Πωλώφ, ὁ Μίκωφ, ὁ Φίλωφ³⁾ καὶ τόσοι ἄλλοι προσέφεραν καὶ προσφέρουν στὴν ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμὴ ὑπηρεσίες ἀνεκτίμητες μάλιστα σὲ θέμα ἐνδιαφέρον, πού εἶναι τὰ «χώματα καὶ οἱ τάφοι» στὴ Θράκη. Ὁ Μ. Ἀποστολίδης γράφοντας γιὰ τὸ θέμα μᾶς ἔδωκε στὸ ἐπιτύμβιο Χρήστου Τσουντα μιὰ λαμπρὴ μελέτη καὶ φωτεινὴ γιὰ τὸ ὕλικό της καὶ τὴ σοφὴ της διατύπωση κι' ἐρμηνεῖα τῶν σκέψεών του. Ἔτσι μετέχουμε καὶ μεῖς σ' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ πανδαισία εὐχαριστημένοι ὅτι δὲν μένουμε ξένοι πρὸς ἓνα θέμα τόσης ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀξίας θέμα θρακικό.

Σ' Ο Κ Λ Η Δ Ω Ν Α Σ (23 - 24 ΙΟΥΝΙΟΥ)

Φαίνεται πὼς ἡ λέξι κλήδωνας—λέξι Ἰωνικὴ—καὶ τὸ πρῶγμα ἀκόμα, εἶναι πανάρχαια καὶ σημαίνει τὸν ἦχο πού προαγγέλει τὸ μέλλον, σὺν ἓνα εἶδος προφητείας μὲ λέξεις καὶ φράσεις μὲ προφητικὴ σημασίᾳ. Εἶναι συνώ-

1) Παράρτημα τοῦ Σ' τόμ. Ἀρχ. Θρ. Θεσ. 1940. 2) Περιγραφή Σαράντα Ἐκκλησιῶν 1881. 3) Δὲν ζεῖ πιά.

νυμο τοῦ ἀρχαίου φήμη. Καὶ στὸν καιρὸ τῶν Βυζαντινῶν λέγει Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς ὁ θεολόγος καὶ νομοδιδάσκαλος καὶ δημοσιογράφος ἡ λέξις κληδὼν— ὅπως καὶ τὸνομα δηλώνει—σημαίνει : «δαιμόνων πονηρῶν πρόσκλησις» ποῦ θὰ πῆ προσπάθεια νὰ μάθω μὲ σημεῖα ἂν πρόκειται νὰ εὐτυχήσω ἢ ὄχι.

Ἡ γιορτὴ αὐτὴ τοῦ Ἀγιογιάννη συμπιπτοντας μὲ τὸ θερινὸ ἡλιοστάσιο κι αὐτὴ φαίνεται νὰναὶ λείψανο τῆς παλαιότητας λατρείας τοῦ ἡλίου γιατί σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὴ λένε «Τάγιαννιοῦ τοῦ λιοτροπιοῦ». Γνωρίζουμε ὅτι τὴν προηγούμενη νύχτα τῆς γιορτῆς σόλη τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Πανελλήνιο, συνηθίζουσι νὰνάβουν πολυπληθεῖς πυρὲς—φωτιῆς—ποῦ πηδοῦν πάνω τους παιδιὰ, γέροντες καὶ μάννες μὲ τὰ μωρὰ τους, εἴτε χορεύουσι γύρω ψάλλοντας διάφορα ἄσματα. Τοῦτο γίνεται καὶ σ' ὄλους τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ὅπως ἀναφέρουσι Ἄγγλοι καὶ Ἴσπανοὶ καὶ Γάλλοι λαογράφοι ὁ Μπράντ, ὁ Ἀρελάτος λ. χ. καὶ ἄλλοι. Αὐτὴ δὲ ἡ διάδοσις τοῦ ἔθιμου καὶ σὲ λαοὺς ποῦ συναμεταξύ τους διαφέρουσι στὴν καταγωγὴ καὶ τὶς παραδόσεις, καταδείχνει πὼς τὸ ἔθιμο εἶναι παναρχαιότατο. Τὸ πῆδημα τῆς πυρᾶς προῆλθε ἀπὸ τὴ γνώμη ὅτι «τὰ συμβαίνοντα ἴσως αὐτοῖς δυσχερῆ κατακαίεσθαι καὶ ἑτέροις ἀγαθοῖς ἐπιτυγχάνειν». Ὁ Ζωναρᾶς ἀποκαλεῖ τὶς ἀναπτόμενες πυρὲς καὶ τὰ πηδήματα τοῦ λαοῦ «ἔθη ἑλληνικὰ τε καὶ ἐθνικὰ» καὶ ὁ Βαλαμῶν τὰνάγει στοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους. Ὁ Ὀβίδιος μαρτυρεῖ πὼς οἱ Ρωμαῖοι πηδοῦσαν φωτιῆς, καὶ στὴν ἐπέτειο τῆς κτίσεως τῆς Ρώμης περνοῦσαν τὰ σπιτικά ζῶα πάνω ἀπὸ φωτιῆς γιὰ τὴ φύλαξή τους ἀπὸ ἀτυχήματα, ποῦ καὶ μεῖς τώρα τὸ κάμνουμε σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Χαναναῖοι κατὰ τὴ Βίβλο, ἀναβαν φωτιῆς καὶ τὶς πηδοῦσαν γιὰ νὰ καθαριστοῦν, ὅπως καὶ σήμερα. Αὐτὰ τὰ βεβαιώνει ὁ Ν. Πολίτης στὰ Σύμμικτα Λαογραφικὰ του (Βλ. τόμ. Α') παραθέτοντας παραδείγματα ἀπὸ πηγὲς παλιές.

Σήμερα ὁ κληδῶνας εἶναι πανελλήνιο ἔθιμο γνωστότατο καὶ κοινότατο μέσο μαντικῆς γιὰ τὰ κορίτσια, ποῦ ἐπιζητοῦν νὰ μαντέψουσι κάθε χρονία τὴ μελλοντικὴ τους εὐτυχία, κυρίως τῆς ἀποκαταστάσεώς τους καὶ τοῦ γάμου. Καὶ συμβαίνει τὸ ἔθιμο αὐτοῦσι παντοῦ, δηλαδὴ τὴ νύχτα—πάντως μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου— τῆς παραμονῆς 23 πρὸς 24 Ἰουνίου, ποῦ γιορτάζονται τὰ γενέθλια τοῦ Προδρόμου δυο-τρία κοριτσάκια πρωτότοκα κι' ἀμφιθαλῆ νὰ πηγαίνουν στὴ βρύση τοῦ χωριοῦ τῆς συνοικίας γιὰ νὰ φέρουσι μιὰ μπακίρα ἢ στάμνα νερό, ποῦ τὸ λένε «ἀμίλητο νερό». Καὶ τὸ λένε ἀμίλητο, γιατί τὰ κορίτσια αὐτὰ, ἂν τὰ χαιρετήσῃ κανεὶς ἢ τὰναγκάσῃ νὰ βγάλουσι μιλιὰ ἀπ' τὸ στόμα στὸ γύρισμά τους, δὲ δύνουσι ἀπάντησι καὶ προσπαθοῦν, κι' ἂν τὰναγκάσουσι νὰ βγάλουσι καὶ μιὰ λέξις ἐπίτηδες νεοὶ παραφυλάγοντας, νὰ μὴ τοὺς φύγη μιλιὰ, γιατί ἄλλιως ἡ μαντικὴ τοῦ κληδῶνα ματαιώνεται ὁλότελα. Αὐτὸ τὰμίλητο νερὸ τὸ βάζουσι στὴ μπακίρα ἢ σένα πῆλινο δοχεῖο τὸ τοποθετοῦν σὲ μέρος ὑποεὐρὸ σκεπάζοντάς το καὶ δένοντάς μὲ κόκκινο πανί, γιὰ ν' ἀστρονομιστῆ ὅλη τὴ νύχτα, ὅπως λένε στὴν Κάρ-

παθο, τοποθετημένο στάψηλό δῶμα. Στὴ Θράκη τὸ βάζουν στὴ ρίζα τριανταφυλλιάς ἢ τὸ κατεβάζουν στὸ πηγάδι. Τὸ πρῶτὶ γίνεται ἡ λειτουργία τοῦ ἁγίου καὶ μετὰ τὴν ἐκκλησία μαζεῦνται στὸ σπίτι πού βρίσκεται ἡ μπακίρα μὲ τὰ ριζικάρια, ὅσες ἔφριξαν ἀπὸ βραδύς τὰ σημάδια τους μέσα στάγγειο καὶ κόσμος πολὺς. Ἡ αὐτὴ γεμίζει ἀπὸ θηλυκόκοσμο—νέες, μεσόκοπες, γριές καὶ παληκάρια—καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ποιητικὴ τελετὴ πού βγάζουν τὰ ριζικάρια. Τὰ σημάδια αὐτὰ τὰ βγάζουν ἀπὸ τὸ σκεπασμένο μπακίρι ὅπως εἶπαμε δυὸ παιδιά—ἄγόρι καὶ κορίτσι—πρωτοστέφανα καὶ στὸ κάθε βγάλσιμο προηγεῖται ἡ ἐκφώνηση ἑνὸς δίστιχου, πού λέγεται ριζικάρι, κόττυμα, μπεγίτι, δίστιχο, σημάδι, μαντινάδα κατὰ τὴς πανελλήνιες ὀνομασίες του. Εἶναι ποιητικὸ δίστιχο τῆς στιγμῆς πλασμένο μὲ ποιητικὴ διάθεση κἄξαρση. Τὸ δημιουργεῖ ἡ ποιητάρισσα τοῦ χωριοῦ, τῆς συνοικίας, ὅπως δημιουργεῖ τὸ μοιρολόγι τῆς ἢ τὸ γαμήλιο τραγοῦδι τῆς, ἢ ἕνα παλιὸ γνωστὸ διαμάντι τῆς λαϊκῆς μουσικῆς, πού ἔχει ἐπικρατήσει γιὰ τὴν ἐντέλειά του, τὴν ὁμορφιά του, τὴ σύλληψη καὶ τὴν ἐκφραστικότητα καὶ ποιητικὴ ἐνάργειά του λαμπικαρισμένο. Σχηματίζεται ἔτσι ἕνας κύκλος πολυθόρυβος ὀλόγυρα στὸ δοχεῖο, ὀρίζονται τὸ κορίτσι καὶ τὰγόρι πρωτογέννητα κι' ἀμφιθαλῆ γιὰ τὸ βγάλσιμο τῶν ριζικαριῶν ἢ τῶν σημαδιῶν,

Ριζικάρια (τοῦ Ἄλκ. Παπαχριστοδοῦλου)

κι' ἀρχίζει ἡ πρώτη ἀπαγγελία τῶν δίστιχων, κατάλληλων πάντοτε στὴν περίπτωση καὶ κατόπι τὸ βγάλσιμο τοῦ σημαδιοῦ. Τὸ πρῶτο δίστιχο ἀρχίζει πάντοτε μὲ τὸ ἀνοίγω :

Ἄνοιξατε τὸν κλήδωνα νὰ βγῆ ἡ χαριτωμένη
κι' ὅπου πάγει καὶ σταθῆ νὰ εἶναι κερδισμένη.

Ἔτσι ἀκολουθοῦν μὲ τὸ βγάλσιμο τῶν σημαδιῶν—δαχτυλιδιοῦ, σκουλαρικιοῦ κλπ.—νὰ ἐκφωνοῦνται δίστιχα λαμβικά, πού ἀποκαλύπτουν τοὺς πόθους καὶ τὰ μεράκια τοῦ κάθε κοριτσιοῦ. Τὸ δίστιχο βεβαιώνει πὼς ἡ τύχη

καὶ οἱ σχέσεις τοῦ κοριτσιοῦ μὲ τὸν ἐκλεκτὸ τῆς καρδιάς του γιὰ τὸ μέλλον πηγαίνουν καλὰ ἢ ὄχι. Ἄλλως τε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ στίχου καὶ τῆ σύμπτωση τοῦ ἀντικειμένου βγάξουν συμπεράσματα ἀνάλογα μὲ τὴν ὑπονοούμενη προτίμηση. Σὲ μιὰ γεροντοκόρη μπορεῖ νὰ βγῆ λ.χ. τὸ ἔξης :

Ἐναν καιρὸ ἤμουν ἄγγελος, τώρα ἄγγελεύουν ἄλλοι
στὶς βρύσες πῶπινα νερό, τώρα τὸ πίνουν ἄλλοι.

Ἡ προσοχὴ ὄλων πὺ παρευρίσκονται γιορταστικὰ ντυμένες, μὲ τὴν ἐκφώνηση τοῦ δίστιχου στρέφεται στὸ σημάδι πὺ θὰ βγῆ. Ἡ κάτοχος τὰ-ναγωνίζει ἀπὸ τὸ δεμένο σημάδι τῆς καὶ δέχεται τὰ συγχαρητήρια ἢ τὶς εἰρωνεῖες ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία, ἀπλώνοντας τὸ χέρι νὰ τὸ πάρῃ. Κι' ἀκοῦς παρακάτω :

Ὅσα φτερά καὶ πούπουλο ἔχει τὸ περιστέρι
τόσα κομμάτια γίνομαι γιὰ νὰ σὲ κάνω ταῖρι.

Εἶναι αὐτῆς πὺ ἀγωνιᾷ.

Βουνὰ μὴν πρασινίζετε, καὶ δέντρα μὴν ἀνθεῖτε
ἂν μαραθῆ ἢ ἀγάπη, καὶ σεῖς νὰ μαραθῆτε.

Εἶναι ἢ κατάρα τῆς ἀπελπισμένης.

Τὰ δίστιχα αὐτὰ—πὺ οἱ συλλογὲς ἔχουν κατὰ χιλιάδες—ὁ μακαρίτης Ν. Πολίτης τὰ κατέταξε πρῶτος καὶ τὰ χώρισε σέφρωτικά, σὲ παινέματα τῆς ἀγαπητικιάς—ἀλληγορικά—λ. χ.

Δεντρὶ τοῦ παραδείσου εἶναι τὸ μύγι σου
καὶ τῆς κανέλλας τ'ἀνθὶ εἶναι τὸ σόγι σου.

Σὲ καημοὺς καὶ καημοὺς καὶ βάσανα τῆς ἀγάπης — ἀλληγορίες — σὲ πόθους κεύχες, σὲ μαντινάδες, σὲ χωρισμοῦ, σῶρκους, σὲ παλιὲς ἀγάπες, σὲ κατάρες, σὲ τεχνάσματα ἀγάπης, σὲ γνωμικὰ ὅπως λ. χ.

Ἔμορφα παλλικάρια μου, τὴ νιότη σας χαρῆτε
γιὰτὶ θ'ἄρτ' ἕνας καιρὸς καὶ θὰ τὴ στερηθῆτε.

Ἔτσι μὲ μεγάλη ἀγωνία τὸ κάθε κορίτσι, πὺ ὄνειρεύεται κάτι στὴ ζωὴ του, δοκιμάζει μιὰ θλιβερὴ ἀπάντηση στὸν πόθο του ἢ παίρνει τὴν εὐτυχισμένη βεβαίωση πὺ τῆς δίνει χαρὰ ἀνείπωτη, ὅ,τι ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος, ὅ,τι ἔλπίζει καὶ δὲ μπορεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸν ἀγαθὸ ἐρχομὸ του, ἢ τὴν ἀποτυχία, προσπαθεῖ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν τύχη, νὰ τοῦ ἀποκαλύψῃ μὲνα-δίστιχο, μὲνα ριζικάρι. Ἔτσι φεύγουν ἄλλες ἱκανοποιημένες, ἄλλες λυπημένες κι' ἄλλες σκεφτικὲς ἀπὸ τὴ γιορτῆ, πὺ ἀρχίζει μὲ τόσα χτυποκάρδια κι' ὄνειρα. Αὐτὸς εἶναι ὁ κλήδωνας, τὸ πανελλήνιο αὐτὸ ἔθιμο, πὺ δὲ θὰ παύσῃ νὰ γίνε-

ται καὶ νὰ τρέφη μέλπιδες κι' ὄνειρα τὸ γυναικόκοσμο, ἔθιμο πανάρχαιο καὶ σημαντικό μέσα στὴ κυμαινόμενη ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς μεταπτώσεις τῆς ζωῆς, πού τὸν κυκλώνουν ἐλπίδες, καὶ σπελπισίεις, ἱκανοποιήσεις κ' ἀπογοητεύσεις. Εἶναι τὸ προάγγελμα τοῦ μέλλοντος, πού συμφωνεῖ ἢ καὶ διαφωνεῖ πρὸς τοὺς πόθους μας ¹⁾.

ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Ζ' Η ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΔΩΝΑ

Ὁ κλήδωνας εἶναι ἓνα εἶδος μαντείας, πού ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνευρίσκεται στὴν κληδόνα τῶν ἀρχαίων. Ἡ κληδὼν ἢ κληδὼν ἰωνικῶς, ἦταν εἶδος μαντικῆς, δηλαδή μαντικὴ «ἀπὸ κληδόνων φωνῶν καλουμένη». Οἱ φωνές, οἱ τυχαῖοι λόγοι, ἐπεῖχαν πραγματικὰ στοὺς ἀρχαίους, σὲ ὠρισμένες περιστάσεις θέση χρησῶν. Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἱεροὶ μάντις γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς μαντικῆς κληδονιστὲς ἢ κληδονιστικοί, ἐπιτήδειοι στὸ νὰ ἐξηγοῦν τὶς μαντεῖες «ἀπὸ κληδόνων»—φωνῶν—καθὼς ὑπῆρχαν ἄλλοι πού ἐξηγοῦσαν τοὺς οἰωνούς, τὰ ὄνειρα καὶ λοιπά. Κληδόνισμα δὲ ἢ κληδονισμὸς λέγονταν ὁ χρησμός πού δίδονταν μαῦτῃ τῇ μαντικῇ. Στοὺς δημοτικοὺς χρόνους, ἦταν σὲ χρῆση ἡ μαντικὴ «ἀπὸ κληδόνων». Ὁ Ὅμηρος δυὸ φορές τὴν ἀναφέρει. Μετὰ τὴν πυγμαχίαν τοῦ Ὀδυσσεῆ καὶ τοῦ Ἴρου, οἱ μνηστήρες ἐκφράζοντας τὴν εὐχαρίστησίν τους γιὰ τὴν γλίτωσάν ἀπὸ τὸν ἀλήτη ἐκεῖνο, λένε στὸν Ὀδυσσεῆ: «Ὁ Ζεὺς νὰ σοῦ δώσῃ, ξένη, καὶ οἱ ἄλλοι ἀθάνατοι θεοί, ὅ,τι θέλει κι' ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ καρδιά σου, πού μᾶς ἀπήλλαξες ἀπὸ τὸν ἀλήτη τοῦτο». Ὁ Ὀδυσσεὺς, παίρνει τὰ λόγια αὐτὰ ὡς προφητεία γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ σκοποῦ του, τοῦ φόνου δηλαδή τῶν μνηστήρων καὶ χαίρει γι' αὐτὴν—ὡς ἄρ' ἔφαν, χαίρειν δὲ δῖος Ὀδυσσεὺς.—Στὴν δευτέρῃ περίπτωση ὁ Ὀδυσσεὺς μέλλοντας νὰ προβῇ στὸ φόνον τῶν μνηστήρων, ζητεῖ ἀπὸ τὸ Δία νὰκούσῃ κάποιον λόγο «ἐκ τῶν ἔνδοθεν» ὡς ἔξωτερικὸ σημάδι, ὡς καλὸ οἰωνὸ γιὰ τὸ σκοπὸ του. Ὁ Δίας τὸν εἰσακούει κι' ἀπολύει ἀμέσως βροντὴ ἀπὸ τὸν οὐρανό, πού ἦταν ἀνέφελος τὴν ὥρα κείνη. Σύγκαιρα δὲ μιὰ ἀπὸ τὶς γυναῖκες ἀλέθοντας σιτάρι τὴν ὥρα κείνη, καὶ παίρνοντας ὡς οἰωνὸ τοῦ Δία τὴ βροντὴ πού προῆλθε ἀπὸ τὸν ἀνέφελον οὐρανό, βιάζεται νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐπιθυμίαν πού κατέχεται. «Εἰσάκουσε, λέγει, κι' ἐμένα τὴ δειλὴ ὅ,τι κι' ἂν σοῦ πῶ. Ὑστερὴν φορὰ νὰ δειπνήσουν πιά οἱ μνηστήρες σαυτὰ τὰ δώματα». Κι' ὁ Ὀδυσσεὺς χάρηκε γιὰ τοῦτα τὰ λόγια, γιὰ τὴν ἐξέλαβεν ὡς προφητεία.

ὡς ἄρ' ἔφη, χαίρειν δὲ κληδόνι δῖος Ὀδυσσεὺς,

Ζηνὸς δὲ βροντῆ, φᾶτο γὰρ τίσασθαι ἀλήτας.

Ἄλλο παράδειγμα μαντικῆς ἀπὸ τὸν κλήδωνα βρῖσκουμε σ' ἓνα ἀρ-

1) Βλ. διήγημα Πολ. Παπαχριστοδούλου: Τὰ ριζικάρια, στίς Θρακικὲς Ἠθογραφίαις, τ. Γ'.

χαῖο ἐπίγραμμα : Ὅπως ξένος συμβουλευόμενος τὸν Πιττακὸν τὸ Μυτιληναῖον γιὰ τὸ γάμο του. « Ἄττα γέρον (λέγει) δοῖός με καλεῖ γάμος. Ἡ μὲν δὲ νύμφη, καὶ πλούτω καὶ γενεῇ καὶ ἐμέ, ἢ δ' ἄλλη προβέβηκε (μὲ ξεπερνᾷ). Βούλευσον ποτέρην εἰς ὑμέναιον ἄγω».

Ὁ Πιττακὸς ἀντὶ νὰ δώσῃ κάθε ἄλλη ἀπάντησι, δείχνοντάς του μὲ τὸ ραβδί του τὰ παιδιὰ, ποὺ ἔπαιζαν σβοῦρες, στρέφοντας « πλεῖστοι βέμβικας» λίγο παρῆκει, «τὰ παιδιὰ κείνα, λέγει, θὰ σοῦ ποῦν τί πρέπει νὰ κάνῃς». Ἐκεῖνος πλησίασε «τὰ δὲ παιδιὰ ἔλεγαν συναμεταξύ τους «τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα», ὁ ξένος τότε «παίδων κληδόνα συνθέμενος» ἀφίνοντας τὴν πλουσία, ἐπῆρε τὴν ἄλλη. Στὸν Προμηθεῖα δεσμώτῃ (491—5) ὁ Αἰσχύλος ἐπίσης ἀναφέρει κληδόνα μὲ διάφορα εἶδη τῆς μαντείας καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῶν ὀνειρῶν.

— Τρόπους δὲ πολλοὺς μαντικῆς ἐστοίχισα
κᾶκρινα πρῶτος ἐξ ὀνειράτων ἅ χορῆ
ὑπαρ γενέσθαι κληδόνας δὲ δυσκρίτους
ἐγνώρισ' αὐτοῖς...

λέγει ὁ Προμηθεῖας στὸ χορὸ τῶν Ὁκεανίδων νυμφῶν.

Ἡ μαντικὴ ἀπὸ κληδόνων ἦταν σὲ πλεῖστες ἑλληνικὲς πολιτεῖες σὲ χρῆσι. Στὴ Σμύρνη, ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν κληδόνων καθὼς λέγει ὁ Πausanias. «Μαντικὴ δὲ καθέστηκεν αὐτόθι ἀπὸ κληδόνων, ἣ δὲ καὶ Σμυρναίους μάλιστα Ἑλλήνων χρωμένους οἶδα». Ὁ δὲ Αἴλιος Ἀριστείδης ἀναφέρει τὴ θεὰ Κληδόνα : Τὴν βρίσκουμε καὶ στὴ Ρώμη τὴ μαντικὴ ἀπὸ κληδόνων καὶ τὴ θεὰ Κληδόνα. Ὁ Κάμιλλος, καθὼς λέγει ὁ Πλούταρχος «Ἰδρύσατο καὶ νέων φάμας καὶ Κληδόνας ἀνευρὼν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἐνῶ νύκτωρ ἢ καταγγέλλουσα τὴν τῶν βαρβάρων στρατιὰν ἐκ θεοῦ φωνῆ τῷ Καικιλίφ Μάρκω προσέπεσε». Ἐδῶ βλέπουμε καταφανῶς τὴ σημασίαν τῆς «ἀπὸ κληδόνων (φωνῶν) μαντικῆς». Καὶ στὴν παλαιὰ Διαθήκη, καθὼς βλέπουμε στὸ Δευτερονόμιον XVII. 9.10 ἀναφέρεται τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς μαντικῆς. Ἐπίσης καὶ στὸ Β' βιβλίον τῶν παραλειπομένων XXXIII, 6, διαβάζουμε : «Καὶ αὐτὸς ὁ (Μανασῆς) διῆγε τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν πυρί, ἐν τε Βενεὼμ καὶ ἐκλεδωνίζετο καὶ ἐπαιδιοῦς, ἐπλήθυνε τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου τοῦ παροργίσει αὐτόν». Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἀπὸ κληδόνων μαντικὴ διατηρεῖται καὶ στὰ χριστιανικὰ χρόνια, γιὰτὶ ὁ Χρυσόστομος κατακρίνει τοὺς κληδονισμοὺς, τοὺς οἰωνισμοὺς, τὶς μαντεῖες, τὶς ἐπωδές, τὶς γητειές καὶ τὰ παρόμοια.

Ὁ σημερινὸς κληδόνας συνδέεται μὲ τὴν ἀρχαία αὐτὴ κληδόνα, ἔχασε ὅμως σὲ μᾶς τὸ χαρακτῆρα τῆς γενικῆς μαντικῆς τῆς ἀρχαίας κληδόνας καὶ περιωρίσθηκε σὲ μόνους τοὺς ἐρωτικὸς χρησμούς. Ἡ δὲ συνήθεια αὐτὴ τοῦ κληδόνα ἢ τῆς ἐρωτικῆς μαντείας εἶναι ἀρχαιοτάτη. Νὰ πῶς τὴν περιγράφει στὰ 1775 ὁ περιηγητὴς Guys — Voyage Litteraire en Grèce 220 : «Τὴν παραμονὴ τῆς ὀρισεμένης ἡμέρας γιὰ τὸν κληδόνα, δυὸ κόρες μαζεύουν

ἀπὸ τὴν ὁμήγηρον, πού πρόκειται νὰ συμμετάσχη, ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἀντικείμενο, δακτυλίδι, βραχιόλι ἢ σκουλαρίκι, πού τὰ βάζουν σ' ἓνα ἄγγεϊο. Κατόπι πηγαίνουν μὲ θρησκευτικὴ σιωπῇ, τὸ γεμίζουν τὸ ἄγγεϊο νερὸ—τάμιλητο νερὸ. Τὸ ἄγγεϊο σκεπάζεται ἔπειτα μὲ φύλλα δάφνης ἢ μυρτιάς καὶ ἐκτίθεται στὸ ὑπαιθρο ὅλη τὴ νύχια ὡς τὴν ἄλλη μέρα. Σ' ὠρισμένη ὥρα μαζεύονται ὅλοι Ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ ἐστιάδες ἔσκεπάζει τὸ ἄγγεϊο μπροστὰ στὴν ὁμήγηρον ἢ δὲ ἄλλη λέγει τὸ καθιερωμένον στὴν περίπτωσιν αὐτῇ δίστιχο:

Ἄνοιξατε τὸν κλήδονα ν᾿βγῆ ὁ χαριτωμένος
ὅπου τὰ κάστρα πολεμεῖ καὶ βγαίνει κερδεμένος

Ὁ καθένας καὶ ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ τὴν ὁμήγηρον κατὰ σειρά, προσκαλούμενη λέγει ἓνα δίστιχο, σύγκαιρα δὲ βγάζουν ἓνα ἀντικείμενον ἀπὸ τὸ ἄγγεϊο, πού δίνεται στὸν κάτοχόν του, ἅμα τᾶναγωνίση ὡς δικό του. Σαυτὸν δὲ καὶ ἐφαρμόζεται τὸ στὴν τύχη ὁλότελα, ἀπαγγελθὲν δίστιχο, πού συμβαίνει νᾶναι εὐνοϊκὸ ἢ δυσμενές. Τὰ τυχαῖα αὐτὰ δίστιχα ἀποτελοῦν τοὺς χρησμούς ἢ τὶς προμαντεύσεις γιὰ τὸ ἐρωτικὸ μέλλον τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὴν ὁμήγηρον. Ὁ κλήδονας ἐξακολουθεῖ ὡς ὅτου βγάλουν ἀπὸ τὸ ἄγγεϊο καὶ τὸ ὑστερὸν ἀντικείμενον. Ἐν μέσῳ ὅμως τῶν ἐρωτικῶν διστίχων λέγονται καὶ μερικὰ μὲ κάθε ἐλευθερία, πού τέρπον τᾶφτιὰ τὰ δοκιμασμένα σαυτὰ, προκαλοῦν ὅμως τὸ ἐρῶθημα στὰ μάγουλα τῶν ἀθῶων καὶ ἀφελῶν τῆς ὁμηγύρεως. Τὸ νερὸ τοῦ ἄγγεϊου κατόπιν τὸ πίνουν. Ἀπὸ τὸ νερὸ εἰκάζεται ἂν θὰ γίνῃ ἐκεῖνο πού ἐπιθυμεῖ αὐτὸς πού τὸ πίνει. Ἄν τὸ νερὸ παρουσιάξῃ φυσαλίδες, τὴ στιγμὴ πού φέρεται σιὰ χεῖλη, θεωρεῖται αὐτὸ καλὸς οἰωνός, εἰδεμὴ τὸ ἐναντίον». Αὐτὴ ἡ περιγραφή—τοῦ Γάλλου περιηγητῆ—τοῦ κλήδονα καθόλου δὲ διαφέρει ἀπὸ ὅ,τι γίνεται καὶ τῶρα στίς 24 Ἰουνίου. Διαφέρουν μονάχα τὰ δίστιχα στὸ ἀνοιγμα τοῦ κλήδονα.

Στὴ Σμύρνη ἔλεγαν τὰ ἑξῆς :

Ἄνοιξατε τὸν κλήδονα στ' Ἄη—Γιαννιοῦ τὰ χάρη
Κιόποια ναι καλορίζικη ὅποιο ἀγαθὸ νὰ πάρη.

Στὴν Κρήτη εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸ τὸ ἑξῆς τετράστιχο ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Πάσσωβ :

Ἄνοιξατε τὸν κλήδονα στ' Ἄη—Γιαννιοῦ τὰ χάρη
Σήμερα θέλει νὰ βρεθῆ ὅπου ναι ριζικάρι.
Καὶ πάλι τὸν ξανοίξατε νὰ βγῆ καὶ τὸ δικό τση
Τῆς καλομοίρας καὶ ξανθῆς νὰ δῆ τὸ ριζικό τση.

Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἢ συνήθεια τοῦ κλήδονα εἶναι ἀρχαία, ἀρχαιότατη, συνδεομένη μὲ τὴ λεγόμενη ἀπὸ τὴ μαντικὴ τῶν ἀρχαίων «ἀπὸ κληδόνων». Ὁ Κλήδονας χάνοντας τὸν χαρακτήρα τῆς γενικῆς μαντικῆς,

πού είχε ἡ παλιὰ κληδών. περιορίσθηκε μόνο στοὺς ἔρωτικούς χρησμούς. Τῇ δὲ θεᾷ Κληδὸνα τὴν ἀντεκατέστησε ὁ Ἄη Γιάννης, πού ἐπικαλοῦνται τῇ χάρι του στὸ ἄνοιγμα τοῦ κλήδονα. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν συλλογῶν δι-
στιχῶν, πού ἡ λαϊκὴ μοῦσα δημιούργησε στὴ Θράκη, Μακεδονία, Κρήτη, Πελοπόννησο, Νησιά καὶ Στερεὰ τᾶχει κατατάξει ὁ Ν. Πολίτης μεθοδικὰ καὶ σοφά. Εἶναι θαυμαστά καὶ μουσικώτατα καὶ ποιητικώτατα δημιουρ-
γήματα, πού τιμοῦν τὸν Ἑλληνικὸ λαό.

ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Πηγὲς πρόχειρες γιὰ τὸ θέμα

Ἄρχεϊον Θρακικοῦ Θησ. τόμ. Η', σελ. 160, τόμ. Ε', σ. 158, τόμ. ΙΓ', σελ. 230, Θρακικά τόμ. Γ', σελ. 367, τόμ. ΙΒ', σ. 326, Θρακ. τόμ. Θ', σ. 333—34, τόμ. ΙΑ', σ. 161—176, τ. Δ', σ. 240 κέξ., τ. Β', σ. 183, κέξ., Θρακικὴ Ἐπετηρὶς σελ. 169—172, Ἄρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΑ', σελ. 124—125 τόμ. Γ', σελ. 248, Ἑλληνικὸς Πόντος σ. 46, Ἡθογραφίαις Θρακικῆς τόμ. Γ', Καρπαθιακά σ. 117—176, Ἀθηνᾶ τόμ. 44 σ. 129, Μαρμαρινὰ νέα φ. 45—1948, Προσφυγ. Κόσμος 20—6—48, Σύμμικτα λαογρ. Ν. Πολίτη τόμ. Α', σ. 87 κέξ. Ἐραριστὴς Σμύρνης ἔτ. Γ' Μάϊος 1911.

Η' ΤΟΡΕΥΤΙΚΗ—ΞΥΛΟΓΡΑΦΙΑ—ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΗ

Ἐπὶ χρόνια λαβαίνοντας ἀφορμὴ ὁ μακ. Κ. Μυρτ. Ἀποστολίδης, ὁ συγγραφέας τῆς ἱστορίας Φιλιππουπόλεως, ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Βουλγάρου ἀρχιτέκτονα Κοϊτσεφ ἐπεχείρησε νὰ διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα, διαφωτίζοντας καὶ τὸν συγγραφέα, πού ὅπως ὅλοι οἱ Βούλγαροι ἐπιστήμονες αὐταπατώμενοι ἀπὸ τὴν τωρινὴ βουλγαρικὴ τῶν ἐκκλησιῶν ἰδιότητα, νομίζουν ὅτι ὁ διάκοσμος τῶν ἐκκλησιῶν στὴ Βουλγαρία καὶ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία εἶναι ἔργο τῆς βουλγαρικῆς στὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας τορευτικῆς, ξυλογλυφίας καὶ διακοσμητικῆς, πού τὴν ἔξελιπε, καὶ ὅτι οἱ τεχνίτες ἦταν αὐτοδίδακτοι Βούλγαροι ἰθαγενεῖς. Αὐτὴ ἴσα-ἴσα ἡ ὀλοσχερὴς ἔκλειψις τῆς τέχνης αὐτῆς μέσα σὲ μιὰ γενεά, ὅπως τεκμαίρεται ἀπὸ τὶς βουλγαρικῆς ἐκκλησίες, πού χτίσθηκαν ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἀπελευθερώθηκαν ὡς τὴν ἴσταν, καὶ πού τὰ τέμπλα τους εἶναι *tabula rasa*, δείχνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε τέχνη βουλγαρικῆς τορευτικῆς καὶ ξυλογλυπτικῆς καὶ διακοσμητικῆς καὶ ὅτι ἦταν ἐπείσακτη, πού τὴν ἀσκοῦσαν τεχνίτες μετακαλούμενοι ἀπέξω. Αὐτὸ τὸ μαρτυροῦν ὁ σύγχρονος Κ. Μωραβένωφ λέγοντας: «Ἐπὶ τοῦ Μητροπολίτου Παϊσίου (1818—1821) κατεσκευάσθη ὁ ξυλογλυπτικὸς τῆς ἐκκλησίας Ἁγίας Μαρίνης διάκοσμος (τέμπλον, ἀρχιερατικὸς θρόνος, ἄμβων, κουβούκλιον Ἁγίας Τραπεζῆς) ὑπὸ Μετσοβιτῶν ξυλογλυπτῶν προσκληθέντων ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως διατηρούμενος καὶ νῦν μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας». Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐπιστολὴ ἐξοφλητικὴ τοῦ ξυλογλύπτη Ἰ. Πασκούλη, πού κατασκεύασε τὸ τέμπλο τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου

στη Φιλιππούπολη και σώζεται ανάμεσα στους κώδικες Φιλιππουπόλεως, βεβαιώνει το πρᾶγμα ἀναμφισβήτητα. Εἶναι ἀπὸ τὸν κώδικα Φιλιππουπόλεως. «Διὰ τοῦ παρόντος ἐκκλησιαστικοῦ ἐξοφλητικοῦ ἀποδεικτικοῦ καὶ ἐμμαρτύρου γράμματος γίνεται δῆλον ὅτι ὁ μάστωρ Γιάννης Πασχούλης Μετσοβίτης ταληδοῦρος ὡμολόγησεν ἰδίῳ στόματι κατὰ τὸ ἐνυπόγραφον κονδράτον του μὲ τὸ νὰ ἐσυμφώνησε μετὰ τῶν ἐνοριτῶν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὸ τέμπλον τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Βιέννης ὁμοῦ μὲ τὸν δεσποτικὸν θρόνον καὶ τὸ κουβούκλιον τῆς Ἁγίας Τραπέζης διὰ γο. 22.370... κτλ.»

Τὴν ἐκκλησία αὕτη μνημονεῦει ὁ Cerlachi στὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα, πὺ ἀνεκτίσθη στὰ 1832 μεγαλύτερη καὶ μεγαλοπρεπέστερη καὶ τὴ διακόσμησῃ της ἀνέλαβε ὁ ὑπογραφόμενος Μετσοβίτης Γ. Πασκούλης.

Ὁ ἐσωτερικὸς ξυλένιος διάκοσμος τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς καθὼς καὶ τῆς Ἁγίας Μαρίνης, τῆς Ἁγίας Κυριακῆς καὶ τῆς Παναγίας στὴ Φιλιππούπολη καὶ ἄλλων ἄλλοῦ, εἶνε ἄξιος πολλῆς μελέτης, γιὰ τὴν τορευτικὴ καὶ ξυλογλυφία στὸ καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ξεχωριστὰ στὰ πρῶτα πενήντα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὰ τέμπλα, οἱ ἄμβωνες, οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι, τὰ κιβούρια τῶν ἁγίων τραπεζῶν καὶ τὰ εἰκονοστάσια γενικὰ τορευμένα καὶ συνθεμένα καὶ δουλεμένα καλλιτεχνικά, παριστάνουν ἄρμονικὰ συμπλεγμένα φυτὰ, λουλούδια, καρπούς, πουλιά, ζῶα καὶ χερουβεῖμ. Μερικὰ εἶνε θαυμάσια χρυσωμένα. Αὐτὰ τὰ ἔργα τέχνης προσπαθοῦν οἱ Βούλγαροι νὰ παραστήσουν ὡς βουλγαρικά. Ἄλλὰ εἶνε πλάνη μεγάλη, ἂν καὶ καταπιάσθησαν νὰ μιλήσουν πλανώμενοι σκόπιμα καὶ ἐπιστήμονες ὅπως ὁ πολὺς Filow, πὺ παραδέχτηκε ὅτι εἶνε τέχνη βουλγαρικὴ καὶ ὄχι ἑλληνικὴ, ὅπως εἶνε παραδεγμένο ἀπὸ τοὺς Βυζαντιολόγους ἐπιστήμονες.

Ἡ τέχνη αὕτη εἶνε συνέχεια τῆς Βυζαντινῆς παραδόσεως μὲ κάποια ἐπίδραση ἀραβικὴ καὶ τῆς ἀναγεννήσεως. Τὴν ἀσκούσαν οἱ τεχνίτες στὴν Πόλη στὴ μακρὰ ἀγορά, ὅπου ἦταν νὰ ἐργαστήρια τῶν ξυλογλυπτῶν Ἑλλήνων. Ἀναφέρεται στὸν Κερδῶο Ἐρμῆ τόμο II 1817, Βιέννη, σ, 410 τὸ ἐξῆς: «Ἄλλοι (Ἑλληνορωμαῖοι) γλύπτουσι καρούξυλα κατὰ τὴν χρείαν εἰς διάφορα ξόανα καὶ σχήματα διὰ τὰ τέμπλα τῶν ἐκκλησιῶν, εἰκονοστάσια, θρόνους, ἄμβωνας, ἀναλόγια καὶ ἄλλα γλυπτὰ ἔπιπλα ἢ στολίσματα τῶν οἰκιῶν· οὗτοι ἐπιτηδεύονται καὶ εἰς τὸ μωσαϊκὸν ἐξωκόλλημα πολυσχῆμων κοχλοστράκων (σαδερῶν) καὶ θαλασσιῶν χελωνῶν», πὺ βεβαιώνουν τὸ πρᾶγμα καταφανέστατα. Ἡ ὑποτιθεμένη λοιπὸν ξυλογλυφία καὶ τορευτικὴ πὺ ἐπικαλοῦνται οἱ Βούλγαροι ἐπιστήμονες, εἶνε αὕτη ἡ τέχνη ἡ βυζαντινὴ, πὺ παρήκμισε καὶ ἀσκήθηκε καὶ στὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας στὴ Θράκη, Μακεδονία, Μικρὰ Ἀσία, Ἑλλάδα καὶ στὴ σημερινὴ Βουλγαρία ἀπὸ Ἑλληνες τεχνίτες, πὺ τοὺς προσκαλοῦσαν ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ ἄλλοῦ, ὅπου ζοῦσε ἡ τέχνη αὕτη, γιὰ νὰ ἐργασθοῦν. Αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ.

“Ολοι δὲ οἱ ναοὶ στῆ Βουλγαρία, πὺ εἶναι στολισμένοι μὲ ξυλογραφίαις ἦταν μιὰ φορὰ ἑλληνικοί, πὺ χτίστηκαν καὶ διακοσμήθησαν ἀπὸ τῖς ἑλληνικὲς κοινότητες μ’ Ἑλληνες τεχνίτες, πὺ διατηροῦσαν τὴ βυζαντινὴ παράδοση, καὶ πὺ ἀρπάχτηκαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἄλλοι στὸν 19ον αἰῶνα κι’ ἄλλοι στὰ 1906, ὅταν ἐκδιώχθηκε ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ καταλύθησαν οἱ ἑλληνικὲς ὀρθόδοξαι κοινότητες καὶ περιῆλθαν οἱ ἐκκλησίαι μ’ ὅλα τὰ εὐαγῆ κτήματα στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων. Ἔτσι οἱ ναοί, πὺ μνημονεύει ὁ ἀρχιτέκτονας Κόϊτσεφ στῆ Φιλιππούπολη, στὸ Σιστόβι, στὸ Παζαρτζίκ, Στενίμαχο κι’ ἄλλοῦ οἱ ἄμβωνές τους οἱ σκαλιστοί, οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι, τὰ εἰκονοστάσια, τὰ τέμπλα καὶ κιβούρια εἶναι ὅλα ἑλληνικὰ δημιουργήματα κι’ αὐτὰ καὶ ἡ τέχνη τους. Ὁ διάκοσμος τῆς μονῆς Ρήλας, πὺ μνημονεύουν οἱ Βούλγαροι, κι’ αὐτὸς ἔγινε κεῖνα τὰ χρόνια, πὺ στολίσθησαν καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἐκκλησίαι καὶ τὸν διακόσμησαν Ἑλληνες, πὺ κάλεσαν ἀπέξω, γιατί εἶναι ἴδιος κι’ ἀπαράλλακτος πρὸς τὸ διάκοσμο τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ ἴδιος δὲ ξυλογραφικὸς διάκοσμος ἀπαντᾷ καὶ σ’ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ στὰ νησιά καὶ στῆ Μικρὰ Ἀσία, στῆ Συρία, κι’ ἄλλοῦ, ὅπου βουλγάρικο ποδάρι δὲν πάτησε ποτέ.

Ἔτσι μποροῦμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα : ὅτι μάταια, οἱ Βούλγαροι καὶ ὁ Κόϊτσεφ καὶ ὁ Filow οἰκειοποιοῦνται μιὰ τέχνη πὺ εἶναι ἑλληνικὴ καὶ ἄδικα ὁ Filow καὶ ἄλλοι ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες παραποιοῦν τὴν ἀλήθεια πὺ εἶναι μιὰ : πὺς ἡ ξυλογλυφικὴ εἶναι τέχνη παραδομένη ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἑλληνικὴ, πὺ συνεχίζεται καὶ σήμερα, ἐνῶ στῆ Βουλγαρία ὄχι μόνο δὲν συνεχίζεται, ἀλλὰ καὶ ἔσβυσεν ἡ παράδοση νὰ κοσμοῦν τῖς ἐκκλησίαι τους μὲ ξυλογλυφήματα πὺ δὲν εἶναι ἔργα τέχνης βουλγαρικά. Ὅ,τι ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν εἶναι ἔργα ἑλληνικὰ τῆς Τουρκοκρατίας ἀπὸ Μεσοβίτες τεχνίτες πὺ φημίζονταν γιὰ τὴν τέχνη τους αὐτῆ 1).

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Θ'. Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΗ ΚΑΙ ΕΚ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Ἡ ἀρχαιότης τῆς Θρακικῆς πόλεως Διδυμοτεῖχου ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων ἐν αὐτῇ πολλῶν καὶ ποικίλων νομισμάτων, πάσης ἐποχῆς, χρυσῶν, ἀργυρῶν, χαλκῶν ἢ ὀρειχαλκίνων κλπ. Ἀνευρέθησαν δὲ καὶ ἀνευρίσκονται ἔτι καὶ νῦν, εἰς διάφορα μέρη αὐτῆς, καὶ εἰς τὸ μέγα φρούριον, ἦτοι τὴν μεγάλην ἀκρόπολιν (Καλαί, Χισσάρ, Κάστρο), ἣτις φέρει εἰσέτι ἴχνη θρακοπελασγικῆς ἐποχῆς, καὶ εἰς τὰ πρὸς τὸν Ἐρυθροπόταμον κράσπεδα τοῦ δευτέρου καὶ μικροτέρου λόφου, τοῦ ὑπὸ τῶν κατοίκων ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων καλουμένου Ἀγία Πέτρα. Διάφορα νομίσματα, καὶ

1) Βλ. Ἀρχ. Θρακ. Θησ. τόμ. 5', σ. 63.

πρὸ πάντων χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἐφυγαδεύθησαν μέχρι τοῦδε πρὸς διαφόρους διευθύνσεις πωλούμενα κρυφίως. Ἀπὸ 1930 καὶ ἐντεῦθεν ἀσχολούμενοι μετὰ τὴν γενικὴν ἱστορίαν τοῦ Διδυμοτείχου, ἐνδιεφέρθημεν καὶ περὶ τῶν νομισμάτων, τῶν ἀνευρισκομένων ἐν αὐτῷ διὰ τὰ ἀποδείξωμεν καὶ δι' αὐτῶν τὴν ἀρχαιότητά του. Ἀνεζητήσαμεν πρὸς τοῦτο καὶ ἠγοράσαμεν, ἐκ τοῦ ὑστερήματος ἡμῶν, μερικά παρὰ διαφόρων πολιτῶν, ἐργατῶν, γεωργῶν κ. λ. π. Δυστυχῶς μερικοὶ ἠγοροῦντο ζηλοτύπως τὰ δώσουν ἢ τὰ πωλήσουν τὰ παρ' αὐτῶν εὐρισκόμενα ἢ κατεχόμενα νομίσματα. Καθὼς δὲ εἶχομεν ἀντιληφθῆ, ἄλλοι οὐτε καὶ ἠθέλον τὰ γνωσθῆ, ὅτι κατεῖχον ἀρχαῖα νομίσματα. Τὰ χρυσᾶ ἦσαν ὅλως ἄφαντα, εἶδομεν δύο μόνον.

Συνελέξαμεν ὑπὲρ τὰ 250 τεμάχια. Ἐξ αὐτῶν εἶναι 25 ἀργυρᾶ, καὶ τινὰ ἐληργυρωμένα, τὰ δὲ ὑπόλοιπα χαλκᾶ ἢ ὄρειχάλκινα. Παρεδώσαμεν εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, τῇ ὑποδείξει τῆς Διευθυντρίας αὐτοῦ ἀξιολόγου κυρίας Εἰρήνης Βαρούχα, τὰ ἐξῆς: Ἐν ἀργυροῦν ἡμίδραχμον Παρίου, πόλεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (4ου αἰῶνος π.Χ.). Ἐν ἀργυροῦν τῆς Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας μετὰ εἰκόνας τοῦ Αἰνείου, φέροντος ἐπ' ὤμου τὸν πατέρα του. Ἐνδεκα ὄρειχάλκινα ἑλληνικά, ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀγχιάλου, Περινηθίων, Νέρωνος, Ἀδριανουπόλεως, Καρακάλλα, Γορδιανοῦ, τοῦ ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου βασιλέως τῶν Ὀδρουσῶν Ροιμητάκου τοῦ Α', 11 π. Χ. μέχρι 12 μ. Χ., καὶ Ἀδαίου). Καὶ ἑπτὰ χαλκᾶ βυζαντινὰ τῶν αυτοκρατόρων Ἀνδρονίκου Β' τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ νεωτέρου.

Ἡ κυρία Βαρούχα εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην τὰ ἐξετάσῃ, ἐπανειλημένως, ἐν πρὸς ἐν, ὅλα καὶ τὰ κατατάξῃ κατ' εἶδος καὶ ἐποχὴν ὡς ἐξῆς:

1) **Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ὄρειχάλκινα**: (Μαρωνείας, Μεγ. Ἀλεξάνδρου Φιλίππου Β', Λυσιμαχείας, Ἀδαίου κ. λ. π.) 2) **Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἀργυρᾶ**: (Θασιῶν εἰς μέγα σχῆμα, Μεγάλ. Ἀλεξάνδρου, Παρίου κλπ.). 3) **Ρωμαϊκά, χαλκᾶ ἢ ὄρειχάλκινα**: (Τραϊανοῦ Δεκίου, Γαλλιανοῦ, Κλαυδίου Β', Αὐρηλιανοῦ, Πρόβου, Διοκλητιανοῦ, Κωνσταντίνου Χλωροῦ, Μαξιμίνου Δάζα, Δικινίου, Μεγ. Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνου Β', Μεγ. Θεοδοσίου, Ὀνωρίου κ.λ.π.). 4) **Ρωμαϊκά, ἀργυρᾶ**: (Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας, Βεσπεσιανοῦ, Τραϊανοῦ, Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς, Κομμόδου, Καρακάλλα, Γέτα, Γορδιανοῦ, Μαξιμίνου Δάζα κλπ.). 5) **Βυζαντινά, χαλκᾶ**: Εἶναι ἀρκετά, μετὰ συνεχῆ σειρὰν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι καὶ τῶν Παλαιολόγων. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ἐν τοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ τὸ 1193 γεννηθέντος αυτοκράτορος τῆς Νικαίας Ἰωάννου Γ' Βατάτση Δούκα, 1224—1254). 6) **Ἀραβοτουρκικὰ καὶ τουρκικὰ**: Εἶναι ἀρκετά, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα χαλκᾶ, τινὰ δὲ ἐξ ἠλέκτρου ἢ ἐληργυρωμένα

Ἐχον τὶς ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ νομίσματα ταῦτα καὶ πλεῖστα ὅσα ἄλλα, ἀνευρέθησαν παλαιόθεν, ἀνευρίσκονται δὲ ἔτι καὶ νῦν, ἐν Διδυμοτείχῳ, δὲν δύναται τὰ διαμφισβητήσῃ τὴν πολὺν ἀρχαιότητα τῆς πόλεως ταύτης. Σὺ

νεπῶς τὸ Διδυμότειχον δὲν εἶναι ἀπλῶς βυζαντινόν, οὔτε διάδοχος καὶ συνέχεια τῆς ρωμαϊκῆς Πλωτινουπόλεως ἐπὶ τῆς ἰδίας τοποθεσίας. Δηλαδή Διδυμότειχον καὶ Πλωτινούπολις δὲν πρέπει νὰ ταυτίζωνται. Ἄγνωστος μέχρι τοῦδε εἶναι ἡ ἀκριβὴς τοποθεσία τῆς Πλωτινουπόλεως. Καὶ ἔκειτο μὲν ἡ πόλις αὕτη, κατὰ τινὰς χρονολογίας καὶ συγγραφεῖς, οὐχὶ μακρὰν τοῦ Διδυμοτείχου. Πλὴν δὲν ὑπάρχουν ἀποδείξεις, ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ Διδυμοτείχου, οὔτε ἐπὶ τοῦ μόλις ἐν χιλιόμετρον ἀπέχοντος λόφου τῆς Ἁγίας Πέτρας. Δὲν λύει δὲ τὸ ζήτημα καὶ ἡ πρό τινων ἐτῶν ἀνευρεθεῖσα παρὰ τὴν Ἁγίαν Πέτραν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν «Πλωτινοπολιτῶν» (Ἴδὲ πραγματείαν ἡμῶν: «Ἡ ἐν Διδυμοτείχῳ ἀνευρεθεῖσα ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν Πλωτινοπολιτῶν» εἰς τὸ περιοδικὸν «Θρακικά», τόμος Η', ἔτος 1936 Ἴδὲ ἐπίσης καὶ τὸ Λεξικὸν Α. Σαμοθράκη εἰς τὰς λέξεις Διδυμότειχον καὶ Πλωτινούπολις, εἰς τοὺς τόμους τοῦ «Ἀρχείου Θράκης», ἔνθα ὑποστηρίζεται ὡς ὀρθὴ ἡ ἡμετέρα γνώμη). Εἰς τοὺς ἀντιπροσυντάκτας δὲ καὶ ἐρωτῶντας «ποῖον ἦτο εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Διδυμοτείχου;», ἐκτὸς τῶν ὄσων ἄλλοτε ἐγράψαμεν, ἀντερωτῶμεν καὶ ἡμεῖς: «ποῖον ἦτο τὸ παλαιὸν τυχὸν ὄνομα τῆς... ρωμαϊκῆς πόλεως Πλωτινουπόλεως;» καὶ ἀντιπροβάλλομεν, ὅτι τὸ Διδυμότειχον ἔχει ἀπτὰ καὶ σοβαρὰ ἴχνη καὶ σημεῖα πελασγικῆς ἀρχαιότητος, χωρὶς νὰ προχωρήσωμεν εἰς λεπτομερείας, περὶ τῶν ὁποίων ἐγράψαμεν ἄλλοτε.

ΑΡΧΙΜ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

Γ. ΕΒΡΟΣ — ΜΑΡΙΤΣΑ

Ὁ ποταμὸς τῆς Θράκης Ἐβρος ὀνομάζεται, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς χώρας καὶ Μαρίτσα. Ὅλοι δὲ θεωροῦμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς σλαβικόν. Εἴχομεν ἴδει καὶ ἄλλοτε εἰς τὸ περιοδικὸν «Θρακικά» (τόμ. Ιος, ἔτος 1928, σελ. 337 καὶ εἰς ἄλλον τόμον) περὶ τοῦ ἂν τὸ ὄνομα Μαρίτσα εἶναι σλαβικόν ἢ ἑλληνικόν. Ἀλλὰ δὲν εἴχομεν δώσει μεγάλην προσοχὴν. Μελετῶντες, ὅμως, τελευταίως εἰς τὸ «Ἀρχεῖον Θράκης» (τόμ. Η', σελ. 237 καὶ τόμ. Γ', σελ. 278) τὸ «λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θράκης» τοῦ μακαρίτου Ἀχ. Σαμοθράκη, εἴχομεν ἴδει πάλιν τὸ ἴδιον. Τὴν φορὰν ταύτην εἶχε κινήθῃ ἡ περιέργειά μας καὶ ἐσκεπτόμεθα νὰ ἀνακινήσωμεν τὸ ζήτημα, διδομένης ἀφορμῆς. Τὴν ἀφορμὴν μᾶς ἔδωσεν ὁ κ. Π. Παπαχριστοδοῦλου εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ «Ἡ ἑλληνικότης τῆς Θράκης» ἐν τῷ 16ῳ τόμῳ τοῦ Ἀρχείου Θράκης (ἔτος 1951, σελ. 21). Γράφων, ἐκτὸς ἄλλων, καὶ διὰ τὰ «Τοπωνύμια» τῆς Θράκης, χαρακτηρίζει αὐτὰ ὡς μὴ «σλαβικά» καὶ προσθέτει: «Δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῇ κανένα τοπωνύμιον σλαβικὸν στὴν ὀνομασία τῶν χωριῶν, ποταμῶν, βουνῶν, πόλεων, τῆς σημερινῆς Θράκης». Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀναφέρει: «Ἀπ' ἐναντίας λέγει ὁ Σταμ. Ψάλτης στὸ ἔργο «Θράκη», πάντα τὰ τοπωνύμια εἶναι ἢ ἀρχαίας Θρακικῆς καταγωγῆς (Βιζύη, Ἐργί-

νης, Σηλύβρια), ἢ ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (Ἄδριανούπολις, Χαριοῦπολις, Καλίπολις, Σκοπός, Σκόπελος), ἢ μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας (Σκεπαστόν, Γέννα, Κρυόνερον), ἢ τέλος τὰ πλεῖστα τουρκικῆς καταγωγῆς... Οὐδὲν μεσαιωνικὸν σλαβικὸν ἔκτος τοῦ ὀνόματος Μαρίτσα τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου, ὅπερ ὁμως ἐξηγεῖται, διότι ἡ ὀνομασία αὕτη ὀφείλεται εἰς τοὺς κατοικοῦς τῆς Βορείου Θρακίης ἢ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐν ἧ ἔχει τὰς πηγὰς του εἰς τὸν πρῶτον ροῦν ὁ ποταμὸς αὐτός».

Ἐπανερχόμεθα ἤδη εἰς τὸ λεξικὸν τοῦ Σαμοθράκη Γράφει : «Μαρίτσα ἢ Μαρίτσα. Ὀνομασία τοῦ Ἐβρου, ἀναφερομένη διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ... περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του (1151—1152). Μετὰ τὸν Ἰσαάκιον Γεώργιος ὁ Ἀκροπολίτης, ἱστορικὸς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, ἀναφέρων τὸν Ἐβρον... λέγει, ὅτι κοινῶς ἔκαλεῖτο «χωρητικῆ διαλέκτῳ Μαρίτσα» (χρονικόν, 33, 35, καὶ 43). Ἀλλὰ τόσον ὁ Ἰσαάκιος, ὅσον καὶ ὁ Ἀκροπολίτης ἀπλῶς ἀναφέρουν τὸ ὄνομα, χωρὶς τίποτε νὰ προσθέσουν περὶ τῆς νέας ταύτης ὀνομασίας. Οἱ Σλαῦοι ἐτυμολογοῦν τὸ ὄνομα Μαρίτσα ἐκ τοῦ Moritsi ἢ Moravitsi, ὀνόματος σλαυϊκῆς φυλῆς, ἐκ τοῦ mar—mir, τὸ ὁποῖον σημαίνει εἰρήνην, ἡρεμίαν. Κατὰ τὸν Κ. Μ. Ἀποστολίδην πιθανώτερον, ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου Θρακικοῦ ὀνόματος Μάρισσος ἢ Μάρις, διὰ τοῦ ὁποῖου οἱ Θραῖκες ἐκάλουν τοὺς ποταμούς, ἕνεκα τῆς λαμπηδόνης τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν. Τὸ θέμα—μάρ — σημαίνει λάμπειν (μαρμαίρω, μάρμαρος, μαρμαρυγή). Ἄλλοι πάλιν ἐτυμολογοῦν αὐτὸ ἐκ τοῦ Ἰνδοευρωπαϊκοῦ ὀνόματος mar=τέλμα, λίμνη, θάλασσα, ὅθεν καὶ τὸ ἑλληνικὸν μύρω (=ρέω), τὸ λατινικὸν mare (=θάλασσα), τὸ γαλλικὸν marais (=τέλμα), τὸ ἀγγλικὸν marsh, κ.τ.λ. καὶ ἐρμηνεύουν αὐτὸ διὰ τοῦ ρεῦμα, ποταμός. (Ποβλ. Μ. Γεδεών, τὸ τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς κοσμοσωτείρας ἐν τῇ Ἑκκλ. Ἀληθείᾳ, ἔτος 18, σελ. 112, 144, 188 καὶ ἔξῃς.—Κ. Μ. Ἀποστολίδου περὶ Φιλιππουπόλεως εἰς Θρακικά, τόμ. Α'. ἔτος 1928, σελ. 337. Α. Σαμοθράκη, Ἐβρος ποταμὸς εἰς Θρακικά, τόμ. 12ος»).

Ποία ἄποψις εἶναι ὀρθή ; ἡ λέξις Μαρίτσα εἶναι σλαυϊκῆ ἢ ἑλληνικῆ ; Πάντως ἀπαιτεῖται εἰδικὴ γλωσσολογικὴ ἐξέτασις, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ βαθεῖα ἱστορικὴ ἐξυχνίασις, διὰ νὰ ἀποφανθῇ τις θετικῶς. Ὑποβάλλομεν ὁμως μερικὰς κριτικὰς παρατηρήσεις διὰ νὰ προκαλέσωμεν τοὺς τυχὸν δυναμένους νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον ἀποτελεσματικώτερον.

1) Ὅταν ἀναφέρωμεν λέξεις ἀρχαίας θρακικὰς, θρακοελληνικὰς, ἢ ἑλληνικὰς καὶ Ἰνδοευρωπαϊκὰς, αὐταὶ δὲν διαφέρουν συνήθως, αἱ δὲ ρίζαι των συμπέτουν ἐν πολλοῖς. Ἐπομένως τὸ ἀρχαῖον θρακικὸν ὄνομα Μάρισσος ἢ Μάρις καὶ τὸ θέμα Μάρ καὶ τὸ ρῆμα Μύρω καὶ αἱ ἀντίστοιχοι εὐρωπαϊκαὶ νεολατινικαὶ λέξεις, ἀποτελοῦν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἔχουν τὴν ἴδιαν περίπου ἔννοιαν καὶ σημασίαν. Τὸ ρεῦμα, ἡ λίμνη, ὁ ποταμός, ἡ θάλασσα μαρμαίρουν,

λάμπουν. Τί λοιπόν μᾶς ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν τὸ ὄνομα Μαρίτσα ὡς ἀρχαῖον θρακικὸν ἢ θρακοελληνικόν ;

2) Θὰ ἔφερε τις ἴσως ἀντίρρησην, προβάλλων, ὅτι ἡ κατάληξις τοῦ ὀνόματος Μαρίτσα (τσα) εἶναι σλαυϊκὴ ! Ἄλλὰ τότε πῶς θὰ ἐκσλαβήσωμεν τὸ ὄνομα Μάρισσος ; Πλὴν τούτου, διατι νὰ μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει μὲ τὴν κατάληξιν αὐτὴν, λέξεις, παλαιὰς καὶ νέας, ἀφθόνας. Ἡ μήπως εἶναι ἀνάγκη νὰ φέρωμεν καὶ παραδείγματα !

3) Διατί, τάχα, νὰ ἐτυμολογήσωμεν τὸ ὄνομα Μαρίτσα ἐκ τοῦ Moritsi ἢ Moravitsi καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ σλαυϊκοῦ mar—mir=εἰρήνη, ἡρεμία καὶ ὄχι ἐκ τοῦ θρακικοῦ Μάρ κτλ. Μήπως οἱ Σλαῦοι μᾶς ἐδίδαξαν τὴν γλῶσσαν καὶ μᾶς ἐξεπολίτισαν, ἢ ἡμεῖς σί Ἑλληνας αὐτούς ;

4) Καὶ μήπως ἡ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Σλαῦοις λέξις Mar-Mir, μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι σλαυϊκὴ, δὲν εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἰδικὴ μας. ἡ ἑλληνικὴ, ἀφοῦ γράφεται μὲ τὰ ἴδια γράμματα, ἀφοῦ προφέρεται μὲ τὴν αὐτὴν φωνήν, ἀφοῦ τέλος ἔχει τὴν ἰδίαν ἔννοιαν καὶ σημασίαν ; Διότι καὶ αἱ δύο (Mar καὶ Μάρ) ἔχουν τὴν ἔννοιαν τῆς μαρμαριούσης, τρόπον τινά, ἡρεμίας καὶ τῆς λαμπρᾶς εἰρήνης, ἡ ὁποία ἀκτινοβολεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου !

Κατὰ ταῦτα τὸ παρὰ τοῖς Σλαῦοις mar εἶναι ἑλληνικόν, ἐτομένως καὶ τὸ ὄνομα Μαρίτσα δὲν εἶναι σλαυϊκόν, ἀλλὰ ἑλληνικόν. Καὶ ἤδη, εἰς ἄλλους, μᾶλλον εἰδήμονας καὶ εἰδικούς, γλωσσολόγους καὶ λοιπούς, ἀπόκειται ἡ τελευταία καὶ ὀριστικὴ ἀπόφασις καὶ γνώμη.

ΑΡΧΙΜ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

ΙΑ'. ΕΣΝΑΦΙΑ Ἡ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΙ ΕΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΩ

Εἰς τὸν 16ον τόμον τοῦ Ἀρχείου Θράκης (1951, σελ. 54—75), ὁ κ. Π. Παπαχριστοδοῦλου ἐδημοσίευσεν περισπούδαστον μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ ἐσνάφια... ἐπὶ τουρκοκρατίας». Ὁ κ. Π. ἐκτὸς ἄλλων ἐνδιαφερόντων ζητημάτων καὶ λεπτομερειῶν, ἀναγράφει τὰ ἐσνάφια ἢ συντεχνίας διαφόρων πόλεων τῆς Θράκης. Εἰς ταῦτα ἐθεωρήσαμεν καλὸν νὰ προσθέσωμεν τὰ ἐξῆς περὶ ἐσναφίων Διδυμοτείχου, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν.

Ὅπως ἀλλαχοῦ τῆς Θράκης καὶ τοῦ ὑποδοῦλου ἐν γένει ἑλληνισμοῦ, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐν Διδυμοτείχῳ ὑπῆρχον διάφορα ἐσνάφια Ἐπὶ Μητροπολίτου Μεθοδίου (1878—1893), οἱ κώδικες τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως ἀναγράφουν πρακτικὸν συνεδρίας τῆς Δημογεροντίας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13 Δεκεμβρίου 1878. Ἐπρόκειτο περὶ ζητημάτων τοῦ ἡρειπωμένου ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, περὶ τοῦ ὁποίου γράφομεν εἰς τὴν πραγματείαν μας, «Τὰ ἱερὰ προσκυνήματα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Διδυμοτείχου». Κατὰ τὴν συνεδρίαν λοιπὸν ἐκείνην εἶχεν ἐγκριθῆ ὁ διορισμὸς ἐπιτροπῆς ἐκ 12 μελῶν, τῶν ὁποίων δύο μὲν θὰ ἦσαν δημογέροντες καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐξελέγησαν ὁ Χατζῆ Χρῆστος Ἀδαμίδης καὶ ὁ Γιουβάντσος Πάντσου. Δέκα δὲ ἀντιπρό-

σωποι *συντεχνιῶν*. Διὸ καὶ «ἐγνωστοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου οἱ *πρωτομαϊστορες* καὶ *μαϊστορες* τῶν συντεχνιῶν νὰ ὀρίσουν ἀντιπροσώπους διὰ τὴν ἐλιτροπήν». Αἱ συντεχνίαι διώρισαν, 20 Δεκεμβρίου, τοὺς ἑξῆς : *οἱ Καπηλάδες* τοὺς κ. Χατζῆ Ρακοτοῦ καὶ Γεώργιον Ἀντωνίου, *οἱ κασάπηδες* (κροεπῶλαι) τὸν κ. Μουλκιτζῆ Νικόλα, *οἱ τουλκέρηδες* (χτίσται) τὸν κ. Ἀντώνιον Εὐαγγέλου, *οἱ ψωμάδες* τὸν κ. Νικόλαον Χατζῆ Δημητρίου, *οἱ ρεισπέριδες* (γεωργοὶ) τὸν κ. Δανάση Πέγογλου, *οἱ ἀμπατζίδες* τὸν κ. Στάϊκον Χατζῆ Νικόλα, *οἱ καπνάδες* τὸν κ. Γεώργιον Πολλατζόγλου, *οἱ πακκάληδες* τὸν κ. Ἀθανάσιον Πάντσου καὶ *οἱ παχτισεβάνηδες* τὸν κ. Δημήτριον Ἀποστόλου». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, *ὅτι ἐν Διδυμοτείχῳ τὸ 1878 ὑπῆρχον 9 συντεχνίαι* ὀργανωμέναι ὡς φαίνεται καὶ λαμβανόμεναι ὑπ' ὄψιν διὰ σπουδαῖα κοινοτικά ζητήματα Πόσαι καὶ ποῖαι ἄλλαι ὑπῆρχον προηγουμένως καὶ κατόπιν δὲν γνωρίζομεν. Διότι εἰς τὰ σημειώματά μας ἐκ τῶν κωδίκων ἢ ἀλλαχόθεν δὲν ἔχομεν ἄλλο τι σχετικὸν διὰ συντεχνίας ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νομίζομεν ἀπαραίτητον νὰ διορθώσωμεν μερικὰ λάθη εἰς τὰς ὀνομασίας τῶν ἐσναφίων ἐν τῇ προγματείᾳ τοῦ κ. Παπαχριστοδούλου. Προῆλθον, ὡς φαίνεται, ἐξ ἀγνοίας τῆς τουρκικῆς γλώσσης. Γράφει ἐσφαλμένως Ἀκτάρηδων ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *Ἀχτάρηδων*. Μηχανετζήδων ἀντὶ *Μεῖχανετζήδων* (οἰνοπωλῶν). Σαχατζήδων ἀντὶ *Σαατζήδων* (ὄρολολογοποιῶν). Φουρναρτζήδων ἀντὶ *Φουρνατζήδων*. Σιλετζήδων ἀντὶ *Σιλτετζήδων* (παπλωματάδων—ἐκ τοῦ *chilté*—σιλιτέ, σιλτέδες). Γεμενετζήδων ἀντὶ *Γεμενητζήδων* (ἢ Γιεμενετζήδων). Ἀναφέρει ἐπίσης τὸ ἐσνάφιον τῶν *Ἀσταρτζήδων*, ἐξηγῶν ἐν παρενθέσει (ὕφαντῶν), ἐνφ̄ (ἀσταρτζῆ) Ἀσταρτζῆς καὶ πληθυντικῶς (ἀσταρτζηλάρ) Ἀσταρτζῆδες, εἶναι οἱ πωλοῦντες τὸ (ἀστάρ) ἀστάρι, λεπτὸ πανί, τὴν φόδραν, ὅπως λέγομεν, ἢ οἱ προσράπτοντες τὴν φόδραν εἰς τὰ ἐνδύματα, ἢ τέλος πάντων, οἱ ὕφανται τῶν ἀσταρίων καὶ ἐπομένως ὄχι ὅλοι οἱ ὕφανται ὅλων τῶν ὕφαινομένων ὕφισμάτων. Γράφει πρὸς τούτοις τὸ ἐσνάφιον *Καζάσηδων* (μεταξουργῶν) ¹⁾. Ἴσως ὀρθότερον ἔπρεπε νὰ γραφῆ *Κοζατζήδων* (ἐπεξεργαστῶν βόμβυκος μεταξοσκωλύκων πρὸς ἐξαγωγήν μεταξίνου νήματος), ἢ *Κοβατζήδων* (κατασκευαστῶν κουβιάδων), ἢ τέλος (*Μ*)*ποζατζήδων* (κατασκευαστῶν τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐν Θράκῃ ποτοῦ ποζᾶ ἢ μποζᾶ). Τὰ ὀνόματα ταῦτα, καθὼς καὶ ἄλλα παρόμοια, εἶναι πολὺ γνωστὰ καὶ ἐν χρήσει καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη, χρησιμεύουν δὲ καὶ ὡς ἐπίθετα ὀνομάτων, π. χ. Καβάφης, Καζαίτζης, Κοζατζῆς, Κοβατζῆς, Μποζατζῆς. Ποῖον ὁμοίως ἐξ ὅλων ἢ ἄλλων παρομοίων καὶ ὁμοίων νὰ λάβῃ

1) Σ. Δ.—*Καζάσηδων* (μεταξουργῶν) Βλ. Ἀρχ. Θρ. Ἔθσ τ. 3ος σ. 150 (Ἀρχεῖα Μιχ. Γκιουμουσγκερδάνη). Πηγὴ δὲ ἡ ἐγγυητικὴ ἐπιστολὴ ἐκάστου σωματείου πρὸς Πατριάρχην Γρηγόριον (1821) ὧν κυριώτερα τ' ἀναφερόμενα.

κανείς ὑπ' ὄψιν πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐσφαλμένου Καζάσηδων; Μᾶλλον τὸ «Καζατζήδων» (μεταξουργῶν), τὸ ὁποῖον ἐγράφη Καζάσηδων. Ἀκόμη ἀναφέρει καὶ ὄνομα ἐσναφίου (κατὰ Β. Δεληγιάννην) **Καραμπατζήδων** καὶ ἐρμηνεύει τὴν λέξιν λέγων «κί' ὠνομάστηκαν ἔτσι ἀπὸ τὸ μαῦρο χρῶμα, ποὺ ἔπαιρνε ἡ ὄψι τους ἀπὸ τὶς μακρυνὲς ὁδοιπορίες κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο στὰ ταξίδια τους τὰ ἐμπορικά». Μᾶς φαίνεται ὅμως παρὰδοξον. Μήπως μόνον οἱ Ἀμπατζήδες ταξίδευαν καὶ μάλιστα διαρκῶς, ὥστε νὰ μαυρίσουν ἀπὸ τὸν ἥλιο; Καθ' ἡμᾶς φυσικὴ ἐξήγησις τῆς ὀνομασίας Καραμπατζήδων φαίνεται ἡ ἐξῆς: Οἱ ἀμπατζήδες, δηλαδὴ ὅσοι συνήθως ἔρραπτον ἐνδύματα ἀπὸ μαύρους ἢ σκούρους «ἀμπάδες», θὰ ἔλέγοντο Καρᾶ—Ἀμπατζήδες=Καραμπατζήδες. Ἐὰν ὅμως δὲν πρόκειται περὶ Ἀμπατζήδων κάμνομεν τὴν ἐξῆς ὑπόθεσιν. Πιθανὸν ἢ πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλήφθη ἡ λέξις Καραμπατζήδων, ἀνέφερε σειρὰν ὀνομάτων ἐσναφίων. Τὸ τελευταῖον ὄνομα ἦτο **Ἀραμπατζήδων** (ἀραξοποιῶν), γραφὲν μὲ τὸν σύνδεσμον «καί», δηλαδὴ: **Καὶ ἀραμπατζήδων**. Κατόπιν δὲ ἐκ παραδρομῆς ἀνεγράφη ὑπὸ τοῦ κ. Π. Π. ἢ καὶ τοῦ Β. Δ., ὡς καὶ Μ. Ἀποστολίδη ἢ τῶν τυπογράφων ὡς Καραμπατζήδων. Ἡ ὀνομασία εἶναι πιστὴ ἀντιγραφὴ ἐκ τῶν κωδῆκων εἰλημμένη.

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΛ. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

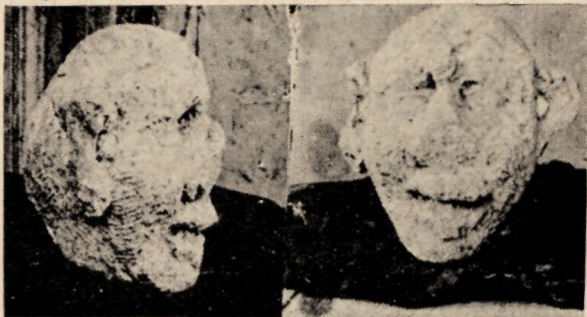
ΙΒ' ΜΙΑ ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΕΝ ΙΣΑΚΙΩΙ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ

Πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν εἰς τὸ πλησίον τοῦ Διδυμοτείχου χωρίον Ἰσαάκιον, τὸ ἐπὶ τουρκοκρατίας Ἰσακ Πασᾶ, καλούμενον, εἶχεν ἀνευρεθῆ καὶ μεταφερθῆ εἰς Διδυμότειχον μία μαρμαρινὴ κεφαλὴ. Εἶχε γράψει σχετικῶς ὁ μακαρίτης γυμνασιάρχης Χ. Δρακοντίδης εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἐβρος» τοῦ Διδυμοτείχου. Κατόπιν δέ, 30 Ἰανουαρίου 1937, ἐγράψαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἰδίαν ἐφημερίδα ἐκ Ξυλοκάστρου, ὅπου εἶχομεν μετατεθῆ, ἀφ' οὗ πρότερον εἶχομεν μελετήσῃ τὸ εὔρημα καὶ εἶχομεν λάβει καὶ εἰκόνα αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα.

Διὰ τοὺς ἐν Διδυμοτείχῳ γράφοντας ἤδη, κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῶν, καὶ προσπαθοῦντας νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀρχαιότητα τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τῆς περιφερείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα ἐνδιαφερόμενον, ἀναδημοσιεύομεν τὸ ἄρθρον μας ἐκεῖνο, βελτιωμένον εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Θράκης. Ἐπιφυλασσόμεθα δὲ νὰ γράψωμεν καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα, ἐν μέσῳ Διδυμοτείχῳ ἀνευρεθέντα σπουδαιότερα ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα.

Ἡ μαρμαρινὴ ἐκείνη κεφαλὴ, ἡ ὁποία, ἐλπίζομεν ὅτι διαφυλάττεται μέχρι τοῦδε μαζί μὲ ἄλλα εὑρήματα, ἦτο μικροτέρα τοῦ φυσικοῦ μεγέθους ἀνθρωπίνης κεφαλῆς καὶ παρίστανε, ὡς φαίνεται, μικρόσωμον ἄνθρωπον, ὄχι ὅμως καὶ μικρᾶς ἡλικίας. Τὰ μῆλα τῶν παρεῶν ἐξωγκωμένων, ἐδεικνυον ἄνδρα τῆς κιτρίνης μᾶλλον φυλῆς καὶ ἐν γένει τύπου ἀσιατικοῦ. Ἐν τούτοις

οἱ κοῖλοι καὶ βαθεῖς ὀφθαλμοὶ δὲν εἶχον τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκείνου. Ἡ ρίς, καίτοι τεθραυσμένη, ἄνωθεν, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τρίτου πρὸς τὰ ἄνω, ἠλέγγετο με-
μεγάλῃ καὶ πλατεῖα. Ἀρφότερα τὰ χεῖλη, μεγάλα καὶ σαρκώδη, προεξείχον
ὡς τὰ τῆς μαύρης φυλῆς. Τὰ ὄτα πολὺ δυσανάλογα πρὸς ἄλληλα, καθ' ὅσον
τὸ δεξιὸν ἐτύγγανε, κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸν ὄγκον διπλάσιον τοῦ ἀριστεροῦ.
Τὸ μέτωπον προεξείχεν ἱκανῶς ὑπὲρ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν, ὑπὲρ τὸν ἀριστε-
ρὸν δὲ ἦτο ἠκρωτηριασμένον. Τὸ κρανίον γενικῶς ἦτο κανονικόν. Τὸ ὄλον
μάρμαρον εἶχε καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμοὺς καὶ παρουσίαζε καὶ ἄλλας ἀνω-
μαλίας. Αἱ δυσαναλογαὶ αὗται εἶναι ἔνδειξις, ὅτι τὸ ἔργον παρημελήθη ἢ
ἐγκατελήφθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς καὶ ἐπεξεργασίας αὐτοῦ,
οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ τεχνίτου συμπληρωμένον καθ'
ὅλα καὶ τέλειον. Τοῦτο διαπιστοῦται, ὅχι μόνον ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω
περιγραφῆς, παρειῶν, χειλέων, ὠτων, μετώπου κτλ. ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς :
Καὶ πρῶτον μὲν ἐκ τῆς ἐξωγκωμένης βάσεως τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς ρινός,
ἄνωθεν, ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ
ὀφθαλμοῦ, μέχρις τῆς
κάτω ἄκρας. Δεύτερον
δὲ κυρίως, ἐκ τῶν λίαν
βαθῶν χαραγμάτων καὶ
ἀπολειαντικῶν τρόπων
τινά, ἀποξέσεων, ὑπὸ
τοῦ τεχνίτου, διὰ τῶν εἰ-
δικῶν αὐτοῦ ἐργαλείων.
Τὰ χαράγματα ταῦτα εἶ-
ναι ὅμοια πανταχοῦ, ὅχι
μόνον ἐπὶ ὄλου τοῦ προ-

σώπου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κρανίου. Καὶ μάλιστα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ
δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι δεικνύουν, ἴσως, εἰς μὲν τὸ κρανίον τὴν κόμην, εἰς
δὲ τὸ πρόσωπον τὰ λεγόμενα «γεροντικά ζαρώματα» τοῦ δέρματος. Πρὸς τού-
τοις τυγχάνει καθ' ὀλοκληρίαν ἀπόβλητος ἡ γνώμη τοῦ Δρακοντίδου. Ὅτι δη-
λαδῆ τὰ καθ' ἡμᾶς, πρὸ τῆς πλήρους ἐπεξεργασίας καὶ ἀπολειάνσεως γενό-
μεναι ὑπὸ τοῦ τεχνίτου χαράγματα ταῦτα, ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ μαρμάρῳ παρου-
σιαζομένη ἐν γένει ἀκαταστασία καὶ αἱ ἐλλείψεις «πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ γλύ-
πτου κατασκευασθεισῶν διὰ σφύρας εὐθειῶν γραμμῶν, δὲν δύναται νὰ θεω-
ρηθῇ κατασκευὴ τοῦ τεχνίτου, ἀλλὰ προῆλθεν ἐκ φθορᾶς μακρᾶς, εἴτε δι'
ὑδάτος εἴτε διὰ ζωσφίων γῆς ἢ τοῦ βορβόρου, ἅτινα, εὐρόντα τὴν πέτραν ἐν
κατελλήλῳ τόπῳ ὑγρότητος καὶ μὴ πολὺ κληράν, ἠδυνήθησαν νὰ κατατρώ-
γωσιν αὐτήν, καὶ οὕτω νὰ κατασκευασθῇ ἢ διάβρωτος κατάστασις τῆς μορ-
φῆς. Καὶ διὰ νὰ προχωρήσῃ μέχρι τούτου τοῦ φαγώματος ἡ κατάστασις,
ἐπέρασαν πολλὰ χρόνια βεβαίως».

Συμφώνως πρὸς τὴν ἰδικήν μας γνώμην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἔργον ἔμεινεν ὅπως εἶπομεν ἀσυμπλήρωτον, δὲν δύναται νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος περὶ καλοῦ ἢ κακοῦ τεχνίτου καὶ περὶ ὠρισμένης τεχνοτροπίας. Οὔτε περὶ ἐξακριβώσεως τοιαύτης ἢ τοιαύτης φυσιογνωμίας καὶ χαρακτηριστικῶν ἐν γένει γνωρισμάτων καὶ ἰδιοτήτων. Διότι ὅσα καὶ ὅπως καὶ ἂν ἔλεγέ τις θὰ ἦσαν πρόχειροι κρίσεις καὶ βεβιασμένα συμπεράσματα. Μόνον ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τῆς ἐν λόγῳ μαρμαρίνης κεφαλῆς ἢ τοῦ ὄλου ἀγάλματος, τοῦτο ἴσως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τῶν τελευταίων προχριστιανικῶν χρόνων ἐν Θράκῃ ἢ καὶ ὀλίγον προηγουμένων. Ὅθεν δὲν πρόκειται περὶ ἔργου νεωτέρων βυζαντινῶν χρόνων, τοῦ 10ου ἢ 11ου αἰώνων, ὡς ὑπεέθη ἐν τῷ «Ἐβρον». Διότι, ὅπως ἐσημειώσαμεν, τὸ ἔργον δὲν εἶναι κυρίως καχότεχνον, ἀλλὰ ἀσυμπλήρωτον καὶ ἀτελές. Καὶ διότι εἶναι ἀγαλμα, εἶναι κεφαλὴ ἀγάλματος. Ἐπομένως περιττὴ καὶ ἐπιπολαία τυγχάνει ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς χριστιανικὰ ἀναγλύφους ἢ ἄλλας εἰκόνας.

ΑΡΧ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΣ ΤΟΥ ΑΜΟΡΙΟΥ

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1934 εἴχομεν γράψει εἰς τὸν «Ἐβρον» τοῦ Διδυμοτειχοῦ δι' ἀρχαιότητος τοῦ Ἄμοριου, χωρίου τοῦ Διδυμοτειχοῦ, κατὰ πληροφορίας ἡμῶν, τὰς ὁποίας εἴχομεν λάβει παρὰ τοῦ τότε δημοδιδασκάλου Ἄμοριου διδυμοτειχίτου κ. Δημητρίου Μανταλίδου. Μετὰ τὴν ἀφορμὴν ἤδη τῆς ἐν τῷ 16ῳ τόμῳ τοῦ «Ἀρχείου Θράκης» δημοσιευθείσης μελέτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Γρηγορίου Π. Εὐθυμίου «Θρακικὰ εὐρήματα καὶ ἀνασκαφές», ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ δημοσίευσμά μας ἐκεῖνο. Διότι εἰς τὴν μελέτην τοῦ κ. Εὐθυμίου ἀναφέρεται ὅτι ἀνευρέθη ἐσχάτως «ὄρειχάλκινον ἀνάθημα Βενδίδος ἐξ Ἄμοριου».

Οἱ κάτοικοι λοιπὸν τοῦ Ἄμοριου, πρὸ τοῦ 1934, ἐκχερσώνοντες καὶ καλλιεργούντες τὰ πέριξ τοῦ χωρίου τῶν ὑψώματα, ἀνεύρισκον συχνάκις καὶ ἀφθόνως λίθους, πλίνθους καὶ κεράμους, ἐν γένει δὲ φανερὰ ἴχνη καὶ λείψανα οἰκοδομημάτων καὶ τεχνῶν, τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἐκ πόλεως ἢ ἀκροπόλεως, παλαιοτάτης ὡς φαίνεται ἐποχῆς.

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἦσαν τὰ ἐξῆς σημαντικὰ ἀντικείμενα : Πρῶτον, τάφος ἀπλοῦς κεκαλυμμένος διὰ 4—5 μεγάλων πλίνθων, τῶν ὁποίων ἡ μία ἔφερε γραμμὰς καὶ σχήματα, ἀσυνήθη εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους. Δυστυχῶς ἡ πλίνθος εὐρέθη τεθραυσμένη ἢ μᾶλλον ἐθραύσθη ἐξ ἀγνοίας ἢ ἀπροσεξίας κατὰ τὴν ἐξαγωγήν τῆς εἰς πολλὰ μικρὰ τεμάχια, οὕτως ὥστε ἦτο ἀδύνατος ὁ ἀνασχηματισμὸς τῆς πλίνθου, ὡς ἔλεγεν ὁ κ. Μανδαλίδης, διὰ νὰ ἐξετασθῆ ὁλόκληρος καὶ νὰ ἐξαχθῆ μία γνώμη περὶ τοῦ εἶδους τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐγγλύφων χαραγμάτων, ἴσως δὲ καὶ γραμμάτων. Θὰ ἐξηλέγχτο τοιουτο-

τρόπως καὶ ἡ ἀρχαιότης τῆς πλίνθου καὶ θὰ ἀνεγινώσκετο ἢ ἐπ' αὐτῆς ἀναγραφομένη τυχὸν ἐπιγραφή. Ἐρόκειτο ἴσως περὶ ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς. Δεύτερον, τὸ καὶ σπουδαιότερον. Ἄνευρέθη εἰς ἄλλο μέρος τῶν ὑψωμάτων μάρμαρόν τι βάρους 2—3, ἴσως καὶ περισσοτέρων, ὀκιάδων. Ἡ μία ὄψις του ἔφερεν ἐπιγραφὴν εἰς γλῶσσαν, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ κ. Μανδαλίδου, ἄγνωστον ἢ δυσανάγνωστον. Μήπως ἐπρόκειτο περὶ ἐπιγραφῆς ἑλληνικῆς ἢ λατινικῆς ἢ θρακοελληνικῆς; Ἄγνωστον. Ὁ κ. Μανδαλίδης, καθ' ὑπόδειξιν ἡμῶν, συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἐνδιαφερομένων χωρικῶν ἐπρόκειτο νὰ φέρῃ ἢ νὰ ἀποστείλῃ εἰς Διδυμότυχον τὸ ἐνεπίγραφον μάρμαρον πρὸς ἐξέτασιν καὶ εἰ δυνατὸν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς. Μετ' ὀλίγας ὁμως ἡμέρας εἶχομεν πληροφορηθῆ παρὰ τοῦ ἰδίου ὅτι ὁ χωρικὸς ὁ ἀνευρὼν τὸ μάρμαρον ἐκεῖνο τὸ εἶχε χρησιμοποιοῦσαι ὁμοῦ μετ' ἄλλων λίθων πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῆς πτωχικῆς του οἰκίας. Τοιοῦτοτρόπως εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἡ ἐξασφάλις τοῦ ἐν λόγῳ μαρμάρου, ὥστε νὰ μὴ ἀπωλεσθῆ ἢ νὰ μὴ περιέλθῃ ἱεροκρυφίως εἰς χεῖρας ἀρχαιοκαπλῶν. Δυστυχῶς δὲν εἶχομεν ἐρωτήσῃ τὸν κ. Μανδαλίδην καὶ ἐπομένως δὲν γνωρίζομεν ἐὰν οὗτος εἶχεν ἴδει τὸ μάρμαρον ἐντετειχισμένον καὶ ἐὰν ἡ ἐνεπίγραφος ὄψις του εὗρισκετο εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου ἢ τοῦ τείχους ἢ μήπως εἶχεν ἐγκλεισθῆ ἐντὸς αὐτοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει διὰ τοῦ σχετικοῦ ἡμῶν τότε δημοσιεύματος εἶχομεν ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐγγύς καὶ τῶν μακρὰν ἀρμοδιῶν διὰ νὰ ἐνδιαφερθῶν, διότι ἐπρόκειτο ἴσως περὶ σπουδαίου ἀρχαιολογικοῦ εὐρήματος. Καὶ εἶχομεν ὑποδείξει, ὅπως καὶ ἄλλοτε, πρότερον καὶ κατόπιν, δι' ἄλλα πολλὰ μέρη καὶ εὐρήματα, νὰ γίνουν, πρόχειροι ἔστω ἀνασκαφαί, καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ χωρίου Ἀμορίου. Διότι εἶχομεν τὴν βεβαίαν γνώμην, ὅτι θὰ ἀνευρίσκοντο καὶ ἄλλα ἀντικείμενα μεγαλυτέρας ἀρχαιολογικῆς σημασίας. Ταῦτα δὲ θὰ διεφώτιζον πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ἀγνώστου παλαιᾶς ἐποχῆς καὶ τοῦ μέρους ἐκεῖνου, ἀλλὰ οὐδόλως παράδοξον, καὶ ὅλης ἐν γένει τῆς Θράκης. Καὶ ἤδη, ἐκ τοῦ εὐρεθέντος εἰδωλίου, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψεν ὁ κ. Εὐθυμίου, ἀποδεικνύεται, ὅτι εἶχομεν ὅπωςδῆποτε δίκαιον. Ἄλλὰ δυστυχῶς οὐδεὶς ἐνδιαφέρθη οὔτε διὰ τὸ Ἀμόριον καὶ τὰ ἄλλα μέρη, ἀλλ' οὔτε διὰ τὸ πανάρχαιον Διδυμότειχον, ἐνθα ἀνευρέθησαν καὶ ἀνευρίσκονται εἰσέτι πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ σπουδαιότατα ἀρχαιολογικὰ οἰκοδομήματα καὶ ἀντικείμενα μεγίστης σημασίας καὶ ἀξίας.

ΑΡΧΙΜ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

ΔΥΟ ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΡΧΕΙΩΝ ΚΡΑΤΟΥΣ

Α'. Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν, Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη, 17 Δ)βρίου 1822, Φάκ. 39

Πρὸς τὴν ὑπερτάτην καὶ σεβαστὴν Διοίκησιν

Ἡ ὑποσημειουμένη οὖσα νόμιμος γυνὴ τοῦ ἀοιδήμου Χ" Ἀντώνη Βισβίτζη, καὶ χηρεύσασα προβεβηκυῖα μήτηρ ἀπὸ τὴν κα' τοῦ Ἰουλίου μὲ πέντε ἀνήλικα, τὰ τρία ἄρσενα καὶ δύο θήλεα καὶ μὴ ἔχουσα οὐδὲν ἄλλο

ὑπόλοιπον διὰ τὴν τροφήν καὶ ἀγωγήν αὐτῶν, εἰμὴ ἐν καράβιον τοῦ ἀοιδή-
μου Μπρὶκι, Καλομοίρα ἐπονομαζόμενον, τὸ ὁποῖον ἀκόμη εἰς πολιορκίαν
τῆς Εὐβοίας εὐρίσκεται καὶ ἐπειδὴ τὰ αἰτήματά τινων μοι προμηγύουν ἐμ-
περδεύματα καὶ δυσκολίας, δι' αὐτὸ τὰς ὁποίας μῆτε ἡ φύσις μου, μῆτε ἡ
γνώσις καὶ ἡλικία μου, μῆτε ἡ πενιχρὰ κατάστασις τῆς βαρυτάτης φαιμελίας
μου συγχωροῦν, παρουσιάζομαι πρὸς τὴν ὑπεριάτην Διοίκησιν παρακαλοῦσα
θερωῶς, πρῶτον μὲν διὰ τὸ δίκαιον, δευτέρον δὲ διὰ τὰς τόσας ἐκδηλώσεις,
τὰς ὁποίας ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπιναστιάσεως ὁ μακαρίτης ἀνὴρ μου μὲ παμπόλ-
λους θυσίας ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πλοίου του, καὶ τῆς ἰδιοφιλίας τῆς οἰκογενείας
του πρὸς τὸ ἔθνος ἔκαμεν ὡς ἐκ τῶν τακτικῶν ἐφημερίδων τοῦ καραβίου του
φαίνεται καὶ παρὰ παμπόλλων ὁμολογεῖται. Ὅπως, γνωρίζουσά με, ὡς νό-
μιμον σύζυγόν του, νὰ μοι δώσῃ ἐπικρωτικὸν τῆς κυρότητος τοῦ κληρονο-
μικοῦ κτήματος ἐπ' ὀνόματι τῶν ἀνηλίκων παιδίων μου καὶ ὡς τοιαύτη νὰ
ἔχω πᾶν δικαίωμα καὶ πληρεξουσιότητα εἰς αὐτό, τόσον εἰς τὰ ληψοδοσίας,
ὅσον καὶ εἰς τὸν διορισμὸν καπλετάνων ἐν αὐτῷ καὶ πᾶν ἄλλο ἀποβλέπον τὰ
τοῦ πλοίου πρὸς τοὺς ἀνηλίκους κληρονόμους ἐντερέσσα, διὰ νὰ μὴ ἀπωλε-
σθῇ τὸ πλοῖον παραμελούμενον, ἢ ἀπὸ ἀδίκους διαρπαζόμενον ἢ σφετεριζό-
μενον, εἰμὶ μὲ βαθύτατον σέβας.

Εὐπειθεστάτη ὑπήκοος

Ἐν Ἑρμιόνη : 1822 Δεκεμβρίου : 17

X" ΔΟΜΝΑ ΒΙΣΒΙΖΗ

Ἐνέργεια τοῦ ἐγγράφου.

Τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν νὰ ἀκολουθήσῃ τακτικῶς, κατὰ τὸ δί-
καιον, διὰ τὴν ὀπισθεν ὑπόθεσιν τῶν ὄρφανῶν καὶ χήρας Χαντζῆ βισβίσι.

ἡσυχ' Δεκεμβρ. κα' ἐν Ἑρμιόνη

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΝΑΚΑΡΗΣ ἀντιπρόεδρος

Β. Γακ. Ἐκτελ. 11 Αὐγούστου 1824, Φακ. 17

Σεβαστῆ Διοίκησις

Ὁ μακαρίτης ἀνὴρ μου Καπιτὰν Ἀντώνης Βισβίζης καλούμενος εὐ-
θὺς ὅτι ἀνοίξε τὸ στάδιον τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος, δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τὸ ν'
ἀγωνίζεται καὶ μὲ τὸ ἴδιον του σῶμα καὶ μὲ χρήματά του, τὰ ὁποῖα ἐξώδευ-
σεν εἰς ὄφελος τοῦ ἔθνους, καὶ τελευταῖον ἐθυσίασε καὶ τὴν ἰδίαν του ζωὴν
εἰς τὴν κατὰ τὴν Εὐροπὸν Μάχην, ἀφήσας τὰ τέκνα του ὄρφανὰ, καὶ ὕστε-
ρημένα καὶ αὐτοῦ ἐπιουσίου, ὄντα τὸν ἀριθμὸν πέντε, τὰ ὁποῖα δὲν ἤμπορῶ
νὰ ἔξοικονομήσω διότι οὔτε οἰκίαν, οὔτε μερικὴν πατρίδα, οὔτε τὰ λοιπὰ
ἀναγκαῖα ἔχω· εἶμαι δ' εὐέλπις, ἡ Σεβαστῆ διοίκησις ὅτι δὲν θέλει ἀφήσει
ἐγκαταλελειμμένα καὶ ἀπροστάτευτα τὰ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθανόντος τέ-
κνα, καὶ ἐξοδεύσαντος καὶ ὄλην του τὴν περιουσίαν, ἀλλὰ θέλει χορηγήσει
εἰς αὐτὰ τὰ πρὸς τὸ ζεῖν ἀναγκαῖα, διὰ νὰ μὴ τυραννῶνται ἀπὸ τὴν πικρὰν
ὄρφανίαν των, καὶ σκληρὰν δυστυχίαν, διὰ νὰ παρακινῶνται καὶ οἱ λοιποὶ
ὁμογενεῖς εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα ἀλύπως, βλέποντας τὴν Διοίκησιν προσ-
τάτιν τῶν ὄρφανῶν καὶ χειρῶν ἡ σεβαστῆ διοίκησις οὔσα πληροφορημένη
περὶ τῆς καταστάσεώς μου δὲν θέλει μὲ παραμελήσει. Καὶ μὲνο μὲ σέβας
βαθύτατον.

ἡ ταπεινὴ δοῦλη τῆς
ΔΟΜΝΑ ΒΙΣΒΙΖΑΙΝΑ

τῇ 11 Αὐγούστου 1824 : Ναύπλιον

Ἐνεργήθη τῇ 14 Αὐγ. ἀναφορὰ τῆς Βισβίζινας.

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

ΣΕΡΒΩΝ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΔΑΝΕΙΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ

Στή Βαλκανική έχουν σημειωθή ἔθνολογικὲς ἀλληλεπιδράσεις ποικί-
λες, πού εὐκόλα γίνονται φανερὲς στή γλῶσσα τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, στή
μουσική τους, τὴν ἔνδυμασία, τοὺς χορούς, στή λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική, στὰ
ἔθιμά τους καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες ὁμαδικὲς ἐκδηλώσεις. Θὰ ἦταν λοιπὸν του-
λάχιστο παράδοξο νὰ μὴ συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια
—μὲ δανεισμοὺς ἔχει μόνον σὲ θέματα, ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο ἐπεξεργασίας τοῦ
δανειζόμενου ὕλικου.—Καὶ ἔπως γιὰ πολλὰ εἶδη ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, σὲ
παράδοση παλαιότερος καὶ σὲ ὀργάνωση ἀξία συγκροτημένος, ἄσκησε παν-
τοειδῆ τὴν εὐεργετικὴ του ἐπίδραση ἐκπολιτίζοντας ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ
τοὺς νέους κατοίκους τῆς Χερσονήσου, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο παρόμοια ἔκφραση
τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ φαινομένου εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ περιμένωμε καὶ στὸν εἰ-
δικὸ τομέα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

Σκοπὸς τῆς μελέτης μου δὲν εἶναι νὰ ἐξακριβώσω ὅλα τὰ τραγούδια
Σέρβων καὶ Βουλγάρων, ὅσα μᾶς εἶναι ἀκόμη ἀγνωστο ὅτι προέρχονται ἀπὸ
ἀντίστοιχα ἑλληνικά, οὔτε νὰ συγκεντρώσω ὅλες τὶς παραλλαγὰς τοῦ κάθε
ἐξεταζόμενου τραγουδιοῦ, ὅσες τυχὸν ὑπάρχουν στή Σερβικὴ καὶ Βουλγαρικὴ
γλῶσσα. Μιὰ τέτοια προσπάθεια θ' ἀπαίτουσε : α) μακροχρόνια εἰδικὴ μελέτη
συνοδευμένη ἀπὸ διαρκῆ ἐμπνευση δημιουργικὴ, γιὰτὶ ὑπάρχουν καὶ δανει-
σμοὶ μὲ ἀποκλίσεις καὶ μεταβολὰς πολὺ δυσδιάγνωστες, β) εἰδικὴ γνώση τόσο
τῶν δύο σχετικῶν Βαλκανικῶν γλωσσῶν, ὅσο καὶ ὁλόκληρης τῆς εἰδικῆς βι-
βλιογραφίας τους, καὶ γ) ὑπαρξὴ ὅλων τῶν σχετικῶν βιβλίων στὶς Ἀθηναϊκὲς
βιβλιοθήκες ἢ σὲ ἔνα εἰδικὸ Ἰνστιτούτο Βαλκανικῶν Σπουδῶν, πού ἀρχίζει
νὰ μᾶς εἶναι ἔχει μόνον ἀπαιτήτο, ἀλλὰ καὶ ἔντονο χρέος πρὸς τὴν πατρίδα
μας καὶ τὴ δημιουργικὴ ἀκτινοβολία τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ
μ' ὅλες αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἱκανοποιητικὰ ὑπάρχουσες, καὶ πάλι ἡ με-
λέτη δὲν σημαίνει ὅτι θὰ μπορούσε νὰ γίνη χωρὶς ἐλλείψεις, ἐφόσον θὰ γι-
νόταν μόνον ἀπὸ μεμονωμένο ἄτομο καὶ ἔχει ἀπὸ εἰδικὴ ὁμάδα συνεργατῶν.

Γιὰ τὶς δυσχέρειες λοιπὸν αὐτὲς προτίμησα : α) νὰ περιορισθῶ μόνον
σὲ λίγες παραλλαγὰς Σερβικῶν καὶ Βουλγαρικῶν τραγουδιῶν, ὅσες μοῦ ἦταν
εὐκόλο νὰ συγκεντρώσω ὅταν τὸ περασμένο ἔτος 1951 εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ
ἐργασθῶ μέσα στὴν ἀριστη βιβλιοθήκη Widener τοῦ Ἀμερικανικοῦ Πανεπι-
στημίου τοῦ Harvard, καὶ β) χρησιμοποιώντας ὡς μόνον σχεδὸν—ἡ ὀπωσθή-
ποτε ὡς κύριο—μέσο τὴν ἀπ' εὐθείας γνωριμία μου μὲ ἀρκετὰ κείμενα Σερ-
βικῶν καὶ Βουλγαρικῶν τραγουδιῶν, πού τὰ γνώρισα ἔμμεσα ἀπὸ δημοσιευ-
μένες ἀγγλικὲς μεταφράσεις, νὰ ἀναζητήσω μερικὰ ἀπὸ τὰ βαθύτερα γνωρί-

σματα του τρόπου με τον οποίο γίνεται ο δανεισμός αυτός : Δηλ. τί ειδους θεματικές και τεχνοτροπικές μορφές προκύπτουν κατά τη μετάδραση ενός τραγουδιού από τη μιὰ γειτονική χώρα στην άλλη, ποιὰ στοιχειὰ του κάθε τραγουδιού αποδεικνύονται ισχυρότερα και ἐπιζούν, και ποιὰ ὑφίστανται διάφορες ἀποκλίσεις και μεταμορφώσεις και γιατί τίς ὑφίστανται.

Τὸ θέμα διόλου βέβαια δὲν πρόκειται νὰ ἐξετασθῆ πιὸ κάτω με τὴν πληρότητα και τὴν ὠριμότητα πού του ἀξίζει, τὸ ἀντίθετο μάλιστα — ἀν ἀφαίρεσωμε λίγες σχετικὲς ἐργασίες ἰδίως του Ν. Πολίτη και του Κ. Dieterich πού ἔγιναν πρὶν ἀπὸ πενήντα περίπου χρόνια—τότε μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν Βαλκανικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν βρίσκεται ἀκόμη στην ἀρχή. Εὐχὴ καθενός μας εἶναι νὰ γίνουν μικρὲς εἰδικὲς μονογραφίες χωριστὰ για κάθε τραγούδι και γρήγορα ν' ἀκολουθήσῃ γενικὴ συστηματικὴ ἔρευνα. Παρ' ὅλο πού δὲν ἔχουν τελευταία προηγηθῆ ὅμοιες συγκριτικὲς ἐργασίες για θεματικὲς και ἰδιαιτέρως για τεχνοτροπικὲς ἐπιδράσεις ἀνάμεσα στους λαούς τῆς Βαλκανικῆς και παρ' ὅλο πού κατ' ἀνάγκη τὸ ὕλικὸ τῶν ξένων παραλλαγῶν, πού ἔχω ὑπόψη μου, εἶναι περιωρισμένο, ὅμως τόσο οἱ ἀπόψεις πού συζητῶ, ὅσο και τὰ πορίσματά τους, ἐλπίζω ὅτι θὰ φανοῦν χρήσιμα στη μελλοντικὴ ἔρευνα ἄλλων, πού πάρα πολὺ εὐχομαι γρήγορα νὰ κάμῃ τὴν ἐμφάνισή της και νὰ εἶναι πολὺ πληρέστερη σὲ ὕλικὸ και ἰδίως πολὺ σπουδαιότερη σὲ συμπεράσματα.

Παράλληλα με τὴ σύγκριση με ἄλλα Βαλκανικά, μερικὲς φορές γίνεται εἰδικὴ προσπάθεια νὰ ἐρευνηθοῦν μερικὰ νεοελληνικά τραγούδια αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ και ν' ἀναζητηθοῦν λύσεις για προβλήματα σχετικὰ με τὴν ἀρχικὴ καταγωγὴ του τραγουδιού και τὴν ὅλη λογοτεχνικὴ του ἀξία. Σ' αὐτὸν τὸν κύκλο ὑπάγονται και τὰ ἐπόμενα τραγούδια για τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας και τὸ Γυρισμὸ του Ξενιτεμένου.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Δημοτικὰ τραγούδια, γνωστὰ σ' ὅλους ἢ τοὺς περισσότερους λαούς τῆς Βαλκανικῆς, ὑπάρχουν σὲ ἱκανοποιητικὸ σχετικῶς ἀριθμὸ. Ἀπὸ ὅλα ὅμως δύο εἶναι ἐκεῖνα πού ἔχουν σημεῖώσει τὴ μεγαλύτερη διάδραση σ' ὀλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ. Και τὰ δύο εἶναι ἑλληνικά, προέρχονται ἀπὸ τὸν περίφημο κύκλο τῶν *Παραλογῶν μας* και ἔχουν βάση τοὺς λαϊκὲς δοξασίες, ἀντίστοιχες πρὸς τὸ περιεχόμενό τους. Τὰ δύο αὐτὰ εἶναι τὸ τραγούδι τοῦ *Γεφυριου τῆς Ἄρτας* και τὸ τραγούδι τοῦ *Νετροῦ Ἀδερφοῦ*. Για τὸ δεύτερο ἔχει προηγηθῆ ἡ γνωστὴ και μεγάλη μελέτη τοῦ Ν. Πολίτη,¹⁾ για τὸ πρῶτο ἡ σχε-

1) Βλέπε Ν. Πολίτου, α) *Τὸ Δημοτικὸν Ἄσμα περὶ τοῦ Νετροῦ Ἀδερφοῦ, Δελτίον Ἰστορ. Ἐθνολογ. Ἐταιρίας* 2 (1885) 193—261, και β) *Συμπλήρωμα*, Δ.Ι.Ε.Ε. 2 (1885) 552—557. Νεώτερη για τὸ ἴδιο πρόβλημα ἐργασία : Γ. Κ. Σπυριδάκη, *Τὸ ζή-*

τική εργασία, ιδίως ἢ συγκριτική, δὲν ἔχει προχωρήσει ἀξιόλογα. Ἀπλὴ συσχέτιση τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Σερβικῶν παραλλαγῶν γιὰ τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας ἔχει κάνει παλαιότερα (1875) ὁ γνωστὸς καὶ φιλόπονος μελετητῆς καὶ μεταφραστῆς Σερβικῶν καὶ Βουλγαρικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Γάλλος Auguste Dozon').

Τὸ 1902 δύο ξένοι ἐπιστήμονες, ἐξετάζουσι καθένας ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄλλο, τὸ θέμα τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας. Ἡ μελέτη τους ἀκολουθεῖ συγκριτικὴ μέθοδο καὶ προσπάθειά τους εἶναι νὰ διαπιστώσουν ποιά ἀπ' τὶς διάφορες βαλκανικὲς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπὸ τὴν ὁποία προήλθαν οἱ ἄλλες. Οἱ δύο ἐρευνητῆς εἶναι ὁ L. Sainéan²⁾ καὶ ὁ K. Dieterich³⁾. Ὁ πρῶτος δέχεται ὅτι τὸ τραγούδι ἔχει Ρουμανικὴ τὴν προέλευσίν του, ἐνῶ ὁ δεύτερος στὴ σύντομη ἀνάπτυξιν τῆς γνώμης του σωστὰ διαπιστώνει, ὅτι τὸ τραγούδι τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἀρχικὰ ἑλληνικὸ καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦτο προήλθαν τόσο οἱ Ρουμανικὲς, ὅσο καὶ οἱ Σερβικὲς, Βουλγαρικὲς καὶ Ἀλβανικὲς παραλλαγές. Σχετικὰ μὲ τὶς δύο αὐτὲς μελέτες ὑπάρχει μιὰ σύντομη ἀλλὰ καὶ πολυτίμη σημεῖωσις τοῦ Ν. Πολίτη⁴⁾.

Οἱ ξένες παραλλαγές ποὺ θέλω σήμερα νὰ τὶς συγκρίνω μὲ τὸ ἑλληνικὸ τραγούδι εἶναι οἱ ἐξῆς τρεῖς :

α) **Βουλγαρικὴ** : Elizabeth Marriage Mincoff, Bulgarian Folk-songs, Sofia 1945, σελ. 28—29. Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐκλογὴ βουλγαρικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸ Ὑπουργεῖο τῆς Προπαγάνδας (Τμῆμα Ἐθνικοῦ Πολιτισμοῦ, Πνευματικὲς σχέσεις μὲ Ξένες Χῶρες) καὶ ἐξεδόθη στὴ Σόφια τὸ 1945 σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση, μὲ σκοπὸ νὰ δεῖξη στοὺς ἀγγλόφωνους λαοὺς ἐκλεκτὰ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ βουλγαρικοῦ λαϊκοῦ βίου. Δὲν εἶναι ἄσχετοί πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ μερικοὶ παραλληλισμοὶ ποὺ ἐπιχειροῦνται νὰ γίνουν στὸν πρόλογον, γιὰ νὰ συνδέσουν τὰ Βουλγαρικὰ τραγούδια μὲ ἀντίστοιχα τραγούδια Σκωτίας καὶ Ἀγγλίας. Γιὰ

ἔμα τῆς προελεύσεως τοῦ ἔθμους τοῦ Νεκροῦ Ἀδελφοῦ, Ἀρχεῖον Θερακικοῦ Ἡσσανοῦ 11 (1944—45) 193—208.

1) Aug. Dozon, Chansons Populaires Bulgares 1875, σ. 332, ὅπου σημειώνει τὴν ὁμοιότητα ποὺ ὑπάρχει μετὰ τὸ Σερβικὸν τραγούδι γιὰ τὸ χτίσιμο τοῦ Σκουταρι καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ γιὰ τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας. Γιὰ τὸ Ἑλληνικὸν παραπέμπει στὸν Passow ἀρ. 512 καὶ 513. Τῆ Σερβικῆ παραλλαγὴν τὴν ἔχει μεταφράσει ὁ ἴδιος στὸ βιβλίον του : A. Dozon, L'Épopée Serbe (Chants Populaires Héroïques) Paris 1888, σ. 136—141 (La Construction de Scutari).

2) Lazare Sainéan, Les rites de la construction d'après la poésie populaire de l'Europe orientale (Revue de l'Histoire des Religions 45, 1902, σελ. 359—396).

3) K. Dieterich, Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin 12, 1902, σελ. 145 κέξ., ἰδίως σελ. 150—152).

4) **Διογραφία** 1, 15 σσμ. 1. Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, **Παραδόσεις** Β, σ. 775.

σχέση ἢ ἐξάρτηση, ὅμως μερικῶν βουλγαρικῶν τραγουδιῶν ἀπὸ ἑλληνικά πρό-
τυπα πούθενά δὲν γίνεται λόγος. Ἡ βουλγαρική παραλλαγή γιὰ τὸ Γεφύρι τῆς
"Αρτας εἶναι παρμένη ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Angeloff (Crestomatia σελ. 154)
καὶ ἡ μετάφρασή της δὲν ἔχει τίτλον.

β) **Σερβικές δύο.** Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίον τῶν G. R.
Noyes καὶ L. Bacon, Heroic Ballads of Servia 1913, σελ. 15—24 (τί-
τλος τοῦ τραγουδιοῦ : The Building of Scandar). Ἡ δεύτερη Σερβική πα-
ραλλαγή εἶναι ἀπὸ τὸ βιβλίον : Dragutin Subotic, Yugoslav Popular Bal-
lads σελ. 40—47. Τίτλος τοῦ τραγουδιοῦ : The Building of Scutari, ἡ με-
τάφραση εἶναι τοῦ Dr. W. A. Moïsson — Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν
στίχων τῆς κάθε παραλλαγῆς, ἐπειδὴ ἡ σκόπιμη ποσοτική διαφοροποίηση εἴ-
ναι, ἔπως θὰ τὸ ἴδοῦμε πῶς κάτω, χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς τεχνοτροπίας
τῶν Γιουγκοσλαβικῶν ἰδίως τραγουδιῶν καὶ μᾶς καταδεικνύει τὸν τρόπο δα-
νεισμοῦ καὶ ἐπεξεργασίας τῶν δανείων τους. Ἀναλογίες στὶς ποσότητες τῶν
στίχων εἶναι : α) Ἑλληνική παραλλαγή, ἔπως ὑπάρχει στὶς Ἐκλογές τοῦ
Ν. Πολίτη (Π. Ε. ἀρ. 89) = σύνολο στίχων 46. β) Βουλγαρική : Mincoff
σ. 28—29 = σύνολο στίχων 38. γ) Σερβικές : Noyes-Bacon σ. 15—24 =
σύνολο στίχων 138. Παραλλαγή D Subotic σ. 40—47 = σύνολο στίχων 239.

Περίληψη τῆς Βουλγαρικῆς παραλλαγῆς : Τρεῖς ἀγώνυμοι ἀδερφοὶ
χτιίζουν ἓνα κάστρο, τὴν ἡμέρα τὸ χτιίζουν καὶ τὴ νύχτα γκρεμίζεται. Οἱ τρεῖς
ἀδερφοὶ ἀποφασίσανε νὰ χτίσουν ἐκεῖνον τὴ γυναίκα, ἔποια θὰ ἐρχόταν πρώτη
τὴν ἄλλη μέρα φέρνοντας τὸ φαγητό. Οἱ δύο πρῶτοι τὸ εἶπαν κρυφὰ στὶς γυ-
ναῖκες τους, μόνο στὴ Στρούνα δὲν τῆς τὸ εἶπεν ὁ ἀντρας της. Τὸ μόνο ποῦ
τῆς εἶπε ἦταν αὐριο ἐκεῖνη νὰ μὴ βιαστῆ νὰ πάη τὸ φαγητό, παρὰ νὰ ἐτοι-
μάσῃ πρῶτα τὸ μωρό, νὰ τὸ πλύνῃ, νὰ τὸ βυζάξῃ καὶ νὰ τὸ κοιμήσῃ, ὕστερα
νὰ βάλῃ νὰ πλύνῃ, κατόπι : νὰ μαγερέψῃ καί, ἀφοῦ τελειώσῃ ἔλα αὐτά, νὰ
τοῦ πάη τὸ φαγητό. Ἡ Στρούνα σηκώθηκε πολὺ νωρίς, ἔκαμε γρήγορα ὅλες
αὐτὲς τίς δουλειές καὶ πῆγε κατόπι τὸ φαγητό. Μόλις τὴν εἶδε ὁ ἀντρας της
ἔσκυψε τὸ κεφάλι κάτω καὶ ἄρχισε νὰ κλαίῃ. Ἡ Στρούνα ζυγώνει καὶ ρω-
τάει : μὲ ἀγάπη γιὰ νὰ μάθῃ τὴν αἰτία τῆς πίκρας του. Ἐκεῖνος λέει ὅτι τὸ
ἀσημένιο δαχτυλίδι του μὲ τὴν κόκκινη πέτρα τοῦ ἔπεσε μέσα στὰ θεμέλια.
« Ἐγώ, καλέ μου, θὰ πηδῶσω μέσα καὶ (θὰ σοῦ τῶρω), ἀποκρίθηκε ἐκεῖνη.
Πραγματικὰ πῆδῶσε μέσα καὶ ἄρχισε νὰ ψάχνῃ. Τότε οἱ θεοὶ της καὶ οἱ
ἀδερφοὶ τοῦ ἀντρα της ἄρχισαν νὰ τὴ χτιίζουν βιαστικά. Ἡ Στρούνα τὸ μόνο
ποῦ λέει εἶναι ὅτι παρακαλεῖ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς κουνιάδους της ν' ἀφήσουν
ἓνα παραθύρον : στὴ δεξιά μεριὰ τῶν θεμελιῶν, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ βυζαίνῃ τὸ μι-
κρὸ παιδί της μὲ φρέσκο γάλα.

Περίληψη τῶν δύο Σερβικῶν παραλλαγῶν : Οἱ παραλλαγές αὐτὲς ἔχουν

ώρισμένες διαφορές ἀπὸ τῆ Βουλγαρική, ἐνώ δὲν ἔχουν τέτοιες μεταξὺ τους, καὶ τοῦτο παρὰ τῆ μεγάλη διαφορὰ στίχων τους. Σύντομη περίληψή τους ἔχει ὡς ἑξῆς: Τρεῖς ἀδερφοί, ὁ βασιλιάς Βουκάσιν, ὁ Οὐγγυλιες καὶ ὁ Γκόϊκο, ἔχτιζαν τὴν πόλιν τοῦ Σκάνταρ (ἢ Σκούταρι) πάνω στὸ ποτάμι Μπόγιανα. Εἶχανε δεκαπέντε μαστόρους (παρὰλλαγή Nouyes-Bacon, ἢ τριακόσιους ἐργάτες κατὰ τὴν παρὰλλαγή Subotic) καὶ ἔχτιζαν τρία χρόνια. Ὁ,τι ἔχτιζαν τὸ πρωί, μιὰ Νεράϊδα¹⁾ τὸ γκρέμιζε τῆ νύχτα. Τὸν τέταρτο χρόνο ἡ Νεράϊδα φώναξε ἀπὸ τὸ βουνό, λέγοντας ὅτι τίποτε δὲν στεργιώνει ἀν δὲν βροῦν νὰ χτίσουν στὰ θεμέλια ἀδερφή καὶ ἀδερφὸ πού μάλιστα νὰ λέγονται Στόγια καὶ Στόγιανε. Ὁ Βουκάσιν ὁ βασιλιάς δίνει χρήματα καὶ ἄλογα στὸν πιστό του ὑπηρέτη Ντέζιμιρ καὶ τὸν στέλνει νὰ βρῆ τῆ Στόγια καὶ τὸ Στόγιανε πού θὰ στεργιώσουν τὸ χτίριο. Ἐχει ἐντολή, ἅμα τοὺς βρῆ, νὰ τοὺς ἀγοράσῃ ἢ νὰ τοὺς ἀρπάξῃ. Ὁ Ντέζιμιρ ψάχνει τρία ὀλόκληρα χρόνια σ' ἔλο τὸν κόσμο καὶ μὴ βρίσκοντας τῆ Στόγια καὶ τὸ Στόγιανε, γυρίζει ἀπρακτος. Ὁ Βουκάσιν ὁ βασιλιάς ξαναφωνάζει τοὺς τριακόσιους ἐργάτες καὶ ξαναρχίζουν νὰ χτίζουν. Ἐχτιζε ὁ βασιλιάς, γκρέμιζε ἡ Νεράϊδα. Ὅσπου τοῦ φώναξε ἐκεῖνη ἀπὸ τὸ βουνό, ὅτι θεμέλιο δὲν θὰ κρατήσῃ ἐὰν δὲν χτίσουν τῆ γυναίκα ἐκεῖνου ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀδερφούς, ὅποια θὰ τύχῃ νὰ ἔρθῃ πρώτη τὴν ἄλλῃ μέρα πρωί, φέροντας τὸ φαγητό γιὰ τοὺς μαστόρους. Οἱ τρεῖς ἀδερφοί συμφωνοῦν νὰ γίνῃ ε,τι λείει ἡ Νεράϊδα καὶ ὀρκίζονται τίποτε νὰ μὴν εἰποῦν στὶς γυναῖκες τους. Τὸ βράδυ ὁ βασιλιάς Βουκάσιν καὶ ὁ Οὐγγυλιες πατοῦν τὸν ὄρκο καὶ προειδοποιοῦν τὶς γυναῖκες τους λέγοντας ὅλη τὴν ἀλήθεια. Μόνο ὁ τρίτος, ὁ Γκόϊκο, κράτησε τὸ λόγο του. Τὴν ἄλλῃ μέρα ἦταν ἡ σειρὰ τῆς βασιλίσσας νὰ πάῃ τὸ φαγητό. Ἐκεῖνη προτείνει πρώτα στὴ δεύτερη καὶ τέλος καταφέρει τὴν ἀνύποπτη τρίτη (=τῆ γυναίκα τοῦ Γκόϊκο, πού εἶναι ἡ τρίτη καὶ ἡ μικρότερη) νὰ πάῃ τὸ φαγητό, καὶ τῆς ὑπόσχεται νὰ τῆς κρατήσῃ τὸ παιδί καὶ νὰ πλύνῃ γιὰ λογαριασμό τῆς. Μόλις βλέπει τῆ γυναίκα του ὁ Γκόϊκο, τὸν πιάνει μεγάλη λύπη καὶ κλαίει. Ἡ γυναίκα μὲ ταπεινοσύνη καὶ πολλή στοργή τὸν ρωτᾷε τι ἔχει. Ἐκεῖνος λέει ὅτι τοῦ ἔπεσε μέσα στὸ ποτάμι Μπόγιανα ἓνα ὄλο

1) Νεράϊδες καὶ ἄλλα μυθολογικά καὶ δαιμονικά ὄντα στὰ Σερβικά δημοτικά τραγούδια παίζουν ρόλο ἀντίστοιχον μὲ ἐκεῖνον πού τὰ ἴδια μυθολογικά ὄντα παίζουν σὲ μᾶς στὶς παραδόσεις. Ἐλληνικὲς μάλιστα παραδόσεις διασκοπεῖται σὲ τραγούδια Σλαβικά, ὅπως π. χ. συμβαίνει μὲ τὶς παραδόσεις τὶς σχετικὲς γιὰ τὸ γάμο τῆς Νεράϊδας (βλέπε τέτοιο τραγούδι στὰ βιβλία: α) E. M. Mincoff, Bulgarian Folksongs σελ. 13—14, παρμένο ἀπὸ τὸ περιοδικό Sbornik 26, 254 καὶ 12. 6 ἀρ. 3. β) The Shade of the Balkans, σελ. 157—159, καὶ γ) Aug. Dozon, Chansons Populaires Bulgares, σελ. 152—156 No 4.—La Samodiva mariée malgré elle). Οἱ λεπτομέρειες τοῦ Βουλγαρικοῦ τραγουδιοῦ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παράδοση, ἀρχαία καὶ σημερινή, γιὰ τὸ γάμο τῆς Νεράϊδας. Ἰδιαιτέρη ἐξέταση τοῦ τραγουδιοῦ θὰ κάμω στὸν ἐπόμενον 18ο τόμο τοῦ Ἄρχ. Θεοκ. Θεο., στὴ συνέχεια τῆς μελέτης γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια Σέρβων καὶ Βουλγάρων τὰ θανεισμένα ἀπὸ ἑλληνικὰ πρότυπα.

χρυσό μῆλο πού εἶχε. Ἡ γυναίκα τὸν παρηγορεῖ λέγοντας ὅτι καλὰ νὰ εἶναι αὐτὸς καὶ θ' ἀποχτήσῃ ἄλλο. Τότε ἤρθαν οἱ ἄλλοι δύο ἀδερφοὶ καὶ τὴν πήραν καὶ τὴν ἐχτίζαν. Ἐκείνη τὸ νόμισε στὴν ἀρχὴ γιὰ ἀστεῖο καὶ γελοῦσε. Μόλις ὅμως ἀργότερα νοιώθει ὅλη τὴν ἀλήθεια, ἐξορκίζει τοὺς μαστόρους καὶ παρακαλεῖ τὸν ἀντρα τῆς νὰ στείλῃ στὴ μάγνα τῆς, πού ἔχει πλοῦτη, γιὰ νὰ δώσῃ χρήματα καὶ ν' ἀγοράσουν μιὰ δοῦλα νὰ τὴ χτίσουν. Μόλις εἶδε ὅτι οὔτε σ' αὐτὸ δὲν τὴν ἀκοῦνε, παρακαλεῖ τὸ μαστορά Ράντο ν' ἀφήσῃ ἀνοικτὸ παραθύρι γιὰ νὰ τῆς φέρνουν τὸν Γιόβο τῆς νὰ τὸν βυζαίνει. Ὁ Ράντο ὁ πρωτομάστορας χτίζει ἓνα παράθυρο καὶ ἀφήνει τὸ στήθος ἔξω, γιὰ νὰ βυζαίνει ὁ Γιόβο. Ὑστερα ἡ γυναίκα ξαναπαρακαλεῖ τὸν πρωτομάστορα ν' ἀφήσῃ καὶ ἄλλο μικρὸ παραθύρι στὸ μέρος τῶν ματιῶν τῆς γιὰ νὰ βλέπῃ τὸ Γιόβο, ἔταν θὰ τὸν φέρνουν κι' ἔταν θὰ τὸν πηγαίνουν πίσω. Ὁ Ράντο κάνει καὶ τούτῃ τὴν ἐπιθυμία τῆς. Ὑστερα ἀποτελεῖωσε ἕλον τὸν τοῖχο. Ἐφτὰ μέρες συνέχεια τῆς ἔφερναν τὸ μωρὸ μέσα στὴν κούνια του καὶ ἡ ἐντοχισμένη μάγνα τὸ βύζαινε. Στὶς ἔφτὰ ἡ φωνὴ τῆς ἔπαψε ν' ἀκούγεται. Ἐναν ἐλόκληρο χρόνον κατόπι βύζαζε ἔτσι τὸ παιδί τῆς. Καί, ὅπως ἔτρεχε τότε, ἔτσι τρέχει ἀκόμη ὡς τὰ σήμερα τὸ γάλα ἀπὸ τὸ πέτρινον στήθος τῆς μάγνας καὶ εἶναι γιαντρικὸ πού γιαντρεύει τίς γυναῖκες ὅσες δὲν ἔχουνε στὰ στήθια τους γάλα¹⁾.

Σύντομη περίληψη τῆς Ἑλληνικῆς παραλλαγῆς: Οἱ ἕως τώρα γνωστὲς ἑλληνικὲς παραλλαγές ξεπερνοῦν τὸν ἀριθμὸ 160 (πληροφορία τοῦ Λογογραφικοῦ Ἀρχείου). Μεγάλες διαφορὲς κατὰ κανόνα δὲν ὑπάρχουν μεταξὺ τους. Βασικῆ²⁾ παραλλαγῇ πού χρησιμοποιοῦ εἶναι ἡ πασίγνωστη πού διάλεξε ὁ Ν. Πολίτης (*Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀρ. 89*). Ἡ παραπομπή σ' αὐτὴ θὰ γίνεται μὲ τὰ στοιχεῖα Π. Ε. 89). Γιὰ τίς θαυμαστὲς λογοτεχνικὲς ἀρετὲς τῆς ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται στὸ κείμενον τοῦ τραγουδιοῦ, ἐδῶ ἀρκοῦμαι σὲ σύντομη περίληψη τῶν περιστατικῶν τῆς: Ἡ παραλλαγὴ ἀναφέρεται στὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας, τὸ θῦμα ὀρίζεται ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα, αὐτὸς τῆς παραγγέλνει νὰ ἀργήσῃ νὰ ἔρθῃ, ἡ παραγγελία πῆγε λανθασμένη καὶ τόνιζε νὰ πάῃ ἡ γυναίκα γρήγορα, ὁ πρωτομάστορας εἶναι βαρεῖα στενοχωρημένος ἐπειδὴ τὴν εἶδε νάρχεται,

1) Αὐτὰ λέει τὸ τραγούδι. Ἐπάρχει ἐπίσης ἡ παράδοση καὶ βοξασία ὅτι ἀκόμη ὡς τώρα ἀπὸ τὴν πέτρα, πού ἦταν κοντὰ στὸ στήθος τῆς χτισμένης, στάζει ἓνα ὑγρὸ πού τὸ ἀνακατεῖουν μὲ νερό καὶ τὸ πίνουν γιὰ γιαντρικὸ οἱ στειρὲς γυναῖκες. Βλέπε σχετικὴ σημεῖωση τῶν Noyes—Bacon, *Heroic Ballads of Servia*, σ. 23—24.

2) Ἡ σύγκριση τῶν ξένων παραλλαγῶν γίνεται κυρίως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παραλλαγὴ πού ἔχει ὁ Ν. Πολίτης. Δὲν ὑπάρχει ἀμφισβόλια ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ μειονεκτήματα καὶ λοιπὲς ἀποκλίσεις πού παρατηροῦνται στὶς ξένες παραλλαγές πιθανώτατα συναντῶνται καὶ σὲ μερικὲς ἑλληνικὲς παραλλαγές. Σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ προσδιορίσθουν ὅλα αὐτὰ, ἀλλὰ νὰ διαπιστωθῇ ποῖα προτιμοῦν καὶ αἰσθητικὰ τὰ υἱοθετοῦν οἱ γείτονες, μάλιστα χωρὶς νὰ τὰ βελτιώνουν ἀλλὰ χειροτερεύοντάς τα.

δταν ἡ γυναίκα ρωτάη νὰ μάθῃ τὸ γιατί, τῆς ἀπαντοῦν ὅτι τοῦ ἔπεσε τὸ δαχτυλίδι τοῦ γάμου τους στὴν καμάρα τοῦ γεφυριοῦ, πρόθυμη ἐκείνη κατεβαίνει, ἀρχίζουν ὅλοι μαζί τότε καὶ τὴν χτίζου, ἀκολουθεῖ πρώτα ἡ κατάρρα τῆς γιὰ τὸ γεφύρι καὶ στὴ συνέχεια ἡ μετατροπὴ τῆς κατάρρας σὲ εὐχὴ δταν τῆς ὑπενθυμίζουν ὅτι, ἂν πιάση ἡ κατάρρα, μπορεῖ νὰ τύχῃ διαβάτης νὰ περάση ἀπὸ ἐκεῖ ὁ μονάκριβος ἀδερφός τῆς καὶ νὰ πάθῃ¹⁾.

Γενικὴ σύγκριση τῶν παραλλαγῶν. Ἐν ἐξετάσει κανεὶς μεταξὺ τους μόνο τις τρεῖς ξένες παραλλαγές, χωρὶς ὅμως νὰ γνωρίζῃ ἀπὸ πρὶν τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, εἶναι φυσικὸ νὰ νομίσῃ ὅτι οἱ Σερβικὲς εἶναι παλαιότερες καὶ πληρέστερες, ἐνῶ ἡ Βουλγαρικὴ εἶναι νεώτερη καὶ ἔχει χάσει σπουδαῖο μέρος ἀρχικῶν λεπτομερειῶν. Πραγματικὰ συμβαίνει ἀνάλογες γενικὲς ἀπόψεις νὰ ὑποστηρίζωνται ἀπὸ μερικὸς ξένους ἐπιστήμονες — Σλάβους ἢ ἄλλους — δταν συγκρίνουν κοινὰ θέματα δημοτικῶν τραγουδιῶν Σερβίας καὶ Βουλγαρίας, ἐπειδὴ συνήθως τὰ Σερβικὰ εἶναι μεγαλύτερα σὲ ἀριθμὸ στίχων καὶ πλουσιώτερα σὲ συγκεκριμένους λεπτομέρειες. Τὸ παράδειγμα ὅμως ποὺ ἔχομε ἐδῶ γιὰ τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας μπορεῖ, ἂν μάλιστα ἐνισχυθῇ καὶ μὲ ἄλλα ἀνάλογα, νὰ ἀνατρέψῃ τὴ θεωρίαν αὐτή. Γιατὶ ἐδῶ γίνεται φανερό ὅτι ἡ **Βουλγαρικὴ παραλλαγή εἶναι σχεδὸν πιστὴ ἀντιγραφή τοῦ ἑλληνικοῦ προτύπου**, ἐνῶ οἱ δυὸ Σερβικὲς εἶναι ἀποτέλεσμα πολλῶν λεπτομερειῶν, μὲ διαπλατυσμένα ἢ ἐπαναλαμβανόμενα περιστατικά, μὲ ἐπαναλαμβανόμενους διαλόγους, καθὼς καὶ μὲ προσθήκη κυρίων ὀνομάτων. Ὅλα αὐτὰ ὅμως τὰ στοιχεῖα εἶναι μεταγενέστερες προσθήκες. Ἀμφιβολία στὸν ὄρο «μεταγενέστερος» δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύσῃ ἐδῶ, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ βεβαιότητα τοῦ παλαιότερου προτύπου, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ ἑλληνικὸ τραγούδι. Τὸ τελευταῖο ἔχει, ὅπως εἶδαμε, στίχους 46, τὸ Βουλγαρικὸ 38, τὸ ἓνα Σερβικὸ 138 καὶ τὸ ἄλλο 239! Ἐνῶ ὅμως οἱ δυὸ Σερβικὲς παραλλαγές ἔχουν τεράστια μεταξὺ τους διαφορὰ στίχων (101 στίχους περισσότερους ἔχει ἢ μιὰ ἀπ' τὴν ἄλλη), τὸ περιεχόμενό τους ἀπροσδόκητα καὶ παράδοξα εἶναι σχεδὸν τὸ αὐτό. Τὸ φαινόμενο τοῦτο ὀφείλεται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῆς ἠρωϊκῆς δημοτικῆς ποίησης τῶν Γιουγκοσλάβων, ἓνα γνώρισμα ποὺ πιστεύω ὅτι δημιουργεῖ τὴν κυριώτερη διαφορὰ μεταξὺ τῆς τεχνοτροπίας ποὺ χαρακτηρίζει τὴ δημοτικὴ ποίηση τῆ Γιουγκοσλαβικῆ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τὴν Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸ ἄλλο.

1) Γιὰ τὸ ἑλληνικὸ τραγούδι λίγα ἀλλὰ πολὺ καλά ἔχει γράψῃ ὁ Ν. Πολίτης στὸν σύντομο πρόλογό του γιὰ τὸ τραγούδι αὐτὸ (Π. Ε. 89). Μελέτη πληρέστερη καὶ ἰκανοποιητικὴ ἔχει ὁ S. Baud-Bovy (La Chanson Populaire Grecque du Dodécane, Paris 1936: La chanson du Pont d'Arta σ. 168—174).—Γιὰ τὸ τραγούδι στοὺς Σλάβους ἔχει γράψῃ σχετικὰ ὁ St. Stefanovic, Die Legende vom Bau der Burg Skufari στὸ περιοδικὸ Revue Internationale des Études Balkaniques, Beograd, tom. I-II, 1934-1935, σ. 188 κέξ. Βλ. σχετικὰ Στ. Κυριακίδην, Λαογρ. 12, 324 σημ. 3.

Στις ελληνικές παραλλαγές κάθε τραγουδιού υπάρχει σημαντική **πειθαρχία και σεβασμός στην παράδοση**, πειθαρχία ποσοτική στίχων όσο και ποιοτική μοτίβων ¹⁾. Ακόμη και στην περίπτωση που το ίδιο τραγούδι υποδιαιρείται σε ομάδες διαφόρων τύπων, οι παραλλαγές που ανήκουν στον κάθε τύπο χαρακτηρίζονται και διαπνέονται από το ίδιο πνεύμα της πειθαρχίας και ομοιογένειας. Η νοοτροπία αυτή νομίζω ότι πιθανώς προέρχεται από το **σεβασμό προς την παράδοση της μορφής** και όχι μόνο προς την παράδοση περιεχομένου και θεματικών στοιχείων. Η μορφή γοητεύει πάντοτε την ψυχοσύνθεση του ελληνικού λαού, αρχαίου και σημερινού. Σε Σερβικές παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού μπορούμε να βρούμε δλόκληρη κλίμακα αυξανόμενου πληθωρισμού, για τούτο και υπάρχει μεγάλη ποσοτική **αστάθεια** ανάμεσα στις διάφορες παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού ²⁾.

Όταν κάποιος τραγουδιστής αρχίζει να αναπτύσσει ένα θέμα, χωρίς να προσθέτει αξιόλογα νέα επεισόδια αλλά πλαταίνοντας τα αρχικά — και τούτο κάνοντάς το ανάλογα με το απόθεμά του γνωστών στίχων, επιθέτων τυπικών εκφράσεων κλπ. και ανάλογα με το κέφι της στιγμής του ³⁾ — τότε μάς επιτρέπεται να πούμε ότι ουσιαστικά δεν υπάρχει το κατά παράδοση ποίημα — το ποίημα με την αυστηρά νοούμενη παράδοση της μορφής του, — αλλά υπάρχει το κατά παράδοση ποιητικό θέμα και ή κατά παράδοση ποιητική γλώσσα σε έτοιμες φόρμες, καλούπια, εκφράσεις, ήμιστίχια κλπ. Από τις δυο όμως αυτές **σταθερές** τεχνοτροπικές αντιλήψεις πάρα πολύ **υποφέρει** σε **αστάθεια** ή μορφή του λαϊκού λογοτεχνήματος. Για τούτο και ή μορφή στις παραλλαγές επικών Γιουγκοσλαβικών τραγουδιών μπορεί να είναι σε μεγάλο βαθμό εμμετάβλητη, κυρίως σχετικά με το ποσό στίχων της καθεμιάς τους και με τα σχετικά παραγεμίσματα.

Τή γνώμη αυτή, που μάς επιτρέπεται να σχηματίσουμε ύστερα από τον τρόπο δανεισμού του ελληνικού Γεφυριού της Άρτας, θα μάς δοθή ευκαιρία πιο κάτω να την επαληθεύσουμε και με άλλα δανεισμένα από τους Έλληνες

1) Έκτος βέβαια αν πρόκειται για μεταγενέστερους συμφορμούς, που συνηθίζουν να παρουσιάζονται όλο και περισσότεροι, όσο ή παρακμή του τραγουδιού αυξάνει.

2) Κάτι που σχεδόν μόνο σε μακρές Κυπριακές και σύντομες Κρητικές ή της Ήπειρωτικής Ελλάδας παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού μπορεί σε μάς να υπάρξει. Αλλά όταν γίνεται τούτο σε μάς, παρατηρείται και διαφορά σε τόπους, σε χρονολογικά ίσως στρώματα, στα όποια ανήκουν οι παραλλαγές, και κυρίως διαφορά σε τεχνοτροπική πρόθεση: Τις Κυπριακές τις χαρακτηρίζει ή επική προπαντός αντίληψη, στις άλλες υπάρχει έντονότερο το στοιχείο της σύντομης και δραματικής επεξεργασίας.

3) Από λαμπρούς Αμερικανούς επιστήμονες, που σε ειδικές αποστολές του Πανεπιστημίου του Harvard έπληραν φωνοληψίες των δημοτικών τραγουδιών της Γιουγκοσλαβίας, έχουν σημειωθεί περιπτώσεις, όπου το ίδιο τραγούδι ή ίδιος τραγουδιστής το τραγουδούσε διαφορετικό σε περιεχόμενο και ποσότητα στίχων, όταν ύστερα από χρονικό διάστημα λίγων ημερών του έλεγαν να τους το ξανατραγουδήσει.

τραγούδια. Βασική λοιπόν διάκριση φαίνεται πώς είναι ότι τα Βουλγαρικά τραγούδια—όσα είναι δανεισμένα απ' εὐθείας ἀπὸ ἑλληνικά πρότυπα, χωρίς νὰ μεσολαθήσουν οἱ Σέρβοι ὡς ἐνδιάμεσοι δανείζοντες—εἶναι πιστότερα καὶ πρὸ στενὰ ἐξαρτημένα ἀπὸ τὰ πρότυπά τους, διατηρώντας σχεδὸν πιστὴ χρῆση τῆς παρόμοιας τεχνοτροπίας. Ἡ ἀρχικὴ ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα (λυρική, δραματικὴ κλπ.) μπορεῖ νὰ διατηρῆται σὲ ἀντίστοιχο βῆθμὸ καὶ μὲ τρόπον ἐκνοποιητικόν. Τὰ Σερβικὰ ὅμως μπορεῖ μερικὲς φορὲς ν' ἀκολουθήσουν διαφορετικὴ ἐπεξεργασία, χωρίς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι καὶ οἱ διασκευές τους εἶναι ποιοτικὰ ἀνώτερες. Ἀπλῶς εἶναι ποσοτικὰ μακρότερες καὶ λεπτομερειακὰ πρὸς πολὺ ἀναπτυγμένες. Στὰ «τραγούδια τῶν ἀνδρῶν» (δηλ. τὰ ἡρωϊκὰ τραγούδια κυρίως) ὑπάρχει ἡ νοοτροπία ἐπικῆς ἀφηγηματικῆς ἐπεξεργασίας θεμάτων, ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο τοῦτο πότε προκύπτουν ἄξιες ἐπικῆς μορφές, καὶ πότε προέρχονται—πολὺ συχνότερα μάλιστα—παραλλαγές μὲ πλαδαρότητα, μονοτονία καὶ ξηρότητα, ἐνῶ τὸ ὕφος γίνεται φλύαρον καὶ ἀποξενωμένο ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν δραματικὴν σύνθεσιν τοῦ δανεισμένου προτύπου.

Προσεκτικὴ ἀντιβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ προτύπου μὲ τίς πρὸς πάντων τρεῖς ξένες παραλλαγές τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας—ἀντιβολὴ καὶ στὸ περιεχόμενον τῶν περιλήψεων ποὺ παρατέθησαν καὶ στὰ σημεῖα ποὺ πρὸς κάτω συζητῶ σὲ ξεχωριστὰ παραγράφους—ἐνισχύει σημαντικὰ ὅλες τίς πρὸς πάντων γνώμες. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς χρειάζεται εἶναι ἡ προσκόμιση καὶ ἄλλων παρόμοιων περιπτώσεων σὰν τὴν χαρακτηριστικὴν τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας.

Ἔνας ὁ πρωτομάστορας ἢ περισσότεροι; Στὴν ἑλληνικὴ παραλλαγὴ ποὺ ἔχει ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. 89) τὸ γεφύρι τὸ χτίζουν σαρανταπέντε μάστοροι καὶ ἐξήντα μαθητάδες, μὲ ἀρχηγὸς τὸν πρωτομάστορα. Στὴ Βουλγαρικὴ αὐτοὶ ποὺ χτίζουν εἶναι τρεῖς ἀνώνυμοι ἀδερφοί. Στὶς δυὸ Σερβικὰς εἶναι τρεῖς ἀδερφοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας εἶναι βασιλιάς, ὁ βασιλιάς Βουκάσιν, πατέρας τοῦ Μάρκο Κράλιεβιτς¹⁾, τοῦ ἔθνικοῦ ἥρωα τῶν Σέρβων

1) Ὁ Μάρκο κατὰ τὰ Γιουγκοσλαβικὰ δημοτικὰ ἄσματα εἶναι γιὸς τοῦ βασιλιᾶ Βουκάσιν (Vukasin) καὶ ἀνηψιὸς στοὺς δυὸ βοεβόδες, τὸν βοεβόδα Οὐγγλιε (Ugljes) καὶ τὸν βοεβόδα Γκόϊκο (Gojko). Σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ κύκλου τοῦ Μάρκο Κράλιεβιτς—τὸ ἐπιγραφόμενον σὲ ἀγγλικὴν μετάφρασιν Uros and the Mrnjavcevic—ξεκαθαρίζεται μὲ λεπτομέρειες ἡ συγγένεια τῶν τριῶν πρὸς πάντων καὶ τοῦ Μάρκου. Τὸ τραγούδι ἔχει δημοσιευθῆ στὸ καλὸ βιβλίον τοῦ D. H. Low (The Ballads of Marko Kraljevic 1922) στίχοι 13—20 καὶ ἔχει στίχους 257. Στὸν στίχ. 128—129 ἡ μητέρα του συμβουλεύει τὸ Μάρκο γιὰ τὸν πατέρα του καὶ τοὺς δυὸ θεῖους, στοὺς στίχοι 141—143 ὁ βασιλιάς Βουκάσιν μιλάει γιὰ τὸ γιὸν τοῦ Μάρκο, στὸν στίχ. 148 ὁ Οὐγγλιε ἀποκαλεῖ τὸ Μάρκο ἀνηψιὸν του, στὸν στίχ. 156 ὁ Γκόϊκο (αὐτὸς τοῦ ὁποίου θυσιάζεται ἡ γυναίκα του ἐδῶ στὴν παραλλαγὴν τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας) λέγει τὸ Μάρκο ἀνηψιὸν του. Μάλιστα ὁ Γκόϊκο αὐτὸς λέγει γιὰ τὸ Μάρκο (στίχοι 157—162, ἐκδ. D. H. Low, σελ. 17) τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Ὅταν ὁ Μάρκο ἦταν ἀκόμη μικρὸ παιδάκι, τὸν περιποιόμουν μὲ

και Βουλγάρων, αντίστοιχου στη δημοτική των ποίηση με τον δικό μας εθνικό ήρωα Διγενή Ἀκρίτα. Οἱ Σέρβοι δανείζονται τὸ ἑλληνικὸ θέμα τοῦ γεφυριοῦ, τὸ ἐντοπίζουν σὲ ἐπιχώρια χτίριά τους και τὸ περιβάλλουν με τὸ ὄνομα ἑνὸς μεσαιωνικοῦ προσώπου τῆς ἱστορίας τους, πὸ ἀρχικὰ δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως συνάφεια με τὰ ἐπεισόδια τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου. Ἐνῆς μελετητῆς τῆς ἱστορίας, ἀγνοώντας τέτοιες πλευρὲς τῶν προβλημάτων τῆς Συγκριτικῆς Βαλκανικῆς Λαογραφίας, μπορεῖ νὰ παρασυρθῆ και νὰ ἀποδώσῃ στὸ ἱστορικὸ σερβικὸ πρόσωπο—τὸν Βουκάσιν—πράξεις και ἐνέργειες, πὸ ποτέ του δὲν ἔκαμε.

Ἡ διασκευή σὲ τρεῖς ἀντὶ ἕναν πρωτομάστορα ὑπάρχει και σὲ παραλλαγὲς τῶν Ἑλλήνων τῆς Θράκης. Φαίνεται ὅτι, ἀφοῦ ἐπίμονα ἀναφέρεται σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς ἑλληνικὲς παραλλαγὲς ἢ τρίτη ἀδερφή πὸ χτίζεται σὲ γεφύρι ἀλλὰ και πὸ ἀναφέρεται ὅτι εἶχε δυὸ ἄλλες μεγαλύτερες ἀδερφάδες πὸ ἔχτισθησαν, ἴσως γιὰ τοῦτο ἐθεωρήθη φυσικὸ νὰ δημιουργηθῆ ἢ νέα ἀντίστοιχη ἀναλογία ὅτι και ὁ μάστορας πὸ ἀναγκάζεται νὰ χτίσῃ τῆ γυναίκα του δὲν εἶναι μόνος του, ἀλλ' ἔχει και δυὸ ἄλλους μεγαλύτερους ἀδερφούς του πὸ και αὐτοὶ χτίζουν μαζί του. Ἔτσι συμπληρώνονται συμμετρικὰ αἱ ἀναλογίες, γιὰ τὴν ἢ γυναίκα πὸ θὰ χτιστῆ δὲν εἶναι μόνο ἢ μικρότερη ἀπὸ τρεῖς ἀδερφάδες με τὴν ἴδια τύχη, ἀλλὰ εἶναι και σύζυγος τοῦ μικρότερου ἀπὸ τρεῖς ἀδερφούς με τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα.

Σὲ Θρακικὲς παραλλαγὲς γιὰ τὸ γεφύρι τοῦ Παυλόκιοι οἱ τρεῖς ἀδερφοὶ χτίζουν μαζί τὸ γεφύρι, ὁ μικρότερος λέγεται Παῦλος, τὸ πούλι ὑπάρχει και ζητάει τὸ θῦμα, στοιχηματίζουν οἱ ἀδερφοὶ ὅποιου ἢ γυναίκα ἔρθῃ πρώτη τὸ ἄλλο πρῶτ' ἐκείνη νὰ χτίσῃ, οἱ δυὸ μεγαλύτερες συννυφάδες ζηλεύουν τῆ μικρότερη γιὰ τὴν ἢ πὸ ὁμορφὴ ἀπ' ὅλες, καταφέρνουν με δόλο και τῆ στέλνουν πρώτη, ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίσῃδιο τοῦ δῆθεν πεσμένου δαχτυλιδιοῦ, ἢ νέα γυναίκα θυμᾶται τὸ παιδί τῆς στὴν κούνια, οἱ μάστοροι δὲν ἀκοῦν τὰ παρακάλια τῆς, ἢ γυναίκα θυμᾶται τὶς ἀδερφάδες τῆς και τὴν κοινὴ μοῖρα και τῶν τριῶν τους, και ἀκολουθεῖ κατόπι ἢ κατάρρα τῆς γυναίκας. (Βλέπε: Λ. Α. 392, σελ. 52 και Λ. Α. 34—90—11, και οἱ δυὸ παραλλαγὲς ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη). Σὲ μιὰν ἄλλη παραλλαγὴ (ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη—Λ. Α. 153, σελ. 20) ἢ χτισμένη γυναίκα στὸ γεφύρι τοῦ Παυλόκιοι ὀνομάζεται Ἀρετὴ και τὶς νύχτες ἀκούγονται ἐκεῖ κοντὰ οἱ φωνὲς τῆς. Παράδοση και στίχους γιὰ τὸ ἴδιο γεφύρι, πὸ ὀνομάζεται «τ' Παῦλο τὸ Γεφύρι»,

τρυφερότητα. Με τὸ μεταξὺ μου γιλέκο τὸν δίπλωνα στὴν ἀγκαλιὰ μου σὰ νὰ ἦταν ἕνα ὁμορφὸ χρυσὸ μῆλο. Καὶ ὅταν πῆγαινα καθάλλα πάνου στ' ἄλογο πάντα τὸν ἔπαιρνα τὸ Μάρκο μαζί μου». Στὸ ἴδιο τραγούδι (στίχ. 194—204) ὁ Μάρκο μιλάει πρὸς τοὺς τρεῖς και τοὺς ὀνομάζει πατέρα (τὸν Βουκάσιν) και θεῖους (τὸν Οὐγγλιε και τὸν Γκόϊκο). Ὁ D. H. Low, ἱκανὸς μελετητῆς και μεταφραστῆς στὴν ἀγγλικὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς, γράφει τὰ ἑξῆς (σελ. 18, σημείωση 2): «Ὁ Βουκάσιν, ὁ Οὐγγλιε και ὁ Γκόϊκο ἐφονεύθησαν εἰς Μαρίνα τὸ 1371 μ. Χ.».

βλέπε στο *Ἀρχεῖο Θρακικοῦ Ὄησαντοῦ* 2 (1935—1936) σελ. 107, ἀρ. 4, ὅπου ὁ μάστορης εἶναι ἕνας, ὁ Παῦλος, τὸ γεφύρι ἔχει 365 καμάρες—ὄσες ἡμέρες ἔχει καὶ ὁ χρόνος—καὶ ὅπου φαίνεται ἀκόμη πάνω στὰ ντουβάρια τὸ γάλα ποὺ ἔτρεχε ἀπὸ τὸ στήθος τῆς γυναίκας.

Γίνεται φανερό ὅτι οἱ πιὸ πάνω Θρακικὲς παραλλαγές εἶναι οἱ *ἐνδιάμεσες* μεταξὺ ἐλληνικῶν καὶ σλαβικῶν παραλλαγῶν καὶ περιέχουν πολλὰ στοιχεῖα, ποὺ ἄλλα τὰ ἔχουν καὶ ἄλλα δὲν τὰ ἔχουν παραλάβει οἱ σλαβικὲς παραλλαγές. Ἄλλα οἱ Θρακικὲς δὲν εἶναι μόνο πληρέστερες ἀπὸ τὶς τρεῖς Σλαβικὲς, ἀλλὰ καὶ ψυχολογικὰ εἶναι πολὺ καλύτερα συναρμολογημένες.

Σὲ ἄλλες παραλλαγές τῆς Θράκης τὸ γεφύρι τὸ χτίζει ἕνας βασιλιάς (βλ. Λ. Α. 1095, σελ. 19—ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη τὸ 1891 καὶ Λ. Α. 1104 Δ, σελ. 56—ἀπὸ πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Κωστὶ τῆς Ἀν. Θράκης, τὸ 1931). Ἀρχίζουν μὲ τὸ στίχο:

Ἀνάθεμα τὸν βασιλιά, τὸν πρώτο τὸ βεζύρη.

Οἱ πιὸ πάνω δύο διαφορετικὲς Θρακικὲς ἐκδοχὲς γιὰ τρεῖς ἀδερφοὺς ἢ γιὰ ἕναν βασιλιά, στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή παρουσιάζονται μονομερῶς ὡς τρεῖς ἀνώνυμοι ἀδερφοί, ἐνῶ στὶς δύο Σερβικὲς ὑπάρχουν *ἐνοποιημένες* (=εἶναι τρεῖς οἱ ἀδερφοὶ ποὺ χτίζουν, ἀλλὰ ὁ μεγαλύτερός τους εἶναι βασιλιάς, ποὺ μάλιστα τοῦ δίνουν ἱστορικὸ ὄνομα, ὁ βασιλιάς Βουκάσιν, ὁ πατέρας τοῦ Μάρκο Κράλιεβιτς).

Τὸ τραγούδι τοῦ Μάστορο-Μανώλη: Τὸ ὄνομα τοῦ «πρωτομάστορα καὶ πρώτου στοὺς μαστόρους» ἀλλάζει στὶς ἐλληνικὲς παραλλαγές, πότε ὀνομάζεται *Γιάννης* (στὴν Ἡπειρο κλπ.) καὶ *Γιαννάκης* (Καππαδοκία) ἢ *Δημῶς* (Μακεδονία), ἢ *Παῦλος* (Θράκη), πότε *Γιώργης* (στὴν Κύπρο, τὸ Καβακλί καὶ τὴν Πελοπόννησο), *Κωσταντῆς* (στὸν Αἴγο τῆς Θράκης) καὶ πότε ἄλλιως¹⁾. Οἱ πιὸ πολλές ὅμως ἐλληνικὲς παραλλαγές δὲν ἀναφέρουν ὄνομα.

Στὶς Ρουμανικὲς παραλλαγές τοῦ ἴδιου Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας τὸ τραγούδι ὀνομάζεται «*Τραγούδι τοῦ Μάστορο-Μανώλη*»²⁾. Ὁ W. J. Entwistle, καθηγητῆς στὴν Ὁξφόρδη, στὸ βιβλίο του *European Balladry* (Oxford 1939) λέγει ὅτι τὸ τραγούδι «Ὁ Μάστορο-Μανώλης» εἶναι ἀναμφισβήτητα ἐλληνικὸ καὶ ὅτι οἱ Ρουμάνοι πιθανῶς τὸ ἐπῆραν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας (σ. 352). Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου του (σ. 350) ὁ ἴδιος συγγραφέας λέγει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Μάστορο-Μανώλη βρίσκεται σὲ μακεδονικὲς παραλλαγές καὶ ὅτι ὁ Ἕλληνας αὐτὸς ἀρχιτέκτονας μὲ τὸ ὄνομα Μανώ-

1) Σχετικὰ μὲ τὰ πιὸ πάνω ὀνόματα καὶ τοὺς τόπους τῶν παραλλαγῶν βλέπε ὅσα γράφει ὁ S. Baud—Bovy σελ. 170

2) Στὰ Ρουμανικὰ γράφεται «Mesterul Manole», ὅπως μὲ βεβαιώνει ὁ συνάδελφος Δ. Οἰκονομίδης.

λης ήταν γνωστός και έζησε γύρω στο 1659. Δεν αναφέρει όμως κανένα στοιχείο για ν' αποδείξει αυτή του τη γνώμη, ούτε από πού παίρνει τις πληροφορίες του. Σε άλλο páλι σημείο του βιβλίου του (σ. 309) γράφει ότι παλαιότερη παραλλαγή του τραγουδιού είναι ή έλληνική τής Καππαδοκίας, ή ωραιότερη όμως έπεξεργασία και εξέλιξη του θέματος έχει γίνει στη Ρουμανική παραλλαγή του. «Μαστρο-Μανώλη ή για τὸ χτίσιμο τοῦ "Αργκες» και ότι ή Ρουμανική παραλλαγή εκφράζει σε υπέρτατο βαθμό τήν έννοια του άδοθήτου και τής άπελπισίας μπροστά στη δύναμη τής μοίρας.

Τὸ ίδιο όνομα τοῦ Μάστρο-Μανώλη υπάρχει και σε μερικές Βουλγαρικές παραλλαγές, π. χ. σε παραλλαγή τής συλλογής τοῦ Miladinov 424, όπου λέγεται Mano αντί Μανώλης (βλέπε σχετικά W. J. Entwistle, European Balladry σελ. 344, όπου όχι σωστά υποστηρίζεται ότι τὸ Βουλγαρικό προέρχεται «χωρίς άμφιβολία» από τή Ρουμανική παραλλαγή και όχι άπ' εὐθείας από τις έλληνικές), καθώς και σε παραλλαγές που περιέχονται στα έξής δύο βιβλία 1) A Strauss, Bulgarische Volksdichtung (Wien 1895) σελ. 407-408 και Slawejkoff, Bulgarische Volkslieder (Lipsia 1919) σ. 106-107.

Ὁ S. Baud-Bovy (σ. 174, σημ. 2) γράφει ότι τὸ όνομα τοῦτο Μανώλης δεν υπάρχει σε καμιάν έλληνική παραλλαγή τοῦ τραγουδιού για τὸ Γεφύρι τής "Αρτας. Τοῦτο δεν είναι σωστό. Τὸ όνομα Μανώλης υπάρχει, και είναι φυσικό από έλληνικές παραλλαγές νά πῆγε στη Βουλγαρία και Ρουμανία. Τὸ όνομα βρίσκεται στην παραλλαγή που έχει δημοσιεύσει από τὸ 1859 ὁ Α. Ίατριδης (*Συλλογή Δημοικῶν Ἀσματων* σ. 28—30 βλ. ιδίως σ. 30) και όπου αναφέρεται τὸ Γεφύρι τοῦ Μανώλη 2).

Και τὸ πουλι παράκουσε : Στὸ έλληνικό κείμενο ὁ πρωτομάστορας παραγγέλνει στη γυναίκα του άργά νά έτοιμασθῆ και νά τοῦ πάῃ τὸ φαγητὸ στοῦ γεφύρι. Ἡ παραγγελία πῆγε λανθασμένη και ή γυναίκα του έφτασε πολὺ γρήγορα. "Έτσι άκόμη κι' ὁ λίγος καιρὸς άναβολῆς, που προσπαθοῦσεν ὁ πρωτομάστορας νά κερδίσει, ματαιώνεται. Στὴ Βουλγαρική παραλλαγή δεν μεσο-

1) Πληροφορία τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τής Ἀκαδημίας.

2) Ὁ σχετικός στίχος έχει ως έξής: «τὴν μίαν βάλαν στον Τούρναβο, τὴν ἄλλη στοῦ Μανώλη». Σύμφωνα με ὅσα γράφει ἐκεῖ (σ. 30) ὁ Α. Ίατριδης, ή Γέφυρα τοῦ Μανώλη είναι «τοξοειδής και πελωρία», και στην έντοιχισμένη παλιά έπιγραφή της διασώζονται οί λέξεις «ΕΚΤΙΣΘΗ ΤΟ 1659. ΟΙ ΚΤΙΤΟΡΕΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ... ΚΑΙ ΜΑΝΩΛΗΣ...». Φαίνεται ότι ή πιὸ πάνω πληροφορία τοῦ W. J. Entwistle για τὸ Μάστρο-Μανώλη και τή χρονολογία 1659 έχει πηγή τής έμμεση τήν πληροφορία τοῦ Α. Ίατριδῆ. Σ' ένα Τσιγγάνικο παραμῦθι ὁ Μανώλης αὐτός, αντί νά συνεχίσει νά χτίσει τή γυναίκα του στα θεμέλια τῶν γεφυριῶν που χτίζει, αναφέρεται ότι ὁ ίδιος έντοιχίζεται από τή γυναίκα του (βλ. Ν. Πολίτου, *Νεοελληνική Μυθολογία*, Α, 143—144). Δηλ. διατηρεῖται ή άνάμνηση τοῦ πράγματος—έδῶ τοῦ έντοιχισμοῦ,—έχει όμως γίνει μεταβολή στοῦς σχετικούς ρόλους τῶν κύριων προσώπων.

λαβεί παραγγελία, αλλά ο άντρας λέγει ο ίδιος τὸ βράδυ στὴ γυναίκα του νὰ πάη ἐκεῖνη ἀργὰ τὴν ἄλλη μέρα, ἀφοῦ πρὶν θὰ πλύνη, θὰ βυζάξη καὶ θὰ κοιμήση τὸ παιδί, κι' ὕστερα θὰ ψήση τὸ ψωμί στὸ φούρνο, θὰ βάλῃ νὰ πλύνη τὰ ρούχα καὶ τέλος θὰ ἐτοιμάσῃ τὸ φαγητὸ καὶ θὰ τοῦ τὸ πάη. Στὶς δυὸ Σερβικὲς παραλλαγές ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀπομάκρυνση, γιατί ο ἄντρας βλέπει τὴ γυναίκα του τὸ βράδυ ἀλλὰ δὲν τῆς λέγει τίποτε.

Ἡ μιὰ λεπτομέρεια τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή γίνεται πλῆθος ἀπὸ ἓνα σωρὸ πρόσθετες καὶ ξεχωριστὲς δουλειές. Ἄρα ἡ αὔξησις προχωρεῖ πρὸς ἀνεξάρτητες ποσότητες καὶ ὄχι πρὸς ποιοτικὴ ἔντασις, ὅπως ἔπρεπε.

Ἀξίζει ὅμως νὰ προσέξουμε πρὸς πολὺ, νομίζω, τὸ ἐλληνικὸ κείμενον στὸ σημεῖο αὐτό. Θὰ διαπιστώσουμε τότε ὅτι ὑπάρχει ἓνα θαυμάσιον εὑρημα τεχνολογικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος. Εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο διακαίολογεῖται ἡ λαμβασμένη μετάδοσις τῆς παραγγελίας τοῦ πρωτομάστορα πρὸς τὴ γυναίκα του. Ἡ παραγγελία ἦταν ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνῃ ἡ γυναίκα ὠρισμένα πράγματα. Ὁ μαντατοφόρος δὲν λησμόνησε τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτά, τὰ εἶπε μάλιστα μὲ προσοχή, καθένα τους μὲ τὴν ἴδια σειρὰ ὅπως τὰ εἶχεν εἰπῆ ὁ μάστορας. Ἐγίνε ὅμως ἓνα λάθος στὸ χρονικὸ ἐπίρρημα, καὶ μάλιστα ὄχι σ' ὀλόκληρον ἀλλὰ μόνο στὴν πρώτη συλλαβὴ του. Τυπολογικὰ πρόκειται γιὰ ἓνα μικρὸ λάθος σὲ μιὰ μικρὴ λεπτομέρεια, οὐσιαστικὰ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα γίνεται ἀπροσδόκητο καὶ προκαλεῖ ἰσχυρὴ ἔντασις στὸ σύνολο τῆς τραγικότητος τοῦ τραγουδιοῦ. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ γιὰ ἐνοχίαν γιὰ τὸ λάθος τοῦτο. Ἦταν ἀπλῶς μοιραῖο. Ἦταν μοιραῖο νὰ ὑπάρχουν στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα δυὸ χρονικὰ ἐπιρρήματα, καὶ τὰ δυὸ τους ὁμόηχα, ἰσοσύλλαβα καὶ ὁμοιοκατάληκτα, ἀλλ' ὅμως καὶ τὰ δυὸ τους ἐντελῶς ἀντίθετα μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὴ σημασία. Τὸ ἓνα εἶναι **ἀργά**, τὸ ἄλλο **γοργά**, καὶ ἀνάμεσα στὴ **σκόπιμη** ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ λαὸ ἐκλογὴ τους ἐδῶ στὸ τραγούδι καὶ τὴν ἀξία ἐπιπόνησις ἐναλλαγῆς τοῦ **α** (**ἀ-ργά**) καὶ τοῦ **γο-** (**γο-ργά**),—μιὰν ἐναλλαγὴν ποὺ δὲν ἦταν δύσκολο καθένας μας νὰ τὴν παρακούσῃ,—προῆλθε ὅλη ἡ τραγικὴ ἔντασις μὲ τὴν ἀνελέητη ἐπίσπευση τῶν δραματικῶν περιστατικῶν καὶ τὸν πόνο τοῦ πρωτομάστορα, ποὺ ραγίζεται ἢ καρδιά του μόλις εἶδε τὴ γυναίκα του «κι' ἐξανάφανεν ἀπὸ τὴν ἄσπρη στράτα». Ἀξίζει νὰ ἰδοῦμε τοὺς στίχους αὐτοῦς, ποὺ ἡ ἀξία λογοτεχνικὴ τους σύνθεσις δὲν ἔχει διατηρηθῆ στὶς σλαβικὲς παραλλαγές (βλ. Π. Ε. 89, στίχ. 15—20):

- Πιάνει, μὴνάει τῆς λυγερῆς μὲ τὸ πουλι τ' ἀηδόνι :
- Ἄργα ντυθῆ, ἀργά ἀλλαχτῆ, ἀργά νὰ πάη τὸ γιόμα,
ἀργά νὰ πάη καὶ νὰ διαβῆ τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.
Καὶ τὸ πουλι παράκουσε κι' ἄλλιως ἐπήγε κι' εἶπε :
- Γοργά ντύσου, γοργά ἀλλάξε, γοργά νὰ πᾶς τὸ γιόμα,
γοργά νὰ πᾶς καὶ νὰ διαβῆς τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.

Τὸ δαχτυλίδι ποὺ ἔπυσε σιὰ θεμέλια : Ἄλλο σημεῖο ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου εἶναι τὸ περιστατικὸ γιὰ τὸ τάχα πεσομένο δαχτυλίδι (Π. Ε. 89, στίχ. 25—29). Ἄς προσέξουμε τίς λεπτομέρειες :

Σὲ ἕναν ζωγραφικὸ πίνακα μὲ θέμα τὴ θυσία τῆς Ἰφιγένειας στὴν Αὐλίδα, ὁ ἀρχαῖος τεχνίτης παρίστανε σιὰ ζωγραφισμένα πρόσωπα τὴ διαδοχικὴ ἔνταση τῆς δδύνης καὶ τὴν ἀποκορύφωση στὸν πονεμένο πατέρα μὲ τὸ νὰ βάνη τὸν Ἀγαμέμνονα νάχη σκεπάσει ὀλόκληρο τὸ πρόσωπό του μὲ τὸ ἱμάτιό του¹⁾. Ἐδῶ στὸ δημοτικὸ τραγούδι μὲ τὴν ἀντίστοιχη ὑπόθεση—δηλ. μὲ μιὰν ἄλλη ἀνθρωποθυσία γιὰ νὰ στερεώσει στὴν ἔναρξή του ἕνα μεγάλο ὁμαδικὸ ἔργο—ὁ σύζυγος παριστάνεται ἐπίσης τὸ ἴδιο : Μὲ ραγισμένη τὴν καρδιά ἀπὸ τὸν πόνο καὶ διπλωμένος μέσα στὴ σιωπὴ του, ἀφήνει σὲ μᾶς τοὺς ἀκροατὲς τοῦ τραγουδιοῦ νὰ ἀναπαραστήσωμε μὲ τὴ φαντασία μας τὸ βαθμὸ τῆς δδύνης του. Τὴν πρόφαση καὶ τὸ κόλπο γιὰ τὸ πεσομένο τάχα δαχτυλίδι τὴν ἐπινοοῦν οἱ ἄλλοι μαστόροι, αὐτοὶ ποὺ δὲν τραυματίζονται ἄμεσα ἀπὸ τὸ δράμα τῆς ἀνθρωποθυσίας, γιὰ τοῦτο καὶ ἔχουν τὸ κουράγιο νὰ ὑποκρίνωνται πάνω σὲ μιὰ τόσο τραγικὴ στιγμή, καὶ μάλιστα μιλώντας πρὸς τὸ θῆμα. Στὴ Βουλγαρικὴ καὶ στίς δυὸ Σερβικὲς αὐτὲς ποὺ λείει τὸ ψέμα γιὰ τὸ δῆθεν πεσομένο δαχτυλίδι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ σύζυγος καὶ ὄχι τρίτος καὶ ἄσχετοι. Εἶναι τοῦτο λεπτομέρεια ἀξιοπρόσεκτη, γιὰτὶ ἀδυνατίζει τὴ λογοτεχνικὴ ποιότητα τοῦ δανεισμένου προτύπου.

Ἄλλο σημεῖο ἀδυναμίας : Στὸ ἑλληνικὸ κείμενο δὲν ὑπῆρχε ἱερώτερο σύμβολο ποὺ μποροῦσε ν' ἀναφερθῆ γιὰ νὰ συγκλονίσῃ τὴ γυναίκα. Εἶναι σὲ ὄλους μας γνωστὸ πόσο μεγάλη γρουσουζιά θεωρεῖται ἡ ἀπώλεια τοῦ γαμήλιου δαχτυλιδιοῦ, ὅπως τέτοια ἐπίσης θεωρεῖται καὶ ὅταν τυχαῖα θὰ συμβῆ νὰ πέσῃ χάμω μιὰ ἀπὸ τίς βέρες τὴν ὥρα τῆς ἀλλαγῆς τους, πάνω στὸ ἀρραβώνιασμα ἢ τὸ στεφάνωμα. Τὸ δαχτυλίδι ὑπάρχει καὶ στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή, μόνο ποὺ πάει τώρα νὰ χάσῃ τὴν ἀρχικὴ καὶ σπουδαία συμβολικὴ του ἀξία καὶ ἀρχίζει νὰ γίνεταί στοιχεῖο διακοσμητικὸ (ἀναφέρεται ὄχι ὡς ἕνα σύμβολο ἀλλ' ὡς ἕνα κόσμημα, γιὰτὶ ἔχει γίνεαι ἕνα δαχτυλίδι ἀσημένιο μὲ κόκκινη πέτρα : βλ. στίχ. 25—26). Ὡστόσο στὸ Βουλγαρικὸ τραγούδι διατηρεῖται πιστῆ σχεδὸν ἀντιγραφῆ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου· ὄλη ἡ σκηνή

1) Ὁ πίνακας εἶναι ἔργο τοῦ ἀρχαίου ζωγράφου Τιμάνθου, σύγχρονου μὲ τὸν Παρράσιο. Γι' αὐτὸν τὸν πίνακα ὁ Χρ. Τσουντας γράφει, μὲ τὸ γνωστὸ γλαφυρὸ ὄψος του, τὰ ἑξῆς (*Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης* ἐκδ. 1928, σελ. 351—352) : «Εἰς τὸν διασημότερον πίνακά του, ὅπου παρέστησε τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγένειας εἰς τὴν Αὐλίδαν, ἀφοῦ ἐζωγράφησεν εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ Κάλχαντος, τοῦ Ὀδυσσεῦς καὶ τοῦ Μενελάου ὄλους τοὺς βαθμοὺς τοῦ πένθους, ἀπορῶν ἔπειτα ἐκάλυψε τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος μὲ τὸ ἱμάτιον καὶ ἀφήκεν εἰς τὸν θεατὴν ν' ἀναπαραστήσῃ μὲ τὴν φαντασίαν του τὸν ὑπέριστατον πόνον τοῦ πατρὸς, τὸν ὅποιον δὲν ἠδύνατο ν' ἀποδώσῃ ἀνταξίως ὁ χρωστήρ». Ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ζωγραφικὸ πίνακα, ἔχει διασωθῆ ἀρχαῖο ἀνάγλυφο, γιὰ τὸ ὅποιο βλέπε τὴν εἰκόνα ἀρ. 371 (ἐνθ' ἀν. σελ. 351) καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια (σελ. 352).

γύρω από το δαχτυλίδι ως την πρόθυμη προσφορά της γυναίκας να κατέβη μόνη της και να φάξη, είναι πολύ πιστότερη από τις Σερβικές, τόσο σε αριθμό στίχων, όσο κυρίως και σε λεπτομέρειες επεισοδίων.

Έρχονται τώρα οι δύο Σερβικές παραλλαγές, όπου η διακοσμητική τάση έχει προχωρήσει ακόμη πιο πέρα. Το δαχτυλίδι έχει λησμονηθεί και στη θέση του αναφέρεται *ένα χρυσό μήλο*, που το είχε μαζί του ο σύζυγος και το έπεσε στα θεμέλια. "Ένα χρυσό μήλο ταιριάζει βέβαια για στολίδι σε γυναίκες¹⁾, δεν έχει όμως καμιά θέση για άντρες²⁾, μάλιστα μαστόρους και σε μέρες καθημερινές, πάνου στην ώρα της δουλειάς. Η Σερβική διασκευή είναι πρόχειρα φτιαγμένη στο σημείο αυτό από ψυχολογική πλευρά. Γι' αυτό με το δίκιο της και η γυναίκα του Γκότκο, μαθαίνοντας το αίτιο της λύπης του, του άπαντά σχεδόν αδιάφορη ότι, κι' αν έπεσε το χρυσό μήλο, καλά γίναν εκείνος και θ' αποχτήσει άλλο³⁾. Το πεσμένο αντικείμενο έχασε πια όλη τη συμβολική σημασία, που έχει στο ελληνικό πρότυπο. Για τουτό λείπει και η ελληνίδα γυναίκα με τη θέρμη και την προθυμία να τρέξη και να κατέβη μέσα στα νερά και τις λάσπες για να βρή εκείνη το δαχτυλίδι του άντρα της, το δαχτυλίδι που ήταν η αιτία να ένωθη τότε μαζί του και που το ίδιο γίνεται τώρα η άφορμή να χωρίση για πάντα από κοντά του.

Το παιδί στην κούνια: Στην ελληνική παραλλαγή που έχει ο Ν. Πολίτης (Π. Ε. 89) ή ήρωίδα δεν έχει παιδί. Στη Βουλγαρική και τις δύο Σερβικές η γυναίκα έχει μικρό παιδί που είναι στην κούνια και βυζαίνει. Στις Σερβικές μάλιστα, με την τάση που έχουνε προς το συγκεκριμένο και τάχα ιστορικό περιστατικό το παιδί έχει και όνομα, είναι ο Γκόδο.

1) Τέτοιο χρυσό μήλο δίνει ή πλούσια μάννα στην κόρη της, τη νύφη την πολυπαικτού, που χρόνους της γράφαν τα προικιά, χρόνους τ' άπανωπροίκια (βλ. Π. Ε. 85, Της Νύφης που κακοτύχησε, στίχ. 6—7):

Της δίνει κι' ή μαννούλα της τάσι μαργαριτάρι,
χρυσό θρονί να κάθεται, μήλο χρυσό να παίζη.

2) Αυτό ισχύει για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Στα σερβικά είναι περίεργο ότι μερικές φορές υπάρχει χρυσό μήλο και για άντρες.

3) Το χάσιμο ενός συμβόλου έχει τεράστια σημασία, είτε τουτό είναι δαχτυλίδι, είτε άρματα, είτε όποιο άλλο σύμβολο. Η μάννα του Κίτσου κλαίει και δέρνεται και πετροβολάει το ποτάμι, γιατί πιο πάνω κι' από τη ζωή του παιδιού της νοιάζεται για την τιμή των οικογενειακών όπλων (Π. Ε. 47). Και σε τέτοιες περιστάσεις, μέσα στους στίχους των δημοτικών τραγουδιών, δεν έχει πέραση ο γνωστός στίχος του Αρχίλοχου για την παρατημένη πάνω στη μάχη άσπίδα του, που θα την αντικαταστήση μ' άλληνη όμορφότερη, αφού λιποτάχτης πέταξε την πρώτη. Αυτά γίνονται μόνο στη σατυρική ποίηση. Στην ήρωική όμως υπάρχει ή νοσοτροπία της μάννας του Κίτσου, ο καημός του άρρωστου Κατοσαντώνη, ή διαθήκη του Γέρο Δήμου (Π. Ε. 43), ο Αίας που αυτοκτονεί από φιλότιμο, οι σκοτωμοί γύρω από το κορμί και τα όπλα του Πάτροκλου και τόσα άλλα ήρωικά δείγματα.

Ἡ διαφορὰ ἕμως αὐτὴ δὲν εἶναι πρωτοτυπία τῶν Σλαβικῶν διασκευῶν, ἀλλὰ Βούλγαροι καὶ Σέρβοι τὴν βρῆκαν ἑτοιμὴ καὶ τὴν παρέλαβαν ἀπὸ Ἰθακικῆς παραλλαγῆς, ὅπου ἡ νέα γυναίκα ἔχει μικρὸ καὶ τὸ θηλάζει. Ἄρκοῦν μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ Ἰθακικῆς παραλλαγῆς, ὅπου ἀπὸ τὸ βάθος τῶν θεμελιῶν μιλάει ἡ γυναίκα καὶ λέει :

- Κι' ἄψα στὴν κούνια τὸ παιδί καὶ ἀνοιχτὴ τὴν πόρτα
(Αἶνος=Ἄρχ. Ἰθακ. Θησ. 3, 59 στίχ. 42)
- Καὶ τὸ μωρό μας τὸ παιδί στὴν κούνια νὰ κοιμᾶται
(Σωζόπολη=Λαογρ. 1, 630 ἀρ. 49, στίχ. 25)
- Τραβήξτε με καὶ βγάλτε με, ἔχω παιδί στὴν κούνια
(Μεσημβρία Ἄν. Θράκης=Λ. Α. 1104 Α, σ. 201)
- Ἐχω ψωμί γιὰ ζύμωμα, παιδί γιὰ νὰ βυζᾶξω
(Ἀδριανούπολη=Λ. Α. 1095, σ. 20)

Παραλλαγῆς ποὺ ἀναφέρουν παιδί ὑπάρχουν καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη, π.χ. ἀπὸ τὴν Εὐβοία ¹⁾, τὴν Πελοπόννησο ²⁾, τὸν Πόντο ³⁾ τῆς Μ. Ἀσίας, ἕως τὴν Κύπρο ⁴⁾ καὶ ἄλλες περιοχές.

Τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ—Κιβούρι μὲ παράθυρο—Μαρμαρώματα. Σημαντικὴ ἀπόκλιση συμβαίνει πρὸς τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ. Στὸ ἑλληνικὸ κείμενο (Π. Ε. 89) ἡ γυναίκα δέχεται τὴν ἀναγκαστικὴ θυσία τῆς μὲ ἀγανάκτηση, καταριέται τὸ γεφύρι νὰ μὴ στερεώσῃ καὶ μόνο τότε μαλακώνει καὶ ἀλλάζει τὴν κατάρρα τῆς, ὅταν ἔντεχνα καὶ ἐπίκαιρα τῆς θυμίζουσι τὸν μονάκριβο ἀδερφό τῆς. Ἐχομε ἔτσι πρὸς τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ τὴν προβολὴ ἐνδὸς νέου καὶ ἀξίου ἰδανικοῦ, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἀδερφικὴ ἀγάπη καὶ ποὺ εἶναι τόσο ἔντονα δεμένο μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοσιν ⁵⁾.

Στὴ Βουλγαρικὴ καὶ στίς δυὸ Σερβικῆς λείπει τὸ θέμα τῆς ὀργισμένης κατάρρας καὶ μαζί μ' αὐτὸ καὶ τὸ σπουδαῖο ἰδανικὸ τῆς ἀδερφικῆς ἀγάπης. Νὰ τὰ θεώρησε περιττὰ ὁ Σλάβος διασκευαστὴς καὶ νὰ τὰ περιφρόνησῃ; Δὲν μπορεῖ καὶ τοῦτο ν' ἀποκλεισθῇ, ἀν καὶ τὸ πιθανώτερον εἶναι νὰ δεχτοῦμε ὅτι

1) Λαογρ. 6, 563, ἀρ. 14, στίχ. 35, «Τραῦα με πάνω, μᾶστορη, κι' ἔχου παιδί στὴ κούνια».

2) Μ. Αελέκου, Ἐπιδόροπον 1888, σελ. 217 «στὴν πόρτα ἔχω τὸ κλειδί καὶ τὸ παιδί στὴν κούνια». Ἐπίσης Π. Παπαζαφειροπούλου, Περιουναγωγὴ 1887, σελ. 122—123 «νὰ λυσοδέσω τὸ παιδί καὶ νὰ τ' ἀποκοιμήσω» καὶ ἡ κατάρρα τῆς εἶναι: «Πῶς σκούζει τὸ παιδάκι μου, νὰ σκούζῃ τὸ ποτάμι».

3) Σινώπη=Λ. Α. 1141 σελ. 79 «καὶ τὸ μωρό μου στὸ κουνί, ποῶς νὰ τὸ κοιτάξῃ»

4) Λαογρ. 6, 601, ἀρ. 7, στίχ. 56: «Ταῦρα με πάνω, μᾶστορα, τὰ ἔχω μωρόν στὴν σκάφην».

5) Βλέπε τὴν ἀρχαία Ἀντιγόνη καὶ τίς ιδέες γιὰ τὴν ἀγάπη τῶν ἀδερφῶν, ποὺ ὁ Σοφοκλῆς τίς ἀναπτύσσει στὸ ἐμῶνυμο δράμα του, ὡς τὴ νεοελληνικὴ Ἀντιγόνη, τὴν ἀδερφή τοῦ Μαυριανοῦ, ποὺ ἀπέφη τῆς διαρκῶς εἶναι τὸ πῶς νὰ τιμῆσῃ τὸν ἀδερφό τῆς παραλλαγὴ Π. Ε. 81).

μερικές Θρακικές και Μακεδονικές παραλλαγές, από όσες δανείστηκαν, φαίνεται ότι δεν ανέφεραν αδερφό, είχαν όμως αντίρροπο στην έλλειψη της αδερφικής αγάπης την ένταση της μητρικής με την άφοσίωση για το μικρό βρέφος. Για τους λόγους αυτούς ή μάνα στις Σλαβικές δέχεται υποτακτικά το μοιραίο και το μόνο που συλλογιέται είναι το παιδί της.

Αυτά ως εδώ είναι φυσικά. Τη στερνή και κρίσιμη ώρα του θανάτου τα ήρωικά πρόσωπα είναι φυσικότερο να συλλογιούνται τους άλλους, όσοι έχουν την ανάγκη τους, παρά τους εαυτούς των. 'Ο Λεβέντης (Π. Ε. 214, στίχ. 19—22), όταν τότε νικάει στο πάλεμα ο Χάρος, δε σκέπτεται τα νιάτα που χάνει αλλά εκείνους που τον χρειάζονται και αναγκάζεται να τους αφήσει: Είναι το κοπάδι του, η γυναίκα του και προπαντός το μικρό παιδί του, που όρφανια δεν του πρέπει. Στα μοιρολόγια του 'Ελληνικού λαού ο πόνος για το χωρισμό μάνας και παιδιού είναι ζωηρότατος και γνήσιος, όποιος κι' αν πεθαίνει από τους δυό, είτε η μάνα είτε το παιδί. "Αν πεθαίνει η μάνα, η σκέψη της είναι να μπορούσε να ξεφύγει και να βγεί από τον "Αδη. "Αν πεθαίνει το παιδί, το όρμηλεύουν στα μοιρολόγια πώς να βάλει σημάδια και να ξαναγυρίσει στο σπίτι. Και είναι η παραγγελία αυτή τόσο γνήσια και καθολική, ώστε από τα ανώνυμα μοιρολόγια προχωρεί και γίνεται πρότυπο που οδηγεί τον έθνικό ποιητή πώς να μοιρολογήσει το θάνατο του μικρού παιδιού του¹⁾.

Με την υπερβολή όμως των φροντίδων της μάνας για το παιδί, το ύφος αλλάζει. Και στη Βουλγαρική, προπαντός όμως στις δυό Σερβικές, το τέλος του τραγουδιού γίνεται άφυσικο. Βέβαια την εϋθύνη γι' αυτή τη μεταβολή την έχουν οι αντίστοιχες Βορειοελλαδικές²⁾, που έχρησίμευσαν ως δάνεια, ή συμπλήρωση όμως της υπερβολής και του όγκώδους ως το υπερφυσικό και ψυχολογικά άφυσικο είναι δημιουργήμα των Σερβικών παραλλαγών. 'Η χτισμένη γυναίκα λησμονάει που και πώς βρίσκεται, πόσο μακριά από το σπίτι της και πόσο βαθειά κάτω στα θεμέλια που κατέθηκε για το δαχτυλίδι, και όμως κάνει στερνές παραγγελίες να της αφήσουν παραθύρι στη δεξιά της μεριά κ.λ.π. Τα νέα παραγεμίσματα των δυό Σερβικών παραλλαγών, αντί να εντείνουν τη δραματικότητα της σκηνής, αντίθετα τη χαλαρώνουν αισθητικά, κατεβάζοντάς την ως την άτεχνη χοντροκοπιά και το γελοίο: 'Εφτά δλόκληρες μέρες, νηστική και έντοιχισμένη, μπορεί και μιλάει η γυναίκα, και έναν δλόκληρο χρόνο κατόπι μπορεί και βυζαίνει το παιδί της εκεί κάτω μέσα στις λάσπες των θεμελιών!

Αίτια για το πιο πάνω αισθητικό αποτέλεσμα είναι ο έξης άκαιρος

1) Βλ. Κωστή Παλαμά, 'Ο Τάφος, όπου υπάρχουν μικρά και γεμάτα λυρισμό ποιήματα, συνθεμένα κατά το γνήσιο υπόδειγμα των λαϊκών μοιρολογιών.

2) Βλ. π. χ. πιο πάνω (σ. 316) όπου περίληψη των Θρακικών παραλλαγών για το **του Παύλου το Γεφύρι** που βρίσκεται στο Παυλόκιοι.

διπλός συμφυρμός: α) Συμφυρμός που έχει γίνει με άλλα ελληνικά τραγούδια, στα συνεχίζονται ακριτική παράδοση σχετική με το κιθούρι του Διγενή —καμωμένο στο Ἀκριτικό ἔπος ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο—καὶ προσθέτουν τὴν ἐπίμονη λεπτομέρεια γιὰ ἕνα παραθύρι πού ὁ μελλοθάνατος πολεμιστῆς τῶν ἐλληνικῶν τραγουδιῶν παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἀφήσουν στὴ δεξιὰ μεριά τοῦ χτιστοῦ τάφου του, γιὰ νὰ μπαίνει ὁ ἥλιος τὸ πρωτὶ κι' ἡ δροσιὰ τὸ βράδυ; νὰ μπαينوθαίνου τὰ πουλιά καὶ νὰ τὸν καλημερᾶν οἱ ἔμορφες πού θὰ περνοῦν ἐκεῖ κοντά¹⁾. β) Συμφυρμός μετὰ τὴν παραδόσεις ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται σὲ μαρμαρώματα, ἰδίως σὲ ἀπολιθώσεις γυναικας, ἀπὸ τὰ πέτρινα στήθη τῆς ὁποίας στάζει σὲ ὠρισμένες μέρες γαλατῶδες ὑγρὸ, —φάρμακο μαγικὸ καὶ ἀποτελεσματικὸ γιὰ ὄσες δὲν ἔχουν γάλα.

Ἀριθμὸς καὶ ὀνόματα τῶν θυμάτων: Τοῦτο εἶναι ἕνα ἄλλο σημεῖο διαφορᾶς ἐλληνικῆς καὶ Σερβικῶν παραλλαγῶν. Στὴν ἐλληνικὴ τὸ θῦμα εἶναι ἕνα, ἢ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα. Στὴ βουλγαρικὴ θῦμα εἶναι ἢ γυναίκα τοῦ μικρότερου ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀνώνυμους ἀδερφοὺς. Στὶς δυὸ Σερβικὲς ὁμοῦ θῦμα εἶναι βέβαια τελικὰ ἢ γυναίκα τοῦ μικρότερου ἀδερφοῦ, ἀλλὰ ὑπάρχει πρὶν μιὰ προσθήκη ἀπὸ 43 ὁλόκληρους στίχους (στὴν παραλλαγὴ τοῦ Subotic, 26 στίχους στὴν ἄλλη τῶν Noyes-Bacon) ὅπου τρεῖς ὁλόκληρα χρόνια σ' ὄλο τὸν κόσμον ὁ Ντέζιμιρ ψάχνει νὰ βρῆ μιὰν ἀδερφή κι' ἕναν ἀδερφὸ πού μάλιστα νὰ λέγωνται **Στόγια καὶ Στόγιανε**. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι κύρια, ἀλλὰ σχετίζονται καὶ μετὰ ἀντίστοιχα σερβικὰ προσηγορικά, τὸ δν. stoya=θέση, στάση, καὶ τὸ ἐπίθ. stoyan=σταθερός, στερεός²⁾. Ἀφοῦ τέλος ὀλη ἢ ἀναζήτησι τῶν δυὸ ἀδερφῶν τελειώνει ἀκαρπῆ, ὁ Σέρβος διασκευαστῆς ξαναρχίζει πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ μᾶς διηγεῖται τὸ περιστατικὸ τῆς θυσίας τῆς μικρότερης συνουφάδας.

Ἐπὶ αὐτῆ ἢ προσθήκῃ τῶν 43 ἢ 26 στίχων μετὰ τὸ νέο ἐπεισόδιον, ἔτσι ἀκαρπᾶ μάλιστα τελειώνοντας, δὲν προσθέτει τίποτε στὴν ἀξία τοῦ τραγουδιοῦ, ἀπλῶς τὸ χαλαρώνει. Εἶναι ὁμοῦ ἢ προσθήκη αὐτῆ τάχα ἰδιαίτερη πρωτοτυπία τῶν Σερβικῶν παραλλαγῶν, ἀσχετῆ ἐξ ὁλοκλήρου μετὰ τὸ ἐλληνικὸ κείμενον; Ἔχομε ἰδῆ ὅτι διαφορᾶς πρωτοτυπίες τῶν δυὸ Σερβικῶν

1) Π. Ε. 43, Τοῦ Κλέφτη τὸ κιθούρι, ὅπου ὁ σπουδαῖος πρόλογος τοῦ Ν. Πολίτη, ὡς καὶ οἱ στίχοι 13—17 τοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ μοτίβο αὐτὸ παίρνοντας τὸ ἀπὸ ἐλληνικὰ τραγούδια τὸ ἔχουν μιμηθῆ καὶ οἱ Σέρβοι, βάζοντας τὸ ἄλλοτε σὲ τραγούδι δανεισμένο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας κι' ἄλλοτε ὄχι. Βλέπει ὁμοῦ κανεὶς ὅτι ὁ δανεισμός δὲν κρατιέται πάντᾳ στὸ αἰσθητικὸ ὕψος πού τὸ θεματικὸ τοῦτο στοιχεῖο διατηρεῖ στὸ ἐλληνικὸ τραγούδι. Πρὸχειρη ἀπόδειξις ὅτι παραθύρια στὸν τάφον τοὺς δὲν ζητοῦν μόνο γενναῖοι ἄνδρες πού ἔζησαν στὰ βουνὰ καὶ εἶχαν ζωηρὴ φυσιολογικὴ διάθεσι, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀκόμη καὶ ἔταν ἐντοιχίζονται μέσα σὲ βαθιὰ θεμέλια καὶ γιὰ τοῦτο τὸ παραθύρι τοὺς εἶναι ἐντελῶς ἀχρηστοί.

2) Ἐπεξηγηματικὴ σημείωσις τῶν Noyes-Bacon, Heroic Ballads of Servia σ. 16.

παραλλαγών είναι επιφανειακές, ενώ ουσιαστικά εμπνέονται από ελληνικές παραλλαγές, όπως π. χ. α) για το παιδί στην κούνια, β) για το χρυσό μήλο που προέρχεται από το δαχτυλίδι του ελληνικού κειμένου, γ) για το παραθύρι στο κιθούρι και για τα μαρμαρώματα, και δ) για τους τρεις αδερφούς ή για τον έναν βασιλιά που ενοποιούνται στις Σερβικές σε τρεις αδερφούς απ' τους οποίους πρώτος ο βασιλιάς Βουκάσιν.

Και στην προκείμενη — νέα αλλά πιο πολύ παράδοση — περίπτωση ίσως δεν αποκλείεται ν' ανακαλυφθή ποιά στοιχεία υπήρξαν ή εμπνευση για τις Σερβικές παραλλαγές. Στο ελληνικό κείμενο χτίζεται ή γυναίκα και, όταν καταριέται, της αναφέρουν τον αδερφό της που λείπει στα ξένα και που θα πέση απ' το γεφύρι όταν περάση. Ο Σέρβος διασκευαστής θυμάται το περιστατικό της αδερφής, που θάβεται στα θεμέλια, και του αδερφού, που θα σκοτωθή κι αυτός πέφτοντας εκεί κάτω, και — όπως ένωσε τον ξεχωριστό βασιλιά και τους τρεις αδερφούς, που πιθανώς αντιστοιχούν στις τρεις αδερφάδες του ελληνικού, οι όποιες γίνονται τρεις συννυάδες στα Σερβικά — έτσι ένώνει τώρα ως θύματα την αδερφή και τον αδερφό. Και επειδή ο αδερφός στην ελληνική παραλλαγή αναφέρεται ότι είναι άγνωστος στα ξένα, ούτε παρουσιάζεται διόλου ο ίδιος στο τραγούδι, ίσως για παρόμοιο λόγο και ο Ντέζιμιρ στέλνεται στα ίδια ξένα για να ψάξη να βρή τον αδερφό και την αδερφή, χωρίς όμως και να μάς τους παρουσιάσει τελικά ¹⁾.

Αλλά γιατί τα δυο θύματα να ονομάζονται με ονόματα, που επίτηδες σημαίνουν σταθερότητα και στερεότητα :

Είναι γνωστή ή λαϊκή πίστη ότι τα ονόματα μπορούν με τη σημασία τους να ασκήσουν αποτελεσματική μαγική επίδραση. Την κυριώτερη έκδηλωση της δοξασίας αυτής τη συναντούμε στη σκόπιμη επιλογή μερικών βαφτιστικών ονομάτων. Έτσι, αν τα αρσενικά παιδιά μιας οικογένειας δεν ζούν, στο νεογέννητο δίνουν το όνομα **Σιέργιος** για να **στεργιάση** και να **ζήση**, ή **Πολυχρόνης** για να **ζήση πολλούς χρόνους**, ή **Ζήσης** για να **ζήση**,

1) Αλλά και σε ανάλογες ελληνικές παραδόσεις δεν λείπει το ίδιο θέμα της διπλής ανθρωποθυσίας, Δέν είναι μόνο ή γυναίκα και ο Άράπης που χτισθηκαν στης Τουράς το Γεφύρι στη Γορτυνία και που τις νύχτες, σαν κατεβάσει το ποτάμι, φωνάζει ο ένας στον άλλο : «—Βάστα, γυναίκα ! » «—Βάστα και σύ, Άράπη ! » (βλ. Ν. Πολίτου, **Παραδόσεις Α**, αρ. 481). Και σε παράδοση της Άρτοίνας του Παρνασσού, λένε ότι στο θεμέλιωμα του γεφυριού της Άρτας έχτισαν τη γυναίκα του πρωτομάστορα κι έναν Άράπη (βλ. Ν. Πολίτου, **Παραδόσεις Β**, σελ. 1113) : Δηλ. παράλληλα με την αδερφή και τον αδερφό, έχουμε εδώ **ενοποίηση των παραδόσεων** που αναφέρουν γυναίκα που χτίζεται και των παραδόσεων που μιλάνε για έντοιχομένον Άράπη. Παράλληλα όμως και ή διπλή ανθρωποθυσία άντρα και γυναίκας είναι παλαιά στις ελληνικές παραδόσεις, όπως άλλωστε γίνεται τούτο φανερό και από το Συναξάριο του Άγίου Ιωάννου του Θεολόγου, όπου για έναν λουτρώνα στην Έφεσο λέγεται ότι «**διορτυτόμενον των θεμελιών νεανίσκον και νεάνιδα τούτω ενέβαλον**» (βλ. Ν. Πολίτου, **Παραδόσεις Β**, σ. 1113).

ἢ **Σιδέρης** γιὰ νὰ εἶναι **σιδερένιος** κλπ. Ἐνάλι γεννιοῦνται σειρὰ κορίτσια, τὸ τελευταῖο νεογέννητο τὸ ὀνομάζουσι **Σταμάτα**, γιὰ νὰ **σταματήσουν** ἐπὶ τέλους τὰ ἀλλεπάλληλα κορίτσια καὶ νὰ ἔρθῃ ἀγόρι.

Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ στὴν περίπτωση τοῦ γεφυρίου, ποῦ διαρκῶς γκρεμίζεται καὶ ποτὲ δὲ στεριώνει, τὸ ὄνομα τοῦ θύματος μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ παίξῃ πρόσθετο μαγικὸ ρόλο. Βέβαια στὴν προκείμενη περίπτωση ὑπάρχει ἡ δυσκολία ὅτι ἡ ἡρωίδα σὲ ἀρκετὲς παραλλαγὰς ἔχει προκαθορισμένο ἀπὸ τὴν παράδοση ὄνομα. Ἡ ἀσάθεια ὅμως στὶς παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος — λέγεται Ἀρετή, Κυρὰ Βδοκιά, Μαρουδιά, Ἐλένη, Γιώργαινα κλπ. — ἐπιτρέπει νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ ἄλλος τύπος. Γιὰ ἓνα γεφύρι, **ποῦ δὲν στεριώνει** καὶ ποῦ ζωερὴ ἐπιθυμία τῶν μαστόρων εἶναι τὸ στέργιμά του, τὸ καλύτερο ὄνομα ποῦ μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἡ γυναίκα ποῦ θὰ χτιστῇ, εἶναι τὸ ὄνομα **Στεργιανή**. Ὅπως ὁ νεογέννητος **Στέργιος** θὰ στεργιώσῃ καὶ δὲν θὰ πεθάνῃ σὰν τὰ προηγούμενα ἀδερφάκια του, ἔτσι **καὶ ἡ Στεργιανή** θὰ βοηθήσῃ μὲ τ' ὄνομά της καὶ θὰ στεργιώσῃ τὸ γεφύρι. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι Μακεδονικὲς παραλλαγὰς τοῦ γεφυρίου τῆς Ἄρτας φέρουν πράγματι τὸ μαγικὸ τοῦτο ὄνομα. Σὲ παραλλαγὴ ἀπὸ τὸν Πολύγυρο τῆς Χαλκιδικῆς¹⁾ λέγεται (**Δαογρ.** 10, 264 ἀρ. 5) :

— Σὰ δὲ στοιχειώσῃς ἀνθρώπου, καμάρα δὲ **σιτριώνει** (στίχ. 7)

Τοῦ μαθητῆ τοῦ ἔστειλε, **τῆ Στριανῆ** νὰ κράξῃ (στίχ. 10)

Τὸ γύρισμα τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι «**Στριανοῦδα μου**». Ἀπὸ ἄλλη παραλλαγὴ πάλι ἀπὸ τὴ Χαλκιδική—Λ. Α. ἀρ. 1 (66—67, 10)—ἔχομε τοὺς στίχους :

— Ἐν δὲν στοιχειώσῃς ἀνθρώπου, καμάρα δὲν **στεριώνει**.

Τῆ Στριανῆ παράγγελε, **τῆ Στριανῆ** μνηοῦσε

Οἱ πιὸ πάνω χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες ἐπιτρέπουν τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὅπως **ἐνοποιοῦνται** ἀπὸ τὸ Σέρβο διασκευαστῆ σὲ τρεῖς ἀδερφοὺς μὲ βασιλιά τὸν πρῶτον οἱ ἑλληνικὲς παραλλαγὰς γιὰ τρεῖς ἀδερφοὺς ἢ γιὰ ἓναν βασιλιά, ἔτσι καὶ τὰ θύματα **ἐνοποιοῦνται** σὲ ἀδερφὴ καὶ ἀδερφὸ ὀνομαζόμενους **Στόγια** καὶ **Στόγιαν**, καὶ ὅλα αὐτὰ ἐπειδὴ οἱ ἑλληνικὲς παραλλαγὰς ὀνομάζουσι τὴν ἀδερφὴ **Στεργιανῆ** γιὰ νὰ στεργιώσῃ τὸ γεφύρι καὶ ἐπειδὴ πλάι στὴν ἀδερφὴ ἀναφέρουσι καὶ τὸν ἀδερφὸ της τὸ μονάκριβον ποῦ λείπει στὰ ξένα.

Τὸ εἶδος τοῦ χτίσματος καὶ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ : Ἐφῆσα νὰ ἐξετάσω τελευταία τὴν περίπτωση τοῦ εἶδους τοῦ

1) Στὴν ἴδια παραλλαγὴ λέγεται :

Καμάρα νὲθεμελιούσαν **στὴ μέση στοῦ παζάρι**

θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ παραλλαγὴ ποῦ μιλάει ὄχι γιὰ γεφύρι ποταμιοῦ ἀλλὰ γιὰ παζάρι. Στὴν ὑποσημείωση ὅμως (**Δαογρ.** 10, 264) λέγεται ὅτι ἡ Στριανῆ στοιχειώσῃ σὲ κάποιον γεφύρι τοῦ Βαρδάρη. Νομίζω γιὰ τοῦτο ὅτι ἀντὶ «στὴ μέση στοῦ παζάρι» ἡ ὀρθὴ ἀρχικὴ γραφὴ εἶναι «στὴ μέση στοῦ Βαρδάρη».

χτίσματος, ἐπειδὴ αὐτὴ περισσότερο ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες ἀνακινεῖ καὶ προβάλλει ἔντονα τὸ σπουδαῖο καὶ ἄλυτο ἀκόμη πρόβλημα τῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ.

Ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ τραγουδιοῦ, καὶ τὸ εἶδος τοῦ χτίσματος παθαίνει ἐξασθένηση καὶ παρουσιάζεται στὶς Σλαβικὲς παραλλαγές ἀτονώτερο καὶ γιὰ τοῦτο ἀσταθέστερο. Στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγὴ χτίζουν ἓνα ἀνώνυμο κάστρο, στὶς δυὸ Σερβικὲς χτίζουν τὸ κάστρο καὶ τὴν πόλη τοῦ Σκούταρι. Σὲ ἄλλες Σλαβικὲς παραλλαγές χτίζουν πότε μοναστήρι, πότε πόλη, πότε γεφύρι, πότε κάστρο, πότε ἄλλα εἶδη χτίσματος¹⁾.

Στὶς ἑλληνικὲς ὅμως παραλλαγές, ὡς εἶναι αὐτὲς πολυπληθεῖς, τὸ εἶδος τοῦ χτίσματος ἐπίμονα ἐπαναλαμβάνεται ὅτι εἶναι ἓνα γεφύρι²⁾. Ἐκεῖ πού ὑπάρχει διαφορὰ εἶναι μόνο ποιὸ γεφύρι³⁾ εἶναι τὸ ἀρχικό, σὲ ποιὸν τόπο ἐντοπίζεται, κλπ. Τὰ συχνότερα ὀνόματα πού βρίσκονται μέσα στὶς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι τὰ ἐξῆς τρία: *τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι ἢ τὸ Τρίχινο Γεφύρι, τῆς Ἄρτας τὸ Γεφύρι καὶ στὴν Ἄδανα Γεφύρι*. Ἐπίσης ἀναφέρονται μιὰ ἢ ἐλάχιστες φορὲς *τοῦ Παύλου τὸ Γεφύρι* (στὸ Παυλόκιοι τῆς Θράκης), *τὸ Γεφύρι τοῦ Μανώλη* στὴ Θεσσαλία, γεφύρι

1) Βλέπε σχετικὰ καὶ S. Baud-Bovy σελ. 173.

2) Ὑπάρχουν ἐλάχιστες τοπικὲς ἐξαιρέσεις, π. χ. γιὰ βρῦση στὴν Ἀράχοβα, γιὰ ὑδραγωγεῖο τῶν Δέρκων κλπ. (βλ. σχετικὰ τὸν πρόλογο τοῦ Ν. Πολίτη, Π. Ε. 89). Ἀλλὰ καὶ στὶς ἐλάχιστες αὐτὲς περιπτώσεις οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ μεταγενέστερη ἐξέλιξη τοῦ ἀρχικοῦ γεφυριοῦ σὲ ἄλλα χτίσματα, πού εἶναι ὅμως ἐπίσης συγγενικὰ μὲ τὸ νερό.

3) Τὸ ἴδιο θέμα τοῦ γεφυριοῦ, πού χτίζεται καὶ γκρεμίζεται ὡπου νὰ γίνη ἢ ἀνθρωποθυσία, δὲν εἶναι μόνο στὸ τραγούδι πού ἐξετάζομε, ἀλλὰ καὶ σὲ παράλληλη ὁμάδα παραδόσεων. Στὶς παραδόσεις μάλιστα ἔχει μορφὴ ἐντοπιωμένη κάθε τόσο καὶ σὲ ὄρισμένο γεφύρι: Βλέπε Ν. Πολίτη, *Παραδόσεις Α*, ἀρ. 481 (γιὰ τῆς Τουρᾶς τὸ Γεφύρι, πού βρίσκεται στὴ Γορτυνία καὶ ἔχουν χτίσει μιὰ γυναίκα καὶ ἓναν Ἀράπη), ἀρ. 482 (γιὰ τὸ Γεφύρι τοῦ Φαναριοῦ στὴν Ἀνδρίτσαινα Ὀλυμπίας, ὅπου οἱ μαστόροι ἔχουν χτίσει τὴ σταυραδερχή τους, «τὴν τσιούπα τὴν ἀπάρθενη», καὶ ἀκούγονται τὶς νύχτες οἱ κλάψες καὶ τὰ βογγητὰ τῆς), ἀρ. 483 (τὸ Γεφύρι τὸ μονοκάμαρο τῆς Σαλαμπριάς—δηλ. Πηνειοῦ—κοντὰ στὸν Τύρναβο, ὅπου χτίσανε τὴ μαστορίνα, πού τὸ καταράστηκε νὰ τρέμη, γι' αὐτὸ καὶ ἐκεῖνο διαρκῶς γέρνει πότε δεξιὰ καὶ πότε ζερβά), καὶ ἀρ. 484 (γιὰ τὸ Γεφύρι τῆς Ἀλαμάνας, πού διὰν περνοῦν ἀνθρώποι καὶ ζῶα ἐκεῖνο πάντοτε γέρνει στὸ πλάι). Σχόλια τοῦ Ν. Πολίτη σχετικὰ μὲ τὶς πιὸ πάνω παραδόσεις βλέπε: Ν. Πολίτη, *Παραδόσεις Β*, σελ. 1112—1114. Σχόλιο ἐιδικῶς γιὰ τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας βλέπε πιὸ πρὶν: *Παραδόσεις Β*, σελ. 774—776. Ἀπὸ ὅσα γράφει ἐκεῖ ὁ Ν. Πολίτης καὶ ἀπὸ ὅσα εἶχε πιὸ πρὶν γράφει σχετικὰ (βλ. Ν. Πολίτη, *Νεοελληνικὴ Μυθολογία*, 1871, τόμ. Α, σελ. 137—145, ἰδίως στὴ σελ. 144) προκύπτει ὅτι ὁ Πολίτης, γιὰ τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας, σημασία περισσότερη ὡς ἀφειρητὴ τῆς ἔρευνάς του ἔδινε ὄχι στὸ ὄνομα τοῦ γεφυριοῦ, ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει ἔθιμο ἀνθρωποθυσίας καὶ διὰ τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς παραδόσεις βυζαντινὲς καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀναφερόμενες ἀπὸ Βυζαντινοὺς καὶ ἀπὸ τὸν Πλούταρχο. Στὶς *Παραδόσεις Β* (σ. 775) ἀναφέρει καὶ τὶς ἐργασίες τῶν L. Sainéan καὶ K. Dietrich, γιὰ τὶς ὁποῖες ἕκαμα λόγο λίγο πιὸ πάνω (βλ. σελ. 309).

στον Πηνειό κλπ. Παραλλαγές τῆς κυρίως Ἑλλάδας ἀναφέρονται στο φημισμένο Γεφύρι τῆς Ἄρτας καὶ παραλλαγές Μικρασιατικῆς μιλοῦνε γιὰ τὸ Γεφύρι στὴν Ἄδανα, οἱ πῖθ πολλὲς ὅμως παραλλαγές—καὶ πρὸ παντὸς τέτοιες ποὺ νὰ ὑπάρχουν σὲ πολλοὺς, ποικίλους καὶ ἀπομακρυσμένους μεταξὺ τους ἑλληνικοὺς τόπους. (Πόντος, Θράκη, Πελοπόννησο, Κύπρο, Ρόδο καὶ Κάρπαθο, νησιά τοῦ Αἰγαίου κλπ.)¹⁾—ἀναφέρονται **στῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι ἢ τὸ Τρίχινο Γεφύρι.**

Ἐξεωρίζουν ἔτσι δύο ομάδες, μιὰ μὲ καθωρισμένα γνωστὰ τοπωνύμια (ἢ Ἄρτα, ἢ Ἄδανα) καὶ μιὰ μὲ ὄνομα προσηγορικό, ἐντελῶς ἄσχετο μὲ ὑπαρκτὰ τοπωνύμια, παράδοξο γιὰ ὄνομα γεφυρίου καὶ ὅμως τοπικὰ ἀπλωμένο ἐπίμονα στοὺς πῖθ πολλοὺς ἑλληνικοὺς τόπους. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις ὑποδηλώνουν ὅτι τὸ ὄνομα **Τρίχινο ἢ τῆς Τρίχας** φαίνεται νὰ εἶναι τὸ παλαιότερο ὑπόστρωμα στὴν ὀνοματολογία τοῦ τραγουδιοῦ, τὰ δὲ τοπωνύμια Ἄρτα καὶ Ἄδανα μῆχαν μεταγενέστερα, καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆ φυσικῆ λαϊκῆ ἐπιθυμία πρὸς τὸ συγκεκριμένο.

Τί εἶναι ὅμως αὐτὸ τῆς Τρίχας ἢ τὸ Τρίχινο γεφύρι; Ὁ Ν. Πολίτης (βλέπε τὸν πρόλογό του γιὰ τὸ τραγούδι, Π. Ε. 89) δέχεται μᾶλλον ἀρχικῆ καὶ πανελλήνια τὴν παραλλαγὴ μὲ τὸ ὄνομα «τοῦ Γιοφυριοῦ τῆς Ἄρτας», καὶ ὅτι ἀπὸ παραλλαγές του προήλθαν καὶ τὰ ὀνόματα ἄλλων γεφυριῶν. Ὁ S. Baud—Bovy δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν πιθανὴ καταγωγὴ τοῦ μύθου τοῦ τραγουδιοῦ, διαπιστώνει μόνον (σ. 169) ὅτι οἱ παραλλαγές μὲ τὰ ὀνόματα «τῆς Τρίχας» εἶναι περισσότερες καὶ τοπικὰ πολὺ πῖθ ἀπλωμένες.

Ἐξετάζοντας ἓνα Κλέφτικο τραγούδι,—ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Θ. Κολοκοτρώνης μᾶς διηγεῖται ὅτι τὸ ταίριασε στὴν περίστασι καὶ τὸ τραγοῦδῃσε γιὰ νὰ παρακινήσῃ τοὺς συντρόφους του γιὰ μιὰ ἐπικείμενη πολεμικὴ ἐπιχείρησι (βλ. τὸν πρόλογο στὸ Π. Ε. 29),—ὁ Ν. Πολίτης συζητεῖ τοὺς ἐξῆς τρεῖς στίχους (Π. Ε. 29, στίχ. 10—12).

νὰ πᾶμε νὰ φυλάξουμε στῆς Τρίχας τὸ γεφύρι,
ποὺ θὰ περάσῃ ὁ βόϊδοντας μὲ τοὺς ἀλυσωμένους,
νὰ κόψουμε τοὺς ἄλυσους νὰ βγοῦν οἱ σκλαβωμένοι.

Πολὺ σωστὰ ὁ Ν. Πολίτης—μὲ τὴ θαυμαστὴ ὀξύνοια ποὺ τὸν χαρακτηρίζει—δέχεται ἐκεῖ ὅτι ἡ μορφὴ σὲ Κλέφτικο τραγούδι ἀνήκει χρονολογικὰ σὲ νεώτερο στρώμα καὶ ὅτι «τὸ ἀρχικὸν ἄσμα πιθανώτατα ὑπόθεσιν εἶχε τὴν ἀπόσπασιν ἀπὸ τὸν Χάρον τῆς λείας του. Τὸν τύπον τοῦτον μάλιστα διετήρησαν, καθὼς ἂν γνωρίζω, δύο ἀνέκδοτοι παραλλαγαὶ (τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ἀστροποτάμου), ἄλλως δὲ τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι, τὸ ὅποιον μνημονεύεται εἰς τὰς πλείστας παραλλαγάς, σαφῶς δεικνύει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἄσματος, ἀφοῦ τὸ

1) Βλ. S. Baud-Bovy, σελ. 169.

γεφύρι τούτο κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας εἶναι εἰς τὸν Κάτω Κόσμον». (Π. Ε. 29, πρόλογος).

Δυστυχῶς, —προκειμένου γιὰ τὸ τραγούδι τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας— ὁ σεβαστὸς μου σοφὸς πρόθεξε τὶς παραλλαγὰς ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρουν τὴν Ἄρτα καὶ δὲν ἔδωσε περισσότερη βαρύτητα στὸ πιὸ ἀπλωμένο σὲ τόπους καὶ πιὸ παράξενο σὲ τύπους ὄνομα «τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι». Ἄν θὰ εἶχε ὁμως προτιμήσει τὸ δεύτερο τύπο, πιστεύω ὅτι σίγουρα ἤδη ἀπὸ τὸ 1914—τὸ ἔτος ποὺ τυπώθηκαν οἱ *Ἐκλογές* τῶν τραγουδιῶν—θὰ εἶχε λύσει τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ.

Μεθοδολογικά, ἀφοῦ ἔχομε δυὸ τραγούδια ποὺ ἡ ὑπόθεση καὶ τῶν δυὸ ἀναφέρεται «στῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι» (=τὸ Κλέφτικο Π. Ε. 29 καὶ τὴν Παραλογὴ Π. Ε. 89) καὶ ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἓνα ὄνομα παράξενο καὶ ἀνερμήνευτο ποὺ ὡστόσο ἐξακολουθεῖ σὰν κωλυμένο ὄστρακο νὰ ἐπιβιώνῃ στοὺς στίχους, γιὰ ἕνα αὐτὰ θὰ πρέπη νομίζω νὰ μὴ δεχτοῦμε διάσπαση στὴν ἐρμηνεία τῶν δυὸ τραγουδιῶν, παρὰ μόνον ἀφοῦ πρὶν θὰ βεβαιωθοῦμε ἀπολύτως ὅτι πράγματι δὲν χωρεῖ *ἐνιαία* ἐρμηνεία. Μιὰ τέτοια ὁμως ἐρμηνεία ἔχω τὴ γνώμη ὅτι μπορεῖ νὰ ἀνευρεθῇ, καὶ εἶναι ἡ ἀκόλουθη :

Ἀνάμεσα στὶς πολλὰς δοξασίαις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπάρχει μιὰ ποὺ ἀναφέρεται στὸ *Τρίχινο Γεφύρι ἢ στῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι*. Ἡ σχετικὴ παράδοση ἔχει ὡς ἑξῆς : «Στὸν Κάτω Κόσμο οἱ ψυχὲς πρέπει νὰ περάσουν ἀπὸ ἓνα γεφύρι, ἀπὸ τὸ Τρίχινο γεφύρι. Αὐτὸ εἶναι φτενὸ σὰν τρίχα, καὶ *κουνιέται πολὺ*. Ὅποια ψυχὴ δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ, πέφτει στὸ ποτάμι ποὺ τρέχει ἀποκάτω καὶ χάνεται» (Ν. Πολίτου, *Παραδόσεις* Α, 612, ἀρ. 983, παράδοση ἀπὸ πολλοὺς τόπους). Τὸ γεφύρι αὐτὸ εἶναι στὸν Κάτω Κόσμο, στὸν ἄδη, καὶ γεφυρώνει ἓνα ἀπὸ τὰ τρία ποτάμια ποὺ εἶναι κοντὰ τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο καὶ ποὺ χωρίζουν τὸν ἄδη ἀπὸ τοὺς ζωντανούς ¹⁾. Κανονικὰ μπορεῖ νὰ νοηθοῦν ἢ τρία γεφύρια σὰ τρία αὐτὰ ποτάμια ἢ ἓνα γεφύρι, ποὺ μὲ τρεῖς γυριστὲς καμάρες του σκεπάζει ἀλλεπάλληλα τὰ τρία ποτάμια. Τὰ τρία ποτάμια τῶν νεοελληνικῶν δοξασιῶν, ποὺ εἶναι φυσικὸ μὲ τὸν καιρὸ νὰ περιορίζωνται καὶ μόνον σὲ ἓνα, δὲν εἶναι νεώτερη ἐπιγένεση, ἀλλὰ ἀποτελοῦν συνέχεια στὶς ἀντίστοιχες δοξασίαις τῶν ἀρχαίων περὶ Ἄχέροντος, Κωκυτοῦ καὶ Πυριφλεγέθοντος, τῶν τριῶν ποταμῶν τοῦ ἀρχαίου Ἄδη ²⁾.

1) Βλ. καὶ τὸ μοιρολόι Π. Ε. 208 ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ στίχο ποὺ τὸν λέει ὁ νεκρὸς «Τώρα στὸν ἀποχωρισμὸ *τρεῖς ποταμοὺς διαβαίνω*». Γιὰ γεφύρι, ὅς εἶναι ἀσαφὲς στὴν παραλλαγή, γίνεται λόγος καὶ σ' ἄλλο μοιρολόγι (Π. Ε. 176).

2) Ὁ Ἄχέρων εἶναι ὁ πρῶτος καὶ κύριος ποταμὸς στὸν Ἄδη. Ὁ Πυριφλεγέθων ἀναφέρεται πρώτη φορὰ στὸν Ὅμηρον (Ὅδ. 10, 513), ὅπως καὶ ὁ Κωκυτὸς (Ὅδ. 10, 514, βλέπε καὶ Αἰσχύλου *Ἀγαμέμνονα* στίχ. 1160). Ἐκεῖ ὁμως ποὺ γίνεται διεξοδικὸς λόγος γιὰ τὰ τρία αὐτὰ ποτάμια, εἶναι στὸν Πλάτωνα (*Φαίδων* 112a—114c). Τὰ ὅσα λέγονται ἐκεῖ εἶναι σημαντικὴ περιγραφή τοῦ ἀρχαίου Ἄδη καὶ τῶν ποταμῶν του, μέσα σὰ

Κάθε ψυχή που θά πάη στον άδη περνάει από εκείνο τὸ στενὸ καὶ τρεμάμενο γεφύρι καὶ πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ μὴν πέσῃ καὶ χαθῆ. Κάθε Λαμπρή καὶ ἄλλες φορές (π. χ. Ἀποκριές κλπ.) οἱ ψυχές ἀνεβαίνουν ὀμαδικὰ πάνω στὴ γῆ ἐλεύθερες. Τὸ Πάσχα ἀνεβαίνουν ὅταν γίνεται καὶ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, καὶ μένουσιν ἐλεύθερες ὡς τὸ σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς, τὸ περίφημο **σάββατο τοῦ Ρουσαλιοῦ**, ὅπως ὀνομάζεται ἀπὸ τὸ λαὸ (ὀνομασία ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑορτὴ τὰ Rosalia)¹⁾. Μετὰ τὸ σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς οἱ ἐλεύθερες ψυχές εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ πᾶνε ὅλες καὶ νὰ ξαναπεράσουν τὸ γεφύρι πηγαίνοντας στὸν τόπο τους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἐπειδὴ χάνουν τὴν ἐλευθερίαν τους, οἱ νεκροὶ λυποῦνται καὶ κλαίνε. Σὲ πολλοὺς τόπους μάλιστα λέγεται—μὲ κάποιες βέβαια μικρὲς παραλλαγές—τὸ ἐξῆς δίστιχο :

Ἔλα τὰ σάββατα νὰ πᾶν καὶ πίσω νὰ γυρίσουν
τοῦ Ρουσαλιοῦ τὸ σάββατο νὰ μὴ ματαγυρίσῃ²⁾.

Σὲ μερικὰ μέρη οἱ ζωντανοὶ κρατοῦν καὶ ἀνάθουσι κερὶ «γιὰ νὰ φωτίσουν τοὺς νεκροὺς που περνᾶνε» (Καστοριά = Ἐπειτ. Λαογρ. Ἄρχ. 5, 69). Τὸ γεφύρι αὐτό, που τὸ περνοῦν ὀμαδικὰ καὶ ἀνεπιθύμητα ὅλες οἱ ψυχές κατὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Ρουσαλιοῦ, ἔχει ὡς ὀνομά του τὸ ὄνομα που μᾶς

ὁποῖα πέφτουσιν οἱ ἀρχαῖοι κολασμένοι καὶ βασανίζονται. Ὅλα αὐτὰ ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ ἴδια ποτάμια που—ὅπως ἡ ἀρχαία πηγὴ τῆς Αἰθῆς, ἐπιζῆ σήμερα ὡς βροῦσα τῆς Ἀρνης ἢ τῆς Ἀρνησιᾶς καὶ ὡς νερὸ τοῦ Ἀλήμονα—ἔτσι ἐπιζοῦν καὶ αὐτὰ μέσα στὶς λαϊκὲς μας δοξασιές ἕως τὰ σήμερα καὶ εἶναι καὶ αὐτὰ ἐπίσης «πυριφλεγῆ», γεμάτα καυτερὴ καὶ ἀναθραστὴ πίσσα, γιὰ νὰ πέφτουσιν ἐκεῖ καὶ νὰ βασανιστοῦν οἱ ἀμαρτωλὲς ψυχές τὴν ὥρα που περνοῦν τὸ περίφημο «τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι». Ὑπάρχει στὸ σημεῖο αὐτὸ πολὺ βαθὺς καὶ οὐσιαστικὸς σύνδεσμος ἀνάμεσα στὶς ἀρχαῖες καὶ στὶς νεοελληνικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν Ἄδη, τὴν κόλαση καὶ τὰ βασανιστήρια, ἕνας σύνδεσμος πολὺ ἰσχυρότερος ἀπὸ ὅ,τι συνήθως νομίζομε. Ἐλπίζω σύντομα νὰ δημοσιεύσω ἑτοιμαζόμενη σχετικὴ ἐργασία γιὰ τὸ θέμα τοῦτο καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβαία στενὴ σχέση ἀρχαίων καὶ νεοελληνικῶν δοξασιῶν, σχετικῶν μὲ τὸν Κάτω Κόσμο.

1) Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι δὲν ἔχει περισωθῆ μόνον τὸ ἀρχαῖο ὄνομα (Rosalia), ἀλλὰ καὶ τὸ ἔθιμο, διότι ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι τὴν ἡμέρα ἐκείνη κρατοῦν καὶ γενικὰ χρησιμοποιοῦν **τριαντάφυλλα**, καὶ εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο ἄνθος που ἔδωκε τ' ὄνομά του στὴ λατινικὴ ὀνομασία Rosalia (πληροφορία γιὰ τὸ νεοελληνικὸ ἔθιμο βλ. στὴν Ἐπειτ. Λαογρ. Ἄρχ. 5, 69 κ. ἀ.).

2) Λαογρ. 3,702. Γιὰ τὸν ἀνεπιθύμητο στοὺς νεκροὺς χαρακτήρα τῆς ἡ ὀνομασία τοῦ Ρουσαλιοῦ μετατρέπεται καὶ σὲ τύπο τοῦ Τρισαλιοῦ στὴν Ἡπειρο, παρετυμολογικὰ πρὸς τὸ **τρεις ἄλλοι** (βλ. Λαογρ. 4,326). Ὁ τύπος τ' Ἀρσαλιοῦ που γράφεται μὲ φιλὴ (βλ. Ἐπειτ. Λαογρ. Ἄρχ. 5, 68 = Ἡπειρος καὶ 5, 69 = Βέρροια) προέρχεται ἀπὸ τὸν τύπο τ' Αἰ-Ρουσαλιοῦ που παρετυμολογεῖται ἀπὸ ὑποθετικὸν Ἅγιο καὶ γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ διορθωθῆ σὲ τ' Ἀρσαλιοῦ ἢ τ' Α-Ρ σαλιοῦ, ὅπως ἔχομε τ' Αἰ-Γιαννιοῦ—τ' Α-Γιαννιοῦ. Ὁ τύπος τ' Αἰ-Ρουσαλιοῦ λέγεται στὴν Πωγωνιανὴ Ἡπείρου (βλ. Ἐπειτ. Λαογρ. Ἄρχ. 5, 69) καὶ στὸν Τσαμαντᾶ Ἡπείρου. Εἶναι λανθασμένη ἡ γνώμη τοῦ Ν. Νίτσου (Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἡπείρῳ κόμης τοῦ Τσαμαντᾶ, 1926, στή οσλ. 145) ὅτι τὸ ὄνομα τ' Αἰ-Ρουσαλιοῦ ὡς ὄνομα τῆς Πεντηκοστῆς ὀφείλεται σὲ παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος Ἰερουσαλήμ, που ἐπανειλημμένως ψάλλεται τὴν ἡμέρα ἐκείνη στὶς ἐκκλησιές.

ἀπασχολεῖ : «*τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι*». Μιὰ σχετική μαρτυρία ἔχομε στὴν *Ἐπειτ. Λαογρ. Ἀρχ.* 5, 69, ὅπου σχετικά μὲ τὰ ἔθιμα τῆς Πεντηκοστῆς ἀναφέρεται ὅτι ὅλοι στὶς ἐκκλησιᾶς γονατίζουν (γιὰ τοῦτο ἓνα λαϊκὸ ὄνομα τῆς γιορτῆς εἶναι : «*τῆς Γονατιστῆς*»), γιατί : «*εἶναι ἡ μέρα ποὺ περνᾶνε οἱ ψυχὲς τὴν Τρίχας τὸ Γεφύρι*» κι' ὅσες εἶναι καθαρὲς μπαίν'νε στὸ βαράδεισο, εἰδεμὴ πέφτνε μέσ' σι' γόλας» (Μέτρως Θράκης). Ἡ τελευταία πληροφορία εἶναι πολὺ σπουδαία, ἐπειδὴ συνδέει κατὰ τρόπο ἄμεσο τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι μὲ τὰ Ρουσάλια. Χρονικῶς τὰ Ρουσάλια αὐτὰ δὲν ἑορτάζονται μόνο τὸ Σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου, ἡ δὲ μετατόπιση τῆς γιορτῆς προχωρεῖ ἀναδρομικὰ καὶ ὡς τὶς Ἀποκριές ¹⁾. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχει ὁ ἑορτασμός τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου, ἰδίως τὴν Τρίτη μετὰ τὸ Πάσχα. Τότε γινόταν παλαιότερα δλόκληρο πανηγύρι, ἀγερμοὶ εἰδικοί καὶ τραγούδια εἰδικὰ γιὰ τὰ Ρουσάλια ²⁾. Ὁ Δημ. Καμπούρογλου (*Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων* Α, 198 καὶ 241) βεβαιώνει ὅτι τὸ πανηγύρι ποὺ γινόταν τὴν Τρίτη τῆς Λαμπρῆς ὀνομαζόταν Ρουσάλια. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἄλλη πληροφορία (*Ἑβδομάς* 1, 56), ποὺ λέει : «*Τὴν τρίτη τῆς Λαμπρῆς ἐρχόντουσαν ἀπὸ τὰ χωριά... στὴ Χώρα (=τὴν Ἀθήνα) οἱ καλύτεροι νοικοκυραῖοι, μὲ τούμπανα καὶ μὲ ζουρνάδες νὰ χαιρετήσουν τοὺς ἀρχόντους νὰ ποῦνε τὰ ρουσάλια. Καθὼς ἐμπαιναν στὴν αὐλὴ ἐπαίζανε...*» Στὰ Μέγαρα καὶ σ' ἄλλα μέρη ρουσάλια ἔλεγαν ἀσματα πρὸ τῶν θυρῶν ἀδόμενα τῇ τρίτῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρα ³⁾, ὑπάρχει μάλιστα στὰ Μέγαρα καὶ ὁ ἑξῆς σχετικὸς στίχος : «—*Νὰ σὰς ποῦμε τὰ Ρουσάλια ; —Πέστε τα, βρὲ παλληκάρια*» ⁴⁾. Τὰ ἴδια Ρουσάλια τὰ βρίσκομε στὴ Χαλκιδικὴ νὰ γιορτάζονται τὸ σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ νὰ χορεύεται μάλιστα εἰδικὸς χορὸς, ποὺ ὀνομάζεται *τὸ Ρουσάλ* ⁵⁾.

1) Παῖοι—Ἀρχ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, χειρόγρ. 858, σ. 2 «τὸ ὄνομα Ρουσάλια κατήντησε νὰ σημαίνει μόνον τὰς τῶν Ἀπόκριων ἑορτάς».

2) Ὁ ἑορτασμός τῶν Ρουσαλιῶν τὸ Πάσχα ἔχει εὐθυμο χαρακτῆρα, ἐπειδὴ ἐλευθερώνονται οἱ ψυχές, ἐνῶ τὸ Σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς ἔχει μᾶλλον πένθιμο, ἂν καὶ δὲν λείπουν καὶ τότε οἱ εὐωχίαις (βλ. *Λαογρ.* 4, 324). Τὰ Ρουσάλια κατὰ τὸ Πάσχα φαίνεται ὅτι ἔχουν παλιὰ τὴν καταγωγὴν, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι (βλέπε *Ἀνατ. Ἐπιθεώρ.* Α, 100) ὁ ἐξηγητὴς τῶν κανόνων Βαλασαμῶν ἀναφέρει ὅτι τὰ Ρουσάλια ἐγίνοντο «μετὰ τὸ Ἅγιον Πάσχα ἀπὸ κακῆς συνηθείας ἐν ταῖς ἔξω χώραις».

3) Πληροφορία Βάλληγδα, Πάρεργα, ἀπὸ δελτίου τοῦ Ἀρχιεῖου Ἱστορ. Λεξικοῦ.

4) Ἀρχ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, χειρόγρ. 624, σελ. 4. Βλέπε καὶ *Ἐπειτ. Λαογρ. Ἀρχ.* 5, 49—50, ὅπου δημοσιεύεται πληρέστερα ἓνα ἀπὸ τὰ σχετικά μὲ τὰ Ρουσάλια τραγούδια.

5) Ἀξιόλογη πληροφορία ἀπὸ ἐπιτόπια στὴ Χαλκιδικὴ ἔρευνα τοῦ σεβαστοῦ μου Ἀνθίμου Ἀ. Παπαδοπούλου, Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ : «*ρουσάλ*» τό... χορὸς τις νεανίδων κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων, αἰτίνες τασσόμεναι εἰς διπλοῦν στίχων προχωροῦν μέχρι τινὸς ἐνῶ συγχρόνως κάμνουν ρυθμικὰς κινήσεις τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν καὶ ἐπανέρχονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀναχωρήσεως καὶ προχωροῦν πάλιν καὶ καθ' ἑξῆς» (Ἀρχ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, λ. ρουσάλι).

ἔχοντας υπόψη μας τίς προηγούμενες δοξασίες, παραδόσεις καὶ ἔθιμα, ἃς ἐπιστρέφουμε τώρα στὰ δύο δημοτικὰ τραγούδια ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, στὸ Κλέφτικο (Π. Ε. 29) καὶ στὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας (Π. Ε. 89). Νομίζω ὅτι εἶναι πλέον φανερό ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ τραγούδια εἶναι προϊόντα τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἀρχικῶν ἀγερτικῶν τραγουδιῶν ποὺ σὲ παλαιότερους χρόνους θὰ τὰ τραγουδοῦσαν κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῶν Ρουσαλιῶν. Ὁ ἑορτασμὸς αὐτός, μὲ τραγούδια, χοροὺς καὶ μὲ ἄλλα δρώμενα, δὲν εἶχε σταθερὴ ἡμερομηνία, ἐπίκεντρο δὲ μὴ φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν ἀρχὴ τῆς Διακαινησίμου μὲ εὐθυμο χαρακτήρα καὶ τὸ σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς μὲ χαρακτήρα πένθιμο. Τὸ Κλέφτικο τραγούδι Π. Ε. 29 ταιριάζει περισσότερο νὰ συσχετισθῆ μετὰ τὸ σάββατο τοῦ Ρουσαλιῶ καὶ μὲ τίς δοξασίες τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἐπειδὴ ὁ Βόιθοντας μὲ τοὺς ἀλυσσωμένους σκλάβους (Π.Ε. 29 στίχ. 10—12) — ποὺ τοὺς περνάει ἀπὸ τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι—εἶναι διασκευὴ μοιρολογιοῦ μὲ ἀρχικὸ Χάροντα καὶ τοὺς ἀποθνήσκοντες ποὺ ἀναγκαστικὰ τοὺς περνάει μεταφέροντάς τους ξανά στὸν Ἄδη. Ὁ πένθιμος χαρακτήρας τοῦ ἀρχικοῦ μοιρολογιοῦ συμφωνεῖ μὲ τὸν πένθιμο χαρακτήρα τοῦ μοιραίου σαββάτου τῆς Πεντηκοστῆς, γιὰ τὸ ὅποιο σωστά εὔχονται : «Ὅλα τὰ σάββατα νὰ πᾶν καὶ πίσω νὰ γυρίσουν, τοῦ Ρουσαλιῶ τὸ σάββατο νὰ μὴ ματαγυρίσῃ».

Ὅσο γιὰ τὸ τραγούδι τοῦ Γεφυριῶ τῆς Ἄρτας, τοῦτο ἐκφράζει τὴν ἀνησυχία καὶ τὴ φροντίδα ὄλων νὰ σταθῆ στέρεο τὸ μυθολογικὸ γεφύρι, ὅπως ὅμοια φροντίδα ἔχουν οἱ προσευχόμενοι κατὰ τὸ σάββατο τοῦ Ρουσαλιῶ καὶ τὴν Πεντηκοστὴ ζωντανοί, παρακαλώντας νὰ περάσουν οἱ ψυχές ἀκίνδυνα ἀπὸ τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι. Ἐπειδὴ γιὰ ὅλα τὰ παλιὰ χτίρια, ποὺ στέκουν στέρεα, πιστεύεται ὅτι ἔχει γίνει σιοιχείωσι, δηλ. μὲ κάποια θυσία—ιδιαίτερα μὲ ἀνθρωποθυσία—τὰ ἔχουν «στοιχειώσει», γιὰ παρόμοιαν αἰτία ἀνεπύχθη ἢ ἰδέα ὅτι χρειάζεται νὰ ἀναφέρεται ἀνθρωποθυσία καὶ μέσα στὴν ὑπόθεση τοῦ προκειμένου λατρευτικοῦ ¹⁾ τραγουδιοῦ.

Δὲν εἶναι μόνο τὰ τραγούδια στὰ Ρουσαλία ἢ τὸ κοινὸ ὄνομα (=τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι) ἢ οἱ ἄλλες ἀντίστοιχες ὁμοιότητες ποὺ εἶδαμε ὅτι στενά συνδέουν τραγούδι καὶ ἔθιμα Ρουσαλιῶν. Ἐπάρχουν ἄλλες ἀκόμη ἀντιστοιχίες καὶ σ' αὐτὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ τραγουδιοῦ, ὅπως : α) Τὸ γεφύρι τοῦ

1) Ἄλλο τραγούδι ἀπὸ τίς Παραλογές ποὺ ἐπίσης ἔχει φανερό λατρευτικὸ χαρακτήρα (βλ. καὶ τὸ σχετικὸ ἐκεῖ πρόλογο τοῦ Ν. Πολίτη) εἶναι τὸ γνωστὸ **τραγούδι τοῦ Κύρ-Βοριά** (Π. Ε. 88, στίχοι 41). Νομίζω μάλιστα ὅτι τὸ τραγούδι τοῦτο θὰ πρέπει νὰ συνδεθῆ μὲ ἄμεσα καὶ συγκεκριμένα μὲ τίς ἐξῆς δύο γιορτές : α) Μὲ τὴν Πέμπτη τῆς Διακαινησίμου, ὅποτε γίνονται εἰδικές γιορτές γιὰ νὰ πέσῃ ὁ βοριάς ἢ γιὰ νὰ διώξουν τὸν ἀνεμο (βλ. σχετικὰ ἔθιμα στὴν **Ἐπειτ. Λαογρ. Ἄρχ.** 5, 50). β) Καὶ μὲ τὴν Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς, γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι, μὲ τὸν παπὰ τῆς ἐνορίας μπροστινὸν στὸ χορὸ καὶ μὲ τόσο χοροὺ τὸν ἀλλόγυρο τῆς ἐκκλησίας, συνηθίζεται νὰ χορεύεται τὴν ἡμέρα ἐκείνη χορὸς θρησκευτικὸς. Ὁ χορὸς αὐτὸς μάλιστα ἔχει τὸ εἰδικὸ ὄνομα **Χορὸς τοῦ Κύρ-Βοριά** (Σίφνος=**Ἐπειτ. Λαογρ. Ἄρχ.** 5, 8).

τραγουδιού «*τρέμει*» από την κατάρα της χτισμένης, όπως επίσης *τρέμει* και «*κουνιέται πολὺ*» και τὸ ὁμώνυμο γεφύρι τοῦ Ἄδη (βλ. Πολίτου, *Παραδόσεις Α*, 612 ἀρ. 983). Ἡ φροντίδα ὄλων σὲ τραγούδι και σὲ δοξασίες τοῦ Ρουσαλιού εἶναι νὰ στερεωθῇ τὸ γεφύρι γιὰ νὰ μὴν πέφτουν οἱ διαβάτες. β) Στὸ τραγούδι ἀναφέρονται *τρεις ἀδερφάδες χτισμένες γιὰ νὰ γίνουν τρία γεφύρια σὲ τρία ποτάμια*. Ἀλλὰ τρία εἶναι και τὰ ποτάμια τοῦ Ἄδη, ποὺ χρειάζονται τὰ γεφύρια τους, γιὰ νὰ περνοῦν ἀκίνδυνα οἱ διαβάτες τοῦ Κάτω Κόσμου.

Ἀργότερα τὸ λατρευτικὸ τραγούδι προσαρμόσθηκε σὲ δυὸ ἄλλα, ὅπως εἶδαμε, τοπωνύμια, στὸ *γεφύρι στὴν Ἄρτα*, ποὺ τὸ ἀναφέρουν κατὰ προτίμηση παραλλαγές τῆς κυρίως Ἑλλάδας, και στὸ *γεφύρι στὴν Ἄδανα*, ποὺ τὸ ἀναφέρουν Μικρασιατικὲς παραλλαγές. Βέβαια γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἐντόπιση, ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἦταν νὰ ὑπάρχουν μεγάλα γεφύρια στὶς δυὸ αὐτὲς πολιτείες. Ἀλλὰ γεφύρια μεγάλα και θαυμαστά ὑπῆρχαν και σ' ἄλλους—μεγαλύτερους μάλιστα—ποταμούς Ἑλλάδας και Μ. Ἀσίας. Ὑποθέτω ὅτι ἡ προσαρμογὴ και ἐντόπιση αὐτὴ δὲν εἶναι ἐντελῶς τυχαία. Οἱ προϋπάρχουσες πανελλήγιες παραδόσεις γιὰ ἓνα μυθολογικὸ *Γεφύρι στὸν Ἄδη* ἢ *Γεφύρι σιὰ Τάρταρα* νομίζω ὅτι ἦταν εὐκόλο και πολὺ φυσικὸ νὰ διασκευασθοῦν και νὰ ἐντοπισθοῦν σὲ ὑπαρκτὰ τοπωνύμια—ὑπαρκτὰ ἄλλα και *ὄχι ἀπομακρυσμένα σι' ὄνομα*,—ὥστε ἀντὶ ἓνα ἀδέσπαιτο και μυθολογικὸ νὰ προκύψῃ τῶρα ἓνα συγκεκριμένο *Γεφύρι στὴν Ἄδανα* και ἓνα συγκεκριμένο *Γεφύρι στὴν Ἄρτα*. Ὅπως στὸ τραγούδι Π. Ε. 29 τὸ ἀρχικὸ λατρευτικὸ τραγούδι διεσκευάσθη σὲ ὑπόθεση Κλέφτικου τραγουδιοῦ, ἔτσι και ἐδῶ στὸ τραγούδι Π.Ε. 89 ἡ ἀρχικὴ λατρευτικὴ μορφή διεσκευάσθη σὲ ὑπόθεση ἱστορικὴ γιὰ δῆθεν πραγματικὰ περιστατικὰ ποὺ ἐγίναν κατὰ τὸ χτίσιμο συγκεκριμένων γεφυριῶν. Οἱ Σέρβοι μάλιστα, ἀφοῦ δανείσθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ὄλη τὴν ὑπόθεση τοῦ τραγουδιοῦ, φρόντισαν νὰ τὸ προσδιορίσουν ὄχι μόνον τοπικὰ μὲ τὸ κάστρο τοῦ Σκούταρι¹⁾, ἀλλὰ και χρονολογικὰ βάζοντάς το γύρω στὸ 1370 μ. Χ. και θεωρώντάς το ὡς ἱστορικὸ περιστατικὸ ποὺ ἐγίνε ἀπὸ τὸν βασιλεὺς τῶν Βουκασίν. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν φάσεις ποὺ ἀνήκουν στὸ δεύτερο στάδιο κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν μύθων ἐκείνων, ποὺ ἀρχίζου ἀπὸ ἀφε-

1) Σημειῶνω και ἄλλες δύο ἀκόμη Σερβικὲς παραλλαγές, τὶς ἐξῆς : α) Μιὰ ἀπὸ τελευταία Ἰταλικὴ μετάφραση Σερβικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν : Arturo Cronia, *Poesia Popolare Serbo-Croata*, Padova—Cedam 1949, σελ. 189. Ἡ παραλλαγή εἶναι σὲ σελ. 52—67, ἐπιγράφεται *La Fondazione di Scutari*, οἱ στίχοι τῆς ἀνέρχονται στοὺς 242, και εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν περίφημη Σερβικὴ συλλογὴ *Vuk*, Π ἀρ. 25, ὅπου οἱ στίχοι εἶναι ἐπίσης 242. Ἡ Ἰταλικὴ ἔκδοση ἔχει στὴ μιὰ σελίδα τὸ Σερβικὸ κείμενο και ἀντίκρου του τὴν Ἰταλικὴ μετάφραση. β) Ἡ ἄλλη παραλλαγή ὑπάρχει στὸ βιβλίον τοῦ : Léo D'Orfer, *Chants de Guerre de la Serbie*, Payot, Paris 1916, σελ. 254. Ἡ μετάφραση τοῦ τραγουδιοῦ βρίσκεται σὲ σελ. 177—181 και ὀνομάζεται : *La Construction de Scutari*.

τηρία λατρευτική για να καταλήξουν στην Ιστορία και την εμφάνισή τους ως συγκεκριμένων τάχα γεγονότων.

Ο ΓΥΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΙΤΕΜΕΝΟΥ

Ἄν θελήσωμε νὰ καθορίσωμε ποιά ἀπ' ὅλες τὶς Παραλογές εἶναι μὲ τὸ περιεχόμενό της πιὸ κοντὰ πρὸς τὴν ψυχὴ καὶ τὴν παράδοση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ—ἀρχαίου καὶ σημερινοῦ,—σίγουρα τὸ πρῶτο τραγούδι ποὺ θάρθη σ' ὄλων μας τὸ νοῦ θάναί **ὁ Γυρισμὸς τοῦ Ξενιτεμένου**. Τὸ τραγούδι αὐτὸ **εἶναι ὁ ὕμνος τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενειακῆς ἀρετῆς**. Μέσα στοὺς στίχους του ὑπάρχει βαθὺ καὶ γνήσιο ἀνθρώπινο δράμα, μάλιστα θὰ διόρθωνα : γνήσιο **ἑλληνικὸ** δράμα, ἑλληνικὸ γιὰ αὐτοὶ οἱ ἀναγκαστικοὶ καὶ σκληροὶ χωρισμοὶ ἀγαπημένων ἀντρογόνων ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια, ἐξακολουθοῦν μὲ τοὺς ἀρχαίους ἀποικισμούς, τὰ ταξίδια καὶ τοὺς πολέμους, ξαναβρίσκονται στοὺς πολέμους, τὶς αἰχμαλωσίες καὶ τοὺς ἀνδραποδισμούς τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων ἢ στοὺς συχνοὺς ξενιτεμοὺς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ νὰ συνεχίζονται στὶς σκληρὲς καὶ μακρυνὲς μεταναστεύσεις τοῦ τελευταίου αἰῶνα ὡς δυστυχῶς ἀκόμη καὶ στὶς σημερινὲς μέρες.

Τὸ τραγούδι τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ Ξενιτεμένου εἶναι πανελλήνιο καὶ ἔχουν ὡς τώρα συγκεντρωθῆ περισσότερες ἀπὸ 280 παραλλαγές του¹⁾. Ἐκτὸς τοῦ δανεισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος ἀπὸ Βουλγάρους κλπ., τὸ νεοελληνικὸ τοῦτο τραγούδι παρουσιάζει τὰ ἐξῆς δύο προβλήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ γίνῃ πρὶν εἰδικὸς λόγος : α) Τὸ πρόβλημα τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ προλόγου του. β) Τὸ σπουδαιότατο πρόβλημα τῆς κατάγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ, δηλ. ἂν πραγματικὰ ἔχη τοῦτο ἄμεση συγγένεια μὲ τὴν Ὀμηρικὴ ἀνάγνωση Ὀδυσσεά καὶ Πηγελόπης, ἢ ἂν ὁ σύνδεσμος αὐτὸς εἶναι μονάχα ἐξωτερικὸς καὶ ἀσήμαντος ἐνῶ οὐσιαστικὰ τὸ νεοελληνικὸ τραγούδι συνδέεται μὲ ἄλλα παρόμοια εὐρωπαϊκὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ προέρχεται. Ἀπὸ τίς ὡς τώρα σχετικὲς μελέτες προηγουμένων ἐρευνητῶν ἔχει θεωρηθῆ ἐπικρατέστερη ἢ τελευταία ἐκδοχὴ, ἐνῶ ἡ ἄποψη ποὺ πιὸ κάτω παραδέχομαι εἶναι ἄσχετη μ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα.

Οἱ τύποι τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ προλόγου : Τὸ τραγούδι ἔχει μελετηθῆ ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη (*Ἑκλογαὶ* 1914, ἀρ. 84, πρόλογος) καὶ ἀπὸ τὸν S. Baud—Bovy (*La Chanson Populaire Grecque du Dodécanèse* 1936 σελ. 227—235). Ὁ Ν. Πολίτης, χωρίζοντας τὸ τραγούδι σὲ τρεῖς κύριους τύπους, γράφει τὰ ἀκόλουθα : (Π. Ε. 84) : «Τὸ θέμα τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μετὰ μακροχρόνιον ἀποδημίαν ἐπανερχομένου ἀνδρὸς καὶ

1) Τόσες περίπου παραλλαγές ἔχουν συγκεντρωθῆ στὸ Λαογραφικὸ Ἄρχειο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἓνα θαυμάσιο ἐπιστημονικὸ ἴδρυμα ποὺ συγκεντρώνει καὶ φυλάσσει μὲ στοργὴ τὸν ἀνεκτίμητο καὶ ἀπαραμίλλο θησαυρὸ τοῦ νεοελληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

τῆς ἐν τῷ οἴκῳ προσδοκώσης τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ συζύγου, εἶναι διεσκευασμένον εἰς τὰ ἄσματα τοῦ ἑλληγνικοῦ λαοῦ εἰς τρεῖς κυρίου τύπους. Κατὰ τὸν *πρῶτον* ἢ ἀναγνώρισιν γίνεται *παρὰ τὴν βρύσιν, ἔξω τοῦ χωρίου*, κατὰ τὸν *δεύτερον ἔξω τῆς οἰκίας*, τῆς ὁποίας τὴν θύραν κρούει ὁ σύζυγος, κατὰ τὸν *τρίτον ὁμοίως ἔξω τῆς οἰκίας, ὅπου τὸν προσελκύει ὁ κρότος τοῦ ἀργαλειοῦ καὶ ὁ ἦχος τοῦ ἄσματος τῆς ὑφαινούσης συζύγου*». Στὶς παραλλαγὰς ποὺ ἢ συνάντησις γίνεται στὴ βρύση ἢ στὸ πηγάδι, ὁ σύζυγος περιγράφεται συνήθως ὡς κυνηγὸς ποὺ ἔχει μαζί του τὸ ἀλογό του καὶ τὰ λαγωνικά του. Ἔτσι περιγράφεται καὶ στὴν παραλλαγή ποὺ ἔχει διαλέξει καὶ δημοσιεύσει ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. 84). Στὶς παραλλαγὰς ποὺ ἢ συνάντησις γίνεται μπροστὰ στὸ σπίτι, συνήθως ὁ ξενιτεμένος σύζυγος περιγράφεται ὡς πρᾶματευτῆς.

Ἀμέσως ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς γεννιοῦνται ὠρισμένες ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὴ γνησιότητα τῆς μορφῆς ἐνδὲς τέτοιου προλόγου. Διότι, ὅπως ἔχουν στίς σημερινὰς παραλλαγὰς ὁ τρόπος καὶ οἱ συνθήκες, μὲ τὶς ὁποῖες περιγράφεται στὴν ἀρχὴ τοῦ τραγουδιοῦ ὁ Ξενιτεμένος σύζυγος, δημιουργοῦνται σοβαρὰς ἀντιφάσεις πρὸς τὸ γενικὸ ρόλο τοῦ ἴδιου συζύγου μέσα στὸ ἴδιο τραγούδι. Σημειῶνω τὶς ἐξῆς : α) Τὸ ἀντρώγιο ἔχει χωρισθῆ γιὰ τόσα πολλὰ χρόνια, ὥστε ἡ σύζυγος δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἀντρα τῆς. Ἐναν τέτοιο μακροχρόνιο καὶ σκληρὸ χωρισμὸ ἀφωσιωμένων συζύγων, γιὰ νὰ τὸν διακόψῃ, ποτὲ δὲν ἀρκεῖ ἡ εὐκολὴ ἀπόφασις τοῦ ἀντρα νὰ πάρῃ τὰ λαγωνικά του καὶ νὰ βγῆ μιὰ μέρα κυνήγι γιὰ νὰ βρῆ κατὰ τύχη μιὰ κόρη ποὺ πλένει σὲ μαρμαρένια γούρνα. Ἄν ἦταν τόσο εὐκολο νὰ συναντηθοῦν οἱ δυὸ σύζυγοι, ἀπορεῖ κανεὶς γιὰτὶ τέλος πάντων περίμεναν τόσα χρόνια γιὰ νὰ πάρουν μιὰ τόσο εὐκολὴ ἀπόφασις. Ὁ πρόλογος εἶναι λοιπὸν ἀψυχολόγητα δεμένος μὲ τὸ κύριο θέμα. β) Ὁ σύζυγος γυρίζει πρᾶματευτῆς σὲ γειτονικά μέρη, ἀλλὰ γιὰ πολλὰ χρόνια περιέργως δὲν πηγαίνει καθόλου στὸ σπίτι του. Καί, ἐνῶ θυμᾶται πάρα πολλὰς λεπτομέρειες (π. χ. τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ, τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κλπ.), ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος περιγράφεται ὡς ἓνας πρᾶματευτῆς ποὺ ἔτυχε νὰ διαβάινῃ ἀπέξω καὶ σίγουρα θὰ προσπερνοῦσεν ἂν δὲ μεσολαβοῦσε κατὰ τύχη τὸ ὁμορφο τραγούδι τῆς γυναίκας ποὺ ὑφαίνει, ἓνα τραγούδι ποὺ γίνεται ἡ κύρια αἰτία¹⁾ νὰ προσελκυσθῆ ὁ πρᾶματευτῆς ὡς μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ καὶ νὰ μιλήσῃ στὴ γυναίκα του !

Δὲν λείπουν καὶ ἄλλες μικρότερες ἀντιφάσεις. Ὅλες αὐτές, μικρὰς καὶ μεγάλας, ποὺ ἐντοπίζονται μόνο στὸν πρόλογο τοῦ τραγουδιοῦ, καὶ ἰδίως στὸν τρόπο ποὺ εἰσάγεται ἡ συνάντησις τῶν δυὸ συζύγων, μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν ἱκανοποιητικὰ ἂν δεχτοῦμε τὴν ἐξῆς λύση : Ὅτι τὸ τραγούδι τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ Ξενιτεμένου, μὲ τὶς μορφὰς ποὺ σήμερα μᾶς παρουσιάζεται, εἶναι

1) Βλ. μιὰ παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ στὴ *Λαογρ.* 6, 529 ἀρ. 16 Α.

συμφυγμὸς ἀπὸ δυὸ φαινομενικὰ παρόμοιους ἀλλ' οὐσιαστικὰ ἄσχετους μεταξὺ τους κύκλους, τοὺς ἐξῆς :

1. Ὁ κύκλος τῶν παραλλαγῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ Παραλογὴ καὶ ἔχουν θέμα τὴν ἐπιστροφή τοῦ ξενιτεμένου συζύγου ὕστερα ἀπὸ ἀπουσία πολλῶν ἐτῶν. Στὴν περίπτωσιν αὕτῃ ὁ σύζυγος ἐπιστρέφει χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε κυνηγὸς οὔτε πρᾶματευτῆς. Εἶναι ἀπλῶς ὁ ξενιτεμένος σύζυγος ποὺ γυρίζει στὸ χωριό του, ἀφοῦ ὅμως ἔχουν μεσολαβήσει τόσα πολλὰ χρόνια ὥστε ἡ γυναίκα του δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ.

2. Ὁ κύκλος τῶν παραλλαγῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἐρωτικὰ τραγούδια (= Ἐπύλλια καὶ τῆς Ἀγάπης) καὶ ἔχουν θέμα τὴν τυχαία συνάντησιν καὶ τὴ γνωριμία νέων στὴ βρύση ἢ μπροστὰ στὸ σπίτι τῆς νέας. Στὴ βρύσῃ ἢ στὸ ποτάμι ἢ πηγᾶδι βρῖσκομε συνήθως τὴ νέα, ποὺ πλένει ἢ πάει νὰ πάρῃ νερό, καὶ τὸ νέο, ποὺ ἔχει βγῆ μετὰ τὰ λαγωνικά του γιὰ κυνήγι. Μπροστὰ στὸ σπίτι τῆς εἶναι ὁ περαστικὸς νέος, τίς πιὸ πολλές φορές πρᾶματευτῆς ὁμορφος, ποὺ περνάει καὶ ἀκούει τὴ νέα νὰ ὑφαίνει καὶ νὰ τραγουδά, ἢ τῆνε βλέπει στὸ παράθυρό τῆς νὰ ποτίζει τὰ λουλούδια τῆς καὶ τῆς ζητάει βασιλικὸ ἢ ἄλλο λουλούδι. Ὄταν ζητάῃ, ὁ νέος ἀπὸ τὴν κόρη νὰ τοῦ δώσῃ λουλούδι ἀπὸ τὰ μυριστικά τῆς ἢ δυὸ μῆλα ἀπὸ τὰ μῆλα ποὺ φέρνει ἀπὸ τ' ἀμπέλι ἢ νὰ τοῦ δώσῃ νερὸ νὰ πιῇ, σὲ ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια ὑπόκειται ἄφθογο καὶ εὐκολονόητο τὸ στοιχεῖο τῆς συμβολικῆς ἐρωτικῆς πρότασιν.

Ὁ κύκλος τοῦ γυρισμοῦ τοῦ ξενιτεμένου συζύγου, ἐπειδὴ ἦταν ἀνώνυμος καὶ χωρὶς εἰσαγωγικὰς λεπτομέρειες, ἀναγκάσθηκε νὰ δεχθῆ ὡς μεταγενέστερο συμπλήρωμά του τὴν ἔτοιμη σκηνοθεσία γιὰ κυνηγὸ καὶ πρᾶματευτῆ, ποὺ εἶχε καθιερωθῆ νὰ τὴ χρησιμοποιοῦν ἀντίστοιχες ἐρωτικὲς σκηνὲς στοὺς ἴδιους τόπους (δηλ. α) στὴ βρύσῃ τοῦ χωριοῦ, ὅπου ἡ κόρη πλένει ἢ γεμίζει τὴ στάμνα τῆς, β) στὴν πρόσοψιν τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ἡ κόρη ὑφαίνει καὶ τραγουδάει).

Καταγωγὴ τοῦ τραγουδιοῦ—Γνώμες τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν: Κρίνοντας τὸ κύριον θέμα τοῦ τραγουδιοῦ ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. 84, πρόλογος) διακρίνει τρία σημεῖα του : α) τὴν ἑλληνικότητα, ποὺ χαρακτηρίζει κάθε στίχο καὶ φράσιν. β) Τὴ σχέση τοῦ τραγουδιοῦ μετὰ τὴν Ὀμηρικὴ σκηνὴ τῆς ἀναγνώρισιν Ὀδυσσεά καὶ Πηνελόπης, μιὰ σκηνὴ γεμάτη κάλλος ἀνυπέρολητο. γ) Τὴν ἑμοιότητα, ποὺ τὸ τραγούδι ἔχει μετὰ ἄλλα εὐρωπαϊκὰ τραγούδια παρόμοιου θέματος.

Γιὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ Ν. Πολίτης ἔγραψε μιὰ φράσιν ποὺ τὴν χαρακτηρίζει ὕφος ἐπιγραμματικόν, κρίσιν σοφὴ καὶ τόνος μεγαλειώδης. Τῆς ἀξίζει νὰ τὴν ξαναθυμηθῶμε δλόκληρη: «Ὅ,τι πρὸ πάντων διακρίνει τὸ ἡμέτερον ἄσμα τῶν ἄλλων (=εὐρωπαϊκῶν) εἶναι ἡ ἀκραιφνὴς ἑλληνικότης αὐ-

του, διότι τοσοῦτο στερεῶς εἶναι συνυφασμένον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν βίον, ὥστε σχεδὸν εἰς ἕκαστον στίχον αὐτοῦ ἐνωτιζόμεθα ἀπηχήσεις ἠθῶν, ἐθίμων καὶ συναισθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἢ βλέπομεν διαγραφόμενας ἀναπαραστάσεις ἑλληνικῶν τοπειῶν». Οἱ ἄλλες δύο περιπτώσεις, ἡ δεύτερη καὶ ἡ τρίτη, εἶναι μεταξύ τους ἀντιστρόφως ἀνάλογες. Ἡ παραδοχὴ τῆς μιᾶς ἐξουδειώνει τὴν ἰσχύ τῆς ἄλλης. Ὁ Ν. Πολίτης δέχεται ὅτι τὸ νεοελληνικὸν τραγούδι σώζει κάποιες ὁμοιότητες μετὰ τὸ Ὀμηρικὸν (π. χ. τὴ λέξη «σημάδια» καὶ τὴν ἀντίστοιχὴν Ὀμηρικὴν «σήματα», τὴν περιγραφὴν τοῦ συζυγικοῦ θαλάμου καὶ τὴ σύζυγο πού ὑφαίνει κλπ.), καὶ ὅτι τὸ τραγούδι βρίσκεται στὸ μεταίχμιον Ὀμηρικοῦ καὶ Εὐρωπαϊκῶν, τὸ τελικὸν ὅμως συμπέρασμα του εἶναι ὅτι τὸ νεοελληνικὸν τραγούδι οὐσιαστικώτερα καὶ ἀμεσώτερα συνδέεται μετὰ ἄλλα Εὐρωπαϊκά, ἐνῶ μετὰ τὸ Ὀμηρικὸν ἔχει μόνο ἐξωτερικὰς ὁμοιότητες: «Πρὸς τὸ Ὀμηρικὸν πρότυπον *ὀλίγας, ἐξωτερικὰς μᾶλλον*, ὁμοιότητος παρρυσιάζει τὸ ἑλληνικὸν ἄσμα, *πολλῶ δὲ πλείονας* πρὸς τ' ἄσματα τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν». (Π. Ε. 84, πρόλογος).

Ἡ σαφὴς αὐτὴ γνώμη τοῦ κορυφαίου καὶ σοφοῦ ἐρευνητοῦ ἦταν ἐπόμενον νὰ ἔχῃ μεγάλη ἐπίδραση στὴν κατοπινὴν ἔρευνα τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ δρι-
στικὴ προτίμησις τοῦ Ν. Πολίτη νὰ συνδέσῃ τὸ τραγούδι πρὸς παρόμοια στὸ
θέμα εὐρωπαϊκά¹⁾ καὶ ἡ παραδοχὴ ἐξωτερικῶν μόνο ὁμοιοτήτων τοῦ νεοε-
λληνικοῦ πρὸς τὸ Ὀμηρικὸν ἄσκησαν τέτοιον ἀποφασιστικὸν ρόλο, ὥστε ἐπὶ 38
ἔτη μετὰ τὴ δημοσίευσιν τῶν *Ἐκλογῶν* — πού ἐγένετο τὸ 1914 — νὰ μὴν ἐπι-
χειρηθῇ, ὅσο ξέρω, κάποιος νέος καὶ λεπτομερὴς ἔλεγχος καὶ ἐπαλήθευσιν
τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς, οὔτε νὰ ἀναζητηθῇ βαθύτερος σύνδεσμος τοῦ νεοελληνι-
κοῦ πρὸς τὸ Ὀμηρικόν. Τὸ ἀντίθετον μάλιστα, αὐτὴ ἡ προτίμησις τοῦ Ν. Πο-
λίτη νὰ συνδέσῃ ἀμεσώτερα τὸ νεοελληνικὸν πρὸς ἀνάλογα εὐρωπαϊκά, νομίζω
ὅτι ἐνεθάρρυνε τὸν S. Baud-Bovy νὰ δεχτῇ τὴν ἀπαράδεκτον *διάσπασιν—χρο-
νολογικὴν καὶ θεματικὴν*—τῶν δύο τύπων τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ (τοῦ πρώτου
μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς βρῦσις, τοῦ δευτέρου μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν στὸ σπίτι)
καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ δύο διαφορετικὰς λύσεις καταγωγῆς καὶ δύο διαφορετικὰς
χρονολογίας καὶ τόπους γιὰ τοὺς δύο τύπους τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ. Δέχεται
δηλ. ὅτι: α) Ἡ ἀναγνώρισιν πού γίνεται στὴ βρῦσις ἔχει *δοκιμασίαν μόνον
ἀπὸ τὸν ἄντρα* γιὰ τὴν τιμιότητα τῆς γυναίκας του, ὅτι διόλου δὲν ὑπῆρ-
χαν ἐκεῖ ἀρχικὰ τὰ σημάδια πού ζητᾷ ἡ γυναίκα γιὰ νὰ πεισθῇ γιὰ τὴν
ταυτότητα τοῦ ξένου, καὶ ὅτι τὸ τραγούδι αὐτὸ ἔχει πατρίδα του τὶς νότιες
Σποράδες καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας, ἀπ' ὅπου
προέρχεται καὶ ἡ ἔμπνευσιν τοῦ θέματος. Γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεσίν του φέρνει ὡς
ἀπόδειξιν τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει συχνὰ ὅμοιον θέμα καὶ στὴ λαϊκὴ λογοτε-

1) Γιὰ τραγούδια μετὰ κάπως παρόμοια θέματα τῶν ἄλλων λαῶν βλ. Willy Spletstösser, *Der Heimkehrende Gatte und sein Weib in der Weltliteratur*, (Th. I) Berlin, 1898. Βλ. σχετικὰ *Λαογρ.* 2, 595.

χνία τῆς Ἰβηρικῆς καὶ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου (S. Baud-Bovy σ. 228—232, ἰδίως σ. 232). β) Ἡ διπλὴ δοκιμασία καθενὸς συζύγου ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ τὰ σημάδια ποὺ τρεῖς φορές ζητάει ἡ γυναῖκα ἀνήκουν, κατὰ τὸν S. Baud-Bovy, **μόνο σὲ τραγούδια ὅπου ἡ ἀναγνώριση γίνεται μπροστὰ στὸ σπῖτι** ¹⁾. Πατρίδα τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ εἶναι ἢ ἡ Ἑπειρωτικὴ Ἑλλάδα ἢ ἡ Καππαδοκία, καὶ χρονολογία του πιθανῶς οἱ χρόνοι τῆς Βυζαντινῆς ἀκμῆς, καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ὅμοια παραλλαγή βρίσκεται καὶ στὰ Ρωσικὰ ²⁾ ὅπου θὰ πρέπη νὰ ἔφτασε ὅταν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἀσκοῦσε ἐπίδραση στὸν ἀντίστοιχο Ρωσικὸ (S. Baud-Bovy, σ. 233).

Ἀντίθετη λύση ὑποστηρίζει ὁ καθηγητὴς Στ. Κυριακίδης, ὁ ὁποῖος (βλ. **Λαογρ.** 12, 324) σὲ σύντομη κρίση του γιὰ τὶς πρὸ πάντων γνώμες τοῦ S. Baud-Bovy, βρίσκει ὀρθὴ τὴ συσχέτιση τοῦ νεοελληνικοῦ ἔσματος πρὸς τὸ μῦθο Πηνελόπης καὶ Ὀδυσσεά, τὴν ὁποία ἔκαμεν ὁ Ν. Πολίτης, καὶ δέχεται: ὅτι καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ Ξενιτεμένου δὲν εἶναι μόνο βυζαντινῶν χρόνων ἀλλὰ πιθανῶς τῶν ἐσχάτων ρωμαϊκῶν, καὶ τοῦτο σύμφωνα μὲ τὴ γνωστὴ καὶ εὐφυῆ θεωρία του, ὅτι στὴ νεοελληνικὴ δημώδη ποίηση ὑπάρχει στρωμα παλαιότερο τοῦ ἀκριτικοῦ ³⁾.

Ἄν λοιπὸν πρὸ κάτω κατορθωθῇ νὰ ἐξακριβώσωμε καὶ καθορίσωμε οὐσιαστικὸ καὶ βαθύ σύνδεσμο σημερινοῦ καὶ ὁμηρικοῦ τραγουδιοῦ, τοῦτο θὰ εἶναι πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ἓνα νέο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς θεωρίας τοῦ καθηγητοῦ Στ. Κυριακίδη. Ἄν μάλιστα ὁ σύνδεσμος δὲν εἶναι μόνο στὰ σημεῖα τοῦ μύθου ἀλλὰ καὶ σὲ σημεῖα τεχνοτροπικὰ ἀρχαίας καὶ σημερινῆς μορφῆς τοῦ τραγουδιοῦ, τότε ἡ ἀμοιβαία καὶ στενὴ σύνδεση θὰ μπορῇ ν' ἀποβῇ ἀδιαφιλονείκητη.

Ἡ ἐπιβίωση τῶν τριῶν Ὀμηρικῶν σημαδιῶν : Ἡ ἑλληνικότητα τοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ σωστὰ τὴν τόνισε μὲ ἄξια ἔμφραση ὁ Ν. Πολίτης, καὶ ἡ

1) Ἄν πρόκειται νὰ χωρισθοῦν τὰ σημάδια καὶ νὰ περιορισθοῦν μόνο στὸν ἓνα τύπο τοῦ τραγουδιοῦ — πρᾶγμα ἐντελῶς ἀπαράδεκτο, — τότε τὸ φυσικώτερο θὰ ἦταν ἡ γυναῖκα νὰ βρίσκεται μακριὰ στὴ βρύση καὶ ἐκεῖ γιὰ ἀπόδειξη νὰ ζητᾷ ἀπὸ τὸν ξένον νὰ τῆς περιγράψῃ τὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τῆς. Ἀλλὰ θὰ εἶναι ἀδιανόητο νὰ τοῦ ζητᾷ αὐτό, ὅταν ὁ ξένος βρίσκεται στὴν αὐλὴ, μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἔχει ἰδῆ ὅλες τὶς λεπτομέρειες. Τὰ σημάδια τουλάχιστο τῆς αὐτῆς ἀνήκουν περισσότερο στὸν τύπο ποὺ ἡ ἀναγνώριση γίνεται **μακριὰ ἀπὸ τὸ σπῖτι**, ὅπως ἄλλωστε φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τραγούδι (Π. Ε. 84, 33—34):

—Αὐτὰ εἰν' σημάδια τῆς αὐτῆς, τὰ ξέρει ὁ κόσμος ὅλος,
διαβάτης ἦσουν, πέρασες, τὰ εἶδες καὶ μοῦ τὰ λέεις.

2) Scherch, *Algem. Geschichte der Literatur* 5, Stuttgart, 1875, II, 391 (γι' αὐτὸ βλέπε σχετικὰ τὸ βιβλίον τοῦ Spletstösser, ἐνθ' ἄν. σ. 60).

3) Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας αὐτῆς βλέπε : Στ. Κυριακίδου, **Αἱ Ἱστορικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Δημώδους Νεοελληνικῆς Ποιήσεως**, Λόγος πρυτανικὸς, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 1-30.

μόνο στο έλληνικό διάσωση «σημαδιών», που τὰ ζητάει ἡ γυναίκα σήμερα, ὅπως τὰ ζητοῦσε καὶ ἡ Πηνελόπη, εἶναι δύο σημαντικές ἰδιορρυθμίες καὶ πρωτοτυπίες τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ, που ἔρχονται σὲ χτυπητὴ ἀντίφραση μὲ ὅποια γνώμη μας, που θὰ συνδέη τὸ τραγούδι μὲ τὰ εὐρωπαϊκά. Ἄλλο ἐπίσης πρόβλημα εἶναι τὸ ἐξῆς: Στὸ ὁμηρικὸ κείμενο ἡ Πηνελόπη ζητάει ἀποδείξεις καὶ κατ' ἐπανάληψη τὶς ὀνομάζει **σήματα** (Ὀδ. 23, στίχ. 110, 206 καὶ 225). Στὸ νεοελληνικὸ ἡ γυναίκα ζητάει κι' αὐτὴ ἀποδείξεις καὶ κατ' ἐπανάληψη τὶς ὀνομάζει **σημάδια** (Π. Ε. 84, στίχ. 29, 33, 35 καὶ 40). Γιὰ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἢ θὰ δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχει οὐσιαστικὴ ἀμοιβαία σχέση τους προερχόμενη ἀπὸ ἀδιάκοπη προφορικὴ παράδοση χιλιάδων ἐτῶν ἢ ὀφείλομε ν' ἀπορρίψωμε ὅποιαδήποτε οὐσιαστικὴ συγγένεια ἀρχαίας καὶ σημερινῆς μορφῆς τοῦ τραγουδιοῦ.

Ἄλλὰ τὶς μικρὲς — ἔντονα ὅμως χαρακτηριστικὲς—λεπτομέρειες που διασώζονται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, δὲν πρέπει νὰ τὶς παραδεχώμαστε ὅτι ἐπιβιοῦν μεμονωμένες, ἐπειδὴ δὲν εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπιζῆ τὸ ὄνομα καὶ νὰ ἔχη ἐντελῶς ἐξαφανισθῆ τὸ πρᾶγμα ¹⁾. Τὸ πολὺ-πολὺ τὰ ἀντίστοιχα πράγματα νὰ ἐπιζοῦν κάπως παραμορφωμένα καὶ δυσδιάκριτα, πάντοτε ὅμως ἀπαραίτητο εἶναι νὰ ἐπιζοῦν καὶ νὰ συνοδεύουν τὴν ἐπιβίωση τοῦ ὀνόματος. Μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα **κλήδονας** πρέπει νὰ ἐπιζῆ—ὅπως ἐπιζῆ πράγματι—καὶ ἓνα οὐσιαστικὸ μέρος τῆς ἀρχαϊκῆς μνηστεικῆς μὲ τὶς τυχαῖες φωνές, τὶς ἀρχαῖες «κληδόνες». Μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα **Νηρηΐδες** πρέπει σὲ ἀξιόλογο βαθμὸ νὰ ἐπιζοῦν καὶ οἱ ἀρχαῖες δαιμονικὲς δοξασίες, που εἶναι ἀλληλένδετες μὲ τὸ ἀρχαῖο τους ὄνομα. Ἀνάλογα θὰ πρέπει νὰ συμβαίνουν μὲ τὶς ἀρχαῖες **Μοῖρες**, μὲ τὴν **Γιλλῶ** καὶ σημερινὴν Γιάλλου, τὶς **Δάμιες**, μὲ τὴν λέξη **κάθασμα** καὶ τὰ ἔθιμα ἀρχαίων καθαρμῶν, μὲ τὴν **Τύχη** καὶ πλῆθος ἄλλες περιπτώσεις.

Τὸ σωστότερο λοιπὸν εἶναι, πλὴν στοῦ στενοῦ γλωσσικοῦ σύνδεσμο ὁμηρικῶν «σημάτων» καὶ νεοελληνικῶν «σημαδιῶν», **νὰ ἀναζητήσωμε παρὰ ἄλληλα στενὸ καὶ οὐσιαστικὸ σύνδεσμο καὶ στὰ ἴδια τὰ πράγματα, ὄχι μόνο στὰ ὀνόματά τους.**

Ἐπάρχει μιὰ βασικὴ διαφορὰ στοῦν τρόπο σύγκρισης που ἔχει γίνεῖ ὡς τώρα μεταξὺ ὁμηρικοῦ καὶ νεοελληνικοῦ κειμένου καὶ στοῦν τρόπο σύγκρισης που προτείνω ὅτι πρέπει νὰ γίνεταί στο μέλλον. Ἔως τώρα ἡ σύγκριση γινόταν **μόνο** μὲ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ ἀρχαίου κειμένου, ὅπου γίνεται ἡ ἀναγνώριση Ὀδυσσεᾶ καὶ Πηνελόπης (Ὀδ. 23, ἰδίως στίχοι 174—230). Ὁ ἀρχαῖος ὅμως Ξενιτεμένος, που ἐπιστρέφει στὴν Ἰθάκη του, ἔχει ἐκεῖ καὶ ἄλλες μικρότερες ἀναγνώσεις (μὲ τὸν Εὐμαῖο, μὲ τὸν Τηλέμαχο, μὲ τὴν Εὐρύκλεια κλπ.). Αὐτὸ ὅμως εἶναι οἱ πιὸ δραματικὲς, ἢ μιὰ μὲ τὴν Πηνελόπη

1) Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνεταί μόνο μὲ τοπωνύμια, μὲ μαγικὲς ἐπωδὲς καὶ μ' ἄλλες παρόμοιες κατηγορίες.

και η άλλη με το Λαέρτη (Όδ. 23, 85—230 και 24, 235—347). Όπως είδαμε και στο Γεφύρι της Άρτας, οι Σέρβοι δανείζονται από τους Έλληνες στοιχεία από ξεχωριστές ελληνικές παραλλαγές και τα ένοποιούν σε μια νέα και ένιαία μορφή. Ίδιο μπορεί να γίνεται στην προφορική παράδοση γενικά, όπως μπορεί να γίνεται και εδώ ειδικά στο πρόβλημα που μας απασχολεί. Μπορεί δηλ. πολύ φυσικά να έχουν διαλεχτή διάφορα στοιχεία από τις δυο Όμηρικές αναγνώσεις και να έχουν *ένοποιηθῆ* στη νεοελληνική παράδοση σε μια ένιαία μορφή.

Πραγματικά, ενώ ο αείμνηστος Ν. Πολίτης εξετάζοντας *μόνο* την αναγνώριση Όδυσσέα και Πηνελόπης έβρισκε κοινή ομοιότητα *μόνο* στην περιγραφή του νυφικού θαλάμου, τώρα εξετάζοντας *τά δημορικά σημάδια στις δυο αρχαίες αναγνώσεις* με έκπληξη ευχάριστη τα ανακαλύπτουμε να *έπιζούν άτόφωτα και στο νεοελληνικό τραγούδι*: Στην αναγνώριση Όδυσσέα—Πηνελόπης ένα μόνο σημάδι χρησιμοποιείται για άποδειξη, είναι η περιγραφή της κρεββατοκάμαρης του άντρογύνου. Στην αναγνώριση Όδυσσέα—Λαέρτη χρησιμοποιούνται δύο σημάδια, είναι το σημάδι που άφησε μια γνωστή δαγκωματιά πάνω στο κορμί και είναι το σημάδι για τα δέντρα της αύλης και του κήπου έξω από το έξοχικό σπίτι του γέρο-Λαέρτη. **Τρία λοιπόν είναι τα «σήματα» που ο Όμηρος χρησιμοποιεί στην αναγνώριση του Όδυσσέα και χωρίζονται σε α) σημάδια της αύλης και του κήπου, β) σημάδια της κρεββατοκάμαρης και γ) σημάδια του κορμιού.** Τρία όμως είναι και «τα σημάδια» του νεοελληνικού τραγουδιού και—έκπληκτικό άληθινά!—χωρίζονται κι' αυτά μέσα στο τραγούδι με τις ίδιες ύποδιαιρέσεις: Σημάδια της αύλης (Π. Ε. 84, 29), σημάδια της κρεββατοκάμαρης η του σπιτιού (Π. Ε. 84, 35) και σημάδια του κορμιού (Π. Ε. 84, 40).

Βλέπουμε λοιπόν ότι η σύνδεση του νεοελληνικού και δημοτικού τραγουδιού δεν έχει λίγα και έξωτερικά τα κοινά σημεία, αλλά βασίζεται σε άλλεπάλληλες και ουσιαστικές ομοιότητες. Άξίζει όμως να παρακολουθήσωμε λεπτομερέστερα τις όμοιες άντιστοιχίες.

Σημάδια της αύλης: Όταν ο Όδυσσέας πηγαίνει στο Λαέρτη, τον βρίσκει εκεί στο μεγάλο τους χτήμα με τα καρπερά δέντρα (Όδ. 24, 220 κέξ). Έκει είναι το έξοχικό τους σπίτι (24, 358), με τον μεγάλο κήπο πλάι του. Ο Όδυσσέας για ν' άποδείξη την ταυτότητά του λέει στο γέρο-Λαέρτη ένα μυστικό για τα δέντρα του κήπου, που μόνο οι δυο τους το ήξεραν: Όταν ο Όδυσσέας ήταν μικρό παιδί, ο Λαέρτης του είχε χαρίσει μηλιές και κληματαριές να τις έχη δικές του. Κάθε λογής νόστιμο σταφύλι ύπήρχε πάνω σε κείνες τις κληματαριές, που βρίσκονταν μπροστά στο έξοχικό σπίτι του βασανισμένου γέρο-πατέρα¹⁾. Αυτή η άποκάλυψη του μυστικού για τα δέντρα

1) Όδ. 24, 336—344: «ΕΙ δ' άγε τοι και δένδρε' έυκτιμένην κατ' άλλων»

τοῦ κήπου λυγίζει τὰ γόνατα τοῦ γέρου ('Οδ. 24, 345-346: «Ὡς φάτο, τοῦ δ' αὐτοῦ λυτο γόνατα καὶ φίλον ἦτορ, | σήματ' ἀναγνόντος τὰ οἱ ἔμπεδα πέφραδ' Ὀδυσσεύς»). Εἶναι ὅμως ἐπίσης συγκινητικὸ όταν σκεφθοῦμε ὅτι οἱ μηλιές καὶ οἱ κληματαριές τοῦ ἐξοχικοῦ σπιτιοῦ τῆς Ὀμηρικῆς Ἰθάκῆς ἐξακολουθοῦν ὡς τὰ σήμερα οἱ ἴδιες ἐκεῖνες νὰ βλαστάνουν μέσα στὴν αὐλὴ τοῦ νεοελληνικοῦ σπιτιοῦ, ποῦ ὑποδέχεται κι' αὐτὸ τὸν ξενιτεμένο του, ποῦ χρόνια τὸν καρτεροῦσε. Ὅπως ὁ ξενιτεμένος τῆς Ἰθάκῆς, ὅμοια κι' ὁ νεοέλληνας ξενιτεμένος ἀναγκάζεται νὰ ἀναφέρῃ *τὰ ἴδια δέντρα*, τὶς μηλιές καὶ τὴν κληματαριά τους, γιὰ ν' ἀποδείξῃ στοὺς δικούς του πὼς ἀληθινὰ αὐτὸς εἶναι κι ὄχι κάποιος ἄλλος ξένος ποῦ θέλει νὰ τοὺς ἐξαπατήσῃ (Π. Ε. 84, 29—32):

— Δεῖξε σημάδια τῆς αὐλῆς καὶ τότες νὰ πιστέψω.

— Ἔχεις *μηλιά* στὴν πόρτα σου καὶ *κλημα* στὴν αὐλὴ σου,
κάνει σταφύλι ραζακὶ καὶ τὸ κρασί μοσκάτο,
κι' ὅποιος τὸ πιῇ δροσίζεται καὶ πάλι ἀναζητᾶ το.

Σημάδια τοῦ σπιτιοῦ: Ἡ Πηνελόπη, χωρὶς τοῦτο νὰ γίνῃ φανερό, στήγει παγίδα στὸν Ὀδυσσεά μὲ τὸ νὰ περιγράψῃ τὴν κρεββατοκάμαρά τους κατὰ τρόπο λανθαρμένο ('Οδ. 23, 177—180): Προστάζει ἐκεῖ τὴν Εὐρύκλεια νὰ βγάλῃ ἔξω τὸ κρεβάτι καὶ νὰ τὸ στρώσῃ. Ἡ πρόταση αὐτὴ ἔχει βαθὺ καὶ κρυφὸ σκοπὸ, γιὰ τὸ μυστικὸ τοῦ κρεββατιοῦ τους, ποῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ μετακινήθῃ, τὸ ἤξεραν μόνον ὁ Ὀδυσσεύς, ἡ Πηνελόπη καὶ μιὰ ἔμπιστη δούλα τῆς, ἡ Ἀκτορίς, ποῦ δῶρο στὸ γάμο τὴν ἔδωσε τῆς Πηνελόπῆς ὁ πατέρας τῆς (23, 225—230). Ὁ Ὀδυσσεύς ἔμωσ κάθεται καὶ κάνει σωστὴ περιγραφὴ ὀλόκληρης τῆς κρεββατοκάμαρας, τί ἔχει μέσα, πὼς τὴν ἐφτιαξε ὁ ἴδιος καὶ γιὰ τὸ κρεβάτι, φτιαγμένο πάνω σὲ χοντρὴ ρίζα ἐλιᾶς, εἶναι ἀμετακίνητο ('Οδ. 23, 183—204). Ἀνάλογα κάπως συμβαίνουν καὶ στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι: Ἡ γυναίκα ζητάει περιγραφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ νεοελληνικοῦ νυφικοῦ θαλάμου καὶ ὁ ξενιτεμένος ἄντρας τῆς συμμορφώνεται μὲ τὴν ἀπαίτησή της (Π. Ε. 84, 35—38):

— Πές μου σημάδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τότες νὰ πιστέψω

— Ἀνάμεσα στὴν *κάμαρα* χρυσὸ καντήλι ἀνάφτει,
καὶ φέγγει σου ποῦ γδύνεσαι καὶ πλέκεις τὰ μαλλιά σου,
φέγγει σου τὶς γλυκὲς αὐγὲς ποῦ τὰ καλά σου βάζεις.

εἶπω, ἂ μοὶ ποτ' ἔδωκας, ἐγὼ δ' ἤτεόν σε ἕκαστα
παιδνός ἐών, κατὰ κῆπον ἐπισπόμενος· διὰ δ' αὐτῶν
ἰκνεύμεσθα, σὺ δ' ὠνόμασας καὶ ἔειπας ἕκαστα
ὄγχνας μοι δῶκας τρισκαίδεκα καὶ δέκα μηλέας
ὄρχους δέ μοι ὄιδ' ὀνόμηνας
δώσειν πεντήκοντα, διατρέγιος δὲ ἕκαστος
ἦν· ἐνθα δ' ἀνὰ σταφυλαὶ παντοῖαι ἔασιν,
ὁππότε δὴ Διὸς ὄραι ἐπιβρίσειαν ὑπερθεῖν».

Σημάδια τοῦ κορμιού—*Ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τους*: Στὴν ὁμηρικὴ ἀναγνώριση τὸ σημάδι τοῦ κορμιοῦ εἶναι μία «οὐλή» ἀπὸ μιὰ γνωστὴ δαγκωματιὰ—τὴ δαγκωματιὰ ποὺ ἔκαμε στὸ γόνα τοῦ Ὀδυσσεῆ ἕνας κάρπος στὸν Παρνασσό.—Αὐτὴν ὑπενθυμίζει ὁ Ὀδυσσεὺς στὸ γέρο Λαέρτη (Ὀδ. 24, 331—333). Ἡ δαγκωματιὰ παραμένει καὶ στὸ νεοελληνικόν, μόνο ποὺ ἀντὶ τῆς ὑπάρχει στὸν ἄντρα ἀποδίδεται τῶρα στὴ γυναίκα. Εἶναι ἡ δαγκωματιὰ, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν ἄντρα στὸ στήθος τῆς συζύγου (βλ. Passov ἀρ. 441):

καὶ στὸ δεξι σου τὸ βυζὶ **μικρὴ δαγκωματίτσα.**

Ἡ ἀλλαγὴ στὰ πρόσωπα δὲν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Μιὰ σημαντικὴ λεπτομέρεια μπορεῖ νὰ ἐπιβιώσῃ, καὶ τότε σημασία ἔχει ἡ ἐπιβίωσή της μέσα στὸ τραγούδι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ, ἐνῶ εἶναι δευτερότερο ὁ τρόπος προσαρμογῆς της γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτὴ τῆς τὴν ἐπιβίωση. Εἶναι φυσικὸ στὸν ἄγωνα τῆς αὐτὸ νὰ παθαίνοι ἐξωτερικὲς μεταβολές, μεταμορφώσεις, ἀκόμη καὶ νὰ φτάνῃ σὲ οὐσιαστικώτερες ὑποχωρήσεις. Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ στὰ πρόσωπα, ἐνῶ τὸ πρᾶγμα διασώζεται ὁλόκληρο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ πρὸ πάντων (σελ. 318, σημ. 3), στὸ Τσιγγάνικο παραμῦθι ὅπου διατηρεῖται ἡ σπουδαία λεπτομέρεια τοῦ ἐντοιχισμού, ἔχει ὅμως ἀντιστραφῆ ὁ ρόλος στὰ πρόσωπα—ὅπως καὶ ἐδῶ γιὰ τὸ σημάδι τοῦ κορμιοῦ—, διότι στὸ γεφύρι ἐκεῖ εἶναι τῶρα ὁ Μανώλης ποὺ ἐντοιχίζεται ἀπὸ τὴν γυναίκα του, δὲν τὴν ἐντοιχίζει πιά ἐκεῖνος. Ἀνάλογο συμβαίνει καὶ στὸ πρὸ κάτω τραγούδι τῆς Κουμπάρας—Νύφης. Ὑπάρχει ἐκεῖ σταθερὴ ἡ ἐπιβίωση μιᾶς ἰδιόρρυθμης λεπτομέρειας τοῦ ἑλληνικοῦ προτύπου, ὅπου ἡ μάγνα μιλάει μὲ στοργὴ καὶ συμβουλεὺει τὴν κόρη τῆς λίγο προτοῦ νὰ στολισθῇ ἐκείνη καὶ νὰ πάη νὰ στεφανώσῃ. Ἡ σπουδαία αὐτὴ λεπτομέρεια τῆς παρουσίας τῆς μάγνας, ποὺ μιλάει καὶ συμβουλεὺει, ὑπάρχει καὶ στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή, μὲ τὴν διαφορὰ ὅμως ὅτι ἀλλάζουσι ἐξωτερικὰ τὰ πρόσωπα: Ἀντὶ νὰ εἶναι ἡ μάγνα τῆς Κουμπάρας—Νύφης, ὅπως στὸ ἑλληνικόν, τῶρα εἶναι ἡ μάγνα τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς, δηλ. ἡ μάγνα ἐκείνου ἀκριβῶς τοῦ ἄντρα, ὁ ὁποῖος ἄσπλαχχα ἐγκαταλείπει τὴν νέα. Ἀκριβῶς παρόμοιο γίνεται καὶ ἐδῶ, ὅπου τὸ ἀρχαῖο σημάδι τῆς δαγκωματιᾶς στὸ κορμὶ τοῦ Ὀδυσσεῆ διατηρεῖται ὡς σήμερα, μὲ τὴν διαφορὰ ὅμως ὅτι—ἀντὶ νὰ ἀνήκῃ στὸν ἄντρα—βρίσκεται τῶρα στὸ κορμὶ τῆς γυναίκας.

Ἡ δαγκωματιὰ ὅμως αὐτὴ ὡς σημάδι στὸ κορμὶ—ποὺ θὰ τὴν ἴδουμε νὰ διατηρῆται καὶ στὴν πρὸ κάτω Βουλγαρικὴ παραλλαγή—στὸ μέγιστο πλῆθος τῶν νεοελληνικῶν παραλλαγῶν ἔχει διασκευασθῆ κατὰ τρόπο ἐνιαῖο καὶ σταθερό, ὥστε νὰ εἶναι τῶρα μιὰ **ἐλιὰ** τοῦ κορμιοῦ. Εἶναι πολὺ σωστὴ καὶ φυσιολογικὴ αὐτὴ ἡ μεταβολὴ ἐνὸς σπάνιου σημαδιοῦ (=δαγκωματιᾶς) σὲ ἕνα ἄλλο ὁμοειδές ἀλλὰ πρὸ συνηθισμένο σημάδι (=οἱ ἐλιές τοῦ κορμιοῦ, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ θέσις τους στὸ κορμὶ). Σὲ μερικὲς παραλλαγὰς διατηροῦνται καὶ τὰ δύο μαζὶ στοιχεῖα, δηλ. καὶ ἡ παλιὰ καὶ ἡ νέα μορφή τοῦ ἴδιου σημα-

διοῦ τοῦ κορμιοῦ (=παλιά μορφὴ ἢ δαγκωματιά, νέα μορφὴ ἢ ἐλιά). Βλέπε π. χ. Passow, ἀρ. 441 :

Ἔχεις **ἐλιά** στὸ μάγουλο κι' **ἐλιά** στὴν ἀμασχάλη,
καὶ στὸ δεξι σου τὸ βυζὶ μικρὴν **δαγκωματίτσα** ¹⁾.

Ἐνῶ ὅμως τὸ θέμα τῶν «σημαδιῶν», ποῦ παραδόξως συμπίπτουν τόσο πολὺ μὲ τὰ ἀντίστοιχα Ὀμηρικά, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἔχει ἱκανοποιητικὰ συζητηθῆ, δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ συνεχίσωμε τὴν ἀναζήτηση γύρω ἀπὸ μιὰ τελευταία λεπτομέρεια : Προξενεῖ ἐντύπωση ἢ ἐπίμονη ἐπανάληψη αὐτῆς τῆς **ἐλιάς** τοῦ κορμιοῦ : «ἔχεις **ἐλιά** στὸ πρόσωπο, **κι' ἐλιά**...».

Μήπως μπορεῖ τοῦτο νὰ ἀπηχῆ τίποτε σχετικὸ ἀπὸ τὰ Ὀμηρικά σημάδια ; Πράγματι, ὅπως ἐδῶ τὸ τρίτο καὶ σπουδαῖο σημάδι εἶναι ἡ ἐλιά κι' αὐτὴ φέρνει τὴν ὀριστικὴ λύση ποῦ πείθει τὴ γυναῖκα, ἔτσι καὶ στὴν ἀρχαία ἀναγνώριση ἐκεῖνο ποῦ ἀσχετὴ ἀποτελεσματικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν Πηνελόπη εἶναι ὅταν ὁ Ὀδυσσεὺς γιὰ «σήμα» τῆς ἀναφέρει ἐπανελημμένως τὴν **ἐλιά**, ποῦ ὑπῆρχε μέσα στὴν κρεβατοκάμαρά τους καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος μὲ τὰ χέρια του τὴν ἔκοψε καὶ τὴν ἔκαμε κρεβάτι τους (Ὀδ. 23, 183—204). Καὶ ἐκεῖ ὁ Ὀδυσσεὺς τονίζει ἰδιαίτερα τὴ λέξη «**ἐλαίης**». Γιὰ τὴν ἱστορία μάλιστα τοῦ πράγματος ἄς προστεθῆ ὅτι — ὅπως στὸ νεοελληνικὸ ὁ σύζυγος ἀναφέρει ἐπίτηδες τὸ ὄνομα **ἐλιά** («ἔχεις ἐλιά... κι' ἐλιά...»), σὲ μερικὲς μάλιστα παραλλαγὰς ἀναφέρεται τρεῖς φορές ²⁾ — ἔτσι κατὰ περίεργη σύμπτωση καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἀναφέρει τρεῖς φορές τὴν ἴδια γενικὴ **ἐλαίης... ἐλαίης... ἐλαίης...** (Ὀδ. 23, στίχ. 190, 195 καὶ 204). Φαίνεται πολὺ παράδοξη μιὰ τέτοια σύμπτωση στὸ ὕφος, καὶ δὲ νομίζω νὰ εἶναι συνειδητὴ μίμηση τοῦ ὀμηρικοῦ ὕφους καὶ ἐπιβίωση ὡς τὰ σήμερα, ἀλλὰ τίποτε δὲν εἶναι ἀδύνατο μέσα στὴν προφορικὴ παράδοση.

Ὁ λόγος τοῦ Ὀδυσσεὺς τελειώνει μὲ τελευταία του λέξη τὴ λέξη «**ἐλαίης**» (23, 204). Ἀκολουθοῦν τέσσεροι στίχοι ποῦ μᾶς λένε πῶς ἡ Πηνελόπη ἀμέσως ἀναγνωρίζει τὸν ἄντρα τῆς καὶ πῶς μὲ δάκρυα χαρᾶς τρέχει ἴσια ἀπάνω του καὶ τὸν ἀγκαλιάζει μὲ τὸν εἰλικρινῆ καὶ γνήσιον ἐκεῖνο τρόπο,

1) Βλ. καὶ *Λαογρ.* 2, 594, ἀρ. 4, στίχ. 29—30, ὅπου ἐπίσης ὑπάρχουν οἱ ἐλιές στὸ μάγουλο καὶ στὴν ἀμασχάλη **μαζὶ μὲ τὴ μικρὴ δαγκωματίτσα** στὸ δεξι βυζὶ τῆς γυναῖκας. Παρόμοια ἔνωση βλέπε καὶ σὲ Καππαδοκικὴ παραλλαγή (P. Lagarde, ἀρ. 35, στίχ. 12—13).

2) Βλ. π. χ. μιὰ παραλλαγή ἀπὸ τὴν Κρήτη (Λ. Α. = 31 — 250) :

Κι' ἔχεις **ἐλιά** στὸ μάγουλο **κι' ἐλιά** στὴν ἀμασχάλη,
κι' ἐλιά στὴ ρόγα τῶ βυζιῶ καὶ θὰ μὲ κουζουλάνης.

Σὲ ἄλλη παραλλαγή, ποῦ τὴν ἔχει ὁ Ἄγ. Θέρος (*Τραγούδια τῶν Ἑλλήνων Α*, 312, ἀρ. 354, στίχ. 35—36), τὸ δίστιχο μὲ τὴν ἀπόκριση ἔχει ὡς ἐξῆς :

— Ἔχεις **ἐλιά** στὸ μάγουλο **κι' ἐλιά** στὴν ἀμασχάλη,
κι' ἐλιά στὴ μέση τῶν βυζιῶ, Μαργή μου, καὶ μεγάλη.

πού σὲ πολλές ὁμοιες περιστάσεις τὸν συναντοῦμε σήμερα στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο : "Ἐτρεξε καὶ κρεμάστηκε πάνω του, διπλώνοντας τὰ χέρια της γύρω στὸ λαιμὸ τοῦ Ὀδυσσεά της. Ὁ πρῶτος της λόγος ἦταν νὰ τὸν φωνάξῃ μὲ τ' ὄνομά του, ὁμολογώντας ἔτσι ὅτι ὁ πρὶν ξένος δὲν εἶναι παρὰ ὁ ἄντρας της κι' ὁ καλός της. Στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι ὑπάρχει μόνο διάλογος καὶ λείπουν ἐνδιάμεσοι ἀφηγηματικοὶ στίχοι. Τὸ ὕφος εἶναι ζωηρότερο καὶ δραματικώτερο. Ὁ ἄντρας τελειώνει τὴ φράση του γιὰ τὸ περίφημο μυστικὸ τῆς **ἑλιάς** καὶ ἡ γυναίκα ἀμέσως ὁμολογεῖ ὅτι τώρα ἀληθινὰ τὸν ἀναγνωρίζει (Π. Ε. 84, στίχ. 43) :

—Ἐένε μου, ἐσὺ εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἐσὺ εἶσαι κι' ὁ καλός μου.

Εἶναι ὄχι μόνο δικαιολογημένη, ἀλλὰ καὶ σίγουρη ἢ ἀντιπαρατήρηση ὅτι, παρὰ τὴν ὁμωνυμία, πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ δυὸ ἄσχετα πράγματα, ἀφοῦ ἄλλη σημασία ἔχει ἡ ἐλιά στὴν ἀπάντηση τοῦ ἀρχαίου ξενιτεμένου (=τὸ δέντρο ἐλιά) καὶ ἄλλη ὅταν μιλάῃ ὁ νεώτερος (=ἡ ἐλιά ὡς σημάδι στὸ δέρμα). Πραγματικά, τὸ ἐπιχείρημα στὴν ἀρχὴ φαίνεται ἐξαιρετικὰ ἰσχυρό. Ἀλλὰ θὰ πρέπη νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ προφορικὴ παράδοση σὲ ἔμμετρο λόγο καὶ ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ τέτοιες μεταπτώσεις σημασιῶν γίνονται **ἀνεπίγνωστα καὶ ὄχι σκόπιμα**, ὅπως μπορεῖ νὰ συμβαίνουσαν ἀλλοῦ¹⁾. Διαφορετικὲς κοινωνικὲς συνθήκες, ἢ καὶ ἀπλῶς ἡ ἀδιάκοπη—καὶ γιὰ τοῦτο σὰν μηχανικὴ—χρησιμοποίηση καὶ ἐπανάληψη τῶν στίχων, προκαλοῦσαν σὲ κάποιες στιγμὲς μετάπτωση τῆς σημασίας. Ἀνάλογα παραδείγματα ξεκαθαρίζουν πολὺ καλύτερα τὸ πρᾶγμα : Στὸ τραγούδι τῆς Κουμπάρας-Νύφης, πού στολιζέται καὶ πάει στὴν ἐκκλησιά, τὴ συνοδεύουσαν «βάγιες» ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ βάγιες ἀπὸ τὴν ἄλλη (βλ. Π. Ε. 83, στίχ. 35—36). Πρόκειται γιὰ τὶς **βάγιες**=τὶς ἀκόλουθες καὶ θεραπευτικὲς τῶν βυζαντινῶν ἀρχοντισσῶν, οἱ ὁποῖες συνεχίζουσαν νὰ περιγράφωνται μέσα στὸ δημοτικὸ μας τραγούδι μὲ τὴν ἴδια παράδοση τῆς παλαιᾶς αἰγλης τοῦ πλούσιου βίου τους. Ἡ λέξη «βάγια» ὅμως ἔχει καὶ ἄλλη σημασία (**βάγια**=τὸ δέντρο δάφνη), ὅπως καὶ **ἐλιά** εἶναι καὶ φυτὸ ἄλλὰ καὶ σημάδι κορμιοῦ. Καὶ ὅπως γιὰ ἓνα σημάδι στὸ ἀνθρώπινο κορμὶ πιὸ πρόχειρη σημασία εἶναι ὄχι τὸ δέντρο, ἀλλὰ ἡ ἐλιά τοῦ σώματος, ἔτσι καὶ στὸ στίχο γιὰ τὶς βάγιες πιὸ πρόχειρη σημασία κι' ἀπὸ τὶς βάγιες (=θεραπευτικὲς) ἔρχεται στὸ νοῦ τοῦ τραγουδιστῆ ἡ σημασία βάγια (=τὸ φυτὸ βάγια). Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐξῆς παραλλαγὴ τοῦ στίχου, πού τὴν προκάλεσε ἡ **ἀνεπίγνωστη μετάπτωση τῆς σημασίας** (βλ. "Ἁγι Θεόρου, **Τὰ Τραγούδια τῶν Ἑλλήνων**, Α, 1952, σελ. 315, ἀρ. 359, στίχ. 17—19) :

1) Π. χ. **σκόπιμη μεταπήδηση** ἀπὸ τὴ μιὰ σημασία στὴν ἄλλη γίνεται στὸ γνωστὸ ἀρχαῖο λατρευτικὸ ἀνέκδοτο, ὅπου τὸ ἀρχικὸ τάξιμο εἶναι «**μῆλον**» (=πρόβατο) ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ ταξίματος προσκομίζεται στὸ ἱερό τοῦ Θεοῦ «**μῆλον**» (=καρπὸς μηλιάς).

Κινάει νά πάη στήν ἐκκλησιά, νά πὰ νά στεφανώση,
βάγιες τὴν πᾶν ἀπὸ μπροστὰ **καὶ δάφνες** ἀπὸ πίσω
 καὶ μέσ' στὴ μέση ἢ Ἀρετὴ τὰ στέφανα στὰ χέρια.

Τὸ ἀρχαῖο λοιπὸν «σῆμα τῆς ἐλαίης»—ποῦ λέγεται κατ' ἐπανάληψη καὶ τόσο στενὴ σχέση εἶχε μὲ τὴν κρεββατοκάμαρη καὶ τὰ μυστικά τοῦ ἀν' τρογύνου (=μόνο τρεῖς ἄνθρωποι τὸ ἤξεραν, ὁ Ὀδυσσεύς, ἡ Πηνελόπη καὶ μιὰ πιστὴ δούλα τῆς ἢ Ἀκτορίς, βλ. Ὀδ. 23, 226—227) καὶ ποῦ ἐπίσης προκαλοῦσεν ἄμεση τὴν ὁμολογία τῆς συζύγου—δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ πρόγονος ἀπὸ τὸν ὁποῖο σταθερὰ προέρχεται τὸ νεοελληνικὸ «σημάδι τῆς ἐλιάς»—ποῦ ἐπίσης λέγεται κατ' ἐπανάληψη, ἔχει στενότερη σχέση μὲ τὰ μυστικά τοῦ ἀντρογύνου (=οἱ δύο τους μόνο ξέρουν αὐτὸ τὸ «σῆμα») καὶ ποῦ ἐπίσης ἀκουόμενον προκαλεῖ τὴν ἄμεση ὁμολογία τῆς νεοελληνικῆς συζύγου.—

Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἢ σημασιολογικὴ μετάπτωση τῆς ἀρχαίας ἐλιάς (=τοῦ δέντρου τῆς Ὀμηρικῆς κρεββατοκάμαρης) στὴ νεοελληνικὴ ἐλιά (=τὸ σημάδι τοῦ σώματος) ἐπαναλαμβάνεται γιὰ δευτέρη φορά, ἀλλὰ κατ' ἀντίστροφη διεύθυνση: Συμβαίνει δηλ. σὲ νεοελληνικὲς παραλλαγὰς ἢ «ἐλιά στὸ πρόσωπο καὶ στὴν ἀμασκάλη» ἀκουόμενῃ νὰ προκαλῆ συμφυρμὸ καὶ νέα ἀνάμειξη μὲ τὴν ἐλιά ὡς δέντρο. Μάλιστα αὐτὴ ἢ ἀνεπίγνωστη σημασιολογικὴ μετάπτωση προχωρεῖ καὶ πρὸς τρίτο ὁμόηχο. Τὸ νέο τοῦτο ὁμόηχο **πλάϊ σὴν ἐλιά** εἶναι τὸ εἰκόνισμα τοῦ **Ἄϊ Διά** (βλέπε παραλλαγὴ ἀπὸ τοὺς Ἀργυράδες τῆς Κέρκυρας = **Λαογρ.** 9, 161 ἀρ. 25, στίχ. 24—27):

— Πές μου σουσοῦμια τοῦ σπιτιοῦ, κι' ἴσως νὰ σοῦ πιστέψω.

— Ἐχεις **ἐλιά** στὴν πόρτα σου **καὶ ἐλιά** στὴν ἀφοδιά σου,¹⁾

χρυσὸ καντήλι κρέμεται μέσα στὴν κάμαρά σου,

κι' ἀπάνου ἀπ' τὸ προσκέφαλο **ἔχεις τὸν Ἄϊ-Διά σου.**

Σὰ νὰ μὴ φτάνη ὅμως ἢ νέα αὐτὴ σημασιολογικὴ μετάπτωση, ὅταν πρὸ κάτω στὰ σημάδια τοῦ κορμιοῦ ἀναφέρεται ἢ ἐλιά (σημάδι τοῦ σώματος), ἀμέσως **γίνεται καὶ δευτέρη μετάπτωση** μὲ τὸ νὰ συνδέεται ἢ ἐλιά αὐτὴ (=σημάδι σώματος τώρα) μὲ τὸ φυτὸ γαρουφαλιὰ κλπ. (βλέπε **Λαογρ.** 9, 161—162 ἀρ. 25, στίχ. 30—33):

**Ἐχεις ἐλιά στὸ μάουλο κι' ἐλιά στὴν ἀμασκάλη
 κι' ἀνάμεσα στὰ σιήθη σου γαρουφαλιὰ μεγάλη.**

²⁾ Ἀνοῖξαν τὰ γαρούφαλα κι' ἐπιάκαν τὸ λαιμὸ σου,
 κι' ἓνα μικρὸ γαρούφαλο φιλεῖ τὸ μάουλό σου.

Σύγκριση Ὀμηρικοῦ καὶ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ—Ὁμοιότητες

1) Ἀνάλογο ὑπάρχει καὶ σὲ Μακεδονικὴ παραλλαγὴ (χωρὶς τοῦ ἄρμου στὸ Λαγαδά), γιὰ τὴν ὁποία βλέπε **Λαογρ.** 10, 260 ἀρ. 7 στίχ. 21:

— Ἐχεις μηλιὰ στὴν πόρτα σου, **ἐλιῶνα** στὴν αὐλή σου.

σὲ περιεχόμενο, τεχνοτροπία καὶ ὕφος : Ἐπειδὴ εἶδαμε ὅτι παρατηρεῖται τόσο καταπληκτικὴ ἀντιστοιχία ἀκόμη στὶς πιὸ μικρὲς λεπτομέρειες τῶν τριῶν ὁμηρικῶν σημάτων καὶ τῶν τριῶν νεοελληνικῶν σημαδιῶν, εἶναι φυσικὸ νὰ περιμένῃ κανεὶς καὶ ἄλλη γενικώτερη ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὴν ἀρχαία καὶ τὴ νεοελληνικὴ ἀναγνώριση. Ἄς κάμωμε λοιπὸν μιὰ σύντομη ἀντιβολὴ ἔχι τῶν σημαδιῶν μόνο, ἀλλὰ τώρα ἐλόκληρου τοῦ σχετικοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου πρὸς ὅλο τὸ κείμενο τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ.

Θὰ πρέπη βέβαια νὰ ἔχωμε ὑπόψη μας α) ὅτι πρόκειται γιὰ προφορικὴ παράδοση ἔπου εἶναι εὐκολώτερη ἢ μετακίνηση στὴ σειρὰ τῶν λεπτομερειῶν, καὶ β) ὅτι, ἀντὶ νὰ γίνωνται δυὸ ἀλλεπάλληλες ἀναγνώσεις (μιὰ μὲ τὴν Πηνελόπη καὶ ἄλλη κατόπι ξεχωριστὴ μὲ τὸ Λαέρτη), ἐδῶ γίνεται μόνο μιὰ—ἢ πρώτη καὶ πιὸ σπουδαία σ' ἐλόκληρο τὸ ἔπος τῆς Ὀδύσσειας,— μιὰ ἀλλὰ **ἐνοποιημένη ἀπὸ τὰ πιὸ διαλεχτὰ στοιχεῖα καὶ τῶν δυὸ ὁμηρικῶν**. Εἶδαμε τὸ ἴδιο νὰ γίνεται μὲ τὰ νεοελληνικὰ σημάδια, ποὺ δὲν εἶναι μόνο ἓνα—ὅπως μὲ τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὴν Πηνελόπη—οὔτε δύο—τὰ σημάδια στὴν ἀναγνώριση Ὀδυσσεά καὶ Λαέρτη—ἀλλὰ καὶ τὰ τρία ἀρχαῖα **ἐνοποιημένα** στὴ νεοελληνικὴ ἀναγνώριση τοῦ Ξενιτεμένου μὲ τὴ γυναίκα του. Φυσικὸ λοιπὸν εἶναι καὶ ἐδῶ νὰ μὴν περιμένῃ κανεὶς σχολαστικὰ νὰ ἴδῃ **στὴν ἴδια σειρὰ** ὅλα τὰ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι ἢ σειρὰ τους στὸ ὁμηρικὸ κείμενο. Θὰ μᾶς εἶναι ἀληθινὰ ὑπεραρκετὸ, ἂν πραγματοποιιοῦνται οἱ προσδοκίαι μας γιὰ μιὰ σίγουρη ὁμοιότητα στηριγμένη ἔχι μόνο στὸ περιεχόμενο ἀλλὰ καὶ στὸ ὕφος καὶ στὴν τεχνοτροπία τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος, ὥστε νὰ πεισθοῦμε ὅτι πράγματι ἔχομε τὴ συνεχῆ προφορικὴ παράδοση τῆς περίφημης Ὀμηρικῆς σκηνῆς.

1. Οἱ δύο τόποι, σιὸς ὁποῖους γίνονται οἱ δύο ἀρχαῖες ἀναγνώσεις καὶ σιὸς ὁποῖους ἐντοπίζονται οἱ δύο βασικοὶ τύποι τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ : Ἡ πρώτη εὐχάριστη σύμπτωση εἶναι ἐκείνη ποὺ σχετίζεται μὲ τοὺς χωριστοὺς τύπους τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ. Στὸ ὁμηρικὸ κείμενο ὑπάρχουν δυὸ ξεχωριστὲς ἀναγνώσεις τοῦ Ξενιτεμένου ποὺ ἐπιστρέφει, ἢ μιὰ γίνεται **σιὸ σπιτι** μὲ τὴν Πηνελόπη, ἢ ἄλλη γίνεται μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη, **στὴν ἐρημικὴ ὑπαιθρο** (στὸ χωράφι ποὺ ὁ Λαέρτης δουλεύει). Οἱ δυὸ ἀρχαῖες ἀναγνώσεις φαίνεται ὅτι στὴν ἐνοποιημένη νεοελληνικὴ παραλλαγὴ τοὺς διασώζουν σταθερὴ τὴν ἀνάμνηση τῶν δυὸ ἀρχικῶν τύπων, γιὰ τοῦτο καὶ ξεχωρίζουν δυὸ βασικοὶ κλάδοι τῶν παραλλαγῶν : Κατὰ τὸν ἓναν τύπο ἢ ἀναγνώριση γίνεται **σιὸ σπιτι**, κατὰ τὸν ἄλλο γίνεται **ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ** (ἢ στὸ χωράφι ποὺ ἔχει πάει ἢ γυναίκα καὶ θερίζει, ὅπως κι' ὁ γέρο-Λαέρτης περιποιεῖται τὰ δεντρικά του, ἢ πιὸ συχνὰ στὴν ἐρημικὴ βρύση ἔπου πῆγε νὰ πλύνη).

2. Ἡ ἀπόλυτη σιωπὴ τῆς ἡρωίδας, ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ τραγουδιοῦ : Ὅταν ἡ γριὰ Εὐρύκλεια πῆγε καὶ φανέρωσε στὴν Πηνε-

λόπη τὴν ἀλήθεια, ἢ πρώτη συνάντηση τῶν δύο συζύγων γίνεται **μέσα σὲ ἀπόλυτη σιωπή**. Ἡ Πηνελόπη, σὲ βαθμὸν μάλιστα ποὺ ἐξοργίζει τὸν Τηλέμαχο, ἔρχεται ἀμίλητη, σκύβει κάτω τὸ κεφάλι της, ὅπως κάνει ἄλλωστε κι' ὁ Ὀδυσσεύς, καὶ μένει γιὰ ὥρα ἐλότεια ἀμίλητη (Ὀδ. 23, 89 κέξης. Βλέπε στίχ. 99—100, ὅπου ἡ παρατήρηση τοῦ Τηλεμάχου ἐπειδὴ ἐκείνη δὲν μιλάει στὸν Ὀδυσσεύα. Γιὰ τὴ σιωπὴ της καὶ τὸ σκύψιμο κάτω καὶ ἡ ἴδια ἢ Πηνελόπη μιλάει ἀπαντώντας στὸν Τηλέμαχο — βλ. 23, 106—107 «οὐδέ τι προσφῶσθαι δύναμαι ἔπος οὐδ' ἐρέεσθαι | οὐδ' εἰς ὄπα ιδέσθαι ἐναντίον».—Βλέπε καὶ στίχ. 91, ὅπου καὶ ὁ Ὀδυσσεύς στέκει «κάτω ὁρώων»). Στὸ νεοελληνικὸ ἢ γυναικίκα στέκει ἐπίσης ἀμίλητη καὶ κοιτάζει χαμηλὰ (Π. Ε. 84, στίχ. 6 καὶ στίχ. 9) :

Τὴ χαιρετάω, δὲ μοῦ μιλεῖ, τῆς κρένω, δὲ μοῦ κρένει. (στίχ. 6)

Σαράντα σίκλους ἔβγαλε, στὰ μάτια δὲν τὴν εἶδα. (στίχ. 9).

3. Ἡ δοκιμασία, ποὺ κάνει ὁ Ξενιτεμένος μὲ τὴν πλαστὴ ἀφήγηση τοῦ ὅτι τάχα συνάντησε στὴν ξενιτιὰ καὶ φιλοξένησε «τὸν ἑαυτοῦ του», ποὺ τῶρα ἴσως νὰ ἔχη πεθάνει : Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ σημεῖο τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴν ἀναγνώριση τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ Πηνελόπης, καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ Ν. Πολίτης τὸ νόμισε βασικὴ ἀπόδειξη ὅτι ὅλο τὸ νεοελληνικὸ τραγούδι συνδέεται ἀμεσώτερα μὲ τὰ νεώτερα εὐρωπαϊκὰ καὶ ὄχι μὲ τὸ Ὀμηρικόν.

Στὸ ἀρχαῖο κείμενο ὁ Ὀδυσσεύς ζυγώνει ἄγνωστος τὸν πατέρα του καὶ βάνει σχέδιο νὰ τὸν δοκιμάσῃ πρὶν (Ὀδ. 24, 235—240)¹⁾ Προσποιεῖται ὅτι εἶναι κάποιος ξένος, τὸ ὄνομά του Ἐπήριτος γιὸς τοῦ Ἀφείδαντος (στίχ. 306 κέξ.), ὅτι ἔτυχε νὰ γνωρίσῃ περιπλανώμενο στὴν ξενιτιὰ του τὸν Ὀδυσσεύα—δηλ. τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτοῦ του—ὅτι τὸν εἶχε πάρα πολὺ θερμὰ φιλοξενήσει τότε (24, 266—279) καὶ ἀναρωτιέται ἂν ὁ φιλοξενημένος ἐκεῖνος ἔχη πεθάνει ἢ ζῆ ἀκόμη (24, 263—264²⁾). Τὰ δάκρυα τρέχουν ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ γέρο—Λαέρτη (24, 280), ὅταν λήγῃ στὸν ἄγνωστο ξένο γιὰ τὰ δῶρα ποὺ ἂν ἦταν ἐδῶ ὁ Ὀδυσσεύς σίγουρα θὰ τὰ ἔπαιρνε μὲ τὴ σειρά του (24, 283—284), πράγμα ποὺ κι' ὁ ξενιτεμένος δείχνει ὅτι τὸ περίμενε καὶ τὸ ἀναφέρει (24, 313—314). Ἀλλὰ δυστυχῶς, λέει ὁ γέρος, κάπου στὴν ξενιτιὰ ἔχει σίγουρα πεθάνει ἐκεῖνος καὶ δὲν εἶχε κοντὰ του τὴ μάγνα του, τὸν πατέρα, μὰ πάνω

1) Βλέπε ἰδίως τοὺς δύο στίχους (24, 239—240) :

ὥδε δὲ οἱ φρονέοντι δοῦσατο κέρδιον εἶναι,
πρῶτον κερτομίοις ἐπέεσσιν πειρηθῆναι.

Τὰ κατοπινὰ λόγια τοῦ Ὀδυσσεύα εἶναι καὶ ψεύτικα καὶ σκληρά, ὅπως τέτοια εἶναι καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ Ξενιτεμένου, ὁ ἑποῖος ὄχι μόνο πλαστὰ ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὴ σκληρότητα ἀναγγέλλει τὸ θάνατο τοῦ «ἑαυτοῦ του».

2) Δὲν εἶναι μόνο τὸ ὅτι Ὀδυσσεύς καὶ Λαέρτης μιᾶνε γιὰ τὸ θάνατο αὐτοῦ ποὺ λέει, ὁ Ὀδυσσεύς ἀποκαλεῖ ἀκόμη «δύσμορον» (24, 311) τὸν ξένο ποὺ φιλοξένησε.

ἀπ' ὅλα τῆ γυναίκα του τὴν Πηνελόπη γιὰ νὰ τὸν κλάψῃ, νὰ τοῦ κλείσῃ τὰ μάτια καὶ γενικὰ νὰ τοῦ κάμῃ ὅλα ὅσα συνηθίζουν στοὺς νεκροὺς (24, 290—296). Στὸ ἀντίστοιχο νεοελληνικὸ (Π. Ε. 84, στίχ. 21—26) ὁ ξενιτεμένος προσποιεῖται ἐπίσης τὸν ξένο, ἀλλὰ καὶ βεβαιώνει ἐπίσης ὅτι ἔχει συναντήσει στὰ ξένα τὸν ἀπόντα σύζυγο τῆς γυναίκας (=δηλ. τὸν ἑαυτό του), ὅτι πολὺ τὸν περιποιήθηκε, ὅτι ἐκεῖνος πέθανε, καὶ ὅτι ὅλα ὅσα συνηθίζουν στοὺς νεκροὺς νὰ τοὺς κάνουν οἱ ἀγαπημένοι τους οἰκεῖοι ὅλα τοῦ τὰ ἔκαμε τότε μὲ τὸ παραπάνω ἐκεῖνος, ἀναπληρώνοντας γυναίκα καὶ δικούς. Τώρα ποῦ ἔτυχε κι' ἦρθε περαστικὸς στὸ σπίτι ἐκείνου, ποῦ τόσο τὸν φιλοξένησε, περιμένει μὲ τὴ σειρά του νὰ ἀνταμειφθῆ γιὰ ὅσα τότε ἔκαμε, γιὰ τοῦτο καὶ ζητάει τὸ ψωμί καὶ τὸ κερί καὶ τὸ φίλημα ποῦ ἔδωσε στὸ νεκρό. Ὅλα τὰ λέει ὁ ξενιτεμένος, γιὰ νὰ δοκιμάσῃ (τὸ Ὅμηρ. *πειρηθῆναι* : Ὅδ. 24, 240) τὴ γυναίκα του, ποῦ στέκει ἐκεῖ κοντὰ δακρυσμένη, ὅπως κλαίοντας ἄκουε τὴν ἴδιαν ἱστορία καὶ ὁ Λαέρτης.

4. Ἡ ξαφνικὴ ἀποκάλυψη, ποῦ ὁμῶς γίνεται δεκτὴ μὲ τις ἴδιες ἐπιφυλάξεις καὶ τις ἴδιες ἀπαιτήσεις : Ἀκολουθεῖ μιὰ σκηρὴ πολὺ χαρακτηριστικὴ σὲ τεχνοτροπία καὶ ὕφος, ποῦ εἶναι τὰ ἴδια καὶ στὸ ἀρχαῖο κείμενο καὶ στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι. Εἶναι ἡ πιὸ κρίσιμη καὶ πιὸ ἔντονη στιγμή, γιὰ τοῦτο εἶναι πολὺ φυσικὸ ἡ παράδοση νὰ φύλαξε ζωηρὲς καὶ ἀπαράλλαχτες τις πιὸ μικρὲς λεπτομέρειες: Ὁ Ὀδυσσεύς, χωρὶς νὰ περιμένῃ ἄλλο, ἀποκαλύπτεται ἐντελῶς ξαφνικὰ καὶ ἀπροσδόκητα. Ὁ Λαέρτης ὁμῶς ἀμέσως τοῦ ἀπαντᾷ μὲ ἓνα δίστιχο, ποῦ δείχνει ὅτι δὲν πιστεύει σ' αὐτὰ καὶ θέλει «σῆμα» γιὰ νὰ πιστέψῃ (Ὅδ. 24, 321—322 καὶ 328—329) :

—*Κεῖνος μὲν τοι ὄδ' αὐτὸς ἐγώ, πάτερ, ὃν σὺ μεταλλάξῃ
ἤλυθον εἰκοστῷ ἔτει ἐς πατρίδα γαίαν.*

—*Εἰ μὲν δὴ Ὀδυσσεὺς γε ἔμῃς πάντ' ἐνθάδ' ἰκάνεις,
σῆμα τί μοι νῦν εἰπέ ἀριφραδές, ὄφρα πεποιθῶ.*

Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ξενιτεμένου καὶ στὸ νεοελληνικὸ εἶναι ἐντελῶς ξαφνικὴ καὶ ἀπροσδόκητη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ σειρά τῆς ἡ γυναίκα του ἀμέσως μὲ ἓνα ἄλλο ὁμοιο δίστιχο τοῦ ζητάει «σημάδια», γιὰ νὰ πιστέψῃ (Π. Ε. 84, στίχ. 27—29) :

—*Κόρη μου, ἐγὼ εἶμαι ὁ ἄντρας σου, ἐγὼ εἶμαι κι' ὁ καλὸς σου.*

—*Ἔνευ μου, ἂν εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἂν εἶσαι κι' ὁ καλὸς μου,
δεῖξε σημάδια τῆς ἀυλῆς, καὶ τότες νὰ πιστέψω.*

5. Τὰ σήματα—Ἡ «ἐλαίη» καὶ ἡ «οὐλή» ἐνοποιημένες σιτὴν «ἐλιά» :

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐκπληκτικὴ ὁμοιότητα καὶ ἀντιστοιχία τῶν σημαδιῶν, ποῦ λεπτομερῶς τὰ ἐξετάσαμε πιὸ πάνω. Συνοψίζομε τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σύγκρισης: Διαπιστώνεται ὁ ἴδιος γλωσσικὸς ὄρος (ὁμηρ. «σῆμα»—νεοελλ. «σημάδι»), ὁ ἴδιος ἀριθμὸς («τρία σήματα» στὶς Ὀμηρικὲς ἀναγνωρίσεις καὶ «τρία σημάδια» στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι) καὶ τὰ ἴδια ἐμπροσωπούμενα

πράγματα (δηλ. α) οί μηλιές και κληματαριές με τὰ σταφύλια, πού βρίσκονται και έξω από τὸ σπίτι τοῦ Λαέρτη και έξω από τὸ σπίτι τοῦ νεοελληνικοῦ ἀντρόγυνο. β) ἡ ἀντίστοιχη περιγραφή τῆς κρεββατοκάμαρας, και γ) τὸ μονάχα στὸ ἀντρόγυνο γνωστὸ σημάδι τοῦ κορμιοῦ, ἡ νεοελληνική *ἐλιά* πού θυμίζει τὸ μουσικὸ τῆς «ἐλιάς» πού μονάχα τὸ Ὀμηρικὸ ἀντρόγυνο και μιὰ πι-στὴ δούλα τους τὸ ἤξεραν, ὅπως θυμίζει και τὴν ὀμηρικὴ λέξη *σὺλῆ* πού εἶναι πολὺ συγγενικὴ στὸν ἦχο και πού χρησιμοποιεῖται ἐπίσης στὴν ὀμηρικὴ ἀναγνώριση ὡς τὸ σπουδαῖο σημάδι τοῦ κορμιοῦ πού θ' ἀποδείξει τὴν ἀλήθεια.

Τὰ «σήματα» ζητοῦνται ἀπὸ τὴν Πηνελόπη γιὰ νὰ δοκιμάση τὸν ξένο. Τοῦτο τὸ λέει καθαρὰ ἡ Πηνελόπη (23, 109—110: «ἔστι γὰρ ἡμῖν | σήμαθ', ἃ δὴ και νῶϊ κεκρυμμένα ἴδμεν ἀπ' ἄλλων»). Τέτοιο πρᾶγμα τὸ περιμένει και ὁ Ὀδυσσεύς (23, 113—114, μιλώντας στὸν Τηλέμαχο: «Τηλέμαχ' ἡ τοι μητέρ' ἐνὶ μεγάροισι ἔασον | *πειράζειν* ἐμέθεν»), και ὅταν ἡ Πηνελόπη με τρόπο ἔξυπνο τοῦ στήνει τὴν παγίδα γιὰ ἓνα κινητὸ τάχα κρεββάτι, ἐνῶ τὸ δικὸ τους ἦταν ἀμετακίνητο, εἶπε αὐτὰ τὰ εἶπε γιὰ νὰ τὸν δοκιμάση (23, 181: «Ὡς ἄρ' ἔφη *πόσιος* *πειρωμένη*»). Ὅτι και στὴ νεοελληνικὴ περίπτωσις ὅσα ζητᾶει ἡ γυναίκα γίνονται ἀποκλειστικὰ γιὰ δοκιμασίαι, τοῦτο βεβαιώνεται ἀπ' ὅλο τὸ σχετικὸ περιεχόμενον τοῦ τραγουδιοῦ.

6. **Ἡ «γλυκερὴ μολπή» πού ἰὴν ἀκούει κάθε περαστικὸς ἔξω στὸ δρόμο διαβάτης**: Στὴν ἀρχή, πρὶν ἀκόμη γίνῃ ἡ ἀναγνώρισις Ὀδυσσεύς και Πηνελόπης, ὁ Ὀδυσσεύς γιὰ νὰ μὴ μαθευτῇ ὁ φόνος τῶν μνηστήρων ἔχει βάλει τὸν ἀοιδὸ νὰ τραγουδάη και νὰ παίξῃ τὴ λύρα γιὰ νὰ χορεύουν οἱ ἄντρες και οἱ «καλλίζωνοι γυναῖκες» τοῦ παλατιοῦ. Τὸ τραγούδι ἐδῶ δὲν εἶναι τυχαῖο ἀλλὰ γίνεται σκόπιμα, μποροῦσε λοιπὸν ὡς **ὄργανο στοιχείου τῆς ὄλης σκηνῆς** νὰ διατηρηθῇ ἔντονον μέσα στὴν παράδοσις. Ἦταν ἓνα τραγούδι πού χαρακτηρίζεται ὡς «μολπὴ γλυκερὴ», πού καθέναις **«ἀν' ὄδον στείχων»** θὰ τὴν ἀκούε (βλ. 23, 133—136 και 143—148). Ὅσο γιὰ τὴν Πηνελόπη, αὐτὴ περνοῦσεν ὅλο τὸν τελευταῖο καιρὸ τῆς—πρὶν πάῃ ὁ Ὀδυσσεύς—ὕφαινοντας τὴν ἡμέρα και ξυφαίνοντας τὴ νύχτα τὸ γνωστὸ σάβανον τοῦ Λαέρτη. Ἀντίστοιχα γίνονται στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι, ὅπου ἡ γυναίκα εἶναι μέσα στὸ σπίτι διαρκῶς ὑφαίνοντας και γλυκὰ τραγουδώντας (βλ. παραλλαγὴς τοῦ τύπου, κατὰ τὸν ὅποιο ἡ ἀναγνώρισις γίνεται στὸ σπίτι. Οἱ πιδὸ πολλὰ παραλλαγὴς τοῦ τύπου αὐτοῦ ἀρχίζουν με τὸ στίχο: «Μαλαματένιος ἀργαλειὸς κι' ἐλεφαντένιο (ἢ: φίλντισένιο) χτένι»¹⁾). Καὶ στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι, κάθε περαστικὸς **«ἀν' ὄδον στείχων»** ἀκούει τὴν «γλυκερὴν μολπήν» ὅπως τὴν ἀκούσε και ὁ Ξαντεμένος σύζυγος και γιὰ τοῦτο σταμάτησε μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ²⁾.

1) Βλ. και *Λαογ.* 2, 594, ἀρ. 4.

2) Ὅχι ὅμως πού ἔφτασε ἐκεῖ κατὰ τύχη ὡς πρᾶγματῆς (ἢ ὡς κυνηγός).

7. Ἡ ἐτοιμασία τῆς συζυγικῆς κλίνης : Μετὰ τὸ «σῆμα» τῆς «ἐλαίης» ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ ἀναγνώριση καὶ ἡ Πηνελόπη πέφτει στὴν ἀγκαλιά τοῦ Ὀδυσσεύα (23, 205—210). Ἄλλο σημεῖο μὲ σημασία στὸ ὁμηρικὸ ἐπεισόδιο ἦταν ὅταν ἡ Πηνελόπη διατάζει τὴ δούλα τῆς νὰ στρώσῃ τὸ κρεβάτι γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα (23, 177—180). Γενικὰ ἡ Ὀμηρικὴ ἀναγνώριση τελειώνει μὲ τὸν ὕπνο τοῦ ἀντρόγυνου (βλ. 23, 254 «ἀλλ' ἔρχεου, λέκτρονδ' ἴομεν, γύναι...» καὶ στίχ. 300—301 : «Τὼ δ' ἐπεὶ οὖν φιλότῃτος ἑταρπῆτην ἑρατεινῆς | τερπέσθην μύθοισι, πρὸς ἀλλήλους ἐνέποντε»). Στὸ νεοελληνικὸ τραγούδι ἀμέσως μετὰ τὸ δίστιχο γιὰ τὴν «ἐλιά στὸ πρόσωπο κι' ἐλιά στὴν ἀμασκάλη, κλπ.» ἡ γυναίκα ἀμέσως ἀναγνωρίζει τὸν ἄντρα τῆς καὶ σὲ ἀρκετὲς παραλλαγὰς ἀμέσως προστάζει τίς δούλες τῆς νὰ στρώσουν τὸ κρεβάτι¹⁾.

Συμπέρασμα : Κατάπληκτος ἀληθινὰ μένει κανεὶς μπροστὰ στίς πολλὰς καὶ ἀλλεπάλληλες ὁμοιότητες τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Εἶναι τέτοια ἡ συρροὴ τῶν ὁμοίων περιπτώσεων, ποὺ διερωτᾶται κανεὶς ἂν πραγματικὰ ὑπάρχει τόσο πανίσχυρη καὶ γεμάτη εὐρωστία ἢ ἐπίδραση τῆς ἑμμετρῆς προφορικῆς παράδοσης, ἢ μήπως καὶ συμβαίνει τίποτε ἄλλο. Ἄλλὰ τίποτε ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ συμβαίνει. Γιατί, ὅπως ἐπιτακτικὰ μᾶς προβάλλονται τῶρα τὰ πράγματα, δὲν δικαιοῦμεθα πιά νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ γνώμη τοῦ Ν. Πολίτη (βλ. Π. Ε. 84, πρόλογος), ὅπου ἄλλα τὰ δέχεται ὡς ἀποκλειστικὰ νεοελληνικὰ (=τὴν ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ σὲ κάθε στίχο, ὄνομα, φράση τοῦ ζωηρὰ τὴν ἐκφράζει τὸ τραγούδι), ἄλλα τὰ θεωρεῖ φερμένα ἀπὸ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα, μὲ τὰ ὁποῖα καὶ δέχεται ὅτι τὸ τραγούδι ἀμεσώτερα συνδέεται (= τὴν προσποίηση τοῦ ξένου ὅτι γνώρισε τὸν σύζυγο καὶ ἀναγγέλλει τὸ θάνατό του), καὶ ἄλλα στοιχεῖα—πᾶρα πολὺ λίγα καὶ ὅλα ἐξωτερικὰ—τὰ νομίζει ἀρχαῖα φερμένα ἀπὸ τὸ Ὀμηρικὸ τραγούδι.

Σήμερα ἐμεῖς ἔχοντας ὑπόψη μας ὅλη τὴ θαυμαστὴ συρροὴ τῶν ὁμοιοτήτων—ποὺ πῶς πάνω ἐξακριβώθηκε λεπτομερῶς ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνοποίηση τῶν δύο ἀρχαίων ἀναγνώρισεων, οἱ ὁποῖες ἐπιζοῦν καὶ τοπικὰ μέσα μέσα στοὺς δύο κύριους τύπους τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ,—δὲν μπορούμε νὰ ἐπαναλάβουμε γιὰ δευτέρη φορὰ τὴν εὐκολὴ λύση τῆς διάσπασης (ὅπως μάλιστα τὴν ἐμεγέθυσε τοπικὰ καὶ χρονολογικὰ ὁ S. Baud-Bovy) καὶ ἔτσι ἄλλα στοιχεῖα ὅμοια νὰ τὰ παραδεχτοῦμε ὡς ἀρχαῖα φερμένα ἀπὸ τὸν Ὀμηρο, καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ἐπίσης ὅμοια, νὰ τὰ ἀπορρίψωμε. Ὅλες οἱ λεπτο-

1) Βλέπε π. χ. μιὰ σχετικὴ ἑρατικὴ παραλλαγὴ, δημοσιευμένη στὰ *Θρακικά* 3, 257 ἀρ. 8, στίχ. 28—30, ποὺ μετὰ τὴν ἀπόκριση τοῦ συζύγου γιὰ τὴν ἐλιά κλπ. ἡ γυναίκα τοῦ λέει :

—Σύρτε, δούλες, ἀνοίξετε νάρθη ὃ νιὸς ἀπάνου,
καὶ ἄλλες δούλες στρώσετε τὴν ἀργυρὴ μας κλίνη,
νάρθη ὃ νιὸς νὰ κοιμηθῆ, ὃ ἄντρας μ' ὃ χαμένος.

μέρειες τῶν ἀντίστοιχων ἑμοιοτήτων ἀποτελοῦν **ομάδα ἀλληλένδετη, ὀργανική καὶ ἐνιαία**, καὶ ὀφείλομε ἢ α) ὅλα νὰ τὰ παραδεχτοῦμε ὡς Ὀμηρικὴ παράδοση γνήσια, δημώδη, προφορική, ἄμεση καὶ ἀδιάκοπη, ἢ β) ὅλα ἀνεξαιρέτως νὰ τὰ θεωρήσωμε ὡς μιὰ ἀνεξήγητη ἀλλὰ ὀπωσδήποτε τυχαία συρροή συμπτώσεων γιὰ τὶς ὁποῖες—μιὰ κι' εἶναι τυχαῖες—δὲν παραδεχόμαστε καμιὰ σχέση νεοελληνικοῦ καὶ Ὀμηρικοῦ τραγουδιοῦ.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν καταλήγει νὰ γίνεται ὀξὺ καὶ νὰ μὴν ἐπιδέχεται συμβιβαστικὴ λύση. Νομίζω ὅτι, ἔχοντας ὅλα τὰ πιὸ πάνω ὑπόψη, μᾶς ἐπιβάλλεται νὰ δεχτοῦμε ἀνεπιφύλακτα τὴν πρώτη λύση. Διαπιστώνοντας ἔτσι τὴν ἀφάνταστη ζωτικότητα πού μπορεῖ νὰ ἔχη τόσο τὸ θέμα ὅσο καὶ ἡ μορφή ἑνὸς τραγουδιοῦ, πού ἐπὶ αἰῶνες ἦταν τὸ ἀγαπημένο τραγούδι τῶν ἀρχαίων Ὀμηριστῶν, μποροῦμε τώρα νὰ εἴμαστε ἀκόμη περισσότερο βέβαιοι γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς εὐφυοῦς θεωρίας τοῦ καθηγητοῦ Στίλπωνος Κυριακίδη¹⁾ ὅτι πράγματι ὑπάρχει παλαιότατο ὑπόστρωμα στὰ σημερινὰ δημοτικά μας τραγούδια. Ἔτσι, πλᾶί στὴ μορφή τῶν τραγουδιῶν τὴν ἐξαιρετικὰ εὐθραυστὴ ἀπὸ συμφορμούς κ.λ.π., ἀξίζει νὰ ἀναθεωρήσωμε τὴ στάση μας στὰ σχετικὰ ἄλλα προβλήματα καὶ νὰ δεχτοῦμε ὅτι—ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀντοχὴ στὴν παράδοση τόσο ἑνὸς ποιητικοῦ θέματος ὅσο καὶ τῆς μορφῆς τοῦ λογοτεχνήματος—ὑπάρχουν δυνατότητες πού διόλου δὲν εἴχαμε φαντασθῆ τὴν ἔκτασή τους.

Τὸ σημερινὸ δημοτικὸ μας τραγούδι « Ὁ Γυρισμὸς τοῦ Ξενιτεμένου » (Π. Ε. 84) ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι τὸ παλαιότερο δημοτικὸ τραγούδι ὅλου τοῦ κόσμου. Θέμα, πολλὰ καὶ χαρακτηριστικὰ λεπτομέρειες περιεχομένου, ἀκόμη ἀντιστοιχίαι τεχνικῆς καὶ ὕφους, ὅλα τους προέρχονται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια, αὐτὸ τὸ παλαιότερο καὶ τὸ τελειότερο δημοτικὸ τραγούδι τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας πού περιγράφει τὸ Γυρισμὸ τοῦ Ξενιτεμένου συζύγου.

Ἡ Βουλγαρικὴ παραλλαγή. — Σύγκρισή της μὲ τὴν ἑλληνική. Ἡ Βουλγαρικὴ παραλλαγή πού ἔχω ὑπόψη μου ἔχει δημοσιευθῆ στὸ βιβλίον²⁾

1) Βλέπε : *Αἱ Ἱστορικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Δημώδους Ἑλληνικῆς Ποιήσεως*, Λόγος Πρυτανικός, Θεσσαλονίκη 1934 σελ. 1—30.

2) Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔχει ὀλικὸ καὶ μελέτες διαφόρων συγγραφέων καὶ ἔχει ἐκδοθῆ τὸ 1904 στὸ Λονδίνον. Ὁ τίτλος του κλπ. ἔχουν ὡς ἑξῆς : *The Shade of the Balkans, Being a Collection of Bulgarian Folksongs and Proverbs, here for the first time rendered into English, together with an essay on Bulgarian Popular Poetry, and another on the origin of the Bulgars*. Published by David Nutt, London 1904, σελίδες 328. Κυριώτερα κεφάλαια : Στις σελίδες 23—94 : *The Folksong of the Bulgars*, by Pencho Slaveikoff (μελέτη μὲ πολλὰ τὰ ὑπερβολικὰ καὶ ἀνακριβῆ). Σελίδες 95—241 ὀλικὸ τραγουδιῶν, παροιμιῶν, σημειώσεων στὰ ποιήματα κλπ. συγκεντρωμένο ἀπὸ τὸν Henry Bernard (ὑπάρχουν 101 τραγούδια μεταφρασμένα στὴν ἀγγλική, στίς σελ. 95—224). Σελίδες 255 κἑς. *The Origin and Language of the Pri-*

The Shade of the Balkans, 1904, στις σελίδες 194—195, με αριθμό 82. Η παραλλαγή έχει στίχους 17 και είναι χωρίς τίτλο.

Παραθέτω πριν απ' όλα μετάφρασή μου της βουλγαρικής παραλλαγής, πρόχειρα φτιαγμένη σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους: «Γύρισε κείνος πίσω έδω από μιὰ ξένη χώρα, | γύρισε πίσω κι' ήτανε πεσμένο τὸ σκοτάδι | τὴν ὥρα πὸν τὴν πόρτα της ἐκείνος ἐχτυποῦσε. | —Σήκω, γυναίκα μου καλή, | πὸν τόσο καρτεροῦσες, | ἐννέα χρόνοι πέρασαν καὶ νά, ξανάρθα πάλι. | —Χρόνια τώρα κι' ἄλλοι πολλοὶ τὴν πόρτα μου χτυπήσαν. | Σημάδια πές μου, γιατί ἐγὼ ποιὸς εἶσαι δὲ σὲ ξέρω. | —Δὴ στὴν αὐλή μας βρίσκειται δλόρθη ἢ κερασιά μας, | πὸν κάτωθε τις ὥρες μας περνούσαμεν οἱ δυὸ μας. | —Καθένας μέσα στὸ χωριὸ πολὺ καλὰ τὰ ξέρει | ὅσα λές γιὰ τὴν κερασιά. Ἄλλα σημάδια πές μου. | —Ἐχεις τὰ τρία μας παιδιά, Πετκίνα λέν τὸ πρῶτο, | Ἰβάνα λέν τὸ δεύτερο καὶ Ἰβάν λένε τὸ τρίτο. | —Καθένας μέσα στὸ χωριὸ πολὺ καλὰ τὰ ξέρει | παιδιά μαζί κι' ὀνόματα. Ἄλλα σημάδια πές μου. | —Στὸν ὦμο τὸν ἀριστερὸν ἐκεῖ ἄφησε σημάδι | τὸ δάγκωμα πὸν σουκάμα τὴν ἄγια κείνη νύχτα». Οἱ στίχοι στὴ μετάφραση εἶναι 17, ὅσοι εἶναι καὶ στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση πὸν χρησιμοποιοῦ.

Ἡ Βουλγαρικὴ παραλλαγή, ἂν συγκριθῆ με τὴν παραλλαγή πὸν ἔχει ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. 84), παρουσιάζει δικὰ της ἀξιοπρόσεχτα χαρακτηριστικά, τὰ ἐξῆς: 1) Ἀμέσως γίνεται φανερό ὅτι ὁ ἄντρας χτυπᾷ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ του, συνεπῶς ἢ παραλλαγή ἀνήκει στὸν τύπο κατὰ τὸν ὅποιο ἢ ἀναγνώριση γίνεται μπροστὰ στὸ σπίτι. 2) Δὲν ὑπάρχει ὁ ἰδιαιτερός καὶ μεταγενέστερος ἐπαγγελματικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ξενιτεμένου ὡς κυνηγοῦ ἢ ὡς πρματευτῆ. Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιὰ ἓναν ἄνῶνυμο ξενιτεμένο σύζυγο, πὸν ὕστερα ἀπὸ ἐννιά χρόνια ἐπιστρέφει στὸ σπίτι του καὶ στὴ γυναίκα του. 3) Δὲν ὑπάρχει ἢ δοκιμασία τοῦ συζύγου πρὸς τὴ γυναίκα του, γιὰ τοῦτο καὶ λείπει δλόκληρο τὸ σχετικὸ κομμάτι τοῦ νεοελληνικοῦ τραγουδιοῦ, ἐκεῖ πὸν γίνεται ἢ πλαστὴ διήγηση τοῦ ξενιτεμένου ὅτι τάχα γνώρισε καὶ φιλοξένησε τὸν ἄντρα τῆς νέας γυναίκας, τὸν περιποιήθη ὅταν πέθαινε καὶ ζητᾷ τώρα τὴν ἀνταμοιβή του γιὰ κείνη τὴ φιλοξενία. 4) Ἡ Βουλγαρικὴ παραλλαγή δὲν εἶναι μόνο ἀκέφαλη ἀλλὰ καὶ κολοβή, γιατί στὸ τέλος της δὲν ὑπάρχει ἢ τελικὴ ἀπάντηση τῆς γυναίκας, πὸν περιέχει ὅλο τὸ συμπέρασμα τοῦ τραγουδιοῦ ἐπισφραγίζοντας τὴν ἐπίμονη δοκιμασία με τὴν ὁμολογία τῆς ἀναγνώρισης:—«Ἐβένε μου, ἐσὺ εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἐσὺ εἶσαι κι' ὁ καλὸς μου!» (Π. Ε. 84, στίχ. 43). Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ τῆς Βουλγαρικῆς παραλλαγῆς εἶναι τὸ μεγαλύτερο μειονέκτημά της. 5) Ἡ Βουλγαρικὴ παραλλαγή διασώζει γε-

mitive Bulgars, by E. T. Dillon. Γενικά ἐκεῖνο πὸν ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ λαογραφικὸ ὕλικὸ τοῦ βιβλίου, ἐνῶ οἱ κρίσεις, μάλιστα οἱ γραμμένες ἀπὸ Βουλγάρους, εἶναι γεμάτες προκατάληψη.

νικά τή συντομία και τήν πιστότητα, πού, όπως είδαμε πιδ πάνω, χαρακτηρίζουν δάνεια απ' εϋθείας παρμένχ από τους Έλληνες, χωρίς τρίτους πού τυχόν θά μεσολαβούν ως ενδιάμεσοι διασκευαστές. Για τούτο και υπάρχει έδω μόνο ο χωρίς επαγγελματική ιδιότητα σύζυγος και τὰ σημάδια, σέ τρόπο ώστε ή Βουλγαρική παραλλαγή διασώζει τὸ πιδ χαρακτηριστικό έπεισόδιο του έλληνικού, αυτό ακριβώς πού είναι αδιαφιλονίκητη παράδοση από τὸ 'Ομηρικό κείμενο. Τὸ περιεχόμενο του Βουλγαρικού τραγουδιού αντιστοιχεί πρὸς τους στίχους 27—42 τῆς παραλλαγῆς του Ν. Πολίτη (Π. Ε. 84).

Τὰ **σημάδια** στὸ Βουλγαρικό είναι επίσης τρία, προχωροῦν κλιμακωτὰ και αποκορυφώνονται κανονικά σύμφωνα με τή γνωστή μας κατεύθυνση και ειδικευσή τους, πού ξεκινάει από τήν αὐλή του σπιτιού, προχωρεῖ στήν οίκογένεια και τέλος περιορίζεται μόνο στο κορμί τῆς συζύγου. Τὸ πρώτο σημάδι είναι τὸ δέντρο στήν αὐλή (διαφορὰ όμως από τὸ έλληνικό τραγούδι υπάρχει στο είδος του δέντρου, γιατί ενώ στο νεοελληνικό διατηροῦνται οί μηλιές κι' οί κληματαριές του 'Ομηρικού κειμένου, στο βουλγαρικό τὸ δέντρο έχει γίνει κερασιά). Τὸ δεύτερο είναι για τὰ τρία παιδιά τους (τὸ σημάδι τούτο έχει τή μεγαλύτερη εϋπάθεια, για τούτο και αποτελεί σημαντική απόκλιση από τὸ νεοελληνικό κείμενο, όπως ακριβώς ανάλογη απόκλιση σημειώνεται ειδικὰ στο σημάδι τούτο και ανάμεσα νεοελληνικῶν παραλλαγῶν και 'Ομηρικού κειμένου). Τρίτο είναι τὸ τυπικό σημάδι του κορμιού: Στο είδος τούτο, αν τὸ συγκρίνη κανεις με τὸ κείμενο τῆς παραλλαγῆς Π. Ε. 84, θά νόμιζε ότι υπάρχει πρωτοτυπία του Βουλγαρικού τραγουδιού, πού αντι του σημαδιού έλιάς περιέχει τὸ σημάδι τῆς δαγκωματιᾶς. Ἄλλα και ή παραλλαγή αὐτή **τῆς δαγκωματιᾶς**, όπως είδαμε και πιδ πάνω (σελ. 342), δὲν λείπει από τις έλληνικές παραλλαγές, από τις οποίες σίγουρα τὸ δανείσθηκαν οί Βούλγαροι.

Μπορεῖ λοιπὸν κανεις νὰ συμπεράνη με βεβαιότητα ότι τὸ πιδ πάνω Βουλγαρικό δημοτικό τραγούδι είναι αδιαμφισβήτητο και πιστὸ δάνειο από έλληνικό πρότυπο, πού με τή σειρά του προέρχεται κατ' εϋθείαν από τὸν 'Ομηρο. Γίνεται έτσι φανερό, ότι από τήν πλευρὰ παλαιότητας αξίου θεματικού στοιχείου, οὔτε ή δημόδης Βουλγαρική λογοτεχνία οὔτε καμιά ἄλλη μπορεῖ νάχη καλύτερο στολίδι της από τήν παραλλαγή του Γυρισμού. Χωρίς νὰ μεσολαβήσουν ἄρχεϊα, λόγιοι, βιβλία και αναβιώσεις έντεχνες και πλαστές, ἄλλα μόνο με ἀποτέλεσμα τήν ἀδιάκοπη τρισχιλιετή προφορική λαϊκή παράδοση, έχει και ή Βουλγαρία τήν παραλλαγή της που ο 'Οδυσσεύς τῆς έλληνικῆς Ἰθάκης παρουσιάζεται ως ένας ανώνυμος ξενιτεμένος του Βουλγαρικού λαού και δίνει σήμερα τις ίδιες σχεδὸν ἀποκρίσεις πού και ο ἄρχαίος εκείνος «πολύτροπος» ἀποκρινόταν στον κήπο του Λαέρτη ή μέσα στο μέγαρο τῆς Ἰθάκης. Ἐξακολουθεῖ επίσης ο 'Ομηρικός Τηλέμαχος νὰ ἐπιζῆ κάπως μέσα

στή Βουλγαρική παραλλαγή, ἔστω κι' ἂν τὸ νέο του τώρα ὄνομα εἶναι Ἰβάν και ὄχι Τηλέμαχος.

Ἴδου λοιπὸν ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ — χωρὶς νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα— παραδείγματα τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ρόλου ποῦ ἔχει ἀσκήσει ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός: Ἔχει συνδέσει, ἔστω ἔμμεσα, μερικοὺς γείτονές μας μὲ τὴν ἀπαράμιλλη πνευματικὴ κληρονομία τῶν ἐνδόξων χρόνων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Μιὰ προφορικὴ παράδοση ποῦ φτάνει τὶς τρεῖς χιλιάδες χρόνια. Ἀντὶ λοιπὸν οἱ Βούλγαροι λόγιοι νὰ ψάχνουν γιὰ ἀστήρικτα καὶ ἐπιστημονικῶς γελοῖα ἐπιχειρήματα περὶ δῆθεν «Προβουλγάρων» στὴ Μακεδονία, τὴ Θράκη καὶ γενικὰ στὴ Βαλκανικὴ, τὸ πιδ φρόνιμο, ποῦ θερμὰ θὰ τοὺς συνιστούσαμε, εἶναι νὰ ἀρχίσουν νὰ ἐρευνοῦν μὲ σύστημα καὶ προπαντὸς μὲ προθυμία καὶ μ' ἀγάπη γιὰ νὰ βροῦν πόσα καὶ ποιά ἄξια στοιχεῖα ἀρχαίου καὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν στὴ γραπτὴ καὶ τὴν προφορικὴ τους παράδοση, ποῦ τὰ ὠφελήθησαν ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τὸ νεώτερο Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, φάρων ἐκπολιτιστικὸν ἀντάξιό τοῦ προγονικοῦ του.

Μὲ τὰ Ἀναστενάρια, ποῦ τὰ δανείσθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τῆς Θράκης, οἱ Βούλγαροι συνδέονται ἔμμεσα ἀλλὰ στερεὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα κι' ἔχουν ἔτσι κάποιες δοξασίες καὶ λαϊκὲς γιορτές, ὅμοιες μ' ἐκεῖνες ποῦ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας μὲ τὶς γιορτὲς τοῦ Διονύσου καὶ ἀκόμη πρὶν. Μὲ τὸ τραγούδι τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ Ξενιτεμένου συνδέονται ἔμμεσα μὲ τὸ ἐνδοξὸ ἔπος τῆς Ὀδύσσειας. Μιὰ τέτοια περίπτωσις κάθε λαός, στερημένος ἀπὸ πρωτόγονο ἐγωῖσμό, σίγουρα θὰ τὴν διαπίστωνε μὲ καμάρι, τὸ δανεισμὸ θὰ τὸν ἀναγνώριζε μὲ περηφάνεια, καὶ γιὰ τὸν ἐκπολιτιστικὸ ρόλο τοῦ δανειστοῦ του—στὴν περίπτωσις μας γιὰ τὸν ἐκπολιτιστικὸ ρόλο τοῦ σύγχρονου Ἑλληνισμοῦ—θὰ φρόντιζε νὰ δείχνῃ αἰσθημα εὐγνωμοσύνης, γιὰτὶ τέτοιο θάταν τὸ χρέος του πρὸς τὴν ἀλήθεια. Θάρθη καιρός, ποῦ ἀληθινὰ θὰ γίνῃ κι' αὐτὸ στὴν προκείμενη εἰδικὴ περίπτωσις; Ἄς τὸ ἐλπίσωμε.

ΤΗΣ ΚΟΥΜΠΑΡΑΣ — ΝΥΦΗΣ

Τὸ τραγούδι τῆς Κουμπάρας—Νύφης ἀνήκει στὸν κύκλο τῶν Παραλογῶν καὶ εἶναι γνωστὸ σχεδὸν σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ σὲ ἄλλες περιοχὰς ὅπου ὑπῆρξαν ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ (ἀπὸ τὴν Καππαδοκία ὡς τὴν Κορσικὴ μαρτυροῦνται παραλλαγὰς τοῦ τραγουδιοῦ). Οἱ ὡς τώρα γνωστὲς παραλλαγὰς, δημοσιευμένες καὶ ἀνέκδοτες, εἶναι περίπου 140, ἔπως συνάγεται ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Μὲ τὸ τραγούδι ἔχουν ἀσχοληθῆ: α) Ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. 83 πρόλογος), ποῦ περιορίζεται νὰ σημειώσῃ μὲ συντομία ὅτι τὸ ἴδιο θέμα ὑπάρχει καὶ σὲ τραγούδια γαλλικά, ἰταλικά, ἰσπανικά, ἀγγλικά καὶ σκωτσέζικα, καθὼς καὶ σὲ σκανδιναυικά. Παρατηρεῖ ἀκόμη ὅτι στὰ ἑλληνικά τὸ τραγούδι

πιθανώς σχετίζεται με τὸν Ἀκριτικό κύκλο. β) Ὁ S. Baud-Bovy, πού ἔχει τὴν ὡς τώρα πληρέστερη σχετική μελέτη (*La Chanson Populaire Grecque du Dodécanèse* 1936, σελ. 213—217). Ἐκεῖ, συγκρίνοντας τὶς διάφορες παραλλαγές, ἐξετάζει τὴν ἔκταση, τοὺς συμφυρμούς καὶ τὴν προέλευση τοῦ τραγουδιοῦ καὶ συμπεραίνει ὅτι πατρίδα τοῦ ἄσματος εἶναι τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἰδίως οἱ Μεσημβρινές Σποράδες καὶ ὅτι χρονολογία κατασκευῆς του εἶναι ὄχι ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου ἀλλὰ οἱ χρόνοι τῆς Φραγκοκρατίας. Ἰδίως συνδέει ἄμεσα με ἀντίστοιχα τραγούδια Ρωμανικῶν λαῶν τῆ σκηνῆς, πού περιγράφει τὴν ἀφιξὴ τῆς στολισμένης Κουμπάρας στὴν ἐκκλησιὰ καὶ τὴν ἐντύπωση πού προξένησε (βλ. σελ. 217). γ) Ἡ συνάδελφος Μαρία Ἰωαννίδου — Μπαρμπαρίγου, ἡ ὁποία σὲ σύντομο ἄρθρο τῆς ¹⁾ ξεκινάει ἀπὸ μιὰ παραλλαγὴ ἀπὸ τὴ νῆσο Τήλο, πού εἶναι καὶ ἀπὸ τὶς καλύτερες παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ, κάνει κατόπι ἀξιόλογες αἰσθητικὲς παρατηρήσεις καὶ τέλος ἐξετάζει διάφορους συμφυρμούς πού γίνονται ἰδίως στοὺς πρώτους στίχους, ἢ γενικώτερα συμβαίνουν σὲ παραλλαγές, οἱ ὁποῖες ξεμαρκαίνουν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πατρίδα τοῦ τραγουδιοῦ πού—ὅπως καὶ ὁ S. Baud-Bovy εἶχε πρὶν καθορίσει—τὴ δέχεται ὅτι εἶναι τὰ Δωδεκάνησα.

Θὰ εἶχα νὰ παρατηρήσω ὅτι στὸ τραγούδι τοῦτο δὲν εἶναι τόσο ἡ ἀξία τοῦ περιεχομένου του — ὅπως συμβαίνει π. χ. μετὰ τὴ συγκινητικὴ ἱστορία τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ Ξενιτεμένου — ὅσο εἶναι ἡ ἐξαιρετὴ τεχνικὴ στὴ λυρικὴ ἔκφραση, πού χαρακτιρίζει τὶς πρὸ πολλὰ παραλλαγές του. Ὑπάρχουν στίχοι μουσικοί, λέξεις γεμάτες δύναμη, καθὼς καὶ σκηνές μετὰ περιγραφὰς ἄρτιες, ὥστε νὰ ὑψώνουν τὸ τραγούδι σὲ καλλιτέχνημα. Ἀπ' ὅλες τὶς καλὰς εἰκόνας ἢ πρὸ σπουδαία εἶναι ἐκείνη, πού περιγράφει τὸ στολισμὸ τῆς νέας γυναίκας (βλέπε Π. Ε. 83, στίχ. 27—31). Γενικά, τὸ ὕφος σὲ γνήσια λυρικὴ ἔκφραση καὶ σὲ εἰλικρινῆ ἐνάργεια περιγραφῆς τῶν ψυχικῶν καταστάσεων ὑπενθυμίζει Σαπφικὴ διάθεση, καὶ, ἂν τὸ τραγούδι πράγματι συνετέθη ἀρχικὰ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου (Μεσημβρινές Σποράδες κλπ.), τότε δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποστηρίξωμε ὅτι ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἐπεξεργασία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς Φραγκικῆς κυριαρχίας — ὅπως ὁ S. Baud-Bovy (σελ. 216—217) συμπεραίνει—ἀλλὰ σωστότερο ἴσως θάταν νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ παλιὰ παράδοση τοῦ λυρικοῦ ὕφους καὶ τῆς χάρης τῶν κατοίκων τῆς Αἰολίας καὶ τῆς Ἰωνίας—ἀναζωπυρούμενη διαρκῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο κλιματολογικὸ παράγοντα, ἀκούραστον ἐμπνευστὴ λυρικῆς νοστροπίας, καὶ ἀπὸ τὴν ὅμοια χάρη τοῦ νησιωτικοῦ περιβάλλοντος — ἀποτελεῖ συνέχεια στὴν ἀντίστοιχη ἀρχαία παράδοση, πού μᾶς ἔχει δώσει τόσα δείγματα ἀκμῆς λυρικοῦ λόγου σ' αὐτὴ τὴν ἴδια περιοχὴ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ²⁾).

1) *Τὸ τραγούδι τῆς Κουμπάρας—Νύμφης*, περιοδ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία» 1948 σελ. 641—644 (τεύχ. 10 τῆς 1 Ἰουλίου).

2) Μάλιστα ἡ λυρικὴ διάθεση καὶ ἡ πρωτότυπη σύνθεση, ὅσο καὶ ἡ σκηνὴ καὶ

Ἡ ὑπόθεση τοῦ τραγουδιοῦ ἔχει μὲ λίγα λόγια ὡς ἑξῆς (βλέπε τὴν παραλλαγή Π. Ε. 83) : Πρόκειται γιὰ μιὰ νέα γυναίκα, ποὺ μιὰ ἄλλη τῆς παίρνει τὸν ἄντρα ποὺ ἀγαπάει. Ἡ περιφρονημένη προσκαλεῖται νὰ γίνῃ κουμπάρα, ντύνεται πολὺ ὀμορφα, ὅλοι στὸ γάμο σασιίζουν μὲ τὴν ὀμορφιά της, ἡ σασιισμάρα ἀρχίζει ἀπὸ τὸν παπᾶ, προχωρεῖ στὸ διάκο καὶ τοὺς ψάλτες καὶ τέλος ἀποκορυφώνεται στὸ δόλιο τὸ γαμπρό, ποὺ πάνω στὴν κρίσιμη στιγμή ἀλλάζει γνώμη. Γιὰ κουμπάρα πῆγε ἡ νέα καὶ νύφη ἔγινε. Ἡ ἄλλη γυναίκα, ποὺ ἦταν ἔτοιμη γιὰ νύφη, ἔφυγε γεμάτη στενοχώρια.

Περίληψη τῆς Βουλγαρικῆς παραλλαγῆς: Ἡ Βουλγαρικὴ παραλλαγή, ποὺ ἔχω ὑπόψη, προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίο: Elizabeth M. Mincoff, *Bulgarian Folksongs*, Sofia 1945. Ἡ παραλλαγή σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση βρίσκεται στὶς σελίδες 24—26, ἔχει στίχους 63, εἶναι χωρὶς τίτλο, καὶ δηλώνεται ὅτι ἀρχικὰ ἔχει δημοσιευθῆ στὰ Βουλγαρικὰ στὸ περιοδικὸ *Sbornik* τόμ. 31, σελ. 213. Τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ παραλλαγή βρίσκω νὰ ἔχη δημοσιεύσει σὲ γαλλικὴ μετάφραση ὁ γνωστός μας Auguste Dozon (*Chansons Populaires Bulgares* 1875, στὴ σελ. 260—262, ἀρ. 45 μὲ τίτλο: «*La toilette ou la belle-mère secourable*»). Τὸ Βουλγαρικὸ τραγούδι, ποὺ εἶναι δάνειο ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ, ἔχει διασκευασθῆ κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ ἔχη γίνῃ φαινομενικὰ δυσδιάγνωστο. Πρὶν γίνῃ σύγκριση μεταξὺ ἑλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ, ἀπαραίτητο εἶναι νὰ παρατεθῆ περίληψη τῆς βουλγαρικῆς παραλλαγῆς :

Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ τραγούδια ποὺ ἀναφέρονται στὸν Μάρκο Κράλιεβιτς. Ὁ Μάρκο βρίσκει ὅτι ἡ γυναίκα τοῦ Ντάφίνα ἢ Νταφίνα δὲν εἶναι ὅπως πρὶν ὀμορφη. Ἐκεῖνη ἀστεῖα τοῦ λέει νὰ πάρῃ ἄλλη γυναίκα, ποὺ νάναὶ ὀμορφότερη. Μάλιστα τότε, λέει, θὰ μοιράζονται οἱ δυὸ γυναῖκες τίς πολλὲς δουλειὲς τοῦ σπιτιοῦ καὶ τῶν χωραφῶν κι ἔτσι δὲ θὰ κουράζεται μονάχη τῆς ἡ Νταφίνα. Ὁ Μάρκο ὅμως ἀκούγοντας αὐτὰ τὰ παίρνει στὰ σοβαρὰ καὶ πάει μὲ δῶρα καὶ μεγάλη πομπή καὶ παίρνει τὴν Γιέλκα, ποὺ ἦταν ἀπ' τὴ Σόφια. Ἡ Νταφίνα πῆγε τότε στὸν κῆπο ἀνάμεσα στὰ λουλούδια κι ἔκατσε ἐκεῖ λυπημένη καὶ μιλοῦσε μὲ ὄλα τὰ λουλούδια ὅσα δὲν ἄνθισαν ἀκόμη καὶ ποὺ δὲν

δημιουργικὴ διασκευὴ ποιητικῶν θεμάτων — ιδιαίτερα ἐρωτικῶν—ποὺ τόσο ἔντονα χαρακτηρίζουν τὴ δημοτικὴ ποίηση τῆς Καρπάθου, τῆς Ρόδου, τῆς Κρήτης (μαντινάδες κλπ.), τῆς Σμύρνης, Λέσβου, Χίου καὶ ὄλων τῶν γειτονικῶν περιοχῶν, ἴσως νὰ ὀφείλεται στὴν ἴδια διπλὴ αἰτία. Ἡ γνήσια καὶ ἀδιάκοπη παράδοση αἰσθητικῆς διάθεσης, ἐνισχυμένη ἀπὸ εὐνοϊκὲς καὶ μόνιμες κλιματολογικὲς συνθῆκες, μπορεῖ θαυμάσια νὰ κατορθώῃ ἓνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, καὶ τοῦτο ἄσχετα μὲ τὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ τὴν ἀμφίβολη βαθύτερη ἐπίδραση τῶν Φράγκων, γιὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα ἀκόμη δὲν εἴμαστε βέβαιοι νὰ ξέρουμε ἂν ἔδωσαν ἢ ἂν πῆραν περισσότερα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ δημόδη προφορικὴ λογοτεχνία.

θάχε καιρό γι' αὐτά. Τότε πηγαίνει ἡ μάγνα τοῦ Μάρκου καὶ συμβουλεύει τὴ Νταφίνα νὰ πάη νὰ χτενιστῆ, νὰ βάλῃ τὰ καλύτερα στολίδια τῆς καὶ νὰ φορέσῃ τὸ ὄμορφο νυφικό τῆς φόρεμα. Κι' ὕστερα νὰ πάη νὰ παρουσιασθῆ μπροστὰ στὸ συμπεθεριὸ καὶ νὰ ὑποδεχθῆ γαμπρὸ καὶ νύφη, φιλώντας τὰ χέρια ὄλων τῶν καλεσμένων, καθὼς καὶ τὰ χέρια τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ. Ἡ παρατημένη σύζυγος ἀκολουθεῖ τὴ συμβουλὴ πού τῆς εἶπε ἡ μάγνα τοῦ Μάρκου. Ἡ νέα σύζυγος μαζί μὲ τὸ γαμπρὸ καὶ τοὺς ἄλλους φτάνοντας στὸ σπίτι βλέπει τὴ Νταφίνα, πού εἶχε στολιστῆ τόσο πολὺ ὄμορφα, καὶ ρωτᾷε τὸ Μάρκο νὰ τῆς εἰπῆ ποιά εἶναι ἡ πανέμορφη ἐκείνη νύφη πού τοὺς ὑποδέχεται. Μὴν εἶναι ἡ ἀδερφή του ἢ ἡ γυναίκα τοῦ ἀδερφοῦ του ἢ μήπως ἡ ξαδέρφη του ; Ὁ Μάρκο ἀποκρίνεται ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ εἶναι ἡ Νταφίνα πού θὰ τὴν παρατήσῃ. Τότε ἡ νέα νύφη τοῦ παρατηρεῖ ὅτι, ἀφοῦ ἡ ὀμορφότερη Νταφίνα δὲν ἀρέσει στὸ Μάρκο, ἴδια τύχη γιὰ χωρισμὸ καὶ ἐγκατάλειψη περιμένει σίγουρα κι' αὐτὴ τὴν ἴδια. Γυρνώντας ὕστερα ἡ νύφη πρὸς τοὺς συμπεθέρους τοὺς λέει: «—Σταματῆστε τὸ γάμο καὶ πηγαίνετε με πάλι ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ξεκινήσαμε. Ἡ Νταφίνα δὲν ἦταν ἀρκετὰ ὄμορφη, καὶ πῶς τότε μπορῶ ἐγὼ νὰ εὐχαριστήσω ἕναν ἄντρα σὰν τοῦτον ἐδῶ τὸ Μάρκο;» (Βλέπε E. M. Mincoff, Bulgarian Folksongs σελ. 24—26).

Ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ τραγουδιοῦ : Γίνεται ἀμέσως φανερὸ ὅτι ὑπάρχουν διαφορὲς ἀξιόλογες μεταξὺ ἐλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ τραγουδιοῦ, ὅπως ὑπάρχουν καὶ βασικὰ ἐπεισόδια τὰ ἴδια. Ὁ κοινὸς σκελετὸς πού ὑπόκειται καὶ στὰ δυὸ τραγούδια εἶναι ὁ ἐξῆς : Ὁ ἄντρας ἀποφασίζει νὰ παρατήσῃ τὴν πρώτη γυναίκα, μὲ τὴν ὁποία ἔχει συνδεθῆ, καὶ νὰ πάρῃ μιὰν ἄλλη. Ἡ παρατημένη ἀκούει τίς συμβουλὲς τῆς μάγνας τῆς (στὴν ἐλληνικὴ παραλλαγή εἶναι ἡ μάγνα τῆς νέας, στὴ βουλγαρικὴ ἔχει διασκευασθῆ σὲ μάγνα τοῦ Μάρκου). Ἐπειτα ἡ νέα γυναίκα κάθεται καὶ ντύνεται μὲ προσοχὴ, στολίζεται πάρα πολὺ ὄμορφα καὶ τέλος παρουσιάζεται μπροστὰ σὲ νεονύμφους καὶ καλεσμένους τὴν ὥρα τοῦ γάμου. Ἡ ὀμορφάδα τῆς εἶναι τόσο χτυπητὴ, πού καὶ στὸ ἐλληνικὸ κείμενὸ καὶ στὴ βουλγαρικὴ παραλλαγή γίνεται ἀμέσως αἰτία νὰ χαλάσῃ ὁ γάμος καὶ ἡ δεύτερη νύφη νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς γνωστούς τῆς (ἀπὸ τὴ μάγνα τῆς στὸ Ἑλληνικόν, βλ. Π. Ε. 83 στίχ. 44—48, ἀπὸ τοὺς συμπεθέρους καὶ τοὺς κουμπάρους στὸ Βουλγαρικόν, βλ. Mincoff σελ. 26, στίχ. 55—63) νὰ τὴν πᾶνε πίσω στὸ πατρικὸ τῆς σπίτι, ἀφήνοντας ἔτσι τὸν ἄντρα μὲ τὴν πρώτη του ἀγαπητικιά.

Οἱ βασικὲς αὐτὲς ὀμοιότητες νομίζω ὅτι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δεχτοῦμε ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ τραγούδι τῆς Κουμπάρας—Νύφης, ἕνα τραγούδι πού ἐπὶ αἰῶνες εἶναι γνωστὸ καὶ ἀγαπητὸ στοὺς Ἑλληνας τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους—μάλιστα σὲ μιὰ μακροχρόνια ἐποχὴ κοινῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν σ' ὀλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ, κάτω ἀπὸ τὴν Τουρ-

κική κυριαρχία—οί Βούλγαροι τὸ δανείσθηκαν, γιατί τοὺς ἄρεσε καὶ φρόντισαν νὰ τὸ προσαρμόσουν στὸν κύκλο τῶν τραγουδιῶν τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς.

Παράλληλα πρὸς τὶς ὁμοιότητες ὅμως ἄς ἐξετάσωμε καὶ τὶς διαφορὰς τῶν δυὸ τραγουδιῶν, καθὼς καὶ τοὺς πιθανοὺς λόγους στοὺς ὁποίους αὐτὲς ὀφείλονται : Στὸ ἑλληνικὸ τραγούδι πρόκειται γιὰ δυὸ ἐρωτευμένους, γιὰ ἕναν ἄντρα νέο καὶ λεβέντη, καὶ γιὰ μιὰ νέα, ποὺ ἀληθινὰ ἐκεῖνος τὴν ἀγαπᾷ. Στὸ Βουλγαρικὸ ὅμως πρόκειται γιὰ δυὸ παντρεμένους, ὅπου ὁ σύζυγος μὲ εὐκολία ἀδικαιολόγητη παρατάει τὴ γυναίκα του γιὰ μιὰν ἄλλη. Λεπτομερέστερα στὸ ἑλληνικὸ (βλ. Π. Ε. 83) ὁ σύνδεσμος εἶναι γνήσια αἰσθηματικὸς, δὲν ἔχει ὅμως ἐπισφραγισθῆ με γάμο, ἄρα μπορεῖ εὐκολὰ νὰ διακοπῆ ἂν μάλιστα θὰ παρέμβουν ἄλλοι τρίτοι πιέζοντας τὸ νέο. Πραγματικὰ ὁ νέος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπολογηθῆ, νὰ βεβαιώσῃ τὴ νέα ὅτι οἱ δικοὶ του τὸν ἐξαναγκάζουν σ' αὐτὸν τὸ γάμο, καὶ νὰ δείξῃ ὅτι προσκαλώντας τὴν γιὰ κουμπάρα του οὐσιαστικὰ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ τὴν ἀγαπᾷ (βλέπε Π. Ε. 83, ἰδίως τοὺς στίχους 7—10). Ἡ ἐγκατάλειψη, ὅσο σκληρὴ, ὥστόσο περιέχει κατανόηση, συμπάθεια καὶ ἀμοιβαία συγκατάθεση. Ὁ ἄντρας κρατᾷ τὴ γυναίκα σὲ κάποιον ὕψος ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο ποὺ τὴν ὕψωσε τὸ ἑλληνικὸ καὶ χριστιανικὸ Βυζάντιο. Στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή, ἡ ἀντίστοιχη σκηνὴ γίνεται μὲ τραχύτητα καὶ μὲ νοοτροπία πρωτόγονη. Ἐκεῖ πρῶτα ἡ ἴδια ἡ γυναίκα—ἔστω ἀστεία, οὐσιαστικὰ ὅμως μ' ἐπιπολαιότητα,—τοῦ προτείνει νὰ παντρευτῆ καὶ νὰ φέρῃ στὸ σπίτι ἀκόμη μιὰν ἄλλη, γιὰ νὰ συνυπάρχουν κι' οἱ δυὸ γυναῖκες μαζί καὶ νὰ μοιράζωνται τὶς πολλὰς δουλειάς. Ἐκεῖνος, πρωτόγονος καὶ χωρὶς ἀγάπη ἢ τουλάχιστο εὐγένεια, πηγαίνει ἴσια νὰ παντρευτῆ κάποιαν ἄλλη. Ὁ τρόπος ποὺ γίνεται ὅλος ὁ διάλογός τους μᾶς φανερῶνει ὅτι στὸ βουλγαρικὸ τραγούδι ὡς πηγὴ καὶ βάση ὑπόκειται καὶ τὸ ἔθιμο κάποιας πολυγαμικῆς κοινωνικῆς μορφῆς : Πράγματι, στὸ ἑλληνικὸ τραγούδι ὁ γάμος χαλάει πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ—ἢ μόλις πᾶει ν' ἀρχίσῃ—τὸ στεφάνωμα, κι' εἶναι ἡ στιγμή αὐτὴ πολὺ χαρακτηριστικὴ, κρίσιμη καὶ τυπικὴ γιὰ ματαίωση τοῦ γάμου καὶ γι' ἀλλαγὴ νυμφίου καὶ σὲ ἄλλα παρόμοιας σκηνῆς δημοτικὰ μας τραγούδια¹⁾. Στὸ βουλγαρικὸ ὅμως ἔχουν πάρει κιόλας τὴ νύφη καὶ ἔχουν φτάσει μπροστὰ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Κανένα σημάδι δὲν ὑπάρχει πρὶν, ποὺ νὰ μαρτυρῆ ὅτι ἔχει προηγηθῆ διαζύγιο μὲ τὴ Νταφίνα, καὶ τοῦτο παρὰ τὴν ὕστερογενῆ στὸν ἐπίλογο τοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἀσήμαντη κατὰ τὸν τρόπο ποὺ εἰσάγεται μνεῖα γιὰ μελλοντικὰ τάχα διαζύγιο. (Βλέπε τὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή, Mincoff σελ. 24—26, ἰδίως τὸν στίχ. 49).

Στὸ ἑλληνικὸ τραγούδι ἡ νέα ἀποκρίνεται ὅτι θὰ πάῃ νὰ συμβουλευθῆ

1) Βλέπε π. χ. τὸ τραγούδι τῆς Ἀρπαγῆς τῆς Γυναίκος τοῦ Ἀκρίτα, Π. Ε. 75, ὅπου ὁ σύζυγος φτάνει μόλις λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ στεφάνωμα καὶ ἀρπάζει τὴ γυναίκα του πᾶνω στὸ γρήγορο κι' ἀποφασισμένο ἄλογό του (Π. Ε. 75, στ. 18, 40—41, 53—54, 67 κέξ.).

τῆ μάγνα τῆς (Π. Ε. 83, στίχ. 11 «—Πάω νά τὸ πῶ τῆς μάγνας μου κι' ὅ,τι μοῦ εἶπῃ θὰ κάμω»). Γενικά στὴ συνέχεια, ὁ διάλογος μάγνας καὶ κόρης ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴ καὶ ζωνερὴ σκηνὴ μέσα στὴν ὑπόθεση τοῦ τραγουδιοῦ (βλέπε Π. Ε. 83, στίχους 12—25). Οὐσιαστικά δηλαδή ἡ σκηνὴ αὐτὴ εἶναι μία ἀπὸ τὶς πέντε κύριες σκηνές, στὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ χωρίσωμε ὅλο τὸ τραγούδι, τὶς ἐξῆς : α) Ἡ ρωμαντικὴ συνάντηση τῶν δύο ἀγαπημένων καὶ τὰ ἀνέλπιστα καὶ θλιβερὰ μαντάτα (Π. Ε. 83, στίχοι 1—11). β) Ὁ διάλογος μάγνας καὶ κόρης, ποὺ δείχνει τὸν ἀποφασιστικὸ καὶ δυναμικὸ χαρακτήρα τῆς νέας καὶ καταλήγει μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς μάγνας καὶ τὴ μητρικὴ εὐχὴ (στίχοι 12—25). γ) Ἡ προετοιμασία γιὰ τὴ μεγάλη μάχη, μὲ προετοιμασία πολὺ σωστὴ καὶ ψυχολογικὰ ταιριασμένη γιὰ τὴν ὁμορφὴ παρατημένη ποὺ σὲ ἔγαν ἀγῶνα κατὰ μέτωπο μὲ τὴν ἀντίζηλό της θέλει νὰ δοκιμάσῃ τὸ καίριο γυναικεῖο ὄπλο τῆς ὑπεροχῆς στὴν ὁμορφιά. Οἱ στίχοι τῆς σκηνῆς αὐτῆς εἶναι οἱ ὠραιότεροι ποὺ ὑπάρχουν στὴ νεοελληνικὴ δημῶδη ποίηση γιὰ νὰ περιγράψουν τὸ στολισμὸ μιᾶς νέας γυναίκας (βλέπε Π. Ε. 83, στίχοι 26—33). δ) Ἡ θριαμβευτικὴ μετάβαση στὴν ἐκκλησιὰ καὶ τὸ γενικὸ σάστισμα, τὸ ὅποιο ἡ ὁμορφιά της προκάλεσε στὶς διάφορες ἀντιπροσωπευτικὰς τάξεις τοῦ ἐκκλησιάσματος, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν παπᾶ καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἱερεσία τοῦ μετανοιωμένου γαμπροῦ νὰ γύρουν τὰ στέφανα πρὸς τὴν κουμπάρα (στίχοι 34—43). ε) Ἀκολουθοῦν δύο σύντομες σκηνές, ὅπου οἱ δύο πρωταγωνιστὲς σιωποῦν καὶ μιλοῦν μόνο οἱ ἄλλοι : Πρῶτα ἡ νύφη, ποὺ εἶχε στολισθῆ καὶ ἀπόμεινε στολισμένη, προτείνει στὴ μάγνα τῆς νὰ φύγουν στὸ σπίτι τους (στίχ. 44—48 : Ἡ σκηνὴ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν ἐπίλογο τῆς Βουλγαρικῆς παραλλαγῆς, ποὺ τελειώνει μὲ ἴδια πρόταση τῆς νέας νύφης). Δεύτερο, μὲ τὴ μάγνα τῆς Κουμπάρας—Νύφης, ποὺ τὴν εἶχε συμβουλέψει καὶ εὐχηθῆ πρὶν καὶ τώρα τὴν ὑποδέχεται γεμάτη ἱκανοποίηση καὶ μητρικὴ περηφάνεια (στίχοι 49—51). (Ἡ σκηνὴ αὐτὴ λείπει ἐντελῶς ἀπὸ τὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγὴ, ἐνῶ εἶναι τὸ φυσιολογικὸ συμπέρασμα ὅλου τοῦ τραγουδιοῦ. Ἔτσι ἔλειπε τὸ συμπέρασμα καὶ στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγὴ γιὰ τὸ Γυρισμὸ τοῦ Ξενιτεμένου). Σωστὸ καὶ ἄξιο τεχνοτροπικὸ στοιχεῖο ἡ τελικὴ σιωπὴ τῆς Κουμπάρας—Νύφης, ποὺ σ' ὅλους τοὺς στίχους, ἀπὸ τὸν 26 ὠς τὸν 51, διόλου δὲν μιλεῖ. Ἔχει μιλήσει, πάρα πολὺ εὐγλωττα μάλιστα, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο σκόπιμα διάλεξε γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀποφῆ τῆς — ὁ τρόπος ποὺ μᾶς περιέγραψε τὸν ὁμορφὸ στολισμὸ τῆς καὶ τὸν ἀντίκτυπό του στὴ γενικὴ κλιμακωτὴ σαστισμάρια —. Κάθε νέα κουδέντα τῆς νέας θὰ ἦταν περιττὴ θριαμβολογία, ποὺ θὰ χαλάρωνε τὸ αἰσθητικὸ ὕψος, στὸ ὅποιο μᾶς ὀδήγησαν δυνατὲς περιγραφὰς σπουδαίων περιστατικῶν. Τὸ μόνον καὶ ἄξιο λοιπὸν ποὺ ταίριαζε ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔγινε : Οἱ τρίτοι, καθέννας μὲ τὸ δικό του τρόπο κι' ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά, νὰ δλοκληρώσουν τὸ ὕψος μὲ τὸ νὰ ἐκφράσουν συμπερασματικὰ τὶς ἀπόψεις τους. Ἡ μιὰ νέα μιλάει συντριμμένη στὴ μάγνα

της, ή άλλη μάγνα προσφωνεί θριαμβικά την ήρωίδα κόρη της. Ἡ τελευταία ὅμως πρέπει νά σιωπᾷ.

Εἶδαμε πιό πάνω τὸ συμβουλευτικὸ ρόλο τῆς μάγνας στὸ ἑλληνικὸ τραγούδι. Στὴ Βουλγαρικὴ παραλλαγή **ἡ μάγνα ὡς σύμβουλος** ἐξακολουθεῖ νά παραμένῃ στὸν ἴδιο ρόλο της, τώρα ὅμως δὲν εἶναι μάγνα τῆς κόρης, ἀλλὰ μάγνα τοῦ ἀσπλαχνοῦ ἀντρα της. Ἡ διάσκευή δὲν ἔχει σημασία: α) Γιατί, ὅπως εἶδαμε καὶ πιό πάνω (βλ. σελ. 342) συμβαίνει στὴν προφορικὴ παράδοση ἑνὸς τραγουδιοῦ νά διατηρῆται μιὰ βασικὴ λεπτομέρεια — ἐπεισόδιο, σκηνή κλπ. — ἀλλὰ νά ἔχῃ μεταστραφῆ ὁ ρόλος τῶν βασικῶν προσώπων ποὺ μετέχουν καὶ δροῦν. β) Γιατί, εἰδικὰ γιὰ τὸν κύκλο τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς, σὲ ἀρκετὰ τραγούδια ἡ μάγνα τοῦ Μάρκου πολὺ συχνὰ παρεμβαίνει καὶ τοῦ δίνει συμβουλές, ποὺ ὁ γιὸς της κατὰ κανόνα τις ἀκολουθεῖ μὲ σχετικὴ εὐλάβεια. Ἄλλωστε σ' ὅλο τὸν κύκλο τῶν προσώπων, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Μάρκο σχετίζεται, τὸ μόνο ποὺ ἀσκεῖ πάνω του ἀποφασιστικὴ ἐπιρροή εἶναι μόνο ἡ μητέρα του καὶ κανεὶς ἄλλος.

Στὸ ἑλληνικὸ ἡ νέα στολιζέται πολὺ ὁμορφα καὶ πηγαίνει στὸ στεφάνωμά ὡς κουμπάρα. Στὸ βουλγαρικὸ δὲν πηγαίνει πουθενά, ἀλλὰ περιμένει νά ὑποδεχθῆ τοὺς νεονύμφους, ὅταν ἐκεῖνοι θάρθουν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Ἐπειδὴ ὅμως στὸ ἑλληνικὸ ἡ στολισμένη νέα γίνεται τελικὰ νύφη, πιθανῶς γι' αὐτὸ συνεχίζεται καὶ στὸ βουλγαρικὸ ἡ ἀπήχηση αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ καὶ προκαλεῖ τὴν ἐξῆς διάσκευή: Ἡ παρατηρημένη Νταφίνα, χωρὶς διόλου νά πρόκειται νά πάῃ στὸ γάμο, ὅμως στολιζέται σὰ νύφη—ὀνομάζεται μάλιστα ρητῶς μὲ τὸν ὄρο «νύφη», βλέπε Μincoff στίχ. 45. Καὶ ἡ μάγνα τοῦ Μάρκου πρὶν ἔτσι τῇ συμβουλευεῖ (βλ. Μincoff στίχ. 35) νά βάλῃ τὸ νυφικὸ της φόρεμα—στολισμένη ἔτσι σὰ νύφη ἡ βουλγαρικὴ Κουμπάρα—Νύφη μένει στὸ σπίτι τοῦ ἀντρα της καὶ καρτεράει μοιρολατρικὰ πότε θὰ ἔρθῃ ἡ πομπὴ τοῦ γάμου, φέρνοντας ἐκείνη τὴν ἄλλη!

Ἄλλη διαφορὰ ἑλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἡ ἐπόμενη: Στὸ ἑλληνικὸ, μόλις παρουσιάζεται ἡ στολισμένη Κουμπάρα, ἐκεῖνος ποὺ μετανοῶνει καὶ παίρνει τὴν ἀπόφαση εἶναι ὁ γαμπρὸς (Π. Ε. 83, στίχ. 41—43). Στὸ Βουλγαρικὸ ὅμως δὲν εἶναι ὁ ἀντρας, ὁ Μάρκος, ἀλλὰ ἡ νέα νύφη ποὺ διστάζει καὶ παραιτεῖται ἐθελοντικά. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ διάσκευή αὐτὴ ἔγινε ἐπίτηδες, γιὰ νά μὴν παρουσιάζεται ὁ ἡρωϊκὸς Μάρκος νά ξεπέφτῃ σὲ μετανοιωμοὺς καὶ παρακλήσεις, ἀντίστοιχες μ' ἐκεῖνες ποὺ ὀφίσταται ὁ γαμπρὸς στὸ ἑλληνικὸ πρότυπο. Μὲ τὴ διάσκευή ὅμως αὐτὴ ἀνοίγει νέο χάσμα: Στὸ ἑλληνικὸ ὁ διστακτικὸς ἀρχικὰ γαμπρὸς παίρνει ἐπὶ τέλους ὀριστικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ στάση, ἡ λύση ὀφείλεται σὲ λόγους ἐσωτερικοὺς καὶ οὐσιαστικοὺς, καὶ ἡ εὐτυχία τῆς κατοπινῆς ζωῆς τῶν δυὸ πρωταγωνιστῶν προοιωνίζεται εὐτυχισμένη. Στὸ βουλγαρικὸ ὅμως ἡ λύση εἶναι **ἐξωτερικὴ καὶ ἐπιπόλαιη**, ἐπειδὴ, ἂν ἔτυχε τώρα μιὰ γυναίκα—ἡ Γιέλκα ἀπὸ τὴ Σό-

φια—νά παραιτείται, όμως ο άντρας, ο Μάρκο, παραμένει αμετάτρεπτος. Η αρχική και ως το τέλος του τραγουδιού αμετάβλητη θέση του είναι ότι δεν τού άρέσει ή πρώτη γυναίκα του και ψάχνει να βρή κάποιαν άλλη όμορφότερη. Ένώ λοιπόν στο έλληνικό έχουμε τή μόνιμη λύση του εύτυχισμένου τέλους, στο βουλγαρικό—και τούτο για να προφυλαχτή σώς ο έγωκεντρικός χαρακτήρας του Μάρκου—ή λύση δεν είναι μόνιμη, ούτε φέρνει εύτυχία. Είναι προσωρινό μπάλωμα, ένα πρόσκαιρο διάλειμμα στο οικογενειακό δράμα, και δεν χρειάζονται προφητικές ιδιότητες για να προβλέψη κανείς ότι νέα καταιγίδα στο δράμα τής Νταφίνας μπορεί σε κάθε στιγμή να ξαναρχίση.

Οι ώραίες εκφράσεις του έλληνικού κειμένου, οι δυνατές περιγραφές, οι παραστατικές εικόνες για το στολισμό τής νέας γυναίκας, οι μουσικοί δεκαπεντασύλλαβοι σίχοι, όλα αυτά τὰ προτερήματά—για τὰ όποια με έμπιστοσύνη για τὸ καλλιτεχνικό μέρος, πού τὸν περιμένει, ὁ αναγνώστης παραπέμπεται στο έλληνικό κείμενο, Η. Ε. 83 και όλες τις άλλες παραλλαγές του τραγουδιού—λείπουν τώρα σχεδόν έντελώς από το βουλγαρικό τραγούδι. "Αν κρίνωμε λοιπόν από τήν πλευρά αυτή, θά διαπιστώσωμε ότι υπάρχει τεράστια ποιοτική διαφορά μεταξύ του έλληνικού προτύπου και τής βουλγαρικής διασκευής. Διαφορά πάρα πολύ μεγαλύτερη απ' ὅση σημειώσαμε ότι υπάρχει μεταξύ έλληνικής και βουλγαρικής παραλλαγής στο Γεφύρι τής "Αρτας. Υπάρχει ἐδῶ κατάπτωση τής αισθητικῆς ἀξίας του συνόλου, μιὰ κατάπτωση πού δεν ἀναφέρεται μόνο στα θεματικά στοιχεία ἀλλά και στην ἐκάνοτητα τής καλλιτεχνικής ἐπεξεργασίας τους. Τέτοιες ἀξίες ἐπεξεργασίες είναι βέβαια δύσκολο να ἐπιτευχθοῦν στις πρωτότυπες συνθέσεις, ἀλλά είναι και ἀσυγχώρητο να παρατιοῦνται περιφρονημένες κατά τους δανεισμούς, όταν ἔτοιμες και ἀξίες υπάρχουν συνθεμένες στα πρότυπα απ' ὅπου ὁ δανεισμός ξεκινάει.

Ποιοτική κατάπτωση τής Βουλγαρικής παραλλαγῆς και αἰτίες πού τήν προκάλεσαν : Ποιοί είναι οι λόγοι, πού προκάλεσαν τήν ποιοτική κατάπτωση του έλληνικού τραγουδιού κατά τή Βουλγαρική διασκευή του ; Σύμφωνα με τὰ προηγούμενα, βασικός λόγος πρέπει να είναι ή τυχόν μεσολάβηση ἐνδιαμέσων τρίτων, ὥστε οι Βούλγαροι να μὴ τὸ δανείστηκαν ἀπ' εὐθείας ἀπό τους "Ελληνες τής Θράκης και Μακεδονίας. Στή Βουλγαρική ἐκδοση τής παραλλαγῆς (Mincoff σελ. 24—26) υπάρχει μόνο τὸ κείμενο του τραγουδιού, χωρίς κανένα άλλο σχόλιο ἢ ἄλλη κρίση, πού θά μπορούσε να μᾶς βοηθήση. Ὡστόσο δύο νομίζω ότι είναι οι κυριώτερες αἰτίες αὐτῆς τής παραμόρφωσης και κατάπτωσης θέματος και μορφῆς:

Α) Ἡ ὑπερβολική τάση και ἡ πληθωρική αὐξηση μιᾶς «Μαρκολατρείας», πού κυριαρχεῖ στή διασκευή, ὥπως κυριαρχεῖ και σε πολλά ἄλλα τραγούδια του ίδιου κύκλου του Μάρκου Κράλιεβιτς. Ἡ νοοτροπία αὐτῆ δη-

μιουργεί έναν ήρωα που έχει άμετρη γενναιότητα, αλλά συγχρόνως είναι φοβερά έγωϊστικός, γεμάτος χοντροκοπιά στους ρόλους του, με αδιάκοπο μεθύσι και με δξυθυμία σέ βαθμόν άνυπέρβλητο. Είναι αλήθεια ότι δέν έχω άμεση γνώση του Σερβικού κειμένου των τραγουδιών και συνεπώς άγνοώ τις άμετάφραστες εκείνες χάρες, που έχει κάθε δημόδης ποίηση. Από τις άγγλικές όμως μεταφράσεις των τραγουδιών αυτών—που άλλωστε τις χαρακτηρίζει προσεκτική απόδοση του περιεχομένου του πρωτοτύπου—όμολογώ ότι έχω πεισθή πώς άκόμη και οι Κυπριακές παραλλαγές του Άκριτικού μας κύκλου είναι πολύ άνώτερες σέ ολοκληρωμένη έκφραση έπικού μεγαλείου και άξιων ήρωϊκών μορφών. Αναφέρω επίτηδες τις Κυπριακές, έπειδή αυτές είναι πιό άτεχνες, πιό αρχαϊκές και πιό πιστές στο να διατηρούν και κάποτε να έξογκώνουν το ύπερφυσικό και το υπεράνθρωπο στοιχείο (βλέπε π. χ. τους τύπους του Σαρακηνού, του Πορφύρη κλπ. όπως περιγράφονται σέ Κυπριακές παραλλαγές). Από μιá λοιπόν τέτοια «έκ των προτέρων» θέση και διάθεση για τους ρόλους του Μάρκου, πολύ συχνά, και άλλου όπως και έδω, όλα θεωρούνται έπιτρεπόμενα ειδικώς για τó Μάρκο και σχεδόν όλοι—και αυτός ó Σουλτάνος—φοβοούνται και σκύδουν μοιραία στις έποιες πρόσκαιρες και εύμετάβλητες διαθέσεις του Μάρκου, όπως άλλωστε κάνει και έδω ή παρατημένη νέα γυναίκα του ή όπως μιλάει γι' αυτόν πρós τó τέλος του τραγουδιού ή άλλη που προτιμάει έθελοντικά να άποσυρθή ξανά στο σπίτι της. Με τέτοιους όμως ήρωες — που επιβάλλονται σίγουρα έκ των προτέρων και δέν έχουν τά ποικίλα συναισθήματα μιás ήρωϊκής βέδεια, ανθρώπινης όμως, ψυχής, —λιγότευουν οι εύκαιρίες τής άξις δραματικής σύγκρουσης άτόμων, χαρακτήρων ή περιστατικών, και ή δημόδης έπική ποίηση παραμένει σέ στάδιο πρωτόγονο, που τó χαρακτηρίζει παντοδυναμία του υπεράνθρωπου ήρωα, μοιμέρεια και συνεπώς μονοτονία.

B) Στη βουλγαρική δημόδη ποίηση υπάρχει μιá ομάδα τραγουδιών που ή αναφέρονται ή και είναι ποιητικό έργο Μουσουλμάνων (Πομάκων κλπ.), ενώ στη Γιουγκοσλαβία παράλληλα με τά «τραγούδια των άνδρών» (=ήρωϊκά δημοτικά) και τά «τραγούδια των γυναικών (=λυρικά τραγούδια) υπάρχει πολυπληθής ομάδα δημοτικών τραγουδιών των Μουσουλμάνων τής Γιουγκοσλαβίας, που περιγράφουν ιδέες, έθιμα και δοξασίες μουσουλμανικής κατάγωγής. Έχοντας αυτά υπόψη μας νομίζω ότι μας έπιτρέπεται να δεχτούμε ότι ή προκείμενη βουλγαρική διασκευή του έλληνικού τραγουδιού τής Κουμπάρας—Νύφης πιθανώτατα έφτασε στη σημερινή της μορφή διά μέσου Μουσουλμάνων Βουλγάρων ή Σέρβων, οι όποιοι τους αρχικά άγαμους Έλληνες ήρωες του τραγουδιού τους μετέτρεψαν σέ παντρεμένους, μιá και σύμφωνα με τó μουσουλμανικό έθιμο τής πολυγαμίας δέν ήταν έμπόδιο να πάρη ó ήρωας και δεύτερη γυναίκα, που θά μοιραζόταν τις δουλειές του σπιτιού με τήν πρώτη σύζυγο.

Είδαμε ότι τὸ τραγούδι τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας τὸ δανείζονται οἱ Βούλγαροι ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Τὸ ἴδιο περίπου συμβαίνει καὶ μὲ τὸ τραγούδι τοῦ Γυρισμοῦ τοῦ Ξενιτεμένου. Καὶ τὰ δυὸ εἶναι ἀπ' εὐθείας δάνεια, γιὰ τοῦτο καὶ εἶναι σύντομα καὶ σχεδὸν πιστὰ ἀντίγραφα τοῦ ἑλληνικοῦ προτύπου τους. Στὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας μάλιστα ὑπάρχει πιστότερη αἰσθητικὴ μίμηση καὶ ἐπιτυχία, παρὰ στὴν περίπτωση τοῦ Γυρισμοῦ. Ἐδῶ ὅμως στὸ τραγούδι τῆς Κουμπάρας—Νύφης ὁ δανεισμός ἔχει γίνεῖ ὄχι ἀπ' εὐθείας ἀλλὰ μὲ ἐνδιάμεσους τρίτους (Μουσουλμανικὴ ἐπίδραση—προσαρμογὴ στὸν κύκλο καὶ τὸ χαρακτῆρα τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς—Σερβικὴ πιθανῶς ἀνάμειξη). Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ μεταβολὴ τῶν ἐπεισοδίων, ὥστε τὸ τραγούδι νὰ γίνῃ φαινομενικὰ ἀρκετὰ δυσδιάγνωστο.

Ἡ ἡρωίδα ποὺ βρῖσκεται ἀνάμεσα στὰ λουλούδια : Ὑπάρχει ὅμως μέσα στὴ Βουλγαρικὴ παράλλαγή καὶ ἓνα ἐπεισόδιο περίεργο, ποὺ δὲν τὸ βρῖσκομε στὸ ἑλληνικὸ πρότυπο. Εἶναι ἡ στιγμὴ, ποὺ ἡ Νταφίνα, ἡ παρατημένη καὶ νέα αὐτῆ γυναίκα, πηγαίνει στὸν κῆπο μὲ τ' ἄνθη κι' ὅπως ἦταν ἐκεῖ ἀνάμεσα στὰ λουλούδια μιλάει σ' αὐτὰ καὶ μάλιστα τὰ προσφωνεῖ ὡς «μικρὲς τῆς ἀδερφοῦλες» καὶ τοὺς λέει ὅτι δὲν ἔχει πιά καιρὸ γι' αὐτὰ ἢ δυστυχισμένη νέα ποὺ αὐτοαποκαλεῖται «ἡ ἀδερφοῦλα τῶν λουλουδιῶν» (βλ. Μίνκοφ στίχους 27—31). Περίεργη πραγματικὰ ἡ προσθήκη αὐτῆ. Γεννιέται ὅμως τὸ ἐρώτημα : Περίεργη εἶναι, εἶναι ὅμως καὶ ἐντελῶς πρωτότυπη ἡ σκηνὴ αὐτῆ τῆς Βουλγαρικῆς παράλλαγῆς ; Ἡ ὡς τώρα πεῖρα μᾶς ἔχει δείξει ὅτι, ἔταν πρόκειται γιὰ Σλαβικὲς παραλλαγὲς δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἑλληνικὰ πρότυπα, μερικὲς ἐντυπωσιακὲς πρωτοτυπίες τῶν Σλάβων διασκευαστῶν δὲν εἶναι τέτοιες ἐξ ὀλοκλήρου ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ σκόπιμη διασκευὴ ἢ ἄλλη παρανόηση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Βλέπε π. χ. γιὰ ἓνα τέτοιο τυπικὸ παράδειγμα, ὅσα λέγονται πρὸ πάνω (σελ. 324—326) γιὰ τὰ δυὸ θύματα, ποὺ ἐπὶ τρία ὀλόκληρα χρόνια ἀναζητοῦνται στὶς δυὸ Σερβικὲς παραλλαγὲς τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας καὶ ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀδερφή καὶ ἀδερφός καὶ νάχουν μάλιστα τὰ ὀνόματα Στόγια καὶ Στόγιανε. Στὸ τέλος ὅμως εἶδαμε ὅτι καὶ ἐκείνη ἀκόμη ἡ ἐντυπωσιακὴ πρωτοτυπία τὴν ἀρχὴ τῆς τὴν ὀφείλει στὶς Βορειοελλαδικὲς παραλλαγὲς. Μήπως λοιπὸν μπορεῖ νὰ συμβαίη παρόμοιο καὶ μὲ τὴν παρατημένην νέαν καὶ τὰ φυτὰ καὶ λουλούδια τοῦ κῆπου τῆς, ποὺ τάχει συντροφιά τῆς σάν ἀδερφοῦλες ;

Πράγματι στὸ ἑλληνικὸ τραγούδι παρατηρεῖται μιὰ ἔντονη καὶ στενὴ σχέση ποὺ ἔχουν τὰ ἄνθη μὲ τὰ πρόσωπα καὶ μὲ τὰ γεγονότα. Ἡ συγγένεια αὐτῆ προσώπων καὶ λουλουδιῶν εἶναι σημαντικὸ καὶ σπάνιο χαρακτηριστικὸ τοῦ τραγουδιοῦ. Ὅταν π. χ. στὴν ἀρχὴ-ἀρχὴ περιγράφεται ὁ νέος ἄντρας νάρχεται νὰ συναντήσῃ τὴν Κουμπάρα—Νύφη, λουλούδια κι' αὐτὸν τὸν τριγυρίζουν. Μᾶς τὸ βεβαιώνει ἡ νέα ποὺ τὸν βλέπει (βλέπε Π. Ε. 83, στίχ. 3—4):

ἄνθη τὸν τριγυρίζουνε καὶ μύσχοι τὸν μυρίζουν

καὶ τὰ σγουρά του τὰ μαλλιά τὸ νοῦ μου συνεπήραν. ¹⁾

Πιὸ κάτω πάλι, ὅταν ἡ μάνα συμβουλευῆ τὴν κόρη της, στὸ τέλος θερμῆ τῆς δίνει τὴν εὐχὴ της. Ἄλλὰ καὶ ἡ εὐχὴ αὐτὴ μιλάει πάλι γιὰ τὰ λουλούδια, ποὺ ἀνάμεσά τους μακάρι νὰ βρίσκεται ἡ κόρη της (Π. Ε. 83, 24—25) :

—Σύρε, παιδί μου, στὸ καλὸ καὶ στὴν καλὴ τὴν ὥρα,

καὶ νὰ γιομίσῃ ἡ στράτα σου τριαντάφυλλα καὶ ρόδα.

Καὶ πραγματικὰ αὐτὸ γίνεται πιὸ κάτω, γιατί ὅταν πηγαίνει ἡ κόρη, ἡ στράτα της γεμίζει ἀπὸ λουλούδια (Π. Ε. 83, 34—37) :

Παίρνει καὶ πάει στὴν ἐκκλησιὰ ν' ἀρραβωστεφνώσῃ.

Βάγιες τὴν πᾶνε ἀπὸ μπρὸς καὶ *βάγιες* ἀπὸ πίσω,

καὶ βάγιες ἀπ' τὰ δυὸ πλευρὰ νὰ μὴ τὴν πιάσῃ ὁ ἥλιος.

Στὸ δρόμον ὅπου πήγαινε *τὰ μονοπάτια ἀνθοῦσαν.*

Σὲ μιὰ παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ ἀπὸ τὴν Πάρο ἡ νέα γυναίκα βρίσκεται ἡ ἴδια ἀνάμεσα στὰ λουλούδια καὶ οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι πολὺ κοντὰ πρὸς τὴν ἐξεταζόμενη βουλγαρικὴ παραλλαγή. Ἡ παραλλαγὴ τῆς Πάρου ἔχει ὡς ἐξῆς (Λ. Α. 2041 στίχ. 1—2) :

Μιὰ κόρη ρόδα μάζωνε κι' ἀνθὸς ἐκορφολόγα,

κι' ἐκεῖ ὁ νιὸς τῆ πάντηξε κι' ἐκεῖ ὁ νιὸς τῆ λέει.

Τέτοιες λοιπὸν εἰκόνας, ἰδιορρυθμες καὶ ἀλλεπάλληλες, ποὺ τόποθετοῦν τὸν ἥρωα—ἰδίως ὅμως τὴν ἡρωίδα—ἀνάμεσα στὰ λουλούδια, δὲν θάταν φυσικὸ νὰ περάσουν ἐντελῶς ἀπαρατήρητες κατὰ τὴ διασκευὴ τοῦ τραγουδιοῦ στὰ Βουλγαρικά. Ἐκείνες μάλιστα, ποὺ πλειοδοτοῦν σ' ὅλη αὐτὴ τὴ σύνδεση τῆς νέας γυναίκας μὲ τοὺς κήπους καὶ μὲ τὰ λουλούδια, εἶναι οἱ Βυζαντινὲς *βάγιες* (=θεραπαινίδες, ἀκόλουθοι), ποὺ ἐπιζοῦν στὰ τραγούδια μας στὸν ἀρχικὸ τους ἀρχοντικὸ ρόλο καὶ μὲ τ' ἀρχικὸ τους μεσαιωνικὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ ποὺ μπλέκουν ποὺ καὶ ποὺ τὴ σημασία τους μὲ τὰ φυτὰ τῆς βάγιες, ὥστε τὴν βάγιες καὶ δάφνες νὰ εἶναι ἡ ἀπαραίτητη συντροφιά καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ συνοδεία τῆς νέας (βλέπε καὶ πιὸ πάνω σελ. 344—345). Γιατί λοιπὸν τὰ φυτὰ αὐτὰ καὶ τὰ λουλούδια, ποὺ εἶναι οἱ ἀγαπημένες συντρόφισσες τῆς Κουμπάρας—Νύφης στὸ ἑλληνικὸ, νὰ μὴν ὀνομαστοῦν «ἀδερφοῦλες» τῆς ἴδιας ἡρωίδας κατὰ τὴ βουλγαρικὴ διασκευὴ; Στὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἡ νέα στολιζέται ὁμορφα καὶ πηγαίνει στὸ γάμο, ὅπου τελικὰ γίνεται νύφη. Στὸ βουλγαρικὸ δὲν πηγαίνει πουθενά, αὐτὸ ὅμως δὲν τὴν ἐμποδίζει νὰ στολισθῇ μὲ τὸ νυφικὸ της φόρεμα καί, ἔτσι ντυμένη νύφη, νὰ περιμένῃ στὸ σπίτι. Ἀνάλογο

1) Σὲ μιὰ παραλλαγὴ τῆς Ἠπείρου (Π. Α. Ἀραβαντινοῦ, *Συλλογὴ Δημοδῶν Ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου* 1880, σελ. 147 ἀρ. 215 στίχ. 4—5) ὁ νέος συνδέεται ἀμεσῶς μετὰ τὰ περιβόλια καὶ τοὺς κήπους :

Σὰν περιβόλι ἐμύριζε, σὰν νερατζιά ἀνθοῦσε,

καὶ φούντ' ἀπὸ τριαντάφυλλα στὸ χέρι του κρατοῦσε.

είναι και τούτο πού τώρα συμβαίνει : Στο ελληνικό τή νέα τή συντροφεύουν δλόγυρά της οί βάγιες κι' οί δάφνες του κήπου, σά νάναι οί πιό καλές κι' άκριτές της φίλες. Αφού όμως στο Βουλγαρικό δέν πηγαίνει ή νέα πουθενά, ό Βούλγαρος διασκευαστής για να συμπληρώση τό κενό βάνει—και πολύ σωστά, θά έπρόσθετε κανείς,—τή νέα να μένη στον κήπο του σπιτιού της και, έτσι όπως βρίσκεται κι' αυτή τώρα ανάμεσα στα φυτά και τά λουλούδια πού αποτελούν τήν αγαπημένη συντροφιά της, να κλαίη και να λέη τό πικρό της τό παράπονο σ' αυτές τίς αγαπημένες της φίλες και «άδερφούλες» της¹⁾.

Σημείωση : Η συνέχεια τής μελέτης θά δημοσιευθή στον επόμενο τόμο του ίδιου περιοδικού.

1) Μάλιστα — αν και δέν μάς ενδιαφέρει άμεσα ούτε πρόκειται να έχη επίδραση στους πιό πάνω συλλογισμούς μας—θά πρέπη κάποτε στο μέλλον ένας ειδικός στή Βουλγαρική γλώσσα και τή δημόδη ποίηση να μάς έλεγε τί σημαίνει στα Βουλγαρικά τό γυναικείο όνομα Ντάφινια ή Νταφίνα και αν είναι συχνό όνομα ή σπάνιο, πού τότε ή ειδική έδω παρουσία του μπορεί νάχη κάποια βαθύτερη αίτία. Μπορεί δηλ. κατ' αρχή να μήν αποκλείση κανείς τήν εύλογη ύποψία ότι ένδέχεται να υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στις δάφνες και τίς βάγιες των στίχων του ελληνικού προτύπου και τής Βουλγάρας Ντάφινιας ή Νταφίνας, πού επίσης έχει άδερφούλες της τίς δάφνες και τίς βάγιες του τραγουδιού.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΞΑΝΘΗΣ ΚΑΙ ΕΙΤΑ
ΔΡΥΣΤΑΣ Ο ΕΚ ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ

Ἡ ἀείποτε μετὰ τοῦ Περιθωρίου ἀπαντῶσα ἐκκλησιαστικῶς συνηνωμένη Ξάνθη ἢ Ξάνθεια, πόλις τῶν πρώτων βυζαντινῶν αἰώνων, διετέλεσεν ἀρχικῶς μὲν ἐπισκοπὴ τῆς μητροπόλεως Τραϊανουπόλεως, μετὰξὺ τῶν ΙΓ'—ΙΔ' αἰῶνος προήχθη εἰς ἀρχιεπισκοπὴν, βραδύτερον δὲ εἰς μητρόπολιν. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι, ἔνεκα τῶν διαφόρων περιστάσεων, ἐπὶ μακρὸν ἐξέλιπεν ἡ Ξάνθη, μὴ μνημονευομένη ἕκτοτε εἰς τὰς γενομένας ἐκθέσεις, ἀλλ' ὀπωσδήποτε ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος ἀπαντᾷ καὶ πάλιν, συνήθως μάλιστα ὁμοῦ μετὰ τοῦ Περιθωρίου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1721 καὶ μετὰ τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας Καβάλλας ¹⁾.

Ἦδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἰς τὸν θρόνον τῆς Ξάνθης ἀνῆλθον δύο τρόφιμοι τῆς ἐπὶ τοῦ Παγγαίου ὄρους περιπύστου μονῆς τῆς Ἀχειροποιήτου, ἄλλως λεγομένης Εἰκοσιφοινίσσης, Δωρόθεος καὶ Σαμουήλ. Ἀκολουθεῖ σειρά μητροπολιτῶν: Ἰωαννίκιος, Ἰωαννίκιος, Σαμουήλ, Σίλβεστρος, Ἰωσήφ, Δαμασκην-

1) Πενιχρὰ εἶναι ἡ περὶ Ξάνθης σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἰδία ἐργασία περὶ τῆς μητροπόλεως δὲν ἔχει γραφῆ. Ὁ κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν, μόνον μὲ τὴν ἀναγραφὴν πιθανῶν χρονολογικῶν ἐνδείξεων, ἀνευ ἄλλων πληροφοριῶν, καταντᾷ βοήθημα ξηρὸν, σχετικῆς μόνον ἀξίας. Τοιοῦτος κατάλογος, ὄχι πλήρης καὶ ἔχων ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως εἰς πολλὰ σημεῖα, κατηρτίσθη πλέον ἢ ἅπαξ ὑπὸ παλαιότερων ἐρευνητῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία δὲν ὑπῆρξεν ἀποκλειστικὴ ἔρευνα περὶ Ξάνθης, ἀλλὰ στραφεῖσα εὐρύτερον, πρὸς σύνταξιν καταλόγων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπόμενον ἦτο καὶ φυσικὸν νὰ συναντήσῃ τὰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας ἐνὸς τόσον μεγάλου ἐγχειρήματος. Οὕτω, βλ. M. Quien, Oriens Christianus, τόμ. Ι, Παρίσι 1740, σελ. 1205-1206.—Α ν θ. Ἀλεξούδη, μητροπολ. Ἀμασείας, Χρονολογικοὶ κατάλογοι... «Νεολόγος» Κηπόλεως 18 Ἰουλ. 1891. Προχειρότερον «Πανελληνιον Λεύκωμα Ἐθν. Ἐκατονταετηρίδος», τόμ. Δ', σελ. 225.—Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν Ἀνατ. καὶ Δυτ. Θράκης «Θρακικά», τόμ. Γ' (1935), σελ. 106-110.—Μιλιτ. Σταμούλης, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης, «Θρακικά», τόμ. ΙΔ' (1910), σελ. 150-153. Ἐνταῦθα κρίνομεν ὠφέλιμον νὰ σημειώσωμεν τὸν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων χρήσιμον κατάλογον τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἐν Ξάνθῃ μονῶν Παναγίας Ἀρχαγγελιωτίσσης καὶ Παναγίας τῆς Καλαμοῦς ὑπὸ τοῦ τότε πρωτοσυγκέλλου τῆς μητροπόλεως Χρυσόστομου Χατζησταύρου (νῦν μητροπολίτου Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως), ἐν τῇ «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. XXI (1912), σελ. 65-75.—Περὶ χειρογράφων τινῶν τῆς Καλαμοῦς βλ. «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν», τόμ. Ι' (1886-90), σελ. 223. Τὰ ἐν λόγῳ χειρογράφα τῶν δύο μονῶν διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῶν εἰς Ξάνθην τὸ 1912.

νόξ, Δανιήλ, Δαμασκηνός, Συμεών, Μακάριος, Συμεών, Κύριλλος, Παρθένιος (1726—1742)²⁾, Μητροφάνης (1742—1756) ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως³⁾.

Τὸν Μητροφάνην τοῦτον ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ «δοσιώτατος Μ. Ἀρχιμανδρίτης τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας» Κύριλλος⁴⁾. Ἡ ἐκλογή ἐγένετο τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1756. Τὸ ἀξίωμα ποῦ κατεῖχεν ὁ Κύριλλος ἦτο ἐκ τῶν σπουδαιότερων, ἀφήνει δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρὸ ἀρκετοῦ χρόνου εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ ὑπηρεσία αὐτοῦ πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν συνετέλεσεν ὥστε ν' ἀνέλθῃ μέχρῃ τοῦ ἐν λόγῳ ὀφφικίου καὶ ἀκολούθως τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ξάνθης.

Ὁ Κύριλλος κατήγετο ἐκ Δημητσάνης, τῆς γνωστῆς πελοποννησιακῆς πολιτίης⁵⁾, ἔξ ἧς πλῆθος ἀρχιερέων κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνους προῆλθεν⁶⁾, ἦτο υἱὸς εὐσεβῶν γονέων Γεωργίου ἱερέως καὶ Παναγιώτας, τὸ δὲ ἐπώνυμον αὐτοῦ παρουσιάζεται ὑπὸ τριπλῆν μορφήν, ἦτοι α) Μπαμπίλης, β) Ἀδρόνικος ἢ Ἀνδρονικόπουλος μετὰ τὴν γνωστὴν πελοποννησιακὴν κατάληξιν — πούλος καὶ γ) Κωστόπουλος. Τὸ τρίτον ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν τούτων ἐπιθέτων εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἀκόλουθον σημεῖωμα τοῦ κτητορικοῦ κώδικος τῆς οὐ μακρᾶν τῆς Δημητσάνης κειμένης Μονῆς Παναγίας τῆς Αἰμυαλοῦς (φ 34 β):

1765 Μαΐου 27 ἀφιέρωσαι ὁ μ(ητ)ροΠολήτης κυρίλος του πα(πα)— γιώργι υἱὸς κοστοπουλ(ος) | γρόσια πενήντα ἤγουν γροσια—50 διαψηχηκῆν τουν σστηριαν ὀωπίος ἦναι ἐκ | χώρας διμιτζάνας καὶ ἔγραψε ονοματὰ δύο κυρίλου ἀρχιερέος καὶ τὴν μ(ητέ)ρα του παναγιωτα⁷⁾.

2) Ὁ Παρθένιος οὗτος τῆ 1 Μαρτίου 1740, εἰς ἐκλογὴν ἐπιτρόπων τοῦ κοινοῦ πρὸς διαχειρίσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὑπογράφει τὸ σχετικὸν ἔγγραφον. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Ὁρθοδόξων μητροπολιτῶν οἱ ἐκδεδομένοι κατάλογοι συμπληρούμενοι Ἀ' μητροπολίται Ἡρακλείας· «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμ. Θ' (1888-89), σελ. 14.—Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἀρχαιότερος κώδιξ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου. Αὐτόθι, τόμ. Γ' (1889-90), σελ. 155.

3) Ὁ Μητροφάνης ἦτο συνοδικὸς κατὰ τὴν περίοδον 1746—1747, L. Petit — W. Regel, Actes de l' Athos. III Actes d'Esphigménou, Πετρόπουλος 1906, σελ. 71.— Μ. Ι. Γεδεών, ἐνθ' ἀν. σελ. 156, ὑποσ. 6.

4) Κώδιξ πατριαρχικὸς Δ' σελ. 194.—Μητροπ. Σάρδεων Γεργμανοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 108.

5) Ἰκανὰ περὶ αὐτῆς βλ. ἐπ' ἐσχάτων Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου· «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν», τόμ. Κ' (1950), σελ. 219 κέξ.

6) Ὁ Κύριλλος ἀναγράφεται εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐκ Δημητσάνης ἀρχιερέων ἀκαθορίστως. [Ἐύθ Καστόρχη], Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ ἑλλην. Σχολῆς καὶ περὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, ἐν Ἀθήναις 1817, σελ. 43.—Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Ἡ Δημητσάνα, ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 25, 55ος.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Γορτυνία, ἐν Πύργῳ 1798, σελ. 152. 3ος.—Ἰερωσύμου Βογιατσῆ, Μονὴ Φιλοσόφου, «Βύρων», τόμ. Α' (1874), σελ. 183, 3ος.

7) Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ παρὰ τὴν Δημητσάναν μονή

Ἄν τὸ κατὰ κόσμον ὄνομα τοῦ Κυρίλλου ἦτο Κωνσταντῖνος, τοῦτο θὰ ἐδόθη εἰς αὐτὸν εἰς ἀνάμνησιν ὁμωνύμου πάππου του, ὅστις πιθανῶς ἱερεὺς ὢν καὶ αὐτὸς ἔλαβε κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ ἐπώνυμον Κωστίοπουλος, παραλλήλως πρὸς τὸ παλαιότερον Ἀνδρόνικος. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ Κωστίοπουλος δὲν εἶχε φαίνεται ἐπισημοποιηθῆ, ὁ Κύριλλος ἐχρησιμοποιοῖ καὶ τὸ Ἀνδρόνικος ὑπὸ τὸν πελοποννησιακώτερον τύπον Ἀνδρονικόπουλος. Τὸ ἐπώνυμον Μπαμπίλης, ἐπιχωριάζον μέχρι σήμερον ἐν Δημητσάνῃ ὑπὸ τὸν τύπον Βαμβίλης, ἀν δὲν ἦτο τὸ ἐκ μητρὸς τοῦ μητροπολίτου οἰκογενειακὸν ὄνομα, πάντως προὔπηχε τῶν δύο ἄλλων. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μεταβολῆς τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων δὲν εἶναι ἄγνωστον ἐν Δημητσάνῃ, κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας μάλιστα εἶναι σύνηθες. Εἰς σωζόμενα τῆς ἐποχῆς ἔγγραφα τὰς ὑπογραφὰς τῶν κατοίκων συναντῶμεν ἢ μὲ μόνον τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα, ἢ μετὰ τοῦ πατρωνυμικοῦ, οἷον Ρήγας, Ἰωάννης μάρτυρας, Ἀνδρουτῆς τοῦ παπᾶ, Νικολὸς τοῦ Δημήτη, Γιάννος τοῦ Θεοφίλου *). Ἐντεῦθεν ὁ τελευταῖος δύναται νὰ λάβῃ ἐπώνυμον Θεοφίλου ἢ Θεοφίλης—καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον οἰκογένειαι παλαιότερον—προελθὼν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς του. Καθ' ὅμοιον τρόπον λησμονούμενα τὰ παλαιότερα ἀντικαθίστανται ὑπὸ ἄλλων. Κάτι παρόμοιον πιθανῶς συνέβη καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας τοῦ Ξάνθης Κυρίλλου. Πάντως ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὸ ἐπώνυμον Ἀνδρόνικος ἀνήκει ἤδη κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἰς οἰκογένειαν ἀκμάζουσαν τῆς Δημητσάνης. Ἐξ αὐτῆς προήρχετο καὶ ὁ ὀλίγον μόνον γνωστὸς Παναγιώτης Ἀνδρόνικος, ποιητῆς τοῦ ἥρωικοῦ προεπαναστατικοῦ ἐμβατηρίου

ὦ παιδιὰ μου ὄρφανά μου, διωγμένα, ὕβρισμένα
σορπρισμένα ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀπ' τὰ ἔθνη πανοικίει...

Κατὰ τινα γνώμην, τὴν ὁποίαν δὲν δύναμαι ν' ἀπορρίψω, ὁ Ξάνθης Κύριλλος ἦτο ἀδελφὸς τοῦ ἐνθουσιώδους ποιητοῦ τοῦ ἐγεοτηρίου, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστημένος εἰς Βεσσαραβίαν ὑπηρετεῖ εἰς τὸν ρωσικὸν στρατὸν, ἐκεῖθεν δ' ὠραματίζετο τὴν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐπρόλαβε νὰ προῦπαντήσῃ, διότι ἀπέθανε τὸ 1820. Ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δὲν δύναμαι καὶ νὰ προσφέρω οὐδὲν πρὸς τὸ παρόν. Πάντως ὁ Παναγιώτης εἶχε καὶ ἄλλον γνωστὸν ἀδελφόν, Ἰωάννην, ὁ ὁποῖος ἐκατόνταρχος γενόμενος ὑπηρετήσεν εἰς τὸν ἐν Δραγατσανίῳ Ἰερὸν Λόχον *).

Παναγίας τῆς Αἰμυαλοῦς, ἐν Ἀθήναις 1917, σελ. 24.—Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος κτητορικὸς κώδιξ τῆς Μονῆς ἀπόκειται ἤδη εἰς τὸ παρὰ τὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην τῆς Σχολῆς Δημητσάνης Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Γορτυνίας.

8) Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πωλητήρια καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῆς παρὰ τὴν Δημητσάναν Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου (1626 1787): «Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλλην. Δικαίου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Γ' (1950) σ. 121-122.

9) Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας,

Ὁ Κύριλλος γενόμενος μητροπολίτης Ξάνθης εὗρε τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ ὀφείλουσαν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ποσὰ ἀπὸ τὰ ἐμβατικά δοσίματα. Ἔνεκα τῆς καθυστερήσεως τῶν εἰσπραξέων τούτων καὶ τῶν πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων τῆς Μ. Ἐκκλησίας, αὕτη εἶχεν ἀναλάβει δυσβάστακτα χρεή, τὰ ὅποια οἱ κατὰ καιροὺς πατριάρχαι κατέβαλλον ὑπερανθρώπους προσπάθειάς νὰ μειώσουν, πολλάκις δὲ ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου καὶ παρητοῦντο. Ἡ τοιαύτη κατάστασις ἀντιμετωπίζετο διὰ συνάψεως δανείων ἐκ μέρους εὐπορούντων Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ καὶ ἀρχιερέων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τακτικῆς ἢ ἐκτάκτου ἐπιβαρύνσεως τῶν μητροπόλεων, αἱ ὅποια ὁμως δὲν εὗρισκοντο εἰς καλύτεραν οἰκονομικὴν κατάστασιν.

Οὕτω τὸ 1756 ἐστάλησαν ἑξαρχοὶ ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας τοῦ πατριαρχείου πρὸς σύναξιν ἐλεημοσυνῶν. Καὶ εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον ἀπεστάλη ὁ πρ. Μελένικου Φιλάρετος, πρὸς ὃν ὄφειλε τὸ Πατριαρχεῖον χρήματα, συγκεντρῶσας 2240 γρόσια, εἰς τινὰς δὲ ἐπαρχίας τῆς βορείου Ἑλλάδος ἕτερος δανειστὴς τοῦ Πατριαρχείου, ὁ Σεργῶν Ἰωαννίκιος ἀπέστειλε τὸν διάκονον αὐτοῦ καὶ εἰσέπραξε 2.000 γρόσια. Αἱ ἐπαρχίαι ἦσαν, αἱ Σέρραι, ἡ Δράμα, ἡ Ξάνθη καὶ τὸ Μελένικον ¹⁾.

Εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ὁ Ξάνθης Κύριλλος ἐκλήθη καὶ μετέσχεν ὡς συνοδικὸν μέλος εἰς τὰς ἐργασίας τῆς πατριαρχικῆς συνόδου. Οὕτως, υπογράφει κατὰ τὸ 1757 τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Δ' τοῦ ἀπὸ Προϊλάβου, εἰς διαδοχὴν Κυρίλλου Ε' τοῦ Καρακάλλου ²⁾. Ἐπίσης ἐμμάρτυρον συνοδικὸν γράμμα τῆς πατριαρχικῆς Συνόδου, τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων, περὶ τῆς ὀρθῆς καὶ ἀλανθᾶστου πίστεως τοῦ ἰδίου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Δ' φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κυρίλλου. Τὸ γράμμα τοῦτο μὴ φέρον χρονολογίαν προφανὲς εἶναι ὅτι ἐντὸς τοῦ 1757 συνετάγη ³⁾.

ἐν Ναυπλίᾳ 1834, σελ. 381.—Τοῦ αὐτοῦ, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1859, σελ. 10, 140.—Σπ. Π. Λάμπροῦ, Ἡ πυρῆς τῆς Δημητσάνης. Λόγοι καὶ Ἄρθρα (1878—1902), ἐν Ἀθήναις 1902, σελ. 513.—Μιχ. Οἰκονόμου, Ἱστορικὰ τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ἡ ὁ ἱερὸς τῶν Ἑλλήνων ἀγών, ἐν Ἀθήναις 1873, σελ. 59.—Τάκη Χ. Κανδηλώρου, Ἡ Δημητσάνα, ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 41—43.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Γορτυνία, ἐν Πάτραις 1898, σελ. 223—224.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία (1814—1821), ἐν Ἀθήναις 1926, σελ. 170—171.

1) Μ. Ι. Γεδεών, Νικηφόρος ὁ Νικομηδείας· «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμ. Η' (1887—88), σελ. 323.

2) Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους Κ)πόλεως ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς· «Ὁρθοδοξία» Κ)πόλεως τόμ. ΙΑ' (1936), σελ. 169.

3) Γ. Δελγιάννη, Καλλινίκου Γ' πατριάρχου Κ)πόλεως ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἐκ τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοράς, «Θεολογία», τόμ. Ζ' (1929), σελ. 179.

Εἰς συνοδικὴν πράξιν τοῦ ἔτους 1759, δι' ἧς καθωρίσθησαν αἱ πρὸς συντήρησιν τῆς Μ. Σχολῆς τοῦ Γένους εἰσφοραὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, διὰ τὴν Ξάνθην ὠρίσθη τὸ ποσὸν τῶν 3.000 ἄσπρων ἑτησίως ¹⁾.

Ἐκ νέου συνοδικὸς ἐγένετο ὁ Κύριλλος κατὰ τὰ ἔτη 1762—1764. Ἐφεξῆς, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1762, συναντῶμεν αὐτὸν εἰς ἐπίσημα ἔγγραφα ὡς ἀκολούθως. Τὸν Μάϊον τοῦ ἔτους τούτου ὑπογράφει σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου, ἀπολυθὲν ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἀγ. Διονυσίου τῆς ἐν Ὀλύμπῳ τῆς Θεσσαλίας ²⁾. Τῇ 24 Μαΐου 1763 ὑπογράφει δύο ὑπομνήματα, ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐκλογῆς οἰκουμ. πατριάρχου τοῦ ἀπὸ Δέρκων Σαμουήλ ³⁾, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς μεταθέσεως τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου εἰς μητρόπολιν Δέρκων ⁴⁾. Τὴν 15 Ἰουνίου 1763 ὑπογράφει συνοδικὴν ἐπιστολὴν τοῦ πατρ. Σαμουήλ Α' τοῦ Χαντζερῆ πρὸς τὸν Δρύστρας Βαρθολομαῖον, περὶ τοῦ κύρους τῆς πατριαρχικῆς σφραγίδος ⁵⁾. Τὸν Ἰούλιον τοῦ ἰδίου ἔτους εἶναι ὑπογεγραμμένος εἰς συνοδικὴν πράξιν τοῦ ἰδίου πατριάρχου, δι' ἧς ἡ μετὰ τῆς μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως ἠνωμένη Τριπολιτζά, ἀποσπασμένη αὐτῆς ἀποκαθίσταται εἰς ἀρχιεπισκοπὴν, ἐκλεγομένου πρώτου ἐπισκόπου αὐτῆς τοῦ μετέπειτα ἔθνομάρτυρος γενομένου Ἀνθίμου. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ πράξιν ὁ Κύριλλος ἔχει τὴν γνώμην καὶ τοῦ Ἰκονίου Διονυσίου ⁶⁾. Τὸν δὲ Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους 1763 ὑπογράφεται εἰς συνοδικὸν σιγίλλιον, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου ἀπολυθὲν πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς Ἀγ. Νικολάου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς μητροπόλεως Κερνίτζης ⁷⁾. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1763, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ αὐτοῦ Σαμουήλ τοῦ Χαντζερῆ, ἐγένετο ἡ δευτέρα καθαίρεσις τοῦ πατρ. Κυρίλλου Ε' τοῦ Καρακάλλου, τὴν

1) Μ η ν ᾱ Δ. Χ (α μ ο υ δ ο π ο ὑ λ ο υ), Ἡ πατριαρχικὴ Μ. τοῦ Γένους Σχολή, «Ἀλήθεια» Κ)πόλεως τόμ. Α' (1880—21), σελ. 238, «Θρακικά» ΙΔ', σ. 152.

2) Μεγάλου Πρωτοσυγκέλου Ἀ θ η ν α γ ὄ ρ α (τοῦ μετὰ ταῦτα Παραμυθίας), Ἡ ἐν Ὀλύμπῳ ἱερὰ σταυροπηγιακὴ μονὴ τοῦ ὁσίου Διονυσίου· «Γρηγ. Παλαμάς» Θεσσαλονίκης, τόμ. Δ' (1920), σελ. 13.

3) Μ η ν ᾱ Δ. Χ α μ ο υ δ ο π ο ὑ λ ο υ, Πατριαρχικαὶ πινακίδες· «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμ. Β' (1881—82), σελ. 233.—Μητροπολίτου Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ὦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 270.

4) Σ τ α υ ρ ᾱ κ η Ἀ ρ ι σ τ ᾱ ρ χ η βέη, Δέρκοι. Περὶ τῆς μητροπόλεως Δέρκων καὶ τῶν αὐτῆς μητροπολιτῶν· «Ὁρθοδοξία» Κ)πόλεως, τόμ. Γ' (1935), σ. 422.

5) Μ. Ι. Γ ε δ ε ὠ ν, Τινὰ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς τῶν κάτω χρόνων Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας· «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμ. Δ' (1883—84), σελ. 256—258.

6) Χ ρ ι σ τ ο φ ὄ ρ ο υ Κ ν ή τ η, Ἡ μητρόπολις Χριστιανουπόλεως· «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. Λ' (1910), σελ. 71.

7) Δ ι ο ν. Α. Ζ α κ υ θ η ν ο ὦ, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας· «Ἑλληνικά», τόμ. Γ' (1930), σελ. 443.

ὁποῖαν ὁ Ξάνθης Κύριλλος, μολονότι συμπολίτης τοῦ ἀνησύχου πατριάρχου, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ὑπογράψῃ ¹⁾).

Ἡ συνοδικὴ θητεία τοῦ Κυρίλλου ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸ 1764, κατ' Ἰανουάριον τοῦ ὁποῖου εὐρίσκομεν αὐτὸν μετὰ τοῦ Δρύστρας Βαρθολομαίου ὑπογεγραμμένους εἰς γράμμα συνοδικόν, διὰ τοῦ ὁποῖου χορηγεῖται τῷ πρόφην Κων)πόλεως Σεραφεῖμ Β' πρὸς διαμονὴν ἢ παρὰ τὰς Σέρρας μονὴ Τ. Προδρόμου ²⁾ Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰδίαν ταύτην ἐποχὴν ὁ Κύριλλος μετετέθη ἐπὶ τὴν μητρόπολιν Δρύστρας, ἀντὶ τοῦ εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν μετατεθέντος Βαρθολομαίου ³⁾. Εἰς Ξάνθην τὸν Κύριλλον διεδέχθη ὁ Μ. Πρωτοσύγκελος τῆς Μ. Ἐκκλησίας Φιλάρετος ⁴⁾.

Ὁ Βαρθολομαῖος Δρύστρας ἐγένετο τῇ 11 Νοεμβρίου 1739, εἰς διαδοχὴν τοῦ ἀποθανόντος Κωνταντίου ⁵⁾, ἦτο ἱκανὸς ἀρχιερεὺς ⁶⁾ ἀλλὰ φιλόδοξος ἀποβλέπων εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ⁷⁾. Διὰ τοῦτο πολλὰκις εἰς Κων)πολιν παρεπεδήμει ⁸⁾, μετ' ἄλλων δὲ ἀρχιερέων, ἦτοι τῶν Χαλκηδόνος Ἰωαννικίου, Σεργῶν Ἰωαννικίου καὶ Καισαρείας Παΐσιου συνωμότει κατὰ τοῦ πατριάρχου Σεραφεῖμ, κατὰ τὸ 1761, ἐπιζητῶν τὴν ἐπάνοδον Κυρίλλου

1) Ἡ καθαιρέσις αὕτη ἔχει καταχωρισθῆ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 320 Πατρ. Κώδικα, σελ. 31-33, ἐν ἀντιγράφῳ δὲ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 122 χειρόγρ. κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοράς. Βλ. Εὐαγ. Ι. Σαβράμη, Ἡ πρώτη καθαιρέσις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε' τοῦ Καρακάλου· «Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. Ι' (1933), σελ. 173—174.

2) Μητροπ. Σάρδεων Γεργεμανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 242.—Ἀθ. Κομνηνοῦ—Ψηλάντο, Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, ἐν Κ)πόλει 1870, σελ. 397.

3) Μητροπ. Σάρδεων Γεργεμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς· «Θρακικά», τόμ. Η' (1937), σελ. 140. Πρβλ. καὶ τόμ. ΣΤ' (1935), σελ. 108.

4) Μητροπ. Παραμυθίας Ἀθηναγόρου Ἐλευθερίου, Ὁ θεσμός τῶν συγκέλλων ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ· «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. Θ' (1932), σελ. 267.—Μητροπ. Σάρδεων Γεργεμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολ. καὶ Δυτ. Θράκης· «Θρακικά», τόμ. ΣΤ' (1935), σελ. 108. Ἐνῶ αἱ πηγαὶ ἐξ ὧν ἠντλησαν οἱ ἀοίδιμοι μητροπολίται φαίνονται αἱ αὐταί, ὅμως ὑπάρχει ἀσυμφωνία ὡς πρὸς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Φιλαρέτου Ξάνθης (1781 ἢ 1789;).

5) Ἀθηναγόρου Ἐλευθερίου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 263.—Σάρδεων Γεργεμανοῦ, «Θρακικά», τόμ. Η', σελ. 140. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμ. Β' (1881—82), σελ. 229.

6) Χρυσόστ. Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, σελ. 68 κέξ.

7) Ἀθ. Κομνηνοῦ—Ψηλάντο, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 408.

8) Ὁ κατὰ Μάιον 1765 γενόμενος Ἐπίτροπος Μουσούνουλου Μεχμέτ πασᾶς παρετήρει τὸν πατριάρχην Σαμουήλ διατὶ νὰ παραμένουν τόσοι ἀρχιερεῖς εἰς Κ)πολιν, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐξ αἰτίας τοῦ ἐν Ἰασίῳ τιτουλαρίου ἐπισκόπου Ζεύκη, τοῦ Δρύστρας Βαρθολομαίου καὶ τοῦ ἀπὸ Διδυμοτείχου Φιλιππουπόλεως Αἰξεντίου. Ἀθ. Κομνηνοῦ—Ψηλάντο, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 403.

Ε'. Καὶ δὲν ἐπέτυχον μὲν τὸ τελευταῖον, κατώρθωσαν ὅμως οἱ κινούμενοι νὰ ἀναβιβάσουν τὸν Χαλκηδόνος Ἰωαννίκιον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ¹⁾. Εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν παρέμεινεν ὁ Βαρθολομαῖος ἀπὸ τοῦ 1764 μέχρι τοῦ 1781, ὅτ' ἀπέθανε ²⁾.

Ὁ Κύριλλος ὀλίγους μόνον μῆνας παρέμεινεν εἰς Δρύστραν, διότι κατ' Ἰούλιον τοῦ ἰδίου ἔτους 1764 ἐκλέγεται μητροπολίτης Δρύστρας Π α ρ θ ἑ ν ἰ ο ς «τοῦ Κυρίλλου τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος καὶ εἰς αἰωνίους μονὰς μεταστάντος» ³⁾. Ἄλλ' ἡ πληροφορία αὕτη, μολονότι ἐκ πατρ. κώδικος εἰλημμένη, ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸ ἀπὸ 27 Μαΐου 1765 σημείωμα ἐν τῷ κτητορικῷ κώδικι τῆς μονῆς Αἰμυαλοῦς ⁴⁾. Ἐὰν δὲν εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἔτους εἰς τὸν πατριαρχικὸν κώδικα, ἴσως ἐσφαλμένη νὰ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐκλογῆς τοῦ Δρύστρας Παρθενίου ἐκ παραδρομῆς τοῦ πατριαρχικοῦ νοταρίου. Ὑποθέτομεν δηλ. ὅτι πιθανῶς ὁ Κύριλλος παραιτηθεὶς ἐφυσάχασεν εἰς τὴν πατρίδα του, διότι θεωροῦμεν τὸ σημείωμα τοῦ κτητορικοῦ κώδικος τῆς μονῆς Αἰμυαλοῦς ὀπωσδήποτε ἀσφαλές.

Πάντως εἰς τὸν Κύριλλον μητροπολίτην Δρύστρας ἀφιέρωσε δοξολογίαν ὁ κατὰ τὸν ΙΗ' πρὸς ΙΘ' αἰῶνα ἀκμάσας Θοῤῥῆ μουσικὸς Ἀνθιμος Γανοχωρίτης. Ἡ ἐν λόγῳ δοξολογία, πιθανῶς ἡ φήμη τοῦ Κυρίλλου, διὰ τῶν μουσικῶν σημείων νεωτέρας γραφῆς γεγραμμένη, σώζεται εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα ὑπ' ἀριθμὸν Θ. 157 ⁵⁾.

Τὴν συνωμοτικὴν τακτικὴν τοῦ Δρύστρας καὶ εἶτα Ἀθηνῶν Βαρθολομαίου συνέχισε καὶ ὁ Παρθένιος Δρύστρας. Διότι καὶ οὗτος στενωῶς συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ Προύσης Μελετίου καὶ τῶν ποστελνίκων Κ. Μουρούζη, Δ. καὶ Μ. Σούτζου κ. ἄ., ἀντεστρατεύετο κατὰ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ Α' τοῦ Χαντζερῆ, κατὰ τὴν β' αὐτοῦ πατριαρχεῖαν (1773—1774) ⁶⁾. Ὁ Παρθένιος παρέμεινεν ὡς Δρύστρας μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1790, ὅτε καθηρέθη, ὑποβαλὼν μετὰ διετίαν καὶ κανονικὴν παρὰίτησιν ⁷⁾.

1) Α ὑ τ ὅ θ ι, σελ. 387—388.

2) Ἐπομένως ἡ ἐν σιγίλλῳ τοῦ 1759 ὑπογραφή αὐτοῦ ὡς Ἀθηνῶν δὲν ἀνεγνώσθη ὀρθῶς. Δ. Α. Ζ α κ υ θ η ν ο ὦ, ἐνθ' ἄνωτ. τ. Ψ' (1933), σελ. 201.

3) Μητροπ. Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ὦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας..., «Θρακικά», τόμ. Η' (1937), σελ. 140.

4) Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 367.

5) Σ ω φ ρ ο ν ἰ ο υ Ε ὑ σ τ ρ α τ ι ἄ δ ο υ, Θοῤῥῆκες μουσικοὶ «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντ. σπουδῶν», τόμ. ΙΒ' (1926), σελ. 49—50.

6) Ἀ θ. Κ ο μ ν η ν ο ὦ—Υ ψ η λ ἄ ν τ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 513—514.— Σ ἑ ρ γ ι ο ς ὁ Μ α κ ρ α ἰ ο ς, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία παρὰ κ. Ν. Σ ἄ θ ρ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', ἐν Βενετίῳ 1872, σ. 297—298—Μ. Ι. Γ ε δ ε ὦ ν Σ α μ ο υ ἦ λ τοῦ Χαντζερῆ, πατρ. Κ) πόλεως, ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. Δ' (1883—84), σελ. 199.

7) Μητροπ. Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ὦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θράκης καὶ

Εἰς τὸ παρὰ τῇ Δημοσίᾳ Βιβλιοθήκῃ τῆς Σχολῆς Δημητσάνης μικρὸν Μουσεῖον φυλάσσεται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν χρυσοκέντητον μέγα ἀρχιερατικὸν ὠμοφόριον τοῦ Κυρίλλου ὡς μητροπολίτου Ξάνθης. Τοῦτο ἔχει μῆκος 4,37 μ. καὶ πλάτος 0,305. Ἐλικοειδὲς κόσμημα πλαισιοῦ τὸ ὠμοφόριον καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ. Εἰς τὰ ἄκρα αὐτοῦ κρέμονται θύσανοι, ὀλίγον δ' ὑψηλότερον ἀνὰ δύο εὐθείαι με χρυσοκέντητα φύλλα ἄνθη ποικίλα καὶ μίσχους εἰς συμπλέγματα ἐπιτυχῇ κοσμοῦν ἐπιχαρίτως τοῦτο. Τέσσαρες ἔκτυποι κεντητοὶ σταυροὶ διὰ συμπλεκόμενων ἀνθέων καὶ φύλλων ἐκ χρυσῶν νημάτων ἐπὶ ἐρυθροῦ μεταξίνου ὑφάσματος (φέλπας) περιέχουν εἰς τὸ κέντρον αὐτῶν τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστὰς μετὰ τῶν σημάτων αὐτῶν. Ἡ ἀπεικόνισις ἐγένετο διὰ ποικιλοχρῶμων νημάτων διὰ τῆς χειρὸς καὶ εἶναι ἀρίστης τέχνης. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὠμοφορίου ὁ Ἰησοῦς μετὰ τὸν ἀμνὸν ἔχει θαυμασίαν ἔκφρασιν. Εἰς τὸ βάθος τοῦ πλαισίου φαίνεται ὁ Σταυρὸς καὶ ἡ ἐπιγραφή INBI (Ἰησοῦς Ναζωραῖος Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων). Ἐκατέρωθεν τῶν δύο ἄκρων ἐκεντήθη ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή. 1)

† ΚΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ Μ(ΗΤ)ΟΡ
ΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ ΚΗΡΙΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΤΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΗΣΙΟΥ ΕΚ ΚΟΜΗΣ
ΔΗΜΗΤ(Σ)ΑΝΗΣ ΟΡΜΟΥΜΕΝΟΥ
ΤΟΥ ΠΙΚΑΗΝ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΨΕΒ

ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας... «Θρακικά», τόμ. Η' (1937), σελ. 140. Σημειῶ προχείρως τὰς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1769—1773 μνησὶς τοῦ ἀνδρὸς εἰς ἐπισήμους πατριαρχικὰς πράξεις: «Ἑλληνικά» Γ' (1930), σελ. 454, Δ' (1931), σελ. 231. — Miklosich - Müller, Acta et diplomata..., τόμ. VI, Vindobonae 1890, σ. 349. — «Ὀρθοδοξία» Κπόλεως, τόμ. Γ' (1935), σελ. 423 κλπ.

1) Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ παρὰ τὴν Δημητσάνην μονὴ Παναγίας τῆς Αἰμυαλοῦς, ἐν Ἀθήναις 1947, σελ. 24.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΥΠΑΙΘΡΙΑ ΜΟΥΣΕΙΑ. ΤΟ ΣΟΥΗΔΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ SKANSEN.
ΤΙ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΓΙΝΗ ΓΙΑ ΤΟ ΘΡΑΚΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

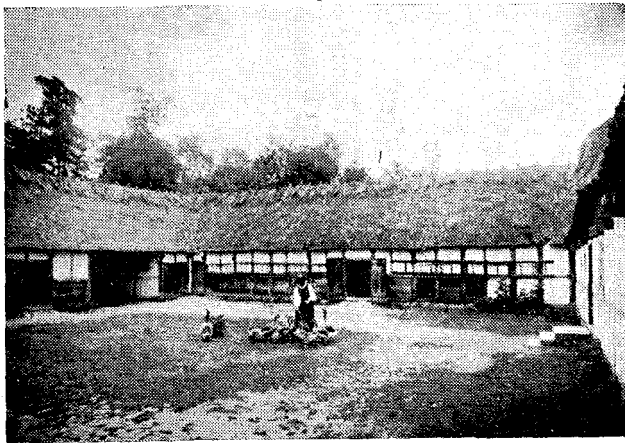
ΣΗΜ. ΔΙΕΥΘ.—'Από άφορμή μιá πρόσφατη επίσκεψή του στη Σουηδία, όπου παρηκολούθησε τó Διεθνές Συνέδριο 'Εθνογραφίας τής Στοκχόλμης, ó κ. Δημήτριος Λουκάτος, Συντάκτης τού Λαογραφικού 'Αρχείου τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών έδωκε στις 8 Μαΐου διάλεξη πρós τά μέλη τής 'Ελληνικής Λαογραφικής 'Εταιρείας για τά 'Υπαίθρια Λαογραφικά Μουσεία τών Σκανδιναυικών και τών άλλων χωρών και ιδιαίτερα για τó περιόφημο Skansen τής Στοκχόλμης. 'Από τις περιγραφές του, πού συνώδευσαν με 40 φωτογραφίες, και τις παρατηρήσεις του για όσα θά μπορούσαν νά γίνουν και στην 'Ελλάδα, ó κ. Λουκάτος μάς έδωσε και δημοσιεύουμε μιá περίληψη, μαζί με σκέψεις του για τήν περίπτωση ενός Θρακικού Λαογραφικού Μουσείου.

Λέγοντας «'Υπαίθριο Μουσείο» δέν έννοοῦμε βέβαια ένα Μουσείο χωρίς στέγη. 'Ισα ίσα έννοοῦμε μιá σειρά από οικήματα πού στήνονται, όπως στις εκθέσεις, σε μεγάλους υπαίθριους χώρους (πάρκα, πλατείες, ξεχωρές) και δείχνονται μόνιμα στο κοινό. Τά οικήματα αυτά είναι συνήθως αυτούσιες λαϊκές κατοικίες, με τά έξωτερικά εξαρτήματα και τήν επίπλωσή τους, πού τά κουβάλησαν ή τά αναπαράστησαν από τó χωριό ή και από μιá συνοικία τής πολιτείας. 'Αν είναι άγροικίες, συντροφεύονται άπ' όλους τούς βοθηθιτικούς χώρους: ύπόστεγα, σιταποθήκες, ληνούς, στάβλους, πηγάδια, καθώς κι' από άλλα κοινόχρηστα κτίσματα, όπως φούρνους, μύλους κλπ.

Πρότυπο στο είδος του και πρώτο χρονολογικά στην ύδρυσή του είναι τó 'Υπαίθριο Λαογραφικό Μουσείο τής Στοκχόλμης, κτισμένο από τó 1891 στο πάρκο τού Skansen. Τά Σκανδιναυικά και τά βόρεια κράτη έδωσαν από νωρίς σημασία στα Λαογραφικά Μουσεία γενικά, κι' ανάπτυξαν τó σύστημα αυτό τών υπαίθριων παραρτημάτων, έπειδή τούς βοηθοῦσε και τó ξύλινο υλικό από τó όποιο είναι φτιαγμένα τ' άγροτικά σπίτια τους και τούς διευκόλυνε στη μετακόμιση. Τó Skansen ανήκει στο Μεγάλο 'Εθνολογικό Μουσείο τής Στοκχόλμης, τó Nordiska Museet. Στο χώρο του, πού έχει περίμετρο 2 χιλιόμετρα περίπου, έχουν στηθῆ 187 κτίσματα, όλα σχεδόν ξύλινα, πού δείχνουν σ' ένα ποικίλο σύνολο τήν παλιά άγροτική ζωή τής χώρας: 'Αγροικίες τού κάμπου και τού βουνού, σπίτια χωρικών άπλά ή άρχοντικά, σκηνές και προσφυγόσπιτα τών γειτονικών λαών, καλύβες και στάνες, νερόμυλοι, νεροτριβές κι' άνεμόμυλοι, πέτρες χιλιομετρικών άποστάσεων, προσκυνητήρια, μικρομάγαζα τού χωριού, εργαστήρια, και στη μέση μιá εκκλησιά μεταφορμένη έπίσης από τήν επαρχία, με τó καμπαναριό και τó νεκροταφείο της. Τά κτίσματα αυτά δέν στέκονται εκεί άκίνητα και κλεισμένα. 'Εχουν όχι μονάχα τούς φύλακες αλλά και τούς κατοίκους των. Είναι ι

ὄλοι διαλεγμένοι ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, φορᾶνε τοπικὲς ἐνδυμασίες, μιλᾶνε τὴ διάλεκτο τοῦ τόπου τους καὶ δουλεύουν ἐκεῖ στὸν ἀργαλειὸ ἢ σ' ἄλλες ἀπασχολήσεις τοῦ σπιτιοῦ. Σᾶς ὑποδέχονται σὰν νοικοκυραῖοι, ὅταν ἐπισκέπτεσθε τὸ Μουσεῖο καὶ σᾶς κουβεντιάζουν ὅπως στὸ χωριό τους. Τὶς καλοκαιρινὲς γιορτὲς τοῦ χρόνου, ἰδιαιτέρως τὸ Πάσχα, τὴν Πρωτομαγιά καὶ τ' Ἄη Γιάννη τοῦ κλήδονα, γίνονται ἔξω ἀπὸ τ' ἀγροτικὰ αὐτὰ συγκροτήματα ἀναπαραστάσεις φυσικὲς τῶν σχετικῶν ἐθίμων, μὲ τὶς ἴδιες ἢ ἄλλες ομάδες χωρικῶν, ποὺ τὶς καλοῦν ἐπίτιδες ἀπὸ τὴν ἐπαρχία. Στὴν ἐκκλησία γίνονται λειτουργίαι ἀπλῆς κάθε Κυριακῆ, καὶ πολλὰ ζευγάρια λαϊκὰ κάνουν ἐκεῖ τὸ γάμο τους.

Στὸ πίσω μέρος τοῦ Skansen ὑπάρχει κι' ἓνας ζωολογικὸς κήπος μὲ ταράνδους, φῶκες, ἀρκοῦδες κι' ἄλλα ζῶα τῆς χώρας, καθὼς κι' ἓνας βοτανικὸς μὲ τὴ σουηδικὴ χλωρίδα. Ἔτσι οἱ ἄφθονοὶ ἐπισκέπτες τῆς Κυριακῆς,

Σουηδικὸ ἀγρόκτημά μεταφερμένο στὸ Μουσεῖο Skansen.

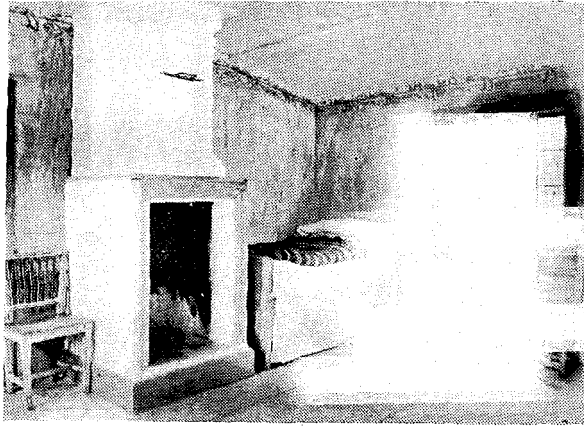
Ἡ γυναίκα μὲ τὶς χήνες εἶναι ὑπάλληλος τοῦ Μουσείου.

ποὺ γυρίζουν τὸ Μουσεῖο μὲ τὶς οἰκογένειες καὶ τὰ παιδιά τους, μποροῦν νὰ δοῦν γιὰ ἓνα ἀπόγευμα, σὲ μικρογραφία, ὅλη τὴν ὑπαιθρὴ χώρα τους.

Τέτοια ὑπαιθρία Μουσεῖα, χαρακτηριστικὰ τῆς κάθε περιοχῆς, ὑπάρχουν καὶ στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις τῆς Σουηδίας, ἀκόμα καὶ στὶς κοινότητες. Ὑπολογίζεται πὼς σὲ 2.600 κοινότητες ποὺ ἔχει ὅλη ἡ χώρα, οἱ 400 ἔχουν τὰ τοπικὰ Μουσεῖα τους, ποὺ δείχνουν ἔτσι κι' αὐτὰ σὲ κάποιον κήπο τοῦ χωριοῦ τὴν παλιά τους ζωή. Ἀπὸ τὶς ἄλλες χώρες, ἡ Νορβηγία, ἡ Δανία κι' ἡ Φιλανδία μιμήθηκαν νωρὶς τὸ παράδειγμα τῶν Σουηδῶν κι' ἐφάρμοσαν σὲ πολλὲς πόλεις τὸ σύστημα αὐτὸ τῶν Ὑπαιθριῶν Μουσείων. Ἀπὸ τὰ πιὸ νότια εὐρωπαϊκὰ εἶναι τὸ Ὁλλανδικὸ τοῦ Arnhem, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1912 καὶ δὲν ἔχει μόνο ξύλινα ἀλλὰ καὶ πέτρινα καὶ πλιθόκτιστα κτίρια. Οἱ Γάλ-

λοι έτοιμάζουν τώρα να στήσουν κι' αυτοί ένα παρόμοιο Μουσείο στο Παρίσι, μέσα στο δάσος τής Βουλώνης.

Τί μπορεί να γίνει στην Ελλάδα; Βασικό είναι πρώτα πρώτα να ιδρυθούν σε όλες τις μεγάλες έπαρχίες και περιφέρειες τα κλασσικά Λαογραφικά Μουσεία, με τή συγκέντρωση και τήν παρουσίαση τών έργων τής λαϊκής ζωής και τέχνης. Στο σημείο αυτό ύστερεί ακόμα κι' η Πρωτεύουσα. "Υστερα να δημιουργηθούν σαν εξαρτήματα τέτοια υπαίθρια Μουσεία, έστω και με λιγοστά δείγματα, πού να παρουσιάζουν πάντως τήν άγροτική ζωή. "Αν αυτό είναι πρόωρο ή δύσκολο, μπορούν κι' ανεξάρτητα από τα Λαογραφικά Μουσεία να στηθούν σ' ένα πάρκο ή σ' έναν κατάλληλο χώρο μιās πόλεως δείγματα μικρών άγροτικών σπιτιών, άνεμόμυλοι, φούρνοι, φάροι,

Τò έσωτερικό τής κατοικίας ενός άγροκτήματος
άπ' όσα δείχνονται στο Μουσείο Skansen.

μαγαζάκια, καλύβες, τέτοια πού να δείχνουν και με τήν έσωτερική τους έπίπλωση τήνπλαισιότερη ή και τή σύγχρονη ζωή τών χωριών τής έπαρχίας αυτής.

Για τα συστηματικά Λαογραφικά Μουσεία, πού θα χτιστούν κάποτε υπάρχει κι' άλλη λύση: Ο συνδυασμός του Κλειστού και του Υπαίθριου Μουσείου. Τò κτίριο δηλ. όπου θα στεγάζονται τα έργα τής λαϊκής ζωής και τέχνης, θα πρέπει να πλαισιώνεται από όλα εκείνα τα δευτερεύοντα στοιχεία πού δίνουν τήν ατμόσφαιρα του χωριού: πόρτες στεγαστές ανεξάρτητες, παράσπιτα, πηγάδια, μάντρες, μύλοι, γούρνες πέτρινες τής πλύσης, υπόστεγα για τα κάρρα κ. ά. Τò Λαογραφικό Μουσείο πρέπει να τò άναγνωρίζη κανείς από μακριά, χωρίς να βλέπη τήν έπιγραφή του.

* *

Για τα δείγματα τής λαϊκής κατοικίας και ζωής τών Θρακών, ένας

τέτοιος συνδυασμὸς κλειστοῦ καὶ ὑπαίθριου Λαογραφικοῦ Μουσείου θὰ ἦταν ἀπὸ τὶς πιὸ παραστατικὲς δημιουργίες. Τὸ πρόγραμμα καὶ τὸ καταστατικὸ τῆς Ἑταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν ἀναγράφουν πάντα, σὰν ἄμεσο σκοπὸ τους καὶ τὴν ἴδρυση «Λαογραφικοῦ Μουσείου». Εὐχόμεαι ὁ σκοπὸς αὐτὸς νὰ πραγματοποιηθῆ ὅσο γίνεται γρηγορώτερα. Θὰ πρέπη ὅμως τότε ἡ φροντίδα γιὰ τὸ κτίσιμο ἢ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Μουσείου νὰ μὴν περιορισθῆ στὸ κτίριο, ἀλλὰ ν' ἀναζητήσῃ καὶ χῶρο μεγάλο, ὅπου νὰ κτιστοῦν ἢ νὰ κουβαληθοῦν ἀπὸ τὴ Θράκη χαρακτηριστικὰ μικροκτίσματα καὶ καλύβες, τσαρντάκια, ὑπόστεγα καὶ ληνοί, μύλοι, φράχτες τοῦ ἀγροῦ, ὄρδσημα, στρουγγες κι' ἐκκλησιάκια, κι' ὅ,τι ἄλλο θὰ θυμίζῃ στὸ θρακιώτη ἐπισκέπτη τὸν τόπο του, σὰν ὑπαίθριο κατοικημένο, σὰν ἀτμόσφαιρα ποὺ θὰ τὸν ἐτοιμάσῃ νὰ χαρῆ πιὸ ζωντανὰ ὅσα θὰ δῆ ἐκτεθειμένα στὶς σάλες τοῦ Μουσείου. Καὶ τὸ Μουσεῖο αὐτὸ νὰ ἔχῃ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ τὴ μορφή ἐνὸς χαρακτηριστικοῦ θρακιώτικου σπιτιοῦ. Τί θὰ μῆ μέσα στὸ σπίτι αὐτὸ καὶ μὲ ποιὸν τρόπο θὰ δεῖχτοῦν στὸ κοινὸ τὰ θυμῆματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης τῶν Θρακῶν εἶναι ζήτημα ποὺ θὰ πρέπη ν' ἀπασχολήσῃ τότε, μὲ σοβαρὴ σκέψη, τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Μουσείου.

Ἐδῶ θὰ προσθέσω καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ σημερινὴ Θράκη ἔχει ἀσφαλῶς νὰ δείξῃ χωριὰ ὀλόκληρα ἢ συγκροτήματα ἀγροτικῶν σπιτιῶν ποὺ διατηρήθηκαν ἀπὸ σχετικῶς παλιὰ χρόνια καὶ ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ξεχωριστὴ Θρακικὴ παράδοση. Τὰ χωριὰ ἢ τὰ συγκροτήματα αὐτὰ εἶναι κι' ὅλας, μποροῦμε νὰ ποῦμε, Ἑπαίθρια Μουσεῖα. Χρειάζεται μόνον νὰ τὰ προσέξουμε περισσότερο, νὰ τὰ σημειώσουμε σὰν ἀντιπροσωπευτικὰ παλιὰ δείγματα καὶ νὰ ὀδηγοῦμε ἐκεῖ τοὺς ἐπισκέπτες-μελετητὲς τῆς θρακικῆς ζωῆς. Οἱ δῆμοι κι' οἱ τουριστικὲς ἐπιτροπὲς τῶν πιὸ γειτονικῶν πόλεων θ' ἀναλάβουν τὴ φροντίδα αὐτῆ, στὴν ὁποία θὰ προσθέσουν μιὰ σημαντικότερη: νὰ καλλιεργήσουν στοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν αὐτῶν τὴ λαογραφικὴ συνείδηση καὶ νὰ τοὺς βοηθήσουν οἰκονομικὰ νὰ τὰ διατηροῦν καθαρὰ κι' ἀχάλαστα. Ἡ φροντίδα αὐτῆ εἶναι κάτι ποὺ χρειάζεται γιὰ ὅλης τῆς χώρας μας τὰ τυπικὰ λαογραφικὰ χωριά.

*Πρόσθετον σημείωμα εἰς τὴν πραγματείαν
«Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι Διδυμοτείχου» σ. 215 - 234*

1.—Κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἄρ. Δελόγκα, τὸ 1885 διευθυντῆς τῆς διοργανωθείσης ἀστικῆς ἀσχολῆς Διδυμοτείχου ἦτο ὁ μετὰ ταῦτα τοῦ ἐν Ἀθήναις γυμνασίου Μακροῦ καθηγητῆς Ἀθανάσιος Θεοδοσιάδης.

2.—Ἐν τῶν ἐγγράφων τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 434 φακέλλου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς «περὶ Θράκης», τὸ ὅν εἶναι μία μικρὰ ἔκθεσις περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Μαρωονείας. Συνταχθεῖσα, 3 Αὐγ. 1883, ὑπὸ τοῦ Νικολάου Γ. Χατζοπούλου, ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐν Κ)λει Φιλεκπαιδ. καὶ Φιλανθρωπ. Ἀδελφότητα. Ὁ συντάκτης αὐτῆς ἀναφέρει, ἐκτὸς ἄλλων, καὶ τὰ ἑξῆς: «...Ἀπὸ τοῦ 1856 ἐνέκνυσα ἰδίως εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν, τοῦ Διδυμοτείχου, ἐνθα διηύθυνα τὴν ἑλληνικὴν Σχολὴν ἐπὶ πενταετίαν, καὶ Μιρωονείας, ἀπὸ τοῦ 1873, συστησάμενοι...». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι ὁ Ν. Γ. Χατζόπουλος ἐδίδαξεν ἐν Διδυμοτείχῳ, ἀπὸ τοῦ 1856 μέχρι τοῦ 1861, ἢ τοῦλάχιστον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1856 καὶ 1873.

Ἀρχιμανδρίτης Νικόλαος Βαφειδῆς

3.—Εἰς τὸν ΙΣΤ' τόμ. σελ. 148 ἐδημοσιεύθη κατὰ λάθος ἡ ὑπογραφή τοῦ Μητροπολίτου Φιλ)λεως ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου 1. Πρόκειται περὶ τοῦ Εἰρηνοπόλεως Ἰγνατίου Καρκαλιᾶ Στενιμαχίτου ἐπισκόπου, τοποτηροῦ τοῦ Παναρέτου, ἀνακληθέντος εἰς Κων)πολιν ὡς βουλγαρίζοντος εἰς τὰ 1868, ὅταν ἤρχιζε ὁ ἐθνικὸς ἀγὼν τῶν Βουλγάρων.

4.—Εἰς τὴν περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐν Θράκῃ μελέτης Π. Π.

Ἐκεῖ παρουσιάζεις μεταξὺ τῶν ὀπωσδήποτε ἐπιστημόνων ἱατρῶν τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν κάποιον Σερνοσκούτην. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου μου Μιχαλάκη ἱατροῦ ἀποβιώσαντος ὅταν ἡ μητέρα μου εἶχεν ἡλικίαν μόνον 5 ἐτῶν, δηλ. πρὸ 92 περιῶν ἐτῶν. Ὅταν ἤμην μικρὸς ἡ θεία μας ἡ Δάφνη, ἡ ἀδελφὴ τῶν μπαμπάδων μας, μοὶ διηγεῖτο ὅτι ὁ πάππος μου ὁ γιατρός Μιχαλάκης, ὁ ἐπικαλούμενος Σερνοσκούτης (διότι φοροῦσε μακρὸν τζουμπέ, ὅπως ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζεις), ἦτο ἐκ τῶν καλῶν ἱατρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἢ ὁ καλύτερος ὄλων. Φαίνεται δὲ ἀληθὲς τοῦτο, διότι ἀπὸ τὰ ἱατρικὰ συγγράμματα ποὺ ἀφῆκε στὸ σπίτι του καὶ ἀπὸ κάποιο ἰταλοελληνικὸ λεξικὸ ποὺ τὸ εἶχα ἐγὼ ἐπὶ ἔτη (καὶ κατόπιν μὲ τὸ πῆρε ὁ μουσικοδιδάσκαλός μας Georgio Francesqueti) προκύπτει ὅτι εἶχε σπουδάσει ἐπὶ τινα ἔτη εἰς Πάδουαν τῆς Ἰταλίας, ἀντίζηλός του δὲ ἦτο ὁ γνωστὸς ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις ἱατρός Κωνσταντῖνος Μαζαράκης ἢ Κόκκινος ἢ «ὁ Δήμαρχος», ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ τραπεζίτου Σαράφ Μαζαράκη Κοκκίνου. Ταῦτα δὲ ἐν

παρόδω. Ἐπίσης εἰς τὰ βιβλία ταῦτα ἀναφέρονται κάτι εὐχῆς διὰ βασκανίες, ἔξορκισμούς καὶ ἄλλα, ἀπαράλλακτα σχεδὸν μὲ ὅσα κάπου εἰς τὸ Ἄρχεϊον σου ἢ στὰ Θρακικὰ κάπου περιγράφονται διὰ τοὺς Θραῆκας».

Μιχ. Μοσχόπουλος

5.—Περὶ γερμανικῶν ἐπιθέτων τῶν Ἀγγιλιτῶν

Ὅταν τὸ 1900 εὕρισκόμεν εἰς τὴν Παλαιὰν Ἀγγίαν, ὁ τότε Μητροπολίτης Ἀγγιάλου Βασίλειος Γεωργιάδης, ὁ μετέπειτα Πατριάρχης Κων) πόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Βασίλειος ὁ Γ', ἐν ὁμιλίᾳ μεταξὺ ἄλλων μοῦ εἶπε, ὅτι περιεργον φαινόμενον εἶναι, ὅτι πολλοὶ Ἀγγιλιταὶ φέρουν γερμανικὰ ἐπίθετα καὶ μοῦ ἀνέφερε μερικά. Ἐγὼ κατόπιν συνέλεξα τὰ περισσότερα—διότι μπορεῖ μερικὰ νὰ μοῦ διαφεύγουν—καὶ τὰ ὁποῖα παραθέτω. 1) Βένγκος, 2) Νταῖν-ας, 3) Ἰλτσο-ογλου, 4) Μπρίμπ-ος, 5) Κερμ-άς, 6) Γκουγκλ-ἦ, 7) Μυ-όγλου, 8) Μάντζ. 9) Μπότ-ης, 10) Χίρτ-ογλου, 11) Μπάντ-τζος, 12) Τρίνκ-ογλου, 13) Γκίν-ογλου, 14) Γκάν-ογλου, 15) Κοῦν-ες, 16) Κίνες, 17) Στρούμπελ-ος, 18) Λέγκ-ης, 19) Χάντζις.

Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὸ τὸ φαινόμενον; Ὡς γνωστὸν ὁ Πατριάρχης Βασίλειος ὁ Γ' ἦτο γερμανομαθής, ἄς συμπληρώσας τὰς πανεπιστημιακὰς του σπουδὰς ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου ἤκουσε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν περίφημον παλαιοκαθολικὸν Δέλιγκερ καὶ δὲν μπορούσε νὰ ἀστειεύεται εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἄνω παραθέσεως τῶν ἐπιθέτων αὐτὰ φαίνονται καθαρὰ, ὅτι εἶναι γερμανικὰ ἐπίθετα φέροντα καταλήξεις τουρκικὰς ἢ ἑλληνικὰς. Τὸ ἐξηγῶ δὲ διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, ὅτι ὅταν οἱ Γερμανοὶ εἶχον λάβει μέρος εἰς τὰς σταυροφορίας δὲν εἶναι ἀπίθανον διερχόμενοι πλησίον τῆς Ἀγγιάλου τινὲς νὰ ἐδραπέτευσαν ἀπὸ τὰς τάξεις των καὶ ἄλλοι ὡς ἀσθενεῖς νὰ ἔμειναν ἐν Ἀγγιάλῳ. Πιθανὸν ἐπίσης κατὰ τοὺς πολέμους πού διεξῆγον οἱ Τοῦρκοι μὲ τοὺς Γερμανοὺς, Αὐστριακοὺς νὰ ἔφερον οὗτοι αἰχμαλώτους Γερμανοὺς τοὺς ὁποῖους εἶχον φέρει εἰς Ἀγγίαν, ὅπου ἐξηγορήσθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ἐπὶ πολλὰ δὲ ἔτη διαμείναντες ἐν Ἀγγιάλῳ καὶ νυμφευθέντες ἔγιναν ὀρθόδοξοι διατηρήσαντες μόνον τὰ ἐπίθετά των. Ὑποθέτω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη πιθανὴ καὶ λογικὴ ἐξήγησις.

Υ. Γ. Τὴν ὡς ἄνω θεωρίαν ἐπικυροῖ καὶ ὁ ἐξωτερικὸς τύπος τῶν φερόντων τὰ γερμανικὰ ἐπίθετα: εἶναι ξανθοὶ μὲ γαλανὰ μάτια.

Θεοδόσιος Μαυρομμάτης

6.—Ἰταλικὰ ἐπίθετα τῶν Ἀγγιλιτῶν

Ὅτι ἀσφαλῶς κατὰ τὸν μεσαῖονα ἰδίως ἀπὸ τοῦ 9ου καὶ ἐφεξῆς αἰῶνων οἱ Ἰταλοὶ κυρίως Βενετοί, Γενουήνσιοι, Πισᾶται καὶ Ἀμαφηννοὶ καὶ οἱ Σλαῦοι Ραγουζαῖοι εἶχεν ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιον, εἶχον ἔμπο-

ρικός συνθήκας, διεξήγον ἑμπορίον, ἤρχοντο μὲ τὰ πλοῖα των, ἔκαμον ἀποικίας καὶ ἔγκαθίσταντο εἰς Ἑλληνικὰς πόλεις, ἀπόδειξις μεταξὺ ἄλλων τῆς ἐπικοινωνίας των ταύτης ὡς καὶ ἐπιδράσεως εἶναι καὶ τὰ Ἰταλικά ἢ Γαλλικά ἐπίθετα τὰ ὁποῖα φέρουν πολλοὶ Ἕλληνες. Εἰς τὴν Παλαιὰν Ἀγγίαν συναντοῦν τὰ ἑξῆς περίπου ἐπίθετα (διότι ἄλλα μοῦ διαφέγουν): 1) Βίγκλας 2) Ματζούρη 3) Μοντζούρη 4) Κυριέρης 5) Τζοτζόλα 6) Λυμπέρης 7) Τούρνα 8) Ντουρβάνα 9) Μπολιός 10) Γκούμενα 11) Τραμαντάνα 12) Ζαράρης 13) Ζέκο 14) Λάτσος 15) Ράλλης. Καὶ τὰ κύρια ὀνόματα 1) Βενετία 2) Μαργιῶ 3) Μαργιωρῆ 4) Δόμνα 5) Μπαλοῦ 6) Τρανός (ἴσως Τραίνός), καὶ θηλυκὸν Τρανή. Ὄνόματα ἐπίθετα μουσουλμανικά 1) Ἀμηνῶς ὄνομα κύριον ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ἀμῆρ ὅπως ἔλεγον τὸν Ἐμίρη τῶν Ἀράβων οἱ Βυζαντινοὶ 2) Χουρμούζης=ὄνομα κύριον ἐκ τοῦ Περσικοῦ (Ὁρμίζδας 24. IV. 1948 3) τὸ ὄνομα Λέων ἀπαντᾷ τουρκιστὶ Ἀσλάνης, Ἀσλάνογλου=Ἀνδρέϊος.

Θεοδόσιος *Μαυρομάτης*

7.—Περὶ Τριφυλλίου

Τὸ Τριφύλλιον εἶναι κοινότης τῆς ἐπαρχίας Σουφλίου τοῦ νομοῦ Ἐβρου καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔκαλεῖτο Πασμακιστῆ. Μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν του ὠνομάσθη Τριφύλλιον μεθερμηνευθείσης τῆς λέξεως Πασμακιστῆ ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ εἰς τὸ Ἑλληνικόν. Ἐν τοῖς πρὸ Χριστοῦ ὅμως χρόνοις ἔκαλεῖτο Βώπολις, ἦτοι πόλεως τοῦ βόρος κατὰ δωρικὸν σχηματισμόν (ὄνομαστ. ὁ βῶς, γεν. τοῦ βῶ) καὶ νῦν εἰσέτι ἢ τοποθεσία καλεῖται βώπολις). Θὰ ἤκαζε πρὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων. Αὐτόθι ὁ Δημήτριος Παπακυριακοῦ εὔρε χειρόμυλον τῆς προομηρικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως ἦτο ἀρκούντως μεγάλη, ὡς φανεροῦσι τὰ συντρίμματα τῶν λίθων. Οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Δημήτριος καὶ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ἐρείπια ἤδη, εἶναι ἀρχαιότατοι ὑπὸ πτωχῶν χριστιανῶν ἰδρυθέντες. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην περιλαμβάνομεν καὶ τὸ Πέρα πηγάδι, ὅπου μνήματα Ἑλληνικὰ ὑπῆρχον, καὶ ἔνθα κάτοικός τις εὔρεν ὑδρίαν πλήρη σποδοῦ, ἣν ἐπώλησεν εἰς ἀρχαιοκάπηλον ἀντὶ πινακίου φακῆς. Ἐν τῷ λόφῳ εἰς τὸ Ἀνατολικὸν μέρος «Ἅγιος Γεώργιος» εἰς τὴν ἀμπελον τοῦ Ἀθανασίου Μαργαζῆ ὑπάρχουσι δύο λίθοι μεγάλοι λελαξευμένοι κάτωθι τῶν ὁποίων πηγάζει ὕδωρ.

Ἐντὸς τοῦ χωρίου διακρίνομεν τὸ φρέαρ «Σμίγια», οὕτω κληθὲν διότι ἐκεῖ ἔσμιγον, ἦτοι συνηντῶντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες πρὸς ἀντλησιν ὕδατος (σμίγνυμι=μίγνυμι). Εἰς τὴν βρῦσιν πέραν τοῦ χειμάρρου (=Βροός, βροῶς) ὑπάρχει τεμάχιον μαρμαρίνης πλακός ἐν ἣ εἶναι γλυπτὴ παράστασις γυναικός· καὶ ἐντὸς τοῦ ὑδραγωγείου ἢ κάλλιστα εἰπεῖν ὑδατοθήκης, ὑπάρχει ἐντετειχισμένον τεμάχιον μαρμαρίνης πλακός. Πόθεν ἐκεῖ ἐκομίσθησαν τὰ γλυπτὰ μάρμαρα δὲν δύναμαι ἐγκύρως νὰ ἀποφανθῶ.

Ὁ νῦν ἐνοριακὸς Ναὸς Ἅγιος Νικόλαος ἰδρῦθη τὸ 1845.— Ἡ πα-

λαιά ἐκκλησία «Κοίμησις τῆς Θεοτόκου», ὡς δηλοῦσι οἱ ἐκτὸς αὐτῆς ὀγκώδεις καὶ λελαξευμένοι λίθοι ἦτο τὸ πάλαι εἰδωλεῖον ἄγνωστον ὅμως εἰς τίνα Θεὸν ἦτο ἀφιερωμένον. — Ἐπὶ τῶν παιδικῶν μου χρόνων ὀπισθεν τοῦ Ἁγ. Βήματος πολλοὶ τῶν κατοίκων προσέφερον ζωοθυσίας καὶ τούτων τὰς δαΐτας, μοίρας καλουμένας, διένεμον εἰς τὸ χωρίον. Τὸν δὲ ἐντεῦθεν συναγόμενον σῖτον παρέδιδον εἰς τὸν Ναόν.

Ἐκεῖ πλησίον εἰς κάτοικος Κώστας Τσολάκις λεγόμενος ὑπὸ τὴν ἐστίαν του εὔρεν ὄφιν χαλκοῦν, ὃν ἐπώλησεν εἰς ἀρχαιοκάπηλον. Πολλὰ δὲ νομίσματα εὐρέθησαν τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Ἀπέναντι τοῦ λόφου Ἅγιος Γεώργιος εὐρίσκεται ὁ λόφος Φεΐδια καὶ κάτωθεν τούτου ἐν τῷ χειμάρρῳ (Τσαΐ) χάσματα (Καζάνια) πλήρη ὕδατος καὶ τὸ θέρος ἀκόμη. Εἰς ἐν τοιοῦτον χάσμα (Καζάνι) ἐπνίγη ριφθεῖσα ἐκουσίως ἡ Μαρίνα διὰ τὰ μὴ πέση εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, οἵτινες τὴν ἐκνήγουν διὰ τὰ τὴν συλλάβωσι καὶ τὴν τουρκεύσωσι. Τρεῖς τρέχουσα περιῆλθεν τὸν μέγαν λόφον ἡ Μαρίνα, καὶ διαλαθοῦσα τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων, ὑπὸ λίθον ἔκρουσε τὰ ἐνώτιά της, τὰ ψέλλια της καὶ τὴν ζώνην της, ὡς μαρτύρια τοῦ ἐκουσίου πνιγμοῦ της, καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸ χάσμα. (Καζάνι), ἐκ τῶν ἀφελθέντων κοσμημάτων εὐρέθη τὸ λείψανόν της τὸ ὁποῖον οἱ χριστιανοὶ ἐντίμως ἐκήδευσαν. Τοῦτο συνέβη τῷ 1821. Παρὰ τὸν χειμάρρον (Τσαΐ) ὑπάρχει ἔκτασις προσεπωνυμιμένη Καπλάνης (=Λέων, Τίγρης) ἐνθα εὐρέθη φρέαρ ἀρχαιότατον. Ὁ κάτοικος Καραιτζᾶς πέραν τοῦ Καπλάνη εὔρεν ἐν τῷ ἀγρῷ του μέγαν πύθον, ὃν τὸν χειμῶνα ὁ ποταμὸς ἀπεκάλυψεν. Ὀλίγον τι κάτωθι τούτου ὑπάρχει ὁ Πόρος δι' οὗ ἐν καιρῷ πλημμύρας τοῦ ποταμοῦ διέβαινον οἱ κάτοικοι ἀντίπερα, καὶ διὰ τῆς στρατῆς Βαλαβάνη ἀνέβαινον εἰς τὰ δοκίμια ὅπου ἢ οἱ Θρωᾶκες ἐγυμνάζοντο, ἢ οἱ ἄρχοντες κατόικουν. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου προχωροῦντες πλέον τῆς ἡμισείας ὥρας φθάνομεν εἰς λόφον μέγαν καλούμενον Μπεσικ — Τεπέ, ἦτοι λόφος τοῦ λίκνου. Ὁ λόφος οὗτος εἶναι τεχνητὸς καὶ εἶναι τύμβος τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἐπισήμου Θρακός. Ἀνέβην ὁ ἴδιος τῷ 1936 καὶ εὔρεν λαιμὸν πύθου ἀρχαιοτάτου, ὃν ἐκεῖ ἀφῆκα. Πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ λόφου Ἅγιος Γεώργιος «κεῖται ἡ τοποθεσία Παλαιόκαστρον», ἐνῷ τρεῖς μεγάλαι πλάκες, ὧν δύο κεχωσμένοι κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὴν γῆν, ἡ δὲ τρίτη ἐπ' αὐτῶν τοῦτο ἦν βωμὸς παλαιὸς εἰς ἄγνωστον θεότητα, καὶ κάτωθι τούτου τὰ εἰρηπια ἀρχαιοτάτων πτωχῶν οἰκίσκων ἕκαστος τῶν ὁποίων εἶχεν καὶ ὑπόγειον κατασκευασμένον παμμέγιστον πύθον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐν καιρῷ ἐπιδρομῶν ἔκρυπτον τὰ ἀγαθὰ των οἱ κάτοικοι. Ἡ δὲ περιοχὴ αὕτη καλεῖται τοῦ Ζάνη τὰ ἀλώνια. Πλησίον δὲ τούτων εὐρίσκεται βαθὺς ρυάξ βόθυνος=βόθυνος καλούμενος. Προχωροῦντες ἐντεῦθεν φθάνομεν εἰς τὰς Τούμπας, αἵτινες δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ τύμβοι ἀρχαῖοι. Καὶ πρὸς τὴν Μάνθειαν προχωροῦντες ἐν δεξιοῖς εἰς ἀπόστασιν λεπτῶν εἴκοσι τῆς ὥρας, συναντῶμεν μίαν τοποθεσίαν καλουμένην παλαιό-

βρυσιν, ἔνθα ὑπάρχει μία βρύσις καὶ παρ' αὐτὴν διακρίνονται θεμέλια εἰδωλικοῦ ναοῦ πτωχοῦ τῶν προομηρικῶν χρόνων, ὅστις ὠρισμένως ἦτο ὄρφικόν λειψήθρον καὶ ὄρφεοτελεστήριον. Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη πολλὰ θὰ φέρῃ εἰς φῶς. Παρέλειψα νὰ ἐκθέσω ὅτι μεταβαίνοντες εἰς τὴν βρύσιν τοῦ χειμάρρου Τσαΐ διερχόμεθα διὰ τῆς τοποθεσίας (Γνηματοῦδια¹⁾), ἔνθα ἦσαν Ἑλληνικοὶ τάφοι. Ἐνα δὲ τῷ 1900 μαθητὴς ὢν τοῦ Γυμνασίου Ἀδριανουπόλεως ἀνεκάλυψα ἐγώ. Ἀφῆκα ὅμως τοῦτον ἀνέπαφον. Τῷ 1936 ἐπεζήτησα τοῦτον καὶ πάλιν, ἀλλὰ δὲν εὔρον ἴσως ἐπιχωσθέντα ἐν τῷ μεταξύ. Οἱ δὲ μῦθοι τῶν παλαιῶν γερόντων περιέχουσι πολλὰ ὄρφικὰ στοιχεῖα. Ἐν τῷ νῦν νεκροταφείῳ εὐρίσκεται ἐπιτύμβιος πλάξ παριστώσα ἔφιππον μετὰ χρονολογίας 1702.

Ἀρχιμ. Σωφρόνιος Παπακυριακοῦ
Ἱεροκῆρυξ—συγγραφεὺς ἐκ Θράκης

Μ Ν Η Μ Ο Σ Υ Ν Α

ΣΠΗΛΙΟΣ Χ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ

Εἰς ἡλικίαν 77 ἐτῶν ἐξεμέτρησε τὸ ζεῖν ὁ ἐπίτιμος ἀρεοπαγίτης Σακελλαριάδης, Ὁ μακ. ὑπῆρξεν ἕνας ἄδολος ἄνθρωπος κιἀληθινὸς ἐπιστήμονας. Εἰς ἀκμὴν ἡλικίας ἐπεχείρησε νὰ συγγράψῃ τὸ ἔργον του : «Πόλεις καὶ θέσμια Θράκης καὶ Ἰωνίας ἐν τῇ ἀρχαιότητι» καὶ τὸ ἐπεχείρησε σοφὰ καὶ ἱκανοποιητικὰ καὶ ἀξιόλογα. Κιἔγραψε πρῶτον «Πόλεις καὶ θέσμια τῆς Θράκης» μετ' ἰσχυρὰ ἐντέλειαν καὶ σοβαρότητα, ὥστε ἀποκομίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἐπιστημοσύνη του ὑπῆρξε μόχθος καὶ κόπος ἀμετρήτου ἐργασίας καὶ ἱκανότητος οὐ τῆς τυχούσης. Ἡ δυσχέρεια ὑπῆρξε μεγάλη ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν σχετικῶν συγγραφῶν καὶ ἀπὸ ἀσυμφωνίαν τῶν πενιχῶν πληροφοριῶν. Ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος (Rerum Gestarum XXVII 4, 2) παρατηρεῖ τοῦτο : Μετριόφρονα ὁ συγγραφεὺς ὁμολογεῖ ὅτι «ὁ κύριος σκοπὸς ἡμῶν ἦτο νὰ προωθήσωμεν τὴν ἔρευναν τῶν ἐν λόγῳ ζητημάτων, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων, πρὸς τῇ ἐξυπηρετήσῃ τῶν ἐθνικῶν δικαίων, παρ' ἡμῖν πλείοτερον ἐνέχει τὸ θέλγητρον καὶ ἰδιάζον κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον». Ὑπῆρξε εἰς τὸ ἔργον πλέον τι ἢ Θραξ, νοσταλγὸς τῆς πατρίδος του. Ἡ Θράκη τὸν εὐγνωμονεῖ καὶ εὐχεται αἰωνίαν τὴν μνήμην καὶ τῆς Ἀττικῆς τὸ χῶμα ἐλαφρόν.

Π. ΠΑΠΑΧ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Κατὰ τὰ φοιτητικὰ μου ἔτη 1892—1894 ἐγνώρισα ἐν Ἀθήναις τὸν τότε σπουδαστὴν τῆς ἰατρικῆς Νικόλαον Σ. Σταυρίδην καὶ τὸν μεγαλύτερον

1) Μνηματοῦδια.

ἀδελφόν του Ἰωάννην, τραπεζιτικὸν ὑπάλληλον. Ἡ μόρφωσις καὶ ἡ εὐγένεια ἀμφοτέρων μὲ εἴλκυσε καὶ συνεδέθημεν διὰ φιλίας, ἥτις διειρηθήθη ἐπὶ δεκαετηρίδας. Ἐπειδὴ ἐγὼ ἐφιλολόγουν, ὁ δὲ Νικόλαος Σταυρίδης εἶχεν ὑπάρξει ἄριστος μαθητὴς ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ καὶ συνέθεσε βραχέα ἐλεγεία, μοὶ ἀνεκοίνωσεν ἀντίγραφον τοιούτων τινῶν συνθέσεών του, τὰς ὁποίας δημοσιεύω κατωτέρω ἀντὶ μνημοσύνου φιλικοῦ ἐπὶ τοῦ τάφου του. Τὰς βιογραφικὰς του σημειώσεις ἔλαβον παρὰ τοῦ υἱοῦ του Μαρίου ἀξιωματικοῦ τοῦ Β. Ναυτικοῦ.

«Ἐγεννήθη ἐν Κων)πόλει τῷ 1871. Ἐφοίτησεν εἰς τὴν Μεγ. τοῦ Γένους Σχολήν. Ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἐφοίτησεν εἰς τὴν Ἰατρικὴν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀποφοιτήσας δὲ συμμετέσχεν ὡς ἐθελοντὴς εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 97 ὡς ἀνθυπίατρος τοῦ Στρατοῦ ξηρᾶς εἰς τὸ μέτωπον (Πρόβεζα—Ἄρτα κλπ.) Μετὰ τοῦτον κατέστη ἀδύνατον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κων)πολιν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Ἀθήνας ἐπιτυχῶν εἰς εἰσαγωγικὰς ἐξετάσεις τοῦ ὑγειονομικοῦ σώματος τοῦ Ναυτικοῦ. Μετέσχε τῶν πολέμων. Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν ἐγένετο θῦμα τῶν κομματικῶν διενέξεων, ἐπειδὴ ὑπηρετήσας ἐπὶ μακρὸν ὡς ἰατρὸς τῆς βασιλικῆς θαλαμηγοῦ «Ἀμφιτρύτης» εἶχε συνδεθῆ μετὰ τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας. Οὕτω ἀπεμακρύνθη τοῦ Ναυτικοῦ. Ἄλλ' ἀνεκλήθη μετ' ὀλίγον, διὰ ν' ἀποστρατευθῆ τελικῶς τῷ 1925 μετὸν βαθμὸν τοῦ ὑποναυάρχου. Ἀπέθανε τῷ 1935 (Ὀκτ.) ἐν Ἀθήναις».

1—Αἴμ. Νοννόττη καθηγητῆ

Accipe imaginem hanc a discipulis, bone doctor,
His, tibi oblatam ut minimum indicium
Pro multis sudoribus et sapientia adulta,
Quam cura ipsorum imposuisti animis.

2—Ἐπιτύμβιον εἰς Γ. Π. Καπλάνογλου :

Λαμπόμενον Χαρίτεσσι Γεώργιον ἔνθα κέκευθα
Καπλανίδην, ἥβης οὔτι τεταρπόμενον
Ὅρμαίνοντα δέ μιν θυμήρεα μήδεα πολλὰ
Ἦ μάλα γ' ἀργαλέη μοῖρα κίχεν θανάτου.

3—Ἐπὶ στεφάνου κατατεθέντος ὑπὸ τῶν τελειοφοίτων τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ μεγάλου εὐεργέτου Γ. Ζαρίφη :

Ἦῖθεοι στενάχουσι, γόνον τ' ἄλλιαστον ἰεῖσι
Σῶ στυγνῶ θανάτῳ μυρόμενοι, Ζαρίφη
Αὐτὰρ εὐεργεσιῶν ἐδανὴν τὴν μνήστιν ἔχοντες
Τῷδ' ἐπι νῦν φέρτρῳ λιττανεύουσιν ὁμῶς
Ζῶης ἐς μακάρων, ἀμφ' ἡμῖν δ' ὄσσα μόγησας
Αἴθε γε Παμμεδέων μείζονα τῶνδε πόρος,

4.—Ἐπὶ φωτογραφίας τῶν ἰδίων προσερχθείσης

τῷ καθηγητῇ τῆς φιλοσοφίας κ. Ἰ. Ἀριστοκλεῖ :
 Δέξαι, Ἀριστόκλεες πολύαινε, εὐήρατε ἄμμι,
 Τήνδ' εἰκῶ, μορφῇ εἴκελον ἡμετέρῃ,
 Τήν σοι ἦρα φέροντες ἐθήκαμεν οὐποτε σεῖο
 Λησόμενοι σοφίης καὶ πινυτοφροσύνης.

5.—Εἰς εἰκόνα προσερχθείσαν τῷ καθηγητῇ Α. Χουρμουζιάδῃ :

Εὐ μάλ' Ἀναστασίῳ Χουρμουζιάδῃ προχέαντι
 Ἰδμοσύνην θυμῷ ἡμετέρῳ τὸ πάρος
 Τήνδ' εἰκὴ κατὰ μοῖραν ἐθήκαμεν, οὐτε δ' ἐπέσται
 Ἐμῶ, ὄτ' εὐποιίης λησόμεθα προτέρης.

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ

Εἰς τὸν 10ον τόμον τοῦ Ἀρχείου Θράκης ἀνέγνωσα, ἐκτὸς ἄλλων, ὅσα ὠραῖα καὶ ὀρθὰ γράφει ὁ κ. Ππαχριστοδούλου εἰς μνημόσυνον τοῦ ἀειμνήστου ἱστοριοδίφου τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς καὶ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ Γεδεών, Εἰς αὐτὰ ἐπιτρέψατέ με νὰ προσθέσω ὡς κατακλείδα ἕναν ὠραῖον καὶ ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ ἐκλιπόντος μεγάλου ἱστορικοῦ : Ὁ τὸ 1933 ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀποθανὼν Μητροπολίτης Ἡρακλείας, τέως δὲ Διδυμοτείχου, Κυρὸς Φιλάρετος Βαφειδης, ἦτο στενὸς φίλος καὶ συνεργάτης ἐν πολλοῖς τοῦ Γεδεών. Ἴδου τί γράφει περὶ αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι καὶ ὑπηρετοῦντος τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ρηξικελεύθου ἱστορικοῦ του καλάμου : « Ἀδικίαν θὰ διεπράττομεν, ἐὰν ἐν σιγῇ παρηγοῦμεθα τὸν μέγαν τῶν Πατριαρχείων χαρτοφύλακα Μ. Γεδεών, ὅστις ἐπὶ πεντηκονταετίαν ὄλην ἀφοσιωθείς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας ἡμῶν κατὰ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους, ὠφελιμώτατος κατέστη εἰς τοὺς περὶ τὸν ἱστορικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς θεολογίας κλάδους ἀσχολουμένους, πολλὰ ἀνέκδοτα ἐκδούς, διατριβὰς ποικίλας συγγράφας, ἀδιόριστα καθορίσας καὶ πολλὰ ἐν σκότει κείμενα ἀποκαλύψας. Οἱ Πατρ. Πίνακες, τὰ περὶ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς καὶ τοῦ Ἄθω, αἱ κανονικαὶ διατάξεις, τὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος καὶ ἀναριθμητοὶ αὐτοῦ διατριβαὶ ἐν τῇ « Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ » καὶ ἀλλαχοῦ, εἶναι ἰσχυρὰ συμβολὴ εἰς τὸν πέριξ τὸν βίον τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἀσχολούμενον. Ὁ Μ. Γεδεών εἶναι ταμεῖον ἀκένωτον καὶ ἡ ζῶσα ἱστορία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ». (Φιλ. Βαφειδίου Ἐκκλ. Ἱστορ. τ. Γ' μέρος Β' σελ. 421)

ΑΡΧΙΜ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ

Δημ. Γεωργακά, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Utah : Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. (Μελέτη).

Ἡ μελέτη αὐτὴ τοῦ κ. Γεωργακά ἔχει δημοσιευθῆ εἰς τὸν 12ον καὶ 14ον τόμον τοῦ Ἀρχείου τῆς Θράκης. Ὁ κ. Δ. Γεωργακάς ὡς γλωσσολόγος, σπουδάσας πολλὰ ἔτη στὴ Γερμανία, ἦταν ὁ ἐνδεδειγμένος νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Τὸ πρῶτον μέρος εἰς τὸν 12ον τόμον ἀναφέρεται σὲ κάθε γνωστὴ μελέτη καὶ πηγὴ πού ἐγράφη γιὰ τὸ θέμα. Παρελαύνουν ὅλες οἱ γνώμες τῶν πιδ ἔγκυρων καὶ εἰδικῶν νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ θέμα, καὶ ὁ ἀναγνώστης εὐθὺς ἀμέσως μπαίνει μεθοδικώτατα εἰς τὴν οὐσίαν, κατανοεῖ τὸ περιεχόμενό του καὶ διδάσκειτῃ πᾶν ὅτι ἐγράφη καὶ ἐλέχθη ἀπὸ ξένους γιὰ τὴ φυλὴ τῶν Σαρακατσαναίων, πού εἶναι τὸ μῆλον τῆς ἔριδος τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, καὶ τὴν προέλευσίν τους καὶ τὴν πιθανὴν ἢ ἀσφαλῆ συγγένειάν τους πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ Ρουμάνους, Βουλγάρους καὶ Ἀλβανούς. Ὁ μελετητὴς διαβάσει τις πιδ ἀπίθανες γνώμες καὶ τὰ πιδ κωμικὰ συμπεράσματα τῶν φανατικῶν ὑποστηρικτῶν, ὅτι οἱ Σαρακατσαναῖοι δὲν εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἢ ὅτι εἶναι ἀλβανικῆς ἢ ρουμανικῆς ἢ βουλγαρικῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἔπειτα ἐπισκοπεῖ καὶ βασανίζει τις γενόμενες ἐτυμολογίας τοῦ ἐθνικοῦ Σαρακατσᾶνος καὶ ἐκφέρει ὅλες τις γνώμες τῶν εἰδικῶν, τοῦ Ἀραβαντινοῦ, τοῦ Λαμπρίδη, τοῦ Henzen, τοῦ G. Høbet καὶ ἄλλων. Καὶ συμπεραίνει λέγοντας, ὅτι τὸ συμπέρασμα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλές, διότι δυνατὸν ἢ νομαδικὴ αὐτῆ φυλὴ νὰ ἔχασε τὸ παλαιότερον ὄνομα καὶ νὰ προσέλαβε τὸ νέον «Σαρακατσᾶνοι». Τὸ Β' μέρος εἰς τὸν 14ον τ. τοῦ Ἀρχείου Θράκης διαπραγματεύεται τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Σ. εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Παρουσιάζει τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ξένων γιὰ τὴν καταγωγή τους, γιὰ τὴ νομαδικὴ τους ζωὴ, γιὰ τὴν κοιτίδα τους, γιὰ τὴν τάση τῶν Ρουμάνων λογίων, γιὰ τὸ ἔτυμον τοῦ τοπωνυμίου Σιράκο, γιὰ τὸν πατριαρχικὸ βίον, γιὰ τὴν καλύβα τους καὶ γιὰ τὴν ἐτυμολογίαν λέξεων τῆς γλώσσας τῶν Σαρακατσαναίων, ὅπου καταδείχεται ἢ ἐπιστημοσύνη τοῦ Δ. Γεωργακά. Τέλος παραθέτει καὶ βιβλιογραφία ἐκτενῆ καὶ τελευταῖες πληροφορίες. Δὲν εἶμαι εἰδικὸς νὰ κρίνω, ἀλλὰ ἡ ἐργασία τοῦ Γεωργακά εἶναι πειστικὴ, εὐχάριστη, χωρὶς μεροληψίαν καὶ πάθος καὶ ὅλως ἀντικειμενικὴ καὶ εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην μὲ εὐκολίαν εἰς τὸ θέμα, πού ἐνῶ τόσον δύσκολον εἶναι, τὸ καθιστᾷ εὐκολονόητον καὶ ἐπαγωγόν. Ἡ ἐργασία συμπληρῶνεται καὶ μὲ σύντομη ἀγγλικὴ περίληψη γιὰ τοὺς ξένους.

π. π.

Πέτρον Ἰ. Ἀξιωτίδη, Δικηγόρου : Ἡ Ἀδριανούπολις (Θράκη—Ἀν. Ρωμυλία) ἀπὸ τῶν ἀρχαιστάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1922. Θεσσαλονίκη, 1949.—Ὅπως ἔχω διακηρῦξει γράφοντας γιὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους

ιστοριογράφους τῆς Θράκης, ἡ ἱστορική μας ἔρευνα πηγαίνει καλὰ καὶ συμμαζεύουμε λίγο-πολὺ τὸ ὕλικό μας κατὰ πόλεις, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ συνθέσουμε—ὅποιος θᾶναι ὁ τυχερὸς—τὸ ἱστορικὸ δοκίμιο τῆς Θράκης. Ὁ μακ. Ἀποστολίδης ἐξηγεῖ τοὺς λόγους γιὰτὶ δὲ μπορεῖ νὰ γραφῆ ἱστορία τῆς Θράκης ἀλλὰ ἱστορία τῶν πόλεων. Ἔτσι μὲ τὸν κ. Ἀξιωτίδην ἀποχτήσαμε ἓνα δοκίμιο ἱστορικὸ τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Πέτρος Ἀξιωτίδης εἶναι ὁ φιλότιμος ἐργάτης τοῦ ἔργου. Ἐγνωρίζαμε ὅτι καὶ ὁ Λαμπουσιάδης Γ. ἀφῆκε ἱστορία τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ὅπως πληροφορηθήκα ἀπὸ τὴς κόρες του δὲν ξαίρουν τί ἀπέγινε τὸ ἔργον του. Πάντως ἔχουμε τὸ ἔργο τοῦ Ἀξιωτίδη τώρα, βέβαια χωρὶς ἀξιώσεις ἱστορίας ἐρεῦνης, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἓνα περιληπτικὸ δοκίμιο, ὅπου κανεὶς ἀνιχνεύει μὲ συγκίνηση τὸ παρελθὸν τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοπόλεως, ποὺ σήμερον κατάντησε ἓνα κασιβελοχώρι στὸ πείσμα τῶν Τούρκων. Τὰ περιεχόμενα εἶναι κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ καὶ ἐκτυλίσσονται μεθοδικά, ἀπαλὰ καὶ ἐκφραστικά. Εἶναι μιὰ σειρὰ κειμένων, ποὺ διαβάζονται καὶ συγκινοῦν καὶ προκαλοῦν δάκρυα. Ὁ Π. Ἀξιωτίδης μὲ τὸ ἔργο του ἔβαλε τὰ θεμέλια μιᾶς ἐργασίας, ποὺ θέλει τὸν ἐρευνητὴν καὶ τὸν συνθέτην καὶ τὸν ἀρχιτέκτονά της. Ἐυχόμεθα νὰ ἐμφανισθῆ γρήγορα τὸ Θρακόπουλο, ποὺ θὰ καταπιασθῆ τὸ ἔργο.

π. π.

Ὁ κ. **Μ. Γ. Μιχαηλίδης—Νουάρως** μᾶς προσέφερε προφρόνως τὰ ἐξῆς περισπούδαστα ἔργα του : 1) Λαογραφικὰ σημειώματα Καρπάθου, τόμ. Β', μετ' εἰκόνων, Ἀθῆναι 1934. 2) Καρπαθικὰ μνημεῖα. Α' Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου κλπ., 1928. 3) Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Καρπάθου τῆς Δωδεκανήσου, 1926. 4) Καρπαθικὰ μνημεῖα, Α'. Ἱστορία τῆς νήσου Καρπάθου, τεύχη 4 (1940, 1940, 1947, 1949). Ἡ ἐργασία τοῦ ἐξαιρέτου λαογράφου καὶ ἱστορικοῦ ἐμπνέει σεβασμὸν καὶ δέος. Σεβασμὸν μὲν, διότι εἶναι ἐργασία ἐπιστημονικὴ καὶ ἐρευνητικὴ, δέος δὲ διὰ τὸν ὄγον της καὶ τὴν ἐκτύπωσίν της. Ἐυχόμεθα εἰς τὸν συγγραφέα μακροζωΐαν καὶ πνευματικὴν ἀκμὴν διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του, ποὺ ἀποτελεῖ τιμὴν εἰς τὸ ἔθνος καὶ μεγάλην ἐξυπρέτησιν εἰς τὸν Δωδεκανησιακὸν λαόν.

π. π.

Ἄρ. Παπαδάτη : Ἱστορία — ἀγῶνες — δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀν. Ρωμυλίας, 1948.—Ὁ συγγραφέας στὰ 1948, δαπάναις καὶ ἀμοιβῆ τοῦ Γραφείου Τύπου τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου ἐξετύπωσε τὸ βιβλίον του γιὰ ἐξυπρέτηση τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν τῆς ὥρας ἐκείνης. Ἡ ἐργασία του, συλλεκτικὴ ἀπ' ἐδῶ καὶ κεῖ (χωρὶς ν' ἀναφέρονται οἱ πηγές) τῶν γεγονότων τῆς Βορ. Θράκης. Τὸ βιβλίον εἶναι χωρισμένο σὲ κεφάλαια καὶ μέρη (τέσσαρα) μ' ἐπίλογο καὶ στολιζέται καὶ μὲ εἰκόνες. Τὸ διακρίνει σαφήνεια καὶ ὕφος ἐπαγωγὸν καὶ γίνεται ἀπὸ τὰ προσόντα του αὐτὰ καλὸν ἀνάγνωσμα γιὰ τὸν σκοπὸ ποὺ ἐκτυπώθηκε.

π. π.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Ἄβαρες 6, 7, 8
 Ἀγχιάλη Κιλικίας 7
 Ἀγχιάλη πόλις 5
 Ἀγχιάλος σταθμὸς ἀποβάσεως 10
 Ἀγχιάλος 5
 Ἀγχιάλος ὑπὸ Ρώσους 19
 ἀκμὴ Ἀγχιάλου 21
 Ἀλέξιος ὁ Μέγας αὐτοκράτωρ 13
 ἄλλα εὐρήματα 279
 Ἀλέξιος Βρανᾶς 14
 ἀλφοβητικὸς πίνυξ λέξεων 50
 Ἀμεδαῖος ὁ VI κόμης 16
 Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος 7
 ἀναγνώριση 337
 ἀναστανάρια 354
 Ἀνδρόνικος (1183—1185) 14
 ἀνθελληνικὸ κίνημα 142, 143
 Angeiof B. 43
 Ἄννα Κομνηνὴ 13
 Ἀπόλλων 31
 Ἀπόλλωνος λατρεία ἐν Θράκη 32
 ἀριθμὸς καὶ δνόματα τῶν θεμάτων 324
 Ἀριστίου Κ. φωτογραφία 161
 Ἀρναούτωφ 116
 ἀρπαγὴ ἐκκλησιῶν 21
 Ἀρριανὸς ὁ Νικομηθεὺς 6
 ἀρχαία Βουλγαρικὴ 45
 ἀρχαία ἱστορία κλειδονα 291, 292, 293, 294
 ἀρχαιότης τῆς πόλεως Διδυμοτείχου ἐκ νο-
 μιμάτων 296, 297, 298
 ἀρχαιότητες Ἀμορίου 304, 305
 ἀρχαϊκὴ παραλογὴ 336
 ἀσθενάρια ἢ ἀναστανάρια 14
 αὐτοκράτειρα Εἰρήνη 11
 αὐτοκράτωρ Γάλλος 7
 βάγιες 344, 445
 βαλκανικὸς Β' πόλεμος 143
 βαλκανολόγος G. Weigand 45
 Baud-Bovy 355
 Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος 18
 Bernard R. 47
 Βερόη (Ἑσκή Ζαγορά) 7
 Βερολίνεϊος συνθήκη 20
 βιβλιοθηκᾶριος Κράτους 180
 βιβλιοθήκη Σχολῆς Δημητσάνης 373
 Βιταλιανὸς 8
 Βλάχοι 14
 Βορειοβουλγᾶρων τοπικὸς χαρακτήρ 113
 Βουλγαρομακεδονικὸ Ἐπαναστατικὸ Κο-
 μιτάτο 108

Βουλγαρομακεδόνες, Βορειοβούλγαροι, Νο-
 τιοσλάβοι 106
 Βουλγαρία ἀπλὴ ἐπαρχία 13
 Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες 101
 βουλγαρικὸς λαὸς 143, 144, 145, 146
 βουλγαρικὴ δημώδης ποίηση 302
 βουλγαρομανία 41
 Βούλγαροι λόγιοι 44
 βυζαντινὲς βάγιες 364
 βυζαντιναὶ χρονογραφεῖαι 35

γενικὴ σύγκριση τῶν παραλλαγῶν 313,
 314, 315
 γεφύρι στὴν Ἄρτα, γεφύρι στὴν Ἄδανα 333
 Γεώργιος Σαράφης 18
 γεωργικὴ συνείδησις 121
 Γκρέτσκο Τσβάτε=ἑλληνικὸ λουλούδι 111
 γλωσσικῶς ἀφωμοιώθησαν 34
 γλωσσικαὶ σχέσεις τῶν μεταφράσεων 44
 γλωσσολόγος St. Mladenov 45
 γνῶμες ἄλλων ἐρευνητῶν 3
 Γότθοι 6
 Γρηγόρη Νάτσεβιτς 106

δεῖγμα λαϊκῆς στιχοουργίας 252
 δεινὴ ἦττα εἰς Βερόην 14
 δημοτικὰ τραγούδια 307, 308
 διαφροῇ τῶν ἑλλην. γλωσσ. στοιχείων 39
 διάσπαση χρονολογικὴ καὶ θεματικὴ 237
 διασυμμαχικὴ περίοδος κέξ. 228, 229
 διάσωσις Ἀγχιάλου 20
 διαφοραὶ εἰς τὴν σημασιολογίαν 58
 Διον. Θερεσιανὸς 102
 δισχίλια καὶ ἐξακόσια χαλάνδρια 11
 δοῦκα Ἀγχιάλου Σιαούζ 13
 Δριζίπαρα 9
 Δρύστρα 372
 δύο ἔγγραφα Ἀρχεῖων Κράτους 305, 306

Ἐβρος—Μαρίτσα 298, 300
 ἐγκάλεση 280
 ἐθνικὸν αἶσθημα B. 41
 εἰσβολὴ Κρούμου (812) 11
 ἐνθεσι καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου 118
 Ἐκκλησία καὶ Παιδεία Ἑλληνικὴ 42
 ἐκκένωσις Ἀγχιάλου 812, 11
 ἐκκλησιὰ Θεοτόκου Φάρου 11
 ἐκχριστιανισμὸς Βουλγ. 36
 ἐλαττώματα Βουλγᾶρων 134
 ἑλληνικὰ δάνεια Βουλγαρικῆς 40
 ἑλληνικαὶ λέξεις διὰ ξένων γλωσσῶν 71

ἑλληνικαὶ λέξεις εἰς Βουλγαρικὴν διὰ τῆς
 Τουρκικῆς 81
 ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις ἐπιθυμητὴ 40
 ἑλληνικὴ μόρφωσις τῶν εὐπορωτέρων Βουλ-
 γάρ. τάξεων 40
 ἑλληνοφοβία 45
 ἑλληνοφιλία καὶ θαυμασμός στὴ Βορειο-
 βουλγαρία 115
 ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς Βουλγ. γλώσσης 33
 ἐλά 342, 343, 344, 345
 ἕνας πρωτομάστορας ἢ περισσότεροι, 315,
 316, 317, 318
 ἕνα χρυσὸ μῆλο 321
 ἐνεπιγραφὸς στήλη ἐκ Πλωτινουπόλεως
 197, 198, 199, 201, 202, 203
 Ἐξαρχικοί, Τσιντσοροι καὶ Τοῦρκοι 108
 ἔξελληνισμός Β. 41
 ἔξιλαμίσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν 204,
 205—206, 207, 211
 ἐπονάστασις Ἡλίν--Νιέν 109
 ἐπαρχία Αἰμιμόντου (Ἀδριανουπόλεως) 7
 ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βουλ-
 γαρικὴν φρασεολογίαν 95
 ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βουλ-
 γαρικὴν σημασιολογίαν 93
 ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Βουλ-
 γαρικὴν γραμματικὴν 89
 ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπὶ Βουλγάρων,
 (γραικομανία) 40
 ἐπίδρασις τῶν Βουλγαρομακεδόνων 111
 ἐπιδρομὴ Συμεῶν 916, 12
 ἐπιρροπαίεσις στὴ λεηλασία 136
 ἐπίσημος γλῶσσα ἑλληνικὴ 35
 Ἐπίσκοπος Κρεμώνης Ἰορδάνης 7
 ἐπίσκοπος Σωτῆς 7
 ἐπίσκοπος Τιμόθεος 7
 ἐρυθρὰ Κρήνη 150
 ἔρωσ καὶ γυναῖκα 129
 ἔρωτικά τραγούδια 336
 ἐσνάφια ἐν Διδυμοτείχῳ 300, 301, 302
 ἔτος ἀπαίσιον 1906, 21
 Εὐγένιος Καραβίας Ἰθακήσιος 18
 εὐπαιδευτοὶ Ἀγγιαλεῖς 18
 εὐρεῖαν πεδιάδα Ἀγχιάλου 9, 10
 Εὐσταθοχώριον 18, 19, 20
 ἐφημερίς Ἴρις 181
 Ζώσιμος 7
 ἡ ἀπώλεια σιωπῆ τῆς ἡρωΐδας 346
 ἡ βουλγαρικὴ παραλλαγή 351, 352
 ἡγεμῶν Β. Συμεῶν 12
 ἡγεμῶν Σαβίνος 11
 ἡγεμῶν Τελέσιος Β. 10
 ἡγεμῶν Τέρβελης (Βουλγ.) 10
 ἡγεμῶν Β. Θεοδ. Σβιατοσλάβος 15
 ἡ γλυκερὴ μολπή 349
 ἡ ἑλληνικὴ γλωσσικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ Β. 38
 ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις εἰς νέαν φάσιν 35
 ἡ ἐπιβίωσις τῶν τριῶν Ὀμηρικῶν σημα-
 διῶν 338.

ἡ ἐτοιμασία τῆς συζυγικῆς κλίνης 350
 ἡ ἡρωΐδα ἀνάμεσα στὰ λουλούδια 363
 ἡ Λαμπρὴ στὴ Θράκη καὶ ἡ λαϊκὴ μῦθος
 271, 272, 274, 275, 276
 ἡ λέξις Γκρέκ 111
 ἡ μάνα ὡς σύμβουλος 360
 ἡρωϊκὸς θάνατος Π. Μελά 109

θάνατος, ταφή, πένθος 133, 134
 θέατρον Μπούκουρα 160
 Θεοφάνης καὶ Κεδρηνός 9
 Θεοφύλακτος Σιμοκάτης 9
 θρησκευτικὸ αἰσθημα 128

ἰδιαιτέρη ἐκτίμησις τῶν Βουλγάρων πρὸς
 τὸν Ἑλληνικὸ λαὸν 113
 ἱερὰ λίμνη 13
 Ἰερεμίας Β' ὁ Τρανὸς πατριάρχης 1594 13
 Ἰουστινιανὸς Β' ὁ ρινότμητος 10
 ἱστορικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγά-
 ρων 33
 ἱστορία νεοελλην. καὶ ρουμαν. θεάτρου 147
 ἰταλικά ἐπίθετα Ἀγγιλιτῶν 379
 Ἰωάννης Ἡλιάδης Ραντουλέσκου 192
 Ἰωάννης Τζιμισκῆς 971, 13

καθηγητῆς Στ. Κυριακίδης 338
 καὶ τὸ πουλί παράκουσε 318, 319
 Καρατζίνος γεωγράφος Ρ. 13
 Καρατζόβης 1453, 16
 Κάσιος 9
 καταγωγή τοῦ τραγουδιοῦ 336
 Κατακουζηνός Μιχ. Σεῖτάν ὄγλου 17
 κατάργησις ἑλληνικῆς γλώσσης 1886, 21
 κατάρτησις ὕλικου 50
 κατατρόπως Κρ. παρὰ Μεσημβρίαν 814 12
 κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντ. χρόνους 14
 καχύποπτοι 138
 κεφαλὴ Σεραιδῶν 6
 Κιριζαλήδες 18
 κλήδωνας 287, 288, 289, 290, 330
 Κόμνοι 13
 Κομεντίολος 8
 Κοραῆς (1798 1833) συντάκτης Ἑλλ. Βιβλ. 42
 κοσμοπολιτικὸ πνεῦμα 102
 Κύριλλος, Μεθόδιος, Ἑλληνες Θεσσαλονι-
 κεῖς 36, 37, 38
 κύρια ὀνόματα 69
 Κύριλλος Ἀνδρόνικος 366
 Κωνσταντῖνος Ε' 10
 Κωνσταντῖνος Κυρ. Ἀριστίας 148, 149, 150
 Κωνσταντῖνος Τεῖχος ἡγεμῶν Β. 15

Λαϊκὴ γιαντρικὴ χ' ἱμαλιά, νουσακάδες 264
 264
 λαξευτοὶ τάφοι 213, 215
 λαογραφικὸ μουσεῖο Στοκχόλμης 376
 λαογραφία ἡ πιὸ καθάρια πηγὴ τῆς ψυ-
 χῆς 112
 Λατῖνος Ἐργ. Φλανδρίας (1206). 15

- λέξεις ιδιωματικής ἑλλ. προελεύσεως 69
 Λέων Φωκᾶς στρατ. 12
 Λέων ὁ Γραμματικός 11
 ληστοπειραταὶ Κοζάκοι 17
 λίμνη Λέρκων 7
- Μιανοῦλ Γεδεών 384
 Μαρία Ἰωαννίδου 355
 Μάρκος Λούκουλος 5
 Μάρκο Κράλιεβιτς 356
 μαρτυρολογία Ἑλληνισμοῦ 41
 Μαυρίκιος αὐτοκράτωρ 8
 Μέγα κέντρον μεταφραστικῆς ἐργασίας
 Σλάβων Ἁγιον Ὄρος 36
 μελέτη W. Beschewliew 44
 Μελένοικο 112
 μεσόγειος Διάσπολις 13
 μετοβλαῖ εἰς τὴν μορφολογίαν 86
 μεταβολαὶ τοῦ γένους 83
 μεταβολαὶ εἰς τὸν τονισμὸν 83
 μετανάστευσις Ἀγγιαλιτῶν 19
 μετανάστευσις, ἡ Ζάντρουγκα 122, 123
 μητροπολίτης Ἀγγιάλου 22
 μηχανικός πολιτ. Βουλγάρων 124
 μία μαρμαρίνη κεφαλὴ 302, 304
 Miklosich F. 46
 μοῖρες Γιλλῶ, Λάμιες 339
 μοιρολογία 134
 μπαμπά Χακὰ 131
- νέα εὐρήματα εἰς Πλωτινόπολιν 277
 νεοελληνικὴ λογοτεχνία 42, 43
 νεόπλαστα μεταφραστικά σύνθετα 37
 νηρηίδες 339
- Νικήτας Χωνιάτης 14
 Ξάνθη ἢ Ξάνθεια 366
 ξένοι λέξεις διὰ τῆς ἑλληνικῆς 82
 ξένοι σλαβολόγοι 45
- ὁ γυρισμὸς τοῦ ξενιτεμένου 334
 ὁ ἦρωσ Θραξ Ἰπεύς 283, 285
 οἱ σημερινοὶ Βούλγαροι ἱστορικοὶ 39
 οἱ τύποι τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὸ πρόβλημα
 τοῦ προλόγου 334
 ὁμηρικὰ σημάδια 340
 ὁμοιότητες καὶ διαφορὰς τοῦ ἑλληνικοῦ
 καὶ βουλγαρικοῦ τραγουδιοῦ 357
 ὀνοματικὸς καὶ χρονολογικὸς κατάλογος
 διδασκάλων 231, 232, 233, 234.
 Ὄρφανίδης ἔγραψε 170, 171, 172
 Οὐλπία 6
- Παῖσιος Χιλιαντάρσκη 41
 παλαιὰ ἀντίθεσις Β. καὶ Βιζαντινῶν 39
 Παλαιόκαστρα 5
 Παλιούρια 281
 παρὰ τὴν Ἀγγιάλον Θέρμαι 8
 παράστημα καὶ ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση 119
 πατριωτισμὸς 127
- Παχυμέρης Γ. 15
 πέντε ὁδοὶ 6
 πέντε αἰῶνες συμβιώσεως Ἑλλ. καὶ Β. 42
 περίληψη τῆς Βουλγ. παραλλαγῆς 310
 περίληψη 2 Σερβικῶν παραλλαγῶν 310, 311
 περίληψη Ἑλληνικῆς παραλλαγῆς 312, 313
 περίληψη βουλγαρικῆς παραλλαγῆς 356
 περὶ γερμαν. ἐπιθέτων Ἀγγιαλιτῶν 379
 περίοδος Βουλγαροκρατίας 227
 περιοχὴ Κομάρων Ὀρестиάδος 29
 περὶ Τριφυλλίου 380
 Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος 5
 ποιητὴς Ὀβίδιος 5
 ποιητικὴ κατάπτωση 361
 Πολίτης Ν 328
 Πομπώνιος Μέλας 5
 ποσὸν τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων 48
 τοῦ μᾶς ὑπερτεροῦν οἱ Βούλγαροι 117
 Πρίσκος 9
 πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τραγουδιοῦ
 326, 327, 328
 Προκόπιος ἱστορικός 8
 προσενηϊὰ καὶ γάμος 129
 προτερήματα ἢ ἐλαττώματα 127
 πρώτη συστηματικὴ σχολὴ 18
 Πτολεμαῖος Κλαύδιος 6
- Romanski St. 44
 ρωμαϊκὴ κατάκτησις 33
 ρωσικὸς στολίσκος 17
 ρωσοτουρκικὸς πόλεμος 1877—78, 19
 Ρωσόκαστρον 16
 Ρωσικὸς πόλεμος 1787
- Σάββατο τοῦ Ρουσαλιῦ 330
 Σαββάτιος τέταρτος 7
 Σάθας K. N. 17
 Sandfeld Kr. 46
 Σαοὺλ 164, 165, 166
 Σεβαστιανὸς τρίτος 7
 Σεβήθεια 6
 σημάτια—σημάδια 339, 348, 353
 σημάδια τῆς αὐλῆς 340
 σημάδια τοῦ σπιτιοῦ 341
 σημάδια τοῦ κορμιοῦ 342
 Σίσμαν Μιχαὴλ 1330, 15
 Skansen 375
 σλαβόφωνος χώρα 34
 σουκμάνι—λιτάκι 131
 Σπήλιος Σακελλαριάδης 183
 Σταυρίδης Νικ 383
 στενωπὸς Βιρέγαβα 10
 Στέφανος Τεῖζι (1164) βασιλ. Οὐγγαρ. 13
 στοιχεῖα βουλγαρικοῦ λεξιλογίου 44
 Στράβων 5
 συγκεκριμένη ἰδέα 104
 συγκριτικὴ μέθοδος 104
 σύγκριση ὁμηρικοῦ καὶ νεοελληνικοῦ τρα-
 γουδιοῦ 345
 σύγχρονος Βουλγαρικὴ 48

συμπληρώματα 378
 συμμάχους τῶν Ἀβάρ. Σκλαβηνοῦς 9
 συμπέρασμα 350
 συνοδική Θητεία Κυρίλλου 371
 Συρίας Εὐάγγριος ὁ σχολαστικός 9
 σχεδίασμα 47
 λχίσμα 139, 140, 141, 142
 σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι ἐν Διδυμοτείχῳ
 215, 217, 218, 219, 227
 σωζομένη στήλη 31

Τάνασενάριοι 1952 280, 281, 282
 Τὰ ὀνόματα ἀσκοῦν μαγικὴ ἐπίδραση 325
 Τζαμάλα 269, 270
 τῆς κουμπάρας νύφης 354
 τίτλοι κεφαλῆ ἱστορίας Θράκης 235, 251
 τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας 308, 310
 τὸ γυμνάσιο 229, 230
 τὸ κράτος στὴ Βουλγαρία παντοδύναμο 125
 τὸ παιδί στὴν κούνια 321
 τορευτικὴ ξυλογραφία διακοσμητικὴ 294
 τοποθεσία παλιὰ ἀμπέλια 29
 τόπος καταστροφῆς 12
 τοποθεσία Μπουνάρτζικ 30
 τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ 321
 τουρανικῆς καταγωγῆς Βούλγαροι 34

τραγικὴ καταστροφὴ Ἀγχιάλου 22
 τριάντα Ἰουλίου 1906, 21
 Τριβέλλιος Πολλίων 7
 τρίγυνο γεφύρι 329, 331
 τσιγγούνηδες καὶ ἀφιλόξενοι 135
 τυραννία Τούρκων 17
 Τύρναβο—Ἀρμπανός 114

ὕμνος Κ. Ἀριστίου 182, 183, 184, 185
 ὑπαιθρία μουσεῖα 376, 377
 ὑπερβολικὴ τάση 361
 Wasmer M. (Φάσμερ) 44, 47

φάρος τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως 42
 Φιλαρμονικὴ Ἑταιρεία 160, 162, 169
 Φιλοδραματικὴ Ἑταιρεία 167, 176—179
 φιλολογικὴ γλῶσσα Βουλγάρων 35
 φοβερά ἦτα 12
 φρούριον Μαρκάλλας Καρναβάτιον 10
 φωνητικαὶ μεταβολαὶ 85
 φωνητικοὶ ἀρχαϊσμοὶ 85

Χῖος γεωγράφος Σκύμος 5
 χριστιανισμὸς Βουλγάρων 864 35
 Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης 18
 χρώματα καὶ τάφοι 285, 286, 287

ΠΑΡΟΡΑΜΜΑΤΑ στὴ μελέτη Ν. Ἀνδριώτη.

Σελ.	35	σημ.	3	ἀντί	Vallant	γράφε	Vaillant
»	35	»	3	»	113	»	13
»	37	στίχ.	18	»	Wolkes	»	Volkes
»	46	»	18	»	esprit	»	esprit
»	48	»	13	»	οὐσιαστικὴ	»	οὐσιαστικῶν
»	81	»	5	»	Arkus	»	Argus
»	87	»	23	»	harfija	»	hartija
»	89	»	28	ἢ λέξεις	risim κλπ. να	διαγραφῆ	
»	89	στίχ.	27	ἀντί	ron	»	tron
»	92	»	1	»	geoméatija	»	geométrija
»	74	»	5	»	ἀντίδορον	»	ἀντίδορον
»	94	»	5	»	προσφορὰ—proiznosenie	γράφε	προσφορὰ
						—proiznosenie	
»	96	»	16	»	Sprichwzrter	»	Sprichwörrer
»	97	»	27	»	Na Petra nu	»	Na Petra mu

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' Κατὰ συγγραφείς

- Ἀνδριώτη Ν. Π.** Τὰ ἑλληνικά στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης σ. 33—100.
- Βαφείδου Ν. Ἀρχιμ.** Ἐξισλαμίσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν σ. 204—211.—Οἱ λαξευτοὶ τάφοι τοῦ παλαιοῦ Μπαρουτχανὰ σ. 212—215.—Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι ἐν Διδυμοτείχῳ σ. 215—234.—Λαϊκὴ γιαντρικὴ σ. 264—267.—Ἡ ἀρχαιότης τῆς πόλεως Διδυμοτείχου καὶ ἐκ νομισμάτων σ. 296—298.—Ὁ Ἔβρος—Μαρίτσα σ. 298—300.—Ἐσάφια ἐν Διδυμοτείχῳ σ. 300—302.—Μία μαρμαρίνη κεφαλὴ σ. 302—304.—Ἐν Ἰσακίῳ τοῦ Διδυμοτείχου σ. 304—306. Ἀρχαιότητες ἐν Ἀμορίῳ σ. 307.
- Βογαζλή Δ. Κ.** Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες, συγκριτικὴ μελέτη σ. 101—146.
- Γιανιάκη Γ.** Τίτλοι κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης σ. 235—251.—Ἡ Τζαμάλα σ. 269—270.
- Γριτσοπούλου Τ.** Κύριλλος Ἀνδρόνικος, σ. 366—373.
- Εὐθυμίου Γρηγ.** Ἐνεπίγραφος στήλη ἐκ Πλωτινιπόλεως, σ. 197—203.—Περὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς σπουδαιότητος τῆς περιοχῆς Κομάρων Θράκης, σ. 29—82.—Κάλαντα, σ. 267—269.—Νέα εὐρήματα εἰς Πλωτινόπολιν, σ. 267—278.—Ἄλλα εὐρήματα, σ. 279—280.
- Ἐπανόμου Ἀγνώστου.** Δεῖγμα λαϊκῆς στιχογραφίας, σ. 252—263.
- Λουκάτου Δ.** Ὑπαίθρια μουσεῖα σ. 374—377.
- Οἰκονομίδου Δ.** Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ νεοελληνικοῦ Ρομανικοῦ θεάτρου σ. 147—196
- Παπαχριστοδούλου Η.** Λαμπρὴ στῆ Θράκη, σ. 271—276.—Τάνασενάμια στὰ 1952—σ. 280—282.—Ὁ ἦρως Θραξ Ἰπτεὺς, σ. 283—285.—Χώματα καὶ τάφοι, σ. 285—287.—Ὁ Κλήδωνας, σ. 287—291.—Ἡ ἀρχαία ἱστορία τοῦ Κλήδωνα, σ. 291—294.—Ἡ τορρέντικῆ—ξυλογραφία—διακοσμητικὴ, σ. 294—296.—Δύο ἔγγραφα Ἀρχείων τοῦ Κράτους, σ. 305—306.
- Ρωμαίου Κ.** Δημοτικὰ τραγούδια Σέρβων καὶ Βουλγάρων, σ. 307—372.

Β' Καθ' ἕλην

- Ἀρχαιολογικά :** Περὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς σπουδαιότητος τῆς περιοχῆς Κομάρων Ὁρρεσιάδος, σ. 29—32. Ἐνεπίγραφος στήλη ἐκ Πλωτινιπόλεως, σ. 197—20. Νέα εὐρήματα εἰς Πλωτινόπολιν καὶ ἄλλα εὐρήματα, σ. 279—280 (Εὐθυμίου Γρηγ.) — ἦρως Θραξ Ἰπτεὺς, σ. 283—285. Χώματα καὶ τάφοι, σ. 285—287. Τορρευτικὴ—ξυλογραφία—διακοσμητικὴ, σ. 294—296 (Π. Παπαχριστοδοῦλου). — Ἡ ἀρχαιότης τῆς πόλεως Διδυμοτείχου ἐκ νομισμάτων, σ. 296—298. Μία μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐν Ἰσακίῳ Διδυμοτείχου, σ. 302—304. Ἀρχαιότητες τοῦ Ἀμορίου, σ. 304—306. Λαξευτοὶ τάφοι παλαιοῦ Μπαρουτχανέ, σ. 212—215 (Ν. Βαφείδου).
- Βιβλιοκρισία :** σ. (385—387) (Παπαχριστοδοῦλου Η).

- Γλωσσικά :** Τὰ ἑλληνικά στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης, σ. 33—100 (Ν. Π. Ἄνδριώτη). — Ἔβρος—Μαρίτσα, σ. 298—300 (Ν. Βαφείδου). — Ἀγχιαιλιτῶν ὀνόματα, σ. 379—380 (Θεοδ. Μαυρομιάτη).
- Ἱστορικά :** Ἡ Ἀγχίαλος, σ. 5—28 (Μ. Κωνσταντινίδη).—Κεφάλαια καὶ Τίτλοι τῆς Ἱστορίας τῆς Θράκης, σ. 235—251 (Γ. Γιαννακάκη).—Ἐξισλαμίσσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν σ. 204—211. Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι ἐν Διδυμοτείχῳ σ. 215—234. Ἐσνάφια ἐν Διδυμοτείχῳ σ. 300—302 (Ν. Βαφείδου). — Δυὸ ἔγγραφα τῶν ἀρχαίων Κράτους σ. 305—306 (Πολ. Παπαχριστοδοῦλου).—Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες. Συγκριτικὴ μελέτη λαογρ. σ. 101—146 (Δ. Βογαζλή).—Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ νεοελληνικοῦ καὶ ρουμανικοῦ θεάτρου σ. 147—196 (Οἰκονομίδου Δημ. Β.).—Κύριλλος Ἀνδρόνικος σ. 366—373 (Τ. Γριτσοπούλου). — Περὶ Τριφυλλίου σ. 380—382 (Σωφρονίου Παπακυριακοῦ).
- Λαογραφικά :** Δημοτικὰ τραγοῦδια σ. 307—365 (Ρωμαίου Κ.).—Δεῖγμα λαϊκῆς στιχογραφίας σ. 252—263 (Ἀγνώστου ἐπωνύμου).—Λαϊκὴ γιαντρικὴ σ. 264—267 (Ν. Βαφείδου).—Κάλαντα σ. 267—269 (Γρηγ. Εὐθυμίου).—Ἡ Τζαμάλα σ. 269—270 (Γιαννακάκη Γ.).—Ἡ Λαμπρὴ στῆ Θράκη καὶ ἡ λαϊκὴ μοῦσα, σ. 271—276. Τάνασενάρια τοῦ 1952 σ. 280—282. Ὁ Κλείδωνας σ. 287—291. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου Κλείδωνα σ. 291—294 (Παπαχριστοδοῦλου Πολ.).—Ὑπαίθρια μουσεῖα σ. 374—377 (Λουκάτου Δ.).
- Μνημόνα :** Στέλιος Σακελλαριάδης σ. 383 (Π. Π.).—Ν. Σταυρίδης σ. 383—384 (Ἀντ. Κεραμόπουλος).—Μ. Γεδεὼν σ. 384 (Ν. Βαφείδης).
- Συμπληρώματα :** Πρόσθετον σημεῖωμα σ. 378 Π. Π. Εἰς τὴν περὶ τῆς ἱατρικῆς Μ. Μοσχόπουλος Μ. σ. 378—379. Περὶ Γερμανικῶν καὶ Ἰταλικῶν ἐπιθέτων Ἀγχιαιλιτῶν, σ. 379—380. Θ. Μαυρομιάτη. Περὶ Τριφυλλίου 381—382. Σωφρ. Παπακυριακοῦ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΙΖ' ΤΟΜΟΥ

† ΜΑΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ : 'Η 'Αγχίαλος	Σελ. 5— 28
ΓΡΗΓ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ : Περί τῆς ἀρχαιολογικῆς σπουδαιότητος τῆς περιφ. τῶν Κουμάρων 'Ορεστιάδος	» 29— 32
Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ : Τὰ ἑλλην στοιχεῖα τῆς Βουλγ. γλώσσης	» 33—100
Δ. Κ. ΒΟΓΑΖΛΗ : Βούλγαροι καὶ *Ἕλληνες, συγκριτικὴ λαο- γραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη	» 101—146
ΔΗΜ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ : 'Απὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ νεοελληνι- κοῦ καὶ ρουμανικοῦ θεάτρου	» 147—196
ΓΡΗΓ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ : 'Ενεπίγραφος στήλη εἰς Πλωτινόπολιν	» 197—203
ΑΡΧΙΜ. Μ. ΒΑΦΕΙΔΟΥ : 'Εξισημίσεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν » » » Οἱ λαξευτοὶ τάφοι τοῦ παλαιοῦ Μπα- ρουτχανὰ Διδυμοτείχου	» 204—211 » 212—215
» » » Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι ἐν Διδυμοτ. ΓΕΩΡΓ. ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗ : Τίτλοι τῶν κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης	» 215—234 » 235—251
ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΕΠΩΝΥΜΟΥ : Δεῖγμα λαϊκῆς στιχουργίας	» 252—263
ΑΡΧΙΜ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΟΥ : Λαϊκὴ γιαντρικὴ	» 264—267
ΓΡΗΓ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ : Κάλαντα	» 267—269
ΓΕΩΡΓ. ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗ : 'Η Τζαμάλα	» 269—270
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ : 'Η Λαμπρὴ στὴ Θράκη καὶ ἡ λαϊκὴ μῦσα	» 271—276
ΓΡΗΓ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ : Νέα εὐρήματα εἰς Πλωτινόπολιν, ἄλλα εὐρήματα	» 279—280
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ : Τάναστενάρια τοῦ 1952	» 280—282
» » » 'Ο "Ἡρως Θράξ ἵππεὺς	» 283—285
» » » Χώματα καὶ τάφοι	» 285—287
» » » 'Ο Κλείδωνας	» 287—291
» » » 'Η ἀρχαία ἱστ. τοῦ Κλείδωνα » » » Τορευτικὴ ξυλογραφία, δια- κοσμητικὴ	» 291—294 » 294—296
ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚ. ΒΑΦΕΙΔΟΥ : 'Η ἀρχαιότης τῆς πόλεως Διδυμο- τείχου ἀποδεικνυομένη καὶ ἐκ νομισμάτων	» 296—298
» » » "Εβρος καὶ Μαρίτσα	» 298—300
» » » 'Εσνάφια ἐν Διδυμοτείχῳ	» —
» » » Μία μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐν 'Ισακίῳ τοῦ Διδυμοτείχου	» 300—302 » 302—304
» » » 'Αρχαιότητες τοῦ 'Αμορίου	» 304—305
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ : Δύο ἔγγραφα 'Αρχ. Κράτους	» 305—306
ΚΩΝΣΤ. ΡΩΜΑΙΟΥ : Δημοτικὰ τραγούδια	» 307—365
Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ : Κύριλλος 'Ανδρόνικος μητροπ. Ξάνθης	» 367—373
Δ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ : 'Υπαίθρια μουσεῖα στὴ Σουηδία	» 374—377
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΑ	» 378—382
ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ	» 382—384
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ	» 385—387
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ	» 387—390